

13. ÉVFOLYAM

2001

1-2. SZÁM

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French and German languages dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

6720 Szeged, Dugonics tér 12. +36+62+426+043. Fax: 36+62+426+062;

Honlapunk: www.c3.hu/~mev

E-mail: mev@mail.tiszanet.hu

Előfizetés: 700 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 700 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00 or 18 DM; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ontario, Canada M4Y 2R5.

Checks should be made payable to *METEM*.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2001/1-2

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY
Szeged

A kötet megjelenését támogatta
a Nemzeti Kulturális Alapprogram

Főszerkesztő – General Editor
CSÓKA GÁSPÁR

Tiszteletbeli elnök – Honorary President
GABRIEL L. ASZTRIK

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Szabó Ferenc,
Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;
AUSTRIA: Galambos Ferenc; CANADA: Bonkáló Ervin, Horváth Tibor;
GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre
ITALY: Somorjai Ádám, Szilas László, Németh László;
USA: Steven Béla Várdy*

Felelős szerkesztő – Editor
ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

ISSN 0865-5227

Nyomdai előkészítés:
SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés az Nyomda munkája

Felelős vezető: Fonyódi Ottó

Tartalom

TANULMÁNYOK – ESSAYS

KOSZTOLNYIK Zoltán	The three law books attributed to King St. Ladislav I of Hungary and the political background of their enactment <i>Szent László magyar király három törvénykönyve és törvényalkotásának politikai háttere</i>	5
HARDI Gábor Titusz	Lippay György, az egyházszerző <i>György Lippay, the Church Organizer</i>	21
MÉSZÁROS István	Tradíció és modernizáció a 17. századi magyar iskolaügyben <i>Tradition and Modernisation in 17th Century Hungarian Academic Affairs</i>	59
MOLNÁR Antal	Adalékok a csanádi püspökség 17. századi történetéhez (A püspöki processzusok tanúvallomásai az egyházmegyeről) <i>Data supplementary to the 17th century history of the Bishopric at Csanád (Testimonies of Pontifical processes regarding the Diocese)</i>	67
KELEMEN Miklós	Egy 19. századbeli erdélyi unitárius püspök: Aranyosrákosi Székely Sándor <i>A 19th Century Transylvanian Unitarian Bishop: Sándor Aranyosrákosi Székely</i>	85
GLÜCK Jenő	Lépések az erdélyi zsinat-presbiteri evangélikus egyházkerület megteremtése útján (1919–1932) <i>Steps Taken on the Road to Establishing the Transylvanian Synod – Presbyterian Evangelical Diocese (1919–1932)</i>	91
CSÍKY Balázs	A Szent József Hospitium Egyesület. A Szentségi Jézus Szolgáloi Kis Társaságának magyarországi működése (1925–1950) <i>The Saint Joseph Hospice Association. The Servants of the Institute of the Sacrament of Jesus in Hungary (1925–1950)</i>	101
MIKLÓS Péter	Az újszentiváni római katolikus egyházközség története <i>The History of the Roman Catholic Parish at Újszentiván</i>	123
NÉMETH Csaba	A gyulai evangélikus egyházközség megalapítása <i>The Establishment of the Evangelical Parish at Gyula</i>	141

FORRÁSOK – SOURCES

KENÉZ Győző	Békés megyére vonatkozó oklevelek a budai káptalan protokollumában.	171
	<i>Certificates, Related to the County of Békés, in the Protocol of the Chapter of Buda</i>	
SZARVAS Béla	A magyar katolikus egyház anyagi segítsége IX. Pius (1846–1878) pápának	187
	<i>Financial support for Pope Pious IX (1846–1878) by the Hungarian Catholic Church</i>	

MÓDSZERTÁR, ADATTÁR, SZEMLE METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

MIKLÓSHÁZY Attila SJ	Vázlatok és adalékok a külföldi római katolikus magyar lelkipásztorkodás történetéhez	223
	<i>Drafts and Contributions to the History of the Hungarian Roman Catholic Pastoral Work Outside of Hungary in the Emigration, Mainly Between 1900–2000</i>	

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK BOOK REVIEW

TARI Edit: Árpád-kori falusi templomok Cegléd környékén (Ism.: Kőhegyi Mihály)	263
FRANZEN, August: Kis egyháztörténet. (Ism.: Mészáros István)	265
JÓZSA László: Megszentelt kövek. Kápolnák, szobrok, keresztek és temetők Kunszentmártonban. (Ism.: Tolnay Gábor)	268
TARI Edit: Pest megye középkori templomai. Medieval Churches in Pest County (Ism.: Timár Péter)	270
BÁLINT László: Lakos Endre (1919–1969) (Ism.: Kőhegyi Mihály)	275

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM
ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY
2001/1-2

KOSZTOLNYIK ZOLTÁN

THE THREE LAW BOOKS ATTRIBUTED TO KING ST. LADISLAS I OF
HUNGARY AND THE POLITICAL BACKGROUND OF THEIR ENACTMENT

*In civitate Zabolcz sancta synodus habita est, presidente chistianissimo
Ungarorum rege Ladislao, cum universis regni sui pontificibus et ablatibus,
nec non cum cunctis optimatibus, cum testimonio totius cleri et populi.*

Decretum I sancti Ladislai regis

*Temporibus piissimi [sic] regis Ladislai omnes nos regni Pannonico opti-
mates in monte sancto conventum fecimus et quesivimus, qualiter malorum
hominum impedirentur studia et gentis nostre expedirentur negocia.*

Decretum II sancti Ladislai regis

King Géza I of Hungary, who had ruled the realm since 1074, died on April 25, 1077, and was succeeded on the throne by his younger brother, King Ladislas I.¹ The Hungarian Chronicle, known as the *Chronicon pictum*, dealt with his reign in greater detail in eleven paragraphs, cc. 131 to 141. The chronicler recorded that the multitude of the nobles elected Ladislas with the clear understanding and mutual consent that he govern the country, and, the chronicler reported, they forced Ladislas to accept the kingship; however, he never placed the crown upon his head.² And yet, the drawing on

1 Cf. *Chronicon pictum*, c. 131; on the reign of Géza, cc. 124–130. In: *Scriptores rerum Hungaricarum*, 2 vols. Ed. EMERICUS SZENTPÉTERY. Budapest, 1937–1938; expanded and annotated reprint by CORNELIUS SZOVÁK and LADISLAS VESZPRÉMY. Budapest, 1999, cited hereafter as SSH, I, 239ff.; and, SIMON DE KEZA, *Gesta Ungarorum*, cc. 62–63, *ibid.*, I, 141ff.; further, the *Legenda s. Ladislai regis*, cc. 2–3, *ibid.*, II, 515ff., bearing in mind the observation made by C. A. MACARTNEY: *The medieval Hungarian historians*. Cambridge, 1953. 171k., that the Legend is of limited historical value, despite the fact that portions of it appeared in the *Buda Chronicle*, cc. 131 and 137–40 (in parallel columns with the *Chronicon pictum*; likewise, the passage in the Chronicle, c. 139, where Ladislas will be called upon to take a leading role in the Crusade, SSH, I, 417f., is strikingly similar to the Ladislas Legend, c. 7, *ibid.*, II, 521). Macartney's interpretation ought to be compared with the view held by BÁLINT HÓMAN-GYULA SZEKFÜ: *Magyar történet*. 5 vols., 6th ed. Budapest, 1939. I, 292ff., further, with the monographic interpretation of the source material, *ibid.*, I, 280ff., 285ff., and 303ff. One must mention here BÁLINT HÓMAN's arguments in his *Geschichte des ungarischen Mittelalters*. 2 vols. Berlin, 1940–1943. I, 284ff., 290ff., 297ff.; LÁSZLÓ SZÉGFÜ: *I. László alakja a középkori forrásokban*. [King Ladislas I in the medieval historical sources.] Szeged, 1978. 37ff.

2 SSH, I, 404, 25–405, 11, and compare with the Legend, c. 4, *ibid.*, II, 517f. The observations made in *Magyarország története 1242-ig*. [History of Hungary until 1242.] Ed. GYÖRGY SZÉKELY-ANTAL

the bottom of fol. 46'b of the Chronicle manuscript, under the rubric, *Sanctus Ladislaus coronatur in regem*, depicted the coronation of Ladislas, as if to contradict the text of the narrative. In the middle of the drawing there stood Ladislas wearing a cloak, holding the sword in his right, and the orb in his left hand, while two angels placed the crown on his head, with two bishops holding the crown. A group of headmen of the royal court were depicted as standing in the background.³ This drawing presumably expressed the idea reported in the text that Ladislas aspired to have a heavenly, and not an earthly crown, the idea that guided his behavior – an attitude taken by the elected but un-crowned monarch – toward the royal cousin Salomon, son of King Andrew I of Hungary, 1046-60 (Andrew's brother Béla I, 1060-63, was the father of both Géza I and Ladislas I), who during his father's lifetime had been crowned [junior] king in the year 1058.⁴ Ladislas I wanted peace in the land to carry out his elder brother's intent of returning the kingdom to Salomon's rule, to retain for himself only his princely share, one-third of the realms' territory.⁵ This idea was explained by the scene drawn in the "A" initial on fol. 47a of the Chronicle manuscript that depicted Ladislas as a monarch in knightly armor, a halo encircling his head, a rhomboid-shaped coat of arms of the Árpáds, with the double cross, on his chest, holding a battle ax in his right, and the orb in his left hand.⁶

Ladislas, because of the interplay of various circumstances, was unable to carry out his peaceful plan. As supreme judge of the realm, he held the fear of God before his eyes, because he had been aware that a king did not govern, but that he himself stood under a higher government, "quod rex non tam regat, quam regatur;" therefore, in his judicial decisions he tried to soften the rigor of the country's laws, so that he may increase domestically and abroad the influence and good name of his government.⁷ During the late 1070s, or early 1080s, the former segment of the earliest laws may have been issued in his reign, and this portion, articles one through ten, out of eighteen, may be regarded as the first half of what is known as King Ladislas' *Decretum III*.⁸

BARTHA. Budapest, 1984. 893ff., 898ff., 918ff., by various contributors, are of importance; GYULA KRISTÓ: *Die Arpaden-Dynastie: die Geschichte Ungarns von 895 bis 1301*. Budapest, 1993. 99ff., a revised edition in German of the author's university lecture notes. IMRE HAJNIK: *A magyar bírósági szervezet és perjog*. [The Hungarian judicial system and laws.] Budapest, 1899. 4ff., still provides good reading, and it is a must to consult VILMOS FRAKNÓI: *Magyarország és a Szentszék*. [Hungary and the Holy See.] 3 vols. Budapest, 1901-1903. I, 24kk. GYULA MORAVCSIK: *Byzantium and the Magyars*. Amsterdam-Budapest, 1970. 64ff. Among the German historians, one ought to consult KARL HAMPE: *Deutsche Kaisergeschichte in der Zeit der Salier und Staufer*, 12th rev. ed., ed. FRIEDRICH BAETHGEN. Heidelberg, 1968. 56kk., and the classic work by BRUNO GEBHARDT: *Handbuch der deutschen Geschichte*. 4 vols. 8th rev. ed., ed. HERBERT GRUNDMANN. Stuttgart, 1954. 6th reprint 1962. I, 253ff. Further, the arguments of JOHANNES HALLER are of great value; cf. his *Das Papsttum: Idee und Wirklichkeit*. 3 vols. Stuttgart, 1936-1939. II, 377ff.; revised ed., 5 vols. Stuttgart, 1952-1959.

3 Cf. *Chronicon pictum: Képes Krónika*. Ed. DEZSŐ DERCSÉNYI. 2 vols. Budapest, 1963. vol. I [facsimile of the mid-XIVth century manuscript], fol. 46'b, p. 92.

4 See Chronicle, c. 91, SSH, I, 351f.; also, the "P" initial on fol. 32'a of the manuscript. 5. Cf. Chronicle, c. 131, SSH, I, 405,5-11.

6 Cf. "A" initial, fol. 47a of the manuscript, in DERCSÉNYI I, 93.

7 SSH, I, 405,12-22.

8 The legal enactments of his reign were edited: *A szent István, szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. [The laws and synodical enactments of the reigns of kings St. Stephen, St. Ladislas and Coloman.] Ed. LEVENTE ZÁVODSZKY. Budapest, 1904. 58ff., 157ff.; the

In the meanwhile, in early 1079, the king re-conquered Fort Moson from its German occupants on the country's western border, and in the fourth year of his reign he concluded peace with Salomon. Members of the Hungarian hierarchy intervened, and Salomon left his refuge at Fort Pozsony on the Hungarian-German border; he received land-domain and income – as the chronicler noted, expenses worthy of his royal status, “*stipendia ad regales expensas sufficiencia*” – though no constitutional powers (*potestas*), because of the interference of the headmen of the realm, who did not want Andrew's son to share the government of the country with *their* king, Ladislav.⁹

Ladislav's noble gesture filled Salomon with anger. As soon as 1081, he organized a conspiracy against the king, who discovered the plot and, having no alternative, had Salomon arrested and imprisoned in the Tower at Visegrád. Only on the occasion of the canonization of the first Hungarian saints did he set him free.¹⁰

The elevation of the first Hungarian saints took place with papal consent (granted at the Roman Synod of 1083), in the presence of the papal legate, the *Annales Bernicienses* reported.¹¹ Pope Gregory VII, who paid close attention to the reign of Ladislav, permitted the elevation of the Hungarian saints because he wished to assure himself of the political support of the Hungarian monarch in the rather vehement *investiture* controversy he had pursued with the German ruler, Henry IV. (The papal consent to the canonization did not come down to posterity in writing, at least no such papal writ had been logged in the papal register; only Bishop Hartvic in his *Vita s. Stephani regis*, c. 24, and the anonymous author of the *Legenda s. Ladislai regis*, c. 6, recorded the event.¹²) Most probably, though, it may have been on this occasion that, what may be regarded as a concise *second* half of the so called Third Law book of King Ladislav, *Decretum III*, had been made public.¹³

texts of the laws and synodical decrees, based on available manuscripts, were published: *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*. Ed. ST. L. ENDLICHER. 2 vols. (Sankt Gallen, 1849; one-vol. repr., Leipzig, 1931.), cited hereafter as RHM, II, 325ff.; *Enchiridion fontium historiae Hungarorum*. Ed. HENRIK MARCZALI. Budapest, 1901. 87ff., published selections of the enactments. For background, cf. HÓMAN-SZEKÉLY, I, 303ff.; SZÉKELY-BARTHA, 898ff.; further, Z. J. KOSZTOLNYIK: *From Coloman the Learned to Béla III (1095–1196): Hungarian domestic policies and their impact upon foreign affairs*. New York, 1987. 2ff., though the author followed a different time-sequence there – an interpretation he now wishes to correct. On royal legislation, see *ibid.*, 237ff.

9 Cf. Chronicle, c. 133.

10 SSH, I, 408, 11–19.

11 Cf. *Monumenta Germaniae historica, Scriptores*. Ed. G. H. PERTZ. 30 vols. Hannover, 1854. etc. cited hereafter as MGHSS, V, 438f.; FRANKÓI I, 26. On the *investiture* controversy, see HAMPE 56ff.; GERD TELLENBACH: *Church, state and Christian society at the time of the investiture contest*. Tr. R. F. BENNETT. Oxford, 1959. 89ff.; KARL F. MORRISON: *Tradition and authority in the western Church, 300–1140*. Princeton, 1969. 265ff.

12 Hartvic's *Vita s. Stephani regis*, c. 24 in SSH, II, 432ff.; *Legenda s. Ladislai regis*, c. 6, *ibid.*, II, 520f. N. L. SZELESTEI: “Ein neuer Fund zu Textüberlieferung der Ladislav Legende” *Magyar Könyvszemle* 100(1984) 176ff., with text, based on a XVth century MS in the University of Graz Library, *ibid.*, 184–96; also, LÁSZLÓ MEZEY: “A Szent László legenda legkorábbi irodalmi ábrázolásának kérdéséhez.” [Some questions on the earliest literary works devoted to the Saint Ladislav legend.] in his *Athleta patriae, tanulmányok Szent László történetéhez*. [Studies in the history of King St. Ladislav.] Budapest, 1980. 19ff.; and, my review of this volume in the *Catholic Historical Review* 68(1982). 130f. On the canonization of King Ladislav, cf. KOSZTOLNYIK, 267f.

13 Cf. FRANKÓI, 27f.; and, SZÉKELY-BARTHA, 900.

Now, that he had once again regained his freedom, Salomon traveled to Regensburg to visit his wife, but Queen Judit refused to receive him; thereupon, Salomon paid a visit to Kutesk (Cselgü), leader of the Cumans (Pechenegs) in Moldova. They had reached a deal: Were Kutesk to support him against Ladislas, Salomon promised to hand Transylvania over to him and to marry Kutesk's daughter. Kutesk could not resist temptation, invaded the Upper-Tisza region in 1085, but Ladislas met and opposed him, driving his troops out of the country. Salomon and the Cuman leader failed to learn their lesson. In the spring of 1087, they marched together on Byzantium, but were heavily defeated near Edirne.¹⁴

The Hungarian chronicler, c. 136, recording the event rendered a slightly different picture of these developments. Salomon and a few of his men were able to escape from the struggle, heading north crossed the frozen Danube river, but in the dense woods Salomon, leaving his shield behind, abandoned his men, never to return. Still, the chronicler claimed to know that later, during the reign of Ladislas's nephew, King Coloman the Learned, 1095-1116, Salomon had been seen on Hungarian soil, then had disappeared from sight. In the city of Pola on the Istrian peninsula he died and was buried there. His wife and his mother were buried in Admont abbey.¹⁵

The establishment of the Zagreb bishopric by King Ladislas – for the region south of the Drave river, an area that came under the suzerainty of the Hungarian monarch – may have taken place in the year 1091 (according to a 1134 charter issued by Archbishop Felician of Esztergom), at a time when Pope Urban II, who had been elected in 1088, was unable to take possession of his see in Rome, because the city had been occupied by the troops of Henry IV; consequently, no papal legate could be present at the dedication.¹⁶ However, both a writ issued by King Emery in 1200,¹⁷ and the letter from Andrew II, dated before his departure to the Holy Land (in which he mentioned that when he had arrived at the bishopric *established by King Ladislas* in Zagreb, the bishop of Zagreb had, upon members of the cathedral the chapter's request, read out loud the charters of donation received by the Zagreb bishopric *since* the reign of King Ladislas; he, Andrew II, had the validity of those charters affirmed through his chancellor Ugolin by having the royal golden seal affixed to them), bear testimony to the establishment by King Ladislas I of the Zagreb bishopric.¹⁸

Also in the spring of 1091, upon the death of the last Tirpimir monarch, and complying with the request received from the Croatian nobles, and from Ladislas' sister, the widow of King Zelemer (Zvonimir) of Croatia, King Ladislas occupied the Croatian seacoast, took possession of its harbor, Segrade, and appointed his brother

14 Chronicle, cc.134-35; and, compare with Anna Comnena's comments in her *Alexiad*, cf. B. LEIB (ed.): *Anne Comnène, Alexiade*, 3 vols. (Paris, 1937-45), II, 87f.

15 Cf. Chronicle, c. 136.

16 See *Árpád kori új okmánytár* [New document collection of the Arpad-age]. Ed. GUSZTÁV WENCZEL 12 vols. Buda, 1860-1872. cited hereafter as ÁUO, XI, 31ff., dated 1094, technically based on the writ of Archbishop Felician. About Christmas, 1091, King Ladislas was readying himself for a meeting with the German emperor – cf. MGHSS, V, 453; on the political background, see HALLER, II-1, 408ff.

17 Cf. *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*. Eds. EMERICUS SZENTPÉTERY-IVAN BORSA. 2 vols. Budapest, 1923-1987. cited hereafter as RA, n. 188; for text, cf. ÁUO, XI, 72ff.

18 RA, n. 323; text, ÁUO, XI, 147f.; on Andrew II's crusade, cf. Z. J. KOSZTOLNYIK, *Hungary in the thirteenth century*. New York, 1996. 60ff.

Álmos *ban[us]* of Croatia.¹⁹ On the other hand, Emperor Alexius Comnenus of Byzantium wished to neutralize the plans of Ladislás, and urged the Cumans [Pechenegs] of Kapolcs to invade Hungary; Kapolcs' Cumans [Pechenegs] devastated northern Transylvania, the Bihar region, and the land between the Danube and the Tisza rivers, but, when they began to depart with their rich booty, King Ladislás caught up with them, and thoroughly defeated them in a bloody engagement at the Paganti [Paganch] stream.²⁰

During the fall of 1091, the king established the abbey of Somogyvár in honor of Saint Aegidius; the dedication took place in the presence of Teuzo, the papal legate. Most probably, it is from the letter hand-delivered by the legate that it is known that Rome did not approve of the Hungarian takeover of Croatia – a land the Holy See regarded as papal fief.²¹

The Hungarian takeover of Croatian territory had – besides the botched Byzantine-inspired Cuman military countermove, and papal displeasure – one more unforeseen consequence. Vasiliev of Kiev encouraged the (new) Cuman leader Akos to undertake armed action against King Ladislás; however, the king met and defeated the Cumans at the Lower Danube, then turned his forces against the Slav prince, who sued for peace.²²

It was against the background of these political - diplomatic and military events that the Synod of Szabolcs was held in 1092. Although the synod met and enacted legislation in a spirit loyal to Pope Urban II, relations between the Hungarian court and the papal curia deteriorated a few months later so much that, in the spring of 1093, Count William IV of Toulouse, a faithful henchman of Urban II, visited Hungary to persuade the Hungarian monarch not to join the party of Henry IV, the political and diplomatic foe of the papacy. In return, the pope's secular envoy mentioned the idea of the Crusade at that time already in a planning stage, and – if the Chronicle recorded reliable information – the papal envoy offered the Hungarian monarch a leading role in it.²³

In discussing this time period, the Chronicle seems to confuse some events. In the spring of 1095, King Ladislás hurried to the aid of Conrad of Moravia, an opponent of the

19 Chronicle, c. 132; HÓMAN, *Ungarisches Mittelalter*, I, 345ff. Also, STJEPAN PANTEL: *Die Urheimat der Kroaten in Pannonien und Dalmatien*. vol. 26 of *Symbolicae Slavicae*. Frankfurt am Main-Berlin-Vienna, 1997. 114ff., and my review of this volume in *Canadian American Slavic Studies*, 33 (1999). 460ff. The remarks by HEINRICH VON MÜGELN in his *Chronicon*, c. 45, seem to be out of order; he may have confused Croatian events of the reign of Ladislás with those of the age of King Coloman – cf. SSH, II, 189f.

20 Ibid., I, 412ff.

21 Cf. FRANKÓI, I, 27, reasoned that the legate must have brought a papal letter of reprimand with him. On the Croatia's being a papal fief, cf. HÓMAN, *Ungarisches Mittelalter*, I, 352ff.; on the monastic foundation, cf. RA, n. 24; text in MARCZALI, *Enchiridion*, 100ff.

22 The Hungarian chronicler definitely shows a bias in recording the event – Chronicle, c. 138, SSH, I, 414,28 - 415,4; HÓMAN, *Ungarisches Mittelalter*, I, 336f

23 Cf. Chronicle, c. 139, esp. SSH, I, 417,15 - 418,6; in von MÜGELN'S *Chronicon*, c. 48, this passage is missing – ibid., II, 192. See further, W. v. GIESEBRECHT, *Geschichte der deutschen Kaiserzeit*, rev. ed., ed. W. SCHILD, 6 vols. Meersburg, 1929–1930. III-2, 1179; and, HÓMAN, *Ungarisches Mittelalter*, I, 356ff.

Czech monarch, but Ladislav became ill on the Czech border. After he designated Coloman, the elder son of his brother, Géza I, to be his successor (according the Chronicle report, Ladislav named Álmos, the younger son, as his successor, but Álmos, aware of primogeniture, handed the throne over to Coloman), Ladislav I died at end of July, 1095.²⁴

King Ladislav was buried in the abbey he founded at Somogyvár – “sepultus Waradini in monasterio suo” – on Sunday, July 29, 1095, the chronicler reported, although according to the drawing on fol. 51b of the Chronicle manuscript – the drawing that bears testimony to the text of the *Vita* of Ladislav and not the record in the Chronicle – the body had to be taken first from the Somogyvár abbey to the Várasd cathedral, the church Ladislav had built. In the background of this drawing, there stood the cathedral with its four towers; before it, a four-wheeled wagon *without horses* carried the body of the monarch to its burial place. There was a crown placed upon the dead monarch’s head, surrounded by halo; his hands held the orb and the scepter. The rubric, “Sanctus Ladizlaus moritur, et Colomanus filius Geyse regis, in regem legitime coronatur,” formed the title to the next chronicle chapter, c.142.²⁵

Under this drawing, there is, as a matter of fact, a picture in a “C” initial, in which a bishop placed the crown upon the head of Coloman. Behind the bishop stood another bishop holding a crosier; and, behind the bishops there were two followers depicted on the left, together, on the right, with three followers of King Coloman.²⁶

It was within the framework of the events outlined here that the legislative activity attributed to King Ladislav I had occurred, the results of which were preserved in three law books, rather, in three law-collections, among which – presumably on the grounds of their length and importance – the resolutions of the 1092 Synod of Szabolcs ought to be regarded as the *first* law book attributed to King Ladislav I, the *Decretum I* (Sancti Ladislavi regis Decretorum liber primus). In order of chronology, however, the book known as the *Decretum III* may have been the first collection of laws, the entries of which, judged by their contents, may have been enacted at the beginning of Ladislav’s reign.²⁷

These articles presented, indeed, a depressive picture of the realm devastated by decades of domestic war. Their main topic was theft.²⁸ They condemned the thief who stole goods in the value of ten *denarii* (plural for *denarius*), to be sold into slavery (reduced to the status of a slave).²⁹ Nine articles dealt with the judges, with the manner in which criminal investigations were to be conducted,³⁰ with the thief who fled for refuge in a church, with female thieves, or with the person who had caught a thief.³¹

24 Chronicle, c. 140; compare with Keza, c. 63.

25 Chronicle, c. 141, SSH, I, 420.

26 Chronicle MS, fol. 51b, in DERCSÉNYI, I, 101; for text reference, cf. *Legenda s. Ladislavi regis*, c.8, SSH, II, 522f.

27 Cf. RHM, II, 325ff.; for the *Decretum III*, see *ibid.*, II, 340ff.; selections in MARCZALI, *Enchiridion*, 88ff., and, for the “Third” Decree, *ibid.*, 97ff. MONIKA JÁNOSI: “A szent László-kori zsinati határozatok keletkezéstörténete.” [The origins of the synodical decrees dated to the age of King St. Ladislav.], *Acta historica Szegediensis* 96 (1992). 3ff.; *idem*, *Törvényalkotás a korai Árpád-korban*. [Legislative activity in the early Árpád age.] Szeged, 1996. 104ff. On the background, cf. HÓMAN, *Ungarisches Mittelalter*, I, 290ff.; SZÉKELY-BARTHA, 898ff.; KOSZTOLNYIK, *From Coloman*, 7ff., and 15ff.

28 See, for instance, *Decretum III*, aa. 1-2, 4-11, RHM, 341ff.

29 *Ibid.*, art. iii:8.

30 *Ibid.*, aa. iii:1, 3, 20, 21, 23-27.

31 *Ibid.*, aa. iii:5, 6-7, and 9.

Some decrees mentioned the *liberti*, or *uheg-s* who had escaped (from their position in society), or dealt with fort personnel, guards (*euri, eurek, cives*);³² they allowed an escapee to be reclaimed by his lawful lord, even after many years of being absent without leave (as far back as the reigns of kings Andrew I and Béla I, 1046-63), on the annual law-day held on the Feast of the Assumption, August 15, or to be handed over to the individual with whom the escapee[s] had previously found refuge. The latter may pay a fine, or appeal his case to the king.³³

The law said that if the name of an old royal servant was not listed in the (1056) description of Judge Sarkas – “a descriptio iudicis Sarkas” – the servant would remain in the possession of the landlord, with whom he had previously found refuge.³⁴ One may note here that a later entry, art. 21, recorded the feast of King St. Stephen, August 20, as the annual law-day in the realm, an entry that may refer to a later modified variant of the law, or mean that the *law-day* lasted for several days between August 15 and 20, bearing in mind that King Stephen I had died on the feast of the Assumption in 1038.³⁵

The articles covered court of law proceedings, the responsibility of the judges, or determined the area of jurisdiction of the King’s Judge, *nuncius regis*. The expression, “ut nuncius regis per omnes civitates dirigatur, qui congreget centuriones et decuriones eorum, qui vulgo *ewrii* vocantur, cum omnibus sibi commissis, et precipiat eis, ut si quem furti culpabilem sciunt, ostendant [ostendentur],”³⁶ were reminiscent of the laws of King Henry I of England (*Leges Henrici primi*),³⁷ and of the 1166 resolutions, the *Assize*, of the grandson, Henry II, issued at his hunting lodge at Clarendon, in which *legaliiores*, the ruler’s *itinerant justices*, called for the cooperation of regional residents of the shire in their court of law proceedings, or in the hundred, or even in villages; “homines de hundredo, ... homines qualibet villata,” to enable them to *administer justice*, to pronounce judgment, thereby to maintain law and order in the land.³⁸ Therefore, the *Third Law* (chronologically, the *first*) collection of legal enactments attributed to the reign of Ladislas I showed a striking similarity with the *itinerant justices* institution of the English monarchs, as if to exemplify the fact that a Hungarian monarch of the late eleventh century – a scion of Árpád’s blood line – had been aware of the legal usages and customs of his age, as a matter of fact, he may have been ahead of his own time.³⁹

32 As, for instance, aa. iii:1, 2, 13, 15, 22 – cf. *ibid.*, 341ff.

33 See art. iii:2 and 21.

34 *Ibid.*, art. iii: 2.

35 “... usque ad festum s. Stephani dimittant.” Cf. *ibid.*, art. iii:21. On King St. Stephen’s day of death, cf. the Chronicle, c. 69, SSH, I, 321f., and 321, n. 7; also, Hartvic, c. 23, SSH, II, 431f., and 432, n. 1.

36 Cf. art. iii:1, RHM, 341.

37 Cf. “*Leges regis Henrici primi*,” art. vii:4-8, In: *Select charters of English constitutional history*, 8th. Ed. WILLIAM STUBBS. Oxford, 1895. 104f.; BRYCE LYON: *A constitutional and legal history of medieval England*. New York-London, 1960.110f., and 189ff.; J. E. A. JOLIFFE: *The constitutional history of medieval England*, 4th ed. New York, 1961. 100ff., 157ff.

38 See the *Assize of Clarendon*, 1166, art. 1, in Stubbs, 143. GEORGE BURTON ADAMS: *Constitutional history of England*. New York, 1921.116ff.

39 Compare, for instance, with the remarks of William of Malmesbury related to William II of England, 1087- 1099, in his *De gestis regum Anglorum*. Ed. WILLIAM STUBBS. RS, 2 vols. London, 1887- 1892. iv:306, and iv:319; or, with the report by Eadmer of Canterbury – cf. *Eadmeri Historia novorum in*

The law punished pseudo-judges and unjustified delays in judging a case; it established summons, issued with sealed writs, to cite someone to appear before a court of law, and judicial appeals to a higher court.⁴⁰ The two articles attached to the resolutions of the Synod of Szabolcs, 1092, that deal with civil or criminal court procedure, most probably belonged to the *Third Law* of King Ladislas.⁴¹ Contrary to King St. Stephen's laws that guaranteed freedom and security of life, the integrity of private and public property was the mainstay of the earliest law collection attributed to King Ladislas.⁴²

The law book known as *Decretum II*, more probably a collection of segments of legal enactments of various occasions, had been enacted in the Benedictine abbey at Pannonhalma – “omnes nos regni Pannonum optimates in monte sancto conventum fecimus” – without the king being present (as evidenced by the brief preamble attached to the collection: “temporibus piissimi regis Ladislai”),⁴³ though, from the word usage of the articles, one may conclude that the last eight entries of a total of eighteen articles must have been either a later addition, or the result of changes mirroring modifications of the already enacted articles. As, for instance, King Ladislas, art. ii:11 reminded one of King St. Stephen's Laws, art. i:35, further art. ii:3; while King Ladislas, art. ii:12 and 14 reflected King St. Stephen's Laws, art. ii:6-7.⁴⁴

The legislators were the headmen of the realm, *omnes nos regni optimates*, who took an oath that were anyone among their relatives, *principes*, to steal an item valued over the price of a chicken, “*ultra precium gallinarum*,” and be caught in the act, nobody among them could hide or defend him, because the thief would be hanged, his chattel confiscated – according to a later addition, the thief's family would be executed – “*nisi ceciderit in ecclesiam*.”⁴⁵

Now, the expression, *ultra precium gallinarum*, valued over the price of a chicken, would require a word of explanation. The laws dealt with the loss of public economic goods, such as chicken, horse, ox, even servants, that belonged to the common *royal* domain. Were someone – a thief – to inflict damage on the economic public good by stealing a chicken, he, or she – the thief – must be meted out exemplary punishment, even if he [or she] belonged to the higher social stratum, or was a member of the

Anglia. Ed. M. RULE. RS. London, 1884. 13 and 16, liber I. See further, R. W. SOUTHERN: *St. Anselm and his biographer*. Cambridge, 1963. 298ff.; and, ANTONIA GRANSDEN: *Historical writing in England, c.550 - c. 1307*. Ithaca, NY, 1974. 166ff.

40 As, e.g., Ladislas, *Decretum III*, aa. 3, 17, 23, 26.

41 Ladislas, *Decretum I*, aa. 42 and 43: “De litigatoribus venientibus ad regale palacium;” and, “De spetu sigilli reus vel iudicis,” RHM, 333, the latter as related to art. iii:27: “De despicientibus [spernentibus] sigillum iudicum [iudicis],” *ibid.*, 348.

42 Compare King St. Stephen's Laws, art. i:14-16, 20, 27, 31-32, 35; ii:14-15, RHM, 310ff., with the laws of King Ladislas, iii:1, 8-11, 13-14, *ibid.*, 340ff.

43 Cf. King Ladislas' Laws, art. ii:1, *ibid.*, 334f.; Endlicher, following a fifteenth century Vienna *Nationalbibliothek* MS, printed art. ii:10, “De cuiusvis servo in furto deprehenso;” art. ii:10a, “De nobile vel milite invadente (alterius [nobilis] domum);” and, art. ii:10b, “De libero vel servo in furto capto,” articles that correspond to articles ii:10, 11 and 12, in ZÁVODSZKY, 166ff., who, consequently, posted eighteen articles.

44 Cf. *ibid.*, 151 and 154, *vs. ibid.*, 169, and 170.

45 Ladislas' Laws, art. ii:1, *ibid.*, 166f.

clergy.⁴⁶ (Students in minor clerical orders caught in a minor act of thievery were to be flogged by their master.⁴⁷)

Earlier, in the days of King St. Stephen, a man caught in the act of thievery, if unable to redeem himself, was to be sold into slavery;⁴⁸ were a serf to commit thievery for a third time, he had to be hanged;⁴⁹ were a married female to be caught in committing theft for a third time, she, too, would have to be sold into slavery.⁵⁰ The resolution in King Ladislas, art. ii:12, that ordered hanging as punishment for someone who stole anything valued over ten *denars* (a three-year old ox was worth thirty *denars*) could have meant that this law collection included later, already modified, decrees concerning theft. The thief, through his deed, had breached the public peace (as evidenced from the concluding sentence in this article: "... et ideo ne suspendatur, nec lingua abscindatur, decernimus [decrevimus], ut [et] si postea dominus suus eum invenerit, requirat per eum si[ali]quid perdidit."⁵¹

Many entries in this law collection related to the extirpation of thieves and receivers (one who accepted stolen goods while knowing them to be stolen), and accepted as extenuating circumstance if the thief's family, or the thief's lord brought the thief to justice. The law made the entire village responsible for hiding a thief, and called upon the village to surrender the thief to the authorities. "Si quem ... tota villa furem esse proclamaverit, probetur iudicio" - a piece of legislation that showed similarity with the first entry in the English king, Henry II's, *Assize of Clarendon*, 1166: "si in hundredo suo vel in villata sua sit aliquis homo qui sit rettatus vel publicanus quod ipse sit robator vel murdrator."⁵²

In the interest of the upkeep of law and order in the country, the law sentenced anyone, "regali iudicio tradatur in carcerem," who drew his sword in public,⁵³ or invaded the neighbor's (or, anybody's) house, to pay compensation with 110 bullocks.⁵⁴ Two articles allowed the wife and children of the condemned individual to retain one-third of the family chattel [property].⁵⁵ The law said that one could buy and sell, conduct business deals only at the public market, in front a judge, exciseman and witnesses - "si vero in mercato tractus fit contractus, fiat coram iudice et theloneario et testibus" -

46 Ibid.

47 Ladislas' Laws, art. ii:13, *ibid.*, 170; art. ii:11 in RHM, 338..

48 Cf. King St. Stephen's Laws, art. ii:7.

49 *Ibid.*, art. ii:6.

50 *Ibid.*, art. i:31.

51 Ladislas' Laws, ii:12, RHM, 338. "Et ideo ne suspendatur, nec lingua abscindatur, decernimus [decrevimus], ut [et] si postea dominus suus eum invenerit, requirat per eum, si[ali]quid perdidit."

52 For the *Assize of Clarendon*, 1166, cf. Stubbs, 143, and compare with *Glanvill, De legibus Angliae*, ed. G. D. G. Hall (Nelson Medieval texts), (London-Toronto-New York, 1965), ii:7; selections also in Stubbs, 161ff., keeping in mind, though, the remark made by G. O. Sayles, *The medieval foundations of England*, rev. ed. (London, 1950; repr. 1966), 286, that "it is doubtful whether it should be attributed to him, and a case has been made for the authorship of his kinsman, Hubert Walter. The question is one of academic interests only." See also Lyon, 223f.

53 Sentenced, that is, "regali iudicio tradatur in carcerem," and the loss of his chattel - cf. Ladislas' Laws, art. ii:8; RHM, 336.

54 To lose two-thirds of his property and a heavy fine; those involved in the crime had to pay a fine of 55 Byzantine gold coins - cf. art. ii:10a, *ibid.*, 337.

55 "... tercia [pars] uxori filiisque suis remaneat." *Ibid.*; in Závodszy, it is art. ii:11 [!].

rendering the reason, why? "Et si res empta esse furtiva apparuerit, emptor quidem testimonio iudicis et thelonearii evadat, testes autem reddant venditorem."⁵⁶

On the other hand, art. ii:14, "De vendicione equorum vel boum sine licencia regis," decreed that horses, oxen might be exported [from the country] only with the king's (that is, of the court's, or of the royal official's) written approval.⁵⁷

The law collection recorded as the *first* law book attributed to King Ladislas, the *Decretum I* (Decrees of the Synod of Szabolcs, 1092), consisted of forty-two articles, of which forty were related to ecclesiastical interests. Eight entries dealt with religion and the religious life, thirteen with clergymen, ten with church property, four were devoted to women, four to Jews, Moslems, and pagans, while three referred to court of law procedures.⁵⁸ It is an interesting feature of this collection that almost all of its decrees were based upon non-Magyar, mostly *western*, legal usage – a circumstance that may not imply shortcomings on part of the domestic judicial system, but may point to the fact that the judicial experts and advisors surrounding the monarch during the last decade of the eleventh century were knowledgeable of western jurisprudence, of Roman and Canon law, and were aware of western judicial proceedings.⁵⁹

The Synod of Szabolcs, articles 1 through 4, acting on clerical celibacy and a priest's first marriage, as, for instance, art i:1, "Bigamos presbiteros et dyaconos, et viduarum vel repuditarum maritos iubemus separari," showed similarity with art. 3 of the 692 Synod of Trullo (Quinisexta; Trullanum), "... qui viduam accepit vel dimissam, ... non posset esse episcopum, vel presbyterum, vel diaconum, vel omnino ex sacerdotali catalogo;"⁶⁰ and, one may draw a rational comparison between art. 12-13 of Trullo, 692, and Szabolcs, art. i: 4: "De consensu episcoporum nolentibus separari ab illicito coniugio," as reminiscent of art. 12 of the 1090 Synod of Amalfi: 'Si veri

56 Ladislas' Laws, art. ii:7, RHM, 336.

57 Cf. art. ii:14, RHM, 338; art. ii:16, Závodszky.

58 For text, cf. ZÁVODSZKY, 157ff.; RHM, 325ff., with the understanding that Endlicher based his text on a fifteenth century Vienna, *Nationalbibliothek*, manuscript, and listed 43 entries; in his reading, the last sentence in art. i:25 (ZÁVODSZKY): "Si dominus servi sui corpus, aut villicus pauperis hospitii vel villani ad ecclesiam non detulerit, tantumdem peniteat," formed a separate article, art. i:26 (RHM, 330). Incidentally, art. i:25 was very similar to King St. Stephen's Laws, art. i:8-10, while the sentence, "...aut mortuos suos ad ecclesiam non sepellerit," showed a close relationship with *Capitularia de partibus Saxoniae*, can. 22; cf. *Monumenta Germaniae historica, Leges*, 5 vols. Hannover, 1902-1927. cited hereafter as MGHLL, V, 43, and the *Capitularia ecclesiastica*, aa. 810-813, can. 14, in MGHLL, sectio II: *Capitularia regum Francorum*, 2 vols. Hannover, 1883-1897. I, 179. On the Synod of Szabolcs, cf. HÓMAN, *Ungarisches Mittelalter*, I, 310ff.; the discussion in SZÉKELY-BARTHA, 900, is too brief. ALFONS HUBER: "Über die älteste ungarische Verfassung," *Mitteilungen des Institutes für österreichische Geschichtsforschung*. 6 (1885). 285ff., has argued that the Hungarian kings held no unlimited power in the eleventh century. Further, Z. J. KOSZTOLNYIK: *Five eleventh century Hungarian kings: their policies and their relations with Rome*. New York, 1981. 105ff., and 193ff.

59 Ibid., 105; GYÖRGY BÓNIS: *A jogtudó értelmiség a Mohács el_tti Magyarországon*. [Der Juristenstand in Ungarn vor 1526.] Budapest, 1971. 16ff.; ELEMÉR MÁLYUSZ: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. [Structure of the ecclesiastical society in medieval Hungary.] Budapest, 1971. 21ff.; and, my review of this work in the *Austrian History Yearbook*. 14 (1978), 288ff.

60 Cf. *Sacrorum conciliorum collectio*. J. D. MANSI. 31 vols. Firenze-Venice, 1759-1798. cited hereafter as MANSI, XI, 943 – a still useful collection of ecclesiastical enactments that has been expanded and reprinted several times; on the council of Trullo, 692, cf. F. X. VON FUNK-KARL BIHLMEYER: *Kirchengeschichte*. 2 vols. 8th ed. Paderborn, 1926-1930. I, 215f.

episcopi consenserint eorum pravitatibus, ipsi officii interdictione mulcentur.”⁶¹ On the other hand, Szabolcs, art. i:6, concerning church goods, referred to art. 8 of the 847 Synod of Mainz: “Presbyteri vero non vendant rem ecclesiae ubi sunt constituti, ... non habentes necessitatem.”⁶²

Articles 7 and 8 of Szabolcs (i:7 and 8), that discussed construction and reconstruction of damaged churches, corresponded to can. 3 of the synod meeting at Worms in 829. As soon as he had restored peace in the land, the monarch ordered that churches destroyed during the pagan uprisings – one may refer to them as domestic wars – be rebuilt by the inhabitants of the region, though the king and the bishop provided utensils and vestments for the restored church,⁶³ very much like in the days of King St. Stephen;⁶⁴ if, however, a church collapsed because of neglect, it was the bishop who had to rebuild it.⁶⁵

Szabolcs, art. i:10, that forbade a Christian man to marry a Jewish woman, was based upon Emperor’s Justinian’s *Codex Iustinianus*, I:xii,1: “quod si aliquis Iudaeorum mancipium vel Christianum habuerit...;”⁶⁶ in a similar manner, it ordered that a servant sold to a Jew would not become a slave, “ipso servo pro praemio libertate donando,” in accordance with can. 73 of the 845 Synod of Meldense: “Si quis Iudaeorum Christisnum servum ... emerit, ... a Iudaeis ipsius potestate sublatus, in libertatae permaneat.”⁶⁷

Keeping the Lord’s day in a dignified manner was ordered in Szabolcs, articles i:11-12, in accordance with (a) can. 12 of the Fifth Roman Synod held by Pope Gregory VII, 1078;⁶⁸ (b) with can. 81 of the *Admonitio generalis* of the year 789,⁶⁹ and (c) with par.19 of a *Missorum generale* of 802;⁷⁰ as a matter of fact, the Hungarian decrees, art. i:15-16 on observing Sundays and holidays: “si quis dominicibus diebus vel in maioribus festivitatibus ecclesiam negligens mercatum frequentaverit, equo careat,” were similar in content to can. 7 of Edward of England’s *Leges ecclesiasticae*, issued in 905, or 906: “Si quis die dominica mecari praesumat, perdat mercatum et xii oras apud Danos, et xxx solidos apud Anglos.”⁷¹

Clerics who arrived from abroad without written recommendations were dealt with in can. 17, in accordance with par. 5 of Pepin the Short’s *Capitulare* of Suession, 744,

61 Cf. MANSI, XX, 724; for a backdrop, one may refer to KARL F. MORRISON: *Tradition and authority in the western Church, 300-1140*. Princeton, 1969. 269ff.

62 MANSI, XIV, 906, and, to can. 6 of Mainz, 888, *ibid.*, XVIII, 66.

63 MGH, Legum sectio II, II, 12.

64 King St. Stephen’s Laws, art. ii:1, RHM, 321.

65 Szabolcs, art. i:8 (RHM, 327).

66 Cf. *Corpus Iuris Civilis*. Eds. F. KRUEGER-TH. MOMMSEN-R. SCHOELL. 3 vols. Berlin, 1895. vol. II: *Codex Iustinianus*, I:xii,1; for background, see WILHELM SCHUBART: *Justinian und Theodora*. Munich, 1943. 75ff., and 179ff.

67 Cf. MANSI, XIV, 811ff., here 836ff.; and, *Codex Iustinianus*, I:xii,1 [referring to the Theodosian Code, I:1]. GAINES POST: *Studies in medieval legal thought*. Princeton, 1964. 453ff.; CHARLES HOMER HASKINS: *The renaissance of the twelfth century*. Cambridge, 1927. 193ff.

68 See MANSI, XX, 510.

69 MGH Leg. sect. II, I, 61.

70 MGH Leg. sect. II, I, 95.

71 MANSI, XVIII, 237ff., and to can. 15 of the 813 Synod of Mainz – MGH Leg. sec. II, I, 174; GERHARD SCHWARTZ: “Die Reformkonzilien von 813 und die Sammlung des Benedictus Levita,” *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters*. 56 (2000). 1ff.

and with can. 50 of the 845 Synod of Meldense, as if to provide added substance to the argument that numerous enactments in the Synod of Szabolcs did incorporate canons of various western ecclesiastical legislation.⁷²

Szabolcs, art. i:35, dealing with witches may further call for attention;⁷³ unlike King St. Stephen's Laws, art. i:34 (the king believed in witches),⁷⁴ King Ladislas held the opinion that, frankly, witches did not exist.⁷⁵ On those grounds, Ladislas in his legislation placed witches on the level with faithless women, whose cases, if accused of witchcraft, ought to be handled by the regional bishop, in a manner the bishop saw fit; "meretrices et strigae secundum quod episcopo iuste visum fuerit, ita diiudicentur," very similar to the idea expressed in par. 3 of a Frankish Capitulary of 820, that decreed that a *meretrix* caught in the act must be taken to the market place to be sold, "ab eis portentur usque ad mercatum, ubi ipsae flagellandae sunt, vel, si noluerit, volumus ut ... in eodem loco vapulentur," or [publicly] flagellated for punishment.⁷⁶

It is further evident from the resolution of Szabolcs, art. i:39, that a western schedule of church holidays was adhered to in the Church in Hungary, with the addition, of course, of the feasts of the country's regional saints. It showed that the Catholic Church did not remain a foreign body in the realm's population, but become an active member in its cultural mainstream.⁷⁷ This resolution was reminiscent of can. 8 of *Ahytonis episcopi Basiliensis capitularia*, dated 822, and of several ecclesiastical resolutions of the ninth century.⁷⁸ In a similar manner, Szabolcs, art. i:40, that forbade clergymen to attend the rather wordly *kalendae* festivities, rested on, or at least seemed to follow, can. 15 of Archbishop Hincmar of Reims' Ecclesiastical Resolutions.⁷⁹

The articles of the Synod of Szabolcs – most probably comprising the resolutions of various church synodical enactments – thus permitted the first marriage of priests, but did not tolerate clerics who had married for a second time, or lived with their mistresses; in fact, they punished the archpriest, or even the bishop, who had ignored such irregularities.⁸⁰ Visiting clerics could enter the realm only with written permission of their ecclesiastical superiors, and only with the king's permission may the regional bishop accept such a cleric among his own priests.⁸¹ Monks could not

72 Cf. MGH Leg. sec. II, I, 29; and MANSI, XIV, 830.

73 ZÁVODSZKY, art. i:34.

74 "... secundum decretum senatus statuimus magni cautionem terroris veneficis ac maleficis, ut nulla persona maleficio aut veneficio quemquam hominum [subvertere] a statu mentis aut interficere audeat;" King St. Stephen's Laws, art. i:34, RHM, 320, though the wording was very similar to that of can. 23 of the Synod of Pavia, 850, and to *Capitulatio de partibus Saxoniae*, ca.780, can. 23 – cf. MGH Leg. sec. II, I, 122 and I, 69, respectively.

75 As to be concluded from the wording of art. i:34: "Meretrices et [italics mine!] strige, secundum quod episcopo iuste visum fuerit, ita diiudicentur;" cf. RHM, 331.

76 Cf. *Capitulare de disciplina palatii Aquisgranensis*, ca. 820, par. [1 and] 3 – MGH Leg. sec. II, I, 298.

77 Cf. art. i:39, RHM, 332 (art. i:38, ZÁVODSZKY, 164).

78 MANSI, XIV, 393ff; see further, the Synod of Mainz, 813, can. 36, *ibid.*, XIV, 73; and *Capitularia Rudolfi archiepiscopi Bituricensis*, can. 27, *ibid.*, XIV, 956, etc.

79 Cf. RHM, 332; for Hincmar of Reims' *Capitularia*, can. 15, see MANSI, XV, 478.

80 Cf. art. i:1-4; and, compare with TRULLO, 692, can. 13, in MANSI, XI, 947, further with the resolutions of the 1090 Synod of Amalfi, can. 12, *ibid.*, XX, 724.

81 Cf. art. i:17-18; and, compare with can. 50 of the Synod of Meldense, 845, MANSI, XIV, 830.

leave their monasteries without the abbot's permission, though the monasteries remained under the regional bishop's spiritual jurisdiction;⁸² were the king, or a bishop, to visit the monastic community, the monks were expected to behave in a humble manner before him.⁸³ A priest had to stay away from dancing, or light entertainment after funeral meals: *kalendae* (commemorate meals held at the beginning of the month); the individual (a lay person) who withdraw from the *kalendae* solidarity, had to pay a fee (fine?) of ten bullocks.⁸⁴

In the field of religion, the synodical acts – assuming that the decrees, known as the resolutions of the Synod of Szabolcs, 1092, comprised the enactments of various church assemblies held in the realm during King Ladislas' reign – ordered the keeping of Sundays and holidays as defined and enumerated by the synod, attending Mass and church funerals; they called for observing Lent beginning with Ash Wednesday. Article i:39 made the observance of the enumerated holidays obligatory, including the feasts of King St. Stephen and of Bishop St. Gerard of Csanád. The enumeration of the feasts began with the day of Christmas, and ended with that of St. Thomas the Apostle (Dec. 21), as if to imply that the royal court and the episcopal chanceries in the realm followed the *Christmas-style* time reckoning, in which the calendar year began with Christmas Day, as in the enumeration provided by Bishop Ahyton's Capitulary of 822, can. 8, except that the latter referred to every Sunday as a holiday of obligation, and closed the enumeration with the feast of St. Martin (Nov. 11).⁸⁵

The argument ought to be made that since the church resolutions attributed to the reign of King Ladislas in a certain manner contradicted the contents of can. 36 of the Synod of Mainz, 813, that stated that the calendar year began on Easter Sunday,⁸⁶ and disagreed with can 17 of the Resolutions of Rudolf *Bituricensi episcopi* who, following the Frankish *mos Gallicus*, also argued that the new year began with the feast of Easter,⁸⁷ in spite of the growth of west-Frankish cultural - spiritual influence in the realm during the reign of King Ladislas I (exemplified, for instance, by the founding charter in 1091 for the abbey of Somogyvár, as the abbey maintained close ties with St. Gilles in the Frankish Southwest⁸⁸), the synod gathered at Szabolcs in 1092 followed mainly western, and not only west-Frankish examples when gathering information in determining the schedule of holidays of obligation to be held in Hungary during the calendar year.⁸⁹

82 See art. i:21, RHM, 329, and compare with "Conventus Augustanus," anno 952, can. 6, in MGH Leg. sect. IV: *Constitutiones et acta publica imperatorum et regum*, I, 19; also, Synod of Mainz, 847, can. 13, MGH Leg. sect. II, II, 179.

83 Cf. art. i:36, RHM, 331.

84 See art. i:14, and art. i:40, RHM, 328, and 332, respectively; and, compare to the Directives of Bishop Atto of Vercelli, can. 29, in MANSI, XIX, 250.

85 Cf. art. i:39, RHM, 332; *Capitulare ecclesiastica*, ca. 810-13, can. 19, MGH Leg. sect. II, I, 179. The year began on Christmas Day, and ended with the Vigil of Christmas – the so called *Weihnachtstil*; cf. A. VON BRANDT: *Werkzeug des Historikers*. 2nd ed. Stuttgart, 1960. 38ff., for his comments on "Jahresanfang," and "Jahreszählung."

86 Cf. Mainz, 813, can. 36, MANSI, XIV, 73.

87 Ibid., XIV, 956, can. 27.

88 Cf. RA, n. 24; for text, see MARCZALI, *Enchiridion*, 100.

89 Cf. JÓZSEF GERICS: "Judicium Dei a magyar állam XI századi külkapcsolataiban." [The concept of the "Judicium Dei" prevalent in the foreign relations of the Hungarian realm in the eleventh century.].

On Sundays and holidays, seasonal hunting was forbidden, nor could markets be held; Jews were not allowed to work on Sundays.⁹⁰ Only priests in transit were permitted to say Mass outside a church.⁹¹ Pagan religious rites and Islamic religious customs were forbidden.⁹² A Jew may not marry a Christian woman, nor could he keep a Christian as a servant.⁹³ The resolutions dealt with unfaithful wives and abandoned women, punished prostitutes and rape.⁹⁴

Property, grants, gifts received by the Church were irrevocable. Were someone to cause material damage to the Church, the damage had to be compensated for.⁹⁵ A priest must not appropriate ecclesiastical property.⁹⁶ The faithful could not settle down far from their parish church. Were a settlement to be located too far away from the church, the community had to send one of its members to attend divine service in the church; "... unus tamen ex eis *nomine omnium* [italics mine] cum baculo ad ecclesiam veniat, et tres panes et candelam ad altare afferat."⁹⁷ Various decrees regulated levying and collection of the tithe – out of which the bishop at his discretion use to would support different church needs, or aid a poor monastic communities at his discretion.⁹⁸

The common characteristic and fault of the three law collections attributed to King Ladislav I is that their texts came down to posterity in much later, and most probably in faulty, manuscripts, and the copyists must have copied their data from already abbreviated and re-edited material, perhaps from material added to the basic text. It must be assumed that the three *Decreta* attributed to King Ladislav I contain the transcripts of paragraphs of several legislative sessions associated with his reign, and it ought to be feared that the copyists frequently confused the order and contents of those resolutions. One may further question the cultural level of the copyist, their command of the Latin and Magyar tongues, and the question with it: did the copyists understand the legal terminology, were they aware of the true meaning of the terms used, and did he evaluate the trustworthiness of the text they were copying?⁹⁹

In: *Athleta patriae*, 111ff. (The Hungarian title reads Hungarian *state*; now, it would be rather difficult to speak of a "state" in the eleventh century; the rendering of *realm* would be, as it is, far more appropriate.)

90 See art. i:11, 12, 15-16, and 27 [26], RHM, 328ff.

91 Cf. art. i:30, *ibid.*, 330.

92 Cf. art. i:22, *ibid.*, 330.

93 See art. i:10; compare with the Synod of Meldense, can. 73. MANSI, XIV, 837, 839.

94 See art. i:13, 20, 33, and 35, RHM, 328ff.

95 Cf. art. i:5, 19, 23-24, *ibid.*; and, compare with Synod of Mainz, 847, can. 8; and, can. 17, Synod Meldense, 845. MANSI, XIV, 906, and XIV, 822, respectively.

96 Cf. art. i:6, RHM, 327; compare to Synod of Mainz, 847, can 8, and Mainz, 888, can.6. MANSI, XIV, 906, and XVIII, 66.

97 Were a church to be located far away from the village, one person of the village attended Sunday Mass and brought with him three loaves of bread and a candle for the offertory. Cf. art. i:11, RHM, 328, and compare to the Fifth Roman Council, 1078, held by Pope Gregory VII, can. 12. MANSI, XX, 510.

98 See art. i:28 and 31, RHM, 330f.

99 See for instance, the self-doubt expressed by the clerical compiler of the resolutions of the Synod of Tarcsl held under King Coloman's reign – cf. RHM, 358f.; HÓMAN, *Ungarisches Mittelalter*, 310ff.; KOSZTOLNYIK, *From Coloman*, 46ff.

A note of observation will be in order here. The interesting aspect of these cited ecclesiastical canons and temporal legislative acts is that while their wording is based upon the texts of western *Latin* canonical enactments, they present an interpretation applicable to compatible *Hungarian* conditions; the actual Latin text of the Hungarian law collections rather appropriates the wording of the canons preserved in the canonical *Decretum* by Burchard, bishop of Worms, of about 1012.¹⁰⁰

To cite but a few examples: the composition of King St. Stephen's Laws of the 1030s, or the wording of the law enactments attributed to King Ladislas I of the late 1070s, 1080s, and the Synod of Szabolcs of 1092, determining the realm's ecclesiastical and secular social conditions, in fact, the political role and personal values of clerics and laymen; the draft of enactments dealing with the [first] marriage of priests, or with the status and reliability of clerics arriving in [visiting] the country from abroad (to be guaranteed by their bishops, or religious superiors), further, canonical entries dealing with the trustworthiness of witnesses bearing testimony against clerics, or the trend of thought evident in articles discussing Christian-Jewish relations – can clearly be traced back to articles cited in Burchard's *Decretum* (a collection of canon law in twenty books), as, for example, its articles i:4-5 (based upon the decrees of Popes Anacletus and Leo);¹⁰¹ paragraphs i:155, 159 and 171; or, art. ii:39 (that followed the contents of Pope Adrian's resolutions);¹⁰² further, articles ii:40-41, and ii:43-47, and entries ii:108-28, ii:129-31, or ii:139-42 (that included resolutions reached at earlier church synods).¹⁰³ One may further refer to Burchard's lengthy entry, iii:50, and entry iii:62, repeating the contents of a writ by Pope Vergilius;¹⁰⁴ also, Burchard's art. iv:84 that followed the resolutions of a former church synod dealing with Jews, or art. iv:91 that reflected Pope Gregory the Great's opinion of the Jews – to cite but a few examples.¹⁰⁵

One may from these quoted observations draw the rather daring thought that the canonical judicial advisors of kings St. Stephen and Ladislas I, who had put together the text and determined the contents of the first law collections in Hungary – collections that, most unfortunately, did not come down to posterity *in toto*, but only in fragments – were well aware of, as a matter of fact, had been trained in accordance with Bishop Burchard's *Decretum*; therefore, Burchard's *Decretum* had to have a strong influence upon the enactment of Hungarian laws, determining the wording of western *Latin* laws

100 Cf. Burchardi Wormacensis episcopi *Decretorum libri XX*. In: *Patrologiae cursus completus, series latina*. Ed. J. P. MIGNE. 221 vols. Paris, 1844–1855. cited hereafter as MPL, 140, cols. 537ff., although this printed version is not altogether reliable; cf. J. PÉTRAU-GAY: "Burchard of Worms," *Dictionnaire de droit canonique*. Ed. R. NAZ. 7 vols. Paris, 1935–1965. II. 1141ff.; JAMES A. BRUNDAGE: *Medieval Canon law*. London–New York, 1995. 32ff. On the intellectual background, see DAVID KNOWLES: *The evolution of medieval thought*, 2nd ed. London–New York, 1988. 160ff.; and REGINALD LANE POOLE: *Illustrations of the history of medieval thought and learning*, rev. ed. London, 1920. 95ff.

101 Cf. MPL, 140, cols. 550f.

102 Ibid., 140, col. 632d.

103 Ibid., 140, cols. 645ff., and col. 648f., respectively.

104 Ibid., 140, cols. 681f., and col. 686bc, respectively.

105 Ibid., 140, col. 743f. On Pope Gregory's tolerant policy toward the Jews, see F. HOMES DUDDEN: *Gregory the Great: his place in history and thought*. 2 vols. London, 1905; reissued New York, 1967. II. 153ff.

applied to specific Hungarian needs, during the eleventh and early twelfth centuries.¹⁰⁶

All things considered, these remarks and circumstances do not minimize the essence and importance of the law collections attributed to King Ladislas I. The knightly king – according to the quite important and reliable remark made in the Chronicle, he was regarded by the papal curia as one of the potential leaders of the First Crusade then already in the planning stage;¹⁰⁷ he desired to possess not an earthly but a heavenly crown;¹⁰⁸ he followed the curia's directive in his diplomacy, and yet, occasionally, oriented his foreign policy toward the German court¹⁰⁹ – through these laws wished to retain his people, and his realm, within the Christian political and religious-cultural community of the peoples of the Latin west.¹¹⁰

KOSZTOLNYIK ZOLTÁN

SZENT LÁSZLÓ MAGYAR KIRÁLY HÁROM TÖRVÉNYKÖNYVE ÉS TÖRVÉNYALKOTÁSÁNAK POLITIKAI HÁTTERE

Szent László (1077–1095) magyar király nevéhez három törvénykönyv kapcsolható, melyek csak 15–16. századi kódexekben maradt fenn. A második és a harmadik datálatlan törvénykönyvek részeinek eredete és keletkezésük kora vitatott. Valószínűleg elsőként keletkezett még László király uralkodása alatt a harmadik számú törvénykönyv (Decretum III.) A 29. fejezet középpontjában a tolvajlás, a szökés elleni harc és a bíraskodás áll. Ezt követi a részben vagy egészében Pannonhalmán, feltehetően Szent László uralkodása kezdetén a második számú, 18 fejezetből álló törvénykönyv (Decretum II.), mely a szigorúságáról nevezetes. A legtöbb cikkely a tolvajlás különféle eseteitől szól. Az első számú törvénykönyv (Decretum I.) 1092-ben keletkezett. A 42 fejezetből 40 egyházi intézkedéseket tartalmaz.

106 See ANSELM SABBAS SZUROMI, "Az első három Esztergomi Zsinat és a magyarországi egyházfegyelem a XII században." [Les trois premiers Synodes d'Esztergom et la discipline ecclésiastique en Hongrie au XIIe siècle.] Magyar Könyvszemle, 115 (1999) 377ff.

107 "Cum celebrasset Pasca Domini in Bodrog, ecce nuncii de Francia et de Ispania, de Anglia et Britania [i.e. Brittany] ad eum vererunt, et precipue de Wyllermo fratre regis Francorum [i.e. William of Raymound of Toulouse], et ei omnipotentis Dei iniuriam se ulcisci manifestaverunt et sanctam civitatem et sanctissimum sepulchrum de manu Saracenorum liberare pensaverunt. Unde gloriosum regem rogaverunt, ut eis rector et gubernator in exercitu Iesu Christi existeret." Cf. Chronicle, c. 139, SSH, I, 417, 15–29; and, compare with *Legenda s. Ladislai*, c. 7, *ibid.*, II, 457f. For background, see [Anonymi] *Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum*. Ed. H. HAGENMEYER. Heidelberg, 1890. Recently, *Gesta Francorum, etc.* Ed. ROSALIND HILL: Nelson Texts. London–New York, 1962. i:1–3, and *passim*; HANS EBERHARD MAYER: *Geschichte der Kreuzzüge*. 3rd ed. Stuttgart, 1973. 46ff.; *A history of the crusades*. Ed. KENNETH M. STENTON. vol. I. *The First Hundred Years*. Ed. MARSHALL W. BALDWIN. 2nd ed. Madison, WI, 1969. 220ff.

108 "... nunquam tamen in capite suo coronam posuit, propter quod potius celestem coronam optabat." Cf. Chronicle, c. 131, *ibid.*, I, 404f.

109 See the king's letter to the Abbot of Monte Cassino, RA, n. 31; text, FRAKNÓI, I, 403f.

110 "Sed ipse quod inceperat, nullo modo dimittebat, misitque nuncium ad Corradum [Conradum] ducem Bohemorum filium Othonis, et petiit ab illo ac precepit, ut secum ultra mare ire pro iniuria Iesu Christi prepararet. Ille autem libenti animo se promisit." Cf. SSH, I, 418, 7–15.

HARDI GÁBOR TITUSZ

LIPPAY GYÖRGY, AZ EGYHÁZSZERVEZŐ

Zombori Lippay Györgyről mind a mai napig nem készült monográfia. Életében betöltött tisztségeiből kifolyólag azonban a történetírás, a különböző átfogó munkák nem kerülhetik ki Magyarország kancellárjának, majd főpásztorának, az esztergomi érseknek személyét. Valójában ily módon sok szó esik Lippayról, de sokszor csak másodlagos szerepe van, az írók nem merik vagy nem akarják az őt megillető helyen méltatni.

Jelen dolgozat a magyar történelem e méltatlanul mellőzött jeles személyiségének tevékenységét, elsősorban egyházszerző szerepének jobb megismerését tűzte ki célul, mely remélhetőleg segít a most említett tisztázatlan kérdések megválaszolásában is.

ÉLETRAJZ

Zombori Lippay György 1600. október 9-én született.¹ Apja Lippay János, 1604-től haláláig, 1616. szept. 13-ig királyi személynök,² anyja Landovicz Serényi Mária, grófi nemzetségből.³ Testvérei Lippay Gáspár, János és Ferenc. Lippay Gáspár 1635-ben országbírói ítélőmester, majd a kamaraelnöki tisztséget töltötte be 1646-tól haláláig, 1652-ig.⁴ Lippay János a jezsuita rendbe lépett be, egyre fontosabb tisztségeket látott el, mígnem 1659-től testvére, az esztergomi érsek közvetlen segítőtársa lett.⁵ A család legfiatalabb gyermeke, Ferenc szintén egyházi pályára lépett, majd mint győri jezsuita hitszónok halt meg 1674-ben.⁶

1 SUGÁR 309.

2 FALLENBÜCHL 131. Lippay apját már az 1604. évi XV. tc. personalisnak említi. Ebben a minőségében aláírta a bécsi békét is.

3 KOLLÁNYI 230.

4 FALLENBÜCHL 131.

5 LUKÁCS 660. Lippay János Pozsonyban született 1606. november 1-én. Novíciátusa után Grazban tanult filozófiát 1626–1628-ig. 1629–1630 között grammatikát tanított Győrben. 1632-től 1635-ig ismét teológiát tanul Grazban, egyben a héber nyelv professzora. 1636-tól komáromi gondnok és egyházi szónok volt. 1638-ban a győri rendház rektora lett, 1642-ben pedig a Pazmaneumé, itt a héber nyelv professzora. 1646-ban nagyszombati vicerektor. 1647–1648-ig szalkai előjáró. 1649–1652 között trencsényi előjáró és gyóntató. 1653-ban a nagyszombati konviktus igazgatója. 1654–1658: az ungvári rendház rektora, majd az esztergomi érsek mellett találjuk. 1666. május 2-án halt meg Trencsénben.

6 LUKÁCS 660. Lippay Ferenc 1608. március 8-án született Pozsonyban. 1625-ben lépett a jezsuita rendbe, 1626–1628-ig filozófiai tanulmányokat folytatott Grazban – mindkét helyen bátyjával együtt. 1629–1630 között a grammatika tanára volt Nagyszombatban, 1631-ben Linzben. 1632-ben humán

Lippay György születési helyeként hol Bécs, hol Pozsony szerepel.⁷ Elemi iskoláit Pozsonyban járta, majd Bécsben folytatta tanulmányait a jezsuitáknál. A filozófiát már Grazban kezdte, ahol a jámborságáról híres Mária Kongregáció tagja lett. Közben egri kanonoki kinevezést nyert, mely az ezzel járó javadalom miatt jelentős.⁸ 1620. május 5-én a filozófia babérkoszorúsa, 1621. augusztus 5-én pedig magisztere lett.⁹ Még ebben az évben megjelent Grazban *Theatrum Philosophi* c. műve, mellyel filozófiai doktrínáját védte meg.¹⁰

Pázmány Péter 1621-ben Rómába küldte a Collegium Germanico-Hungaricumba, ahová október 2-án érkezett.¹¹ Az érsek bizalmát oly mértékben sikerült megnyernie, hogy 1622-ben római útján őt választotta kísérőjéül.¹² Rómában filozófiát, teológiát és egyházjogot tanult az Apollinarisban.¹³ Az egyházi rend felvételéhez szükséges intézeti esküt 1622. május 21-én tette le.¹⁴ Tanulmányait mindenki meglepedésére elismeréssel végezte, példásan viselkedett. A Collegium Germanico-Hungaricum szokásának megfelelően tanulmányai végeztével Rómában pappá szentelték. 1625. február 17-én hagyta el az Örök Várost.¹⁵

Hazatérte után Pázmány Péter nagy reményeket fűzött jól képzett tehetséges papjához. Először szempci plébános, majd 1625. április 4-én, fiatal kora ellenére, esztergomi kanonok lett.¹⁶ 1627-ben már tornai főesperes és a fontos végvár, Érsekújvár plébánosa. Mint Újvár plébánosa, meggyőző erejű beszédeivel több mint 50 protestánst térít vissza a katolikus hitre.¹⁷ Feljegyezték jótékonyágát egy pestisjárvány idején. 1628. szeptember 3. kelt adománylevelében Pázmány Péter a Szent Istvánról nevezett esztergomi prépostságot juttatta Lyppainak (sic!).¹⁸ A prépostságba október 8-án iktatták be.¹⁹

A Pázmány Péter vezetésével megtartott 1629. évi nagyszombati egyházmegyei zsinaton Lippayt beválasztották a plébánosok teológiai tudásának megvizsgálására fölállított hat kanonokból álló bizottságba.²⁰ A zsinat harmadik napján a papi méltóságról, a papság erkölcsi és lelki megújulásának szükségességéről lelkes szavakkal ékes barokk exhortációt tartott.²¹

tárgyakat tanított Győrben. 1633–1636 teológiát tanult Grazban. 1637-ben próbaévet Leobenben töltött. 1638–1639 Nagyszombat, egyházi szónok, katekéta. 1640: Bécs, 1641: Kassa, majd 1644-ig Nagyszombat. Passau és Graz után ismét Nagyszombatba helyezték, ahol szónok és katekéta volt. 1653–1655-ig trencsényi rektor, majd ismét Nagyszombatba kapott kinevezést, 1656–1663: konviktus igazgató és biblikus professzor. 1664: pozsonyi misszió, 1665: trieszti magyar hitszónok. 1668–1669. Győr, 1670–1672: Ungvár, 1673–1674 győri hitszónok.

7 PFEIFFER 40. SUGÁR 309. KOLLÁNYI 230. NAGY I. VII. 1860. 129.

8 SUGÁR 309

9 KOLLÁNYI 230.

10 SUGÁR 314.

11 VERESS 26.

12 FRANKL, II. 205.

13 KISBÁN 348.

14 PFEIFFER 40.

15 VERESS 26.

16 KOLLÁNYI 231.

17 SCHMITT 213.

18 HANUY I. 730.

19 KOLLÁNYI 230.

20 PÉTERFFY II. 244.

21 PÉTERFFY II. 258. A beszéd címe: „*De dignitate et puritate sacerdotum*”

1630-ban a Szent Kereszt és Szent Balázs oltárának javadalmát kapja meg.²² Sopronban is volt oltárjavadalma, de erről lemondott Kopchányi Mihály győri kanonok javára, akivel együtt nevelkedett.²³

Kétségtelenül a primás pártfogásának köszönhető, hogy a kánonjog által előírt 30. életévének betöltése után 1631-ben II. Ferdinánd (1616–1637) pécsi püspökké nevezte ki.²⁴

Nem hiányozhatott Lippay György a 48 személyből álló kíséretből sem, mely Pázmány Péter bíborossal Rómába ment 1632 februárjában Pozsonyból, hogy a pápa közbenjárására a francia királyt a svéd szövetségtől elvonja és vegye rá a katolikusok segítségére.²⁵ A követség kudarccal járt, május 31-én távozott Rómából.²⁶ Közben viszont Pázmány elérte Lippay számára, hogy megkapja a pápai kamarás, valamint az apostoli protonotáriusi címet.²⁷

1633. február 1-jén nevezte ki a király veszprémi püspököknek. Pázmány közbenjárása itt ugyanazon év június 6-án pápai megerősítést is kapott.²⁸ A gyorsnak mondható ügyintézés ismét a bíborosnak volt köszönhető, aki 1633. február 5-i levelében Borghese bíborosnak nemcsak Lippay prépost jeles tulajdonságairól számolt be, hanem kérte az ügy mielőbbi consistorium elé terjesztését, valamint a bulláknak mérsékelt díjazását, tekintettel az egészen török alatt levő püspökség szükségére.²⁹ A pápai megerősítés birtokában, 1633 decemberében kerülhetett sor Lippay püspökké szentelésére Nagyszombatban.³⁰

Lippay veszprémi püspökként és örökös főispánként aktív résztvevője lett az országos politikának. Ekkoriban kezdte meg főúri kapcsolatainak kiépítését. Évtizedekig tartó, többé-kevésbé intenzív barátsága Batthyány Ádámmal egy Pozsonyban 1634-ben tartott, az elkövetkezendő országgyűlést megelőző ülésre nyúlik vissza.³¹ Az 1635. évi országgyűlésen a királyi tábla Dunán-inneni és -túli területeken illetékes prelátus tagjává választották Batthyány Ádámmal együtt, aki főúrként lett tagja. A LVII. törvénycikk szerint Pálffy Istvánnal, Batthyány Ádámmal és Mikulich Tamás személynöki helytartóval együtt az Ausztriával támadt kisebb határviták elsíntásával bízták meg. Időközben még fontosabb feladatot és lehetőséget kapott. Kancellár-helyettesi minőségben ő látta el Pázmány javaslatára a kancellári teendőket Bécsben, mivel Sennyei Istvánnak Szlavóniába kellett utaznia.³²

1635. szeptemberében elhunyt Sennyei István kancellár. Helyére többen is pályáztak, Lippay legfőbb vetélytársa Draskovich György volt. Nagy tekintélye, mély tudása, de főképp Pázmány közbenjárásának köszönhetően 1635-ben II. Ferdinánd Lippay Györgyöt királyi kancellárrá nevezte ki. Ez azt is jelenti, hogy az ügyintézés miatt Bécsben kellett

22 KOLLÁNYI 231.

23 KOLLÁNYI 232.

24 PFEIFFER 40.

25 MONAY 95.

26 FRANKÓI 321.

27 GALLA: Harminc 109.

28 LUKCSICS 16.

29 HANUY II. 397.

30 HANUY 457–460.

31 TUSOR 12.

32 SZABADY 44.

tartózkodnia. Továbbra is Pázmány bizalmasa és munkatársa maradt, a bíboros gyakran kérte szolgálatait.³³ 1636 márciusában Lippayt a király a Pozsonyban tartózkodó bíborshoz küldte. Pázmány kihasználta az alkalmat, hogy Erdélyről készült jelentését a püspökkel küldje el Bécsbe.³⁴ Mikor pedig végrendeletét írta, nem feledkezett meg Lippayról.³⁵ Pázmány Péter 1637-ben bekövetkezett halála után III. Ferdinánd Lósi Imre egri püspököt emelte a magyar primási székbe, Lósi utódjául pedig Lippay Györgyöt nevezte ki május 1-én. A király egyúttal ráruházta főkegyúri jogát az egri püspökségben levő összes egyházi javak adományozására, a nagyprépost kinevezését viszont magának tartotta fenn.³⁶ Lippay ekkor már királyi kancellár volt, s amint az levelezéséből is kitűnik, többnyire távolmaradt egyházmegyéjétől.³⁷ Ehhez megkapta a római engedélyt: VIII. Orbán pápa (1623–1644) brévében engedélyezte számára, hogy mint „veszprémi és egri választott püspök” két esztendő tartamára távol lehet az egri egyházmegyéjétől.³⁸

A nagyszombati jezsuita templomot, melyet még Pázmány Péter kezdett el építtetni, Lippay György mint egri püspök szentelte fel 1637. augusztus 30-án.³⁹

Kancellárként Lippay Györgynek ideje nagyobbik részét az uralkodó mellett, az udvarban kellett töltenie. Kancellársága idején ez többnyire Regensburgot jelentette. Saját kérésére távozott Regensburgból 1641 januárjában Nagyszombatba, hogy részt vegyen a felső részekkel kezdődő tanácskozásokon.⁴⁰ Lósi Imre, a primás, mérsékelt és beteges ember volt, az ő erélyében nem bízhatott, ezért ragaszkodott személyes jelenlétéhez. Vallási kérdések mellett a hangsúly a honvédelmen volt. Lippay keserű hangú levélben sürgette az uralkodót internuncius küldéséért. Februárban tért vissza az uralkodóhoz Regensburgba, sikerült végleges határozatokat hozatnia az uralkodóval a tanács javaslatait illetően.⁴¹

Az 1642. január 16-án kezdődött szőnyi béketárgyalásokon Lippay György kancellár vezette a király küldöttségét Esterházy Dániellel, Mikulich Tamással és Szunyogh Gáspárral a törökkel kötendő békéről.⁴² Lósi Imre 1642-ben bekövetkezett halála után ismét szembe került egymással az érseki szék betöltéséért a két rivális, Lippay György és Draskovich György. Draskovich többször írt a bécsi jezsuitáknak támogatásukat kérve, emellett megszerezte Esterházy Miklós nádor támogatását is, ami annál is könnyebben ment, mivel a közelmúltban két alkalommal is összekülönbözött Lippay György kancellár a náddal. III. Ferdinánd uralkodó mégis Lippay Györgyöt nevezte ki november 19-én esztergomi érsekké. Méltóságában X. Ince pápa (1644–1655) 1645. december 4-én erősítette meg, az ezzel járó palliumot⁴³ 1646. március 12-én vette át.⁴⁴

33 HANUY II. 545.

34 HANUY II. 633.

35 HANUY II. 730.

36 BÖHM 131–134.

37 Tusor Péter szakdolgozata

38 SUGÁR 310.

39 BITSKEY: Humanista 33.

40 HAJNAL XIV.

41 HAJNAL XVIII.

42 SZILÁGYI: A magyar nemzet története VI. 476.

43 A pallium érseki díszjelvény, kb. 6 cm. széles fehér gyapjúszalag, mely köralakban a vállakra van elhelyezve. Az érseknek a felszenteléstől számított 3 hónapon belül kellett kérnie, s míg el nem nyerte, nem végezhet azokat a cselekményeket, melyekhez a pallium elő volt írva.

1643 nyarán az új primás pártfogásába vette a Pannonhalma feltámasztásán fáradó Pálffy Mátyás főapátot Draskovich György győri püspökkel szemben. Az elhunyt Nagyszombat Gergely váci püspök végrendeletében 2000 aranyat hagyományozott a török pusztítás nyomait még mindig magán hordozó főmonostor restaurálására, a végrendelet végrehajtását Lippay Györgyre és Pálffy Mátyásra bízta.⁴⁵

1644-ben Lippay György tudomást szerzett arról, hogy I. Rákóczi György a svédeknek ígérte Pozsony és Nagyszombatot. Ez annál inkább érzékenyen érintette a primást, mivel káptalani és érseki székhelyéről volt szó. A csallóközi protestáns lelkeseket elbocsájtotta, és a sziget megtérítésére tizenkét jezsuitát küldött.⁴⁶ Szeptember 1-én kelt levelében tudatta Pálffy Mátyás pannonhalmi főapáttal, hogy a Rákóczi fölkelés ellen szükséges költségek fedezésére a klérusnak húszezer forintot kell fizetnie, ebből a főapátságra 300 forint esik.⁴⁷ Szeptember 23-án (Érsek)Újvárról kérte Lippay Pálffy Mátyást, hogy küldje el neki az elhalt Veresmarty Mihály végrendeletét és értesítse, milyen ingóságokat helyezett el nála még életében.⁴⁸

Az úrnapi körmenetet minden évben nagy pompával és buzgalommal ülte meg Lippay. Nagyszombatban, Pozsonyban, Trencsénben mikor jelen volt, maga vezette az ünnepi körmenetet.⁴⁹

1646. március 9-én Nagyszombatból sürgette meg Lippay György Pálffy Mátyást, hogy a nagyszombati részgyűlésen a nemesség és papság által megszavazott három havi zsoldnak reá eső részét fizesse ki mihamarább.⁵⁰ Az augusztus 30-ra, Pozsonyba összehívott országgyűlésen személyesen vezette a klérust. Szeptember 11-én Köpcsénybe mentek az országos rendek képviselői, nevükben Lippay köszöntötte az uralkodót. Október elején nyújtotta át a király a linzi békeokmányt az országgyűlésnek. Lippay György a klérus, valamint a vele tartó néhány főúr nevében ünnepélyesen ellentmondott a békeokmánynak, mint olyannak, mely a katolikus vallásra nézve sérelmes.⁵¹ A király október 22-én érvénytelennek nyilvánította a klérus tiltakozását és felszólította az országgyűlést az oklevél elfogadására.

1647. június 16-án megkoronázta IV. Ferdinánd magyar királyt.

1647 decemberében Lippay az uralkodónak Zrínyi Miklóst ajánlotta a báni tisztségre, továbbá közbenjárta Zrínyi kérésére kétszáz muraközi végvári katona elmaradt zsoldjának kifizetéséért. Ezzel kiérdemelt az érsek a Szigeti veszedelem első fogalmazásában két dicsérő strófát.⁵² Kettejük kezdeti jó viszonyára jellemző még, hogy az érsek

44 GALLA: Magyar tárgyú pápai felh. 105. „Zombori Lippay György, a veszprémi püspökségből áthelyezett esztergomi érsek palliumot kap »de Corpore Beati Petri«.

45 ERDÉLYI-SÖRÖS 93–94.

46 LÁNYI-KNAUZ 217.

47 ERDÉLYI-SÖRÖS 797.

48 ERDÉLYI-SÖRÖS 797.

49 KORNELI

50 ERDÉLYI-SÖRÖS 798.

51 ZSILINSZKY: A linczi békekötés 344.

52 KOVÁCS SÁNDOR IVÁN: 52–53.

„Az mi szent házunknak ú hű komornikja,
Mi igaz hitünknek erős tartalékja,
Ki fogjuk esmerni út e napokba,
Mert Isten akarja, öltözzék bimbóba.

később annyira híressé vált pozsonyi függőkertjének építéséhez Zrínyi egy pompásan illusztrált kertészeti és virágtermesztési könyvvel kedveskedett.⁵³

1648. szeptember 14-én Nagyszombatban nemzeti zsinatot nyitott meg.⁵⁴

1649-ben megszervezte az előző évi nemzeti zsinaton elhatározott nagyszombati papi szeminárium felállítását, a Collegium Rubrorumot.⁵⁵ Már az első iskolaév végeztével a növendékek színpadi művet adtak elő, melynek akkora volt a sikere, hogy még a protestánsok is elismerően szóltak a darabról.⁵⁶ III. Ferdinándnak Lippay levelet írt, melyben közbenjárását kérte a soproni katolikusok sérelmeinek megvizsgálására.⁵⁷ Pozsonyban a győri őrkanonok és püspöke, Draskovich György között kialakult perben Lippay ítéletében megvédte a kanonok privilégiumát, mely szerint az őrkanonok joga és kötelessége a custos és harangozó feletti rendelkezés.⁵⁸

1650. május 5-én kelt levelében Lippay bejelentette X. Ince pápának, hogy a magyar katolicizmus és az ország súlyos bajai miatt nem mehet Rómába a szentévi jubileumra.⁵⁹ Elküldte viszont Rómába a visitatio liminum alkalmából készítendő jelentést egyházmegyéje vallási helyzetéről.⁶⁰ Még ebben az évben a nyitrai püspök által Trencsénben megtelepített jezsuiták számára átengedte a szalkai apátságot, nevelőház, novíciátus céljára.⁶¹

1651-ben nagy pompával vonult be a primás Trencsénbe az Úrnap megünneplésére, hogy megerősítse hitükben a római katolikusokat.⁶² Az ünnepek fényét azzal is emelte, hogy a jezsuiták színdarabot adtak elő a bibliai Dávid királyról, aki táncolt az Úr ládája előtt, de felesége kinevette.

Az 1647-es és 1649-es országgyűléseket övező belpolitikai harcok következtében Pálffy Pál nádorral szemben kialakult „az ún. érseki párt”. Lippay régi hívei (Szelepcsényi György kancellár, Széchényi György, Orosz György és Jakusith György) mellé újak csatlakoztak (Csáky László és István, Nádasdy Ferenc, Wesselényi Ferenc). 1652 után tovább bővült ez a baráti kör.⁶³ 1652. április 11-én, Pozsonyban írt levelében Lippay György Pannonhalma kiváló múltjára való hivatkozással felhívta III. Ferdinánd figyelmét a tűzvész miatt romokban heverő főmonostor és templom újjáépítésének szükségleteire.⁶⁴

...
Ahun látom az parton nagy méltósággal
Mi nagy érsekünket, mely gondokban sétál,
Tántorgó hajókat igazgat kormányval,
Veszne, ha nem igazgatná okossággal.”

53 KOVÁCS SÁNDOR IVÁN 178.

54 PÉTERFFY II. 376

55 BITSKEY: Hungariából Rómába 74. A szeminárium 1777-ben került át az egyetemmel együtt Budára. vö. MIHÁLYFI 216.

56 KORNELI 40.

57 BÁN 194. Sopronban a lutheránusok a Szent Mihály templomot magukhoz ragadták és az oltárokat, szentképeket, ereklyéket szétszórták. vö. KORNELI 27.

58 BEDY 81.

59 GALLA: Magyar tárgyú pápai felhatalmazások 39.

60 HUSZÁR 696–712.

61 SUGÁR 313.

62 MÉSZÁROS 63.

63 S. LAUTER 20.

64 ERDÉLYI–SÖRÖS 808.

1652. augusztus 26-án a nagyvezekényi csatában négy Eszterházy fiú halt hősi halált. A temetés fényűző díszletekkel, barokk pompával, a kor szokásainak megfelelően három hónappal később, november 26-án volt Nagyszombatban. A gyászmisét maga a primás énekelte.⁶⁵

1653 pünkösd vasárnapján Lippay György lerakta a trencsényi jezsuita novícius ház alapkövét. Az újoncház építésére 1651-ben 30.000 forintos alapítványt hozott létre. Ezt az összeget 1653-ban emelte 50.000 forintra.⁶⁶ Még ebben az évben adta ki Bécsben *Sanctus Ladislaus Rex* című munkáját.⁶⁷ A nagyszombati egyetemen szokásos teológiai disputation ebben az évben maga is részt vett mint támadó. Meghívták a disputatoria a városi evangélikus iskola tanárait is, akik azonban nem mentek el, mivel feletteseik megtiltották nekik a megjelenést.⁶⁸ November 13-án Lippay közölte Sopron városi képviselőjével, hogy a Bessenyi-féle házban konviktust szándékozik létrehozni katolikus és nem-katolikus ifjak számára.⁶⁹

1654 februárjában Pálffy Pál halálával megüresedett a nádori szék. Lippay György kapott helytartói kinevezést, azonban az 1655. évi országgyűlés megállapítása szerint nem tudja ellátni a nádor katonai ügyekre is kiterjedő, széles körű feladatait. Bár a kormányzat egy része továbbra is az érsek jelölését kívánta, Zrínyi Miklós nagyhatású felszólalása nyomán végül Wesselényi Ferencet választotta meg az országgyűlés nádornak, aki haláláig, 1667. március 28-ig viselte e tisztséget.⁷⁰ 1655. június 27-én koronázta meg Pozsonyban Lippay György esztergomi érsek I. Lipótot.

Az 1640-es évektől Lippay György primás és munkatársai fáradozásának köszönhetően az Ung, Szepes, Sáros, Zemplén, Szabolcs megyei görög papok közül négyszázan a katolikus egyházzal egyesültek.⁷¹ Választott püspökük Parthenius Péter bazilita szerzetes lett 1651-ben.⁷² Lippay György erősítette meg a munkácsi görög katolikus székben,⁷³ sikerült biztosítani főségét a magyarországi egyesült görög egyház felett.

1657 júniusában Lippay ünnepi misét celebrált Nagyszombatban az egyetemi templomban, melynek keretében első alkalommal tették le hallgatók és tanárok egyaránt az esküt a Szeplőtelen Fogantatásra.⁷⁴ Július 1-én a primás régi álma valósult meg: Trencsénben felszentelte Xavéri Szent Ferenc tiszteletére az első magyar jezsuita újoncházat.⁷⁵ Nagy ünnep volt ez, zenével s a várból leadott ágyúlövésekkel. A diákság Xavéri Szent Ferencről színdarabot adott elő, melyet még a protestánsok is megcsodáltak.⁷⁶

1658 tavaszán Lippay György Rómában járt. VII. Sándor pápától Nádasdy Ferenc számára egyházgyarapító tevékenységét elismerő bullát szerzett.⁷⁷ Az eset háttérében

65 KOVÁCS SÁNDOR IVÁN 246–249.

66 PETRUCH: 5.

67 SUGÁR 314.

68 HERMANN-ARTNER 16.

69 BÁN 207.

70 PACH–R. VÁRKONYI: Magyarország története 1054–1057.

71 LÁNYI–KNAUZ 303.

72 HERMANN: A katolikus egyház 272.

73 SUGÁR 314.

74 HERMANN-ARTNER 16. Az eskü letételét 1656. dec. 2-án rendelte el III. Ferdinánd uralkodó.

75 PETRUCH: 5.

76 KORNELI 71.

77 PACH–R. VÁRKONYI: Magyarország története 1077.

az állt, hogy a gróf több ezer jobbágyot hozott vissza az egyházba megtérésével egyidejűleg, s közel ötven prédikátort kényszerített birtokairól távozni.⁷⁸ Lippaynak sikerült kibékítenie egymással a tihanyi apátot, Mokripodarit és a katonák prefektusát, Karaczi?ich Mátyást.⁷⁹

1658. június 2-án megnyitotta a nagyszombati egyházmegyei zsinatot.⁸⁰

1659. július 31-én a Szapolyai János idejében protestánssá vált Rozsnyóra jezsuitákat telepített, s 5 ezer forintot adományozott megsegítésükre, évenként pedig további meghatározott támogatást biztosított részükre.⁸¹

1660-ban Lippay egyre erőteljesebben kérte, követelte az Udvar részvételét a törökellenes küzdelmekben. A magyar követek az uralkodó után mentek kérelmeikkel Bécsbe, Grazba, majd Triesztbe. Az uralkodói parancs azonban már későn érkezett de Souches tábornokhoz, Várad török kézre került. A primás erre elkeseredettségében kijelentette, hogy a magyaroknak tudniuk kell, számíthatnak-e védelemre, különben idejében maguknak kell róla gondoskodniuk.⁸² A baráti magyar főúri családokkal Lippay szoros kapcsolatot tartott fenn. Így például 1660. szeptember 27-én ő keresztelte meg Esterházy Istócza Józsefet, kinek egyben keresztapja lett. Hatására még ebben az évben, Rákóczy György halála után özvegye, Báthory Zsófia, fiával Ferencel átért a katolikus hitre.⁸³

1661. október 15-én átadta Lippay a jezsuitáknak Sopronban, a Bécsi-kapu tájékán újonnan épített konviktust 40.000 forint tőkével és pontos szerződéssel.⁸⁴

1662-ben a gyengélkedő érsek visszavonult Trencsénbe a jezsuitákhoz, itt „manrézai magányában készítette elő lelkét az ítélet napjára”.⁸⁵

1663 Úrnapját Trencsénben töltötte az érsek. Nagy szomorúságára nem tudott részt venni a körmeneten, annyira gyenge volt, „a lábai nem tudták követni”, székben kellett ülnie.⁸⁶ 1663 nyarán Wesselényi Ferenc nádorral, Nádasdy Ferenc országbíróval az érsek közvetlenül a Rajnai Ligához fordult, hogy a nemzetközi törökellenes szövetséget szervezve a keresztény hatalmak küldjenek segédcsapatokat Magyarországra.⁸⁷

1664. február 22-én kelt levelében köszönetét fejezte ki az érsek az ország nevében János Fülöpnek, hogy egyesítette Európa hatalmait a török elleni felszabadító hadjáratban.⁸⁸ A törökellenes politika azonban ellenkezett a Habsburg-udvar szándékaival, így Lippay Györgyben sem bízott meg már feltétel nélkül az udvar; az érsek panaszkodott,

78 KOLLÁNYI 231.

79 KORNELI 73. A döntés értelmében a prefektusnak ki kellett vinnie a templomból a puskaport, az apátnak pedig megfelelő helyet kellett biztosítania.

80 PÉTERFFY II. 386

81 SUGÁR 313.

82 HÓMAN-SZEKFÜ

83 LÁNYI-KNAUZ 234.

84 BÁN 207. A szerződés kiköti, hogy a konviktust vezető regens évenként pontos számadást tartozik készíteni rendfőnökének a kamatok felhasználásáról és a konviktus vezetéséről. Ebbe csak született magyarokat volt szabad felvenni. Fizető bentlakók mellett köteles volt a regens 15 ingyenes helyet biztosítani.

85 KORNELI 86.

86 KORNELI 87.

87 KÖPECZI 319.

88 R. VÁRKONYI: Török világ 60.

hogy leveleit gyakran kapja feltört pecséttel.⁸⁹ Az 1664. augusztus 10-én megkötött szégyenletes vasvári béke után Wesselényi Ferenc, Nádasdy Ferenc, Zrínyi Péter és Lippay György együtt keresték az ország megőrzésének új lehetőségeit. Az útkeresés egyik lehetőségének a külföldi segítség mutatkozott. Ezért lépett kapcsolatba a primás Jacques Gremonville-lel, a bécsi francia követtel.⁹⁰ A francia királlyal való titkos tárgyalások elkezdéséről közvetlenül a vasvári béke után már döntött Zrínyi Miklós és Lippay György, aki fölöttébb neheztelte, hogy „Primas Regni lévén, sem vele, sem a Palatinussal, úgy a Bánnal is, és a magyar Tanáccsal ezen békességnek legkisebb pontcskája is nem communicáltatott.”⁹¹ Zrínyi Miklós halála után Gremonville szerint Lippay György az egyetlen, aki „titkos praktikára” alkalmas volt. Bethlen Miklós Gremonville megbízásából járt Zrínyinél majd Lippaynál.⁹² Az érsek a kapucinusok bécsi kolostorában panaszkodott Gremonville-nek, hogy a vasvári béke célja a magyar szabadság eltörlése, a magyarok vasbaverése, s mellén keresztbe téve karjait, kijelentette, hogy a magyarok minden reménye XIV. Lajos francia királyban van.⁹³

1665-ben az egyre gyengébb érsek gondolatai már leginkább azon jártak, mit kell még életében elrendeznie. Megírta végrendeletét, melyben profán célokra nem igen hagyott, annál többet az Egyházra, melynek felvirágoztatásán fáradozott egész életében. A rozsnyóbányai érseki háznak 3000 forintot adott, 5000 forintot a plébánosoknak, 1500-at a klerikusok kollégiumának, adományozott a trencsényi kollégiumnak, a csallóközi ferences Szent Antal kolostornak, a jezsuita kollégiumnak 100 imperial forintot, 100 akó bort a nagyszombati pálos skolasztikusoknak⁹⁴ és végül 15.000 forintos alapítványával lehetővé tette a nagyszombati jogi kar felállítását, mely halála után, 1667. január 17-én meg is nyílt.⁹⁵

Lippay György mély jámborsága és példamutató papi élete egész életében útmutató volt klerikusai és hívei számára. Sokszor vonult vissza elmélkedni és imádkozni. A kegyhelyeket gyalogszerrel kereste fel, az úrnapi körmenteket nagy pompával maga vezette,⁹⁶ pl. 1654-ben gyalog ment el Szent András és Benedek remeték barlangjához és ott misézett.⁹⁷ Nagyon tisztelte az Oltáriszentséget, nagybőjt előtti vasánapokon a templomban a papsággal együtt leborulva imádkozott.

1666. január 3-án Pozsonyban halt meg, miközben a betegszobában miséző pap a „Sanctus-t” énekelte. Jelen voltak PP. Lippay János, az ő testvére, Neppel Kristóf jezsuita, a pozsonyi jezsuita kollégium rektora.⁹⁸ Temetése nagy pompával, fáklyás felvonulással január 19-én az esti órákban volt Pozsonyban. Két gyászbeszéd hangzott el: az egyik magyarul ifj. Sennyei István veszprémi püspöktől, a másikat Pongrácz György váci püspök mondta el latinul.⁹⁹ A szentmisét Szelepcsényi György már mint esztergo-

89 R. VÁRKONYI: Török világ 71.

90 PAULER 98.

91 LÁNYI-KNAUZ 237.

92 BETHLEN: 204.

93 HÓMAN-SZEKFÜ 335.

94 KORNELI 96-97.

95 HERMANN 252.

96 SUGÁR 310.

97 KORNELI 57.

98 KORNELI 96.

99 SCHMITT 134.

mi érsek celebrálta.¹⁰⁰ Kívánságára példaképe, a nagy bíboros, Pázmány Péter lábainál temették el, a Szent Márton székesegyházban Alamizsnás Szent János ereklyéi alatt.¹⁰¹

PÁZMÁNY ÖRÖKÖSE

Amint az Lippay György életrajzából kitűnik, pályája meglepően gyorsan és egyenletesen emelkedett. Fiatal korától egyre jelentősebb tisztségeket nyert el, míg végül 1642-ben az ország primása, első számú főpapja lett. Lippay karrierjének ilyen egyenletes és gyors ívű emelkedése mögött hathatós és befolyásos támogatót kell keresnünk. A nem különösebben gazdag család félárva gyermekének grazi tanulmányait a fiatalon, húsz évesen elnyert kanonoki stallum jövedelme tette lehetővé. Az egyházi javadalmas állások száma a török megszállás miatt csekély volt, a főpapok mind versengtek értük, egy-egy ilyen hely megszerzése nem tekinthető egy viszonylag sértetlenül megmaradt egyházmegye belügyének. Több mint valószínűsíthető hát az a feltevés, miszerint a fiatal, tizenkilenc éves Lippay csak Pázmány révén nyerhette azt el.¹⁰² Nem ismeretes, mikor és hogyan figyelt fel a primás Lippay tehetségére, de már pályájának püspökség előtti szakaszában is feltűnő figyelme és gondoskodása. Pázmány egykori állomáshegyein, Grazban és Rómában taníttatta,¹⁰³ visszatérte után rögtön esztergomi kanonokká majd préposttá tette. Rómába is elvitte magával a bíboros 1631-ben, mikor az uralkodó kérésére kellett a pápánál közvetítenie. Pázmány a kancellárságig előremenően folyamatosan Sennyei István állásait juttatta neki. Először prépostságát, később a veszprémi püspökséget. A veszprémi püspökség rangját az adta meg, hogy az esztergomi érsekséget és a területileg sértetlen nyitrai püspökséget nem számítva, csak három egyházmegye, a győri, az egri és a veszprémi rendelkezett állandó székhellyel (Győr, Jászó, ill. Sümeg), valamint számottevő birtokkal a török hódoltság idejében. Lippay a veszprémi püspökség elnyerésével számos korban és rangban idősebb püspököt megelőzött, köztük volt római iskolatársát,¹⁰⁴ a későbbi riválist, Draskovich Györgyöt, aki ekkor még csak váci püspök volt. Lippay további előmenetelét az ő büszke ambíciói veszélyeztették, személyessé váló ellentétük Draskovich 1650-ben bekövetkezett haláláig megmaradt.¹⁰⁵

A bíboros primás Lippay György veszprémi püspökké való kinevezése után elérte, hogy kancellár-helyettesi minőségben Lippay lássa el Bécsben a kancellári teendőket, mivel Sennyei Istvánnak Szlavóniába kellett utaznia.¹⁰⁶ 1635 szeptemberében elhunyt Sennyei István győri püspök, királyi kancellár. Két fontos állás üresedett meg halálával: a gazdag győri püspöki szék és a további előmenetel szempontjából fontos kancellári munka az országos ügyekkel. Pázmány Draskovich-csal szemben következetesen

100 KORNELI 97. Feltűnő és szokatlan az utód ennyire gyors kinevezése.

101 ŐRY-SZABÓ 58.

102 TUSOR 10.

103 ŐRY-SZABÓ 17–23

104 BITSKEY: Hungariából Rómába 236.

105 TUSOR 11.

106 TUSOR 12.

Lippayt támogatta, elérte, hogy az uralkodó őt nevezze ki október 15-én kancellárnak.¹⁰⁷ Bár nem sikerült jelöltjét, Lósy Imrét a győri püspöki székhöz juttatni – október 22-én a király Draskovich Györgyöt nevezte ki győri püspöknek –, ez mindenképpen elfogadható kompromisszum volt Pázmány számára. Legfontosabb célját elérte: a kancellárság elnyerése a fiatal Lippaynak azt is jelentette, hogy biztos alapokra helyezte útját az érseki székhöz. Lósy Imre közvetlen utódlását a győri püspökség nélkül is biztosra vehette, hiszen vikáriusa volt, a számításba jöhető főpapoknál tekintélyesebb és rangban idősebb volt, ugyanakkor kora miatt érseksége már akkor is átmenetinek tűnhetett, 20 évvel volt idősebb Lippaynál. Mindezekből az a következtetés vonható le, hogy Pázmány aktívan foglalkozott utódlásának kérdéseivel, Lósy és Lippay az ő kijelölt utódai voltak.

Lippay természetesen kancellárként is Pázmány bizalmasa maradt. Folyamatosan tájékoztatta az udvarból a primást az eseményekről, szolgálatait újra meg újra felajánlotta.

Pázmány halálával az utódlás úgy történt, ahogy azt a bíboros gondolta és kitervelte. Az érseki székhöz Lósy Imre került helyébe, míg az így megüresedett egri püspöki széket Lippay kapta meg. Mint egri püspök Lippay nem sokat tartózkodott egyházmegyéje területén, hiszen a kancellári teendők az udvarhoz kötötték. Innen írta azt a levelet 1637. április 30-án I. Rákóczi Györgynek, mely egyértelműen mutatja, hogy Pázmány politikai, szellemi örököseinek tekintette magát. A levél jelentősége miatt fontosabb részeit közöljük:

„... Nem kételkedem benne hogy ngod az szegény Istenben el nyugodt Cardinál uram halálát ne értette volna... szegény Cardinál uram ő nga helyett pedig az én vékony szolgálatomat offerálok ngodnak; és noha tudom azt, hogy se az a mély okosság, se pedig autoritás, nem találhatik énnálam, melylyel Cardinál uram ő nga tudott fogadatosan és gyümölcsössen szolgálni ngodnak, mindazáltal az mennyiben vagyok, ajánlom ngodnak magamat és szolgálatomat; kérvén azon, hogy ngod az szegény Cardinál urammal tartott confidentiát és reám szállítsa, és bizvást közölje velem vagy én általom ő felségével valamelyeket az Istenben elnyugodt jó akaratjával közöltt volna, éltében is szegény Cardinál uram ő nga én töllem semmit el nem titkolt és ő nga távul levén én fáradtam az tőle suggerált jóknak véghez vitelében, holta után is; az ő felsége parancsolatjából minden titkos írásit én vettem kezemhez, és nállam vannak...”¹⁰⁸

Lippayt tehát Pázmány legbensőbb bizalmasának tekintette, akivel megosztotta terveit, akire rábízta a legkényesebb ügyek intézését is, akinek titoktartásához nem férhetett kétség és akinek így az I. Rákóczi Györggyel kialakított titkos levelezés megfejtéséhez szükséges kulcsot is átadta. Amint azt a későbbiekben látni fogjuk, Lippay nemcsak Pázmány életében járt el az ő szellemisége szerint, hanem halála után is végig a pázmányi úton maradt.

107 vö. Draskovich levele Pálffy Pálnak. in: TUSOR 14.

108 SZILÁGYI: Rákóczi és Pázmány 242–243. Bécs, 1637. ápr.30.

Lippay György egyházi karrierének csúcspontját a bíborosi kalap elnyerése jelenthette volna. Bár szerette volna, mégsem vált a bíborosi testület tagjává, több okból kifolyólag.

Először is meg kell jegyeznünk, hogy a 17. században még nem magától értetődő az, hogy az esztergomi érsek, Magyarország primása megkapja a bíborosi méltóságot, amint a későbbiekben ez azzá vált. Noha Forgách Ferenc és Pázmány Péter is bíboros volt, se Lippay közvetlen előde, Lósy Imre, se két utóda, Szelepcsényi György (1666–1685), ill. Széchényi György (1685–1695) nem lett bíboros. Pázmánynak csak az ötödik utóda volt ismét bíboros az esztergomi érseki székhelyben, a bécsi kormánynak a fejedelmi abszolútizmus szellemében nevelkedett tagja, államminisztere, az udvari kamara élnöke, Kollonich Lipót. Továbbá Pázmány Péter is csak érseksége tizenharmadik évében nyerte el a bíbort, a császári ajánlás után három évvel.

Amint a fent említettekből kitűnik, semmféle, sem íratlan, sem írott szabály nem rendelkezett afelől, hogy Lippay bíboros legyen. Viszont hosszú érseksége alatt több alkalommal szerette volna elnyerni és több alkalommal szóbeszéd tárgya is volt bíborosi kinevezése. Amikor öccse, a jezsuita Lippay János gratulált bátyjának az esztergomi érsekséghez tartozó pallium elnyeréséért 1646. május 3-án kelt levelében, ki is fejezte azon kívánságát, mely szerint minél előbb kövesse azt a bíborosi kalap.¹¹⁰ Zrínyi Miklós a Szigeti veszedelem első fogalmazásában így írt Lippayról, az eddigi szakirodalom szerint talán 1648 elején:

„Az mi szent házunknak ú hű komornikja,
Mi igaz hitünknek erős tartalékja,
Ki fogjuk esmerni út e napokba,
Mert Isten akarja, öltözzék bimborba.

...

Ahun látom az parton nagy méltósággal
Mi nagy érsekünket, mely gondokban sétál,
Tántorgó hajókat igazgat kormányval,
Veszne, ha nem igazgatná okossággal.”¹¹¹

A főúri közvélemény tehát már ekkor számolt a primás bíborosi kinevezésével. Kérdés, hogy mikor? Kovács Sándor Iván 1648 elejére datálja, megjegyzi azonban, hogy a történettudománynak kell pontosítania e versszakok keletkezését, annak függvényében, hogy mikor terjedtek el hírek Lippay bíborosságáról. Tudomásunk szerint ez a linzi békekötés körüli konfliktusoknál jött szóba első alkalommal komolyan, mégpedig a békére rákényszerült udvari körök kezdeményezéséből, akik a bíborosi kalap elnyerésével akarták rávenni a hajlíthatatlannak mutakozó Lippayt a kompromisszumok elfogadására. Az érsek azonban inkább nyíltan ellentmondott a békekötés szerinte a katoli-

109 ZRÍNYI MIKLÓS: A Szigeti veszedelem első fogalmazása

110 TUSOR 25. „... a palliumot sok esztendeig viselli Nagyságod és az süueg is rövid nap utáná következék.”

111 KOVÁCS SÁNDOR IVÁN 178.

kus vallást hátrányosan érintő szakaszainak, mondván inkább lemond a bíborosi méltóságról, minthogy elnézése által az Egyháznak ily kárt okozzon, s inkább akar bíbor nélkül a pásztorok Fejedelmétől jó pásztornak dicséretetni, s ha kell, az Egyház szabadságáért vérént ontani, mint az Egyház szabadságának kárával magának bíbort szerezni.¹¹² Ezek a szavak 1646 októberében hangozhattak el és mivel a primás a klérus nevében nyíltan ellene volt a békeokmánynak, így végső soron az uralkodóval is szembe került,¹¹³ egy ideig tehát ezek után nem lehetett szó bíborosságról. Ezek szerint a Szigeti veszedelem előbb említett sorai 1646 októbere előtt, valamikor késő nyáron, vagy kora ősszel keletkezettek. Az is lehet viszont, hogy Zrínyi csak az óhaját fejezte ki e sorok írásával, ebben az esetben viszont nem nyújthatunk támpontot ily módon ezek keletkezésének megállapításához.

Lippay György bíborosi kinevezése érdekében konkrét lépés történt 1652-ben, amikor IV. Ferdinánd május 26-án kelt levelében a pápától bíbort kért Lippay számára, kiemelve érdemeit a katolikus hit terjesztése terén: számos főurat megtérített, a nép nagy tömegét hozta vissza az ősi hitre prédikátorokkal, superintendensekkel együtt, több jezsuita kollégiumot alapított.¹¹⁴ Június 16-án Lippay levélben kérte a bíboros államtitkárt, hogy támogassa a király felterjesztését a pápánál.¹¹⁵ Ebben az időben a Habsburgok birodalma alá tartozó főpapok bíborosságához elengedhetetlen feltétel volt a császári felterjesztés. Ezért is feltűnő, hogy az érsek a bécsi udvar megkerülésével próbált célt érni az általa megkoronázott magyar király, a leendő császár támogatásának megszerzése által. (A császár 1657-ig III. Ferdinánd, a magyar király pedig IV. Ferdinánd, a fia volt.) Az ok talán abban keresendő, hogy így próbált esélyesebb és befolyásosabb birodalmi püspököket megelőzni.¹¹⁶ Ám a császári udvar megkerülése nélkül nem érhetett el döntő eredményt és Bécs is vonakodott, miközben a primás sürgette az ügyet és reménykedett a számára kedvező elintézésben. 1653. július 15-én kelt levelében neheztelt Szelepcshényi György magyar kancellárra, mivel az nem tájékoztatta a római fejleményekről, s hiányolta az uralkodó segítségét is. Ugyanakkor abban bízott, hogy mégis javasolják, a császári ajánlással pedig nyomban megkapná a pápai beleegezést.¹¹⁷

Még nem ismeretes, kik akadályozták az udvarnál a magyar primás előmenetelét. Lippay először a pisai érsekre, a bécsi pápai nunciusra panaszkodott. Egy évvel később bécsi ellenfelei miatt már azt sem tartja tanácsosnak, hogy leveleit a kancellár bárkinek is megmutassa. Megnehezíti a dolgot Róma és Bécs ekkorban ismét hűvössé vált viszonya is. Eddigi kudarcát, hogy nem ért közvetlenül a Szentszéknél célt, elsősorban ennek tulajdonítja.¹¹⁸

1654. július 6-án kelt levelében Szelepcshényi Bécsből tudatta a császár jezsuita gyóntatójától hallottakat, mely szerint az uralkodó hajlik arra, hogy mégis jelölje Lippayt a bíborra, de csak a regensburgi püspök után.¹¹⁹ Bécs után Rómában is jezsui-

112 HUSZÁR 687–688.

113 ZSILINSZKY: A linczi békekötés 344–346.

114 GALLA: Magyar tárgyú pápai felhatalmazások 111.

115 Uo. 111.

116 TUSOR 26.

117 MOL. P. 1314. TUSOR 26.

118 TUSOR 27.

119 EPL. Archivum Saeculare Act. Rad. Class. X/196. Bécs, 1654. július 6.

ta szálakat kezdett el mozgatni a primás és reményeit az is növelte, hogy 1655-ben új pápa került az Egyház élére (VII. Sándor). Nádasi János Rómában tartózkodó jezsuita szerzetes lett ügyének mozgatója. Elérte, hogy a rend generálisa, Goswin Nickel méltassa Lippay személyét és érdemeit a pápánál, aki a generális véleményének megfelelően méltónak találta a bíborra. Hasonlóképpen gondolkodott De Lugo bíboros is, akivel kapcsolatban Nádasi ígérte, ráveszi, hogy vesse latba befolyását Lippay érdekében. A magyar jezsuita bizakodott a generális ismételt közbenjárásában, bár nem akarta sürgetni betegsége miatt, nehogy elfeledkezzen róla a számos napirendi pont között. Nádasi bízta a primást, mert a sok pályázó ellenére 10–15 bíborost is ki kellene neveznie a pápának, és egyébként is sok az öreg bíboros. Nem kellett kételkednie Goswin Nickel generális és De Lugo bíboros jóindulatában sem. Minthogy azonban mind ők, mind maga a pápa elengedhetetlen feltételnek tartották a császári ajánlást, Nádas tanácsokat adott Lippaynak ezzel kapcsolatban. Úgy gondolta, előnyös lenne, ha az uralkodó megírná Rómába, mennyit használt már eddig is a katolikus vallás ügyének a primás tekintélye és mennyire szükséges az, hogy lássák Magyarországon Róma támogatását és megbecsülését. Meg kellene írni, mennyi mindent tett Lippay az Egyházért és mennyi mindent tehetne még bíborosként. Nádas a nomináció elfogadását javasolta a regensburgi püspök után is, hiszen inkább használhat, mintsem árthat, de szükségesnek tartotta titokban tartását.¹²⁰

Lippay nem lett bíboros 1655-ben. Újabb lehetőség 1659 februárjában mutatkozott, amikor Bécsben felmerült római követségének terve. Az udvarban a bíborosi kalap elnyerésével próbálták e célnak megnyerni, ekkor azonban már késő volt. Lippay öregeedett, ereje fogyott, a közéletben csalódott, nem vágyott már újabb csúcspontok meghódítani. A halál gondolata egyre többet foglalkoztatta és inkább az erre való felkészülést tartotta fontosnak.¹²¹ Gróf Rottal János császári tanácsos, udvari biztos sürgetésére betegségét és a Duna zajlását hozta fel, de végül az uralkodó kedvéért az utazás mellett döntött. Jövetelének célja az udvarban számos találgatásra adott okot, az országgyűlés és az ország védelmének sürgetése mellett felmerült a bíbor megszerzése is.¹²² Követségére végül nem került sor, mivel a császári udvart számtalan bírálattal illette, ám bécsi útjának eredményeiről mégis kedvezően nyilatkozott.¹²³ Úgy tűnik ismét csak hite-

120 EPL. Archivum Saeculare Act. Rad. Class. X/196. Róma, 1655. június 12. vö. 3. melléklet.

121 MOL. E. 199. a. II. 65. Nr. 14. közli: TUSOR 213. Lippay Wesselényi Ferencnek, Pozsony, 1659. febr. 11. „Soha bizon nem lattam az magyar Nemzetet uduarnal oly contemptusban mint mastan. Perplexus uagiok fell mennieke huiatlan Bechben. Egiebarat magam szerent ualo dolgaim bizon igen uolnanak. Nemellek auual almadoznak, hogy io uolna engemet küldene ö Felsege Romaban kouetseghben az papanak obedientiat praestalni. Edesitenek holmi süueggel azon occasioual, de ez chiak remensegh, amaz bocsülletes allapat, de költseges es faratsagos, bizon be mennek, ugy mennek inkab hogy ott tennem le hidegh tetemetet, es az mi hatra uagion eletemben, chendes Isteni szolgaltaban töltenem paenitentiat tartuan uarnam az en oramat. El hidgie kd nem kichin tentatiom uan ennekem erre az utolsora, akar küldenek, akar sem. Bizoni edes palatinus Vram szinten megh giülöltem ezt az hamis tökelletlen magyar uilagot, ki rakua uagion chalardaggal, hamissaggal tekelletlensseggel, nem tud ember hinni es kihez tamaskodni. Az ki legh szebben szol, legh többet kihez ember bizik es szolgal, rakua uagion szíue meregghel giarlosaggal, az kit legh iobban szeret alhatatlan kep mutatassal, szep az aianlas, de merges mint kigionak az ö nieluek.”

122 TUSOR 33.

123 MOL. E. 204. Wesselényi Ferencnek. Bécs, 1659. márc. 11. „Hogy en fel iöttem es ma harom hete itt letemet megn nem bantam, hasznalt ugy itelem, Orszagunknak hazanknak, magunknak,”

gethették, mert alig érkezett haza Pozsonyba, azt a hírt kapta, hogy a császár nem jelöli a regensburgi püspököt, de őt sem, mások lettek esélyesebbek. Lippay szemmel láthatóan nem értette a dolgot, mivel annyi ígéretet, biztatást kapott III. Ferdinándtól, és magától Lipót császártól is, így hát Rottalt kérte, hogy segítse ügyét.¹²⁴ A primás akkor tett le végleg a bíborosságról, mikor császári levél tudatta vele 1659 decemberében, hogy jelöltségét az osnabrücki püspöktől tették függővé.¹²⁵

Az események összszegzésekor úgy tűnik, hogy a bíbor el nem nyerésében szerepet játszó két tényező, a Vatikán és Bécs közül a Vatikán mutatkozott a legkevésbé érdeklődőnek. A Vatikánnak évtizedekre visszamenő vitája volt a magyar főpapsággal a püspökök kinevezése, megerősítése, címhasználatára terén. Nem sok bevétel érkezett Magyarországról, a püspökök még a kinevezésükért fizetendő annátákat sem igen akarták megfizetni, egyházmegyéjük török megszállására, ill. az ország és a katolicizmus súlyos helyzetére hivatkozva. A bíborosi kollégiumban továbbra sem változott a hagyományos olasz befolyás. VII. Sándor pápasága alatt összesen 33 olasz, 2 spanyol, 2 német és 1 francia bíborost nevezett ki.¹²⁶ Nagyon jól mutatják az arányok, milyen kevés esélye lehetett egy magyar főpapnak a bíborosi rang elnyerésére. A bécsi udvar látszólag jobban támogatta Lippay előmenetelét, azonban nem állt érdekében az esztergomi érsek bíborosi rangra emelése. A bíbor elnyerésével ugyanis mind hazai, mind külföldi tekintélye, kapcsolatai megnövekedtek volna. Lippay túlságosan is szívéen viselte kezdetől fogva hazája sorsát, túlságosan is törökellenes volt ahhoz, hogy az udvar török háborúktól való húzódozásának ismeretében támogatta volna Lippay befolyásának növekedését. Hozzájárult mindehhez Magyarország szerepének csökkenése a vesztfáliai béke után a Habsburg birodalomban, párhuzamosan az abszolutista tendenciák felerősödésével. Lippayt, mint a rendi és nemzeti érdekek védelmezőjét, Bécs nem tartotta alkalmasnak abszolutista államapparátusának támogatására. Az udvar jelöltje erre a kancellár, Szelepcsényi György volt, aki a későbbiekben meg is felelt ezeknek az elvárásoknak. A pozsonyi rendkívüli törvényszék, melynek következtében protestáns prédikátorok hitük miatt gályarabságra kerültek, az ő elnökletével nyílt meg 1673-ban.¹²⁷

Végül meg kell említeni, hogy Lippay, bár nagyon is igyekezett elnyerni a bíbort, mégsem mutatott hajlandóságot ennek bármi áron történő megszerzésére. A bíbor jelentőségét abban látta, hogy 1608-ig a primás volt az ország nádora s a királyi helytartó, de mivel 1608 óta a nádor világi méltóság, a primás tekintélyének megőrzésére nem volt más mód, mint bíborossá tenni.¹²⁸ A linzi békekötést követő tárgyalások során viszont a bíbor fejében sem volt hajlandó Lippay elfogadni a katolikus vallásra sérelmes rendelkezéseket, nyíltan ellenmondott az uralkodónak! Az 1648-as nemzeti zsinaton viszont az apostoli király főkegyúri jogát vette védelmébe a pápával szemben a „szárnytartomá-

124 MOL. P. 507. TUSOR 34. Év és hely nélkül. „Haza erekezuen itt erttettem immar bizoniossan, hogy ő Felsege megh ualoztatta szandekat, es immar, nem fogia az Ratisbonay püspököt Cardinalsagra neuezni, hanem masok uannak erette. Nekem pedig, mind az mastani Vrunck, mind az Apia megh igerte, hogy ha ualozik Ratisbonai, nem leszen mase, hanem enim. Az kegyelmed eleitül foghua aianlott es megh mutatott io akarattiaba, uagion nagy remensegem, keruen felette kegyelmedet munkalkodgiek az dologhba, legien mind segitseggel mind pedig io tanach adassal.”

125 TUSOR 35.

126 ROGIER-AUBERT-KNOWLES III. 255. kk.

127 BIRÓ-BUCSAY-TÓTH-VARGA 110.

128 HUSZÁR 687.

nyok” püspökségeinek adományozásában.¹²⁹ A vita a hódoltsági területek lelkipásztori ellátatlansága miatt robbant ki. A király által kinevezett címzetes püspökök nem mentek egyházmegyéjük területére, ezért a pápa az ott élő hívek lelkigondozására apostoli adminisztrátorokat nevezett ki, ill. királyi felterjesztéseket másított meg. Az uralkodó és a prímás is tiltakoztak az ilyen kinevezések ellen, hiába.¹³⁰ 1650-ben Lippay levélben értesítette X. Ince pápát, hogy a magyar katolicizmus és az ország súlyos bajai miatt nem mehet Rómába a szentévi jubileumra.¹³¹ Ha egy főpap Rómában szeretne eredményt elérni, minnél többet kell ott mutatkoznia; azt is mondhatnánk, hogy Lippay pont fordítva cselekedett. Róma és Lippay nem felhőtlen viszonyára jellemző az is, hogy amikor az állandó paphiányra való hivatkozással a prímás engedélyt kért, hogy elbocsájtó levél nélkül az egész ország területére szentelhesse papot, a Szentszék újra meg újra csak az esztergomi egyházmegye területére adta meg e kiváltságot.¹³²

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy bár a döntő tényező kétségtelenül elsősorban a Vatikáné, másodsorban a bécsi udvaré, de harmadsorban nem elhanyagolható Lippay magatartása sem a bíbor el nem nyérésében.

AZ ESZTERGOMI EGYHÁZMEGYE ÁLLAPOTA LIPPAY GYÖRGY ÉRSEKSÉGE ALATT

Mielőtt Lippay György egyházszerező tevékenységének ismertetése sorra kerülne, fontos felmérni azt, hogy milyen helyzetet örökölt elődeitől. Milyen állapotban volt a magyar katolikus egyház, melynek vezetését 1642-ben megkapta?

A XVI. század végére Magyarország többségében protestáns országnak mondható. Valójában az a meglepő, hogy nem roppant össze a Katolikus Egyház. A Forgách Ferenc vezette ellenreformáció, majd Pázmány Péter hatására egyre erősebb katolikus megújulás hatására nemcsak megállt a protestantizmus térnyerése Magyarországon, hanem a XVI. század folyamán protestánssá lett területek sora lett ismét katolikus. Pázmány Péter személyes hatására a magyarországi főurak egészen kevés kivétellel újra katolikusok lettek. A kérdés azonban az, hogy ez a fentről megindult rekatolizálás mennyire érte el a lakosság alsóbb rétegeit? Lippay Györgynek, akit Pázmány indított el egyházi pályáján, legfontosabb feladatai közé tartozott annak a katolikus megújulásnak a folytatása, mely oly látványos gyümölcsöket hozott nagy nevű elődje primássága alatt. 1642-től, mint esztergomi érsek, továbbá a Szentszék privilégiumából Magyarország primásának megvolt a lehetősége, hogy folytassa a pázmányi életművet. Mint prímásnak alája volt rendelve a kalocsai érsekség is, valamint az összes egyházmegye, ezek közül azonban az egri és a váci a török hódoltság miatt elvesztették székhelyüket, a pécsinek pedig egész területe török uralom alatt volt. Három káptalan tartozott a prímás alá: az esztergomi, mely Nagyszombatban székel 23 kanonokkal; a pozsonyi 12 kanonokkal; és a szepesi szintén 12 kanonokkal és a préposttal.¹³³ Öt konventje, nyolc címzetes prépostja van. Működő szerzetes házak: 13 (pontos felsorolás), címzetes: 12.

129 PÉTERFFY II. 376 kk.

130 HERMANN 276.

131 GALLA: Magyar tárgyú pápai felhatalmazások 39.

132 EPL. AEV. 215. 1654. nov. 23.

133 HUSZÁRI 685.

Amint az a Rómába küldött főpásztori jelentésekből is kitűnik, a legfőbb gond az égető paphiány volt. A Trienti Zsinat pontosan szabályozta a papnevelés körülményeit, aminek köszönhetően csak a megfelelő tanulmányok elvégzése után lehetett valakit pappá szentelni, viszont ez átmenetileg azzal a hátránnyal is járhatott, hogy ameddig a kellő számú szemináriumot, papnevelőt nem állítottak fel a főpapok Magyarországon, nem is lehetett elegendő számú pap. A Tridentinum rendelkezései szerint minden megyés főpásztornak kötelessége lett volna szemináriumot állítania, viszont ez sok helyen még a század végén is hiányzott.

Az égető paphiány enyhítésére jött létre a licentiatús intézménye,¹³⁴ e különlegesnek mondható magyar újítás a XVII. század legelején.¹³⁵ A licentiatús intézmény laikusok alkalmazását jelenti az egyházi élet olyan területein, melyet rendszerint papok látnak el. A licentia tehát engedély olyan egyházi funkciók teljesítésére, melyek nincsenek a pappá szenteléshez kötve, ügykörüket a zsinati határozatok¹³⁶ és a püspöki rendeletek, valamint a gyakorlat is megszabta. A szertartások alatt fekete papi talárt és karinget viseltek. Kereszteltek, eskettek, temettek, körmeneteket vezettek, mise helyett előimádkoztak, felolvasták az evangéliumot, prédikáltak. Munkájukért rendszerint a papi jövedelem egy részét kapták, de szűkösen éltek. Bár szívesebben alkalmaztak nőtlen licentiatúsokat, többnyire nők voltak. Az arányokra jellemző, hogy Lippay 1650-es római jelentése szerint egyházmegyéjében 158 pap mellett 68 licentiatús működött, de míg a papokat inkább a töröktől védett felső-magyarországi plébániákon találjuk, addig a hódoltsági, vagy ahhoz közeli területeken több a licentiatús. (Pl. az esztergomi főesperességben csak három plébánián van pap, tizenkettőn licentiatús!)¹³⁷ Érdemes még megemlíteni a helyzet rendkívüliségének szemléltetésére, hogy Lippay György 1650-es jelentésére válaszul a Congregatio Rómában nem hagyta helyben, hogy a plébániákat ne papok kormányozzák, s a paphiány orvoslásáért átírt a Propaganda Fide-hez. A licentiatús intézménye azonban bármennyire is megütközést keltett Rómában, a gyakorlatban nem tudtak más megoldást találni a főpapok az égető paphiányra. Ha nem licentiatúsok vannak a plébániákon, akkor protestáns prédikátorok kerülnek a helyükre,¹³⁸ így a török kiűzéséig számottevően nem csökken a licentiatúsok száma és csak a 18. században szűnik meg teljesen.

Lippay érseksége kezdetén még így is több volt a protestáns parókia az országban, mint katolikus. Saját beszámolója szerint 1650-ben 1000 protestáns plébániára csak 220 katolikus plébánia jutott.¹³⁹ A hívek nagy területeken éltek pap nélkül és csak nagy ünnepek alkalmával jutottak el szentmisére. A hódoltsági részeken még rosszabb volt a helyzet, az Alföldön még a XVIII. század elején is találtak olyan, magukat katolikusnak valló embereket, akik nem tudták, mikor van vasárnap, mikor volt Karácsony, ill. Húsvét és akik évek óta nem láttak papot.

134 Vö. JUHÁSZ KÁLMÁN: A licentiatusi intézmény Magyarországon. Bp., 1921.

135 A II. vatikáni zsinatot (1962–1965) nagy feltűnést keltett Ijjas József kalocsai érsek felszólalása. A világi hívek nagyobb szerepvállalásáról szóló vitához szólt hozzá és mint jogtörténeti szempontból is megfontolandó előzményként ismertette a licentiatús intézményét.

136 Első alkalommal az 1629. évi zsinat említi és szabályozza, vö. PÉTERFFY II. 232. kk.

137 HUSZÁRI 698.

138 HERMANN 256.

139 HUSZÁRI 698.

A szerzetesi közösségek közül számottevő létszámmal csak jezsuiták voltak jelen, ők azonban a törvények értelmében nem rendelkezettek ingatlanokkal, mellettük a ferencesek jelenlétét érdemes még megemlíteni.

LIPPAY GYÖRGY EGYHÁZSZERVEZŐ TEVÉKENYSÉGE

A bevezetőben említett ellentmondások láttán világossá vált, hogy érdemben csak az eredeti forrásokra támaszkodva szabad Lippay tevékenységéről írni. Amennyiben egyházzervező munkásságának ismertetése a cél, egyik legfontosabb forrás¹⁴⁰ a vezetésével megtartott két nagyszombati zsinat. Jelentős levelezése maradt az utókorra (vö. bibliográfia), ebben azonban nagyon gyér anyagot találunk egyházpolitikájára vonatkozóan.

A vezetése alatt összehívott két zsinatot viszont meglehetősen jól ismerjük Péterffy Károlynak köszönhetően. E kiváló jezsuita történetíró *Sacra Conciliorum nova et amplissima collectio* című munkája Pozsonyban 1741–1742-ben jelent meg. A levéltárak mellett mind a mai napig ez a legfontosabb, a magyar katolikus egyház zsinataival foglalkozó dokumentum-gyűjtemény.

A ZSINAT SZEREPE AZ EGYHÁZ ÉLETÉBEN A XVII. SZÁZADBAN

A) A zsinat (concilium, synodus, gyűlés) az egész Egyház vagy valamely része püspökeinek, előjáróinak kánonszerű gyűlése az egyházi ügyekről való tanácskozás és határozathozatal végett. A II. századtól a felmerülő fontosabb hitbeli, fegyelmi kérdések megvitatására zsinaton találkoztak a püspökök. Alapjában véve kétféle zsinatot különböztethetünk meg: *egyetemes*, az egész egyházra kötelezően érvényes, ill. *helyi* zsinatot. Helyi zsinat három féle lehet: a) *Nemzeti* zsinat, melyre az ország területén lévő összes egyházmegye főpapjai, valamint a szerzetesrendek nagyobb előjárói hivatalosak; b) *Tartományi* zsinat, melyen az adott érsekséghez tartozó egyházmegyék (suffraganeus) főpapjai jelenhettek meg; c) Végül lehet *egyházmegyei* zsinat, melyen pusztán az adott érsekség vagy püspökség egyházi méltóságai voltak jelen.¹⁴¹

B) A Trienti egyetemes zsinat hatása a magyar katolikus egyház életére

A reformáció terjedése, az egyház megoszlása, a katolicizmus egyre válságosabb helyzete indítja a pápákat az egyetemes zsinat összehívására. VII. Kelemen pápa sikertelen próbálkozásai után (vö. Schmalkalden) III. Pál pápának sikerül megnyitnia 1645. december 13-án a zsinatot. A pápai egybehívó bulla három célt jelölt ki: a hitszakadás megszüntetését, az egyházi reformok megvalósítását s keresztes hadjárat indítását a törökök ellen. Luther Márton és a reformáció híveinek távolmaradása eleve kudarcra ítélte az egység helyreállítására tett erőfeszítéseket, így a zsinat legfontosabb ténykedési területe

140 PÉTERFFY II. 376–393.

141 R. NAZ: Dictionnaire de droit canon

a reformációra adott válasz, ill. az Egyház belső megújítása maradt. Mindkét területen a hozott intézkedések meghatározóak lettek a magyar katolikus egyház életére, hiszen pont ezekkel a gondokkal küzdött a 16. század második felében, de jórészt a 17. században is. És ne feledjük: egy létszámában megtizedelt, erőiben rendkívül megcsappant katolicizmusnak kellett szembenéznie a reformáció kihívásával, ill. saját gyengeségével.

C) A trienti zsinat legfontosabb fegyelmi intézkedései:

- A püspök köteles főpásztori székhelyén tartózkodni. A zsinat legfeljebb három hónapi távollétet engedélyez.
- A püspök kötelessége az ígihirdetésről való gondoskodás minden vásár- és ünnepnap.
- Vizitációt, egyházmegyei látogatást köteles végezni a megyés főpásztor kétévénként. Az esperesi látogatás továbbra is megmarad az ő felügyelet alatt.
- Évenként egyházmegyei, háromévenként tartományi zsinatot kell tartani.
- A szegények felkarolása és gondozása a püspök felügyelete alá tartozik.
- A káptalanok exemptiója megszűnik, a székhelykötelezettség rájuk is vonatkozik.
- A kanonokok kötelezettek a kórusima ünnepélyes végzésére.
- A püspök kötelezettsége teológus és penitenciárius javadalom felállítása. (Ezt hazánkban még a 18. században is hiába fogja sürgetni Róma.)
- A privilegium fori intézményt megtartja; egyházi személy fölött világi bíróság nem ítélkezhet.
- A papok életének példásnak kell lennie. Elrendeli a zsinat, hogy „öltözetükben, járásukban, beszédjükben és minden más dolgukban komolyak és fegyelmezettek legyenek; a kisebb bűnöket is kerüljék”. A papságnak rendszeresen kötelező lelkipásztori gyűlésen részt venni.
- Bevált spanyol gyakorlat alapján elrendeli szemináriumok felállítását a papnevelés gyökeres megújítása érdekében.
- A szerzetesektől megkívánja, hogy minden rend a saját szabályzata szerint éljen.
- A hívők életére vonatkozó legfontosabb intézkedés a házasságkötés formájának pontos meghatározása. A házasságot a saját plébános, ill. tőle vagy a megyéspüspöktől megbízott más pap előtt kell megkötni két tanú jelenlétében; mindezt háromszori kihirdetésnek kell megelőznie. Ez a „tametsi” rendelet, melynek értelmében aki házassági akadályról tud, annak kötelessége jelenteni.

D) A magyar zsinatok

A Tridentinum rendelkezéseinek ismeretében nem lepődhetünk meg azon, hogy a 16. század végétől a 18. század elejéig nem jelentett rendkívüli eseményt a magyar katolikus Egyház életében egy zsinat összehívása. Az Egyház belső ügyeivel foglalkozó minden főpap, elsősorban az ország primása, rendszeresen hívott össze helyi jelentőségű zsinatot.¹⁴² Így tett Oláh Miklós, majd Forgách Ferenc és Pázmány Péter is. A helyi

zsinatok azokban az években hiányoznak, amikor világias, reneszánsz életű főpap volt Esztergomban, pl. Verencsics Antal, vagy amikor a primási szék betöltetlen volt (1573–1597). Pázmány Péter esztergomi érseksége alatt egymaga két nemzeti, egy tartományi és két egyházmegyei zsinatot hívott egybe. A lutheránus vallásból katolizált Lósy Imre rövid primássága alatt is (1637–1642) egy tartományi és egy egyházmegyei zsinatot tartott. 1640-ben szeretett volna nemzeti zsinatot tartani, ez azonban ismeretlen okból elmaradt.¹⁴³

AZ 1648-AS NAGYSZOMBATI NEMZETI ZSINAT

Lippay már egy régóta készülődő zsinatot hív össze, amikor szétküldi egybehívólevelét 1648. július 10-én. A szinódus összehívásában egyrészt az egyház súlyos állapotára hivatkozik, másrészt a kánonokra, melyek megparancsolják a zsinat tartását. A zsinat rendelkezéseit végigtekintve meg lehet állapítani, hogy egyetlen célkitűzése az Egyház belső megújítása abban a szellemben, amit Pázmánytól örökölt és akire újra meg újra hivatkozik a zsinat folyamán. A zsinat rendelkezéseit a következőképpen összegezhetjük:

1. A zsinat a leghatározottabban elrendelte, hogy a liturgiát, a szentmisét, a zsolozsmát, a szentelmények szertartásait minden templomban római módon kell végezni. E határozat mögött az állt, hogy sok helyen még nem a Tridentinumnak megfelelően végezték a szertartásokat, hanem különböző, a középkorra visszamenő helyi hagyományokat követtek.

2. A zsinat elrendelte továbbá, hogy a megyéspüspökök évente tartsanak egyházmegyei zsinatot. Amint láttuk, ez sem újítás, a Tridentinum rendelkezését valósították meg.

3. Az esperesek kötelesek lettek évente vizitációt tartani. Így rendelkezett a Trienti Zsinat, így rendelkezett az 1638. évi helyi zsinat, mely hozzákapcsolja – meg nem tartás esetén – a javadalom elvesztésének büntetését.

4. Megtárgyalta a zsinat a hagyatéki ügyeket, ami nyilvánvalóan kényes kérdés lehetett, hiszen a jelenlévőről volt szó. A következőkben lehet összefoglalni a rendelkezéseket:

Meg kell tartani az elhunyt egyházi méltóságok ingó javaival foglalkozó császári dokumentumokat, valamint az 1630. évi konstitúciókat. Ezeknek meg nem tartásából sok vesztesége származik az egyházi közösségeknek, a lelkek nyilvánvaló kárára. A prelátusok az őfelségével megkötött egyezség szerint javaiknak csupán a feléről rendelkezhetnek végrendeleteikben, még akkor is, ha jámbor célokra szánják tulajdonukat.

5. Döntés született az általános Levéltár felállításáról (Archivum Generale), hogy az egyházi előjárók iratait és kiváltságleveleit a káptalanban őrizték. És hogy a kancellárnál legyen meg minden egyházi tulajdonban lévő helység jegyzéke, nehogy ezeket figyelmetlenség folytán világiaknak adományozzák.

6. Amint az már említésre került, az Egyház egyik legsúlyosabb gondja az égető paphiány volt. Ennek enyhítésére a Tridentinum rendelkezéseinek megfelelően minden

143 NAGY KONSTANTIN 151.

egyházmegyében szemináriumot kellett volna nyitni, de mivel erre nem volt lehetőség, elhatározták Lippay kezdeményezésére, aki lelkes szavakkal próbálta hallgatóságát meggyőzni,¹⁴⁴ hogy Nagyszombatban Központi Szemináriumot kell (Seminarium Universale) alapítani, amelybe az alapítvány arányában minden egyházmegyéből kell befogadni és eltartani a fiatalokat. Azokat is be kell fogadni, akiket egyes jámbor egyházi vagy világi személyek a saját költségükön egyházi pályára kívánnak neveltetni. A szeminárium egy évvel később meg is nyitotta kapuit, növendékei a Pázmány Péter által 1635-ben alapított egyetemen végezték tanulmányaikat.¹⁴⁵ A szeminárium, melyre már Lósy Imre 20.000 forintot hagyott, ténylegesen meg is nyitotta kapuit 1649. július 31-én. Az érsek hasonló szabályzatot hagyott jóvá benne mint amit a római Collegium Germanico-Hungaricumban látott. A növendékek ruhája vörösszínű volt, mint a római kollégiumban, innen kapta az intézet másik nevét: Collegium Rubrorum.¹⁴⁶

8. Modern szóval élve nagyfokú szociális érzékenységről tett tanúbizonyságot Lippay György érsek, amikor a zsinaton elfogadtatta tervét egy öreg papok otthonának felállítására. A gyakorlat tudniillik az volt, hogy amennyiben egy pap már nem tudta ellátni hivatalát, akár betegség, akár öregség következtében, és nem rendelkezett egyéni vagyonnal, minden támasz és segítség nélkül maradt, könyöradományokból tengette életét. Az elaggott papok számára ezt az otthont Nagyszombatban, a templom közelében kell felállítani a zsinat rendelkezése szerint.¹⁴⁷

9. A zsinaton előkerült a püspökök kinevezésének, áthelyezésének és az ezzel járó anyagi bonyodalmak kérdése is. Lippay saját tapasztalatából kiindulva próbálta tiltani megyéspökök áthelyezését másik egyházmegyébe anyagi okok miatt, ill. a hivatal átadás-átvételének intézményesítését az előd és az utód között. Sürgette püspökök részéről a királyi kinevezés után a szentszéki megerősítés mielőbbi megszerzését, még akkor is, ha ez az annáták kifizetésével jár.

A zsinati előterjesztések áttanulmányozása után meg lehet állapítani, hogy a zsinat szándéka az Egyház belső megújítása volt, ehhez kereste az alkalmas eszközöket.

AZ 1658-AS NAGYSZOMBATI EGYHÁZMEGYEI ZSINAT

Lippay György esztergomi érsekségének fontos eseménye volt a kezdeményezésére 1658. június 2-ára, Nagyszombaton összehívott egyházmegyei zsinat.¹⁴⁸ Amint az már említésre került, egy ilyen helyi zsinat nem számított rendkívüli jelenségnek a 17. században, az egyházi törvények előírták ezeknek megtartását, a főpásztorok pedig igyekeztek ennek eleget tenni. Mégis határkőnek tartja a Szilágyi Sándor által szerkesztett

144 PÉTERFFY II. 379. „Való igaz azonban, hogy mindezek (=az eddig felállított szemináriumok) nem elégségesek az ország súlyos gondjainak fedezésére és hogy az Egyházat igen nagy romjaiból újjáépíteni lehessen. Tanúsítja ezt a szerte mindenfelé üresen álló oly sok plébánia, a munkásokra váró sok aratnivaló. Kenyérért kiáltnak az éhségtől sorvadó gyermekek és nincs aki szegjen nekik. Ha valaki ezt a hiányt és lelki inséget nem veszi észre a prelátus urak közül és nem érzi át ezt a fájdalommal, annak lelkipásztori érzéke nincsen.”

145 HERMANN-ARTNER 11.

146 KORNELI 35.

147 PÉTERFFY II. 380.

148 PÉTERFFY II. 386.

A magyar nemzet története c. műben Acsády Ignác az 1658-as zsinatot. (És talán ennek következtében a későbbi összefoglaló szakirodalom is, vö *Kronológia* már említett sorai.) A következők olvashatók Acsády Ignác megfogalmazásában:¹⁴⁹ „Amint II. Rákóczi György hatalma megdőlt s Erdélytől tartani többé nem kellett, az üldözés nemcsak féltelenebb, hanem állandó is lett s a protestantismus védbástyaiba, a felvidéki városokba és vármegyékbe behatolt. Megkezdődött az igazi vallásháború ... A főpapok nyomban Rákóczy lengyelországi veresége után erős kézzel fogtak a munkához. Lippay György primás már 1658 nyarán nemzeti zsinatot tartott Nagy-Szombatban... A nagyszombati zsinaton a magyar főpapság már oly erősnek érezte magát, hogy nyíltan háborút üzent a többi felekezeteknek, midőn a bécsi és linzi békekötéseket s a rájuk vonatkozó törvényeket semmiseknek nyilvánította s a katolikus vallás azon jogát hirdette, hogy Magyarországon is is tűzzel-vassal irthatja az eretnokséget.”

Feltűnő és elfogadhatatlan a századfordulón, amikor „kútfők és források” alapján dolgozott a szakirodalom, hogy *nemzetinek* nevezzen egy *egyházmegyei* zsinatot Acsády Ignác. Elbizonytalanodik az olvasó: vajon az 1648. évi *nemzeti* zsinatról akar-e szólni, vagy az 1658. évi *egyházmegyeiről*. A háttéresemények említése miatt végül az 1658-as zsinatra kell gondolkodnunk, csak hogy a források olvasása közben nehezen található meg, hogy a zsinat mely rendelkezései teszik lehetővé az előbb olvasható összefoglalás megírását. Összefoglalásképpen a következő fontosabb pontokat tárgyalta meg a zsinat: (Az 1. függelékben közöljük Péterffy alapján az 1658. évi zsinati előterjesztések magyar fordítását.)

A zsinaton egy sor lelkipásztori, ill. ezzel kapcsolatos kérdést tárgyaltak meg a zsinati atyák. (Konkubinátus, esperesi vizitáció, plébánosok önkényesen választanak gazdagabb plébániát, papnövendékek, erdélyi állapotok, római prokurátor hiánya, javadalmak, levéltár.) Tárgyalásra került – és az előterjesztések alapján ez volt a terjedelmesebb része a zsinatnak –, a közelmúlt vallási sérelmeinek minden kérdése. Értelmeszerűen vallási sérelmeken itt a Katolikus Egyház által sérelmesnek tartott problémák kerültek napirendre. A kérdés az, hogy vajon ténylegesen új álláspont győzedelmeskedett-e ezen a zsinaton és így határkönek tekinthető a katolikus egyháztörténetben? Az 1600-as évek elejétől az orsszágyűlések hangosak voltak a vallási sérelmekről, mindegyik felekezett a saját sérelmeit hangoztatva próbált azokra az erőviszonyoknak megfelelően orvoslást találni. Milyen sérelmekről van szó? A probléma gyökere a *jus patronatus*, a kegyúri jog értelmezésében rejlik. A XVI. század folyamán a protestánsok lett földesurak megszakították az Egyházzal fenntartott évszázados kapcsolatukat és úgy az Egyháztól, mint jobbágyaiktól függetlenül hozták be a javadalomba protestáns lelkészeiket, akik azután a pap nélküli községet saját hitükre térítették.¹⁵⁰ A főurak többségének protestáns hitre való térése után a XVI. század végére az ország lakosságának többsége követte földesurát a vallásváltoztatásban és protestáns lett. A 17. század elején azonban Pázmány Péter és társai hatására a főurak többsége újra katolikus lett. Ez a folyamat Lósy Imre és Lippay György alatt fejeződött be, utóbbi már azt jelenthette Rómába, hogy a mágánások visszatértek a katolikus hitre, 100 közül már csak 7 maradt protestáns.¹⁵¹ Ez viszont azt is jelentette, hogy a katolikus főurak birto-

149 SZILÁGYI: *A magyar nemzet* VII. 131.

150 HÓMAN-SZEKFÜ 274 kk.

151 HUSZÁRI 696–712.

kaikról elkergették a protestáns prédikátorokat és helyükbe katolikus papot, jezsuita szerzetest próbáltak hozni. Ezzel megindult a királyi Magyarország rekatolizálása (Erdélyben más volt a helyzet). Mindegyik felekezet úgy harcolt, ahogy tudott, létérdekeitől irányítva. A protestánsok, Erdély hathatós, nem egy esetben fegyveres támogatását élvezve az országgyűléseken próbálták megakadályozni a katolikusok további térhódítását. Nem szabad azonban túlbecsülnünk a század vallásügyi törvényhozását. A jogalkotás természetéből kifolyólag nem alkothatott új tényeket, hanem mindig csak lemaradással követhette a változásokat, ill. legfeljebb jogszabályokat hozhatott létre, melyeket a két egymással szemben álló fél érdeke szerint hajtott vagy nem hajtott végre. Valójában az 1606., ill. 1608. évi törvénycikkek alig változtattak bármit is a korábbi helyzeten, kedvéért egyetlen földesúr sem tartotta jobban tiszteletben jobbágyainak az övétől különböző vallásgyakorlatát. 1618-tól kezdve minden országgyűlésen hevesen összetűztek a rendek, egymás szemére vetették a jobbágyokon elkövetett vallási kényszer eseteit, elsősorban a templomfoglalásokat.¹⁵² Ha máshonnan nem, e sérelem-jegyzékek révén tudhatjuk, hogy katolikusok és protestánsok egyaránt elvették a birtokaikon lévő más vallású jobbágyok templomait. A helyzet annyiban változik, hogy a főurak katolizálásával az e típusú sérelmek egyre inkább a protestánsokra jellemző. Az 1630-as évek országgyűléseitől mind több a katolikus urak részéről elkövetett templomfoglalási panasz, s a protestáns rendek, minél kevesebb köztük a főúr, annál inkább elfordultak a kegyúri jogtól és kezdték el védelmezni a jobbágyok templomhoz s temetőhöz való jogát. A legvilágosabban ez az új gondolat az I. Rákóczi György hadjáratát befejező béketárgyalásokon mutatkozott meg, amikor a fejedelem megbízottja, Lónyai Zsigmond kimondta vallási dolgokban jobbágy és nemes egyenjogúságát.¹⁵³ A nemesi alkotmány korában hallatlan dolgot mondott ki, mégpedig azt, hogy a jobbágnak is van előjoga 1608 óta. Viszont ha ezt következetesen végig gondolták volna a protestánsok, akkor Verbőczy egész földesúr-jobbágy rendszerének tagadásához kellett volna eljutniuk. Mivel ezt nem tették meg, az előbb említetteket rögtön félig vissza is kellett vonni, hiszen nem lehet a templomok teljes birtokát a jobbágy kezébe adni, és ezzel a nemestől ősei alapította templomot elvenni, melynek fenntartása mindenkor az ő feladata volt. Ezért javasolta Lónyai: „pápista földesurak maradnának meg az magok residentiáikban templomuk, az hol övék az proprietas és olyan helyen az paraszt ember is csinálhatna már auditoriumot magának; egyebütt az templomokat pedig az parochiákkal együtt restituálhatnák az községnek, mert az lehetetlen, hogy az földesuraknak is templomuk ne lenne magok birodalmában ...” Lippay György érsek a klérus nevében ellene mondott a kegyúri jog ily csorbításához, hiszen ez azt is jelentette, hogy akár az egyházi birtokon is kénytelenek lettek volna a katolikus főpapok protestáns prédikátorokat, általuk vezetett templomokat és falvakat megtérni. Ez pedig lelkiismeretükkel ellenkezett. Hasonlóképpen a protestánsok gyakorlatában sem igen fogjuk felfedezni az előbb hangoztatott elveket. Maga I. Rákóczi György, mint erdélyi fejedelem, a négy bevett vallás gyakorlatában erőszakkal is terjesztette a sajátját, mint magyarországi nagybirtokos pedig a kegyúri jog nevében tiltotta meg jobbágyainak a katolikus vallás gyakorlását.¹⁵⁴ Amikor pedig Kassát elfoglalta, a

152 HÓMAN-SZEKFÜ 276.

153 ZSILINSZKY: A linczi béke.

154 HÓMAN-SZEKFÜ 280: „A szuhai, gömörmezei falu parasztjai 1629-ben, mint Rákóczi tisztartója, Jákóffy Ferenc írta, felfuvalkodván, pápistává lettek, s a templomban pápista misét tartottak, de

katolikusok egyetlen istentiszteleti helyét, a királyi ház kápolnáját azonnal protestánsá tette, mert „az kié a fundus, azé az capella is”.¹⁵⁵ A bányavárosok többségében a katolikusoknak nem lehetett temploma. Sopronban a Szent Mihály-templom a Bocskay-felkelés előtt még katolikus templom volt. 1648-ban még megvoltak a régi berendezési tárgyak: oltárok, szentképek. 1651-re eltávolították a „bálványokat”. III. Ferdinándnak Lippay primás levelet írt, melyben közbenjárását kérte a soproni katolikusok sérelmeinek megvizsgálására, kiknek nem lehetett iskolájuk, nem vették fel őket a város polgárai sorába, akik már polgárok, azok nem viselhettek hivatalt stb.¹⁵⁶ A városok, földesurak kicsiben valósították meg azt, amit az uralkodók egy egész országban tettek meg ha volt rá kellő hatalmuk: a saját vallásukat adták át, erőltették rá az alattvalóikra, amint azt Niederhauser Emil megállapította: „A protestáns országokban ugyancsak természetesen nem biztosították a vallásszabadságot a katolikusok számára, de ez akkor és azóta is kevesebb embernek tűnt fel.”¹⁵⁷

A zsinati előterjesztések megvizsgálása után meg lehet állapítani, hogy nem kerül elő olyan rendkívülinek mondható előterjesztés, protestánsok ellen indítandó hadjárat terve, mely jogossá tenné a „harcos ellenreformáció”¹⁵⁸ meghirdetéséről tudósító kijelentéseket. A zsinaton megtárgyalták a katolikus sérelmeket, keresték ezekre a megoldási lehetőségeket, a válaszok azonban nem lépték át azokat a határokat, amelyek bevettnek, megszokottnak voltak mondhatók az 1670-es évek elejéig.

UTÓSZÓ HELYETT

A dolgozat végén fel kell tennünk a kérdést: milyen képet rajzolhatunk meg végül Lippay György esztergomi érsekről? Egyetértünk-e Zsilinszky Mihály állításával, mely szerint Lippay „kész lett volna lángba borítani az egész Európát, hogy annak romjain a katolikus egyháznak képzelte paradicsomát megalapíthassa.”¹⁵⁹ Igaza van-e, amikor azt írja: „Lippaynak nyakas természete, erőszakos jelleme és egészben véve korlátolt gondolkodásmódja rendkívül nagy befolyással bírt hazánk akkori ügyeinek fejlődésére. Nem túlzás, ha azt mondjuk, hogy e férfiú türelmetlen lelkülete okozta legnagyobb részben azt a veszedelmet, mely Magyarországot ez idő szerint érte.”¹⁶⁰

Zsilinszky Mihály Lippay-képétől érdekes elhatárolódást figyelhetünk meg a protestáns történetírásban. Míg a századforduló környékén megjelent protestáns történetírás – akár világi, akár egyházi – lényegében a fent vázolt Lippay-képből indult ki, ill. azt erősítette meg, addig az 1949-ben, Biró Sándor–Bucsay Mihály–Tóth Endre–Varga Zoltán közös munkájaként kiadott *A magyar református egyház története* c. műben már

»minthogy a mi fundusunkon a templom«, Jákóffy a katolikus parasztoktól lepecsételt templom ajtaját felszakasztva, újra prédikátort vitt be, de azt egyelőre saját költségén kellett tartania, mert »négy falu elállott, sem fizetni, sem predicatiójára nem akarnak járni.«

155 HERMANN 279.

156 BÁN 194 kk.

157 GONDA–NIEDERHAUSER 86.

158 BENDA 477

159 ZSILINSZKY: A linczi békekötés 16. + az idézet nagyobb szövegösszefüggésében vö. 2. melléklet

160 ZSILINSZKY: A linczi békekötés 14.

hiába keressük Lippay nevét az 1640-es, 1650-es, 1660-as évek egyháztörténetében!¹⁶¹ A szerzők arra nem vállalkoztak, hogy újra írják a magyar katolikus egyház főpásztorának életművét – ez nem is lehetett feladatuk –, azt nem vállalták, hogy a korábbi előítéleteket megismételjék, így hát Pázmány Péter munkásságának ismertetése után a következő igazán hangsúlyos esemény a pozsonyi vésztörvényszék tárgyalása. Hasonló feledékenységet tapasztalhatunk többnyire a katolikus egyháztörténetírásban is. Sárközy Lajos pl. *A katolikus papság fegyelme* c. munkájában, miután Pázmány Péter reformjait részletesen tárgyalja, Lippay György nevét meg sem említi, pedig ha másért nem, a Központi Szeminárium – mely az ország legrangosabb papnevelő intézete mind a mai napig – elődjének tekinthető nagyszombati Collegium Rubrorum alapításáért feltétlenül kéne méltatnia, hogy ne is említsük a papság életét nagyban befolyásoló zsinati döntéseit. A kérdés tehát változatlan: Pázmány Péter utódjának tekinthetjük-e Lippay Györgyöt, vagy a prédikátorokat gályarabságra küldő törvényszék elnökének, Szelepchényi György primás előfutárának?

Lippay György a 17. század embere volt minden szempontból. A 20. századból visszatekintve nehezen értjük meg, és még nehezebben éljük bele magunkat a reformáció, az ellenreformáció, a katolikus megújulás korának világképébe. Nehezen értjük azt a hitet, mely az üdvösséget csak a saját egyháza tagjainak tartotta fenn, ezt pedig kimondva, kimondatlanul így vallották katolikusok, protestánsok egyaránt. Hogyan fordulhatott volna elő egyébként az, hogy katolikus szerzetesek az inkvizícióban részt vegyenek más felekezetű keresztény társaik felkutatásában, vagy hogy a Magyarországon legjobban elterjedt reformáció szellemi alapítójának tekinthető Kálvin János Genfben máglyára küldje Szervét Mihályt? Lippay György soha senkit nem kényszerített fizikai erőszakkal vallása elhagyására vagy a katolikus hit felvételére. Lelkiismereti kérdés volt viszont számára, az egész ország legfőbb pásztora számára, a hívek lelkigondozása és az, hogy mindent megtegyen annak érdekében, hogy a rábízottak a katolikus egyházban éljenek. Hiszen a tét több mint hatalmas: az örök üdvösség elnyeréséről vagy elvesztéséről van szó, ezért ahová tehetné, katolikus papokat, jezsuita szerzeteseket küldött. A protestáns prédikátorokat – élve főkegyúri jogával –, elküldte, a falu templomát pedig (újra) katolikussá tette.¹⁶² Fanatikus volt? Az újkor szemével nézve igen, a korszakot tekintve nem. Amint már az előbbiekből láttuk, templomfoglalások, lelkészek elűzése bizony az egész századra jellemző volt, ritka kivételnek számított Zrínyi Miklós, aki ezt tudta mondani a protestáns követeknek: „Kegyelmetek sérelme az én sérelmem ... Bárcsak lenne százezer pápista, százezer lutheránus, százezer kálvinista katonám...”¹⁶³ Lippay nem volt Szelepchényi György előfutára, nem volt a fegyveres rekatolizáció híve. Álljon itt néhány példa ennek bizonyítására. Az 1662. évi orsszágyűlésen a protestáns sérelmek között szerepelt Bene János panasza: szekerét a vág-szerdahelyi plébános magánál tartotta, mert a kocsis a Szent Kereszt napján mise alatt haladt végig a falun. Az érseknél tett lépés foganatos volt. Nem az országgyűlés miatt, nem taktikai okokból – már láttuk, hogy Lippay ilyenekkel nem sokat törődött –, hanem azért, mert méltánytalannak ítélte a primás a

161 BÍRÓ-BUCSAY-TÓTH-VARGA 102–110.

162 ZSILINSZKY: A linczi békekötés 23. „Lippay György a csallóközi ágostai és helvét hitvallású lelkészeket elkergette. A magukra maradt gyülekezetek megtérítésére 12 jezsuita atyát küldött.”

katolikus plébános eljárását. Az 1658-as egyházmegyei zsinaton megtiltotta a plébánosoknak, hogy a protestánsokkal a szószékről vitatkozzanak. Ebben az állásfoglalásában Lippay a szélsőséges pártoskodásnak, a durva kirohanásoknak próbálta elejét venni. A prédikátorokkal való disputációt tanult, a püspök által kijelölt papokra bízta.¹⁶⁴ Mindkét oldalról bőven volt pedig példa a szélsőséges pártoskodásra. Katolikus oldalról ilyennek mondható a protestáns lelkészből lett bátai apát, Veresmarti Mihály beszédei, írásai. Veresmarti *Megtérése históriája* c. művében 60 évvel a pozsonyi vésztörvénytől előtt az uralkodó kötelességének tartotta az eretnekeket, ha megátalkodotak, tüzzel-vassal irtani.¹⁶⁵ 1664. november végén, december elején, Zrínyi Miklós tragikus halála után Lippay Györgynél járt egy protestáns fiatal nemes, Bethlen Miklós. Negyvennégy évvel később írt *Önéletírásában* még mindig elevenen élt benne a primásnál töltött napok emléke. Így ír az érsekkel való találkozásáról:

„Posonban keveset mulattam, az érsek, Lippay György igen kegyelmesen látott, az öccse, ugyan Lippai, ifjú de házas báró, és egy Liptai nevű komornyikja barátságosan éltek vélem. Majd mindennap ebédem az érsek asztalánál voltam. Írhatnám szép, de csendes vélem való disputációját, kit a vallásról thézis vagy kérdésül tett fel: Elkárhoznak-e mind a pápisták? Én feleltem: Az apostoli első ecclesiától fogva a Luther Márton és társai által lett reformatióig sok külön-külön formában volt az ecclesia, de valaminthogy akkor sok ember üdvezült, úgy ma is sok pápista név alatt való üdvezülhet. Sok volt a szó, de nem ide való.”¹⁶⁶

64 éves, beteges, öreg ember fogadta Bethlen Miklóst, aki már a végső Találkozásra készült. Mégis, mennyi derű és humor ragyog át e találkozáson! Több ez, mint kedélyes beszélgetés. Lippay saját hitéről is vall ebben a társalgásban. Hiszen ha feltette a kérdést: vajon minden pápista elkárhozik-e?, melyre csak egyféleképpen lehet válaszolni: nem; akkor nyilván feltette már magának a kérdést a másik oldalról is: vajon minden protestáns elkárhozik-e? Melyre szintén csak egyféle választ adhatott: nem. Ez azt is jelentette, hogy az „extra ecclesia nulla salus”, az egyházon (r.k.) kívül nincs üdvösség kezdetű hittételnek egy olyan értelmezését adja, mely – hogy mi módon, ennek magyarázatára még nem jött el az idő, de ez nem is fontos –, nem zárja ki a protestánsokat az üdvözültek köréből! Ez pedig a már sokat említett „világkép”, „világlátás” szempontjából nagyon is fontos. Hazaszereteten túl erre is szükség van ahhoz, hogy magyarázni tudjuk az országa, a magyarság sorsáért aggódó kancellár, majd primás sorait. Leveleiből vett idézetek hosszú sorával lehet igazolni, mennyire szívügye volt az ország sorsa. Hosszú idézetek helyett álljon itt az immár öreg, beteg primás egyik utolsó levelének néhány sora, mely egyértelműen válaszol korábban feltett kérdésünkre: Lippayt méltán nevezhetjük Pázmány örökösének!

„Ha ugian belenk kap az Török raita kell lennünk minden modon. Ha Erdelt megh akarja uenni es ülni, azt otiose [nyugodtan] nem szemlelhettiük, hanem minekünkis hozza kell niulnunk, chiak Rakoczi feiedelem segeert, az Törökben nem lehet eszni, Az uolna legh iobb, hogy Erdelis megh maradna elebbeni allapattiaban, ne menne rea az Török, belenk se kapna az Török, hanem bekeuel maradna, es miis chendessegben”¹⁶⁷

164 Vö. az életrajzában már említett nagyszombati, ill. trencséni disputációk.

165 VERESMARTY 297. E hírhedt fejezet pontos idézetét lásd a 4. mellékletben.

166 BETHLEN: 204.

167 Csáky Ferencnek, Pozsony, 1665. március 10. in: TUSOR II. 306.

Első és eddig egyetlen életrajzírója, Korneli János így fejezte be írását Lippay Györgyről: *„Éljen tovább az emberek szívében, hiszen szeretetet érdemel, mert szerette házját és vele együtt mindent átölelt.”*¹⁶⁸

1. MELLÉKLET:

11. Lippay György esztergomi érseknek az 1658. évi nagyszombati egyházmegyei zsinaton előterjesztett javaslatai.¹⁶⁹

„Mivel a hazának annyi és oly hosszú viszontagsága, valamint a klérus nagyon gyakori elnyomatása nyomán naponta látnunk kell a sok lelki kárt, az egyháziak helyzetének nehézségeit és a fegyelem lazulását, mégsem jutott idő zsinat tartására a tíz éves folyamatos háborús nyugtalanságok következtében. Püspöktársaink segítésére tanácsainkat kívánjuk közölni. A Szentlélek segítségét kértük, véleményeket gyűjtöttünk össze. Szeretnénk, ha megfogalmazott tanácsunk mindnyájunk szavazatával meg lenne erősítve, hogy hatékonyabban valósuljon meg.

I. Tehát, minthogy sok felé el van terjedve a papok konkubinátusának igen súlyos botránya, mit és milyen egymásutánban kellene cselekedni, hogy az ilyen nagy bajt elhárítsuk?

II. Hogyan kell segíteni az espereseket, hogy a vizitációkat ne csak formálisan, ne valami iskolai kikérdezés módján végezzék, hanem úgy, hogy plébánosokat és a népet felvilágosítsák, megújítsák és tanítsák?

III. A plébánosok önkényesen, tetszésük szerint változtatják a helyüket: egyik egyházmegyből a másikba mennek, az Egyház kánonjai és dekrétumai ellenére. Mit rendeljünk el, mire figyelmeztessünk, hogy ezután ne így legyen?

IV. A plébánosokat hogyan lehetne visszatartani, hogy ne hagyják el az országot azért, hogy gazdagabb plébániákhoz jussanak?

V. A plébánosok sanyarú helyzetén hogyan lehetne és kellene segíteni?

VI. A papnövendékeket illetően: hogyan történjen eltartásuk?

VII. Erdély panaszkodik, mint Észak-Magyarország is, hogy ott nincs püspök. így bérálni és papot szentelni sem lehet. Sőt a szent edények és egyebek is hiányoznak. A papság miatt is szükséges lenne, hogy legyen ott prelátus és székhelye is ott legyen.

VIII. Rómában a mi ügyeinket elhanyagolják: a püspökök küldeményei késve érkeznek meg. Azelőtt közös költségen volt ott valaki (prokurátor). Most is így legyen. És legyen meghatározva, évente ki mivel járul hozzá ehhez. A püspökök megerősítése és a taxák ügyében nehézségek vannak. Hanyagságból eredő visszaélésektől lehet tartani. Itt is mi a teendő?

IX. Több olyan javadalom bírása, amely helybenlakást igényel, jogellenes. Az eltévelyedést ezen a téren hogyan lehetne megelőzni?

X. A javadalmas házak és javadalmas oltárok olykor betöltetlenek. Hogyan lehet ezen a helyzeten úgy segíteni, hogy a javadalmak ne szenvedjenek kárt?

168 KORNELI 97. „Ut in animis hominum etiam po?t ?ata viveret, charitate meruit, qua patriam, & cum ea omnia complectebatur.”

169 PÉTERFFY II. 388–393.

XI. Szükség lenne egyházi levéltárra, amelyben őrzik a javadalmasok nevét, valamint lajstromot a tisztségükért járó előnyökről, bevételeikről, falvaikról és a tizedről. Mivel a könyvek gyakran elpusztulnak, az Egyháznak ebből nagy kára van. Gondoskodni kell róla, hogy kik, hol, hogyan állítsák össze és hogy kinek, hogyan kell eljuttatni ezt a feljegyzést a levéltár őrzőjéhez. A levéltárban fel kell jegyezni az egyházközségek állapotát, mind lelkiek, mind anyagiak terén: kiktől kapják az ellátást, a szabályzatokat. öfelsége Kincstárától lehetne kérni segítséget ehhez.

XII. Ha valaki elzálogosította az Egyház javait, hogyan kell az ilyenekkel eljárni. Az illetőket meg kell fosztani az állásuktól, vagy zár alá helyezni, amíg meg nem váltják.

XIII. Vannak-e olyan súlyos okok, amelyek miatt ennek a hazának a viszontagságai között tartományi zsinatot kelljen tartani, mikor és hol?

Ezek után a lelkipásztori érzékem, minden egyház iránti gondoskodásom arra ösztönöz, hogy mit kell előterjesztenem. Hátra van még, hogy az eddig betakart sebeket föltárjam, és amelyek ezen zajló, viszontagságos időkben és a közelmúlt zavargásaiban az ellenség tevékenysége okozott, azzal a szándékkal:

hogy ráébredjünk, mekkora károkat okoztak azok között, akik ránk vannak bízva. Ha ezekből valami a mi hanyagságunkból történt meg, az Isten félelmetes ítélete fenyeget. Azután a megragadott betegségre milyen gyógyír található, amit hasznosan és gyümölcsözően lehet használni, ezeket is a zsinat elé terjesztem. Ha pedig a gyógyításnak semmilyen reménye nem látszana, arról kellene tárgyalni, hogy lehetne enyhíteni a bajokat, ill. a károkat kompenzálni.

Továbbá nem szándékom itt a régebbi dolgokat emlegetni, amelyekkel a bécsi békekötésben, az 1608. és 1618. évi és a többi országgyűlésen rontották és sértették a katolikus vallást. Sem azt, hogy milyen engedményeket és szabadságjogokat csikart ki és nyert el tüzzel-vassal az eretnekség, hogy tévedéseit, dogmáit szabadon hirdethesse és az úr nyája között akadálytalanul garázdálkodhassék. Csak azokat fogom felhozni, amiket a katolikus vallással szemben az egyház szabadságán ejtett sebeknek éreztem.

I. Az egyházi karok komoly hátrányba jutottak azáltal, hogy az ötödik cikkelyben az áll, hogy „az összes karok és rendek elfogadták a vallásról szóló okmányt.” Mindaz, ami a klérus (tudniillik az első karoknak) tiltakozásával lett elfogadva úgy szerepel, mintha az összes rend beleegyezésével lett volna elfogadva. Vagy továbbmenően: bármit szentesíteni lehet a klérus akarata ellenére és azt az ország határozatának és törvényének tekinteni.

II. Annyi sok szent épületet és templomot vettek el a katolikusoktól és adtak át az eretnekeknek. Köztudott, hogy ezek az utálat és elhagyatottság helyeivé váltak;¹⁷⁰ szent felszerelések, monstranciák, kelyhek, melyeket szent olajjal felkentek, profán edényekké tették őket, megfertőzték, meggyalázták őket.

III. Az egyházi közösségek kegyúri joga saját egyházi javaikra vonatkozóan kétszeres jogon is megillette őket: ezt is elvették tőlük és az országtól nekik biztosított szabadságjogok ellenére falusiaknak és parasztoknak, sőt eretnekeknek adták. Ezt és hasonló kedvezéseket, amelyeket az Egyház anyai szeretettel saját fiainak szokott nyújtani, el kellett veszíteni.

IV. Törvényeink világosan kijelentik, hogy a szent kánonokkal ellenkező határozatoknak semmiféle érvényük nincsen. Ezzel mit sem törődve, az egyházi törvényekkel teljes ellentétben, súlyos büntetés terhe alatt két utasítást adtak:

Ezek közül az első:

Azt parancsolják, hogy a katolikusok templomaiban harangozni kell az eretnekeknek nem csupán temetése alkalmával, hanem – sokak nézete szerint – bármilyen vallási szolgálataik, prédikálásuk alkalmával is.

A második:

Noha a szent törvények súlyos paranccsal tiltják, hogy katolikusok megszentelt helyein és templomaiban eretnekeket temessenek el, különben interdictum alá esnek és elveszítik szent jellegüket, ezek az új törvények mégis a legszigorúbban előírják, hogy őket a mi templomainkban el kell temetni. Ebből némelyek számára az a nem könnyen megoldható kétség adódik, hogy e kettő közül melyik a kisebb dolog: vajon az-e, hogy katolikus pap eretnekeket eltemessen, vagy pedig az, hogy prédikátort engedjen be a templomba, aki a maga módján temet, nem ritkán istenkáromló beszédekkel és egyéb dolgokat profán ritussal végez.

V. Nem kevésbé elgondolkodtató az sem, amit a 10. cikkely ír elő: a földesurak saját telkeiken jelöljenek ki helyet az eretnekeknek templom és iskola építésére. Ami bár-hogy is legyen a világiakra vonatkozóan, különleges megfontolást igényel az egyházi személyeket illetően, akik nem urai földjeiknek úgy, hogy szabad lenne tulajdonuknak tekinteni vagy azokat elidegeníteni; sem nem kényszeríthetők, hogy ezen közvetett módon az eretnekségek ügyét előmozdítsák.

VI. Van-e jogtalanság, amit nem tartalmaz a 14. cikkely az egyházi személyekkel szemben? Ahol egyházi személyek a világi alispán bíraskodása alá tartoznak, a trienti zsinat és más szent kánonok rendelkezései ellenére, ez a püspök jogfosztottságát jelenti székhelyeiken ugyanezen alispánok által. Nagy sietve átadtanak a Megyének és tetszésük szerint megbüntetik őket, még pedig azért, mert az eretnekektől megtagadják a templomokat vagy egyéb, a cikkelyekben foglalt dolgokat, amiket meg nem tehetnek lelkiismeretük sérelme nélkül. Végre is vallási ügyekben nemcsak világiaknak, de eretnekeknek is teljesen alá vannak vetve és általuk büntethetők a püspökök, érsekek és egyéb renden levő egyházi személyek.

VII. A 17. cikkelyben Lajos és Ulászló rendelkezéseinek félremagyarázása az, hogy egyházi személyek nem szerezhetnek anyagi javakat egyházaik számára. Ezzel az összes nemesnél hátrányosabb helyzetbe kerülünk, mert azok szerezhetnek és birtokolhatnak. Ez azért van így, hogy nagy kárainkból saját erőnkből talpra ne állhassunk és a magunk tehetségéből fel ne kelhessünk.

VIII. A plebánosoktól elveszik jövedelmüket és a megélhetésükhöz szükséges támogatást, amikor ezeket megvonják tőlük a nemesek, akik ősi törvény alapján vagy bármi más módon azt a plebánosoknak megadni tartoznak. És amikor a falusi eretnekeket felmentik az alól, hogy a katolikus plebánosoknak bármit is fizessenek, vagy ahol a faluban többen vagy a katolikusokkal egyenlő számban vannak az eretnekek, megvonják a plebános jövedelmét és ő kénytelen elvándorolni; a falu katolikusai pedig arra kényszerülnek, hogy máshova csatlakozzanak, vagy könnyen és csendben az eretnekségbe sülyedjenek. – Hogy ezek vagy a felsoroltakon kívül más dolgok az Egyházra nagyobb csapást ne mérjenek, ezen a Zsinaton megoldást kell találni arra, hogy akik lelkiekben szolgálnak, anyagiakban szükségét ne szenvedjenek.

IX. Meg nem elégedve azzal, hogy az alsóbb rangú papokat a nekik járó jövedelmektől megfossszák, a magasabb rangúak anyagi helyzetét is meg akarják ingatni: a tizedeket, az egyháziak fő jövedelmi forrásait mennyi módon sorvasztották, elvették, lemorzolták, ki tudná elsorolni? Hogy a korábbi időkben az ország törvényei és a szent kánonok ellenében csak az új rendelkezésekkel életbe léptetett sérelmes jogszabályokat fogom elsorolni.

Elrendelték:

1. Hogy a tizedek értékét nem szabad növelni. Mintha az egyháziaknak a saját javaik feletti rendelkezéshez nem volna épp olyan joguk, mint a világiaknak.

2. Hogy amit ezideig természetben be nem szedtek, ezután csak pénzben követelhetik. Hogy pedig ebből mekkora kár éri az egyháziakat, csak ők tudják, akik ilyesmiket eltérni kényszerülnek.

3. Hogy tizedeket kötelesek legyünk eladni, miután letették az árát az alispánnál. Ezekből könnyen kiderül, hogy minden tized füstbe megy a mi mérhetetlen kárunkra.

4. Világiak kénye-kedvére elvétetnek és szétfoszlanak a ... (cultelli) az egyházi személyek komoly sérelmére.

X. Ugyanígy, ki tudná kellően elmagyarázni, hogy hányféle módon nyírbálták, rövidítették meg és csaknem megszüntették az egyházi joghatóságot és bírói tevékenységet. Hajdan a magyar törvény szerint lelki fórum is létezett. Az ősi hitből és régi jámborságból kifolyóan sokak számára nem volt szégyelni való, hogy lelkük vezetőire bízták az ítélkezést nemcsak lelki, hanem földi vonatkozású ügyekben is. Most a lelkieket is megvonva és világiakra bízva szinte semmit sem hagytak meg egészében és csonkítás nélkül az egyházi fórumnak. A többiek megvonása után az utóbbi időkben alig két ügykör: a házasságok és a végrendeletek ügyei maradtak az egyháziak kezében. Közülük az utóbbiakat már előbb is annyira leszűkítették, hogy – a hivatal és javadalom elvesztésének terhe alatt – kötelesek voltak az ügyeket a világi fórumhoz áttenni. Most már csak az ünnepélyes külsőségek biztosítása és az elegendő tanúról történő gondoskodás maradt meg az egyházi hatóságnak, a többi világi fórumhoz utalták, sőt a proto-notárius magisztereknek felhatalmazást adtak, hogy végrendeleteket belátásuk szerint semmisnek nyilvánítsanak.

Csak a házassági ügyek maradtak teljesen az egyháziak kezében. De ezekben is sokféle módon rontottak és zavartak. Először is azzal, hogy ezt a jogi eljárást az eretnekekével közösnek tekintik. Másodszor: törvényileg megengedett, hogy a válások lehetőségével lazuljanak a házasságtörést fékező erők és ne legyen egyetlen házassági kötelék sem, ha egyszer óáltaluk tetszés szerint fel lehet bontani. Szabad út nyílik a vérfertőzés előtt is, mihelyt a lelki rokonságot eltörölve, minden szabályok és minden törvény nélkül tetszés szerint lehet ítéleteket hozni, minthogy ők a szent kánonokat el nem fogadják, saját szilárd törvényeik nincsenek, hanem ezeket naponta változtatják.

XI. Nemkülönben a házasságkötéssel kapcsolatos hozományok és jegyajándékok ügyeit is áttették a világi fórumhoz és ennek bíráihoz.

XII. Ezzel sem elégedtek meg, hogy bírói működésünket ennyire csonkává és semmivé tették, még személyünket is – a laikusokhoz hasonlóan – a világi bíraskodásnak és profán hatalomnak vetették alá. A fent említetteken kívül, aki akarja, olvassa el a 16. cikkelyt.

XIII. Amikor az egyháziaknak a fenyegető rendelkezéseket megtiltották és azokat csak szalmának nyilvánították, mi mást tettek, mint nekünk nem az országtól hanem Isten-

től adott hatalmat, tudniillik a szent kardot kezünkől kiragadni: a kiközösítés jogát tőlünk megvonni akarják? Hogy most ne is beszéljünk arról, hogy [az új törvények szerint] ne közösítsék ki senki, csak ha ítélettel elmarasztalják: ezzel a kiközösítés másik formáját, amely önmagától érvénybe lép (excommunicatio latae sententiae vagy másképp: ipso facto kiközösítés) eltörölni igyekeznek. A kulcsot ugyanis, amely nekünk Istentől adatott, s amellyel hatalmunk van a mennyországot nemcsak kinyitni, de bezárni is, elvenni törekednek.

XIV. Nem méltán említhető-e itt, hogy midőn a király mindenki mást tanácsosul választhat, nem teheti meg, hogy a címzetes püspökök közül válasszon. Hosszú lenne egyenként szóba hozni, mi mindenben sérül az egyházi tekintély, méltóság és hatalom, milyen fegyverekkel és a gyűléseken elhangzó milyen szónoklatokkal támadnak rá hitűnk harcosaira. úgyannyira, hogy szinte semmi sem marad épen és sértetlenül, és mi méltán panaszkodhatunk.

De nem ok nélkül tartok attól, hogy az eretnekek ezekkel sem fognak megelégedni: szokott dolog náluk, hogy minél többet elértek, annál többet kívánnak. A sok közül előhozok egy keveset, amikről sejthető, hogy a közeljövőben követelni fogják:

Először: az apátok és prépostok többségét fosszák meg szavazati joguktól.

Másodszor: a főpapok testületéből zárjanak ki néhány püspököt.

Harmadszor: másokat meg fosszanak meg tanácsbeli hivataluktól. Ezen a három módon kívánják az egyházi személyek szavazatait és erejét gyengíteni.

Negyedszer: elviselhetetlen külön adót rójanak ki a rokonokra.

Ötödször: Növelni kell a nemesi szavazatok számát, hogy a katolikusokéval egyenlő számban legyenek vagy meghaladják azokat.

Hatodszor: végül az őskigyó azon fáradozik leginkább és minden erőt bevet, hogy kiírtsák a jezsuiták iskoláit és elűzze az országból az Isten Egyházának leghasznosabb szolgálait, mert ezek megghiúsítják minden mesterkedését, hogy teljesen elpusztítsa az országot. őket, ha másképpen nem érhet célt, meg akarja fosztani megélhetésüket biztosító javaiktól.

Nagyon is megokolt, hogy az egyházi személyek egész erejükkel és összefogva szálljanak szembe ezekkel az ártó kísérletekkel és gonosz mesterkedésekkel, mert ebben az országban igen nagy kár és a hit elleni sérelmek betetőzése lenne, és mintha [az Egyháztól] lelkét és életét vennék el, ha attól az áldástól megfosztanák, amelyben ezen atyák jóvoltából részesül a műveltség és jámborság tekintetében.

Ha jól megnézzük, két eszközt találtunk arra, amellyel érdekeinket jól meg tudtuk védeni, az ellenséges erőkkal szembeszállni, a nagy Atya csűrűbe bőséges termést behordani, a félrevezetett juhok hatalmas nyájait az úr aklába visszavezetni. Az egyik: e kegyúri jogok és hatalom a hűbéresekre felelt. A másik: a jezsuita atyák gimnáziumai. Az elsőt sikeresen, kénye-kedve szerint elveszi, kicsavarja kezünkől az ellenség. A másodikat erőszakkal támadja, szavazatok tömegével akarja megingatni. Ha elragadja, akkor a vallás felett teljes lesz a győzelme és megszerzi a pálmát.

* * *

A két zsinat dekrétumai közül egyik sem jutott nyilvánosságra. Voltak, amint fentebb előremár jeleztem, akik azt hangoztatták, hogy közzétételükkel taplót dobnának a tömegek közé, ahol a fülek mindenütt a katolikusok ellenőrzése alatt vannak. Megza-

vart Hazánk nyomorúságos állapota, az ősi hit elnyomásának veszélyei, az egyházfők megnyirbált tekintélye, az eretnekek részéről a Fejedelemmel szemben támasztott feszültségek: ahogy (mindezek) felszították az érsek buzgalmát, úgy arra is rászorították, hogy sok mindent csendes lélekkel elviseljen. Utóbbiak alapján, némelyek írásai nyomán gyanakvás, sőt gyűlölet terjedt el. Ezek szerzői – nem tudom kinek a bűnéből – nem szégyelték Lippayt vádakkal illetni. Nem tudták ugyanis, hogy Lippaynak bizonyos rossz híre nem máshonnét eredt, mint onnan, hogy az Istennel, a vallással és az egyházi tekintéllyel szembenálló követelésekhez – se gyűléseken, se magán összejöveteleken – nem volt hajlandó aláírását vagy hozzájárulását adni, se félelemből, se pedig valami jutalom fejében.”

2. melléklet

13. Nádasi János jezsuita levele Lippay Györgyhez.

Róma, 1655. június 12.¹⁷¹

A levél a téma kényes volta miatt a pápát Sándornak nevezi, Lippay fő pártfogóját pedig „Apánknak”, „Apósna”. A szöveggörnyezet alapján a jezsuita rend generálisáról, Goswin Nickelről lehet szó.

„... Hálá Istennek hogy vagyon qui se opponat murum pro domo Dei. Vajha ezt úgy értené Sándor! Azon leszek hogy meg értse, ha lehet. Az Apánknak ugyan szerével kell szollanom, most köszvényben fekszik. Tudom hogy igen dicsérte Nagyságodat a Sándor előtt még amakkor: de ugyan akkor azt mondotta hogy a Császár által kell a dologhoz nyúlni, s' hogy más mod nincs benne mert nehéz új utat kezdeni. most meg látom ha mér-e neki valamit mondani; hogy ne láttassék igen nagy dologban venni intercessióját. Ha 24 vólna a süveg, vólna feje már: mert igen nagy destinátiókat, nagy renovátiókat kíván az Nagy Sándor itt közel. Most pedig csak 4 süveg vagyon. Nem mer senki szólni hová néz evvel-is az igen sok között. En a király választása, s' koronázásával Card. de Lugo-hoz megyek, s' ea occasione szollok hogy szólljon. A mi Apánk etiam in domesticis et urgentibus igen gyengén szól ő Szentségének. Ha remélené hogy véghez viheti, hozzá kezdene ehez-is; de így nem tudom mit cselekszik; hogy valami suspicionak ne adgyon okot; s' annak a szónak: Majora re etc. Mind a Sándor, mind de Lugo, mind az Apánk azt itilte, még akkor-is, hogy illenek olyuan emberhez ilyen süveg, de minden discursusnak feje, s' a vége az volt hogy a Császár nominátiója nélkül nem lehet. Adgya Isten hogy most jobbat gondollyon Igen, igen nagy szükségesnek mongyák lenni, hogy 10 vagy 15 Veres Urat válasszon magának Sándor, szája izi szerént. Talám még töb süveget vár, hogy az első electio- vagy creatiója a tiszteknek eleget tégyen. Azért az első creatiónak még igen gyenge hire vagyon. Mind az által ne kételkedgyék Nagyságod mind az Apánk mind a Cardinálunk io akarattyában. Bizonyosan tudom hogy dicsirni fogia az Apánk ha ő Felsége ő Szentségének egy szép levelet ír. Rossz Deák vagyok; de örömet pennájába rágnék ennehány szót, s' argumentumot. Leg inkább azt kell meg-irnya, mely nagy javára volt a Nagyságod autoritása eddig

171 EPL. Archivum Saeculare Act. Rad. Class. X/196. in: TUSOR 29–30.

in rem Catholicam, s' melly szükséges hogy ott-is egy olyan ember légyen a kit a Romai Pápa úgy böcsül. Io volna erre P. Ferencz, hogy brevissime cum fel-írná mind azt a mit Nagyságod az Anyaszentegyházért cselekedett; s' cselekedhetne, ha ez meg lenne.

Ha a Ratisbonai után a nominatiót Nagyságodnak igiri ő Felsége, acceptállya Nagyságod in omnem eventum. Használhat inkább hogysem árthat; csak titkon legyen: de bizonyosnak kellenék lenni. Ennyihány vén Cardinál vagyon. Ki tudgya mit ad Isten. Kérem a Sándor örző Angyalát én-is, hogy az én szegény hazamra-is fordítsa a Sándor szívét.

Ha ezen kívül valami job hirt értek az apóstul, meg irom Páter Iazberinyinek; hogy Nagyságodnak meg-mondgya. Mind Páter Iazberinyi, mind némely más Magyar, s' Német Páterektől szépeket értettem Nagyságod felől, ez mind jó lesz, de akkor akarnék az Apósna felölök szállani mikor jobban lészen, hogy el ne felejtse mikor az audientiára megyen. Mert emez punctummal teli föüel megyen oda, mikor megyen....”

BIBLIOGRÁFIA

1. Kiadatlan forrásanyag

Magyar Országos Levéltár (MOL)

Batthyány család körmendi levéltára (Lippay család iratai P-1314)

Nádasdy család levéltára P-507

Neo Registrata Acta (E-148)

Rákóczi család levéltára (E-190)

Wesselényi család levéltára (E-199)

Esztergomi Primási Levéltár (EPL)

Archivum Saeculare (AS)

Archivum Ecclesiasticum Vetus (AEV)

2. Kiadott forrásanyag

GALLA FERENC: *Harminc kiadatlan Pázmány levél.* Vác, 1936.

HAJNAL ISTVÁN: *Esterházy Miklós nádor iratai.* Esterházy Pál Kiadása, Bp. 1930.

HANUY FERENC: *Pázmány összegyűjtött levelei I-II.* Bp. 1910-1911

HARDI GÁBOR TTUSZ: *Lippay György magyar nyelvű levelei Esterházy Miklóshoz.* ELTE-BTK, szakdolgozat, 1990.

HORVÁTH MIHÁLY: *Kismartoni regesták (1617-1645).* in: Magyar Történelmi Tár X. kötet. Pest, 1861.

HUSZÁR ELEMÉR: *Lippay primás relatioja 1650-ből.* Bp. 1904, Hittudományi Folyóirat, 696-712.p.

IPOLYI ARNOLD: *Veresmarti Mihály munkái I.* Bp. 1875.

KORNELI JOANNEM: *Quinque lustra Georgii Lippai de Zombor.* Tyrnaviae, 1722.

MAJLÁTH BÉLA: *Az 1642. évi szőnyi békekötés története és okmánytára.* Bp. 1885.

NILLES, Nicolaus: *Symbolae ad illustrandam historiam ecclesiae orientalis in terris coronae Sancti Stephani.* Innsbruck, 1885.

PÉTERFFY KÁROLY: *Sacra Concilia I-II.* Pozsony, 1741-1742

SZILÁGYI SÁNDOR: *Rákóczy és Pázmány*. Pest, 1870.
 SZILÁGYI SÁNDOR: *Lippay levelei II. Rákóczi Györgyhez*. TT. 1892.
 SZILÁGYI SÁNDOR: *Okirattár, A linzi béke*. Bp. 1885.
 SZILÁGYI SÁNDOR: *Hg. Rákóczi Zsigmond levelezése (1642–1652)*. TT. 1897–1891
 TOLDY FERENC: *Galántai gr. Esterházy Miklós munkái I-II*. Esztergom, 1859.
 TUSOR PÉTER: *Zombori Lippay György levelei királyságbeli főurakhoz*. ELTE, szakdolgozat, 1994.

3. Tanulmányok, monográfiák

ANDRITSCH JOHANN: *Studenten und Lehrer aus Ungarn und Siebenbürgen an der Universität Graz 1586–1782*. Graz, 1965.
 BÁN JÁNOS: *Sopron újkori egyháztörténete*. Sopron, 1939.
 BANGHA BÉLA: *Katolikus lexikon 1–4*. Bp. 1933.
 BENDA KÁLMÁN: *Magyarország történeti kronológiája II*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1983.
 BÖHM JÁNOS: *Lippay György egri püspök alapítványa*. Egri Egyházmegyei Közlöny, 1889. 22. szám.
 BEDY VINCE: *A győregyházmegyei papnevelés története*. Győr, 1938.
 BEDY VINCE: *A győri székeskáptalan története*. Győr, 1938.
 BEKE ANTAL: *Pázmány, Lippay és Eszterházy levelezése I. Rákóczi Györggyel*. Bp. Történelmi Tár 1881–1882
 BETHLEN MIKLÓS: *Önéletírása*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1955.
 BIRÓ SÁNDOR–BUCSAY MIHÁLY–TÓTH ENDRE–VARGA ZOLTÁN: *A magyar református egyház története*. Bp. 1949.
 BITSKEY ISTVÁN: *Hitviták tüzeiben*. Gondolat, Bp. 1978.
 BITSKEY ISTVÁN: *Humanista erudíció és barokk világkép*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1979.
 BITSKEY ISTVÁN: *Hungariából Rómába*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1996.
 BOZSIK PÁL: *Az egri papnevelés története*. Eger, 1910.
 BUCSAY MIHÁLY: *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*. Gondolat, Bp. 1985.
 CSÓKA GÁSPÁR: *Fejezetek az újkori egyház történetéből (1500–1789)*, (kézirat). Pannonhalma, 1990/91. I. félév
 EGERVÁRI ÖDÖN: *A protestantizmus*. Pest, 1871
 FABÓ ANDRÁS: *Az 1662. országgyűlés*. Bp. 1873.
 ERDÉLYI LÁSZLÓ–SÖRÖS PONGRÁC: *A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története*. I–XII. kötet, Bp. 1902–1916. IV. kötet: MOLNÁR SZULPIC: *A Pannonhalmi Főapátság Története*. Bp. 1906.
 ECKHART FERENC: *A jog- és államtudományi kar története (1667–1935)*. Bp. 1936.
 FABÓ ANDRÁS: *Vitnyédi István levelei (1652–1664)*. MTT. XV–XVII.
 FALLENBÜCHL ZOLTÁN: *Magyarország főméltóságai*. Maecenas Könyvkiadó, Bp. 1988.
 FILA BÉLA–JUG LÁSZLÓ: *Az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásai*. Örökmécs, Bp. 1977.
 FRANKL (FRAKNÓI) VILMOS: *Adalékok az esztergomi érsekek történetéhez*. in: Magyar Sion, 1866. 484. old. kk.
 FRAKNÓI VILMOS: *A magyar királyi kegyúri jog története*. Bp. 1895.

- FRAKNÓI VILMOS: *Okmánytár a magyar királyi kegyúri jog történetéhez*. Bp. 1899.
- FRAKNÓI VILMOS: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a Római Szentszékekkel*.
III. Szent István Társulat, Bp. 1903.
- GALLA FERENC: *A magyar katolikus restauráció misszionáriusai*. Bp. 1946
- GALLA FERENC: *A püspökök jelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei*. Bp. LK, 1942–1945.
- GALLA FERENC: *Magyar tárgyú pápai felhatalmazások*. Bp. 1947.
- GERGELY JENŐ–KARDOS JÓZSEF–ROTTLER FERENC: *Az egyházak Magyarországon*. Korróna Kiadó, Bp. 1997.
- GONDA IMRE–NIEDERHAUSER EMIL: *A Habsburgok*. Gondolat, Bp. 1978.
- HAJNAL ISTVÁN: *Esterházy Miklós nádor lemondása*. Bp. 1929.
- HEREPEI JÁNOS: *Adattár a 17. sz-i szellemi mozgalmaink történetéhez*. Szeged, 1965–1966.
- HERMANN EGYED: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae I. Aurora könyvek, München, 1973.
- HERMANN EGYED–ARTNER EDGÁR: *A hittudományi kar története (1635–1790)*. Bp. 1938
- HÓMAN BÁLINT–SZEKFÜ GYULA: *Magyar történet I–VI. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda*, 1928–1934.
- HUSZÁR ELEMÉR: *A Visitatio Liminum*. Bp. 1904 in: *Hittudományi Folyóirat*, 481–539. 665–752.p.
- JUHÁSZ KÁLMÁN: *A licentiatusi intézmény Magyarországon*. Bp. 1921.
- KARÁCSONYI JÁNOS: *Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig*. Veszprém, 1929, reprint: Könyvértékesítő Vállalat, Bp. 1985.
- KATONA ISTVÁN: *Historia critica Regum Hungariae*. Egyetemi Nyomda, Buda, 1804.
- KISBÁN EMIL: *A magyar pálosrend története I–II*. Bp. 1940.
- KLANICZAY TIBOR: *Zrínyi Miklós*. Bp. 1964.
- KOLLÁNYI FERENC: *Esztergomi kanonokok 1100–1900*. Esztergom, 1900.
- KOVÁCS SÁNDOR IVÁN: *A lírikus Zrínyi*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1985.
- KÖPECZI BÉLA (szerk.): *Erdély rövid története*. Akadémiai Kiadó, Bp. 1993.
- LÁNYI KÁROLY–KNAUZ NÁNDOR: *Magyar egyháztörténelem*. Esztergom, 1869
- LICHNER PÁL: *Lippay Gy. esztergomi érsek magyar levelei*. Győri Történelmi és Régészeti Füzetek, Győr, 1863.
- LISZKAI JÓZSEF: *A pápai evang. reform. egyház levéltára*. Pápa, 1875.
- LUKÁCS, LADISLAUS: *Catalogi personarum et officiorum provinciae Austriae S.J. II*. 1601–1640. Roma, 1982.
- LUKCSICS JÓZSEF: *Series episcoporum Vesprimiensium*. Bp. 1907.
- MANSI: *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima Collection*. 36= Arnhem & Leipzig, 1924.
- MELICHÁR KÁLMÁN: *A zsinatok*. Szent István Társulat, Bp. 1932.
- MÉSZÁROS KÁROLY: *Tartományi zsinat Esztergomban*. Pest, 1859.
- MIHÁLYFY ÁKOS : *A papnevelés története*. Szent István Társulat, Bp. 1896.
- MIHALOVICS EDE: *A katolikus predikáció története Magyarországon*. Bp. 1901.
- MONAY FERENC: *A római magyar gyóntatók*. Róma, 1956.
- NAGY IVÁN: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XIII*. Pest, 1860. Reprint Bp. 1987.
- NAGY KONSTANTIN: *A magyar katolikus egyház nemzeti zsinatai*. Gyöngyös, 1943.

- ÖRY MIKLÓS-SZABÓ FERENC: *Pázmány Péter*. in: Pázmány Péter: Válogatás műveiből, 1. kötet, Szent István Társulat, Bp. 1983.
- PACH ZSIGMOND PÁL-R. VÁRKONYI ÁGNES: *Magyarország története 3/2*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
- PAULER GYULA: *Zrínyi Péter*. in: Századok, 1867.
- PAYR SÁNDOR: *Draskovich György győri püspök, a soproni jezsuita kollégium alapítója*. Protestáns Szemle, 1904.
- PÉTER KATALIN: *Esterházy Miklós*. Gondolat, Bp. 1985.
- PETTKÓ BÉLA: *Az 1655. évi országgyűlés történetéhez*. Történelmi Tár 1891.
- PETRUCH ANTAL: *A trencsényi jezsuita noviciátus anyakönyve*. Bp. 1942. (Jezsuita rend-történeti évkönyv)
- PFEIFFER JÁNOS: *A veszprémi egyházmegye történelmi névtára (1630–1950)*. Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae VIII. München, 1987.
- ROGIER-AUBERT-KNOWLES: *Nouvelle histoire de l'Eglise I-V*. Editions du Seuil, 1968.
- R. VÁRKONYI ÁGNES: *A nemzetközi törökellenes szövetség genezise és II. Rákóczi György fejedelm.* Történelmi Szemle, 1984.
- R. VÁRKONYI ÁGNES: *Magyarország keresztútjain*. Gondolat, 1978.
- R. VÁRKONYI ÁGNES: *Török világ és magyar külpolitika*. Magvető, Bp. 1975
- R. VÁRKONYI ÁGNES: *Történelmi személyiség, válság és fejlődés a XVII. századi Magyarországon*. Századok, 1972.
- R. VÁRKONYI ÁGNES: *Zrínyi Miklós szövetsége Wesselényivel és Nádasdyval a török ellen 1663-ban*. Történelmi Szemle, 1984.
- S. LAUTER ÉVA: *Pálffy Pál nádor levelei*. Bp. 1989.
- SCHRÖDL JÓZSEF: *A pozsonyi ág. hitv. ev. egyházközség története*. Pozsony, 1906.
- SÁRKÖZY LAJOS: *A katolikus papság fegyelmének története Magyarországon*. 1945
- SCHMITH NICOLAUS: *Archiepiscopi Strigonienses*. Tyrnaviae, 1752.
- SUGÁR ISTVÁN: *Az egri püspökök története*. Budapest, Szent István Társulat, 1984.
- SZABADY BÉLA: *Draskovich György győri püspök élete és kora. 1599–1650*. A soproni katolikus főgimnázium értesítője, 1936.
- SZÁNTÓ KONRÁD: *A katolikus egyház története I-III*. Bp. 1985.
- SZENTPÉTERY IMRE: *A bölcsészettudományi kar története 1635–1935*. Bp. 1935.
- SZILÁGYI SÁNDOR szerk.: *A magyar nemzet története*. Bp. 1898.
- SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók és munkái*. Bp. 1891–1909.
- TÖRÖK JÁNOS: *Magyarország primásai*. Pest, 1859.
- VANYÓ TIHAMÉR: *A katolikus restauráció Nyugatmagyarországon*. Pannonhalma, 1928.
- VANYÓ TIHAMÉR: *Hogyan írjuk meg egy egyházmegye történetét?* Pannonhalma, 1937.
- VANYÓ TIHAMÉR: *Püspöki jelentések (1600–1850)*. Pannonhalma, 1933
- Veresmarti Mihály munkái. kiadja: IPOLYI ARNOLD, Bp. 1875. Szent István Társulat
- VERESS ENDRE: *A római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulói-nak anyakönyve és iratai*. Bp. Stephaneum Nyomda. 1914–1917.
- ZSIGOVITS BÉLA: *A papi nőtlenség története Magyarországon*. Bp. 1917.
- ZSILINSZKY MIHÁLY: *Az eperjesi tanácskozmány*. Bp. 1887.
- ZSILINSZKY MIHÁLY: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalási*. 4 k. Bp. 1880–1897.
- ZSILINSZKY MIHÁLY: *A linczi béke*. Bp. 1890.
- ZSILINSZKY MIHÁLY-FARKAS JÓZSEF-KOVÁCS SÁNDOR-POKOLY JÓZSEF: *A magyarhoni protestáns egyház története*. Bp. 1907.

GÁBOR TITUSZ HARDI

GYÖRGY LIPPAY, THE CHURCH ORGANIZER

Up to the present day, no monographs have been written on György LIPPAY of Zombor. However, the positions held by him over his lifetime will not allow historiography and various comprehensive accounts to evade the personality of Hungary's chancellor, and then the country's prelate, the Archbishop of Esztergom. In this way, actually, Lippay is mentioned quite frequently, often times, however, he is assigned a secondary role, the writers do not dare to, or do not want to praise him according to his merits. This paper has set the objective of gaining a better understanding of the activities of this outstanding personality in Hungarian history, focusing first of all on his role as an organizer of the Church, and intends to throw some light on the issues mentioned above by providing an answer.

MÉSZÁROS ISTVÁN

TRADÍCIÓ ÉS MODERNIZÁCIÓ A 17. SZÁZADI MAGYAR ISKOLAÜGYBEN*

Tradíció és modernizáció a 17. századi magyar iskolaügyben a *királyságban és a fejedelemségben* – ez rövid összefoglalóm teljes és pontos címe.

Mondanivalóm élére két konkrét példa kívánczik. Az 1650-es évek elején szinte teljesen egyidőben készült két kézirat, mindkettő még ebben az évtizedben nyomtatásban is megjelent. Az egyikben a szerző még a hagyományos *Föld-központú* világképet, a másik már az aránylag új *Nap-központú világegyetemet* tanítja. Előbbi a nagy szintetizáló, a korábbi századok eredményeit összefoglaló *Comenius* – Sárospatakon eltervezett – *Orbis Pictus*-kötetében¹ szerepel; utóbbi a modernre, újra oly fogékony fiatal erdélyi tudós, *Apáczai* művében, a Magyar Enciklopédiában olvasható.²

Tulajdonképpen két tételt szeretnék egészen röviden exponálni referátumomban.

1. *Szoros egymássaliségben élt tradíció és modernizáció a 17. században* hazánk iskolaügyében; akárcsak a neveléstörténet mindegyik korszakában, nálunk is, másutt is.

2. Szakirodalmunk általában 17. századi iskolaügyünk alapvető megosztottságának, a katolikus és protestáns művelődés teljes különbözőségének kimutatására törekedett. Magam úgy látom: *17. századi iskolaügyünk egységes volt, sokszínű felekezeti változatossággal*. De ugyanilyen volt a következő századokban is, egészen 1948-ig, az egyházi iskolák államosításáig.

Modern vívmány volt a 17. században a *népiskola*, amelynek nyomai a 16. század második felében tűntek fel, katolikus és protestáns egyházi közegben egyaránt. Ez az új iskolatípus – amely anyanyelven oktatta az ismeretszerzést, a művelődés alapkészségeit – a 17. század folyamán széles körben meggyökerezett, elsősorban a királyságban; itt mind a katolikus, mind a protestáns egyházi vezetők szorgalmazták, széles körben felügyelték a kánoni vizitációk során. Az erdélyi fejedelemség népiskola-hálózata ekkor még nagyon messze volt ettől.

Hazánkban a népiskolák megszervezéséről szóló első hivatalos rendelkezést az Oláh Miklós esztergomi érsek elnöklete alatt ülésezett nagyszombati zsinat hozta 1560-ban.³

* Elhangzott az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztálya által 2000. május 3-án és 4-én tartott, „A történeti helyzettudat alakváltozásai: kényszerpályák és alternatívák a magyar történelemben” című tudományos ülésen.

1 CIII., CIV., CV. lecke.

2 VI. rész, XXVII. fejezet.

3 PÉTERFFY, CAROLUS: *Sacra concilia ecclesiae Romano-Catholicae in regno Hungariae celebrata*. Pozsony, 1742. 41.

A magyar szövegek olvasásának megtanítását-megtanulását szolgáló első segédkönyvek megjelenési éve: 1551 (kat.), 1553 (prot.), 1577 (prot.), az 1570-es évek vége (kat.).⁴ A vallási alapismereteket oktató katekizmus protestáns változatából több is megjelent az 1530-as évek végétől; 1562-ben került ki a nyomdából a katolikus katekizmus.⁵

A 19. század elejéig – túl a mindenkire, gyermekekre és felnőttekre egyaránt kiterjedő vallásos oktatáson-nevelésen – a népiskolaszervezők és -fenntartók nem tervezték a „kötelező népiskolázást”, a „tankötelezettséget”, a „kötelező népoktatást” (a kifejezés 1868-tól ismert mai tartalmában); ennek akkor még semmi realitása nem volt. Arra törekedtek a 16–18. század népiskolaszervezői és -fenntartói, hogy egy-egy település lehetőleg minél több gyermeke járjon a népiskolába, s elsajátítsa az ott oktatott, egyre bővülő tananyagot. (Utópiák, jámbor óhajok persze mindig voltak ...)

Ez az elv – „lehetőleg minél több gyermek járjon rendszeresen a népiskolába” –, illetve ennek az elvnek fokozatosan szélesedő megvalósulása, s ennek nyomán a népiskola 17. századi megszilárdulása máig tartóan hatalmas jelentőségű volt a magyar művelődés számára.

Mint ahogy nagyjelentőségű volt a későbbi századok tankönyvei számára az 1624-ben Pozsonyban megjelent „Keresztyéni tudomány” című, jezsuita kiadású katekizmus újítása is.⁶ Benne ugyanis képek szemléltetik mindegyik oldal leckéjét, s az előszó az elvet is leszögezi: így a tanulók „nemcsak könnyebben és gyönyörűsebben, de hasznosabban is vitetnek a szükséges ismeretekre, mert egy bölcs poétának mondása szerint

„Nem hat úgy emberre, amit hall fülével,
Mint az, amit szinte maga lát szemével.”

Íme, az audiovizualitás elve a 17. század elején!

A latin keresztény országok középkori európai iskolarendszerében fél évezreden át funkcionált a legfőbb, ezért legelterjedtebb iskolatípus, a *káptalani iskola*. Ebben egyetlen intézmény keretében tanult az ábécével ismerkedő gyermektől a filozófiát-teológiát tanuló növendékig az összes diák. A 16. század utolsó éveiben ezt a hagyományos iskolarendszert a jezsuita Ratio Studiorum modernizálta.⁷ Ennek következtében önállóvá vált a *gimnázium*, mint középszintű iskola 10–16 éves fiúk számára, elválasztva a népiskolától, valamint a felsőoktatás szintjeitől.

A királyságban a katolikus szerzetesrendek – jezsuiták, piaristák, ferencesek – által fenntartott ilyen szerkezetű gimnáziumok a 17. század folyamán kezdték működésüket, a fejedelemségben a 17. század végétől. Ezek legtöbbször – különféle fenntartók irányítása alatt – ma is középszintű oktatási intézmény.

4 Régi Magyar Nyomtatványok (RMNy) 81., 101., 396., 471/A. sz.

5 Uo. 25., 27., 57., 86., 182. sz. – 172., 471., 783., 860. sz.

6 Uo. 1319. sz.

7 LUKÁCS LÁSZLÓ (szerk.): *Monumenta paedagogica Societatis Jesu*. 5–6–7. kötet. Ratio atque institutio studiorum Societatis Jesu. 1586., 1591., 1599. Róma, 1986; Collectanea de Ratione Studiorum Societatis Jesu. 1582–1587. Róma, 1992; Collectanea de Ratione studiorum Societatis Jesu. 1588–1616. Róma, 1992; – MÉSZÁROS ISTVÁN: *A Ratio Studiorum neveléstörténeti jelentősége*. Távlatok 1999. 437–446.

Az említett *Ratio Studiorum* szerint a gimnáziumra egy – ugyancsak új – önálló intézménytípus épült: az *akadémia*. Ennek alsó tagozatán két évfolyamos bölcseletet, felső tagozatán teológiát oktattak.

A katolikus felfogás szerint a világi ifjak a gimnázium hat osztályában, s az akadémiai bölcselet-tagozaton folyó két évfolyamos tanulmány eredményeképpen juthatnak általános műveltséghez (külön teológia-studiumra nincs szükségük). Ez a nyolc évfolyamos, a 10. és 18. életév között folyó általános képzés azután egyeduralkodó volt egészen a 20. század közepéig.

A 17. század folyamán tehát a hazai – egyben európai – katolikus iskolaszervezet modernizálódott: ekkor alakult ki később, a ma is általánosan funkcionáló *háromszintű – egymástól szervezetileg elválasztott, önálló alsó-, közép- és felsőszintű intézményekből álló – hazai iskolarendszer*.

Ezzel szemben a protestánsok a 19. század közepéig *megőrizték a középkori, több iskolatípust egyetlen intézménybe ötvöző iskolastruktúrát*. Az evangélikusok, a reformátusok és az unitáriusok nagy intézményei megszakítás nélkül folytatták a régi káptalani iskolák életét: az ábécét tanuló kisgyerektől a filozófiával-teológiával foglalkozó nagydiákokig egyetlen intézmény szervezeti keretei között folyt az oktatás. Ezek a 17. század utolsó évtizedeiben kapták a „kollégium”, illetve a „liceum” nevet. Előbbit a reformátusok és unitáriusok, utóbbit az evangélikusok használták. (Korábban egyszerűen a középkori „schola” kifejezést használták megnevezésükre.)

A 17. század folyamán tehát a tradicionális és a modernizált iskola-struktúra egymás mellett élt hazánkban.⁸

Ugyanakkor szinte teljesen azonos volt a katolikus gimnáziumok és a protestáns kollégiumok, liceumok gimnáziumi tagozatainak törzsanyaga, amelyet a latin nyelvtudomány, illetőleg latin klasszikus szerzők műveinek szisztematikus tanulmányozása alkotott. Ez a 17. század elejétől már szoros belső didaktikai rendbe szervezett stúdium a 15–16. századi humanizmus hatásai nyomán megújult, felfrissült, modern latin tanulmány volt.

S túl a nyelvi-irodalmi ismereteken, e tanulmány erkölcsi nevelési vonatkozásait is fontosnak tartották. Ez a 17. században szilárd, tághatárú formát nyert „humán” gimnáziumi tanulmány – amelynek alapján sajátos latinos műveltség volt szerzhető –, azután szinte a 20. század közepéig jellegzetessé tette a hazai középszintű oktatást, de középosztályunk általános műveltségét is.

Viharos hazai 17. századunk egyik legfőbb iskolaügyi eredménye, hogy a 16. századi útkeresés után kialakult a szilárd alsó- és középszintű oktatási rendszer, a népiskoláknak és a gimnáziumoknak, gimnáziumi tagozatoknak a korábbiól eltérő új hálózata, amely hosszú időn át szilárdnak bizonyult, alkalmat adva a következő századok számára a tartalmi és szervezeti továbbalakításra, bővítésre, korrekcióra. A középkori iskolaszisztémát felváltó e 17. századi alsó- és középszintű újkori iskolarendszer szerkezeti váza lényegében a 20. század közepéig élt; felbomlása tulajdonképpen csak századunk közepén indult meg.

8 A 17. századi magyar katolikus és protestáns közép- és felsőoktatás szervezetét és tananyagát részletesen tárgyalja MÉSZÁROS ISTVÁN: *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között*. Bp. 1981.; *Uő: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája. 996–1948*. Bp., 1988., *Uő: A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája. 996–1996*. Bp., 1996.

Az idevonatkozó szakirodalomban általában a felsőoktatás fejlődésének jelentőségét szokták kiemelni a 17. század hazai művelődéstörténetét illetően. Magam úgy látom, hogy legalább ilyen jelentőségű volt a hazai művelődés múltjában az alsó- és középfokú iskolarendszer – minden további fejlődés alapjaként való – 17. századi megszilárdulása.

A legkiemelkedőbb 17. századi felsőoktatási esemény kétségtávol a *Pázmány Péter egyetem alapítása volt 1635-ben*. A Nagyszombatban megnyílt bölcseleti és teológiai fakultással rendelkező egyetem 1667-ben egészült ki a jogi karral. Ez volt az első, jogutódjában ma is élő egyetem hazánkban.

A katolikus felsőoktatási intézmények sora még a 16. század végén, Báthori István 1581-ben alapított kolozsvári egyetemével indult, amely rövid működés után a 17. század elején, 1603-ban politikai okok miatt szűnt meg. A bölcseleti és teológiai fakultással rendelkező kassai jezsuita egyetem 1660-ban kezdte működését, s több mint száz éven át létezett. Győrben 1688-tól, Egerben 1700-tól folyt oktatás a püspöki akadémián; a kolozsvári jezsuita akadémia 1698-ban nyitotta meg kapuit.

A protestáns felsőoktatási intézmények közül a gyulafehérvári kollégium Bethlen Gábor fejedelem által akadémiaivá fejlesztett felső tagozata nézett a legnagyobb reményekkel a jövőbe: az 1620-as évek végétől jeles tanárokkal működött, de az intézményt a török-tatár seregek 1658-ban lerombolták. Nagy jövő előtt állt az evangélikusok eperjesi, az 1660-as években kifejlesztett akadémiaja, ugyancsak kiváló tanárokkal.

A többi nagyobb protestáns kollégium akadémiai tagozatának is jeles korszaka volt a 17. század: Debrecenben, Sárospatakon, Nagyenyeden, Kolozsváron s másutt a reformátusok, Sopronban, Pozsonyban az evangélikusok, Kolozsváron az unitáriusok vezette alatt állt az intézmény.

Az egyetemek, akadémiák, kollégiumi és líceumi akadémiai tagozatok *bölcseleti fakultásain* Magyarországon a 17. század folyamán lényegében mindenütt a hagyományos arisztotelész-skolasztikus elveket tanították az emberről, a gondolkodásról, a társadalomról, az anyagi és szellemi világról, sajátos helyi, felekezeti és egyéni színekkel színesítve az egyes intézményekben a bölcselet-oktatást.

Jól ismert, hogy e téren a modernizáló úttörés *Apáczai Csere János* nevéhez fűződik: ismerte és maga is vallotta *Descartes* s mások új világ- és természetmagyarázó elveit, amelyek az európai modern természettudományos gondolkodás csíráit jelentették, szemben a tradicionális felfogással. De az angol forradalom eszméinek tudatosulása és eseményeinek közéről való megismerése a társadalomra vonatkozó hagyományos nézetek revideálását is eredményezte Apáczai gondolkodásában.

Gyulafehérváron ugyan még nem, de 1656-tól Kolozsváron már akadály nélkül tanította Apáczai a descartes-i tanokat. Ugyanezt tette a debreceni kollégium 1670–1700 közötti tanára, *Szilágyi Tönkő Márton*, aki előadásait 1678-ban nyomtatásban tankönyvként is megjelentette Heidelbergben. Ez volt az első hazai karteziánus természetbölcseleti tankönyv. Az 1660-as években az eperjesi evangélikus líceum akadémiai tagozatán is új természetmagyarázó eszmék frissítették a hagyományos bölcselet-oktatást. Itt *Bacon* tanait közvetítette s az induktív módszert, a fizikai kísérletezés fontosságát hirdette *Bayer János*; az anyagi világ sajátos atomizmusát tanította *Czabán Izsák* – hogy csupán néhány példát említsek. Egyes jelesebb protestáns akadémiai tagozaton termé-

keny új gondolatokat fogalmaztak meg az egyes ember újszerű egyéni életéről, életviteléről is.

Ezzel szemben a katolikus egyetemek és akadémiák bölcselet-fakultásain a 17. század folyamán szinte változatlan a bölcselet-tanítás hagyományos arisztotelészi-skolasztikus tartalma. Változások e téren majd csak a 18. század középső évtizedeiben következnek be.

A 17. század folyamán mindegyik egyház mindegyik egyetemén, akadémiáján, kollégiumában és líceumában széleskörű, tág anyagú *teológia-oktatás* folyt. Korábbi történetesek haladó és konzervatív, sőt reakciós teológiákról írtak velük kapcsolatban. Magam úgy látom: az egyetlen-ugyanazon Isten tiszteletére, tanítására, s az ember – ebből következő – evilági céljaira, magatartására, tevékenységére vonatkozó ismeretek sokszínű változatossága került ekkor itt előadásra. Egy-ugyanazon tényt vizsgálták, különféle oldalakról körüljárva az ősi témát.

A hazai akadémiai, egyetemi bölcseleti és teológiai oktatás sokszínűségéhez jelentősen hozzájárult az *élénk külföldi egyetemjárás*; a katolikusok többnyire itáliai és ausztriai, a protestánsok főként német és németalföldi egyetemekre küldték tehetséges fiataljaikat, a jövődő tanárokat és papokat.

Az iskolaügyi eseményekben oly gazdag 17. századból a továbbiakban csupán két vonatkozást szeretnék kiemelni a tradíció-modernizáció témakörben.

Ekkor is, mint korábban, a közép- és felsőszinten latinul folyt a tanítás; a népiskolákban viszont népnyelven. A népiskolarendszer megszilárdulásával párhuzamosan kezdett elterjedni előbb a tanítók használatában, majd azután a tanulók kezében is, mindegyik felekezet népiskolájában az *első magyar nyelvű tankönyv-család*, a három alapvető népiskolai tankönyv: a magyar *ábécéskönyv*, a magyar *katekizmus* és a magyar nyelvű *bibliai történetek tankönyve*. Az első a műveltségteremtés elemi készségeinek elsajátítását szolgálta; a második az erkölcsös magatartás fontosságát tudatosította; a harmadik – kis novellákká formálva a szentírás legfőbb eseményeit – az írásos irodalommal való első találkozás lehetőségét nyújtotta. Modern fejlemény volt ez a tankönyv-hármas a magyar iskolatörténetben.

A 17. század második felében jelentek meg az első, középiskolás tanulók oktatására szánt *magyar nyelvtankönyvek*: 1682-ben⁹ *Pereszlényi Pál* nagyszombati jezsuita tanár adta ki magyar nyelvtanát; egy másik hasonló kötet 1686-ban jelent meg *Kövesdi Pál* evangélikus lelkész tollából.¹⁰ Előszavában a szerző kifejtette: könyve „az hajdani dicséretesen tündöklő igaz magyar nyelvnek hasznosabban való tanulására és megtartására” szolgál.

A szakemberek már sokrétűen feltárták, hogy a 17. század folyamán mind a királyságban, mind a fejedelemségben, milyen széleskörűvé vált, mennyire szétterült az *értelmiség körében a magyar nyelv írásban való használata*. Iskolatörténetileg, tananyagtörténetileg azért érdekes ez a tény, mert ezek az értelmiségi férfiak (és nők) a *gimnáziumban és az akadémián nem tanultak magyar nyelvtant, magyar nyelvű fogalmazást, stilisztikát* (netán irodalmat, irodalomtörténetet). Felnőtt korukban a konkrét-gya-

9 *Grammatica linguae Ungaricae*. Nagyszombat, 1682.

10 *Elementa linguae Ungaricae sive grammatica Hungarica*. Lőcse, 1686.

korlati előszóbeli és írásbeli magyar nyelvhasználat csiszolta-tökéletesítette kifejező-készségüket, helyesírásukat, szókincsüket; de iskolás korukban a latin grammatika magyar nyelvtani megfelelői és eltérései, s a latin klasszikus szerzők prózai és költői szövegeinek általuk készített magyar fordítás-leckéi is hozzájárultak magyar nyelvhasználatuk tudatos tökéletesítéséhez.

Jóval később, mintegy másfél évszázad múlva, széleskörű „alulról jövő” társadalmi mozgalom kényszerítette ki az illetékes tanügyi hatóságtól, hogy az 1819/20-i *tanévtől* a gimnáziumokban mindenki számára kötelező tantárgyként tanítsák a magyar nyelvtant; s ugyancsak erős hatásokban megnyilvánuló társadalmi igényként – mintegy „polgári engedetlenségi mozgalom keretében” – kezdték el magyarul nyelven oktatni az összes tantárgyat a magyarországi és erdélyi gimnáziumok sokaságában a reformkor idején. Ezt azután az 1844. évi 2. törvény szentesítette.

De visszatérve a 17. századba: 1689-ben került ki a nyomdából *Hevenesi Gábor* jezsuita tanár „*Magyarországi kis atlasza*” című latin nyelvű munkája, 40 térképpel, 2650 település jelzésével, névével.¹¹ Tanár és diák egyaránt hasznos eszközt kapott kezébe az ország megismeréséhez.

A gimnáziumokban gyakran színre kerültek a 17. század folyamán a diákok előadásában *magyar történelmi témájú szindarabok*. Csíksomlyón előadták a *magyar passiót*: Krisztus szenvedésének és kínhalálának katarziszt élték át a diákok, szereplők, nézők, fiatalok és felnőttek, veretes magyar nyelven fogadva magukba az ősi történetet: nemcsak vallásos hitük, de magyarságuk is szilárdult általa.

Az iskolának fontos szerepe volt a *hungarus-nemzettudat* kialakításában; e kívánság első motívumai a 17. században jelentkeztek először a két magyar hazában, a királyságban és a fejedelemségben. Ennek eszköze volt a modern tartalmú *magyar nyelvű tudományos szakkönyv* is, mint például a Magyar Enciklopédia, amelyben – ahogy a szerző, Apáczai írja – „az igazság szabadságának zászlaja alatt honfitársaim elé tártam mindazokat a dolgokat, melyek hasznosak és amelyeket ismerni szükséges...”¹²

Emlékezzünk csak: a „hasznosság” már két ízben szerepelt korábbi idézeteimben. Fontos új oktatásügyi-tananyagszervező korjelző fogalom volt ez a 17. században!

S a 17. században jelentkezett első ízben a magyar iskolaügyben az a tényező, amely a következő századokban igen fontos szerepet töltött be, hol pozitív, hol negatív hatással. Ez az *állam, az állami hatóság, a politikai hatalom*.

Báthori István fejedelem említett kolozsvári egyetemét az erdélyi országgyűlés szüntette meg a jezsuiták kiűzésével; s a politikai hatalom sújtott le Apáczaira s tette lehetetlenné tevékenységét az erdélyi fővárosban. Még több példa hozható a királyságból.

A 17. század produkálta a magyar művelődéstörténet *egyik legdrasztikusabb állami beavatkozását a hazai iskolaügybe*. Jól ismert, hogy az 1670-es, 1680-as években erőszakos eszközökkel a Habsburg-hatalom hogyan bénította meg a királyságbeli protestáns egyházak életét, ezen belül iskoláik működését, pedagógusaik munkáját. A visszahúzó hatások egészen az 1781-i türelmi rendeletig – különbözőképpen változó in-

11 Atlas parvus Hungariae. Bécs, 1689.

12 Az „Előszó az olvasóhoz” című bevezető részben.

tenzitással – érvényesültek. Kétségtelen: ekkor, ezáltal az állam súlyos károkat okozott a magyar művelődésnek, iskolaügynek.

Rövid összefoglalómat két ellentétes vélemény idézésével kezdtem, befejezni két teljesen azonos, egybevágó véleménnyel szeretném. Milyen a jó pedagógus a királyságban és a fejedelemségben, a katolikus és protestáns iskolákban?

E kérdésre Apáczai így válaszolt: „A tanító elég tudós legyen. Tanításához illendő életet éljen s tanítványinak dicséretes példát adjon. Tanítványait mint atyjok szeresse. Ne legyen ajándékon kapdosó. Tanításait a külömb-külömbféle elmékhez jól alkalmaztassa. Tanítsa őket világosan, rövideden és teljességesen. Őket Isten előtt való könyörgeésében megemlítsé...”¹³

Ugyanezt vallotta Pázmány is; epigrammatikus tömörséggel költői képben¹⁴ így foglalta össze véleményét:

„Azt a tanítót becsüli nagyra Isten, aki cselekszi, amit tanít és úgy szól, amint szíve járása vagyon ... Tanítók, ne legyetek csatornák, amelyeken átfolyik a víz, hanem teli kutak legyetek, hogy magatok bőségéből másokat is itassatok.”

Vajon Apáczai és Pázmány véleménye *tradicionális-e*? Vagy *modern-e*? Úgy gondolom: *aligha érvényesek itt e kategóriák*, ezekkel a minősítő jelzőkkel e vélemények nem értelmezhetők, akárcsak a pedagógia számos más tétele sem.

ISTVÁN MÉSZÁROS

TRADITION AND MODERNISATION IN 17TH CENTURY HUNGARIAN ACADEMIC AFFAIRS

Tradition and modernisation in 17th century Hungarian academic affairs concerning the monarchy and the principality – this being the entire and exact title of my brief summary.

At the outset, I would like to set two specific examples. At the beginning of the 1650's two manuscripts were prepared almost simultaneously, and both were published in print in the same decade. In one of these works the author still taught the traditional concept of the earth standing at the centre of the universe, while the other taught the relatively new concept of the sun forming the centre of the solar system. The first work, the great synthesis, was published in the *Contentius* – planned in Sárospatak – *Orbis Pictus* volume, and summarised the results of earlier centuries, while the latter work by Apáczai, who was a young Transylvanian scientist responsive to new and modern ideas, can be read in the Hungarian Encyclopaedia.

Actually, I would like to expound in brief two items from my reference work.

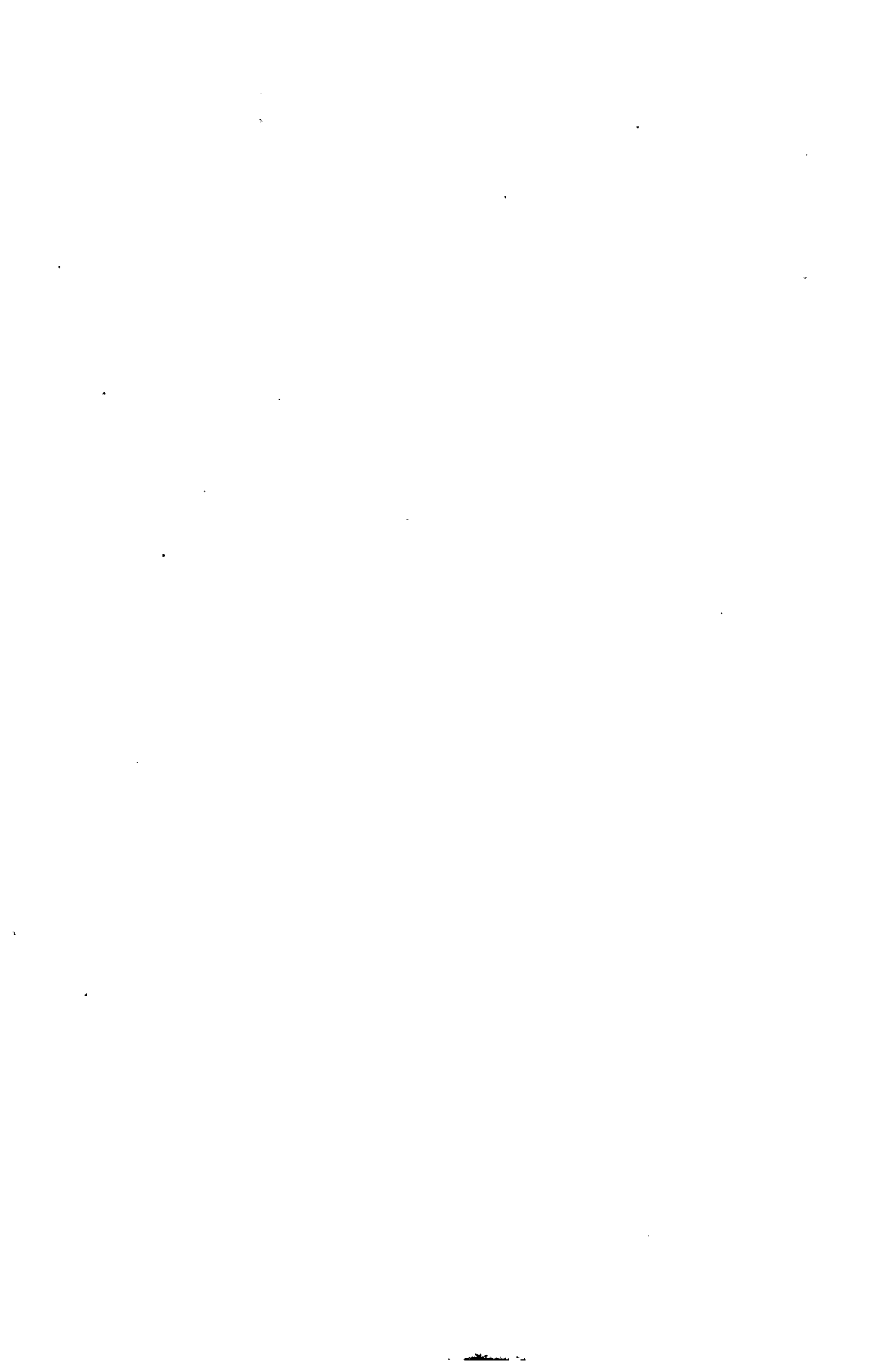
1. Tradition and modernisation existed in close proximity in 17th century Hungarian academic affairs, just as in every other period of educational history, both in Hungary and abroad.

2. Hungarian specialist literature usually endeavoured to demonstrate basic divinity in 17th century academic affairs, and the complete divergence between Catholic and Protestant education.

In my opinion: Hungarian academic affairs in the 17th century were unified by their multifaceted denominational diversity. However, this was also the case during the following centuries, right up until 1948, when the religious schools were secularised.

13 Magyar Encyclopaedia, X. rész. XXIX. fejezet.

14 „A keresztyén prédikátorokhoz intés” című prédikációjában.

MOLNÁR ANTAL

ADALÉKOK A CSANÁDI PÜSPÖKSÉG 17. SZÁZADI TÖRTÉNETÉHEZ

(A püspöki processzusok tanúvallomásai az egyházmegyéről)

A katolikus egyház hódoltsági jelenlétének vizsgálata a korábbi hosszú érdektelenség után az elmúlt két évtizedben rohamléptekben indult meg, az új levéltári anyagok közzététele és az elemző tanulmányok elkészülte immár összegző megállapítások kialakítását és általános tanulságok levonását is lehetővé tette. A hazai dokumentumok újbóli számbavétele és egyháztörténeti szempontú hasznosítása¹ mellett mindekenélőtt a római források (újra)felfedezése bírt kiemelkedő jelentőséggel.² A kutatások egyik legfontosabb eredményét a hódoltságban működő kettős katolikus egyházszervezet: a királyi Magyarország egyházi struktúráinak hódoltsági tagozata, illetve a Balkán felől északi irányban terjeszkedő délszláv egyházi intézmények és a missziós hierarchia jelenlétének, együttélésének, joghatósági határainak és konfliktusainak bemutatása jelentette.³ Ennek a strukturális kettőségnek a vizsgálatára a legalkalmasabbnak a déli egyházmegyéink: a kalocsai,⁴ a pécsi⁵ és a csanádi bizonyulnak.

A csanádi püspökség, vagyis a Maros völgye–Tisza–Duna–Krassó–Szörényi Érc-hegység által körbezárt terület, a török korban Magyarország egyik leginkább „elszervebenedett” (pontosabban „eldélszlávósodott”) vidékévé vált, ennek valamennyi jól ismert következményével együtt. Mindenekelőtt a régió kikerült a magyar feudalizmus intézményrendszeréből és hatóköréből, a magyar adóztatás, közigazgatás és jogszolgáltatás a Marostól délre már csak alig-alig (az utóbbi két funkció pedig egyáltalán nem) érvé-

1 Ebből a szempontból alapvető SZAKÁLY FERENC programadó tanulmánya: *A hódoltsági katolikus egyháztörténet távlatairól*. In: *Katolikus egyháztörténeti konferencia*. Keszthely, 1987. Szerk. HÖLVÉNYI GYÖRGY. Bp., é. n. 16–32.

2 A számos publikáció bemutatása és felsorolása: MOLNÁR ANTAL: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon (1572–1647)*. Bp., 2002. (Humanizmus és Reformáció 26.) Sajtó alatt.

3 Összefoglalóan: MOLNÁR ANTAL: *Róma és a török hódoltság. (A missziószervezés történetének vázlata)*. In: *Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban*. Szerk. ILLÉS PÁL ATTILA. Piliscsaba–Bp., 1999. [2000]. (Sentire cum Ecclesia 1.) 35–54. Uő: *Pázmány Péter és a hódoltsági katolicizmus*. In: *Szentjeink és nagyjaink Európa kereszténységéért. A Vatikáni Kiállítást Előkészítő Bizottság, az Esztergom-budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottsága, és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem által rendezett történetész konferencia előadásai 2000. május 4–5*. Szerk. BEKE MARGIT. Bp., 2001. (Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis I.) 143–154.

4 MOLNÁR ANTAL: *A kalocsai érsekség a török korban*. In: *Kalocsa történetéből*. Szerk. KOSZTA LÁSZLÓ. Kalocsa, 2000. 109–156.

5 MOLNÁR ANTAL: *Jezsuiták a hódolt Pécsen (1612–1686)*. In: *Pécs a törökkorban*. Szerk. SZAKÁLY FERENC. Pécs, 1999. (Tanulmányok Pécs történetéből 7.) 171–264.

nyesült. Még markánsabban jelzi ezt a tényt, hogy a szintén délszlávok lakta, „Rácországgént” emlegetett Bácskától eltérően a Temesközben a magyar végvári katonaság fegyelmező és rabló körútjairól sem maradtak ránk adatok.⁶ A Balkánról a 15. századtól kezdve folyamatosan felhúzódnó népesség saját egyházi és világi intézményeit, ezzel együtt a török hódítókkal való, balkáni jellegű kapcsolatrendszerét honosította meg a vidéken. Az újabb kutatások joggal hangsúlyozzák: a Marostól délre fekvő terület jellemben sokkal közelebb állt a balkáni, mint a magyar hódoltság viszonyaihoz, és szinte jelkép értékű, hogy Temesvár csak az országterület szabaddá válása után mintegy három évtizeddel, 1716-ban szabadult fel a török uralom alól.⁷

A hódoltság etnikai és uralmi sajátosságai az egyházi intézmények jelenlétében és működésében is egyértelműen kitapinthatóak. Az egyházmegye Maroson inneni, északi sávjában fennmaradt a magyar egyházi intézményrendszer hegemoniája, amelyet elsősorban a szalvatoriánus ferences rendtartomány szegedi kolostora biztosított. A barátok a hódítás első éveit leszámítva folyamatosan működtek a Tisza-parti városban, a 17. század közepétől a török uralom végéig a kolostor szerzetesei (általában gvardiánjai) közül kerültek ki a csanádi püspökök hódoltsági általános helynökei. A Marostól délre viszont, a balkáni eredetű katolikus lakosság között a déli egyházi intézmények: a raguzai bencések, domonkosok, ferencesek és világi papok, a római jezsuita rendtartomány (nagyrészt horvát anyanyelvű) szerzetesei, és mindenekelőtt a bosnyák ferencesek működtek, ez utóbbiak a 17. század közepén szinte minden konkurenciát kiszorítottak a térségből. A Balkán felől érkezett papok néhány kivételtől eltekintve a magyar hierarchiával semmiféle kapcsolatot sem tartottak fenn, tevékenységüket saját, raguzai és boszniai egyházi előjárók mellett közvetlenül a római főhatóságok: a jezsuita rendi vezetés, a Szent Hivatal (*Sacra Congregatio Romanae et Universalis Inquisitionis seu Congregatio Sancti Officii*) és a Propaganda Kongregáció (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*) irányította. Juhász Kálmán püspökség-monográfiájában a fentebb vázolt intézményi kettősséget, illetve az ebből fakadó egyházi és kulturális eltéréseket az addig megjelent bőséges egyház- és helytörténeti szakirodalom, valamint a kiadott forrásanyag teljes körű feldolgozásával, illetve magyarországi (elsősorban az Országos Levéltárban és a szegedi ferences rendház levéltárában végzett) kutatások alapján részben már tárgyalta.⁸ Eredményeit és megállapításait ugyanakkor az elmúlt évek római kutatásai alapján készült tanulmányok és forrásközlések jelentősen kiegészítik és továbbépítik, a hazai forrásanyag szisztematikus áttekintése pedig szintén több ponton módosítja a püspökök és egyházmegyéjük kapcsolatairól alkotott képünket.⁹

6 SZAKÁLY FERENC: *Magyar adóztatás a török hódoltságban*. Bp., 1981. passim (különösen: 377–380).

7 HEGYI KLÁRA: *Török berendezkedés Magyarországon*. Bp., 1995. (História Könyvtár. Monográfiák 7.) 190–202.; FODOR PÁL: *A temesvári vilájet a török hódoltságban*. In: *In memoriam Barta Gábor. Tanulmányok Barta Gábor emlékére*. Szerk. LENGVÁRI ISTVÁN. Pécs, 1996. 195–208.

8 JUHÁSZ KÁLMÁN: *A csanádi püspökség története*. VII. (1552–1608). VIII. (1608–1699). Makó, 1935–1936 (Csanádvarmegyei Könyvtár 28–29.); COLOMAN JUHÁSZ: *Das Tschanad-Temesvarer Bistum während der Türkenherrschaft 1552–1699. Untergang der abendländisch-christlichen Kultur im Banat*. Dülmen in Westfalen, 1938. (Deutschum und Ausland. Studien zum Auslandsdeutschum und zur Auslandskultur 61–63.) A mű német változata okmányfüggelékkel is tartalmaz.

9 A temesközi missziókról részletesen írok: MOLNÁR: *Katolikus missziók i. m.* passim. Jelen dolgozat a csanádi püspökség török kori történetével kapcsolatban végzett kutatások egyik részeredménye. Az

A csanádi egyházmegye történetírói által mindeztáig nem használt római források közül a Propaganda Kongregáció Levéltárának és a Jezsuita Rend Római Levéltárának dokumentumai mellett különösen a Vatikáni Titkos Levéltárban őrzött püspöki processzusok, vagyis a püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei tarthatnak számot érdeklődésünkre.¹⁰ A vizsgálati eljárás célja a Trienti Zsinatot követő római központosított egyházreform alapelvei szerint a püspökök alkalmasságának és az egyházmegye helyzetének felmérése volt, ennek érdekében a Rómában vagy a területileg illetékes nunciatúrán több (általában kettő-öt) tanút hallgattak ki.¹¹ Ez a jegyzőkönyv-sorozat terjedelmében és adatgazdagságában messze kiemelkedik a Vatikáni Levéltár egyéb, 17. századi magyar vonatkozású fondjai és állagai közül, hódoltság-kori egyháztörténelmünknek pedig kiemelkedően fontos forrását jelenti. Nem véletlen, hogy a magyar szakirodalom több mint félszázada viszonylag sokat foglalkozott a jegyzőkönyvekkel, archivisztikai és diplomatikai sajátosságaikkal, illetve forrásértékükkel. A magyar püspökökről készített vizsgálati jegyzőkönyvek 1612-től kezdve maradtak fenn folyamatos sorozatban, a 17. századból mintegy 160 magyar püspökről készült processzust ismerünk a levéltár anyagában.¹²

itt csupán jelzésszerűen felvetett kérdésekre, különösen az egyházmegyének a magyar egyházi intézményekhez fűződő kapcsolataira egy készülő nagyobb tanulmányomban térek ki részletesen.

- 10 A Vatikáni Titkos Levéltárban őrzött másik, egyházmegye-történeti szempontból fontos forráscsoport, a püspökök *ad limina* jelentései között a csanádi püspökség esetében a korszakra egyetlen beszámolót sem találunk. 1850 előtt mindössze egyetlen, 1841-ből származó relációt tárt fel VANYÓ TIHAMÉR: *Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona országainak egyházmegyéiről (1600–1850)*. Panonhalmi, 1933. (Olaszországi Magyar Oklevéltár II.) 84–90.
- 11 A vizsgálatok során a tanúk egy 13 (illetve áthelyezés esetén 10) pontos kérdőív alapján vallottak a jelölt személyéről, és szintén 13 kérdésre kellett válaszolniuk az egyházmegye helyzetéről. Az egyházmegyével kapcsolatban beszélniük kellett a püspöki székhely fekvéséről, jellegéről, nagyságáról, a házak és a katolikus lakosság számáról, és meg kellett nevezniük az ország uralkodóját (1. kérdés). Ezután következett a székesegyház bemutatása: védőszentje, építése, állapota, szükséges-e a felújítása (2. kérdés); a székeskáptalan méltóságai, kanonokjai és javadalmi, a székesegyházi papság létszáma, ezek jövedelmei, a Tridentinum által előírt teológus és poeniteciárius prebenda (4. kérdés); végeznek-e a székesegyházban lelkipásztori munkát, van-e keresztlőkút (5. kérdés); sekrestyéje, liturgikus felszerelése, kórus, orgona, harangtorony és harangok, temető (6. kérdés); ereklyék (7. kérdés). A 8–9. kérdések a püspöki lakhely állapotára (felújításra szorul-e?), elhelyezkedésére (a székesegyháztól való távolságára), a püspök jövedelmeire (azok éves összegére, összetételére és az esetleges penziókra) vonatkoztak. A 10. kérdés a püspöki székváros egyházi intézményeiről (plébániatemplomok és keresztlőkútjaik, társaskáptalanok, férfi és női kolostorok, konfraternitások és ispotályok, *mons pietatis*), a 12. pedig az egyházmegyei szemináriumról (létezik-e és hányan tanulnak benne?) tudakozódott. Az egyházmegyére csupán a 11. kérdés utalt: milyen nagy a kiterjedése, hány helységet foglal magába és melyeket? A 3. pont az egyházmegye metropóliájára, a 13. pedig a székesegyház idejére és jellegére kérdezett rá. Valamennyi válasz után meg kellett nevezni az ismeretek forrását. MOLNÁR ANTAL: *A kalocsai érsekség a 17. században a püspöki processzusok tanúvallomásainak tükrében*. In: *Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére*. Szerk. J. ÚJVÁRY SZUZSANNA. Piliscsaba, 2001. 149–150.
- 12 A vonatkozó irodalomra, az anyag levéltári elhelyezésére és a hódoltságtörténeti felhasználás lehetőségeire lásd: MOLNÁR: *A kalocsai érsekség i. m.* 149–163.; Uő: *Adatok a váci püspökség török kori történetéhez*. Egyháztörténeti Szemle 2 (2001/2) 57–86.; Uő: *A váradi püspökség a püspöki processzusok tanúvallomásainak tükrében*. Levéltári Szemle 52 (2002/1) sajtó alatt. A püspökök kánoni kivizsgálásáról a pápai javadalomadómozgás mechanizmusainak ismertetésével: TUSOR PÉTER: *A magyar egyházi elit és Róma kapcsolatainak ismeretlen fejezetei (1607–1685)*. Doktori (PhD) disszertáció. Bp., 2000. 86–87., 104–108.

A csanádi egyházmegyének a 17. században 18, a király által kinevezett püspöke volt, közülük 10 nyerte el a pápai megerősítést is.¹³ Az egyházmegye püspökeinek mindössze a feléről, kilencről készült kivizsgálási jegyzőkönyv. A pápai megerősítést elnyertek közül (a korai Verancsicsot leszámítva) egyedül Pálffy Tamás jegyzőkönyvét nem ismerjük, míg a nem megerősítettek közül csupán Herovics kivizsgálása maradt ránk. A vizsgálati jegyzőkönyv hiánya és a pápai megerősítés elmaradása minden bizonnyal szoros összefüggésben áll egymással. A magyar püspökök és a Szentszék kapcsolatainak egyik neuralgikus pontját jelentette, hogy a király által kinevezett főpásztorok nem kérték a vizsgálati eljárás lefolytatását a bécsi nunciatúrán, ennek következtében a pápai megerősítés kieszközlésével sem törődtek, és csupán a királyi kinevezés birtokában gyakorolták ordináriusi joghatóságukat.¹⁴ A csanádi főpásztorok közül néhánynak (Lósy, Szelepcsényi, Széchényi, Rohonczy) az áthelyezés vagy a halál miatt rendelkezésre álló rövid idő nem tette lehetővé a vizsgálati eljárás lefolytatását. Többen viszont (Herovics, Zongor, Macripodari, Balogh) a püspökségben töltött hosszabb idő ellenére sem gondoskodtak a pápai megerősítés megszerzéséről, illetve nem nyerték azt el.

A jelenségben a királyi főkegyúri jog és a megerősítési eljárásért fizetendő díjak körüli viták mellett nyilván közrejátszott a magyar püspök-kinevezési rendszer azon sajátossága is, amely szerint a főpapok karrierjük során meghatározott sorrendben araszolgattak az egyre nagyobb jövedelmet jelentő püspöki székek felé. A tisztán címzetesnek tekintett, balkáni titulus után egy kisebb jövedelmű, dél-hódoltsági cím következett. Közülük a legelső fokon állt a csanádi, majd jött a pécsi és a váradi, az utóbbi kettő némileg magasabb bevétellel. Ezt követően a váci, utána a veszprémi és nyitrai cím volt esélyes. A karrier csúcsát a győri és egri püspökségek, illetve ezek mellé a kalocsai érsekség, végül a legszerencsésebbeknek az esztergomi érsekség jelentette. A püspöki tiszt és jövedelem mellett egyidejűleg számos címzetes apáti vagy préposti címet, és minden esetben egy tényleges kanonoki (préposti) stallumot is viseltek.¹⁵ A királyi kinevezés, a vizsgálati eljárás és a pápai megerősítés dátumainak összehasonlításából a

13 A csanádi püspökök a 17. században (királyi kinevezés/pápai megerősítés-áthelyezés vagy elhalálozás): Verancsics Faustus (1598/1600–1608), Herovics Mátyás (1608–1623), Lósy Imre (1623–1625), Dubovszky György (1625/1635–1637), Püsky János (1637/1640–1643), Szelepcsényi György (1643), Széchényi György (1643–1644), Zongor Zsigmond (1644–1648), Tarnóczy Mátyás (1648/1650–1650), Rohonczy István (1651–1652), Pálffy Tamás (1653/1655–1657), Macripodari Jácint (1658–1672), Pálffy Ferdinánd (1672/1673–1678), Kéry János (1678/1678–1681), Balogh Miklós (1681–1685), Fenessy György (1685/1685–1686), Dvornikovich Mihály (1686/1687–1689), Telekessy István (1689/1696–1699). JUHÁSZ: *A csanádi püspökség* i. m. VIII. passim; PATRITIUS GAUCHAT: *Hierarchia catholica medi et recentioris aevi IV. Monasterii*, 1935. 168–169.; REMIGIUS RITZLER-PIRMINUS SEFRIN: *Hierarchia catholica medi et recentioris aevi V. Patavii*, 1952. 177.

14 Ezekre a kérdésekre lásd TUSOR PÉTER fentebb idézett disszertációját, illetve tanulmányát: *Az 1639. évi nagyszombati püspökkari konferencia. (A magyar klérus és a római kúria kapcsolatainak válsága és reformja)*. Századok 134 (2000) 431–459.

15 Természetesen mindez nem jelentette, hogy egy-egy püspök valamennyi állomást megjárta, a balkáni cím sokszor kimaradt, és „ugorni” is lehetett. Erre az európai viszonylatban meglehetősen sajátos, és a lekipásztort szempontokat teljességgel nélkülöző rendszerre számos példát találunk a század csanádi püspökeinek pályájában: Lósy (Csanád, Váradi, Eger, Esztergom), Püsky (Csanád, Vác, Nyitra, Vác/másodszor/ Győr-Kalocsa), Szelepcsényi (Novi, Csanád, Pécs, Veszprém, Nyitra-Kalocsa, Esztergom), Széchényi (Csanád, Pécs, Veszprém, Győr-Kalocsa, Esztergom), Zongor (Csanád, Váradi, Vác), Tarnóczy (Csanád, Vác), Pálffy Tamás (Csanád, Vác, Eger, Nyitra), Pálffy Ferdinánd (Csanád, Eger),

század első felében Róma részéről, különösen a nunciusok által hangoztatott panaszok realitása derül ki: Herovics a kinevezése után kilenc, Dubovszky nyolc évvel végeztette el a kánoni vizsgálatot, majd a következő két évtizedben négy püspök nem is kérte annak lefolytatását. A vizsgálati eljárás után a század első felében a megerősítésre még két-három évet kellett várni, a század második felében viszont a csanádi főpásztorok általában egy éven belül kézhez vehették a pápai bullát.¹⁶ Mind a kilenc csanádi processzus a bécsi nunciatura kancelláriáján készült; nyolc a nuncius, az utolsó, Telekessy pedig az üresedés miatt az ügyhallgató előtt. Püsky és Tarnóczy vizsgálati eljárásait az országgyűlés miatt Pozsonyban, a nuncius szállásául szolgáló ferences kolostorban folytatták le, a többi a nunciatura bécsi palotájában zajlott le. A jegyzőkönyvek közül három maradt fenn egykorú tisztázatlan a konzisztórium levéltárának per-sorozatában,¹⁷ nyolcra pedig a fogalmazvány példánya áll rendelkezésre a bécsi nunciaturának szintén a Vatikánban őrzött archívumában,¹⁸ (két per mindkét állagban fennmaradt).

1. táblázat

A csanádi püspökök kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban (17. század)

Herovics Mátyás	1617	ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vescovi Nr. 4.
Dubovszky György	1633	ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vescovi Nr. 45.
Püsky János	1637	ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vescovi Nr. 58.
Tarnóczy Mátyás	1649	ASV Arch. Concist., Processus Consist. vol. 51 fol. 1080r–1103v. ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vescovi Nr. 94.
Pálffy Ferdinánd	1672	ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vescovi Nr. 179.
Kéry János	1678	ASV Arch. Concist., Processus Consist. vol. 78. fol. 117r–128v. ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vescovi Nr. 197.
Fenessay György	1685	ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vescovi Nr. 218.
Dvornikovich Mihály	1687	ASV Arch. Concist., Processus Consist. vol. 84. fol. 99r–109v. ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vescovi Nr. 233.
Telekessy István	1696	ASV Arch. Concist., Processus Consist. vol. 90. fol. 136r–143v.

Kéry (Szerém, Csanád, Vác), Balogh (Csanád, Vác), Fenesy (Almissa, Csanád, Eger), Dvornikovich (Csanád, Vác), Telekessy (Csanád, Eger). JUHÁSZ: *A csanádi püspökség* i. m. VIII. passim.

16 A kivételt Telekessy jelenti, aki kinevezése után hét évvel végeztette el a püspöki processzust és nyerte el a pápai megerősítést.

17 Archivio Segreto Vaticano, Archivio Concistoriale, Processus Consistoriales (a továbbiakban: ASV Arch. Concist., Processus Consist.)

18 Archivio Segreto Vaticano, Archivio della Nunziatura in Vienna, Processi dei vescovi e degli abbati (a továbbiakban: ASV Nunz. Vienna, Proc. Vescovi.)

A csanádi püspök-jelöltek és egyházmegyéjük kivizsgálása során¹⁹ összesen 31 tanút hallgattak meg, a jezsuita polihisztort, Szentiványi Mártont kétszer, így összesen 32 vallomás maradt fenn. Ez jegyzőkönyvenként átlagban három-négy tanút jelent, csupán 1687-ben elégedtek meg két vallomással. A kihallgatott személyek nagy része egyházi ember volt, a tanúk kiválasztásakor a nunciatúrai hivatalnokok általában a jelölt Bécsben (illetve Pozsonyban) elérhető ismerősei között igyekeztek keresgélni. A tanúk egy része, különösen a korai vallomásokban, szinte semmit sem tudott az egyházmegyeről azon kívül, hogy a török elfoglalta, mindent lerombolt és a kihallgatás időpontjában a püspöki szék üresedésben volt.

2. táblázat

A csanádi püspökök kánoni kivizsgálása során meghallgatott tanúk
(* = csak a jelöltről vallott, ** = csak az egyházmegyeről vallott)

A tanú neve, tisztsége ²⁰ és életkora	a vallomás éve
1. Benkovics Ágoston OSPPE (48)*	1678
2. Cherisznik Ádám (45)	1617
3. Esterházy Dániel gróf (42)	1637
4. Forgách László gróf (31)	1637
5. Frey, Johann SJ (64)*	1672
6. Gentilotti, Cornelio SJ (55)*	1672
7. Hevenesi Gábor SJ (42)	1696
8. Kecskeméti János SJ (53)	1687
9. Kollonich Lipót bécsújhelyi (győri) püspök (53)	1685
10. Lévai Gáspár, volt nyitrai plébános (40)	1617
11. Luzénszky Joákim esztergomi kanonok (46)	1649
12. Makay György, a Pazmaneum növendéke (20)**	1678
13. Makay István, a Pazmaneum növendéke (24)**	1678
14. Mariani, Pietro zenggi püspök (40)	1649
15. Nádas János SJ (66)*	1678
16. Palchich Ferenc SJ (36)	1685
17. Peresztegi Márton püspöki plébános (42)	1617
18. Ramocsaházy Mihály pozsonyi kanonok (35)	1617
19. Rozsnyay János, az esztergomi szentszék jegyzője (26)	1633

19 Az alábbiakban elmondottak forrásai az 1. táblázatban felsorolt jegyzőkönyvek, amelyek kis terjedelműek, és a bécsi sorozat oldalszámozás nélküli fasciculusokból áll. Ezért a továbbiakban a jegyzőkönyvekre (az idézetek kivételével) csak a tanúk nevével hivatkozom. A tanulmányban csak a csanádi egyházmegyre vonatkozó adatokat ismertetem, a jelöltekkel kapcsolatos vallomásokat nem, ugyanis az ő korábbi életútjuk általában semmilyen kapcsolatban sincs a későbbi egyházmegyéjükkel.

20 A tanúk számos egyházi címe közül csak egyet (általában püspökséget, illetve káptalani tagságot) adok meg.

20. Rukel Zsigmond SJ (45)**	1672
21. Scherhäkl Miksa SJ (48)	1696
22. Senkviczi Mátyás esztergomi kanonok (50)	1633
23. Szászi János nyitrai kanonok (44)	1649
24. Széchényi György esztergomi kanonok (33)	1637
25. Széchényi Pál pécsi püspök (42)	1687
26. Szelepcsényi György esztergomi érsek (70)**	1672
27. Szentiványi Márton SJ (52)	1685
28. Szentiványi Márton SJ (63)	1696
29. Turok György tanító (60)*	1637
30. Újfalusi Márton, Pázmány Péter familiárisa (36)*	1633
31. Vanoviczy János OSPPE (38)	1649
32. Zongor Zsigmond nyitrai kanonok (40)	1633

A nunciatúra hivatalnokai legtöbbször a jezsuiták segítségét kérték: a bécsi jezsuita rendházak elöljárói és tanárai nemcsak könnyen mozgósíthatók voltak ilyen feladatokra, de tanári és elöljárói tisztüknél fogva jól ismerték a jelölteket, továbbá a rend hódoltsági missziós munkája miatt a török területek viszonyairól is rendelkeztek információkkal. Pálffy Ferdinánd esetében két egykori rendtársa vallott a családi viszonyai miatt a Jézus Társaságát elhagyni kényszerülő püspök-jelöltre. Kéryt Nádas János még Rómából ismerte, amikor a jelölt a *Collegium Germanicum et Hungaricum* növendéke, a páter pedig a római *domus professa* lakója volt. Kecskeméti János soproni diákkorában tanította Dvornikovichot első *magistereként*. A Pazmaneum és a bécsi domus professa magyar jezsuita elöljárói a jelölteken kívül a csanádi püspökségről is viszonylag korrekt információkkal rendelkeztek, nyilván ez magyarázza, hogy Rukel Zsigmondot csak a püspökség viszonyairól kérdezték 1672-ben. A többi pap: a pozsonyi, a nyitrai és az esztergomi káptalanok tagjai, a három plébános és a két pálos szerzetes, illetve a hat világi személy: az 1637. évi pozsonyi országgyűlésen meghívott két arisztokrata, a három köznemes és az öreg tanító a jelöltek közvetlen környezetéből kerültek ki, vagy iskolatársaik, földijeik voltak, az ő vallomásaik elsősorban a személyekről nyújtanak hasznos információkat. Ugyanez vonatkozik a két püspökre (Mariani és Széchényi) is, míg Szelepcsényi és Kollonich csak az egyházmegyeről vallottak. Mindkettőjük beszámolója a többihez képest igen alapos. Szelepcsényi egykori csanádi püspökként és többszörös törökországi követjárásainak eredményeként szerezte értesüléseit, illetve a helybéliektől és Csanád vármegyei birtokosoktól hallott egyházmegyéje viszonyairól. Kollonich a Magyar Kamara volt elnökeként ismerte átlagon felül a hódoltság helyzetét. Ugyancsak kizárólag az egyházmegyeről kérdezték a két makói születésű pazmanitát, a tanúk közül egyedül ők ketten jártak az egyházmegyében.

A vallomástevők legnagyobb része az ismereteit hallomásból szerezte, ezért beszámolóik sokszor csak nemleges válaszokra, közhelyes megállapításokra szorítkoztak. Mindez jól jelzi az egyházmegyének a királyi Magyarországtól való földrajzi és intézményes távolságát. Néhány tanú hírforrásait is megnevezte: Senkviczi történeti munkáiból merítette ismereteit, Szászi az ottani kereskedőktől, Luzénszky az egyházmegyéből

érkezőktől, Rukel a csanádi püspök (ferences) helynökeiktől szerezte értesüléseit. A két makói kispapon kívül egyedül Vanoviczy állította, hogy személyesen is megfordult az egyházmegye területén, ami azonban igen kevéssé valószínű. Feltehetőleg csak a hódoltság északi sávjában, a váradi egyházmegye területén járt, és az egyházmegyei határok elmosódása miatt gondolhatott a csanádi püspökségre.²¹

A püspöki székhelyről és egyházi intézményeiről a vallomások általában igen keveset tudtak. A középkori egyházmegyei központból szandzsákszékhellyé vált Csanádot közepes nagyságú, a törökök mellett katolikusok, eretnekek és szakadárok által vegyesen lakott városnak gondolták. Luzénszky a muszlim népesség mellett kifejezetten kevés csanádi katolikusról tudott, Vanoviczy szerint nem is éltek ott keresztények. Rukel a vikáriusoktól úgy hallotta, hogy a várost alig 40 katolikus lakta, mivel a török megtiltotta a keresztények betelepedését. A két makói seminarista, akik jártak Csanádon, a vár alatti település összlakosságát 400 főre becsülték, amelyből 80 ház a dalmát keresztényeké volt. Ez a becslés a szandzsák-székhely török katonai és polgári lakosságának figyelembevételével, illetve a század második felében egyre nagyobb méreteket öltő (részben katolikus) délszláv bevándorlás ismeretében megközelítőleg elfogadhatónak tűnik.²² A várost a visszafoglalás (1685) utáni években kicsi, romos, jórészt rác lakosságú településként jellemezték (Széchenyi Pál, Kecskeméti, Hevenesi, Scherhäkl).²³

A középkori püspöki székhely egyházi intézményeiről és kicsiny katolikus lakosságának vallási életéről szintén csak a jobban értesült tanúk tudtak érdemben nyilatkozni. Jelentéktelennek tűnő adataik viszont annak fényében, hogy a török kori Csanádról szinte semmit sem tudunk, igen értékesek. Az egyházmegye első püspökének, Szent Gellértnek a kultuszára Széchenyi György, Pietro Mariani és Makay István utalt, ez utóbbi egyenesen a szentéletű egyházfőt gondolta a székesegyház védőszentjének.²⁴ Többen tudták: a középkori katedrális a török mecsetté alakította át, Vanoviczy arról is hallott, hogy igen szép épület. Makay István többször megfordult a városban, így az egykori főtemplomot is látta: nagy és szép épületként jellemezte, amelynek négy tornya még akkor (1678) is állt. A török kiűzése után a székesegyház igen rossz állapotban volt (Széchenyi Pál, Kecskeméti), sorsa 1701-ben teljesebben be: az osztrák katonaság az egykor püspöki rezidenciául szolgáló várral együtt lerombolta.²⁵ Csanádon a kisszámú, Dalmáciából bevándorolt katolikusokat Makay István szerint a makói licenciátus keresztelte és tanította, a szentségeket a szegedi ferencesek szolgáltatták ki. Makay György vallomása alapján a környező falvak licenciátusai és a misszionáriusok, Kollonich szerint

21 Vanoviczynek a váradi püspökségről adott vallomása: MOLNÁR: *A váradi püspökség* i. m.

22 Csanád keresztény lakosságát a török adóösszeírások a 16. század második felében 80 családra teszik (ez az összeírásból kimaradtak átlagban 30%-os arányát figyelembe véve 115 családot jelent), a szerbek egyre növekvő arányával. KÁLDY-NAGY GYULA: *A csanádi szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása*. Szeged, 2000. (Dél-Alföldi Évszázadok 15.) 15–17. Kollonich 600-as lakosságszám-becslése talán kissé eltúlozott.

23 Csanád a török kiűzése után, a 18. században viszonylag jelentéktelen, német és szerb vegyes lakosságú településsé vált, amelybe a püspöki székhely sem költözött vissza. BOROVSKY SAMU: *Csanád vármegye története 1715-ig. II. A vármegye részletes története*. Bp., 1897. 81–82, 87.; SZENTKLÁRAY JENŐ: *A csanád-egyházmegyei plébániák története*. I. Temesvár, 1898. (A csanádi egyházmegye története I. 1.) 680–683.

24 Mariani ezzel szemben helyesen tudta, hogy az egykori katedrális védőszentje Szent György volt.

25 BOROVSKY: *Csanád vármegye* II. 88.

pedig török világi ruhába öltözött konventuális ferences (vagyis bosnyák ferences)²⁶ gondolta a városi híveket, a nyilvános vallásgyakorlat és harangozás a török között élő katolikusok számára tilos volt. A Maros déli partján található Csanád tehát a szegedi kolostor és a vonzáskörzetében tevékenykedő licenciátusok, illetve a Temesközben missziózó bosnyák ferencesek működési területének határvonalán feküdt, így a lelkipásztori ellátást a két intézményrendszer együtt biztosította. A török kiűzése után szintén a ferencesek látták el a város katolikusait (Hevenesi, Szentiványi /1696/).

A magyar és a balkáni egyházi intézmények közötti határvonal leginkább az egyházmegyeről szóló kérdésre (11.) adott válaszokban érhető tetten. A tanúk ugyanis (néhány általánosságot leszámítva) általában a püspökség Maroson inneni részéről beszéltek. Széchényi György szerint (1637) a nem túl nagy területű egyházmegyében mindössze egyetlen plébánia volt (feltehetőleg Makóra vagy Szentlőrincre gondolt), de annak papja három éve meghalt, azóta nincsen lelkipásztoruk. Mariani (1649) egyetlen plébániáról és kolostorról sem tudott, viszont hallott a ferencesek lelkipásztori munkájáról, sőt püspöki helynöki megbízásáról is. Vallomása a vikáriusi funkció viszonylag korai közismertté válására utal, hiszen az első konkrét adatunk erre a tisztre (vagy inkább még csak ilyen jellegű kapcsolatra a püspök és a szegedi kolostor között) 1644-ből származik.²⁷ Mariani szerint világi papok is működtek az egyházmegye területén, bár templomokkal és jövedelmekkel való ellátottságukról nem volt meggyőződve. Ugyancsak a vallásgyakorlatnak a falvakban való továbbéléséről vallott az ismereteit a ferences püspöki vikáriusoktól szerző Rukel is: a püspökség területén a szegedi barátokon kívül három világi pap élt. A katolikusok számát viszont rendkívül alábecsülte, mindössze 600 főre taksálta, a lakosság túlnyomó többségét unitáriusnak, szakadárnak és reformátusnak tartotta.²⁸ A katolikusok kisebbségi helyzetét a másvallásúakhoz képest szinte valamennyi tanú aláhúzta. Szelepcsényi vallomása püspöksége korabeli (1643) viszonyait tükrözte: egykori egyházmegyéjében öt-hat világi plébániáról tudott, amelyeket két pap és a licenciátusok gondoztak, emellett szerinte Szegeden ferences kolostor, Karánsebesen ferences rezidencia és jezsuita misszió működött, holott ez utóbbi már 1642-ben beszüntette működését.²⁹ A kolostorokban és plébániákon voltak keresztlőkutak, a szerzetesek, világi papok és licenciátusok innen hordták szét a falvakba a szentelt vizet a keresztlélésekhez.

A felszabadulás évében (1685) nyilatkozó három tanú közül a két jezsuita (Palchich és Szentiványi) szerint mindössze két-három ferences plébánia állt az egyházmegyében, a lelki központ a jelentős katolikus lakosságú Szeged ferences kolostora volt. A leg-

26 Kollonich nyilván nem a konventuális minoritákra, hanem a bosnyák ferencesekre gondolt, akik a magyar ferencesek szalvatoriánus rendtartományától eltérően nem fogadták el a szigorított rendszabályt (*strictior observantia*).

27 Legújabbán: SZÁNTÓ KONRÁD: *A szegedi gvardiánok mint a csanádi megyepüspökök helynökei és az alsóvárosi ferences kolostor előljárói*. Magyar Egyháztörténeti Évkönyv 2 (1996) 217–266 (itt: 231–235).

28 Előfordulhat, hogy tollhiba miatt került 600 a 6000 helyett a jegyzőkönyvbe, illetve az is megeshet, hogy a szegedi ferencesek által gondozott hívekre gondolt csupán, bár ez a szám még így is igen kevésnek tűnik. A hódoltsági viszonyokat kiválóan ismerő, Szegeden és a Temesközben többször is megfordult Benlich Máté belgrádi püspök a csanádi egyházmegye katolikus lakosságát 11 ezer főre becsülte. BORSA IVÁN-TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: *Benlich Máté belgrádi püspök jelentése a török hódoltság katolikusairól 1651–1658*. Levéltári Közlemények 60 (1989) 141.

29 A jezsuiták karánsebesi jelenlétére: MOLNÁR ANTAL: *Jezsuita misszió Karánsebesen (1625–1642)*. Történelmi Szemle 41 (1999) 127–156.

részletesebb Kollonich vallomása, aki ugyan nem nevezte meg forrását, de nyilvánvalóan a csanádi püspököktől, illetve rajtuk keresztül közvetve a szegedi ferencesektől szerezte értesüléseit. Az általa elmondottak alapja talán egy, a püspöki vikárius által a csanádi főpásztor számára összeállított, napjainkra már elveszett jelentés lehetett. A csanádi püspök egykori falvai közül megemlítette Nagylakot, amely templomának (épületeinek) romjai még akkor is láthatók voltak, Szentlőrincet, Tárnokot, Apátfalvát, Királyhegyest és Földeákat. Vallomása szerint a szegedi ferences kolostorhoz négy plébánia tartozott: Szentlőrinc, Apátfalva, Zombor, illetve maga Csanád, amikor nem voltak ott a konventuális (vagyis a bosnyák) ferencesek. 1685-ben már csak egyetlen licenciátus szolgált a falvakban, ő Szentlőrincen tartotta a székhelyét. Mellette viszont a nagyszámú magyar reformátust a makói, a vásárhelyi, a szentesi, a földéaki és más prédikátorok gondozták, ezeket a falvakat világi birtokosok idegenítették el a csanádi püspökségtől. A katolikusok nyilvános vallásgyakorlatát és a körmeneteket a törökök az erősségek nélküli helységekből engedélyezték, Szegeden viszont a vár és a török közigazgatási központ miatt a harangozás tilos volt.

A csanádi püspökök és egyházmegyéjük kapcsolattartásának talán legfontosabb elemét a 17. század második évtizedétől kezdve a vissza- illetve megszerzett falvak adóztatása jelentette. A csanádi főpásztorok ugyanakkor a jövedelmek behajtásában és a birtokok igazgatásában a többi hódoltsági püspökséggel ellentétben nem értek el látványos eredményeket, noha a birtokjog biztosítására és az adóztatás megszervezésére hódoltsági püspöktársaikhoz hasonlóan komoly erőfeszítéseket tettek. Ez a jelenség is világosan jelzi a magyar feudális hatalom határvonalát, amelyen túl a délszláv népesség adóztatását a birtokosok már erőszakkal is alig voltak képesek biztosítani. Ráadásul a Maros mentén az erdélyi fejedelmek és az 1660-as évektől kezdve a bujdosó kuruc földesurak jogigényeivel is meg kellett küzdeniük.³⁰ Ennek következtében a püspökség jövedelmei a 17. század első felében lassú emelkedést mutattak, majd a század második felében ismét csökkentek. A tanúk egy része (Lévai, Senkvicz, Széchényi György) egyenesen azt vallotta, hogy a püspökségnek nincsenek behajtható jövedelmei. 1617-ben Ramocsaházy Mihály szerint a bevétel alig érte el a 100 tallért,³¹ de még 1649-ben is csak 100 (Mariani), illetve 200–300 (Szászi, Vanoviczy) forintból vallottak a tanúk.³² Tarnóczy szepesi prépostsága ezzel szemben 2000, sőt Szászi szerint jó termés esetén 4000–5000 forintot is hozott, amelyből a jelölt tisztességesen megélhetett, és segíthette török alatti egyházmegyéjét. Érsekújvár elfoglalása (1663) után az egyébként sem nagy jövedelmek ismét lecsökkentek, Rukel szerint 150 forintnál nem hozott többet a püs-

30 BOROVSKY SAMU: *Csanád vármegye története 1715-ig. I. A vármegye általános története.* Bp., 1896. 228–248.; JUHÁSZ: *A csanádi püspökség i. m.* VIII. 12–13. 26. 48–54. 63. 73–79. 90–92.

31 „Dixit quoad statum Ecclesiae, quam ipsam esse in manibus Turcarum, quod tamen episcopo huius Ecclesiae subjecto a nonnullis paucis colonis cattolicis rependi annuatim aliqua dona, viderit, quae vix ascendere possint ad centum tallaros.” ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vescovi Nr. 4. fol. 2r.

32 Ennek az adatsornak felel meg a Pálffy Tamás jövedelmeiről megmaradt kimutatás: a hódoltsági püspöki birtokok adóztatásában az eddigi kutatások alapján legeredményesebb csanádi főpap egy évi bevétele 343 tallér, 15 pár csizma és egy paplan volt. BOROVSKY: *Csanád vármegye i. m.* I. 231. Vanoviczy 300 aranydukátos (mintegy 900 magyar forint) adata valószínűleg erős túlzás, hiszen az összes többi vallomás lényegesen kevesebbet állít. Az egyes számítási pénzek és pénzfajták értékére a vizsgált korszakban: HUSZÁR LAJOS: *Pénzforgalom és pénzügyviszonyok Sopronban.* In: DÁNYI DEZSŐ–ZIMÁNYI VERA: *Soproni árak és bérek a középkortól 1750-ig.* Bp., 1989. 48–61. Az általam forrsként idézett pénzügyi mind a magyar forint számítási pénzt jelöli.

pökség, Szelepcsényi szerint is mindössze 100 magyar arany volt a bevétel. A visszafoglaló háborúk idején a hadihelyzet és a török tilalmak miatt ez a 100–300 forintra taksált jövedelem is elmaradt (Kollonich).³³ A püspökségnek tehát hódoltsági viszonylatban is igen csekély anyagi haszna volt: a század második felében a pécsi püspökség 500–1000, a kalocsai érsekség 1000–3000, a váci 3000–6000 forintot is termelt évente viselőjének.³⁴ A tanúk közül többen (Szászi, Rukel, Szelepcsényi) utaltak az adók jelleére: a jobbágyság a készpénz mellett (illetve esetenként helyett) különböző török árukat: pokrócokat, szőnyeget, bőrt és lábbeliket szolgáltatott fel a püspök-földesúrnak. A töröknek a Maros mentéről történt kiűzése után szintén igen csekély maradt az adók nagysága, elsősorban a felszabadító háború óriási pusztításai miatt.³⁵

FÜGGELÉK³⁶

TANÚVALLOMÁSOK A CSANÁDI PÜSPÖKSÉGRŐL

1.

Rukel Zsigmond SJ vallomása a csanádi egyházmegyéről

Bécs, 1672. október 11.

ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vescovi Nr. 179.

Ad primum respondit. Ecclesia Czanadiensis est in Hungaria inferiore³⁷. Civitas est pene deserta sub dominio Turcarum, a quibus ante centum circiter annos capta fuit, et vix 40 Christi fideles in ea reperiuntur. Causa scientiae est, quod audiverim a viris gnaris illius loci, qui fuerunt vicarii spirituales illius districtus, et in eo habitaverunt, cum in civitate a Turcis non permittantur habitare christiani.

Ad 2um respondit. Nulla est ecclesia in illa civitate, sed omnes a Turcis iam pridem versae fuerunt in moscheas, et pauci quidem Christi fideles, qui in pagis confluunt, ut divinis³⁸ interveniant.

Ad 3um est sub archiepiscopatu Colocensi.³⁹

Ad 4um respondit. Nullae sunt dignitates, nullave beneficia ecclesiastica in dicta ecclesia, iam pridem diruta, ut est dictum, et in tota dioecesi vixerunt tres sacerdotes ultra franciscanos, qui sunt Seghedini.

33 Szentiványi (1685): 100 arany, Palchich: 300 rénes forint, Széchényi Pál és Kecskeméti János: régebben 100 *imperialis*, 1687-ben semmi.

34 A szintén a processzusok tanúvallomásaiból ismert összegekre lásd a 4., 5. és 12. jegyzetben idézett tanulmányaimat.

35 „... audivi tamen, quod pauperculi catholici ibidem existentes consueverint offerre episcopis aliqua honoraria levioris momenti.” Szentiványi Márton, 1696. ASV Arch. Concist., Processus Consist. vol. 90. fol. 138v.

36 Az alábbiakban a jegyzőkönyvekből kiemelve a legértelmesebbnek ítélt öt egyházmegyei vallomást teszem közzé. A tanúk megidézésekor használatos bevezető formulát és a jelöltekről tett vallomások szövegét elhagyom, az egyházmegyei vallomásokon kívül egyedül a záradékot közlöm a tanúk aláírásával.

37 Eredetiben: inferiori

38 Utána egy olvashatatlan szó áthúzva

39 Az egész sor betoldás

Ad 5um respondit. Me refero ad supradicta.

Ad 6. respondit ut supra ad primum interrogatorium.

Ad 7. respondit ut supra.

Ad 8. respondit ut supra.

Ad 9. respondit. Habet ab aliquibus pagis tributariis aliquos modicos proventus, sed non in parata pecunia, verum centonibus, tapetibus villosis, pellibus, ocreis et huiusmodi mercibus turcicis, qui alias ascendebant ad valorem 300 florenorum, capto autem per Turcas ante novennium fortitio Nayhaus⁴⁰ res reducta est⁴¹ ad longe minorem summam, videlicet ad dimidium.

Ad X. respondit. Me refero ad responsiones datas praecedentibus interrogatoriis.

Ad XI. respondit. Quantum ex tabula geographica colligere possum, illa dioecesis extenditur decem vel duodecim milliariis germanicis. Omnes pagi dioecesis sunt sub Turcis. Existimo autem 600 catholicos esse in tota dioecesi, plures deinceps sunt Arianis, schismatici, Calvinistae, Graeci, qui omnes longe superant catholicos.

Ad XII. respondit. Nullum est seminarium in tota dioecesi.

Ad XIII. et ultimum respondit. Vacat per mortem domini Jacynti Macripodarii, qui erat suffraganeus Strigoniensis defunctus ante tres menses circiter,⁴² qui tamen non erat consecratus ad hunc titulum, immediate autem consecratus est ad hunc episcopatum reverendissimus dominus Thomas Palffi.

Ita esse attestor manu propria. Sigismundus Rukel S. J.

2.

Szelepcsényi György vallomása a csanádi egyházmegyről

Bécs, 1672. november 9.

ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vescovi Nr. 179.

Ad primum respondit. Civitas Czanadiensis est in Ungaria superiore subiecta Turcis, continens sub se 3 comitatus. Inhabatur de facto maiore⁴³ ex parte ab haereticis Calvinianis et Luteranis. Catholicorum erunt in tota dioecesi quinque vel sex parochiae saeculares. Sunt etiam duo monasteria Sancti Francisci minorum observantiae reformatae, unum in Seghet,⁴⁴ alterum in Charanzebes,⁴⁵ ubi etiam patres Societatis Jesu habent missionem.⁴⁶ In Seghet est monasterium formatum dictorum fratrum Sancti Francisci. In Charanzebes est eorumdem residentia, sive hospitium. Dominium temporale est penes Turcas et Transilvanos. Causa scientiae, quia ante 29 annis fui episcopus illius civitatis per 7 vel 8 menses, et licet non habeam notitiam ex oculari inspectione, habeo tamen ex relatione a fide dignis, qui viderunt, vel in iis locis possederunt.

40 Érsekújvár bevétele 1663-ban

41 A reducta est kétszer szerepel

42 Ettől kezdve Rukel autográf betoldása és aláírása

43 Eredetiben: maiori

44 Szeged (Csongrád vm.)

45 Karánsebes (Krassó-Szörény vm.)

46 Szelepcsényi itt nyilván még a csanádi püspöksége (1643) alatti viszonyokról emlékezik, ugyanis 1672-ben Karánsebesen már nem jezsuiták, hanem bolgár, illetve bosnyák ferencesek működtek.

Ad 2um respondit. Ecclesia cathedralis distructa totaliter, et habitatores redacti ad oppidum⁴⁷.

Ad 3um respondit. Est sub archiepiscopo Collocensi.⁴⁸

Ad 4um respondit. In dicta ecclesia nulli clerici, in dioecesi parochiae ut supra, et in dictis parochiis duo tantum sacerdotes praeter religiosos antedictos, alii autem sunt licentiatii, idest clerici in minoribus ordinibus constituti, qui in Hungaria propter penuriam sacerdotum et insufficientiam proventuum pro iis alendis collocantur in parochiis cum facultate baptizandi, concionandi et copulandi in matrimonium, pro functionibus autem sacerdotalibus circumeunt sacerdotes aliqui et religiosi, qui alia munia sacerdotalia administrant. Omnes proventus, qui olim pertinebant ad episcopum et canonicos, hodie non se extendunt ultra centum aureos ungaricos, qui omnes ab episcopo percipiuntur.

Ad 5. respondit. Cura exercetur per parochos et religiosos, ut supra. In ecclesia, quippe iam distructa, non est fons baptismalis, sed circumfertur aqua benedicta per sacerdotes et licentiatos, ut supra. In parochiis et monasteriis adest fons baptismalis.

Ad 6. respondit. Omnia desunt, stante destructione, ut supra.

Ad 7. respondit ut supra.

Ad 8. respondit. Praesens electus episcopus habitat prope Tyrnaviam in bonis propriis ipsiusmet episcopi. Ecclesia autem nullam habet propriam habitationem, et locus, ubi habitat nunc episcopus, distat a dioecesi milliaribus 40 seu 50 circiter germanicis.

Ad 9. respondit. Reditus consistunt in praestationibus personalibus, quae ut plurimum solvuntur in specie et non in pecunia, et exiguntur a subditis habitantibus in iis locis, qui olim in temporalibus parebant episcopo, et non excedunt aureos ungaricos centum ad summum, ut supra.

Ad X. respondit. Me refero ad supradicta.

Ad XI. respondit. Habet tres comitatus, ut supra, videlicet Cranadiensem [!], Themesiensem et Charanzebes.⁴⁹

Ad XII. respondit. Nullum est seminarium.

Ad XIII. respondit. Vacat per obitum fratris Hyacinthi Machripodarii, qui tamen non fuit confirmatus episcopus, sed ultimus confirmatus fuit dominus Thomas Pálffy.

Georgius Szelepcshény

Archiepiscopus Strigoniensis manu propria⁵⁰

47 Eredetiben: opidum

48 Utána áthúzva: Causa scientiae ut supra

49 Szelepcsényi vallomása jó példája a dél-hódoltsági vármegyeszervezetre vonatkozó ismeretek elmosódásának. A csanádi püspökség a középkorban Csanád, Arad, Torontál, Keve, Krassó és Temes megyékre terjedt ki. Karánsebes vármegye sohasem létezett.

50 Az aláírás autográf

3.

Makay István vallomása a csanádi egyházmegyről

Bécs, 1678. május 3.

ASV Arch. Concist., Processus Consist. vol. 78. fol. 123rv.

Ad primum. Civitas residentiae episcopalis Chanadiensis est in Hungaria in comitatu eiusdem nominis subtus arcem, quae appellatur Chanadin, in planitie penes flumen Marisium, iam quasi civitas desoluta continet circa quadringentas domos, inter quas erunt octuaginta circiter familiae christianorum. Subiacet tyrannidi Turcarum, et haec scio, quia sum oriundus ex eadem diaecesi, ex loco a dicta civitate distant per solum milliare, et continuo habui certas relationes, sicuti etiam fui ibidem.

Ad 2. Est in illa civitate ecclesia cathedralis, quam puto fuisse sub invocatione Sancti Gherardi, sed a centenis annis prophanata est per Turcas, erat magna et bonae structurae existentibus adhuc quatuor turribus dictae ecclesiae. Scio, quia vidi.

Ad 3. Archiepiscopo Colloczensi suffraganea est ecclesia Chanadiensis, quod est notorium.

Ad 4. Non sunt dignitates, canonicatus aut beneficia, quia Turca omnia integre possidet, scio ut supra.

Ad 5. Ibi non exercetur cura animarum, sed licentiatus, qui residet in Mako distant per unam leucam, baptizat et instruit christianos [*fol. 123v.*] Chanadienses, qui sunt ex Dalmatia, eisque sacramenta administrantur per patres franciscanos, qui ex conventu distant tribus milliariibus⁵¹ excurrunt Canadinum, scio ex causis ut supra.

Ad 6. Ecclesia aliqua christianorum cum caemeterio et aliis pro missa privata necessariis non reperitur in dicta civitate, sed tantum in locis vicinis. Scio, quia ibidem fui.

Ad 7. Nullae sunt reliquiae sanctorum, in quantum sint notae.

Ad 8. Nisi recuperetur illud territorium, non est aliqua domus pro episcopi habitatione in tota diaecesi, prout scio ex causis supradictis.

Ad 9. Christiani, et qui habitant pagos spectantes ad episcopum, dant aliquando aliquid, et aliquando nihil iuxta prohibitionem vel permissionem Turcarum, et propter istam variationem non possum aliquam summam exprimere, quae scio ut supra.

Ad 10. Nihil in dicta civitate continetur de contentis in interrogatorio, scio ex dictis occasionibus.

Ad 11. Scio, quod tres comitatus continentur in dicta diaecesi, sed spatium diaecesis non possum dicere, quia nec potest excurri propter Turcas.

Ad 12. Nullibi est seminarium pro tali diaecesi, scio ut supra.

Ad 13. Vacat ista Ecclesia Chanadiensis, dum eius episcopus Pálffy⁵² transfertur ad Agriensem, quod est notorium.

Quibus habitis dimissus fuit testis et ei impositum, ut se subscriberet, prout fecit.

Ego Stephanus Makay deposui ut supra.⁵³

51 A szegedi ferences kolostor

52 Pálffy Ferdinánd 1678–1680 között egri püspök

53 Az aláírás nem autográf

Makay György vallomása a csanádi egyházmegyeről

Bécs, 1678. május 3.

ASV Arch. Concist., Processus Consist. vol. 78. fol. 124rv.

Ad primum. In provincia Chanadiensis sita est civitas sive arx, quae deberet esse pro residentia episcopali Chanadiensis posita in planitie, satis magna civitas, quadringentas domus circiter illa complectitur, et circa octuaginta domus christianorum (Dalmatarum). In temporalibus subiacet dominio turcico. Ista scio, quia sum ex eadem diaecesi natus, in loco propinquo dictae civitati per milliare unum.

Ad 2. Fuit in illa civitate ecclesia cathedralis, sed nunc servit Turcis, scio ut supra.

Ad 3. Colloczensi archiepiscopo Ecclesia Chanadiensis est suffraganea, scio ut supra.

Ad 4. Non sunt in dicta ecclesia dignitates, canonicatus, nec beneficia, scio ex causis praefatis.

Ad 5. Non exercetur cura animarum in illa civitate, sed christiani percipiunt sacramenta a missionariis et licentiatis locorum vicinorum, scio, quia ibi fui.

Ad 6. Nihil est ibi de contentis in interrogatorio, sed tantum aliqua necessaria pro missis in ecclesiis vicinis christianorum, scio ut supra.

Ad 7. Nihil est de corporibus sanctis aut reliquiis, de quibus nihil unquam audiui.

Ad 8. In tota diaecesi non est habitatio aliqua pro episcopo propter prohibitionem Turcarum, quod est notorium, alias esset in arce Chanadini.

Ad 9. Nihil plane deponere possum de redditibus mensae episcopalis, quia pendent a multis et diversis variationibus.

Ad 10. Non sunt ecclesiae parochiales, nec collegiatae, nec alia de quibus in interrogatorio, scio ut supra. [fol. 124v.]

Ad 11. Diaecesis se extendit circa ad viginti milliaria in longitudine, et totidem in latitudine, prout audiui.

Ad 12. Nullum est seminarium, ut patet.

Ad 13. Ecclesia Chanadiensis vacat ex eo, quod episcopus Palffy transfertur ad Ecclesiam Agriensem, quod est notorium.

Quibus habitis fuit dimissus testis, et ei impositum, ut se subscriberet, prout se subscripsit.

Ego Georgius Makay deposui ut supra.⁵⁴

54 Az aláírás nem autográf

5.

Kollonich Lipót vallomása a csanádi egyházmegyeről

Bécs, 1685. június 9.

ASV Arch. Nunz. Vienna, Proc. Vescovi Nr. 218.

Examen pro illustrissimo ac reverendissimo domino domino episcopo
Csanadiensi quoad diaecesim.

1° Sedes episcopalis habet arcem et circumcirca civitatem constantem hic et nunc domibus circiter sexcentis, in qua curam animarum agit ex ordine minorum conventualium habitu saeculari turcico indutus, qui nunquam alias, nisi dum celebrat, monastico habitu induitur. Christiani ibidem Turcis commixti campanis uti prohibentur, nihilque publicae devotionis audent monstrare publice.

2° Quoniam haec ecclesia Csanadiensis capitulo, praepositis, et aliis beneficiis florisset, loca, quorum rudera adhuc extant, haec habuit: 1° Nagzlak,⁵⁵ ubi et nunc amplissimae aedificiorum reliquiae apparent. 2° Lőrincz,⁵⁶ Tarnok,⁵⁷ Apat falok,⁵⁸ id est abbatis pagus, Kiraly hagyas,⁵⁹ Fuldak⁶⁰ etc, quae loca ob inhibitionem infidelium nullum homagium episcopo Csanadiensi moderna temporum tempestate praestant.

3° Plebanias, in quibus Szegedienses patres franciscani administrant sacramenta ecclesiastica, habet quatuor: S. Laurentyis, Apatfaluco, Zombor et ipsam residentiam Csanadiensem, dum et quando desunt conventuales.

4° Latitudo diaecesis stat miliaribus circiter 9, longitudo 5. Calviniana haeresi infecta plures haereticos continet, quam catholicos.

5° Fluvii aliisque deliciosis terrae germinibus singulariter pollet, adeo ut nulli partium Hungariae facile cedere possit.

6° Non nisi unus licentiatus foris in pagis est, cuius residentia in S. Laurentio habetur.

7° Econtra praedicantes Calvini asseclae plures reperiuntur in civitate Mako, Vasankely,⁶¹ Szentes, Füldeak etc., quae loca ob iniuriam temporum a dominis saecularibus abalienata possidentur.

8° Licitum est Christi fidelibus extra arces inhabitatas publicas facere processiones et solemnitates omnes, quas ritus Romanae Ecclesiae praescribit excepto quod Szegedi⁶² campanis uti vetentur ob vicinitatem inter arcem et civitatem positam.

9° Nosco reverendissimum dominum Fenesy⁶³ iam a 20 annis, scio illum virum esse probum ac doctum, ubique ab omnibus bonis magni aestimatum.

55 Nagylak (Csanád vm.)

56 Szentlőrinc (Csanád vm.), a török kiűzése után elpusztult település Makó mellett

57 Tarnok (Csanád vm.), a 15 éves háború után elnéptelenedett település Makó mellett, a 17. században puszta

58 Apátflava (Csanád vm.)

59 Királyhegyes (Csanád vm.)

60 Földeák (Csanád vm.)

61 (Hódmező)Vásárhely (Csongrád vm.)

62 Szeged (Csongrád vm.)

63 Fenessy György csanádi püspök (1685–1686),

1[0]° Fuit Nytriae meus vicarius generalis seu officialis, vidi saepius celebrantem, et divina magno zelo et populi aedificatione administrantem.⁶⁴

Actum Viennae 9^a Junii 1685. ita meae manus subscriptione testor.

Leopoldus Comes a Kolloniz episcopus Neostadiensis eques manu propria⁶⁵

ANTAL MOLNÁR

DATA SUPPLEMENTARY TO THE 17TH CENTURY HISTORY OF THE BISHOPRIC AT CSANÁD
(TESTIMONIES OF PONTIFICAL PROCESSES REGARDING THE DIOCESE)

In his studies, the author elaborates systematically on the history of the Catholic Diocese and missionary institutes which came under Turkish occupation. His study regarding the history of the Bishopric at Csanád, which is published here, fits into this theme. During the Turkish period the Bishopric at Csanád, that is the area bordered by the Maros valley – the river Tisza – the Danube – and the Krassó Szörényi ore mountain range, became one of the most densely Serbian (or more precisely Southern Slavic) populated regions in Hungary. As a consequence of this, the region was excluded from the institutional system of Hungarian feudalism and its jurisdiction, and south of the river Maros, the Hungarian taxation and public administration system and the provision of legal authority were hardly in existence. Very little Hungarian source material remains regarding the history of the Diocese, other than in the archives of the Franciscan Monastery in Szeged. Therefore, the author elaborates on the data regarding Csanád which was obtained from the Minutes (Processus Informativus) taken on the canonical investigations of the Bishop candidate, kept in the important source group of the secret archives at the Vatican. From the 32 testimonies discovered in the nine recorded Minutes, we can obtain important information on the relationship between the Diocese and Hungarian hierarchy, as well as knowledge regarding the attitude of the Hungarian Catholic elite to the occupation. Information regarding the Hungarian taxation system, and the incomes of the Diocese and the Catholic community during the occupation is of prime importance, and the publication of this is an important step in writing the history of the Diocese during the Turkish period.

64 Kollonich tulajdonképpen csak az egyházmegyeről vallott, nem a szokásos kérdőpontok alapján, és rendhagyó módon az egyházmegyei vallomás szövege után két pontban nyilatkozott a jelöltről, ezért tettem közzé a 9. és 10. pontot is.

65 Az aláírás autográf

KELEMEN MIKLÓS

EGY 19. SZÁZADBELI ERDÉLYI UNITÁRIUS PÜSPÖK:
ARANYOSRÁKOSI SZÉKELY SÁNDOR

Aranyosrákosi Székely Sándor korára az Erdély területére is kiterjedő Habsburg politika nyomja rá bélyegét, mely a család Európa fölötti uralmát kívánja elérni.

A család e korban jól ismert két tagja: Mária Terézia és II. József, kik szélsőséges politikájukkal szabnak irányt a birodalomhoz tartozó Erdély egyházi és politikai életének. Mivel Mária Terézia a protestantizmusban látja a család fölemelkedésének legfőbb akadályát, annak fölszámolására törekszik. Fia és utódja, II. József némileg enyhíti anyja protestantizmus ellenes politikáját, de az akkori, rendi fölépítettségi Erdély elégedetlen kormányzati rendszerével. Az elégedetlenség – az országgyűlés megtartásának hiánya, az erdélyi három nemzetiség jogainak semmibevétele, a jövevényeknek a rendekkel való egyenjogúsága, a vármegyék jogainak felfüggesztése, a német nyelvnek hivatalossá minősítése – a rendi reform-mozgalmakban fogalmazódik meg és tesz lépéseket a sérelmek orvoslására.

Bár az 1790 és 1795 közötti országgyűlésen a sérelmek megfogalmazódnak, de orvoslásukra határozott lépések nem történnek. Eredményként csak az országgyűlés jegyzőkönyvének magyar nyelven való vezetése és egy magyar nyelvű „társaság” szükségességének kimondása jelentkezik.

Míg Mária Terézia és II. József uralmára, a művészet terén a barokk, addig a birodalom keleti szárnyát képező Erdélyben a görög-római stíuselemeket tartalmazó klasszicizmus válik népszerűvé.

A korabeli magyar irodalomra a felvilágosodás és a romantika jellemző.

A felvilágosodás irodalmi kezdeményezői a bécsi magyar nemesi testőrség tagjai, az újítások ellen polemikus éllel föllépő felvilágosult írók, valamint azok, akik a tudomány terjesztését tartva szem előtt, új irodalmi műfajként a színműirodalommal és az utópisztikus államregénnyel jelentkeznek.

A II. József korában megoszló írótabor ellentéte a 19. század első felében kerül áthidalásra, mikor a „régí dicsőség” emlegetése kerül előtérbe, szabályozódik a magyar irodalmi nyelv és jelentkezik a szépirodalom.

A korabeli unitárius egyház életére a „türelmi rendelettel” fellépő egyházszerkezeti intézkedések nyomják rá bélyegüket. Előtérbe kerül az iskolai oktatás rendje (Ratio educationis), az önképzés és az egyházi irodalom kérdése. Az unitárius egyházi írók előtérbe helyezik a színháztörténelemmel, a neveléstudománnyal, a novella-, regény- és versírással való foglalkozást.

E kor neves irodalmárai sorába tartozik Aranyosrákosi Székely Sándor unitárius püspök is.

A család alapítója Székely Boldizsár és Joó Anna, kik 1610-ben Báthori Gábor fejedelemtől kapnak Siménfalván földbirtokot. Fiuk, Miklós, 1774-ben nyer címeres nemességet. Aranyosrákosi Székely Sándor apja, István, székelykál unitárius lelkész, anyja Szabédi Szekeres Klára.

Aranyosrákosi Székely Sándor 1797. szeptember 18-án születik és október 4-én keresztelik meg. Bár apja naplót vezet, fia gyermekéveiről alig van ismeretünk. Zenekedvelő apja megtanítja hegedülni, és énekszeretete is gyermekkorában gyökerezik.

A falusi iskola alapvető tudományainak elsajátítása után, 1808-tól hat évet tanul a székelykeresztúri közélettanodában, ahol mint bentlakó diák, részt vesz a lakószoba, a konyha, a tanterem, a diákok részére kötelező munkálataiban. Talán annyiban tér el tanulótársai többségétől, hogy nincs étkezési és ruházati gondja. Apja papi jövedelme lehetővé teszi a gondok elkerülését.

Maga az iskola az ún. „klasszikus tudományok” elsajátíttatására törekszik. Arra készíti föl az ifjakat, hogy az egyház szolgálatában tanítói képesítést nyerjenek, de előképzettséget nyújt a kolozsvári főiskolán való tanulásra, majd annak végzésével papi szolgálatra is.

Aranyosrákosi Székely Sándor 1814 őszétől a János Zsigmond alapította kolozsvári „főgimnáziumban” tanul Molnos Dávid igazgató, Füzi János és Sylveszter György irányításával. Itteni tanulmányi évei lefolyásáról nincs konkrét adatunk. A Székelykeresztúrról Kolozsvárra fölkerülő ifjúnak meg kell küzdenie az akkori nagyvárosnak számító Kolozsvár igényeivel éppen úgy, mint az ott tanuló diákok szellemi fölényével.

Jó alkalmazkodó képességgel rendelkezve hamar beilleszkedik a kolozsvári diákéletbe. Bekapcsolódik az Önképzőkör mozgalmába és a „Remény” című zsebkönyv írógárdájába. Itt kerül kapcsolatba azzal a Döbrentei Gáborral, aki a magyar irodalom fel lendítése érdekében a kolozsvári tanuló ifjakat irodalmi tevékenységre buzdítja.

Gál Kelemen „A kolozsvári unitárius kollégium története” (1935) című munkájában megemlíti, hogy az iskola tanárai nem rokonszenveznek a Döbrentei-féle irodalmi kör újításaival. Mint a régi, görög-római irodalmi értékek képviselői, nem tudják értékelni azt az irányzatot, mely művelőinek képzettségét nem a görög-latin, hanem a magyar mondai alakok mozgatója.

Így Székely Sándor – Döbrentei hatására – szakít a görög-római eszményekkel és az iskola falai között születő eposzkísérleteit ennek megfelelően alakítja. Próbálkozása háttérben nem a megélhetési szándék áll. Irodalmi munkássága mellett nem folytat propagandát. Megelégszik azzal, hogy írhat, s reménykedik, hogy valaki majd felvirágoztatja a hazai múlt eseményeire épülő irodalmat. Tanuló éveiben ismerkedik meg Kazinczy Ferencsel is, akihez több tömjénező szonettet ír, akit azonban hidegen hagy a pártfogását kérő ismeretlen ifjú próbálkozása.

Székely Sándor eleget téve az etimológisták számára előírt köztanítói gyakorlatnak és elvégezve a főiskola klasszikai tagozatát, 1820-ban jogot hallgat. Mivel a dicsőszentmártoni zsinat akadémitának jelöli és a továbbtanulás költségeit neki kell előteremtenie, jogi tanulmányait magánúton végzi.

Külföldi továbbtanulását 1820-ban, Bécsben kezdi. Ebben az időszakban az erdélyi protestáns ifjaknak a kormány – félve a német egyetemek szabadabb szellemének terjedésétől – nem engedélyezi ottani továbbtanulásukat. Így Székely Sándor is a bécsi egyetemre iratkozik be. Eleget téve a Kormánysház előírta kívánalmaknak, s bemutat-

va filozófiai és jogi tanulmányait igazoló iratait, elindulhatott bécsi útjára. A személyszállító postakocsira Szászsebesen száll föl, Lugoson és Pesten keresztül 1820. december 10-én érkezik Bécsbe.

Az egyetemen ágostai és helvét hitvallású, császári és királyi teológiai tanintézetbe iratkozik be. Itt az első félévben bibliamagyarázatot és általános teológiai tudományokat hallgat, majd az általános egyháztörténelmet és a bibliai szövegmagyarázatot sajátítja el. Tanulmányai nem jelentenek egész napi elfoglaltságot, van elég ideje megismerni a város kulturális intézményeit, történelmi múltját és szokásait. Mivel jó német nyelvtudással rendelkezik, hamar beilleszkedik a „világvárosi” életbe. Alkalmazkodva az ottani viselethez és szokásokhoz, minden nehézség nélkül bejut azokba az intézményekbe, amelyek látókörét szélesíthetik. Sétái alkalmával megismeri a város történelmi nevezetességeit, és itt kezdi szövögetni a császárváros dicsőségét zengő verseit. Megismerkedik az irodalmat nagy mértékben befolyásoló neoklasszicista klopsztoki és a birodalmi romantikát fellendítő hormayeri irodalommal.

Bécsi teológiai tanulmányait 1822. április 26-án keltezett bizonyítványa alapján dicséretes eredménnyel végzi.

1822. május 7-én indul vissza Kolozsvárra, hogy megkezdje egyházi szolgálatát. Mivel az egyház megítélése szerint frissen szerzett tudását legjobban a tordai egyházközségben tudta gyümölcsöztetni, annak lelkészi állására nevezik ki. A bágyoni zsinat határozata értelmében az ottani alginmáziumban hittant, görög és német nyelvet tanít. 1830-ban a dombói zsinat igazgatónak választja, s így hármas hivatalt tölt be: papit, tanárit és igazgatóit.

A tordai egyházközségről tudott, hogy egyidejű az unitárius egyház létrejöttével. Két templommal – a piactéri nagytemplommal és az újtordaival – rendelkezik. A város unitáriusságára jellemző, hogy az 1578. évi zsinaton 322 lelkész van jelen 425 egyházközség képviselőjében. 1820-tól ezen egyházközség lelkésze, 1823-tól az alginmázium tanára is Aranyosrákosi Székely Sándor.

A tordai unitárius alginmázium először a piactéri nagytemplom körüli üres üzlethelyiségekben kap helyet. 1784-ben a régi iskolát templommá alakítják át, s az iskola a templom melletti házban működik.

A tanítást a rector végzi, jó előmenetelű „collaborator” néven ismert diákok segítségével. Az iskola felügyeletét a zsinat gyakorolja. Az iskola igazgatói többségükben az egyház püspöki tisztségének későbbi betöltői, mint például Csanádi Pál, Jármai János, Koncz Boldizsár, majd később Aranyosrákosi Székely Sándor.

A tordai provinciális kisvárosban Székely Sándor igyekszik otthont teremteni. 1823. május 6-án házasságot köt Csipkés Erzsébettel, ki házasságuk harmadik évében elhalálozik. Második feleségével, Köpeczi Nagy Rozáliával 1828. július 3-án lép frigyre, de hét év múlva ismét özvegyen marad. Mindkét felesége méltó segítő társnak bizonyul. Csipkés Erzsébet irodalmat ismerő, virág- és madárkedvelő, Köpeczi Nagy Rozália valóságos, költői lelkületű asszony, lelkes Kisfaludy Sándor rajongó.

Székely Sándort az 1832. augusztus 23-i nyárádszentlászlói zsinat Kolozsvárra rendeli, ahol a főginmáziumban a történelem és a hittan tanításával bízzák meg.

A főiskola életében Székely Sándor Kolozsvártól távol töltött éveit alatt nagy változások mennek végbe. Amikor itteni tanári állását elfoglalja, az igazgatói tisztséget Ótordai Székely Miklós tölti be, aki 1832-től 1836-ig áll az iskola élén. Bár az iskola életében jelen vannak a reformkori eszmék, az új iskolai törvények csak 1839-ben lépnek

életbe. Székely Sándor tanártársai: Kriza János, Mikó Lőrinc és Jakab József. Az iskola életéért is felelős egyházi főgondnok Augusztinovics Pál, aki 1832-től a Főkormány-szék tisztviselője, s aki később több, mint 1200 holdas birtokát az egyházra hagyja.

Székely Sándor lelkiismeretes tanár. Anyagát nyugodtan, kissé lassan és halk hangon, de figyelmet keltően és tartalmasan adja elő. A tanulói ifjúság részéről tiszteletnek örvendő. Az elsők között van, aki a diákok részére, kézikönyvi használatra, magyar nyelven, adatokban bő, forrásaiban korszerű és megfelelő stílusú tankönyvet ír.

Családi életében – kolozsvári tanársága idején – 1835-ben áll be újabb változás, amikor házasságot köt Hincszsuzsannával. E házasságból születő két fia még csecsemőkorban elhalálozik, harmadik fia, Ádám, Kolozsváron levéltáros.

Székely Sándort 1830-ban az egyház főjegyzőjének választják. E tisztségében leginkább említésre méltó munkássága az egyházi énekeskönyv átdolgozása. E könyv 63 énekének szöveg-szerzője. A munka költői formáját és eszmei tartalmát tekintve, felelősen áll az előbbi öt kiadásnak. Dogmai kifejezései tisztultak, a modern unitarizmus felé hajlók. A könyvet prózában nyomják ki, és csak a Főtanács közbelépésére jelenik meg verses formában. Székely Sándor a szerkesztés munkáját a régi énekeskönyv alapján nagy gondnal, több régi éneket elhagyva és újakat felvéve végzi. Összeállításánál a rendszeres használatot tartja szem előtt, de kiveszi részét a betűszedés munkájából is.

A hét évig püspöki tisztséget betöltő Aranyosrákosi Székely Sándor nevéhez fűződik az 1848. évi XX. tc.-nek az Unitárius Egyházat az egész Magyarország területén törvényesítő határozata és a rendszeres lelkészképzés alapjainak megvetése.

Püspöksége alatt rendszeresen tart vizitációt az egyházközségekben. 1852 telén egy háromszéki hivatalos látogatásáról hazatérőben, Marosszentkirályon fejezi be életét. A kolozsvári „Demeter-kertben” helyezik örök nyugovóra. Emlékköve szívvel-lanttal és egy könyvvel díszített. Arcképét előbb fia, később Simén Domokos örökölte meg.

Aranyosrákosi Székely Sándor nemcsak mint püspök, hanem mint irodalmár is a kor nagyjai közé küzd a föl magát. Mint irodalmárnak ismertek diákkori versei, ódái, szonettjei, idilljei, emlékkönyvbe írt versei és később, történelmi munkái.

Ma is ismert első verse az 1814-ben íródó „Ember” című, mely az Erdélyi Múzeum 5. füzetében jelenik meg. A két évvel későbbi, a „Tél”, már óda, melyben szemben áll egymással az erdélyi és más tájegység. „Isten” című ódája a régi alapon, de az örök Istent találja meg önmagában, illetve saját értelmében. „A tudóshoz” című ódája arra figyelmeztet, hogy Istent a nemesre törekvő ember szeretetében lehet föl találni.

Az ódák után az eposz műfajával jelentkezik. Eposzai példaértékűek, de nem sorolhatók az irodalmi remekművek közé. Velük úttörő munkát végez.

Ismert eposza a még Bécsben íródó (1822) „Székelyek Erdélyben” című munka, amely bár alkalmas a nemzeti öntudat ébresztésére, nem kap kellő méltatást. Bár Toldy Ferenc (előbbi nevén Schaedel) származásánál fogva sem lelkesedik a magyar nemzeti irodalom születésén, de Vörösmarty vonatkozásában kénytelen rá fölfigyelni. Az utána következő irodalomtörténészek megelégednek a Toldy-féle ítélettel és a bibliai Pilátus kézmosásával agyonhallgatásra ítélik. A három énekből álló munka a hunoknak Erdélyben való letelepedését örökíti meg.

Három történelmi jellegű munkája ismert. „Az unitária vallás története Erdélyben (1839), „Világtörténelem Dittmár szerint” (1844) és az „Erdélyország története” (1845).

A történelmi események jobb megismerését célzó munkái az Erdélyi Múzeumban (1816) és a Koszoróban (1826) jelennek meg.

Emlékét elsősorban az unitárius egyház őrzi. Az unitárius történetíró, Jakab Elek szeretetteljes, segítőkész emberként mutatja be, ki más vallásúakkal szemben türelmes. Élményeivel családjának beszámoló, klasszikus írók munkáival bővelkedő „könyvtár” tulajdonos. Bár a köztudatban Aranyosrákosi Székely Sándor, mint Vörösmarty „előfutára” válik ismertté, tudni kell róla, hogy a 19. század egyháztörténelmének sokoldalú és meghatározó szereplője volt.

E tanulmány emlékét kívánja szolgálni.

IRODALOM

- BENCZÉDI GERGELY: *A tordai unitárius algimnázium igazgatói*. Keresztény Magvető 1889.
- BENCZÉDI GERGELY: *Tordai unitárius papok*. Keresztény Magvető 1888.
- BORBÉLY ISTVÁN: *A magyar irodalom története*. 2. kiad. 1978.
- BOROS GYÖRGY: *Aranyosrákosi Székely Sándor*. Unitárius Közlöny 1895.
- CSIFÓ SALAMON: *Nagy püspökeink*. 1910.
- ENDRÓDI SÁNDOR: *A magyar költészet kincsháza*. 1895.
- FEKETE KÁROLY: *Aranyosrákosi Székely Sándor sírja felett*. Unitárius Közlöny 1897.
- GAAL GYÖRGY: *Aranyosrákosi Székely Sándor püspökké választása és beiktatása*. Keresztény Magvető 1987. 3. sz.
- GÁL KELEMEN: *A kolozsvári unitárius kollégium története*. 1935.
- JAKAB ELEK: *Aranyosrákosi Székely Sándor*. Figyelő 1882.
- JANCsó ELEMÉR: *Irodalomtörténelem és időszerűség*. 1972.
- KANYARó FERENC: *Aranyosrákosi Székely Sándor*. Keresztény Magvető 1897.
- KELEMEN LAJOS: *Művészettörténeti tanulmányok*. 2. köt. 1984.
- KISS ERNő: *Zalán futása és a Székelyek Erdélyben*. Egyetemes Philológiai Közlöny 1900.
- MOLNÁR ISTVÁN: *A székelykereszturi unitárius főgimnázium és az erdélyi művelődés*. Keresztény Magvető 1996. 3-4.
- PÉTERFI LAJOS: *Aranyosrákosi Székely Sándornak „Székelyek Erdélyben” c. eposza*. Keresztény Magvető 1889.
- SZÁSZ KÁROLY: *Emlékbeszéd Kriza János levelező tag fölött*. 1878.
- SZAUDER JÓZSEF: *A magyar irodalom története 1849-ig*. 1968.
- TOLDY FERENC: *A magyar nemzeti irodalom története*. 2. kiad. 1878.

MIKLÓS KELEMEN

A 19TH CENTURY TRANSYLVANIAN UNITARIAN BISHOP: SÁNDOR ARANYOSRÁKOSI SZÉKELY

Sándor Aranyosrákosi Székely was acknowledged as a man of letters. In 1830, he became Head of the Unitarian Church, then later was elected to become its bishop. Act No. XX of 1848, legalising the Unitarian Church throughout the entire territory of Hungary and laying the foundation for the regular training of novices for the priesthood, is also linked with his name. During his term as bishop he paid regular visits to the various parishes. His epic poems were exemplary, but cannot be listed among the literary masterpieces. He achieved pioneering work with them. As a teacher at Kolozsvár he was among the first to write a modern students' textbook, considered as a reference work in the Hungarian language.

GLÜCK JENŐ

LÉPÉSEK AZ ERDÉLYI ZSINAT-PRESBITERI EVANGÉLIKUS
EGYHÁZKERÜLET MEGTEREMTÉSE ÚTJÁN
(1919–1932)

A Kárpát-medence egyháztörténetének kérdései között aránylag kisszámú tanulmány igyekszik fényt deríteni a mai értelemben vett Erdély zsinat-presbiteri elkötelezettségű evangélikus híveinek múltjára. E hiány még hangsúlyozottabb, ha az első világháborút (1914–1918) követő változások vetületeire vonatkoznak.¹

Ebben a helyzetben az egykori bányai, illetve tiszai püspökséghez tartozó gyülekezetek egyházi főhatóság nélkül maradtak. Ugyanakkor néhány magyar, illetve magyar többségű gyülekezet továbbra is a szebeni székhelyű evangélikus konzisztórium joghatósága alatt állt a történelmi múlt kötöttségeinek következtében, és amelyek 1887 körül nem tudták kivívni elszakadásukat a Brassó-vidéki csángók harcával egyidejűleg.²

Az új helyzetben az erdélyi zsinat-presbiteri elkötelezettségű gyülekezetek számára két lehetőség kínálkozott. Egyik oldalon állt a szebeni konzisztórium kezdeményezése valamennyi támasz nélkül maradt gyülekezet bevonására, kivéve talán a néhány évtized előtt elszakadtakat. A szebeni konzisztórium szilárd helyzetben állt, és e tényt megerősítette az ún. megyei szász nemzetgyűlés határozata (1919. január 8.), amelyben elismerték Erdély egyesítését Romániával az 1918. december elsejei gyulafehérvári nemzetgyűlés kiáltványának értelmében. A konzisztóriumnak a román hatóságokkal szembeni helyzetét tovább erősítette az új államberendezés egyes intézkedéseinek támogatása.

Ilyen körülmények között a változat lehetősége is meggondolandó volt, s ennek következtében 1919. január 16-án Kirchknopf kolozsvári lelkész tárgyal a szebeni evangélikus püspökkel, majd újabb érintkezési pontok adódtak. A konzisztórium részéről bizonyos ajánlat is megfogalmazódott, amely valamilyen önkormányzatot és anyagi előnyt is biztosított volna a magyar gyülekezeteknek. E vonalvezetés azonban csupán kisszámú gyülekezet számára volt elfogadható. Végül mintegy tíz gyülekezet fogadta el a szebeni konzisztórium irányítását. Ezek között a legjelentősebb a brassói volt, Moór Gyula esperes vezetése alatt, szerződéses alapon. Érthetőbb volt az Arad megyei Szemlak német többségű gyülekezetének állásfoglalása, akik bizonyos huzavona után 1923. október 2-án megtartott közgyűlésen döntöttek az említett értelemben. A szebeni csat-

1 Tanulmányunk forrása az Evangélikus Néplap 1921–1931. évi számai voltak. Köszönettel tartozunk a kolozsvári püspökség által rendelkezésre bocsájtott rövid összefoglalóért.

2 Kolozsvár, Torda, Nagyenyed, Marosvásárhely, Hadad, Kiskapus, Oltszakadát, Székelysombor.

lakozás mellett szavaztak 202-en, míg ellene 44-en. Hasonló módon döntöttek a nagylaki szlovák hívek is, majd hosszas viták után az apateleki gyülekezet elszakadásáért tevékenykedők állami segítséget vettek igénybe, és a minisztérium 1931-ben elrendelte az átadást. Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a szlovák hívek a bánsági Vukován elutasították a Szebenhez történő csatlakozást.

Idővel több gyülekezet megbánta fenti határozatát és igyekezett visszatérni a zsinat-presbiteri irányzathoz, amelyben élen járt a brassói magyar anyanyelvű gyülekezet és 1928-ban célt is ért.

Ez a nézőpont annál is inkább érthető volt, mert nem egy alkalommal panaszok hangzottak el a Szebenhez tartozó magyar anyanyelvű hívek részéről. Így pl. 1928-ban Nagyenyeden és Tordán időlegesen olyan lelkészek működtek, akik nem ismerték a hívek nyelvét.³

E változások közepette nem maradtak tétlenek a konzisztóriumhoz való csatlakozás ellenzői sem. Igen mély hatást váltott ki Nikodémusz Károly esperes meleghangú nyílt levele, amelyben figyelmeztette a jelentős purkerei gyülekezet híveit.

Az említett mozgalmakkal párhuzamosan lépések történtek a zsinat-presbiteri gyülekezetek összefogására. Az első ilyen irányú gondolat Evangélikus Szövetség megalkotását tűzte ki célul, azonban kormányzati akadályokba ütközött. Ugyanakkor világossá vált, hogy tulajdonképpen alsóbb szinteken kell megkezdeni a szervezést. A kezdeményezés élén Solymossy Lajos főfelügyelő állt, a világiak részéről, valamint Frint Lajos aradi és Kirchknopf Gusztáv kolozsvári lelkészek fejtettek ki irányítást. A még 1919-ben meginduló folyamat eredményeképpen megalakult az aradi esperes kerület öt, a bánáti nyolc és az ún. ötvárosi öt gyülekezettel. A brassói esperesség tulajdonképpen folytatta megelőző időből átöröklött szervezetét. Tervezték egy ötödik esperesség létrehozását is, abban a reményben, hogy ebbe bekapcsolhatják a szász konzisztórium kötelékébe tartozó gyülekezeteket, mely végül is nem teljesült be.

Ugyanakkor számbavették az összes tényezőt és megállapíthatták, hogy 1923-ban a zsinat-presbiteri evangélikus irányzatú gyülekezetek létszáma 22, amelyekhez 7 fiókgyülekezet és 391 szórvány tartozik. A lélekszám 32 043 volt, akik közül 27 682 az anyagyházakhoz, az összlétszám mintegy fele a brassói esperességhez tartozott. A hívek lelki ellátására 21 lelkész állt rendelkezésre, valamint 21 kántor és mintegy 50 hitoktató. Aránylag biztató volt a jövő is, mivel a repatriálások okozta elvándorlás ellenére az 1923-ban készített kimutatás szerint a népességi egyenlet pozitív volt, 416 halálesettel szemben 593 keresztelest anyakönyveztek.⁴

Az első biztató szervezési eredmények nyomán 1920. április 11-én, Aradon összegyűltek az esperességek képviselői, és minden más elképzelést félretéve az Erdély – Bánát ágostai hitvallású egyházkerület megalapítása mellett döntöttek. Szükségessé ítélték e határozat törvényesítése érdekében az egyházi szabályok szerint hivatott zsinat tartását, állami engedéllyel. A további működés érdekében felkérték Solymossy Lajost, hogy vállalja el az ideiglenes világi elnöki tisztelet, amelyet azonban ő elhárított, és a tényleges vezetés Feilitsch Arthurra szállt, egyházi vonalon pedig Kirchknopf Gusztávot bízták meg.

3 Evangélikus Néplap 1922. 4., 5., 7. és 12. száma; 1923. 5-6., 7-8., 11-12., 13-14. száma; 1925. 5-8. száma; 1927. 2. száma; 1928. 3. száma és 1931-ben szintén a 3. szám.

4 Uo. 1921. 10., 1923. 9., 1924. 6. és 1927. 2. szám.

A határozatokat Kirchknopf Gusztáv Bukarestbe vitte, azonban a még fennálló ostromállapot miatt csupán belügyminiszteri engedéllyel és bizonyos késéssel válhattak valósággá.⁵ A zsinat előkészítése érdekében egy négytagú bizottság (Solymossy Lajos, Kirchknopf Gusztáv, Feilitsch Arthur és Fritz László) kidolgozta – a helyi viszonyok figyelembe vételével – a további működés szabály-tervezetét, a hagyományos elvek alapján. E tervezetet eljuttatták az egyes gyülekezetekhez és azok részéről kedvező válasz érkezett (Arad, Nagybánya, Hosszúfalu-Alszeg stb.). A purkereciek külön hálairatot is intéztek, kiemelve a hívek pozitív hozzáállását.⁶

Végül 1921. július 6–8-án a Kolozsvárt sorra kerülő zsinat formálisan kimondta az Erdély – Bánsági egyházkerület megalapítását, megismételve a zsinat-presbiteri alkotmányhoz való hűségét.

A zsinaton a résztvevők „Testvéri szózatot” intéztek a gyülekezetekhez, amelyben megfogalmazták töretlen hűségüket a múlt értékei iránt, megértést a történelmi változásokkal szemben, nyelvi, kulturális és vallási hagyományaik tiszteletét és egyben bejelentették az önálló egyházi élet megindítását.

A határozatokat a fennálló törvények értelmében Ferdinánd király elé terjesztették, ugyanakkor szorgalmazták iskoláik és intézményeik megtartását, valamint az azoknak járó államsegélyeket is.

Az elgondolások gyakorlatba való átültetése a megválasztott Végrehajtó Bizottságra hárult, mely minden erejét az egyház belső megerősítésére, illetve az állami elismerésre összpontosította. A lendületet azonban rövidesen kettétörte az illetékes minisztérium intézkedése, amely kifejezetten kifogásolta a Végrehajtó Bizottság személyi összetételét. Valójában az Averescu marsall vezette jobbindulatú kormány bukása után a hivatalba lépő liberális Brăteanu-kormány erősen nacionalista vonala kezdett érvényesülni és kedvezett a szász irányzatnak, melynek pártpolitikai háttere volt választási paktum alapján.

E helyzet előtérbe tolta Moór Gyulát, aki szóvivőjévé vált a kolozsvári zsinat érvényessége elleni tiltakozásnak. A zsinaton ugyanis részt vettek a kolozsvári magyar evangélikus hívek képviselői is – egy múltbeli kormányzótanácsai engedély alapján –, valamint négy, a szász konzisztórium joghatósága alatt álló, túlnyomóan magyar nyelvű gyülekezet megbízottai is. Személy szerint Kirchknopf kolozsvári lelkész tevékenységét kifogásolták, és a minisztérium utasítást adott: szólítsák fel újra a gyülekezeteket, hogy három hónap alatt közöljék, melyik evangélikus szervezethez óhajtanak csatlakozni. Valójában ezen intézkedés hallgatólagosan a szebeni változatot ajánlotta.

A Végrehajtó Bizottság bátor hangon jelentette ki, hogy a zsinat által jóváhagyott alkotmány állami elismerése „nem kegyadomány és nem a gyulafehérvári határozatok, vagy a trianoni békeszerződés alapján.”

A helyzetet tovább bonyolította a minisztérium válaszintézkedése, amely a Végrehajtó Bizottság működését azonnali hatállyal megszüntette és Szórády Lajos tatrangi esperest bízta meg az ügyek intézésével. Állítólag Szórády Lajosnak felajánlották a püspöki hivatalt, Bukaresti székhellyel. A minisztérium különböző eljárási hibákra hivatkozva indokolta eljárását.⁷

5 Uo. 1927. 1., 1930. 8. szám.

6 Uo. 1920. 2., 9., 10–12. szám.

7 Uo. 1921. 3–6., 9–10., 1922. 5. és 1930. 9. szám.

Szórady Lajos hivataloskodása általános felháborodást váltott ki, sőt, több gyülekezet (Hosszúfalu-Alszeg, Csernátfalva, Bácsfalu stb.) hivatalosan tiltakozott. Maga Szórady Lajos is belátta tévedését és később sajnálkozását fejezte ki, miután visszaadta megbízását, működését pedig igyekezett kimagyarázni. Igaz, kárpótlásul 1923-ban megkapta „Románia Csillagrendjét”, a későbbi újjászervezést nagymértékben irányító Ambrózy Andor kitüntetése mellett.⁸

A zűrzavaros helyzetet tisztázandó küldöttség indult Bukarestbe Ambrózy Andor és Kirchknopf Gusztáv vezetésével. Ezen tárgyalások sorozata után kompromisszumos megállapodás született, melynek eredményeképpen 1922. július 5-én új Végrehajtó Bizottságot választottak, amelyből Kirchknopf Gusztáv – mint szász konzisztórium joghatósága alatt álló kolozsvári lelkész – kimaradt. A Végrehajtó Bizottságban a világi vezetést Ambrózy Andorra bízták, az egyházi vezető pedig Frint Lajos aradi főesperes lett. A tárgyalások folyamán Bukarestben világossá vált, hogy az egyházi autonómia lényegében megmarad, de az egyházalkotmányt hozzá kell igazítani a kormány igényeihez, annak szövegét egy engedélyezett zsinaton kell jóváhagyni. Csupán ezután kerülhet sor a törvénybe való becikkelyezésre.⁹

Az újrafogalmazott alkotmányszöveget a Végrehajtó Bizottság Kolozsvárott 1922. szeptember 10-én véglegesítette. Belekerült a román király legfőbb felügyeleti joga, de alapjában véve továbbra is a jogfolytonosság alapján fogalmazták meg a rendelkezéseket. Végül 1922. szeptember 27–28-án összeült a zsinat a Hosszúfalu – Alszeg gyülekezete templomában Ambrózy Andor és Frint Lajos főesperes elnökletével. A jelenlévők elfogadták változtatás nélkül az új alkotmány szövegét, majd az elnökség ezt előterjesztette Bukarestbe, jóváhagyás végett.¹⁰

A kormány azonban nem sietett lépni. Egy idő után visszaküldték azzal a megjegyzéssel, hogy még nem időszerű, és be kell várni a parlament által alkotandó új vallási törvény megjelenését. E törvény királyi szentesítése, illetve életbeléptetése után újabb zsinat tartandó, amelynek feladata az egyház-alkotmány hosszízigazítása a törvény egyes rendelkezéseihez. Ugyanakkor Ionescu, a minisztérium kisebbségi egyházi főesperese leszögezte, hogy nem lehet szó egy 22 parókiát tömörítő püspökség létesítéséről, melynek vezetője közjogi méltóság. Ez utóbbi megjegyzés mögött ott rejtett az ellenkezés azon tény ellen, hogy a püspök szenátori mandátumot nyerne.

Nem került le a napirendről a szebeni konzisztóriumhoz történő csatlakozás kérdése sem. Szórady Lajos 1923. május 29-én jelentette a Végrehajtó Bizottságnak, hogy saját nevében levelet intézett a kormányhoz, amelyben evangélikus püspökség felállítását javasolta. Bukarestből csakhamar tagadó választ kapott és a püspökség felállítása helyett egy fő-főesperesség felállítását javasolták a szász püspök fennhatósága alatt. A vezető funkcióra egyben Szórady Lajost javasolták.¹¹

A Végrehajtó Bizottság sietett kijelenteni, hogy nem fogadja el a kormánynak azon szándékát, hogy „az egyháznak ő adjon direktívát a főesperes személyére, ... [azt] egyenesen autonómiájuk-ellenes lépésnek tekinti”. Igaz, egyúttal felmerült egy kompromisszumos megoldás is. Eszerint a kérdéses fő-főesperest a zsinat-presbiteri egyház

8 Uo. 1922. 9., 10., 1923. 13., 1927. 1. szám.

9 Uo. 1922. 11., 13. és 15., 1927. 3–4. szám.

10 Uo. 1922. 18., 1923. 1–2., 1927. 3. és 1928. 5. szám.

11 Uo. 1923. 1–4., 11–12. szám.

képviselte válassza és önálló hatáskörrel rendelkezzen. A szebeni püspök csupán a szorosan vett püspöki jogokat gyakorolná, az említett fő-főesperes útján, és megilletné a külsőképviselő feladata. Lényegében ez utóbbi az állami szervekkel szembeni hatályosabb képviselőt jelentette volna.

A Végrehajtó Bizottság érdemi tárgyalása alkalmával kiderült, hogy a nagy többség az önálló szervezet mellett nyilatkozik és megelégedne egy superintendens hivatalba lépésével is. Következésképp felszólították a gyülekezeteket, hogy 30 napon belül határozat útján nyilatkozzanak, kimondva, hogy elveik feladása nélkül püspökség helyett szuperintendenciát állítanak fel. Valamennyi gyülekezet ilyen értelemben határozott.

Időközben a parlament megszavazta a vallásügyi törvényt és esedékessé vált a zsinat összehívása. A Végrehajtó Bizottság 1925. szeptember 3-án ilyen értelmű előterjesztést tett, de érdemleges választ nem kapott. A Végrehajtó Bizottság sajnálattal állapította meg, hogy a vallásügyi törvény több kérdésben sérelmes az evangélikus egyházzal szemben.¹²

Az elhúzódozó állami elismerés kérdései mellett figyelemmel voltak az egyház belső tervezésének kérdéseire is. Az adminisztráció nyelve a magyar maradt, jóllehet 1923-tól kezdve az illetékes minisztériummal csak románul lehetett levelezni. Vallási téren rendszeresítették a konfirmációt, Frint Lajos megkezdte a főesperesi vizitációt és pástörleveleket bocsájtott ki.

A helyzetben bizonyos fordulatot jelentett, hogy a brassói, illetve a környező falvak 1925-ben komoly lépéseket tettek a visszatérésre, elsősorban Hosszúfalú – Fűrészmező és Barcaúfalú gyülekezete. Eredmény azonban csak később született az 1926-os kormányválság után.

Ebben az évben a liberális kormányt újabb Averescu marsall elnöklése alatt létrejött koalíciós kormány váltotta fel. A vallási és művészetügyi miniszter, az aradi Vasile Goldis lett, aki sokkal fogékonyabb volt a kisebbségi egyházak igényei ügyében. Nagymértékben befolyásának köszönhető (valamint a kormánypártnak a Magyar Párttal történt bizonyos megegyezésének a zsinat-presbiteri egyház ügyének kimozdítása a holtpontról. Frint Lajos főesperes felhívásában jelezte, hogy a kormány belátta a száz püspökséghez történő csatlakozás lehetetlenségét. A minisztérium leirata 1926. december 22-én érkezett Aradra, melyben engedélyezte a szuperintendencia megalakítását.

Bizonyos előkészületek után 1927. április 2-án megtartották a Végrehajtó Bizottság utolsó gyűlését és miután örömmel nyugtázta a szuperintendencia közelgő létrejöttét, kimondta feloszlását.

A következő napon került sor az ünnepi közgyűlésre, majd nagy szótöbbséggel Frint Lajost szuperintendenssé, Ambrózy Andort főfelügyelővé választották. Ezután magyar nyelven letették az esküt és megválasztották az egyházkerület tisztviselőit. A kormány képviselőjében Zenone Facriseanu magyarul üdvözölte a megválasztottakat. Végül Solymossy Lajos alapítványt tett a lelkészképzés elősegítésére. A változások újabb lendületet adtak az egyházi szervezés előmozdítására.

A szuperintendencia megvalósulása azonban csak félmegoldás volt, mivel az Averescu-kormány bukása után törvénybeiktatása lekerült a napirendről. A Brassóban, 1927. november 10-én tartott közgyűlésen sajnálattal állapították meg, hogy úgy az egy-

12 Uo. 1927. 3., 1928. 3. szám.

13 Uo. 1927. 2-4., 9-10., 1928. 9., 1929. 10-11., 1930. 4. szám.

házi, mint az iskolai segélyek terén nincs előrelépés, csupán időnként részesülnek bizonyos juttatásokba. Néhány egyháztag, mint pl. özvegy Robeli Lajosné adományozta 35 hold föld tekinthető komolyabb segítségnek. Holtponton feneklettek meg a tárgyalások a szebeni konzisztóriummal Kiskapus, Székelyzsombor, Zelyk, Oltszakadát, Halmágy és Kolozsvár magyar gyülekezetének ügyében.

A következő évek közgyűlései sem tudtak komolyabb előrelépést felmutatni a törvényes elismerés ügyében. Bizonyos államsegély folyósítására azonban sor került, de a zsinattartást nem engedélyezték, sőt 1932 elején a kormány kétségbevonta a szuperintendencia jog szerinti fennállását és a központi tisztviselőktől megvonta az addigi állami támogatást.¹³

A zsinat-presbiteri evangélikus egyház fennmaradásának egyik alapvető feltétele a megfelelő lelkesí kar biztosítása volt. A kérdést bonyolította több lelkesí – mint pl. a purkerei – repatriálása. Bizonyos előrelépést jelentett 1923-ban, hogy Nagyváradon négy teológust levizsgáztattak, másrészt helyet biztosítottak a kolozsvári református teológián, beleértve az első jövődő lelkesíznőt (Szakács Irén) is. Ez utóbbi megoldás szükségessé tette a kifejezetten evangélikus jellegű tantárgyak oktatásának biztosítását.

E feladatot elsősorban Kirchknopf Gusztáv vállalta magára. Ezen erőfeszítések sem bizonyultak elegendőnek, úgyhogy 1924-ben, még mindig négy üres lelkesí állomás volt és gondot okozott, hogy többen a működők közül meghaladta a 60 évet.¹⁴

A lelkesízek, kántorok, tanítók és más egyházi szolgálatban lévők anyagi helyzete is komoly kérdéseket vetett fel. Ritka volt az olyan helyzet, mint amely Vukován állt fenn, ahol a lelkesí 16, a tanító 8 és a kántor 2 hold föld haszonélvezetében volt a hívek pénzbeli juttatásán túlmenően. Nyitott kérdés volt az ún. kongrua ügye. E kérdésben igyekeztek felhasználni Szórády esperes bukaresti kapcsolatait, azonban a huszas években állandó, megnyugtató megoldásra nem nyílt alkalom.

A nyugdíjú rendezésére az első lépések 1921-ben történtek. Kézzelfogható eredmény csupán 1926-ban mutatkozott, midőn Brassóban intézményt létesítettek abban a reményben, hogy a befizetésekből három év múlva évente 2–2 lelkesízt, tanítót és kántort tudnak segíteni.

Az egyházkerület részéről bizonyos segélyeket lehetett igényelni elaggott lelkesízek, özvegyek és árvák számára állami alpból, gyakorlatilag 1925-től kezdődően. Több alkalommal rendkívüli állami segélyek is kiutalásra kerültek. Így a szuperintendencia megalkulása után a brassói templom restaurálására 250 ezer lejt, különböző célokra 350 ezer lejt, valamint öt lelkesí segélyezésére 50 ezer lejt utaltak ki.

Működőképes volt az Erdélyrészi Gyámintézet, amely pl. 1927-ben tíz gyángó segélyezésére 29 ezer lejt adott. Lépések történtek a Magyarországon maradt Baldacei-féle alapítvány megfelelő részének megszerzésére.¹⁵

A hitélet megerősítése központi feladat maradt. Az 1. világháborút követően a változások sokkhatását túlélve egymás után léptek a gyülekezetek a cselekvés útjára, főképpen öntevékenyen, vagy a Végrehajtó Bizottság felszólítására.

Az aradi egyházmegye gyülekezete 1922. május 30-án tartott közgyűlésén Frint Lajos elnökletével tekintette át a helyzetet. Sajnálattal állapította meg, hogy mintegy száz

14 Uo. 1921. 7., 11., 1922. 3., 1923. 11–14., 17–18., 1925. 11., 1926. 7–8., 1927. 6–9. és 1928. 7. szám.

15 Uo. 1923. 5–6., 1925. 9., 1926. 7–8., 1927. 1., 6–9. és 1928. 9. szám.

repatriált családdal megfogyatkozott, de ugyanakkor áldozatkészségről tett tanúságot. A lugosi gyülekezet ugyanabban az időben újráválasztotta presbiterait és elutasította a szebeni konzisztóriumhoz történő csatlakozást. Képviselői részt vettek a bánsági egyházmegye 1922. június 25-én tartott közgyűlésén. Bohus Károly esperes és Ambrózy Andor elnöklété alatt felmérte a helyzetet, újráválasztotta tisztikarát és felkérte a hívet bizonyos állandó költségbefizetésre.¹⁶

A brassói egyházmegye tevékenységének fellendülése Nikodémusz Károly főesperesi megválasztásával indult meg. Kezdeményezésére 1928-ban bevezették a havi lelkész-értekezleteket a feladatok összehangolására.

Fontos intézkedéseket követeltek meg a háborús veszteségek pótlása, elsősorban a leszerelt harangok, a leromlott templomok és paplakok javítása és nem utolsósorban a modern kor követelményeinek biztosítására, mint pl. a villanyvilágítás bevezetése. Hosszúfalu – Alszeg a szükségletekre 1928-ban 180 ezer lejt adott össze. Nagyváradon 1927-ben pótolták a harangokat. Szatmáron 1930-ban istentiszteleti hely és paplak számára házat vettek. Nagykárolyban új oltárképet helyeztek el, Zajzonban csupán két templomi kályhára telt.¹⁷

Örvendetes eredményeket észleltek az úrvacsora és a konfirmációban részesülők száma tekintetében. Az aradi főesperességhez befutott adatok szerint 1923-ban 22 gyülekezet keretében 5727-en járultak úrvacsorához és 403 fiataalt konfirmáltak. A későbbi évekből csupán részadatokat ismerünk. Ezek közül kiemeljük az 1926-os évet, amelynek keretében Aradon 603 hívő járult úrvacsorához és 22 fiataalt konfirmáltak. Temesváron a megfelelő számok 483 és 17 volt.

Az új államhatárokon belül kialakuló gazdasági-társadalmi helyzet megerősítette a Bukarest célpontú elvándorlást. A magyar evangélikusok egy évszázad óta a többségi reformátusokkal együtt alkottak gyülekezetet. Számuk növekedésével a húszas években melengették az önállósá válás gondolatát, majd végre 1927. május 29-én a szuperintendens engedélyével megalakult az önálló gyülekezet. Ezt követően, főképpen a következő évtizedben, nagyobb arányú változásokra került sor, miután bizonyos nehézségek leküzdésével teljessé vált elválásuk a reformátusoktól.

Hasonló kérdések merültek fel Orsován, de végül is a reformátusoktól való elválásra nem került sor, mivel az a gyülekezet létalapját veszélyeztette volna.

Kolozsvárott sajnálatos események rázták meg a gyülekezetet. A kormányzótanács 1920-ban engedélyezte, majd az Averescu-kormány 1921-ben megerősítette a csatlakozást a zsinat-presbiteri szervezkedéshez, amelynek előharcosa Kirchknopf Gusztáv volt. Politikai befolyása felhasználásával 1924. április 9-én Schuller főlelkész rendőri segédlettel állította helyre a szebeni konzisztórium joghatóságát. A következő években súlyos belső harcok jellemezték a gyülekezetet. A helyzet jogilag változatlan maradt, mivel az 1925-ös és 1928-as választások alkalmával bizonyos többséget értek el a szebeni hívek. A légkör javítását célozta 1926-ban a létrejött kompromisszum, amely körvonalazta a magyar anyanyelvű hívek bizonyos jogait.¹⁸

A felekezeti iskolák fenntartása szintén a feladatok között szerepelt. A kérdés már 1920 körül – mivel az államsegély további folyósítása csupán ígéret maradt – megnehe-

16 Uo. 1922. 2., 5., 13. és 1923. 3-4. szám.

17 Uo. 1926. 9-10., 1927. 1, 6-9., 1928. 3., 6., 1929. 4-5., 1930. 6-7. szám.

18 Uo. 1923. 1., 1924. 5., 6., 8., 1925. 6., 9., 1926. 1., 3-4., 1927. 1-2., 6-9. és 1931. 1. szám.

zült. A továbbiakban is csak a hívek részéről lehetett számítani rendszeres és állandó támogatásra.

A megváltozott körülmények megsokszorozták a feladatokat. Így már az időszak elején intézkedések történtek a változásoknak megfelelő tankönyvek létesítésére. A Végrehajtó Bizottság 1921. július 19-i kelettel elrendelte az elemi iskolákban, hogy a magyar mondák mellett a román őstörténetet is tanítsák, ismertessék Románia történelmét és alkotmányát is.

Az iskolaügy tovább bonyolódott: az első világháború előtt – terhein könnyítendő – több gyülekezet szerződéseket kötött a magyar állammal iskolái átadására, és e meg egyezések nyomán a román állam magát jogutódnak nyilvánította. Így megszűnt 1922-ben az apateleki iskola azon a címen, hogy csupán 30 gyermek látogatja és román tannyelvűvé vált. Csernátfalván 1921-ben az állam átvette az iskolaépületet és tanítókat nevezett ki, hivatkozva a magyar állammal egykor kötött szerződésre. A gyülekezet pert indított és elhatározta felekezeti iskola felállítását. Végül sikerült két tantermet bírói ítélettel visszaszerezni. Tatrangon 1924-ben az állami iskola magyar tagozatán működő kántortanítót elbocsájtották és helyét a tanulók anyanyelvét nem ismerő utóddal pótolták.

A kormányzótanács rövid működése alatt néhány esetben engedélyezte az állammal kötött szerződés hatálytalanítását, illetve Brassóban új létesítését. Ilyen körülmények között 1926-ban hét magyar nyelvű, felekezeti iskola működhetett Csernátfalván, Purkerecen, Hosszúfalu-Alszegen, Zajzonban, Nagyváradon, Brassóban, valamint Vukován. Ez utóbbi a hívek anyanyelvén, szlovákul. Az 1928–1929-es tanévben szintén hét iskola működött, amelyekben 635 növendéket oktatott 17 tanító. Az 1930. évi közgyűlés elé terjesztett jelentés szerint a hét iskolában 760 gyermek tanult. Ugyanakkor a „felekezeti” iskolákból kiszorult 2376 tanuló és ezekből 1780-an állami iskolát látogattak, ezek jórésze román tannyelvű volt. Különleges helyzet alakult ki Aradon, ahol a római katolikus egyházközség által felállított elemi iskolába valamennyi magyar anyanyelvű tanulót befogadtak.

Néhány gyülekezetben vasárnapi iskolák is működtek, mégpedig Apácán, Hosszúfalu-Alszegen és Purkerecen magyar, Butyinban pedig szlovák nyelven.

Súlyt helyeztek az összes evangélikus tanuló törvényben biztosított vallásoktatásának megvalósítására, ami nagyszámú hitoktatót igényelt.¹⁹

A Végrehajtó Bizottság, majd a szuperintendencia gondjai között szerepeltek a középiskolák is. A kolozsvári magyar tannyelvű polgári iskola már 1923-ban megszűnt. A Hosszúfalu-Alszegen működő iskolák 1919-ben visszaszerezték az államtól és újra zsinat-presbiteri evangélikus felekezeti iskolává vált. Felmerült, hogy a változott viszonyok között, immár négy közigazgatásban dolgozók előkészítésére kell és lehet szolgálnia. Így 1921-ben terv készült ipari-kereskedelmi jellegű átalakítására, ami csak kis részben valósulhatott meg, elsősorban megfelelő anyagi eszközök hiányában. Ugyanakkor növekedtek az állami követelmények és a minisztérium megvonta a nyilvánossági jogot. Az 1929/1930. tanévben már nem működhetett.²⁰

Az 1919-ben bevezetett ostromállapot enyhültével, illetve bizonyos területeken megszűntével kezdett újjáéledni az evangélikus egyleti élet is. Csakúgy, mint a megelő-

19 Uo. 1921. 1., 4–6., 11., 1922. 6., 1924. 6., 1926. 9–10. és 1928. 1–3. és 12. szám.

20 Uo. 1921. 1., 18., 1923. 11–12., 1926. 2., 7–8., 1928. 12., 1929. 2., 1930. 1. és 1931. 1. szám.

ző időszakban a nőegyletek tevékenysége volt a leghatásosabb. Nagyváradon már 1923-ban folytatták a szegény iskolásgyermekek segélyezését. Kolozsvárott a Magyar Evangélikus Nőegylet 1926-ban lépett újra e tevékenység területére, tagjainak száma pedig 280-ra emelkedett. Megvalósításaiból megemlíthetjük, hogy 1929 karácsonyán 30 iskolásgyermek felruházását és emlékkönyvet kaptak a szegény sorsú konfirmáltak. A Purkerei Nőegylet 1926 karácsonyán öt gyermeket ruházott fel és három várandós asszonynak folyósítottak segélyt.

Purkerecen ifjúsági egyesület is működött, Brassóban pedig leányegylet. Aradon több rétű egyesületi tevékenység domborodott ki. Apácán 30 tagú dalárda, Kolozsvárott dalegylet lépett színre.²¹

A rendelkezésre álló adatok némi fényt vetnek az erdélyi evangélikus zsinat-presbiteri egyház nemzetközi kapcsolataira is. Természetesen szoros kapcsolat maradt fenn a magyarországi egyházkerületekkel. Fordulópontot jelentett 1927-ben csatlakozásuk az Evangélikus Világszövetséghez. Ugyanabban az évben a világszövetség küldöttsége Aradon járt és tudomást szerzett a szuperintendencia gondjairól.

A fentiek eredményeképpen 1929-ben Koppenhágában sorra kerülő 2. Evangélikus Világkonventen résztvett Frint Lajos szuperintendáns és Purgly László egyházkerületi másodfelügyelő.

A nemzetközi evangélikus szervezetek erejükhöz képest igyekeztek támogatást is nyújtani. Példaként hozhatjuk fel 1924-ben a kolozsvári magyar iskola ügyében tett lépéseiket, habár eredmény nem született. Több alkalommal anyagi segítséget is kaptak, így pl. Angliából 1924-ben és 1928-ban jött támogatás a felekezeti iskolák számára. Dániából 1929 karácsonyán érkezett nem lebecsülhető adomány.²²

Kétségtelenül az erdélyi zsinat-presbiteri egyházkerület megteremtése hősies küzdelem árán valósult meg és fenntartásáért a következő években további mélyreható erőfeszítések voltak szükségesek.

21 Uo. 1923. 5–6., 1926. 2., 4., 1927. 1., 1928. 1. és 1930. 4–5. szám.

22 Uo. 1925. 5., 1927. 2., 1928. 2. és 1929. 8. szám.

JENŐ GLÜCK

STEPS TAKEN ON THE ROAD TO ESTABLISHING THE TRANSYLVANIAN SYNOD –
PRESBYTERIAN EVANGELICAL DIOCESE
(1919-1932)

Among the issues covering the history of the church in the Carpathian Basin, there are a relatively small number of studies that endeavour to shed light on the past of those evangelical believers who aligned themselves with the Transylvanian Synod – Presbyterian Evangelical Diocese, as it is known today. This absence is even more strongly emphasised with regard to the period of change that occurred following the First World War (1914-1918).

In this situation, congregations belonging to the one-time Bánya and Tisza Bishopric were left without a church authority. At the same time, some Hungarian congregations and predominantly Hungarian congregations remained under the legal authority of the Evangelic Consistorium, with its seat located in Szeben, as a consequence of the past historic constraints which, around 1887, failed to achieve their succession, this occurring simultaneously with the battle of the Hungarian speaking natives of Moldavia, living in the region of Brasso.

In this new situation there were two possible opportunities for the congregations who aligned themselves with the Transylvanian Synod – Presbyterian Diocese. The first was the initiation of the Consistorium of Szeben to include all congregations who were left without support, with the exception of those who had become isolated several decades previously. The Consistorium of Szeben had solid foundations, and this fact was further reinforced by the resolution of the so-called county Szász national assembly of January 8, 1919, in which the unity of Transylvania with Romania was acknowledged, in accordance with the manifesto passed by the national assembly of Gyulafehérvár on December 1, 1918. This situation of the Consistorium versus Romanian authority was further reinforced by the support of certain measures introduced by the new state apparatus.

CSÍKY BALÁZS

A SZENT JÓZSEF HOSPITIUM EGYESÜLET

A Szentségi Jézus Szolgálói Kis Társaságának magyarországi működése
(1925–1950)

I.

A két világháború között Magyarországon felvirágzott a szerzetesi élet, sőt a fejlődés 1950-ig, a szerzetek magyarországi működésének betiltásáig tartott. Ez a korszakban megfigyelhető katolikus megújulás része és egyben egyik mozgatórugója is volt. Két tényezőben nyilvánult meg. Az egyik tényező a már meglévő szerzetek számbeli növekedése és új szerzetek megjelenése volt, a másik pedig a szerzetesi aktivitás fokozódása, a szerzetesi szellem és fegyelem megszilárdulása.¹ 1920 és 1950 között a szerzetesnők száma megháromszorozódott. Mindez annak ellenére történt, hogy az ország területe Trianon következtében harmadára csökkent. Az ekkor működő 41 női szerzet közül 18 volt új alapítású vagy egy régebbi szerzet újraindítása. A szerzetesek olyan területeken is aktivizálódtak, amelyekkel korábban kevésbé foglalkoztak, mint a társadalmi-szociális kérdések vagy a közelet.² Történetük feldolgozását azonban nehezíti, hogy 1950-es betiltásukat követően és annak következtében irataik nagy része szétszóródott, megsemmisült vagy lappang valahol. Dolgozatomban egy ebben az időszakban újonnan Magyarországra került, francia eredetű, szociális-ápoló tevékenységet végző női szerzeteskongregáció történetét mutatom be, melynek iratanyaga, szerencsés módon, nemrég került elő egy templom padlásáról.³ Ez az iratanyag képezi tanulmányom forrásbázisának gerincét, melyet egyéb levéltári anyagokkal sikerült kiegészítenem. A szakirodalomban a kongregáció magyarországi története, az előbb említett okokból, teljesen feldolgozatlan.

A társaság sajátossága, hogy egy egyesületen keresztül fejtette ki tevékenységét, így az egyesület és a társaság iratai és története tulajdonképpen megegyeznek egymással.

1 SZÁNTÓ KONRÁD: *A katolikus egyház története*. 2. köt. 2. kiad. Bp., Ecclesia, 1988, 592–593. p.

2 GERGELY JENŐ: *A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945*. Bp., Pannonica Kiadó, 1999, 193. skk.

3 A 0,16 folyóméternyi irat a klotildligeti római katolikus templom padlásáról került elő a tetőszerkezet felújítása során. Az iratokhoz az 1925 és 1940 közötti évekre tartozik egy iktatókönyv is. Az iratokat jelenleg a Klotildligeti R. K. Egyházközség őrzi, Piliscsabán. (A forrásanyagra a továbbiakban „SJH” rövidítéssel hivatkozom.)

Mivel a külvilág számára az egyesület tevékenysége volt ismert, sőt az általa létrehozott intézmények is a Szent József Hospitium nevet viselték, ezért ez szerepel munkám címeiben is.

II.

A SZENTSÉGI JÉZUS SZOLGÁLÓI KIS TÁRSASÁGA⁴

A társaságot 1857-ben alapította a toulouse-i Onesime Marie Guibret, pünkösdi vasárnap (május 31.), szentáldozása alatt, két másik társnőjével együtt, akik még aznap az Úr Jézus felszólítására más-más helyen áldoztak. Decretum laudis-t nyert 1876. február 4-én, decretum definitivumot XI. Pius pápától 1936. június 6-án, a végleges jóváhagyást pedig, mint pápai jogú kongregáció, 1961. július 2-án kapta meg. Papi ág is tartozik hozzá, melyet a női ág után röviddel, 1857. július 2-án alapítottak.⁵ A társaság tagjai az Eucharisztia imáadásának szentelik életüket, és két csoportba oszthatók: egyrészt vannak olyan nővérek, akik közös életet élnek a társaság házaiban (belnővérek), másrészt olyanok, akik a világban szétszórva élnek (külnővérek vagy kültagok). Utóbbiak ugyan szerzetesi életet élnek, de egészségi vagy családi okokból a világban maradnak. A külnővérek helyzetére jó példa Hevesi Etelka nővér esete, aki tanítónő volt a Mindszent környéki tanyákon, és ezért az első ideiglenes fogadalma előtt szükséges kánoni vizsgálatot lakóhelyéhez közel, a szegvári plébános előtt tehette le, és nem kellett ezért Klotildligetre utaznia, ahol a társaság magyarországi központi háza működött.⁶ A nővérek közötti kapcsolattartásnak többféle módja volt: a napi imák (officiumok), a havi konferenciák, a főnöknő körlevelei, a főnöknővel való levelezés és az évi tíz napos közös lelkigyakorlat.⁷

A cél tehát az Oltáriszentség tiszteletének előmozdítása, mindenkinek olyan mértékben és formában, ahogyan körülményei megengedik, mint például templomok tisztán tartása, betegek szentségekre való előkészítése, a Szentírás olvasásának terjesztése révén. Segítenek a papságnak a plébániákon, például oltárok díszítésével és fenntartá-

4 A társaság elnevezése változott. Az 1940-es években az Oltáriszentség Szolgálójának Kis Társasága nevet viselte, a szakirodalomban a Szentségi Jézus Szolgálói és az Eucharisztia Szolgáló Leányai elnevezések szerepelnek. (PUSKELY MÁRIA: *Szerzeteseh.* Bp., Zrínyi Nyomda Kiadója, 1990, 195. p., uő.: *Kétezer év szerzetessége.* 1. köt., Bp., Dinasztia Kiadó, 1998, 335–336. p.) A francia elnevezés, amelyet bélyegzőjükön használtak: Société des Servantes de Jésus dans le S. Sacrement. Mai elnevezésük: Servantes de l'Eucharistie. Latin elnevezésük: Institutum Famularum Jesu in SS. Eucharistiae Sacramento.

5 Nevük: a Szentségi Jézus Papi Szolgái. Magyarországi működésükről a szakirodalom nem tesz említést. Annyit tudtam meg róluk az iratokból, hogy amikor 1925-ben dr. Mátrai Gyula azt kérte, hogy a társaság a szabályainak másolatát küldje el a hercegprimási irodába, a papi ág a szabályzatát latin nyelven már elküldte oda. (SJH Iktatókönyv, 2/1925. június 30.) 1929-ben pedig Kriegs-Au Emil városmajori plébános és a Szentségi Jézus Papi Szolgái vállalták a heti szentmise elmondását, amely feltétele volt annak, hogy a társaság klotildligeti kápolnájában állandóan őrizhessék az Oltáriszentséget. (SJH Vaymár Gizella levele Shvoy Lajos székesfehérvári megyés püspökhöz, Klotildliget, 1929. december 10.)

6 Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (a továbbiakban: SzfvPL) No. 322F – 678/1932.

7 SzfvPL No. 322F – sz. n. Köhler Ferenc levele Shvoy Lajos megyés püspökhöz, 1928. július 1.

sával, és imádkoznak a klérusért. A társaság tagjai egyenruhát nem viselnek, világi ruhát hordanak.⁸ A jelöltidő hat hónap, a novíciátus ideje két év. A nővérek a szegénység, engedelmesség és tisztaság fogadalmait három évig teszik le egy-egy évre, és azután tesznek örök fogadalmat.⁹

Vaymár Gizella, aki a kongregációt Magyarországon letelepítette és később vezette egészen a betöltésig, egy lourdes-i zárándoklat alkalmával ismerkedett meg a társasággal. Ekkoriban már elmúlt ötven éves¹⁰, de ez nem akadályozta abban, hogy életében valami egészen újat kezdjen el. Foglalkozása postai ellenőr volt, tehát ahhoz a társadalmi réteghez tartozott, amelynek gondozását a társaság Magyarországon célul fogja kitűzni.

A magyarországi működést 1924. december 12-én egy kihallgatáson szóban engedélyezte Csernoch János hercegprímás. Az írásbeli engedélyt 1925-ben kérte a primástól M. S. Buisson generális anyja és Vaymár Gizella Mária Józefa nővér. A hercegprímás az esztergomi egyházmegye területén a működést ideiglenesen engedélyezte, és kérte a társaság részletes szabályzatát magyarul.¹¹ Az érsek 1925. november 6-án hagyta jóvá a társaság letelepedését, és dr. Mátrai Gyulát nevezte ki lelki vezetőjéül.¹²

III.

A SZENT JÓZSEF HOSPITIUM EGYESÜLET

Az egyesület 1928. szeptember 13-án, Budapesten, az Országos Katolikus Szövetség tanácstermében tartotta alakuló közgyűlését. „Vaymár Gizella a szervezési munkálatok vezetője elfoglalja az elnöki széket és ismerteti az egyesület célját: Magyarország különböző vidékein oly otthonokat létesíteni, ahol testi és lelki üdülésre szoruló, azonban szerény körülmények [között] lévő úrinők hosszabb vagy rövidebb ideig pihenhetnek. Ezenkívül az otthon egyik része arra szolgál, hogy az önmagukkal meghasonlott egyének lelki és testi ápolásban részesüljenek.”¹³ Elnöknőnek Vaymár Gizellát, alelnöknőnek Lingauer Erzsébetet, titkárnak Schmidt Margitot, tanácsstagoknak Horváth Máriát, Kiss Irmát, Neverkla Gizellát és Velics Valériát, pénztárosnak Strazsek Máriát, ellenőrnek Rózsay Margitot választották. Az egyesület ügyésze dr. Schág Károly lett, egyházi elnökök Köhler Ferenc lazarista házfőnök és dr. Mátrai Gyula. A közgyűlés fővédnökének Erzsébet főhercegnőt kérték fel, aki a fővédnökséget később el is vállalta.¹⁴ A közgyűlés felhatalmazta az elnöknőt, hogy Klotildligeten ingatlant vásároljon.

8 A társaság célját azért fejtettem ki részletesebben, mert a magyarországi működés során a tevékenysége részben más irányú, illetve ennél bővebb lesz.

9 A társaságot részletesen leírja: SJH M. S. Buisson generális anyja és Vaymár Gizella levele Csernoch János hercegprímáshoz, Budapest, 1925. február 26. és egy aláírás nélküli gépelt fogalmazvány, felirata ceruzával: „Egri ftdn úrnak felkérésére, Klotildliget, 1939” ld. még a 4. jegyzetben Puskely Mária műveit.

10 Született: Pozsony, 1871

11 SJH Esztergom, 1925. június 23. Ikt. szám: 1070/1925. másolat

12 Uo. Mészáros János budapesti érseki helytartó levele Vaymár Gizellának, Budapest, 1925. november 6. Ikt. szám: 3028/1925.

13 Uo. Jegyzőkönyv a Szent József Hospitium Egyesület alakuló közgyűléséről, Budapest, Ferenciek tere 7. I.em. 8., 1928. szeptember 13.

14 Uo. Erzsébet főhercegnő levele Vaymár Gizellának, Alcsüt, 1928. november 8.

Az egyesület módosított alapszabálya szabatosan fogalmazza meg a célt: „testi és lelki üdülésre szoruló, főképp elszegényedett középosztályhoz tartozó nőknek betegség, nagyobb lelki megrázkódtatás (öngyilkossági hajlam) vagy túl kimerültség esetén jutányos, megfelelő üdülésre alkalmat adni.”¹⁵ Az egyesület tevékenységének szükségességét így indokolta meg az elnöknő a népjóléti miniszterhez írt levelében: „Hazánkban a szociális és anyagi összeroppanásnak sajnálatos következménye a középosztály nyomorúsága s munkanélkülisége, árvák, özvegyek elszegényedése s a siralmas helyzetbe került nyugdíjasok tengődése. Ez az állapot már tíz éve tart és lassan ölt sorvadásban alásta a morális, sokszor fizikailag is gyenge lelkeknek ellentálló képességét és elvette az élethez való bizalmat, és ez viszont szülte a legszomorúbb járványt, az öngyilkosok járványát. Kérdezzük, hol található annyi bajra orvosság? Mert, hiszen még a magas kormányoknak, a népjóléti minisztérium élén álló kiváló mesterének, Kegyelmes Uramnak meleg szíve és bőkezősége sem tud ez általános miséria ellen küzdve, minden sajtó sebre írt adni. *Itt a társadalomnak is be kell kapcsolódnia, kiki a maga tehetsége szerint segítsen.* (kiemelés tőlem – CS. B.) [...] Ez az újonnan alakult Egyesület szolgálni akar az elkeseredett, küzdeni gyenge vagy arra képteleneknek [...] még az öngyilkossági gondlattal is kacérkodó kétségbeesetteknek s főleg azon szerencsétlen hajótörötteknek, kik e szörnyű lépést már el is követték s utána visszatérve otthonukba, ott ugyanazon okokkal találkozhatnak, melyek őket az örvénybe taszították s most talán még nehezebb viszonyt teremtettek maguknak azzal a testi-lelki megrázkódtatással egybekötött rombolással. [...] A Szent József Hospitium szeretettel akarja őket befogadni és rendes tagjaival ápolni, gyógyítani, vigasztalni és lelkiedzéssel megerősíteni, jóságos családi ápolással új életkedvet beléjük önteni és így a társadalomnak visszaadni. Pártoló tagjaink által velük összeköttetésben maradunk, ha kell, munkaalkalomhoz segítjük őket. Azonkívül a középosztályhoz tartozó komoly, de szerény életviszonyok között élő úri-nőknek akarunk jó, olcsó és családias felüdülésre, nyaralásra vagy bármikor pihenésre alkalmat adni, hol testi-lelki fáradalmaikat kipótolhassák (!).”¹⁶ Az egyesület kettős célja tehát lelkibeteg nők lelki és testi (de nem orvosi jellegű) gyógyítása és középosztálybeli nők nyaralási lehetőségének biztosítása volt. Erre a célra kívántak szerte az országban hospitiumokat létrehozni.

A hospitium (hospitale, magyarul ispotály) a keresztény ókortól kezdve olyan intézményt jelentett, ahol az átutazó idegenek és a zarándokok megszállhattak és megvendégelték őket, a megbetegedetteket pedig ápolták. Sok helyen ezeket az épületeket kolostorok mellé építették és a szerzetesek tartották fenn őket, de voltak püspöki városok és társaskáptalanok által fenntartott, sőt királyi alapítású hospitiumok is. A hospitale (ispotály) később kifejezetten a szegény betegek állandó gondozására szolgáló intézményt jelentette.¹⁷ Az egyesület a „hospitium” szó szinonímájaként az „otthon” elnevezést használta. A fent említett két cél mellé később, amint erre igény mutatkozott és újabb

15 SJH A Szent József Hospitium Egyesület Alapszabályai, Budapest, 1928. november 19., I.fej. 5.§. (a továbbiakban: Alapszabály)

16 Uo. Vaymár Gizella elnöknő és Lingauer Erzsébet alelnöknő levele Vass József népjóléti és munkaügyi miniszterhez, 1928. november 28.

17 SÁLY LÁSZLÓ: *Hospitium*. In: Katolikus Lexikon. 2. köt. Szerk.: BANGHA BÉLA. Bp., 1931, 332. p. és DIÓS ISTVÁN: *Isplotály*. In: Magyar Katolikus Lexikon. 5. köt. Főszerk.: DIÓS ISTVÁN. Bp., Szent István Társulat, 2000, 382–383.

otthonok nyíltak meg, egy harmadik is társult, így kibővült a „hospitium” jelentése. A harmadik cél idősebb nők hátralevő életükre való befogadása volt.

Kik lehettek az egyesület tagjai? „Az Egyesület tagja lehet minden katolikus nő, ki az alapszabályokban jelzett köteleességekre vállalkozik. Férfiak mint egyleti orvosok, igazgatók, ügyész vagy jótevő, mint tiszteletbeli tagok támogathatják az egyesületet. Az Egyesületnek rendes és pártoló tagjai lehetnek. 1. Rendes tag az, akit a tanácsgyűlés annak felvesz, belső vagy külső szolgálatra és évi 5 pengő tagdíj fizetésére kötelezi magát. A belső szolgálatot teljesítők végzik az otthonokban felmerülő teendőket és a gyámolítandók testi-lelki gondozását. A külső szolgálatot teljesítők meg felkeresik és az Egyesület otthonaiba felvételre ajánlják a gyámolásra szoruló egyéneket, azokat látogatásuk alkalmával támogatják, legalább egyszer évente az elnöknő által jelölt otthonban legkevesebb 5 napi munkájukkal segítenek. 2. Pártoló tagok, kik az Egyesületnek erkölcsi támogatást nyújtanak és évente az otthonok fenntartására legalább 2 pengőt adnak. [...] Az egyházi tanácsadó az egyházmegyei hatóság által megbízott felszentelt pap. Hatásköre az Egyesület szellemi vezetése és ellenőrzése. A közgyűlés vagy a tanácsülés tárgysorozatába felvett valamely tárgy elleni tiltakozás esetén a mindenkori Esztergomi (!) Érsek-Hercegprimás Úr jóváhagyása kérendő ki.”¹⁸ Az egyesület katolikus jellegű volt, tagjai csak katolikus vallásúak lehettek. Az alapszabályokat a belügyminiszter 1930. január 25-én hagyta jóvá.¹⁹

Az alapszabály tehát a rendes tagok között megkülönböztet belső és külső szolgálatot végzőket, ami megfelel a társaság belnővér és külnővér felosztásának. Az egyesület rendes tagjai egyben a társaság tagjai is voltak. A két szervezet közötti kapcsolatot az is mutatja, hogy az egyesület elnöke és a társaság magyarországi vezetője Vaymár Gizella Mária Józefa nővér volt, és az egyesület vezetősége is a társaság tagjaiból állt. Maga Vaymár Gizella erről a kapcsolatról így ír: „A Szentségi Jézus Szolgálóleányainak Kis Társasága, hogy működését zavartalanul folytathassa és azért mégis titkos szerzetességet megőrizze, mint külső keret és a világ szeme előtt működő szervezet, megalakította a Szent József Hospitium Egyesületet.”²⁰ „A mi Kis Társaságunk sajátságához a SSm. (az Oltáriszentség – Cs. B.) példájára bizonyos elrejtettség, a titkosság hozzátartozik. Itt hazánkban szegénységünk miatt – igen nehéz lenne a titkosságot a vagyonszerzéssel összeegyeztetni.”²¹ „Nálunk Magyarországon Klotildligeten van a központ – Kis Berceau - (ti. a társaság központja – Cs. B.), ahol a nővérek közösen szerzetesi életet élnek az Anyaház vezetése alatt, de kifelé – minthogy a Társaság célja titk[osnak] maradni - »Szent József Hospitium« hölgyüdülő címen működik S.J.H. vagyis Societas Jesus Hostia kezdőbetűt használva (ti. ez látható az egyesületi bélyegző közepén – Cs. B.).”²² Az egyesület és a társaság tevékenységét ennek alapján azonosnak vehetjük. Felmerül azonban a kérdés, hogy az egyesület és a társaság céljai hogyan egyeztethetők össze, hiszen azok nem fedik teljes mértékben egymást: a társaság az Oltáriszentség imáadására jött létre. Erről így ír Vaymár Gizella: „Congregatióink főcélja a Legméltóságosabb Oltá-

18 SJH Alapszabály, II.fej. 8.§., III.fej., 11. §., 2. a) pont

19 188.127/1929/VII. szám alatt.

20 SJH Vaymár Gizella levele Serédi Jusztinián hercegprimáshoz, 1930. július 1.

21 Uo. Vaymár Gizella levele Shvoy Lajos megyés püspökhöz, 1928. november 30.

22 Uo. Aláírás nélküli gépelt fogalmazvány, felirata ceruzával: „Egri ftdn úrnak felkérésére, Klotildliget, 1939”

riszentségben jelenlévő Úr Jézus imádása és engesztelése. Szabályainknak 2 főpontjának teljesítésére, azaz a S.S. adorálására (az Oltáriszentség imádására – Cs. B.) és a Róla szóló nagy Officium a kitett legm[éltóságosabb] Oltáriszentség előtt való elmondására egyrészt – másrészt a világban kint élő tagjaink lelkigyakorlatainak elvégzésére és a szerzetes életre való nevelésére szükségesnek bizonyult egy otthon létesítése, ahol egyúttal az adminisztrációt is elvégezhetjük a communautéban élő Nővérekkel együtt.”²³ A klotildligeti ház tehát egyszerre volt rendház, novíciátus és otthon, a nővérek munkahelye. A lelkigyakorlatok, a házi kápolna, az otthon lelkészei és a természeti környezet az üdülők és a nővérek lelki és testi megújulását egyszerre szolgálták.

IV.

LETELEPEDÉS KLOTILDLIGETEN

1927-ben öt nővér, Vaymár Gizella vezetésével egy központi háznak alkalmas telket vagy ingatlant szándékozott vásárolni kölcsönből. A tervük, amelyet Köhler Ferenc lazarista atya, a piliscsabai lazarista rendház főnöke is támogatott: „Mária-leányoknak és komoly nőknek, nyaralási alkalmat nyújtani »lelki szanatórium«-ban »nyaralási Colónia« címén, külföldi mintaszerűen.”²⁴ Két helyszín került szóba, egy sváb-hegyi telek és egy piliscsabai ingatlan. A sváb-hegyi telket drágának, kicsinek tartották, és állatokat is kívántak tartani;²⁵ az pedig kétséges volt, hogy akkor is lehet-e majd állatokat tartani, ha a környező telkek beépülnek. Ellene szólt a teleknek az is, hogy nagyon „szem előtt van”, így a szent hivatás gyakorlására nem alkalmas. Nyaralásra sem megfelelő, hiszen Budapesten van, márpedig mindenképpen nyaralót kívántak vásárolni, hogy az évente egy havi közös életre alkalmat adjanak, és a kültagok, akik a világban dolgoznak, ezalatt pihenni, üdülni is tudjanak.

A piliscsabai ingatlan vásárlása mellett szólt, hogy a nyaralók lelkigondozásában nagy segítséget jelentenének az ott már korábban letelepedett lazarista atyák és irgalmas nővérek²⁶, és a lelkigyakorlatok megtartását is könnyebben vállalnák a papok, ha egyúttal üdülnének is. Mindezen érveket mérlegelve a társaság tanácsa a piliscsabai ingatlan megvásárlása mellett döntött. A generális anya ugyan azt javasolta, hogy jobb, ha a központ Budapesten van, de ezt úgy oldanák meg, hogy Vaymár Gizella Ferenciek terén lévő lakásán fenntartanak egy irodát. „Jobbat, olcsóbbat mint a Hollandi (!) világot nem fogok találni sehol. Ötszáz millióval, csak 4 éves masszív épület, kápolnának

23 ld. 21. jgyz.

24 SJH Vaymár Gizella levele a társaság lelki igazgatójához, Budapest, 1927. január 29.

25 Az állatokat nyilván szűkös anyagi körülményeik miatt tartották volna, hiszen a telek megvásárlására is kölcsönt kellett felvenniük.

26 A lazarista atyák 1898-ban nyitották meg piliscsabai rendházukat, sokáig a kongregáció magyarországi központját. Az irgalmas vagy vincés nővérek, tulajdonképpen a lazaristák női ágának tekinthetők, mivel vezetésük alatt állnak. 1905-ben megnyitott piliscsabai (klotildligeti) házuk rövid ideig központi ház volt, majd pedig beteg nővérek otthona. (Schematismus venerabilis cleri Dioecesis Alba-Regalensis ad annum Domini MCMVI. Albae-Regiae, Typis Colomanni Számmner, 86. p. és Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Albaregalensis. Ad annum Domini jubilarem MCML. Székesfehérvár, Vörösmarty Nyomda, 1950, 78–79, 82. p. a továbbiakban: Schematismus Albaregalensis 1950)

nagyyszerű alkalmas helyiséggel, minden komforttal, adómentes, 3ezer négyzetöllel, igazán teljesen megfelelő lenne nekünk. Erre lehetne a dollár kölcsönt rátáblázni, nem nekünk, hanem mindjárt a tulajdonost kifizetni vele. — Célunknak a Ferber villa is megfelelne. Legalább a diaconisszák nem kapnák el előlünk.”²⁷ Amíg az adásvételi szerződést megkötötték, a nővérek egy villában béreltek nyári lakást.²⁸

A Piliscsabán való letelepedés mellett tehát három körülmény szólt. Az első az üdülésre alkalmas természeti és lakott környezet, a Pilis hegyei által övezett község nyaralótelepe. Klotildliget nyaralótelepet az 1895-ben átadott Esztergom-Budapest vasútvonal mellett parcelláztatta ki piliscsabai uradalmából József Károly, Habsburg főherceg. A nyaralótelep 1925-ben önálló község lett²⁹, de továbbra is a piliscsabai plébániához tartozott. A letelepedés második indoka a Budapesthez való közelség volt. Az utat lerövidítette az előbb említett vasútvonal is. A nővérek által kiszemelt villa a vasútvonal mellett, a klotildligeti megállótól két-három percrenyire feküdt. A harmadik indok a lazarista atyák és az irgalmas nővérek jelenléte volt, akik nagy segítséget jelenthettek a nyaralók lelkigondozásában. Ez a három körülmény játszott szerepet abban is, hogy 1937-ben az angolkisasszonyok házat vásároltak, két év múlva pedig polgári iskolát nyitottak Klotildligeten. 1942-ben pedig a megváltós nővérek vásároltak nyaralóházat a budapesti Szent Margit Intézet számára.³⁰ A dolgozatom bevezetőjében vázolt országos szerzetesi megújulási folyamat tehát helyi szinten játszódott le Klotildligeten.

Hasonló kezdeményezések jelentek meg ugyanebben az időben más keresztény egyházakban is, így például az evangélikusoknál. Vaymár Gizella előbb idézett levelének a diaconisszákról szóló megjegyzése hívja fel erre a figyelmet. A diaconisszák az 1924-ben, Pauer Irma által alapított Fébé Diaconissza Nőegylet tagjai voltak. Az evangélikus egyesület igehirdetéssel, szegények, rászorultak segítségével végezte a szeretetszolgálatot. A diaconisszák közösségben végezték munkájukat, melynek külső jele volt egyenruhájuk. A vezetőség tagja volt a mindenkori bányakerületi evangélikus püspök. Ez az egyesület országos volt, később sok helyen alakultak helyi szervezetei. Piliscsabán (Klotildligeten) több telket is vásároltak, itt kézműves munkával foglalkoztak, így például festettek, karácsonyi vásári árukat készítettek, emellett tanulták a betegápolást, elsősegélynyújtást, készültek az igehirdetési szolgálatra. Amikor az egyesület már országosan is elterjedt, Klotildligeten háttérbe szorultak a kézműves munkák. Az egyesület két otthona közül az egyik főleg hitébresztő, hitmélyítő konferenciák színterévé vált. Itt rendezték minden nyáron az éves egyesületi konferenciákat is. Az egyesület tagjai itt pihentek és készültek fel a diakóniai munkára. A másik otthon az idős testvérek öregotthona volt.³¹ A Fébé Diaconissza Egylet és a Szent József Hospitium Egyesület tevékenysége párhuzamba állítható egymással. A diaconisszák is egyesületi keretben végezték evangelizációs és szociális-karitatív munkájukat, melynek helyszínül ők is Klotildligetet választották. A diaconisszák életformája hasonlóságot mutat a katolikus egyház lazább szervezetű és kevésbé szigorú szabályok között működő szerzete-

27 ld. 24. jgyz.

28 SzfvPL No. 322F – sz. n. Vaymár Gizella levele Shvoy Lajos megyés püspökhöz, 1928. július 17.

29 Klotildliget nevét 1949-ben Pilisligetre változtatták, 1950-ben pedig visszacsatolták Piliscsabához. (GYALAY MIHÁLY: *Magyar igazgatástörténeti helységnévlexikon*. 2. köt. 2. kiad. Bp., 1997, 1160. p.)

30 Schematismus Albaregalensis 1950, 78. skk.

31 MOCSÁRY DEZSŐ: *A piliscsabai evangélikus gyülekezet története*. In: Piliscsabai Polgár, 2000. október, 8–9. p.

si közösségeivel, melyeket ma "a megszentelt élet világi intézményei" elnevezéssel jelölnek.

Az ún. Hollandi(a) villa³² adásvételi szerződését 1928-ban kötötték meg. A vételárat a beltágok adományából és kölcsöneiből, valamint az Esztergom-vidéki Hitelbank Részvénytársaságtól felvett 16.000 pengő váltóhitelből fizették ki.³³ Velics M. Valéria nővér például évi 2000 pengőt vállalt, de számítottak a pártoló tagok adományaira, gyűjtésből, tombolából befolyó összegekre és Erzsébet, Habsburg főhercegnő is ígért pénzt.³⁴ A népjóléti minisztertől már 1928 őszén, majd 1929. augusztus 31-én újra 1000 pengő segílyt kért Vaymár Gizella főnöknő, hogy az otthont be tudják rendezni. A minisztertől nem sikerült pénzt szerezni.³⁵ Franciaországból azonban igen. 1929-ben Sylvain Fernand abbé, niorti plébános adott kölcsön egy nagyobb összeget. Ez a 80.000 frank még 1950-ben is terhelte jelzálogkölcsönként az egyesület ingatlanát.³⁶

A társaság tehát anyagi nehézségekkel küzdött, de sikerült megvennie az ingatlant és kialakítania a rendházat. Shvoy Lajos székesfehérvári megyés püspök 1928. december 14-én megadta az engedélyt, hogy a társaság házat és kápolnát nyisson Klotild-ligeten.³⁷ A püspök, mielőtt a ház és a kápolna megnyitására engedélyt adott volna, kikérte Köhler Ferenc, piliscsabai lazarista házfőnök véleményét.³⁸ Köhler atya, mint már említettem, kezdettől fogva támogatta a nővérek tervét, segítette a magyarországi letelepedés ügyeinek intézésében, egyházi elnöke volt a Szent József Hospitium Egyesületnek, és később is segítette a nővérek munkáját.

V.

A TÁRSASÁG MŰKÖDÉSE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚIG

1. A hospitiumok

1929. június 16-án kezdte meg működését a Szent József Hospitium, és augusztus 31-ig a hölgyvendégeknek teljes ellátással biztosították az üdülést és a lelkigyakorlatot. Már az első nyáron 34 magányos hölgy nyaralt itt, akik közül 15-en tartottak lelkigyakorlatot.³⁹ Az otthonban csak az egyesület tagjai üdülhettek, aki nem volt tag, annak pártoló tagként be kellett lépnie az egyesületbe az üdülés első 24 órája alatt.⁴⁰ Az ellátás mindenkinek egyforma árban volt, egy- vagy kétszemélyes szobákban. 1930-ban öt szobával bővítették az otthont, így összesen tizennégy szobájuk volt, huszonkét férő-

32 Címe: Béla király útja 72., későbbi számozás szerint 96. Az ingatlant Schmedding Péter adta el az egyesületnek.

33 SJH Váltóbiztosítéki okirat, Esztergom-vidéki Hitelbank Rt., Esztergom, 1928. szeptember 20.

34 SzfvPL No. 322F – sz. n. Köhler Ferenc levele Shvoy Lajos megyés püspökhöz, Kercseliget (Somogy megye), 1928. december 3-7.

35 SJH Vaymár Gizella elnöknő beadványa Vass József népjóléti és munkaügyi miniszterhez, 1929. augusztus 31.

36 Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL) XIX-B 1-h/II. 164. doboz 5638-15. Magyar Nemzeti Bank Közgazdasági Osztály VI. sz. Bejelentőív, Bp., 1946. március 9.

37 SJH Ikt.szám: 2436/1928.

38 ld. 34. jgyz.

39 ld. 35. jgyz.

40 SJH Házirend, 1931. február 11.

hellyel. A kertben különálló fürdőházat is építettek. 1930-ban Klotildligeten 42 tag üdült pénzért, és 11 tag ingyenesen. Az ellátási ár, beleértve a szoba bérletét, a napi teljes ellátást és a ruhanemű használatát is, 4 pengő 50 fillér és 7 pengő között mozgott. Lelkigyakorlatot egyénileg és csoportosan 24-en végeztek. Az egyesület rendes tagjainak száma 34, pártoló tagjainak száma 56 volt.⁴¹

Hamarosan azzal keresték meg az egyesületet, hogy ne csak üdülésre nyújtson alkalmat, hanem idősebb vagy egyedülálló hölgyeket egész életükre is fogadjanak be teljes ellátásra. Az igény főleg Budapesten merült föl, hogy a rokonok a bentlakókat könnyen meglátogathassák. Hat hölgyet azonnal tudtak volna fogadni, ha lett volna megfelelő lakás. 1931 nyarán már kész volt a terv egy ilyen típusú budapesti hospitium felállítására, amely szintén Szent József nevét viselte volna. A kiszemelt házat bérbe vették volna, mivel a klotildligeti hospitium nem tudta támogatni az új intézményt, hiszen nem csak magát kellett fenntartania, hanem fizetni kellett a felvett kölcsönöket is. Az új hospitiumban érvényben lettek volna a klotildligeti házszabályok: kizárólag csak katolikus nőket vesznek fel, akik az egyesületnek alapító vagy pártoló tagjai. A lakók szolgálatát az egyesület rendes, külső vagy belső tagjai látják el. Változás lett volna az első otthonhoz képest, hogy míg ott a hölgyek szobáiba nem mehettek be férfiak, addig a budapesti hospitiumban a férfitrokonok fogadására külön fogadószobát alakítottak volna ki. Beköltözésükkor a vendégek egy szoba bútort és fehérneműt lettek volna kötelesek magukkal hozni, mely haláluk után az egyesületnél maradt volna. Azokat a tárgyakat, amelyeket a bentlakás alatt használ a beköltöző hölgy, jegyzékkel lett volna köteles átadni. Köteleznie kellett volna magát továbbá arra, hogy legalább egy évig az otthonban lakik. A temetési költségeket, az orvos, fogorvos és az utazás költségeit az egyesület nem vállalta volna, de az új otthonnak lett volna saját orvosa.

Készen állt tehát a részletes terv az egyesület második hospitiumának felállítására, melybe azonnal négy hölgy is jelentkezett. A gazdasági válság miatt azonban 1931 augusztusában el kellett halasztani az otthon felállítását.⁴² A terv csak 1936. október 1-jén valósult meg, amikor kibérelték a Budapest, IV. kerület Kossuth Lajos utca 1. szám alatt a szükséges helyiségeket.⁴³

1932-ben 50 nő üdült a klotildligeti otthonban, akik közül 45-en végeztek lelkigyakorlatot. A lelkigyakorlatosok száma a korábbi évekhez képest jelentősen megnőtt. 9-en ingyenesen üdültek, a többiek nagy része is kedvezményesen. A nyári hónapokra sikerült házi lelkészt szerezniük, Drexler Antal nyugalmazott prépost-plébánost, azonban télre nem tudtak neki megfelelő lakást biztosítani.

1932 nyarán végig telt ház volt Klotildligeten, még a padláson is laktak, és így is sok jelentkezőt el kellett utasítaniuk. Tovább bővítették az otthont: egy fürdőszobával és egy kis szobával. Augusztus 20-án Szent István napi bazárt rendeztek a kápolna kibővítésére, mert vasárnap annyian jártak misére, hogy sokan a kertben kellett, hogy álljanak. Az egyesület rendes tagjainak száma azonban lassan gyarapodott, ezt a tagsággal

41 SJH A Szent József Hospitium rendes évi közgyűlésének titkári jelentése, Budapest, 1931. december 30.

42 Uo. A budapesti otthon felállításának terve, Vaymár Gizella aláírásával, Klotildliget, 1931. július 9. és a Szent József Hospitium rendes évi közgyűlésének elnöki jelentése, Budapest, 1931. december 30.

43 Az épület jelenleg az V. kerületben van. A Ferenciek terén álló ferences rendházzal van szó. (SJH Adatszolgáltató-lap a polgármesteri IX. ügyosztálynak.)

járó áldozatvállalással magyarázta az egyesületi titkár.⁴⁴ A tagok száma csak 1935-re emelkedett meg jelentősebb mértékben.⁴⁵

Az egyesület továbbra is anyagi gondokkal küszködött: „Szegény hazánkban nagy a szegénység, de leginkább a középosztályban. A folytonos fizetési apasztás, az adók és közterhek ismételt emelése oly nagy próbáknak tesz ki bennünket, melyektől megremegeg épületünk. Mindenféle című pót és mellék illeték lefizetése mellett alig marad már az intézménynek a legszükségesebb beszerzésekre”⁴⁶ – utalt az elnöknő a gazdasági válság hatásaira. A klotildligeti ház nem tudta a szükséges összeget előteremteni a kiadásokra, ezért elhatározták, hogy kibérlik az egyik tag balatoni villáját. A fonyódi ház 30 szobából állt, több mellékhelyiséggel, az erdőben álló villához saját strand, móló és 14 fürdőkabin tartozott. Ez lett a második hospitium, Fonyód-Bélatelepen, amelyet 1933. június 15-én nyitottak meg. Ebben az üdülőben egész családokat is el tudtak helyezni, ami újdonság volt, hiszen korábban csak egyedülálló nőket fogadtak.⁴⁷ A nők mellett tehát férfiak is üdülhettek itt, természetesen elválasztott, külön strandon. Fonyódon 1935-ben 94 hölgy üdült.⁴⁸ „Főcélunk, szeretetteljes gondozással a lelkekhez férkőzni és a katolikus erkölcsi fogalmat a nyári üdülés és fürdőzéssel összhangba hozni segíteni” – írta az új otthonról Vaymár Gizella.⁴⁹ Ezt a házat 1937 májusáig bérelte az egyesület.⁵⁰

Az 1938-as Eucharisztikus Kongresszus fontos esemény volt az Oltáriszentség imádására alakult társaság életében. A kongresszus vendégei számára az egyesület Klotildligeten 16 szobát ajánlott fel teljes felszereléssel, 25 ágygal, ingyenesen, vállalták a reggeli és a vacsora biztosítását. A budapesti házban 7 szobát, 11 vagy 12 ágygal, és ott az ebédet is vállalták, azt azonban nem ingyen.⁵¹

Az egyesület célját és tevékenységét, önzetlen munkáját így jellemezte 1936-ban az elnöknő: „Nem törekszünk másra, mint arra, hogy a középosztályhoz tartozó hölgyközönségnek fáradságos munkálkodásuk vagy betegség után teljes csendet és pihenésre alkalmat nyújtsunk, és azt anélkül, hogy megszokott millieujükkal ellenkezően kelljen élniük. Ha majd a most még ránk nehezedő terhek megenyhülnek velünk szemben, oly úrinőket is szeretnénk üdültetni, ápolni, akik ezt elszegényedésük esetében saját egészségükből vagy erejükből nem élvezhetnék. [...] A hospiciumainkban mindenhol az összes házi, kerti vagy személyi munkát, kiszolgálást kizárólagosan rendes tagjaink teljesen önzetlenül végzik [...] Mindent szeretetből a szeretetért!”⁵² Az említett terhek elenére, amelyek főként a klotildligeti ház vásárlásakor felvett kölcsönök részleteit jelen-

44 1932-ben 42 rendes tagja és 66 pártoló tagja volt az egyesületnek. (SJH A Szent József Hospitium Egyesület 1932. évre szóló titkári jelentése, Klotildliget, 1933. március 21.)

45 52 rendes tag és 155 pártoló tag.

46 SJH A Szent József Hospitium Egyesület 1931. és 1932. évi összevont közgyűlésének elnöki beszámolója, Budapest, 1933. március 22.

47 L. előző jgyz. Fonyódon a Velics villát bérelték.

48 Ugyanebben az évben Klotildligeten 36 hölgy üdült. (SJH Jegyzőkönyv a Szent József Hospitium Egyesület 1935. évi működéséről szóló jelentésről. Budapest, 1936. április 11.)

49 SzfvPL No. 322F – 1258/1933. Vaymár Gizella levele Shvoy Lajos megyés püspökhöz, 1933. május 27.

50 SJH Iktatókönyv 28/1937. bejegyzés, május 10.

51 Uo. Vaymár Gizella levele Mihálovics Zsigmondnak, a Világkongresszus Előkészítő Bizottságához, 1937. június 17.

52 ld. 48. jgyz.

tették, lassan mégis továbbépítették a klotildligeti otthont: 1937-ben, 1938-ban,⁵³ 1941-ben és 1942-ben⁵⁴ is megtoldották néhány helyiséggel.

1936-ban és 1938-ban az egyesületet virilis tagság illette meg a klotildligeti községi képviselőtestületben. Ez mutatja, hogy viszonylag jelentős bevétel származott a hospitiumból, bár a nyaralótelep jellegű Klotildligeten nem lehettek sokan azok, akik nagyobb összegű állami egyenes adót fizettek. A helyet, mivel az egyesület jogi személy, meghatalmazottal töltötték be, aki a klotildligeti jegyző javaslatára 1938-ban Guzmán László dohánygyári tisztviselő volt.⁵⁵ Így beleszólhattak a község ügyeinek intézésébe, még ha rövid időre is. Jellemző, hogy a klotildligeti jegyző férfit javasolt meghatalmazottnak, és fel sem merült, hogy az egyesület egyik nőtagja legyen a meghatalmazott. A katolikus egyházközségi képviselőtestületnek ugyanakkor nem volt hivatalból tagja a Szentségi Jézus Szolgái Kis Társasága. Igaz, 1946 előtt egyetlen, Klotildligeten működő női szerzet sem volt hivatalból tagja a képviselőtestületnek. A szerzetesek közül csak a lazarista házfőnök volt ekkoriban tag.⁵⁶ 1946-tól azonban, amikor az önálló klotildligeti lelkészség megalakult, már mindegyik Klotildligeten működő női szerzet (irgalmas, megváltós nővérek, angolkisasszonyok) vezetője hivatalból tagja volt a klotildligeti egyházközség képviselőtestületének, kivéve a Szentségi Jézus Szolgái Kis Társaságának vezetőjét.⁵⁷ A nővéreket 1946 után azért sem lehetett kihagyni, mert az irgalmasok által ajándékozott telken épült fel az új templom és a klotildligeti képviselőtestület is az irgalmas nővérek rendházának egyik helyiségében tartotta üléseit. Az önálló lelkészséget a lazarista atyák látták el. Ismerve a Szentségi Jézus Szolgái és a lazaristák közötti jó kapcsolatokat, még furcsább, hogy a társaság tagjai kimaradtak a képviselőtestületből.

2. A rendház működése

1928 nyarán 26 nővér tartozott a társasághoz, akik közül három volt fogadalmas, a többi akkor készült a fogadalomra.⁵⁸ Shvoy Lajos megyés püspök, még mielőtt a klotildligeti ház megnyitására engedélyt adott volna, július 22-én engedélyezte, hogy Klotildligeten megtarthassák a kánoni vizsgálatot, azután pedig a nővérek beöltöztetését és fogadalomtételét.⁵⁹ 1928 végén két újonc újította meg fogadalmát⁶⁰, 1929-ben négy újonc tett fogadalmat, heten öltöztek be⁶¹, 1930-ban hárman tettek örök fogadalmat⁶²,

53 SJH A pomázi járás főszolgabírájának építési engedélye, Pomáz, 1937. december 2., Ikt. szám: 4643/1938.kig. és Pomáz, 1938. november 3., Ikt. szám: 8105/1937. kig.

54 Uo. A szentendrei járás főszolgabírájának építési engedélye, Szentendre, 1941. május 19., Ikt. szám: 3431/1941. kig. és Szentendre, 1942. július 9., Ikt. szám: 5329/1942. kig.

55 Uo. Iktatókönyv 4/1936. bejegyzés; A klotildligeti jegyző levele az egyesülethez, Klotildliget, 1938. január 20. Ikt. szám: 2/1938. és a Pomázi járás főszolgabírájának határozata, Pomáz, 1938. január 31. Ikt. szám: 8237/1937. kig.

56 SzfvPL No. 4512 – 2620/1928., 923/1940., 924/1940., 2785/1944.; 1928-ban jött létre Piliscsaba-Klotildliget egyházközség, 1937-ben alakult meg az önálló klotildligeti egyházközség.

57 SzfvPL No. 4512A – 27/1946., 1886/1947., 1429/1950.

58 SzfvPL No. 322F – sz. n. Köhler Ferenc levele Shvoy Lajos megyés püspökhöz, 1928. július 1.

59 SJH Dr. Klauz György püspöki helynök engedélye, 1928. július 22., Ikt.szám: 1379/1928.

60 Uo. Vaymár Gizella levele Shvoy Lajos megyés püspökhöz, 1928. november 30.

61 Uo. Shvoy püspök levele Vaymár Gizellához, Székesfehérvár, 1929. március 26. Ikt. szám: 940/1929. és SzfvPL No. 322F – 1837/1929., 2458/1929. és sz. n. kánoni vizsgálati jegyzőkönyvek

1931-ben összesen 11 jelölt öltözött be, és ketten tettek örök fogadalmat⁶³, 1932-ben négyen tettek örök fogadalmat, négyen ideiglenes fogadalmat és öt jelölt öltözött be Klotildligeten⁶⁴.

Ugyancsak 1938-ban, Shvoy Lajos székesfehérvári megyéspüspök közbenjárására, a társaság generális anyjának kérésére, Szent István halálának 900 éves évfordulóján, az Eucharisztikus Kongresszus idején a római Sacra Congregatio de Religiosis felhatalmazta Shvoy Lajos püspököt, hogy engedélyezze a Szentségi Jézus Szolgái Kis Társasága számára Klotildligeten novíciátus felállítását. Az engedélyt szeptember 2-án adta ki a megyéspüspök.⁶⁵ A novíciátusban általában évente egy nővér tett fogadalmat. 1940-ben egy jelölt öltözött be⁶⁶, 1941-ben 1 nővér tett örök fogadalmat, 1942-ben 1 nővér első, egy évre szóló ideiglenes fogadalmát tette le⁶⁷, 1943-ban 1 nővér öltözött be és 1 nővér tett egyszerű fogadalmat, 1944-ben pedig 1 novícia tett első évi fogadalmat.⁶⁸

3. A klotildligeti kápolna

1928-ban, amikor Shvoy Lajos megyés püspök engedélyt adott a ház és a kápolna megnyitására, azzal a feltétellel adott nyilvánossági jogot a kápolnának, hogy a főnöknő biztosítja a hívek szabad bejárását. Az Oltáriszentség tartásának pedig az volt a feltétele, hogy hetente legalább egyszer mondjanak a kápolnában misét.⁶⁹ Ez utóbbi feltétele csak egy év múlva sikerült teljesíteni, így 1929-től már állandóan tarthatták az Oltáriszentséget.⁷⁰ A kápolnát 1930-ban már másodszor bővítették. Jelentőségét Vaymár Gizella így magyarázta: „...sok kegyelmet merítettek a környéken lakó nyaralók is, akik előtt a kápolna nyitva van, és akiknek a vasárnapi szentmise hallgatását biztosíthattuk. Ez a nyaraló közönség ugyanis a plébánia templom (ti. a piliscsabai plébániatemplom – Cs. B.), a Lazarista és Irgalmas Nővérek kápolnájának távolsága és az ottani korai misék miatt, nagyon gyakran mulasztották el a vasárnapi szentmise hallgatását.”⁷¹ 1930 őszén keresztutat is készítettek a kápolnába, amelyet Oslay Oswald ferences provinciális szentelt fel. Hamarosan a megnagyobbított kápolna is kicsinek bizonyult. 1935-ben is megtartották a szokásos Szent István napi bazárt a kápolna bővítésére, “mivel nemhogy rendes tagjaink az évi összejöveteleknél és lelkigyakorlatok alkalmával nem férnek el, hanem az üdülőinknek sem adhatunk már helyet benne, kivált vasárnap nem, amikor a Csabai tábor és közeli villákból nagy számmal szentmisére jönnek és kénytelenek a szabad ég alatt, a naptűzésnek kitéve, a kertben elhelyezked-

62 SzfvPL No. 322F – 2802/1930., 2145/1930.

63 SJH Shvoy Lajos megyés püspök levele Vaymár Gizellához, Székesfehérvár, 1931. február 11. Ikt. szám: 372/1931. és Székesfehérvár, 1931. június 17., Ikt. szám: 1573/1931.

64 SzfvPL No. 322F – 2259/1932., 678/1932., 301/1932.

65 SJH és SzfvPL No. 322 (vegyes) – 2054/1938.

66 SzfvPL No. 322 (vegyes) – 761/1940.

67 SJH Székesfehérvár, 1942. május 27. Ikt. szám: 7367/1942.

68 SJH Shvoy Lajos megyés püspök Vaymár Gizellának, Székesfehérvár, 1943. november 22., Ikt. szám: 3291/1943., Székesfehérvár, 1944. január 7. Ikt. szám: 38/1944.; SzfvPL No. 7367N – 838/1941.

69 ld. 37. jgyz.

70 SzfvPL No. 322F – 3192/1929.

71 SzfvPL No. 322F – 1219/1930.

ni.”⁷² Piliscsabán két katonai tábor volt ekkoriban, Klotildliget pedig a budapesti tisztviselők kedvenc nyaralóhelyei közé tartozott. A katonai táborokat a tábori lelkesedés látta el, de a tisztek kijártak a laktanyákból és a főtisztek villákat vásároltak Klotildligeten. Ez utóbbinak a község vallási életére is hatása volt. Nagybacsoni Nagy Vilmos, a későbbi honvédelmi miniszter⁷³, az 1939-ben megépült klotildligeti református templom építésében játszott fontos szerepet. Szombathelyi Ferenc vezérkari főnök⁷⁴ feleségének első házasságából származó Dorner Ottília a társaság tagja volt.⁷⁵

Az egyre növekvő számú hívő saját templomot igényelt és 1936-ban meg is alakították a templomépítő bizottságot. A klotildligeti templom 1941–1944 között épült fel.⁷⁶

V.

A VILÁGHÁBORÚTÓL A BETILTÁSIG

1944 tavaszán, a nagyobb bombázások megindulásakor a klotildligeti otthont megtöltötték olyan beteg öregek, akiket Budapesten nem tudtak volna az óvóhelyekre vinni. A rendkívüli eseményekre való tekintettel felvettek öreg férfiakat is, teljesen süketet, vakot, stb. Ezek az emberek azután az otthonban rekedtek az ostrom alatt is, úgyhogy összesen 32 személy ellátásáról kellett gondoskodni, ami óriási nehézséget jelentett, mert teljesen el volt zárva az otthon, és még a községben sem lehetett vásárolni. Pénzüik sem lett volna, mert fizetni senki sem tudott. Üdülőket a nyár folyamán csak úgy vehettek fel, ha élelmiszert hoztak. Az egyesületi tagok munkájukon kívül, még nélkülözhető ruhadarabjaikat is odaadták élelemért cserébe.⁷⁷ A szovjet csapatok 1944. december 25-én érték el Piliscsabát. Elvitték az otthon tehenét és egyéb állatait, feltörték és kifosztották a padlást, ahol a gondozottak ingóságait őrizték. Több mint 40 széket és egyéb bútorokat vittek el. „Az otthonban működő és azt munkájukkal fenntartó rendes tagok mindent elkövetnek, hogy az egyesület működését folytathassa – mondta az elnök az 1945. szeptemberi egyesületi közgyűlésen. – Felhasználják vidéki összeköttetéseiket, hogy hozzátartozóiktól nem a saját, de ápoltságunk részére a szükséges élelmiszereket beszerezzék.”⁷⁸ Az élelmiszerek vásárlásához és szállításához az illetékes hatóságok engedélye kellett. 1944. november 15-én az egyesület a dorogi szénbányából 100 mázsa szenet vásárolt, azonban a szovjetek bevonulása miatt csak 28 mázsát tudtak elhozni. A dorogi bányából nem akarták a fennmaradt 62 mázsa szenet kiadni, csak az ipari miniszter utasítására.⁷⁹ Ugyancsak az ipari miniszterhez kellett

72 ld. 48. jgyz.

73 Nagybacsoni Nagy Vilmos (1884–1976) vezérezredes Kállay-kormány honvédelmi minisztere volt 1942. szeptember 24. és 1943. június 12. között. A háború után Piliscsabán élt haláláig.

74 Szombathelyi Ferenc (1887–1946) vezérezredes 1941. szeptember 6. és 1944. április között volt a honvéd vezérkar főnöke.

75 SJH Vaymár Gizella levele ismeretlenhez, 1939. október 31.

76 Canonica Visitatio, Pilisliget, 1965, 14. p. Gépelt kézirat a Klotildligeti Római Katolikus Plébánia Irattárában. Kézírásos változata mikrofilmen: MOL X 7593. 21184. doboz

77 MOL XIX-B 1-h/II. 164. doboz 5638-15. Az egyesület rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve, 1945. szeptember 27.

78 Uo.

79 SJH A Szent József Hospitium elnöknőjének kérvénye az ipari miniszterhez, Klotildliget, 1945. augusztus 28.

fordulnia az egyesületnek, hogy a Zala megyei Andrásbida és Boncodföldre községekből az egyesület két beltágjának szülei és rokonai által részben ajándékként, részben pedig felvásárlásra felajánlott terményeket Klotildligetre szállíthassák. A községben lévő öt szerzetesi intézmény vezetője, a lazarista házfőnök, az angolkisasszonyok iskolájának főnöknője, a megváltós nővérek Szent Margit Intézetének vezetője, az irgalmas nővérek kórházának főnöknője és a hospitium elnöknője együtt fordultak az illetékes hatóságokhoz, hogy Hajdú megyéből beszerezhessék a szükséges élelmiszereket: „A fentnevezett intézmények gondozottjai, kik a háború következtében hajléktalanná lett gyermekek, az élet munkájában előregedett és megbetegedett nők és férfiak – ezek nevelői, tanítói – illetőleg ápolói, gondozói és munkásai – jogosan tarthatnak igényt arra az ellátásra, melyben az ország többi lakosa is részesül s akik Budapesten felemelt adagot kapnak. Községeinkben (ti. Piliscsabán és Klotildligeten – Cs. B.) vásárlási lehetőség egyáltalában nincs – még kenyéret vagy kenyérlisztet sem kapunk.”⁸⁰ Összesen 235 fő ellátásáról kellett gondoskodni az öt intézményben.

Az ellátási nehézségekről szól Vaymár Gizella elnöknő körözüvénye is a hospitium lakóinak: „Folyó év április 15-én küldtem a kedves lakóinknak körözüvényt, melyben őszintén feltártam a mai nehéz ellátási viszonyokat, a magasra szökött árakat és a sok nehézséget a legszükségesebbek beszerzése körül. Tudtam, hogy a kedves hölgyek mindennek dacára mindent beszereznek maguknak – privát úton – akármilyen drága áron is, vajat, lisztet, kenyeret, zsírt, anélkül, hogy csak egyszer is a közjóra, közszolgáltatásra gondoltak volna. Ezzel pedig minket arra az elhatározásra kényszerítettek, hogy vagy beszüntessük a hölgyek élelemmel való ellátását, vagy feloszlassuk általában a hölgyek penzióját. Ezen sokat gondolkoztam! Érdeklődtem más intézeteknél, miként oldják ők meg ezt a súlyos kérdést és így megtudtam, hogy ilyen feltételek mellett adják csak ma az ellátást, mely feltételek a zavartalan ellátást biztosítják mind a két félnek. Ezt a tarifát tehát mi is átvesszük [...] Minden egyes lakónk – azaz eltartott – havonta lead: 4 kiló kenyérlisztet, 4 kiló fehér lisztet (nullás), 1 kiló cukrot, 1 kiló zsírt, 1 kiló babot és 1 kiló borsót. Készpénzben pedig fizet havonta 300 pengőt. [...] Április 15-diki körözüvényben azt is megírtam, hogy a jelenlegi egyszerű és reduciált ellátásukon csak akkor tudnánk javítólag segíteni, ha vagy élelmiszerral vagy magasabb fizetésekkel hozzásegítenének, amire azonban senki sem reagált, amiből az én megnyugtatómra szolgál, hogy a hölgyek maguk sem óhajtják a telet ismét nálunk tölteni. Így nem lesz ebben semmi nehézségünk.”⁸¹ Az elnöknő ironikus hangvételű levelében különösen érdekes, hogy milyen az a „tarifa”, amellyel más intézmények is biztosítják az ellátást.

A problémák azonban a háború után sem oldódtak meg. 1947-ben az elnöknő arról panaszkodott, hogy az élelmiszerhiány és a magas adók miatt szinte mindent el kellett adniuk és nem tudják az újabb jelentkezőket felvenni az otthonba. Azzal próbáltak pénzt szerezni, hogy fonást és szövést vállaltak.⁸²

A pesti otthonban 11 személy ellátásáról gondoskodtak a háború alatt az óvóhelyen. Kénytelenek voltak azonban az otthon feloszlanni, amikor feljöttek az óvóhelyről, mivel az épület annyira megrongálódott, hogy használhatatlanná vált. A háztulajdonos

80 SJH Kérvény Hajdú vármegye alispánjának és az illetékes miniszternek, 1945. november 5.

81 Uo. A Szent József Hospitium elnöknőjének körözüvénye a klotildligeti hospitium lakóinak, Klotildliget, 1945. május 28.

82 SzfvPL No. 4512A – 807/1947.

nem tudta rendbe hozni, és az egyesületnek sem volt erre elég pénze. Az elnökő két régi ismerőse vállalkozott arra, hogy az épületet lakhatóvá teszi, és cserébe az otthon jövedelméből 10 éven keresztül részesül.⁸³ Azonban ez a megoldás is súlyos anyagi helyzetet okozott, és a pesti otthon működését 1946-ban be kellett szüntetni.⁸⁴ Az adósságot az Új Ember Kiadóhivatala fizette ki, az egyesület pedig az otthon egy részét albérletbe adta az Actio Catholicának illetve az Új Ember Kiadóhivatalának.⁸⁵ 1947. március 1-jétől pedig az egyesület a főbérletet átengedte az Új Embernek, és csak egy egyszobás lakást tartott meg albérletként.⁸⁶ Ujlaki Andor, az Új Ember szerkesztőségének tagja így emlékezett vissza ezekre az évekre: „Új szerkesztőségi helyiségünk a Kosuth Lajos utca 1. I. emeleten lényegesen kedvezőbb munkalehetőséget biztosított. A szerkesztőségnek akkor négy kisebb és két nagyobb szobája volt. Nyugodt munkaszobákat biztosítva a munkatársaknak, a felelős szerkesztő és a főszerkesztő szobái mellett.”⁸⁷

Vaymár Gizella egy lourdes-i zárandokút alkalmával ismerkedett meg a Szentségi Jézus Szolgáloi Kis Társaságával. Talán már akkor megfogalmazódott benne a gondolat, hogy a kegyhelyen magyar zárandokházat kellene nyitni. A '30-as években azonban már bizonyosan foglalkozott a zárandokház tervével.⁸⁸ A háború miatt évekre megszakadt a kapcsolat a társaság Toulouse-i anyaházával. 1947-ben kapta Vaymár Gizella az első levelet. Hamarosan arról is értesítették, hogy sikerült kibérelni Lourdes-ban egy villát a zárandokház számára. A házat azonban már nem tudta átvenni az elnökő, mivel nem kapott útlevelet, hogy kiutazhasson Franciaországba.⁸⁹

VI.

BETILTÁS

1946. augusztus 25-én alakult meg a Magyar Kommunista Párt Klotildligeti Szervezete. Szeptember 1-jén kelt bemutatkozó levelükben a pártnak az egyházra vonatkozó programját ismertették: „Pártunk sem felekezeti, sem faji gyűlöletet nem propagál, sőt az egyházak és a pártok közötti békének fő harcosa és a krisztusi értelemben vett szeretet és béke híve. A modern kommunizmus, nem szélsőségek kilengésében, hanem a demokratikus polgári rendben (!) beilleszkedve, a dolgozó nép sorsának szociális jobbrafordulásáért harcol és a jó példamutatásban nyilvánul meg. Az egyházak és pártunk célkitűzése egy, csak más és más ideológiai alapon, ami nem zárja ki azt, hogy az Or-

83 ld. 77. jgyz.

84 MOL XIX-B 1-h/II. 164. doboz 5638-15. Lingauer Erzsébet alelnökő levele Budapest IV. kerületi előljáróságának, Budapest, 1949. október 4.

85 Az Új Ember katolikus hetilapot 1945. augusztus 9-én indította az Actio Catholica Országos Elnöksége. Az épület a mai V. kerületben, a Ferenciek terén álló ferences rendház volt. (SJH Mihálovics Zsigmond, az Actio Catholica országos igazgatója, az Új Ember felelős kiadója és a Szent József Hospitium közti bérleti szerződés, Budapest, 1946. augusztus 1.)

86 SJH Az Új Ember Kiadóhivatala és a Szent József Hospitium Egyesület közötti szerződés, Klotildliget, 1947. február 26.

87 ELMER ISTVÁN: *A történelem orgonáján Isten játszik. 50 éves az Új Ember*. Bp., Új Ember Kiadó, 1995, 48. p.

88 SJH Ifj. Tóth László levele Vaymár Gizellához, Dunakeszi, 1936. április 3.

89 SzfvPL No. 4512A – 807/1947.

szág újjáépítésében és a nép nevelésében ki-ki a maga feladatát békében és megértéssel ne végezze. Pártunk tisztában van azzal, hogy az egyházak valláserkölcsei nevelése adja meg az embereknek azt a morális alapot, ami minden ember egész életére kihatással bír, és az egyházak erkölcsi nevelése az, amire a háborús erkölcsi rombolások után nemzetünknek igen nagy szüksége van. Mi, magyar kommunisták ezt valljuk és kérjük az egyházakat, hogy ezen munkálkodásunkban támogassanak, mint ahogy mi is igyekszünk tőlünk telhetőleg az egyházak működését támogatni.”⁹⁰ A tettek azonban ekkoriban már egészen mást mutattak. 1946. július 4-én Rajk László belügyminiszter feloszlatta a Magyar Cserkészszövetséget, a KALOT-ot, majd néhány napon belül több száz egyéb egyesületet.

1948 elején a belügyminisztérium utasítására az ÁVO megvizsgálta a Szent József Hospitium Egyesület vezetőségét is. A nyomozati jelentés szerint Vaymár Gizella szerepelt az ÁVO nyilvántartásában, mint aki az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga vezetőségi tagja volt és „a demokráciával szemben passzív magatartást tanúsít, jelenleg pártonkívüli”. Megállapították továbbá, hogy „múlt és jelenbeli viselkedésükre vonatkozóan terhelő adat nem merült fel. Ezek alapján az egyesület vezetése demokratikus szempontból biztosítottnak látszik. Ugyanis az egyesület tagjai idősebb nőszemélyekből tevődnek össze, akik pártonkívüliek és politikával nem foglalkoznak.”⁹¹ A belügyminisztérium leiratot küldött Budapest előjáróságának, amelyben közölte, hogy az egyesület működésének felülvizsgálatával addig nem foglalkozik, amíg Vaymár Gizella az egyesület tagja.⁹² Az elnöknő ezért gyenge egészségi állapotára hivatkozva 1949. január 10-én lemondott tisztségéről és kilépett az egyesületből.⁹³ A március 13-i rendkívüli közgyűlés Strazsek Máriát, a korábbi pénztárost választotta elnökének.⁹⁴ Az egyesület ebben az évben jelentette be, hogy székhelyét Budapestről Pilisligetre⁹⁵ helyezte át.⁹⁶ 1949-ben újból felülvizsgálták az egyesület működését. Az Államvédelmi Hatóság ezekben a hónapokban számtalan egyesület feloszlátását javasolta felülvizsgálat nélkül. Erre a célra külön formanyomtatványokat készítettek egyesületi típusok szerint. A Szent József Hospitium Egyesületet a kulturális egyesületek és a jótékonyági egyesületek csoportjába is besorolták. Előbbi egyesületi csoport célkitűzéseit a demokratikus tömegszervezetek valósítanák meg, utóbbiakét pedig az állami intézmények illetve a Vöröskereszt, ezért egyik egyesületi típusra sincs szükség az ÁVH szerint.⁹⁷ A felül-

90 SJH Az MKP Klotildligeti Szervezetének levele a Szent József Hospitium Egyesülethez, sajátkezű aláírásokkal és bélyegzővel, Klotildliget, 1946. szeptember 1. Ugyanezt a levelet a pártszervezet elküldte a klotildligeti lelkésznek is. A levél megtalálható a Klotildligeti R. K. Plébánia Irattárában.

91 MOL XIX-B 1-h/II. 164. d. 5638-15. A Magyar Államrendőrség Államvédelmi Osztályának nyomozati jelentése a Szent József Hospitium működésének felülvizsgálatáról, Bp., 1948. március 25. Ikt. szám: 301.082/1948/Állr.

92 Uo. Dr. Halász György miniszteri tanácsos leirata, Bp., 1948. december 3. Ikt. szám: 495.510/1948. IV/3.

93 Uo. Vaymár Gizella levele Lingauer Erzsébet alelnöknek, 1949. január 10.

94 Uo. Budapest polgármestere a belügyminiszternek, másolatban közli az egyesület hozzá intézett levelét. Bp., 1949. április 27. Ikt. szám: 142.547/1949. IX. üo.

95 1949-től Klotildliget új neve

96 MOL XIX-B 1-h/II. 164. d. 5638-15. Budapest polgármesterének határozata az egyesület székhelyváltoztatásáról. Bp., 1949. október 26. Ikt. szám: 397.262/1949. IV. üo.

97 Uo. Belügyminisztérium Államvédelmi Hatóságának felterjesztése a belügyminiszterhez, Bp., 1949. augusztus 9. 408.802/1949. és augusztus 10. 315.91/1949.

vizsgálat tehát csak arra volt jó, hogy a már előzetesen meghozott döntéshez ürügyet találjanak. A Népfront helyi szervezete is javasolta a feloszlatast, mivel „az egyesületre, amely a demokrácia fejlődését és irányvonalát egyáltalán nem szolgálja, azzal teljesen ellentétes, nincs rá semmi szükség.”⁹⁸ Az egyesület működését a budakörnyéki járás főjegyzője is megvizsgálta november 25-én. Megállapította, hogy a pilisligeti otthonban 20 főt gondoznak, akik lakást, fűtést, ételmezést és orvosi ellátást kapnak, és ennek fejében nyugdíjukat az otthonnak adják le. Az otthont Lingauer Erzsébet alelnöknő vezeti, az elnöknő Budapesten lakik. Megállapított kisebb és nagyobb eltéréseket az alapszabálytól, illetve pénzügyi, számviteli szabálytalanságokat. Kifogásolta, hogy bár az egyesület célja szegény és rászorult nők gondozása, mégis olyanokat is támogatnak, akik a nyugdíjukból meg tudnának élni. Az egyesületnek 8 olyan tagja van, akik az ellátásra szorulókat gondozzák. Ezen kívül kb. 70 tagja és 120 póttagja (!) van az egyesületnek, de a tagok számát pontosan nem tudta megállapítani a főjegyző, mert nem volt helyesen vezetett tagnyilvántartás. Kifogásolta továbbá, hogy bár az egyesületnek kb. 200 tagja van, a legutóbbi közgyűlésen csak 33-an vettek részt.⁹⁹ „A községben olyan egyesület, mely a Szent József Hospitium Egyesület célkitűzéseit megvalósítaná, nincsen. A község előjárósága a Magyar Nők Demokratikus Szövetségét jelölte meg, mint aki (!) az egyesület célkitűzéseit meg tudná valósítani” – végződik a jelentés.¹⁰⁰

Az egyesületet a belügyminiszter 1950. január 6-án oszlatta fel.¹⁰¹ Indoklásában a következőket kifogásolta: „A lefolytatott vizsgálatból az állapítható meg, hogy az egyesület alapszabályszerinti hivatását illetve célkitűzéseit elhanyagolja, a tagok érdeklődésének és az általuk vállalt kötelezettségek teljesítésének hiányában alapszabályszerű működés kifejtésére képtelen, az alapszabályban előírt eljárást nem tartja be, nem vezet szabályszerű pénz- és anyagszámadást, a hatóságokkal szemben fennálló bejelentési köteletségének nem tett eleget.”¹⁰² Az egyesület vezetői már a rendelet kézhezvételének napján tiltakozó levelet küldtek a belügyminiszternek. Ebben kifejtik, hogy az egyesületet egy francia szerzet tagjai alapították, az egyesület rendes tagjai egyben a szerzet tagjai is. Az egyesület nevén lévő ingatlant is a szerzet tagjai vették. A berendezést is ők hozták magukkal. Mellékeltek a magyarországi francia konzul igazolását is arról, hogy francia jogügyi státus alá esik az egyesület, melynek anyaháza a francia kormány által elismert szerzeteskongregáció.¹⁰³ Nem egészen egy hét múlva újra panasszal fordultak a belügyminiszterhez, és ezt a panaszukat Szakasits Árpádnak, az Elnöki Tanács elnökének is megküldték. Kifejtették, hogy a feloszlatast indokai alaptalanok, ha pedig a feloszlató rendeletet mégis fenntartaná a belügyminiszter, kéri a Szentségi Jézus Szolgáloi Kis Társasága haszonvételi jogának telekkönyvezését, mivel

98 Uo. Belügyminisztérium jelentés I. minta, 562018/1949. október 15.

99 Az egyesület taglétszámáról 1946-ból és 1947 végéről vannak pontos adataink: 1946: 73 rendes tag és 238 pártoló tag; 1947: 72 rendes tag és 230 pártoló tag. (MOL XIX-B 1-h/II. 164. d. 5638-15. Vaymár Gizella adatközlése a belügyminiszternek, 1946. április 24. és Vaymár Gizella és Lingauer Erzsébet adatközlése a belügyminiszternek, 1947. december 5.)

100 MOL XIX-B 1-h/II. 164. d. 5638-15. Dicker Ferenc, a budakörnyéki járás főjegyzőjének jelentése az alispánnak az egyesület működésének felülvizsgálatáról, Bp., 1949. november 28., 8602/1949. kig.

101 245.016/1950. IV/3. számú rendeletével

102 Uo. lkt. szám: 245.016/1950. IV/3. nyomtatvány

103 Uo. Lingauer Erzsébet alelnök és Strazsek Mária elnök kérelme a belügyminiszterhez, Pilisliget, 1950. február 15.

a társaság tagjai szerezték az egyesület vagyonát, és azzal a kötelezettséggel adták át az egyesületnek, hogy az a szerzetesek eltartására és az általuk vezetett otthon fenntartására szolgáljon. A kötelezettség eddig azáltal teljesült, hogy az egyesület tagjai egyszersmind a társaság tagjai is voltak.¹⁰⁴ Február 22-én vette át az egyesület vagyonát a község előljárósága, de a vagyon őrizetét az otthon vezetőjére, Lingauer Erzsébet alelnökre bízta. A klauzurában lévő bútorokat bemondás alapján leltározták, mivel a klauzurába férfi nem léphet be. A leltár felvételénél az alelnöknő újra előadta, hogy az egyesületnek tulajdonképpen nincs is vagyona, mindent a társaság tagjai szereztek, a társaság pedig francia jogügyi státus alá esik. Ezen kívül hat személy életfogytiglani eltartása is terheli a vagyont, akik pénzüket vagy ingóságukat adták be az eltartás fejében.¹⁰⁵ Ugyanezeket az indokokat adta elő az alelnöknő abban a levelében is, amelyben március 1-jén a vagyonleltár érvénytelenítését kérte a belügyminisztertől.¹⁰⁶ Ez a levél és azok a korábbi levelek, amelyeket különböző hatóságokhoz írtak, mutatja, hogy az egyesület vezetősége minden lehetőséget megragadott, hogy tiltakozzon a jogtalan eljárás ellen.

Piliscsaba község előljárósága az egyesületi vagyon átvételével kapcsolatban jelentette, hogy összesen 26 fő, 19 ápolt és 7 szerzetes tartózkodik az otthonban. „A rendházban ezideig is kizsákmányolás folyik, tekintettel arra, hogy 12 személynek a nyugdíjából és befolyt összegéből 26-an kapnak rendszeres étkezést. Kérem ezen szempontok figyelembevételével az ügy további eljárását. (!) (...) Részünkről a legmesszebbmenőig udvariasság keretében végeztük kötelességünket. (ti. a leltár felvételét – Cs. B.)”¹⁰⁷ Ez igaz lehet, hiszen a klauzurába nem mentek be férfiak a leltározáskor.

Az egyesületi vagyont még ekkoriban is terhelte az a kölcsön, amelyet 1929. október 1-jén adott Sylvain Fernand abbé, niorti plébános.¹⁰⁸ Az egyesület feloszlata elleni tiltakozás ügyében a Belügyminisztérium kikérte a Népjeléti Minisztérium és a Külügyminisztérium véleményét is. Mindkettő egyetértett a feloszlattal.¹⁰⁹ Kezdetől fogva az ingatlan megyei szociális otthon céljára kívánták felhasználni, amivel a Népjeléti Minisztérium is egyetértett, és engedélyezte, hogy az egyesület által ellátásra felvett 7 személy szociális otthoni gondozott legyen.¹¹⁰ 1950. június 7-én a Piliscsabai Adóhivatal törölte az egyesület 1949. és 1950. évi vagyonadóját, mivel az jótékonyági és emberbaráti célokra alakult.¹¹¹ Ez is mutatja, hogy az egyesület feloszlata ellenére az otthon tovább működött.

104 MOL XIX-B 1-h/II. 164. d. 5638-15. 3. sz. irat, Lingauer Erzsébet és Strazsek Mária panasz a belügyminiszternek, Pilisliget, 1950. február 21. és 4. sz. irat, Strazsek Mária levele Szakasits Árpádhoz, Pilisliget, 1950. február 22.

105 Uo. Oswald Imre piliscsabai vezetőjegyző Pest megye alispánjának, 1950. június 1. Ikt. szám: 56-7/1950. melléklet az átadás-átvétel jegyzőkönyve és a leltár

106 Uo. Lingauer Erzsébet levele a belügyminiszterhez, Pilisliget, 1950. március 1.

107 Uo. Piliscsaba község előljárósága a járási főjegyzőnek, Piliscsaba, 1950. február 23. Ikt. szám: 56-7/1950.kig.

108 Uo. Pilisliget község előljárósága Pest megye alispánjának, Pilisliget, 1950. május 9. Ikt. szám: 56-7/1950.kig.

109 Uo. A Népjeléti Minisztérium a Belügyminisztériumnak, 1950. március 21. 3214/P/19. V/1. és a Külügyminisztérium a Belügyminisztériumnak, 1950. március 30. 0709/Sz/6-1-50.

110 L. előző jgyz. és a Népjeléti Minisztérium a Belügyminisztériumnak, 1950. június 17. 3214/P/19-2. V/1.

111 SJH A Piliscsabai Adóhivatal határozata a Szent József Hospitium Egyesület vagyonadójának törléséről. Pilisliget, 1950. június 7. Ikt. szám: 83/1-1950.

Július 14-én a Pest Megyei Tanács megyei szociális felügyelője, Szűcs Ilona átvette az egyesületi vagyont. A leltárból tudjuk, hogy ekkor a pilisligeti ingatlanon a főépület mellett három melléképület állt, a gazdasági udvarban sertéseket, baromfit és kecskét tartottak. Az otthonban lakók névsorából kiderül, hogy ekkor 7 nővér lakott az otthonban és egy lelkész.¹¹² A nővérek havi térítést fizettek az otthonnak. Érdekes megvizsgálni a társaság tagjainak társadalmi összetételét. Legtöbbjük háztartásbeli, egy varrónő, egy tisztviselő és egy nyugalmazott postatiszt van közöttük. Az állandó lakók 16-an vannak. Többségük a háború után költözött az otthonba. Közülük egy férfi. Foglalkozásuk szerint van közöttük háztartásbeli, nyugalmazott vasutas, postatiszt, óvónő, szülész, orvos, tanítónő, iskolaigazgató és egyszerű munkásasszony, valamint egy géplakatos. Ekkor 5 ideiglenes lakó tartózkodott az otthonban, akik a nyár folyamán költöztek be, ami szintén az otthon addigi zavartalan működését mutatja. Mindannyian nők, egy dohányárus kivételével háztartásbeliek.¹¹³ Az állandó lakók vegyes társadalmi összetételűek, ennek ellenére elmondható, hogy a Szent József Hospitium Egyesület tagjai és gondozottjai abból a társadalmi rétegből kerültek ki, amelynek testi és lelki gondozását az alapszabály szerint 1928-ban célul tűzték ki. Ez a réteg a középosztály, annak is főleg alsó, elszegényedett része.

1950. július 31-ről augusztus 1-jére virradó éjszaka, a tervek szerint 23.00 és 24.00 óra között vitték el Piliscsabáról kényszerszállásos helyre a szerzeteseket. Ez a szerzetesek elhurcolásának utolsó, negyedik hullámához tartozott. Az irgalmas nővérek kórházából 291 főt, a megváltós nővérek Szent Margit Házából 21 főt, az angolkisasszonyok zárdájából pedig 10 főt internáltak Zircre.¹¹⁴ Az iratokban nem szerepel a Szentségi Jézus Szolgáloi Kis Társasága. A társaság tagjait valószínűleg az irgalmas nővérek házába költöztethették, mivel oda már korábban, több helyről, az ország más részeiből telepítettek apácákat és nővéreket.¹¹⁵ Augusztus 12-én a vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából megküldték tájékoztatás céljából a női és férfi szerzetesrendek főnökeinek a Katolikus Egyházzal kötendő egyezmény szövegének tervezetét, amelyet a kormány terjesztett elő a Püspöki Karral folytatott tárgyalások alapján. Ezt a tervezetet elküldték Lingauer M. Erzsébet főnöknőnek is, Zircre.¹¹⁶ Ez bizonyítja, hogy ekkor már Zircre internálták a társaság tagjait, és ez az egyetlen adatunk arra is, hogy a főnöknő már nem Vaymár Gizella, hanem Lingauer Erzsébet volt. Ugyanakkor augusztus 14-én és 21-én a rendőrség és a Belügyminisztérium is értetlenül állt az előtt, hogy a feloszlott egyesület hogyan működhet még mindig. A rendőrség úgy tudta, hogy az egyesület feloszlását elleni panaszát, melyet arra alapozott az egyesület, hogy

112 A lista nem sorolja fel pl. Strazsek Máriát, az egyesület elnöknőjét, tehát a társaság összes beltagja sem szerepel rajta.

113 MOL XIX-B 1-h/II. 164. d. 5638-15. Pest megye Budai járás főjegyzője a megyei tanács Végrehajtó Bizottsága III. Igazgatási Osztályának, 1950. július 18. Ikt. szám: 563-18/8/1950.

114 Belügyminisztérium Levéltára, Közrendészeti Főosztály, VI. Rendőrhatalmági Osztály, Ikt. szám: 00421/1950., 43. raktári szám

115 Az arányokat mutatja az is, hogy 1950-ben a piliscsabai rendházban 112 vincés nővér lakott. (Schematismus Albaregalensis 1950, 82. p.) Ráadásul a belügyi szervek 324 fő elhurcolását irányozták elő az irgalmas nővérek zárdájából, a ténylegesen internált 291 fővel szemben. (ld. előző jgyz.)

116 GERGELY JENŐ: Az 1950-es egyezmény és a szerzetesrendek felszámolása Magyarországon. Bp., Vigilia Kiadó, 1990, 209–214. p. 28. és 29. dokumentum, a dokumentumok jelenlegi levéltári jelzete: Magyar Országos Levéltár XIX-A-21-c Állami Egyházügyi Hivatal Adattár 58. doboz 110/13.

19 főt haláláig eltart, még mindig tárgyalják a Belügyminisztériumban.¹¹⁷ Október 10-én jelentette a Pest Megyei Tanács a belügyminiszternek, hogy a Közegészségügyi és Népjelölti Osztálya átvette az egyesületi vagyont, és ott 27 gondozott volt. Megvizsgálták, hogy van-e eltartásra kötelezett hozzátartozójuk, mivel az egyesület eltartásukra kötelezettséget vállalt. A vizsgálat eredményeként 5 személyt az újonnan megnyílt Alagi Szociális Otthonba vettek fel, egy béna embert pedig a pilisvörösvári szociális kórházba utaltak be. A helyiségeket azzal zárták le, hogy azokban szociális otthon lesz.¹¹⁸ A hospitium egyik tevékenységét, öreg emberek állandó ellátását tehát folytatni akarták, azonban nem ugyanazokkal a gondozottakkal és nem vallásos szellemben. Az épületekben ma is állami szociális otthon működik.

Szeptember 7-én jelent meg az Elnöki Tanács 34/1950. számú törvényerejű rendelete, amely megvonta a szerzetesrendek működési engedélyét Magyarország területén.

Fontos kérdés, hogy a társaságnak hány tagja volt a betiltáskor. A szakirodalom általában az 1948-as katolikus névtár adatait szokta mérvadónak tekinteni, de a társaságról ott közölt adatok zavarosak és irreálisan magas az összesített taglétszám.¹¹⁹ Tudjuk, hogy az egyesület rendes tagjai egyben a társaság tagjai is voltak. 1947 végén pedig 72 rendes tagja volt az egyesületnek.¹²⁰ A katolikus névtár zavaros adatai között is 72 nővér szerepel. 1950-ben a pilisligeti házban 7 nővér tartózkodott, azonban ebből a névsorból is hiányoznak nővérek, mint pl. Strazsek Mária. A külnővérek pedig természetesen eleve nincsenek a listán, hiszen ők nem laktak rendházban, hanem a világban működtek. 1946-tól már csak a pilisligeti otthon és rendház működött, Budapesten csak egy egyszobás lakást tartottak fenn. Az 1950-es székesfehérvári egyházmegyei schematismus szerint a pilisligeti házhoz 64 fő tartozott.¹²¹ Ez a szám közelítheti meg a leginkább a társaság akkori létszámát.

VII.

ÚJJÁALKULÁS

A Szentségi Jézus Szolgái Kis Társaságának működését Eukarisztia Szolgálóleányai Társasága néven a Szeged-Csanádi Egyházmegye területén Gyulay Endre megyés püspök 1995-ben engedélyezte ismét.¹²² A kongregációt a Csongrád Megyei Bíróság nyilvántartásba vette, tevékenységként az egyházközségi munkát és az engesztelést je-

117 MOL XIX-B 1-h/II. 164. d. 5638-15. A rendőrség budai járási kapitánysága a Belügyminisztérium IV/3. osztályának, 1950. augusztus 14. Ikt. szám: 879/4-1950.kig. és a Belügyminisztérium IV/7. osztálya a Pest Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága elnökének, 1950. augusztus 21.

118 Uo. A Pest Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága III. Igazgatási Osztálya a belügyminiszternek, 1950. október 10. Ikt. szám: 5639-16/17/1950. III.

119 72 nővér, 55 karnővér, 17 laikus, 9 beltág, 43 kültág, 7 jelölt, 13 affiliált. Összesen: 216 fő. (A magyarországi latin- és görögszertartású egyházmegyei és szerzetes római katolikus papság és női szerzetesrendek névtára. Bp., 1948, 346. p.)

120 ld. 99. jgyz.

121 13 nővér, 39 külnővér, 1 novícia és 11 affiliált. (Schematismus Albaregalensis 1950, 90. p.)

122 Szeged-Csanádi Püspöki Hatóság, Szeged, 1995. február 20., ikt.szám: 275/1995. (másolata a szerző birtokában)

lölte meg.¹²³ A társaság pénzbeli kárpótlást kért a klotildligeti házért, mivel nem kívánta, hogy a szociális otthon kiköltözzön az épületből. Az összegből a helyi önkormányzat segítségével szerzett ingatlanon egyetemi kollégiumot akart felépíteni a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Piliscsabán működő bölcsészka számára.¹²⁴ 1997-ben meg is kapta a társaság a kárpótlást¹²⁵, de azt nem Piliscsabán, hanem Szegeden használta fel.

BALÁZS CSÍKY

THE SAINT JOSEPH HOSPICE ASSOCIATION. THE SERVANTS OF THE INSTITUTE OF THE SACRAMENT OF JESUS IN HUNGARY (1925-1950)

Significant developments are to be observed regarding women's religious orders between the two world wars in Hungary. The history of the congregations that settled in Hungary during this period has not yet been elaborated upon, and the fact that the source material has either been destroyed or lies hidden somewhere further complicates this task. Therefore, I present the history of an institute that existed between the years 1925 and 1950 as an example of the women's congregations that were newly established in Hungary at that time.

The Servants of the Institute of the Sacrament of Jesus (*Servantes de l'Eucharistie/Institutum Famularum Jesu in SS. Eucharistiae Sacramento*) was established by Onesime Marie Guibret in Toulouse, France, in 1857. The aim of this institute was to promote respect for the Holy Eucharist. In 1925, Prince Primate János Csernoch granted permission for the institute to settle in Hungary. The organiser of the community here was Sister Gizella Mária Jozefa Vaymár. As she wished to conduct the activities of the institute in secret, she established the Saint Joseph Hospice Association in 1928. The President of this association was Gizella Mária Jozefa Vaymár, and the leadership and other members of this order became members of the institute. On this basis, the operation of the institute in Hungary was on a par with the operation of the association. The aim of the association was to establish homes (hospices) throughout the country, in which Catholic women belonging to the impoverished middle classes could obtain bodily and spiritual comfort. The first hospice was opened in Klotildliget (today known as Piliscsaba, near Budapest) in 1929, and this represented the headquarters of the institute in Hungary. The second hospice, located in Fonyód on the banks of lake Balaton, was in operation between 1933 and 1937, and could provide accommodation for whole families to spend their holidays. The third hospice, which was opened in Budapest in 1936, provided people with accommodation and care for their entire lives. The hospices in Fonyód and Budapest were leased properties, as the institute was not in a position to purchase them. During the war, the hospice in Budapest was so badly damaged that money was not available to repair it, and its operations were closed in 1946. The leased property in Budapest was handed over to the Catholic monthly periodical known as 'Új Ember' (New Man), where its editorial office began operations. In 1950, the state authorities first dissolved the association, then later, on September 7 of that year, withdrew the operating licences of the religious orders in Hungary, by passing Law Decree No. 34/1950 of the Presidium.

123 Csongrád Megyei Bíróság, Szeged, 1995. április 26., Pk.60.078/1995/2. (másolata a szerző birtokában)

124 Maróthy Erzsébet, az Eukarisztia Szolgálóleányai Társasága vezetőnővérének levele dr. Platthy Ivánhoz, a Művelődési és Közoktatási Minisztérium Egyházi Kapcsolatok Főosztálya vezetőjéhez, Piliscsaba-Klotildliget, 1995. február 25. (másolata a szerző birtokában)

125 1064/1997. (VI. 11.) Korm. határozat 1. sz. melléklete (Magyar Közlöny 1997/50. szám, 3844. p.)

MIKLÓS PÉTER

AZ ÚJSZENTIVÁNI RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZKÖZSÉG TÖRTÉNETE

BEVEZETÉS

Újszentivánon egyetlen tornyos templom van, a görögkeleti szerbeké. A katolikus közösségnek csak egy kápolna jutott, bár a templomépítés terve többször is felvetődött. A faluban hagyományosan két vallási csoport létezett: az ortodox szerbek és a katolikus németek, magyarok. A katolikusok száma csak Trianon után, a húszas években haladta meg jelentős mértékben a görögkeletiekét.

Az újszentiváni katolikus egyházközség történetére vonatkozó forrásaink igen szűkösek. Községünk múlt századi vallási életéről elsősorban az úgynevezett sematizmusok tudósítanak; ezek egyházmegyei évkönyvek, papi névtárak, amelyek évente jelentek meg – összeírva az egyházmegye plébániáit, papjait, valamint a katolikus lélekszámot (*Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanádiensis*). Ezen kívül elvéve találunk adatot a Csongrád Megyei Levéltárban (CsML) is, főleg a szőregi uradalom iratai közt.¹ Elsődleges forrásunk azonban a Szeged-csanádi Püspöki Levéltár (SzPL) anyaga: a püspöki hivatal egyházigazgatási iratainak Újszentivánra, illetve Szőregre vonatkozó részei; valamint az újszentiváni római katolikus egyházközség *Historia Domusa* (1957–1984). A *Historia Domus* olyan könyv, amelyet minden plébánosnak vezetnie kell, tudósítva az egyházközség és a templom (jelen esetben kápolna) életének legfontosabb eseményeiről.²

Az újszentiváni római katolikus egyházközség történetét eddig nem dolgozták fel, sőt a falu történetével foglalkozó szakirodalom sem szentelt neki figyelmet. Ennek elsődleges oka, hogy Újszentiván eredetileg szerb település, így az ortodox egyház nagyobb jelentőségű volt. Az ortodox egyházközségnek a 18. század közepe óta van temploma, míg a katolikus kápolna csak az 1960-as években kapott önálló épületet; korábban az iskola egyik szárnyában működött.

Újszentiván három nemzetiség (szerb, német, magyar) által lakott falu, ahol nemzetiségi és vallási elkülönülés és konfliktusok figyelhetők meg. A katolikus egyházközség története kapcsán bemutatásra szorul Újszentiván és a helyi szerbség, valamint az újszentiváni katolikusok 19. századi története. A tanulmányban részletesen ismertet-

1 Az anyaggyűjtésben való segítségükért köszönettel tartozunk Szaplonczay Miklósné levéltárosnak és Vecsernyés János levéltári kutatónak.

2 Lásd bővebben: BEKE MARGIT: *A historia domus fontossága, helye és gyakorlata*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 9 (1997)/3–4. 149–154.

jük a lelkestség alapításának és szervezésének eseményeit, valamint a kápolnának az iskolából – állami nyomásra – történő elköltöztetését, s röviden vázoljuk az itt szolgáló lelkészek életútját is.

ÚJSZENTIVÁN TÖRTÉNETÉNEK VÁZLATOS ÁTTEKINTÉSE

Újszentiván első írásos említését Zsigmond 1411. július 14-i oklevelében találjuk (Zenthiwan). A középkori település a mai Újszentiván helyén állt.³ A falut kezdetől fogva kisebb nemesi családok birtokolták. (Pl. 1564-ben: Balassi Bálint, Gyálai János, Liszt János, Viczmándi Mátyás; 1639-ben: Horváth István, Komjáthy Ábrahám, Szegedy Ferenc).⁴ A terület a török háborúk során lakatlan (1700 körül pusztaként említik), 1718 és 1779 között a Temesi Bánság része.

Szentiván, a középkori gyakorlatnak megfelelően első egyházáról kapta nevét.⁵ Ez középkori latin rítusú templomra, esetleg plébániára enged következtetni. A templom valószínűleg a 12. századtól a 16–17. századig állt és működött (a török pusztításig), ám erre forrás, írásos adat nem utal. Régészeti kutatások feltárták, Tiszasziget határában, a középkori Szentiván templomát, amely feltehetően a 12. század elején épült. Tájolása kelet-nyugati volt, hajója 7 x 10 méteres. Fala kézzel vetett, jól kiégetett téglából készült, földeme egyszerű fából készült és náddal vagy zsindellyel volt fedve.⁶

A térség szerbekkel való betelepítése 1746 nyarán történt meg,⁷ valószínűleg a mai Tiszasziget (Ószentiván) helyére.⁸ Szentivánt 1781-től (a szerződés 1783. március 5-én kelt) a királyi kamarától hosszú lejáratú bérletként megszerezte Szeged szabad királyi város. Ekkor a szerbek átköltöztek a mai Újszentivánra,⁹ ahol már korábban „*szervianusok tanyáztak*,” Ószentivánt pedig szegedi dohánytermesztő magyarok népesítették be.¹⁰ A 19. század első harmadában rajnai frank eredetű németek települtek ide Csanádról,¹¹ a magyarok beáramlása valamivel később indult meg.

3 BÁLINT SÁNDOR: *A szögedi nemzet*. I. Szeged, 1976. 247.

4 BOROVSKY SAMU: *Torontól vármegye*. Budapest, é. n. [1911] 548. (a továbbiakban: BOROVSKY)

5 Szentiván neve Keresztelő Szent Jánost idézi. Ünnepehez (június 24.) több – főleg német eredetű – népszokás kapcsolódik; például a tűzgrás, gyümölcssütés, gyümölcscádozat stb.

6 MATUZ EDIT-BÉRES MÁRIA: *Tiszasziget régészeti topográfiája és településtörténete*. In: *Tiszasziget története*. Szerk. GÁRGYÁNNÉ LAMPERT MAGDOLNA. Tiszasziget, 2000. 80–82.

7 KRUNITY MIHÁLY: *Mozaikek és adalékok az újszentiváni szerbség történetéhez*. Csongrád Megyei Honismereti Híradó, 1990. 106–108.

8 A szerbek helyzete a Határőrvidék felszámolásától kezdve romlott. 1848-ban szabad és politikailag független nemzeté akartak válni. Mozgalmuk vezetője Djordje Stratimirović tábornok és Josif Rajačić érsek volt. Lásd bővebben: SZAKÁLY FERENC: *Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben*. In: *A szerbek Magyarországon*. Szerk. ZOMBORI ISTVÁN. Szeged, 1991. (a továbbiakban: ZOMBORI 1991) 11–49.

9 Újszentiván a 19. század folyamán a szőregi uradalom része volt. Vö. *Szeged története 2*. Szerk. FARKAS JÓZSEF. Szeged, 1985. 283–300.

10 OLTVAI FERENC: *A Csanád vármegyei szerb optások ügye (1922–1930)*. In: ZOMBORI 1991. 169–170. (a továbbiakban: OLTVAI)

11 Újszentiván 1839-ben: „...rác-német falu Szegedhez délre egy órányira: 100 kath., 562 n. e. óhitű, 4 zsidó lak., óhitű anyatemlommal, 27 5/8 jobbágytelekkel.” FÉNYES ELEK: *Magyarországnak 's a hozzá kapcsolt részeknek mostani állapota*. 4. köt. Pest, 1839. 380–381 és 401–403. (a továbbiakban: FÉNYES)

Az 1848/49-es események Újszentivánra is elérték. A községet 1849 elején a császáriak szállták meg. Perczel Mór március 15-én Szegedre érkezett, majd március 22-én megtámadta a szőregi-szentiváni egységeket. A csata nyolc és tizenkét óra között zajlott.¹² Eredményeként Újszentivánról elmenekültek a szerbek, házaik nagy része és templomuk leégett.¹³ A falut 1849 augusztusában – a híres szőregi csata után – Haynau seregei szállták meg.¹⁴

*Újszentiván népességének vallási megoszlása a 19. század első felében*¹⁵

Év	Ortodox	Katolikus	Egyéb
1787	358 (100%)	-	-
1825	514 (92,2%)	43 (7,8%)	-
1839	562 (84,4%)	100 (15%)	4 (0,6%)
1850	568 (84,1%)	100 (14,9%)	7 (1%)

Az I. világháború után (1922 és 1930 között) a szentiváni szerb lakosság mintegy fele hazát cserélt, átköltözött Jugoszláviába.¹⁶ 1944-ben és 1946-ban a német származásúak többségét kitelepítették. Így Újszentiván az ötvenes évektől kezdve többségében magyarlakta község. Kihaltak a nemzetiségi népszokások is, kivéve néhány görögkeleti szerb ünnepet.

A SZERB ORTODOX EGYHÁZKÖZSÉG

Újszentivánon 1758-ban említik először az ortodox templomot. Arzenije Radojevsky temesi püspöki adminisztrátor így írt: „*Szentiván falu: A templomot Szent Györgyről nevezték el, még nincsen kész egészen. Három ablaka és két egyszerű ajtaja masszív.*”¹⁷ 1765-ben Ivan Jovanovity szentiváni pópa díszes szertartáskönyvet adományozott az egyházközségnek. A régi templomépület 1849. március 11-én leégett.¹⁸ A helyi szerbek (500 ezüst forint értékű) oroszországi támogatással új templomot emeltek, amelyet Máriának, a Legszentebb Istenszülőnek ajánlottak és 1853. október 25-én felszenteltek.¹⁹

12 GRÄBELDINGER, ANTON: *Heimatbuch Ujszentiván*. Bad Reichenhall, 1981. [Kézirat.] 36. (a továbbiakban: GRÄBELDINGER)

13 OLTVAI 170.

14 BOROVSKY 136.

15 GRÄBELDINGER 8. (1787 és 1850) és 34. (1825), valamint FÉNYES 401. (1839) és OLTVAI 170. alapján.

16 OLTVAI 169–174.

17 Egy, a szőregi szerb egyháznál található vizitációs jegyzőkönyv alapján. Vö. VECSENYÉS JÁNOS: *Miről mesél a szentiváni szerb templom?* Szentiváni Napló, 4 (1998)/4. 2. (a továbbiakban: VECSENYÉS)

18 Az újszentiváni görögkeleti szerb egyházközség *Historia Domusa* alapján.

19 VUKOSZÁVLYEV ZORÁN: *Az újszentiváni szerb ortodox egyházközség*. [Kézirat.] 30. (a továbbiakban: VUKOSZÁVLYEV)

A görögkeleti parókia helyét 1813-ban jelölték ki.²⁰ Sztójkovits Trifun plébános kért Szeged város által²¹ kijelölt telket, ahol – mint írja – „azonnal magam költségén szándékozok házat magamnak és ivadékaimnak építeni.”²² A papi házhely kijelölését 1813 májusában elvégezte egy földmérő bizottság, ám ez a parókusnak nem volt megfelelő. A kijelölt telek ugyanis a falu végén feküdt, a lelkésznek pedig „az Anya Szent Egyház körül kellett lakni.”²³ Így került a parókia mai, végleges helyére: a templommal szembe.

A templom 1907-ben új szentélyasztalt kapott. Teljes felújítást 1910-ben (700 korona értékben), 1936-ban és 1992–93-ban végeztek rajta.²⁴ A megújult templomot 1993. augusztus 22-én Danilo budai ortodox püspök szentelte fel.

Az újszentiváni szerb egyházközség igyekezett jó kapcsolatot fenntartani a falu vezetésével, a kezdeti súrlódások ellenére.²⁵ Erre példa Marjanovits görögkeleti plébános 1914. július 2-án kelt levele,²⁶ amelyben közli, hogy a helyi szerb egyház gyászmisét tart a meggyilkolt trónörökös pár lelki üdvéért: „Azon nagy csapás, mely hön szeretett házánkat és Felséges Uralkodóházunkat a Fenséges Trónörökös pár halála által érte, legőszintebben és legmélyebben hatott hű alattvalói, keresztény és emberi szívünkre. Őszinte részvételünk és legmélyebb gyászunk kifejezésére a helybéli gör. kel. szerb egyház a Fenséges Trónörökös párért gyászmisét is fog tartani.”²⁷

Napjainkban is fontos ünnep a szerbek között az augusztus 15-i (gregoriánus naptár szerint augusztus 28-i) templomi búcsú, valamint Szent György napja, hiszen a legtöbb újszentiváni ortodox családnak ő a védőszentje.²⁸ Az alábbiakban a görögkeleti szerbek karácsonyi népszokásait vázoljuk. A szerb karácsonynak fontos és elengedhetetlen kelléke a kalács. Az ún. böjti kalácsot (zdrávje; jelentése: egészség) karácsony előestéjén, szentestén fogyasztják.²⁹ Az ún. karácsonyi kalácsot karácsony estéjén ünnepélyesen vágja föl a családfő, miután kereszt alakban kevés bort locsol rá. A hagyomány szerint először két részt törnek, amelyet a család legidősebb, valamint legifjabb tagja kap. A karácsonyi kalács díszítése is jellegzetes. A kör alakú kalács közepébe az ún. rózsát helyezik, amely szélénél bevagdalt tésztacsik: felhelyezve és megsütve rózsza alakban szétnyílik. A díszítés másik eleme: apró jelképes, mesterséghez kapcsolódó eszközök formázása a tésztából és a kaláccsal együtt való megsütése (Például a kádárok hordót, a földművesek kalászt stb.).

A szerb templomokban és a szerb házakban nem szokás karácsonyfát állítani, az ajándékozás azonban része az ünnepnek. Karácsony ünnepén nagy szerepe van a szalmának, amely Jézus jászolban való születésére emlékeztet. Az ortodox karácsonyi ha-

20 Csongrád Megyei Levéltár (a továbbiakban: CsML) Szeged város tanácsának iratai. 1608/1813.

21 Mint említettük Szeged városa tartós bérleményként birtokolta Újszentivánt, így biztosítania kellett a papi telket.

22 CsML Szeged város tanácsának iratai. 1608/1813.

23 CsML Szeged város tanácsának iratai. 2217/1813.

24 Vukoszavlyev 29–31.

25 Elsősorban a szerb nemzetiség Habsburg Birodalmon belüli vallási és politikai kiváltságai, valamint ezek megőrzéséért folytatott küzdelmük miatt. Vö. HEGEDŰS ANTAL: *A kiváltságolt szerb nemzet a 18–19. században Magyarországon*. In: ZOMBORI 1991. 127–135.

26 VECSENYÉS 2.

27 Uo.

28 A szerb görögkeleti családoknál a családi védőszent ünnepe: a szvecsár.

29 A karácsonyi szerb vallási és népi szokásokat Krunity Mihály főesperes, újszentiváni görögkeleti lelkész ismertette.

gyomány szerint szalmát visznek a házba: ma már csak jelképesen egy-két marékka, de régebben több kosárral a lakás minden helységébe jutott – jelezvén, hogy készen állnak Jézust házukba fogadni. A szalmát a családfő vitte be, közé téve az ajándékokat. Először az asztalon helyeztek el kevés szalmát, miután négy sarkára csipetnyi sót szórtak. A szalmát azonban Szent István ünnepének (karácsony második napja után) hajnalára ki kellett tenni a házból, ezt már általában karácsony másnapján megtették. A görögkeleti egyházban szép szokás a karácsonyi ünnepkörben így köszönni: Krisztus születik. Erre a válasz: Valóban születik.

KATOLIKUSOK A 19. SZÁZADI ÚJSZENTIVÁNON

Újszentiván katolikus népességének gyarapodása³⁰ összefügg a német származású telepesek megjelenésével. Nyelvük rajnai-pfalzi lotharingiai nyelvjárás volt, felsőnémet tájszavakkal gazdagodva; vallásuk római katolikus.³¹ Betelepülésük az 1800-as évek elején-közepén indult meg, Csanádról.³² Az újszentiváni katolikusok lelki gondozását kezdetől fogva a szőregi plébános látta el.³³ Szőreg a térség egyetlen anyaegyháza volt; itt egy plébános és két káplán működött. Filiái közé tartozott még Deszk, Gyála, Ráckeresztúr, Ószentiván és Tervár (az 1800-as évek elején Rábé és Újszeged is). Ebben az időben háromhetente tartottak szentmisét a községben, felváltva magyar és német nyelven.³⁴ A köztes két vasárnapon világi előimádkozó vezetésével imaórát tartottak és egyházi énekeket énekeltek.³⁵

A szőregi római katolikus templom 1811 és 1816 között épült.³⁶ Helyét Müller Sebestyén bíró és Vedres István földmérő jelölte ki, az építést Svertz kőműves mester vezette.³⁷ A templom és a plébánia a szőregi uradalom katolikusainak lelki gondozását szolgálta, így az uradalom jobbágjai részt vettek robotként a templom építésében.³⁸ Ez érdekes tény, hiszen az uradalom több községében élt jelentős görög szertartású szerb kolónia (Deszk, Gyála, Szőreg, Újszentiván), rendelkezve templommal és lelkésszel. Újszentivánon például ebben az időben mindössze huszonhat katolikus hívó élt, az ortodoxok száma pedig meghaladta az ötszázat.³⁹

Az 1800-as években a katolikusok a szőregi temetőbe temetkeztek, ugyanis Újszentivánon csak görögkeleti temető működött.⁴⁰ A szőregi plébános végezte az esketéseket, kereszteléseket, temetéseket; a helyi katolikusok nála kértek engedélyt a ve-

30 MIKLÓS PÉTER: *Újszentiván vallási élete a 19. században*. Honismeret, 28 (2000)/5. 68–71.

31 GRÄBELDINGER 102.

32 Vö. FÉNYES 380–381. és 401–403.

33 Az 1813-as egyházmegyei összeírás 26 katolikus lakost említ. Vö. *Catalogus venerabilis cleri dioecesis Csanádiensis*, 1813. Szegedini, 1813. 88.

34 GRÄBELDINGER 42–43.

35 Uo.

36 Vö. PÉTER LÁSZLÓ: *Mikor épült a templom?* In: *Az ezeréves Szőreg. Szeged-Szőreg*, 2001. 87.

37 CsML Szőregi uradalom iratai. 3246/1811.

38 CsML Szőregi uradalom iratai. 1432/1815.

39 Vö. 33. jegyzet

40 GRÄBELDINGER 44.

gyes házasság tilalma alóli felmentésre,⁴¹ gyakran végrendeletüket is nála helyezték letétbe.⁴²

Kreminger Antal prépost, palánki plébános, szegedi alesperes⁴³ 1849. június 7-én kelt levelében⁴⁴ Deszk, Szőreg, Ószentiván és Újszentiván állapotát is részletezi: „...*egészen leégtek 's eddig lakatlanok. Leégett templom, kápolnák Deszken 's Újszentiványon 's az iskola, pap és kántor vagy tanító házak.*”⁴⁵ E jelentés Újszentivánon leégett iskoláról és kápolnáról ad hírt. A kettő valószínűleg egy fedél alatt lehetett; az épület egyik részében az iskola, másik részében az imaterem, kápolna működött.

1849-ben – a Perczel-féle hadjárat után – Követs Endre szőregi plébános így írt a harcok utáni Újszentivánról: „...*egészen a lángok martaléka lőn, a magyarok és németek, kik ott léteznek, kivéven egynehányan, Szegedre menekültek, de jelenleg visszatérnek.*”⁴⁶ A szőregi lelkész a görögkeleti szerbekről nem írt, hiszen joghatósága csak a katolikusokra szólt,⁴⁷ de megtudhatjuk, hogy a helyi katolikusok között a németek mellett⁴⁸ megjelentek a magyarok is.⁴⁹

A sematizmusok 1870-től említenek állandó istentiszteleti helyet: imateremként (oratoria), illetve kápolnaként (capella).⁵⁰

*Újszentiván népességének vallási megoszlása a 19. század második felében*⁵¹

Év	Katolikus	Ortodox	Egyéb
1858	175 (21%)	653 (78,3%)	5 (0,7%)
1866	341 (32,6%)	698 (66,7%)	7 (0,7%)
1873	360 (41,9%)	492 (57,3%)	7 (0,7%)
1883	457 (50,7%)	442 (49,1%)	2 (0,2%)
1889	542 (53,3%)	468 (46,1%)	6 (0,6%)

41 A vegyes házasság természetesen nem volt gyakori. Ennek elsődleges oka a szerb közösség szigorú endogámiája volt, amit a nyelvi és vallási különbség tovább erősített.

42 Például Lakatos Mihály szőregi lakos végrendelete 1833-ból. Szeged-csanádi Püspöki Levéltár (a továbbiakban: SzPL) Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szőreg, 873/1834.

43 Kreminger Antal prépost 1848/49-es szerepéről lásd bővebben: MIKLÓS PÉTER: *Meghatározó személyiségek. Arcképek Szeged 19. századi katolikus egyházi életéből.* Szeged, 12 (2000)/1. 4–5.

44 SzPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szőreg, 374/1849. Kézzel írt sorszáma: 30.

45 Uo.

46 SzPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szőreg, 650/1849. Kézzel írt sorszáma: 32.

47 A jelentések forrásértékéről: MIKLÓS PÉTER: *A gyűlölet és a harc tüzei. Szőreg római katolikus plébániája 1848/49-ben.* Szeged, 12 (2000)/4. 12–13.

48 Vö. FÉNYES i. h.

49 1849-ben 152 római katolikus hívőt jegyzett fel Követs Endre szőregi plébános. SzPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szőreg, jelzet nélkül.

50 *Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanádiensis pro anno domini* (a továbbiakban: Schematismus) 1870. Temesvári, 1870. 95.

51 A korabeli püspökségi összeírások alapján. Vö. Schematismus 1858. 62.; Schematismus 1866. 91.; Schematismus 1873. 103–104.; Schematismus 1883. 117–118.; Schematismus 1889. 116–117.

A fenti táblázatból világosan látszik, hogy Újszentivánon az 1800-as évek közepén a görögkeleti szerb lakosság csaknem az összlakosság 80%-át tette ki. A 19. század utolsó két évtizedétől egészen a századfordulóig a katolikus lélekszám gyors emelkedése figyelhető meg, ami azt eredményezte, hogy a 20. század első éveiben az ortodoxok és katolikusok száma nagyjából megközelítette egymást. A katolikus lélekszám növekedése összefügg a németek (1800–10-es évektől) és a magyarok (1840–50-es évektől) folyamatos betelepedésével.

Újszentivánon az 1890-es évek elejétől önálló kántor tevékenykedett (korábban a plébánossal együtt Szőregről járt át). Az újszentiváni iskolaszék vezetőségének kérésére Dessewffy Sándor csanádi püspök (1890–1907) így írt 1892. november 10-én dr. Huhn Lajos szőregi plébánosnak: *„Az új szt. iváni róm. kath. iskolaszéknek az iránti kérést, hogy az addig a szőregi kántort megillető párbér szedési jog az új szt. iváni kántorra ruháztassék ÷ sz. alatt oly felhívással küldöm Nagyságodnak, hogy a kérelem érdemére nézve mielőbb véleményezőleg nyilatkozzék.”*⁵²

A 19. századi újszentiváni katolikusság történetéhez tartozik a térvári kereszt felállítás is. Az Újszentiván határában fekvő Térvár 1831 és 1892 között önálló kisközség volt, ám a jegyzői feladatokat ekkor is az újszentiváni körjegyző látta el.⁵³ A kis falut később Újszentivánhoz (1892 és 1945 között), majd Ószentivánhoz (1945-től) csatolták.⁵⁴ Térvárott soha nem épült templom, még külön imaterem sem volt; misét nagyon ritkán tartottak (az iskola épületében). A község kezdettől fogva az ószentiváni plébánia filiája.

A település lakói hitüket keresztállítással akarták kifejezni. Az 1837. február 13-án kelt irat szerint:⁵⁵ *„...Térvári Kertészség⁵⁶ Községe mind egy akarattal úgy nyilatkozta el magát: hogy a határukban lévő Keresztet annak történhet romlásában mindig javítani közös költséggel fogják, 's azt határukból elpusztulni és megsemmisíteni soha sem hagyják.”*⁵⁷

A KATOLIKUS LELEKESZSÉG ALAPÍTÁSA

Az Újszentivánnal szomszédos Ószentivánon 1910-ben káplánság jött létre, 1913–14-ben pedig megépült a templom Páduai Szent Antal tiszteletére.⁵⁸ 1915-ben a püspök az egyházközséget plébániai rangra emelte.⁵⁹ A plébánia szervezésekor felmerült, hogy Térvár mellett Újszentivánt is joghatósága alá helyezték. Ez ellen az

52 SzPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Ószentiván, 1.

53 Újszentiván, Ószentiván és Térvár községekben közös jegyző praktizált, annak ellenére, hogy a falvaknak önálló vezetése (bíró, esküdt) volt. Vecsernyés János levéltári kutató közlése.

54 GRÄBELDINGER 30–31.

55 A keresztállítást elhatározó okiratot Molnár Ferenc bíró, Börcsök József esküdt és Korsitzky János jegyző írta alá. A térvári kereszt ma is áll, azonban helye módosult; a helyi Klebelsberg-iskola elé került.

56 A kertészközségek különleges jogi helyzetéről, valamint a hívek vallási szokásairól és életmódjáról lásd bővebben: LOTZ ANTAL: *Újonnan feltárt néprajzi adalékok a Csanádi püspökség területéről*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 10 (1998)/1–2. 135–145. (a továbbiakban: LOTZ)

57 SzPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szőreg, jelzet nélkül.

58 Csanád egyházmegye jubileumi évkönyve 1980. [Szerk. SZILAS JÓZSEF.] Szeged, 1980. 115. (a továbbiakban: Jubileumi évkönyv)

59 Uo.

újszentiváni hitközség levélben tiltakozott Govrik Sándor esperes-plébánosnál, kijelentve, hogy továbbra is a szőregi egyházközség filiája akar maradni. Az 1910. július 28-án íródott levél több érvet tartalmaz a szőregi egyházközség mellett: „1, hogy a szőregi plébánia minket mindenben kielégített; - 2, hogy Szőreghre műutunk van, – az ószentiváni út rossz, gyakran járhatatlan; – 3, Szőregh egész utunkba esik Szeged felé.”⁶⁰ Az egyházmegegyei hatóság támogatta az újszentivániak igényét, így a község 1937-ig a szőregi plébánia filiája maradt.⁶¹

Az újszentiváni kápolna az iskola egyik szárnyában működött. Az iskola tetőzetén ideiglenes harangláb állott, amelyen egy kisméretű harang függött. 1920–21 ben gyűjtést indítottak további két, nagyobb harang vásárlására.⁶² A gyűjtést a községi előljáróság is támogatta, 25 000 koronás segéllyel, amelyet pótdából fedezett.⁶³ Az új harangokat 1921. január 21-én avatta fel Henny Ferenc szőregi esperes-plébános.⁶⁴

A Trianon utáni népmozgás érintette Újszentivánt is. Délvidéki magyarok betelepítése és a helyi szerbség nagyarányú kivándorlása jellemezte ezt az időszakot. Az 1930-as években nagy igény fogalmazódott meg a községben templomra, plébániára.⁶⁵ Ennek érdekében gyűjtést rendeztek: 22 000 pengő végössszeggel, valamint több küldöttség járt a püspöknél. Nem eredménytelenül. Glattfelder Gyula⁶⁶ csanádi megyéspüspök (1911–1943) 2502/1937. szám alatti levelében, amelyet a kinevezett újszentiváni lelkésznek, Winkler Józsefnek írt, így rendelkezett:

„Miatán a torontáli esperesi kerülethez tartozó és eleddig a szőregi anyaegyház lelkészei által lelkiekben gondozott Újszentiván leányegyház hivei ismételeten kifejezték azt az óhaj-tásukat, hogy már csak lélekszámukra való tekintettel is, ami kb. megközelíti az 1500-at, állandó lelkipásztor kapjanak, aki kézbe veszi a templom és a lelkészlak felépítésének első-sorban sürgős munkáját, ami eddig elég késedelmesen haladt, holott a hivek kb. 22 000 pengőt gyűjtöttek s ónadóztatás útján a sajátjukból is elég tekintélyes összeget adtak erre a célra, – elhatároztam, hogy f. é. szeptember hó 1-ével – meghallgatván a ker. esperes valamint az érdekelt szőregi plébániaegyház lelkészeit – Újszentivánt elválasztom a szőregi anyaegyházról s önálló lelkésség rangjára emelem s ezen új állásba a mondott naptól fogva Tisztelendőségedet helyezem, elvárván, hogy a lelkésséget megszervezni, a templom és a lelkészlak építésének ügyét kezébe venni és sikerrel befejezni kötelességének ismeri s ezt a munkát a maga részéről is, mint a papi buzgalom és elhivatás legszebb bizonyítékát teljes erejéből ambicionálja.”⁶⁷

60 SzPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Ószentiván, jelzet nélkül [1910].

61 Meg kell jegyeznünk, hogy az egyházközség és a plébánia között fogalmi különbség van. Az egyházközség társadalmi csoport, a helyi hívők összessége, míg a plébánia kánonjogi egység, a hierarchia alapsejtje. Lásd bővebben: ERDŐ PÉTER: *Plébánia és egyházközség a háború előtti Magyarországon*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 9 (1997)/3–4. 91–97. (a továbbiakban: ERDŐ) és GERGELY JENŐ: *A katolikus egyházközség (autonómia), mint a civil társadalom szerveződési lehetősége (1919–1944)*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 9 (1997)/3–4. 131–141. (a továbbiakban: GERGELY)

62 A gyűjtést Tóth Dániel iskolaigazgató és Nátly Géza üzletlajdonos szervezte.

63 CsML Újszentiván község iratai. 6667/1922.

64 GRÄBELDINGER 42.

65 MIKLÓS PÉTER: „Három ablaka, két ajtaja masszív.” *Az újszentiváni katolikus lelkésség alapítása*. Szeged, 12 (2000)/2. 40–42.

66 A Csanádi püspökség székhelye 1923 óta Szeged, korábban Temesvár. Glattfelder Gyula a két világháború közötti magyar társadalmi és politikai élet jelentős alakja. Lásd bővebben: *Igazságot – szeretettel! Glattfelder Gyula élete és munkássága*. Szerk. ZOMBORI ISTVÁN. Budapest–Szeged, 1995. 1–203.

Mint fentebb láttuk, az indoklásban a katolikus hívők ezerötszáz fős lélekszáma és a templomépületre való gyűjtés első helyen szerepelt. A lelkészi teendőket a főpásztor Winkler József rókusai káplánra bízta, akinek támogatását Kleitsch Mátyás kiszombori esperestől és Szalma József szőregi plébánostól levélben kérte. *„Bizalommal kérem Tiszelendőségedet, hogy az új lelkészt a megindulás és uttörés nehéz munkájában paptestvéri szeretettel támogatni, a netán mutatkozó nehézségekben szóval és jó tanáccsal segítségére lenni sziveskedjen.”*⁶⁸

Az újszentiváni római katolikus lelkészség alapításakor Glattfelder püspök, 1937. augusztus 25-én kelt levelében a szokásos 25%-os helyett 50%-os kongrua-kiegészítést kért a vallás- és közoktatásügyi minisztertől.

*„A határ közvetlen szomszédsága sok kétesértékű és különös vallási gondozásra szoruló elemet is sodort a községbe, azonkívül a németiség körében kísérletező politikai agitátorok ellensúlyozására is szükséges volna a helyben lakó lekipásztor gondozása. Másrészt azonban ez a nép ép a határ szerencsétlen megállapítása folytán – melynek következtében megélhetése jórésztől elesett – oly nyomorúságos helyzetben van, hogy a kongruatanács által igényelt 75%-os helyi javadalmat semmiképp sem szolgáltathatja. Óriási áldozatokkal templomot és paplakot épít, de a lelkész javadalmazásához 50%-nál nagyobb összeggel egyáltalán nem képes hozzájárulni. Ép azért mély tisztelettel kérem Nagyméltóságodat, hogy e nemzetiségi összetételénél (helyben görög keleti szerb templom és jól dotált lelkészség is van) és határmenti nehéz gazdasági helyzeténél fogva különös méltányolást érdemlő lelkészség kongruájához a szokásostól eltérőleg 50%-os kongruakiegészítést engedélyezni méltóztassék.”*⁶⁹

A fenti levélrészletből kiderül, hogy a községben a trianoni határok miatt nehéz gazdasági helyzet állt elő, valamint a lakosságmozgások miatt megváltozott a falu társadalmi szerkezete. A lelkészség szempontjából két fő problémás területet jelöl meg a püspök: a németek közötti szélsőséges politikai irányzatokat (terjedő nácizmus) és a helyi görögkeleti szerb egyház erőteljes jelenlétét.

A LELKÉSZSÉG MEGSZERVEZÉSE (1937–1946)

Winkler József először a görögkeleti szerb parókiát bérelte lakóhelyeül (havi harminc pengőért), ám 1940-ig háromszor volt kénytelen költözni.⁷⁰ A templomtelket a mai Felszabadulás utca Petőfi és Újvilág utca közötti szakaszán jelölték ki, a népiskola mögött. A templom azonban az építőanyagárak növekedése, az infláció, a szervezés nehézségei és a világháború kitörése miatt nem készülhetett el.

Lelkészlak gyanánt Winkler József 1939 januárjában vásárolt házat Harmann Mátyástól, 10 000 pengő vételárért.⁷¹ A 128–129-es helyrajzi szám alatt felvett ház a Rákóczi (ma: Felszabadulás) utcában áll; jelenleg a kápolna működik benne. *„...Harmann Mátyás és neje Bodó Mária újszentiváni lakosok örökre és visszavonhatatlanul eladják az*

67 SzPL Püspöki hivatal iratai. 2502/1937

68 Uo.

69 Uo.

70 Uo.

71 SzPL Püspöki hivatal iratai. 224/1939.

ujszentiváni rom. kat. Egyházközség nevében és képviselőjében Winkler József lelkész, egyházközségi elnök ujszentiváni lakos megveszi eladók tulajdonát képező és az ujszentiváni 924 számú telekjegyzőkönyvben 128–129 helyrajzi szám alatt felvett beltelkes lakóházat tartozékaival együtt a kölcsönösen kialkudott 10. 000 pengő azaz Tízezer pengő vételárért, mely vételár jelen szerződés püspöki jóváhagyása után fizettetik ki.”

Az épület vásárlásához tartozik, hogy 1939 februárjában-márciusában Schmerzel Miklós, az egyházközség világi elnöke aláírásgyűjtésbe kezdett – Becker Vendel címzetes apát, tanügyi főtanácsos támogatásával. Célja az volt, hogy a Harmann-féle házat cseréljék el egy központibb fekvésű telekre, ami a kápolnateremhez közelebb van.

Winkler József lelkész 1939. február 6-án kelt levelében a következőket jelenti püspökének az aláírásgyűjtésről: *„Mindenekelőtt rá kell mutatnom arra, hogy a mozgalom szellemi irányítói ugyanazok, Schmerzel Miklós vezetése mellett, akik az 1937. évben, miután Schmerzelnek nem sikerült a lelkési járandóság megszavazását elgáncsolnia, kocsira kapva Szalma plébánoshoz mentek, hogy csinálja vissza az egészet, mert nekik elég havonta két mise.*

A mozgalom alapja a gáncsokodni akarás, célja pedig nem a templom helye körül forog, hanem a templom létesülése ellen. Hogy még a most megindított mozgalom jelszava sem őszinte, amelyet a Schütz ház érdekében a tömegbe dobtak (A templom legyen a falu közepén.), bizonyítja, hogy az aláírásgyűjtők közül kettő most már csak azért is az OFB-telek mellett izgatja a kedélyeket, sőt már az ottani egyik parasztház tulajdonosával alkuba is bocsájtkoztak”

Winkler József kifejtette, hogy az aláírások nagy része érvénytelen, hiszen protestánsoktól, nem beszámíthatóaktól, templomkerülőktől származik, valamint felhívta a főpap figyelmét a községben lévő magyar–német nemzetiségi ellentétekre és a „szélsőséges, hitlerista érzelmű” csoportokra. A kezdeményezés tehát eredménytelen maradt, mert az egyházhatósági vélemény szerint a javasolt Schütz-féle ház 40%-kal kevesebbet ér a megvásároltnál. A mozgalmat sem a plébános, sem a megyéspüspök nem támogatta.⁷²

A Felszabadulás utcai plébániaépületet 1940 és 1941 nyarán újították fel 4611 pengő értékben.⁷³ A munkálatokat Ábrahám Ferenc szegedi építőmester megbízásából Hucskó Imre újszentiváni kőműves végezte.⁷⁴

Mivel Újszentivánon az iskola és a kápolna egy épületben volt az iskolaszolga és a templomszolga feladatkörét is egy személy töltötte be. Az 1939 januárjában összeült egyházközségi képviselőtestület is egyeztetett a „politikai községgel,” amikor Klemner Jánost választotta harangozónak és templomszolgának, egyben iskolaszolgának is. A templomszolga havi hét kilogramm gabonát kapott „*páronkint természetben,*” valamint a miseruhák tisztításáért évi harminc pengőt, a harangozásért pedig alkalmanként ötven fillért, vagy egy pengőt.⁷⁵ A temetőcsősz a lakásért és a hozzá tartozó 125 négyzetölnyi kertért köteles volt a temetőt rendben tartani; a sírásásért három pengőt kapott alkalmanként.⁷⁶

⁷² Uo.

⁷³ SzPL Püspöki hivatal iratai. 710/1942.

⁷⁴ SzPL Püspöki hivatal iratai. 1760/1940.

⁷⁵ SzPL Püspöki hivatal iratai. 35/1939.

⁷⁶ Uo.

A lelkestség megalakulásával Újszentiván vallási élete teljessé vált. Rendszeres vasárnapi és ünnepi misék, a helyben megoldható keresztelés, esküvő, hitoktatás biztosította a község katolikusainak lelki nyugalmát és fejlődését. A falu és a katolikus egyházközség életében is fontos esemény, hogy 1944–46-ban a település német lakóinak többségét kitelepítették. A II. világháború után az Újszentivánon működő egyházak továbbra is nemzetiségekhez kötődtek (ortodox szerbek és katolikus magyarok).

EGYHÁZKÖZSÉGI ÉS LELKI ÉLET

Az első újszentiváni katolikusok német telepesek voltak, akiknek életét nehéz körülmények (éhínség, szárazság, mocsaras földek) jellemezték. Elterjedt közmondás volt a bánáti németek között a következő: *Die ersten fanden den Tod, die zweiten die Not, und nur die dritten das Brot*; magyarul: Az első nemzedék a halált találta itt, a második a szükségét és csak a harmadik a kenyeret. A török kézről 1718-ban felszabadult Bánság a Magyar Királyi Kamara igazgatása alá került, a térségbe három hullámban telepítettek németeket. Megkülönböztetünk karliánus, teréziánus és jozefinista betelepülteket. III. Károly és II. József alatt a telepítés szervezett volt, Mária Terézia alatt pedig az osztrák és délnémet területek vagyontalan csavargó elemeit költöztették a Bánátba. A három hullám természetesen különböző vallási-erkölcsi lelkületű réteget érintett.⁷⁷

Az anyakönyvek és levéltár anyaga gazdag forrásokban a házassági szokásokat illetően. A 19. századi katolikusok körében népszerű volt a próbaházasság, sőt gyakran előfordult, hogy csak a többedik gyermek után került sor az esküvőre. A házasságkötés alapvető szempontja a földegyesítés, illetve a vagyonszerzés volt – az ügyről a szülők döntöttek. A hajadont, leányt, a házasság után menyecskének, az első gyermeke megszületése után pedig asszonynak nevezték. Mivel a paphiány a Csanádi egyházmegyét is érintette ritka volt a „*papos esküvő*”, legtöbbször kántor (vagy licenciátus) adta össze a párokat.⁷⁸ Újszentivánról a szőregi templomba jártak házasságot kötni, s ez az önálló kápolna létrejötté (1870 körül) után is megmaradt.

Mivel Újszentiván kétvallású község: vegyesházasság (*matrimonium mixtum*) is előfordult, ez azonban nem volt gyakori a nemzetiségek határozott nyelvi és hagyománybéli elkülönülése és szigorú endogámiája miatt. A vegyes vallás (*mixta religio*) házassági tilalma egy katolikus és egy más rítusú (jelen esetben ortodox) keresztény között áll fenn. Alóla felmentést a püspök, illetve a helyi ordinárius adhat; plébános csak halálvesztély esetén. A püspöki irattár sok reverzálist (vegyes vallásúak házassági szerződése) őriz, amelyben a felek megfogadják, hogy gyermekeiket a római katolikus hitre nevelik.

A bánáti német és szerb családoknál jóval nagyobb volt a szigor, mint a magyarok között. Fontos volt a család legidősebb asszony tagja, akinek hatalma a legkisebb ügyekre is kiterjedt, főleg az anyagiak tekintetében. A térségben a 18. században elterjedt volt Szent Lucia és Szent Mátyás kultusza, később a pestis- és kolerajárványok miatt erős volt Szent Rozália és Szent Rókus tisztelete is. A 19. században a legnépszerűbb Páduai Szent Antal⁷⁹ volt; Újszentiván első kápolnáját is neki ajánlották, s a

⁷⁷ LOTZ 141–142.

⁷⁸ Uo.

⁷⁹ Páduai Szent Antal tiszteletéről: IFJ. LELE JÓZSEF: *A tápaiak hite*. Tápé, 1998. 139–148.

tiszaszigeti templomnak is ő a patrónusa. Szeged környékén, sőt a Bánát összes falvában nagyon tisztelték Nepomuki Szent Jánost – szobra, zászlaja, képe minden templomban van, köztéri szobrai főleg utak és hidak mentén állnak.⁸⁰ A templom címünnevét a napján ünnepelték – a búcsú időpontja csak a II. világháború után került a legközelebbi vasárnapra.

Újszentivánon a katolikus lelkészség a Csanádi (1982-től: Szeged-csanádi) püspökséghez tartozik. A plébánia, lelkészség a püspökség területi egysége. Az egyházközség azonban ennél bővebb fogalom; alatta hagyományosan a helyi hívek összességét értjük – hierarchikus szervezettségtől függetlenül.⁸¹ A Magyar Katolikus Püspöki Kar 1938. október 4-én hagyta jóvá az (1984-ig érvényes) egységes egyházközségi igazgatási és adózási szabályzatot, ami magyar és német nyelven jelent meg, a németnyelvű katolikus egyházközségek – mint az újszentiváni is – miatt.⁸²

Ebben az egyházközséget a következőképpen határozták meg: *„egy plébánia híveinek szervezett összessége, akik a helyi plébános (lelkész) vezetése alatt az előírt szabályzat szerint választott képviselőtestület útján bizonyos helyi egyházi ügyek intézésében részt vesznek, önálló joghatósággal azonban nem bírnak s minden választás vagy határozat csak az egyházi hatóság jóváhagyása után lesz jogérvényes.”*⁸³ A két világháború közötti egyházközségek célja a helyi hívek aktivizálása volt, szerepe tanácsadó testületi jellegű.⁸⁴ (1992 óta a kánonjog szerint: az egyházközségek nem a plébániától különböző jogi személyek.)

Újszentivánon 1940. május 25-én, a községháza tanácstermében alakult meg az egyházközségi képviselőtestület.⁸⁵ Elnöke Winkler József lelkész, világi elnöke Schmerzel József, jegyzője Muszár Ferenc igazgató-tanító, pénztárosa Jung József, gondnoka Gräbeldinger Antal volt. Tagjai voltak: Klemencz József, Müller József, Debreczeni Nándor, Tóth János, Frank Antal, Sziveri Márton, Hucskó János, Gilot Antal, Wellinger György, Ikrényi Bertalan. A képviselőtestület mandátuma három évre szólt, s nemzetiségi összetétele (német-magyar) arányban állt a hívekével.

A KÁPOLNA ÁTHELYEZÉSE

A kápolna, mint többször említettük, az iskola épületében volt. Ez azonban 1948 után egyre kényesebbé vált, a kommunista állami vezetés és a katolikus egyház közismert ellentéte miatt. Végül 1960 nyarán a tanács és az iskola vezetése felszólította az egyházközséget, hogy a kápolna költözzön el az iskolából, valamint utasítást adott a harangtorony elbontására.⁸⁶ A hivatalos indoklás szerint a költözés azért szükséges, mert az iskola állandó, ott lakó gondnok nélkül marad; emiatt az épületre nem tudnak felügyni vásár- és ünnepnapokon.⁸⁷ Erről a Historia Domus így tudósít: „VI. 16-án, a

80 LOTZ 142–143.

81 Vö. GERGELY JENŐ: *Katolikus egyház, magyar társadalom 1890–1986*. Budapest, 1989. 24–73.

82 Statuten zur Verwaltung und Besteuerung der katholischen Pfarrgemeinden Ungarn. Budapest, é. n.

83 ERDŐ 93–94.

84 Vö. GERGELY JENŐ: *A politikai katolicizmus Magyarországon (1890–1950)*. Budapest, 1977. 171–202.

85 SzPL Püspöki hivatal iratai. 1778/1940.

86 SzPL Püspöki hivatal iratai. 1892/1961.

87 Uo.

községi vezetőség üzente egy tanács tag által, hogy az iskolában az istentisztelet s a vele kapcsolatos dolgok nem tarthatók fenn (mint pl. a harangok). – Ezügyben tájékozódó tárgyalás volt a Püspöki Hivatalban 20-án. – S 28-án. – Tanácsnál VII. 9-én⁸⁸

Farkas Lajos újszentiváni lelkész 1960 novemberében tett jelentést a püspöki hatóságnak: „Mai napon az iskolaigazgatóság értesített, hogy miután az iskola helyben lakó gondnok nélkül maradt, kötelességük fokozottan gondoskodni az iskola értékeiről. Az ottlévő „társbérletszerű” kápolnaterem nagy felelősség elé állítja mindkét felet, mert nem mindennap van az iskola részéről ott valaki, mikor istentisztelet van. – Komplikációk elkerülése végett szeretettel és nyomatékosan kérnek, hogy az egyház saját elhatározásából gondoskodjon más kápolnáról.”⁸⁹

A kápolna új helyének ügyében – több javaslat után – 1960 őszén született döntés. „Augusztusban előjáróink részére, összehasonlítául részletes vázrajzot készítettünk az iskolakápolnáról és a lelkész lakról. – Ezzel kapcsolatban egy eladó házról tárgyaltunk, templomnak, a templom utcájában. – Előjáróink azonban elutasították az ajánlatot. Híveink is beleszólnak pro és contra állandóan. – Augusztusban Esperesünk vázrajzot kért az iskolakápolnáról és a lelkész lakról, mert véleményező felterjesztést tesz ezügyben a püspöki Hatóságnak. – Azután a Püspöki Hatóság átalakítási munkára tervet és költségvetést kért. (A lelkési épületre vonatkozóan.) De a nagy munkaidő miatt nagyon nehezen lehet kapni tervet és költségvetést!

Híveink mind erősebben szólnak bele a kápolnaügy megoldásába. Vannak, akik küldöttséggel szeretnék a felettes hatóságokat felkeresni. – Egyik párt maradni akar az iskolakápolnában. Másik csoport a lelkész lakban szeretné a kápolnát elhelyezni. Harmadik rész építtetni szeretne kis kápolnát telkünkön. Negyedik csoport házat szeretne venni kápolnának.”⁹⁰

1961 tavaszán a Felszabadulás utcai lelkész lakot – jelentős egyházmegyei támogatással (ötezer forint) és kölcsönnel (ezeröttszáz forint) – kápolnává építették át; a két harangot és a keresztet az udvaron állították fel. Farkas Lajos feljegyzése szerint: „1961. január 12-én volt az utolsó szentmise az iskolában. Utána áthurcolkodtunk a félíg kész új kápolnába. Elbontottuk az oltárt, mely széttöredezett (cementhabarcs és gipsz volt anyaga).”⁹¹ Az apró lelkési lakást, amely két kis szobából és egy konyhából áll, az épület hátsó részéből alakították ki. Az átalakítás 17 188 forintba került, 1961 júniusára fejeződött be. Ekkor került a kápolna a mai helyére. Az új kápolnaépületet püspöki megbízással Szilas József apát benedikálta apáti mise keretében, 1961. június 25-én.

AZ ÚJSZENTIVÁNON SZOLGÁLÓ LELKÉSZEK

Az újszentiváni katolikus lelkészség önállóan 1937 és 1985 között működött. A plébánián három lelkipásztor szolgált: Winkler József (1937–1957), Farkas Lajos (1957–1968) és Szűcs József (1968–1985).

Az első újszentiváni lelkész, Winkler József 1905. június 21-én született Szegeden. Teológiai tanulmányait a budapesti Központi Szemináriumban és a bécsi Pazma-

88 Az újszentiváni római katolikus lelkészség Histora Domusa, 1957–1985. (a továbbiakban: Hist. Dom.) (1960)

89 SzPL Püspöki hivatal iratai. 1892/1961.

90 Hist. Dom. (1960)

91 Hist. Dom. (1961)

neumban végezte, 1927 és 1931 között.⁹² Jogi és kánonjogi stúdiumokat is folytatott, ám a doktorátust – lelkipásztori teendői miatt – nem szerezte meg.⁹³ Bécsben szentelte pappá Piffli Gusztáv bíboros 1933. augusztus 31-én. Papi munkáját Szőregen, Mezőhegyesen, Szeged-Rókuson kezdte, segédlelkészként. Lelkeszi funkcióban tevékenykedett Újszentivánon 1937 és 1957 között, majd plébánosként Mórahalmon 1957-től haláláig.⁹⁴ 1951-től részt vett a katolikus papi békemozgalomban.⁹⁵ 1985. december 12-én halt meg.

Dr. Farkas Lajos 1957 és 1968 között szolgált a faluban. 1909. augusztus 3-án Módoson született.⁹⁶ A jogi egyetem elvégzése után jelentkezett a Szegedi Hittudományi Főiskolára; 1937. május 2-án szentelték pappá.⁹⁷ Deszken, Végegyházán, Szegeden, Lökösházán szolgált káplánként, majd Újszentivánon plébánosként (1957–1968). 1968. augusztus 31-én hunyt el Székesfehérvárott.⁹⁸ Egyszerű, halk szavú, szerény ember lévén mindenütt tiszteletnek örvendett. Latinból készült zsoltárfordításait a teológiai főiskolán használták.

Az utolsó újszentiváni lelkész, Szűcs József 1906. január 17-én született Nyúlfalun. 1934. június 24-én szentelték fel Esztergomban.⁹⁹ Papi működését a szaléziánus rendben kezdte, majd Bogárázón, Csorváson, Végegyházán tevékenykedett, mint káplán.¹⁰⁰ Újszentivánon a lelkészi teendőket 1969 és 1985 között látta el. 2001. január 15-én halt meg, a székesfehérvári papi otthonban.

Jelenleg Újszentivánon a kápolnai szolgálatot oldallagosan a tiszaszigeti plébános végzi. A kápolna a Szent Kereszt Felmagasztalásának (Exaltationem Sanctis Crucis) van szentelve.¹⁰¹ Ünnepe: szeptember 14. Ez a jelenet Szent Ilona (Szent Heléna) legendájában található meg.¹⁰² A 4. századi keresztény császárné (meghalt 328-ban, emléknapja: augusztus 10.), az egyházat támogató Nagy Konstantin anyja elhatározta, hogy felkutatja a keresztfát, amelyen Krisztus szenvedett. Munkáját különböző csodajelek kísérték; a Szent Keresztet egy ciszternában megtalálták, a jelenlévők pedig leborultak előtte. Végezetül, a Szent Kereszt tiszteletével kapcsolatban Szír Szent Efrém imáját idézzük: *„A Kereszt a halottak föltámadása. A Kereszt a keresztények reménysége, a Kereszt a bénák támasza, a Kereszt a szegények vigasztalása, a Kereszt a büszkéek megaláztatása, a Kereszt reménye a reményteleneknek, a Kereszt kormánylapátja azoknak, akik vitorláznak...”*

92 A csanádegyházmegyei papság törzskönyvlapjai, 98.

93 Vö. SzPL Püspöki hivatal iratai. 2927/1947.

94 Csanádi Egyházmegyei Közlemények, 1986/1. 1985. december 4.

95 PÁL JÓZSEF: *Békepapok Csongrád megyében*. Délmagyarország, 1991. november 9. 7.

96 A Csanádi Egyházmegye papságának névtára 1961. Szeged, 1961. 20.

97 A csanádegyházmegyei papság törzskönyvlapjai, 103.

98 Csanádi Egyházmegyei Közlemények, 1968/3. 1968. október 4.

99 Jubileumi évkönyv 143.

100 SzPL Püspöki hivatal iratai. 1018/1985.

101 SzPL Püspöki Hivatal iratai. 1080/1961.

102 Vö. *A szentek élete*. Szerk. PUTNOKYNÉ RUZSONYI PIROSKA. Budapest, 1988. 449–450.

ÖSSZEGZÉS

Újszentiván község jellegzetes délvidéki település, ahol a katolikus egyház életét meghatározta a lelkészség nemzetiségi heterogenitása (németek, magyarok), valamint a szerb ortodox egyház jelenléte. Pénzhiány és személyi feszültségek miatt a falu temploma nem készült el, s a kápolna (egy 82 négyzetméternyi teremben) került berendezésre – a múlt században ez a megoldás általános volt a szegény kistelepülésekben. Később, a lelkészség létrejöttével az egyházközség a lelkészi javadalomnak csak a felét tudta előteremteni.

A 20. század világháborúi utáni társadalmi átalakulások érintették a falut. Előbb a szerbek (1920–26) száma csökkent le (ma a lakosság alig 10%-a), majd a németiséget telepítették ki (1944–46). Ezek után a község lakóinak túlnyomó része magyar anyanyelvű, római katolikus vallású. Az ötvenes évek valláspolitikája helyi szinten is jelentkezett: 1960-ban kísérlet történt az egyházközség ellehetetlenítésére. Újszentivánon jelenleg a tiszaszigeti plébános látja el a kápolnai szolgálatot. Hetente egyszer tartanak szentmisét, a résztvevő hívek száma mindössze huszonöt-harminc fő.

FORRÁSOK, FELHASZNÁLT IRODALOM

A csanádegyházmegyei papság törzskönyvlapjai.

A Csanádi Egyházmegye papságának névtára 1961. Szeged, 1961. 1–35

A szentek élete. Szerk. PUTNOKYNÉ RUZSONYI PIROSKA. Budapest, 1988. 449–450

Az újszentiváni római katolikus lelkészség Historia Domusa (1957–1985).

BÁLINT SÁNDOR: *A szögedi nemzet.* I. Szeged, 1976. 247–248

BEKE MARGIT: *A historia domus fontossága, helye és gyakorlata.* Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 9 (1997)/3–4. 149–154.

BOROVSKY SAMU: *Torontál vármegye.* Budapest, é. n. [1911] 548.

Csanád egyházmegye jubileumi évkönyve 1980. [Szerk. SZILAS JÓZSEF] Szeged, 1980. 1–145.

Csanádi Egyházmegyei Közlemények.

Csongrád Megyei Levéltár. Szeged város tanácsának iratai (1810–1817), Szőregi uradalom iratai és Újszentiván község iratai.

ERDŐ PÉTER: *Plébánia és egyházközség a háború előtti Magyarországon.* Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 9 (1997)/3–4. 91–97.

FÉNYES ELEK: *Magyarországnak 's a hozzá kapcsolt részeknek mostani állapotja.* 4. köt. Pest, 1839. 380–381 és 401–403.

GERGELY JENŐ: *A politikai katolicizmus Magyarországon (1890–1950).* Budapest, 1977. 171–202.

GERGELY JENŐ: *Katolikus egyház, magyar társadalom 1890–1986.* Budapest, 1989. 24–73.

GERGELY JENŐ: *A katolikus egyházközség (autonómia), mint a civil társadalom szerveződési lehetősége (1919–1944).* Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 9 (1997)/3–4. 131–141.

GRÄBELDINGER, ANTON: *Heimatsbuch Ujszentiván.* Bad Reichenhall, 1981. [Kézirat.] 1–115.

- HEGEDŰS ANTAL: *A kiváltságolt szerb nemzet a 18–19. században Magyarországon*. In: *A szerbek Magyarországon*. Szerk. ZOMBORI ISTVÁN. Szeged, 1991. 127–135.
- Igazságot – szeretettel! Glattfelder Gyula élete és munkássága*. Szerk. ZOMBORI ISTVÁN. Budapest–Szeged, 1995. 1–203.
- KRUNITY MIHÁLY: *Mozaikok és adalékok az újszentiváni szerbség történetéhez*. Csongrád Megyei Honismereti Híradó, 1990. 105–124.
- Ífj. LELE JÓZSEF: *A tápaiak hite*. Tápé, 1998. 139–148.
- LOTZ ANTAL: *Újonnan feltárt néprajzi adalékok a Csanádi püspökség területéről*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 10 (1998)/1–2. 135–145.
- MATUZ EDIT–BÉRES MÁRIA: *Tiszasziget régészeti topográfiája és településtörténete*. In: *Tiszasziget története*. Szerk. GÁRGYÁNNÉ LAMPERT MAGDOLNA. Tiszasziget, 2000. 52–95.
- MIKLÓS PÉTER: *Meghatározó személyiségek. Arcképek Szeged 19. századi katolikus egyházi életéből*. Szeged, 12 (2000)/1. 4–5.
- MIKLÓS PÉTER: *„Három ablaka, két ajtaja masszív.” Az újszentiváni katolikus lelkészség alapítása*. Szeged, 12 (2000)/2. 40–42.
- MIKÓLS PÉTER: *A gyűlölet és a harc tüzei. Szőreg római katolikus plébániája 1848/49-ben*. Szeged, 12 (2000)/4. 12–13.
- MIKLÓS PÉTER: *Újszentiván vallási élete a 19. században*. Honismeret, 28 (2000)/5. 68–71.
- Schematismus venerabilis cleri dioecesis Csanádiensis pro anno Domini (1813–1947)*.
- SZAKÁLY FERENC: *Szerbek Magyarországon – szerbek a magyar történelemben*. In: *A szerbek Magyarországon*. Szerk. ZOMBORI ISTVÁN. Szeged, 1991. 11–49.
- Szeged-csanádi Püspöki Levéltár. Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szőreg és Ószentiván iratai.
- Szeged-csanádi Püspöki Levéltár. Püspöki hivatal iratai (1937–1985).
- Szeged története 2*. Szerk. FARKAS JÓZSEF. Szeged, 1985. 283–300.
- OLTVAI FERENC: *A Csanád vármegyei szerb optánsok ügye (1922–1930)*. In: *A szerbek Magyarországon*. Szerk. ZOMBORI ISTVÁN. Szeged, 1991. 137–198.
- PÁL JÓZSEF: *Békepapok Csongrád megyében*. Délmagyarország, 1991. november 9. 7.
- PÉTER LÁSZLÓ: *Mikor épült a templom?* In: *Az ezeréves Szőreg*. Szeged–Szőreg, 2001. 87.
- VECSERNYÉS JÁNOS: *Miről mesél a szentiváni szerb templom?* Szentiváni Napló, 4 (1998)/4. 2.
- VUKOSZÁVLYEV ZORÁN: *Az újszentiváni szerb ortodox egyházközség*. [Kézirat.] 1–31.

THE HISTORY OF THE ROMAN CATHOLIC PARISH AT ÚJSZENTIVÁN

The history of the Roman Catholic parish at Újszentiván has not yet been discussed, and neither has it been included in the special literature concerning the history of the village. The primary reason for this is that Újszentiván was originally a Serbian settlement, which meant that the orthodox church held greater significance there. The orthodox parish has had its own church since the middle of the 18th century, while the Catholic chapel only acquired an independent building in the 1960's, as earlier it had operated in one of the wings of the local school. Újszentiván is a village accommodating three nationalities (Serbian, German and Hungarian), where national and religious division and conflict could be observed. With regard to the history of the Catholic parish, Újszentiván and its local Serbian residents, as well as the history of the local Catholic population in the 19th century, need to be introduced to the public. In this study, the establishment of the clergy will be introduced, including details of the events in its organisation, as well as the relocation – following state pressure – of the chapel from its original site at the local school, and a brief outline of the work of the local clergymen.

NÉMETH CSABA

A GYULAI EVANGÉLIKUS EGYHÁZKÖZSÉG MEGALAPÍTÁSA

A REFORMÁCIÓ GYULÁN

Máig vita tárgy, hogy Luther Márton vallásújításáról mikor értesülhettek először Gyulán, kik és mikor léptek az új vallásfelekezet követői nyomába. Bár közvetlen bizonyítékok nem állnak rendelkezésünkre, bizonyosra vehetjük, hogy az uradalom 1510–1530 közötti birtokosának, Brandenburgi György örgrófnak szolgálatot teljesítő személyek hozták hírért Luther tanainak.

Az örgróf a magyarországi reformáció első képviselői közé tartozott, aki már az 1520-as évek elején támogatta Luthert. Német birtokain végzett hittérítés révén az utókortól kiérdemelte a „kegyes” (Georg de Fromme) jelzőt. Tagja volt annak a szűk csoportnak, mely a budai udvarban – az ifjú királyi párral együtt – rokonszenvezett a reformációval. Egyike volt azon hat német fejedelemnek, akik 1529-ben a speyeri birodalmi gyűlésen ünnepélyesen protestáltak az 1521-es birodalmi gyűlés Luthert elítélő határozata ellen. (Ettől kezdve nevezték el a reformáció híveit protestánsoknak.) A következő esztendőben ott találjuk az Ágostai Hitvallást, az első és máig legfontosabb evangélikus hitvallást aláíró hét fejedelem között.¹

Aligha hihetjük el, hogy Gyulán semmit sem tett az új tanok elterjesztése érdekében. Közvetlen hatással nem lehetett, mivel 1520 után nem járt a városban, de hivatalnokai, alkalmazottai révén napi összeköttetésben állt a gyulaiakkal. Biztosra vehetjük, hogy közöttük akadtak olyanok, akik már az első időben megismerkedtek a reformációval. Gyula ekkor kiterjedt kereskedelmet folytatott, a magyarországi mezővárosok élvonalába tartozott. A külföldet is megjárta, az újításra hajlamos kereskedőréteg pedig fogékony volt az új tanokra.

Gyula polgárai 1528-ban még egyöntetűen kiálltak plébánosuk mellett. Amikor a malmát lefoglaltatta Lőtzy János, György gróf gyulai helytartója, „az összes gyulai polgárok” felléptek plébánosuk mellett, attól félve, hogy emiatt majd a káplánok nem temetik el halottaikat, nem keresztelik meg gyermekeiket.²

A változás az 1520-as és az 1530-as évek fordulóján következett be. Az 1533-ban közgyűlésüket Gyulán tartó ferencesek azért szigorították meg saját kolostoruk és a lelki gondozásuk alatt álló beginaház (apácakolostor) rendjét, hogy ne adjanak tápot az elle-

1 KÓSA LÁSZLÓ: *A gyulai református egyház története*. Gyula, 1994. (Gyulai Füzetek 7.) 18–19.

2 KARÁCSONYI JÁNOS: *Békés vármegye története*. I. kötet. Gyula, 1896. 105.

nük irányuló támadásoknak.³ Eszerint már 1533 előtt is heves vallási jellegű vitáknak lehettek szemtanúi városunk polgárai! 1537–1539 között Péchy Mihály, 1542–1544 között Atyay Péter, 1548–1552 között pedig Zákány Balázs ferences hitszónok lépett fel Gyulán a katolicizmus védelmében.⁴ Erre aligha lett volna szükségük, ha nincs kivel, kikkel vitázniuk.

Mégsem könnyű megragadni azt a pillanatot, amikor a reformáció hívei egyértelműen színre lépnek. A protestantizmustól elhatárolódó tridenti zsinat befejezéséig (1563) nem volt egészen egyértelmű az, hogy új vallásfelekezet született. A reformáció kezdetben nem egy új egyház megteremtésének, hanem a katolicizmus megújításának igényével lépett fel. Nézetünk szerint az 1530-as évek közepétől már tekintélyes számban éltek evangélikus hívek a városban. Ezt látszanak alátámasztani azok az újabb kutatási eredmények is, melyekről Kósa Lászlónak a gyulai reformátusok történetét bemutató könyve ad áttekintést.⁵

A döntő fordulat Patócsy Ferenc főkapitánysága idején (1542–1552) állt be, s ez Szegedi Kis István (1505–1572) fellépéséhez köthető. Ő az alsóbb iskoláit Gyulán végezte, s az sem zárható ki, hogy maga is ferences szerzetes volt. Egykori iskolájába 1545-ben tért vissza tanítani.⁶ 1543. május 9-én adták ki a gyulai szabók céhszabályzatát, melyben mellőzték a régi hit szertartásainak megemlítését.⁷ Az, hogy szabályzatukat érvénybe léptethették, arra utal, hogy a városban ekkorra a protestánsok kezébe került a vezetés. A változás talán összefüggésbe hozható egy nemzedékváltással, mert az 1545-ös vámnaplókban hiába keressük már az 1520-as évek legvagyonosabb kereskedőinek neveit.⁸

1552-ben a király átvette a várat, s Gyula az ország három legjelentősebb végvárának egyikévé vált. A hitújítók ezután a végvári vitézeketől nyerték a legnagyobb támogatást. A városban állomásozó hadak kapitánya, Horváth Bertalan nyíltan pártfogásába vette őket.⁹ Az udvarbíró már 1552. november 14-én azt jelentette, hogy van itt néhány lutheránus hitszónok, akik közül az egyik a minap Horváth Bertalan házában prédikált.¹⁰

3 KÓSA 22.

4 KARÁCSONYI I. 193.

5 KÓSA 22.

6 KÓSA 23–24.: Szegedi már 16 évesen (azaz 1521 óta) tanította a kisebb gyermekeket Gyulán. 1540-ben ment ki Krakókban, majd Wittenbergbe, ahonnan a „Szentírást magyarázó doktori titulusal” tért haza. Gyulán 1546–1547-ben tanított „mind a templomban, mind az iskolában.” A gimnáziumi oktatás jelentőségét különösen kiemeli az a tény, hogy ennek megszűntét követően 1802-ig nem működött gimnázium a megyében.

7 SCHERER FERENC: *Gyula város története*. I. kötet. Gyula, 1938. 175.

8 BÁCSKAI VERA: *Gyula gazdasága és társadalma a XV–XVI. században*. Gyula, 1991. (Gyulai Füzetek 3.) 22.–23.

9 KARÁCSONYI I. 189.; VERESS ENDRE: *Gyula város oklevéltára (1313–1800)*. Bp., 1938. 194.: „A Pathóchyak idejéből való hűség kapitány volt.”

10 SCHERER I. 176.: Veress László levele Castalldohoz.

A protestantizmus napja akkor virradt fel igazán, amikor Mágocsy Gáspár (1514–1587) 1554. május 23-án átvette a vár főkapitányságát.¹¹ Ő volt az első gyulai főkapitány, aki nyíltan szakított a katolikus vallással. Nemcsak a várórség, de a város lakosainak gazdagabb rétege is lutheránussá vált.¹² Gyula polgárai odáig ragadtatták magukat, hogy Kassán eladták a plébániatemplom kincseit. Az 1559-ben megindított vizsgálat során Valkai Kelemen bíró szerint azért döntöttek az eladás mellett, mert a törökök támadásaitól félve fegyvereket kellett vásárolniuk.¹³

Ebben az időben virágzott fel az iskola, s a protestáns tanítóknak köszönhetően a város műveltségi szintje is. Valkai Kelemen volt a város első, egyetemet végzett bírása. Az első protestáns tanítók egyike lehetett abból ítélve, hogy 1545-ben az „Isten előtt való igazulásról, hogy mindnyájan véteztünk, azért csak az Istennek az irgalmasságától üdvözölhetünk” címmel szerzett éneket. Szikszai Fabricius Demetertől is ismerünk verset. A *Cantio de militibus pulchra* (Szép ének a katonákról) című ének pedig a végvári költészet felvirágzását érzékelteti.¹⁴

A gyulai iskolába az ország távoli vidékeiről jöttek diákok. Wallaszky nem ok nélkül ruházhatta rá a „gymnázium illustre” címet, mert teológiát is taníthattak benne. Többen innen mentek külföldi egyetemre. Híres tanárai közül a következőket ismerjük: 1545-ben Szegedi Kis István, 1554-ben Sztárai Mihály, 1557–1562 között Szikszai Fabricius Demeter, 1562–1566 között pedig Szibolti Demeter.¹⁵

A közeli, Csanád megyei Toronyon, 1549-ben és 1550-ben lutheránus zsinatokat tartottak. Korábban erre csak 1545-ben, Erdődön került sor. Ennek aláírójaként szerepel Gyulai Miklós. Ő lehetett Gálszécsi István után a gyulai evangélikus lelkész.¹⁶ Rácz Károly szerint Göcsi Máté, a későbbi erdélyi református püspök (†1585), akit a toronyi zsinaton lutheránus esperessé választottak, 1566-ig Gyulán szolgált. Kormos László úgy vélte, hogy Göcsi a tiszántúli egyházkerület vezetője, azaz püspöke volt.¹⁷ Ha helytállóak a fenti megállapítások, akkor városunk volt a tiszántúli evangélikus püspökség székhelye. Ez ugyan nem bizonyítható, az azonban bizonyos, hogy a szellemi központja Gyula volt.

Kik voltak a gyulai evangélikusok papjai? Gálszécsi Istvánon (az 1540-es évek eleje), s Gyulai Miklóson (1545) kívül annyit tudunk, hogy Balog Ferenc prédikátor már 1556-ban Mágocsyval volt, s 1559-ben vele távozott Gyuláról.¹⁸ 1562-ben egy István nevű lelkésszel, 1563-ban pedig Sztáray Mihállyal találkozunk. Gyulán tartott vele hit-

11 KÓSA 27–28.: apja Csanád megyei birtokos, a Patócsyak familiárisa. Gáspár már Patócsy-lányt vesz feleségül, Annát.; VERESS 239.; SZABÓ ANDRÁS: *Mágocsy Gáspár és András udvara*. In: *Magyar reneszánsz udvari kultúra*. Szerk.: R. VÁRKONYI ÁGNES. Bp. 1987. 263–264; 266, 277.: Mágocsy 1587-ben, Munkácsen halt meg, miután az 1560-as évek elején áttért a református hitre.

12 KARÁCSONYI I. 190.; RÁ CZ KÁROLY: *A zarándi egyházmegye története*. Arad, 1880. 117.

13 SCHERER I. 172., 177.: Farkas László a gyulai bíró és a polgárok megbízásából 1100 forintért adta el azokat.

14 KÓSA 24., 32.: 1535-ben a krakkói egyetemen tanult.

15 KARÁCSONYI I. 194.; HAÁN LAJOS: *Békés vármegye hajdانا*. Pest, 1870. 74.

16 KÓSA 26., 29.; KIS 94.: az 1549-es zsinaton a papok, az 1550-esen pedig a püspök kötelességeiről írtak kánonokat, tehát már ekkor kellett lennie püspöknek is.

17 RÁ CZ 191.; KÓSA 41.: nem látja bizonyítotttnak a gyulai lelkességét.

18 SZABÓ 264.

vitát Melius Juhász Péter. Sztáray, s a haláláig lutheránus Szibolti Demeter távozása összhangban lehetett a kálvini reformáció gyulai híveinek megerősödésével.¹⁹

EGYÜTT A REFORMÁTUSOKKAL

Az 1567. február 24-i debreceni zsinaton a vidék papsága a helvét hitvallást írta alá.²⁰

A török uralom alatt nincs fellelhető nyoma városunkban az evangélikus vallásnak. Az újjátelepített Gyula őslakosai zömmel reformátusok voltak. Az évek teltével azért érkezett egy-egy evangélikus család a városba. Erre utal, hogy az 1788. szeptember 13-án, Gyulán vizitáló Kalatay Xavér Ferenc nagyváradai püspök azért idézte maga elé Micskei Nagy Istvánt, a helybeli református prédikátort, mivel egy lutheránus ifjút anélkül esketett meg, hogy a katolikus templomban kihirdették és elbocsátották volna. Micskei elődje 1783-ban halálozott el, a fenti eseményre 1783 és 1788 között kerülhetett sor.²¹ Ez az első nyoma annak, hogy a török hódoltság óta evangélikusok is éltek Gyulán.

Lelki gondozásukat a helybeli református lelkészek végezték. Így történt ez száz esztendővel később is. Az evangélikus hívek egyházi adójukat is a református egyházközségnek rótták le. Számuk időközben megnőtt, s Gonda Lajos református lelkész javaslatára 1858 tavaszán a presbitériumba képviselőjüknek választották meg Réthy Lipótot. Ő viszont még ezen év őszén Aradra költözött. Ezt követően Dombi Lajos lelkész csak 1898-ban kezdeményezte Jancsovics Emil presbiterré választását.²²

AZ ÖNÁLLÓ GYULAI EVANGÉLIKUS EGYHÁZKÖZSÉG LÉTREHOZÁSÁNAK OKAI

A gyulai evangélikus közösség összefogásának, s a reformátusoktól történő leválasztásának gondolata az Arad-békési Evangélikus Egyházmegye vezetőségében, azaz Békéscsabán született meg. Eredendően arra hivatkoztak, hogy az 1900. évi népszámlálás során Gyulán és közvetlen környékén csaknem 800 evangélikust írtak össze. Úgy vélték, hogy ennyien már fenn tudnak tartani egy gyülekezetet.

Emellett a gyulai egyházközség megalapításnak nyomós politikai, sőt pénzügyi, s talán presztízs okai is voltak. Érdemes tehát alaposabban szemügyre venni, hogy milyen közéleti-politikai viszonyok hatására alakult meg a gyülekezet.

Azzal szinte mindenki tisztában van, hogy ebben az időben Békés megye a megélénkülő agrárszocialista jellegű mozgalmakról híresült el. Az sem titok, hogy ekkor kezdtek kiéleződni a nemzetiségi ellentétek. Azzal azonban a szakemberek közül is kevesen lehetnek tisztában, hogy ezek a társadalmat élénken foglalkoztató kérdések hogyan vetődtek fel a korszak evangélikus egyházában, nevezetesen egyházmegyének központjában, Békéscsabán.

19 KÓSA 31: a hitvita tárgya az lehetett, hogy hol tartózkodnak a lelkek a halál és az utolsó ítélet között.

20 HAÁN 69.

21 KÓSA 63–64.

22 KÓSA 117.

Békéscsaba ekkor egyértelműen szlovák többségű település volt, s éppen ebben az időben jelentkezett Áchim L. András nagy tömegekre ható parasztmozgalma. Ehhez viszonyítva Gyula a boldog békeidők idilli hangulatát árasztotta. A korabeliek nem véletlenül gondolták úgy, hogy Gyula az elmúlt száz év alatt nem fejlődött annyit, mint az utóbbi tíz esztendőben.²³

A gyulai evangélikus egyházközség megalapítását közvetlenül kiváltó ok az lehetett, hogy 1907 februárjában a békéscsabai reformátusok önálló egyházközséget hoztak létre.²⁴ Ezt megelőzően az ő lelki szükségleteiket a helybeli evangélikus egyház elégítette ki. Mivel Gyulán éppen fordított volt a helyzet, joggal feltételezhető, hogy a békéscsabai evangélikus egyház vezetői sértettségükben kezdeményezték a gyulai evangélikus gyülekezet megalakítását. A református hívek elvesztéséből adódó presztízs- és pénzügyi veszteség azonban önmagában csak a megalakítás időzítésének lehet kielégítő magyarázata. A háttérben ennél súlyosabb, kifejezetten politikai jellegű okokat fedezhetünk fel.

A gyülekezet önállósodását pártfogoló beszéd fogalmazványa Zsilinszky Endre egyházmegyei felügyelő tollából ránk maradt.²⁵ A következő okokat sorakoztatta fel a gyulai evangélikus egyházközség önállósulásának alátámasztása érdekében: „Gyula, mint vármegyei székhely, az ő jórészt intelligens híveivel egyházunknak a központban bizonyos súlyt biztosít, és az egyházunk által idegenek által előszeretettel hangoztatott azon alaptalan vádak, hogy egyházunk nemzetiségi tendenciákat ápol, egyszersmindenkorra útját vágják egy magyar evangélikus egyház által.” Kiemelte továbbá, hogy a külterületen élők idegen hatásnak vannak kitéve, s az egyházalapítással „nemcsak a socialismus törekvéseinek lehetne gátat vetni, hanem az egyházi szellem ápolásával a hazafiság terén is nagy szolgálatot teszünk az államnak.”²⁶

Mi motiválhatta a nemzetiségi és a szociális tényező ilyen erőteljes hangsúlyozását?

Ne feledjük: 1907-et írunk, az Apponyi-féle népoktatási törvény megjelenésének évét. Ez szabályozta a nem állami iskolák állami felügyeletét, ami érintette az evangélikus egyház által fenntartott iskolák függetlenségét. Ráadásul az államsegélyt igénybe vevő iskolákban a magyar nyelvet az állam által megszabott óraszámban kellett tanítani, s állami tankönyveket kellett használni. A Békés megyében található evangélikus iskolák többségében még a szlovák volt az oktatás nyelve. Nem csodálkozhatunk rajta, hogy több evangélikus lelkész is tiltakozott az új törvény bevezetése ellen. Az Arad-békési Egyházmegye 1907-es, aradi közgyűlést megnyitó beszédében Zsilinszky Endre azt emelte ki, hogy „önkormányzati jogaink úgyszólván minden újabb, az egyházat és iskolát érintő törvényben újabb és újabb, nagyobb és nagyobb csorbát szenvednek.” Véleménye szerint „e sérelmekkel szemben nekünk csak két feladatunk lehet a szervezke-

23 Békés (Gyulán megjelenő hetilap) 1907. március 17. és 1908. június 14.

24 Békés, 1907. február 24.

25 Békés Megyei Levéltár, Ladics-hagyaték. 15. doboz: Arad-békési egyházmegye iratai (továbbiakban: BML, Ladics-hagyaték). Sajnos a beszéd fogalmazványa nincs dátumozva, így nem dönthető el pontosan, hogy mikor keletkezett. Az sem perdöntő, hogy a gyulai mellett a bodzás-ottlakai egyház anyasítását is sürgeti, mert már 1908-ban is tárgyaltak erről, de csak 1915. november 15-én került rá sor. Így az is elképzelhető, hogy nem a gyulai fiókegyház 1907-es megalakítását, hanem annak 1913-as önállósodását elfogadó egyházmegyei közgyűlésre készült. Mégis indokoltnak tartjuk néhány alapgondolatának itteni idézését, mert jól rávilágít a korabeli politikai helyzetre.

26 BML, Ladics-hagyaték: az 1907. március 10-i ülés jegyzőkönyve.

dés és a kor eszméihez való alkalmazkodás.”²⁷ Bárdy Ernő mezőberényi lelkész tovább ment ennél. Kimutatta, hogy milyen korábbi jogok sérülnek az új törvénnyel kapcsolatban, majd leszögezte: „az a kötelesség, hogy ... a leghatározottabban tiltakozunk e t.-cz. ellen. De nem csak tiltakozunk, hanem egyszersmind megsértett jogaink orvoslását föltétlenül követelnünk kell.” A közgyűlés 21:6 arányban elfogadta az indítványát.²⁸

Szeberényi Lajos Zsigmond, békéscsabai igazgató-lelkészt is nemzetiségi izgatással vádolták. Scholtz Gusztáv püspök úr véleménye szerint a „Gondolatok és elmékedések a Csipkay-féle javaslat felett” című röpiratában²⁹ Szeberényi nemcsak az egyházi méltóságokat sértette meg, de a hívek között is egyenetlenséget szított, „mert a magyar elem türelmetlenségét a tót ajkú lutheránus hívőkkel és papokkal szemben oly nagyfokúnak és igazságtalannak jelenti, hogy a lutheránus egyház tót elemeinek rosszindulatát képes fölkelteni a magyar elemek ellen.” A megyei törvényszék azonban nem engedett a korszak hangulatából sugárzó, reá nehezedő nyomásnak. Szeberényit felmentették.³⁰

Az egyházmegye központját élénken foglalkoztatta egy másik ügy is: Zsilinszky Endre még békéscsabai felügyelőségéről is lemondott, mivel nem tudta keresztülvinni, hogy Erzsébethelyen magyarul is lehessen prédikálni. A jaminaiak arról sem akartak hallani, hogy legalább a nagyobb ünnepeken szólhassanak hozzájuk magyarul a szószékről. Az 1908-as egyházmegyei közgyűlésen, Arad lelkésze, Frint Lajos terjesztette elő azt a javaslatot, hogy a következőkben a közgyűléseket megelőző gyámintézeti ünnepélyeken az istentiszteletet magyarul tartsák. Talán kompromisszum gyanánt került a határozatok közé az, hogy a lelkészválasztó szabályrendeletből viszont „mint főlősleges és magától értetődő” dolgot, kihagyják azt, hogy a megválasztandó lelkésznek igazolnia kelljen magyar állampolgárságát és „megbízható hazafiságát.”³¹

A szociális kérdések sem játszottak kevésbé fontos szerepet. A békéscsabai egyházközség vezetéseért folyó harc 1908–1909-ben, a felügyelő-választás eseményeiben, csúcsosodott ki. A gyülekezet vezetői nem jelöltek e fontos tisztség betöltésére olyan személyt, aki megfelelt volna Áchiméknak. Sőt, a presbiteri helyek betöltésének módját úgy reformálták meg, hogy az Áchim-pártiak ne juthassanak többséghez. Szeberényi a döntést azzal indokolta, hogy ellenkező esetben „nemsokára analfabéta napszámosok

27 Az Arad-békési ág. hitv. Ev. egyházmegye 1907. augusztus 15-én, Aradon tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve (továbbiakban: Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek). Békéscsaba, 1907. 4.

28 Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1907. 79–80.

29 Békéscsaba, 1906. 4–5., 10., 19–20. és 35.: Szeberényi az évi bányakerületi közgyűlés egyik határozatára reagálva kifejti hogy „a magyarhoni ágostai hitvallású evangélikus egyházban nincs pánszlávizmus ... de igen nyelvkérdés, nyelvi súrlódás lehet.” Csipkay Károly egyházmegyei felügyelő viszont politikai dogmát akar felállítani az egyházban, amikor az egyház „hazafias missziójáról beszél.” Ezzel szemben az író szerint „az evangélikus lelkész legjobban teszi, ha a faji öntudat ébredését, melyet az ember úgysem akaszthat meg nem igyekszik ... erőszakkal elnyomni, hanem azt keresztyén hittel mérsékelni ... sőt a nemzetiségi érzés ápolása egy eszköz a morális ember nevelésére.” Összegzőként azt állapította meg, hogy a Csipkay-féle formula „egyenest felhívás az általunk vázolt tipikus egyházi politikai perek előidézésére” márpedig „a politikai pörök egyház létét támadják meg, mert Krisztus és a politika egy házban sehogys férnek meg.”

30 Békés, 1908. augusztus 23.; Az egyházkerület októberben végül az egyházmegye javaslata alapján úgy döntött, hogy minden hónap első vasárnapján magyar nyelvű istentiszteletet tartsanak: Békés, 1907. október 26. és 1909. május 9.

31 Békés, 1908. augusztus 9.

fognak ülni és garázdálkodni a gyülekezetben, akiknek nem az egyház érdeke az első, hanem, hogy kidobjanak onnan minden birtokost, és urat, egyszerűen értelmiségit.” A határozat elfogadtatása nem ment könnyen, Áchimék megfellebbezték. Az 1908. február 3-i felügyelő-választó közgyűlésről tudósító újságíró felháborodva jegyezte le, hogy „a mindent lábbal felfele forgatók pártja ... az egyházi életbe is benyújtja Ézsau-kezét. A templomok szentségét sem kímélik ... ott is úgy argumentálnak, mint a csirkepiacszelős terein.”³²

Az igazság kedvéért hozzá kell tennünk, hogy az 1909. május 11-i, megismételt választáson a leadott 660 szavazatból 565-en Áchimra voksoltak. Azonban arra való hivatkozással, hogy ő nem volt a jelöltek között, a mindössze 75 szavazatot kapott Sailer Gyulát, a Csabavárosi Takarékpénztár igazgatóját, választották meg felügyelőnek. Ennek eredményeként augusztus végén 44 presbiter lemondott, „mert nem akartunk a népjogok kivégzésénél hóhérmunkát segíteni.”³³

Az egyháznak, a magát az intelligenciával azonosító vezetősége, védekezésre kényszerült a parasztmozgalommal szemben.³⁴ Zsilinszky Endre egyházmegyei felügyelő így joggal emelte ki idézett beszédében, hogy az egyházalapítás gátat jelenthet „a socialismus törekvéseinek.” Első látásra azt hihetnénk, hogy ez Gyulán nem jelentett reális veszélyt. Ám Gyulának voltak olyan, Békéscsabával határos külterületei, ahol könnyen követői támadhattak Áchimnak. A tanyán lakó gyulai evangélikusok között többen is éltek olyanok, akik Békéscsabáról származtak. Azt, hogy közöttük Áchim hívei is megtalálhatók voltak, mi sem bizonyítja jobban, mint az az eset, amikor 1911-ben öt huszonnégy társával együtt állították bíróság elé. Huszonnégy társa közül hatnak a neve szerepel a gyulai evangélikusok 1907-es összeírásában, ami aligha lehet véletlen névegyezés.³⁵ Az Áchimék által szervezett, békéscsabai pünkösdi parasztkongresszuson pedig K. Schriffert József, Gyula országgyűlési képviselője is felszólt. Legbizalmasabb hívei közé tartozott Simóka György gyulai ügyvéd, aki a gyászbeszédet tartotta Áchim sírjánál.³⁶

Az esperes és a megyei felügyelő bízott abban, hogy a gyulai hívek zöme a hivatalnokok, vagyis az értelmiségiek közül kerülve ki, az egyházmegyei közgyűléseken segít majd ellensúlyozni a paraszt-küldöttek álláspontját. Az egyházmegyei vezetésnek az is kapóra jött, hogy az öt pánszlávizmussal vádolókat tettekkel cáfolja: a magyarnyelvű gyulai egyházközség létrehozásának támogatásával.

Az egyházközség megszervezésére, ami a személyi feltételeket illeti, az egyik legkedvezőbb időpontot választották. A megyei hatóságok támogatását biztosította a csak

32 Békés, 1908. február 9.

33 DOMOKOS JÓZSEF: *Áchim L. András*. Bp., 1971. 258–259.

34 Békés, 1910. augusztus 28., szeptember 18. és szeptember 25.; Áchim végzetét Zsilinszky Endrével való összezőrdülése okozta, akinek a fiai (Endre huszárkadét és Gábor vegyészmérnök) egy, az apjukat elítélő újságcikk miatt keresték fel otthonában Áchimot. Magyarázatot kértek a gyalázkodásáért. Az eset verekedésbe torkollott, s az eközben leadott lövések okozta sérülésbe Áchim másnap belehalt: Békés, 1911. január 1., január 8., április 16. és május 21., valamint június 25. DOMOKOS 318–333.

35 Békés, 1911. április 23.: Zelenyánszky Mihály, Laczó Pál, Lipták L. Pál, Zsilák János, Gajdács János, Kovács Pál is szerepel az említett összeírásban: BML, Ladics-hagyaték: 1907. május 16.; Békés, 1911. május 21.

36 Békés, 1907. március 24. és június 16., valamint április 19. és június 14.; 1908. február 9.: a belügyminiszter feloszlatja a gyulai építőmunkások szakegyületét.

nemrég kinevezett (s hamarosan távozó) főispán, Fábry Sándor. Ő maga is evangélikus volt, s felügyelői tisztséget is viselt egyházában. Azt pedig, hogy a gyülekezet az iskolai hitoktatásba is zökkenőmentesen bekapcsolódhasson, a február elsején kinevezett – ugyancsak evangélikus vallású – tanfelügyelő, Mikler Sándor biztosította.³⁷

Mégsem ment könnyen az új egyházközség megszervezése. A Békéscsaba és Gyula között meglévő ősi ellentét ismeretében arra is gyanakodhatnánk, hogy a gyulaiak eleve gyanúsán fogadtak minden olyan kezdeményezést, amely Békéscsabáról indult ki.³⁸ Itt azonban másról lehetett szó. A gyulai evangélikusok – mint ezt a Békés című újság cikkírója is kiemelte – nagyon jól megvoltak eddig a reformátusokkal. Igazából nem mutatkozott igény részükről a kiválásra.³⁹ Márpedig ha egy közösségben nincs meg a belülről fakadó igény az összetartozásra, attól túl sokat nem lehet elvárni. Különösen így van ez, ha egy egyházzal, egy gyülekezetről van szó. Evangélikus hívőként magam is szeretném, ha mást mondhatnék, de a történelmi tények alapján kénytelen vagyok arra a következtetésre jutni, hogy egy kívülről, az egyházmegyei vezetéstől származó, s zömmel politikai okokkal magyarázható, előkészítetlenül végrehajtott nyomás eredményeként került sor a gyulai evangélikus egyházközség megalapítására.

Az alapítást előkészítő gyűlést 1907. március 10-ére, a városházára (ez a mai Mogyoróssy János Városi Könyvtár épülete) hívták össze. Az egyházmegye vezetői a fenti okok mellett már csak azért is az önálló gyülekezet létrehozását szorgalmazták, mivel a békéscsabai reformátusok is ezt tették.⁴⁰ A kevesen összegyűlt gyulaiak viszont nem érezték magukat elég erősnek arra, hogy akár az önálló, akár a leányegház létrehozásáról döntsenek. Az újságíró is meglehetősen pesszimistának ítélte meg a hangulatot: „a hívek száma, s áldozatkészsége még korántsem olyan, hogy az egyház megalakítása bármilyen formában is a közel jövőben megvalósuljon.”⁴¹ A jelen lévő Fábry Sándor főispán ezért azt javasolta, hogy előbb készítsenek egy kimutatást az egyházközség leendő tagjairól, és a teherbíró képességükről, amiből kiderülne, hogy egyáltalán képesek-e vállalni az egyházalapítás terhét. Még az a Ladics László, aki az esperesség világi jegyzőjeként az egyházmegyei felügyelő-helyettesi tisztelet is viselte, sem látta

37 Békés, 1907. január 27-i száma közölte Mikler Sándor budapesti segéd-tanfelügyelő kinevezését Békés megye tanfelügyelőjévé, a július 21-i pedig Fábry Sándor búcsúestéről adott hírt, akit csak az előző év április 21-én neveztek ki főispánná.

38 Békés, 1908. október 25.: Békéscsaba már korábban megindította küzdelmét a megyeszékhely áthelyezése érdekében, de 1874-ben és 1896-ban is leszavazták. A most Békéscsabán megjelenő Békésmegye című lap 7. számának vezércikke ismét azt tűzi ki célul, hogy „Csaba legyen megyeszékhely!”

39 Békés, 1907. március 10.: „A külön egyház alakítása nem képez közóhajt, és valószínű, hogy mint idő előtti, ezúttal nem is fog megvalósulni.”

40 Békés, 1908. január 26. és március 1.: miután a kultuszminiszter is hozzájárult az önálló békéscsabai református egyházközség megalakulásához, 1908. február 23-án papot is választottak maguknak. A leadott 209 szavazat érzékeltetheti a gyülekezet nagyságát. DOMOKOS 307.: a békéscsabai evangélikus egyháznak ugyanakkor több mint 6000 választójoggal rendelkező tagja volt.

41 BML, Ladics-hagyaték, az 1907. március 10-i jegyzőkönyve: Váradi-Szakmáry Arisztid ítélőtáblai bírő, Mikler Sándor tanfelügyelő, Ladics László váltóügyvéd, Saurer Mihály, a tanfelügyelőséghez beosztott igazgató-tanító, Nagy Jenő gyógyszerész, Herzberger Mihály dohány-nagytőzsdés, Oszuszký János vendéglős, Kéler István postatiszt és a felesége, valamint a jegyzőkönyvet vezető Kulitz Nándor tanító. A Békés 1907. március 17-i tudósítója szerint: „10–15-en jelentek meg. Kizárólag az értelmiség köréből.” Elvileg kimondták az egyházalakítás szükségességét, de nyitva hagyták, hogy az önálló, vagy fiókegyház legyen-e. A megjelentek, Saurer kivételével, tagjai lettek a létrejövő egyházközség vezetőségének.

eléggé előkészítettnek az ügyet. Egy tágabb körű értekezlet összehívása mellett tette le a voksot.⁴²

A főispán, ígéretéhez híven, 1907 májusában összeíratta a gyulai evangélikusokat. A 402 főt tartalmazó lista május 16-án készült el.⁴³ Ezek szerint a népszámlálásban szereplőknek alig 60%-ához jutott el az összeíró. A benne szereplő 128 adófizető viszont az egyház későbbi adófizetőinek a 90%-át jelentette. A gyulai evangélikus gyülekezet hatóköre tehát alig valamivel haladta csak meg az 1907-ben összeírtak számát.

Az is a hívek érdektelenségét, a kívülről történő erőltetést tükrözi, hogy az 1907. június 3-ra összehívott újabb gyűlésen még az előzőénél is kevesebben jelentek meg. A résztvevők ebből okulva azt mondták ki, hogy a hívek csekély száma miatt Gyulán csak fiókegyház jöhet létre.⁴⁴ Felügyelővé Ladics Lászlót, az egyházi adó beszédésével megbízott gondnokká pedig Herczberger Józsefet választották meg. Megállapították, hogy a gyülekezet tagjainak száma 410 főt tesz ki, a hívek adóalapja pedig 4377 koronára rúg. A jelenlévő esperest megkérték, hogy folytasson tárgyalásokat a helyi református egyház vezetőivel arról, hogy a továbbiakban hajlandók lesznek-e a templomot, a harangozást és a temetőt az evangélikusoknak olyan feltételek mellett átengedni, mint ahogyan azt a békéscsabai evangélikusok megengedik az ottani reformátusoknak. Végezetül felkérték az evangélikus diákok hitoktatására Kulitz Nándor állami iskolai tanítót.⁴⁵

Az 1907. augusztus 15-én, Aradon megtartott egyházmegyei közgyűlés jóváhagyta a gyulai fiókegyház megalapítását. Az egyházközség 1907-ben pecsétet is készített, mely évtizedeken át használatban volt.

Az alapításban, 15 évvel később, többek között Nagy Jenő gyógyszerész szerepét emelték ki. A hívek összetartása terén nagy ügybuzgalmat fejtettek ki Csepregi György, Knyihár Károly, Szeberényi Lajos Zsigmond lelkészek és Kulitz Béla tanító úr.⁴⁶ Csepregi 1900 és 1918 között volt az egyházmegye esperese. Utóda, a több püspökjelölésen is sikertelenül induló, Szeberényi Lajos Zsigmond lett, aki 1943-ig viselte e tisztséget.⁴⁷ Knyihár Károlyról annyit sikerült kiderítenünk, hogy 1868-ban, Békéscsabán született, s 1890-től szolgált lelkészként. A külső békéscsabai lelkészi körzet megszervezésétől, 1904-től fogva a tanyasi részek ellátása volt a feladata. Egyik lelkészcollégája

42 Ebből is látszik, hogy a gyulai gyülekezet megszervezését a gyulaiak megkérdezése nélkül, az egyházmegyei elnökség szorgalmazta. Az egyházi tisztségviselők névsora megtalálható pl. az Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1907. első oldalán.

43 BML, Ladics-hagyaték: Heiling László 1907. május 25-i levelében az esperestől az összeírás munkálatokért 80 korona kiutalását kérte.

44 Az egyház törvénykönyve szerint a fiókegyházat a leányegyháztól az különbözteti meg, hogy amíg az előbbi sem lelkész, sem tanítót nem tud önállóan alkalmazni, addig az utóbbinak van saját tanítója. Gyula annak ellenére fiókegyháznak tekintette magát, hogy alkalmazott tanítót. Az ellentmondást az oldhatja fel, hogy a törvény szövegéből kimondatlanul is az következett, hogy a leányegyháznak nem csak tanítójának, de saját iskolájának is kellett lennie: *A Magyarországi Ág. Hitv. Keresztyén Egyház Alkotmánya*. Bp., 1893. 9.

45 BML, Ladics-hagyaték: az 1907. július 3-i ülés jegyzőkönyve.

46 A Gyulai Evangélikus Egyházközség presbitériumának és közgyűlésének jegyzőkönyvei. (Továbbiakban: Jegyzőkönyvek) Evangélikus Lelkesi Hivatal. Gyula, 1923. november 4.

47 NÉMETH CSABA: *Az evangélikus egyház oktatási, kulturális és szociális tevékenysége Békés megyében*. In: *Világnak világa. Egyházak a Körösök mentén*. Szerk.: HAVASSY PÉTER. Gyula, 2000. (Gyulai Katalógusok 8.) 50.

szerint: „Tehetséges, jószívű, de könnyelmű és borkedvelő” ember hírében állt. 1907-ben pl. Dobozmegyeren, Kismegyeren, Nagymegyeren, Sopronyban, Telekgerendáson, Truttmannsdorf-Gerendáson, Gerendáson és Kerekegyházán tartott istentiszteleteket, keresztelt, gyóntatott és esketett.⁴⁸ Kulitz Nándor pedig az egyházközség jegyzői feladatának ellátása mellett haláláig végzett hitoktatást.

AZ EVANGÉLIKUSOK VISZONYA REFORMÁTUS TESTVÉREIKKEL A SZÉTVALÁST KÖVETŐEN

Az egyházmegyénél a szétválasztás egyik okaként említett, anyagi jellegű dolgok megoldását tartották a legfontosabbnak. Az egyházmegye elnöksége a gyulai református egyházzal egyeztetni akart, hogy az a továbbiakban ne szedjen adót az evangélikusoktól, illetve amennyit már 1907-re beszedett, azt bocsássa az újonnan alakult fiókegyház rendelkezésére.⁴⁹ Csepregi esperes szeptember 12-én utasította a felügyelőt, hogy a gondnokot szólítsa fel az egyházi adó beszedésére, ugyanolyan mértékben, ahogy eddig a reformátusoknak fizették.⁵⁰

A gyulai hívek ebben a tekintetben sem siettek az egyházmegyei kérés teljesítésével. Számukra fontosabb volt a református egyházzal való korábbi jó viszony megőrzése. Az egyházmegye határozatával ellentétben úgy döntöttek, hogy az 1907-ben befizetett egyházi adót nem kéri vissza. Minden bizonnyal a másik fél is érzekelte pozitív hozzáállásukat. A református gyülekezet vezetősége szeptember 7-én üdvözlétét fejezte ki a gyulai evangélikus egyházközség megalakulása alkalmából.⁵¹

Egy régi, jól bevált kapcsolatot nem lehet egyik napról a másikra megszakítani. Több jel is arra utal, hogy ez a megállapítás igaz a gyulai református–evangélikus viszonyra is. Olofson Miksa 1908 májusában a református templomban esküdött hűséget nejeinek, s a Jancsovics Péter felett mondott gyászima is ott hangzott el. Az evangélikus egyház előjáróságába megválasztott Nagy Jenő gyógyszerész 1909-ben a református templomban tartotta meg lánya esküvőjét, s a szertartást is az akkori református esperes végezte. Ebben az időben került sor a református templom tatarozására, s az erre adakozók között találunk evangélikusokat is.⁵²

Mindez azt mutatja, hogy a kiválásból adódó pénzügyi feszültség ellenére a két felekezet közti jó viszony megmaradt.⁵³

48 DEDINSZKY GYULA: *A Békéscsabán szolgált evangélikus lelkészek, segédlelkészek, vallásnádok és hitoktatók életrajzai 1718–1985.* (Kézirat, Békés Megyei Könyvtár) 65.; Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1907. 23.

49 Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek 8–9. ill. 32.: ez utóbbi bejegyzés nem fiók, hanem leányegyházról ír. Ez az elírás is azt bizonyítja számunkra, hogy mennyire szerették volna, hogy magasabb szervezeti szintű gyülekezet létesüljön Gyulán.

50 BML, Ladics-hagyaték: Csepregi esperes levele Ladics Lászlónak, 1913. szeptember 12.; Békéscsabán érzékeny pontnak tekintették, hogy evangélikusok fizessenek egyházi adót a reformátusoknak. 1916-ban is hangsúlyozták, hogy ez a megyében nem szokás: Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1916. 25.

51 BML, Ladics-hagyaték: A gyulai református lelkész, Gulyás János 1907. szeptember 13-i levelében tájékoztatta Csepregi esperest, hogy addig nem intézkedhet az egyházi adó ügyében, amíg nem látta a névsort, hogy kik a tagjai az újonnan alakult leányegyháznak.

52 Békés, 1908. május 24., február 23. és 1909. január 17. és március 23.

53 KÓSA 117.: a református egyház kb. adófizetői tizedrészét vesztette el az evangélikusok kiválásával.

Az egyházközség lélekszáma

Az 1907-es összeírásban szereplő 402 lélek között 221 gyermek (128 fiú és 93 lány) volt, a felnőttek száma tehát 181 főt tett ki. 57 tisztán evangélikus család élt ekkor Gyulán 171 gyermekkel, a többiek vegyes vallású családok evangélikus tagjai voltak. 1909-ben felügyelő úr arról tájékoztatta a híveket, hogy az egyházközségnek kb. 424 tagja van.⁵⁴ Az 1910-ban, az úrasztali terítőre adakozók között éppen 20 olyan nevet találunk, amelyik nem szerepelt az említett összeírásban.⁵⁵

A helyi lap tudósítása szerint majd minden évben nyomon követhető a születések és az esküvők száma. Évente kb. 10 fiú- és 10 leánygyermek születéséről van adatunk. Az esküvők száma már jóval kevesebb. Jó, ha évente egy akadt, de sokszor egyetlen egyet sem jegyeztek fel.⁵⁶

A lélekszám változásában meghatározó szerepet tulajdoníthatunk a fluktuációnak. Tekintve, hogy jobbára állami hivatalnokokból és földbérlelőkből tevődött össze a gyülekezet tagsága, sokan voltak, akik csak rövid ideig maradtak városunkban. Az 1908–1910 közötti két esztendő alatt például a presbitérium tagjainak 20%-a költözött el Gyuláról. Jól jellemzi a helyzetet, hogy az 1910-es listán szereplők közel egynegyede sem korábban, sem később nem szerepel a gyulai gyülekezet tagjai között.

Az 1920-as és 1930-as évek fordulójáról ismert 114 egyháztag közül (noha 1907-ben 71 személy ötven éven aluli volt, s további 57 esetben nem tüntették fel az életkort) mindössze hét személy élt Gyulán az alapítók közül, s csak további hét közvetlen leszármazót tudunk kimutatni. A gyülekezet tagjainak háromnegyed része tehát kicserélődött e rövid negyedszázad alatt. Ebben a már említett fluktuáció mellett a világháborúnak, illetve az azt követő menekülthullámnak jutott kitüntetett szerep.

Az egyházközség szervezete, vezetői

A fiókegyház szervezetének végleges rendezésére az 1907. december 15-i gyűlésen került sor, melyet aznap (vasárnap) délután a városháza nagytermében tartottak meg az ugyancsak „csekély számban megjelent hívek.”⁵⁷ Csepregi esperes közölte, hogy jóváhagyták az egyházközség megalakulását. Arra kérte a megjelenteket, hogy munkálkodjanak annak felvirágoztatása érdekében. A korábbi, ideiglenesen megválasztott vezetőséget véglegesítették: Ladics László felügyelő, Herczberger József gondnok, Nagy Jenő ellenőr és Kulitz Nándor jegyző az esküt is letette. Elhatározták, hogy az egyháztanács, a tisztségviselőkkel együtt 12 tagból álljon. Presbiterré választották Mikler Sándort, Váradi-Szakmáry Arisztidet, Kéler Istvánt, Poppel Gyulát, Oszuszky Jánost, Juhász Imrét, valamint Cinkóczky Jánost és Milec Pált.⁵⁸

54 BML, Ladics-hagyaték: az 1909. január 10-i közgyűlés jegyzőkönyve.

55 Békés, 1910. október 30.: annál érdekesebb, hogy az összeírásban szereplő 128 személyből viszont mindössze 18-an adakoztak ekkor.

56 Békés, 1912. január 6. 1913. január 5.

57 Békés, 1907. december 15. és december 22.

58 BML, Ladics-hagyaték: az 1907. december 15-i gyűlés jegyzőkönyve.

Kik voltak ők, kikből tevődött össze az egyházközség vezetősége?

A felügyelő Ladics László (1864–1924) megyeszerte ismert ügyvéd volt. (1. fotó) Édesapja foglalkozását követte, aki 1857-ben Szarvasról települt át Gyulára. Élénk közéleti szerepet élt. Számos tiszteletbeli, és néhány jól fizető állást is betöltött amellet, hogy Csorváson jelentős földbirtokkal rendelkezett. Vezérigazgatója volt a Békésmegyei Takarékpénztár Egyesületnek, s több gyár igazgatóságának az elnöke. Ebből adódóan a legtöbb adót fizetők közül a városban az elsők között szerepelt.⁵⁹ „Egy kiválóan tudományos elme, egy érző szív és egy igazi puritán férfias jellem ... szellemi vezére az egész vármegye közigazgatásának.”⁶⁰ Szinte folyamatosan tagja volt a megyei közigazgatási bizottságnak és egyéb megyei testületek mellett a városi képviselő-testületnek is. Több civil szervezet vezetésében is jelen volt: 1908-tól például a Békésvármegyei Kaszinó elnöki tisztét is ellátta. Alapjában véve liberális volt, aki a szabadelvűnek tekinthető politikát támogatta.⁶¹

A gondnokok gyorsan cserélődtek az első időszakban. Herczberger József 1904-ig önálló kereskedőként dolgozott Mezőberényben, ekkor vette át a gyulai dohány-nagy-tőzsde (dohány-nagyáruda) vezetését. 1909 tavaszán hazaköltözött városunkból. Neve a 93. helyen szerepelt a gyulai virilisek között.⁶² Mire elkezdhetette volna a munkát, már el is ment. Utódjáról, Szántó Józsefről is csak annyit tudunk, hogy alig három évig töltötte be hivatalát.⁶³

Nagy Jenő ellenőr gyógyszerészként dolgozott. A gyulai virilisek listáján a 41. helyet foglalta el. Sportember lehetett, de legalábbis érdeklődést tanúsított a sport iránt, hiszen a sportegyesület megalakulásakor annak választmányi tagja volt, majd a Korszolyázó Egyesület alelnökévé választották meg.⁶⁴

Kulitz Nándor a gyulai „tanítói karnak egyik érdemes, nagyra becsült tagja” volt. „Rajongó hazaszeretetet sarjadt lelkesítő szavaitól. Vallásosság növekedett áhitatából ... Előzékenységeért, egyszerű, jó szívéért ... az egész város közönsége tisztelte és szerette.” Függetlenségi politikai pártállására utal nekrológiájának az a mondata, mely szerint Magyarországot szabadnak szerette volna látni.⁶⁵

A presbiterek közül, tisztségéből kifolyólag, Mikler Sándor vitte a legaktívabb közéleti szerepet. Megyei tanfelügyelőként hivatalból tagja volt több bizottságnak is.⁶⁶ Váradi-Szakmáry Arisztid táblai ítéldbíró nemesi család sarjaként kiterjedt birtokokkal rendelkezett a Szepességben.⁶⁷ Kéler István a postánál szolgált, ellenőrként.⁶⁸ Pöppel Gyula királyi főmérnökként dolgozott az Államépítészeti Hivatalnál. Már 1908-ban át-

59 Békés, 1909. szeptember 26., 1910. február 20., 1912. március 17. és december 19.

60 Békésvármegye (Békéscsabai hetilap) 1909. február 27.

61 Békés, 1907. április 14., 1908. március 8. és 1910. május 28.

62 Békés, 1909. június 6. és november 7., valamint 1908. december 25., továbbá 1907. július 29.; Utódát a pénzügyminisztérium a helyi pénzügyigazgatóság javaslata alapján nevezte ki. Eszerint állami hivatalnokként vezette a dohány-nagyárudát.; MÁRKI BARNA: *Békés Vármegye*. Bp., [1936.] 580.

63 BML, Ladics-hagyaték: az 1910. január 20-i közgyűlés jegyzőkönyve.

64 Békés, 1907. december 29. és 1908. május 24. valamint 1915. április 4.

65 BML, Ladics-hagyaték: 1913. április 30-i közgyűlés jegyzőkönyve; Békés, 1908. június 28. és 1912. június 23.

66 Békés, 1922. február 25.: nyugdíjazását kérte, de Szabolcs vármegyébe helyezték át.

67 Békés, 1911. szeptember 10.: tudósítás a 30 éves bírói jubileumáról.

68 Békés, 1908. július 5., valamint az 1922. április 5-i nekrológ.

helyezték a Szabolcs vármegyei Államépítészeti Hivatal főnökévé.⁶⁹ Oszuszy Jánosról csak annyit tudunk, hogy vendéglős volt.⁷⁰ Juhász Imre honvédségi (a gyulai 2. Honvéd gyalogezred) törzsszámvívó az 1911-ben alapított vármegyei méhészegyesület elnöke volt.⁷¹ Milec Pál földbirtokos a Gyula és Békéscsaba között, félúton elterülő Bicerén élt. A földműveseket ő képviselte az egyháztanácsban, talán Cinkóczy Jánossal együtt, akiről viszont semmilyen adatot nem találtunk.⁷²

Összességében megállapítható, hogy az egyházközség tisztviselői a legvagyonosabb, köztisztvisletben álló emberek közül kerültek ki. A felügyelő és a gondnok személyének kiválasztásában ez a tény mindenképpen szerepet játszhatott. Négyük közül csupán a jegyző nem szerepelt a város virilisei között.

A nyolc presbiter közül viszont már csak egyetlen egy személy akad, akivel találkozhatunk az említett listán. A hívek társadalmi helyzetét közel sem tükrözte vissza az egyháztanács összetétele. Ez csaknem 60%-ban állami hivatalnokokból (tanár, tanfelügyelő, bíró, mérnök, postás, katona illetve egy állami cég vezetője), negyed részben a szolgáltatási szektorban dolgozó vállalkozókból (ügyvéd, gyógyszerész és vendéglős) tevődött össze, míg a földművesek képviselői csak alig 16%-át (2 fő) alkották a presbitériumnak. Ugyanakkor iparost egyet sem találunk közöttük.

Az 1907-es összeírás ezzel szemben arról tanúskodik, hogy a hívek 59%-a a mezőgazdaságban tevékenykedett, 17%-uk iparos volt, s a vállalkozók csak 5, az állami hivatalnokok pedig mindössze 19%-ukat tették ki. Igaz, a megalapítástól kezdve ők vitték a meghatározó szerepet. A gyülekezet tagjai által befizetett állami adó nagyobb részét is ők fizették, tehát az ez alapján kivetett egyházi adó a gyülekezet anyagi terheiből is leginkább ők vették ki a részüket. Ennélfogva nem volt teljesen indokolatlan az, hogy a gyulaiit értelmiségi gyülekezetnek tartották:

<i>Munkakör</i>	<i>fizetett adó</i>
Állami alkalmazott, hivatalnok	1988,81 K
Szolgáltatásban dolgozó vállalkozó	413,11 K
Iparos	455,33 K
Mezőgazdaságban dolgozó	1520,74 K
Összesen	4377,99 K

Az egyházközség vezetőségének korösszetétele fiatalosnak tekinthető: a legfiatalabb 42 éves volt, a legidősebb is mindössze az 50. évet töltötte be. Mint láttuk, közeleti tevékenységük igen kiterjedtnek mondható, szinte mindenféle (egészségügyi, kulturális, gazdasági és sport) egyesületben képviseltették magukat. A 67-es szabadelvű párt híveit ugyanúgy megtaláljuk közöttük, mint a 48-as függetlenségeket.

69 Békés, 1907. július 21. és 1908. október 18.

70 BML, Ladics-hagyaték: az 1907-es összeírás.

71 Békés, 1911. március 12. és április 23., valamint 1912. június 2.

72 BML, Ladics-hagyaték: az 1907. december 15-i gyűlés jegyzőkönyve; az 1907-es összeírás mindössze egy Czingulsky János nevű folyamorról, illetve egy Csehlóczy János tanyásról tudósít, akiket esetleg nevük összecsengése alapján összefüggésbe hozhatnánk Cinkóczyval. A Márky-féle megyetörténet (511. p.) Szarvason ismer egy Cinkóczy János nevű gazdálkodót. Mi is afelé hajlunk, hogy földműves lehetett, különben bizonyára hallatott volna magáról.

A tisztségviselők közül a gondnoki állás elég sűrűn cserélődött. 1913-tól azután évekig Süle József kereskedő, később kalaposmester töltötte be ezt a tisztséget. Ő 1911-ben a Gyulai Iparos Ifjúsági Egylet választmányában, s az 1914-ben megalakuló Gyulai Ipartestület eljáróságában is helyet kapott.⁷³ Megválasztása mindenképpen azt mutatja, hogy már a presztízsszemponctok helyett a rátermettség alapján döntöttek. Az elhunyt Kulitz Nándor után egy másik hitoktatót, Balassa Jánost választották jegyzővé.⁷⁴ Őt esztendő alatt tehát a tisztségviselői kör fele kicserélődött.

A esperes az 1913. április 30-i tisztújító közgyűlésen a régi tisztségviselők mandátumának megújítását javasolta. Az új presbitérium összetételéről viszont nincs teljesen tiszta képünk. A kézzel írott jegyzőkönyvből annyit tudunk meg, hogy tagja maradt Váradi-Szakmáry Arisztid és Oszuszký János. Újjonnan választották be Cseloczki Mihályt. Kéler Istvánné (Minich Karolina) és Mazurekné Ploy Irén személyében pedig először kapcsolódtak be hölgyek az egyházközség vezetésébe.⁷⁵ Nem ismeretes eszerint, hogy a tizenkettőből fennmaradó három helyre a maradék hat régi tagból ki maradhatott bent. A Békés című hetilap is csak részben szolgál a segítségünkre. Nem tud ugyanis az említett hölgyek presbiterré választásáról: Kéler Istvánné helyett továbbra is férjét, Kéler Istvánt szerepelteti. Megerősíti Cseloczky Mihály megválasztását, s Váradi-Szakmáry Arisztid, Oszuszký János mellett Mikler Sándor és Juhász Imre hivatalban maradását. Az említett tisztségviselőkön kívül beszámol még – a kézirásos jegyzőkönyvben nem szereplő – Horváth Dezső segéd-tanfelügyelő presbiterré választásáról. Ő emellett zongorista és zeneszerző is volt.⁷⁶

Egy hely még így is kiadó a tizenkettőből, ha nem számolunk a másik hölgy tagságával sem. Egyébként is furcsa lett volna a hölgyek megválasztása, hiszen a törvénykönyv szerint ők még a közgyűlésen is csak megbízottjuk révén gyakorolhatták szavazati jogukat. Egy jelöltünk kínálkozik a fennmaradó helyre. Egy későbbi feljegyzés szerint Csepregi esperessel (aki 1918-ban meghalt, tehát későbbi tisztségújításnál nem jöhet szóba ez a szempont) Olofson Miksa tartotta a kapcsolatot. Elég valószínűtlennek tűnik, hogy ekkor őt kihagyták volna az egyházközség vezetéséből. Igaz, miután sikertelenül pályázta meg a város főszámvevői állását (a pénzügyigazgatóság melletti számvevőségen dolgozott), 1915 őszén a saját kérésére áthelyezték a temesvári pénzügyigazgatósághoz. Nem lehetett tartósan távol Gyulától, mert 1917-ben a gyulai főszolgabíró mellé járási számvevőnek nevezték ki. 1923 áprilisában már az egyházközség pénztárnokként jelenik meg előttünk.⁷⁷

73 Békés, 1911. március 19., 1914. február 1.

74 BML, Ladics-hagyaték: az 1913. április 30-i közgyűlés jegyzőkönyve; Békés, 1914. május 31.: a Gyulai tanítók Egyesülete is megválasztotta jegyzőjévé.

75 BML, Ladics-hagyaték: 1913. április 30-i közgyűlés jegyzőkönyve; Békés 1907. július 7. és 1911. június 11.; Mazurek Ferenc a Békésvármegyei Általános Tanító Egyesület gyulai járáskörének a könyvtárosa, majd pénztárosa volt: Békés 1917. április 12. és 1909. szeptember 7., s a Gyulai Tanítók Egyesülete alelnöke: Békés, 1911. február 19.

76 Békés, 1913. május 4.: A kimaradók között lehetett Czinkóczy János vagy Milec Pál. Kérdéses, hogy Mazureknéval számolhatunk-e mint első, s egyetlen hölgytaggal, hiszen rajta kívül valószínűleg még Olofson Miksával is számolnunk kell. Horváth Dezső segéd-tanfelügyelő, Békés, 1910. február 6. és 1913. szeptember 21. valamint 1914. augusztus 30.; SZENTKERESZTY TIVADAR: *Békés vármegye népoktatásának története*. Gyula, 1932. 34.: 1909 február 9. és 1915. március 1. között töltötte be a segéd-tanfelügyelői állást.

77 Békés, 1915. július 4. és szeptember 26.; 1917. május 6., 1910. szeptember 11.: Olofson 1882-ben született. Nem lehetetlen, hogy csak az 1920-as években kapcsolódott be a gyülekezet vezetésébe; Vangyel Endre visszaemlékezése: *Jegyzőkönyvek Cs. I., B/4.*

Az régi vezetőség tehát több mint 40%-ban kicserélődött. Két főről tudjuk, hogy elköltözött, egyről pedig ismeretes, hogy időközben elhalálozott. A másik két esetben nem tudjuk a kiválás okát. Az új vezetőség társadalmi összetételét tekintve a szolgáltatási szektorban tevékenykedő vállalkozók aránya 1 fővel, azaz 33%-ra emelkedett (ügyvéd, gyógyszerész, vendéglős és kereskedő). Számuk a földműves foglalkozást űzők rovására nőtt, akiknek a részaránya emiatt 8%-osra, 1 főre csökkent. Az állami alkalmazottak aránya változatlanul magas maradt.

AZ EVANGÉLIKUS EGYHÁZI ÉLET MEGINDULÁSA

Az első közgyűlést előkészítő presbiteri ülésen elhatározták, hogy évente öt istentiszteletet tartanak: karácsonykor, húsvétkor, áldozó csütörtökön, pünkösdkor és a reformáció napján. A húsvétit úrvacsora-osztással, az áldozó csütörtököt pedig – ahogy ez a helyi reformátusoknál is szokásban volt – konfirmációi ünnepéellyel összekötve.⁷⁸

Az 1910. január 10-én, vasárnap délután 3 órakor megtartott első közgyűlés jóváhagyta a fenti határozatokat.⁷⁹ A presbitérium határozatait a közgyűlés szinte mindig elfogadta. A jegyzőkönyvekből az sem derül ki, hogy egyáltalán megvitatták-e őket, vagy egyszerűen tudomásul vették az egyháztanács döntéseit.

A gyülekezeti élet már az 1907-es esztendő végén megindult. A Békés című lap szerint az egyházközség működésének első jeleként egy, a kórházban meghalt evangélikus személy eltemetésére Ladics felügyelő nem a helybeli református lelkészt kérte fel – mint ahogy az korábban szokásban volt –, hanem Békéscsabáról hozatott át papot.⁸⁰

Ami a temetéseket illeti, a továbbiakban csak meglehetősen elszórt adataink vannak róluk: 1909 áprilisában pl. Szeberényi jött át, Kulitz Béla tanító urat pedig 1912 nyarán maga az esperes temette el a református temetőben.⁸¹

A gyulai evangélikusok az egyházi alkalmakat éveken át a Jókai úti, állami elemi fiú iskolában tartották. Ez, az egykori Kulcs korcsma épületében berendezett korábbi fiúpolgári iskola helye volt, melyet azonban 1906-ban, a katolikus főgimnázium megindításakor megszüntettek. Azóta az állami elemi fiúiskolának adott otthont. Általában az iskola nagytermében gyűltek össze a hívek, s ez a rajzterem volt. Akár istentiszteletről, akár közgyűlésről volt szó, itt került megrendezésre 1911-ig. Az állami elemi iskola új épülete a Károlyi Sándor (ma: Károlyi Mihály) utcában 1908 őszén felépült ugyan, de benne ideiglenesen a polgári leányiskolát helyezték el. A Kossuth Lajos utcában csak 1911 őszére készült el a polgári leányiskola (ma: I. számú általános iskola) épülete.⁸² 1912 húsvétját már az állami elemi iskola tornatermében – mely a Korona vendéglő helyén épült – ünnepelhették a gyulai evangélikusok.⁸³ Egy ideig mintha nem

78 BML, Ladics-hagyaték: az 1908. december 13-i presbiteri ülés jegyzőkönyve. Ehhez képest a Békés, 1911. április 16-i száma arról tudósított, hogy úrvacsora osztás áldozó csütörtökön, karácsony első napján, s most kivételesen húsvétkor is lesz.

79 Békés, 1909. január 10.

80 BML, Ladics-hagyaték: az 1909. január 10-i közgyűlés jegyzőkönyve; Békés 1907. december 15.

81 Békés, 1909. április 4. és 1912. június 13.

82 Békés, 1908. április 19.; 1908. július 14., 1909. április 11.; 1908. március 22.; BML, Ladics-hagyaték: az 1909. január 20-i közgyűlés jegyzőkönyve; SCHERER II. 244. és 292. ill. 294.

83 Békés, 1912. április 7.

tudtak volna választani a két szomszédos épület között: 1913. április 27-én a konfirmációt a polgári leányiskolában, az április 30-i közgyűlést viszont az állami elemi iskola tornatermében tartották meg. A későbbiekben az istentiszteleteket is abban tartották, amíg le nem foglalták azt hadi célokra a világháború kitörését követően.⁸⁴

Az első időben a gyulai fiókegyház híveit a három békéscsabai városi lelkész: Csepregi György, Szeberényi Lajos Zsigmond és Koren Pál gondozta. Több-kevesebb alkalommal mindegyikük megfordult Gyulán. Ez a feladat a kezdetleges közlekedési viszonyok ellenére sem jelenthetett számukra túl nagy elfoglaltságot, hiszen az első esztendőben mindössze egy keresztelésre és két temetésre került sor, valamint: „a nagy ünnepeken istentiszteleteket tartottunk, s egyszer úrvacsorát osztottunk.”⁸⁵ Mégis, hamarosan megszabadultak ettől a teherrel. Az egyházmegye közgyűlésén Knyihár Kálmán, békéscsabai külső lelkész arról számolt be, hogy 1909 nyaratól „lelkészi körömhöz tartozik Gyula, Gyulavári, Doboz, Dobozmegyer (=Mezőmegyer) és Újkígyós” ahol a lelkészi teendők mellett a tanítás ellenőrzése is az ő feladata.⁸⁶

Nem ismert pontosan, hogy mikor került sor az első gyulai evangélikus istentisztelet megtartására. 1907. december 12-én mindenesetre arról döntöttek, hogy karácsony és újév délutánján békéscsabai lelkészeket hívnak át igét hirdetni. Nincs azonban adatunk arról, hogy ez a terv valóra vált-e. Nem zárhatjuk ki, mert a helyi újság a továbbiakban is csak évi 2–3 igehirdetési alkalomról tudósított. Ha pedig mind az ötöt megtartották, akkor elképzelhető, hogy a fent jelzett alkalmakat is megünnepezték, csak az említett lap nem számolt be róluk.

Az első istentiszteleten, amelyről biztosan tudunk, maga az egyházmegye esperese, Csepregi György szolgált. Erre 1908. április 20-án, húsvét második napján, délelőtt 9 órai kezdettel került sor. A kántori szolgálatot az ugyancsak Békéscsabáról érkező Galli János tanító végezte. A nevezetes eseményen a hívek jóval nagyobb számban jelentek meg, mint a korábbi tanácskozásokon. Legalábbis erre következtethetünk abból az adatból, hogy közülük harmincan éltek az úrvacsora szentségével. Prédikációjában az esperes úr arra helyezte a hangsúlyt, hogy a gyulai evangélikus gyülekezet most kettős feltámadást ünnepel: Krisztusét és a sajátját. Ez mindenesetre azt erősíti meg, hogy ez lehetett az első gyulai istentisztelet.⁸⁷ Pünkösdkor Szeberényi Lajos Zsigmond hirdette az evangéliumot. Az egykori újságíró szerint ezen is „szép számmal” vettek részt a hívek.⁸⁸ A gyulai evangélikusok eszerint csak a gyűléseken való részvételtől húzódoztak, az egyházi alkalmakat viszont szorgalmasan látogatták.

A FIOKEGYHÁZ GAZDÁLKODÁSA

Az 1907. június 3-ra összehívott gyűlés résztvevői megállapították, hogy a gyülekezet tagjainak állami adója 4377 koronát tett ki. Az egyházközség költségvetésének rendezésére az 1908. december 13-i presbiteri ülésen került sor. Kimondták, hogy az álla-

84 Békés, 1913. április 27. és december 21.

85 Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1908. 18.

86 Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1909. 28.

87 Békés, 1907. december 22. illetve 1908. április 19. és április 26.

88 Békés, 1908. július 7. és július 14.

mi egyenes adó 10%-át minden egyháztagnak fizetnie kell. Személyi adóba pedig a vagyonaltalanoknak további 1 K-t, az ezer korona alatti fizetéssel rendelkezőknek 2 K-t, az ennél magasabb fizetéssel bírónak pedig 5 K-t kellett adniuk.

Az 1909. január 10-i közgyűlésen a felügyelő arról tájékoztatta a híveket, hogy a várható éves bevétel 600 K körül fog alakulni.⁸⁹ Legkésőbb 1910 elején ennek ellenére tervbe vették, hogy templomot építenek. Még hozzá nagyszabású tervvel állhattak elő, hiszen a gyűjtést az építendő „székesegyház alapjára” hirdették meg. A január 20-i közgyűlésen kezdték meg a gyűjtést.⁹⁰

Az 1910-es gazdasági kimutatás szerint létezett egy templomépítési alap 1000, s egy harmónium alap 140 koronás összeggel.⁹¹ A leltár felvétele idején az egyházközség vagyonát 17 db énekeskönyv, egy úrvacsorai kehely, egy ostyatarató és egy oltárterítő gyarapította, s még 10 énekeskönyv vásárlását tervezték be.⁹²

Az éves bevételek 859 K 86 fillért, a kiadások 580 K 52 fillért tettek ki, a pénzmaradvány tehát elérte a 279 K 34 fillért. Ez azonban mégsem szerepelhet pozitívumként, mert az előző években tetemes adóhátralékot halmozott fel a gyülekezet. (Valószínűleg abból adódóan, hogy csak 1909-ben szedték be először az adót.) Így az 1910-es költségvetési évet 1057 K 72 filléres hátralékkal tudták csak befejezni. Az 1911. évi adókimutatást 841 K 76 fillérben határozták meg, amiből 168 koronát természetbeni járulékként számolva, a várható éves készpénzbevételt 673, a kiadást pedig 605 koronás összegben határozták meg.⁹³ Az 1914-es évre elérte a 150 főt az adót fizetők száma. Az állami egyenes adó 10%-ából 463 K 79 fillér, a személyi adóból pedig 419 K, azaz összesen 882 K 79 fillérnyi bevétellel számoltak. Az 1915-ös évre az egyenes adó 15%-ával számolva, valamint a személyi adó növekedését is alapul véve már 1200 koronás bevételt terveztek.⁹⁴

Az 1913. április 30-i presbiteri ülés Ladics László javaslatára elfogadta, hogy írjanak az egyházmegyéhez az építendő templom és lelkészlak támogatása ügyében.⁹⁵ Ekkor már a lelkéskészlet anyagi alapjait is igyekeztek megteremteni. A kimutatás biztosan a következő jövedelmekre számított:

kórházi temetés:	150 K
gimnáziumi hitoktatás:	600 K
polgári leányiskolai hitoktatás:	50 K
Simonyifalváról:	100 K
állami segítyből:	800 K
azaz összesen	1700 K

89 BML, Ladics-hagyaték: az 1909. január 20-i közgyűlés jegyzőkönyve.

90 BML, Ladics-hagyaték: az 1910. január 20-i közgyűlés jegyzőkönyve.

91 A templomépítési alapot a Ladics által igazgatott Békésvármegyei Takarékpénztár Rt. 1909–1917 között évi 100–100 koronával támogatta: Békés, 1910. március 13., és végül 1918. április 18.

92 BML, Ladics-hagyaték: Szántó József gondnok által összeállított zárszámadás az 1910-es évre, s költségvetési tervezet 1911-re. Az 1913-as közgyűlés határozataiból az derül ki, hogy a békéscsabai evangélikus főgimnázium tanulóifjúsága 1 darab áldozó kelyhet, 1 darab ostyataratót, és 1 darab oltárterítőt ajándékozott a gyulai egyházközségnek. Az oltárterítőre, aminél az anyagköltség 87 K-t a munkadíj pedig 80 K-t tett ki, a hívektől a következő adományok érkeztek: Gyuláról 142 K, Békéscsabáról 15 K, s 10 koronát az egyházközség pénztárából pótoltak ki.

93 BML, Ladics-hagyaték: Szántó József gondnok által összeállított zárszámadás az 1910-es évre, s költségvetési tervezet 1911-re.

94 BML, Ladics-hagyaték: az 1914-es és 1915-ös költségvetési tervezete.

95 BML, Ladics-hagyaték: az 1913. április 30-i ülés jegyzőkönyve.

Ehhez jönne az, amit ma is fizet a gyülekezet:

népiskolai hitoktatásra:	210 K
inasiskolai hitoktatásra:	35 K
az évi 5 istentisztelet után:	100 K
vagyis összesen	345 K

Ez az előbbiekkal együtt eléri a 2045 K bevételt.⁹⁶

Könnyen belátható, hogy a tervezett bevétel döntő hányadát a közvetlen, illetve közvetett formában megnyilvánuló állami támogatás tette volna ki. 1913 őszén a hitoktatók részére is a missziói alapból kértek segítyt Scholtz Gusztáv püspöktől „tekintettel a fiókegyház szegénységére.”⁹⁷

1914 elején 813 K 47 fillért tett ki az adóhátralék, s ez 1915. december 31-ig már 1891 K 16 fillérre rúgott.⁹⁸ Az utolsó békeév zárszámadása:

az előző évekről maradt:	137,64 K
adóból folyt be:	308,53 K
kórházi temetésekért:	109,60 K
Gyula városától a gimnáziumi hitoktatásért:	188,25 K
perselypénzként:	16,36 K
vegyesekből gyűlt össze:	1,00 K
Az összes bevétel:	761,38 K

Ugyanekkor istentiszteletek tartására:	100,00 K
hitoktatásra:	245,00 K
gimnáziumi hitoktatásra:	189,31 K
teremrendezésre:	30,00 K
kórházi temetésekre:	58,00 K
nyomtatványokra:	49,04 K
Szántó István nyugtájára:	30,00 K
vegyesekre:	9,37 K

A kiadások 710,72 koronára rúgtak.

A templom-alapra 1915 végéig 1649,18 koronát, az orgona-alapra pedig 222,50 koronát fizettek be a hívek. 1914 óta az egyházi személyi adóként a vagyonhoz mérten három fokozatban: 15 koronáig 1, 50 koronáig 2, 50 korona bevételen felül pedig 3 korona fizetésben lett megállapítva. A következő bevételeket tervezték 1917-re:

az 1891,16 koronás adóhátralékból behajtanak	1000,00 K-át
a 668,37 koronás egyházi adóból behajtanak	400,00 K-át
Gyula városától hitoktatásért	200,00 K
a kórházi temetésekért	150,00 K
perselypénzként	15,00 K
a templom-alap kamata	65,96 K
az orgona-alap kamata	8,88 K

96 BML, Ladics-hagyaték: az 1914–1915-ös költségvetés tervezete.

97 BML, Ladics-hagyaték: Süle József és Balassa János 1913. november 2-i levele Sholtz Gusztáv püspök úrhoz.

98 Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1916. 77. és 80.

egyéb bevétel	5,00 K
az összes bevétel	1844,84 K

A tervezett kiadások:

az előző esztendőkből származó hiány	200,00 K
istentiszteletek tartására	130,00 K
a kórházi temetésekre	150,00 K
hitoktatásra	620,00 K
tőkésítésre	74,84 K
előre nem látható kiadásokra	150,00 K
az összkiadás	1324,84 K-t tett ki. ⁹⁹

Az egyházközség tagjai az első világháború kitöréséig 13.000 K-t gyűjtöttek össze a templomépítés céljára, ám a Békésvármegyei Takarékpénztárban elhelyezett összeg a háború utáni infláció során megsemmisült.¹⁰⁰

A HITOKTATÁS

A gyülekezet számára fontos, s egyúttal – ősz lévén – sürgős is volt az iskolai hitoktatás megindítása. A személyi feltételek adottak voltak: Mikler Sándor tanfelügyelő, s a később kinevezett helyettese, de még beosztott tollnoka is evangélikus volt. Az egyházközség jegyzője, Kulitz Nándor szintén tanárember lévén, vállalkozott e nemes feladat ellátására. 1907. novemberben már azt fejtegette, hogy ha a gimnázium 8 osztályossá bővül, akkor ott neki heti 4–5 hittanórát kell majd tartania.¹⁰¹ Az ősz folyamán tehát megindult a hitoktatás.

A gyulai presbitérium mindig kiemelt kérdésként kezelte a gyermekek nevelését. 1908. decemberében a presbiterek úgy döntöttek, hogy a hittan tanárokat fizetés-kiegészítésben részesítik. Az 1910. január 20-i közgyűlésen pedig örömmel állapították meg, hogy az iskolai hitoktatást kifogástalanul végzik. Mintegy hároméves huzavona után a főgimnáziumi hitoktató tiszteletdíjának kérdése megnyugtatóan rendeződött: a közoktatási minisztérium a várost kötelezte annak megtérítésére.¹⁰²

Az első gyulai konfirmációra 1909. május 20-án került sor, amikor a hívekkel együtt a konfirmandusok is részesülhettek az Úr szent vacsorájából. Ezt követően 1920-ig még 1910-ből és 1913-ból van adatunk konfirmációra.¹⁰³

1910. szeptember 4-én a felügyelő arról tájékoztatta az egyháztanácsot, hogy püspöki rendelet folytán a gimnáziumi hitoktatást ezentúl lelkésznek kell végeznie, s Knyihár

99 Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1916. 12.

100 SCHERER II. 394.

101 BML, Ladics-hagyaték: az 1909. január 20-i közgyűlés jegyzőkönyve; Kulitz Nándor 1907. november 19-i levele Ladics Lászlónak; Békés 1907. december 15.

102 BML, Ladics-hagyaték: az 1908. december 13-i presbitériumi ülés és az 1910. január 20-i közgyűlés jegyzőkönyve 1913. június 3-án a polgármester arról értesítette Ladics Lászlót, hogy a gimnáziumi hitoktatásra kiutalt 188 K 25 fillért felveheti.

103 Békés, 1909. május 30.; 1910. május 1., 1913. április 27.: konfirmációt tartottak a polgári leányiskolában.

Károly békéscsabai lelkész, ambuláns hitoktató ezt el is vállalná. A presbitérium a lelkész úr áldozatkészségéért a város által neki fizetendő óradíjon felül 100 K tiszteletdíjat, valamint 60 K úti általányt is megszavazott. E határozat minden ékesszólásnál jobban tükrözi, hogy a gyülekezet, nehéz anyagi helyzete ellenére is milyen fontosnak tartotta a gyermekek nevelését. Az állami fiúiskola és az iparos iskolai hitoktatást továbbra is Kulitz Nándor, míg a polgári leányiskolai oktatást Mazurekné Poly Irén végezte.¹⁰⁴ 1913-ban az egyházközség fiúgyermekeinek hitoktatását – az elhalálozott Kulitz örökébe lépve – Balassa János, pusztavésztványi elemi iskolai tanító vette át.¹⁰⁵

Amikor Knyihár átvette a hitoktatást, már tizenkét evangélikus gyermek tett osztályvizsgát gyulai római katolikus főgimnáziumban. Az 1915–1916-os tanévről tudjuk, hogy a vallásoktatónknak heti kilenc hittanórát kellett tartania kilenc növendékének.¹⁰⁶ Az 1915–1916-os tanévről Koren Pál körlelkész azt állapította meg, hogy „a gyulai állami fiú- és leányiskolában a hitoktatásban felmutatott eredmény, dacára a háború okozta rendetlen iskolázásnak, a rövidebb tanévnek ... általában kielégítőnek mondható.” Mazurek Ferencnének külön köszönetet mondtak „a vallás oktatásában elért kiváló eredményért.”¹⁰⁷ Knyihár Károly jelentése szerint a hitoktatást és a konfirmációi oktatást a főgimnáziumban ekkor heti négy rendes és egy exhortationalis óra¹⁰⁸ keretében végezte. A többi alsó fokú iskolában az oktatás terhe Mazureknéra hárult. A jelentésből az is kiderül, hogy ekkor már a katonaság, valamint a foglyok körében is tartottak hitoktatást. Az előbbi most a háború kitörése miatt maradt el, a fogházban pedig azért, mivel a rabok mezei munkákra voltak kirendelve, csak a három főünnepen tartózkodtak bent.¹⁰⁹

Balassa 1915-ig, Mazurek Ferencné pedig 1925-ig tanított.¹¹⁰ Knyihár helyén legkésőbb az 1920–1921-es tanévtől Vidovszky Kálmánt találjuk.¹¹¹

AZ ÖNÁLLÓ EVANGÉLIKUS EGYHÁZKÖZSÉG MEGSZERVEZÉSÉRE IRÁNYULÓ TÖREKVÉS

Az 1910-es évek elejére beérett az önálló gyulai lelkészi állás megszervezésének gondolata. Knyihár Károly az egyházmegye 1912. évi közgyűlésén emellett emelt szót, hogy „Gyulán egy segédlelkészi állás szervezését tartaná szükségesnek.”¹¹² Valószínű, hogy ebben már nem kell előzetes politikai megfontolásokat keresnünk. Saját, gyulai tanítóskodása és lelkészi szolgálata során szerzett tapasztalatok vezérelték. Ezt tá-

104 BML, Ladics-hagyaték: az 1910. szeptember 4-i ülés jegyzőkönyve. Békés, 1916. október 29.: Mazurekné a II. fizetési osztály 3. fokozatába előlépő, állami népiskolai tanítónő.

105 BML, Ladics-hagyaték: az 1914-es és 1915-ös költségvetés tervezete; Békés, 1912. augusztus 4.

106 *A Gyulai Római Katolikus Főgimnázium Értesítője az 1904–1905-ös tanévről*. Gyula, 1905. 99.; *A Gyulai Római Katolikus Főgimnázium Értesítője az 1911–12-es tanévről*. Gyula, 1912. 139.; *A Gyulai Római Katolikus Főgimnázium Értesítője az 1914–1916-os tanévről*. Gyula, 1916. 90. és 115.

107 Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1916. 33–34.

108 A hittantanároknak a diákokhoz intézett szentbeszéde.

109 Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1916. 28–29.

110 SZENTKERESZTY 119.; Békés, 1921. január 8.

111 Békés, 1921. január 19.

112 Békés, 1921. július 14.

masztja alá, hogy ekkor a gyulai hívek is kiálltak az egyházközség önállósításának eszméje mellett.

Az 1913. április 30-án az esperes jelenlétében tartott presbiteri ülés Ladics László javaslatára elfogadta, hogy az egyházmegyei közgyűléstől kérvényezzék egy önálló missziói lelkészi hivatal felállítását Gyulán, s írjanak az építendő templom és lelkészlak támogatása ügyében is.¹¹³ Az ugyanekkorra összehívott tisztújító közgyűlés egyhangúlag elfogadta a presbitérium döntését. Sürgették az egyházmegye közgyűlését, hogy a lelkészállítás ügyében a „szabályszerű lépéseket megtenni szíveskedjék.”¹¹⁴

Miből gondolhatták úgy a hívek, hogy most már képesek lesznek egy lelkész eltartására? Joggal valószínűsíthetjük, hogy a kis gyülekezet az eltelt hat esztendő során kellőképpen magára talált. Megszervezték a vezetőséget, megalapították a presbitériumot, s azt is megtapasztalták, hogy képesek az egyházközséget működtetni: az adókat beszédni, a gazdálkodást kiszámíthatóvá tenni. Ugyanakkor azt is érezhették, hogy jelen formában a továbbfejlődésük sem lelki (az évi 5 istentiszteletnek köszönhetően), sem anyagi (templomra való gyűjtés, állandó adóhátralékok stb.) tekintetben nincs biztosítva. Ebből a körből úgy óhajtottak kilépni, hogy egy önálló, missziós lelkészi állás létesítését kérték.

Lépésüket azzal indokolták, hogy ezáltal Gyula válhatna a környező, Arad és Bihar megyei településeken, szórványban élő evangélikusok gondozásának a központjává. Tervezetük szerint a 769 fős gyulai gyülekezet leánygyházát alkothatná a Szentpálfalván élő 331 hívő, s a már régóta meglévő, ugyancsak 331 fős simonyifalvai gyülekezet ellátása is innen lenne a legszerencsésebben kivitelezhető. Ezeken kívül a következő szórványok Gyulához kapcsolásával számoltak: Gyulavári (121 fő), Doboz (138 fő), Kétegyháza (69 fő), Gyulavarsánd (13 fő) Nagypél (1 fő), Feketegyarmat (2 fő), Nagyzerénd (24 fő), Tőzsmike (2 fő), Bélzerénd (7 fő), Vadász (33 fő), Apáti (7 fő) és Talpas (2 fő). Azaz tekintélyes létszámú, 1940 lélek gondozásának feladata hárulna az új lelkészre.¹¹⁵ Ugyanakkor – mint láttuk – a lelkésztartás anyagi alapjait is igyekeztek megteremteni. Az erről készült kimutatás szerint 2045 K éves bevétellel számoltak.¹¹⁶

Az egyházmegyei közgyűlésen Zsilinszky Endre felügyelő a 769 gyulai evangélikust már önmagában is alkalmasnak tartotta egy önálló gyülekezet fenntartására. A fentebb idézett elképzelés eredményeként azt is számításba vette, hogy Gyuláról a simonyifalvai szórvány is könnyebben ellátható lenne.¹¹⁷

113 BML, Ladics-hagyaték: az 1913. április 30-i jegyzőkönyv.

114 BML, Ladics-hagyaték: az 1913. április 30-i közgyűlés jegyzőkönyve: ekkor számoltak el 1911. és 1912. évre. A bevételek 452 K 32 fillérről 698 K 72 fillérre nőttek, a kiadások pedig 632 K 70 fillérről 625 K 75 fillérre csökkentek. 1913-ra már 880 K bevételt és 805 K kiadást terveztek.

115 BML, Ladics-hagyaték: évszám nélküli tervezet, mellékelve Zsilinszky Endre felügyelő úr fogalmazványához.

116 BML, Ladics-hagyaték: az 1914–1915-ös költségvetés tervezete. Összehasonlításképp közöljük, hogy a Békés 1915. szeptember 5. száma szerint az orosházi evangélikus lelkészek fizetését ekkor emelték fel 4200 koronára. Ugyanakkor az újonnan megalakult békéscsabai református gyülekezet már 1907-ben is 2400 K fizetést adott lelkészének. A gyulaiak tehát még állami segítség mellett sem érték volna el ezt a 7–8 évvel ezelőtti állapotot, pedig ekkor már a háborús infláció jócskán érezte a hatását. Ezt kell figyelembe vennünk akkor is, amikor az 1909-ben megállapított bodzás-otlakai lelkészi hiány mindössze 1000 koronát tett ki: 400 K állami segély, 430 K lelkészi, 130 K tanítói fizetés, 30 K-t pedig a kántorizálásért és a stólából adódó jövedelmekre számoltak.

117 BML, Ladics-hagyaték: Zsilinszky Endre fogalmazványa.

A gyulaiak 1913. augusztus 17-én, vasárnap délután, az állami polgári leányiskolában tartott közgyűlésén Ladics László arról számolhatott be, hogy az egyházkerületi közgyűlés „nemcsak a legteljesebb készséggel, hanem nagy örömmel” járult hozzá az egyházközség önállósításához. Ezen nem is csodálkozhatunk, a tanulmányunk elején elemzett politikai indokait ismeretében. Kimondták az önálló egyház megalakítását úgy, hogy Gyula „önálló és misszionárius egyházat fog képezni, amelyhez a kétegyházi, a sarkadi, a nagyszalontai, továbbá a Gyulavidéki Helyi Érdeklő Vasút vonalán lévő közösségek is fognak tartozni.” A lelkész 1600 koronás fizetés mellett 3 szobás lakást, vagy ennek megfelelő házbért fog kapni. Ezen felül megállapították a stóla összegét, s a hitoktatás díját is. A hívek kifejezték abbéli reményüket, hogy az egyházkerület elfogadja a gyulai egyház misszionárius jellegét, mert ezzel a háromezret is meghaladhatná a lelkész által gondozott hívek száma. Azért mindemellett azt is leszögezték, hogy „az egyház anyagi egzisztenciája csupán a párbér és az egyházi adón felül remélhető jelentékenyebb segéllyel lesz biztosítva.”¹¹⁸

Az önálló egyházközség szervezeti kereteinek kialakítására az 1914. március 15-én, délután 3 órakor, az állami elemi iskola tornatermében megtartott közgyűlésen került sor. A napirend szerint a költségvetés megvitatása mellett ismertetésre került az anyasítás és a lelkészi állás szervezése tárgyáról szóló püspöki leirat is.¹¹⁹

Az említett püspöki leiratot sajnos nem ismerjük. A következmények sem egyértelműek. A helyi újságban meghirdetett istentiszteletek száma alapján nem tapasztaljuk a hitélet remélt fellendülésnek semmi jelét. Az egyház működéséről csak töredékes adatokkal rendelkezünk, de – mint a korábbi években is – pusztán 2–3 istentisztelet megtartásáról van adatunk. A reformációi emléknapi istentiszteletről pl. még az ünnep 400. évfordulóján sincs hírünk. Ez önmagában mégsem perdöntő, hiszen a korábbi években sem tudósítottak minden egyházi alkalomról.

Közvetett módon több szervezeti változásról is tudomást szerezhetünk, ami összefügghetett az önállósodás kimondásával. A városi istentiszteleteket ismét a békéscsabai városi lelkészek tartották. Az egyházi élet megpezsdülését mutatja emellett, hogy ettől kezdve nem csak a város polgárait gondolták. A gyulai foglyok és az itt állomásozó katonák lelki szükségleteinek kielégítéséről is igyekeztek gondoskodni úgy a hitoktatást, mint az istentiszteletek megtartását illetően. Ezt a plusz feladatot továbbra is a békéscsabai külső lelkész, Knyihár Károly látta el. 1915-ből pl. tudjuk, hogy a fiatalok raboknak mind a három főünnepen tartott istentiszteletet, s úrvacsorát is osztott nekik. A katonák lelki szükségleteinek ellátását a református lelkész átvállalta ugyan, de neki sem akadt velük dolga, tekintve, hogy katolikus vallású csehek helyeztek Gyulára. Érdekes viszont, hogy ekkor még a kórházi betegek lelki gondozásának a kérdése nem került napirendre, pedig a gyülekezet bevételeinek tekintélyes hányada éppen a kórházban elhunyt evangélikusok eltemetéséből származott.¹²⁰

118 Békés, 1913. augusztus 17.: az előzetes tervezethez képest tehát még Sarkad és Nagyszalonta Gyulához kapcsolásával is számoltak.

119 Békés, 1914. március 8.: sajnos bővebb információval nem rendelkezünk a közgyűlésről, az azonban az egyházmegyei közgyűlés jegyzőkönyveiből kiderül, hogy a költségvetés ekkor nem készült el.

120 Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1916. 28–29.; 1. és 85.: Gyulát ekkor Váradi-Szakmáry Arisztid és Mikler Sándor képviselte, s ez utóbbit egyházkerületi küldöttnek is megválasztották. Simonyifalván, a vasúti összeköttetés hiánya miatt 1915-ben, a református lelkész végezte a hitoktatást, s az istentiszteletek megtartását is.

A gyulai gyülekezet önállósulása a gyakorlatban mindennek ellenére sem valósult meg. Ez kiderül abból, hogy 1918 nyarán, az egyházmegyei közgyűlésen az esperesnek még mindig sürgetnie kellett a gyulai missziói lelkesi állás megszervezését. A gyulaiak lelkes utáni óhaja tehát a világháború végéig nem lett kielégítve.¹²¹

A világháború kitörése egyébként is súlyos megrázkódtatásokat hozott a fellendülőben lévő gyülekezeti életre. A gondnokot rögtön a háború kezdetén behívták, s az egyházközség pénzügyeinek rendbetételére 1916-ban magának az esperesnek kellett kiszállnia. Igazából 1924-ig nem sikerült megnyugtató módon rendezni az anyagi jellegű problémákat annak ellenére, hogy a felügyelő egy prosperáló banknak volt a vezérigazgatója. 1915 és 1926 között nélkülözni kellett a férfi elemi iskolai hittantanár és a kántor személyét is.

Az egyik legsürgetőbb feladatot azonban az jelentette, hogy olyan helyet találjanak, ahova össze lehet hívni a gyülekezet tagjait. 1914 novemberében ugyanis az elemi iskola épületében a helyi Vöröskereszt Egylet kórházát rendezték be.¹²² Új helyszínt találni nem volt egyszerű. Hosszabb-rövidebb időre ugyanis a későbbiekben is lefoglalták katonai célokra az iskolákat. Az állami elemi iskolai oktatás például 1915. december végétől 1917 nyaráig a Békésvármegyei Kaszinó termeiben zajlott.¹²³

Éz önmagában is elég magyarázat arra nézve, hogy miért tartott el olyan hosszú ideig a megfelelő istentiszteleti helyszín megtalálása. Az 1914-es karácsonyi istentisztelet kifejezetten emiatt maradt el. Az 1915-ös húsvét megtartásáról sincsen adatunk. Végül a reformátusok siettek evangélikus testvéreik megsegítésére: áldozó csütörtökön, a Munkácsy út végén, a síkátorral szemben lévő Kenyérsütő út 6. szám alatti elemi iskolájukat engedték át igehirdetésre. Ez csak ideiglenes helyszín lett. Pünkösöd első vasárnapját a Városház utcai, volt anyakönyvi hivatal helyiségében ünnepelték a hívek.¹²⁴ A gyülekezet 1916 májusában követte az állami elemi iskola vándorlását abba a Békésvármegyei Kaszinóba (ma a Gyulai Várszínház épülete), melynek elnöki tisztét a felügyelő töltötte be. A kaszinó nagytermében gyűltek össze igét hallgatni, s ez így maradt egészen 1918 karácsonyáig.¹²⁵

Időközben változás állt be az igehirdető személyében is. 1917 húsvétján találkozunk először Vidovszky Kálmán békéscsabai vallástanár nevével. 1923-ig ő látta el a gyulai hívek lelki gondozását.¹²⁶ Szolgálatra kellemes emléket hagyott a gyülekezet tagjainak a lelkében. A visszaemlékezők szerint Vidovszky tiszteletes úr volt az, „aki összetartotta, ápolta, vezette és erősítette egy évtizeden át elszigetelt kis egyházunkat.” 1888-ban, Gyomán látta meg a napvilágot, s 1910-től tanított a békéscsabai gimnáziumban. Nekrológia szerint: „Nagy szerepe volt a gyulai egyházközség megszervezésében, melynek híveit, míg azok filiaként Békéscsabához tartoztak, éveken át gondozta.”¹²⁷

121 Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1918. 9. Legkorábban 1923-ban találkozunk gyulai helyettes lelkes említésével, s e tisztséget Vidovszky töltötte be: Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1923. 7.

122 Békés, 1914. november 15. és december 20.

123 SCHERER II. 330–331.

124 Békés, 1915. május 9. és május 16. Az említett iskolát egy 1916. február 13-i tudósítás szerint földrengés rongálta meg.

125 Békés, 1917. április 1., május 13. és 27., 1918. május 5., május 12. és december 15.

126 Békés, 1917. április 1.

127 Jegyzőkönyvek, 1923. november 4.; DEDINSZKY 139.

A gyülekezeti élet megindítása a világháború után

A háborús vereség és az azt követő forradalmi események meglehetősen szétzilálták a fiatal egyházközség életét. A háborúban átélt borzalmakat követte a tanácsrendszer vallásellenes politikája, majd a román megszállás és az egyre jobban elszabaduló infláció nehézségeivel kellett szembenéznük a híveknek.

A tanácsrendszer bukását követően, 1919 júniusában tartottak istentiszteletet. Ez már a város román megszállása idejére esett. A helyszín ismét a régi volt, a Károlyi Sándor úti állami elemi iskola egyik földszinti helyisége. Az újsághír ekkor egyértelműen fiókegyházzal tett említést, tehát az önállósodás kimondását vagy meg sem erősítette az egyházkerület, vagy időközben maga az egyházközség látta be, hogy le kell mondania róla.¹²⁸ Ezután csak majdnem egy egész esztendővel későbből, 1920 májusából van adatunk újabb istentisztelet megtartására, az előbb említett helyen. A gyülekezeti élet megindulását jelzi viszont, hogy november 14-én sort kerítettek az esedékes tisztújításra.¹²⁹

Erről a tisztújításról sajnos az előzőekénél is kevesebb konkrét adat áll a rendelkezésünkre. Az tény, hogy 1923 áprilisában egy alaposan kicserélődött egyháztanács volt funkcióban. A felügyelő, a gondnok és az ellenőr a régi maradt. Rajtuk kívül a korábbi tagok közül Oszuszký Jánosról és Váradi-Szakmáry Arisztidről tételezhetjük fel biztosan, hogy tagjai voltak a presbitériumnak, hiszen a későbbiekben is aktív szerepet vittek benne. Ám az újonnan felállított tisztségeket mind új emberrel töltötték be: nemcsak a pénztárosról, Olofson Miksárról van szó, hanem a másodfelügyelői tisztelet betöltő Vangyel Endre gyulai főszolgabíróról is.¹³⁰ Az ismert presbiterek között is csupán arcot fedezhetünk fel: Stéberl András, Martincsek János és Juhász László.¹³¹

Ezt korántsem tekinthetjük véletlennek. A háborút követően sok új ember, több menekült hivatalnok érkezett városunkba a megszállt vidékekről. Közülük akadtak olyanok is, akik bekapcsolódtak az evangélikus egyházközség életébe.

A presbitérium általunk ismert tagjainak többsége a vállalkozói szférából került ki. Ezáltal az új egyháztanácsban, hacsak már ekkor nem bővítették ki a létszámát, többséghez jutottak a vállalkozók képviselői, míg a hivatalnokok aránya 50% alá csökkent. Stéberl András a később világhírűvé fejlődött húskombinátot alapította meg, Juhász László pedig nyugdíjasként ingatlan- és áruforgalmi irodát vezetett.¹³² Martincsek Já-

128 Békés, 1919. június 7.

129 Békés, 1920. május 9. és november 6.

130 Jegyzőkönyvek: 1923. április 8.; Békés 1921. augusztus 20.

131 Ha az új tisztségek létrehozása ellenére sem növelték meg a 12-es létszámot s a jegyzőséget talán a későbbi jegyző, Kulitz Béla tölthette be, akkor csupán egy hely maradna kiadóra. A kiadó helyre valószínűleg új ember kerülhetett, mert a szóba jöhető Cselovszkyval, illetve Juhász Imrével a későbbiek során már nem találkozunk. Stéberl András 1914. januárjában nyitott „A mai kor igényeinek megfelelő hentesáru üzletet” testvére, Mihály Városház u. 19. sz. házában: Békés, 1914. január 4.

132 Békés, 1922. június 17.; MÁRKI 595.: Juhász a világháborúban a főhadnagyságig vitte, s HONSZ alelnöke, a Frontharcos Szövetség körzeti tisztje volt. Emellett a Méhész Egyesület pénztárosi tisztét is ellátta.

nos 1916-ban még békéscsabai lakosként szerepelt a megyei virilisek között. Először találkozunk nyugdíjasokkal: Váradszakmáry Arisztiddel és Juhász Lászlóval.¹³³

Bár gyülekezeti élet újjáéledése biztatóan alakult, de a hívők többségét ez mégsem elégitette ki. Az egyházközség vezetőinek be kellett látniuk, hogy ha a meghozott határozatokat (pl. az egyházi adó elkerülhetetlen megemelését) végre akarják hajtani, s az egyházközség működését szilárdan meg akarják alapozni, szélesebb rétegeket kell megszólítaniuk azoknál, akik az elmúlt évek egy-egy istentiszteleti alkalmán meg szoktak jellenni.

1920 decemberében a felügyelő, a gondnok és a főgimnáziumi hittantanár aláírásával a következő felhívást tették közzé: „A Gyulán és a város környékén, szétszórta élő evangélikus testvéreket már néhány éve összereltük egyházi szervezetbe, de a háború, s az azt követő szörnyű bonyodalmak lehetlenné tették, hogy a szétszórta nyágy egybegyűlve erősödjék ... Most újra össze akarjuk gyűjteni evangélikus testvéreinket, hogy a már régen megalapított egyházunkat tovább fejlesszük, közös erővel felvirágoztassuk ... arról van szó, hogy apáink szent hitét, evangéliumi világosságát ápoljuk, fejlesszük lelkünk gyönyörűségére és üdvösségére.”¹³⁴ Az átélte borzalmak, a forradalmak és a román megszállás viszontagságai megnövelték az emberek igényét egy intenzívebb hitélet, s a vallásgyakorlás iránt.

Az 1921. március 27-én, a Károlyi Sándor út 6. szám alatti iskolában tartott húsvéti istentiszteletet követően az egyházközség hitélete kezdett megélni.¹³⁵ 1922-re vonatkozóan egyértelműen kijelenthetjük, hogy határozottan felpozícióba helyezte a gyulai evangélikus egyházban. Az év folyamán tizenegy igehirdetés megtartásáról van tudomásunk, tehát szinte havi rendszerességgel tartottak istentiszteleteket. Illetve, talán éppen az lehetett az egyik baj, hogy rendszeresség nemigen figyelhető meg az időpontokban. Hacsak annyi nem, hogy azok általában a hó végi vasárnapokra estek. Az eddigiektől eltérően a kezdés időpontja is rendkívül változatosra sikeredett: a szokásos, 9 óra mellett 10, sőt 11 órás kezdéssel is találkozunk. Helyszín megjelölése egyetlen esetben került említésre (s ez a Károlyi úti elemi leányiskola), így ez éppen a kivételt is jelenthette, de a korábbiak alapján inkább a megszokott helynek tűnik.

1922. január 29-én az a Kuthy Dezső budapesti lelkész tartott istentiszteletet, aki „lángoló lelkesedéssel, apostoli hitbuzgósággal, erős akaratú és kiváló ékesszólásával evangéliumi öntudatra ébresztette a híveket, összehozta és életképesé tette a gyulai evangélikus egyházat.”¹³⁶ Ő az országos evangélikus egyház főjegyzője volt, s Monorról jött le prédikálni Gyulára.¹³⁷ Őmellette erőteljes munkát végzett a gyülekezet újjászervezése érdekében az 1882-ben, Orosházán született Vangyel Endre. (2. fotó) Tipikus közhivatalnoki karriert futott be. 1906-ban lépett a megye szolgálatába. 1909-ben helyettes szolgabírónak nevezték ki Orosházára, de már ugyanebben az évben Gyulára került vármegyei aljegyzőként. 1916-ban másodfőjegyzőnek, 1918 decemberében pedig tiszteletbeli főjegyzőnek, s egyúttal az alispán helyettesének nevezték ki. A háború alatt

133 Békés, 1916. október 3.

134 Békés, 1921. január 8.

135 Békés, 1921. március 19 és április 27.

136 Jegyzőkönyvek, 1923. április 8.: Ezért neki utólagosan ugyancsak köszönetét fejezte ki a gyülekezet. Az újságban Guti-nak írták a nevét.

137 Vangyel Endre visszaemlékezése: Jegyzőkönyvek Cs. I., B/4.

ti működéséért megkapta a II. osztályú polgári érdemkeresztet. A szerb és az orosz fronton szolgált. Doberdónál megsebesült, s rokkanttá nyilvánították. A forradalmakat követően, 1920-tól a gyulai járás szolgálta, majd 1922-től főszolgabírájaként a határkiigazításokkal kapcsolatban fejtett ki értékes tevékenységet, s az 1925-ös árvíz alkalmából a Gyulavári megmentése körüli munkálatokban tüntette ki magát.¹³⁸

Nem tudjuk, hogy mikor kapcsolódott be az egyházközség vezetésébe, de az 1923. április 8-i egyháztanácsi ülésen még meglehetősen tájékozatlan volt az ügyeket illetően. A megjelent egyháztanácsi tagokat kérte meg, hogy tájékoztassák „a leányegyház pénzügyi és gazdasági helyzetéről, vagyoni állapotáról, szervezetéről, a presbiterek számáról, mandátumuk határidejéről, költségvetéséről, zárszámadásáról.” Süle József gondnok annyit tudott, hogy az adófőkönyveket a háború folyamán Csepregi esperes úr magával vitte, s mivel időközben meghalt, azokat már visszaszerezni az örökösöktől aligha lehet. Olofson Miksa bejelentése még inkább érzékelteti a gyülekezet vezetésében meglévő zűrzavart. Pénztáros létére fogalma sem volt arról, hogy a templomépítési- illetve a harmónium alapon mennyi pénz lehet. Csupán annyit tudott, hogy ezeken kívül van kb. 100.000 K takarékpénztári betét, s egy jelentéktelen összeg a kézipénztárban. Ráadásul az egyházközség sem elfogadott költségvetéssel, sem zárszámadással nem rendelkezett.¹³⁹

Mindez arra utal, hogy az egyházközség újjászervezése nem haladt a sokak által elvárt mértékben. Az istentiszteletek tartása ugyan rendszeresebbé vált, a hitoktatás beindult, de a háború utáni gazdasági nehézségek következtében mindennek nem volt meg a szilárd szervezeti és anyagi háttere. A gyulai leányegyház nem küldte be az egyházmegyének sem az 1922-es zárszámadását, sem pedig az 1923-as költség előirányzatát.¹⁴⁰

A gyülekezet újjászervezése

A felelősen gondolkodók joggal tarthattak attól, hogy egy rövid fellendülés után, ismét megszűnhet a gyülekezeti élet, ha az nem lesz kellően megalapozva. Nem bíztak abban, hogy ezt a nehéz feladatot a már idősödő, és sok más tisztséggel megterhelt felügyelő, Ladics László végre tudná hajtani. A kezdeményezést a fiatal és agilis főszolgabíró, Vangyel Endre vette át.

Az egyházközség szervezeti-működési rendjének a helyreállítását tűzte ki céljául. Feladatának „a hitélet erősítése, a szegények támogatása, a hívek összetartása és lehetőleg kongruás vagy missziói lelkesítő állás szervezése útján agilisabb egyházközségi élet” beindítását tartotta, „mert a jelenlegi – akkor amidőn minden keresztyén egyháznál erőteljes lendület tapasztalható – nem megfelelő. Szükséges volna templom, vagy imaház építésére is erőteljes akció megindítása.”¹⁴¹

138 *Békésmegyei fejek*. Szerk.: GERGELY GÁBOR ARNOLD. Békéscsaba (1929). 96.; Békés, 1918. december 15.; szeptember 22.: felesége Haviár Mária, a néhai Haviár László államépítészeti hivatali főnök leánya.

139 Jegyzőkönyvek, 1923. április 8.

140 Egyházmegyei közgyűlési jegyzőkönyvek. Békéscsaba, 1923. 7.

141 Jegyzőkönyvek, 1923. április 8.

A püspök úr, az ő sürgetésére kilátásba helyezte, hogy néhány hétre Kuthy Dezső lelkész urat leküldi Gyulára az egyház ügyeinek rendezésére.¹⁴² Sikerral járt e megbízatás, hiszen 1923. szeptember 11-én már „szép számú” megjelent előtt nyithatta meg Ladics László felügyelő azt az ülést, melynek tárgya „a Gyulán létesítendő fiók egyház önállósítása, illetve egy lelkészi állás megszervezése.” Vidovszky Kálmán ugyan még azt javasolta, hogy egy békéscsabai segédlelkészi állás jövedelméhez járuljanak hozzá a hívek, de az egybegyűltek egyértelműen amellet foglaltak állást, hogy „Gyulán állandó funkciót teljesítsen” a kiküldendő lelkész. Felajánlották, hogy a fizetéséhez havi 1 q. búza ellenértékének megfelelő összeggel járulnának hozzá, s kérték a püspököt, hogy ennek kiegészítésére államsegélyt eszközöljön ki a számára.¹⁴³

A szervezőmunka ezzel a finisébe jutott. Mégis helytállónak fogadhatjuk el az egyházközség addigi nehézségeit felvázoló, összegző visszatekintést, mely szerint „Isteni tiszteletek céljára iskolai termeket engedtek át szívességből ... s állandó jellegű ez a helyzet sem volt és esetenként kellett külön tantermekből tantermekbe vándorolni. Az evangélikus híveket és a gyülekezetet csupán 1–2 lelkes és buzgó hittestvérünk képviselte ... A város társadalma az evangélikus egyház létezéséről tudomást alig vett ... lelkésze is három volt, különböző képességgel, különböző temperamentummal és különböző munkabírással. Istennek dicsőségére változatlan volt azonban a presbitérium hitbuzgósága, kitartása, támogatása és a kis gyülekezet összetartása és lelkes áldozatkészsége.”¹⁴⁴

1923. november 4-én Szeberényi Lajos Zsigmond esperes elnökletével újabb, rendkívüli tisztújító közgyűlést tartottak. Ezen Vangyel Endrét közfelkiáltással felügyelővé választották, Ladics Lászlónak pedig addigi áldozatos munkáját megköszönték, s tiszteletbeli felügyelővé tették. (Haláláig – vagyis csak alig egy évig – viselhette e megtisztelő címet.) Gondnok Süle József, pénztáros Olofson Miksa maradt, jegyzővé pedig Kulitz Béla-t választották. A háromtagú számvizsgáló bizottság mellett a presbitérium 18 főre bővült. Ekkor került sor a hölgyek nagyobb arányú bevonására a gyülekezet vezetésébe: női missziós taggá választották a gyülekezet 14 megbecsülésnek örvendő asszonyát. Az egyházi funkciók végzésére, önálló hatáskörrel, Kemény Gábor evangélikus lelkészt nevezte ki a püspök Gyulára, aki ekkor ünnepélyes beiktatásával megkezdte áldásos szolgálatát.

A felügyelő az alábbiakban vonta meg a háború és a forradalmak mérlegét: „Mély vallásosság, tiszta erkölcs, emberbaráti kötelesség teljesítése, altruisztikus felfogás, szorgalmas keresztyéni békességes munka vihet bennünket egyedül a boldogulás és a boldog megelégedés útjára ... látva hittestvéreim nagy hitbuzgalmát, vallásos érzületének fellángolását, erős hittel, bízó reménnyel nézek egy szebb jövőre el.”¹⁴⁵

Az első presbiteri gyűlést november 10-én délután 6 órakor, a Maróti téri főszolgabírói hivatalban (jelenleg az Országos Műemlékvédelmi Hivatal épülete a Szent Miklós parkban) tartották. A szolgabíró jóvoltából az egyházközség ügyeit ugyanis a lelkészlak felépítéséig innét intézték.

142 Jegyzőkönyvek, 1923. április 8.

143 Jegyzőkönyvek, 1923. szeptember 11.

144 Vangyel Endre visszatekintése 1929. november 10-i újjáválasztása alkalmából. A három lelkészen valószínűleg Knyihár, Vidovszky és Kuthy értendő.

145 Jegyzőkönyvek, 1923. november 4.

Az 1924. március 15-i presbiteri ülésen a felügyelő javaslatára eldöntötték, hogy az egyházközség önállósítását kérelmezik. Az viszont csak az egyházmegyei látogatás jegyzőkönyvéből derül ki, hogy az önálló gyulai evangélikus egyházközség megalakulása dátumának: 1924. augusztus 12. tekinthető.¹⁴⁶

Az említett egyházmegyei látogatásra 1925. augusztus 30-án került sor. A felvett jegyzőkönyv alapján kitűnik, hogy az istentiszteleti célokra használt, a baptistáktól kölcsön kapott, Ecsedy utcai imaház jól karban volt tartva, s még betörés és tűz ellen is biztosították. A gyülekezetnek sem ingatlana, sem tőkéje, sem tanítója nem volt. Adófizetés tekintetében pedig csak a szabadkai pusztán lakó, és ingatlanvagyonnal nem rendelkező egyháztagok esetében merült fel vita. A hívek buzgón látogatták az istentiszteleteket. A lelkészük tevékenysége ellen a jelenlévők szerint „a legcsekélyebb kifogás sem tehető.” Így örömmel konstatálták, hogy „teljes egyetértés van az egyháztanács és a vezetőség között” és a lelkész és a felügyelő is teljesítik kötelességüket, a hívek pedig hitbuzgók. Mindez feljogosított arra a reményre, hogy a kis gyulai gyülekezet hamarosan megerősödik és templomhoz is juthat.¹⁴⁷

Az október 19-i presbiteri ülésen a felügyelő beszámolt arról, hogy az egyházközség számára 20 kh. földet fog kiutalni az Országos Földbirtokrendező Bíróság. November 8-án pedig a templomépítés ügyében történt előrelépés. Gyula város képviselőtestülete a város tulajdonát képező br. Wenckheim Béla utcai 2588–89. hrsz. alatti telket imaház és lelkészlak építése céljából az evangélikus egyházközség számára átengedte.¹⁴⁸ Egyedüli feltételként azt kötötték ki, hogy a legalább egyemeletes épületet 3 év alatt az utcáfronton felépítsék. Az 1926. elején a miniszter Schád János nagyszénási evangélikus tanítót a Gyulára helyezte át azzal a feltétellel, hogy a kántori teendőket is elvégezze.¹⁴⁹ 1927. december 27-én Raffay Sándor püspök úr felszentelhetette a gyulaiak újonnan épített templomát.¹⁵⁰ (3. fotó)

Ezzel a gyulai evangélikus egyházközség önállóságának feltételei megteremtődtek, az már a híveken múlt, hogy mennyire tudnak élni velük.

CSABA NÉMETH

THE ESTABLISHMENT OF THE EVANGELICAL PARISH AT GYULA

The reformation which took place at the turn of the 1520's and 30's was supported by the residents of Gyula. This town became the intellectual centre of the evangelical parish for the region beyond the Tisza. However, in 1567, the clergy of this region adopted the Helvét creed. Since the Turkish occupation, the provision of spiritual comfort to the Evangelists had been undertaken by the Reform Clergy.

The establishment of an independent parish was encouraged by the Arad-Békés Diocese. They wished to prove that the accusation of pan-slavism was groundless by giving their support to a Hungarian language congregation, and they could also count on the support of the parish, the leaders of which were mainly state officials, against the peasant movement led by András Áchim L.

146 Jegyzőkönyvek, 1925. augusztus 30-i egyházmegyei látogatás jegyzőkönyve. Érdekes, hogy év második feléből nem maradt fenn sem közgyűlési, sem presbiteri ülési jegyzőkönyv.

147 Jegyzőkönyvek, 1925. augusztus 30-i egyházmegyei látogatás jegyzőkönyve.

148 BML: Gyula város iratai: 154.kgy/1494/1925 ikt. sz. alatti határozata. Ma: Béke sugárút.

149 BML: Gyula város iratai: 97.25/1925 sz. rendelet.

150 Békés, 1927. december 27.

At a meeting held on June 3, 1907, the establishment of an evangelical sub-parish was declared. The parish comprised approximately 424 members. Five religious services were held annually, and on special occasions the church events were celebrated at a local state elementary school. The spiritual comfort of the believers of the sub-parish was provided by the clergymen of Békéscsaba.

On August 17, 1913, the establishment of an independent parish was announced. It was considered that Gyula could become the centre for providing spiritual comfort for the Evangelists living in the scattered settlements of Arad and Bihar county. This gaining of independence was not realised until the end of the First World War, which resulted in a number of serious repercussions. Following the war, many refugees arrived in the Gyula. A large proportion of the original members of the congregation had changed, as compared with 1907.

At the initiation of Endre Vangyel, Chief Constable of the county, the parish was reorganised, enabling the installation of clergyman Gábor Kemény to take place on November 4, 1923. The date of the establishment of the independent Evangelical parish at Gyula was August 12, 1924.

1. fotó: dr. Ladics László, a gyulai evangélikus
fiókegyház felügyelője
(Lelőhely: EFM. A Ladics család hagyatéka.
Nem Td. 84.35.1.)

2. fotó: dr. Vangyel Endre, az önálló gyulai
evangélikus egyházközség első felügyelője (Bé-
késmegyei Fejek. Szerk.: Gergely Gábor Arnold.
Békéscsaba. 96. P.)

3. fotó: A gyulai evangélikus templom
az 1930-as évek elején
(Lelőhely: EFM. A Ladics család hagyatéka.
Nem Td. 84.136.2.)

KENÉZ GYŐZŐ

BÉKÉS MEGYÉRE VONATKOZÓ OKLEVELEK A BUDAI KÁPTALAN
PROTOKOLLUMÁBAN.¹

Kenéz Győző Nagybecskerekben született 1916. december 22-én. Apja Laub János nyugalmazott számvivő őrmester, édesanyja Szabó Karolin. Az apai ősök Elzász-Lotharingiából telepedtek Magyarországra. Nagybecskerekéről a trianoni békekötés után a Laub-család Magyarországra költözött és Hódmezővásárhelyen telepedett le. Kenéz Győző itt végezte elemi és középiskoláit. Kitűnő eredménnyel érettségizett a Református Gimnáziumban.

1935. július 29-én lépte át a jezsuita noviciátus, a Manréza kapuját. A Jézustársaság rendi főiskoláján Innsbruckban folytatott bölcsészettudományi (filozófia, latin, ógörög, német, francia) egyetemi tanulmányokat. A Jezsuita Rendből a Váci Püspöki Hittudományi Főiskolára iratkozott be. Jeles tanulmányi eredménye ellenére előljáróval szembeni kritikus magatartása miatt 1941-ben megválnak a váci szemináriumtól, ahol a következőképpen jellemezték: „Igen heves és kitörő természetű és ellenzéke az előjárásnak és kritizáló”. Ezután a hódmezővásárhelyi Szent István plébánián kisegítő hitoktatói munkát vállal, majd a hódmezővásárhelyi postán dolgozik 1941. november 24 és 1942. január 31 között.

Még 1941. március 3-án Vácott besorozzák és tartalékos táborigazgatói tanfolyamra vezénylik, ahol karpaszományos lelkészi rangfokozatot kap. A németek erős nyomást gyakoroltak a német származású magyar állampolgárokra. Ezért Kristó Nagy Istvánné, született Kenéz Katalin, akinek a gyermekeit tanította, a nevére vette. 1942. február 1-től a Katolikus Agrárfűzési Legényegyletek Országos Testületben (KALOT) dolgozik. 1942. április 1-én újonckiképzésre hívják be és november 6-tól fertőtlenítő és fürdővonattal járja a frontot. 1942. május 9-én megnősül. 1943. november 25-én a Tűzkereszt II. fokozatával tüntetik ki. 1944. december 6-án nem tér vissza katonai egységéhez. 1944. december 5-én ugyanis kinevezik a KALOT érdei népfőiskolájának gazdasági vezetőjének. 1945. március 26-tól Érden a közigazgatásban dolgozik. 1945. szeptember 1-én igazolják. 1946. július 18-ig a KALOT-nál dolgozik. 1946. október 31-től a KALOT felszámolása után a Fejér megyei és Székesfehérvár Városi Állami Közmunkaügyi Hivatal vezető-helyettese, majd 1947. június 7-től ideiglenes vezetője. 1947-ben belép a pártba. 1948. május 5-én közmunkaügyi felügyelő, majd az Építésügyi Minisztérium építésügyi felügyelője Budapesten. 1949. szeptember 28-tól az Épületszerelő Ipari Központ üzem-

1 Az életrajzi adatokat özvegyének, Kenéz Gyözönének köszönjük. A bevezetőt írta és a kéziratot gondozta: Érszegi Géza.

gazdasági osztályvezető helyettese, 1953. augusztus 15-től az Általános Szerelőipari Vállalat tervosztályvezetője.

1956 tavaszán elérte, hogy beiratkozhasson az ELTE Bölcsészettudományi Karára magyar történelem szakra. 1956 októberében vállalatánál a Munkástanács titkárává választják. 1956. december 6-ról 7-re virradó éjszaka letartóztatják. 1956. december 15-én szabadon engedik. Állását 1957. február 25-én megszüntették. Ezután segédmunkás, szőlőmunkás.

1957-től különböző tudományos intézetek megbízásából cédulázást, fordítást végez. Többek között: az ELTE különböző tanszékei és MTA különböző intézetei (történettudományi, néprajzi, művészettörténeti, irodalomtörténeti), valamint múzeumok és levéltárak számára végez forrásfeltáró, forrásközlő munkát. Ebben az időben, mondhatni, alig van forrásokon alapuló munka, forráskiadvány, amelyben fordításaival s egyéb munkáival ne szerepelne. 1960. október 1-től 1964. augusztus 31-ig a Tankönyvkiadónál dolgozik.

„Népegészségügyi problémák a XIII. századi Magyarországon” címmel írt szakdolgozatával 1961-ben kitüntetéssel végez. Végváraink berendezése és felszerelése a XVI-XVII. században című dolgozatával 1962-ben doktorál summa cum laude. 1966. október 15-én kitüntették a „Szocialista kultúráért” a veszprémi helytörténeti kutatásaiért. 1963–1972 között az ELTE Történelem Segédtudományai Tanszékén tanít 1983-ban nyugdíjazták.

Számtalan munkahelye ellenére a Magyar Országos Levéltár Kutatótermében dolgozott nap mint nap szinte élete utolsó napjáig, ami 1990. szeptember 18-án következett be.

* * *

Kenéz Győző munkásságának maradandó részét alkotják a források megértéséhez feltétlenül szükséges, alapos nyelvi és egyháztörténeti, liturgikus magyarázatok. Ennek bemutatására itt csak néhány dokumentumot választottunk ki azokból a Békés megye középkori történetére vonatkozó forrásokból, amelyek fordítását, magyarázatát elkészítette, korai halála azonban megakadályozta, hogy megjelenésüket itt a földön megérhesse. A terjedelmes kézirat azonban rövidesen napvilágot lát a Békés Megyei Levéltár gondozásában.

A budai káptalan előtt Melamen Buda-i zsidónő ama birtokrészeket, melyeket nemes Chaak-i Gábortól a Bihar vármegyei Kereszeg, Adoryan, Marthonfalwa és Zeghalom mezővárosokban zálogban bír, 800 aranyforintért, ugyancsak zálogbirtokként átadja (Bakócz) Tamás esztergomi érseknek.

P Papírkötet, amely a budai káptalan előtti bevallásokról készült bejegyzéseket (ti. a bevallások lényegi részét, a formuláris részek elhagyásával) tartalmazza az 1510-1522 közötti időből. Az évszám után a bejegyző még hozzáírja az alábbi szöveget latinul; fordítása: Az éneklőkanonok úr és Wywasar-i úr előtt.²

J MOL, Dl 106083 no 177.

Á Pozsonyi káptalan 1811. november 1. (a P alapján).

J MOL, Dl 107403 (Károlyi család levéltára, Harruckern család).

K Békés vármegye hajdana. Irta Haan Lajos. I. Történelmi rész. II. Oklevéltári rész. Diplomatarium Békessense. Collegit Lud. Aug. Haan Pest 1870. II. 112-113 o. (Károlyi levéltár másolatáról).

A hitetlen³ Melamen zsidó úrasszony, a Buda-i néhai Jane zsidó özvegye, tudniillik leánya az ugyancsak Buda-i Fekethe Mendel hitetlen zsidónak, személyesen elénk állván, elmondta nekünk és önként vallomást tett előttünk ezen a módon:

Annak érdekében, hogy bizonyos nagy és sürgető szükségéit, amelyek őt ez idő szerint nagyon is sürgetik, elkerülhesse, nemes Chaak-i Gábornak, ama teljes és egész birtokrészeit, amelyek a Bihar vármegyében levő és annak kebelébe tartozó Kereszeg, Adoryan, Marthonfalwa és Zeghalom nevű mezővárosokban és azok tartozékaiban vannak, s amelyek tudniillik ugyanazon Melamen zsidónő úrasszonyt ugyanazon Chaak-i Gábor saját kötelezvénye, valamint a nagyságos Peren-i Imre úr, Abawywar vármegye örökös ispánja, Magyarország nádora s a kunok bírása által erről kiadott kötelezvény-levelel szerint azért illetik meg, mert tudniillik a fentebb nevezett Chaak-i Gábor ugyanazon Melamen zsidónő úrasszonynak sem azt a kétszáz aranyforintot, mely összeget a fenti kötelezvény-levelek által neki hitelezett, Szent Jakab apostol már elmúlt ünnepének húszadik napjára,⁴ sem azt a további négyszáz aranyforintot, amelyben elmarasztaltatott a fentebb fizetési határnap elmúltával, egy teljes hónapot számítva a fentebb feljegyzett fizetési határnaptól kezdődően, amely hónap már szintén eltelt, sem ama kétszáz forint négyszeresét, vagyis összesen nyolcszáz aranyforintot – amely összegben, hasonlóképpen egy teljes hónap elmúltával, a fentebb előrebocsátott saját kötelezvénye és az ugyancsak fentebb említett másik kötelezvénylevelével tartalma szerint a fent feljegyzett Melamen zsidónő úrasszony ellenében elmarasztaltatott és megterheltetett – nem fizette meg; ama birtokrészek fentebb feljegyzett valamennyi haszonvételével és birtoktartozékával együtt, tudniillik: megművelt és meg nem művelt szántóföldjeikkel, vizeikkel, rétjeikkel, legelőikkel, kaszálóikkal, erdeikkel, ligeterdeikkel, hegyeikkel, völgyeikkel, szőlőhegyeikkel, vizeikkel, folyóikkal, halastavaikkal, halászóhelyeikkel, malmaikkal és azok helyeivel, és általában véve bármínemű haszonvéte-

2 Coram dominis cantore et Wywasar.

3 Értsd: nem keresztény hitű. (Az itt is használt *perfida*, himnembem: *perfidus*, a középkorban a zsidók állandó jelzője, de tartalma, illetve értelme az, hogy: *a nem keresztény hitű*).

4 Vagyis: 1511. augusztus 13-ra; ez ugyanis a 20. nap Szent Jakab apostol ünnepét (július 25-ét) követően.

leik és birtoktartozékaik teljességével együtt, bármi néven nevezendők legyenek is azok, amelyek ugyanazon birtokrészekhez jogosan és ősidők óta odatartoznak s oda is kell tartozniuk; végül: ugyanazon feltételekkel, záradékokkal és cikkelyekkel, nemkülönben joghatóságokkal és kötelezettségekkel, amelyek által ugyanazon Melamen úrasszonyt közismerten érintik s megilletik, mostantól fogva a főtisztelendő Tamás úrnak⁵ a Szent Római Egyház Hegyvidéki Szent Márton temploma esztergomi áldozár-bíbornokának⁶ és Konstantinápolyi pátriárkának,⁷ a fentebb előrebocsátott nyolcszáz színarany, igaz és törvényes súlyú aranyért, – amelyet ugyanazon Tamás bíboros úrtól már felvett és teljességgel megkapott, átadta, átírta és elkötelezte; sőt: a fentebb mondott Chaaki Gábor valamennyi és minden egyes, ebben az ügyben tett ígérését teljes egészében átruházta ugyanazon Tamás bíboros úrra; átadta, átírta és elkötelezte neki, a mi színünk előtt, ennek a mi oklevelünknek jogereje és bizonyosságtétele által.

Kelt Szent Tamás apostol ünnepét közvetlenül megelőző csütörtökön, az Úr ezeröttszáz-tizenegyedik esztendejében.⁸

2.

1512. március 7.

A budai káptalan előtt Byhari Balsa Benedek deák, mint a néhai Doboz-i Damffy Márton özvegyének – ki most Naghffalu-i Tholdy Mihály felesége –: Borbála úrasszonynak és az úrasszony első házasságából származó, Anna nevű leányának képviselőjeként eltiltja II. Ulászló és II. Lajos királyt a Békés vármegyei Zenthandras, Zenthethornya, Ewthwenablako, Chabachywythy, a Csanád vármegyei Zaráffalwa és a Temes vármegyei Doboz falubirtokban levő, egykor a néhai Márton tulajdonában volt, de most Borbála úrasszonyt és Anna leányát megillető birtokrészek és azok tartozékai eladományozásától.

P *Papírkötet, amely a budai káptalan előtti bevallásokról készült bejegyzéseket (ti. a bevallások lényegi részét, a formuláris részek elhagyásával) tartalmazza az 1510-1522 közötti időből. Az elején: Kiadatott.⁹ Az évszám után még hozzáírja az alábbi szöveget latinul; fordítása: A konzisztóriumban¹⁰ mielőttünk nyilvánosan tiltotta el.*

J MOL, Dl 106083 no 137.

Á *Pozsonyi káptalan 1746. augusztus 13. (a P alapján) → Békés vármegye 1746. október 21.*

J MOL, Dl 107398 (Károlyi család levéltára, Harruckern levéltár).

5 Értsd: Bakócz Tamásnak.

6 Azaz: a Rómában levő Hegyvidéki Szent Márton templom. (A r. kat. egyház minden bíboros papjának – bíborossá kreálása alkalmából – a pápa kijelöli Rómában levő ún. tituláris templomát, melynek egyben tiszteletbeli plébánosa is lesz az új bíboros. A kisebb rangú bíboros szerepek is hasonlóképpen egy-egy római templom címét, a magasabb rangú bíboros püspökök pedig a Róma környékén levő püspökségek valamelyikét kapják).

7 Miután 1453-ban a török elfoglalta Konstantinápolyt, az itteni egyház fejének címét a pápa adományozta.

8 Vagyis: 1511. december 18-án; ugyanis az 1511. évben Szent Tamás apostol ünnepé (december 21.) közvetlenül megelőző csütörtökön december 18. volt.

9 *Extradata.*

10 *In consistorio prohibuit publice coram nobis.* Értsd: a budai káptalan tanácstermében.

A nemes Byhari Balsa Benedek deák, a nemzeti úrasszonynak: Borbálának, aki egyébként néhai nemes Doboz-i Damffy Márton özvegye, most pedig Naghffalw-i Tholdy Mihály felesége, valamint ugyanazon úrasszony leányának: Annának, akit a fentebb említett néhai Damffy Márton nemzett, nevében és személyében, személyesen eljövén a mi személyes jelenlétünk elé, a felséges uralkodókat: Ulászló urát, s az ő fiait: Lajos urát, Isten kegyelméből Magyarország és Csehország stb. királyait,¹¹ a mi kegyelmes urainkat ama teljes birtokrészeknek eladományozásától és átruházásától, amely birtokrészek a Békés vármegyében lévő Zenthandras, Zenthetornia, Ewthwenablako, Chabachywthy; a Chanad vármegyében levő Zaraffalwa és a fentebb említett Doboz falubirtokokban vannak, valamint e birtokrészek Themes vármegyében levő, nemkülönbén bárhol, avagy bármely vármegyében található tartozékai és bármely más javak és birtokjogok, nemkülönbén ama rév-, vám- és adójövedelmek eladományozásáról is, amelyet ugyanazon javak és birtokjogok területén meg szoktak követelni – amelyek tudniillik a fent említett néhai Damffy Mártonéi voltak korábban, de amelyek az utódlás jogán ugyanazon úrasszonyra és leányára szállottak át –; továbbá: királyi hozzájárulásuknak ezek elidegenítésére vonatkozó megadásától; hasonlóképpen valamennyi és minden egyes jogigénylőt azok elfoglalásától, jövedelmeik és mindennemű haszonvételük saját maguk részére történő felvételétől, avagy mások általi felvételétől; továbbá: valamennyi hiteleshelyet is az ilyen tartalmú oklevelek kiadásától, avagy kibocsátásától, akár megtörténtek már ezek, akár csak a jövőben történnek meg, eltiltotta, ellentmondást jelentve be, és ellene mondott mind ennek, eltiltással, nyilvánosan és nyíltan, mielőttünk, ennek a mi oklevelünknek jogereje és bizonyágtétele által.

Kelt a Reminiscere-vasárnapon, az úr 1512. esztendejében.¹²

3.

1512. július 10.

A budai káptalan előtt Zonda-i Waryas Illés özvegye: Ilona úrasszonya elismeri, hogy elhalt férjének apai ági unokafivérei: Miklós Zonda-i áldozópap és Zonda-i Péter őt 100 aranyforinttal kielégítették az őt megillető jegyajándék és hozomány ellenértékeképpen, mely néhai férje, Békés vármegye Maraz falubirtokbeli birtokrészei után őt megillette.

P *Papírkötet, amely a budai káptalan előtti bevallásokról készült bejegyzéseket (ti. a bevallások lényegi részét, a formuláris részek elhagyásával) tartalmazza az 1510-1522 közötti időből. A kezdetén: Kiadatott.*¹³

J MOL, DL 106083 no 198.

Á Pozsonyi káptalan 1746. augusztus 13 (a P alapján).

J MOL, Dl 107399 (Károlyi család levéltára, Harruckern levéltár).

K *Békés vármegye hajdana. Irta Haan Lajos. I. Történelmi rész. II. Oklevéltári rész. Diplomatarium Békessense. Collegit Lud. Aug. Haan Pest 1870. II. 116 o. (Károlyi levéltár másolatáról).*

11 Így! II Ulászló király fia: a későbbi II. Lajos király itt ifjabb királyi mivoltában értendő, hiszen II. Ulászló az oklevél, illetve e bejegyzés keltét követően még négy évig élt és uralkodott.

12 A Reminiscere-vasárnap (vagyis a húsvét előtti 5. vasárnap, amelyen a szentmise *Introitus*a, vagyis Bevezető éneke ezzel a szóval kezdődik), az 1512. esztendőben március 7-én volt.

13 *Extradata.*

Nemes Ilona úrasszony, a néhai nemesi Zonda-i Waryas Illés özvegye, személyesen megjelenvén előttünk, s magára véve az összes fivérek, hozzátartozók és vérrokonok terhét és minden jogsérelmét, elmondotta nekünk és önként ilyen módon tett vallo-mást: hogy mivel a tisztelendő és kiváló, s az említett Zonda-i Miklós áldozópap és az ugyancsak Zonda-i Péter, akik tudniillik apai ágon unokafivérei az említett néhai Waryas Illésnek, ama száz aranyforintot illetően, amely neki azon jegyajándék és hozomá-ny fejében, amely tudniillik ugyanazon Ilona úrasszonynak néhai ura és férje: Waryas Illés Békés vármegyében levő és annak kebelébe tartozó Maraz falubirtokbeli teljes birtokrészei után – az ország jogszokása szerint – járt, és amely összeget meg kel-lett fizetniük, teljes és mindenre kiterjedő elégtételt szolgáltattak.

Ezért ugyanazon Ilona úrasszony a fent nevezett Miklós áldozópapot s az ő fivérét, Pétert, s ugyanennek a Péternek valamennyi örökösét az említett száz aranyforint megfizetéséről nyugtatta, s őket mentesítetteknek és minden módon felmentetteknek jelentette ki és tette meg. Sőt: előttünk tette meg és rendelte így, ennek a mi okleve-lünknek jogereje és bizonyágtétele által.

Kelt Szent Margit szűz és vértanú ünnepét közvetlenül megelőző szombaton, az Úr 1512. esztendejében.¹⁴

4.

1512. augusztus 5.

A budai káptalan előtt Kwbyn-i László deák, Buda várának udvarbírája és Ratolth-i Gywlaffy István családtagjaiak nevében is ama birtokrészeiket, melyek Thamashyda mező-város határában vannak, s részint Bihar, részint Zaránd vármegyébe esnek, valamint azo-kat is, amelyek a Zaránd vármegyei Naghzeland, Beelzelend és Thamaaz falubirtokokban, továbbá a Bihar vármegyei Kyskemen és a Békés vármegyei Kaako falubirtokokban van-nak, valamennyi haszonvételükkel és birtoktartozékukkal együtt – ideértve a Thamashyda-i vámot is –, örökjogon eladják 2000 szinarany magyar forintért Thelegd-i Istvánnak, vala-mint fiának: Miklósnak, továbbá: feleségének: Albees-i Zolyomy László leányának: Fruzsina úrasszonynak, s Katalin és Orsolya nevű leányaiknak. Átadják egyben – a szavatossági kötelezettséggel együtt – Thelegd-i Istvánnak a fenti birtokrészekre vonatkozó, s írásbeli bi-zonyítékokat jelentő okleveleiket is.

P Papírkötet, amely a budai káptalan előtti bevallásokról készült bejegyzéseket (ti. a bevallások lényegi részét, a formuláris részek elhagyásával) tartalmazza az 1510-1522 közötti időből. A kezdetén: Átolvastatott és kiadatott.¹⁵

J MOL, Dl 106083 no 206.

Á Pozsonyi káptalan 1746. augusztus 13 (a **P** alapján).

J MOL, Dl 107399 (Károlyi család levéltára, Harruckern levéltár).

K Békés vármegye hajdana. Irtá Haan Lajos. I. Történelmi rész. II. Oklevéltári rész. Diplomatarium Békessiens. Collegit Lud. Aug. Haan Pest 1870. II. 114–115 o. (Károlyi levéltár másolatáról).

14 Vagyis: 1512. július 10-én; ugyanis Szent Margit szűz és vértanú ünnepe (július 13.) az 1512. eszten-dőben keddi napra esett; az ezt közvetlenül megelőző szombaton július 10. volt.

15 *Lecta et extradata.*

Nemes Kwbyn-i László deák, Buda várának udvarbírája és nemes Ratholth-i Gywlaffy István személyesen megjelenvén előttünk, ugyanazon Gywlaffy István fiának: Ferencnek és leányainak: Katalinnak, Dorottyanak, Zsófiának, Potenciánának és Annának; ugyanazon László deák is hasonlóképpen mindenki másnak, azaz: fivéreinek, hozzátartozóinak és vérrokonainak terhét és valamennyi jogsérelmét magukra vállalván, előadták nekünk és önként vallomást tettek előttünk, ilyen módon: hogy ők egymás közötti előzetes jó és érett megfontolást tartván, valamennyi birtokrészüket, amelyek Thamashyda mezővárosban vannak, s amelyek részben Bihar, részben Zaránd vármegyébe esnek; valamint melyek az ugyanazon Zaránd vármegyében levő Naghzelend, Beelzelend és Thamaaz; nemkülönben az említett Bihar vármegyében levő Kyskemen és a Békés vármegyében levő Kaaka falubirtokokban vannak, azzal a vámmal együtt, amelyet ugyanazon Thamashyda-n szoktak megkövetelni, valamint minden más haszonvételükkel és valamennyi birtoktartozékukkal együtt, tudniillik: megművelt és meg nem művelt szántóföldjeikkel, mezőföldjeikkel, rétjeikkel, legelőikkel, kaszálóikkal, erdeikkel, ligeterdeikkel, vizeikkel, folyóikkal, halastavaikkal, halászóhelyeikkel, malmaikkal és azok helyeivel, hegyeikkel, völgyeikkel, szőlőhegyeikkel, és általában véve: valamennyi haszonvételük és birtoktartozékuk teljességével együtt – bármi néven nevezendők legyenek is azok –, amelyek ugyanazon birtokrészekhez törvényesen és ősidők óta odatartoznak, s amelyeknek oda is kell tartozniuk, a nagyságos Thelegd-i István úrnak, valamint fiának: Miklósnak, nemkülönben feleségének: Fruzsina úrasszonynak, nemes Albees-i Zolyom-i László leányának, és leányaiknak: Katalinnak és Orsolyának, s az ő örököseiknek és valamennyi jogutódjuknak; illetve, ha esetleg ugyanazon Thelegd-i István úrnak, avagy más fentebb megnevezett örököseinek (ami Isten jóakaratóból távol legyen) teljességgel magvuk szakadna, akkor az említett Thelegd-i néhai nemes Márton fiának: Ferencnek, s hasonlóképpen az ő valamennyi örököseinek és jogutódjának, mégpedig a fent írt Thamashyda mezővárosban levő birtokrészt örökjogon, a többi birtokrészt pedig tudniillik, amely birtokrészek Nagh Zelend-en, Beelzelend-en, Kyskemen-ben, Thamaz-on és Kaaka-n vannak minden olyan jogon, amely közismerten megilleti a fent megnevezett László deákat és Gywlaffy Istvánt, kétezer színarany, igaz és törvényes súlyú magyar forintért, melyet már ugyanazon Thelegd-i István úrtól teljes egészében felvettek és megkaptak, odaadták, eladták és átírták előttünk, hogy birtokban tartásuk és birtokolásuk egyidejűleg és bírják; nem tartván fenn a saját maguk, illetve bárki más számára egyébként és a továbbiakban semmiféle jogot, semmiféle földesúri tulajdonjogot sem, amelyet tudniillik ugyanazon László deák és Gywlaffy István, eddig ugyanazon birtokrészekben bírtak, avagy reméltek, hogy a jövőben bírni fognak, hanem: a teljes és minden jogot s a jog s a földesúri tulajdon teljességét a fent tisztelt Thelegd-i István és Miklós urakra, utóbbira, mint fiára, s a többi, fentebb megnevezettekre, valamint az ő örököseikre és valamennyi jogutódjukra ruházván át, teljes hatékonysággal; ennek érdekében ugyanazon Gywlaffy István és László deák – hogy tudniillik a továbbiakban a fentebb érintett birtokrészek minden gondjától, zaklatottságától és azok megoltalmazásának kötelezettségétől¹⁶ teljes egészében tehermentesíttessenek – valamennyi oklevelet és írásbeli bizonyítékot, amely ugyanezen birtokrészek ügyét érinti és illeti, teljes egészükben a fent említett Thelegd-i István úrnak szintén a mi színünk előtt azzal a feltétellel csatoltak be és adtak át, hogy tudniillik ugyanazon Thelegd-i István úr, és a fent tisztelt örökösei és jogutódjai, saját magukat, ha valaha is szükség lenne rá, mindenkor és örök időken át, minden törvénytelen

16 Értsd: a nyugodt, zavartalan birtoklás biztosításának szavatossági kötelezettségétől.

jog-igénybejelentővel szemben, saját költségükön biztosíthassák, megvédhessék és megoltalmazhassák; nem kevésbé: ha ama birtokrészből valami is bármi módon elidegenített lenne, és idegen kezekben volna, akkor ők, mint igazi jogutódok a saját maguk részére visszaszerezhessék és visszakövetelhessék azt és legyenek erre képesek, és legyen meg mindenre kiterjedő felhatalmazásuk arra, hogy vissza szerezzék és visszaköveteljék.¹⁷

Ennek a dolognak emlékeztére és örökös jogereje érdekében úgy határozunk, hogy a fent nevezett László deák és Gywlaffy István vallomása alapján kibocsátjuk ezt a mi kiváltságlevelünket, melyet függőpecsétünkkel jelöltünk meg.

Kelt a Havas Boldogasszony ünnepén, az Úr 1512. esztendejében.¹⁸

5.

1514. február 21.

A budai káptalan előtt nemes Endred-i Harangy Lénárt, aki nemes Gerla-i Abranffy Sebestyén és Péter, valamint Sebestyén gyermekei: Imre, Miklós, László és Krisztina úrasszony (aki Weres János özvegye), és Erzsébet úrasszony (aki nemes Nadan-i László felesége) Abranffy Péter gyermekei: István, Péter és Anna úrasszony (aki Muron-i Wer András felesége) képviseletében is eltiltja a nemes néhai Gerla-i Abranffy Ferenc fiát: János mestert a Békés vármegyei Gerla falubirtokban és bárhol egyebütt levő birtokrészei elidegenítésétől; nemes Harazth-i Gergelyt és fiait: Gáspárt és Ferencet azok megszerzésétől, a királyi felséget az eladományozástól, illetve az ilyen ügyletben való hozzájárulástól, a hiteleshelyeket az ilyen ügyletre vonatkozó oklevelek kiadásától.

P *Papírkötet, amely a budai káptalan előtti bevallásokról készült bejegyzéseket (ti. a bevallások lényegi részét, a formuláris részek elhagyásával) tartalmazza az 1510-1522 közötti időből. Az elején: Kiadatott.¹⁹ Az évszám után még hozzáírja az alábbi szöveget latinul; fordítása: Kys Berek és Kyspal urak előtt.²⁰*

J *MOL, Dl 106083 no 423.*

Á *Pozsonyi káptalan 1746. augusztus 13 (a P alapján).*

J *MOL, Dl 107399 (Károlyi család levéltára, Harruckern levéltár).*

K *Békés vármegye hajdana. Irta Haan Lajos. I. Történelmi rész. II. Oklevéltári rész. Diplomatarium Békessienae. Collegit Lud. Aug. Haan Pest 1870. II. 118. o. (Károlyi levéltár másolatáról).*

Nemes Endred-i Harangy Lénárt, nemes Gerla-i Abranffy Sebestyén és Péter, nemkülönben: a fent nevezett Abranffy Sebestyén fiai: a nemes Imre, Miklós és László, valamint leányai: Krisztina úrasszony — aki néhai Weres János özvegye — és Erzsébet úrasszony — aki nemes Nadan-i²¹ László felesége —; hasonlóképpen: István és Péter —

17 Ezután kihúzott valamit, mert a felek visszavitték az eredeti oklevelet, s következő formulával lett kiadva.

18 Vagyis: 1512. augusztus 5-én.

19 *Extradata.*

20 *Coram dominis Kys Berek et Kyspal.* Ez a ritkán előforduló (más mint ebben a protocollum kötetben ritkán látható) hozzájegyzés arra utal, hogy a jogi képviselő Endred-i Harangy Lénárt két — nemesi rendű — tanút is magával vihetett. Ha ugyanis a két kanonokot akarták volna név szerint megnevezni, akik előtt Harangy megbízói nevében a tiltakozó nyilatkozatot megtette, akkor feltehetően a dominis ablativus elé odajegyezték volna a *honorabilibus* vagy a *reverendis* (tehát a *tisztelendő*) jelzőt.

21 Értsd: Ladányi.

akik ugyanúgy fiai a fent nevezett Abranffy Péternek –, valamint Anna – aki Mwron-i²² Wer András felesége – nevében és személyében, eljövén személyesen a mi színünk elé, a nemesi rendű János mestert, az említett Gerla-i néhai Abranffy Ferenc fiát, az ugyanazon Gerla falubirtokban, Békés vármegyében valamennyi birtokrésze, valamint bárhol és bármely vármegyében levő más, valamennyi birtokrésze és bármilyen birtokjoga eladásától, zálogba adásától és bármilyen elidegenítésétől; hasonlóképpen a nemes Harazth-i Gergelyt, valamint fiait: Gáspárt és Ferencet és bárki mást is azok megvételétől, magukhoz vételétől, elfoglalásától, visszatartásától, elfoglalásától, jogtalan használatától és birtokban tartásától, magukat bármely keresett ürüggyel történő földesúri birtoklásukba való bebocsáttatásától, s a maguk részére történő birtokba iktatásuktól, haszonélvezetük és bármely haszonvételük magukhoz vételétől avagy felvételtetésétől; a királyi felséget azok eladományozásától és átruházásától, s az erre vonatkozó királyi hozzájárulása megadásától; a káptalanokat és konventeket, valamint bármiféle más hiteleshelyeket a rájuk vonatkozó oklevelek kiadásától avagy kibocsáttatásától, akár megtörténtek már ezek bármilyen módon, akár csak meg fognak történni, ellentmondást jelentvén be, eltiltotta és tiltakozást jelentvén be ellene mondott mind ennek, nyilvánosan és nyíltan, a mi színünk előtt, ennek a mi oklevelünknek jogereje és bizonyoságtétele által.

Kelt Szent Péter apostol székfoglalása ünnepének előnapján, az Úr 1514. esztendejében.²³

6.

1515. február 15.

A budai káptalan előtt Doocz-i János sürgős szükségében, a Békés vármegyében levő, teljes egész Gyoma nevű falubirtokát – annak valamennyi haszonvételével és birtoktartozékával együtt – 700 magyar aranyforintért a visszaváltásig zálogba adja Gál ispánnak, Gywla vára udvarbírájának.

P *Papírkötet, amely a budai káptalan előtti bevallásokról készült bejegyzéseket (ti. a bevallások lényegi részét, a formuláris részek elhagyásával) tartalmazza az 1510-1522 közötti időből. A bejegyzés elején: Kiadatott.²⁴ Az évszám után még hozzáírja az alábbi szöveget latinul; fordítása: Bodrug és Gywla László előtt.²⁵*

J *MOL, Dl 106083 no 492.*

K *Békés vármegye hajdana. Irta Haan Lajos. I. Történelmi rész. II. Oklevéltári rész. Diplomatarium Békessiensse. Collegit Lud. Aug. Haan Pest 1870. II. 126-127. o. (Károlyi levéltár másolatáról)*

Nemes Doocz-i János személyesen előnkbe állván, magára véve valamennyi firokona, rokona és vérrokona terhét és jogsérelmét, előadta nekünk és ilyen módon tett előttünk vallomást:

22 Azaz: Muronyi, illetve: Maronyi.

23 Vagyis: 1514. február 21-én. Ugyanis: Szent Péter apostol székfoglalásának ünnepe: február 22. Előnapja: febr. 21.

24 *Extradata.*

25 *Coram Bodrug et Ladislas Gywla.*

Ő bizonyos, és őt ez idő szerint nagyon sürgető szükségei elkerülése céljából, a Békés vármegyében levő és annak kebelébe tartozó teljes és egész Gyoma nevű falubirtokát, annak minden haszonvételeivel és valamennyi birtoktartozékával együtt, tudniillik: megművelt és meg nem művelt szántóföldjeivel, mezőföldjeivel, rétjeivel, legelőivel, kaszálóival, erdeivel, ligeterdeivel, vizeivel, folyóival, halászóhelyeivel, malmaival s azok helyeivel, hegyeivel, völgyeivel, szőlőskertjeivel és szőlőhegyeivel, és általában véve: annak bármely haszonvétele és birtoktartozéka teljességével egyetemben – bármi néven nevezendők legyenek is azok –, amelyek ugyanazon falubirtokához törvényesen és ősidők óta odatartoznak és oda is kell tartozniuk, nemes Gál ispánnak,²⁶ Gywla vára udvarbírájának hétszáz színarany magyar forintért – melyet tőle már teljességgel felvett és kézhez vett –, annak visszaváltásáig zálogba lekötötte. Sőt: lekötötte és elzálogosította azt a mi színünk előtt ilyen módon: hogy akkor, amikor ugyanazon Doochy János az említett Gyoma nevű falubirtokát, a fent nevezett Gál ispántól vissza akarja váltani a maga számára, ugyanazon Gál ispán – miután visszakapta és kézhezvette a fent írt hétszáz aranyát, legyen köteles és tartozzék ugyanazon falubirtokot neki teljességgel és ép-ségben, minden peres eljárás nélkül visszabocsátani és visszaadni.

Nem kevésbé: a fent nevezett Doochy²⁷ János magára vállalván – a fentebb előrebocsátott módon magára véve ama terheket – azt is, hogy az említett Gál ispánt a fent nevezett falubirtok békés földesúri birtoklásában, a fentebb előrebocsátott visszaváltása idejéig minden pereskedő, jogigény-bejelentő és felperes ellen megoltalmazza, megvédelmezi és megtartja, saját fáradságával és költségével.

Abban az esetben azonban, ha ugyanazon Doochy János nem akarná ezt megtenni, avagy nem tudná, avagy nem gondoskodnék erről, avagy bármiféle módon kibújnék alóla, avagy elhanyagolná ezt, akkor rögtön és azon nyomban ugyanazon Doochy János a hatalmaskodás miatt vívott perdöntő párbajbéli elbukásban²⁸ marasztaltassék el és el is kell őt marasztalni ugyanezen tetténél fogva.

A fentebb előrebocsátottak összességére és azoknak minden egyes részletére ugyanazon Doochy János önkéntes akarattal elkötelezte magát a mi színünk előtt, ennek a mi oklevelünknek jogereje és bizonyágtétele által.

Kelt a Szent Bálint vértanú ünnepét követő legközelebbi csütörtöki napon, az Úr ezerötyszáz-tizenötödik esztendejében.²⁹

7.

1515. június 17.

A budai káptalan előtt a nemes Hedvig úrasszony, nemes Endred-i Balázs felesége, néhai nemes Naghrew-i Dyenes János leánya saját maga és rokonai, hozzátartozói nevében kijelenti: nemes Dorottya úrasszony, néhai nemes Symay Mihály özvegye valamennyi olyan oklevelet és írásbeli bizonyítékot, amely a Békés vármegyében levő Syma, Cheyth, Felhalom és Symazigeth nevű teljes és egész falubirtokokra vonatkozik, nekik hiánytalanul átadta.

26 A bejegyzés szövegét betű szerint fordítva: *Ispan Gálnak*.

27 Itt így a családi név.

28 Értsd: úgy, mintha hatalmaskodás büntette miatt vívott perdöntő párbajban alulmaradt volna (per-vesztessé vált volna). Zálogügyletnél ez szokatlanul szigorú szavatossági feltétel.

29 Vagyis: 1515. február 15-én. Ugyanis Szent Bálint vértanú ünnepe: febr. 14., az 1515. esztendőben szerdai napra esett; a rákövetkező legközelebbi csütörtökön tehát febr. 15. volt.

P *Papírkötet, amely a budai káptalan előtti bevallásokról készült bejegyzéseket (ti. a bevallások lényegi részét, a formuláris részek elhagyásával) tartalmazza az 1510-1522 közötti időből. A bejegyzés elejének bal margóján azonos kéztől feljegyzés áll. Fordítása: Elolvastatott és kiadatott*³⁰

J MOL, Dl 106083 no 513.

Á Pozsonyi káptalan 1746. augusztus 13. (a P alapján) → Békés vármegye 1746. október 21.

J MOL, Dl 107398 (Károlyi család levéltára, Harruckern levéltár).

Megjegyzés: A káptalani jegyzőkönyvben többször szerepel Hedvig úrasszony névszerint felsorolt rokonainak megnevezésénél a frater (fivér) és a soror (nővér) kifejezés. Minthogy a családi adatok világosan bizonyítják, hogy nem vér szerinti, tehát egy apától és egy anyától származó testvérei a felsoroltak, ezért a firokon és nőrokon kifejezéseket használtam a fordításnál. Egyébként, ha vér szerintiek, tehát azonos szülőktől származásúak lennének, akkor a carnalis vagy a carnalis et uterinus jelző ott állna.

Nemes úrasszony: Hedvig, nemes Endred-i Balázs felesége, tudniillik néhai Naghrew-i Dyenes János leánya, aki a néhai nemes Syma-i Sebestyén leányának: Anna úrasszonynak leányától született és a nemesi rendű fiú: László, aki nemes Zanthothelek-i Mezew Tamás fia, aki a néhai nemes Klára úrasszonytól, hasonlóképpen a néhai nemes Syma-i Sebestyén fiának, a néhai nemes Imrének a leányától született, személyesen előnkbe állván, ugyanazon Hedvig úrasszony, saját fiainak: a nemes Jánosnak és Pálnak és saját leányainak: Erzsébetnek és Dorottyának; hasonlóképpen fivérének: Lászlónak – minthogy ő zsenge életkora miatt vallomástétele még jogképtelen –, nemkülönben Mezew Tamás úr fiának: Eufrozinának és Krisztinának – akik tudniillik fi-, illetve nőrokonai, terhét és bármiféle jogsérelmét magára véve, előadta nekünk és vallomást tett önként előttünk ilyen módon:

Mivel a nemes Dorottya úrasszony, a néhai nemes Symay Mihály özvegye valamennyi oklevelet és minden egyes írásbeli bizonyítékot, ami a teljes és egész Syma, Cheyth, Felhalom és Symazygeth nevű falubirtokok ügyét érinti és illeti – mely falubirtokok mind Békés vármegyében vannak –, teljességgel és minden hiány nélkül kezükhöz adott és átadott nekik, ezért ugyanazon Hedvig úrasszony és az említett Mezew László ezzel teljességgel kielégítést nyervén, ugyanazon Dorottya úrasszonyt, s valamennyi örökösét és jogutódját, ugyanazon oklevelek teljes visszaadása felől nyugtatták, mentesítették és minden módon felmentettnek nyilvánították és jelentették ki, ennek a mi oklevelünknek jogereje és bizonyoságtétele által.

Kelt Szent Vid és Modeszt vértanúk ünnepét legközelebb követő vasárnapon, az Úr ezeröttszáz-tizenötödik esztendejében.³¹

30 *Lecta et extradata.* Tudniillik az az oklevél, melyet a káptalan a feleknek e bejegyzés alapján állított és adott ki. (Egyébként a vaskos kötet sok száz bejegyzéséből csak kevésnél van ez a marginális megjegyzés. Valószínűleg az azonnali oklevél-kiállítás, annak ellenőrző elolvasását és a kiadás tényét jelzi itt is.)

31 Vagyis 1515. június 17-én; ugyanis Szent Vid és Modeszt vértanúk ünnepe (június 15.) az 1515. esztendőben pénteki napra esett; a rákövetkező legközelebbi vasárnapon tehát június 17. volt.

A budai káptalan előtt Aythos-i Miklós és Ferenc a Békés vármegyei Aythos és Kegyos falubirtokbeli két elpusztásodott jobbágytelküket nemes Gywla-i Olah Jánosnak adományozzák örökjogon azért, mert nevezett sokféle módon segítette őket és járt kedvükben. Kikötik azonban, hogy amennyiben a kedvezményezett magva szakadtán halna meg, akkor ez az adományuk szálljon vissza reájuk, az adományozókra, avagy örököseikre és jogutódaira.

P Papírkötet, amely a budai káptalan előtti bevallásokról készült bejegyzéseket (ti. a bevallások lényegi részét, a formuláris részek elhagyásával) tartalmazza az 1510-1522 közötti időből. A bejegyzés elején a bal margón az alábbi szöveg latinul; fordítása: Kiadatott egy, azonos példányban.³² A bejegyzés végén, ugyanattól a kéztől: Sándor és Bodrog előtt.³³

J MOL, Dl 106083 no 646.

Á Pozsonyi káptalan 1746. augusztus 13 (a P alapján).

J MOL, Dl 107399 (Károlyi család levéltára, Harruckern levéltár).

K Békés vármegye hajdana. Irta Haan Lajos. I. Történelmi rész. II. Oklevéltári rész. Diplomatarium Békessiensis. Collegit Lud. Aug. Haan Pest 1870. II. 129–130 o. (Károlyi levéltár másolatáról).

Nemes Aythos-i Miklós és Ferenc személyesen előnkbe állván magukra véve valamennyi örökösük, firokonuk, rokonuk és vérrokonuk terhét és minden jogsérelmét előadták nekünk és önként vallomást tettek előttünk ezen a módon:

Mivel a nemes Gywla-i Olah János mellettük állott sokféle támogatással és számukra kedvező és nekik tetsző cselekedetekkel, s a legkevésbé sem kételkednek afelől, hogy a jövőben is mellettük fog állni, éppen ezért ők, egymás közti előzetes és jó és érett megfontolás után, bizonyos két jobbágytelküket, melyek teljességgel elpusztásodtak, egyet tudniillik ugyanazon Aythos falubirtokban, mely egyébként jobbágyuké: a néhai tisztes Zythas Péteré volt; és egy másikat, a Kegyos nevű falubirtokban – mindkét falubirtok Békés vármegyében van –, mely utóbbi egy bizonyos Kristófé volt korábban, s mindkettő ugyanazon falubirtokban levő birtokrészeiken van, e jobbágytelkek valamennyi haszonvételével, és minden birtoktartozékával együtt; tudniillik megművelt és meg nem művelt szántóföldjeikkel, mezőföldjeikkel, rétjeikkel, legelőikkel, kaszálóikkal, erdeikkel, ligeterdeikkel, vizeikkel, folyóikkal, halastavaikkal, halászó-helyeikkel, malmaikkal s azok helyeivel, hegyeikkel, völgyeikkel, szöleikkel és szőlőhegyeikkel, s általában véve: valamennyi haszonvételük és birtoktartozékuk teljességével, bármi néven nevezendők legyenek is azok, de amelyek ugyanazon két pusztai jobbágytelkükhöz jogosan és ősidők óta odatartoznak, és oda is kel tartozniuk, a fent nevezett Olah Jánosnak s az ő örököseinek s valamennyi jogutódának – a fentebb előrebocsátott sokféle, számukra kedvező és nekik tetsző cselekedetéért – odaadták, neki adományozták és reá ruházták át, és örökjogon átírták számára; sőt: odaadták, neki adományozták, reá ruházták és át-

32 *Extradata in uno pari.*

33 *Coram Sándor, Bodrog.* Mint a káptalani jegyzőkönyv más bejegyzésénél is előfordul, itt sem lehet pontosan eldönteni: a két megnevezett személy a káptalan két kanonokja e, akik előtt a vallomás történt (ugyanis általában – ha rövidítve is, de mégis – ki szokták ilyen esetben a nevük elé tenni a *honorabilibus*, tehát a *tisztelendő*), vagy a vallomástevők hoztak magukkal – bár hiteleshely esetében ez felesleges – két tanút. Ebben az esetben (már csak a két vallomástevő miatt is) az látszik valószínűbbnek, hogy annak a két kanonoknak a neve van feljegyezve, akik előtt a vallomás történt.

írták reá a mi színünk előtt, hogy azokat örökjogon és visszavonhatatlanul birtokban tartsa, birtokolja és bírja.

Nem kevésbé: a fent feljegyzett Aythos-i Miklós és Ferenc magukra vállalták – a fentebbí módon felsorolt terheket is magukra vévén – hogy a fent nevezett Olah Jánost s az ő valamennyi örökösét és jogutódját örök időközön át mindenkor megoltalmazták, megvédik és megtartják a fent leírt két pusztá jobbágytelek békés földesúri birtoklásában minden pereskedővel, jogigény-bejelentővel és felperesek szemben saját fáradságukon és költségükön; ámde: olyan feltétellel és olyan törvényes fenntartással, hogy ha és amikor megtörténnék az, hogy isteni akaratból – amely mindeneket kormányoz – ugyanazon Olah Jánosnak – amit az isteni jószág távoztasson – teljességgel magva szakadnék, akkor és azon nyomban ugyanazon két jobbágyteleknek, az összes épületekkel, haszonvételekkel és birtoktartozékokkal együtt a fent megnevezett Aythos-i Miklósról és Ferencre s valamennyi örökösükre és jogutódjukra kell örökjogon visszaszállnia és átszármaznia teljes joggal, ugyanazon ténynél fogva.³⁴

Ennek a dolognak emlékeztére és örökös jogereje érdekében úgy határoztunk, hogy kibocsátjuk ezt a mi oklevelünket kiváltságlevél formájában, megjelölve azt függőpecsétünkkel, a fent nevezett Aythos-i Miklós és Ferenc vallomása nyomán.

Kelt Szent Márton püspök és hitvalló ünnepeének előnapján, az Úr 1517. esztendejében.³⁵

9.

1518. május 6.

A budai káptalan két, e célból kiküldött kanonokja előtt Katalin leányzó, néhai Aythos-i Péter és Hedvig úrasszony (néhai Aythos-i Imre leánya) leánygyermeké, az óbudai (klarisszák) zárdájában a Békés vármegyei Aythos és Keghyos falubirtokokban levő teljes birtokrészeit, azok összes haszonvételeivel és birtoktartozékával együtt, 200 színarany magyar forintért elzálogosítja anyai ági unokafivérének: Aythos-i Imre fia Ferencnek.

P *Papírkötet, amely a budai káptalan előtti bevallásokról készült bejegyzéseket (ti. a bevallások lényegi részét, a formuláris részek elhagyásával) tartalmazza az 1510-1522 közötti időből. A bejegyzés elején, a bejegyzést íróval azonos kéztől az alábbi marginális feljegyzés olvasható. Fordítása: Elolvastattott és kiadatott egy példányban.*³⁶

J MOL, Dl 106083 no 666.

Á Pozsonyi káptalan 1746. augusztus 13 (a P alapján).

J MOL, Dl 107399 (Károlyi család levéltára, Harruckern levéltár).

K *Békés vármegye hajdana. Irta Haan Lajos. I. Történelmi rész. II. Oklevéltári rész. Diplomatarium Békessiensense. Collegit Lud. Aug. Haan Pest 1870. II. 133-134. o.*

Mi, miután megkaptuk ama törvényes kéréseket, melyeket a nemzeti Katalin leányzó – Aythos-i Péter leánya, ki a néhai nemes Hedvig úrasszonytól született, aki a né-

34 Tudniillik: Oláh János magvaszakadatan bekövetkező elhalálása tényénél fogva.

35 Vagyis: 1517. november 10-én. Ugyanis Szent Márton püspök és hitvalló ünnepe november 11-én van; előnapja tehát: november 10.

36 *Lecta et extradata in uno pari.* Ez azt jelenti, hogy a jegyzőkönyvi bejegyzés alapján a káptalan kiállított egy példányban egy teljes szövegű, a formuláris bevezetést is tartalmazó oklevelet; annak ellenőrző olvasatát elvégezték, s kiadták. (Mindenesetét a valószínűség szerint a zálogbirtokosnak: Aythos-i Ferencnek).

hai ugyanazon Aythos-i Imre leánya volt – javára és személyében az iránt nyújtottak be hozzánk, hogy méltóztassunk kiküldeni kettőt közülünk, hogy ők ugyanazon Katalin leányzónak – aki szüzességének szemérmességé³⁷ miatt pironkodik attól, hogy eljöjjön a mi színünk elé – vallomását s egyidejűleg szándékát meghallgassák; tehát mi ugyanennek a Katalin leányzónak jogos és indokolt kéréseire kedvezően hajolván, úgy határoztunk, hogy a tisztelendő mestereket: Gywla-i Pált és Papa-i Ferencet, a mi társainkat és kanonoktársainkat küldjük ki, mint közhitelű személyeket, hogy az ő alább írott vallomását meghallgassák.

Ők végül visszatérve onnan hozzánk, ilyen módon tettek nekünk egybehangzóan jelentést:³⁸ hogy ők a Szent Kereszt feltalálása legutóbbi elmúlt ünnepét közvetlenül követő szerdai napon³⁹ kimentek az apáca úrnők Óbudán alapított kolostorába,⁴⁰ ahol ugyanazon Katalin leányzó nyomban megjelent személyesen előttük, előadta nekik és önként ilyen módon tett előttünk vallomást: hogy ő, bizonyos, őt ez idő szerint erősen sürgető szükségletei elkerülése érdekében ama teljes birtokrészeit, amelyek a fent említett Aythos és a Keghyos⁴¹ nevű falubirtokokban vannak – mely falubirtokok egyaránt Békés vármegyében vannak –, azoknak valamennyi haszonvételével és minden birtoktartozékával együtt; tudniillik: megművelt és meg nem művelt szántóföldjeikkel, mezőföldjeikkel, rétjeikkel, legelőikkel, kaszálóikkal, erdeikkel, ligeterdeikkel, vizeikkel, folyóikkal, halastavaikkal, halászó-helyeikkel, malmaikkal és azok helyeivel, hegyeikkel, völgyeikkel, szőleikkel, szőlőhegyeikkel, s általában véve: valamennyi haszonvételük és birtoktartozékuk teljességével együtt – bármi néven nevezendők is legyenek azok –, amelyek az ő ugyanazon birtokrészeihez jogosan és ősidők óta odatartoznak és oda is kell tartozniuk, a fentebb említett néhai Aythos-i Imre fiának, a nemesi rendű Ferencnek, az ő fivérének,⁴² kétszáz színarany magyar forintért – melyet már felvett tőle és kézhez kapott –, ugyanazon birtokrészei visszaváltásáig zálogba lekötötte és átíratva reá a mi színünk előtt ilyen módon: hogy akkor, amikor a fent nevezett Katalin leányzó az ő fent mondott birtokrészeit, a fent nevezett Aythos-i Ferencről a maga számára vissza akarja váltani, akkor ugyanazon Aythos-i Ferenc – miután előbb megkapta és kézhez vette az ő fentebb írott kétszáz aranyát – azokat neki teljességgel és épségben, minden peres eljárás nélkül, tartozzék és legyen köteles visszaadni és visszabocsátani.

37 A margón megismétli, hogy felhívja a figyelmet a kifejezés fontosságára: *ob virginittis sue pudorem*, azaz szüzességének szemérmessége miatt

38 A margón megismétli, hogy felhívja a figyelmet a kifejezés fontosságára: *reportata per duos canonicos*, azaz két kanonok hozta vissza. Tudniillik Gywla-i Pál és Papa-i Ferenc kanonokok, akik – miután megérkeztek az óbudai klarissza-apácák zárdájából visszahozták azt a jelentést, mely Aythos-i Katalin zálognyilatkozatát tartalmazta, melynek alapján e bejegyzés lényegi része készült.

39 Vagyis: 1518. május 5-én; ugyanis a Szent Kereszt feltalálásának ünnepe (május 3.) az 1518. esztendőben hétfői napra esett; a közvetlenül rá következő szerdán május 5. volt.

40 A margón megismétli, hogy felhívja a figyelmet a kifejezés fontosságára: *Clastrum Virginum <de> Budę Veteri*, azaz a (zárdá)szűzek óbudai kolostora. Értsd: az óbudai klarissza szerzetesnő testvérek (apácák) kolostorában, ahol – miután az oklevél nem jelzi, hogy apáca lett volna maga is – a vallomástevő Aythos-i Katalin feltehetően nevelésben részesült a kor szokása szerint.

41 Éjtsd: Kegyös – Kígyós.

42 Mint az oklevél elején olvasható származási adatokból világosan bizonyítható, Aythos-i Ferenc anyai ági unokafivére volt a két falubeli birtokrészeit zálogba adó Aythos-i Katalinnak. A kor szokása szerint az unokafivérre is gyakran csak a *frater* elnevezést használta az oklevél szövegírója (tehát: *fivér*) éppen a közeli vérrokonság miatt.

Mindenesetre: a fent feljegyzett Katalin leányzó magára vállalja azt, hogy az említett Aythos-i Ferencet a fent írt birtokrészeinek békés földesúri birtoklásában – a fentebb előrebocsátott visszaváltásig terjedő időn belül – minden pereskedővel, jogigény-bejelentővel és pert indítóval szemben megoltalmazza, megvédi és megtartja saját fáradságán és költségén, ennek a mi oklevelünknek jogereje és bizonyágtétele által.

Kelt a fentebb feljegyzett határnap másnapján, az Úr 1518. esztendejében.⁴³

RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

Á = Átírás

J = Jelzet

K = Kiadás

P = Protokollum

GYŐZŐ KENÉZ

CERTIFICATES, RELATED TO THE COUNTY OF BÉKÉS, IN THE PROTOCOL OF THE CHAPTER OF BUDA

The material collected by Győző Kenéz was under the care of Géza Érszegi who is now publishing the data collection. The thorough linguistic, church historical and liturgical explanations, which are absolutely necessary for the understanding of the sources, compose the lasting portion of the work of Győző Kenéz. In order to show these, a few documents related to the medieval history of the county of Békés have been chosen from these sources, which he had translated and completed explanations for, but the publication of which he could not see due to his early death.

43 5 Vagyis: 1518. május 6-án; ugyanis a fentebb feljegyzett határnap 1518. május 5.; ennek másnapja: 1518. május 6.

SZARVAS BÉLA*

A MAGYAR KATOLIKUS EGYHÁZ ANYAGI SEGÍTSÉGE
IX. PIUS (1846–1878) PÁPÁNAK

BEVEZETÉS

A közelmúlt valamivel több, mint 150 éve alatt 4 pápa választotta magának a Pius nevet:

IX. Pius (Mastai-Ferretti) 1846–1878

X. szt. Pius, (Sarto) 1903–1914

XI. Pius (Ratti) 1922–1939

XII. Pius (Pacelli) 1939–1958

Ha ezeknek a pápáknak az életrajzát – melyet minden egyházi könyvtárban megtalálhatunk – egymásután végigolvasnánk, az elmúlt másfél évszázad egyháztörténetének rendkívül érdekes fejezetei tárulnának elénk. Különösen mozgalmas volt IX. Pius életútja, aki a pápaság történetében eddig a legtovább, majdnem 32 évig ült a pápai trónon. Előtte 23 pápa uralkodott 15 évnél és 9 pápa 20 évnél tovább. Élete során a pápa világi hatalma, az Egyházi Állam fokozatosan megsemmisült s 1870. szept. 20-án Róma elfoglalásával megszületett az egységes Olaszország. A pápa, fogolynak tekintve magát, bezárkózott a Vatikánba. Sem ő, sem utódai nem hagyták el a Vatikán addig, amíg 1929-ben XI. Piusnak a lateráni szerződés révén sikerült a szuverén vatikáni állam létesítése és ezzel véget vetni a pápák „fogságának”.

Ehhez tegyük még hozzá a vatikáni hírt, amely szerint II. János Pál pápa a 2000. év folyamán boldoggá fogja avatni elődjét, IX. Pius.

Elöljáróban szeretném megemlíteni, hogy IX. Pius legfőbb munkatársa az erélyes Antonelli államtitkár volt. Magyar szempontból jelentős szerepük volt a bécsi nunciusknak: Viale Prela Michelenek (1845–1856), De Luca Antonionak (1856–1863) és

* Szarvas Béla (1914–2000) a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok régi kedves munkatársa, akinek tanulmányát korábban is közöltük. Azok közé a történelem sodra által meghurcolt emberek közé tartozott, akik a békés, nyugodt életüket, családjukat, sőt hazájukat a kommunista diktatúra miatt voltak kénytelenek elhagyni. Ő 1949-ben menekült Olaszországba, ahol 1949–1973 között Milánóban élt, majd 1973-tól 2000-ig Zürichben. Mindig a magyar múlt érdekelte, külföldi élete során is a magyarsággal kapcsolatos dokumentumokat gyűjtötte. Mindezzel hazájának és a katolikus egyháznak tett feledhetetlen szolgálatot. Folyóiratunkat írásai, jótanácsai mellett időről időre anyagilag is támogatta. 2000. november 5-én bekövetkezett halála mindannyiunk nagy vesztesége.

Falcinelli Antoniaci Marianonak (1863–1874). Mindhárman Bécsből visszatérően Rómába, mint kulturális bíborosok fejezték be egyházi pályafutásukat.

IX. Pius elődje XIV. Gergely 1846. június 1-én halt meg. 14-én már össze is ült a konklávéra 54 bíboros s 17-én meg is választották IX. Pius.¹ A választást még örömmel fogadta Róma lakossága. Azonnal hozzáfogott az Egyházi Állam megreformálásához, ami azonban már nem sikerült neki, mert a forradalmi hangulat gyorsabban terjedt el s rövidesen a csöcselék vette át a hatalmat Rómában. Neves embereket gyilkoltak meg s a templomi javak fosztogatása is megkezdődött, miután az Egyházi Állam rendőrsége nem tudott úrrá lenni a helyzeten. Ez annyira súlyossá vált, hogy a pápa személyes biztonsága is veszélybe került. Ennek következtében 1848. november 24-én Harcourt herceg francia és gróf Spaur bajor követek oltalma alatt álruhában Gaetába menekült a nápolyi királyhoz, vagyis mai szóhasználattal: emigrálni kényszerült. 1848. december 4-én Gaetából az Egyházi Állam északi részével határos Osztrák-Magyar Monarchiához fordult anyagi segítségért, „mert Ausztria dicséretesen védte mindenkor” a Szentszék világi hatalmát. Ugyanekkor V. Ferdinánd lemondása után, 1848. december 2-án, 18 éves korában I. Ferenc József került a trónra. Bécs meghallgatta a pápa kérését s Ferenc József trónra lépése után mindjárt 200.000 scudit juttatott el neki, ajándékként. Viale bécsi nuncius Antonelli államtitkárhoz 1849. márc. 8-án küldött leveléből tudjuk, hogy ez az összeg egy Ferrara városa által fizetendő adó volt, amelyet a császár a pápa kezéhez juttatott.

Emlékezzünk arra, hogy 1848 márciusában, tehát már Ferenc József decemberi trónralépése előtt kitört a magyar forradalom. Kopácsy József halála (1847) óta az esztergomi érseki szék betöltetlen volt. A katolikus püspökök körében nem alakult ki egységes álláspont a forradalmat illetően. Az egyes püspökök egyéni véleményekkel voltak a forradalom, vagy a monarchia pártján.

A pápa pénzügyi helyzete 1850-ben, Gaetából történt visszatérése után a lehető legnyomtasztóbb volt. A forgalomban lévő papírpénz 8 millió scudi volt, s az államadósság 13 milliót tett ki. A pápai háztartás 100.000 lírájából a Szentatyá csak ennek 1/4 részét fordította személyes költségeire. Bár Magyarország ezalatt háborús események színtere volt, a magyar püspökök mégis módot találtak arra, hogy részvétüket eljuttassák a pápának Gaetába. A római csöcselék uralmának a visszatérő francia csapatok vetettek véget s tették lehetővé a pápa visszatérését Gaetából.

Még Ferenc József trónra lépése előtt, 1848 júniusában Bécs a főkegyúri jog alapján kinevezte a jámbor Hám János (1781–1857) szatmári püspököt esztergomi érsekké. Ő a forradalom ideje alatt is inkább a Monarchiához volt lojális. A zavaros helyzetben a pápai jóváhagyás elmaradt. A forradalom elbukása után a kinevezést visszavonták s felszólították a lemondásra, amit ő meg is tett. A világosi fegyverletétel után megindult megtorlások során több püspököt megfosztottak egyházmegyéjétől s egyeseknek ausztriai száműzetésben kellett hátralévő napjaikat leélni. Hám Jánosnak megengedték, hogy visszatérjen szatmári püspökségébe.²

1 IX. Pius pápa életével számtalan magyar és idegen nyelvű munka és lexikon foglalkozik. Ezekből egy könyvtárra valólt lehetne felsorolni. Csupán példaként említek meg 2 magyar nyelvű munkát: CHOBOT FERENC rákospalotai plébános 1909-ben megjelent *A pápák története* című és FÜSSY TAMÁS művét: *IX. Pius pápasága*, 3 kötetben, mely a Sz. István Társulat kiadásában 1878-ban jelent meg. De nem hagyhatjuk említés nélkül a korabeli katolikus sajtó folyóiratait: *Religio*, *Magyar Állam*, *Idők Tanúja* sem.

2 Ld. ADRIÁNYI GÁBOR: *Simor primás és a magyar egyházpolitika*. in: *Strigonium antiquum* 1. Bp. 1992. 15–17.

Hám János is tudomást szerzett IX. Pius Gaetába történt meneküléséről s a Szent-széki anyagi összeomlásáról. Így, mint megbízott esztergomi érsek 1849. március 1-én latin nyelvű körlevelet intézett az összes magyarországi megyéspüspökhöz a menekült pápa anyagi támogatása ügyében. (1. mell.) Ezt a latin nyelvű körlevelet a székesfehérvári vikárius egy magyarnyelvű kísérőlevéllel szétküldte az egész egyházmegyének. Ennek a másolatát is mellékelem. (2. mell.) Az e felhívás kapcsán megindult adománygyűjtésről rengeteg dokumentumot találtam, amikről később lesz szó.

A magyar forradalom leverése után, az önkényuralom (Bach korszak) idején, a bécsi politika fő célja a Monarchia szervezetének teljes egységesítése volt. Ennek első lépéseként a Monarchia területének (Ausztria, Magyarország, Lombardia és Veneto) egyházzervezetét tervezték az ausztriai mintára egységesíteni. A célt úgy képzelték elérni, hogy a Szentszékkal egy, az egész Monachiára érvényes konkordátumot kötnek. Az erre vonatkozó első javaslat már 1850-ben elhangzott. Ennek a tervnek fő mozgatója Othmar Rauscher bíboros, salzburgi érsek volt.

Hám János lemondása után (1849. július 14.) alig egy héttel Ferenc József július 21-én Scitovszky János pécsi püspököt nevezte ki primásnak. Ő ugyan a 48-as forradalmat elítélte, de későbbi működése során egyháza és nemzete érdekeit mindenek fölé helyezte. Kinevezése után legelső feladatának tartotta a magyar egyházi szervezet megomlott egységének megújítását tekintette. Othmar Rauscher terveivel ellentétben határozottan kiállt a magyar egyház önállóságának és sajátos jogainak védelmében. Az 1850 és 1855 között tartó konkordátumi tárgyalások idején – Szűz Mária szeplőtelen fogantatása dogmájának kihirdetése alkalmából 1854-ben Rómába utazott s tartózkodása alatt – sajnos sikertelenül – mindent megpróbált annak érdekében, hogy a konkordátum érvényessége nem terjedjen ki Magyarországra. Az 1855-ös osztrák konkordátumról³ azért kellett megemlékezni, mert ez úgy rendelkezett, hogy magyar katolikus püspökök ne érintkezzenek közvetlenül a Szentszékkal, csupán a bécsi nuncius útján. Ezt a konkordátumot a magyar törvényhozás még az 1867-es kiegyezés során sem vette tárgyalás alá s így jogilag sohasem vált érvényessé.

A fentiek alapján egész Nagy-Magyarországon megindult a gyűjtés a Szentatya javára. Mielőtt a legnagyobb részben esztergomi primási levéltárban talált dokumentumok ismertetésére térnék, szeretném összefoglalni a pápa megsegítésének a módzatait. Nem találtam semmiféle adatot arra nézve, hogy külön szervezetet pl. könyvelést létesítettek volna az adománygyűjtés lebonyolítására, vagy ellenőrzésére.

Mint említettem, a gyűjtés 1849 vége, 1850 elején indult meg, amikor már folyamatban volt az 1855-ben életbelépett konkordátum előkészítése. Ezt előrelátva általában az összegyűjtött pénzét Bécsbe juttatták el a nunciushoz, aki azt továbbította Rómába. Minden egyes küldeményhez jegyzéket mellékeltek. Az adományok átvételét és továbbküldését a mindenkor nuncius pontosan igazolta. Majd ő továbbította a pápától érkezett köszönőleveleket is Esztergomba. Összefoglalva mondhatjuk, hogy a gyűjtés 1850-től a

3 Hám János lemondása után (1849. július 14.) visszatért szatmári egyházmegyéjébe s iratait is magával vitte. Később azonban utóda, Scitovszky János felhívására az iratokat visszaküldte Esztergomba. Ezek külön csomóban megtalálhatók a levéltárban.

19. század végéig, tehát kereken 50 éven keresztül folyt. IX. Pius halála után a gyűjtés mértéke lecsökkent.

Meg kell említenünk még, hogy a tárgyalt időszakban az osztrák és a magyar Nemzeti Bank által kibocsátott papírpénzek mellett nagyon sokféle arany és ezüstpénz is legális forgalomban volt. Ezeket az érmeiket csak lezárható pénzeszsákokban, erre alkalmas futárokkal lehetett továbbítani. A zsákokhoz mindig egy jegyzéket mellékeltek. Szeretném tájékoztatás végett 4 ilyen jegyzék másolatát közölni. (3–6. mell.)

Meg kell jegyezni, hogy a gyűjtést nemcsak az egyház folytatta, hanem magánszemélyek, polgári szervezetek (katolikus folyóiratok stb.) is gyűjtöttek. A befolyt összeget rendszerint a bécsi nunciushoz küldték de arra is van példa, hogy a bécsi Pázmáneumba vitték, s ennek rektora adta át a nunciushoz. Az egyházmegyei gyűjtéseken kívül a Szentszék más módokon is igyekezett pénzhez jutni. Erre nézve álljon itt néhány példa: A Szentszék 1860-ban bankkölcst vett fel, hogy készpénzhez jusson. Az esztergomi káptalan ebből az alkalomból 20.000 Frankot gyűjtött össze. Az összeget arany Napoleon érmékben gróf Forgách Ágoston vitte Bécsbe. (7. mell.) A Szentszék a birtokában lévő kevésbé jelentős érték- és ajándéktárgyak felhasználásával 1862-ben sorsjátékot rendezett. Erre a célra Scitovszky primás 4151 sorsjegyet vásárolt, darabonként 1 Frank értékben. (8., 8a és 8b mell.) Ennél sokkal jelentősebb volt az 1866. április 1-i dátummal meghirdetett kötvénykibocsátás 60 millió Frank értékben. Az egyházi személyek részéről erre is megindult azután a kötvények jegyzése. A későbbiekben arra is találtam utalást, hogy a megvásárolt kötvényt beváltatlanul, adományként küldték vissza a pápának. (9. mell.)

Egyháztörténeti kutatásaim során a budapesti Országos Levéltárban – ahol az 1961-ben alakult Sz. László Társaság iratanyaga található – a társaság történetével foglalkozva megállapítható volt, hogy megalakulásától kezdve rendszeresen szavazott meg segélyeket IX. Pius pápának. Az erről szóló feljegyzésem a 10. mellékletben olvasható.

Hám János körlevelének (1. mell.) hatására, még az ő lemondása előtt megérkeztek az első adományok, amelyek iratai a Hám dossziében találhatók. Ezek közül mellékelem azt a jegyzéket, amelyen sok ismert kortársa szerepel (Hám jegyzék 402, 11. mell.). Ezekről az adományokról ír Viale nuncius Antonelli bíborosnak 1849. április 10-i levelében (11a mell.) Szintén a Hám-jegyzékben szerepel Haulik zágrábi püspök adománya (379. sz., 13. mell.), valamint Palugyay Imre nyitrai püspök adománya 225 forintról (Hám jegyzék 370, 1855. november 30. 14. mell.).

Összeállítottam egy táblázatot esztergomi gyűjtésekről is, amelyekből kitűnik, hogy azokat Scitovszky primás is átnézte s adományát saját kezűleg írta rá. (22. mell.)

A továbbiakban szeretnék még – másolatok közlése nélkül megemlékezni Lonkay Antal, az „Idők Tanúja” folyóirat szerkesztőjének gyűjtéséről is. (23. mell.)

A közöltek csak tájékoztató jellegűek lehetnek, mert a különböző pénznemeket nem tudtam átszámítani, pl. osztrák forintra, de ezeken kívül léteznek még iratok további adományokról is, amelyek itt nem szerepelnek, amelyek különben sem lennének elegetteők egy összesítésre. Az anyag, amihez én hozzájutottam, nem lenne elegendő pl. egy éves összesítés felállítására.

A kép teljességéhez hozzátartozik még annak megemlézése, hogy az adományokat a pápa személyes leiratban időről-időre írásban köszönte meg. Mellékelek két ilyen leiratot IX. Pius és egyet XIII. Leo pápától 1863. november 16-i, 1866. július 12-i és 1879. február 19-i dátummal. (19., 20., 21. mell.)

IV. BEFEJEZÉS

Az előbbieken ismertetett dokumentumokat túlnyomó részben az esztergomi prímási levéltárban gyűjtöttem össze. Az e munkához éveken át nyújtott segítségért köszönet illeti a levéltár alkalmazottainak mindenkori készséges segítségét.

Meg kell azonban még említenem, hogy csupán a hosszas munka végén jutottam arra a meggyőződésre, hogy ez az összegyűjtött szemelvényes anyag messze nem tekinthető teljesnek, hanem csak egy nagyobb munka kezdete lehet. Ahhoz, hogy a tárgyalt időszak (a 19. század második fele) anyagát össze lehessen foglalni, szükséges lenne a kutatást Nagy-Magyarország többi püspöki levéltárára kiterjeszteni. Mint azonban tudjuk, ezeknek egy része ma az ország határain kívül esik.

Egy másik vonatkozásban sem teljes a munka. IX. Pius pápa a segélyezésre vonatkozó felhívását az Osztrák-Magyar Monarchiához (Bécs) intézte. Ennélfogva szükséges lenne az ausztriai egyházmegyéek adománygyűjtését is megvizsgálni.

Van azonban egy harmadik ok is a kutatás kiterjesztésére. Egy korabeli újságban (Katholikus Néplap, 1849. március 8.) olvastam, hogy a Monarchián kívüli katolikus országok, mint Belgium, Franciaország, Spanyolország, Írország is gyűjtöttek pénzt a pápának. Föltehetően ezeknek a gyűjtéseknek csak valamelyik vatikáni levéltárban lehetne a nyomára jutni.

Utoljára hagytam még egy megjegyzést. Talán érdemes lenne munkám időbeli beosztását kissé megváltoztatni s a következő időbeosztást követni:

Első rész: a római forradalomtól (1848) – 1870. szeptember 20-ig. Ebben az időszakban az egyházi állam területe fokozatosan csökkent, egészen Róma elfoglalásáig és az egységes olasz királyság teljes megalakulásáig. Második rész: 1870. szeptember 21-től 1929-ig, a szuverén vatikáni állam megalakulásáig (a lateráni szerződésig). Harmadik rész: az önálló vatikáni állam pénzügyi helyzete 1929-től napjainkig. Eme 70 év alatt is sokat változott a római kuria pénzügyi adminisztrációja. A IV. Befejezés cím alatti szöveget azért írtam le, mert nem tudom, hogy lesz-e módom még ezt a munkát folytatni. Szeretném ezeket a sorokat felhívásnak tekinteni fiatal, egyháztörténettel foglalkozók számára. Talán találnak e sorok között maguknak olyan témát, amely érdekelné őket.

1. melléklet

Reverendissime Domine Vicarie Gen. Capitularis
Domine et Frater in Xto singulariter colendissime!

Ea, quae infaustis his temporibus Sedi Romanae ex inscrutabili divinae providentiae permissione supervenerunt adversa, sicut omnium per orbem Catholicum dispersorum fidelium ita et nostram, qui in partem regiminis Ecclesiae Hungariae vocati sumus et nunc adjunctis ita secum ferentibus Pestini commoramur, anxiam excitarunt sollicitudinem, et cor moerore inerrabili repleverunt. Primum itaque, quod sub pondere tam iustidoloris, qui multis aliis, quibus premimur adversitatibus, cumuli instar accessit, Choro Episcoporum in conferentiis collecto agendum esse videbatur; fuit quod ante omnia ad exemplum nascendis Ecclesiae assidue pro Petro in carcere detento orantis, per omnem seculorum seriem frequentatum, et ipsi nostras ad Deum preces levaverimus et in singulis Ecclesiis assumpta collecta orationem pro periculis involuto Ecclesiae Capite, sine intermissione fieri, ordinandum esse iudicaverimus, — tum vero cum notum esset, quod idem supremus Ecclesiae Catholicae Pontifex in iis, quibus nunc versatur lugubribus adjunctis — fisco pontificio per rebelles occupato et detento — non solum administrationis Ecclesiae sed et vitae pro decore status sui sustentandae subsidiis destituatur, ut nostram filialem erga Sedem Romanam contestemur pietatem — licet etiam ipsi grandem proventum nostrorum eccisionem passi fuerimus, praeterquam quod ad exemplum piorum ubique per orbem fidelium catholicorum oblata colligi disponendum esse — et insuper ex parte Episcoporum Hungariae summam aliquam, quae et reputatione Episcoporum et indigentis Suae Sanctitatis in arctis constitutae circumstantiis respondeat, quae proin bis mille circiter aureas aut certe non minus quam mille efficeret, offerendam et submittendam censuerimus.

Quod utrumque Reverendissime Dominationi Vestrae eo fine in notitiam deferre propero, ut quoad primum, preces Cleri fideliumque nostris conjungere — quoad alterum vero Diocesim suam collectam instituere dignaretur.

Eadem occasione, in eo etiam conventum est, ut in Canone Missae dum Francisci Josephi Regis Apostolici fit mentio, etiam suae Majestatis sacratissime Ferdinandi nomen constanter memoretur.

Qui in reliquo pretoriosissimis fraternis affectibus et piis precibus commendatus distincto cum Cultu persisto.

humilimus servus et frater in Xto
Johannes Hám Episcopus Szathmar

Reverendissimae Dominationis Vostrae
Pestini 1^a Martii 849

2. mell.

Minden Esperességnek

Fő Méltóságának, kegyelmesen ki nevezett Herczeg Primás Ő kegyelmességének ide ./ . alatt mellékelt levele által fel szóllítatom: 1. hogy Ő Szentségének IX Pius Római Pápánknak segéllésére a Székes Fejérvári Egyház Megyében pénzbéli gyűjtést rendeljek. 2. hogy a Szent Mise áldozat alatt a Canonban midőn Ferencz József Ő Császári s királyi Felségéről említés téssen, Ő Felségének Ferdinándnak is neve említettessék.

A mi az elsőt illeti: tudva vagyon az egész Europai kereszténységnél, hogy Ő Szent-sége IX Pius Péternek Római Székéből ki erőszakolva Önnön élete megmentése és lelki hatalma szabad gyakorlata végett idegen földre menekülni kényszerítettett azon lázadó és forrongó gyülevész nép által, melly mindent le rombolni, vagyon el rabolni, az Egyházat jogaitól megfosztani vakmerősködik. Illy gyötrelmes és keserves állapot, mellyben Jesus Krisztus Helytartója szorongattatik Europa minden Nemzeteinek érzelmeit fellángolá, kik a halhatatlan nagy lelkű IX Pius Pápának jelenleg mindenben szűkölködőnek segítségére tetemes pénzösszeggel nagylelkűen járulnak. Illy követésre méltó dicső példák Tisztelendőségnek keresztény lelkét annál inkább fel gyullaszthatják, mennél világosabban Honunk Évkönyveiből kitűnik hajdani Római Pápáknak Magyar Hazánk vésznapjaiban a török hatalom elleni királyainkhoz küldött hallatlan pénzbeli segedelmezések. A Szent Hála és a Romai Szék fő Pásztora iránti búzgóság lelkesítse Tisztelendőségeket mind önnön csekély jövedelmeikből a szent czélra adakozni — mind buzgó híveiknek z illy áldozatai serkentésére — melly pénzbéli gyűjtött segedelmezése a kerületi Esperesség útján a Káptalani Helytartói Hivatalomhoz Tisztelendőséged mentől előbb bé küldeni serénykedjenek.

A másodikra nézve a Magyar Országí Püspöki Kar határozata szerint a Szent Mise Canonjában midőn a Római Pápa és Megyés Püspök említése után Ő Császári és Királyi Felsége Ferencz József neveztetik, Ő Felségének, Ferdinándnak nevét is hálaérzetből említeni Tisztelendőségek el ne mulasszák.

Szék Fejérvárott, Március 12^{én} 1849

184/1849. Székesfehérvári Püspöki Levéltár 454 tételszám. Ezt a levelet Karner Antal, akkori püspöki helynök, aki később győri püspök lett, küldte szét.

Conspectus piarum Symbolarum
titulo Obulorum S. Petri in Adreici
Trigoniensi collectarum:

<u>in auro:</u>		<u>in argento M. Conv.</u>	
# austriaci	270 frusta.	biflorenarii	14 frusta
Napoleon d'or a 20 fl.	20 " 100	mon. ab 1 fl.	4 "
Vite a 10 fl.	5 " 50	vigesimalarii	127 "
# italici a 20 fl.	5 " 100	decenarii	14 "
anni Gemenses	3 "	a 5 Lris	13 "
	<u>303 frusta.</u>	a 2 Lris	13 "
			<u>185 frusta.</u>

<u>in moneta argenti. cetracis:</u>		<u>in argento Val. Aust.</u>	
talieri	22 frusta	vereinsthaler	31 frusta
1 franc	1 "	mon. ab 1 fl.	135 "
viges. Sicil.	1 "	mon. ab 1/4 fl.	132 "
10 bajocchi	1 "	a 5 Lris	5 "
20 Vite	1 "		<u>303 frusta.</u>
1 kron	1 "		
20 Centesimi	1 "		
50 Centesimi	2 "		
bajocchi auge.	4 "		
diverse mon.	16 "		
	<u>50 frusta.</u>		
		1 Obligatio a 100 franc mutui papal.	
		8 Coupons oblig. mutui papali	
		<u>in schedis v. austr.</u>	
		14,000 fl.	

16. febr. 1868.
Plig. La trieste an fulten zu, fur lant befestigt
der R. erung bei der Anstaltigen Anstaltigen
Wien den 15. Februar 1868
H. Leva kapt

Polique

Specificatio pecuniarum pro Realissimo
Patre collectarum, et pro commutatione
die 31. Aug. 1863 per Cancellarium
Princiale biennium expeditarum:

1. Pfblatum Jhu D. Guicci Albaregalensis:

1000 fl. v. a.

2. Per D. Loukay collecti:

1900 fl. v. a.

item: 204. aurei

60 biflorarii

4. $1\frac{1}{2}$ flor.

46 florarii

113 $\frac{1}{4}$ florarii

256. vigesimi.

12. Coupons.

3. In A Dioecesi collecti:

140 fl. 50 sr.

item: 7. aurei.

1 Souv. d'or.

6. vigesimi.

4. Per Redactorem pagellarum h. h. n. n. n. collecti:

4# item: $12\frac{1}{2}$ vigesimi.

99 fl. 64 sr.

Jhu. summam rite percipit Viennae die 2. Sept.
1863, juxta designationem rectorem in pagina seq. contentam

Carolus Rimely
Coll. P. M. v. K. R. T.

ad N. 3580
1863.

Summa Summarum.

31.40 μ 14.5v.

2N purei.

1. Low. d'or.

Go biflor.

4 $1\frac{1}{2}$ H.

46 flor.

113 $\frac{1}{4}$ pl.

274 $\frac{1}{2}$ viger.

12 Coupons.

IX. Tíus Pápa-ó Szentsege

aranymisejének örömnünnepeire a hercegprímás
 mási egyh. hivatalba beérkezett kegyeletadó,
 mányok kimutatása:

Bankjegyekben. 18966 ft 99. kr.

Császári arany	405 db.
Franc aranyban	190 franc.
Kétförintos ezüst taller	60. db.
Ezüst huszas	292. "
Ezüst tízes	34. "
Ezüst 1. ftos	224. "
Ezüst 20 krös	10. "
Ezüst 14 ftos	36. "
Ezüst 5 krös	3. "
Ezüst 3p. krös	4. "
Ezüst 5 francos	1. "
Scudo ezüstben	1. "
Louv. dör.	1. "
Dollár aranyban	1. "
Franc bankjegyekben	200 franc

A fentelti 18966 ft 99 kr. adolvasna, valamint a 200 francot is,
 az arany is egész nemzedék bepusztult közöttük az az az, az.
 sáltság is, Románia utalványára, és az "Eszterházi" szegény
 karának érte. Bécs 1869. évi Április 3.

J. Apollonijew

II. Pius Pápa's Szentisége

aranyosajának örömmelvére, a hercegprímási egy.
hármegyei hivatalba f. évi április 3^{án} beérkezett
kégyeletadományok kimutatása:

Bankjegyekben	6058 ft. 5 kr.
C. aranyban	52. darab.
Francs aranyban	80. francs.
Érűst tallér	15. db.
Érűst huszár	70. db.
Érűst tíres	6. db.
Érűst egyforintos	39. db.
Hűlföldi érűspénz	3. db.

a f. évi kassa ügyvez. f. i. Pius Pápa's egyetemi tanács és kassza
mási részre átvett. Bécs 1869. április 4. évi

J. R. R. R.

*Pro Mutuo Romano Mapitulum Trigoni
ense subscripsit: exequidem*

M. D. Németh Georgius, Praep.	1000.	franc.
" " B. Sekete Michael, Sec.	1000.	"
" " Tóth Emricus, Cant.	1000.	"
" " Kemp Michael, Archid.	500.	"
" " Prisztla Josephus	300.	"
" " Dürqush Josephus	1000.	"
" " Majsch Jacobus	500.	"
" " Kränz Aloysius	500.	"
" " Buceggh Hannes	100.	"
" " Schügl Andreas	1000.	"
" " F. Forgács Augustus	500.	"
" " Praßelt Henricus	500.	"
" " Ordódy Theodorus	1000.	"
" " Kántz Sarrarus	500.	"
" " Szabó Josephus	500.	"
" " Buba Carolus	300.	"
" " Fálka Gannes	300.	"
Cassa fundacionali	9500.	"

Univerſim 20,000 franc.

*Summam hanc 20000 franc ex toto collectam - et
in auro, quippe Napoleon d'or praeſcriptum, Almus
D. comes Forgács Augustus deferet, Viennam.
Trigoni die 40. July 1860.*

*Andreas Schügl
Imp. gen. Collector*

Folienzahl 8

Eminentissime et Reuerendissime

In obsequium desiderii Eminentiae Vestrae Neomae humanissimi Thy-
literij die 17^{ae} Septembris proxime praeteriti meos expressi, offi-
cio et honori mihi duco transmittendi Typi 4151 sortis Lei-
teriae Romanae, videlicet a N° 1,184,112 ad N° 1,184,113 et
a N° 1,249,001 ad N° 1,252,000: a N° 1,252,452 ad
N° 1,252,600. a N° 1,253,001 ad N° 1,254,000;
pro quibus totidem franc. soluti jam sunt, ac de eorum receptio-
certiorem reddidi Eminentiam Vestram Neomam per meos liter-
die 23 Septembris praedicti N° 3014.

Dum rogo Eminentiam Vestram Rm^{am} ut earum acceptionem
nuntiare mihi humanissime velit, gratias quam maximas agi
pro hoc novo testimonio constantissimae Suae adhesionis et p.
tatis erga Rmum Patrem.

Meae peculiaris observantiae et profundissimae venerationis contestati-
nes Eminentia V^a R^{ma} iterum benigniter, uti solet, exci-
piat; interea Sacrae Purpurae fimbriam deorsum, inde sin-
ter permaneo

Eminentiae Vestrae Reverendissimae

Viennae, die 24 Octobris 1862.

Eminentiſſimo et Reverendo Domino
 Dno Joanni S. R. E. Presbytero
 Cardinali Scitoursky
 Archiepo Strigoniensi, et Regni
 Hungariae Primati etc. etc.
 Strigonium

addition of representing family
+ Mrs. J. Spence, Treasurer, & Mr. J.
1868

N.º 3014.
7.

8a fotokópia

Eminentissimo et Reverendissimo Domino

Honori et officio mihi duco certiores reddere Eminentiam Vram Romanam
una cum humanissimi/ Suij literis die 17.º habentis mensis datis. hest.
na die tantum me recipere a Vice-Rectore Collegii Pazmaniani
1.º 1200. francos in obligationibus mutui Pontificii;
2.º 2954. francos in gallica pecunia, quae conjuncta cum obligationibus prae
dictis mutui Pontificii efficit 4154 Franc. pro totidem sortitionibus,
quibus munera Beatissimo Patri Nostro oblata die 1X De
cembrijs, anni currentis, Romae distrahenda sunt.
Requisitus numerus earundem sortitionum in hac Nuntiatura nunc
praesto non est, sed brevi tempore ad me pervenient, et meum erit
Eminentiae Vestrae Reverendae statim eas transmittere.
Interim Sacrae Purpureae fimbriam decuratus cum profundae obser
vantiae sensibus permaneo

Eminentiae Vestrae Reverendae

Indobonae, die 23 Septembris 1862.

Eminentissimo et Reverendissimo Domino

Domino Joanni S. M. E. Presbytero

Cardinali Sotovsky

Archiepo Strigoniensi, et Regni Hungariae

Primate etc. etc. etc. Strigonium

de litterarum et obsequiorum famula
de Luca

Recegnitio

per quatuor mille centum quinquaginta uno francos,
 per quibus 1200 francos in Obligationibus status pon-
 tificii 2957 francos autem in aere parato pro sortitu
 4157 Roma die 9° Decembris 1862 probandis, ab
 Eminentissimo Domino Cardinali Primato Regni
 Hungariae per nos Nunciaturam Apostolicam
 meo Dⁿⁱ Caroli Rimely Vice Legationis Collegii
 Germaniani rite consignatis. Vienna die
 22° Septembris 1862.

Raphael Berti Secretarius
 Nuntiaturae Apostolicae
 recepi uti supra

Päpstliches Anlehen

im

Betrage von 60 Millionen Francs.

Se. Heiligkeit der Papst Pius IX. hat mittelst Erlasses vom 11. April 1866 die Emission eines, im Wege der öffentlichen Subscription zu beschaffenden Anlehens verfügt, durch welches die Mittel zur Deckung der unabwieslichen Erfordernisse des heiligen Stuhles aufgebracht werden sollen.

Damit den Theilnehmern an diesem Anlehen, welche dem heiligen Vater zur Bewältigung der an ihn gestellten Anforderungen behülflich sind, auch nicht das geringste Opfer auferlegt werde, hat Se. Heiligkeit anzuordnen geruht, dass die Bedingungen dieses Anlehens mit den gegenwärtig obwaltenden, allgemeinen finanziellen Verhältnissen vollkommen in Einklang gebracht werden.

Gewiss wird dieser Aufruf gehört von allen Katholiken, welche diese Gelegenheit benützen werden, um dem heiligen Vater zu beweisen, dass er sich nie vergebens an ihre Hingebung wendet.

Dieses Anlehen wird in Obligationen im Nennwerthe von 500 Francs, zum Course von 66 %, mit Zinsengenuss vom 1. April 1866 ausgegeben. Die jährlichen Zinsen einer Obligation betragen 25 Francs, zahlbar am 1. April und 1. October.

Die Einzahlung erfolgt bei der Subscription mit 330 Francs für eine Obligation, wovon jedoch der am 1. October 1866 fällige Coupon mit 12 Francs 50 cent. in Abzug gebracht wird; es stellt sich somit der einzuzahlende Betrag auf 317 Francs 50 cent.

Vom Jahre 1870 angefangen wird jährlich eine Summe von 60000 Francs zur Einlösung dieses Anlehens bestimmt, welche Summe sich jährlich durch die Interessen der eingelösten Obligationen vermehrt. Auf diese Weise wird das ganze Anlehen in einem Zeitraume von ungefähr 60 Jahren getilgt. Die päpstliche Regierung behält sich jedoch vor, an die Stelle dieser Einlösung jene durch Verlosung zu setzen, falls ihr solches als geeigneter erscheinen wird.

Die Subscription wird für Wien und die österreichische Monarchie bei dem Grosshandlungshause HENIKSTEIN & Co., Kärnthnerstrasse Nr. 19, am 4. Juni 1866 eröffnet, welches, bis zu Eintreffen der Obligationen, einstweilen Interims-Bestätigungen über die gezeichneten Beträge erfolgt.

Die Einzeichnungen werden zum jeweiligen Pariser Tages-Course berechnet, können aber auch in französischem Golde geleistet werden.

10. melléklet

A Szent László Társulat 1861. május 5-én tartotta alakuló közgyűlését. Az akkor elfogadott alapszabályt rövidesen módosították s ezt az 1864. évi közgyűlés hagyta jóvá. Szó szerint idézem ennek szövegét, miután világosan utal arra az egyik feladatra, amelyet a Társulat elvállalt.

1. A Szent László Társulat célja a katolikus egyház szükségeinek fedezéséhez telhetőleg járulni, főleg:

a) a Pápa Ő Szentségét, különösen jelen zaklatott állapotában segélyezni.

A megalakulás évében, 1861-ben a Társulat 50 császári aranyat és 640 frank pápai államkötvényt küld a Pápa részére a bécsi nunciushoz.

1862. márc. 4-én 800 frankot és 500 frank pápai kötvényt küldtek.

1862. júl. 4-én a bécsi nuncius (de Luca) további 1000 osztrák értékű forint vételét igazolja és kérdezi, hogy a Társulat hány sorsjegyet vásárol a Pápa javára rendezett sorsjátékra. A Társulat több részletben összesen 915 drb sorsjegyet jegyzett.

1862. nov. 18-án további 1000 o. forintot küldtek a közben bíborossá kinevezett de Luca nunciushoz.

1863. febr. 9-én újabb 1000 forintot küldenek.

1863. nov. 16-án vatikáni sürgetésre további 1000 forintot küldenek.

1864. jan. 30-án újabb 1000 forintot küldenek.

1864. márc. 22-én újabb 1000 forintot küldenek.

1864. júl. 26-án 10.000 forintot ajánlanak fel.

1865. febr. 12-én 2000 forintot küldenek.

1866. ápr. 17-én a Társulat közgyűlése 2000 frt. o. értékű aranyat ajánl fel, melynek vételét Mariano Falcinelli nuncius igazolja.

1867. jún. 1-én újabb 5000 forintot ajánlanak fel.

1871. jún. 6-án a közgyűlés újabb 2000 forintot szavaz meg, de kéri a nunciust, hogy az összeget gr. Apponyi Albertnek adja át, aki IX. Pius pápaságának 25-ik évfordulójára Rómába utazik s szeretné az összeget személyesen átadni a Pápának.

1874. nov. 18-án a közgyűlés 3000 forintot szavaz meg a Pápának.

1876. máj. 18-án a Közgyűlés 2000 forintot szavaz meg a Pápának.

1879. nov. 6-án Közgyűlés 1500 forintot szavaz meg a Pápának.

1882. okt. 5-én Közgyűlés 1000 forintot szavaz meg a Pápának.

1884. nov. 27-én Közgyűlés 1500 forintot szavaz meg a Pápának.

IX. PIUS 1878-ban, 32 évi pápaság után meghalt. A segélyek küldése utóda, XIII. Leo alatt már kisebb intenzitással, de még folytatódott.

Pro ill. eligendum oblatum, ut sequitur:

N ^o		oblatum	Grav.	Aurei in natuna
1.	Exc. Comes Franc. Nadasdy, ab. Epp. Colocensis	—	—	100.
2.	Exc. Josephus Lonoval, N. Epp. Agricensis	300.	—	—
3.	Jll. Adalbertus Sitkovsky, Epp. Quirque Eclis.	500.	—	—
4.	Jll. Adalbertus Barabakov, Epp. Rosnavor.	500.	—	—
5.	Jll. Josephus Ludmyansky, Epp. Nesfolensis	—	—	50.
6.	Jll. Michael Rimely, Archiep. mon. Peronia	—	—	50.
7.	Pap. Ferdinandus Pilsak, Ab. Cisterciensis	—	—	12.
8.	Pp. Ignatius Lzigler, Proposit. Superiori Cap.	—	—	3.
9.	Pp. Paulus Gyongyosy, Proposit. Cornes	—	—	10.
10.	Capitulum Trigonense	—	—	50.
11.	Capitulum Colocense	30.	—	21
12.	Capitulum Poforense	100.	—	—
13.	Capitulum Vaticense	100.	—	—
14.	Apud Regiam opus periodic. Religio es Nevels, „plures fideles depofuerunt	575.	47.	7.
15.	Apud Regiam opus periodic. de Luffel Ginft, „plures fideles depofuerunt	100.	—	1.
16.	Joannes Ham, Epp. Szethmaricenfis	2034.	13.	46
Suma		4300.	350.	
Sig. Reftini die 4. Aprilis 1849.				
per Joannem Ham Epp. Szethmar.				
17.	Jll. D. Epp. Josephus Kulkovich, Epp. Dia Kovariensis per me infcriptum	500.	—	—
Vienne 17. Aprilis 1849.	J. Michael Leohard Epp. Vian. ap. Caftrenfis.	Suma	4800.	350.

Vienna, 10th April, 1849.

Nuncio Viale's report to Antonelli to Gaeta, about the financial funds presented by the bishops of the Austrian empire to Pope Pius IX, the representations about which were presented by János Hám, Hungary's Primate.

Contemporary certified copy. — ASV. ANV. 322/159.

Qui annessi ho l'onore di rassegnare a V. E. R. tre indirizzi per la S. di N. S. Puno dei Vescovi di Ungheria che mi è stato fatto giungere da Mgr. Ham Vescovo di Szattmar nominato Primato di Ungheria, l'altro dei Vescovi delle Boemia, ed il terzo è di questo arcivescovo di Vienna in un co'due suoi Suffraganei di S. Ippolito de di Linz.

Mgr. Ham mi ha poi indicato aver i Vescovi dell'Ungheria preso la determinazione di dare al S. Pre. un nuovo argomento della loro devozione, ed aver aperta tra loro una sottoscrizione per somme da raccogliersi e da offrirsi al S. Pre.— Quel Prelato mi ha fatto giungere la lista dei Vescovi e Prelati di Ungheria che han sottoscritto per le somme succitate, le somme stesse pero non sono giunte in mie mani.

L'E. V. trovera qui annessa la lista succennata. La Somma è di 4300 fior e di 300 zecchini che in tutto fanno la somma di fior 6050, presso a poco 15782 fr. — Tosto che detta somma mi verrà rimessa sarò premuroso di farla giungere col mezzo di cambiale a V. Em.

L'Archivescovo di Ollmütz mi ha fatto conoscere di aver ordinato una colletta per tutta la sua diocesi, il cui risultato egli lo farà giungere col mio mezzo, come suppongo al S. Padre.

E giacchè è qui discorso di denaro prego V. E. a riflettere alla posizione in cui io ora mi trovo, ch'è quella non solo di dover far fronte alle spese occorrenti qual rappresentante della S. Sede, ma ben anche di sostenere le spese straordinarie per l'intrattenimento del palazzo della Nunziatura come ancora di dover pagare delle pensioni mensali, a dei vecchi Servitori che sono egualmente computate tra le spese straordinarie. Affine di provvedere a tali speso ho preso finoro denaro in prestito, e mi trovo costretto di continuare in questa guisa, qualor altri provvedimenti non vengono adottati da V. Em.

Per mia tranquillita La prego a degnarsi darmi quelle direzioni che giudichera più faccenti alle circostanze.

Con sensi etc.

Documents 66. = A Vatikán és Magyarország 1846–1878.

Lukács Lajos: A bécsi nuncius levelezése a Vatikánnal. Bp. 1981, Akadémiai K.

12. melléklet

Celsissimo ac Reverendissimo Domine Princeps
 Primas et Archi-Episcopo,
 Domine Gratiosissimo!

Et demeritis nominatis Principi Primati praecipue Celsitudinis
 Vestrae Reverendissimae, Joanne Klom, sub 1.º Mar-
 ti a. p. promissus: ut pro summo Pontifice Leone
 Papa Pio IX.º in luxuribus admodum adjunctis solata
 quoque ad materiales, quas ejus, qua Vicarii Christi in
 terris et sollicitudo totius Ecclesiae Catholicae, et sublimi
 huius subrellio connexas multiformes, earum nec parvae, nec
 paucae exigentiae suapte important, necessitates constituit,
 ad contestandam quoque filialem erga S. Sedem Romanam
 pietatem, colligendis per Regnum piis symbolis, ego quoque
 que cum Clero meo diocesano responderemus, et obtem-
 dam inde summam sibi, eidem quippe ruminatis antehac
 Principi Primati submitterem, provocatori huic extensa-
 durus, Celsitudinis Vestrae Reverendissimae inflatam
 per Clerum diocesanum summulam 529 fl. 408 CM.,
 cui ego adpromissus antehac 50 aureos in natura sub-
 fungo, reverenter sub j. adolutis hinc transpono procan-
 do: ut si forte ego, cum Clero meo, probabilitate pro
 amplitudine Diocesis de nobis expectationi minus
 satisfecimus, id non bonae voluntatis defectus, aut potestate
 erga Sedem Pontificiam tepori, sed artis admodum
 ad quas postremo praesertim duobus annis incudemus

rei pecuniariae adjunctis, omni poene proventus nos
cauentibus adscribere dignetur.

Lucis gratias, gratiosisque favoribus commen-
datus maximo cum venerationis cultu persisto.

Celsitudinis Vestrae Reverendissimae
Ragrabiae die 3.º Maji 1850.

humillimus servus
Georgius Haulik
Ep. Ragrab. s.

14. feltevetés

Commercentissime, ac Reverendissimo Domine, Cardinalis,
Princeps Primas, et Archiepiscopo!
Domine mihi Benignissime!

Orga benignam Ominentiae Vestrae, die 18. Julii a. d. 1855,
emanatam interpellationem, Diocesis meae flevi
ad conferendas res Monumenta, in memoriam
cabili illius 12. Aprilis evenus, qui sanctissi-
mus Dominus Noster, e gravissimo, quod praesenti-
sima Quidam vira impendebat periculo, brachio
Divinae Divinae proteclus, incolumis evasit, ad
perennem gratitudinis erga Divinum Humanum
memoriam, exigenda, symbolas, per me provocans,
quoniam ob novercarum sermorum adiuncta, aro-
finam, qua humana Ecclesia sapiti, unitum se
esse proficere, communionem, largis symbolas
oblati restari haud potuerit, sicut tamen prompti
quod pro miserrima conditione sua, - fidei quoque
populo eterna cum inedia colluctante, beneficen-
tiam eius facigant, - facere poterat, - sollicitas
itaque in Diocesi mea symbolas, quibus
efficaces, ad Ominentiam Vestram, in adhaerentem
se promones. - In reliquis amplissimis gratias domine
profunda cum veneratione perficere

Ominentiae Vestrae.
Vitis, die 20. Novembris, 1855.

humillimus servus
mericus Saluzaghi
Episcopus Nitriensis

1770/1860

Excellentiae ac Officij D. Antonii de Luca, Officij
Thauesenf, Nuncijs Apostolicis Venerabilis

die 22. Aprilis 1860

Prorsum nancisco ho-
norem Excellentiae Vtra-
ultra collecta pro sublevan-
do pauperrimo Patre cha-
ritativa offensa penes
praesentes transmittant.

Sunt autem sequentia:

	denarij	franci auri	argentei				Luce. cuponi in denarij 10/		di. hedi sanc.
I A reductionibus payellar. catholice. Regia	10	15	1	4	7				
II In Discrep. collecta		5	21	28	13	89	3	2	2006
universim	10	20	21	29	17	96	3	2	2006

insuper unius nummi memo-
rialis argenteus

Super quibus summis
hum ab Excellentia Vtra-
que cari humillime ora-
rem: preciosissimis affe-
ctibus commendatus penit-
ari cum veneracione

Die 6te Juli 1862 per D. Redactorem

Contra sequentes summas sunt depositae in Cancellaria Primatili, Beatissimo Patri submittenda

		aur.	fl.	kr.
1.	Aurei	36	-	-
2.	Florenarii arg. frusta 28	-	28	-
3.	Diflorenarii	-	42	-
4.	Vigeminarii	-	54	-
5.	Enschedeii bancalibei	-	426	-
6.	Oblig. papales super 800 francis - 100 = 40	-	320	-
7.	Duo Coupons	-	2	50.
8.	una Catena aurea in valore	-	54	-
Summa		aur.	36	926 50.

Id est 36. aurei et 926 fl. 50 kr. v. v.

Ego vidi 73 fl. 50
 Sign. Stigman v. 6te Juli 1862.

notari die 8. Juli 1862.

Johann Carl Hermy

Extractus

Protocoll de Donariis S. Petri, quos obtulerunt, utpote

Nr C.	Nomina	in Summa			
		fl.	fr.	gr.	den.

1	Capitula				1042
2	Abbatia				419 60
3	Inimaria	20	5	20	132 35
4	Religiosi Ordines	1		8	219 78
5	S. Moniales				82 72
6	Religiosae Puellae	2	20	2 1	54 20
<hr/>					
	Pg.	2	20	29	2 1 62 40
					2113 80

7	Clarus Curatus cum Fidelibus	1	10	29	150 30
	Comar. Cur.			2	17 10
					3894 47 1/2
	Inimaria	3	30	58	2 1 193 10
	Totales				6008 27 1/2
	in 9. Indulge Puellae				Canellaria Primatichi
					17 11
					6021 27 1/2
					Comar. Cur.
					200
					6221 27 1/2

Brigioni 20 May 1881

Signatus per Jacobum Majord.

Donarii S. Petri Perceptorum

Obtuler his ego 220 1000. f. V. h

Joannus

Summa totalis 6021 fl. 27 1/2
 cui si addatur annui
 587 compensandi a fl. et 348 -
 ergo 197 fl. 12 s. 193 - 11
 erit summa 6562 - 38 1/2 abq. agio?

restans adhuc 288
 et 38 franc. 2000
 et 1 kg. et.

6562 37 1/2
 47 25
 2000
 288
 1000
 7849 62 1/2 abq. agio

az 1294 krambuz

Q

Archi-Præsul: 15 #, 140 franc in auro, et ---	fl. 1191-26.
Capitulum Posoniense	60 -
Collegium Parmianum	60 -
C. Felix Eichy 30 #	- -
Collegium Hungaricum	6000 -
Conv. Franciscanorum Pestin. 3 franc -	26-50.
Conv. Franciscanorum Strigon. 1 fl. arg. v. a.	
15 fr. a 5 sr., 9 fr. a 3 sr. C.M. 3 fr. a 5 sr. v. a.	4 - 3.
Jurres Misericordiarum Strigon.	50 -
Clastrum Ursulinarum Poson.	50 -
Institutum Anglicanarum Blyarmath.	4 - 20.
N. N.	5 - 32.
His accessunt obuli S. Petri II et III trimestri	
a. elapsi in Archiepiscopatu collecti: 2 #, 1 napot. d'or.	
Obliq. mul. pap. super 100 franc. 6 sign. 26 fl. arg. v. a.	
3 fl. 22 1/2 s. mon. arg.	1115 - 32.
Ex Distr. Vicedacanal Strigoniensi: 1 b. fl.	
94 fl. 88 sr. Napotlensi: 1 # 6 fl. 19 sr. Civ. s.	
6800 fl. Pestin. 170 #, 60 franc in auro, 3 # sign. 2 # ital.	aur. auro.
12 fr. arg. extr. mon. 4 fr. bajocchii 40 tal. v. a.	
58 fr. a 1/4 fl. v. a. 21 fr. arg. 1 a 5 sr. 3 a 3 sr. C.M. 3 tal. C.M.	
283 fl. 50 sr. Civ. Rustensi: 722 # 51 fr. a 1 fl. na. 1 b. fl. 2 tal. a 2 fl. na.	
5 sig. 5 fr. a 1/4 fl. v. a. - Pärkanyensi: 190 fl. 90 sr. ibi.	
csényensi: 85 fl. 20 sr. Kekkensi: 105 fl. 20 sr. Vad.	
Kortensi: 57 fl. Borsdendi: 40 fl. 2 sr. Bregyensi: 2 sig.	
97 fl. 29 sr. Bálkendi: 10 fl. Salkendi: 1 # 2 sign. m. pap.	
1 b. fl. 2 sig. 1 fl. arg. v. a. 156 fl. 21 sr. Levensi: 72 fl. 90 sr.	
Latius:	2566 - 63.

18. melléklet*

* A fenti forrás másik oldalának reprodukcióját nem tudjuk közölni, mert igen rossz másolatot kaptunk a szerzőtől, és Szarvas Béla halála miatt nem tudtunk újat kérni - Zombori István megj.

Sim. 99. IX.

Dilecte Fili Noster, Salutem et Apostolicam Benedictionem. Cum
Tuis humanissimis et obsequiosis Litteris die 18. proximi mensis Se-
ptembris scriptis, ac nuper ad Nos perlatis accepimus pecuniarum summam,
quae a Te, Dilecte Fili Noster, invita Tuae Diocesis collecta, et a Venera-
bili Fratre Imerico Episcopo Albaregalensi oblata, atque a Dilecto Filio
Antonio Lonkay in Hungariae Regno fuit congesta ad gravissimas
Nostras, et huius Apostolicae Sedis sublevandas angustias, quemadmo-
dum eisdem Litteris significas. Itaque gratissimi animi Nostrum ream
Tibi profitemur, ac summo opere exoptamus, ut Nostris nomine debites
eisdem Venerabili Fratri Episcopo Albaregalensi, et commemorato Di-
lecto Filio Antonio Lonkay agas gratias, etque centiores facias de A-
postolica Benedictione, quam ipsius amantius impertimur. Haec autem
occasione iterum testamur, et confirmamus praecipuam, quae Te pro-
sequimur, benevolentiam. Cuius quoque centurium, primum sit Apo-
stolica Benedictio, quam intimo cordis affectu Tibi ipsi, Dilecte Fili
Noster, et gregi Tuae vigilantiae commisso peruenientes impertimur.
Datum Romae apud Sanctum Petrum die 16. Novembris An-
no 1863.

Pontificatus

Nostru

Anno

Decimotercio

Greg. M. X

Pius PP. IX.

Dilecte Fili Noster, Salutem et Apostolicam Benedi-
 ctionem. Tuas officii, ac benevolentiae plenas nuper
 accepimus Litteras diei 24. proximi mensis Maii da-
 tas, quibus gravissimas Nostros amonitiones summo-
 pere lenire, et consolari studes. Nec per Te ipse, Dile-
 cte Fili Noster, vel facile intelligere potes, quam grates
 huiusmodi Tui erga Nos amoris et obsequii sensus caritate
 rint. Eisdem autem Litteris significas, istius Tuæ Diocesis
 fideles vehementer cupientes maximis Nostros, et huius Chan-
 cæ Sedis angustis opitulari, Nobis Denique mittere sum-
 mum quindecim mille libellorum ab eisdem fidelibus,
 Te duce, collectam. Itaque hanc possumus, quin Tibi,
 ac Tuo istæ Clero, Populoque fideli debitas iterum ag-
 mus gratias, dum a Deo humiliter exprecavimus, ut Te,
 eisdemque Tuæ Diocesis fideles uberrimis divinæ suæ
 gratiæ donis remunerare velit. Ne desinus ferventes
 simul miserationum Domino sine intermissione adhibe-
 re preces, ut omnipotentis suæ virtutis Ecclesiam suam
 sanctam a tantis, quibus ubique deversatur, calamitatibus
 eripiat, et civili ipsi societati tot periculis, ac damnis
 afflictæ succurrat. Tūc vero persuade, præcipuum
 esse Nostri in Te animi benevolentiam. Ejus quoque
 certissimum, piissimum exemplum Apostolicam Bene-

dictio non, quorum interno cordis affectu Tibi uni, Dilecte Fi-
lii Noster, et gregi Tuae curae commisso peramanter impar-
tumus.

Datum Romae apud Sanctum Petrum die „12. Julii“
Anno 1866.

Pontificatus Nostri Anno Vicesimo primo.

Pius N. IX.

Leo PP. XIII.

Dilecte Fili Noster salutem et Apostolicam Benedictionem. Tua erga Nos Dilectio et in hanc Apostolicam Sedem studium aliis jam rebus Nobis spectatum et cognitum, novo nuper argumento intuitu (a) litteris a Te datis, et oblationibus quas Tu Dilecte Fili Noster agnoscens angustias in quibus hominum injuria (S. Sedes versatur, de tua liberalitate, ad Nos perferri voluisti. Luculenter Nos perspeximus in hoc munere tum magnitudinem animi tui, tum curam et reum quem foves pro causa Ecclesiae et Apostolicae Sedis, cupus necessitatibus dum a Te pro tua parte subventum est, libertati et Dignitati ejus opportune consulere curavisti. Nos itaque Dilecte Fili Noster, Tibi ut par est hisce litteris sinceros sensus Dilectionis Nostrae perlibenter testamur, et grati animi affectum tanto majori cum studio Declaramus, quo magis pio tuae

III / 777 2
 liberalitatis officio delectati sumus.
 De corde autem adprecamur Omnipoten-
 tem Deum, ut caritatem tuam
 quae gloriam eius spectat, caelestium
 sanctorum donorumque ubertate propitius
 remuneretur. Omnium Denique gra-
 tiarum auspiciem esse cupimus, et
 pignus praecipuae benevolentiae. No-
 strae Apostolicae Benedictionem,
 quam Tibi, et universo Clero ac Fi-
 delibus quibus praesides praeman-
 ter in Domino imperamus.

Datum Romae apud S. Petrum
 die 19. Februarii A.D. 1879.

Pontificatus Nostri An. 1879.

- Leo O. M. -

22. melléklet

Másolatok helyett néhány esztergomi pénzküldeményről a következő táblázatot állítottam össze:

Levélt. sz.	dátum	Frank	20-as arany	Arany	Scudi	Rajnai dupla	Rajnai szimpla	20-as	Ezüst	Lira	Bankjegy
914/1860	febr. 19.	60	24	141	5	10	26				2368
1248/1860	márc. 13.			65		29	51	89	7	20	999
1461/1860	márc. 28.	30		94		11	6	314			1000
1644/1860	ápr. 11.	145		69	3	39		272	45		2000
1765/1860	ápr. 20.										4000
1770/1860	ápr. 22.	20		21	10	17	29	96	15. melléklet		2000
1972/1860	máj. 3.	25		12		13	9	29	1		2000
2672/1860	jún. 22.			17		1	8	3	4		500
2572/1861	júl. 11.			20		5	5	18	4		601
441/1862	jan. 28.			7					14		200
186/1866	jan. 10.										400
2212/1866	máj. 23.	30	3	58	17. melléklet						7221,62
3791/1866	szept. 14.										5002,62
3833/1866	szept. 17.										5000
1294/1868	febr. 18.	3, 18, 18a melléklet									14000
		310	27	507	15	125	134	821	75	20	47292,24

23. melléklet

Lonkay Antal, az „Idők tanúja” szerkesztője a következő összegeket gyűjtötte össze.

1569/1862	ápr. 10.	6000 forintot	
/1862	júl. 8.	16. melléklet	1000 forintot és 36 aranyat
		Scitovszky primás hozzáadott	926 frt 50 kr-hoz 73 frt 50 kr-t, s így jött össze 1000 frt.
4852/1863	nov. 29.	1900 forintot	
3192/1864	júl. 23.	5116 frt. 37 kr és 800 frt. értékű pápai hitellevelet.	
4802/1865	nov. 23.	összesen	5540 frt-ot különféle pénzben.

BÉLA SZARVAS

FINANCIAL SUPPORT FOR POPE PIOUS IX (1846-1878) BY THE HUNGARIAN CATHOLIC CHURCH

Pope Pious IX was elected on June 17, 1846. He immediately began reformation of the Church state, which failed to meet with success.

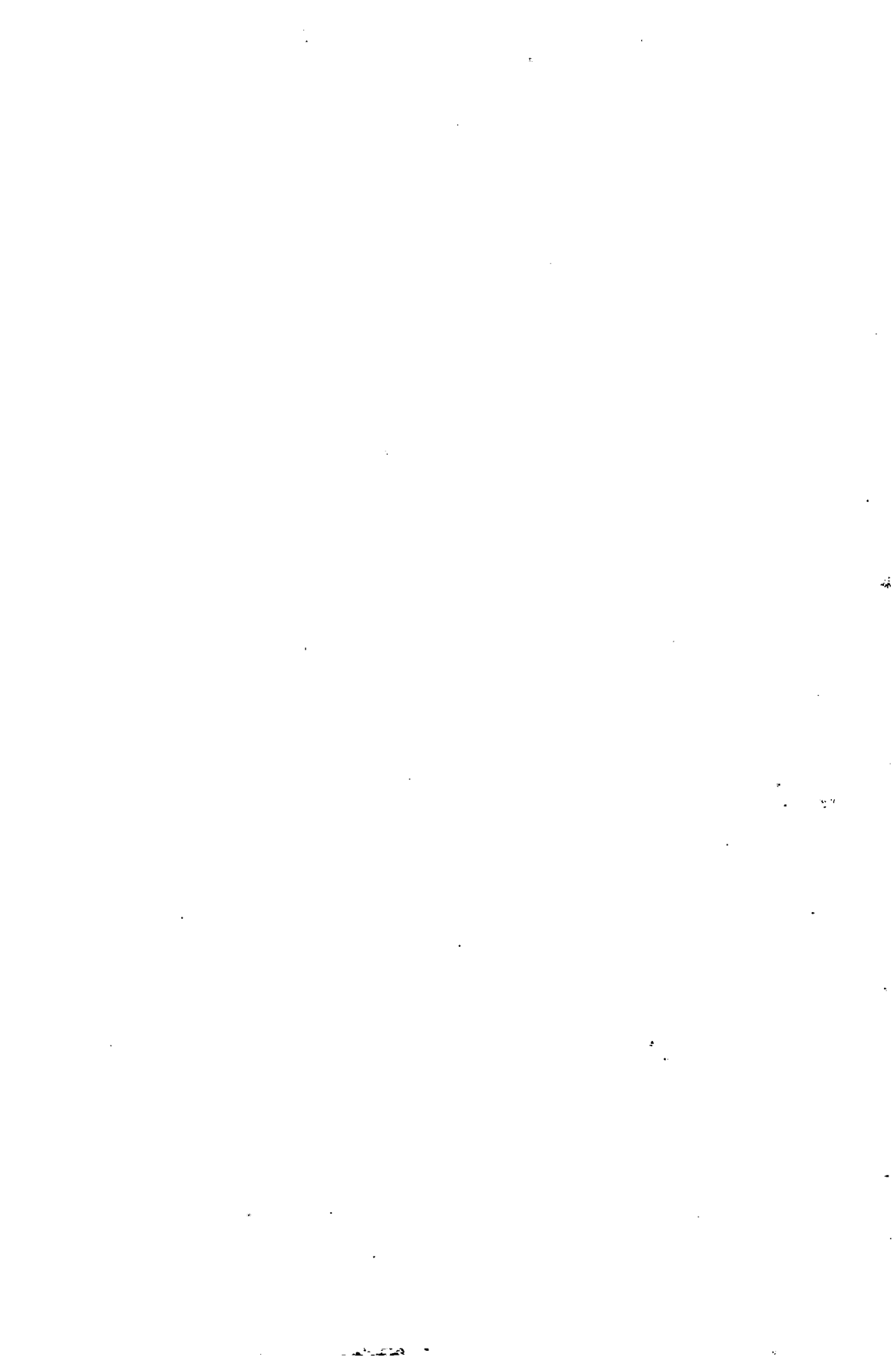
On November 24, 1848, the Pope sought refuge from the king of Naples in Gaeta, and on December 4, 1848, he turned for financial support from Gaeta to the Austro-Hungarian Monarchy.

On March 1, 1849, János Hám (1781–1857) acting Archbishop of Esztergom, addressed a circular letter in Latin to the bishop of every county in Hungary, concerning financial support for the expatriate Pope.

Collections were started at around the end of 1849 or the beginning of 1850. The money collected was forwarded to the Nuncios in Vienna, who forwarded it on to Rome. A list was attached to each contribution, for verification. The acceptance and forwarding of the donations was certified precisely by the Nuncios. Later, the Nuncios forwarded to Esztergom the letters of thanks received from the Pope.

The collection lasted from 1850 until the end of the 19th century, a period of exactly 50 years.

The majority of the documents mentioned are to be found in the Primary Archives at Esztergom.

MIKLÓSHÁZY ATTILA SJ

VÁZLATOK ÉS ADALÉKOK A KÜLFÖLDI RÓMAI KATOLIKUS MAGYAR LELKIPÁSZTORKODÁS TÖRTÉNETÉHEZ

A következő fejezetekben megpróbáljuk összegyűjteni az Ausztráliában, Dél-Amerikában, az Amerikai Egyesült Államokban és Kanadában létező római katolikus magyar egyházi közösségeket, amelyeket az elmúlt 100 év folyamán a magyarok alapítottak. Jó tudni, hogy a világon csakis az észak-amerikai földrészen engedélyezték az állami és egyházi hatóságok, hogy saját nemzetiségű egyházközségük és templomuk legyen, amelyek teljes joggal szerves részesei lettek az illető egyházmegyének. A templomokat a különböző nemzetiségek saját maguk építették fel, némi helyi támogatással, de azok minden ingatlan és ingó vagyonukkal az egyházmegye tulajdonát képezik. Az egyházközségek és templomok addig maradnak meg, amíg a hívek fenn tudják azokat tartani, vagyis elegendő létszámmal rendelkeznek. Ahol a hívek száma már erre nem képes, vagy ahol már nincsen magyar-nyelvű pap, ott az épületeket az egyházmegye veszi át és használja saját szükséglete szerint, legtöbbször újonnan jött etnik csoportok számára.

Az itt közölt listában a város és az egyházmegye után közöljük az egyházközség titulusát és alapítási évét, majd a templom építésének és felszentelésének dátumát. Sajnos az elérhető források nem mindig szolgáltatják a szükséges adatokat, ezért sok helyen hiányoznak az évszámok. Igyekeztünk aztán az első oszlopban közölni a plébánosok, ill. vezető lelkészek nevét és hivatali éveiket, ismét csak az elérhető adatok alapján, amik eléggé hiányosak. A második oszlopban az illető egyházközségben kisegítő káplánok és lelkészek vannak feltüntetve. Ahol ismertük, itt hozzáadtuk a lelkipásztori látogatást végző magyarországi püspökök, és missziós atyák nevét is.

Az elmúlt száz év alatt több egyházközség és templom megszűnt működni, vagy a magyarokat szolgálni. Ezért négyféle csoportot különböztethetünk meg az alábbi listában:

1) - Az egyházközség/templom megszűnt, be lett zárva: MEGSZÜNT. Sajnos nem mindig ismerjük a megszűnés évszámát.

2) - A templomot angol nyelvű (vagy más-nyelvű) papok vezetik. ANGOL

3) - Nincs rezidens magyar pap, de oldallagosan másünnen látják el. OLDALLAGOS

4) - Jelenleg is magyar pap vezeti az egyházközséget. MAGYAR

e. m. = egyházmegye

e. k. = egyházközség

g. k. = görög katolikus

lp. látogatás = lelkipásztori látogatás

Minden további kiegészítést, javítást szívesen fogad a szerző.
Toronto, 2001. Szeptember 7.

†Miklósházy Attila, SJ.
A külföldön élő r. k. magyarok püspöke
St. Augustine's Seminary
2661 Kingston Rd.,
Scarborough, Ontario
Canada M1M 1M3
Tel:(416) 261-7207; Fax (416) 261-2529
E-mail: amikloshazy.sas@home.com

I

ADALÉKOK AZ AUSZTRÁLIAI RÓMAI KATOLIKUS MAGYAR LELKIPÁSZTORKODÁS TÖRTÉNETÉHEZ

Ausztráliába már a 19. század második felében (a szabadságharc után) is vándoroltak ki magyarok, de nem nagy számban. Úgyszintén a 20.század elején, majd az I. Világháború után a 20-as években, sőt a 30-as években is volt, aki a távoli Ausztráliában próbált szerencsét, vagy keresett menedéket. A tömegesebb kivándorlás itt is a II. Világháború után következett be (1949) körül, azután 1956. után, majd később is, de ekkor már szinte kizárólag a Délvidékről.

Fontosabb magyar római katolikus lelkipásztori központok:

1. Melbourne:

P. Varga Zoltán, SJ., 1951-1988(†)

A magyarok megkapják a Regnum Marianum központot az e.m.-től Armadale-ben.

P. Békési István, SJ., 1962-1970 teológiai tanárként működött a melbourni (werebi) szemináriumban, de kisegített a magyaroknál is veszprémi e.m. pap. Ökumenikus templomot építtetett 1993-ban Wembina-ban a Magyar Ház telkén. Ellátja Geelong-ot is, Tasmaniát is. 1999-ben az érsek rábízta St. Colman angol templomot is Balaclava-ban, ahol most a magyar lelkészség működik.

Rev. Sas István, ? (†1988)

Rev. Rigó István, magyar származású, teológiai tanár, kisegít a magyar templomnál.

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1974; Miklósházy pk. 1991, 1944, 2000

2. Sydney

Rev. Dr. Ritli István 1949-50.

Rev. Dr. Galló Géza 1950?

Rev. Gallus Sándor 1950?

Katona pap volt. Newcastle-be élt. (†1998)
Bathurst-ben élt.

P. Forró Ferenc, SJ. 1950–53	A kínai misszióból került Sydney-be. 1951-ben megalakította a Magyar R. Kat. egyházközösséget. 1953-ban Perth-be helyezték.
P. Németh Ferenc, SJ. 1953–56	Később SchP lett. Sydneyben 1954-ben megalakul a Magyar Otthon.
P. Fazekas János, SJ. 1956–59.	Magyar imakönyvet szerkesztett.
P. Békési István, SJ. 1959–61	Kanadából jött, innen Perth-be helyezték.
P. Forró Ferenc, SJ. 1959–70 (†1974)	Perthből jött vissza Sydney-be. 1967-ben Horváth Margit (Klotild) és Gregoria (Perpetua. †1998) OSU nővérekkel megszervezi a Szt. Erzsébet Otthont Blacktown-ban. 1970-ben Németországba helyezték. 1974-ben Schrobenshausen-ben halt meg.
Rev. Galambos István 1970–72 (†)	P. Kandó Ferenc SJ. 1965–71. Innen Belgiumba, majd Olaszországba helyezték.
P. Fazakas Béla, OP. 1972–92	Teológiai tanár volt Canberrában, onnan jött Sydney-be magyar lelkésznek. Ellátta Új Zélandot is. Megszervezte Ashfielden a Magyar Otthont és Caritast. 1974 fogadta Mindszenty bíborost, 1990-ben hazatért Magyaroszágra. 2000-ben visszatért nyugdíjasként Ausztráliába.
Rev. Dr. Szakony Ferenc, 1992–	P. Takács János, SJ, 1974–1983 (†). Kisegítő lelkész. Misézőhelyek: Blacktown (St. Elizabeth Home), Ashfield (Caritas-Otthon), Stratfield, Newcastle, Woolongong, Canberra. Jelenlegi magyar lelkész, szombathelyi e.m. ből. Rev. Szondy Jenő, ausztrál szolgálatban. Kisegít. Rev. Krewenka János, német lelkész, kíséget magyaroknak. Rev. Mr. Szabó Gábor, állandó, nős, diakonus (1986-), ausztrál szolgálatban (Parramatta e. m.), de segít magyaroknak. (2000-ben áttért az evang. egyházba.) Lp. látogatás: Mindszenty bíboros 1974; Miklósházy pk. 1991,1994, 2000.

3. Adelaide

Rev. Dr. Fazekas László 1950–71	Megépítik a Regnum Marianum központot kis kápolnával.
P. Békés Menyhért, OFM. 1971–78(†96)	
P. Lawrence Foote, OP. 1978–81	Ausztrál domonkos, magyarul kíséget.
P. Pálincás István, SVD.	Felépíti a Regnum papi lakást.

P. Marik Tamás, OFM. 1984–1994

P. Oláh Béla, SVD. 1995–97 (†)

P. Horváth László, OFM. 2000–

Rev. Sawickas (litván) pap kíségit.

P. Szabó József, SJ. látogató Magyarországról.

P. Rev. J. Schwann is kíségit.

visszatért Magyarországra.

Rev. Jeffries Foale helyettesít, 1994

Papua New Guinea-ből jött.

P. Janesz Tretjak, OFM, szlovén pap kíségit,
úgyszintén P. Ervin Schmutz, SVD.

Ausztrál származású, de Magyarországon lett
ferences.

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1974; Mik-
lósházy pk. 1991, 1994, 2000.

4. Brisbane

Rev. Dr. Tétényi Gyula, 1950-

Rev. Dr. Miklós István, 1958–88 (†)

P. Németh Ferenc, SJ.

P. Fazékas János, SJ.

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1974; Mik-
lósházy pk. 1991, 1994, 2000.

5. Canberra

Jelentős magyar közösség van itt, de nincs lelkészük. Sydney-ből látogatják őket.

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1974; Mik-
lósházy pk. 1991, 1994, 2000.

6. Perth

P. Németh Ferenc, SJ., 1953–54

Kínai misszionárius volt. A kalocsai nővérek-
hez jött Perth-be. (A nővérek 1951–91 közt
Otthont tartottak fenn, majd 1991-ben haza-
tértek Magyarországra) P. Némethet innen
Sydney-be helyezték..

P. Forró Ferenc, SJ. 1953–59

Sydney-ből jött, oda tért vissza. 1954-ben meg-
alapítja a Regnum Marianum egyesületet.

P. Békési István, SJ. 1959–62

Sydney-ből került ide, 1962-ben Melbourne-be
helyezték teológiát tanítani.

P. Fazekas János, SJ. 1962–75 (†)
1975–79

Fogadta Mindszenty bíborost 1974-ben.

P. Williams, SJ., és P.C. Merkovich, SJ, tart-
ják a magyar miséket Subaico-ban. P. Fors-
hoffer, SJ., P. Takács János, Sydney-ből,
P. Varga Z., SJ., Melbourne-ből látogatják
Perth-et.

Rev. Strommel Henrik, 1979–84 (†)

1985–86 P. A. Savickas (litván) kíségit
1986–94. P. Marik Tamás, OFM, Adelaide-ből
olykor idelátogat. 1987-ben Zentai K., Gleich
J, Csaba L. beteglátogatói és áldoztatói enge-
délyt kapnak a püspöktől

1992–97 Rev. Kiss János Melbourne-ből többször idelátogat.

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1974; Miklósházy pk. 1991, 1994, 2000.

II

ADALÉKOK A DÉL-AMERIKAI RÓMAI KATOLIKUS MAGYAR LELKIPÁSZTORKODÁS TÖRTÉNETÉHEZ

Dél-Amerikában először a 18. században jelentek meg magyar misszionáriusok, akik természetesen a bennszülött lakosság evangelizálásával foglalkoztak. Az érdekeség kedvéért függelékben közöljük azoknak a magyar misszionárius papoknak a nevét, akik erre a feladatra vállalkoztak.

Az 1848-as szabadságharc után jó néhány magyar katonatiszt menekült Dél-Amerikába, valamint 1872 után is érkeztek kisebb magyar csoportok az osztrákokkal együtt. Komolyabb bevándorlási hullám azonban csak az I. Világháború után következett be az 1920-as években. Legtöbbször a román és jugoszláv megszállt területről jöttek, román és jugoszláv útlevéllel, így nehéz megállapítani a hivatalos adatokból a magyarok számát. Ezeket nevezik általában a „rég” magyaroknak (1922–1947).

Az „új” magyarok képezik a második bevándorlási hullámot, ők a II. Világháború után érkeztek, mint politikai menekültek. Itt befogadták őket politikai múltjuk ellenére, amit más országok nem tettek meg. Sokan dél-amerikai bevándorlást ideiglenes állapotnak tekintették, reménykedve abban, hogy idővel majd fel tudnak szivárogni az USA-ba, vagy Kanadába, ami sokaknak sikerült is.

A harmadik bevándorlási hullám az 1956-os szabadság harc után érkezett Dél-Amerikába. A bevándorlók hamar megtalálták a helyüket a társadalomban, mert aránylag bőséges támogatást kaptak a hatóságoktól is.

A következőkben megpróbáljuk közölni az általunk fellelt vázlatos adatokat. Országok szerint közöljük az általunk ismert magyar közösségek és papok neveit. Fontos forrás ezzel kapcsolatban P. Tóth Veremund OSB kiadásában megjelent füzet: „A magyar bencések 50 éve Brazíliában” (San Paolo, 1981, Szt. Gellért Kolostor kiadása), valamint P. Dr. Kögl Szeverin OSB füzet „Magyarok Brazíliában,” a Könyves Kálmán Szabadegyetem kiadása (Sao Paolo, 1922). Hasznos adatokat szolgáltatott Molnár Gábor egyháztörténeti szakdolgozata a Szegedi Hittudományi Főiskolán: „Magyar Hősök Latin-Amerikában 1936-tól napjainkig” (Szeged, 1997). Adataink sajnos hiányosak és valószínű pontatlanok is. Ezért minden javítást és pótlást a szerző szívesen fogad. Az egész cikk csupán vázlat akar lenni egy pontosabb tanulmány elkészítéséhez.

1. Brazília

Magyar bencések 1932-től szolgálják a magyar emigrációt Sao Paulo centrummal.

Előtte a következő papok ismeretesei:

Rev. Dr. Czezarovics Balázs, SDB. 1924-től, †1936, Rio de Janeiro

Rev. Bali Béla, SDB. 1932–38

Rev. Dr. Wild Endre, OFMConv. ?

S.E. Msgr. Domitrovics József, SDB. Hunnaita püspöke, †1962

a) Vila Anastacion

A magyarok Szt. István egyházközségét 1932-ban szervezte meg P. Szelec. 1934-ben templomot építettek, 1938-ban monostor épült hozzá, 1939-en területi plébánia lett.

Bencés papok San Paoloban:

- P. Szelec Arnold, OSB. 1931-72, (1900-1972)†
P. Horváth Anzelm, OSB. 1934-39
P. Dr. Markos János, OSB. 1937-39
P. Dr. Jordán Emil, OSB., 1939-99; magyar lelkész Pittsburgban 1948-49, USA. (1912-99)† P. Dr. Hets Aurélián, OSB. 1939-85; braziliai magyar főlelkész 1977-85 (1913-1985)†
P. Dr. Kögl Szeverin, OSB. 1941-51; (1914-1993)†
P. Dr. Sarlós Engelbert, OSB. 1949-51; (1916-1986)†
P. Kerényi Oláf, OSB. 1947-77; főlelkész 1963-77 (1912-77)†
P. Simon Bálint, OSB. 1951-58; (1924-58)†
P. Dr. Tóth Veremund, OSB. 1951-től; (1922-)
P. Iróffy Zsolt, OSB. 1952-től; (1927-)
P. Úrdombi Ányos, OSB. 1957-től; (1927-)
Fr. Magyar Szervác, OSB. 1957-89; hazatért Pannonhalmára.
P. Dr. Gácsér Imre, OSB. 1960-97; Párizsban 1946-60, braz. főlelkész 1985-97; (1915-97)†
P. Dr. Rezek Román, OSB. 1965-86; Párizsban 1945-65 (1916-86)†
P. Ther Péter, OSB. 1967-94; (1931-1994)†
P. Linka Ödön, OSB. 1967-től; apát 1989- (1925-)
P. Kubovics Egyed, OSB. 1970-től; (1921-)
P. Linka Sándor, OSB. 1976-től; főlelkész 1997- (1927-)

Bencés misszionáriusok látogatták a következő magyar településeket: Árpádfalva, Boldogasszonyfalva, Sentistvánkirályfalva, Mátyáskirályfalva, Bocskai Telep, Bethlehem Telep

Lp. látogatás: Rev. Dr. Nyisztor Zoltán, 1934; P. Bangha Béla, SJ., 1934; Miklós-házy, pk. 1991.

b) Morumbi (Sao Paolo kerülete)

Szt. Imre kollégium, 1951

Szt. Gellért kolostor, 1958, területi plébánia templommal, 1969

Apátság: 1989, P. Linka Ödön, OSB, apát.

Lp. látogatás: Miklós-házy pk. 1991, 1994

c) San Paolo

Msgr. Luttor Ferenc -1960?

Rev. Kótai Zoltán 1960- ?

P. Ruff János, SJ. 1968-1976

Rev. Kárpáti László ? Brazil szolgálat: utca-gyerekek lelkipásztori szolgálatában

d) Rio de Janiero

Kis-számú magyar közösséget a bencés atyák gondozták Sao Paoloból. Néhány magyar jezsuita az egyetemen tanított:

P. Benkő Antal, SJ. 1954–1975 Innen Ausztriába helyezték, majd visszatért Magyarországra.

P. Schwáb András, SJ. 1954–1984(†)

P. Ruff János, SJ. 1965–1967 Innen Sao Paulo-ba helyezték (1968–76), majd Németországba (Schrobenhausen, 1976–92.(†)).

e) Porto Alegre

Rev. Dr. Mezga Lajos 1955-től ?

P. Ruff János, S.J. 1954–64 tanár

P. Kövecses Géza, SJ. 1954–67 (†) spirituális, tanár.

P. Hauser, József, SJ. 1954- tanár

Rev. Molnár László. ? Brazil szolgálatban

2. Argentina

Főleg Verbita atyák gondozták az emigráns magyarokat Buenos Aires központtal.

Első magyar papok Argentínában:

P. Virág Venáno, OFMCap. 1934–1960?

P. Szatmári Román, OFMCap1934–1970?

Msgr. Dr. Lutter Ferenc. 1948- ?

Msgr. Endrődi ?

Verbita atyák::

P. Wodarka Péter, SVD. 1933-től

P. Szedák Gyula, SVD. 1951–1987 (†)

P. Ternay János, SVD. 1954–1981(†)

P. Palkó János, SVD. 1964–1992 (†)

P. Domonkos László 1957–1971 lelkész Platanos-on az Angolkisasszonyok intézetében, templomot épít. 1971–1996, Buenos Airesben magyar lelkész, felépíti a Mindszentynumot, argentinai magyar főlelkész. 1996-ban hazatér Magyarországra.

P. Rostás Sándor, SVD. ?–1996 misszionárius, hazatért Magyarországra.

P. Tunkel Jenő, SVD. ? misszionárius.

P. Kromeisz Flórián, SVD. 1932–45 misszionárius.

Fr. Purmann Aquilinus, SVD. 1938-? segítő testvér Rafael, Calzada-ban.

P. Horváth Ferenc, SVD. 1950–51 misszionárius.

Állandó diakónus:

Rev. Dr. Bálint Imre 1948-tól Argentínában élt, 1980-tól kezdve diakónus argentin szolgálatban (Moreno egyházmegyében) († 1999).

Jezsuiták Buenos Airesben:

P. Jálcs Ferenc, SJ. 1958–1976 tanár, magyar lelkész, Németországba távozott.

P. Juhász László, SJ. 1966. tanár, Csillébe távozott.

P. Rényes Antal, SJ. 1968(†). tanár

P. Pesti József, SJ. 1956–1990 magyar lelkész, megalapítja a Szt. László kollégiumot, 1990-ban hazatért Magyarországra, †1997 Buenos Airesben egy látogatás alkalmával.

Lp. látogatás: Miklósházy pk. 1991, 1994.

3. Csile

Csupán misszionáriusok voltak itt, akik alkalomadtán magyarokkal is foglalkoztak. 1956 után P. Domonkos SVD látogatta őket évente Argentínából.

Fr Brunner Colombinus, SVD 1935-től szakács volt, (1912–1976)

P. Németh Lajos, SVD. 1938–1956

P. Magyar József, SVD. 1949–1956

P. Juhász László, SJ. 1957–1963 tanár, USA-ba távozott.

P. Deák Ferenc, SJ 1957–1976 chilei szolgálatban, Kanadába távozott.

P. Dér-Wolff János, SJ. 1958–1967 chilei szolgálatban, Peruba távozott.

P. Csókay Károly, SJ. 1960–1976 chilei szolgálatban, Kanadába távozott.

P. Moltesz József, SJ. 1960–1962 chilei szolgálatban, USA-ba távozott.

P. Nemesszeghy Elemér, S.J. 1961–1966 tanár .

4. Venezuela

Caracas-ban van nagyobb magyar közösség, és Valenciában.

P. Balogh Sándor, SJ. 1957–1991 (†) tanár

P. Rev. Hámosi Zoltán ? venezuelai szolgálóban

P. Groza József 1976- Kolumbiából jött magyar lelkésznek Caracas-ba, látogatja Valenciát és olykor Kolumbiát.

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros 1974; Miklósházy, pk.1991, 1994, 1998.

5. Kolumbia

Magyar Lazarista misszionáriusok és tanárok voltak itt.

P. Kuti Imre, CM. 1948-? innen Honduras-ba került.

P. Ruzsik Vilmos, CM. 1948–1968 tanár volt, Párizsba került.

P. Balogh Sándor, SJ. 1954–1957 tanár, Venezuelába került.

P. Megyer József, SJ 197–1959 tanár, Mexicoba került.

P. Kékessy Imre, SJ. 1980–1986(†) lelkipásztor volt Bogotában.

P. Mustó Péter, SJ. 1980–1990. lelkipásztor, hazatért Magyarországra.

Lp. látogatás (Bogota) Mindszenty bíboros 1975.

6. Peru

Misszionáriusként él ott egy magyar atya, aki olykor magyarokkal is foglalkozik.

P. Dér-Wolff János, SJ 1968–1975 Svédországba került.

P.Tóth Miklós, OSJ. 1961- misszionárius; jelenleg Limában.

7. Uruguay

P. Proszt János, SDB. 1938-tól misszionárius Montevideóban (1908–1983)†

8. Mexico

P. Erdei Ferenc, SDB. 1937–1983(†) Kubából jött ide mint misszionárius.

P. Megyer József, SJ. 1960–1966(†) tanár

9. Ecuador

P. Antal János, SDB. ? Quito-ban volt provinciális.

Fr. Milibák Károly, SDB. ? 1937-től Kubában, majd Ecuadorban találjuk. P. Róna Gábor, SJ. 1961–1990 equadori szolgálatban, 1990-ben hazatért Magyarországra.

10. Paraguay

P. Gaál Jenő, SVD. 1955–1989 misszionárius.

P. Hirth Vilmos, SVD. 1961–1992 misszionárius, 1992-ben hazatért Magyarországra.

11. Bolivia

P. Unger Arnold, OFM. 1936-től misszionárius Gran Chaco-ban (1910- 1960)†

12. San Domingo

P. Mandly Károly, SDB. ?

P. Végh Bertalan, SDB. 1932-től misszionárius San Domingo-ban

P. Németh János, SDB. ?

13. Kuba

P. Dlusztus János, SDB. ? misszionárius, Fidel Castro kiutasította, †1988 Konstanz-ban.

P. Sággy Pál, SVD. ? misszionárius, Fidel Castro kiutasította. †1996 Floridában.

P. Kiss Imre, SVD. ? †1983

P. Erdei Ferenc, SVD. 1927–1937 Mexikóba távozott, †1983.

P. Semlyén Vendel, SVD. ? misszionárius, Fidel Castro kiutasította, †1983

P. Erdmann Ferenc, SDB. 1927–?

P. Merész Ferenc, SDB. 1937–

P. Kóczán Ágoston, SDB. ?

FÜGGELÉK

MAGYAR MISSIONÁRIUSOK DÉL-AMERIKÁBAN

Jegyzet. A következő nevekhez a forrást Balogh Kovács Antal László kézírata szolgáltatta. (1991. február 21).

Állítólag már a 16. században is mentek magyar pálos misszionáriusok (tizennégy fő) a spanyol hódítókkal Dél Amerikába, de ott rövidesen mártír-halált szenvedtek. A 18. században a következő magyar jezsuita misszionáriusokról van tudomásunk.

Asperger Zsigmond (Padre Segismundo) Apja bécsi bankár és báróságot kapott. Asperger orvosi tanulmányokat végzett Magyarországon, mielőtt Nagyszombaton belépett a jezsuitákhoz. 1717-ben érkezett Buenos Airesbe. 1719-ben ő küzdötte le Cordobában a pestis járványt. 1726-ban a cordobai egyetemen tanít. 1730-ban Paraugayban is leküzdi a pestis járványt, mely a lakóságnak legalább a felét elvitte volna. „Codice Misionero” című műve összegyűjti a gyógynövények receptjeit. Rio de la

Plata-ban ma is az ő receptjeit használják. Asperger volt az egyedüli jezsuita, akit nem utasítottak ki. 1773-ban halt meg Loreto-ban.

Brentán Károly (1694- ?) Komáromban született 1694-ben. 1722-ben Quito-ban találjuk, a Yameo indiánokat téríti és egy katekizmust ír számukra. 1728–1734 között négy redukciót (missziót) alapít. 1736-ban Omagua indiánok között térít a Marano és Amazonas tartományokban. 1744-ben a Quito-i provincia főnöke lesz. Nevéhez fűződik az indiánok zenei tehetségének kiaknázása, a zafirio alkalmazása és az indián folklór előmozdítása. 1751-ben Procurator Generális az összes spanyol-amerikai jezsuita misszió felett. Megírja az Amazonas környéki missziós terület történetét, saját térképeivel illusztrálva: „Loyolae Amazonici Protusiones.” Spanyol részről őt bízzák meg az érdekeltségi terület kiszabása és a határkövek elhelyezésének feladatával a portugál követelményekkel szemben.

Éder Ferenc (1726–1769) Selmecbányán született 1726-ban. 1750-ben Limában találjuk. A kiűzetés San Martin-ban éri, ahol a misszió superiorja volt. Latin nyelvű iratait P. Makó Pál rendezi sajtó alá. 1791-ben Budán: „Descriptio Provinciae Moxitarum in Regno Peruano” címmel. Az irat enciklopédikus jellegű, leírja Mamore és Guaporé néprajzát, szokásait, növény-és állat-világát. 43.éves korában halt meg Érsekújváron.

Fáy Dávid, Fáji (?) A Guyanai indiánok térítője 1753-ban érkezett Brazíliába. Éveken át igen szép eredményekkel működött az Amazonas környéki missziókban. A portugál király őt bízta meg a portugál érdekeltségű terület elhatárolásával a spanyol érdekekkel szemben. A kiűzetéskor portugál börtönbe került, halálra ítélték és kivégezték.

Ferder Fülöp 1745-ben a Sao Tome misszióban működött. A kiűzetéskor 1767-ben ő volt a Loreto misszió superiorja. 55 éves korában tért vissza Magyarországra.

Haller József Gróf, két évig térített Bolíviában, ahol a Cholo indiánok végül megették.

Hedry Márton Zemplénben született. 1748-ban Chilében találjuk, az Araucán indiánok között térít. Később az indiánok úzték el.

Kailing József Portugál területen működött.

Koncság Nandor (1703–1759) Budán született. 1730-ban Mexikóban találjuk, majd 1732-ben Kaliforniában, ahol mint geográfus kartográfiai munkát végez, feltérképezve a vidéket. Hegy- és vízrajzi térképpel bizonyítja, hogy Kalifornia tényleg egy félsziget. 1745-ben a Nuestra Señora de los Dolores del Norte alapítója. 1746-ban San Ignacio superiorja lesz, templomot épít, s téríti a Cochimies indián törzseket. 1751-ben megalapítja Santa Gertrudis-t 448 lélekkel. A Rio Colorado-n felhajózva térképet készít „Diario de Viajes de Californis” cím alatt. 1753-ban az összes mexikói misszió, redukció, vizitátorává nevezik ki. 1759-ban halt meg.

Limp Ferenc (1695–1770) Budán született. Hittérítő geográfus, Dél-Amerika földrajzát kutatja. 1732-ben San Juan Bautista misszióban működik. 1745-ben San Lorenzo misszió superiorja, itt fordul ellene a portugál politika. 1767-ben a kiűzetés a Yapeyu redukcióban találja. Néhány hónappal a kiűzetés után, 75 éves korában meghalt.

Lyro Ignác Nyitrai születésű. Spanyol területen működött, földrajzi munkássága ismeretes. 1767-ben őt is kiűzték.

Orosz László (1697–1773) Csicséren (Ung vm.) született, régi nemesi családból, mely visszamegy 1231-ig. Egyik őse Orosz Pál, II Rákóczi Ferenc tábornoka volt. P. Oroszt 1716-ban Nagyszombatban találjuk. 1722–23-ban már Sevilla-ban van. 1729. április 14-én érkezik Buenos Aires-be. Rövidesen a Cordobai egyetemen lesz tanár, majd

1734-ben Rómába megy, onnan Madridba, mint a paraguayi tartomány prokurátora. 1746-ban visszatér Argentínába könyvekkel, tanszerekkel, könyvnyomdával megrakodva. Eleinte a San Ignacio kollégiumban működteti a nyomdát. Számos kiadványt jelentet meg guarani és latin nyelven.- A kiűzés után a nyomda a Minos Exposito kórházba került. Itt lett kinyomtatva Argentina függetlenségének kikiáltása. - P. Orosz a kiűzés után, 1767-től haláláig Nagyszombatban a magyar szerzetesek életrajzát és alkotásait gyűjtötte és írta meg. Itt is halt meg.

Rátkay János (1647- ?) Pettauban (Stájerország) született. 1664-ben belépett a jezsuita rendbe. 1687-ben Sevilla-ba megy, majd onnan Nueva Mexico-ba, ahol búzát, zabot, európai gyümölcsöket és kerti növényeket honosított meg a Rio Colorado völgyében.

Reiter József 1747-ben Észak-Boliviában a Mojo indiánok között térített. 1767-ben kiűzték.

Réz János (1698-) 15 éven át Limában volt matematikai tanár. Nevéhez fűződik a tipikusan magyar tapasztott sövényfonatú, ún. borona-falak, tetők és mennyezetek meghonosítása Peruban. 1746-ban földrengés romba döntötte a limai székesegyházat, de P. Réz vezetése mellett az újjáépítés monumentális munkája eredményesen befejeződött és a székesegyház még ma is áll.

Szentmártoni Ignác (1718–1793) V. János portugál király küldte Brazíliába, mint földrajztudóst, csillagászt, kozmográfust és matematikust, hogy a portugál-spanyol vitatott határ-kérdést tanulmányozza. Kilenc-éven át végezte ezt a munkát. 30–35 ezer km-t hajózott végig az Amazonas folyón. Elkészítette Észak-Brazília első térképét. A Pombal-féle jezsuita-üldözés áldozataként Portugália földalatti börtönébe került. Később néhány társával együtt szerencsésen megmenekült és mint király udvari csillagász fejezte be életét.

Szerdahelyi Ferenc (1722- ?) Győrben született. 1748-ban érkezett Dél-Amerikába. A San Juan-misszióban működött, utána pedig Yapeyuban. A kiűzetés az Apostoles redukcióban érte.

Szluha János (1725–1803) Bárá Szluha János portugál érdekeltségű területen működött. Útleírása fennmaradt.

Zakariás János Több évig Madridban élt mielőtt Limaba (Peru) érkezett, ahol a Colegio San Martin-ban lett tanár.

III

ADALÉKOK AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN (USA) LÉTEZŐ RÓMAI KATOLIKUS MAGYAR LELKIPÁSZTORKODÁS TÖRTÉNETÉHEZ

1. Akron, ON, (Cleveland, e.m.) Jézus Szíve e. k. 1915; templom 1925

Rev. Solymár Oszkár 1915–18

Rev. Francis Boehnlein 1919–20

Rev. Francis Denes 1920–22

Rev. Pupinszky Nándor 1922–59

P. Cassidy Holbay, Opraem. 1959

Rev. Bartkó Alajos 1959–82

Rev. Iván László 1982–86

Rev. Balássy Géza, diakónus, 1977–86

Rev. Kótai Zoltán, – 1980

Rev. Zalotay József, 1987–92

Rev. R.E. Clancy, 1992-

P. Ligeti Angelus, OFM

ANGOL

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1974; Irányi pk. 1983; Miklósházy pk. 1989, 1990.

2. Albany, LA, (Baton Rouge, e. m.) Szent Margit e.k. 1910 .

MEGSZÚNT (Árpádhon Hung. Settlement) ?

3. Allentown, PA, (Allentown e.m.)Szent István e.k.; 1915; templom

Rev. Érdujhelyi Menyhért

Rev. Revák Ferenc

Rev.Varga István

Rev. Dietz Alajos

Rev. Paulotvits Róbert

Rev. Winkler Frigyes

Rev. Unger Lajos

Rev. Spaits György

Rev Érdujhelyi Menyhért

Rev. Vidócz István

Rev Nagy László

Rev. Molnár Antal

Rev. Jani György

Rev. W. Baver

ANGOL

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1974.

4. Alpha, NJ, (Metuchen e.m.) Magyarok Nagyasszonya, e. k. 1903

Rev. Radóczy Károly

Rev. Czirbuk József

Rev. Hlebik János

Rev. Vajda József

Rev. Vadas József

Rev. Edward O' Keefe

Rev. A. Luisine

ANGOL

5. Barberton, OH, (Cleveland, e. m.) Szentháromság e. k. 1911; templom 1925

Rev. Dénes Ferenc

Rev. Egner Emil

Rev. Pupinszky Nándor

Rev. Solymos Oszkár

Rev. Dénes Frenc

Rev. Popovics Péter

P. Tóth József, OFM

P. Biró Lőrinc, OFM

P. Kovács Athanáz, OFM

P. Dengl Miklós, OFM

P. Vitéz Baán, OFM

P. Dr. Mészáros György, OFM

P. Ciprán Károly, OFM

ANGOL

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1974; Irányi pk. 1983.

6. Beauty, KY, Szent István templom
MEGSZÚNT

7. Beaver Falls, PA, (Pittsburgh e. m.) Szent László e.k. 1924

Rev. Kovács Kálmán
Rev. Dr. Nyiri István
Rev. Dr. Komlóssy Miklós
Rev. Dr. Martinovich Sándor
ANGOL

8. Bethlehem, PA, (Altoona-Johnstown e. m.) Kapisztrán Szent János e. k. 1903

Rev. Várlaky Sándor
Rev. Kovács Lajos
Rev. Schimkó János
Rev. Moravetz István
Rev. Reszterics József
Rev. Molnár Antal
Rev. Jani György
Rev. Edward Bolez
ANGOL

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1974.

9. Bridgeport, CT, (Passaic g. k. e.m.) Szentháromság g. k. e.k. 1894.

Rev. Jackovics Mihály
Rev. Volkai Jenő
Rev. Dudinszky
Rev. Gajdics Éliás
Rev. Gorzó Bálint
Rev. Lukács János
Rev. Kovalcsik József
Rev. Gulyássy Emil
Rev. Orosz László
Rev. Dr. Rakaczky Andor, 1989-
MAGYAR

10. Bridgeport, CT, (Bridgeport, e. m.) Szent István e. k. 1896; 971-től Fairfieldhez csatolva

Rev. Csaba György
Rev. Madár János
Rev. Neurihrer Ödön
Rev. Csernitzky István, 1904-48
Rev. Bodnár Vince
Rev. Seregély Zoltán, -71
MEGSZÚNT

Rev. Frastacky Honor
Rev. Callahan Henrik
Rev. Andrassy Oresztes
Rev. Sütő Akos
Rev. Biró Benedek OFM

Rev. Fülöp Ferenc
Rev. Dr. Horváth Rezső

Rev. Geist Alajos
Rev. Láni Mátyás
Rev. Galambos József
Rev. Lengyel Imre
Rev. Lényi Vince
Rev. Tyler Jakab
Rev. Bodnár Vince
Rev. Kis Zoltán István
Rev. Weldon János
Rev. Sereghy Sándor

Lp. látogatás: P. Bangha B., SJ, 1921; Zadravetz, pk., 1924; P. Rayle J., SJ; P. Ecker SJ.; P. Ecker, SJ., P. Böhle K., OP; P. Badalik B., OP.

11. Brownsville, PA, (Greensburg e. m.) Jézus Szíve e. k. 1911; templom 1941

Rev. Paulovits Róbert
Rev. Soltész Béla
Rev. Tanos Imre
Rev. Stefurovszky
Rev. Németh Kálmán
Rev. Nyeste János

MEGSZÚNT Connelville-hez csatolva

12. Buffalo, NY, (Buffalo e. m.) Árpádházi Szent Erzsébet e. k. 1906; templom

Rev. Fröhlich János, 1914–20.

Rev. Böhm Károly

Rev. Szilágyi Oszkár

Rev. Dr. Zákány Gyula

Rev. Skrapits János +20

OLDALLAGOS

Rev. Miskovitz Pál

Rev. Szabó Gyula

P. Miskolczy Kálmán, SchP.

P. Juhász László, SJ.

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1974; Paskai bíboros, 1989; Miklósházy pk., 1994, 1996, 2000.

13. Buffalo, NY, (Buffalo e.m.) Piarista atyák, Praep. School, 1957

P. Gerencsér István, SchP.

P. Bátor István, SchP. – 1975

MEGSZÚNT

14. Carteret, NY, (Metuchen e. m.); Szent Erzsébet e. k.; 1914; templom

Rev. Szabó János 1914–20

Rev. Csáktornyai István

Rev. Dr. Hudecz Rudolf

Rev. Szabó József 1925–28

Rev. Csányi László 1928–34

Rev. Kiss Gyula 1934–37

P. Hajós Márk, OFM. 1937–46

Rev. Huber Antal 1946–64

Rev. Stultz Benedek

Rev. Primus Pompár

Rev. Molnár Rikárd

Rev. Chonkó János 1964-
Rev. Patrick H. Barrett
ANGOL

15. Chicago, IL, (Chicago e. m.) Magyarok Nagyasszonya e. k. 1904; templom
Msgr. Horváth Ernő, - 1953
MEGSZÚNT Szent István e. k.-hez csatolva.

16. Chicago, IL, (Chicago e. m.) Szent István Király e. k. 1934; templom 1938
Rev. Grosz Ferenc 1930-32
Rev. Nagy István József 1932-34
Rev. Kasztovszky Imre 1932-34
Rev. Wildinger Jakab 1938
Rev. Dr. Magyar József 1938-74
P. Mihályi Gilbert, Opraem 1974-
P. Eördögh András SJ. -91
Rev. Somos József 1991-91
Rev. Vas László 2000-
Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1974; Miklósházy pk., 1991.
MAGYAR

17. Chicago, IL, Parma (g. k. e. m.) Szent Péter és Pál g. k. e. k. 1925
Rev. Kovalchik József
Rev. Marina Gyula
MEGSZÚNT

18. Chicago, IL, (Parma g. k. e. m.); Szent Mihály g. k. e. k. 1925
Rev. Berek Basil
Rev. Gernat János
MEGSZÚNT

**19. Cleveland, OH, (Cleveland e. m.) Szent Erzsébet e. k. 1892; templom 1893; új
1922**
Rev. Böhm Károly 1892-07
Rev. Szepessy Gyula 1907-22
Msgr. Böhm Károly 1923-27 (†1932)
Msgr. Tanos Imre 1927-71
Rev. Dr. Záhorszky Gyula 1971-77
Rev. Dr. Nyeste János 1977-87
Rev. Örley Richárd 1987-88
Rev. Antal András 1988-
Rev. Wolf Edward
Rev. Viglász Gyula
P. Derecskey János, SJ 1963-64. (†1993)
Rev. Záhorszky Gyula 1965-71
Rev. Balássy Géza diak. 1977-80
Lp. látogatás: Prohászka pk.; 1904; Zadravetz pk.; 1924; Csernock bíboros; Mind-
szenty bíboros, 1945, 1974; Miklósházy pk., 1989.
MAGYAR

20. Cleveland, OH, (Cleveland e. m.) Szent Imre e. k. 1904; templom 1905

Rev. Soltész István 1904–08

Rev. Ferencz György 1936-

Rev. Szabó József 1908–12

Rev. Bartkó Alajos 1938-

Rev. Péter József 1912–15

Rev. Rátz János 1915–23

Rev. Dr. Kótay Zoltán 1966-

Rev. Tóth József OFM. 1923

Rev. Nyeste János 1975–77

Rev. Hartel József 1923–42 (†1942)

Rev. Bartkó Alajos 1942–43 (†1995)

Rev. Örley Richárd 1977-

Rev. Mundweil János 1943–65

Rev. Balássy Géza, diak., 1977-

Rev. Kárpi Ferenc 1965–83 (†1995)

Rev. Örley Richárd 1982–88 (†2001)

Rev. Siklódi Sándor 1988-

Lp. látogatás: Kisberk pk., 1971; Mindszenty bíboros, 1974; Lékai bíboros, 1976;
Irányi pk. 1983; Miklósházy pk., 1993, 19994, 1995.

MAGYAR

21. Cleveland, OH, (Cleveland e. m.) Szent Margit e k 1921; templom, új 1930

Rev. Róth Richárd 1918–21

Rev. Rickert Ernő 1921–27

Rev. Köller Endre 1927–65

Rev. Mundweil János 1965–68 (†1968)

Rev. Hoffmann Dezső 1968–72

Rev. Roskó László 1972-

Lp. látogatás: Shvoy pk.; Marcell M.; Zadravetz pk.; Mindszenty bíboros, 1974;.
Miklósházy pk., 1994.

MAGYAR

22. Cleveland, OH, (Parma g. k e. m;) Szent János g. k. e. k . 1892

Rev. Csurgovics János 1892–95

Rev. Dr. Szabó Simon

Rev. Maty

Rev. Orosz

Rev. Vajda

Rev. Lukacs

Rev. Csornák

Rev. Balog M.

Rev. Ivancsó

Rev. Tabakovics Ödön 1921–52.

Rev. Marika Gyula

Rev. Shereghy Basil

Rev. Bobák Sándor

ANGOL

23. Columbus, OH (Columbus e m) Szent László e. k. 1908, új templom 1957

Rev. Paulovics Róbert 1908–09

Rev. William Huber 1899-

Rev. Pivetz Miksa 1909–29

Rev. Kiss Ede
Rev. George Masely
Rev. Julius Kimetz 1929–48
Rev. Frank Richl, 1948–58

ANGOL

24. Connelssville, PA, (Greensburg e. m.) Szent Imre e. k. 1904

Rev. Lörík Béla
Rev. Bliesz Béla
Rev. Fényes László
Rev. Paulovits László
Rev. Bognár Pál
Rev. Rogovszki Honorát
Rev. Várlaky Sándor
Rev. Kovács Lajos
Rev. Érdujhelyi Menyhért 1918
Rev. Martinovich Sándor
Rev. Soltész Béla
Rev. Szabó Nándor
Rev. Nyeste János

ANGOL

25. Daisytown, PA, (Pittsburgh, e. m.) Mária Menybevitele, 1908; templom 1938

Rev. Kovács Kálmán
Rev. Érdujhelyi Menyhért
Rev. Szabó Nándor
Rev. Stefurovsky Gyula

MEGSZÚNT

26. Dayton, OH, (Cincinnati e. m.) Jézus Szent Neve e. k. 1909

Rev. Sommer 1906–08.
Rev. Polichek Károly 1908–21
Rev. Vojnich Dezső 1921–

ANGOL 1959-től

27. Detroit, MI, (Detroit e. m.); Szent Kereszt e. k.; 1905; templom?; új 1925

Rev. Klenner Hubert 1906–21.
Rev. Rickert Ernő 1921
Rev. Kovács Lajos 1921–27
Rev. Dr. Nagy Dezső 1927–41
Rev. Jakab András 1941–74
P. Csorba Domokos, OFM. 1974–82
P. Pocsai Vendel, OFM. 1982–93
Rev. Trapp 1993
P. Kiss Barnabás, OFM. 1994–

Rev. Bali István, 1936–69 (†1985)

P. Végvári Vazul, OFM. 1980
P. Pier Piusz, OFM. 1980
P. Páldeák Iván, OFM. 1980
P. Füzes József, OFM, 1982–
P. Füzér Julián, OFM 1984–93

MAGYAR

P. Sándor Albert, OFM Cap. 1993

P. Ligeti Angelus, OFM 1994

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1947, 1974; Lékay bíboros, 1976; Paskai bíboros, 1989; Miklósházy pk., 1990, 1992, 1995, 1997, 2000

28. Detroit, MI, (Parma g. k. e. m.) Keresztelő Szent János g. k. e. k. 1915.

Rev. Volkay Jenő

Rev. Bobák Sándor

P. Végvári Vazul, OFM 1980-

MEGSZÚNT

**29. Devon, PA, (Philadelphia, e. m.) Piarista atyák Prep. School-ja
ANGOL**

**30. DeWitt, MI, (Lansing e. m.) ferences atyák lelkigyakorlatos háza 1953; OFM
Custodia 1976-**

P. Füzér Julián, OFM

P. Mandl Maximilián, Ofm

P. Király Kelemen, OFM

P. Kilián Csaba, OFM

P. Thun Albin, OFM

MEGSZÚNT

31. Duquesne, PA, (Pittsburg, Byz e. m.) Szűz Mária e. k. 1918

Rev. Papp Sándor

Rev. Bobák Janos

MEGSZÚNT

32. East Chicago, IN, (Gary e. m.) Szentháromság e. k. 1906; templom

Rev. Bognár Pál

Rev. Sipos D. József

Rev. Skerl Alfons

Lp. látogatás: Miklósházy pk., pk. 1991, 1996

MAGYAR

33. Elizabeth, NJ, (Newark e. m.) Szent Péter és Pál e. k. 1916

Rev. Medvecky Alex

Rev. Koman Orestes

MEGSZÚNT

34. Elizabethtown, NC, (Raleigh e. m.) Szent Erzsébet e. k. 1915, 1964-ben lebontották

MEGSZÚNT

35. Elyria, OH, (Cleveland e. m.) Jézus Szent Szíve e. k. 1922; templom.

Rev. Zékány Tihamér 1941-

Rev. Barthó Alajos 1956-59

Rev. Viglász Gyula
ANGOL

Rev. G. Guschwan 1998?

35. Fairfield, CT, (Bridgeport e. m.) Szent Imre e. k. 1932; templom

Rev. Csernitzky István

P. Bíró Benedek, OFM. 1932–52 (†1952)

P. Deési Ipoly, OFM

Rev. Idrányi

Rev. Szöcs Dénes

Rev. Horváth István

P. Dr. Mészáros György

P. Slezák Imre, OFM

P. Németh Róbert, OFM. 1970–98 (†1998)

P. Pinthye Lajos, OFM. 1998-

MAGYAR

37. Fairport Harbor, OH (Cleveland e. m.) Páduai Szent Antal e. k. 1887; templom

Rev. Demkó Zoltán

Rev. Viglász Gyula

Rev. Olejnyik György 1959–75

Rev. Peter Mihalec 1999?

ANGOL

38. Farrel, PA, (Erie e. m.) Szentháromság e. k. 1915; templom

Rev. Fojtán József 1911–16

Rev. Csizmadia Pál 1916–17

Rev. Bognár Pál 1917–19

Rev. Major Dezső 1919–35

P. András Jeromos, OFM. 1935–53

P. Szöcs Dénes, OFM. 1953–61

P. Vitéz Baán, OFM. 1961-

P. Kecskés József, OFM

P. Dr. Mészáros György, OFM

P. Kelemen Konrád, OFM

Rev. John Boeckman, 1999-

Lp. látogatás: Shvoy pk.

ANGOL

39. Flint, MI, (Lansing e. m.) Szent József e. k. 1917

Rev. Nagy Dezső

Rev. Csáky Antal

P. Gál Gedeon, OFM.

P. Blihar Barnabás, OFM.

P. Mandl Maximilán, OFM. 1947–53

P. Dohányos Domonkos, OFM.

P. Kertész Tamás, OFM. 1953–64.

P. Illés Ede, OFM.

P. Ferenczy Ipoly, OFM. 1964–67

P. Juhász Gusztáv, OFM.

P. Thun Albin, OFM. 1967–76

P. Király Kelemen, OFM.

Oltáriszentség templomhoz csatolva
P. Kiss Máté, OFM. 1976-
ANGOL

P. Krupa Sándor, OFM.
P. Lenner Jenő, OFM.
P. Tarcsafalvy Anaklét, OFM.
P. Végvári Vazul, OFM.

40. Gary, IN, (Gary e. m.); Szent Imre e. m. 1911, templom

Rev. Bognár Pál
Rev. Fekete
Rev Major Dezső
Rev. Varga
Rev. Érdujhelyi Menyhért 1914-16
Rev. Tóth József 1916-27
Rev. Németh József 1927-32 (†1932)
Rev. Sipos József 1932-35
Rev. Györfi Géza 1935-60
P. Kiss Máté, OFM. 1960-70
MEGSZÜNT

Rev. Vrabély István
Rev. Varga István

41. Hazelton, PA, Szent László kápolna

Rev. Csizmadia Pál
MEGSZÜNT

42. Homestead, PA, (Pittsburgh e. m.) Árpádházi Szent Margit e. k. 1924; templom

Rev. Dr. Nyíri István 1924-28
Rev. Dr. Martinovics Sándor 1928-32
Rev. Körössy Endre 1932-34
Rev Dr. Soltész Béla 1934-43
Rev. Shulcz Benedek 1943-44
Rev. Dr. Nyíri István 1944-
MEGSZÜNT

43. Irving, TX, Our lady of Texas Ciszterci Apátság, 1963. Magyar misszió

P. Dr. Nagy Anzelm, OCist 1963-
P. Dr. Farkasfalvy Dénes, OCist. apát
MAGYAR

P. Balás Dávid, OCist.
P. Chladek Menyhért, OCist.
P. Csizmazia Placid, OCist. (†1999)
P. Ferenczi György, OCist (†1999)
P. Hardi Gilbert, OCist. (†2000)
P. Kereszty Rókus, OCist.
P. Kimecz Alajos, OCist.
P. Kis-Horváth Paszkál, OCist.
P. Kovács Máté, OCist.
P. Lackner Béda, OCist.
P. Lékai Lajos, OCist. (†1994)
P. Lelóczky Gyula, OCist.

P. Márton Bernát, OCist.
P. Monostori Bánk, OCist.
P. Nagy Mózes, OCist.
P. Rábay Kristóf, OCist. (†1999)
P. Szarka Boldizsár, OCist. (†2000)
P. Szödényi Denjén, OCist. (†1998)
P. Zimányi Rudolf, OCist. (†1994)

Lp. látogatás. Miklósházy pk. 1994.

44. Irvington, NJ, (Newark e. m.) Nagyboldogasszony e. k. 1907; templom

Rev. Böhm Károly
Rev. Kubinyi Viktor
Rev. Bognár Pál
Rev. Sasváry Ferenc
Rev. Sütő Ákos
Rev. Ditelján István
Rev. Molnár Richárd
P. Benignus, OSB
Rev. Dr. Pogány György 1957- új kápolna 1967
MEGSZÚNT

45. Joliet, IL, Szent István kápolna, 1911

Rev. Ádám József 1950-77.
MEGSZÚNT

46. Johnstown, PA, (Altoona e. m.) Szent Imre e. k. 1905 templom.

Rev. Chernitzky István
Rev. Rácz János
Rev. Kovács Sándor
Rev. Fényes László
Rev. Péter József
Rev. Neuhrirer Ede
Rev. Sasváry Ferenc (†1947)
Rev. Talabér György
Rev John J. Marshall
ANGOL

47. Kulmont, PA, (Harrisburg, e. m.) Szűz Mária e. k. 1909

Rev. Petrovics József 1949?
MEGSZÚNT

48. Lackawanna, NY, (Buffalo, e. m.) Nagyboldogasszony e. k. 1918; templom

Rev. Bognár Pál
Rev. Várady Antal 1921-23
Rev. Dr. Zákány Gyula 1923-46
Rev. Szabó Gyula 1946-

Rev. Dr. Oláh Tóth Antal 1970-

Rev. Miskolczy Kálmán, SchP1986-

Lp. látogatás: Haász pk., 1949; Mindszenty bíboros,. 1947, 1974.

MAGYAR

49. Leechburg, PA, (Greenburg e. m.) Mária Mennybevitele, e. k. 1917; templom

Rev. Varga István 1917-24

Rev. Réti János 1924-28

Rev. Körösi Endre 1928-32

Rev. Olkó Imre 1932-36

Rev. Dr. Nyíri István 1938-44

Rev. Horváth Jenő 1944-54

Rev. Nyeste János 1954-63

Rev. Tamilowsky József 1963-74

Rev. Robert Byrnes

ANGOL

50 Lorain, OH, (Cleveland e. m.) Szent István e. k. 1890; templom; Szent László e. k. 1905

Rev. Brunkala József

Rev. Böhm Károly

Rev. Paulovits Róbert

Rev. Messerschmidt Géza

Rev. Hegyi Antal

Rev. Szabó József 1905-10

Rev. Egner Emil 1910-11

Rev. Soltész István 1911-13

Rev. Liktör András 1913-14

Rev. Köller Endre 1914-27

Rev. Rickert Ernő 1927-48

Rev. Dr. Demkó Zoltán 1946-66

Rev. Demetzky Sándor 1966-89

Rev. Patrick Shields 1989-

Lp. látogatás; Mindszenty bíboros 1974.

ANGOL

Rev. Kóczán Boldizsár

Rev. Viglász Gyula

Rev. Ferenc György

Rev. Frankó Ede

Rev. Kárpi Ferenc

Rev. Denka Ferenc

Rev. Megyer József

Rev. Olejnyik György

51. Lorain, OH, (Parma g. k. e. m.) Szent Mihály g. k. e. k. 1903; templom

Rev. Petrick István

Rev. Skinta István, OSBM. 1961-66

Rev. Rakaczky Basil, OSBM 1966-69

Rev. Németh Imre 1969-72

Rev. Pajtás Bertalan 1971-76

Rev. Huszti Mihály 1976-

Rev. James Batscha 1998

ANGOL

51. Los Angeles, CA, (Los Angeles e. m.) Szent István e. k. 1928; templom 1930

Rev. Láni Mátyás 1928–54	Rev.	Dr. Gerencsér István 1948–50
Rev. Edward Wade 1954–57		Rev. Armado Salazar 1951–52
Rev. Arnold Biedermann 1957–66		Rev. Nagy József 1952–57
Rev. Boniface Slawik 1966–67		Rev. Luke Lynch 1955–56
P. Horváth Benedek, OPraem. 1967–90(+98)	Rev.	Paul Farrell 1956–57
P. Rettig H. József, OPraem. 1990-		Rev. Doman Imre 1956–57
MAGYAR		Rev. Edelényi Achilles 1957–58
		Rev. Biedermann Arnold 1957
		Rev. Semjén Vendel 1958
		Rev. Gerencsér Pál 1959
		Rev. Laczkovits József 1959–62
		Rev. Thomas Oefelin 1959–61
		Rev. Dénes Gergely 1961–63
		Rev. Dalos Patrick 1962
		Rev. Horváth Bendek, OPraem 1962–67
		Rev. Zsurkay János 1964–66
		Rev. Szigeti Endre 1965–67
		Rev. Kazimir Bobrowski 1966–67
		Rev. Parker László, OPraem. 1967
		Rev. Gyöngyös Márton 1967–70
		Rev. Wilhelm Sermon 1970–71
		Rev. John Kranewitter 1971–73
		Rev. Paul Müller, 1973
		Rev. Christoph Wrembek 1973–74
		Rev. Franz Unger 1975
		Rev. Robert Hodges 1975-

Lp. látogatás: P. Lischerong, SJ.; P. Ryle J.SJ.; Shwoy pk.; P. Böhle, K. OP.; P. Badalik, B. OP; Miklósházy pk., 1990, 1997.

52. Matawan, NJ, (Passaic g. k. e. m.) Máriapócs Kegyhely. 1964

P. Rakaczky Basil, OSBM. 1964–66

P. Skinta István, OSBM. 1966–71

P. Erdei József, OSBN. 1971- Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1973; Irányi pk. 1983; Miklósházy pk. 1992, 1993.

MAGYAR

53. McAdoo, PA (Allentown e. m.) Szent István e. k.

Rev. Repcsik Pál

Rev. Molnár Antal

MEGSZŰNT

54. McKeesport, PA, (Pittsburgh e. m.) Szent István e. k. 1889; templom

Rev. Kovács Kálmán 1899–1927

Rev. Réthy János 1927–46

Rev. Kató István 1962-? Lp. látogatás: Miklósházy, pk. 1990.

MEGSZÚNT

55. McKeesport, PA, (Pittsburgh Byz. e. m.) Transfiguration g. k. e. k. 1913

Rev. Papp Sándor

Rev. Bobák János

MEGSZÚNT

56. Milwaukee, WI, (Milwaukee e. m.) Szent Imre e. k.; 1919; templom

Rev. Bognár

P. Blihár Barnabás, OFM.

P. Füzér Julián, OFM.

P. Forró Alpár, OFM.

P. Ferenczy Ipoly, OFM.

P. Dohányos Domonkos, OFM.

P. Kertész Tamás, OFM.

P. Borsy György, OFM . 1970-

P. Kriegler Béla, SchP.

Lk. látogatás: Irányi pk. 1983.

MEGSZÚNT

57. Newark, NJ, (Newark, e. m.); Máriamenybevitale

Rev. Molnár Richard, OFM.

MEGSZÚNT

58. New Brunswick, NJ, (Metuchen e. m.) Szent László e. k. 1904; templom 1905.

Rev. Szeneczey János 1904-20

Rev. Radóczy Károly 1920-23

P. Kalmár Özséb, OFM. 1923-28

P. Lombos László, OFM. 1928-31

P. Bende Szaniszló, OFM. 1931

P. Raffinszky Romuald, OFM. 1931-32

P. Hajós Márk, OFM. 1932-37

P. Kiss Szaléz, OFM. 1937-41

P. Bódy Kapisztrán, OFM. 1941-57

P. Borsy György, OFM. 1957-70

P. Füzér Julián, OFM. 1970-84

P. Kiss Máté, OFM. 1984-

P. Paul Rotondi, OFM. - 98

P. Polgár Kapisztrán, OFM. 1998-

MAGYAR

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1973; Miklósházy pk. 1990, 1992, 1994.

59. New Brunswick, NJ, (Passaic g. k. e. m.) ; Szent József g. k. e. k. 1912; templom 1916

Rev. Lukács János 1914-23

Rev. Kubek Antal 1923-
Rev. Kossey Gábor
Rev. Fedas Teodor 1938-
Rev. Kovalcsik
Rev. Dunda Ernő 1948-
Rev. Roskovics Konstantin
Rev. Homa József 1961-
Rev. Éles Ferenc 1970-
Rev. Homa József
P. Skinta István OSBM. 2000-

MAGYAR

60. New York, NY, (New York e. m.) Szent István e. k. 1902; templom 1928

Rev. Perényi László 1904-07
Rev. Kovács Kálmán 1907-11
Rev. Fröhlich János 1911-22
Rev. Kemenes István 1922
P. Peéri Bonaventura, OFM. 1922-33
P. Terence McNally, OFM. 1933-48.
P. Szlezák Imre, OFM. 1948-
P. Timkó Metód, OFM.
P. Csorba Domonkos, OFM. 1982-

Lp. látogatás: P. Bangha B. SJ., 1922; Zadravetz, pk., 1922; Csiszarik pk., 1927;
Csernoch bíboros, 1928; Mindszenty bíboros, 1947, 1974; Irányi pk 1983; Mik-
lós házy pk. 1990, 1991, 1992, 1993, 1994; Paskai bíboros, 2000; Seregély érs. 2001.

MAGYAR

61. New York, NY, (Passaic g. k. e. m.) Szent Kereszt Felmagasztalása g. k. e. k. 1938

Rev. Szabó Miklós
Rev. Roskovics Konstantin
Rev. Éles Ferenc
Rev. Poratinszky István
P. Erdei József, OSBM.
P. Skinta István, OSBM.
P. Szabó Marcel, OSBM.
P. Végvári Vazul, OFM.

ANGOL

62. Northhampton, PA, (Allentown e. m.) Magyarok Nagyasszonya e. k. 1907; templom

Rev. Zrinyi Károly
Rev. Solymos Oszkár 1907-10
Rev. Paul Sommer
Rev. Repcsik Pál 1921-50
Rev. Joseph May 1950-
Rev. Vidóczy István

Rev. Ed Schwartz 1998
ANGOL

63. Norwalk, CT, (Bridgeport, e. m.) Szent László e. k. 1907; templom
Rev. Degman József
Rev. Csernitzky István 1913-
Rev Lengyel Imre 1933-77
Rev. Edwin Burke 1977-
ANGOL

64. Passaic, NJ, (Paterson e. m.) Szent István e. k. 1902; templom
Rev. Messerschmiedt Géza 1902-12
Rev. Schimkó János 1912-14
Rev. Kovács Lajos 1914-15
Rev. Marczinkó József 1915-32
P. Raile Jakab, SJ. 1932-33 (†1949)
Rev. Gáspár János 1933-63 Rev. Molnár Antal
Rev. Dunay Antal 1963-77
Rev. Dr. Török Béla 1977-91
P. Mustos István, SchP. 1991-
Lp. látogatás: Irányi pk. 1983; Miklósházy pk. 1990, 1992, 1993, 1994, 1998.
MAGYAR

65. Perth Amboy, NY, (Metuchen e. m.) Magyarok Nagyasszonya e. k. 1902; templom 1912
Rev. Radóczy 1902-
Rev. Kovács Lajos 1906-07
Rev. Gross Ferenc 1907-
Rev. Horváth Lőrinc
Rev. Horváth István 1957-
Rev. John Alvarado
ANGOL

66. Perth Amboy, NY, (Passaic g. k. e. m) Szent Mihály g. k. e. k . 1914
Rev. Kovalszky Viktor 1913-
Rev. Szabó Miklós 1932-46
Rev. Gajdos Albert 1946-73
P. Skinta István, OSBM. 1973-
P. Rakaczky Basil, OSBM. 1974-
MAGYAR

67. Philadelphia, PA, (Philadelphia e. m.) Jézus Szent Szíve e. k. 1913
Rev. Várlaky Sándor
Rev. Horváth Lőrinc 1913-16
Rev. Tományi Ferenc 1919
Rev. Schaffer Sándor 1916

Rev. Paulovits Róbert 1917-
Rev. Neuriehrer Ödön
Rev. Frenkowski Pál
Rev. Unger Lajos
Rev. Kemenes István
Rev. Dr. Mihalik István
Rev. Spaits György 1960-77
MEGSZÚNT

68. Pittsburgh, PA, (Pittsburgh e. m.) Szent Anna e. k. 1914; templom 1925

Rev. Major Dezső 1914-18.

Rev. Érdűhelyi Menyhért
Rev. Kovács Lajos
Rev. Varga István 1921-33
Rev. Morgan Tamás 1933
Rev. Komlóssy Miklós 1933-40
Rev. Dizmacsek Ferenc 1940-73
Rev. Bolváry Pál 1976-92
(1992- St. Stephen-hez csatolták.)
MEGSZÚNT

Rev. Dizmacsek Ferenc 1934-
Rev. Koller Ignác 1944-
Rev. Kubacky Mihály 1944-48
P. Jordan Emil, OSB. 1948
Rev. Hoffer Lipót 1949-
Rev. Horváth Benedek, Opraem 1954-
Rev. Molnár Zsigmond 1957-
Rev. Cronin Ferenc 1961-
Rev. Harrigan 1964-
Rev. Bolváry Pál, OSPE. 1973-76

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1974; Irányi pk, 1983; Miklósházy pk., 1990, 1993.

69. Pocahontas, VA, (Richmond e. m.); Szent Erzsébet e. k. 1896; templom

Rev. Emil Olivier 1896-1905
P. Anthony Hoch, OSB. 1905-31
Rev. Egan, 1931-34.
Rev. John A. McNulty 1934-
Rev. Eugene Weber. 1942-4.
Rev. Danil O'Brady 1998?
MEGSZÚNT

70. Portage, PA, (Altoona e. m.) Keresztelő Szent János e. k. 1923; templom

Rev. Sasváry Ferenc 1923-26
Rev. Andrásy Béla
Rev. Egne Emil
Rev. Csertő Jakab
Rev. Csiz János
Rev. Bónis Arkangelus
P. Kafka Sergius, OFM. 1937-
P. Mészáros György, OFM
P. Hegyi Péter, OFM.
P. Tornay Péter, OFM.
P. Kecskés József, OFM
P. Kelemen Konrád, OFM.

P. Vadas József, OFM.

Rev. Ronald Yogus

ANGOL

71. Portola Valley, CA, (San Francisco e. m.) Woodside Priory School, 1956; kápolna

P. Jávör Egon, OSB. 1956-

P. Horváth Pius, OSB

P. Hites Kristóf, OSB. 1960-94

P. Németh Maurus 1994-

MAGYAR Lelkésztség a San Francisco Bay környékén

Lp. látogatás: Miklősházy pk. 1990, 1997.

72. Raelford, NC, (Raleigh e. m.) Magyarországi Szent Erzsébet e. k.; 1959; templom

Rev. Walter Back

ANGOL

73. Roebling, NJ, (Trent e. m.) Nagyboldogasszony e. k. 1914; templom

Rev. Csizmadia Pál

Rev. Horváth Lőrinc

Rev. Gross Ferenc 1921-

P. Gerencsér Tarzicius, OFM1944-

P. Füzér Julián, OFM. 1950-60

P. Forró Alpár, OFM.

P. Edmund Illés, OFM.

P. Lenner Jenő, OFM.

P. F. Walter, OFM. 1998- Lp. látogatás:Miklősházy pk. 1990.

ANGOL

74. St. Louis, MS, (St. Louis e. m.) Szent István e. k. 1933; templom

Rev. Gyarmathy János 1933-37

Rev. Vrabély István 1957-62

Rev. Skerl Alfons 1962-70

Rev. Dr. Mihályi Gilbert, OPraem,1971-

Rev. Furák Tibor, OFM.

Rev. Somos József 1978-91

Lp. látogatás: Miklősházy pk. 1991

MEGSZÜNT

75. San Francisco, CA, (San Francisco e. m.) Szent István misszió, 1952

Rev. Dr. Jaszovszky József 1952-85 1985- folytatódik bencés atyákkal Portola Valley-ban

MAGYAR

76. Scranton, PA, (Scranton e. m.) Szent István e. k. 1908
Rev. Zrinyi Károly -1963.
MEGSZÜNT

77. Silverado, CA, Szent Mihály premontrei apátság, 1961
P. Horváth Ellák, OPraem.
P. Gelencsér Pál, OPraem.
P. Parker Keresztessy László, OPraem, Abbot emeritus
P. Rudnay Kelemen, OPraem.
P. Szántó Hubert, OPraem.
ANGOL

Lp. látogatás: Miklósházy pk. 1990, 1997

78. South Bend, IN, (Forth Wayne-South Bend e. m.) Szent István e. k.. 1900;
templom
Rev. Bíró Mihály 1900-
Rev. Fröhlich János 1907-11
Rev. Kubinyi Viktor 1911-
Rv. Kovács Lajos
Rev. Várlaky Sándor 1912-
Rev. Horváth György 1915-
Rev. Horváth Lőrinc 1916-
Rev. Wenckheim Frigyes 1922-
P. Bíró Lőrinc, OFM. 1927-
P. Kukla Tarzicius, OFM. 1930-
P.Thiel Teofil, OFM.
P. Snetzer Konrád, OFM.
Rev. Horváth József 1944-
Rev. Péterffy Gedeon
(Elmer Peterson)
MEGSZÜNT
Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1947.

79. South Bend, IN, (Forth Wayne - South Bend e. m.) Magyarok Nagyasszonya e.
k. 1921; új templom 1949
Rev. Horváth Lőrinc
Rev. Miller Pál
Rev.Győrffy Géza 1921-35
Rev.Msgr. Szabó János 1935-91?
Rev. T. Wak
Rev. Molnár Antal
Lp. látogatás: Miklósházy pk. 1996
MAGYAR

80. South River, NJ, (Metuchen e. m.) Szent István vértanu e. k. 1907; templom
Rev. Kubinyi Viktor 1906-09
Rev. Csizmadia Pál 1912-15

Rev. Dr. Szabó János 1915–18
Rev. Rogovszky Honorát 1917–21
Rev. Bor Sándor 1939–49
Rev. Vadas József 1949–51
Rev. Poór Albert 1950–
Rev. Glenn Comandini 1998–
ANGOL

81. Throop, PA, (Scranton, e. m.) Nagyboldogasszony e. k. 1895; templom
Rev. Gáy János 1904–05
Rev. Hirling József 1905–06
Rev. Fényes Lajos 1906–
Rev. Zrinyi Károly
Rev. Csizmadia Pál
Rev. Rácz János
Rev. Szabó József
Rev. Hlebik János
Rev. Kutka Sándor
Rev Csizmadia Pál
Rev. Moravetz István
Rev Bognár Pál
Rev. Szabó József
Rev. Frastaczky Honorius
Rev. Csáthy Antal 1924–27
Rev. Horváth Rudolf 1927–29
Rev. Galambos József 1929–55. (†1955)
Rev. Neil A. Durso 1955–1966
Rev. Leo M. Gardzalla 1966–70
Rev. Ostrovski József 1970–
ANGOL

82. Toledo, OH, (Toledo e. m.) Szent István e. k ; 1899; templom
Rev. Paulovics Róbert 1989–1905
Rev. Eller Ferenc 1905–08
Rev. Simkó János 1908–11
Rev. Messerschmidt Géza
Rev. Szilágyi Oszkár
Rev.Solymos Oszkár
Rev. Eördögh Elemér 1913–55. (†1955)
Rev. Pintér Sándor 1955–
Rev. Hernády István
Rev. Frank Eckart Lp. látogatás: Miklósházy pk. 1996.
ANGOL

83. Toledo OH, (Parma g. k. e. m.) Szent Mihály g. k. e. k.
Rev. Beretz Basil

Rev. Szabó Miklós
ANGOL

84. Trenton, NJ, (Trenton e. m.) Szent István e. k.; 1903; templom
Rev. Eller Ferenc 1903–05
Rev. Radóczy Károly 1905–20
Rev. Dr. Szabó János 1920–34
Rev. Csányi László 1932–37
Rev. Kish Gyula 1937–64 (†1964)
Rev. Siska Ernő
Rev. Lenner Jenő, OFM.
P. Mustos István, SchP.
Rev. Francis Zalewski 1998
Lp. látogatás: Miklósházy pk. ?
ANGOL

85. Trenton, NJ, (Passaic g. k. e. m.) Szent Miklós e. k. 1917; templom
Rev. Lukács János
Rev. Mackov József 1949–71
Rev. Kerényi Péter 1971–73
P. Skinta Isván, OSBM.
MAGYAR

86. Tranger, PA, (Greensburg e. m.) ; 40 Vértanu e. k.
Rev. Ujlaky János, OSB.
Rev. Joel Lieb, OSB. 1998
ANGOL

87. Washington, DC, (Washington, e. m.) Magyar Katolikus Közösség 1954
Dr. Irányi László, SchP. 1923–1987(†) a külföldön élő r.k. magyarok első püspöke,
983–87
Rev. Dr. Zalotay József 1992–98(†1998) P. Csorba OFM
OLDALLAGOS P. Mustos, SchP.
Lp. látogatás: Miklósházy pk.1990, 1992

88. Windber, PA, (Altoona, e. m.) Szűz Mária e. k. 1914; templom 1919
Rev. Paulovics Róbert 1914–16
Rev. Folytán József 1916–22
Rev. Dr. Mosonyi Lipót 1922
Rev. Horváth Lőrinc 1923–28
Rev. Dr. Nyíri István 1928
Rev. Kasztovszky Imre 1928
Rev. Egner Emil 1928–30
Rev. Tamás Lajos 1930
Rev. Csiz János 1930–38
(Lorettoi OFMConv.) 1939

Rev. Hegedüs István 1940–55
P. Dr. Mészáros György, OFM 1956–57
Rev. Kugler Gottfried, OFM. 1957–68
P. Vadas József, OFM. 1968-
P. László Sylvan, OFM. 1975?
Rev. Leonard Voytek 1990?

ANGOL

89. Woodbridge, NJ, (Metuchen e. m.) Kármelhegyi Boldogasszony e. k. 1921;
templom új templom 1960

Rev. Szmoliga Béla 1921-
Rev. Hudecz Rudolf 1921–25
P. Feisz Hugolin, OFM.
Rev. Lényi Vince 1934–64 (†1966)
Rev. Kázmér Tamás
Rev. Vincze Mihály 1964-
Rev. Vincent Cornejo 1998

ANGOL

90. Yonkers, NY, (New York e..m.); Árpádházi Szent Margit e. k. 1928; templom

Rev. Dr. Kiss András 1921–22
Rev. Csisz János 1923–27
Rev. Dávid Ferenc 1928–60
Rev. Surányi Lajos 1960–68
P. Radányi Rókus, SJ. 1970–73
P. Kish Gábor, SJ. 1973–95

OLDALLAGOS

Rev. Juhász Lajos, diak .admin 1995-
P. Csorba Domonkos, OFM
P. Mustos István, SchP.
P. Hegyi Márton, SJ.
Rev. Miskei László

Lp. látogatás: Shvoy pk., 1937; Mindszenty bíboros, 1974; Miklósházy pk.1991,
1994.

**91. Youngstown, OH, (Youngstown e. m.) Szent István e. k. 1905; templom 1910,
1955**

Rev. Kropács János, 1905-
Rev. Böhm Károly
Rev. Folytán József 1907-
Rev. William Galena
Rev. Fekete Ferenc
Rev. Bognár Pál 1912-
Rev. Marczinkó József 1913–15
Rev. Kovács Lajos
Rev. Várlaky Sándor - 1931
P. Biró Lőrinc, OFM 1931–46

Rev. Molnár Raymond
Rev. Dr. Horváth Miklós
P. Mészáros György, OFM.
Rev. Türk János
Rev. Türk József
P. Horváth István, OFM.
Rev. Szöcs Dénes
Rev. Török Dezső
Rev. Varga István

Rev. Vaskó János, 1960
Rev. Turk János, 1960–64
Rev. Török Dezső 1964-
Rev. Melvin Rusnak 1998?

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1947, 1974.

91. Youngstown, OH, (Youngstown e. m.) ; Magyarok Nagyasszonya e. k. 1929;
templom; új templom 1950

Rev. Dr. Nyíri István 1928–34
Rev. Mindweil János 1934–43
Rev. Frankó Ede 1943–48
P. Kukla Tarzicius OFM. 1948
P. Hegyi Péter OFM. 1948–61
P. Idrányi Imre, OFM. 1961–62
P. Vadas József, OFM. 1962–65
P. Dengl Miklós, OFM. 1965–70
P. Kecskés József, OFM. 1970–73
P. Vitéz Baán, OFM. 1973-?
P. John Reiss, OFM. 1998-

Lp. látogatás: Mindszenty, 1974; Irányi pk. 1983; Miklósházy pk. 1990.
ANGOL

92. Youngstown, OH, (Pittsburgh Byz. e m.) Szent György g. k. e. k. 1917, temp-
lom, új 1968.

Rev. Papp Sándor 1917–19
Rev Suba Ernő 1919–27
Rev Mackov, 1927
Rev. Kovalsky
Rev. Poratunsky István 1940
Rev. Punykó Sándor 1949
Rev. Loya János 1962
Rev. Yackanich Jenő
Rev. Loya Dániel
ANGOL

1. Abbotsford, BC, (Vancouver, e.m.)

Rev. Dr. Csáky Benjamin 1925

MEGSZÚNT

2. Armstrong, BC, (Okanagan Valley)

MEGSZÚNT

3. Brantford, ON, (Hamilton e.m.) 1913

OLDALLAGOS Ellátva Hamiltonból

4. Calgary, AB, (Calgary e.m.) Arpádházi Szt. Erzsébet, 1950, templom 1953, új 1963

Rev. Dallos Ferenc 1950–59

Rev. Makkó Lajos (Tűz T.) 1959–63

P. Hajdusik Tarzicius 1963–70(†)

Rev. Horváth Miklós 1963–69

Rev. Molnár István 1970–96(†2001)

Záchfalvy István

Rev. Dr. Záchfalvy István 1996-

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1973; Miklósházy pk. 1990, 1996.

MAGYAR

5. Courtland, ON, (Toronto ep.) Szt. György g. k. e. k. 1950, templom 1956

Msg. Dr. Papp György

Rev. Dr. Nyika Béla 1957–59

P. Erdős József, OSBM. 1959–62

P. Rakaczky Basil, OSBM. 1962–63

P. Erdei József, OSBM. 1963–69

P. Bodnár István 1969–76

Rev. Dr. Rakaczky Andor 1976–86

Msg. Bodnár István 1986 -

Lp. látogatás: Miklósházy pk. 1990.

MAGYAR

6. Courtland, ON, (London e. m.) Szt. László r. k. e. k. 1950, templom 1952.

P. Cser László, SJ . 1949–53

P. Ugrin Béla, SJ. 1952–53

P. Ugrin Béla, SJ. 1953–67

P. Havas János, SJ. 1954–56

P. Máté József, SJ. 1967–72

P. Solymár János SJ 1956–58

P. Csilla Rajmond, SJ . 1972–74

P. Kish Gábor, S.J. 1958–63

P. Beőthy Tamas, SJ. 1974–79

Br. Feigl Rudolf, SJ. 1958–73

P. Bourdeaux Otto, SJ. 1979–82

P. Eördögh András, S.J 1963–66

P. Eördögh András, SJ. 1982–85

P. Zámbo Lajos, SJ. 1967

P. Csókay Károly, SJ. 1985

P. Beőthy Tamas, SJ. 1968–74

P. Kővári Károly, S J 1985–96

Br. Póta László, SJ. 1973–78

P. Kish Gábor, SJ. 1996–98

P. Kiss Lajos, SJ 1973–78

Rev. Msgr. Bodnár István 1998-

Lp. látogatás: Paskai bíboros, 1998; Miklósházy, pk. 1990, 1991, 1992, 1997, 2000
OLDALLAGOS

7. Edmonton, AB, (Edmonton e.m.) Szt. Imre e. k. 1958, templom 1988?

P. Hámor József, SDB. 1957-93(†1999) P. Gombos Mihály, SDB. (†2000)

P. Luc Lantage, SDB 1993-

Rev. Tunya Lajos 1999-2000

P. Joseph Occhio, SDB. 1993-99

P. Wieslaw Nazaruk, OMI 2000-

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1974; Miklósházy, pk. 1990, 2000, 2001.

ANGOL

8. Hamilton, ON, (Toronto, ep.) Szt. Mihály g. k. e k. 1949, templom 1973

Msgr. Dr. Papp György 1949-76

Rev. Dr. Girhiny János 1976-

Rev. Barna Sándor 1981-87

Rev. Deák István 1988-98

Rev. Deák Miklós 1998-

OLDALLAGOS Ellátva Wellandról.

Lp. látogatás: Miklósházy pk. 1996.

9. Hamilton, ON, (Hamilton e. m.) 1944, templom 1949

P. Iványi Kázmér, OFMConv. 1945-46 P. Simor György, SJ. 1952

Rev James A. Ford 1946

P. Tőreki Ödön, SJ. 1952

Rev. ajós Márk, OFMConv. 1946-51

P. Jaschko Balázs, SJ. 1953-55

P. Virág Andor, SJ. 1951

P. Bielek József, SJ 1958-63

P. Fodor (Jaschko) Pál 1951-53

Br. Feigl Rudolf, SJ. 1957-58

P. Szeder Mihály, SJ. 1953-58

Br. Póta László, SJ. 1959-61

P. Békési István, SJ. 1958

Br. Oláh István, SJ. 1965-66

P. Solymár János, SJ. 1958-66

Br. Juszel István, SJ. 1968-69

P. Kish Gábor, SJ. 1966-73

P. Beőthy Tamás, SJ. 1966-68

P. Eördögh András, SJ. 1973-81

P. Orbán Miklós, SJ. 1971-74

P. Békési István, SJ. 1981-82

P. Bóday Jenő, SJ. 1973

P. Csilla Rajmond, SJ. 1982-84

P. Moltesz József, SJ. 1974-75

P. Kővári Károly, SJ. 1984-85

P. Bóday Jenő, SJ. 1976-79

P. Fülöp József, SJ 1985-01

P. Nagy Ferenc, SJ. 1981-86

Rev. Pesznyák Béla 2001-

P. Sajgó Szabolcs, SJ. 1984-86

P. Kiss Lajos, SJ. 1989-90

P. Molnár Miklós, SJ. 1991-93

MAGYAR

Lp. látogatás: Mindszemty bíboros 1947; Seregély érsek 1997; Miklósházy pk. 1990, azután évente.

10. Lethbridge, AB, (Calgary e. m.) 1901?

MEGSZÜNT

11. London, ON, (London e.m.) St. Stephan e. k. 1964, templomok 1964, 1976, 1981

P. Bóday Jenő, SJ. 1960-70

P. Ugrin Béla, SJ. 1970-71

P. Chilla Rajmond, SJ. 1971-72

P. Furák Tibor, OSM. 1973

P. Beóthy Tamás, SJ. 1974

P. Molnár Miklós, SJ. 1974-90

P. Msgr. Bodnár István g. k. 1990-95

Rev. Angyal Lajos g. k. 1995-00

Msgr. Bodnár István, g. k. 2000-

OLDALLAGOS ellátva Windsorról Courtlandról

Lp. látogatás: Paskai bíboros, 1987, Bálint.érsek, Seregély érsek, 1997; Miklósházy pk. 1990, 1992, 1993, 1995, 1997.

12. Montreal, PQ, (Montreal e.m.) 1928, templom 1934, új 1963

P. Hedly János, OFM 1928

Szöllősi Vilmos 1936-53

Rev. Rácz József 1928-32

Völgyesi János, OFMConv. 1953

Rev. Henry Gáboury 1932-36

P. Fodor Pál, SJ.. 1953-56

P. Wesselényi Miklós OFMCon 1936-37

P. Tóth Gyula, OFMConv. 1956

P. Horváth Miklós, OFMConv 1937-60

Rev. Dr. Máhig János 1957-60

P. Hajdusik Taarcizius, OSM. 1960-68

Rev. Szigeti Endre 1960-61

P. Gáti Lajos, OSM. 1968-69

Rev. Furák Tibor, OSM. 1961-63

P. Furák Tibor, OSM. 1969-72

P. Héder László, OSM 1963-64

P. Dely Brunó, OSM . 1972-75

P. Boglár Miklós 1964-65

P. Csilla Raymond, SJ 1975-79

P. Németh Antal, SVD. 1972

P. Deák Ferenc, SJ. 1959-86

P. Csókay Károly, SJ 1975-86

P. Csókay Károly, SJ 1986-93

P. Deák Ferenc, SJ . 1975-93

P. Deák Ferenc, SJ. 1993-

P. Bóday Jenő, SJ. 1986-89

MAGYAR

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1947, 1973; 1973; Seregély érsek, 1997; Miklósházy 1990-től évente

13. Ottawa, ON, (Ottawa e. m.) Hungarian chaplancy

P. Deák Ferenc, SJ. 1971-91

Rev. Dr. László László 1991-

Lp. látogatás: Seregély érsek, 1997; MAGYAR Miklósházy pk. 1992, 1993, 1994, 1995.

14. Regina SK, (Regina és Saskatoon e .m.) Szt. István e. k. 1914 templom ?

Rev. Schafer 1914- Szt. József-falva

Rev. Sántha Pál 1924-32 Szt. Erzsébet-falva

Rev Koch 1932-

Rev. Vezér Mihály ?

MEGSZÚNT

15. Lestock, SK, (Regina és Saskatoon e .m.) Szt. József, Szt. Erzsébet e. k. 1923
Rev. Sántha Pál
ANGOL

16. Simpson, SK, (Regina és Saskatoon e .m.) Szt. Anna (a Cupai Szentháromság e.k. filiája 1911
Rev. Erdúj helyi 1911
Rev. Schafer 1914–16
Rev. Soós
Rev. Csáki 1921-?
ANGOL

17. Kaposvár, SK, (Regina és Saskatoon e .m.) Magyarok Nagyasszonya e .k.1892,
templom 1908
Rev. Page 1892–1900 Filiák: Stockholm, Esterházy, Cana
Rev. F. Woodcutter 1900–05 (Szt. Szív, 1917)
Rev. J. Pirot 1905–14
Rev. Soós 1915-
Rev. Blickhardt Otthon
Rev. Vadas József Székelyföld
Rev. Horváth
Rev. J. E. Firkola 1960-
ANGOL

18. Stockholm, SK, (Regina és Saskatoon e .m.) Szt Erzsébet e.k., 1903 templom
1906, új 1952
Rev. J. Pirot 1903-
Rev. Soós István 1915–24
Rev. Denk Rudolf 1924-
Rev. Sántha Pál 1924–62
Rev. Kulcsár András 1962-?
ANGOL

19. Esterházy, SK, (Regina és Saskatoon e .m.) Our Lady of Victory 1906, új templom 1953
ANGOL

20. Quinton, SK, (Regina és Saskatoon e .m.) Máriavölgy 1914 St.Mary's
MEGSZÜNT

21. Toronto, ON, (Willowdale), (Toronto e. m.) Szt. Erzsébet e k templom 1944, új 1985

Rev. Forgách László, 1928–35
Rev. Szöllősy Vilmos 1935–38
Rev. John V. Harris 1938–39
Rev. Leo Austin 1939–49

P.Babos István, SJ.
P. Bóday Jenő, SJ
P.Csilla Raymond, SJ
P. Cser László, SJ.

P. Békési István, SJ 1949–51
 P. Szeder Mihály, SJ 1951–52
 P. Tanyi István, SJ 1952
 P. Békési István, SJ. 1952–53
 P. Simor György, SJ 1953–58
 P. Horányi Lajos, SJ. 1964
 P. Bieleck József, SJ. 1964–71
 P. Király István, S.J. 1971–77
 P. Jaschkó Balázs, SJ 1977–00
 P. Cabafi Csaba, SJ. 2000-

P. Eördögh András, SJ.
 P. Fodor Pál, SJ.
 P. Kish Gábor SJ.
 P. Kővári Károly, SJ
 P. Máté József, SJ.
 P. Molnár Miklós, SJ.
 P. Orbán Miklós, SJ.
 P. Tiszai Pál, SJ.
 P. Jaschkó Balázs, SJ. 1970–77
 P. Ugrin Béla, SJ.
 P. Virág Andor, SJ
 Br. Feigl Rudolf. SJ
 Br. Póta László, SJ.

MAGYAR

Lp. látogatás: Mindszenty bíboros, 1947, 1973; Irányi pk. 1984, 1985; Lékai bíboros, 1986; Paskai bíboros; Seregély érsek, 1997; Bálint L. ér. ; Jakubinyi Gy. érsek; Péntes J. pk; Várszegi pk. főapát; Miklósházy pk. 1989-től évente.

22. Vancouver, BC, (Vancouver e. m.) Magyarok Nagyasszonya e. k 1960, templom 1962

Rev. Zsigmond Albert 1956–60
 Rev. Henye Géza 1960–64
 Rev. Horány Lajos, SJ. 1964–71
 Rev. Ugrin Béla, SJ. 1971–94
 Rev. Kish Gábor, SJ. 1994–96
 Rev. Pesznyák Béla 1996–01
 Rev. Lakatos Dénes 2001-

Rev. Rác
 Rev. Ritter
 Rev. Potanko
 P. Eördögh András, SJ. 1986
 P. Kiss Lajos, SJ. 1990–93(+2001)

Lp. látogatás: Mindszenty, bíboros 1973; Miklósházy pk. 1990, 2000.

23. Welland, ON, (Toronto ep.) Keresztelő Szt. János g. k. e. k. 1950, templom

Msgr. Dr. Papp György 1950-
 Rev. Minya Lajos
 Rev. Révész Dezső -1956
 Rev. Chanák Miklós
 Rev. Minya Lajos
 Rev. Dr. Nyika Béla -1964
 Rev. Buryński Marian 1964-
 Rev. Szajkó Dániel 1969-
 Rev. Roman Galadza 1971–73
 Rev. Barna Sándor 1973–78
 Rev. Conrad Dachuk 1978–91
 Rev. Deák Miklós 1991-

Rev. Serge Kelleher

Rev. Marozsán László diakónus

Lp. látogatás: Timkó I pk; Miklósházy pk.

MAGYAR

24. Welland, ON, (St. Catherines e.m.) Magyarok Nagyasszonya e. k. 1928, templom

Rev. Mosonyi Lipót 1926–27

Rev. Rev. Dr. Nyíri István 1927–28

P. Hédly Jeromos, OFM. 1928

Rev. Bakos Ágoston 1928–32

Rev. Ipoly

Rev. Horváth Olivér 1932–35

Rev. Burka Kelemen

Rev. W.T. Kennedy 1935

Rev. M. F. Morgan 1936

Rev. Basil Doyle 1939

Rev. Msgr. Horváth István 1944–88

Rev. Erős Sándor

Rev. Erős Sándor 1988–

P. Miskolczy Kálmán, SchP.

Rev. Deák Miklós 2000–01

Rev. Fernbach 2001–

Lp. látogatás: Bálint L.érsek; Jakubinyi Gy. Seregély érsek 1997; Várszegi, pk főapát, 1998; Miklósházy pk. 1990, 1992, 1993, 1996, 2001.

MAGYAR

25. Windsor, ON, (Toronto ep.) Szűz Mária Oltalma g. k. e. k. templom

Rev. Kádár György

Rev. Angyal Lajos 1991–

Lp. látogatás: Miklósházy; pk. 1990, 1997.

MAGYAR

26. Windsor, ON, (London e. m.) Páduai Szt. Antal e. k. 1928 templom 1932

Rev. Matthatsovsky János 1927–37

Rev. Wildinger Jakab 1937–38

Rev. Wesselényi Miklós 1938

Rev. Hetényi György 1938–40

Rev. Edward R. Levin 1941

Rev. Gáspár Márton 1948–

P. Töreki Ödön, SJ. –2000

Rev. Angyal Lajos g. k. 2000–

Lp. látogatás: Miklósházy pk. 1990, 1997.

MAGYAR

27. Winnipeg, MB (Winnipeg e.m.) Páduai Szt. Antal e.k. 1937, templom 1950, új 1984

Rev. Soós István 1924–37

Rev. Rácz József 1937–38

Rev. Oroskovits Jenő 1938–42

P. Király Kelemen, OFM. 1950–51

P. Pier Piusz, OFM. 1951–58

Rev. Ferenczi Ipoly

P. Szabó Szerén, OFM. 1958–73.

Rev. Máriaföldi Lukács, OFM. 1958–59

P. Végvári Vazul, OFM. 1973–75

P. Páldeák István Szabolcs 1975–90

P. Garry Ward 1990-

P. Darrin Gurr

P. Joseph Driscoll, SJ.

Rev. Pesznyák Béla 1992-96

Rev Paul Hanckó 1996-

Lp látogatás: Mindszenty bíboros 1973; Péntes J. pk.; Miklósházy pk. 1990, 1992, 1996.

ANGOL

ATTILA MIKLÓSHÁZY S. J.

DRAFTS AND CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF THE HUNGARIAN ROMAN CATHOLIC
PASTORAL WORK OUTSIDE OF HUNGARY IN THE EMIGRATION, MAINLY BETWEEN 1900-2000

In the following chapters we will try to collect some data about the Hungarian Roman Catholic communities in America, Canada, South-America, and Australia, which have been founded during the last 100 years. It is good to know that only in the North-American Continent was allowed by civil and ecclesiastical authorities to establish national (ethnic) parishes and churches, which became then organic parts of the local dioceses. The churches were built by the different nationalities themselves, with some help by the local authorities, yet they are canonically the properties of the local diocese. The parish-communities and churches may exist until the people are able to assure their upkeep, that is, until they are in sufficient number to do this. Whenever the number of the faithful cannot guarantee this, (or where there is no more a Hungarian priest), the buildings are taken over by the local diocese and uses it according to the current needs, mostly for newly arriving emigrants or ethnic groups.

In the following list after the name of city or village we give the title of the parish and its founding year, then the year of the building and consecration of its church. Unfortunately the available sources do not always give the necessary information, hence the dates are often missing. We tried to give in the first column the names and office-terms of the pastors of the parishes or communities, which are also rather incomplete, due to the lack of available information. In the 2nd column we note the names of assistant pastors, chaplains, and those priests, who may have helped out in the parish. Whenever we know, we added also the names of those bishops and missionaries, who visited the community from Hungary.

During the last 100 years many parishes and churches ceased to exist, or to serve the Hungarians. Therefore we distinguish four groups in the list:

1. MEGSZUNT = the parish and church ceased to exist, it is closed. Unfortunately, we do not always know the date of closing.

2. ANGOL = the church is administered by English (or other language) priest, but Hungarian service is provided by some priest from the neighborhood.

3. OLDALLAGOS = Here there is no resident Hungarian priest, but Hungarian service is provided by some priest from the neighborhood.

4. MAGYAR = a Hungarian priest is the pastor and leads the community.

The author would be glad to receive any corrections and additions.

+ Attila Mildoshazy, SJ.

Bishop of Hungarians living abroad

St. Augustine's Seminary

2661 Kingston Rd.

Scabourough, ON, M1M 1M3 Canada

Tel: (416) 261-7207; Fax: (416) 261-2529.

E-mail: amikloshazy.sas@rogers.com

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

TARI EDIT

Árpád-kori falusi templomok Cegléd környékén
Cegléd, 1995. 203 p. + számos ill. (Ceglédi Füzetek 31. szám)

A Cegléd környékén feltárt templomok jelentőségét az adja meg, hogy egykori létezésükről egyáltalán tudomást szereztünk Tari Edit régészeti feltárásai és mostani könyve nyomán. Ez nem kis dolog, hiszen a templomok bemutatásából kiderült, hogy jó néhányukról már minden régészeti nyom örökre elveszett. Pedig mindössze néhány évtizedet késett csupán a régészeti vizsgálat, mely éppen a szerző Ceglédre kerülése után talált érdeklődő, jól felkészült gazdára. Dél-Pest megye kis területének egyházi feldolgozása meggyőzően mutatja, hogy milyen sok tudományos adat rejlik még mindig a templomok régészeti kutatásában. Voltak már eddig is nagyobb területeket (járás, megye) vagy egy-egy speciális kérdést megvilágító tanulmányok (Kozák Károly, Valter Ilona, Guzsik Tamás, Sz. Czeglédy Ilona, Kovács Béla, Lovag Zsuzsa, Marosi Ernő, Biczó Piroska, Székely György, Szőke Mátyás, Topál Judit, Béres Mária), ám ezek, éppen jelleükénél fogva, nem adtak, nem adhattak feleletet egy szűkebb tájegység sajátos kérdéseire. Nehezíti az összegezést, hogy az ország egyes területein még csak a mintavétel stádiumában vagyunk, s ráadásul még ez sem egységes eloszlású. Közismert, hogy az alföld jóval szegényebb románkori templomokban, mint a történetileg kedvezőbb körülmények között fejlődő dunántúli terület. Sokszor még az alapfalakat is kiszedték a kőben szegényebb alföldi vidéken, s ezzel a rekonstrukció lehetőségétől is megfosztottak bennünket. Fatemplom nyomaira elsőként éppen Tari Edit bukkant Tápiógyörgyén néhány évtizeddel ezelőtt, bár a borona szerkezetű templomnak csak halvány nyomait sikerült rögzítenie, éppen az építőanyag (fa) romlandóságából következően. A kirajzolódó forma és méretek alapján annyi mégis megállapítható, hogy egyenes szentélyzáródású fatemplom lehetett, és a templomot szegélyező sírok alapján még a hajó hosszát is rekonstruálni lehetett. Alapterülete 30 négyzetméter körüli, s így 40-50 hívő befogadásra volt elegendő. Nem nagyobb ennél a többi feltárt templom sem. Átlagban 40-60 ember fért el bennük.

A honfoglalók a Dunától keletre és délre eső területeken zömmel bizánci rítusú lakosságot találtak. Az első térítők is Bizáncból érkeztek. Bulcsu horka és Tormás (Árpád dédunokája) ugyanúgy a bizánci kereszténységet vette fel, mint az erdélyi Gyula törzsfő. A konstantinápolyi pátriárka Hierotheos szerzetest szentelte föl Magyarországra (Turkia) püspökévé. Makk Ferenc egyik tanulmányában lehetségesnek tartja, hogy a missziós püspökség védőszentje Szent Demeter volt.

Néhány évtized múlva Géza fejedelem politikai okok miatt nyugat felé orientálódott, és tárgyalásai eredményeképpen a mainzi érsek Brúnót nevezte ki Magyarországot püspökévé, aki aztán jelentős segítséggel kezdte meg térítő tevékenységét. Géza fejedelem és Vajk (István) is megkeresztelkedett. Első templomuk az esztergomi várhegyen Szent István protomártír tiszteletére felszentelt egyház lett. Közismert, hogy az 1030 körül keletkezett törvény kötelezően írta elő a falvak templomépítését. Tíz faluban határozta meg István király a templomhoz tartozó települések számát. Ugyanakkor rendelkezett a hívek kötelességeiről és a püspök, valamint a király kötelező adományairól. A püspöknek a papot és a liturgikus könyveket, a királynak a misézéshez szükséges ruhákat és az oltártakarókat kellett biztosítania. Az egyházakat a faluközösség építette fel. Környékük egyúttal temetkezőhely is volt. Okleveles és régészeti adatokból valószínűsíthető, hogy ezek a korai kis falusi templomok fából és vályogból épültek, boronafallal vagy sövényfallal, sártapasztással. A tápiógyörgyei fatemplom keletkezése is bizonyára a XI. századra tehető.

Mindezek mellett az 1054-es nagy egyházszakadás után még jöttek létre keleti rítusú templomok, hiszen I. (Szent) László a kunok feletti győzelem örömeire még alapított ilyen monostort. A XII. század végén, az ifjúkorában Bizáncban nevelkedett III. Béla király hazatéréseivel (1172) felerősödött a kapcsolat a keleti keresztény egyházzal. A XIII. század elejétől kezdődött az ortodox templomok latin irányítás alá kerülése.

A XII. században az egyházmegyék élén álló püspök mellett kialakult a főesperesség jogköre. A Kálmán király (1095–1116) korában tartott első esztergomi zsinat előírta, hogy a nagyobb egyházakban az evangéliumra, a szent leckékre és a hitvallásra, a kisebbekben a hitvallásra és az Úr imádságára oktassák a népet. A megszilárdult egyházszervezet a kiszélesedett templomépítő tevékenységet is lehetővé tette, mely a XII–XIII. században vett nagyobb lendületet. A szerző által feltárt Cegléd környéki templomok zöme is ebben az időben létesült. A meglehetősen egységes alaprajz alapján feltételezhető, hogy minden püspökségnek megvoltak a maguk mesterei, akik egyik helyről a másikra vándorolva építették fel a templomokat, sőt elképzelhető, hogy más püspökség területén is tevékenykedtek, s így lesték el, tanulták meg az újabb építési technikákat, részletmegoldásokat.

A nagy múltra visszatekintő művészettörténeti kutatások elsősorban a királyi központok, székesegyházak, kolostorok díszes emlékeivel foglalkoztak. A középkori falusi templomok kevesebb figyelemben részesültek. Az aprócska falvakban élők egyházi életét, hagyományait, építési és művészeti kifejezőmódját jóval kevesebben kutatták. A nagy elődök (Rómer Flóris, Ipolyi Arnold, Forster Gyula) mellé most Tari Edit is felsorakozott. Széleskörű és céltudatos feltáró tevékenysége nyomán Dél-Pest megye egy jelentős tájának, Ceglédnek és környékének középkori templomait ismerhettük meg eredményekben hihetetlenül dús könyvből. Mindenre kiterjedő és igen részletes ásatási megfigyelései, árnyalt leírásai biztos fogódzót jelentenek az utánunk következő régész nemzedéknek. Egyúttal pedig gazdagítják egyháztörténetünket is.

Kőhegyi Mihály

KIS EGYHÁZTÖRTÉNET.

Szerk., bev. Pintér Gábor. Ford. Fejérvári Boldizsár.

Szeged: Agapé, 1998. 464 p.

Szántó Konrád ferences professzor három terjedelmes kötetben, az 1980-as években közreadott, nagyszabású katolikus egyháztörténetét széles körben ismerik és használják hazai szakembereink. Az Agapé Kiadó a közelmúltban egy *Kis egyháztörténet* című kötetet jelentetett meg. Valóban, van igény az ilyen, aránylag rövid feldolgozásokra is e témában.

A magyar kiadás szerkesztője, sajtó alá rendezője, Pintér Gábor írja bevezetőjében: „August Franzen professzor méltán világhírű egyháztörténetének magyar kiadását tartja kezében az olvasó. Bár kis terjedelmű, mégis átfogó, világos és tömör áttekintést nyújt a katolikus egyház lassan kétezer éves múltjáról. Különös érdeme művének, hogy a felszínen zajló események mögött mélyebb (politikai, szociális, szellem- és kultúrtörténeti) összefüggéseket is igyekszik közelebb hozni hozzánk.”

A jól informáló bevezetőből azt is megtudjuk, hogy a szerző, August Franzen, 1912–1972 között élt, s 1957-től haláláig a freiburgi egyetem egyháztörténeti szakának volt tanára. E munkájának első kiadását a Herder kiadó jelentette meg, előszavát a szerző 1965 októberében írta. Ebben leszögezi: „A mű megírása során mindenekelőtt az volt a döntő szempontom, hogy az egyháztörténetben kiemeljem a nagy történelmi és teológiai irányvonalak fejlődését.” Nagy hangsúllyal figyelmeztet: „Nincsenek »egyháztörténeti tabuk«. Az úgynevezett kényes ügyeket sehol sem kerülöm ki, éppen hogy különös gonddal kezelem.”

Ezt húzta alá a szerkesztő, Pintér Gábor is a bevezetésben: „Nehéz az egyház isteni időtlenségének tudatában az emberi időben történt eseményeket hűségeesen leírni. Különösen akkor, amikor gyakran kell az egyház szereplőinek emberi gyengeségeiről, tévedéseiről írni. Hallgassuk el a gyöngéinket? Mennyire is szép lenne, ha csak jót írhatnánk magunkról! Ezzel azonban meghamisítanánk a valóságot. Vállalnunk kell a múltunkat, minden hibájával, elbotlásával együtt!”

A kötetnek valóban ezek a legfigyelemreméltóbb részei, amelyekben a korábban „eufemizált” egyháztörténeti eseményeket új megvilágításban mutatja be a szerző (konstantini fordulat, „két kard”-elmélet, keresztes hadjáratok, inkvizíció, Husz János, Savonarola, reneszánsz pápák, Szent Bertalan-éj stb.). Különösen érdekes és értékes a 16. századi reformáció legfőbb képviselőinek és tanításaiknak újszerű interpretálása.

Egyébként Franzen a hagyományos egyháztörténeti sémát követi: a katolikus egyház története nála is elsősorban egyházszervezet-történet (ezen belül pápaság-történet), illetőleg teológiai elmélet-történet. E felfogás szerint – egészen sommásan kifejezve – a katolikus egyház története lényegében nem más, mint a pápák, a püspökök harca és békéje a világi hatalommal; az ortodox teológusok harca és békéje a teológiai elhajlókkal. Mindez persze „az egyház” – papok és világiak – feje fölött zajlott, róluk nem is esik szó a történetben.

Franzen munkája a maga nemében értékes és jelentős mű, a fülszöveg szerint világoskék aratott. Reflexióként csupán három megjegyzést szeretnék tenni, végigolvasva a kötetet.

1. Belső arányok, illetve *aránytalanságok*. Címe alapján egy arányosan rövid történeti feldolgozásra számít az olvasó. Viszont ezzel találja magát szemben: alapos részleteességű „A keresztény ókor” című első fejezet: 104 oldal terjedelmű. Ugyancsak imponálóan részletes „A középkori egyház” című második rész: 134 oldal. A harmadik rész „Az újkori egyház” első, a reformációról és a trentói zsinatról szóló, lényegében a 16. századot tárgyaló fejezete is szép terjedelmű: 87 oldal. A 17. század elejétől 1965-ig tartó legutóbbi két és fél évszázadra viszont csupán 68 oldal jutott. Ebben benne van a két vatikáni zsinat, valamint a sajátos belső németországi egyháztörténeti események részletes kifejtése is. Aránytalanul kevés ez a többihez képest! S éppen a 20. század történetével kapcsolatosan lehetett volna új, eddig ismeretlen és feldolgozatlan anyagot az olvasó elé tárni.

Említettük: 1965-ben zárta le a szerző a kéziratát. Át tudta már tekinteni a hitlerizmus 1933–1944 közötti németországi egyházellenes kártevéseit, s erről igen részletesen ír is (388–397. p.). Viszont nagyon röviden intézi el az egyház 2000 éves történetének legnagyobb szabású, legtöbb áldozatot követelő s legnagyobb területre kiterjedő keresztényüldözését, a kommunizmus 1917-ben kezdődött – és 1965-ben még javában tartó – ezirányú tevékenységét. Csupán ennyi olvasható erről: XII. Piuszt „legfájdalmasabban az érintette, hogy teljes katolikus népek süllyedtek el a kommunizmus érdekövezetében, mint pl. Lengyelország és Magyarország. Az ezekben az országokban hamarosan megkezdődő keresztényüldözésre és a püspökök és papok bebörtönzésére az illetékesek kiközösítésével válaszolt” – ti. a pápa (386. p.).

Magyarország és Lengyelország itteni említése valószínűleg a magyar kiadásba történt későbbi betoldás, mivel a névmutatóban (458. p.) ez az oldal nem szerepel.

2. Túl azon, hogy a kötetben túltengnek a német egyháztörténeti vonatkozások, sok német köztörténeti-politikai részlettel is terhelve (ez talán érthető, erre Pintér Gábor is rámutatott bevezetőjében), de ezen felül ez az egyháztörténet hagyományosan *Európa-centrikus*, azon belül is főként az európai nagyhatalmak országainak – Itália, Franciaország, Anglia, német területek – katolikus egyháztörténetét tartalmazza. A többi európai ország legnagyobb része még említés szintjén sem kerül szóba. Európán kívüli területet pedig csupán a 16–17. századi misszionáriusok tevékenységével kapcsolatban említ a szerző, az ennek nyomán kisarjadt helyi katolikus egyházak 19–20. századi életét azonban egyáltalán nem hozza szóba, jóllehet Észak-, Közép- és Dél-Amerika, Afrika, Dél-Ázsia katolicizmusa ilyen szempontból ekkor már jelentős volt. Hogy a katolikus egyház a 19–20. században már *világegyház*, s mint ilyen, a történelem szereplője – erről alig tudunk meg valamit a kötetből.

3. Már szó esett róla: ez „egyház”-történet, nem pedig *Isten népe története*. Szükség van az egyházszervezet-történetekre, pápaságtörténetekre, teológiai elmélet-történetekre, de az egyházat valójában alkotó Isten népe élete 2000 éves történetére is. Hogyan élték meg a katolikus hitüket a különféle területeken a különféle társadalmi rétegekbe tartozó krisztushívők, hogyan történt a pasztoráció, a szentségek kiszolgáltatása, a szentmisén való részvétel, a hitoktatás, a liturgia, a prédikáció, az imádságok, az énekek, a vallásos-hitbuzgalmi szakirodalom, a katolikus iskolázás, az egyesületek, a népnyelvek szerepe, a művészetek szerepe vallásos életünkben, a városi és falusi templomok stb. Hiszen ezek is hatalmas változásokon mentek keresztül a történelem folyamán! S a nagy lelkiismereti mozgalmak, a hitet sugárzó szent példaképek, s az aposztázia nagy korszakai ...

Sajátságosan hagyományos az „egyház” szó jelentésének nem mindig egyértelmű tartalma szerzőnk szóhasználatában. Erre csupán egyetlen példát említek. „Épp amiatt – olvassuk az 51. oldalon –, mivel az egyház tudta magáról, hogy a tiszta isteni igazság drága kincsét törekeny földi edényként kell hordoznia és hamisítatlanul meg kell őriznie, érezte magát felelősnek azért, hogy különös gondot fordítson a hamis tanok megszüntetésére.” Vajon ebben az esetben mi az „egyház” szó jelentéstartalma, „ki” az egyház?

Franzen műve 1965. évi első kiadása után több kiadásban is megjelent. Az 1988-as kiadást *Remigius Bäumer* kiegészítette az 1965 utáni legfőbb egyháztörténeti események néhány oldalas kronológikus összefoglalásával. (Bäumer 1918-ban született, 1968-tól az egyháztörténet professzora a paderborni, 1974-től a freiburgi egyetemen). A kezünkben tartott szegedi magyar kiadás e kiegészített változat 1995-as freiburgi kiadásának a fordítása.

Szép kiállítású a kötet, praktikus ez a formátum, dicséri a magyar kiadót. Sajnos, néhány sajtóhiba is található a kötetben. Az egyik feltétlenül érdemes a megőrkítésre: „Ekkor még létezett a tisztesség és nemzetközi jog, amely betartassa a szerződéseket (*pacta sunt servanda* – az egyházmegyéket meg kell tartani)” – olvasható az ismert latin szólás furcsa magyar fordítása a 383. oldalon. Nyilván az „eseményeket” szóból lett ez: egyházmegyéket.

Végül engedtessek meg a recenzensnek, hogy egyéni kíváncsiságáról is szót ejtsen. Mindig érdekelt, hogy *külföldi történeti művekben miképpen szerepel a magyarság*. Franzen műve 1995-ben negyedik kiadásban jelent meg német nyelven, a magyar szerkesztője szerint e több mint négy évtized alatt „méltán világhírű” lett, tehát sok ezer szakember forgatja világszerte.

Mi, magyarok, büszkén emlegetjük: *Magyarország mindig a nyugati kereszténység, Nyugat-Európa védőbástyája volt*. Mostanában, amikor „Európába akarunk menni”, pontosabban, az Európai Unió exkluzív politikai-gazdasági szervezetébe akarunk bekéredz-kedni, különösen sokat halljuk ezt a számunkra kétségtelen tényt politikusainktól, papjainktól a prédikációkban, olvassuk cikkekben, könyvekben. Vajon milyen formában szerepel ez Franzen kötetében?

Sehogy. A kötetben a magyar katolikus egyház egyáltalán nem kerül említésre, a szomszédos közép- és kelet-európai államok ezer évvel ezelőtti megkeresztelkedése sem, de a fél évezreddel későbbi, a nyugat-európai kereszténységet végpusztulással fenyegető török veszedelem sem. Mégis, a „magyarok” szóba kerülnek, a következőképpen:

169. oldal: Nagy Károly frank birodalma a 9. században részekre bomlott: délen a szaracénok fosztogatták, „keleten a magyarok fenyegették meg-megújuló betöréseikkel a birodalom területét”, északon és nyugaton a normannok okoztak felmérhetetlen károkat.

174. oldal: Nagy Ottó uralkodása alatt (936–973) „a külső nehézségeket elsősorban a szlávok és különösen a magyarok betörései jelentették, amelyeket meg kellett gátolni.”

177. oldal: „A birodalomban a magyarok felett az Augsburg melletti Lech-mezőn aratott győzelem (955. augusztus 8.) révén óriásira nőtt Ottó birodalma. Ezzel nemcsak Németországot szabadította meg végleg a magyarok szörnyű csapásától, hanem egyben saját útját is egyengette a felsőbbség, a császári méltóság elnyerése felé.”

178. oldal: Ottó „mint a magyarok, szlávok és dánok legyőzője, Róma és Itália ura, valamint a nyugati kereszténység védelmezője, ő ismét egyetemes kategóriákban gondolkodott.”

Ennyi, se több, se kevesebb az egész kötetben. Tehát *a magyarok nemhogy bástya-ként, pajzsként védtek, hanem éppen tőlük kellett megvédeni az európai kereszténységet, a katolikus egyházat.* A szerző által ismert, a magyarokra vonatkozó legutolsó hiteles adat ezek szerint a „szentgalleni kaland”, a kótyagos Heribert barát, s „A magyarok nyilaitól ments meg Uram minket!”

Ezt tanulják a freiburgi egyetem diákjai, ezt veszi át világszerte a könyv egymás után sorjázó kiadásait tanulmányozó sok ezer szakember, így informálódik az európai katolikus egyháztörténet iránt érdeklődő nyugati nagyközönség.

Pedig a szentgalleni kaland óta eltelt ezer esztendő alatt történt egy s más Isten magyarországi népe körében.

Mészáros István

JÓZSA LÁSZLÓ

MEGSZENTELT KÖVEK. – KÁPOLNÁK, SZOBROK, KERESZTEK ÉS
TEMETŐK KUNSZENTMÁRTONBAN.

Szeged, 1999. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár. 4.)

Az utcán közlekedő embereknek szinte már fel sem tűnnek azok a – főleg a római katolikus hittel összefüggő – szakrális tárgyak, amelyeknek kunszentmártoni történetéről a közelmúltban jelent meg egy nagyon figyelemreméltó könyv, a szegedi József Attila Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, a Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár negyedik köteteként. A kötet szerzője Józsa László, akinek a helytörténettel kapcsolatos szakirodalmi tevékenysége közismert nemcsak Jász-Nagykun-Szolnok megye helytörténészei körében, de országszerte is a történészek között. Elég, ha csak a kunszentmártoni oktatással kapcsolatos munkáira, az utcanevekről szóló füzetére, vagy a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok köteteiben megjelent dolgozataira utalunk, de a Tájak-Korok-Múzeumok Kiskönyvtára sorozatban megjelentetett füzetére is hivatkozhatnánk, amelyben a kunszentmártoni római katolikus nagytemplomot mutatta be.

Az új munka több évtizedes kutatómunka eredményeként jelent meg egy szépen kivitelezett önálló kötetben. Kunszentmárton csaknem három évszázada alatt létrejött műemlékeit mutatja be. Szövegéből kitűnik a történész gondossága, az irodalmár filológiai pontossága, amely egy-egy 18–19. századi szöveg elemzésekor bizonyítja a szerző rátermettségét. Mindezt körülöleli a hívő ember mély vallásossága, amikor a saját hite számára is oly fontos relikviákat alázattal bemutatja. Mindannyiunk számára nyereség, de talán az egyháztörténet számára lesz igazán hasznos és értékes – és ma még szinte felmérhetetlen hatású –, hogy Józsa László kötete megjelent.

Az első nagyobb fejezet a fogadalmi kápolnákat mutatja be. A szerző visszanyúl a 18. századba, ismerteti a ma már elpusztult és sokak számára ismeretlen fogadalmi kápolnákat, amelyek a város akkori életének fontos emlékei voltak. Közben olyan fogalmak meghatározását is megkapjuk, amelyek ismerete nélkül nehezen lenne érthető teljes mélységében a szerző által leírt szöveg (pl. a kápolna fogalmának magyarázata). Így mutatja be a Szentháromság és a Szent Sebestyén kápolnát. A második fejezet az alsó

temetői kápolnával, annak felszentelésével és 125 éves történetével foglalkozik. A szerző nem elégszik meg az épület leírásával, megismerteti az olvasót a kápolnában található műalkotásokkal is. Kitér a hordozható Mária-szoborra, valamint a búcsú-lobogókra is. Bemutatja az alsó kápolna harangjait, majd a kápolnához tartozó Kálváriát és a stációkat ismerteti. Végezetül a kápolna ünnepnapjait és függelékben az adományozók névsorát is bemutatja. A harmadik fejezetben a felső temetői kápolnát ismerteti ugyanazzal az alaposággal. Annyival gazdagabb az anyag, hogy beszél a felső kápolna miseruháiról és szól a kápolna orgonájáról is. Érdekes színfoltja a leírásnak a Felsőtemető Kápolna Társulatról szóló ismertetés. A karmelita rendház kápolnájának bemutatásával zárja a kápolnák sorát. Kitér a karmeliták Kunszentmártonba kerülésének történetére és az általuk javasolt templom építési terveire is. Jelentős része a fejezetnek a karmeliták által készítettett műalkotások elemzése.

Kungyalu valamikor Kunszentmárton közigazgatási határának része volt, természetesen az egyházközség hatásköre is kiterjedt rá. Ez indokolja, hogy a szerző a kungyalui filiális templom ismertetésére is vállalkozott.

A következő nagyobb fejezet a *Szobrok és keresztek* címet viseli, amely alfejezetekre oszlik, nevezetesen: Szobrok a város főterén, Keresztek Kunszentmárton belterületén, Temetői fészületek, Határbeli keresztek, Tanyai iskolák, keresztek, harangok, Kunszentmártoniak által emelt keresztek a szomszédos határban, Keresztek Mesterszállásán, Keresztek Csorbapusztán. (Mesterszállás 1896-ig, Kuncsorba 1897-ig Kunszentmártonhoz tartozott.) Nem véletlenszerű tartalomjegyzék ismertetésnek szántuk e felsorolást, hanem annak dokumentálására, hogy Józsa László milyen gondossággal, körültekintéssel oldotta meg a kunszentmártoni szakrális tárgyak bemutatását. Bátran állíthatjuk, hogy nem maradt olyan egyházi jellegű tárgy Kunszentmárton széles környékén, amelyet Józsa László fel ne fedezett, ne ismertetett volna.

Az utolsó fejezetet a város temetőinek szentelte. Ismerteti a görög temetőt, a felső és az alsó temetőt; a két utóbbi temetőből bemutatja azokat a sírhalmokat, amelyek időtálló módon jelzik az utókornak a benne nyugvók neveit (kripták).

A felhasznált irodalom ismertetésével zárul a kötet, majd egy-egy ív terjedelmű német nyelvű összefoglaló zárja a szöveges részt. Ezt követi mintegy négy ív terjedelemben a színes és a fekete-fehér fényképek sora. Fanyalgásnak tűnik és tudom, hogy nyomdatechnikailag így volt olcsóbb a kötet összeállítása, de a közérthetőség, az olvasó kényelme szempontjából hasznosabb lett volna a szövegközi ábrák alkalmazása.

Józsa László könyve a Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár sorozat 4. köteteként jelent meg. Meg kell említenünk a sorozatszerkesztő nevét is, hiszen Barna Gábor kandidátusnak jelentős érdemei vannak a kötet körüli szervező és lektori tevékenységével, nem beszélve a sorozat indítása körüli szervező munkájáról.

Régen okozott szinte katartikus élményt számomra a szakmai szöveg olvasása, de ezzel a könyvvel így voltam (noha reformátusnak kereszteltek). Bevallom, elfogulttá tett Józsa László a „megszentelt kövek” iránt, ezért nem tudtam „sine ira et studio” megfogalmazni a könyvről szóló véleményemet sem. Nem a vallási meggyőződése fogott meg, noha az is minden tiszteletet megérdemel, hanem a történész körütekintése, pontossága és az a mód, ahogy a kérdéskörnek a lényegét, a fontosságát megragadja. Szinte kézen fogva vezeti az olvasót, hogy az általa szeretett és tisztelt „kövekről” minél többet megtudhassunk és ezen keresztül a Mindenható dicsőségét, nagyságát is módjában legyen érzékeltetni.

Ajánlom mindenkinek e könyv megismerését, hívőnek, nem hívőnek egyaránt. Ajánlom a szakmának is, hiszen a közvetlen környezet megismerésén, megszeretésén keresztül jutunk el a hazaszeretetig. És hogy oda eljuthattunk, arra ez a könyv nagyon alkalmas.

Tolnay Gábor

TARI EDIT

PEST MEGYE KÖZÉPKORI TEMPLOMAI
MEDIEVAL CHURCHES IN PEST COUNTY

Szentendre, 2000. 267 p. Studia Comitatus 27.

Ebben a könyvben a mai Pest megye és Budapest közigazgatási területén elhelyezkedő összes, középkori templomra vonatkozó írott és régészeti forrás, irodalmi és térképészeti anyaggyűjtés eredménye olvasható, a készülő Pest megyei monográfia újabb kiadása számára 1996-ban leadott táblázatos templom adattár kibővített formájaként – írja szerző a bevezetőjében. Célja a különböző történeti, egyháztörténeti, régészeti, művészettörténeti, helytörténeti, nyelvészeti adatok összedolgozása, az ezekből kiszűrhető egyházas helyek azonosítása, a templom és település első írott említésének és az egyház rövid középkori történetének összefoglalása.

A mai Pest megye területén Kismaros, Kóspallag, Iklad, Kakucs, Nagytarcsa, Örkény, Péteri, Solymár, Újhartyán és Vasad területét kivéve, amelyeken nem kerültek elő középkori templomra utaló adatok, a szerző számításai szerint 373 templomra sikerült írott vagy régészeti adatokat találni. Megemlítjük, hogy a feldolgozott területre mintegy 645 középkori település esik, amihez képest a templomos falvak aránya az országos átlaghoz hasonló és reményt keltő abból a szempontból, hogy az azonosítatlan templomok és falvak egyre nagyobb számban helyhez köthetők lesznek.

Felhasznált egyes újkori nyomtatásban megjelent retrospektív írásos feljegyzéseket is, amelyek középkori egyházi épületre vonatkoznak. Ez arra utal, hogy ma már a direkt említésen kívül a régészek is biztos bizonyítékként fogadják el a templom létezését a ráutaló egyéb adatok (pap, földrajzi név stb.) alapján. A mai településeket ábécé-sorrendbe szedi, megadja – amennyiben ismert – a falu mai kiejtés és helyesírás szerinti nevét, amelyhez a templom tartozott, majd a védőszentet, végül a helység, a templom és védőszent vagy titulus első említését és a templom építészeti korát közli. A településre és templomra vonatkozó fontosabb publikációkat mozaikszerűen, megjelenésük kronológiai sorrendjében, jegyzeteikkel együtt idézve veszi sorra. Az ezekben szereplő adatok hitelességét nem kutatva, de mint mondja: kritikával kezelve, saját megjegyzéseivel adja közre.

Visszatérve a számszerű adatokhoz, végső soron a feldolgozott templomok 68%-ában talált írásos adatot, 21%-ánál legalább a faluról történik említés és 11%-ban sem a templomról, sem a faluról nincs feljegyzés, azaz tisztán a régészeti, műemléki adatok bizonyultak az egyetlen forrásnak. Ide tartoznak azok az esetek is, amelyekben az egykori templomra csupán a körülötte elhelyezkedő sírok utaltak. Ugyanakkor kevesebb, mint a templomok egy-negyedénél, 104 esetben történt régészeti feltárás, falkutatás vagy műemléki felmérés.

A kötet második részét tartalmaz, alapos körültekintéssel és felkészültséggel megírt egyháztörténeti összefoglalás és a régészek és nem szakmabeliek számára is hasznos templomépítészeti fejezetek teszik ki. Először áttekinti a magyarországi egyházszervezés kezdeteit az egyházi és világi vezetés, a liturgia és szerzetesrendek tekintetében. Szent István király II. törvénye, amellyel kötelezővé tette a templomba járást és templomépítést, feltételezése szerint a rendelkezésre álló adatok alapján csak úgy érvényesülhetett, ha a faluközösségek néhány nap alatt elkészíthető faszervezetes templomokat építettek. Pest megyében három templomról feltételezhető a XI. századi eredet, amelyek közül a megye Dunán inneni részét mindössze egy templom képviseli. A továbbiakban az egyházszervezet megerősödésének szentelt lapokon szó esik az esperesi és magánegyházak, esperességek, püspökségek és kolostorok alapításáról. A középkorban Pest megye feldolgozott újkori területén 28 monostorról van tudomásunk. Ugyanakkor az egymástól alig 2–4 km távolságra fekvő XII–XIII. századi falvak szinte mindegyikében volt templom, amit az elmúlt évtizedekben Nagykőrös és Cegléd, a szerző szűkebb pátriája területén végzett terepbejárások fényesen bizonyítanak. Ezen a területen a tájárjárást követően azonban a települések alig egytizede élt tovább.

Külön fejezet szól a váci egyházmegye megszervezéséről, áttekintve Visegrád vármegye keletkezését és az erről szóló irodalmat. Az egyházmegyei határok elemzéséből kiderül, hogy a váci egyházmegye alapítása akkor történt, amikor a veszprémi, egri és kalocsai már létezett, mivel ezeknek a területéből és – a többi egyházmegyétől eltérően – megyerészekből szervezték meg. Minderről csak annyit tudunk biztosan, hogy 1075-ben már létezett, amikor a garamszentbenedeki alapítólevél említi a püspökség egyik birtokát. Részletes elemzést ad szerző a püspökség XIII–XIV. századi főesperességeinek plébániáiról, a románkori előzmények nélküli templomokról, majd a törökkori egyházállapotokról, érintve a reformáció kezdeteit.

Az írott források és a templomok egybevetésének eredményeképpen kiderül, hogy a megye templomos helyeinek kétharmadában (247 esetben) sikerült olyan írásos forrást találni, amely közvetlenül a templomot, vagy közvetve a rá utaló papot vagy valamilyen földrajzi névben a titulust nevezi meg. Az időrendi megoszlásról grafikon is készült, eszerint a legtöbb templom, szám szerint 92 írásos említése a XIV. században bukkan fel és a XVII–XVIII. századra is esik még 28 templom. A kibővített forrásgyűjtés módszere segítségével így a korábbi megyei adatgyűjtésekkel egybevetve számbelileg lényegében hasonló nagyságrendű templomot sikerült találni.

A források közül egy fejezetet szentel a pápai tizedjegyzéknek, táblázatos formában közölve a plébániákat és a fizetett pénzösszegeket. A védőszentek és titulusok kérdéskörében teljes irodalmi áttekintést kapunk. A Pest megyei statisztika azt mutatja, hogy a templomok 44%-ában volt kimutatható az okleveles vagy helynévi anyag segítségével a védőszent neve. A leggyakrabban Szűz Máriát (22), Szt. Mártont, (15), Szt. Györgyöt (13), és Szt. Mihályt (11) választották, és hasonló eredményre jutott az első tíz leggyakoribb patrocínium tekintetében, mint az országos vizsgálatok. Az úgynevezett bizánci, tehát a keleti egyházhoz inkább kapcsolódó védőszentek aránya a megyében 16%, a magyarországi szenteké közel 11%, utóbbi az országos átlagnak nagyjából kétszerese. A katona szentek számaránya ugyanakkor hasonló a más területeken kapott eredményhez (36%). A védőszent megváltozására, ami néhány esetben kimutatható, szerző nem talált elfogadható magyarázatot.

A templomépítészetéről szóló fejezet elején részletesen végigvezeti az olvasót a templomok fő részein: szentély, sekrestye, hajó, karzat, torony, azok funkcionális szerepét taglalva. Karzatos a megyében 17 templomban sikerült találni, megjegyezve, hogy a farzat régészetileg többnyire nem mutatható ki. Sekrestyéje volt 19 későközépkori templomnak, de mindössze egy XIII. századi sekrestye ismert. Tornya volt 32 templomnak, közülük a legkorábbiak a nagybörzsönyi Szt. István templom később hozzáépített tornya és a Veregyháza területén feltárt Ivacs falu templomának szintén XIII. század második feléből származó tornya.

Az alaprajzi típusok szempontjából 12 centrális hajóforma volt fellelhető. Félköríves szentélyzáródása 49 templomnak, patkó alakú szentélye 3-nak volt, egyenes szentélyzáródással 27 egyház épült, míg poligonális, többnyire a nyolcszög három oldalával zárult 42 templom szentélye. A templomok építőanyagáról statisztikai felmérés nem készült. A templomok kelet-nyugati tájolásának szokását elemelve, a korábban megjelent, jelentős statisztikákkal bíró külföldi és hazai publikációkat is figyelembe véve megállapítható, hogy a felmért 83 db. Pest megyei egyház 60%-ának tájolása ÉK-DNy irányú, azaz észak felé eltér és csak 13-nak van pontos kelet-nyugati tájolása. A szerző szerint némi összefüggés feltételezhető a tájolási szokások használata és az egyházi jogállás között, mivel úgy tűnik, a királyi birtokokon épült egyházak tájolása a királyi központok székesegyházainak tájolását bizonyos mértékben követi. A védőszent ünnepnapján történt tájolást már Kovács Béla sem látta igazoltnak, a tavaszi és őszi napéjegyenlőség illetve a nyári napforduló idején történő tájolarra pedig szinte alig vannak adatok. A templomok zömének tájolása napkelte szempontjából február és május közöttinek bizonyult, azaz talán a tavaszi munkakezdéssel állt összefüggésben.

Rövid összefoglalás olvasható a templom körüli temetkezés szokásának kialakulásáról, a magánegyházakba való temetkezésről, osszáriumokról, sírkövekről. A templomi liturgikus tárgyak sorában szó esik a megyében talált néhány tipikusan Árpád-kori ol-tár- és körmeneti keresztről és a 12 Pest megyei kő keresztelőmedencéről. (Ezek a faragványok az adattári részben az egyes templomoknál nem szerepelnek, pedig lényeges elemei lehetnek a templomok hozzátelőleges datálásának, például a szentmártonkátai kockafejezetes románkori faragvány az itteni templom 1349. évi első említésénél lényegesen korábbra tolhatná a templom keltezését.) A további egyházi felszerelések sorát néhány füstölő, gyertyatartó, harang, csengő, kehely, 2 középkori pluviale illetve casula és több kora Árpád-kori mellkereszt gyarapítja. A kőfaragványokat és falképeket rövid összefoglalásban adja közre.

A mű második részében taglalt összesítő fejezetek után ezek rövidített angol nyelvű változatát találjuk, majd függetlenül a könyv jelentős terjedelmét kitevő 120 templomot magában foglaló alaprajzi gyűjtemény zárja a sort, amely önmagában is nagy értéket képvisel, valamint a megye járásainak térképe a középkori templomos települések feltüntetésével.

Az felsorolt irodalom zömét a nagy régészeti, műemléki, névgyűjtések, topográfiai teszik ki, köztük elvétve egy-egy oklevél- vagy más forráskiadvánnyal.

Az irodalmi adatok ellenőrzése, további kutatások kiindulópontjál a különböző vélemények megismerése, az érvek, ellenérvek, bizonyítékok és források megtalálása is az olvasó feladatát képezik. A források tanulmányozásáról való lemondással minden kutatónak számolnia kell azzal, hogy az irodalommal együtt téves következtetéseket is átvész.

A szerző minden igyekezete ellenére előfordul, hogy egy címszónál több templom szerepel, ami arra utalhatna, hogy az összeszámlolt objektumok száma még tovább növelhető, ezt azonban a több helyen felvett templomok csökkentik.

„Aszód – Szentkereszt” néven két templom: a Szt. Keresztről nevezett premontrei prépostság történeti és egy tévesen a prépostságra vonatkoztatott másik falu plébánia-temploma régészeti adatai szerepelnek egy címszó alatt. Ugyanez a helyzet Hernád címszó alatt, ahol két templom adatai szerepelnek. „Telki – Bencés monostor” címszóhoz a monostor mellé a plébánia-templomra utaló adatok is be lettek sorolva.

Ellenkező a helyzet „Budapest XX. ker. – Milleniumi telep” és „Dunaharaszti(?) – Szentdienes” néven két helyen felvett Szt. Dénes tiszteletére szentelt templommal, aminthogy a közölt irodalmuk is részben azonos. A szerzőt az zavarta meg, hogy Szentdienes a XVI. század végén pusztának mondták, ami nem zárja ki azt, hogy a török kiűzése után rendbehozott temploma plébániaként funkcionáljon. A „Csátegyház” hely nélkül megadott falu Nagykátával azonos, helyes névalakja Kátaegyház. Az idézett 1521. évi oklevélből az derül ki, hogy Kátai Mihály birtoka volt, ahol (a Nagykátával határos) bicskei jobbágyok garázdálkodtak. Nem azonos a Mikebuda közelében állott Csátegyházzal. „Kóka-Templomrom.” Egyetlen adata, a Pest megye monográfusa: Galgóczy művére történő kurta hivatkozás alapján tételezi fel a Vecski dűlőben állott templomot. Galgóczy valószínűleg tévedésből helyezte Kóka mellé Albertirsa helyett, Vikse faluhoz tartozott. „Valkó-Szentlászló.” Egy 1546. évi defteradat közléje, Káldy-Nagy Gyula Valkó mellé lokalizálta és ennek alapján szerző Valkó területére helyezte. Alaposan feltételezhető azonban, hogy a szomszédos Vácszentlászlóról van szó és az adat bátran Vácszentlászlóhoz sorolható.

Egyes esetekben a középkori település nevébe csúszott hiba. „Budapest-Albertfalva” címen a templomos település nevéként az újkori Albertfalva szerepel. Szükséges lenne legalább felvetni, hogy mely középkori települések jönnek szóba. „Érd-Kőkert puszta.” A középkori névként megadott Kőkert nem áll, mert Kőkert puszta a későbbiekben létezett ugyan, de amint a mellékelt oklevélkivonat mutatja, Diód temploma állt itt. „Nyáregyháza-Bödre(egy)háza.” Az -egyháza utótag a forrásokban nem található meg, a falu minden forrásban Bödre néven szerepelt. „Szigetszentmiklós-Lakihegy.” A középkori település Bácsa neve a nem teljesen egyértelműen fogalmazó Györffy-től idézett oklevél félreértelmezése folytán került Lak helyett a címszóba. A név eredetije, amint az idézett forrásból kiderül: Bácsalaka volt, amelynek előtagja a tulajdonosra utaló jelző, a település neve pedig Lak.

Problematisztikus a helymeghatározás „Galgahévíz?-Ligetegyház” címszó alatt. Ez a templom a Valkótól északnyugatra fekvő Liget erdő mellett volt. „Szer(Ször?)egyház” önálló címszóval felvett, a helynév alapján következtetett templom Tápiószőlőhöz tartozott, amint a falu határában levő Szeri puszta mutatja és egyben eldönti az egykori névalakot is. Így a helyes címszó „Sülysáp-Szeregyház.” „Szigetmonostor-Pusztamonostor.” A szóbanforgó egyház a Rosd-szigeten állt, de a mellette levő területen Rosd-Monostor nevű település nem volt. A török defterek említik Rosdfalu-t, ennek esetleges temploma azonban nem hozható összefüggésbe a monostorral. „Vácegres-Prépostság.” Az 1341-ben említett Sydoegház az Esztergom megyei Szentmártonmánya és Apateleke mellett feküdt ld. Györffy 1998. 567. és DL 101846. Szentmártonmánya ennél fogva bekerült a bizonytalan lelőhelyek közé is. „Pilisszentlászló-Pálos kolostor.” A pálos kolostor, bár nevezték kékesinek is, nem lehetett az egyébként a

kolostortól függetlenül 1301. óta szereplő Kékes falu temploma, mivel a mai Szentlászló az újkorban települt a kolostor romjai mellé. „Tápiógyörgye-Szentandrás.” Lukcsics 1430-as adata, amely szerint Somogy megyei helységek sorában az esztergomi egyházmegyei Szentandrás falu Szt. András tiszteletére szentelt templomának papja szerepel, nem vonható ide, mivel ez a Szentandrás nem volt exempt plébánia. Inkább a mai Szentendrére gondolhatunk.

Szólnunk kell még egy speciális kérdésről, ami bőven meghaladja e könyvismertetés kereteit és amely nem sorolható a fentebb már taglalt egyszerű átfedések közé. Az „Ipolytölgyes-R. k. templom” címszó alatt valójában három falu adatai keveredtek össze: Ságé, Zsidódé és Tölgyesé és az utána következő „Ipolytölgyes-Szentmárton dűlő” címszó is tartalmaz adatokat Ságira és Tölgyesre, míg a harmadik település: Zsidód, amelynek templomára adat nincs a rendelkezésre álló források szerint, s amely a szomszédság okán vette fel az előnevet (sokszáz magyarországi faluhoz hasonlóan), ugyanúgy elsikkadt, mint az idézett Györffy történeti földrajzában. A régész számára, bizonytalanságot sugallhat, ha egy település egyszer az egyik, másszor egy másik néven jelenik meg, netán egyidejűleg mindkét néven, mert leleteit a történeti háttér és előzmények nélkül aligha tudja lelkiismeretesen helyhez kötni. Hasonló a helyzet Nyír és Palota, Harkány és Sikátor falunál, így kerültek Dánszentmiklós címszónál Dános adatai közé Szentmiklós említései is. Kiskunlacháza, a középkori Lackháza temploma Chobot nehezen ellenőrizhető adataira alapozva önálló címszóként szerepel, feledtetvén azt a tényt, hogy Lackháza, több más közeli településsel (Herbordháza, Izsótelke, Szentgyörgy, Szentpéter – utóbbi kettő nem szerepel az adattárban) együtt a kora Árpád-kori Szántó területén jött létre. Az ipolytölgyesi római katolikus templom címszáva alatt hivatkozott Régészeti Topográfia kétségtelen tényként könyveli el – annak ellenére, hogy a XV. század elején Ság és Tölgyes két külön település –, hogy környéke a korábbi Ság területéhez tartozott, holott ez a templom a Ság területéből kivált, azzal területileg nem azonos, később önálló territóriummal rendelkező Tölgyes falu temploma volt. A feltételezést a szerző átveszi, így lesz Tölgyes templomából Ság temploma. Hasonló gondolatmenet alapján logikus lenne a Szántóból kivált Lackháza templomáról is feltételezni, hogy Szántó faluhoz tartozott.

Mindezek aláhúzzák annak a szükségességét, hogy a településtörténeti és topográfiai kutatások elősegítése érdekében a történetkutatásnak mielőbb tisztáznia kellene a települési filiaciók törvényszerűségeit, a néha vaglyagos névvel jelölt települések egymáshoz való területi és kronológiai viszonyait.

Kimaradt a gyűjtésből a Dömsöd tartozékaként az ott idézett 1454. évi oklevélben szereplő Keresztúr puszta, amelyről nyilvánvalóan feltételezhető egy Szt. Kereszt templom léte és ezen kívül tucatnyi más, patrocíniumra, templomra utaló középkori helynév is hiányzik. A gyakran idézett Chobot egyházmegyei munkájának ismerete a templomos kérdésekkel komolyan foglalkozó (történész-) kutatókat nem mentesíti az eredeti iratok sok fáradsággal járó átnézésétől, s ahogy jelen sorok írója is tapasztalta, a nyomtatásban megjelent munkákból kihámozható templomokra vonatkozó információk minden vonatkozásban jelentős mértékben bővíthetők.

Végül a könyv használatával kapcsolatban említést kell tenni egy nehézségről, ami az adatok ellenőrzése kapcsán abból adódott, hogy a mai települések közigazgatási határa gyakran változik. Előfordulhat ezért, hogy a XIX. századi adatokat feldolgozó Genthon topográfiájában más néven, másik falu területén írt le valamely templomot,

mint ahol a régészek a XX. században megtalálták, a Régészeti Topográfia mai objektumokhoz viszonyított pontos helymeghatározásáról nem is beszélve. Egyes templomokat csak a hivatkozott irodalom lapszáma segítségével lehet azonosítani, többhelyütt csak az derül ki, hogy a templom a homokbánya, a vasútállomás vagy a temető területén állott. Nagy segítséget jelentett volna az olvasónak, ha névmutató készült volna, hogy ne kelljen a könyvet átlapoznia annak, aki egyes templomokat óhajt keresni.

Mindeme nem igazán lényeges hiányosságok azonban elenyészőnek mondhatók a közölt templomok nagy számához és a gazdag adattárhoz képest. Mivel a Pest megyei középkori írott (nyomtatott) forrásokból kiszűrhető középkori egyházas helyek története számos munkában fellelhető, de Pest megye középkori templomainak összegyűjtése még nem történt meg, így ezt, mint fő célt, Tari Edit munkájában alapossággal, széleskörű irodalmi tájékozottsággal maradéktalanul véghez vitte ezért műve példamutatónak mondható.

Timár Péter

BÁLINT LÁSZLÓ

LAKOS ENDRE (1919–1969)

Budapest–Szeged: KÉSZ–METEM. 2000. 90 p.

Az 1945 utáni törvénytelenéseket már eléggé jól ismerjük (Kahler Frigyes: Joghalál Magyarországon 1945–1989.). Fontos adatok tömegét gyűjtötte össze Hetényi Varga Károly is könyvében: Papi sorsok a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában, ám egyes személyek börtönszenvedéseit még kevesen tárták fel, pedig ezek meggyőző ereje – éppen mert konkrét személyekhez kötődnek, akiket számosan ismertek a hívők közül –, összehasonlíthatatlanul nagyobb. Ezért örültünk meg Bálint László könyvének, melyben Lakos Endre (1919–1969) tanulságos életútját dolgozza fel, aki a Bereg megyei Valócon született református szülők gyermekeként. A szegedi piarista gimnázium tanulójaként azonban katolikus hitre tért. Később a szegedi teológián tanult, melynek elvégzése után 1942-ben Glattfelder Gyula megyéspüspök szentelte pappá. A battonyai plébánia segédlelkészeként a szegedi egyetemen filozófiából doktorált, 1945-ben főhadnagyi ranggal tábori lelkész lett, de még ez év áprilisában leszerelt és Eleken folytatta segédlelkészi működését.

1946 júliusában előljárója, Reibel Mihály azt írja felettesének, hogy Lakos Endre „jó volna hitoktatónak”. Erre Hamvas püspök Szegedre helyezte és rábízta a Madách utcai polgári fiúiskola hitoktatását. Szívügyének tekintette az ifjúság keresztény és nemzeti nevelését. 1947-ben a szívtestőrgárda egyházmegyei igazgatója és mellette a Magyarországi Diákkongregációk Központi Titkárságának szegedi titkára. Az elsők között volt, aki felismerte a kommunista törekvések rendkívüli veszélyességét, s ezért szinte törvényszerűen bekapcsolódott az egyetemi hallgatók hitéletének megszervezésébe. 1949-ben ennek gyakorlati részét is elkezdte egy kislétszámú egyetemi csoporttal. Ez a „csoportmunka” lassan-lassan kiterjedélyesedett. Híre Hamvas püspökhöz is eljutott, aki megsejtette a veszélyt és Lakos Endrét Kistelekre helyezte. Ám felfigyelt rá az Államvédelmi Hatóság is. 1950 nyarán elhárult a veszély – vélte püspöke –, és visszahelyezte

Szegedre. Itt biztonságban érezve magát nekilátott egy tematika kidolgozásának (Compendium), melyet fel kívánt használni a további csoportmunkában. Ezt azonban már nem tűrhette az ÁVH és 1952 augusztusában letartóztatták. Az államvédelmisek a titkos operatív adataikat és koncepciók hazugságait jogi erejűvé kellett átalakítaniuk. Aláírt, vagy kényszerrel aláíratott beismerő vallomások kellettek. Eleinte enyhébb, de nagyon rafinált módszerrel kísérelték meg kiszedni Lajos atyából a beismerő vallomást, később már keményebb eljárást alkalmaztak. Javára írandó a szerzőnek, hogy ezeket a vallomásokat – melyekről természetesen nem készültek feljegyzések –, nem próbálja meg utólag rekonstruálni. Így hihetőbbé válnak a jegyzőkönyvek, melyek szavaiból kivehetők az eljárás közben történt „megdolgozások”. A megalázott Lakos atya azonban csak annyit ismert el, amit kínzói máshonnan már amúgy is tudtak, és ehhez a 22 kihallgatási napon 26 alkalommal feltett kérdésekre – nem kis testi- és lelkierővel – ragaszkodott. Még az utolsó vallatásokon is azt mondta: „a csoportmunka céljából a katolikus ifjúság nevelését jelöltük meg, szemben a materialista tanításokkal”. Az ÁVH-s tisztek nem tehettek mást, mint elkészítették a *Gyanúsított jegyzőkönyvet*, mellyel átadták az ügyészségnek. Az ügyet a budapesti megyei bíróság tárgyalta, a kilenc vádlottal szemben az államot Marton Pálné képviselte. A tárgyalás a megszokott kirakatperek mintájára folyt. Lakos Endréről az ítélet kimondja: „bűnös a demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés vezetése bűntettében”, ezért 10 évi börtönre ítélik.

Az ügyészség súlyosbításért fellebbezett. A Legfelsőbb Bíróság 1953 őszén zárt tárgyaláson hozta meg végzését, mellyel az elsőfokú ítéletet hagyta jóvá. Érdeemes idézni állásfoglalását: „... alkotmányunk biztosítja a vallás szabad gyakorlatának jogát. Ez az alkotmányi alapelv a valóságban is maradéktalanul érvényesült és érvényesül”. Olyan természetességgel állította ezt a valótlanúságot a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága, mintha nem is Magyarországon vették volna el az egyházi tulajdont, mintha nem itt oszlatták volna fel a szerzetesrendeket és a különféle vallási egyleteket, mintha a hitoktatás elé nem állítottak volna szinte áthághatatlan akadályokat, és mintha nem itt kezdeményeztek volna hazug koncepciók pereket az egyház legmagasabb vezetői és sok más egyházi személy ellen.

1956 októberében a forradalom és szabadságharc elsöpörte az Államvédelmi Hatóságot, az ügyészségeket, a bíróságokat, és kinyíltak a börtönök ajtajai. A kiszabadult Lakos Endre november 4-e után úgy döntött, amíg lehet, külföldre távozik. Ausztriában először a Gränben szervezett magyar gimnáziumba került iskola-igazgatónak, ennek megszűntével Bécsbe ment, ahol néhányad magával a magyar egyetemi hallgatók lelki életét szolgálta haláláig.

Bálint László nemcsak Lakos Endre atyának állított méltó és maradandó emléket, hanem a magyar katolicizmus kíméletlen és brutális üldözötteinek is.

Kőhegyi Mihály

METEM-Könyvek

Sorozatszerkesztők:

Várszegi Asztrik OSB és Zombori István

1. **Szabó Ferenc S. J.:** A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 365. old. ára: 398 Ft
2. kiadás Budapest, 1998. 368 old. ára: 950 Ft
2. **Sólymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik:** ára: 280 Ft
Pannonhalmi főapátok. 1. Kreuzs Krizosztom (1856–1885),
Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 old.
3. **Udvardy József:** A Kalocsai Főszékeskáptalan története a ára: 180 Ft
középkorban, Budapest, 1992. 152. old.
4. **Csapodi Csaba:** Gróf Zichy Nándor élete és politikája ára: 200 Ft
Budapest, 1993. 160. old.
5. Kelet–Közép–Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla) ára: 300 Ft
Szerk.: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. old.
6. **B. Murádin Katalin:** Faragott kőszöszékek Erdélyben ára: 350 Ft
Budapest-Kolozsvár, 1994. 168. old.
7. **Elmer István:** Börtönkereszt ára: 350 Ft
Budapest, 1994. 224. old.
8. **Fülöp Éva Mária:** A magyarországi bencés kongregáció ára: 400 Ft
birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949)
Budapest, 1995. 252. old.
9. **Gerics József:** Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a ára 550 Ft
középkorban. Budapest, 1995. 318. old.
10. **Reisner Ferenc:** A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának ára: 250 Ft
repertórium (1887–1944). Budapest, 1995. 178 old.
11. **Boba Imre:** Morávia története új megvilágításban ára: 650 Ft
Budapest, 1996. 197 old.
12. **Orbán Gyula József:** Friedensbewegung katholischer Priester in ára: 1500 Ft
Ungarn, 1950–1956. Budapest, 1996. 380 old.
13. **Rónay Jácint:** Napló ára: 896 Ft
Budapest–Pannonhalma, 1996. 400 old.
14. **Galcsik Zsolt:** Szerzetesrendek feloszlása ára: 650 Ft
Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény)
Budapest, 1996. 316 old.
15. **Mező András:** A templomcím a magyar helységnevekben ára: 650 Ft
(11–15. század). Budapest, 1996. 314 old.
16. **Sólymos Szilveszter:** Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek ára: 650 Ft
remeték élete és kultusza Magyarországon
Budapest, 1996. 176 old. + [18] t. ill.

17. Magyar egyháztörténeti bibliográfia (1980–1990)
Budapest, 1997. 223 old.	ára: 450 Ft
18. Jakó Zsigmond: Társadalom, egyház, művelődés.
Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 1997. 479 old.	ára: 950 Ft
19. Dóka Klára: Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19.
században. Budapest, 1997. 463 old.	ára: 850 Ft
20. Hermann Egyed Emlékkönyv. Budapest, 1998. 206 old.	ára: 650 Ft
21. A magyar piarista rendtartomány történeti névtára
1666–1997. Budapest, 1998. 548 old.	ára: 1350 Ft
22. Kubinyi András: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a
középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 382 old.	ára: 1200 Ft
23. Zakar Péter: A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–1849-ben
Budapest, 1999. 191 old.	ára: 800 Ft
24. Kelemen Miklós: Unitárius kislexikon. Budapest, 1999. 191 old.	ára: 800 Ft
25. Borovi József: Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása.
Budapest, 2000. 218 old.	ára: 1200 Ft
26. Holl Béla: Laus librorum. Budapest, 2000. 300 old.	ára: 1500 Ft
27. Szabó Lajos: Utolsó szalmaszál
Budapest, 2000. 352 old.	ára: 1000 Ft
28. Mészáros István: „Állok Istenért, egyházért, hazáért”.
Írások Mindszenty bíborosról. Budapest, 2000. 222 old.	ára: 1200 Ft
29. Állam és egyház a polgári átalakulás korában
Magyarországon 1848–1918.
Szerkesztette: Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. 184 old.	ára: 1200 Ft
30. Kisházi-Kovács László: A városi kegyuraság Szegeden.
1917–1948. Budapest–Szeged, 2001. 226 old.	ára: 1200 Ft
31. Kund Miklós Regényi: Die ungarischen Konvente der
oberdeutschen Karmelitenprovinz im Mittelalter.
Budapest–Heidelberg, 2001. 130 old.	ára: 1500 Ft
32. Orbán Imre: „Ecce, iam vici mundum!”
Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon.
Budapest, 2001. 233 + 24 old. illusztráció.	ára: 1500 Ft
33. Orbán József Gyula: Katolikus papok békemozgalma
Magyarországon. 1950–1956. Budapest, 2001. 307 old.	ára: 1500 Ft
34. Szilas László SJ: Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben
(1591–1599). Budapest, 2001. 159 old.	ára: 1200 Ft
35. Frenyó Zoltán: Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid
életműve. Budapest, 2002. 277 old.	

Előkészületben:

A bécsi Pázmáneum

A Magyar Sion repertóriuma

EGYÉB KIADVÁNYOK

- Igazságot szeretettel.** Budapest–Szeged, 1995. 203 + 4 o. ára: 440 Ft
- Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete.** Szeged, 1995. 172 + 28 o. ára: 360 Ft
- Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve.** Budapest, 1996. 337 + 16 o. ára: 1250 Ft
- Pál József: Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944).** Budapest, 1996. 80 o. ára: 300 Ft
- Lapo Lombardi: La Santa Sede e i cattolici dell'Europa Orientale agli arbori della guerra fredda.** Roma–Budapest, 1997. 155 o. ára: 850 Ft
- Mille anni di storia dell'arcidiocesi di Pannonhalma.** Roma–Pannonhalma, 1997. 233 old. + [11] t. ill. ára: 1200 Ft
- Rudnay Sándor és kora.** Esztergom–Nagyszombat, 1998. 188 o. ára: 1000 Ft
- Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban** Piliscsba–Budapest, 1999, 358 o. ára: 1400 Ft
- Bálint László: Lakos Endre.** Budapest–Szeged, 2000. 90 o. ára: 400 Ft
- Katolikus múzeumok és kincstárak Magyarországon.** Budapest, 2001. 106 old. ára: 1200 Ft
- Hasonmmás kiadványok:**
- Pásztor Lajos: A magyarság vallásos élete a Jagellók korában** Budapest, 2000. 181 o. ára: 1200 Ft
- Monumenta Vaticana I–VI., (V–VI. – egy kötet).** Budapest, 2000 ára: 1800 Ft/db
- Monumenta Vaticana II. sorozat I–III.** ára 1800 Ft/db

ECCLESIA SANCTA sorozat

- A katolikus egyház Magyarországon.** Budapest, 1991. 160 old. ára: 150 Ft
- A katolikus egyház a Szovjetunióban.** Budapest, 1994. 124 old. ára: 150 Ft
- A katolikus egyház Lengyelországban.** Budapest, 1994. 441 old. ára: 280 Ft
- Az orosz ortodox egyház története.** Budapest, 1999. 295 old. ára: 1200 Ft
- A katolikus egyház a balti országokban.** Budapest, 2000. 344 old. ára: 1680 Ft
- A katolikus egyház Írországban.** Budapest, 2002. 414 old. ára: 2500 Ft

Előkészületben:

- A cseh egyház története
- A horvát egyház története
- Az örménykatolikusok
- A kopt egyház története

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK

Sorozatszerkesztők:
Szántó Konrád, Zombori István

1. Kalocsai főegyházmegye. Budapest, 1994.
135 old. Összeállította: Dóka Klára
2. kiadás, Budapest, 1998. 115 old.	ára: 250 Ft
ára: 250 Ft
2. Váci egyházmegye. Budapest, 1997.
136 old. Összeállította: Patkóné Kéring Mária	ára: 250 Ft
3. Székesfehérvári egyházmegye. Budapest, 1997.
127 old. Összeállította: Dóka Klára	ára: 250 Ft
4. Veszprémi egyházmegye. Budapest, 1997.
296. old. Összeállította: Dóka Klára	ára: 450 Ft
5. Egri főegyházmegye. Budapest, 1998.
217. old. Összeállította: Dóka Klára	ára: 250 Ft
6. Győri egyházmegye. Budapest, 1998.
214 old. Összeállította Dóka Klára	ára: 250 Ft
7. Pécsi egyházmegye. Budapest, 1999.
208 old. Összeállította: Patkóné Kéring Mária	ára: 250 Ft
8. Szombathelyi egyházmegye. Budapest, 1999.
276 old. Összeállította Dóka Klára	ára: 400 Ft
9. Esztergomi főegyházmegye. I–IV. Budapest, 2000.
Összeállította: Hegedűs András–Tóth Krisztina
I. kötet A–K. 300 old.
II. kötet L–Z. 251 old.
III. kötet. Mutató. 168 old.
IV. Térképek 12 db.	ára: 3000 Ft

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, – photocopies of unpublished documents and sources, – related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Szeged, Dugonics tér 12, H-6720 Hungary. Tel.: +36+62+426+043. Fax: 36+62+426+062; E-mail: mev@mail.tiszanet.hu

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Paris and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

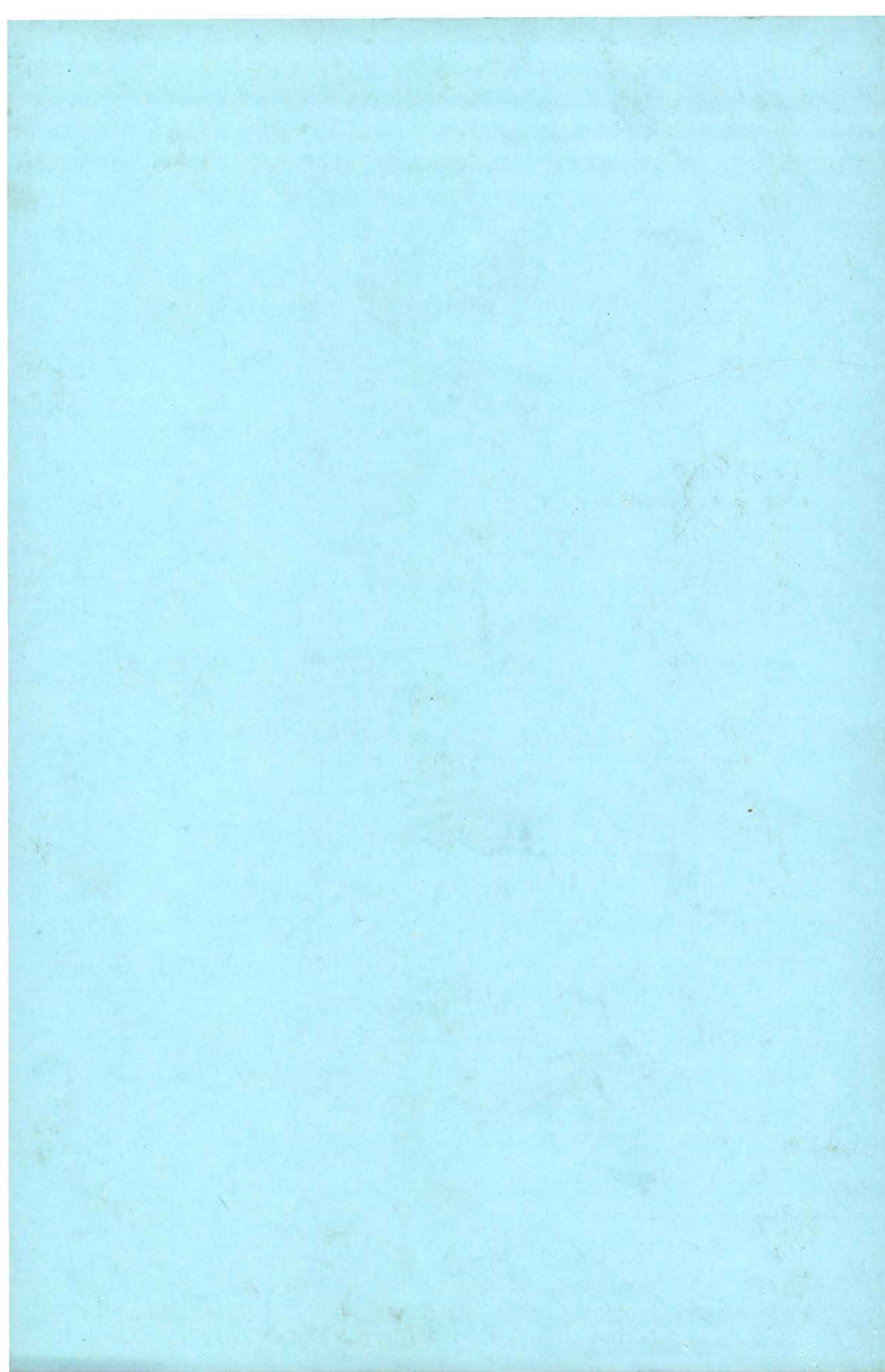
Article:

Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001–1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425–429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M4Y 2R5. Tel.: 1-416-922-2476. Fax. 1-416-922-2773

13. ÉVFOLYAM

2001

3-4. SZÁM

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarly review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French and German languages dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok

6720 Szeged, Dugonics tér 12. +36+62+426+043. Fax: 36+62+426+062;

Honlapunk: www.c3.hu/~mev

E-mail: mev@mail.tiszanet.hu

Előfizetés: 700 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 700 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00 or 18 DM; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ontario, Canada M4Y 2R5.

Checks should be made payable to *METEM*.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2001/3-4

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**
Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**
Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY
Szeged

A kötet megjelenését támogatta
a Nemzeti Kulturális Alapprogram

Főszerkesztő – General Editor
CSÓKA GÁSPÁR

Tiszteletbeli elnök – Honorary President
GABRIEL L. ASZTRIK

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Szabó Ferenc,
Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;
AUSTRIA: Galambos Ferenc; CANADA: Bonkáló Ervin, Horváth Tibor;
GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre
ITALY: Somorjai Ádám, Szilas László, Németh László;
USA: Steven Béla Várdy*

Felelős szerkesztő – Editor
ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

ISSN 0865-5227

Nyomdai előkészítés:
SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés az Nyomda munkája
Felelős vezető: Fonyódi Ottó

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

HOLLER László	Szent Demeter és a magyar királyi korona <i>Saint Demetrius and the Hungarian Royal Crown</i>	5
SZILÁGYI Csaba	Szántó Arator István Historia anni jubilaei 1575 [...] című munkájának ismertetése <i>The review of István Szántó Arator's Work Entitled Historia Anni Jubilaei 1575 (...)</i>	19
MOLNÁR Antal	A kecskeméti jezsuita misszió (1633–1635) <i>The Jesuit Mission in Kecskemét (1633-1635)</i>	47
SZILAS László S.J.	A jezsuiták Magyarországon 1773-ban <i>Jesuits in Hungary in 1773</i>	61
DÓKA Klára	A nagyváradai római és görög katolikus püspökség birtokai a 18–19. század fordulóján <i>The Estates of the Roman and Greek Catholic Episcopacy in Nagyvárad at the Turn of 18-19th Centuries</i>	77
BURA László	A keleti szertartású kereszténység múltja és jelene Szatmárban. Magyar görög katolikusok a Szamosháton (Szatmár megyében) <i>The History and the Present of the Byzantine Rite Christianity in Szatmár</i>	103
MIKLÓS Péter	Ivánkovits János rozsnói püspök szegedi évei <i>János Ivánkovits, Bishop of Rozsnyó (Roznava), in Szeged</i>	121
GLÜCK Jenő	Örményország kereszténysége Kelet és Nyugat között <i>The Christianity of Armenian between East and West</i>	147
LEHOCZKY Miklós	Karácson Imre élete és munkássága <i>Life and Work of Imre Karácson</i>	155

FORRÁSOK – SOURCES

KÓHEGYI Mihály	A bajai ferences rendház házfőnökei és helyettesei <i>The Guardian and his Deputies of the Franciscan Monastery in Baja</i>	165
GALCSIK Zsolt	A szécsényi 845. sz. Páter Bárkányi János Cserkészcsapat története az alapítástól a feloszlásig (1934–1948) <i>The History and Papers of the Troop of Boy Scouts in Szécsény</i>	175

MÓDSZERTÁR, ADATTÁR, SZEMLE
METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

ZVARA Edina	Egyháztörténeti könyvek 2000, 2001 <i>Books Concerning Ecclesiastic History 2000, 2001</i>	229
ZOMBORI István	Kőhegyi Mihály (1934 – 2001)	231

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

<i>Magyarországi Egyházi Levéltárosok konferenciája.</i> (Ism.: Miklós Péter)	233
<i>A hajdúdorogi főesperesi levéltár iratainak lajstroma és mutatója 1562–1819.</i> (Ism.: Miklós Péter)	236
<i>Az első és második keresztes háború korának forrásai</i>	237
MAGYAR Zoltán: <i>A liliomos herceg. Szent Imre a magyar kultúrtörténetben.</i> (Ism.: Miklós Péter)	241
<i>Boros György unitárius püspök naplója 1926–1941</i> (Ism.: Miklós Péter)	244
LESTYÁN Ferenc: <i>A hitvallásos iskolák küzdelme a két világháború között, 1920–1940.</i> (Ism.: Glück Jenő)	246
PUSKELY Mária: <i>Dr. Batthyány László 1870–1931.</i> (Ism.: Miklós Péter)	247

HOLLER LÁSZLÓ

SZENT DEMETER ÉS A MAGYAR KIRÁLYI KORONA*

Gaude turba caelestium
plaude turba terrestrium,
et totalis vis cordium
flammescat uberius.

In hac valle miseriae
et in terris Pannoniae
ex alta stirpe Graeciae
nascitur Demetrius.

Örvendjete az egekben,
földünk minden szegletében,
lobogjon fel szívetekben
lángolón a szeretet,

mert a siralomnak völgyén,
Pannónia eme földjén,
görög nemzet nagy törzsökén
Demeter megszületett.

Így kezdődik a Szent Demeter vértanú ünnepére készült, öt versszakpárból álló középkori latin szekvencia,¹ amely megőrizte azt a hagyományt, hogy a görög nemzetiségű Demeter Pannóniában született.² A Magyar Könyvszemle 2001. évi 1. számában megjelent tanulmányában Tóth Péter azt bizonyítja, hogy „saloniki” Szent Demeter születési helye valójában a Száva menti Sirmium, a mai Sremska Mitrovica, azaz Szávaszentdemeter volt.³

A fentebb idézett szekvencia fordításához írott jegyzeteiben V. Kovács Sándor kiemelte: „Szent Demeter – a bizánci egyház szentje, arcképe a magyar korona alsó részén is megtalálható.”⁴ Alábbi megjegyzéseim elsődleges céljaként igyekszem rávilágítani arra, hogy Szent Demeter születési helye és az onnan a Száva és az Al-Duna környékére kisugárzó kultusza minden valószínűség szerint érdekes – és talán megle-

* Köszönetemet fejezem ki a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára dolgozóinak a kutatásaimhoz nyújtott segítőkész munkájukért. Esetleges reflexiókat a szerző szívesen fogad az alábbi címen: Holler László 1386 Budapest, Pf. 998.

1 A latin szöveg kiadásai: DREVES, GUIDO MARIA: *Sequentiae ineditae. Liturgische Prosen des Mittelalters. Analecta hymnica mediæ ævi*. Tom. VIII. Leipzig, 1890. 118.; DANKÓ, JOSEPHUS: *Vetus hymnarium ecclesiasticum Hungariae*. Bp., 1893. 225–227.; *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez Középkor. (1000–1530)* Szerk.: TARNAI ANDOR–MADAS EDIT. Bp., 1992. 265–266. Csonka Ferenc magyar fordítása: *A magyar középkor irodalma*. Szerk.: V. KOVÁCS SÁNDOR. Bp., 1984. 825–826. – Tóth István magyar fordítása: *Szívvél, szóval, tiszta ésszel. Himnuszok, zsoltoszmák, imék és könyörgések latin nyelvű költészetünkből*. Vál. és ford. TÓTH ISTVÁN. Bp., 2001. 32–33.

2 A közölt szekvenciariészlet Csonka Ferenc fordítása.

3 TÓTH PÉTER: *Egy bizánci szent Magyarországon, egy magyar szent Bizáncban. Szent Demeter magyarországi kultuszáról*. Magyar Könyvszemle 2001. 3–19.

4 V. KOVÁCS S. I. m. 1165.

pő – módon összefüggésbe hozható azzal, hogy képe szerepel a magyar korona alsó része zománcképeinek sorozatában.

Kiindulópontként tekintsük Tóth Péter tanulmányának megállapításait. Ezek szerint, noha a korunkra maradt görög és szláv nyelvű passiók Theszalonikit tekintik Szent Demeter szülőhelyének, az 5. század elejéről fennmaradt martirológiumok azonban – amelyek nem tudnak a Theszalonikiben született szentről – említenek egy Demeter nevű sirmiumi vértanút. Sok évszázaddal később, a *Legenda Aurea* kiegészítése céljából készített, a Magyarországon tisztelt szentek életrajzait tartalmazó gyűjteményben Szent Demeterről szintén az olvasható, hogy Pannóniában, Sirmium városában született. E latin nyelvű életiratokat tartalmazó kiegészítő gyűjtemény nyomtatásban először a 15. század nyolcvanas éveinek végén jelent meg.⁵ Vannak azonban ennél korábbi, magyarországi használatú, vagy legalábbis magyarországi használatra készült kódexekben vagy ősnymtatványban fennmaradt, képes és szöveges Szent Demeter-legendák is. Ezeket, a *Legenda aurea*-hoz kapcsolódó köteteket Madas Edit ismertette.⁶ Az általa felsorolt magyar vonatkozású kódexek közül, amelyben a Szent Demeter legenda felbukkan, az ún. Magyar Anjou Legendárium a legrégebbi.⁷ A szöveges változatokat tekintve a legkorábbiak egy valószínűleg Itáliában, a 14. század második felében másolt *Legenda aurea* kódex, amelyhez a 15. század elején Szent Zsigmond és Szent Demeter legendáit csatolták,⁸ valamint egy 1429-ben másolt *Legenda aurea*, amely Szent István, László, Imre és Demeter legendáival lett kiegészítve.⁹ Az előbbivel kapcsolatban Tóth Péter megállapította, hogy annak latin szövege kétségtelenül egy görög eredeti fordítása, amely az általa második görög passiónak nevezett szövegváltozathoz áll nagyon közel. Ez a megállapítás a magyarországi lejegyzésű legendaváltozat szövegtörténete szempontjából nagy jelentőségű. A kérdéses kódex egyébként a zágrábi pálos kolostor tulajdona volt, és Tóth Péter a possessorbejegyzés és a legenda kézírásának azonossága alapján feltételezi, hogy magát a Demeter-passiót is a zágrábi szerzetesek írták bele.¹⁰ A szövegváltozatok által nyújtott következtetéseket archeológiai megfontolásokkal is alátámasztva Tóth Péter tehát arra a megállapításra jut, hogy Szent Demeter Sirmiumban született, továbbá a görög Demeter-legenda latin fordítása egy bazilita kolostorban készülhetett, amely valószínűsíthetően éppen a Szent Demeter nevét viselő, sirmiumi görög rítusú monostor volt. Ily módon ötvöződhetett a helyi hagyomány a görög passió szövegével. Megállapítja, hogy „Szent Demeter helyi, délvidéki tiszteletét egészen a XI. századig visszavezethetjük.”¹¹

5 *Legendae sanctorum regni Hungariae Lombardica Historia non contentae*. [Strassbourg] – HAIN-COPINGER: *Repertorium bibliographarum*, Vol. II. Pars I. Stuttgart, 1831. Nr. 9996.

6 MADAS EDIT: *A Legenda aurea a középkori Magyarországon. Kódexek és ősnymtatványok, kiegészítések, a Legenda aurea mint forrás*. Magyar Könyvszemle 1992. 93–99. (a továbbiakban: MADAS, 1992.)

7 Biblioteca Apostolica Vaticana Lat 8541. 66^r és 67^v foliók. – BH 2579. (A BH jelzet alatt a CSAPODI CSABA-CSAPODINÉ GÁRDONYI KLÁRA: *Bibliotheca Hungarica*. I–III. Bp., 1988–1994. katalógus sor-számait közlöm.)

8 Budapesti Egyetemi Könyvtár Cod. Lat 44. 479^r–482^v – BH 370.

9 Gyulafehérvári Batthyány Könyvtár R. I. 76. 399^r–422^r – BH 1625.

10 TÓTH PÉTER i. m. 13. valamint 70. és 71. lábjegyzetek.

11 TÓTH PÉTER i. m. 16.

Most térjünk vissza a bevezetésként idézett szekvenciához. Tóth Péter tanulmányában érdemben nem foglalkozik ezzel, nem tárgyalja a Demeter-legenda szövegahagyománya szempontjából, csak egy, – a „dömötörözés” népszokására utaló – lábjegyzet végén tesz róla rövid említést.¹² Tóth ebben a lábjegyzetben a szekvenciát 16. századnak mondja és tévesnek ítéli annak 13. századi datálását. A szekvenciát V. Kovács Sándor az általa szerkesztett összeállításban mind a fordítás közlésénél, mind a jegyzetekben 13. századnak datálta,¹³ s ezt a kormeghatározást követte Tóth István is.¹⁴ Megjegyzést érdemel, hogy az 1992-es kiadású „Szöveggyűjtemény”-ben a cím alatt „15. század” megjelölés szerepel.¹⁵ Mivel ez a szöveggyűjtemény számos fordítást vett át a V. Kovács Sándor által összeállított kötetből, s nem tapasztaltam, hogy annak kormeghatározásán bárhol máshol módosított volna, ezért feltételezésem szerint ebben az esetben sajtóhibáról lehet szó. Bár a latin szöveget Dreves 1890-ben egy 1511. évi, velencei kiadású „Zágrábi Missálé”-ból¹⁶ vette át,¹⁷ ez korántsem jelenti, hogy a művet 16. századnak kellene tartanunk; meggyőződése szerint V. Kovács Sándor nem alaptalanul jelölte 13. századnak. Egyrészt a viktorinus szekvenciák keletkezése a 12. század második felében, s a 13. században a legjellemzőbb. Másrészt fontos érv a 13. századi datálás mellett, hogy a Szent Demeter ünnepét dicsőítő szekvencia a legendának azokat az elemeit dolgozza fel, amelyre már a 13. századból is van adatunk! Tóth Péter is hivatkozik arra az 1290. évi breviáriumra, amely a Zágrábi Érseki Könyvtárban maradt fenn.¹⁸ Ebben a breviáriumban is *Cum Maximianus [H]erculius habenas* kezdetű, a későbbi magyarországi emlékekhez hasonló szöveg található, – s ami a legendaváltozatok genezise szempontjából fontos –, ebben is olvashatjuk, hogy Demeter Pannóniában, Sirmiumban született, apját Adrianusnak, anyját Theagnonak hívták. (Későbbi szöveg-változatokban az anya neve Thogona.) Az 1. képen bemutatom a kérdéses szövegrészletet. Ez a legkorábbi, általam ismert középkori forrás, amely Demeter szülővárosát említi. Mivel a zágrábi kódexet joggal tekinthetjük magyarországi eredetűnek, ezért Madas Edit azon megállapítása, mely a Budapesti Egyetemi Könyvtár kódexében található, 15. század eleji szöveget tekintette a magyarországi legendaváltozat legkorábbi előfordulásának,¹⁹ kiegészítést igényel. Ha nem kívánjuk meg a szövegek szoros azonosságát, akkor ezt a 13. század végi kéziratot tarthatjuk a legrégebbinek. Ez is alátámaszthatja tehát a szekvenciák 13. századi eredetét, s ezért a Demeter-szövegahagyomány tanulmányozásánál a bevezetőben említett művet nem szabad mellőznünk.

12 TÓTH PÉTER: (3. lábjegyzetben i. m.) 14. 82-es lábjegyzet.

13 V. KOVÁCS i. m. 826, 1165.

14 *Szívvél, szóval, tiszta ésszel. Himnuszok, zsolozsmák, intelmek és könyörgések latin nyelvű költészetünk-ből.* Vál. és ford. TÓTH ISTVÁN. Bp., 2001. 33.

15 *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Középkor (1000–1530).* Szerk.: TARNAI ANDOR, MADAS EDIT. Bp., 1992. 265.

16 *Missale Zagrabienae.* Venezia 1511. – RMK III. 176.

17 DREVES, GUIDO MARIA: *Sequentiae ineditae. Liturgische Prosen des Mittelalters. Analecta hymnica medii aevi.* Tom. VIII. Leipzig, 1890. 118. Ld. a szövegközlés alatti jegyzetet.

18 Zágrábi Érseki Könyvtár MR 67. 303^v–305^r – BH 2873.

19 MADAS 1992, 95.

Eccliar magri disciplinā tefaloni
 censes pauli discipulos imitari co
 pellebat. Quare firā **I**n testinā
 fidei dogmate nestorū simbolū aploz
 suscepit a scō demetrio. vñe. quid
 vñe. Gloria et honore. I. c. p. m. a. **C**um
 maximā cūculi habēdas
 romani temparet impetū.
 natus ē infra pannoniā
 btissimū demetriū nobili gne
 s; nobilioz fidei in ciuitate r
 fyrmo. cui pater adrianus
 nūc uero theagno. baptisimū
 nōib; uocabant; Gloriosissimū
 itaq; demetriū liberalib; studi
 is traditū ē et spū scō plenus;
 humane diuinęq; pagine sci
 entia peditus. urbem subi

1. kép: Az 1290-ben készült Zágrábi Breviárium 303° oldalának Szent Demeter születési helyét
 és szüleinek nevét tartalmazó részlete

Nemcsak ennek a hiányosságnak a kiigazítása volt a célom a szekvencia tárgyalásával, hanem annak a kihangsúlyozása is, hogy Szent Demeter tisztelete nem volt egyformán jelentős az egész Árpád-kori Magyarországon. Európában a Demeter-kultusznak két centruma volt, az egyik a Bizánci Birodalom központi területeihez tartozó Thessaloniki, a másik pedig a Száva környéke: Szávaszentdemeter és Zágráb. A szent magyarországi tisztelete innen sugárzott széjjel. Nem véletlen ugyanis, hogy a Madas Edit által említett magyarországi legendaváltozatok közül a legrégebbi egy zágrábi használatú kódexben maradt fenn, hogy a 13. századi legendszöveget tartalmazó breviárium a *Zágrábi Érseki Könyvtárban* van, s bizonyosan mindvégig Zágrábban is volt és hogy a szekvenciát is a *Zágrábi Missále* őrizte meg. S nem véletlen például, hogy az ún. Isztambuli Antifonále, amely a 1360-as évek táján az esztergomi egyházmegye egy jelentősebb intézményének hagyományát követő, Esztergom, vagy esetleg Veszprém körzetében készült zenei kódex, miután Szávaszentdemeterre került a 14–15. század fordulója táján, utólagosan több, Szent Demeterről szóló énekkel lett kiegészítve.²⁰

Ha az írott források szempontjából roppant szegényes 11. századig igyekszünk visszanyúlni és szeretnénk megállapítani, hogy Szent Demeter tisztelete hol volt jelentős, ekkor egy történeti segédtudomány, a szfragisztika, azaz a pecséttan eszköztárához folyamodhatunk.

A világ gyűjteményeiben őrzött bizánci ólompecsétek száma jelenleg már 60 ezer feletti. Ezek teljes katalógusának elkészítése a jövő feladata. A bizánci pecséteket rendszeretén tárgyaló, első tudományos értékű katalógus 1884-ben jelent meg és több ezer pecséttel tárgyal.²¹ A következő nagy vállalkozás, Laurent befejezetlenül maradt műve az összes bizánci pecsét katalógusának nagyra törő célját ugyan nem tudta megvalósítani, de az elkészült vaskos kötetek a bizánci központi kormány és az egyház által használt pecsétek közül 3232 fajta leírását tartalmazzák; az egyházi pecsétek száma kétezer feletti.²² Számunkra különösen fontos az a katalógus, amely a több, mint 17 ezer darabot számláló washingtoni Dumbarton Oaks és Fogg Múzeumok bizánci pecsétgyűjteményének 594 példányát ismerteti, 490 különálló szám alatt.²³ Ez a kötet az Itáliából, a Balkán jelentős részéről, illetve a Fekete-tengertől északra eső területekről származó pecséteket tartalmazza.

A bizánci ólompecsétek előoldalán számos esetben figurális ábrázolás található, döntő számban Jézus Krisztus vagy az Istenanya képével. A fennmaradó esetekben gyakran annak az egyháznak vagy területnek a legfőbb védőszentjét láthatjuk, amelyhez a pecséttulajdonos tiszténél, állomáshelyénél fogva tartozott. Szent Demeter nem túl gyakran fordul elő a bizánci pecséteken: a Laurent-féle korpuszban katalogizált 2028 típusú egyházi pecsét közül mindössze 30 esetben. Ezért vizsgálatunk szempontjából jelentős tény, hogy a balkáni területek pecsétjeivel foglalkozó fent említett katalógusban 29 darab Szent Demeter ábrázolással találkozunk; részben portréval, részben

20 DOBSZAY LÁSZLÓ: *A kódex eredete és sorsa*. In: *Az Isztambuli Antifonále. Faksimile kiadás és tanulmányok*. Közread.: SZENDREI JANKA. Bp., 1999. 47–50.

21 SCHLUMBERGER, G.: *Sigillographie de l'empire byzantin*. Paris, 1884.

22 LAURENT, V.: *Le corpus des sceaux de l'empire byzantin*. Tom. II, V. Paris, 1963–1981.

23 NESBITT, J.–OIKONOMIDES, N.: *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art*. Vol. 1. Washington, 1991.

egész alakos képpel. Ezek a pecsétek a 8. és a 12. század közötti időből maradtak fenn. Közülük kilenc darab Theszalonikiból való, tíz darab pedig kifejezetten az Al-Dunától délre fekvő területekre lokalizálható, amelyek tehát Sirmium hatókörzetébe estek. Ha figyelmünket csak a 11. századi pecsétekre korlátozzuk, akkor a tizenhárom darab közül kettő Theszaloniki, tíz darab pedig az Al-Duna területéről származik. Ezek a statisztikai eredmények alátámasztják, hogy Demeter tisztelete a 11. században elsősorban a Száva és az Al-Duna területén, valamint Theszalonikiben volt jelentős. Ez a magyarázata annak, hogy kultusza ma is a Balkán-félsziget országaiban a legerőteljesebb; több, mint kétszáz templom viseli Szent Demeter nevét ebben a régióban!²⁴

Fordítsuk most figyelmünket a magyar királyi korona felé. Az ötvösmű két fő komponensből épül fel, amelyek technikai és stílusbeli jellegzetességeikben lényegesen különböznek egymástól. A következőkben az alsó rész tíz figurális zománcképével kívánok foglalkozni. Közülük két darab boltíves záródású, közelítőleg félkör alakú és a pártaelemek magasságában helyezkedik el, míg nyolc további kép négyzetes alakú és a hengeres abroncs palástján található. A két boltíves kép közül az elől lévő a trónoló Jézus Krisztust, a hátul lévő Michael Doukas bizánci császárt ábrázolja. A négyzetes képek közül a szemből nézve jobboldalon előlről hátra haladva Gábel arkangyal, Szent Demeter, Szent Damján és Konstantinos bizánci császár; a baloldalon, ugyancsak előlről hátrafelé, Michael arkangyal, Szent György, Szent Kozma és „Geobitzas, Törkia hívó királya” portréja látható. Teljes bizonyossággal megállapítható, hogy a gyermekarcú Konstantinos-portré Michael Doukas császár fiát ábrázolja.²⁵ (2. kép)

Két zománckép kilóg a többiek közül. Ez egyrészt szó szerint is értendő, amennyiben a Michael Doukas császárt ábrázoló hátsó boltíves kép 8 mm-rel hosszabb és 3 mm-rel szélesebb, mint az eredeti foglalat, abból lefelé kilóg, ezért ezt a zománcképet csak néhány gyöngy eltávolításával és utólagos szegecseléssel tudták az ötvösök jelenlegi helyén rögzíteni. Bár nem ennyire feltűnő, de a Konstantinost ábrázoló kép is eredetileg valamivel nagyobb volt, ez az oka, hogy ez az egyetlen olyan négyzetes portré, amelyen a felirat egészen a kép széléhez ér. A zománcképet csak annak megreszelésével és csak a keret kihajlításával sikerült a jelenlegi helyére tenni. Ez a két zománckép néhány jellemzőjében is eltér a többitől. Például ezen a két képen a felirat színe vörös, míg a többi nyolc képen fekete, továbbá ezen a két képen mereven előre néznek az ábrázolt személyek, a többi nyolc képen viszont a szembogár a szem sarkában látható, még a koronán elől középen ábrázolt Jézus Krisztus képe esetében is. Mindezek az észrevételek arra utalnak, hogy csak a fekete feliratú zománcképek készültek eredetileg is ehhez a koronához, a két vörös feliratú nem. Megállapításom szerint e két utóbbi zománckép Máriának, Michael Doukas császár feleségének a koronáját díszítette, amely bizonyosan 1074 és 1078 között készült. Ez a két kép egy későbbi javítás során került a magyar királyi koronára, nagyon valószínűen a 12. században.²⁶ A vörös feliratú képek

24 *New Catholic Encyclopaedia*. Vol. IV. New York, stb. 1967. 744.

25 A koronával kapcsolatos megállapítások indoklással együtt megtalálhatók az alábbi tanulmányban: HOLLER LÁSZLÓ: *A magyar korona néhány alapkérdéséről*. Századok 1996. 907–964. (a továbbiakban: HOLLER 1996.)

26 Ennek részletes indoklása és pontosabb datálása: HOLLER LÁSZLÓ: *A magyar korona néhány alapkérdéséről. II. Kinek készült eredetileg a magyar királyi korona?* Bp., 1998. 29–30. (a továbbiakban: HOLLER, 1998.)

MIHÁLY ARKANGYAL

GÁBOR ARKANGYAL

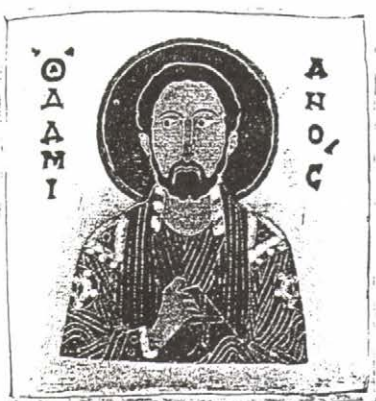
SZENT GYÖRGY

SZENT DEMETER

SZENT KOZMA

SZENT DAMJÁN

2. kép: Az arkangyalokat és szenteket ábrázoló három pár eredeti zománckép a magyar királyi korona alsó részén

azonban olyan nagyfokú stílusbeli és technikai azonosságot mutatnak a fekete feliratú képekkel, hogy nemcsak az ötvösműhelynek, hanem a tervező- és kivitelező művésznek az azonosságát is bizonyossá teszik. Ebből viszont a magyar királyi korona alsó része készítése idejét egy elég szűk időintervallumra, 1071 és 1081 közötti időre szoríthatjuk.

A magyar királyi korona alsó részének eredeti zománcképei nagyfokú szabályosságot, rendezettséget és szimmetriát mutatnak. Ez legkifejezettebben a négyzetes kép-párok esetében tapasztalható, szinte a lehetőségek maximumát kimeríti a tartalmi és formai szimmetria. A két arkangyal, a két katonaszent és a két orvosszent zománcképének egymás mellé helyezésével erről kétséget kizáróan megbizonyosodhatunk. (2. kép.) Ennek a nagyfokú szimmetriának az alapján joggal feltételezhetjük, hogy azzal a zománcképpel szemben, amely fején koronával, kezében kereszttel ellátott uralkodói jelvénnel ábrázolja Törökia vezérét (3. kép), szintén egy evilági, keresztény uralkodó portréja állt eredetileg. S ha egy bizánci készítésű koronán földi uralkodó képe szerepel, akkor bizonyosan nem hiányozhat a legmagasabb földi hatalmasság, a Bizánci Birodalom császárának az ábrázolása sem. Nyilvánvalóan az ő képe foglalta el a hátsó boltíves foglalatot, amelyben most is egy bizánci császár látható.

A korona tökéletes jobb-bal tükörszimmetriája mellett előlről hátrafelé haladva is gondos megtervezettséget tapasztalunk, mind tartalmi, mind formai tekintetben. Jézus Krisztus képe alatt az isteni szféra képviselői, Michael és Gábor arkangyalok jelennek meg. Hátrafelé haladva a mártíromságukkal a földi életből a szentek közé emelkedett vértanúk képe, előbb a katonaszentek, György és Demeter, akik a hatalom — majd az orvosszentek, Kozma és Damján, akik az egészség elnyeréséhez és megtartásához nyúj-

3. kép: A Törökia vezérét ábrázoló eredeti zománckép a magyar királyi korona alsó részén

tanak segítséget. Hátral a földi élet legnagyobb hatalmassága, a császár, s alatta jobbról és balról támaszai és segítői, keresztény uralkodók. Elölről hátrafelé tehát az égi szférából a földi felé haladunk.

A sorozat koncepciózusságát, átgondoltságát a formai elemek is alátámasztják. Az arkangyalok, mint hajkoronás gyermekek, a katonaszentek, mint dúshajzatú ifjak, az orvosszentek, mint rövid hajú, bajszos, szakállas felnőttek, s a földi uralkodó, mint hosszú szakállú idős férfi: ily módon a korona abroncsán látható képek a földi élet négy fázisát, a gyermekkort, az ifjúkort, a felnőttkort és az öregkort is megjelenítik.

Három kérdés vetődik fel a három földi uralkodó képével kapcsolatban:

- Kit is rejt valójában a Törkia vezérét ábrázoló portré?
- Melyik bizánci császárt ábrázolta eredetileg a hátsó boltíves kép?
- Kinek a képe állhatott párban Törkia vezérének képével?

Az első kérdésre egy nagyon szellemes megoldást javasolt 1790. június 15-én keltezett olvasói levelében Weszprémi István, a magyar és bizánci történelemben is jártas polihisztor-orvos, amelyet két magyar nyelvű bécsi újságnak küldött el, s amely megoldási javaslat a következő két évszázadban széleskörű elfogadásra talált. Weszprémi rajzról ismerte a koronát és a képek feliratait. A hátsó boltíves képen a felirat alapján azonosította VII. Michael Doukas császárt, aki 1071-től 1078-ig uralkodott. Arra nem gondolhatott, hogy ez a kép eredetileg nem ehhez a koronához készült. Mivel Weszprémi tudta, hogy a 10. századi bizánci forrásokban Magyarország Törkia néven szerepel, ezért kézenfekvő gondolatnak tűnt számára, hogy a korona és a Magyarország közötti kapcsolódási pontot a „Γεωβιτζῆς πιστὸς κρῶλης Τουρκίας”, azaz a „Geobitzas, Törkia hívő királya” feliratú zománckép jelentheti. Mivel a Michael Doukasszal egyidőben szereplő magyar királyok közül I. Géza neve mutatott hasonlóságot a képen olvasható névvel, ezért összeállt a zseniálisnak mondható feltételezés: I. Géza magyar királyt ábrázolja a kép, éspedig azért látható a koronán, mert azt ő kapta ajándékba a rajta ábrázolt bizánci császártól. Úgy tűnhetett, hogy ez a megoldás minden tényt jól megmagyaráz.

Felvetődhetett természetesen néhány problematikus pont, például, hogy az ajándék koronán vajon miért szerepel az ajándékozó, még inkább pedig a megajándékozott képe. Sőt, még az ajándékozó császár gyermekéé is, aki teljes uralkodói díszben látható, noha csak körülbelül I. Géza trónra kerülésével egyidőben született meg? Továbbá, miért kapott volna a magyar *király* a magán a koronán ábrázolt bizánci *császári* koronához nagyon hasonló uralkodó fejdíszet, sőt még azoknál is összetettebbet, díszesebbet? Ha meg ilyent kapott, miért nem ezzel ábrázolták a zománcképen is, miért egy sokkal egyszerűbb, egészen más típusú koronával?

Ennél súlyosabb kérdések is felvetődtek. Noha a Géza név rendkívül sokféle változatban fordul elő középkori forrásokban, a koronán olvasható nevet igencsak nehezen lehetett a Géza név variánsai közé sorolni. A 20. század harmincas éveiben volt olyan nyelvész, aki – eleve abból a feltételezésből kiindulva, hogy a név Gézát jelenti – „igazolta”, hogy ez Géza nevének egy korai alakja, majd erre a közleményre hivatkozva a történészek már bebizonyítottak tekintették a névazonosságot.

Az összehasonlító képanyag gyarapodásával a művészettörténészek között megfogalmazást nyert, hogy a magyar királyi korona eredetileg női fejék volt. Ezt a fontos észrevé-

telt a történészek jelentős része figyelmen kívül hagyta, mások pedig kényszerűségből I. Géza *felesége* számára történő ajándékozássá módosították az ajándékozási elméletet.

A bizantológia fejlődése, amely együtt járt a középkori bizánci forrásokban előforduló tulajdonnevek és uralkodó címek katalogizálásával,²⁷ a kép feliratának alaposabb elemzésére nyújtott lehetőséget. Ennek segítségével megállapítottam, hogy a *Türkia* ország-, illetve *türk* népnév csak a 10. század hetvenes éveitől volt használatos a görög nyelvű történeti munkákban a magyarokra vonatkozóan a, király címet viszont csak a 12. századtól kezdve alkalmazták a szuverén magyar állam uralkodói címként. Emiatt a képen ábrázolt személynek I. Géza magyar királlyal való azonosítása erősen problematikussá vált.²⁸

Fennmaradt a 11. századból egyetlen egy olyan bizánci történeti forrás, amely a korona zománcképehez hasonlóan tartalmazza a „*κράλης Τουρκίας*”, azaz „*kralész Türkiász*” kifejezést. Ebben a forrásszövegben szerencsére konkrét földrajzi utalásokat is találunk. Ezek elemzésével arra a következtetésre jutottam, hogy *Türkia* lényegében az északon a Száva és az Al-Duna, keleten a Morava, délen a Nyugati-Morava ág, egy szakaszon a Drina és a Spreča, s végül nyugaton a Boszna folyók által határolt területet jelentette a korona készítésének időszakában.²⁹ Ez a terület a Bizánci Birodalom fennhatósága alatt állt, annak *észak-nyugati határterületét* képezte. Északi határvidékének közepe táján helyezkedett el Sirmium. Valószínűsíthetően a „*kralész*” ekkor még *határőrgróf* jelentésű uralkodói cím volt, s később fejlődött a jelentése a mai *király* szónak megfelelővé. Tehát a zománcképen ábrázolt uralkodó a 11. század 70-es és 80-as éveinek fordulóján a Bizánci Birodalom északnyugati határterületének helyi vezére volt, akit a zománckép feliratának tanúbizonysága szerint *Gyovicsának* hívtak.

A második kérdés, hogy melyik bizánci császár portréja állt eredetileg a hátulsó, boltíves foglalatban. Ehhez a korona tervezésének és készítésének pontos időpontját kellene tudnunk. A művészettörténetben talán szokatlanul összetett gondolatmenet segítségével, amely természetesen a 11. századi bizánci történelem analízisén alapul, arra a következtetésre jutottam, hogy a korona alsó részét Anna Dalasséna, I. Alexios Komnenos császár édesanyja tervezte és készítette, valószínűsíthetően 1081. augusztusa és decembere között, ugyanis az 1081 áprilisában hatalomra került Alexios anyját gyakorlatilag uralkodói teljhatalommal ruházta fel. Ezért azt feltételezem, hogy a hátsó foglalatban eredetileg I. Alexios Komnenos képe állt. A gondolatmenet és a bizonyítékok összetettsége messze meghaladja e cikk kereteit, ezért e tekintetben korábbi munkámra utalok.³⁰

Alexios trónrakerülésének előzményeit és körülményeit több-kevesebb részletességgel rekonstruálhatjuk a kor történetíróinak munkáiból. Ezekhez érdekes adalékokat jelentenek Alexiosnak azok az ólompecségei, amelyek ezekből az évekből maradtak fenn. Laurent katalógusában négyféle ilyen pecsétet említ.³¹ Az első, amely protoproedros és

27 MORAVCSIK GYULA: *Byzantinoturcica* I–II. 1. kiad. Bp., 1942–1943. 2. kiad. Berlin, 1958. 3. kiad. Berlin, 1983.

28 HOLLER 1996, 922–955.

29 HOLLER 1996, 944–952.

30 HOLLER 1998, 6–24.

31 LAURENT, V.: *Le corpus des sceaux de l'empire byzantin*. Tom II. Paris, 1981. 501–503.

a Nyugat nagy domestikosa címmel említi őt, az 1074 és 1078 közötti évekből való, egy példányban maradt fenn. A következő nobelissimosként és nagy domestikosként említi, 1078-ra datált, 2 példányban ismert. A harmadik, amely feliratában Alexios a sebastos és a nagy domestikos rangokat viseli, 1079 és 1081 között volt használatban, Laurent munkájában 6 ismert példányt sorol fel. A negyedikben mint sebastos és a Nyugat domestikosa szerepel, ez 1079 körül készülhetett, és ez is egyetlen példányban maradt korunkra. Feltehetően csak helyhiány miatt maradt ki a címből a „nagy” jelző. A nagy domestikos katonai főparancsnoki rangot jelentett, a „Nyugat nagy domestikosa” pedig azt, hogy Alexios ezekben az években a Bizánci Birodalom nyugati, észak-nyugati területeinek volt katonai vezetője, amely éppen a Balkán félszigeten az Al-Duna és a Száva vonalánál húzódó határterületek védelmi feladatainak irányítását is jelentette.

Számunkra két dolog különösen figyelemre méltó. Az egyik, hogy mindezeknek a pecséteknek az előoldalán *Szent Demeter lándzsás képe* található. Mi ennek a magyarázata? Talán Alexiosnak volt személyes védőszentje, vagy mint katonaszent került a pecsétre? Nem ez tűnik a valószínű indoknak, hanem az, hogy az Alexios által felügyelt terület jelentős részén a helyi tradíciók következtében Szent Demetert tisztelték a legfőbb védőszentként. Ezt támasztja alá, hogy a valószínűsíthetőn a 11. századból fennmaradt mindhárom olyan görög felíratos pecsét, amely *Türkia* vagy a *türkök* egyházi méltóságának a tulajdona volt, kapcsolatba hozható Demeterrel. Kettőn közülük az előoldalon Szent Demeter képe van, hasonlóan, mint Alexios pecsétein, a harmadik előoldalán ugyan az Istenanya képe látható, de tulajdonosa éppen a Demeter nevet viselte.³² És ezt bizonyítja az is, hogy Alexios császársága idején már nem Szent Demeter, hanem Jézus Krisztus képe kerül pecséteinek előoldalára.

A másik érdekes tény, hogy I. Alexios Komnenosnak Laurent katalógusában harmadikként említett típusú pecsétje 1980-ban egy hetedik példányban is előkerült, mégpedig az *egykori Sirmium közelében* folytatott ásatások során. (4. kép) A pecsétet Ferjančić 1982-ben publikálta,³³ de még érthetően nem hivatkozhatott Laurent katalógusára, amely 1981-ben jelent meg. Laurent datálásához hasonlóan 1078 vége és 1081. áprilisa közé keltezte a pecsétet és az előkerülési hely alapján azt a következtetést vonta le, hogy Sirmium körzete a 11. század hetvenes éveinek végén bizánci fennhatóság alatt állt. Ez tehát lényegében egybevág azzal a következtetéssel, hogy a 11. század hetvenes és nyolcvanas éveinek fordulója táján a Türkiának nevezett terület a Bizánci Birodalom érdekszférájához tartozott.

Ezekből a megfigyeléseinkből kiindulva, nevezetesen, hogy Szent Demeter éppen az 1080 körüli évek Türkiájának fő védőszentje volt, a korona alsó része zománcképei között még egy további érdekes szimmetriaviszonyra figyelhetünk fel, amely szerint az uralkodók képei és átlósan szimmetrikus párjaik az égi és földi, az egyházi és a világi hatalom pólusait szimbolizálják.

A korona hosszanti tengelyében a legfőbb égi és földi hatalom megszemélyesítőinek képei állnak egymásnak háttal. Elöl Jézus Krisztus, mint Pantokrator, a Mindenség

32 HOLLER 1996, 943–944.

33 FERJANČIĆ, B.: *Bizantijski pečat iz Sirmijuma*. Zbornik radova Bizantološkog instituta XXI. 1982. 47–53.

4. kép: Alexios Komnenos Sirmiumban előkerült pecsétje Szent Demeter ábrázolásával az 1079-1081. közötti évekből

legfőbb hatalmassága. Az átló másik végpontjában a bizánci császár, mint Autokrator, a Föld legfőbb hatalmassága. Törkia vezérének, Gyovicsának és Törkia védőszentjének, Szent Demeternek a képei is egy átló két végpontjában helyezkednek el, egymásnak háttal.

S most elérkeztünk harmadik kérdésünkhöz: kinek a képe állhatott párban Törkia vezérének képével?

Kövessük a mély szabályosságot, a tartalmi és formai szimmetriát mutató képi program útmutatásait. A hosszanti tengely menti tükörszimmetria alapján olyan keresztény uralkodónak a képe volt itt eredetileg, aki 1080 táján a Bizánci Birodalom *keleti határterületeinek* a védelmezője volt. Ha pedig a világi uralkodó és legfőbb védőszent átlós szimmetriájára gondolunk, akkor olyan ország, terület vezérét keressük, melynek legfőbb védőszentje Szent György volt.

Ezek alapján a válasz szinte magától adódik: az illető valószínűleg II. Giorgij volt, 1072-től 1089-ig Grúzia – azaz Georgia – királya. 1081-ben II. Giorgij magas bizánci címet, a „cézár” rangot nyerte el, és valóban Bizáncot védelmezte a szeldzsuk törökök támadásával szemben. II. Giorgij testvére, Mária, két egymás utáni bizánci császárnak volt a felesége, és az őket követő Alexiosnak trónrakerülésében segítője és bizalmasa volt. Megállapításom szerint éppen Máriának 1074 és 1078 között készült koronájáról származik az a két, vörös felíratú zománckép, amelyek közül a boltíves Mária férjét, Michael Doukas akkori császárt, a négyzetes pedig 1074-ben született fiát, Konstantinost ábrázolja, s amelyek a 12. században még Bizáncban kerülhettek rá a magyar koronára. Grúzia fő védőszentje természetesen éppen Szent György.³⁴

34 New Catholic Encyclopaedia. Vol. VI. New York, stb. 1967. 354.

Messzire jutottunk a Szent Demeterre vonatkozó liturgikus hagyomány elemzésétől, azonban az egyháztörténet, az irodalomtörténet, a művészettörténet és a politikatörténet összefonódó ismeretrendszerében az egyik terület eredményei könnyen megvilágíthatják egy másik tudományterület homályos pontjait. Reményeim szerint fejtegetéseim erre egy érdekes példát mutattak.

Befejezésül hadd idézzem a Szent Demeter vértanú ünnepét dicsőítő szekvencia zárósorait, a pontosabb értelmezésre tekintettel, Tóth István fordításában. Nemcsak a magyar királyi korona szimmetriája által sugallt formai okokból, hanem annak érzékeltetése céljából is, hogy mit is kértek, kívántak és reméltek a szent mártírtól a Száva és Al-Duna menti ortodox hívők, Törkia egykori egyházi vezetői, Alexios, a Bizánci Birodalom nagy domestikosa és végül a magyar királyi koronának – ennek a rendkívüli, művészi kvalitásában és összetett gondolatiságában egyaránt kivételes uralkodói fejéknek – a tervezője: erőt a földi harcokhoz, védelmet a szenvedésektől és oltalmat minden veszélytől.

Cuius tumba madidatur
oleo, quo solidatur
languens, si quis anxiatur
doloris incendio.

A sírjából olaj árad,
S új erőt nyer, ki elbágyadt,
Bár kinjától fájdalmának
Biztos gyötrődött előbb.

Demetrius adoptatus,
et in caelis coronatus
noster nunc sit advocatus
coram Dei Filio.

Demeter az ég lakója,
Koronát is nyert azóta,
Most mindnyájunk szószólója
Isten szent Fia előtt.

LÁSZLÓ HOLLER

SAINT DEMETRIUS AND THE HUNGARIAN ROYAL CROWN

The starting point of this study of multi-disciplinary nature is the identification of Sirmium, – present day Sremska Mitrovica, once belonging to Hungary –, as the birthplace of Saint Demetrius. The author mentions the legend of Saint Demetrius from the "Zagreb Breviary" of 1290 as the earliest Hungarian source keeping the tradition he was born in Pannonia. The analysis of the Byzantine seals of the 11th century strengthen the conclusion that the primary patron saint of the territories south of the Sava-Danube region was Saint Demetrius indeed.

The Hungarian Royal Crown (known also as Saint Stephen's Crown) bears the enamel portrait of Saint Demetrius also. The author expresses his opinion that the actual appearance and actual place of this picture does have a connection to the above mentioned observation. Referring to one of his earlier publications discussing all the sources in detail (Századok 130., 1996. p. 907-964.), the author states that another enamel picture on the Hungarian Royal Crown, – which was believed to show the Hungarian king, Géza I. for a long time –, actually represents the leader of the North-Western territories of the Byzantine Empire, called Turkia at the turn of the 1070's and 1080's. His further observation concerning the Hungarian Royal Crown, that the political leader and the main patron saint appear at the two endpoints of a diagonal according to plan. Analyzing further symmetry-characters as well as the conception behind the original enamel pictures of the crown the author reaches the conclusion that the portraits of Alexios Komnenos, Emperor of Byzantium (1081-1118) and Georgij II., King of Georgia (1072-1089) were represented originally on the Hungarian Royal Crown, and the lower part of the crown itself was made in 1081, between August and December.

SZILÁGYI CSABA

SZÁNTÓ ARATOR ISTVÁN HISTORIA ANNI JUBILAEI 1575 [...] CÍMŰ MUNKÁJÁNAK ISMERTETÉSE¹

Tudomásom szerint Szántó István² 1574–1579 közötti római tevékenységéről nem született átfogó, az 1575-ös szentévre is kiterjedő tanulmány. Jelen írásom szerves része készülő doktori disszertációmnak, amely Szántó Arator István életével, munkásságával foglalkozik. Szántó római tevékenységével kapcsolatban feldolgoztam a jezsuita szerzetes szerepét a Missio Transylvanica előkészítésében.³ Bizonyítást nyert, hogy nélküle nem jött volna létre az erdélyi misszió. A Collegium Hungaricum alapításának történetét is újragondoltam.⁴ A következő kérdés vizsgálatát tartottam fontosnak: Az 1570-es évek közepén jelentkező római krízis miatt a pálosok valóban alkalmatlanok voltak-e szerzetesi életre, amiért kolostorukat elvették? L. Weinrich által kiadott forráskiadvány⁵ tanulmányozása segít a pálosok 15–16. századi római jelenlétét jobban megismerni. E kérdéskörben szükséges volt Draskovich György (1515–1587) bíboros tevékenységét is vizsgálni, akinek életrajzát megírta Katona István,⁶ azóta azonban nem született modern biográfia a bíborosról. Az 1575-ös jubileumi szentévből kifejtett

1 Hálával tartozom a Faludi Ferenc Akadémiának, amely támogatja Szántó-kutatásaimat. Az Akadémia segítségével sikerült felvennem a kapcsolatot a Rómában élő P. Szilas Lászlóval, aki megadta P. Javier Ruiz de Medina címét. A spanyol jezsuita atya volt olyan szíves, hogy Szántó Magyarországon elérhetetlen kéziratát fénymásolatban elküldte címemre. Ennek alapján tudtam dolgozni e munkából. Szintén nagyon sokat segített P. José Torres Gracia S.I., aki Alcalá de Henaresben levéltáros. Ezúton is köszönöm mindenkinek a felbecsülhetetlen segítséget.

2 Szántó életének rövid összefoglalása a következő: 1540 táján született a dunántúli Devecseren. 1560-ban került Rómába a Collegium Germanicumba, s a következő évben belépett a Jezsuita Rendbe. Az 1575-ös jubileumi évben, Rómában magyar gyóntatóként tevékenykedett. Kezdeményezője volt az Örök Városban a Collegium Hungaricum alapításának. Majd Erdélybe került, ahol Kolozsvárott, majd a partiumi Váradon hatalmas energiával prédikált, térített, gyakran vitákat folytatott a protestánsokkal. Az 1588 decemberében tartott medgyesi országgyűlés kitiltotta a jezsuitákat Erdélyből, ezután Bécsben élt (1591–1601). Életének fontos része a Biblia magyarra fordítása. Olmützben halt meg 1612-ben.

3 SZILÁGYI CSABA: *Szántó (Arator) István szerepe a Missio Transylvanica előkészítésében*. Bp., 2002. Kézirat. Ez a tanulmány várhatóan megjelenik a Faludi Ferenc Akadémia gondozásában, még 2002-ben.

4 SZILÁGYI CSABA: *Megjegyzések a Collegium Hungaricum alapítási történetéhez*. Bp., 2002. Kézirat.

5 WEINRICH, LORENZ: *Hungarici Monasterii Ordinis Sancti Pauli Primi Heremitae de Urbe Roma Instrumenta et priorum registra*. Roma–Bp., 1999. (Bibliotheca Academiae Hungariae in Roma, Fontes 2.)

6 KATONA ISTVÁN: *Historia metropolitanae Colocensis Ecclesiae. II. Colocae*, MDCCC. 38–55.

munka, a Missio Transylvanica szervezése, a Collegium Hungaricum megalapítása együttesen adja Szántó római tevékenységét.

Jelen írásom Szántó Historia anni jubilai 1575 [...] c. munkájának ismertetése. A kézirat ismeretében teljesebbé válhat Szántó római tevékenységéről alkotott képünk. A munka tanulmányozása során arra kerestem többek között választ, hogy Szántó mely személyekről, eseményekről írt részletesebben, s ennek mi lehetett az oka.

SZÁNTÓ HISTORIA ANNI JUBILAEI 1575 [...] C. MUNKÁJA

Szántó 1574 végén azért került Rómába, hogy az 1575-ös szentévben magyar gyónatóként a zarándokok rendelkezésére álljon. Erről a nagy egyházi eseményről részletes beszámolót ír, amelynek címe: Historia anni jubilai 1575 ... cui pro exactione historiae cognitione, praemittitur tractatus de peregrinationibus ad loca sacra, et de antiquitate indulgentiarum, atque anni jubilai. (Az 1575-ös jubileumi év története [...], az elbeszélés a hitelesebb történet megismerése végett szól a szent helyekre történő zarándoklatokról, és a búcsúk és a szentév ősi mivoltáról.) Szittyay Dénes Szántó Istvánról írt tanulmányában e munkával kapcsolatban a következőket írta: „Rómában Szántó egy másik művet is írt, amely a szentévvvel kapcsolatban annak ünnepeiről szólt, de egyben történelmi vonatkozásokat is tartalmazott mindazokra vonatkozólag, akik Magyarországból ez alkalommal az örökvárost felkeresték. Szántó e kéziratát 1598-ban újra átdolgozta és a gráci rendház cenzorainak megküldte.⁷ De ezek nyolc hónap múltával adták ki kezükből s csak akkor küldhette Rómába kiadás végett. A munka azonban, részben terjedelmes volta miatt, nem nyerte meg a római páterek tetszését, másrészt ekkor már készülöben volt Bellarmin bíboros hasonló tárgyú értekezése, s így az sem láthatott napvilágot.⁸ Minthogy a jezsuiták levéltárát 1870-ben az olasz állam nagyrészt lefoglalta, és az állami Biblioteca Nazionale Vittorio Emanuele gyűjteményében helyezte el, erős a reményem, hogy Szántónak a jubileumról írott munkája valamelyik szerencsés kezű magyar kutatónak révén közismertté fog válni, mert a jezsuita rend levéltárának ama részében, melyet akkor megmentettek, nincs meg.”⁹ A kézirat azonban nem veszett el. Lukács László a jelzetét is közölni tudta, ebből kiderült, hogy Spanyolországban található a munka.¹⁰ További kutatások után megtudtam, hogy Szántó munkája jelenleg Alcalá de Henaresben, az ottani jezsuita kollégium könyvtárában található.¹¹ Joggal tehetjük fel a kérdést: Mikor és milyen módon került Spanyolországba Szántó kézirata? Alcalá de Henaresben található Szántó-munkával kapcsolatban – levélben – érdeklődtem az ottani levéltárostól. P. Torres a következőket közölte: „Nem tudjuk, hogy milyen utón-módon került Levéltárunkba Szántó Jubileumról írt kézirata. Amikor III. Károly király Spanyolországból és minden gyarmatáról elűzte a jezsuitákat (1767), az összes javaikat birtokba vette: házaikat, könyvtáraikat, személyes irataikat, képeiket

7 MAH IV. 366–367.

8 MAH IV. 390.

9 SZITTYAY DÉNES: *Szántó (Arator) István SJ élete és munkássága*. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok. Regnum 6 (1994) 3–4. 16. Szittyay mondatait szöveghűen idéztem!

10 MAH IV., 366. Arch. Prov. Tolet. S. I., Ms. 23, 210 ff. Megjegyzésként hozzáteszem, hogy 222 folióból áll a munka.

11 Lásd az 1. jegyzetet.

stb. Egészen 1814–1815-ig mindezeket a királyi hivatalban őrizték. Amikor 1820-ban ismét elnyomták a jezsuitákat Spanyolországban, a Creditum Publicum magához vette az összes dokumentumot, amelyeket szétoztottak a különböző minisztériumok között. Széthordásuk az 1868-as forradalom után kezdődött meg. A jezsuitákra vonatkozó különböző dokumentumok számos aktacsomóját olcsón eladták, mint semmit nem érő dolgokat, amelyek arra jók, hogy elégeessék például valamelyik pékség kemencéjében. Az aktákat Don Francisco Javier Bravo, a jezsuiták nagy barátja kezdte felvásárolni. Személyes erőfeszítésének köszönhetően képes volt visszaszerezni mintegy 60 000 dokumentumot, amelyeket átadott a Társaságnak. Levéltárunk bizonyos dokumentumait egyes jezsuita atyák vásárolták antikváriumokban, ez ilyenkor a dokumentum címlapján bejegyzésre kerül. Szinte egy dokumentumról sem tudjuk, hogyan került Levéltárunkba. Péter Puyal, aki a 19. században két alkalommal volt tartományi rendfőnök, nagy erőfeszítéssel törekedett visszaszerezni sok dokumentumot, ezek most Levéltárunkban találhatóak.¹² Péter Torres és Szittyay közlésében egyértelmű, hogy a 19. század második felében mind Itáliában, mind Hispániában – a kialakult politikai helyzet miatt – jelentős jezsuita dokumentumok tűntek el. Ha elfogadom Szittyay megállapítását, miszerint 1870-ben a lefoglalt jezsuita iratok között lehetett Szántó munkája, akkor P. Torres közléséből az lehet a mérvadó, hogy valamelyik jezsuita találhatott rá és vitte magával a Toledói Provinciába. Összegzésként elmondható, hogy a Szántó-kézirat Spanyolországba kerülésének idejét, módját kellő források hiányában jelenleg nem tudjuk pontosan meghatározni. Ez hosszú és más irányú kutatásokat kíván, amelyet jelen írás nem tud felvállalni.

Tekintettel arra, hogy Szántó *Historia anni jubilai 1575* [...] c. munkája nem került még kiadásra, ismertetem a kézirat tartalmát, felépítését. A munka címlapján Ingolstadt és Dillingen olvasható, mert Szántó először e városok valamelyikében akarta megjelentetni munkáját.¹³ Ennek ellenére a kézirat nem jelent meg nyomtatásban, valószínűleg azért, mert egyrészt Bellarmin bíborosnak ekkor készült el a búcsúkról írott munkája,¹⁴ másrészt pedig P. Rafael Riera S. I. még XIII. Gergely pápa megbízásából latinul megírta az 1575-ös szentév történetét, amelyet később több nyelvre lefor-

12 „Nescimus quomodo pervenerit ad nostrum Archivum Manuscriptum illud De Iubileo, P. Aratoris. Cum Rex Carolus III Societatem Iesu expulsi Hispania (1767), et omnibus suis Dominiis, potitus est omnibus bonis eius: domibus, bibliothecis, documentis personalibus, picturis, etc. Usque ad 1814–15, servabantur omnia haec sub administratione regia. Cum anno 1820 denuo suppressa est Societas in Hispania, »Creditum Publicum« assumpsit omnia documenta, quae distributae sunt inter diversa Ministeria. Post revolutionem anni 1868, inceperunt dispergi. Multi fasciculi variae documentationis super Societate venundati sunt parvo pretio, ut res nullius momenti, aptae ad ardendum v. gr. in fornace cuiuslibet pistrini. D. Franciscus Xaverius Bravo, magnus amicus Societatis, incipit emere documenta illa. Suo proprio nixu potuit recuperare saltem sexaginta millia, quae Societati tradidit. Quaedam documenta nostri Archivi empta sunt ab aliquibus Patribus Jesuitis »in tabernis librariis ubi venundabantur libri antiqui,« et sic constat in fronte documenti. De fere omnibus documentis ignoramus quomodo apparuerint in nostro Archivum. Pater Puyal, qui Superior Provincialis fuit in duabus occasionibus saeculi XIX, curavit magna vi recuperare multa documenta quae nunc inveniuntur in nostro Archivum.» A levél eredetije birtokomban található.

13 WICKI, JOSEF: *Das Heilige Jahr 1575 in den Zeitgenössischen Berichten der Jesuiten. Archivum Historiae Pontificiae*, Roma, 1975/13. 295. A tanulmányt P. Szilas Lászlótól kaptam meg, amelyet ez-úton is köszönök.

14 MAH IV., 390.

díttak. P. Riera munkáját, amely tartalmában és formájában hasonlított Szántóéhoz, P. B. Schrenck 1599-ben fordította németre.¹⁵

Szántó munkája a következő részekből áll: Szántó az első részben a zarándoklat ó és újszövetségi eredetéről, majd néhány egyháztanító ez ügyben kifejtett tanításáról szól (8–64. ff.). A második rész a búcsúkkal foglalkozik (65–126. ff.), majd ezt követi a legértékesebb rész, azaz a szentév eseményeinek napló formában történő ismertetése 1574 karácsonyától, a Szent Kapu megnyitástól, egészen 1575 karácsonyáig, a Szent Kapu bezárásig (127–199. ff.). A mellékletben (Appendix) a szerző a szentév alatt történt rablásokat tárgyalja (200–203. ff.). E fejezet végén két cenzor, Johannes Klein és Johannes Mollensis aláírása látható (203. f.). A befejező részben egy zarándok beszélget egy római polgárral Róma város eredetéről, vallási életéről és a pápáról (204–220. ff.). A kézirat végén Szántó carmenje olvasható, amelyet a zarándokok számára írt (221. f.).

A FERDINÁND FŐHERCEGNEK ÍRT LEVÉL¹⁶

A kézirat elején található Ferdinánd főherceghez¹⁷ 1598-ban írott ún. ajánlólevél, amelyben Szántó a *Historia anni jubilai 1575* [...] c. munkáját a stájerországi kormányzó figyelmébe ajánlja.¹⁸ Tekintettel arra, hogy Szántó munkája elejére átmásolta a korábban Ferdinándnak megírt és elküldött levelét, ezért hiányzik a címzés és a dátum, csak a „Princeps” megszólítással találkozhatunk. Így adódik a kérdés: Vajon Ferdinánd főherceg a tényleges címzett? Az ajánlólevél egyik mondatában olvashatjuk a következőket: „Továbbá a magam és a grazi kollégium nevében szerencsét kívánok Fenségednek, és hálát adok, hogy az Akadémiát igen bölcs és vallásos atyád létrehozta és megalapította [...]”¹⁹ Ferdinánd apja II. Károly (1540–1590) Belső-Ausztria főhercege volt, aki 1572-ben Grazba hívta a jezsuitákat, s egy gimnáziumot adományozott nekik, 1585-ben pedig megalapította a grazi egyetemet.²⁰ Tehát a szövegösszefüggésből egyértelműen megállapítható, hogy a címzett II. Károly fia, Ferdinánd főherceg. Ezt erősíti meg Szántónak egy másik levele is, amelyet Acquaviva generálisnak küldött 1598. december 23-án Bécsből Rómába, és amelyben a kiadásra váró *Historia anni jubilai 1575* [...] c. munkájáról számolt be, s ezzel kapcsolatban a következőt írta: „A könyv elején ajánlólevelet küldtem Stájerország Fejedelmének, ennek a levélnek a vége megváltoztatható, és valamelyik kardinálisnak elküldhető, akinek Tisztelendőséged jónak látja.”²¹ Az elmondottakból tehát egyértelműen kiderül, hogy Szántó 1598-ban a jubileumi évről szóló munkáját Ferdinánd főhercegnek ajánlotta.

15 WICKI: i. m. 167, 296.

16 Ez a levél még nem került publikálásra. Jelen írásom Függelékében teljes egészében közlöm.

17 II. Ferdinánd Belső-Ausztria kormányzója (1578–1637).

18 *Historia anni jubilai 1575* [...], 1–7. ff. (A továbbiakban: HAJ)

19 HAJ 6. f. „Postremo ut et nomine meo, et collegii Grecensis Serenitati tuae congratularer, et gratias agerem, quod Academiam a prudentissimo et pientissimo parente vestro erectam et fundatam, [...]”

20 *Habsburg Lexikon*. Szerk. HAMANN, BRIGITTE. Bp., é. n. 200–203.

21 MAH IV. 367. „In principio libri praemisi epistolam dedicatariam ad Principem Styriae, quae si paulum circa finem immutetur, poterit accomodari alicui cardinalium V. R. ae. placuerit.”

Miért éppen Ferdinánd főhercegnek ajánlotta Szántó a szentévről készült munkáját? A kérdés megválaszolásához szükséges Ferdinánd életútját felvázolni az 1600-as évekig. Ferdinánd II. Károly és Wittelsbach Mária bajor hercegnő fiaként 1578. július 9-én született Grazban. II. Ferdinánd császárként és magyar királyként halt meg 1637. február 15-én. Ferdinánd kora ifjúságától kezdve szigorú katolikus nevelést kapott. 1586-ban ő volt az első személy, aki beiratkozott az akkor alapított grazi egyetemre. Műveltsége alapjait azonban 1590-től az ingolstadti jezsuita egyetemen szerezte meg. Élete végéig a jezsuiták hű barátja maradt, közülük választotta gyóntatóit is. Apja halálakor Ferdinánd még kiskorú volt, így 1590-ben Grazban gyámkormány alakult, amely az ügyeket vitte. 18 éves korában nyilvánították nagykorúvá, attól kezdve (1596) egyedül kormányozta Belső-Ausztriát.²² A protestánsok már jezsuita neveltetése miatt is bizalmatlanok voltak iránta. Joggal. A következő kijelentést tette: „Inkább pusztaságban uralkodom, mint eretnekek felett, inkább akarom, hogy farkasok, rókák és egyéb vadak lakják az országot, mint hitetlenek.”²³ Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a rendek, főleg a jórészt protestánsokból álló nemesség, amely a belső-ausztriai tartományokban igen erős volt, nem tette könnyűvé Ferdinánd számára eme célok megvalósítását. A lutheri reformáció, minthogy az 1578-as brucki nyilatkozat (libellus) széleskörű vallásszabadságot adott, mélyen gyökeret vert nemcsak a nemesség, hanem a városi polgárság, sőt a falusi jobbágság körében is. A protestánsokkal az első erőpróbára 1596-ban került sor a grazi hűbéri eskütétel alkalmával: Ferdinánd nem engedett a rendek követelésének, mégis megkapta hűbéri esküjüket.²⁴ 1597-ben július 1-jén vonult be Grazba,²⁵ és utána 1598 nyaráig viszonylag nyugodtan élhettek a protestánsok, mert Ferdinánd hosszabb itáliai útra ment. Ellátogatott Loretóba, a Mária-zárondokhelyre, valamint Velencébe, Rómába – ahol találkozott a pápával is – és Firenzébe. 1598 nyarán hazatérve elhatározta, hogy helyreállítja az egységes vallásgyakorlatot.²⁶ A főherceg Georg Stobäus lavanti püspököt, Belső-Ausztria helytartóját bízta meg a „vallásreform” (így nevezte a főherceg környezete az ellenreformációt) tervének kidolgozásával. A megvalósítás fő munkatársa a seckau püspök, Martin Brenner volt. Stobäus inkább a politikai, Brenner pedig a vallási részt irányította. Stobäus 1598. augusztus 20-án kelt levele rögzíti a stájerországi ellenreformáció módszereit. Ebben a levélben a püspök leszögezi, hogy az uralkodónak joga van szabályozni az alattvalók vallási életét. A tartományok és a városok vezető állásaira csak katolikusokat nevezzen ki, a protestánsoknak ne adományozzon nemességet, parancsolja meg, hogy mindenki írásban jelentse ki a katolikus hithez térését, és utasítsa ki a protestánsokat.²⁷ Időközben Hans Schmidt protestáns könyvnyomtató a pápát gúnyoló képet akasztott ki kirakatába. Erre válaszként 1598. szeptember 15-én a nyomdát betiltották, tilos volt ezután a kiadványok terjesztése. Tiltakozásként szeptember 28-án 19 protestáns elhagyta a várost.²⁸

Ferdinánd uralkodói módszere az ellenreformáció területén úgy látszik szimpatikus volt Szántó számára, s ezért ajánlja a *Historia anni jubilaei c.* munkáját az uralkodó-

22 *Habsburg Lexikon* 95–99.

23 BITSKEY ISTVÁN: *Pázmány Péter*. Bp., 1986. 138.

24 *Habsburg Lexikon* 96.

25 KASTNER JENŐ: *Pázmány Péter grazi évei. Katolikus Szemle* 1935. 9.

26 *Pázmány Péter Válogatás műveiből. I–III.* Vál. ÖRY MIKLÓS, SZABÓ FERENC, VASS PÉTER. Bp., 1993. 23.

27 KASTNER: i. m. 9.

28 *Uo.*

nak. Elgondolkoztató, hogy a hatvanadik éve felé közeledő jezsuita szerzetes változatlanul a harcias ellenreformációnak volt a híve. Pedig Erdélyben megtanulhatta, hogy az ilyen jellegű magatartás nem vezethet jóra.²⁹ Mások voltak az ellenreformáció lehetőségei Belső-Ausztriában, és mások Erdélyben, illetve Magyarországon. Példa erre Pázmány Péter. 1597-ben érkezett először Grazba, és ott három éven át tanítván egyértelműen elhatárolódott ettől a módszertől, noha személyes jó kapcsolat alakult ki közte és Ferdinánd főherceg között. Pázmány az erőszaknak nem volt híve. A magyar viszonyok között nem tartotta megengedhetőnek az osztrák tartományokban alkalmazott módszereket, egyháza belső újjászervezésével, megújításával kívánt eredményeket elérni, nem pedig rendeletekkel.³⁰ Amikor Ferdinánd 1618-ban elnyerte a cseh és a magyar koronát, majd 1619-ben a német-római császári címet, joggal látta benne Pázmány a katolicizmus támogatóját. Pázmány akkor már esztergomi érsekként változatlanul jó barátja volt az uralkodónak, a célokkal ekkor is egyetértett, de a módszerekkel nem. Szántó heves protestánsellenessége miatt sohasem lett volna képes Pázmányhoz hasonló magatartást tanúsítani. Példa erre erdélyi működése. Nem miatta kellett a jezsuitáknak elhagyniuk Erdélyt, de ottani magatartása nagy szerepet játszott a szerzetesek kiutasításában.³¹

Mikor írta Szántó Ferdinánd főherceghez levelét? Mint láttuk, a stájerországi erőszakos ellenreformáció csak az 1598-as év második felében kezdődött el. Véleményem szerint Szántó a Grazból visszaküldött és az újabb cenzúrázásra Rómába küldendő könyvének³² az elejéhez írta az ajánlást. Így 1598 szeptembere és decembere között kellett a levélnek keletkeznie. Ezt bizonyítja a levél befejező részében található *perge* ige (folytasd, járj azon az úton!) is, amely már egy megkezdett tevékenység, azaz az ellenreformáció folytatására szólít fel: „Vallásos lelkülettel járj azon az úton, hogy az eretnekséget felszámold, az ősi vallást tartományodban állítsd vissza, a katolikus hitet a neked alávetett országokban és városokban plántáld, Krisztus segítse vállalkozásaidat, és az igazság ellenségeit előtted alázza meg.”³³ Mivel az 1598-as év második felében ténylegesen elkezdődött az ellenreformáció Belső-Ausztriában, a levél is ekkor keletkezhetett.

Még egy fontos dolgot kell kiemelni: Szántó nem ismerte személyesen Ferdinándot. Szántó következő közlésével tudom ezt bizonyítani: „Ily módon Isten hatalmas munkáját a rómaiak és a zarándokok között láthattam, és sok mindent hallottam az elmúlt 1575-ös jubileumi évben, ugyanis [a szentév] elejétől a végéig Rómában voltam (ugyanis a Szent Péter[bazilika] gyóntatói között egyedül én voltam a magyarok számára [a gyóntató]).”³⁴ Számomra ezek a sorok felérnek egy bemutatkozással. Ugyanis ha személyes, állandó kapcsolat alakult volna ki Szántó és Ferdinánd között, akkor nem

29 Vö. SZILÁGYI CSABA: „Domine Pater Stephane”, Szántó Arator István váradi hitvitai. In: *Fiatál egyháztörténetesek kollokviuma*. Bp., 1999. 9–19.

30 BITSKEY: i. m. 138.

31 SZILÁGYI: i. m. 17.

32 MAH IV. 366–367.

33 HAJ 7. f. „Perge animose haereses evellere, et avitam religionem in tuam provinciam reducere, et catholicam fidem in civitatibus et oppidis tibi subiectis plantare, aderit Christus coeptis tuis et inimicos veritatis coram te humiliabit.”

34 HAJ 5. f. „Huiusmodi magnalia Dei opera, in Romanis et peregrinis, cum plurima ego vidissem et audissem praecedenti anno Jubileo 1575, et a principio usque ad finem praesens fuissem in urbe (eram enim unus ex poenitentiaris Sancti Petri pro natione Ungarica) [...]”

lett volna szüksége Szántónak arra, hogy emlékeztesse a főherceget korábbi tevékenységére.

BÚCSÚK ÉS ZARÁNDOKLATOK

Rómában 1575-ben még tartott a Szent Péter-bazilika építése. II. Gyula pápa (1503–1513) 1506. április 18-án rakta le az elbontott, Nagy Konstantin idejében épített bazilika helyére az új székesegyház alapkövét. A munkálatok 1593-ig eltartottak.³⁵ Köztudott, hogy az építkezéshez rengeteg pénzre volt szükség, ezért X. Leó pápa (1513–1521) búcsút engedélyezett azoknak, akik e célra pénzt adományoztak. Megszületett a közmondás: „Amikor a pénzdarab beugrik a perselybe, a bűn kiugrik.”³⁶ Ez a felfogás adta az egyik fegyvert Luther kezébe Róma és a pápaság ellen. Így lett a Szent Péter-bazilika építése a hitszakadás egyik oka.

Témánk szempontjából azért kellett ezt az ismert tényt röviden megemlíteni, mert a jubileumi szentévben többek között búcsúban részesültek azok, akik meggyónták bűneiket. A búcsú latinul *indulgentia*, az indulgere igéből származik, aminek a jelentése: „kész kegyet gyakorolni”. A katolikus egyház tanítása szerint „A már megbocsátott bűnökért járó ideigtartó büntetéseknek ezt az elengedését külön névvel *indulgentiának*, búcsúnak nevezték.”³⁷ Szántó *Historia anni jubilai* c. munkájának második részét a búcsú értelmezésének szentelte. Ebben közli VIII. Bonifác pápa (1294–1303) *Antiquorum habet* kezdetű bulláját. Ez a pápa alapította a jubileumi szentév intézményét 1300-ban. A következőket írta: „A régiek megbízható elbeszélése szerint mindazoknak, akik Rómában felkeresték az apostolfejedelmek tiszteletre méltó bazilikáját, [azoknak] nagy bűnbocsánatot és búcsúkat engedélyeztek. A mindenható Isten irgalmából és ugyanazon apostoloknak érdemeiben és tekintélyében bízva, az apostoli teljhatalommal mindenkinek, akik ezeket a bazilikákat felkeresik, és őszintén bűnbánatot tartanak és meggyónnak, a jelen és azután minden századik évben bűneiknek nemcsak teljes és bősegebb, hanem a lehető legteljesebb bocsánatát fogjuk engedélyezni és engedélyezük.”³⁸ Ebből az következik, hogy a reformáció előtt is úgy értelmezték a búcsút, mint amely nem menti fel a bűnöst, csupán a büntetés elszenvedését mérsékli vagy törli el egészen. Szántó ezzel a pápai bullából vett idézettel azt akarta bizonyítani, hogy a katolikus tanítás szerint bűnbocsánat csak a tökéletes megbánással, vagy a bűnbánati szentségben, azaz a gyónásban nyerhető el. Meg kell jegyezni, hogy a Tridenti zsi-

35 TÓTH K. JÁNOS: *Római virágszedés*. Bécs, 1988. 48–51.

36 TÓTH K.: i. m. 49.

37 *A búcsúk kézikönyve*. Bp., 2000. 123.

38 HAJ 120. f. „Antiquorum habet fida relatio, quod accedentibus ad honorabilem basilicam principis apostolorum de urbe, concessae sint magnae remissiones, et indulgentiae peccatorum.[...]. Nos de omnipotentis Dei misericordia, et eorundem apostolorum meritis, et auctoritate confisi [...], et apostolicae plenitudine potestatis, omnibus [...] ad basilicas ipsas accedentibus reverentur, vere poenitentibus et confessis [...] in praesenti, et quolibet centesimo secuturo anno, non solum plenam et largiorem imo plenissimam omnium suorum concedemus et concedimus veniam peccatorum.” A szövegben a bazilikák a Szent Péter- és Pál-bazilikák értendők. VIII. Bonifác még százévente akarta megünnepeltetni a jubileumi évet, mert úgy gondolta, hogy a keresztényera századfordulóinak az ünnepe lesz.

nat eltörölte az alamizsnás búcsú intézményét, hogy a „gonosz nyerészkedést” megszüntesse.³⁹

Mint említettem, Szántó Historia anni 1575. [...] c. munkájában megírta a szent helyekre történő zarándoklatok céljait. Ezeket jól összefoglalta Ferdinánd főherceghez írott levelében: „Mily nagyobb dicséretre és ajánlásra méltónak kell tartani azokat, akik Isten iránti igaz jámborság, az égi és az isteni filozófia, az igazi erények megszerzése, a legjobb [és] legnagyobb Isten kegyelmének és barátságának elnyerése miatt hosszú útra vállalkoznak. Templomokhoz és Istennek szentelt szent helyekhez mennek, és azokon a helyeken szentek ereklyéit tisztelik, hogy kétségkívül azok könyörgése által saját vétkeiknek bocsánatát Istentől elnyerjék, hogy a katolikus hitben a mártírok példája által megerősödjenek, az örök javak reményére indíttassanak, Isten és a felebarát szeretetére gyulladjanak, továbbá hogy az igazi okosságban, igazságosságban, lelki erősségben, mértékletességében tökéletesedjenek,⁴⁰ és fáradságos türelem által a lélek szilárd alázatosságában és felajánlásában növekedjenek. Ezért végül minden vétektől megtisztulva az igazak az égben a megígért jutalmakat elnyerik. Ez a legfőbb és igazi bölcsesség, nem az a világi, amely kevélyé tesz, és amelyet Isten balgává tett. Az igazi bölcsesség az, hogy megismerjük az igaz Istent és féljük őt. Ugyanis a bölcsesség kezdete az Úr félelme; továbbá a megismert Istent igaz vallásossággal, hittel, reménnyel és szeretettel tiszteljük, parancsait megtartsuk, minden vétket, mint a lélek pusztítóját elkerüljünk és visszautasítsunk, valóban serényen és szorgalmasan megőrizzük a lélek tisztaságát és az élet feddhetetlenségét egészen az élet végső határáig. Ezért mondja prófétája által a világmindenség Alkotója: Ne dicsekedjék a bölcs a bölcsességével, ne dicsekedjék az erős az erejével, és ne dicsekedjék a gazdag a gazdagságával, hanem az azal dicsekedjen, aki dicsekszik, hogy megért és ismer engem, mivel én vagyok az Úr, aki irgalmat és igazságot és ítéletet cselekszem a földön. Ugyanis ezek tetszenek nekem – mondja az Úr. És másik helyen a Megváltó ezt mondja: Az örök élet az, hogy megismerjenek téged, igaz Istent, és akit küldtél, Jézus Krisztust. És másik helyen a bölcs így szól: Féld az Istent, és tartsd meg a parancsait! Mert ez az egész ember. Ezután az előbb említett erények megszerzésére, alig lehet elmondani, hogy a szent helyek meglátogatása mennyi segítséget jelent. Ugyanis amikor a zarándokok megtekintik azokat a helyeket, ahol a mártírok Krisztus nevéért és a katolikus hit megvallása miatt rettenetes büntetéseket szenvedtek, miközben azoknak csontjait és holttestét, amely a Szentlélek eszköze és temploma volt, vallásosan csókolgatják, a hitben csodálatos módon megerősödnek, és az igazság megvédésének érdekében hasonló dolgokra erősen bátorítást nyernek. Azért pedig, hogy bűneik bocsánatát elnyerjék, hosszú és veszélyes utakat vállalnak. Egyszerre gyakorolják a lelki állhatatosságot a nehéz helyzetekben, a türelmet, az alázatosságot és a szeretetet Isten és a szentek iránt, akikért az utak különféle nehézségeit vállalják. Ezen kívül gyakorolják az igazságosságot is, ami által önmagukat megítélik, és botlásaikért törekszenek Istent kiengesztelni testük megfékezésével, és engedelmessé tételével megtisztítván lelküket a bűn minden szennytől az önkéntes bűnbánat és a szentáldozás vétele által. Ezen kívül a szent helyek tiszteletre méltó szentsége rendelkezik (különösen ott, ahol valamely szenteknek a holtteste nyugszik) bizonyos titkos erővel, hogy az emberek hideg és érzéketlen szívét felszítsa Isten és a

39 NEMES György: *Az egyháztörténelem vázlatos áttekintése*. 1999. 75.

40 A négy sarkalatos erény.

szentek iránti csodálatra és szeretetre. És így gyakran maguk az emberek csodálkoznak, hogy honnan származik a szokatlan vallásosság és mély tisztelet bennük. Ezért tudtak könnyen magukba fordulni azok, akik jámborul és vallásosan felkeresték a római templomokat, történjék ez akár Isten és a szentek jelenléte folytán, akár a helyek szentségéből adódóan. Ugyanis ha Isten mindenütt jelen van, sokkal inkább a saját házában, amely az imádság háza. Ha a nevében ketten-hárman összegyűltek között jelen van, annál inkább ott van, ahol több ezren gyűlnek könyörgésre és dicséretre. És a szentek szívesebben és gyakrabban vannak jelen ott, ahol holttestük pihen, és tisztelik őket, mint más helyeken, hogy könnyen láthatóak legyenek a megszámlálhatatlan csodákból azok, amelyek történtek és történnek a mártírok ereklyeinél. Ezekhez kapcsolódik a sokaság együttes lelkesedése a templomok meglátogatásakor, és különböző népek egyazon hite, egyazon vallása, az istentisztelet egyazon módja, akik kölcsönösen csodálják egymást, kölcsönösen buzdítják magukat jó példákkal a bűnbánatra, fogadalmakra és Isten dicséretére a szentjei között, kölcsönösen köszöntik egymást, és Istennek hálát adnak kedvesebb fogadalmakkal, hogy az oly különböző népeket az egy, egyetemes, katolikus egyházba összegyűjtötte. És egyesek saját erényeik által, mint a csillagok fénylenek, kölcsönösen lehetőséget adnak egymásnak az irgalmasság cselekedeteinek gyakorlásához.”⁴¹

A leírtak összegzéséhez Pásztor Lajos sorai kíváncsoknak ide, aki a zarándoklatokról a következőket írta: „A katolikus egyház tanítása összhangban áll itt is a nép köréből feltörekvő igénnyel. A zarándoklás ugyanis nem sajátos katolikus jelenség. Ősi, primitív az a hit, mely szerint az istenség egyes helyeken különösen szívesen nyilvánkozik meg, egyes helyeken könnyebben siet a hozzá folyamodók segítségére és az e helyeken történő tiszteletadás kiváltképpen kedves neki. Az emberi szív, a lélek ösztönös vágya – Istenhez és Isten kedveltjeihez időnként, főleg megpróbáltatások idején meghitt közelségbe kerülni – nyilvánkozik meg e felfogásban. Ezen többnyire csodák által kinyilvánított helyeket mint kegyhelyeket a nép [...] is gyakorta felkeresi s ott sajátos tiszteletadással adózik Istennek és szentjeinek.”⁴²

XIII. GERGELY PÁPA ÉS A SZENTÉV

Az 1575-ös szentévet erősen meghatározta XIII. Gergely pápa (1572–1585) személye. A bolognai születésű pápa szemináriumot nyitott Bécsben, Prágában, Grazban és Japánban. Az ő nevéhez fűződik a naptárreform, ő állította fel a világ első csillagászati obszervatóriumát a Vatikánban, nevét viseli a jezsuiták híres egyeteme, a Gregoriana. Még a szentév előtt rendbe hozatta a hidakat, utakat az egyházi állam minden területén, ahol a zarándokok várhatóan majd átvonulnak. Továbbá Rómában megállapította a lakásbéreket, gondoskodott az élelmiszerek beszerzéséről, felkérte a keresztény uralkodókat, hogy mindenben támogassák a zarándokokat.⁴³ Gergely pápa a szentévet 1574. május 20-án hirdette meg, a Dominus ac redemptor noster Jesus kezdetű bullájá-

41 HAJ 1–2. ff. A latin szöveget lásd a Függelékben, 2. caput. „Quanto maiori laude ... et misericordiae exercenda opera praebent occasionem.”

42 PÁSZTOR LAJOS: *A magyarság vallásos élete a Jagellók korában*. Bp., 2000. 94–95.

43 PASTOR, LUDWIG: *Geschichte der Päpste*. IX.. Freiburg, 1923. 143.

val, Krisztus mennybemenetelének ünnepén.⁴⁴ Azóta is ezen az ünnepen hirdetik ki a mindenkori pápák a szentévet. Szántótól megtudjuk, hogy a bulla négy példányát Róma keleti, nyugati, déli, és északi részein kifüggesztették, jelezvén a négy égtájat, ahonnan várják a zarándokokat az Örök Városba.⁴⁵ A pápa rendelete szerint teljes búcsút nyernek azok, akik Rómában a négy főtemplomot (a Szent Péter-, a Szent Pál-bazilikát, a Santa Maria Maggiorét, valamint a lateráni Szent János-bazilikát) egy adott időtartamon belül (30 nap a Rómában lakók részére, 15 nap az idegeneknek) naponta felkeresik, és bűnbánatot gyakorolva meggyónnak.⁴⁶ Jó példával maga a pápa járt elől. Szántó beszámolóit olvasva kiderül, hogy a Szentatya a következő napokon kereste fel a négy főtemplomot: január 3-án,⁴⁷ február 14-én⁴⁸, december 7-én⁴⁹ és december 23-án. Szántó is elkísérhette ezekre a látogatásokra a pápát.⁵⁰ A december 23-án tartott búcsújáráskor a pápa „septem ecclesias visitavit,” azaz hét templomot keresett fel.⁵¹ Ez a közlés magyarázatra szorul: Mint láttuk, négy főtemplom volt kijelölve a zarándokok számára, hogy azokat felkeresvén teljes búcsút nyerjenek. Néri (Szent) Fülöp vezette be a hét templom körbejárását. Az volt a szándéka, hogy jelképesen végigjárják Krisztus keresztútját. A négy patriarkális bazilika mellett felkeresték a Szent Sebestyén-katakombát, a Szent Lőrinc- és a Jeruzsálemi Szent Kereszt-bazilikát is. Akik ezeket a szent helyeket bejárták, azoknak 25 km-es utat kellett megtenniük!⁵² Nem kis teljesítmény, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a pápa ekkor 74 éves volt. Ezeket az eseményeket így foglalta össze Szántó: „Növelte a zarándokok lelkesedését a jámborság és az alázatosság gyakorlásában a Szentatya, XIII. Gergely pápa, valamint az igen előkelő kardinálisok példája, akik nagy lelkesedéssel és lángoló szeretettel, a zarándokok csodálkozása közepette, jámborul és ájtatosan, gyakran felkeresték ugyanazokat a székesegyházakat, amelyeket maguk a zarándokok is, a betegeknek és a szegényeknek alalmazni osztottak.”⁵³ Szántó szentévi beszámolója erősen a Szent Péter-bazilika

44 HAJ 129–130. ff.

45 HAJ 127. f. „Affiguntur deinde exemplaria diplomatis in quatuor urbis locis, ut significetur a quatuor orbis partibus, oriente, occidente, meridie et aquilone, fideles Romam ad sacra Jubilei anni solemniam peragenda convocari.”

46 PASTOR: *i. m.* 144.

47 HAJ 145. f. „Tertia Januarii. Pontifex caepit visitare quatuor ecclesias, et despensavit cum sua familia, ut secum tribus diebus possint consequi Jubileum. Qui sequentibus tribus diebus 3. 4. et 5. januarii ante lucem visitavit altaria basilicae S. Petri, simul etiam lustravit sedes poenitentiariorum, praesentes laudavit et benedixit.”

48 HAJ 146. f. „Decima quarta Februarii Quaedam societas habuit facultatem a pontifice, consequenti Jubileum uno die visitando quatuor praescriptas ecclesias. Eodem die pontifex visitavit altaria Basilicae S. Petri et sedes poenitentiariorum, quos videns praesentes esse, singulos singillatim benedixit, collaudans eorum diligentiam.”

49 HAJ 192. f. „Septima die Decemb.[!]^r[!] Pontifex cum suis cantoribus, decem aut duodecim cardinalibus, et aliquot episcopis quatuor ecclesias visitavit, qui non multo minorem hominum multitudinem post se traxi, quam heri canonici S. Petri.”

50 HAJ 194. f. „Vigesima[!] tertia Decemb. Pontifex septem ecclesias visitavit aliquot cardinalibus, quem secutus sum et ego cum P. Lanoio.” Meg kell jegyezni, hogy Pastor még két alkalomról tud, amikor a pápa felkereste a négy főtemplomot: március 28. és december 22. PASTOR, *i. m.* 147.

51 HAJ 194. f.

52 TURCSIK GYÖRGY: *Szentévi zarándoklatok Rómában 1330–2000.* Bp., 1999. 15.

53 HAJ 4. f. „Addebat animum peregrinis ad pietatis et humilitatis exercitia exemplum Sanctissimi Pontificis Gregorii 13., et illustrissimorum cardinalium, qui magna animi demissione et ingenti

eseményeire koncentrál, hiszen ő itt volt gyóntató. Ez teszi érthetővé, hogy nem írt arról az eseményről, amikor a pápa térdelve ment fel a Szent Lépcsőn, amely tett a zárándokok tiszteletét váltotta ki. Erről Possevinonál találtam feljegyzést.⁵⁴

AZ 1575-ÖS SZENTÉV RÓMAI ESEMÉNYEI

Az 1575-ös szentévről tudósítók megegyeznek abban, hogy a zárándokok létszáma igen nagy volt. Számukat több mint 400.000-re becsülik.⁵⁵ Nagyon sokan jöttek, főleg olaszok, spanyolok és németek érkeztek nagy számban, de jöttek a különböző népek zárándokai is, „akik mindnyájan egy szájjal, egy szívvel, egy hittel és egyhangú szóval dicsőítették Istent szentjei között.”⁵⁶ A zárándokokat nem csak a Szentháromság Testvérség,⁵⁷ hanem más testvériségek is, így a genovai, bergamoi társulatok, a spanyolok Szent Jakab testvérsége és a franciák Szent Lajos testvérsége is segítette.⁵⁸

A sok zárándok közül kiemelkedett Borromeo (Szent) Károly, a milánói bíboros.⁵⁹ Borromeo 1574. december 8-án hagyta el Milanót, s mint egyszerű bűnbánó zárándok utazott Rómába, ahová december 21-én érkezett meg.⁶⁰ A négy patriarchalis templomot a rómaiak nagy csodálkozására mezítláb járta végig.⁶¹

A következőkben – a teljesség igénye nélkül – egy-egy hónap eseményeit ismertetem. Gyakran részletekbe menő Szántó leírása, például amikor megemlékezik egy-egy protestáns, illetve ortodox megtéréséről, bizonyítván, hogy a szentév meghozza gyümölcsét. Külön említi az angolokat, akik az eretnekek tengerében élnek, és a pápa megengedte nekik, illetve azoknak, akik nem tudtak elmenni Rómába, hogy otthon is búcsút nyerjenek.⁶² 1574. december 24-én nyitotta meg ünnepélyes keretek között XIII. Gergely pápa a Szent Kaput a Szent Péter-bazilikában. (Morone, Colonna és Sforza kardinálisok ezt a szertartást a Szent Pál-, a lateráni Szent János-bazilikákban, illetve a

charitatis ardore, atque peregrinorum admiratione, easdem ecclesias, quas illi, pie et devote saepius invisabant, et aegenis atque pauperibus largas eleemosynas distribuebant.”

54 WICKI: i. m. 306. „[Georgius ...] flexisque genibus Sanctam Scalam [...] ascendebat.” Wicki egészében kiadta Possevino 1576-ban kelt levelét, amelyben összefoglalta a szentév eseményeit. A levél jelentősége abban áll, hogy összevethető Szántó tudósításával.

55 PASTOR: i. m. 147.

56 HAJ 3. f. „Aderant tunc diversarum gentium peregrini: Armeni, Graeci, Albani, Epirotae, Bulgari, Rasciani, Moscovitae, Dalmatae, Itali, Hispani, Lusitani, Indi, Galli, Angli, Belgae, Flandri, Germani, Ungari, Poloni, et Bohemi, qui omnes uno ore, uno corde, una fide, atque una consona voce glorificabant Deum in sanctis suis.”

57 Néri Szent Fülöp kezdeményezésére alakult 1550-ben – a tizedik jubileumi évben – az a ma is működő jámbor társulat (*Sodalitas Sanctae Trinitatis*), amely a zárándokok lelki és testi gondozásával foglalkozott.

58 TURCSIK: i. m. 76–77.

59 Borromeo (Szent) Károly (1538–1584) 1565-ben foglalta el a milánói érseki széket. Olyan példásan léptette életbe a Tridenti Zsinat határozatait, hogy mintául szolgált minden püspöknek.

60 PASTOR: i. m. 145.

61 HAJ 143. f. „[...] Borromeo] visitavit [ecclesias] autem semper pedes [...]”

62 HAJ 130. f. „Idem pontifex in alio suo diplomate concessit catholicis Anglis, qui sunt in medio haereticorum in Anglia, et propter illorum furorem et persecutionem Romam ad Jubileum annum venire non possunt, ut domi manendo participes indulgentiarum anni Jubilei fierent faciendo aliqua pietatis opera, iuxta prudentis confessorii consilium.”

Santa Maria Maggiore templomban végezték.)⁶³ Izgalmakban bővelkedett a Szent Péter-bazilika Szent Kapujának megnyitása. Amikor a pápa arannyelű kalapáccsal háromszor erősen megkopogtatta a Szent Kapu falazását, közben leesett a kalapács feje, de gyorsan visszarakták.⁶⁴ A jelenlévő tömeg tolongott azért, hogy a kibontott fal-törmelésekből kik-ki egy darabkát megszerezzen, majd heveességükben a pápát megelőzve léptek be a kapun.⁶⁵

Január harmadikán – mint említettem – a pápa elkezdte a négy főtemplom látogatását. Január 3–5. között meglátogatta a Szent Péter-bazilika gyóntatóit, a jelenlévőket megdicsérte és megáldotta.⁶⁶ A gyóntatók helye a Szent Péter-bazilika hajójában, Szent András fejereklýje közelében volt.⁶⁷ Szántó így mutatja be a gyóntatók öltözetét: „Amikor pedig a gyóntatók a (gyóntató)székükben ülnek, hogy meghallgassák a hívők gyónásait, fehér palástot öltenek magukra, nyakukba stólát raknak, és fehér, hosszúkás pálcát tartanak kezükben a lelki hatalom jelvényeként, amely hatalom a bűnösök megfélézésére és a büntetések kiszabására a bűnök súlyosságához mérten adatott.”⁶⁸ A pálcák ugyanazt a szerepet töltötték be, mint az uralkodóknál a királyi pálcák (= sceptra), amelyek a világi hatalom (= temporalis potestas) jelképei voltak.⁶⁹

A jubileumi évben a bűnök feloldozásának joghatósági köre ki lett bővítve. Azok a bűnök, amelyek alól rendes körülmények között csak a pápa, vagy a püspök adhat feloldozást, a jubileumi évben, Rómában, a Szent Péter-bazilikában, minden gyóntatónál meggyónhatók, illetve feloldozhatók. Így érthető meg Szántó mint (magyar) gyóntató fontos szerepe az 1575-ös jubileumi szentévbén. Tovább növeli Szántó jelentőségét az is, hogy a jezsuiták töltötték be ekkor ezt a fontos tisztséget. Ennek a történetét Szántó

63 HAJ 134. f. „Mox [pontifex] accersivit ad se cardinalem Moronum, Decanum collegii cardinalium, et potestatem ei tribuit aperiendi portam Sanctam in basilica S. Pauli, cum similibus caeremoniis, quibus Divi Petri fores aperturus erat. Deinde advocari iussit cardinalem Columnnam, et cardinalem Sforzam, et hunc in Sancta Maria Maiore, illum in Sancto Joanne Lateranense, fores sacras reserare iussit.”

64 HAJ 134. f. „Postquam illi discesissent confestim pontifex accinxit se ad apertionem portae Sanctae, cum solitis caeremoniis, descendit e sua sede, venit ad portam Sanctam, pereunte cardinali Hosio, positus genibus oravit, tum surgens accepit e manu maioris poenitentiarum malleum rostratum, aureo manubrio inclusum, quo ita fortiter pulsavit ter murum, quo porta Sacra erat clausa, ut excideret malleus e manubrio, sed confestim repositus est.”

65 HAJ 135. f. „[...] multi ex populo citius pontifice portam Sanctam transirent, summa violentia impulsu et protrusi a posterioribus, colligentes magna devotione fragmenta omnia et pulveres muri illius, quo porta Sancta fuerat clausa, et loco reliquiarum asservantes.”

66 HAJ 145. f. „Qui [pontifex] sequentibus tribus diebus 3. 4 et 5 Januarii ante lucem visitavit altaria basilicae S. Petri, simul etiam lustravit sedes poenitentiarum, praesentes laudavit et benedixit, absentium socordiam redarguit.”

67 HAJ 132. f. „Porro pro 12 poenitentiariis, totidem sedes fuerunt nominibus diversarum nationum notatae, et in ea parte, sive navi basilicae S. Petri locatae, in qua caput S. Andreae asservatur [...].” Az ereklýét Tomas Paleolog görög császár 1460-ban II. Piusnak ajándékozta. Ma már csak a Szent András szobor emlékeztet az ereklýére, mert VI. Pál pápa (1963–1978) visszaadta a patraszi görög egyháznak. = TÓTH K.: i. m., 99–100.

68 HAJ 132. f. „Cum autem sedent poenitentiarum in suis sedibus ad excipiendas confessiones fidelium, albis induuntur epitogiis et stolas circumponunt collis suis, virgasque albas oblongas tenent in manibus suis, in signum spiritualis potestatis, qua proditi sunt ad castigandos peccatores et inponendas poenas iuxta gravitatem peccatorum.”

69 HAJ 132. f. „Sicut et reges atque principes in signum temporalis potestatis sceptrum solent in manibus gestare.”

a következőképpen foglalta össze: „A gyóntatóknak saját kollégiumuk volt a Szent Péter-bazilikához közel, a pápai lakosztály mellett, a pápától kapott saját jövedelemmel rendelkeztek, korunkban V. Pius pápa [1566–1572] jogos okoktól indítva a Jezsuita Rendre ruházta [ti. a gyóntatást] és annak irányítását, hogy ők gondoskodjanak a Szent Péter-bazilika alkalmas gyóntatóiról, akinek [V. Pius] az engedélyét és az átadását [ti., hogy a jezsuiták kapták meg a gyóntatási feladatokat] az utód, XIII. Gergely halásan és kötelező érvénnyel megtartotta, és apostoli hatalmából adódóan megerősítette.”⁷⁰

Február másodikán, Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepén egy hitehagyottat – akit a törökök körülmetéltek, tehát mohamedán valláson volt – ünnepélyes keretek között visszafogadtak az Egyházba.⁷¹ A hónap végén pedig hat ortodox tért meg az Egyházba, akiknek ötven aranyat ajándékozott a pápa útiköltségre.⁷²

Márciusban tragikus esemény is történt: A pápa gondoskodott arról, hogy a Vultus Sanctus⁷³ és az Úr lándzsája⁷⁴ megtekinthető legyen a hívek számára. Oly sok ember gyűlt össze, hogy nem lehetett a templomban áthaladni, s egy angol asszonyt a tömegben agyonnyomtak.⁷⁵

Április 3-án, húsvét vasárnapján ünnepélyes keretek között ünnepelték meg a Feltámadást. Ezekben a napokban nőtt a zarándokok száma is.⁷⁶ A húsvéti időszakban a Szentháromság Testvérület egy napon kétezer zarándokot fogadott be, akiknek a római nemesek zsákokba öltözve⁷⁷ szolgáltak, s nem csak szolgáltak, hanem házról házra járva Rómát, koldulással szerezték meg a zarándokok számára az ételmet.⁷⁸

Április 8-án Szántó arról írt, hogy a gyóntatók nagyon leterheltek. Egyre több a feladatuk, egyeseknek az egészségét is kikezdte a sok munka.⁷⁹

70 HAJ 131. f. „Habebant hi iuxta basilicam S. Petri, et prope palatium pontificis proprium collegium, cum suis redditibus a pontificibus constitutum, quod nostra aetate Pius quintus iustis de causis motus tradidit patribus Societatis Jesu possidendum et regendum, ut illi deinceps de idoneis poenitentiaris basilicae S. Petri providerent cuius concessionem, et translationem successor quoque eius Gregorius 13. gratam ratamque habuit, et sua auctoritate apostolica confirmavit [...].”

71 HAJ 145. f. „Secunda die Februarii, id est, in festo Purificationis S. Mariae, quidam apostata a fide, circumcisis a Turcis, reconciliatus est ecclesiae cum solitis caeremoniis per poenitentiarios S. Petri.”

72 HAJ 146. f. „His diebus sex Moscovitae schismatici ecclesiae sunt reconciliati per poenitentiarios S. Petri, quibus pontifex pro viatico aureos quinquaginta donavit.”

73 HAJ 143. f. et passim. Kristályból és ezüsből készült keret, amelyben Veronika kendőjét őrzik. A tudományos kutatás megállapította, hogy egy keleti vászonra festett, igen megfakult Jézus-arcot ábrázol és valószínűleg egy, az V. századból származó ikonról van szó. In: TÓTH K.: *i. m.* 100.

74 HAJ 143. f. et passim. A lándzsát Bajazid szultán ajándékozta 1492-ben VIII. Ince pápának, melyet egy keresztény szentföldi templomból zsákmányolt. In: TÓTH K.: *i. m.* 99. A szerző megjegyzi, hogy a lándzsa-ereklye hitelességéhez sok kétség fér.

75 HAJ 146. „[Pontifex] Vultum tamen Sanctum et lanceam Domini ostendi curavit. Tanta fuit hominum multitudo et compressio, ut ne fortissimus quidem vir transitum sibi per templum invenire posset. Una misera mulier Angliana a turba conculcata fuit.”

76 HAJ 149. f. „His diebus sicut numerus et concursus peregrinorum auctus fuit.”

77 A latin saccus szó magyar jelentése zsák. A zarándokok durva, szúrós, zsákvászonból varrott, bokáig érő köntöst viseltek; övnek egy kötel szolgált.

78 HAJ 149. f. „Numerantur uno die duo millia hospitem, quibus Romani nobiles saccis induti magna charitate ministrant, nec solum ministrant, sed etiam hostiatim circumeunt urbem mendicando ad victum necessaria pro peregrinorum sustentatione.”

79 HAJ 149. f. „Poenitentiarii S. Petri videntes se in dies maioribus laboribus obrui, quorundam valetudinam periclitari caepisse.”

Májusban továbbra is sok zarándok érkezett Rómába. Az események sorában kiemelkedő helyen állt XIII. Gergely pápa megkoronázásának pompás megünneplése. Ennek közlése jelentős művelődéstörténeti adatokkal is szolgál, például megtudjuk, hogyan tartottak „tűzijátékot” a 16. századi Rómában: „Március 13. Sok új testvérület korbácsolókkal a szokott módon felkereste a templomokat. Tegnap és ma naplemente után ünnepi diadalmenetet tartottak XIII. Gergely pápa megkoronázásának emlékére ebben a sorrendben: Először a pápai palotából, szemben az Angyal-várral, fegyveres katonák ereszkedtek le, őket lándzsás katonák követték. Ezeket alabárdosok, az alabárdosokat ismét lándzsás katonák követték, akik, amikor megérkeztek a várhoz, fegyvereiket a várral szembe helyezték, színlelvén mintha meg akarnák ostromolni azt, a várból viszonzásként nagyobb lövedékeket lőttek ki rájuk, amelyek rettenetes hangzásukkal az egész várost betöltötték. Majd a katonák dobok és sípok hangjával, más, közeli utcán át, ugyanabban a sorrendben, amelyben mentek, visszatértek a pápai palotához. Az Angyal-vár tetején megszámlálhatatlan fáklya volt, amelyeket papírokkal köröskörül eltakartak, és csodálatos ügyességgel kirakták fáklyákból a korona és a háromszög alakját, s a fáklyákat a katonák elvonulása után meggyújtották, s a fénylő vár képét igen szépen megjelenítették. Hasonló fáklyák voltak elhelyezve és meggyújtva a kardinálisok ablakában, a paloták tetején, a polgárok igen sok házában és a pápai palota minden oszlopán, ezért úgy tűnt, hogy az egész város azon az éjjelen a lámpák sokasága miatt fénylik. Továbbá a Szent Péter-bazilika tornyának három szegletében hatalmas, égő fáklyák voltak elhelyezve, bevilágították egész Rómát úgy, mint a ragyogó csillagok. Végül a pápai palota előtt, a kardinálisok házai előtt, és szerte az utcákon sok edény volt kirakva, tele száraz gallyakkal, amelyeket meggyújtván igen magas fénysugarakat bocsátottak ki, és úgy látszott, hogy a város lángokban áll. Ezekhez kapcsolódtak az égő díszek, amelyek puskaporral megtöltött nyílveszőkből keletkeztek, és igen nagy zajjal repkedtek a levegőben az ilyen díszek megszámlálhatatlanul, hol felfelé, hol lefelé, a pápai palotából és az Angyal-várból lőtték ki őket azon az éjszakán. Hasonló repülő nyilakat lőttek ki a város más, magasabban fekvő helyeiről is. De mindenek között az volt a leggyönyörűbb, amikor az Angyal-várból kétszer-háromszor egyszerre roppant nagy lángok és szikrák törtek fel, mintha a pokol mélyéből törnének fel, mint a felszálló és lassan elfogyó fénysugarak. A tüzes csillagok felbocsátása pedig az egész város körül késő éjszakába nyúlóan több órán át tartott.”⁸⁰

80 HAJ 155–156. ff. „Decima tertia Maii. Multae novae sodalitates cum flagellantibus more consueto ecclesias visitaverunt. Heri et hodie post occasum celebratus est triumphus in memoriam coronationis Gregorii 13. pontificis maximi, hoc ordine: Primo e palatio Pontificis, contra castrum S. Angeli descenderunt milites sclopetarii, sclopetarios secuti sunt hastati. Hos lanceati, lanceatos iterum hastati, qui ubi usque ad castrum pervenissent, bombardas suas contra illud exonerarent, simulantes quasi vellent expugnare castrum vicissim contra illos maiora tormenta exploserunt, quae sonitu horribili totam impleverunt urbem. Deinde milites cum sonitu tympanorum et fistularum per aliam proximam plateam, eodem ordine, quo venerunt, in palatium pontificis reversi sunt. Erant super tecta castri lampades innumerae chartis circumtectae, et miro artificio per modum coronae et trianguli, quae recedentibus militibus incendebantur, et similitudinem ardentis arcis pulcherrime repraesentabant. Similes lampades erant collocatae et succensae per fenestras cardinalium, super tecta palatiorum, super domus plurimas civium, et super omnes porticus palatii pontificis, ita ut tota urbs nocte illa ob multitudinem lampadum ardere videretur. Erant praeterea in tribus angulis turris S. Petri tres ingentes faces ardentes collocatae, totam Romam tamquam sidera micantia illuminantes. Erant postremo ante palatium pontificis, ante aedes cardinalium, et passim in plateis

Június hónapban is sok Testvérület (sodalitas) érkezett Rómába. Bevonulásuk a Szent Péter-bazilikához ünnepélyes keretek között történt. Példaként álljon itt az egyik ilyen bevonulás leírása: „Június 6-án a Szent Péter-bazilikához érkeztek az egyik város különböző testvérletei ebben a sorrendben: Első helyen haladt keresztjével és kántorával a kék zsákba öltözött testvérület, őket követte a halál társulata, tagjai fekete zsákba öltözve, őket követte a Szentháromság Testvérület tagjai piros zsákba burkolózva. Negyedik helyen fehér zsákokba, az ötödiken ismét kékbe öltözöttek mentek. A hatodik helyen 12 kapucinus szerzetes haladt, akik előtt egy pap – palástba öltözve – igen súlyos, ezüst keresztet vitt. A hetedik helyen 25 palástba öltözött pap következett. A nyolcadik helyen 12 kanonok vonult, vállgallérjukkal a szenvedést jelképezték. Az utolsó helyre az asszonyok nagy tömegét sorolták. Ezeket felülmúlta két másik testvérület, mivel piros színű ruhában sokan angyalnak öltöztek.”⁸¹

Ezek után – figyelembe véve más leírásokat is – általánosságban így foglalható össze a különböző helyről jött zarándokok ünnepélyes bevonulása a Szent Péter-bazilika elé: A résztvevők már a Rómába vezető úton végig énekeltek, imádkoztak, kereszteltek és a szentek képeivel vonultak. A bazilika elé először a testvérületek (sodalitates) vonultak be, fehér, fekete, piros vagy kék zsákszerű ruhában. Utánuk következett a klérus, a világi felsőbbség, a kiemelkedő polgárok, s végül az asszonyok menete. A menetet a kocsik, kordék, teherhordó állatok sora zárta, amelyek a csomagokat hozták.

Július hónapról Szántó viszonylag rövid beszámolót írt. A július 14–24-ig terjedő időszakról a következőket jegyezte fel: „Ezekben a napokban Keleten, Konstantinápolyban és a környező helyeken pestis dühöngött. Azt mondják, hogy lassanként a szomszédos, keresztény országokba is áterjedt. Ez a helyzet arra indította a pápát, hogy elrendelje a Jubileum kiterjesztését a keresztények fertőzött helyeire, nehogy [a Jubileum] ajándéka miatt ezekről a helyekről ide érkező zarándokok a szörnyű járvánnyal megfertőzzék a rómaiakat.”⁸² A pestis Rómát megkímélte, noha 1575-ben Itália nagy részét elérte. Pastor szerint ez annak volt a jutalma, amit az élő kereszténység mutatott a szentévből.⁸³

multa vasa aridis sarmentis plena, quae incensa altissimas emittebant flammas, et urbis incendium repraesentare videbantur. His succedebant sidera ignita, quae fiebant ex arundinibus pulvere bombardario impletis, et cum strepitu maximo per aërem volitabant talia sidera sine numero, nunc sursum, nunc deorsum, e palatio pontificis, et castro S. Angeli emittebantur nocte illa. Similes sagittae volantes emittebantur ex aliis quoque editoribus urbis locis. Sed illud erat omnium iucundissimum, quod e castro S. Angeli erumpebant bis terve, tamquam ex inferno, infinitae simul flammae et scintillae, veluti radii ascendentes, et paulatim deficientes. Duravit autem ista ignearum stellarum eiectio per totam urbem nocte intempesta pluribus horis.”

81 HAJ 163. f. „Sexta Junii. Ascenderunt basilicas S. Petri sodalitates diversae cuiusdam civitatis hoc ordine: Primo procedebat cum sua cruce et cantoribus sodalitas caeruleo sacco induta, hanc sequebatur societas mortis nigro vestita sacco; huic succedebat Societas Trinitatis operata rubeo sacco. Quarto loco procedebant albis saccis induti, quinto iterum caerulei. Sexto capucini monachi duodecim, ante quos sacerdos epitogio indutus praeferebat crucem argentam satis ponderosam. Septimo loco sequebantur sacerdotes viginti quinque epitogiis induti. Octavo canonici duodecim cum suis humeralibus passionem ornaabant. In ultimum locum reiecta erat turba mulierum innumerabilis. His supervenerunt duae aliae sodalitates cum multis angelis rubeo habitu indutis.”

82 HAJ 168. f. „His diebus pestis in oriente, Constantinopoli et in vicinis locis grassata est. Et paulatim in vicina quoque regna christianorum transportata fuisse fertur. Hac ratione permotus pontifex constituit Jubileum in loca infecta christianorum transmittere, ne ex locis peregrini causa condonationis huc transeuntes foeda lue Romanos inficerent.”

83 PASTOR: i. m. 154.

Szántó figyelmét nem kerülte el a török által megszállt területekről érkező zarándokok jelenléte, akik gyakran kalandos úton jutottak el Rómába. Augusztusban a következő történetet jegyezte fel: „Augusztus másodikán Rómába érkezett néhány, különböző nemzetiségű keresztény katona, és Istennek hálát készülnek adni a törökök hosszantartó fogságából való szabadulásért. Szabadulásuk körülménye ilyen módon történt: Miután meghalt a törökök császára, a fiát választották meg, aki, miután abból a városból, amelyben lakott, Konstantinápolyba hajózott át, és a császári trónt elfoglalván, szabadságot ajándékozott 28 kereszténynek, akik elítéltként azon a hajón voltak, amelyen maga is hajózott. Mindegyik szabadságlevelet kapott, amelyet arabul írtak, és oda utazhattak, ahová akartak. Mindezeket maguktól a foglyoktól tudjuk.”⁸⁴

A szeptemberi események közül a Szent Kereszt ünnepén leírtakat emelem ki. Ugyanis ez az egyik olyan Szántótól származó leírás, amely nem a Szent Péter-bazilikában, hanem a Jeruzsálemi Szent Kereszt-bazilikában⁸⁵ történeteket ismerteti. Egyház- és művelődéstörténeti szempontból is figyelemre méltó a következő ismertetés: „Ezekben a napokban hét testvérület jelent meg Rómában, körülbelül ezer, zsákokba öltözött ember, ezek közül sokan mezítláb keresték fel a város templomait, akiknek Szent Kereszt ünnepén, szeptember 14-én, megmutatták a különböző ereklyéket. Például látható egy darab a harminc ezüstpénzből, amiért az Urat eladták, ez kisebb az itáliai pénznél, de tömöttebb. Egy szög azok közül, amelyekkel az Úr kezét vagy lábát átütötték. A szög hosszúságát nem könnyű megítélni, mivel hiányzik a hegye. Most valamivel hosszabb egy ujjnál, vastagsága valamivel nagyobb, mint egy közepes nagyságú toll, egész hosszában négyszögletes, amely alkalmas arra, hogy széthasítsa az izmokat és az ereket, de a szög feje domború volt, amilyenek szoktak lenni a szögek, amelyeket nagyobb ajtóba inkább díszítésként, mint hasznosságból vernek be. Ezenkívül megmutattak két tövist az Úr töviskoronájából. Továbbá megmutattak a keresztből három darabocskát és a kereszt feliratát, amely négyszögletű táblára volt írva latinul, görögül és héberül, de a betűket alig lehet olvasni. A szenteknek több más, kisebb ereklyéit is kitették az oltárra nyilvános megtekintésre.”⁸⁶

84 HAJ 169. f. „Secunda Augusti venerunt Romam aliquot christiani milites diversarum nationum, acturi Deo gratias pro liberatione ex diuturna captivitate Turcarum. Ratio autem liberationis fuit hujusmodi: Mortuo imperatore Turcarum electus est filius eius, qui postquam e civitate, in qua habitaverat, Constantinopolim transvectus fuisset, et in sede imperiali collocatus, libertate donavit viginti octo christianos, qui erant dammati ad illam triremem, in qua ipse vectus erat. Datis singulis litteris libertatis Arabicis litteris conscriptis, et facultatem proficiscendi quocumque vellent. Haec ab ipsismet captivis habuimus.”

85 A római Jeruzsálemi Szent Kereszt-bazilika (S. Croce in Gerusalemme) őrzi a Szent Kereszt ereklyéit. Szent Ilona, Nagy Konstantin császár édesanyja, hozta ide Jeruzsálemből. A Szent Kereszt ünnepé szeptember 14-én van.

86 HAJ 169. f. „His diebus septem in urbem apparuerunt sodalitates mille circiter hominum saccis indutorum, ex quibus multi nudis pedibus ecclesias urbis visitaverunt, quibus in festo S. Crucis 14 septembris in templo S. Crucis ostensae sunt variae reliquiae. Ut, unus ex nummis argeteis, pro quibus Dominus fuit traditus, minor Julio Italico, sed crassior; clavus unus ex illis, quibus manus aut pedes Domini fuerunt transfixi, cuius longitudo quanta fuerit, non facile potest iudicari, quia cuspis deficit, nunc paulo longior est digito; crassities aliquanto maior est, quam pennae mediocris, figura totius longitudinis est quadrangula apta ad findendum nervos et venas, sed caput habet rotundum, cuiusmodi solent esse clavi, qui in portis maioribus ornatus potius, quam necessitatis causa affiguntur. Demonstratae sunt praeterea duas spinae ex corona Domini spineae. Tres item partes crucis, et titulus crucis in quadrata tabula Latine, Graece, et Hebraice scriptus, sed litterae vix legi

Szántó az október hónapról – a többi hónaphoz képest – keveset írt. Újabb és újabb zarándokcsoport érkezett az Örök Városba. A hónap végén arról tudósít, hogy Mindenszentek ünnepének előestéjén együtt énekelték az ünnepi vesperást a pápa jelenlétében a bíborosok, a püspökök és a gyóntatók, s a gyónók száma ezekben a napokban igen nagy volt.⁸⁷

November hónap eseményei között találtam először magyar vonatkozású utalást, a 24-én írottak között: „A mai napon kaptuk a hírt, hogy Magyarország és Csehország királyát (német-) római királlyá választották.”⁸⁸ Rudolf királyról szólt a tudósítás, akit még atyja életében megkoronáztak.

Ebben a hónapban is magas volt a gyónók száma. Ennek bizonyítására álljon itt egy olyan történet, amelynek Szántó részvevője volt: „Egy másik orvosdoktor, maga is fekete zsákba öltöztén, több órán át a gyóntatószékek körül járkált, de amikor egyikhez sem tudott odajutni az emberek tömege miatt, amely mindegyik gyóntatószéket körülvette, elhatározta, hogy elmegy, és másutt keres gyóntatót. De mielőtt a bazilikát elhagyta volna, odament a magyar gyóntatóhoz. Megkérte a gyóntatót, hogy gyónását méltóztatasson elfogadni. Ő azt válaszolta az orvosnak, hogy előbb azok kérését kell teljesítenie, akik korábban érkeztek a gyóntatószékhez. A gyóntatószéket koronaszerűen mindenfelől úgy körülvették, hogy a gyóntatószékbe előttük senki ne mehessen be. Akkor az orvos, hogy könnyebben rábeszélje a gyóntatót, és hogy a többiek sérelme nélkül meghallgatást nyerjen, elkezdett latinul beszélni. Előadta, hogy milyen körülmények között élő férfi, panaszkodott, hogy mint egyszerű embert minden gyóntató elutasította, s egész nap senkihez sem tudott bejutni azok közül. Majd sok könyörgés után rávette a magyarok gyóntatóját, hogy soron kívül meggyóntassa.”⁸⁹

Szántó magyar gyóntatóként volt Rómában, viszont kevés alkalma lehetett magyarul gyóntatni, ugyanis a szentév december hónapjáig nem tesz említést arról, hogy jelentős számú magyar zarándok érkezett volna Rómába. Csak december 16–17–18-án érkezett néhány magyar zarándok. A következőket írta: „Néhány magyar érkezett vallásos meggyőződéssel Rómába. Nem voltak sokan, ám mindnyájan katolikusok voltak, kevesen, de mégis kegyesen [jöttek]. Köztük volt egy pálos szerzetes, aki oly sokáig pusztában lakott, alig emlékezett az anyanyelvére. A másik kettő tanulatlan, egyszerű paraszt volt, a magyar nyelven kívül egy nyelvet sem ismertek. Amikor megkérdeztem őket, hogy hogyan haladtak át oly sok ismeretlen országon és népek között, hogyan tud-

possunt. Plurimae aliae super aram minores reliquiae sanctorum publice videndae expositae fuerunt.”

87 HAJ 181. f. „Trigesima [!] prima Octob.[!] Una est Urbem ingressa societas. Et in sacello pontificis solemnes vesperae praesente pontifice cardinalibus, episcopis, poenitentiariis de omnibus sanctis cantatae sunt. Confiteium his diebus infinita fuit multitudo.”

88 HAJ 188. f. „Hodie nunciatum est regem Ungariae et Bohemiae in regem Romanorum esse electum.”

89 HAJ 18/2. f. „Quidam alius medicinae doctor, sacco et ipse nigro indutus, pluribus horis per sedes poenitentiarii circumierat, sed cum ad nullam pro turba hominum, qua unaquaeque sedes cincta erat, accessum invenire posset, decreverat recedere, et alibi confessarium quaerere. Sed priusquam basilicam egrederetur, accessit ad sedem Ungaricam rogans poenitentiarium, ut suam excipere dignaretur confessionem. Cui ille prius illis satisfaciendum esse respondit, qui priorius ad sedem accessissent. Eamque ita per modum coronae cinxissent undique, ut aditus ad sedem ante ipsos nulli pateret. Tum doctor, ut facilius persuaderet et sine iniuria populi audiretur, caepit agere Latine, exposuit cuius conditionis vir esset, conquestus est, quod tanquam rusticus ab omnibus poenitentiariis reiceretur, quodque tota die ad nullum illorum posset invenire accessum, vixque post multas preces persuavit poenitentiario Ungarorum, ut ante alios audiretur.”

tak rátalálni arra az útra, amely Rómába vezet, azt válaszolták, hogy a csomagjukat ott-hon kenyérrel teletöltötték, innen táplálkoztak, amíg Rómába nem értek. Istenen kívül nem volt más idegenvezetőjük, egész úton nézték a [szentek] képeit és a kereszteket, és azt az utat választották, amelyen ilyen jeleket láttak. Az emberektől nem tudtak más-képp tudakozódni, mint mutogatással: o’Roma, Roma?, sokan kinevették és megszé-
gyenítették őket, mások megmutatták a helyes utat. Isten gondviselése tette lehetővé, hogy így jutottak egyenes úton Rómába, hogy nem jöhettek volna sem rövidebb idő alatt, sem rövidebb úton akkor sem, ha jól ismerték volna mindazon népeknek nyelvét, amelyeken keresztül átutaztak. Hogy megismerjék az emberek az isteni Gondviselést, sohase hiányozzék az akaróknak, hogy jól cselekedjenek, de mindenkinek a vallásos vál-lalkozását [a Gondviselés] óvja, megerősítse, és az óhajtott célhoz elvezesse.”⁹⁰ Szántó ezt az egyszerű történetet azért jegyezte le, hogy mindenki lássa: a magyarok minden nehézség ellenére hűek Rómához.

A mohácsi vész után az 1550-ben zajló jubileumi ünnepséget Rómában még ma is úgy tartják számon, hogy Szent Péter sírjához a legnépesebb zarándoklat Magyaror-szágról érkezett.⁹¹ Mivel magyarázható az 1575-ös gyér látogatottság? Nincs okunk két-ségbe vonni Szántó adatainak hiteleségét az 1575-ös évre nézve. A magyarok csekély létszámú részvétele összefügg a magyar egyház sanyarú helyzetével. Verancsics Antal halála (1573) után 23 évig betöltetlen volt az esztergomi érseki szék, így nem volt iga-zán olyan egyházi személy, aki össze tudta volna fogni az amúgy is megcsappant létszá-mú katolikusokat. Jól látta Szántó hazájának szomorú helyzetét, bizonyíték erre az, hogy 1574 végén jelentést írt generálisának a magyarországi vallási helyzetről, részle-tesen felsorolva többek között azokat a püspökségeket, amelyek betöltetlenek.⁹²

Szántó a szentévi eseményeket így foglalta össze: „Az Úrban hívőknek, mind a ró-maiaknak, mind a zarándokoknak valóban egy volt a szíve és a lelke, miközben egyes népek saját nyelvükön ugyanazt a hitet és vallást visszhangozták, amit Róma vall és az egyház hirdet, és közülük néhány megpróbálta jámbor vetélkedéssel és versenyzéssel a másikat felülmúlni állhatatos imádkozással és a bűnbánat komolyságával.”⁹³ [...] Ezen-

90 HAJ 193. f. „Quidam Ungari religionis causa (non tanta multitudine, cum essent catholici omnes, pauci tamen et boni) Romam venerant. Inter quos fuit unus Eremita, qui tandem in deserto habitaverat, ut vix maternae linguae recordaretur. Duo alii erant idiotae et simplices rustici, nullius linguae praeter quam Ungaricae peritiam habentes. Quos cum rogassem quomodo per tot ignotas provincias et gentes transivisset, quam viam, quae in Urbem duceret, percunctari potuissent, responderunt se sarcinas domi panibus implevisse, et inde victitasse quousque Romam venirent. Ducem quoque itineris se neminem habuisse alium praeter Deum, respexisse toto itinere imagines et cruces, et eas vias elegisse in quibus talia signa vidissent. Ab hominibus autem non aliter viam percunctari potuisse, quam dicendo o’Roma, Roma <?>, et multis quidem se derisos, et obiurgatos fuisse ab aliis, autem directos in viam rectam. Et Dei providentia factum est, ut ita recto itinere Romam pervenirent, ut nec breviori tempore, nec rectiori via venire potuissent, etiam si omnium nationum linguas, per quas transierant, probe calluissent. Ut cognoscant homines divinam providentiam, nunquam deesse volentibus bene facere, sed omnium pios conatus fovere, augere, et ad optatum finem perducere.”

91 PÓCZY KLÁRA-SZELÉNYI KÁROLY: *A magyarok ezer esztendeje Rómában*. Veszprém-Bp., 2001. 80.

92 MAH I. 462-464.

93 HAJ 3. f. „Erat ibi vere credentium in Domino, tam Romanorum, quam peregrinorum cor unum, et anima una, dum quaelibet natio suo idiomate, unam eandemque fidem, et religionem personaret, quam Romana confitetur et praedicat ecclesia, et quaelibet earum pia quadam aemulatione et contentione conaretur alteram superare, in orationis assiduitate et poenitentiae severitate.”

kívül növelte a roppant nagy számú nép jámborságát és a római nemesek és polgárok áldozatkészségét a zarándokok felé megnyilvánuló igen nagy szeretet és bőkezűség, főleg a Szentháromság Testvérület csodálatraméltó bőkezűsége és gondoskodása és kellő figyelmessége a zarándokok befogadásakor és ellátásakor. Biztosan meg tudom erősíteni, egész idő alatt, amikor a szentév zajlott, ebben a szent testvérületben több mint 150.000 ezer zarándokot fogadtak be a zarándokházba, és látták el őket szükséges étellemmel. Ugyanis (ahogy ennek a Testvérületnek a levelében később ezt be fogom mutatni) januártól egészen július utolsó napjáig 108.000 zarándokot számoltak meg, ezenkívül 456 beteget vagy gyógyulófélben lévő gyengélkedőt. 7441-en voltak azok, akik más vendéglátóhelyekről érkeztek oda, akiknek a Szentháromság Testvérület tagjai vendégszerető fogadtatást és ételmet nyújtottak, néhányuknak még útiköltséget is, hogy vissza tudjanak térni hazájukba. Egyeseket háromnaponta, másokat négynaponta megmosdattak, sőt azokat, akik távolabbi országokból érkeztek, 10 vagy 15 napra eleendő étellemmel látták el. Nagyon kellemes volt látni, hogy a római nemesek és néhány igen előkelő kardinális piros színű zászokba öltözött, nehogy felismerjék őket, megmosták a zarándokok sáros és portól piszkos lábát, körmüket levágták, az út nehézsége miatt keletkezett hólyagocskákat a talpukon megnyitották. Gyógyszerekkel látták el őket, megmosott lábukat a magukra kötött köténnyel szárazra törölték, és megcsókolták őket, végül asztalt terítettek, a szolgák feladatait magukra vállalva saját kezükkel szolgáltak fel ételeket és italokat a zarándokoknak. Az élő római hitnek ezek a ragyogó gyümölcsei, amelyek nem találhatók meg azokban, akik egyedül a halott hittel dicsekszenek. Ezt a szeretettől lángoló hitet a rómaiak az Egyház első oszlopaitól, Szent Pétertől és Páltól tanulták ebben a városban, akik (Irenaeus tanúsítja) megalapították a római egyházat. Ezenkívül az igaz hitet, és az igaz keresztény vallást sem a pogányok, sem az eretnekek soha nem tudták sem megdönteni, sem kioltani. [...].⁹⁴ Továbbá kedves volt látni Rómában a szinte naponta a városba és a Szent Péter-bazilikába igen illedelmes rendben belépő új társulatokat, melyek egész úton imádkoztak, vagy együtt énekeltek a litániákat; közülük néhányat, akik a templomoknak nem megvetendő szolgálataikat felajánlották, némelyiket, akik egészen vérük kiömléséig hevesen megkorbácsolták magukat, és a többieket, akik pedig védőszentjeik vértanúságát élőben megjelenítették.”⁹⁵

Minden nagy emberi összejövetel, így a vallási zarándoklatok is magukban hordozzák annak a veszélyét, hogy a jámbor hívek mellett a rabló elemek is megjelennek, akik kihasználva a helyzetet kirabolják a zarándokokat. Szántó alaposságát jelzi, hogy 1598-ban, a közelgő 1600-as jubileumi szentév előtt, felhívta a figyelmet a legutolsó szentévben történt rablások módjára, így segítve a jövőbeni zarándokokat abban, hogy mire vigyázzanak.⁹⁶

94 HAJ 4. f. A latin szöveget lásd a Függelékben, 4 caput. „Augebat praeterea populi quasi infiniti pietatem, et devotionem Romanorum nobilium et civium ... vel extingui potuit.”

95 HAJ 5. f. „Erat praeterea iucundum Romae intueri, quotidie fere novas in urbem et in aedem S. Petri decentissimo ordine ingredientibus Sodalitates, toto itinere orantes vel litanias concinentes et quasdam ex illis munera non spernenda templis offerentes, nonnullas usque ad perfusionem sanguinis se acriter flagellantes, reliquias vero patronorum suorum martyria ad vivum repraesentantes.”

96 HAJ 200–203. ff. A fejezet címe: Appendix de quibusdam latrunculis crumenis peregrinorum insidiantibus. (Függelék a zarándokok kifigyelt erszényeinek kirablásairól.)

Szántó arra hívta fel a figyelmet, hogy bizonyos gazemberek (nebulones), akiket ő csak „bursicidák”-nak (erszénytolvajok) nevezett,⁹⁷ az imádkozó (így a környezetére kevésbé figyelő) zarándokokat kilesték, és a pénzüket alkalmas pillanatban elvették. A „bursicida” a tömegben közel férközött a kiszemelt áldozatához, és így tudta megszerezni a pénzzel teli erszényt. Ennek szemléltetésére álljon itt egy rablási történet:

„Az egyik zarándok, amikor a Szent Péter-bazilika lépcsőjén felment, ott sok szegényt látott ülni. Némi alamizsnát akart nekik osztani, ezért levette a nyakában függő pénzeszacskót, az erszényből elkezdte elkülöníteni a nagyobb ércpénzeket a kisebbektől, az aranyat és az ezüstöt az ércpénztől, és [alamizsnát] osztott a [bazilikából] kijövő szegényeknek. Meglátta ezt egy rabló, követte a zarándokot. Amikor a bazilika csarnokában meglátta a Krisztus a vízen jár című kép előtt imádkozó zarándokot, szorosan megállt mellette, és a karján lógó pénzeszacskót leszakította, amikor senki sem látta, majd hirtelen eltűnt. A zarándok az imádkozás végeztével nézi a karját és látja, hogy hiányzik a pénzeszacskó, csak a zsinór lógott rajta. A zarándok nagyon elcsodálkozott a rabló ügyességén, és esküvel megerősítette, hogy hasonló csellel elfogja a rablót. És így a következő napon, miután sok rézszínű kavicskát gyűjtött össze, ismét elment a bazilika lépcsőjéhez. Kinyitván a pénzeszacskót, és elővéve a kavicsokat, ismét elkezdte a nagyobbakat a kisebbek közül kiválogatni. Ám ugyanaz a rabló másodszor is a zarándok karjáról leszakította az erszényt, amikor az nem figyelt. Amikor a rabló meglátta, hogy kijátszották, követni kezdte a templomból a zarándokházba visszatérő zarándokot, és a Szent Angyal hídon – amelyen mindig sokan mennek át – mellé furakodott, majd a zarándok pénzeszacskójába visszarakta az erszényt a kövecskékkel, néhány kavicsot rakván melléjük. Majd kétszer-háromszor az egyik kövecskével megütögetvén a zarándokot, így szólt: Te istentelen és ravasz ember, nem szégyelled magad, hogy ebben a szentévben nemes ember létedre becsaptál egy másik nemes embert? E szavak hallatán a zarándok szóhoz sem jutott, még válaszolni sem mert, mivel egy jól öltözött nemes embert látott. Nem sokkal később, miután belenyúlt az erszénybe, észrevette, hogy visszaadták neki a pénzeszacskóját kavicsokkal és kövekkel együtt. Rájött, hogy maga a rabló volt az, aki őt követve megdobta a hídon. Soha nem mert ezután az ilyen ravasz rablóval versenyezni.”⁹⁸

97 HAJ 200. f.

98 HAJ 202–203. ff. „Item, peregrinus quidam, cum scalas basilicae S. Petri ascenderet videns ibi multitudinem sedere pauperum. Volens aliquid eleemosynae illis tribuere, extracta crumena e marsupio, caepit separare maiores numos a minoribus, aureos, et argenteos, ab aereis, et existis distribuit pauperibus. Vidit hoc bursicida quidam et secutus est peregrinum, quem cum vidisset in porticu basilicae orantem coram imagine Christi ambulantis super mare, adiunxit se, et bursam e manu peregrini pendentem abscidit, nemine animadvertente, et repente subduxit se. Peregrinus finita oratione, intuetur manum, et videt non adesse bursam, sed solos funiculos relictos esse, et supra modum admiratus est subtilitatem furis, et iure iurando affirmavit se simili dolo illum comprehensurum. Itaque sequenti die conquisitis multis aereis calculis, profectus est iterum ad easdem scalas basilicae et aperta bursa, extractisque calculis, finxit se iterum maiores numos a minoribus separare, sed rursus idem bursicida secundo bursam e manu peregrini pendentem, illo non advertente abscidit, qui cum vidisset se illudum secutus est peregrinum e templo ad hospitium redeuntem, et in ponte Sancti Angeli, ubi semper est magna multitudo transeuntium, adiunxit se illi et reposuit in marsupium eius crumenam cum calculis abditis aliquot saxis, et bis, terve illum calce percutiens dixit: »Impie et scelestus, non te pudet, hoc anno sancto, similem mei nobilem virum calculis et aereis numis decipere.« Ad haec verba obstipuit peregrinus, et nihil ausus est respondere,

A grazi jezsuita atyák a szentévben történt ilyen jellegű lopások közlésében problémát láttak, ezért kérték, hogy Rómában az ottani jezsuita atyák is vizsgálják felül a Szántó által közölt eseményeket.⁹⁹ Egyértelmű, hogy ezek a dolgok úgy történtek, ahogy Szántó leírta, hiszen két tanú az aláírásával is igazolta.¹⁰⁰ Mi lehetett az oka, hogy a grazi jezsuiták nem akarták, hogy ezek a történetek belekerüljenek a szentévről szóló kéziratba? Az okokat csak találgatni lehet. Tény viszont, hogy Szántó 1598-ban ezek közlése miatt időt vesztett, s többek között ezért sem kerülhetett nyomtatásba a szentévről szóló munkája.

ÖSSZEGZÉS

Jelen írással arra vállalkoztam, hogy az 1575-ös szentév legjellegzetesebb, legfontosabb történéseit közreadjam. A tudósítások elolvasása után a következő megállapításokra jutottam:

A reformáció, illetve a Tridenti Zsinat után az 1575-ös szentév a pápaság megerősödését is tükrözte. Láttuk, hogy XIII. Gergely pápa milyen meghatározó szerepet játszott a jubileumi évben. Példás volt, ahogy megszervezte, illetve lebonyolította a zarándokok fogadását, s azok valóban gazdag élménnyel térhettek haza.

A szentév hatására sok protestáns rekatolizált. Szántó ezekről úgy számolt be, mint a szentév gyümölcseiről.

A különböző testvéri társulatok, a római nemesek nagy szeretettel fogadták a zarándokokat. Érdekes, mondhatni felemelő érzés lehetett látni a különböző színű zsákokba öltözött zarándokok bevonulását a Szent Péter-bazilikához. Róma valóban a keresztényi szeretetről tett tanúságot.

Szántó figyelme kiterjedt a szentév alatt történt lopásokra is. Ezzel inkább segített a zarándokoknak, mintsem rombolta volna a jubileumi év jelentőségét.

Szántó (magyar) gyóntatóként nagyon sok tekintélyes ismeretségre tett szert, beleértve a pápát is. Ezeket felhasználta a Collegium Hungaricum alapításakor.

Kevés magyar zarándok érkezett az Örök Városba. Ez azzal is magyarázható, hogy a 16. század második felében még többségben voltak a protestánsok, így érthető, hogy alacsony volt a magyar részvétel a jubileumi szentévben.

Szántó 222 folióból álló kéziratát a jövőben szeretném teljes egészében feldolgozni, esetleg kiadni.

quia videbat hominem bene vestitum tamquam nobilem. Paulo post immissa manu in marsupium invenit, ibi bursam cum calculis et lapidibus sibi redditam esse, et ex hoc cognovit bursicidam fuisse, qui ipsum calce percussisset in ponte. Nec ausus est deinceps cum tam subtili fure certare.”

99 MAH IV. 366–367.

100 A két cenzor neve: Johannes Klein és Johannes Mollensis: *HAI* 203. f.

Szántó (Arator) István levele Ferdinánd főherceghez¹⁰¹

Summarium: 1. Az ókori bölcselkedők némelyike gyakran vállalt nagy és veszélyes utazásokat, hogy távoli földrészeken tudós férfiaktól tanuljon. 2. Inkább azok méltóak a dicséretre, akik istenfélelemből azon szenthelyeket felkeresik, ahol a mártírok Krisztusért szenvedtek és megvallották katolikus hitüket. 3. Az 1575-ös jubileumi év rövid összefoglalása: A pápa és a kardinálisok a szegényeknek és a betegeknek alamizsnát osztottak. A Trinita dei Pellegrini¹⁰² zárándokházban több mint 150 ezer zárándokot fogadtak be és látták el őket szükséges élelemmel. Öröm volt látni a zsákokba öltözött római nemeseket, és azt a néhány bíborost, akik többek között a zárándokok lábát megmosták, az asztaluknál felszolgáltak. Nem hiányoztak a protestánsok sem. Ők eleinte csak kíváncsiságból érkeztek Rómába, de miután megtapasztalták a zárándokok mély hitét, sokan rekatolizáltak. 4. Szántó Ferdinánd főhercegnek ajánlja munkáját. Felszólítja Ferdinándot a protestánsok elleni küzdelemre.

1. /1f/ Laudantur, Princeps Serenissime,¹⁰³ quidam philosophi gentiles, quod amore mundanae sapientiae allecti, magna itinera sponte susceperint, maria vastissima transmiserint, et distantissimas provincias, non sine magno periculo vitae diligentissime perlustraverint, ut viros quosdam quos fama et eruditione celebres exaudierant, coram intuerentur, et ex eorum sermone et conversatione aliquid eruditionis et sapientiae haurirent. Sic Pythagoras¹⁰⁴ Memphiticus vates adiit, et eorum arcanos libros scrutatus, de innumerabilibus saeculis observantiam didicit. Hinc contendit Babyloniam et Persidem, ut cursum syderum et magorum disciplinam perciperet. Inde Cretam adnavigavit, ibique una cum Epimenide¹⁰⁵ in Idaeum antrum descendit. Deinde accessisse eum in Lacedaemonem (scribit Trogus),¹⁰⁶ ut Lycurgi¹⁰⁷ et Minois¹⁰⁸ leges disceret. Posthac ad Olympicum certamen descendit, et Romam usque pervenit. Sic Plato¹⁰⁹ in Aegyptum gratia discendi porrexit, oleumque (ut Plutarchus scribit)¹¹⁰ quod ibi venderet victus gratia secum e Gaecia apportavit, tandem profectus est in Siciliam, et accessit ad eam oram Italiae, quae Magna olim Graecia dicebatur. Ad Titum porro Livium¹¹¹ lacteo eloquentiae fonte manantem, de

101 Az itt közölt levelet elküldtem Alcalá de Henaresbe, s ott P. Torres az eredetivel összeolvasta. Nagyon köszönöm a jezsuita-levéltáros atyának ezt a segítségét is. Reverende Pater José Torres! Gratias maximas singularesque, ineffabiles ingentesque persolvo tibi, quippe qui perhumaniter ad auxilium ferendum paratissimus fueris.

102 Néri Szent Fülöp kezdeményezésére alakult 1550-ben – a tizedik jubileumi évben – az a ma is működő jámbor társulat (*Sodalitas Sanctae Trinitatis*), amely a zárándokok lelki és testi gondozásával foglalkozott.

103 II. Ferdinánd Belső-Ausztria kormányzója (1578–1637).

104 Püthagorász görög filozófus, Kr. e. VI. sz.

105 Epimenides híres jós és istentől ihletett költő Krétán, Kr. e. 596 körül.

106 Trogus Pompeius római történetíró Augusztus idejéből. Livius kortársa.

107 Lycurgus legendás spártai törvényhozó.

108 Minos király és törvényadó Krétán.

109 Platón görög filozófus, Kr. e. 427–347.

110 Plutarkhosz görög író, Kr. u. 46 k.–119 után.

111 Livius, Titus római történetíró, Kr. e. 59–Kr. u. 17.

ultimis Hispaniae, Galliaeque finibus, quosdam nobiles venisse scribit B. Hieronymus.¹¹² Apollonius¹¹³ vero philosophus intravit Persas, penetravit Caucasium, Albanos, Scytas, Massagetas, opulentissima Indiae regna, laboriosissime peragravit, et ad extremum latissimo Physon amne transmissio, pervenit ad Brachmanas Indorum sapientes, ut Hiarcum in throno aureo sedentem, et de Tandali fonte potantem, inter paucos discipulos, de natura, et de motibus syderum ac dierum cursu audiret docentem. Inde per Elamitas, Babylonios, Chaldaeos, Medos, Assyrios, Parthos, Syros, Phoenices, Arabes, et Palestinos, reversus Alexandriam porrexit Aethiopiam, ut gymnosophistas, et famosissimam Solis mensam videret in sabulo. Propter has tam distantantes locorum peragrationes, magno olim hi philosophi apud suos gentiles, habebantur in pretio, et admiratione. Sed si istorum vana curiositas, laudem aliquam apud philosophos meretur, quod tot provincias, atque regna adierint /2f/ propter amorem mundanae sapientiae, quae tamen multos habet sibi admixtos errores.

2. Quanto maiori[!] laude, et commendatione digni censendi sunt illi, qui propter veram in Deum pietatem, propter caelestem, et divinam philosophiam, propter veras virtutes acquirendas, propter Dei Optimi Maximi gratiam et amicitiam consequendam, longa itinera suscipiunt. Templum et loca sacra, Deo dicata adeunt et sanctorum reliquias in locis illis venerantur, ut nimirum eorum precibus, veniam a Deo suorum peccatorum obtineant, ut in fide catholica exemplo martyrum confirmantur, ad spem aeternorum bonorum excitentur, et ad Dei atque proximi amorem inflammentur, deinde ut in vera prudentia, iustitia, fortitudine animi, ac temperantia perficiant, et per laboriosam patientiam in solida animi submissione et devotione augeantur, quo tandem vitiis omnibus expiati, iustis in caelo promissa praemia consequantur. Haec est summa, et vera philosophia, non illa mundana, quae inflat, et quam stultam fecit Deus.¹¹⁴ Haec est vera sapientia, cognoscere verum Deum, et illum metuere. Initium enim sapientiae est timor Domini,¹¹⁵ cognitum deinde vera religione, fide, spe, et charitate colere, mandata eius observare, vitia omnia tamquam pestes animorum fugere, et detestari, mentis vero puritatem, et vitae innocentiam, usque ad ultimum vitae terminum sedulo ac diligenter conservare. Hinc per prophetam Conditor universi orbis ait: Non gloriatur sapiens in sapientia sua, et non gloriatur fortis in fortitudine sua, et non gloriatur dives in divitiis suis, sed in hoc gloriatur qui gloriatur scire, et nosse me, quia ego sum Dominus, qui facio misericordiam, et iustitiam, et iudicium in terra. Haec enim placent mihi ait Dominus.¹¹⁶ Et in alio loco ait Salvator: Haec est vita aeterna, ut cognoscant te verum Deum, et quem misisti Iesum Christum.¹¹⁷ Et in alio loco sapiens ait: Deum time et mandata eius observa: Hoc est enim omnis homo.¹¹⁸ Porro ad praedictas virtutes acquirendas, dici vix potest, quantum adiumenti adferat, locorum sacrorum visitatio. Cum enim peregrini intuentur loca, in quibus martyres

112 HIERONYMUS: *Epistula* 103. Szent Jeromos egyházatya, keresztény író, 340 k.-419.

113 Apolloniosz Kr. u. I. század. Alexandria lehetett a kiinduló pontja az új phythagoreizmusnak. Filozófiája a valláserkölcsei elvek megalapozására szolgált. Ehhez az irányzathoz tartozott a tyanaei Apolloniosz: KECSKÉS PÁL: *A bölcsélet története*. Bp., 1981. 138.

114 1Kor, 1, 20.

115 Péld, 1, 7.

116 Vö. Jer, 9, 22-23.

117 Vö. Ján, 17, 3.

118 Vö. Préd, 12, 13.

dira, per Christi nomen, et fidei catholicae confessione pertulerunt supplicia, dum sacra eorum ossa et corpora, quae fuerunt organa et templa Spiritus Sancti religiose exosculantur, in fide mirum in modum stabiliuntur, et ad similia pro veritatis defensione vehementer animantur. In eo autem quod pro obtinenda criminum suorum remissione, longa et aspera itinera suscipiunt, simul exercetur constantia animi in adversis, patientia, humilitas, et charitas erga Deum, et sanctos, propter quos varias viarum molestias subeunt. /3f/ Exercetur praeterea et iustitia, per quam se ipsos diiuducant, et pro offensis suis satisfacere Deum student, castigando corpora sua, et in servitutem redigendo, mundantes animas suas ab omni inquinamento peccati, per voluntariam poenitentiam, et sacrae communionis perceptionem. Habet praeterea locorum sacrorum veneranda maiestas, (praesertim ubi corpora aliquorum sanctorum reposita sunt,) occultam quandam vim ad excitandum frigida et torpentia hominum corda, ad Dei et sanctorum admirationem et amorem. Itaque saepe homines ipsi mirentur unde illis insolita quaedam pietas et devotio proveniat. Quod facile in se advertere potuerunt, qui pie et religiose Romana templa visitaverunt,¹¹⁹ sive proveniat ex Dei et sanctorum praesentia, sive ex locorum sanctitate. Nam si Deus ubique praesens est, multo magis in domo sua quae est domus orationis. Si adest in medio duorum, vel trium in nomine suo congregatorum¹²⁰ multo magis ubi plura millia ad deprecandum et laudandum ipsum conveniunt. Et sancti libentius et crebrius ibi adsunt, ubi eorum corpora requiescunt, et in honore habentur, quam in aliis locis, ut facile perspicui potest ex innumeris miraculis quae facta sunt et fiunt, apud reliquias martyrum. His accedit communis multitudinis fervor in visitandis ecclesiis, et diversorum populorum una fides, una religio, unusque modus colendi Deum, qui mutuo se se admirantur, mutuo se bonis exemplis ad poenitentiam, devotionem, et ad laudandum Deum in sanctis suis excitantur, mutuo sibi congratulantur, et carioribus votis Deo gratias agunt, quod tam diversas nationes, in unam sanctam catholicam ecclesiam congregaverit, et singuli propriis quibusdam virtutibus, tamquam syderibus relucet, mutuo sibi ad pietatis, et misericordiae exercenda opera praebent occasionem.

3. Quemadmodum nos Romae, praecedenti anno Jubileo 1575, non sine ingenti nostra consolatione et admiratione fieri conspeximus. Aderant tunc ibi diversarum gentium peregrini : Armeni, Graeci, Albani, Epirotae, Bulgari, Rasciani, Moscovitae, Dalmatae, Itali, Hispani, Lusitani, Indi, Galli, Angli, Belgae, Flandri, Germani, Ungari, Poloni, et Bohemi, qui omnes uno ore, uno corde, una fide, atque una consona voce glorificabant Deum in sanctis suis. Erat ibi vere credentium in Domino, tam Romanorum, quam peregrinorum cor unum, et anima una,¹²¹ dum quaelibet natio suo idiomate, unam eandemque fidem, et religionem personaret, quam Romana confitetur et praedicat ecclesia, et quaelibet earum pia quadam aemulatione et contentione conaretur alteram superare, in orationis assiduitate et poenitentiae severitate. /4f/ Addebat animum peregrinis ad pietatis et humilitatis exercitia, exemplum Sanctissimi Pontificis Gregorii 13, et illustrissimorum cardinalium, qui magna animi demissione, et ingenti charitatis ardore, atque peregrinorum admiratione, easdem ecclesias, quas illi, pie et devote saepius invisebant, et aegenis atque pauperibus largas eleemosynas

119 Vö. Zsolt, 138, 2.

120 Vö. Mt, 18, 20.

121 Vö. Csel, 4, 24.

distribuebant. Augebat praeterea populi quasi infiniti pietatem, et devotionem Romanorum nobilium et civium, in peregrinos summa charitas et munificentia, et potissimum Sodalitatis Sanctae Trinitatis, admiranda liberalitas et sollicitudo ac diligentia in suscipiendis et alendis peregrinis. Ausim secure affirmare, toto illo tempore, quo annus sanctus duravit, in hac Sancta Sodalitate plures quam centum quinquaginta millia peregrinorum hospicio fuisse excepta, et necessariis alimentis refecta.

Nam (ut ex litteris eiusdem sodalitatis inferius demonstro) a Januario usque ad ultimum diem Julii numerati sunt centum et octo millia peregrini, et praeterea 456, valetudinarii autem sive convalescentes infirmi, qui ex aliis hospitalibus eo venerunt septies mille 441, quibus hospicium et victum, nonnullis etiam viaticum, quo in patriam possint redire, Sodales S. Trinitatis praebuerunt, et nonnullos quidem adluerunt triduo, alios quadriduo, quosdam etiam qui ex remotioribus provinciis venerunt, 10 vel 15 diebus sufficienti alimento refecerunt. Periucundum erat videre tunc nobiles Romanos, et quosdam etiam ex illustrissimis cardinalibus, rubris saccis ne agnoscerentur indutos, lutosos et pulvere foedatos pedes peregrinorum abluere, ungues abscindere, pustulas ex itineris difficultate in plantis pedum exortas aperire. Pharmata adhibere, ablutos deinde pedes linteo, quo percinti erant extergere, et oscula illis imprimere, tandem mensas sternere, famulorum subire officia, et propriis manibus fercula, et pocula peregrinis ministrare. Hi sunt praeclari fructus vivae et Romanae fidei, qui non inveniuntur in illis, qui de sola mortua fide gloriantur. Hanc fidem charitate ardentem, Romani a primis columnis ecclesiae S. Petro et Paulo didicerunt in ea urbe, qui Romanam (teste Ireneo)¹²² fundaverunt ecclesiam. Propterea vera fides, veraque christiana religio, neque per paganos, neque per haereticos labefactari unquam, vel extingui potuit.

Verax enim est illa Christi promissio: Ego rogavi per te Petre, ut non deficiat fides tua. Et similiter illa promissio: Tu es Petrus et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam /5/ et portae inferi non praevalerunt adversus eam.¹²³ Ad hanc Romanam ecclesiam, ut idem Ireneus ait, propoter potentiolem principalitatem necesse est omnem convenire ecclesiam, hoc est eos, qui sunt undique fideles, in qua semper ab his qui sunt undique conservata est, ea quae est ab apostolis traditio. Erat praeterea iucundum Romae intueri, quotidie fere novas in urbem et in aedem S. Petri decen-tissimo ordine ingredientes Sodalitates, toto itinere orantes vel litanias concinentes, et quasdam ex illis munera non spernenda templis offerentes, nonnullas usque ad perfusionem sanguinis se acriter flagellantes, reliquias vero patronorum suorum martyria ad vivum repraesentantes. Nec defuerunt ex haereticis, quidam non infimae sortis viri, qui ad annum sanctum Romam, non pietatis aut devotionis, sed curiositatis, et explorandi causa venerunt, ut viderent quid rerum tunc ibi a catholicis ageretur, ut calumniandi Romanam ecclesiam venarentur occasionem, sed cum nihil quod iure possint reprehendere, invenissent, plurima autem in Romanis et peregrinis conspexissent, quae summa laude, et commendatione digna forent, stupore repleti, cordeque compuncti suos errores agnoverunt, detestati et confessi sunt, et catholicae ecclesiae reconciliati, participes et ipsi Sancti Jubilei facti, cum gaudio, longe meliores quam venerant, in patriam redierunt, annuntiantes suis familiaribus admirabilia Dei

122 Szent Iréneusz egyházatya, 140 k.-202 k. †.

123 Vö. Luk, 22, 32; Mt, 16, 18.

opera, quae Romae vidissent, et quae etiam in se ipsis experti fuissent. Huiusmodi magnalia Dei opera, in Romanis et peregrinis, cum plurima ego vidissem et audissem, praecedenti anno jubileo 1575, et a principio, usque ad finem praesens fuisset in urbe (eram enim unus ex poenitentiariis Sancti Petri, pro natione Ungarica) annotavi ut potui acta singulorum mensium, et historiam totius illius anni sancti conscripsi, quam hactenus suppressam tenui, quod non videtur esse magni momenti res iam transacta, sed cum nuper scripta mea revolvissem et in eam incidissem, simulque animadvertissem sequentem Jubileum Annum 1600 non procul abesse, rem non ingratam facturam me putavi, et peregrinis christianis, qui ad sequentem annum jubileum sunt profecturi Romam, et his qui non sunt ituri, si populo historiam illam committerem. Nam ex illa quivis facile intelligere poterit, quae facta sunt praecedenti jubileo Romae, et probabili coniectura assequi poterit, quae futura sint sequenti 1600; si tamen bella non inturbaverint. Indignum praeterea mihi videbatur, silentio tegere praeclara Romanorum facta, et in peregrinos atque exteras nationes eximiam benevolentiam, raram liberalitatem, et incredibilem charitatem. Sub tuo autem nomine, Princeps Illustrissime, hoc opus exiguum in lucem emittere volui.

4. /6f/ Primum ut hoc munusculo meum erga Tuam Serenitatem amorem testatum relinquerem. Ex quo enim cum magis Tuam Serenitatem ad salutandum accesi, ita mihi praeclara indoles animi tui semper probata est, ut memoria tuae charitatis, nunquam mihi e mente excedere potuerit. Quare aequum videbatur, ut meum quoque amorem signo aliquo erga Tuam Serenitatem demonstrarem. Deinde ut calcar adderem currenti in catholicae fidei propagatione et confirmarem Tuam Serenitatem in ea pietate, et devotione erga loca Deo sacrata, et sanctorum reliquias. Non enim me latet, quanta animi modestia, cum sanctissima matre et electis sororibus, divae virginis templa quotannis adire soleatis, idque non sine grandi vestra consolatione et precumstrarumque copioso fructu. Nos autem multis exemplis in hoc libro demonstramus, Deo rem gratissimam esse piorum hominum ad loca sacra profectionem. Postremo ut et nomine meo, et collegii Grecensis Serenitati Tuae congratularer, et gratias agerem quod Academiam a prudentissimo et pientissimo parente vestro erectam et fundatam, pari pietate et clementia Tua Serenitas conservat, fovet atque tuetur quod certe aeternum decus, sempiternamque memoriam, toti vestrae familiae, et salutem subditis vestris conciliabit, si et deinceps consueta cura, et benevolentia, Tua Serenitas prosecuta fuerit. Ex bene namque instituta iuventute in timore Dei, in pietate, in rebus ad salutem animae pertinentibus, atque in liberalibus disciplinis, periti, et boni consiliarii, prudentes senatores, et cives. Sapientes episcopi, et prelati, pastoresque eruditione ac vitae integritate conspicui prodire consueverunt, per quos extirpatis haeresibus et vitiis, summa pax et tranquillitas in regno, et in populo sequi communiter solet. Iam vero quanta Tuae Serenitatis, apud Deum sit reposita merces, quantaque praemia, pro tot animabus vel ad fidem reductis vel in catholica religione conservatis. Cogitandum Tuae Serenitati relinquo: Si enim qui scandalizat unum de minimis, qui in Christum credunt, malo suo exemplo perdit fratrem pro quo Christus mortuus est, expedit ei, ut suspendatur mola asinaria in collo eius et demergatur in profundum maris¹²⁴. Ergo qui unum de minimis illis conservaverit, ne pereat, dignus est vita, propterea quod autor fuerit vitae proximo suo. Qui autem integram pro-

124 Vö. Mt, 18, 6.

vinciam conservaverit, ne per errores et haereses pereat, quis praemium et coronam illius digne aestimare poterit? Pro singulis enim animabus merito singulas corollas consequetur. /7f/ Macte igitur virtute Optime Princeps: Perge animose haereses evellere, et avitam religionem in tuam provinciam reducere, et catholicam fidem in civitatibus et oppidis tibi subiectis plantare, aderit Christus coeptis tuis, et inimicos veritatis coram te humiliabit. Aderunt ex collegio tuo eruditi, et probatae vitae sacerdotes et docti pastores, qui in evellendis spinis haereseōn sedulo tuae Serenitati suam operam praestabunt. Aderunt caelites divinitus missi, qui pios conatus tuos adiuvabunt, et precibus suis apud Deum obtinebunt, ut quod praeclare caepisti, ad optatum finem perducere valeas, brevique videas totam provinciam tuam, eandem fidem catholicam communi voce resonantem, ac tandem emenso aerumnoso huius vitae curriculo, bonis, et Deo charis principibus reposita in caelo praemia feliciter consequaris. Vale feliciter.

CSABA SZILÁGYI

THE REVIEW OF ISTVÁN SZÁNTÓ ARATOR'S WORK ENTITLED
HISTORIA ANNI JUBILAEI 1575 (...)

Szilágyi undertook the work of writing and publishing the most significant and peculiar events of the Holy Year in 1575. Having read the reports he concluded, that the Holy Year in 1575 reflected the consolidation of papacy after the period of reformation and the Council of Trident. We could see how important role Pope Gregory XIII played in the Holy Year. It was exemplary how he organised and carried out the reception of pilgrims, who could return home with delightful experiences indeed. On the influence of the Holy Year many Protestant believers reconverted to Catholicism. Szántó regarded these conversions as the fruit of the Holy Year. The different fraternity societies alongside with the nobles of Rome received the pilgrims very warm heartedly. It must have been a remarkable, moreover elevating experience to see the marching of the pilgrims wearing sacks of diverse colours to the Saint Peter's Cathedral. Rome gave evidence of Christian love. Szántó paid attention also to the thefts happened during the Holy Year. Through this he helped the pilgrims rather than destroyed the significance of the jubilee year. Szántó, as a Hungarian confessor personally got acquainted with several remarkable people there, including the pope himself. Later on he used these relations in due course of the foundation of Collegium Hungaricum. Few Hungarian pilgrims arrived in the Eternal City. This could be explained by the fact that in the second half of the 16th century Protestants outnumbered Roman Catholic believers in Hungary, thus it is understandable that Hungarian participation was not so significant in the jubilee year.

MOLNÁR ANTAL

A KECSKEMÉTI JEZSUITA MISSZIÓ (1633–1635)

Kecskemét hódoltság-kori története kutatójának talán az átlagosnál is súlyosabb nehézségekkel és több elkedvetlenítő körülménnyel kell szembenéznie. A város majd másfél száz évvel ezelőtt született monográfiájának török kori kötete nemcsak a helytörténeti kutatás korabeli csúcsteljesítményének számított, hanem a hódolt Magyarország történetírói felfedezésében és legfontosabb sajátosságainak megfogalmazásában is alapvető szerepet játszott.¹ Nem csoda tehát, hogy ezt követően hosszú ideig senki sem vállalkozott Hornyik János munkájának meghaladására, noha a városi levéltár kivételesen gazdag 16–17. századi anyagát a monográfia természetesen csak részben aknáztta ki. A második világháború pusztításai miatt azonban ez a lehetőség örökre szertefoszlott. A front közeledtével a város vezetése a levéltár legértékesebb részét a koháriszentlőrinci vadászkastélyba menekítette, ahol az anyag az 1944. októberi harci cselekmények során elpusztult.² A város török kori története iránti érdeklődés 1945 után újult meg, hiszen Kecskemét példája kiváló illusztrációként szolgált a szocialista történetírásnak a hódoltsági települések autonóm fejlődését középpontba állító törekvései számára.³ A helyi forrásanyag nagyobb részének pusztulása miatt az elsősorban gazdaságtörténeti jellegű vizsgálatok a levéltár maradékán túl főleg az 1960-as évektől kezdve feltárt török források bevonásával igyekeztek teljesebb képet rajzolni a város 16. századi, illetve 17. század végi történetéről.⁴

Kecskemét török kori egyház- és művelődéstörténetéről a 16. századi szórványadatok⁵ után elsősorban a 17. század derekától kezdve vannak pontosabb ismereteink. Az 1630-as évek végétől a város katolikus és református felekezetének sűrűlődsairől és

- 1 HORNYIK JÁNOS: *Kecskemét város története oklevél-tárral II.* Kecskeméten, 1861.
- 2 BALINTNÉ MIKES KATALIN: *Kecskemét város levéltára.* Kecskemét, 1987. 125–165. (Bács-Kiskun Megye Múltjából IX.) – IVÁNYOSI Szabó TIBOR: *A kecskeméti magisztrátus jegyzőkönyveinek töredékei I. (1591–1711.)* Kecskemét, 1996. (Forrásközlések I.) 8–19.
- 3 ENTZ GÉZA–GENTHON ISTVÁN–SZAPPANOS JENŐ: *Kecskemét.* Bp., 1961. (Városképek–Műemlékek) 26–38. (A vonatkozó fejezet ENTZ Géza munkája) – SZEKÉR ENDRE: *Kecskemét városi önállósága a török korban.* In: Tanulmányok a város múltjáról, jelenéről. Szerk. HELTAI NÁNDOR. Kecskemét, 1968. 75–95.
- 4 Itt csak két nagyobb lélegzetű írást emelek ki: MÉSZÁROS (FENYVESI) László: *Kecskemét gazdasági élete és népe a XVI. század közepén.* Kecskemét, 1979. 58–286. (Bács-Kiskun Megye Múltjából II.) – IVÁNYOSI-SZABÓ TIBOR: *Gazdaságtörténeti és demográfiai feldolgozások.* Kecskemét, 1985. (Bács-Kiskun Megye Múltjából VII.)
- 5 Ezeket Hornyik és az újabb egyház- és irodalomtörténeti kutatások adatai alapján összefoglalja: FENYVESI: *Kecskemét gazdasági élete i. m.* 157–175.

kompromisszumairól elsősorban a református eklézsia török kori iratgyűjteménye, illetve Blahó Vince ferences szerzetes 1775-ben Nagyszombatban megjelent, jegyzetekkel és okmányfüggelékkel ellátott történeti tárgyú prédikációja⁶ szolgál fontos adatokkal.⁷ Ez a forrásbázis azonban később sem bővült érdemi mértékben, így az újabb feldolgozások csupán a régebbi adatok újbóli elősorolását, és legfeljebb szélesebb kontextusba állítását tűzhatték ki feladatul maguk elé.⁸

A továbblépés fáradságos, és a befektetett munkával nem szükségszerűen arányos eredményt hozó lehetőségét a helytörténeti kutatás már korábban megfogalmazta: az országos kormányzati és a nemesi családok levéltárainak módszeres átkutatásával kell a forrásbázist szélesíteni és az elveszett adatokat pótolni.⁹ Különösképpen igaz ez a megállapítás a katolikus egyháztörténetre, ahol (sokkal inkább, mint a protestáns egyházak esetében) az egyes egyházi intézmények központi iratanyagában a helyi egyházak és közösségek történetére is számos új adat remélhető. Ennek a megközelítési módnak a hódoltság esetében különösen nagy a jelentősége, hiszen a helyi forrásanyag hiányában a szerzetesrendi és a szentszéki központi levéltárak dokumentumainak segítségével számos tekintetben újraírható a hódoltság katolikus egyház- és művelődéstörténete.¹⁰ Kecskemét esetében ez az eljárás mindenekelőtt a jezsuita és ferences

6 *Alföldi Magyar Országnak, Tisza 's Duna-közt, fő mező-várasában, Ketskeméten, vártzi püspökségben, ezer hat száz negyven-negyedik esztendő-től-fogva, Szerafikus Sz. Ferentznek, keményebb rend-tartású, szerzete-béli atyáktúl, Üdvözítőnk Provintziájában, viseltetett egyházi pásztorkodásnak hely-tartását, ezer hét száz hetven-kettedik esztendőben, pünkösöd-után huszon-kettedik vasár-napon; Sz. András havának nyoltzadik napján, Sz. Miklós püspök templomában, ezen beszéddel fejezte-bé, azon Szerzet, és Provintzia-béli Atya, Bláho Vintze, ugyan Ketskeméten, ezer hét száz ötven-harmadikban, hisedeknek lelki tanítója.* Nagyszombatban, 1775. A mű új kiadása: BLÁHO VINCE: *Bűcsűbeszéde Kecskeméten 1772-ben.* A szöveget gondozta és jegyzetekkel ellátta: BÁNKÚTI IMRE. Kecskemét, 1991. (A Bács-Kiskun Megyei Levéltár Kidaványa). En ez utóbbi kiadást használtam.

7 A református egyházközség okirataiból és a Blahó által közreadott okmányokból bő válogatást közöl: HORNYIK: *Kecskemét város i. m. II.* 225–270.

8 FENYVESI LÁSZLÓ: *Kecskemét katolikus egyházának, a ferenceseknek a szerepe a hitélet, az anyanyelvi kultúra, a szellemiség formálásában a török időkben.* Cumania 11 (1989) 155–205. – SZAKÁLY FERENC: *A hódolt megye története.* In: Pest megye monográfiája I/2. A honfoglalástól 1686-ig. Szerk. ZSOLDOS ATTILA. Bp., 2001. 405–418, 520–543. passim.

9 BÁLINTNÉ MIKES KATALIN: *Kecskemét város Tanácsa a XV–XIX. században.* Kecskemét, 1979. 5–6. (Bács-Kiskun Megye Múltjából II.)

10 A hódoltsági katolicizmus történetének feltárását alapvetően három irányból közelítettem meg. A Római Kúria által irányított missziós intézményrendszer működését a Szentszék központi hatóságai és a jezsuita rend római levéltárának anyaga alapján mutattam be: MOLNÁR ANTAL: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. (1572–1647).* Bp., 2002. (Humanizmus és Reformáció 26.), illetve az ott idézett további tanulmányaim. Összefoglalóan: Uő: *Róma és a török hódoltság. (A missziószervezés történetének vázlata).* Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban. Szerk. ILLÉS PÁL ATTILA. Piliscsaba–Bp., 1999. [2000]. (Sentire cum Ecclesia 1.) 35–54. A római központtal közvetlen kapcsolatban álló jezsuita missziók történetét önálló tanulmányokban dolgoztam fel: MOLNÁR ANTAL: *Jezsuiták a hódolt Pécsen (1612–1686).* Pécs a törökkorban. Szerk. SZAKÁLY FERENC. Pécs, 1999. (Tanulmányok Pécs történetéből 7.) 171–264. – Uő: *A veszprémi jezsuita misszió (1649–1677).* Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 11 (1999/1–2) 11–32. – Uő: *Az andocsi jezsuita misszió (1642–1684).* Levéltári Közlemények 71 (2000) 3–31. – Uő: *A belgrádi kápolna-viszály (1612–1643).* Kereskedelem és katolikus egyház a hódolt Magyarországon. Századok 134 (2000) 373–429; Végezetül (részben római, részben hazai forrásanyag alapján) hozzáláttam a török uralom alá került egyházmezők történetének feldolgozásához: MOLNÁR ANTAL: *A veszprémi egyházmegye a török hódoltság idején.* Veszprém a török korban. Felolvasóülés Veszprém török kori emlékeiről. Szerk. TÓTH G. PÉTER.

rendházak történetével kapcsolatban alkalmazható, ugyanis a missziós intézményrendszer a magyar lakosságú és a magyar egyházi intézményekhez kötődő városban nem működött.¹¹

A jezsuiták kecskeméti jelenlétével kapcsolatban a helytörténeti kutatás meglehetősen bizonytalanul nyilatkozik. A 19. századra fennmaradt helyi források nem adtak pontos felvilágosítást a jezsuita rend esetleges kecskeméti működéséről, ezért a város múltját kutatók Hornyik óta vagy nem tudtak a jezsuiták kecskeméti missziójáról, vagy pedig különböző évszámokhoz kötötték azt. A katolikus egyháztörténészek számára Kazy Ferenc és Blahó Vince megállapításai jó kiindulópontul szolgáltak, akik 1633–1635-re tették a misszió működését – helyesen.¹² Ezt követően azonban Fraknoi adataiból¹³ kiindulva általában későbbre tolták a misszió megszűnését: König Kelemen 1637–1644 közöttre,¹⁴ Szarka Gyula pedig 1632–1635-re, illetve 1637–1641-re datálta a jezsuiták kecskeméti jelenlétét.¹⁵ Fenyvesi László ezeket az évszámokat adatok híján elutasítja ugyan, viszont a Blahó Vince által emlegetett Gyárfás kecskeméti plébánost teljesen indokolatlanul jezsuitának teszi meg, és némi hezitálás után a páterek rövid életű missziós tevékenységének időpontjaként az 1643. évet jelöli ki.¹⁶ A legújabban Szakály Ferenc utalt a misszió működése körüli bizonytalanságokra, és a jezsuita éves katalógusok adatai alapján vonta kétségbe a Szarka által javasolt datálást.¹⁷ A különböző provenienciájú szakirodalom közötti átjárhatatlanságot mutatja, hogy a jezsuita rendtörténészek, elsősorban a katalógusok és az éves jelentések alapján – akárcsak 18. századi elődeik – pontosan meg tudták határozni a misszió évszámát (1633–1635).¹⁸

Veszprém, 1998. (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 9.) 70–90. – Uő: *A kalocsai érsekség a török korban*. Kalocsa történetéből. Szerk. KOSZTA LÁSZLÓ. Kalocsa, 2000. 109–156. – Uő: *A kalocsai érsekség a 17. században a püspöki processzusok tanúvallomásainak tükrében*. In: *Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló*. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére. Szerk. J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA. Piliscsaba, 2001. 149–163. – Uő: *Adatok a váci püspökség török kori történetéhez*. Egyháztörténeti Szemle 2 (2001/2) 57–86. – Uő: *Egyház- és birtokigazgatás a váci püspökségben a török korban*. Fons 9 (2002) sajtó alatt. – Uő: *A váradai püspökség a püspöki processzusok tanúvallomásainak tükrében*. Levéltári Szemle 52 (2002/1) 23–40. – Uő: *Adalékok a csanádi püspökség 17. századi történetéhez*. (A püspöki processzusok tanúvallomásai az egyházmegyről). Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum 13 (2001/1–2) 67–83. – Uő: *Egy „magyar” püspök a török hódoltságban*. (Macripodari Jácint csanádi püspök levele Szelepcsényi Györgyhez 1668-ban). Levéltári Közlemények 72 (2001) 65–75.

- 11 A ferencesek kecskeméti tevékenységére Blahó Vince ferences történetíró munkásságáról készülő tanulmányomban térek ki részletesebben.
- 12 KAZY, FRANCISCUS: *Historia Universitatis Tyrnaviensis Societatis Jesu*. Tyrnaviae, 1738. 257–258. – BLAHÓ: *Alföldi Magyar Országnak i. m.* 15–16.
- 13 FRANKL (FRAKNOI) VILMOS: *Pázmány Péter és kora*. III. Pest, 1872. 238.
- 14 KÖNIG KELEMEN: *Hatszázéves ferences élet Szécsényben 1332–1932. A szécsényi ferencesek története a megye, az ország- és az egyháztörténelem tükrében*. Vác, 1931. 390. Ugyanezt az évkört fogadta el a váci egyházmegye legújabb történeti földrajzában VARGA LAJOS is: *A váci egyházmegye történeti földrajza*. Vác, 1997. 200.
- 15 SZARKA GYULA: *A váci egyházmegye és püspökei a török hódítás korában*. Vác, 1947. (Vácegyházmegye Multjából IV.) 77, 118.
- 16 FENYVESI: *Kecskemét katolikus egyházának i. m.* 165–169, 177–178.
- 17 SZAKÁLY: *A hódolt megye i. m.* 525.
- 18 GYENIS ANDRÁS: *Régi magyar jezsuita rendházak*. Rákospalota, 1941. (Isten nagyobb dicsőségére 4.) 31. – FRICSY ÁDÁM: *Katolikus iskolák a hódoltságban*. Pázmány Péter emlékezete. Szerk. LUKÁCS LÁSZLÓ–SZABÓ FERENC. Róma, 1987. 378–379.

A jezsuiták kérészéletű kecskeméti működésének, a nagy terveknek és azok kudarcának története nem érthető meg az 1630-as évek egyháztörténeti háttérének ismerete nélkül. A Forgách Ferenc és Pázmány Péter által vezetett katolikus megújulás eredményeként megerősödő magyarországi egyházi intézményrendszer az 1610-es évektől kezdve ismét megjelent a török alatti területeken. Az izmosodó egyházi struktúrák a magyar rendiség hódoltsági térnyerésével párhuzamosan kezdték meg a török határ mögött adóztató, jogbiztosító és lelkipásztori tevékenységüket, a folyamatban Pázmány maga is aktív részt vállalt.¹⁹ A hódoltsági terjeszkedésben a szalvatoriánus rendtartomány szegedi és gyöngyösi kolostora, illetve a határmenti világi papság mellett az osztrák rendtartomány magyar jezsuitái is komoly szerepet játszottak. 1612 óta működött jezsuita misszió Pécsen, amelynek tagjai kezdettől fogva felvállalták a magyar katolikus hierarchia dunántúli képviselői püspöki helynöki minőségben.

A magyar jezsuiták száma a 16–17. század fordulóján kezdett el lassanként növekedni, a hivatások jelentős része a Báthori István által alapított kolozsvári kollégium diákjai közül került ki. 1615-től kezdve a magyar páterek két jelentős kollégiumban, Nagyszombatban és Homonnán láttak hozzá a magyarországi katolikus restauráció megvalósításához.²⁰ A homonnai vállalkozás kudarca (1619) és a Bethlen támadásaival együtt járó menekülések után, az 1620-as évek végén konszolidálódó feltételek között nyílt alkalom a nagyobb szabású magyarországi tervek megvalósítására. Ezek kidolgozásában és véghezvitelében Pázmány, a magyar főpapok és a katolikus arisztokrácia mellett a magyar jezsuitáknak is oroszlánrésze volt. A renden belüli propaganda Szent Ignác óta hangsúlyozta, mintegy a tengerentúli missziók ellenpólusaként, a szülőföldön végzett munka hasznát és értékét, kialakítva ezzel egy sajátos jezsuita patriotizmust.²¹ Részben ennek következményeként a rendi vezetés a magyar származású rendtagok körében már a 17. század elején regisztrálta az egyre erősödő patrióta szemléletet.²² Ezek az érzelmek néha konfliktusokhoz is vezettek: 1609-ben a bécsi kollégium magyar atyái összekülönböztek a német rendtársaikkal, ezért a rendfőnök a kollégiumból való eltávolításukról intézkedett.²³

19 MOLNÁR ANTAL: *Pázmány Péter és a hódoltsági katolicizmus*. Szentjeink és nagyjaink Európa kereszténységéért. A Vatikáni Kiállítást Előkészítő Bizottság, az Esztergom-budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottsága, és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem által rendezett történetész konferencia előadásai 2000. május 4–5. Szerk. BEKE Margit. Bp., 2001. (Miscellanea Ecclesiae Strigoniensis I.) 143–154.

20 A homonnai kollégium rekatolizációs tevékenységéről lásd: LUKÁCS LÁSZLÓ–MOLNÁR ANTAL: *A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619)*. In: Művelődési törekvések a korai újkorban. Tanulmányok Keserő Bálint tiszteletére. Szerk. BALÁZS MIHÁLY–FONT ZSUZSA–KESERŐ GIZELLA–ÖTVÖS PÉTER. Szeged, 1997. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 35.) 355–399.

21 MOLNÁR: *Katolikus missziók i. m.* 153–154.

22 1621. április 10-én a rendfőnök ezekkel a szavakkal tudatta ezt a tényt az osztrák tartományfőnökkel: „In conversatione nostrorum, aiunt, notari nimium affectum erga propriam nationem, praesertim in Hungaris.” Archivum Romanum Societatis Iesu, Roma (=ARSI) Austria (=Austr.) vol. 3 I. pag. 136. Ez a magyar rendiséggel összefonódó jezsuita patriotizmus táplálta a majd másfél százados küzdelmet az önálló magyar rendtartomány megalakításáért. LUKÁCS LÁSZLÓ: *A független magyar jezsuita rendtartomány kérdése és az osztrák abszolutizmus (1649–1773)*. Szeged, 1989. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 25.)

23 ARSI Austr. vol. 2 II. pag. 340, 366.

A magyar egyházért tenni akaró jezsuiták közül kiemelkedik az erdélyi származású Forró György. Pázmány kolozsvári iskolatársa, majd noviciustársa hosszú magyarországi és erdélyi missziós munka után öt éven át (1618–1623) zágrábi rektorként működött. Közben folyamatosan ostromolta a rendi vezetést a magyarországi munka lehetőségéért, mivel úgy érezte, hogy kötelessége nemzetének segíteni.²⁴ Forró négy év nagyszombati rektorság után 1629-ben az osztrák rendtartomány tartományfőnökévé választották, tisztségét 1634-ig töltötte be. Működése idején a rendtartományi vezetés magyarországi aktivitásának, illetve a katolikus újjáépítés által teremtett személyi és anyagi lehetőségeknek a szerencsés egybeesését regisztrálhatjuk. Irányításának utolsó évében (1634) már 44 jezsuita pap, 10 magister és 13 segítő testvér dolgozott magyar földön. Az ország három jelentős nagyvárosában (Nagyszombatban, Pozsonyban és Győrött) kollégium, a keleti végeken pedig Homonnán rezidencia működött. A királyi Magyarország főurainak birtokain misszionáriusok térítettek, Kassán és Léván pedig a király megbízásából tevékenykedtek a páterek. Erdélyben Bethlen Gábor hallgatólágos támogatásának eredményeként megszilárdult a három missziós állomás (Kolozsmonostor, Gyulafehérvár, Karánsebes).²⁵

A jezsuiták lelkipásztori stratégiája a harmadik, legnehezebb helyzetben levő országrészt sem hagyta figyelmen kívül. Bár a római rendtartományhoz tartozó belgrádi állomás éppen 1632-ben került végveszélybe, az osztrák provincia Pécsett működő misszióját Forró 1630-ban megmentette az elenyészéstől. A súlyos személyi gondokkal küszködő vállalkozást új misszionáriusokkal erősítette meg: 1630-ban a misszióba küldte előjárónak Paczoth Ferencet, mellé rendelte Stankovich Jánost, a következő évben pedig Magdalenich Tamást, ötre növelve ezzel a Pécsett dolgozó páterek számát.²⁶ A személyi politikájában igen körültekintő jezsuita rendnek a hódoltsági állomás létszámának megduplázásával hosszabb távú tervei voltak, amelyek szorosan illeszkedtek Pázmánynak a hódoltságot elsősorban iskolákkal és a papi utánpótlás biztosításával segíteni szándékozó lelkipásztori programjához.²⁷ Paczoth a hódoltsági magyar katolikusok lelkipásztori ellátásának biztosítását két úton tartotta lehetségesnek: egyrészt Pázmány joghatóságának kiterjesztésével az egész hódolt Magyarországra, másrészt a hódoltsági katolikus iskolák és papképzés megszervezésével. Az előbbi centralizálta (és ezzel hatékonyabbá tette) volna a magyar püspökök hódoltsági joghatóságát, amelyet 1612 óta általános helynökök (*vicarii generales in spiritualibus*) révén gyakoroltak. A második intézkedéssel pedig a királyi Magyarországon bevált eszközzel biztosíthatták volna a török területek papi utánpótlását és általában a világi katolikus elit kinevelését. A magasabb szintű iskola céljára kezdetben a pécsi misszió tanintézetét kívánták továbbfejleszteni, ennek érdekében a jezsuiták 1632-ben új házat vásároltak a városban. A két évtizedes tapasztalatok azonban azt mutatták: a török katonai és közigazgatási székhely a muszlim katonaság, tisztviselők és lakosság állandó zaklatása miatt nem al-

24 ARSI Austr. vol. 2 II. pag. 918, 958, vol. 3 I. pag. 403–404, 460, 469, 477. Maga Pázmány is Magyarországra kérte Forró 1622-ben, hogy prédikációival térítsen: ARSI Austr. vol. 3 I. pag. 250. Forró életrajza: LUKÁCS, LADISLAUS: *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae Societatis Iesu I. (1551–1600)*. Romae, 1978. (Monumenta Historica Societatis Iesu 117.) 668.

25 LUKÁCS, LADISLAUS: *Catalogi personarum et officiorum Provinciae Austriae Societatis Iesu II. (1601–1640)*. Romae, 1982. (Monumenta Historica Societatis Iesu 125.) 399–417.

26 MOLNÁR: *Jezsuiták a hódolt Pécsett i. m.* 211, 260.

27 MOLNÁR: *Pázmány Péter i. m.* 146–147, 151–152.

kalmás egy nagyobb szabású oktatási intézmény alapítására. A pátereknek tehát a török népesség nélküli, gazdag és népes alföldi mezővárosok irányába kellett tájékozódniuk, amelyekben a tehetős magyar katolikus parasztpolgárság viszonylag védett körülmények között biztosíthatta a jezsuiták megtelepedését.²⁸

A Duna-Tisza közének és az Alföld északi peremvidékének a 17. század első felében Szeged mellett mindössze két jelentősebb magyar katolikus lakossággal rendelkező mezővárosa maradt: Kecskemét és Gyöngyös. A reformáció lutheri, majd helvét irányzata mindkettőben követőkre talált ugyan, de míg Gyöngyösön végig kisebbségben maradtak az új hit pártfogói, addig Kecskeméten ez az arány a 17. században már a reformátusok javára mozdult el. Bár konkrét adataink a lakosság vallási megoszlásáról nem maradtak fenn, 1649-ben Marin Ibrišimović belgrádi püspök mindössze ezerre becsülte a kecskeméti katolikusok számát a református többségű városban.²⁹ A két település felekezeti viszonyainak fordított előjelű változásai minden bizonnyal jelentős mértékben az egyház intézményes jelenlétének különbségeiből fakadtak. Gyöngyös az egri egyházmegye török uralom alá került plébániáinak központja volt, ahol folyamatosan működött plébános, az ő munkáját káplánok segítették. Emellett megszakítás nélkül fennállt a város ferences kolostora, amely a szalvatoriánus rendtartomány egyik legfontosabb rendháza és rendi főiskolája volt a török időkben.³⁰ Ezzel szemben Kecskemét katolikus egyházának működtetése már korántsem bizonyult ennyire zökkenőmentesnek. A váci püspökök ugyan hódoltsági viszonylatban kifejezetten hatékonyan biztosították gazdasági és joghatósági érdekeiket egyházmegyéjük területén, törekvéseik azonban a lelkipásztori ellátás megszervezésében inkább csak a hódoltság végén vezettek eredményre.³¹ Az egyházmegye talán legjelentősebb plébániájának számító Kecskemétet a 16. század második felében a jászberényi ferencesek, illetve alkalmászerűen egy-egy világi pap gondozta.³² Másfelől viszont a református gyülekezet nemcsak folyamatosan tudott a maga számára lelkészről gondoskodni, hanem Kecskemét a 17. századra az alföldi reformátusság egyik egyházi és kulturális székhelyévé is vált. 1600-ban a tolnai diákság egy része Buzás Mihály rektor vezetésével Kecskemétre költözött, a Duna-Tisza közí város ezzel átvette a hosszú török háború idején lehanyaglott dunántúli református művelődési központ szerepét.³³

28 MOLNÁR: *Jezsuiták a hódolt Pécsett* i. m. 238–240, 247.

29 VANYÓ TIHAMÉR: *Belgrádi püspökök jelentései a magyarországi hódoltság viszonyairól 1649–1673. Levéltári Közlemények* 42 (1971) 328; KRISTA ZACH: *Die Visitation des Bischofs von Belgrad, Marin Ibrišimović in Türkisch-Ungarn (1649)*. Ungarn-Jahrbuch 8 (1977) 29.

30 DEZSÉRI BACHÓ LÁSZLÓ: *Gyöngyös város a török hódoltság idejében*. Gyöngyös, 1941. 16–27, 42–54, 70–84, 116–131. – SZAKÁLY FERENC: *Gyöngyös gazdasági és társadalmi változásai a török korban*. Tanulmányok Gyöngyösről. Szerk. HAVASSY PÉTER–KECSKÉS PÉTER. Gyöngyös, 1984. 172–175.

31 MOLNÁR: *Egyház- és birtokigazgatás* i. m.

32 Az ismert 16–17. századi plébánosok névsora: SZARKA: *A váci egyházmegye* i. m. 117–118.

33 A kecskeméti református egyházközség történetéről mindmáig nem készült részletes feldolgozás. A régebbi, meglehetősen rövidke áttekintések a török kori események elbeszélésekor Hornyik adatai és a Ráday Levéltár dokumentumai mellett elsősorban Selymes János kecskeméti lelkész 18. század elején készült feljegyzéseire támaszkodtak. SZAPPANOS KÁROLY: *A kecskeméti ref. egyház és iskolai története 1564–1931*. Kecskemét, 1931. 5–13. – KOVÁTS ANDOR: *Vázlatok a kecskeméti jogakadémia történetéhez*. Emlékkönyv a Kecskeméten működő Egyetemes Református Jogakadémia fennállásának századik évfordulójára 1831–1931. Kecskemét, 1932. 3–20. – TOLLAS BÉLA: *A kecskeméti református*

A fentiek ismeretében nem meglepő, hogy a két település katolikus lakossága szinte egymással versengve próbálta meg elérni a jezsuiták megtelepítését és egy nagyobb szabású katolikus tanintézmény megalapítását. Eleinte több körülmény miatt Kecskemét tűnt az esélyesebbnek. Először is közelebb volt az új vállalkozás bázisának számító pécsi misszióhoz. A jezsuita páterek 1612 óta rendszeresen gondozták a Duna bal partján élő katolikusokat, missziós útjaik során kapcsolatba kerülhettek a kecskemétiakkal is, és nyilván tisztában voltak lelkipásztori ellátásuk megoldatlanságával.³⁴ Ezzel szemben Gyöngyösön a plébánia és a ferences kolostor mellett a jezsuitákra lelkipásztori szempontból nem volt igazán szükség, és ismerve a hódoltsági egyháziak (különösen éppen a jezsuiták és a ferencesek) közötti viszályok káros következményeit, a páterek aligha akartak egy újabb, a belgrádihoz hasonló konfliktus-sorozat okozójává válni. Másrészt pedig a megtelepedés anyagi és egyházi feltételei szempontjából Kecskemét szintén lényegesen kedvezőbbnek tűnt. Mindenekelőtt közismert volt a kecskeméti polgárság gazdagsága, amely megfelelő anyagi bázist teremthetett volna a jezsuita iskola számára. A város egyetlen kőtemplomát a lutheránusok 1564-ben átengedték a katolikusoknak, ők pedig a régi templom mellett, a katolikusokkal közös temetőben egy fatemplomot építettek. A reformátusok a kápolnát egészen az 1678. évi tűzvészben történt leégéséig használták, ezt követően 1680–1684 között építették fel a ma is álló kőtemplomukat.³⁵ Plébános hiányában tehát a jezsuiták birtokba vehették volna a város egyetlen kőtemplomát, és teljesen önállóan irányíthatták volna a város és környéke lelkigondozását.

A helytörténeti szakirodalom szerint a két felekezet egészen a ferencesek megtelepedéséig (1644) példás békességben élt egymás mellett. Az állítás egyetlen alapja, hogy 1658 előtt nem ismeretes a felekezeti viszályokra utaló dokumentum.³⁶ Ugyanakkor, akárcsak a 16. századi Pécs esetében,³⁷ Kecskeméten sem volt ennyire rózsás a helyzet, a katolikusok és a reformátusok a kényszer szülte kompromisszumok és esetleges együttműködés mellett féltve őrizték a kiharcolt pozícióikat. A meglévő feszültségeket regisztrálta Keresztessy Máté gyöngyösi plébános a hódoltsági vizitációjáról Pázmány Péter számára összeállított jelentésében. Keresztessy 1630 őszén látogatta meg az alföldi katolikusokat. Kecskemétre két papot küldött, hogy egyikük a városban, a másik pedig a környező falvakban lelkipásztorokodjon. Kecskeméten a református és a katolikus felekezet között komoly nézeteltérést okoztak a katolikusok által tartott, a református templomot is megkerülő körmenetek, amelyeket a Rákóczi György védelmét élvező reformátusok be akartak tiltatni a vizitátorral.³⁸ Bár hasonló konfliktusok Gyöngyösön

templom története. Kecskemét, 1958. 6–19. A tolnaiak áttelepülésére lásd még: KATHONA GÉZA: *Fejezetek a török hódoltsági reformáció történetéből*. Bp., 1974. (Humanizmus és Reformáció 4.) 45.

34 MOLNÁR: *A kalocsai érsekség a török korban* i. m. 151–152.

35 TOLLAS: *A kecskeméti református templom* i. m. 6–18.

36 TOLLAS: *A kecskeméti református templom* i. m. 7. – ENTZ: *Kecskemét* i. m. 31. – FENYVESI: *Kecskemét gazdasági élete* i. m. 169–170.

37 MOLNÁR: *Jezsuiták a hódolt Pécsen* i. m. 190–193.

38 MOLNÁR: *Pázmány Péter* i. m. 150. Keresztessy jelentése szerint a reformátusok temploma a katolikusokétól északra állt: SÁVAI JÁNOS-PINTÉR GÁBOR: *Missziós dokumentumok Magyarországról és a hódoltságról I. A Propaganda Fide Kongregáció levéltárából I. (Acta vol. 1–12. és SOCG vol. 56–79.)* Szeged, 1993. (Documenta missionaria Hungariae et regionem sub ditione Turcica existentem spectantia II/I.) 168. Ez az adat azért érdekes, mivel a református templom monográfiája a kápolnát a katolikus templomtól keletre helyezte el: TOLLAS: *A kecskeméti református templom* i. m. 7.

sem számítottak rendkívülinek, de Kecskeméten a reformátusok számbeli fölénye miatt mégiscsak nagyobb veszélyt jelentettek minden katolikus kezdeményezés számára, amint a történetek ezt világosan igazolták. A két felekezet közötti lappangó feszültségek 1634-ben váratlan erővel törtek felszínre, és végső soron megakadályozták a jezsuita rend megtelepedését a városban.

A kecskeméti misszió terve és a megvalósítás első lépései a pécsi állomás előjárójának, Paczoth Ferencnek a nevéhez fűződnek.³⁹ Paczoth pécsi iskolaalapítási terveinek kudarca után, 1633 elején utazott Kecskemétre, hogy az új állomás alapjait megvesse. Még abban az évben követte egy másik rendtársa Pécsről. A két páter az évkönyv szerint buzgón harcolt a katolikus ügyért a kálvinisták ellenében, nemcsak a városban, hanem a környező falvakban is.⁴⁰ A több mint két esztendőn át működő misszióban 1634 teléig két atya dolgozott. Az évkönyv a műfaji szabályoknak megfelelően nem nevezi meg a pátereket, Paczoth személye azonban az alább ismertetett adatokból egyértelműen azonosítható. Társa kilétét viszont csak találgathatjuk, legvalószínűbben a rövidesen Gyöngyösre átkerült Stankovich János lehetett. A két jezsuita 1634 augusztusáig dolgozott együtt a misszióban, ekkor egyikük átment Gyöngyösre, hogy az újonnan alapított iskolát beindítsa, novemberben a társa is követte őt. Kecskemétet azonban a jezsuiták ekkor még nem adták fel teljesen, 1634 végén érkezett a városba Pestvármegyei András. Ő az egyetlen misszionárius, akinek kecskeméti működését az éves katalógus említi 1635-ben.⁴¹ Minden bizonnyal rövidebb ideig Magdalenich Tamás is ebben a városban dolgozott tanárként: az évkönyv szerint a kecskeméti tanító Nagyszombatba utazott tanulmányai folytatása végett, ezért 1634-ben Pécsről egy páttert rendeltek a helyettesítésére.⁴² Magdalenich szintén tagja lett az induló gyöngyösi iskola tanári karának, ezért valószínűsíthető: ő is átmeneti kecskeméti tartózkodás után került a mátraaljai mezővárosba.

39 A kecskeméti misszió történetéről a legfontosabb forrásaink a jezsuiták éves beszámolóí. A nagyszombati kollégium és a hozzá tartozó rezidenciák és missziók éves jelentéseit külön kötet őrzi: *Acta Jesuitarum in Hungaria. Pars I. ab anno 1599 usque 1647.* (=AJH I.) Matica Slovenská (Martin) Cod. BA C 86. pag. 168 (1633), 187–190 (1634), 203–206 (1634. december 28. – 1635. május 14.) (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, Mikrofilmtár 6653) A nagyszombati *Acta* alapján készültek az egész rendtartomány működését bemutató évkönyvek (*Litterae Annuae Provinciae Austriae Societatis Jesu*) vonatkozó fejezetei. A *Litterae Annuae* írói azonban általában a beküldött jelentéseket lerövidítették és némiképp átfogalmazták, miként az a kecskeméti misszióról szóló részek esetében is történt: a beszámoló az évkönyvben mintegy felére zsugorodott. Österreichische Nationalbibliothek (Wien) Cod. 12218. 1634. pag. 56–58. A jezsuita évkönyvekre: MOLNÁR: *Jezsuiták a hódolt Pécsen* i. m. 175–176.

40 „Ad extremum, nova huic inchoata missio ad oppidum populosum Kecskemeth dictum; quo primum unus, mox alter profecti: rem catholicam contra Calvinistas strenue propugnare, erigere, etiam per adiacentes pagos coeperunt, successu ad votum et opere pretium respondente.” AJH I. pag. 168.

41 „P. Andreas Pestvarmegyei, manet Aegopoli seu in Kecskemeth, solus, sed pertinet ad gyöngyösienses nostros, concionator hungaricus.” LUKÁCS: *Catalogi i. m. II.* 427. Vö. még: AJH I. pag. 203. A nagyszombati jezsuita kollégium könyvtárkatalógusában fennmaradt a Pestvármegyei által a kecskeméti misszióba elvitt könyvek jegyzéke (1634. május 31.) *Magyarországi magánkönyvtárak I. 1533–1657.* Sajtó alá rend. VARGA ANDRÁS. Bp.–Szeged, 1986. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 13.) 126. A nyolc kötetes alapkönyvtár a lelkipásztori munka legalapvetőbb kézikönyveiből: biblia-kommentárokból és konkordanciából, Martinus Becanus teológiai szintéziséből, Martinus Smigletius antitrinitárius-ellenes vitairatából és egy kauzisztikai összefoglalóból állt.

42 AJH I. pag. 188.

Kecskeméti munkájuk a jezsuita missziók általános jellegzetességei szerint a központ plébániájának ellátására, vidéki missziós körutakra és az iskola működtetésére összpontosított. A kecskeméti plébánia üresedése miatt a páterekre az egyik legnagyobb alföldi katolikus közösség lelkigondozásának terhe hárult. Bár a rend szabályzata a plébániák formális átvételét nem engedélyezte, a hódoltsági és erdélyi missziókban mégis kénytelenek voltak ezt a funkciót is elvállalni.⁴³ A plébánia vezetésének ugyanakkor kétségtelenül megvolt az az előnye, hogy a feladat ellátásakor érvényesíteni tudták a rend lelkipásztori programját és módszereit, anélkül, hogy a helyi egyháziakkal emiatt konfliktusba kerültek volna. Ennek megfelelően kecskeméti munkájuk során is elsősorban az emberekkel való személyes kapcsolatra helyezték a hangsúlyt. A szentségek kiszolgáltatása mellett 1634 augusztusáig rendszeresen tartottak hitoktatást a fiataloknak. Sokat fáradoztak az emberek közötti kapcsolatok rendezésében: váltni készülő házaspárt békítettek ki, vagy éppen házasságokat rendeztek az egyház előírásai szerint, máskor pedig egy idős, egész környezetét gyűlölő férfit békítettek meg családjával és szomszédaival. Felvették a harcot a városban dívó káromkodás szokása ellen: egy parasztot, aki sárba ragadt szekere miatt szitkozódott, az összefutó nép a bíró kezdeményezésére kövekkel dobálta meg.⁴⁴

A gyónásoknak különösen nagy jelentőséget tulajdonítottak: Pestvármegyei féléves működése alatt 1500 gyónást hallgatott végig, köztük számos olyan öreget, akik a paphiány miatt vagy megátalkodottságból évtizedek óta nem járultak a szentségekhez. A térítések terén már kevesebb sikert tudtak felmutatni, a jelenség okát a jól működő református intézményrendszerben és a felekezeti határok megszilárdulásában kereshetjük. 1634-ben néhány lutheránus és kálvinista áttérését említette az évkönyv, 1635 első félévében pedig 14 református katolizálásáról értesülünk. Ez utóbbiak közül a beszámoló részletesen ismertette egy kecskeméti asszony történetét. A nő lány korában kivételes szépségnek számított, egy törökhöz ment feleségül, és (érdekes módon) házassága után református lett. Néhány év múlva elhagyta férjét, és titokban megkeresztelt gyermekeivel együtt az egyik közeli mezővárosba költözött, ahol paralízisben megbetegedett, de hiába keresett gyógyulást. Ezt követően hazatért szülővárosába, ahol Pestvármegyei gyakran meglátogatta és katekizálta, végül visszatérítette a katolikus hitre. Bár ezután még hosszú ideig ördögi látomások gyötörték, de végül kínjaitól megszabadulva, a szentségek felvétele után halt meg. A szentségi élet és a katekizmus mellett a jezsuita pasztoráció másik sarokköve a prédikáció volt. A páterek minden vásár- és ünnepnap prédikáltak a katolikus templomban, a reformátusokat pedig a mindkét felekezet által látogatott temetéseken tudták megszólítani, amelyek így a legfőbb térítési alkalmakká váltak.⁴⁵

A kecskeméti plébánia átvállalásával a rendnek a város katolikus templomáról is gondoskodnia kellett. A helyi támogatók és a jezsuita rend jóvoltából rövidesen beszerzték a liturgiához és a templom megfelelő díszítéséhez szükséges felszereléseket. A bécsi domus professa előjárója egy oltárképet adományozott a templom számára, egy másik páterről pedig harangot kaptak; az ablakok deszka nyílászáróit üvegre cserélték,

43 A hódoltságban a pécsi és az andocsi missziók mellett elsősorban a temesvári misszió működött formális plébániaként. MOLNÁR: *Katolikus missziók i. m.* 326–338.

44 AJH I. pag. 168, 187.

45 AJH I. pag. 204.

amelyhez a kecskeméti hívek 60 forinttal járultak hozzá. Hozzá akartak fogni a templomtorony tetejének helyreállításához is, amelyben egy toronyórát kívántak elhelyezni. Az óra felszerelése a város református lakosságának sem lett volna ellenére, akik maguk is buzdították erre a jezsuitákat. Másrészt viszont a torony helyrehozatalát attól való félelmükben nem engedték, hogy az új épület nyújtotta lakáslehetőség ismét a városba csábítaná a kádit, és a lakók elvesztenék szabadságukat.⁴⁶ Ez az adat igen érdekes szemponttal egészíti ki Kecskemét és a török hatóságok viszonyáról alkotott ismereteinket. Közismert tény, hogy Kecskemét 1597-ig kádiszékhely volt, azon ritka kísérletek egyikeként, amelyekkel a megszálló hatalom a magyar alattvalók életének irányítására tett kísérletet. A kádi tizenöt éves háború után nem költözött vissza a városba, jelezve ezzel a török hatóságok kivonulását a magyar lakosság mindennapi életének vezetéséből.⁴⁷ A jezsuita forrás megjegyzése viszont egyrészt arra utal, hogy a kádi esetleges visszatelepülését a kecskemétiiek reális veszélynek tartották, másrészt pedig kiemeli azt a tényt, hogy a kortársak szemében a város jogi autonómiája jelentős és számukra is szokatlan kiváltságnak számított.⁴⁸

A plébániai munkánál nem kevésbé tartották fontosnak a környező, sokszor még világi katolikus lelkipásztorral (licenciátussal) sem rendelkező falvak gondozását. A kecskeméti atyák tíz mérföldes körzetben gondozták az alföldi települések katolikus lakosságát, és kihirdették számukra jubileumi búcsút, amelyről errefelé még nem is hallottak. Pestvármegyei egyedüli papként sem hanyagolta el falusi híveit: általában nyolcnapos missziós körutakat tartott, ezek során minden nap prédikált a környező falvak lakosságának, olykor napjában kétszer is.⁴⁹

A jezsuita lelkipásztorkodásnak a hagyományos, a hódoltsági világi papság és a szalvatoriánus ferencesek által képviselt vallásgyakorlattól merőben eltérő megnyilvánulásai a kortársakra sokszor meglehetősen sokkolóan hatottak. Részben ennek a megnyilvánulásai a jezsuita jelentésekben igen gyakran előforduló csodás gyógyulások, ördögűzések, illetve a büntető csodák, amelyek mindig az illető közösségben legveszé-

46 „Aedes nihilominus sacra huius oppidi, magnatum munificentia et nostrorum industria sufficienti supellectili adiuta, omnibus ad missae sacrificium rite atque recenter peragendum et ad altare exornandum necessariis abunde procuratis, addita recenter liberalitate reverendi patris praepositi domus professae Viennensis imagine una, pro eodem altari decorando sat magna et pretiosa. Addita insuper ab alio patre nostro campana pro hoc loco accommodatissima. Et hucusque fenestrae templi vilibus solum e ligno oclusae erant tabulis, provisum est, ut asseribus in vitra commutatis, deinceps decentiori lumine perlucere; 60 ut minimum florenis ungaricalibus ab oppidanis mutua contributione in eum usum erogatis. Turrim quoque templi a compluribus annis tecto carentem atque id circo omnibus expositam coeli iniuriis, animus erat hoc anno restaurandi, necnon horariam machinam in eadem turri collocandi, quod quidem postremum incolae Calviniani lubentes admisissent, quando quidem ipsimet ad eandem procurandam nos non semel sollicitarunt, sed ut turris erigatur, id professi sunt se nunquam concessuros, verentes ne si id permetterent, kadia (is est supremus apud Turcas causarum auditor) habitationis locum sibi in eadem turri diligeret, et oppidanis eam quoque exiguum, qua gaudent, libertatem, quantumlibet invitis, penitus adimeret.” AJH I. pag. 189.

47 HEGYI KLÁRA: *Egy világbirodalom végvidékén*. Bp., 1982. (Magyar História) 119–124. – Uő: *Török berendezkedés Magyarországon*. Bp., 1995. (História Könyvtár. Monográfiák 7.) 131–145.

48 Ezt az egykorú megítélést igazolja a Mikszáthnak köszönhetően „beszélő köntösként” elhíresült kecskeméti kaftán története, amely számos 17–18. századi katolikus prédikációban maradt fenn példaként. HORNYIK: *Kecskemét város i. m. II.* 35–39.

49 AJH I. pag. 187, 203–204.

lyesebbnek tartott bűnök megszüntetését voltak hivatva előmozdítani. Ez utóbbi típust képviseli az idült alkoholista mészáros gyászos kimúlását igen élénk színekkel ecsetelő történet. A kecskeméti férfi minden nap okádásig lerészegedett, a butykosával pedig szinte házastársaként hált. Mikor Szent Mihály napja előtt a szegedi vásárba indult bőrkötőt árulni, szokása szerint beitalozott és elszunyókált. Ámde ekkor rémlátomások hada: törökök, koldusok, rablók támadták meg, a kocsirol rossz szellemek ragadták el, a szörnyű víziók elől végül egy tóba menekült, amelybe majdnem belefulladt. A félholt mészárosra végül két szegedi katolikus férfi talált rá, akik kocsijukra tették és hazavitték Kecskemétre. Útközben a szerencsétlen flótás elpusztult, hullájától a kocsi olyan nehéz lett, hogy a négy ló alig bírta elhúzni.⁵⁰ Hasonlóan reprezentatív és pedagógiai jelentősége volt az ördögűzéshez kapcsolódó csodás eseményeknek, amelyekkel a jezsuiták gyakran tették érzékelhetővé az általuk képviselt hitelveket és magatartási normákat.⁵¹

A kecskeméti misszió esetében a rend a lekipásztorkodásnál is nagyobb hangsúlyt helyezett az iskolára. Az alapítás legfontosabb célja eredetileg egy hódoltsági katolikus iskolaközpont, sőt szeminárium létrehozása volt. Ennek érdekében 1634 végéig biztosították a tanítás folyamatosságát: először egy világi tanítót alkalmaztak, majd amikor Nagyszombatba utazott tanulmányainak folytatására, egy Pécsről átvezényelt páter folytatta a munkáját. Iskola céljára Kecskemét katolikus lakossága egy tágas és költséges épületet emelt a jezsuitáknak, amelynek hivatalos átvételéről a rend megkezdte a tárgyalásokat a várossal. Az ígéretes kezdetnek azonban egy végzetes baleset vetett véget. Egyik nap a református lelkész lak kigyulladt, a tovaterjedő tűz a református iskolával együtt a mellette álló, leendő katolikus iskolát is elpusztította, míg a jezsuiták háza épen maradt.⁵²

A magyar jezsuiták a kecskeméti vállalkozás beindításával párhuzamosan hozzáálltak a gyöngyösi alapítás feltételeinek megteremtéséhez. A szervezőmunka három szálon folyt: előkészítették a gyöngyösi egyházi és világi elitet a jezsuiták befogadására, valamint a római rendi központban, illetve Bécsben és Nagyszombatban jóváhagyást és erősítést szereztek az iskola elindításához. 1633 derekán Pyber János egri püspök támogatásával Paczoth Ferenc utazott Gyöngyösre, hogy a megtelepedést előkészítse, míg a püspök az elzálajosított püspöki javak visszaváltásával kívánta az iskola anyagi alapjait előteremteni. A gyöngyösi alapítást azonban két akadály is hátráltatta. Egyrészt a tartományfőnök (nyilván a kecskeméti iskola reményében) egyelőre nem adott tanárokat Gyöngyösre, másrészt pedig az egri püspök 1633. őszén elhunyt, így az ügy a leghatalmasabb támogatóját veszítette el. Paczoth visszatért Kecskemétre, de a terv folytatásáról nem mondott le.⁵³

50 AJH I. pag. 187–188.

51 AJH I. pag. 205–206.

52 AJH I. pag. 188–189.

53 A gyöngyösi alapítás előkészületeiről szintén a jezsuita évkönyv számol be: AJH I. pag. 182–183. Emellett fontos forrást jelentenek a jezsuitáknak a gyöngyösi tanácshoz írott levelei, amelyeket 1945 előtt a gimnázium irattárában és a városi levéltárban őriztek. Ezeknek a leveleknek a második világháborút követően nyoma veszett, Gyöngyösön és Egerben végzett kutatásaim során eddig nem sikerült a nyomukra bukkannom. Szerencsére azonban a gimnázium történetét feldolgozó Forgács Ferenc három levelet közzétett, kettőnek pedig a tartalmát röviden ismertette. Forró elutasító levele a gyöngyösi tanácshoz (Bécs, 1633. június 9.): FORGÁCS FERENC: *A gyöngyösi gimnázium története. C)*

A pécsi jezsuiták rögtön az előkészületek kezdetekor jelentkeztek Muzio Vitelleschi rendfőnöknel is. Paczoth 1633. április 1-én írott levelében ajánlotta először a rendfőnök figyelmébe a gyöngyösi iskolaalapítás tervét, amelytől a páter a hódoltsági katolicizmus jelentős megerősödését várta.⁵⁴ Két héttel később, április 13-án a misszió vezetője három rendtársával együtt újabb levelet intézett Rómába, ezúttal a kecskeméti rendház és iskola nagy hasznát hangsúlyozták, és kérték a rendfőnököt: biztosítson megfelelő rendtársakat a misszióba, mivel Forró György tartományfőnök, bár a tervet helyeselte, emberhiányra hivatkozva elzárkózott a további erősítéstől. Vitelleschi nem kívánta felülbírálni a lehetőségeket nyilván nálánál sokkal jobban ismerő tartományfőnök döntését, külön kérte azonban Forró: gondoskodjon misszionáriusokról az ígéretes kecskeméti és különösen a gyöngyösi vállalkozás számára.⁵⁵

Nyilván a jelentős főpapi ráhatásnak köszönhetően a rendi vezetés egyre inkább a gyöngyösi alapítás mellé állt. Bár Paczoth 1633. decemberében még a gyöngyösi plébánossal való konfliktusára panaszkodott Kecskemétről írott levelében, a következő év márciusában már a megtelepedés gyakorlati feltételeiről tájékoztatta a gyöngyösi tanácsot.⁵⁶ Dobronoki György nagyszombati rektor 1633. november 16-án kifejezetten biztató hangnemben erősítette meg a tanácsot a jezsuitáknak a gyöngyösi alapítás iránti elkötelezettségéről és Pázmány támogatásáról.⁵⁷ A tervek megvalósulását nagyban megkönnyítette, hogy Pyber utóda, Lósy Imre elődjénél is jobban segítette a jezsuiták ügyét: magához hívatta a gyöngyösi plébánost és az előljárókat, hogy a jezsuiták befogadására ösztönözze őket, és ő maga is jelentős anyagi támogatást ígért.⁵⁸ 1634 őszére a tartományfőnök végül döntött az alapítás elfogadásáról, két jezsuita pátert és egy magistert rendelt Gyöngyösre, és a tanácshoz írott levelében további erősítést helyezett kilátásba.⁵⁹ Az iskola 1634. november 27-én fényes avató ünnepség után nyitotta meg kapuit a város és a tágabb környék fiatalsága előtt, a tanulók száma néhány hónap alatt elérte a 250 főt. A jezsuiták az egri püspök és a városi polgárság mellett jelentős támogatást kaptak a határmenti katolikus földesuraktól, főleg Homonnai Drugeth Já-

Állami korszak (1898–1934). A Gyöngyösi M. Kir. Állami Koháry István-Reálgimnázium értesítője az 1934–35. iskolai évről. Gyöngyös, 1935. 71–72. (fotómásolat és átirat). Pyber egri püspökségére: SUGÁR ISTVÁN: *Az egri püspökök története.* Bp., 1984. (Az Egri Főegyházmegye Schematismusa I.) 297–301.

54 Paczoth levele nem maradt fenn, csupán a rendfőnök 1633. május 28-án Paczoth-hoz és a tartományfőnökhöz írott, további információkat kérő válaszeveleit ismerjük: ARSI Austr. vol. 4 II. pag. 815, 817.

55 Vitelleschi Paczoth Györgynek (1633. július 9.) és Forró Györgynek (1633. július 16.): ARSI Austr. vol. 4 II. pag. 841, 845–846.

56 FORGÁCS FERENC: *A gyöngyösi gimnázium története. D) A három százados múlt személyi és tárgyi adatainak összefoglaló kimutatása (1634–1934).* A Gyöngyösi M. Kir. Állami Koháry István-Reálgimnázium értesítője az 1935–36. iskolai évről. Gyöngyös, 1936. 13–14. Paczoth egyik levelét Pap Ferenc néven írta alá, ez alapján gyöngyösi iskola történetírói Paczoth mellett egy külön Pap Ferenc nevű jezsuitáról is írnak, így Forgács is a fentebb idézett helyen. Ugyanakkor Paczoth és Pap azonossága a jezsuita katalógusok és az itt felsorolt adatok alapján minden kétséget kizáróan igazolható.

57 FORGÁCS: *A gyöngyösi gimnázium története. D) i. m. 2–3.* Ugyancsak az alapítás gondos előkészítésére hívta fel a rendfőnök Paczoth figyelmét 1633. november 12-én írott levelében: ARSI Austr. vol. 4 II. pag. 886. Paczoth nem tanított Gyöngyösön, 1635 elején visszatért a királyi Magyarországra, és a homonnai rendház előljárója lett. ARSI Austr. vol. 4 II. pag. 1064.

58 AJH I. pag. 183–184.

59 FORGÁCS: *A gyöngyösi gimnázium története. D) i. m. 3–4.* (Bécs, 1634. október 2.)

nostól és Rákóczi Páltól.⁶⁰ Az első páterek a pécsi – kecskeméti gárdából kerültek ki: Stankovich János lett az előjáró, mellette Magdalenich Tamás és a királyi országrészből érkezett magister, Beregszászi János végezték a tanítást.⁶¹

A gyöngyösi alapítás befejezése és a jezsuiták munkáját követő gyors lelkipásztori és iskolai sikerek egyúttal végleg eldönteni látszottak a kecskeméti misszió sorsát. A rend egyrészt nem volt abban a helyzetben, hogy mindkét állomás utánpótlását biztosítani tudja, másrészt pedig a kecskeméti reformátusok még 1634 folyamán döntő támadásra szánták el magukat. A helyi református polgárság és különösen az egyházi vezetők nyilván nem nézték közömbösen a jezsuiták munkáját, amely veszélyeztette a kialakult felekezeti erőviszonyokat. Akciójukról szintén a jezsuita évkönyv számol be, az események nagyon hasonlítanak a pécsi és andocsi misszionáriusok elleni lépésekhez. A környékbeli prédikátorok (nyilván Paksi György kecskeméti lelkész vezetésével) gyűlést tartottak, ahol elhatározták a jezsuiták eltávolításának módját. Követeket küldtek a budai pasához, hogy kémkedés vádjával feljelentsék a királyi országrészből érkezett pátereket. Első útjuk a pasa tolmácsához vezetett, hogy a beglerbéghez való bejutásukat elősegítse. Itt azonban összetalálkoztak egy aposztata renegát szerzetessel, aki a tolmácsnál a jezsuiták védelmére kelt, így a feljelentés nem érte el a célját. Ezután a prédikátorok határozatban tiltották meg híveiknek a jezsuitákkal való mindennemű hitvitát és érintkezést.⁶² A zaklatások a következő évben is folytatódtak: Pestvármegyeit többször megfenyegették, útjai a fáradalmak mellett komoly veszélyt is jelentettek a számára.⁶³

A fentebb vázolt események: a gyöngyösi alapítás megszilárdulása és a kecskeméti misszió állandósuló nehézségei (főleg az iskola-épület leégése és a reformátusok ellenállása) törvényszerűen vezettek ez utóbbi megszűnéséhez. Pestvármegyei 1635. május 14-én hagyta el a várost, az évkönyv szavaival az eretnekek öröme és a katolikusok szomorúságára.⁶⁴ Ezzel a lépéssel végleg eldőlt, hogy a hódoltsági katolikus iskola-központ Gyöngyös lesz, ahol nemcsak a református ellenzék volt sokkal gyengébb, hanem a katolikus hierarchia és a nemesség támogatása is jobban érvényesült. Ez utóbbi tényezőnek a század második felében, a magyar világi és egyházi intézményrendszer hódoltsági befolyásának fokozatos erősödésével különösen is nagy szerepe lett. A bécsi jezsuita vezetés a növekvő számú magyar rendtag közül folyamatosan tudott a gyöngyösi utánpótlásról gondoskodni, ugyanakkor a kecskeméti megtelepedésre többé nem gondoltak. Az utolsó kísérletet a kecskeméti tanács 1637-ben tette, amikor az osztrák tartományfőnöktől újból misszionáriust kért a városba. Forró György, a nagyszombati kollégium akkori rektora a kérést emberhiányra hivatkozva utasította el, de kilátásba helyezte a gyöngyösi páterek alkalmankénti segítségét. A rektor a ferenceseket ajánlotta a figyelmükbe, akiknek a jezsuiták számára kijelölt ingatlant is átadhatják.⁶⁵ A megoldást a Forró által javasolt lehetőség jelentette: 1643-ban megindultak a tárgyalások a

60 AJH I. pag. 184–186, 200–201.

61 LUKÁCS: *Catalogi i. m. II.* 427.

62 AJH I. pag. 189–190. – KAZY: *Historia Universitatis i. m.* 257. Paksi személyére: SZAPPANOS: *A kecskeméti ref. egyház i. m.* 7. – KOVÁTS: *Vázlatok i. m.* 13.

63 AJH I. pag. 204.

64 AJH I. pag. 206.

65 A levelet Péter [Stankovich] János vitte Kecskemétre. BLAHÓ: *Alföldi Magyar Országának i. m.* 48. – FENYVESI: *Kecskemét katolikus egyházának i. m.* 165–168.

kecskeméti tanács és a magyar ferencesek szalvatoriánus rendtartománya között, ennek eredményeként a következő évben megjelent két atya és két segítőtestvér a városban. A rezidencia alapítását 1647-ben Lippay György esztergomi érsek és Hosszútóthy László váci püspök hagyta jóvá.⁶⁶ Ezzel teljessé vált a katolikus egyházi intézményrendszer a hódolt Alföldön, ahol a magyar ferencesek gyöngyösi és szegedi kolostora, illetve kecskeméti rendháza az alföldi katolikus magyarság legfontosabb lelkipásztori intézményeit jelentették a török kiűzése előtti évtizedekben.

ANTAL MOLNÁR

THE JESUIT MISSION IN KECSKEMÉT (1633-1635)

The transitory activity of the Jesuits in Kecskemét, the history of monumental plans and their failure can not be understood without revealing the church historical background of the 1630s. As a result of the movement of Catholic revival led by Ferenc Forgách and Péter Pázmány the strengthening Hungarian Church establishment appeared again in the 1610s on the territories occupied by the Turks. In the expansion to the occupied territories together with the Salvatorian SDS monasteries of Gyöngyös and Szeged, as well as the priests serving along the border area the Hungarian Jesuits of the Austrian province also played a remarkable role. The plan and the first steps of realisation of the mission in Kecskemét are attached to the prelate of the mission in Pécs, called Ferenc Paczoth. Paczoth travelled to Kecskemét at the beginning of 1633 in order to found a new residence place. In the very same year another monk from Pécs followed him to Kecskemét. In the mission serving longer than two years two fathers worked until winter of 1634. The consolidation of the foundation in Gyöngyös and the constant difficulties the foundation of Kecskemét was to face day after day caused the ceasing of the latter. Pestvármegyei left the town on 14 May 1635, as the yearbook says to the delightment of heretics and to the grief of Catholics. Consequently it had been decided once and for all that the Catholic educational centre was to become Gyöngyös on the territories occupied by the Turks. The last attempt was made by the council of Kecskemét in 1637. In 1643 negotiations began between the council of Kecskemét and the Salvatorian province of Hungarian Franciscans, and as a result in the following year two fathers and two friars moved to the town. The foundation of the residence was ratified by György Lippay archbishop of Esztergom and László Hosszútóthy bishop of Vác. Thuswise the Catholic ecclesiastical administration was established on the Great Plain under Turkish control, where the monasteries of the Hungarian Franciscans in Gyöngyös and Szeged, together with their residence in Kecskemét functioned as the most significant pastoral institutions of Hungarian Catholic believers living on the Great Plain in the decades before the driving out of Turkish invaders.

66 BLAHÓ: *Alföldi Magyar Országnak i. m.* 49-52. – FENYVESI: *Kecskemét katolikus egyházának i. m.* 178-184.

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2001/3-4

SZILAS LÁSZLÓ S.J.

A JEZSUITÁK MAGYARORSZÁGON 1773-BAN

A magyarországi jezsuiták első házaik alapítása óta az osztrák rendtartományhoz tartoztak. Ez alól csak Erdély volt kivétel néhány évtizedig a 16–17. század fordulóján. A Jézustársaságát XIV. Kelemen pápa 1773-ban feloszlatta. Ezzel a jezsuiták több mint kétszáz éves fejlődése megszakadt. Magyarországon ebben az időben működésük csúcspontján álltak mennyiségi, de minőségi szempontból is. Ugyanakkor az osztrák provincia volt a Jézustársasága legnagyobb tartománya. Területéhez tartozott a mai országhatárokat véve alapul Ausztria keleti része, vagyis Alsó- és Felső-Ausztria, Steierország, Karintia, a mai Magyarország, Szlovákia, Kárpátalja, Románia, Szerbia, Horvátország, Szlovénia, az olasz Friuli-Venezia tartomány egy része, azonkívül Passau Németországban és Žireč Csehországban, ahol az ottani birtok a bécsi újoncház alapítványát képezte.

Előadásomban csak a történelmi Magyarországot és Erdélyt veszem tekintetbe, és kizárom Horváth-Szlavóniát. A címben megfogalmazott tárgyra három kérdéskörben szeretnék felelni:

1. hol és hányan voltak
2. honnan származtak
3. mit csináltak?

RENDAHÁZAK A TAGOK LÉTSZÁMÁVAL

A Jézustársasága szabályaihoz tartozott alapítása óta, hogy eleinte évente háromszor, később csak egyszer, minden rendház elküldte a listát a tartományfőnöknek, az pedig az egész tartományt Rómába, a rendőrfőnöknek, melyben szerepeltek a házhoz tartozó rendtagok nevei és munkakörük. A 18. században ezt az úgynevezett „katalógus”-t már ki is nyomtatták. A katalógusok a legtöbb esetben a megadott évet megelőző november végi helyzetet tükrözik. A mi példányunk nagysága 32×20.5 cm, 34, csak részben számozott oldallal, nagyobb része két hasábian nyomtatva, melyekből 55 számozott. A katalógus latin nyelvű. A tartományfőnökség után ábécé sorrendben következnek a kollégiumok, azután a kisebb rendházak, a rezidenciák, végül a missziós állomások. A hitoktató misszionáriusok, a népmissziók szónokai, a tábori lelkészek, a más rendtartományban tartózkodó tagok, a házfőnökök úgynevezett admonitorai és tanácsadói, valamint az előző évben elhunyt rendtagok listái az elhalálozás helyével és napjával és egy névmutató egészíti ki a katalógust. Személyi adatok nem szerepelnek benne, csak a név és a munkakör, ezért hivatalokatalógusnak is nevezhetjük ezeket.

A rendházak aránytalan elosztása az ország területén a történelmi helyzet következménye. A rend erőteljesen csak a királyi Magyarországon fejlődhetett aránylag nyugodtan. Erdélyben a református fejedelmek uralma alatt a 18. századig hivatalosan nem létezhetett, a török hódoltságban pedig csak Gyöngyösön volt egy rezidencia iskolával egybekötve, és néhány állandó missziós állomás.

Az utóbbi két területen csak a 17. század végén történhetek alapítások. A 18. században a meglévő házakat fejlesztették tovább, főleg néhány rezidenciával egybekötött nagyobb iskolát.

a) Felsőmagyarország

Itt voltak a jezsuiták legfontosabb intézményei: az egyetem Nagyszombatban, akadémia Kassán, újoncház Trencsénben, a harmadik próbaév háza Besztercebányán és rendi tanárképző főiskola Szakolcán. Szám szerint nyolc kollégium, nyolc rezidencia és hat missziós állomás létezett itt. Ezekben összesen 268 pap, 30 nem-pap tanár (= magiszter), 93 tanuló rendtag és 104 segítőtestvér élt. A legnagyobb ház Nagyszombatban volt, 120 jezsuitával. Következett a trencsényi újoncház 71-gyel és Kassa 63-mal. A legkisebb kollégiumban, Ungváron 15 jezsuita működött. A nyolc rezidenciában a fő munkaterület a lelkipásztorkodás volt. Majdnem mindegyik mellett létezett iskola is. A hat missziós állomás lakói csak lelkipásztorkodással foglalkoztak. Ezekben a házakban kizárólag papok éltek. A létszám öt és kettő között mozgott.

A 22 rendházban 268 pap, 30 magiszter, 93 tanuló rendtag és 104 segítőtestvér, összesen 495 jezsuita tartózkodott.

b) Dunántúl

A Dunántúlon az öt kollégium közül Győr volt a legfontosabb. Itt rendi tanárképző és egyházmegyes kispapok részére szeminárium is működött. A három rezidencia közül kettő mellett volt nagyobb iskola, Esztergomban és Székesfehérvárott. A nyolc rendházban 109 pap, 22 magiszter, 7 tanuló rendtag és 46 segítőtestvér, összesen 184 jezsuita élt.

c) Erdély

Erdélyben a történelmi fejlődés miatt csak egy kollégium létezett Kolozsvárott, de volt hat rezidencia és három missziós állomás is. A rendtagok száma: 79 pap, 7 magiszter, 15 segítőtestvér, összesen 101 volt.

d) Alföld

Az Alföldön létezett egy kollégium, Egerben, két rezidencia és egy missziós állomás. Ezekben 39 pap, 6 magiszter és 13 segítőtestvér, összesen 58 jezsuita élt.

Végeredményben a régi Magyarország területén 1773-ban 15 kollégium, 19 rezidencia és 10 missziós állomás, összesen 44 rendház létezett, amelyben 495 pap, 65 magiszter, 100 tanuló rendtag és 178 segítőtestvér, vagyis 838 jezsuita dolgozott.

MAGYARORSZÁGON SZÜLETETT JEZSUITÁK

a) Források

Ennek a fejezetnek alapját a következő források képezik: az egész rendtartományról háromévenként Rómába küldött katalógusok; a trencsényi újoncház anyakönyve; a bécsi újoncház tagjainak a felvételnél kitöltött kérdőíve.

A háromévenként Rómába küldött katalógusok első részének adatai nagyon fontosak. Ebben a hivatal-katalógus sorrendje szerint minden rendtagról a következő kérdés-csoport szerepelt:

1. keresztnév, családnév, születés helye
2. a születés ideje és az egészségi állapot
3. hol vették fel a rendbe, mikor lépett be a bécsi újoncházba
4. végzett tanulmányok és nyelvismeret
5. munkakörök és viselt hivatalok a Jézustársaságban
6. elnyert akadémiai fokozatok
7. utolsó fogadalmainak jellege, helye és ideje.

Ezeket a katalógusokat a házakban általában elég pontosan töltötték ki.

A trencsényi újoncház anyakönyvének adatai nélkül ezt a fejezetet aligha lehetett volna kidolgozni. A Magyarországon született jezsuiták nagy többsége ugyanis Trencsénben töltötte el a kétéves próbaidőt. A bécsi újoncház anyakönyvét eddig nem találták meg, és ismerve a bécsi jezsuita levéltárak történetét a felosztás után, amikor az iratok javarészt eladták egy papírzúdzának, aligha fog előkerülni. A trencsényi anyakönyvben a következő tíz kérdésre kapunk feleletet:

1. név
2. születés helye az ország, a tartomány, vagy pedig a nemzetiség jelölésével
3. születés ideje
4. egészségi állapot
5. belépés ideje
6. hol vették a rendbe
7. foglalkozása a világban
8. nyelvismerete
9. fogadalmak
10. konvertita-e?

A bécsi kérdőívek, melyeket a felvételnél töltöttek ki, csak kivételes esetekben voltak használhatók számunkra azoknál a magyarországi születésű jelölteknél, akik Bécsben végezték a próbaidőt. A kérdések felerészben megfeleltek a trencsényi anyakönyv kérdéseinek.

Ezek a források jellegére vonatkozóan van egy fontos megjegyzésem, amit használatuknál feltétlenül tekintetbe kell vennünk. Ezek nem mások, mint a rend kormányzásá-

nak segédeszközei, és annak is készültek. Semmiképpen sem statisztikai adatfelvételek. Adatai azonban értékes és biztos anyagot nyújthatnak egy történeti-szociológiai felmérésre. Csak ebben az értelemben használhatók.

A másik pont, amelyre szeretném felhívni a figyelmet, hogy ebben a fejezetben csak azokról a jezsuitákról van szó, akik a régi Magyarországon születtek, szám szerint 625, akik közül 31-en 1773-ban nem tartózkodott az országban.

b) Születéshelyek

A születéshelyek szempontjából több kérdést tehetünk fel. Melyik vidékről származott szám szerint a legtöbb jezsuita? Hogyan viszonyulnak ezek a számok az adott vidék lakosságának számához? A városokból, vagy a falvakból jött-e több jezsuita hivatás?

A lakosság számát tekintve Magyarországgal kapcsolatban szerencsés helyzetben vagyunk, mert II. József császár 1784–1787-es összeírása majdnem teljes egészében megmaradt. A tíz-tizenöt éves különbség abban a korban nem okozhatott a lakosság számában komolyabb eltérést. Viszont tekintetbe kell vennünk a vallásfelekezetek arányát. Ezt II. József népszámlálása nem tünteti fel. Mivel azonban Magyarországon a 18. század vége óta nem történt jelentősebb felekezeti eltolódás, az 1900-as évre szóló arányszámokat nagyobb területekre visszavetíthetjük, de nem egyes városokra.

A legtöbb hivatás Felső-Magyarországról jött: 323. Itt a lakosság 70%-a lehetett katolikus, tehát körülbelül 1.865.000. Így a hivatások és a katolikusok arányszáma 1: 5.746. Az öt város közül, ahonnan több mint tíz jezsuita származott, a legnagyobb és a legkisebb arányszám a következő: Besztercebánya 13 hivatásnál 1: 388 és Selmecebánya 21-nél 1: 897

Dunántúl katolikus lakossága 1.245.000 lehetett. A hivatások száma 185. Az arány tehát itt 1: 6.730. Az öt város között a legjobb arányszámot Kőszeg mutatja: 16 hivatásnál 1: 333, a leggyengébbet Buda 12 hivatásnál 1: 1.933.

Erdélyben a lakoságnak csak 40%-a lehetett katolikus, körülbelül 783.000. Itt 87 jezsuita született 57 különböző helységben, az arány: 1: 9.321.

Az Alföld katolikusai a lakosság 55 százalékát teheték ki, szám szerint körülbelül 861.000-t. A hivatások száma itt volt a legalacsonyabb: 13 helységből 33. Az arány ennek megfelelően igen magas: 1: 26.090.

Feltűnően nagy a különbség a hivatások számát tekintve egyrészt Felső-Magyarország és a Dunántúl, másrészt Erdély és az Alföld között. Az ország északi és nyugati részén nemcsak a rendházak és iskolák száma volt nagyobb, mint a többi területen, hanem itt már évszázados hagyománya volt a jezsuita rendnek. A hivatások igen kevés kivétellel a jezsuita iskolákból jöttek. Emiatt érthető a nagy különbség. Feltűnő azonban, hogy a törökök kiűzése után sem alapítottak a jezsuiták az Alföldön több rendházat. Az északi peremvidéken volt Eger 1688-tól, Gyöngyös 1633-tól és Sárospatak 1663-tól, és semmi több. Csak 1717-ben létesült Temesváron egy missziós állomás. Ez a helyzet tükröződik a hivatások alacsony számában is.

A kérdésre, hogy a városokból vagy a falvakból jött-e több hivatás, a válasz egyértelmű: a falvakból jött több, mint 55 %. Ez a tény az iskolák, főleg a kisebbek nagy számára vezethető vissza. A 36 iskolából legalább 15-nek volt 100-nál kevesebb tanulója.

c) Nyelvismeret

Az osztrák rendtartománynak legfontosabb jellege a többnyelvűség volt. Éppen ezért a provincia kormányzása szempontjából elengedhetetlen követelményt jelentett a rendtagok nyelvismeretének nyilvántartása. Az ilyenirányú kérdés szerepel e felvételi kérdőíveken és a háromévenkénti katalógusokban is. Megjegyzem, hogy a papoknál és a tanuló rendtagoknál a latin ismerete elengedhetetlen követelmény volt, ezért azt nem is vettem figyelembe.

A Magyarországon született rendtagok anyanyelvi, vagy kisebb fokú ismereteiben hét nyelv szerepel: magyarul tudott 401, németül 276, szlovákul 235, románul 15, szerb-horvátul 10, olaszul 3 és örményül 3.

MUNKATERÜLETEK

Három általánosabb munkaterületet különböztethetünk meg. Mindháromnál beszélhetünk fő- és mellékmunkáról.

a) Renden belüli munkák

Első helyen állnak a renden belüli munkák, mint például előljáró, házgondnok, házi lelkiatya stb. Ezekben főmunkákban szerepelt 89, mellékmunkában pedig 29, összesen 118 jezsuita. A renden belüli munkákra nem térek ki részletesen.

Egy munkaterületet azonban szeretnék kiemelni: az idős és beteg rendtagok gondozását. Jellemző volt, hogy az idős jezsuiták is, amíg csak bírták, vállaltak könnyebb munkát, hogy ezzel is segítsék a közösséget. Egy központi „szociális otthon” az öregek számára nem létezett a rendtartományban. A katalógusokat vizsgálva feltűnik azonban, hogy egyes házakban aránylag magas a beteg és az idős rendtagok száma. Valószínűleg a klíma és a ház helyzete megengedte több idős beteg összevonását. Példának Egert hozom fel: a kollégiumban két beteg volt, egyikük 51, a másikuk 46 éves; kettőnek hivatala volt a havi buzdítóbeszéd tartása, 55 és 49 évesek; a könyvtáros 62 éves volt; a ház történetét egy 47 éves írta; az asztali olvasmány felügyelője pedig egy 64 éves atya volt. A 18 atyából hét volt beteg, vagy csak könnyű munkára alkalmas. Gondozásukat egy betegápoló és egy patikus végezte. Magyarországon 25 házban volt betegápoló és 10-ben patikus is. A gondozásra szoruló rendtagok szétszórását lehetővé tette az, hogy a tartományban segítőtestvérnek belépő rendtagok közül 46-nak sebes-felcser és 21-nek patikus volt a hivatása.

b) Tanítás és nevelés

A magyarországi jezsuiták fontos munkaterülete volt a tanítás és a nevelés. A felsőfokú oktatás központja a nagyszombati egyetem volt. A teológiai karon kilenc, a bölcseletin öt tanár tanította a 404 hallgatót. Teológiai és bölcseleti tanítás volt még Kassán hét teológia- és négy filozófiatanárral és 147 hallgatóval. Öt teológia- és négy fi-

lozófiatanár működött Győrben és Kolozsvárott 193 és 156 hallgatónál. Budán négy-négy teológia- és filozófiatanár volt és 189 hallgató. A bölcséleti karon szerepelt a matematika és a négy hagyományos tananyag, a logika-metafizika, a fizika és a bölcséleti erkölcsstan. A felsőfokú oktatásban 51 tanár vett részt, a hallgatók száma 1089 volt.

A középfokú oktatásban 27 teljesen kiépített, úgynevezett nagygimnáziumot találunk. Kisgimnázium 5 volt, ahol a poétikát és a retorikát nem tanították, és 4 egyosztályos iskola. 48 pap, 63 magiszter és 7 világi tanított a 36 iskolában. A tanulók száma 7.137 volt. Négy kis iskoláról nincs adatunk ezekből az évekből. A 36 jezsuita tanintézetnek Magyarországon – beleszámítva a felsőfokú oktatást is – összesen 8.266 tanulója volt.

Szólnunk kell néhány szót a rendkívüli tananyagokról is. Magyarországon ez leginkább a nemesi konviktusokkal volt kapcsolatban. Kolozsvárott szerepelt egy német nyelvtanár. Trencsénben német és magyar nyelvet, történelmet és földrajzot tanítottak. Nagyszombatban volt négy német, két-két francia és magyar, valamint egy olasz nyelvtanár. Két-két tanár tanított civil és katonai építészetet, egy pedig történelmet.

Feltűnő a középkorokban a sok magiszter alkalmazása a tanításban. Ezek a fiatal jezsuiták még a teológiai tanulmányok előtt álltak és általában háromtól hat évig tanítottak. Miattuk sok kritika érte és éri a rendet, főleg a 18. századtól kezdve. Tudnunk kell azonban, hogy ezek javarészt felkészítették erre a feladatra. Magyarországon Győrött és Szokolcán volt ilyen tanfolyam a „collegium repetentium” keretében. Mindkét helyen hét fiatal kapott elméleti és gyakorlati bevezetést az oktatás művészetébe egy latin és egy görög tanár vezetésével. A győri kollégiumból ránk maradt írásbeli gyakorlatok mutatják, hogy a kis csoportokban igazán komoly munka folyt.

Az internátusi nevelésben, a kor társadalmi életének megfelelően, a nemesi konviktusok játszották a fő szerepet. Az ország területén hat ilyen internátus volt 366 növendékkel. Ezek mellett találunk még öt szemináriumot, melyeknek növendékei azonban – szám szerint 298 – nem mind készültek a papi hivatásra.

Összesítve megállapíthatjuk, hogy a tanító és nevelő munkában 1773-ban 167 pap és 65 magiszter vett részt.

c) Lelkipásztorkodás

A Jézustársaságnak kezdetétől fogva fő munkatere volt az apostolkodás. Az iskola is arra szolgált, hogy az embereket elvezesse az üdvözlésre. Éppen ezért a templom minden kollégiumnak szerves részét képezte. A lelkipásztorkodásnak két legfontosabb munkaterülete volt és maradt az igehirdetés és a szentségek kiszolgáltatása. Ez minden jezsuita papnak kötelessége függetlenül attól, hogy milyen munkát bízta rá.

Előadásomban kizárólag csak a katalógus adatait használtam. Ezek alapján látható, hogy Magyarországon 216 atya fő munkaterülete, további 77-nek mellékfeladata volt a lelkipásztorkodás. Ez a 293 jezsuita a Magyarországon dolgozó atyák 59 százalékát teszi ki. A végzett munkában 14 apostoli feladatkört állapíthatunk meg, melyek közül hatban több mint húszan dolgoztak.

Mielőtt a fontosabb munkakörökről beszélénk, sajátos jellege miatt már itt ki szeretném emelni a rendszeres plébániai lelkipásztorkodást. A rendi szabályok a plébániák ellátását tiltották, kivéve a missziókat. Ennek ellenére a jezsuitáknak Magyarországon 21 plébániájuk volt, plébániai munkát pedig 56 atya végzett.

Az igehirdetés a legfontosabb apostoli feladat, melyben minden jezsuitának részt kell vennie. Ezért jegyzi meg a katalógus kifejezetten, hogy emiatt a hitszónokok helyettesítőit nem is jelzik külön. A megadott munkakörök alapján az igehirdetés több formáját ismerhetjük meg. Néhányat felsorolok: a vasárnap délelőtti és délutáni prédikáció, az ádventi, nagybójtí és évnegyedes prédikáció – ez utóbbi legtöbbször hitvédelmi volt – és az ünnepi szónoklatok.

A hivatalos hitszónokoknak több mint a fele a negyvenévesek közül került ki, egyharmada pedig a harmincévesekhez tartozott. Az ötven év felettiek szinte már kivételnek számítottak. A hithirdetés 123 atyának volt kifejezett feladata.

A lekipásztori munkában szám szerint második helyen a jámbor társulatok vezetői álltak. Ebben a munkában 106 jezsuita vett részt. A társulatok a 18. században fénykorukat élték. A renddel szoros kapcsolatban álltak a Mária-kongregációk és Krisztus haláltusájának társasága, melynek körmenetei a kálvária hegyre évente többször is nagyon népszerűek voltak. Jelentős apostoli munkát végzett a kateketikai kongregáció a gyermekek hitoktatásának megszervezésével.

A hitoktatás, mint a rend elsőrangú feladata, szerepel már a pápai alapító okmányban is 1540-ben. Ezt a munkát a most tárgyalt időben Magyarországon négy síkon végezték: az iskolában, a Mária-kongregáció keretében, a templomokban, a kateketikai kongregációban és a hitoktató misszióban. Az utóbbiban Magyarországon két-két atya működött Erdélyben, azonkívül a győri és a váci egyházmegyében.

A többi munkaterületre nem térek ki részletesen, csak a börtönlelkészek aránylag magas számát említem meg, 38-an voltak.

d) Tudományos és kulturális munka

Befejezésül röviden szólok a magyarországi jezsuiták tudományos és kulturális tevékenységéről. Ezt persze az alapul vett katalógus nem tudja kimutatni. Tény, hogy a tárgyalt korban a jezsuiták virágkorukat élték.

Csapodi Lajos a jelentős magyar teológusok közé tartozik. Makó Pált komoly matematikusként tartják számon, de bölcséleti tankönyvei Bécsben és Velencében a század végéig több kiadásban jelentek meg. A rend feloszlata után három volt jezsuita társával együtt a pesti egyetemen 1782-ben megalapította az „Institutum geometricum”-ot, mely a civil mérnökképzésben útmutató szerepet játszott. Horváth János tankönyvei a logika és a metafizika köréből Magyarországon 10 kiadást értek meg, majd Augsburgban, Madridban, Turinban és Velencében többször is megjelentek, utoljára 1857-ben Madridban spanyol fordításban.

A csillagászatban Hell Miksa korának legjelentősebbjei közé tartozott. A magyar, de az általános összehasonlító nyelvtudományban is fontos szerepet játszott Sajnovics János művével, melyben a magyar és a lapp nyelvrokonságot mutatta ki.

A történelemtudományban Pray György elindította az úgynevezett kritikai módszert, és társaival, Kaprinai Istvánnal, Katona Istvánnal, Schönwiesner Istvánnal és Wagner Károllyal elévülhetetlen munkát végeztek.

Ezt a kis áttekintést a három jezsuita költővel szeretném befejezni: Faludi Ferencel, Baróti Szabó Dáviddal és Rajnis Jánossal.

IRODALOM

Kiadatlan források

A Jezsuita Rend Római Levéltára, Róma, Austr. 118–121, 230–233.

Az Osztrák Rendtartomány Levéltára, Bécs, 2.111.503–504.

A Szent Benedek Rend Főkönyvtára, Pannonhalma, E 118.

Kiadott források és irodalom

Az első magyarországi népszámlálás (1784–1786). Bp., 1960.

LUKÁCS LÁSZLÓ: *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773).* 1–3. köt. Róma, 1987–1988.

PETRUCH A.: *A trencségi jezsuita noviciátus évkönyve.* Jezsuita Történeti Évkönyv 1942. 266–477.

Publicationes ad historiam S. I. in Hungaria illustrandam. Fontes 6.

SZILAS LÁSZLÓ: *Die österreichische Jesuitenprovinz im Jahre 1773. Eine historisch-statistische Untersuchung.* Archivum Historicum S. I. 47 (1978) 97–156., 297–347.

Rendházak a tagok létszámával

	pap	mag.	tan.	test.	össz.
Felső-Magyarország					
<i>Kollégiumok</i>					
Besztercebánya	28	2	–	8	38
Kassa	30	5	17	11	63
Lőcse	13	1	–	7	21
Nagyszombat	59	4	38	19	120
Pozsony	14	5	–	7	26
Szokolca	12	2	7	7	28
Trencsén	15	2	31	23	71
Ungvár	8	1	–	6	15
<i>Rendházak</i>					
Eperjes	11	3	–	4	17
Komárom	15	3	–	3	21
Pozsony	7	–	–	4	11
Rozsnyó	5	2	–	1	8
Selmecbánya	13	–	–	3	16
Szepeskáptalan	6	–	–	–	6
Turóc	5	1	–	1	7

	pap	mag.	tan.	test.	össz.
Zsolna	7	-	-	-	7
<i>Missziók</i>					
Bazin	5	-	-	-	5
Lipótváros	3	-	-	-	3
Liptószentmiklós	4	-	-	-	4
Martalja	3	-	-	-	3
Szélakna	3	-	-	-	3
Úrvölgy	2	-	-	-	2
összesen	268	30	93	104	495
Dunántúl					
<i>Kollégiumok</i>					
Buda	21	5	-	11	37
Győr	25	5	7	10	47
Kőszeg	7	3	-	6	16
Pécs	10	3	-	5	18
Sopron	17	5	-	9	31
<i>Rendházak</i>					
Buda Víziváros	4	-	-	-	4
Esztergom	8	1	-	2	11
Székesfehérvár	17	-	-	3	20
összesen	109	22	7	46	184
Erdély					
	pap.	mag.	tan.	test.	össz.
<i>Kollégiumok</i>					
Kolozsvár	26	5	-	9	40
<i>Rendházak</i>					
Gyulafehérvár	6	-	-	2	8
Nagybánya	6	-	-	-	6
Nagyszeben	10	-	-	2	12
Nagyvárad	8	1	-	2	11
Szatmár	6	-	-	-	6
Székelyudvarhely	6	1	-	-	7
<i>Missziók</i>					
Brassó	3	-	-	-	3
Felsőbánya	3	-	-	-	-
Marosvásárhely	5	-	-	-	5
összesen	79	7	-	15	101

	pap	mag.	tan.	test.	össz.
Alföld					
<i>Kollégium</i>					
Eger	18	5	-	9	32
<i>Rendházak</i>					
Gyöngyös	5	1	-	-	6
Sárospatak	8	-	-	2	10
<i>Misszió</i>					
Temesvár	8	-	-	2	10
összesen	39	6	-	13	58
<i>Magyarország</i>	495	65	100	178	838

Magyarországon született jezsuiták

Születés helye	papok			tanulók			testvérek			össz.
	Au.	Mo.	össz.	Au.	Mo.	össz.	Au.	Mo.	össz.	
Felső-Magyarország										
Besztercebánya	1	11	12	-	1	1	-	-	-	13
Komárom	2	12	14	1	2	3	-	2	2	19
Nagyszombat	-	6	6	-	4	4	-	1	1	11
Pozsony	1	27	28	1	10	11	-	2	2	41
Selmecbánya	2	13	15	-	5	5	-	1	1	21
147 más helység	6	160	166	2	34	36	-	16	16	218
összesen	12	229	241	4	56	60	-	22	22	323
Dunántúl										
Buda	-	5	5	-	5	5	-	2	2	12
Győr	-	10	10	1	7	8	-	2	2	20
Kőszeg	-	11	11	1	3	4	-	1	1	16
Pécs	-	8	8	1	1	2	-	-	-	10
Székesfehérvár	-	10	10	-	1	1	-	-	-	11
71 más helység	4	73	77	3	27	30	-	9	9	116
összesen	4	117	121	6	44	50	-	14	14	185
Alföld										
13 helység	1	21	22	2	9	11	-	-	-	33
Erdély										
52 helység	-	57	57	1	23	24	1	2	3	84
Magyarország	17	424	441	13	132	145	1	38	39	625

A Magyarországon született jezsuiták nyelvismerete

	Magyar			Német			Szlovák			Román		
	egyedül	mással	összesen	egyedül	mással	összesen	egyedül	mással	összesen	egyedül	mással	összesen
Felső-Magyaró.	45	114	159	40	93	133	89	142	231	-	-	-
Dunántúl	58	82	140	39	79	118	-	1	1	-	-	-
Erdély	51	28	79	1	15	16	2	-	2	-	15	15
Alföld	15	8	23	1	8	9	-	1	1	-	-	-
Összesen	169	232	401	81	195	276	91	144	235	-	15	15

	Szerbhorvát			Olasz			Örmény		
	egyedül	mással	összesen	egyedül	mással	összesen	egyedül	mással	összesen
Felső-Magyaró.	-	-	-	-	3	3	-	-	-
Dunántúl	-	10	10	-	-	-	-	-	-
Erdély	-	-	-	-	-	-	1	2	3
Alföld	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Összesen	-	10	10	-	3	3	1	2	3

Iskolák, tanárok, tanulók

	Rhetorica	Poëtica	Syntaxis	Grammatika	Principalistae	Parvistae	Egyosztályos isk.	Tanulók száma	Teol.-fil. száma	összesen
Bazin			P		T			70		70
Besztercebánya	M		M		P			152		152
Brassó							P	7		7
Buda	M	M	P	M	M	M		359	189	548
Eger	P	M	M	M	M	M		419		419
Eperjes	M		M		P			279		279
Esztergom	M		P		P			213		213
Gyöngyös	M		P		P			194		194
Győr	P	M	M	M	M	M		407	193	600
Gyulafehérvár			P		T			100		100
Kassa	P	M	M	M	M			257	147	404
Kolozsvár	P	M	M	M	M			337	156	493

	Rhetorica	Poëtica	Syntaxis	Grammatika	Principalistae	Parvistae	Egyosztályos isk.	Tanulók száma	Teol.-fil. száma	összesen
Komárom	M		M		M			230		230
Kőszeg	M		M		M			449		449
Liptószentmiklós					P	T		46		46
Lőcse	P		M		P			240		240
Nagybánya	P		P		P			80		80
Nagyszében	P		P		T			60		60
Nagyszombat	P	P	M	M	M	M		455	404	859
Nagyvárad	P		M		P			263		263
Pécs	M		M		M			300		300
Pozsony	P	M	M	M	M	M		587		587
Rozsnyó	M		M		T			213		213
Sárospatak			P		P			?		?
Selmecbánya	P	P	P		P			236		236
Sopron	M	M	M	P	M	M		306		306
Szabolca	M		M		P			179		179
Szatmár							P	33		33
Székelyudvarhely	M		P		T			73		73
Székesfehérvár	P		P		P			200		200
Szepeskáptalan							P	?		?
Temesvár	P		P		P			20		20
Trencsén	M		P		M			182		182
Túróc							P	?		?
Ungvár	P		P		M			191		191
Zsolna			P		T			?		?
összesen								7137	1089	8226

Lelkipásztorkodás I.

Kollégiumok	Lelkipásztor	Prédikáció	Katekézis	Jámbor társ.	Népmisszió	Plébánia	Vall. előadás	Lelkigyakorlat	Gyóntató	Börtönlelkész	Tábori lelkész	Apácák gond.	Kórház, menhely	Kálvária	Egyéb
Besztercebánya	6	4	2	3	2	7	-	-	-	1	-	-	1	1	-
Buda	3	4	4	4	1	2	2	1	1	5	5	2	-	1	-
Eger	8	3	1	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Győr	8	5	5	6	3	-	5	-	1	1	-	2	-	1	2
Kassa	7	4	5	3	2	-	4	-	-	2	-	-	1	-	-
Kolozsvár	5	3	2	3	3	-	-	-	1	1	-	-	-	1	1
Kőszeg	6	3	2	4	-	-	3	1	-	1	-	-	1	1	1
Lőcse	5	2	1	2	-	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Nagyszombat	3	4	3	9	-	-	2	-	1	1	-	-	1	-	-
Pécs	6	5	2	2	2	-	1	-	1	1	-	-	-	1	-
Pozsony	8	5	2	3	1	-	2	1	2	-	-	2	1	1	-
Sopron	7	4	3	3	1	-	2	2	1	1	-	1	1	-	-
Szokolca	3	3	1	3	2	-	1	-	-	1	-	-	-	-	-
Trencsén	6	3	1	2	1	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Ungvár	4	2	1	2	1	-	2	-	-	1	-	-	-	-	-
összesen	85	54	35	51	27	9	27	5	8	17	5	7	6	7	5

Rendházak	Lelkipásztor	Prédikáció	Katekézis	Jámbor társ.	Népmisszió	Plébánia	Vall. előadás	Lelkigyakorlat	Gyóntató	Börtönlelkész	Tábori lelkész	Apácák gond.	Kórház, menhely	Kálvária	Egyéb
Buda Vízi város	4	3	2	-	-	4	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Eperjes	8	4	2	3	-	6	-	-	-	1	2	-	1	1	-
Esztergom	4	3	3	2	1	-	2	-	-	1	-	-	-	-	-
Gyöngyös	2	1	1	2	-	-	2	1	-	-	-	-	-	1	1
Gyulafehérvár	1	2	2	2	-	-	1	-	-	-	3	-	-	-	-
Komárom	13	6	3	6	3	4	2	-	-	2	1	-	1	1	-
Nagybánya	2	3	2	2	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Nagyszéchen	3	2	1	3	4	2	-	1	-	1	1	1	1	-	1
Nagyvárad	3	2	3	3	2	-	1	2	-	3	-	-	-	-	-

Rendházak	Lelkipásztor	Prédikáció	Katekézis	Jámbor társ.	Népmisszió	Plébánia	Vall. előadás	Lelkigyakorlat	Gyóntató	Börtönlelkész	Tábori lelkész	Apácák gond.	Kórház, menhely	Kálvária	Egyéb
Pozsony	3	3	2	2	-	-	-	-	1	2	-	2	-	-	-
Rozsnyó	3	2	2	3	1	5	2	-	-	1	-	-	1	-	-
Sárospatak	4	3	3	2	-	2	2	-	-	-	-	-	1	-	-
Selmecbánya	7	4	3	4	2	1	4	-	-	2	-	-	-	1	-
Szatmár	4	2	1	1	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Székelgyudvarhely	6	2	1	2	-	3	1	-	-	1	-	-	1	-	-
Szepeskáptalan	4	1	1	2	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	-
Turóc	3	2	1	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-
Zsolna	6	2	1	4	-	3	1	-	-	1	-	-	1	-	-
összesen	80	47	34	44	13	32	22	4	2	16	7	3	7	5	2

Lelkipásztorkodás II.

Missziók	Lelkipásztor	Prédikáció	Katekézis	Jámbor társ.	Népmisszió	Plébánia	Vall. előadás	Lelkigyakorlat	Gyóntató	Börtönlelkész	Tábori lelkész	Apácák gond.	Kórház, menhely	Kálvária	Egyéb
Bazin	4	3	2	2	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Brassó	3	3	-	1	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Felsőbánya	3	3	2	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-
Lipótváros	3	2	2	-	2	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-
Liptószentmiklós	4	-	1	1	2	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-
Marosvásárhely	5	2	1	1	1	3	-	-	-	2	-	-	-	-	-
Martaja	-	3	3	-	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Széklakna	3	2	2	2	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Temesvár	4	2	2	2	-	5	-	-	-	1	1	-	-	-	-
Úrvölgy	2	2	1	2	-	1	2	-	-	-	-	-	-	-	-
Összesen	31	22	16	11	10	15	6	-	-	5	1	-	1	1	-

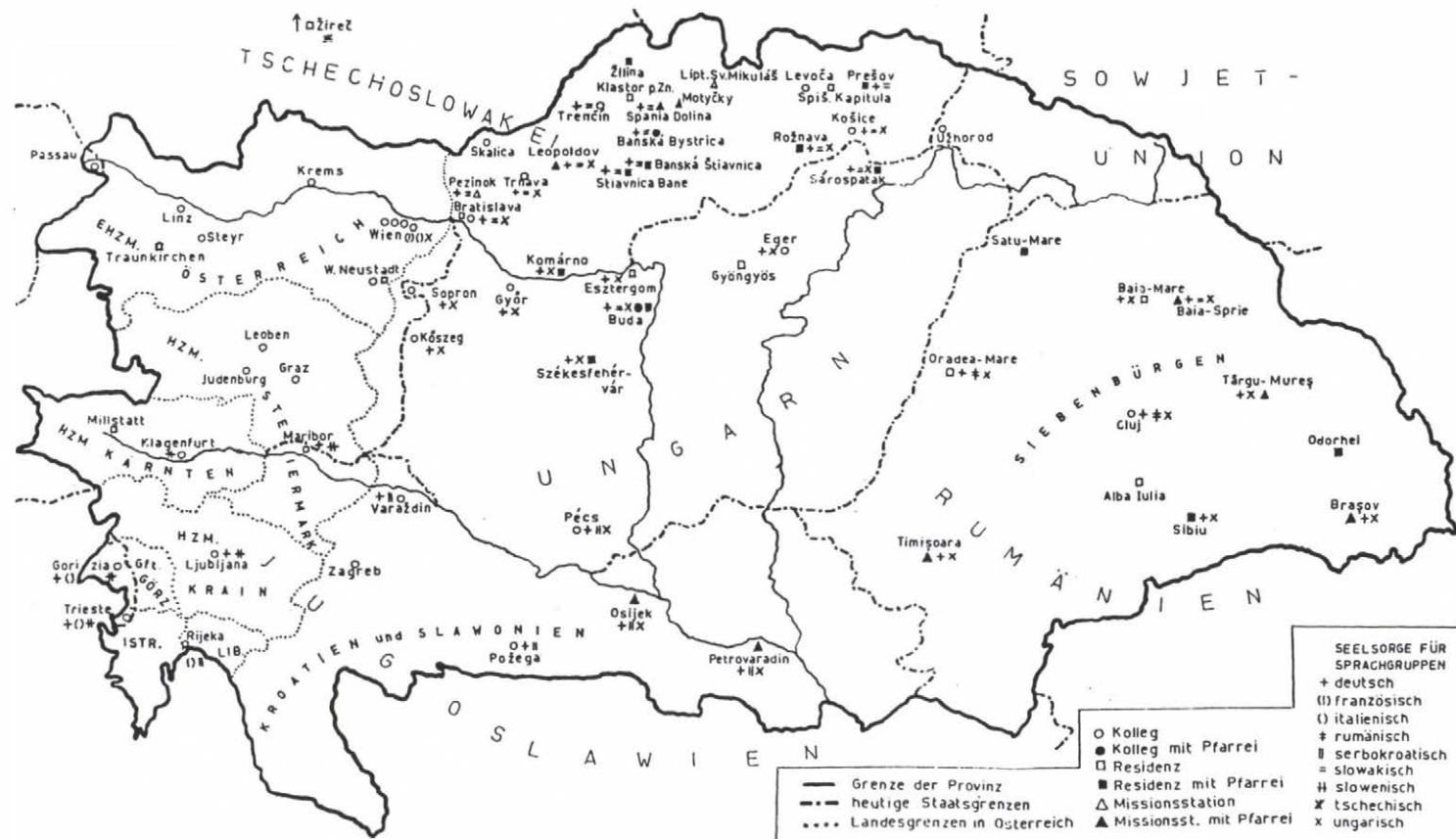
Lelkipásztorkodás III.

Magyarország összesen	Lelkipásztor	Prédikáció	Katekézis	Jámor társ.	Népmisszió	Plébánia	Vall. előadás	Lelkigyakorlat	Gyóntató	Börtönlelkész	Tábori lelkész	Apácák gond.	Kórház, menhely	Kálvária	Egyéb
Kollégiumok	85	54	35	51	20	9	27	5	8	17	5	7	6	7	5
Rendházak	80	47	34	44	13	32	22	4	2	16	7	3	7	5	2
Missziók	31	22	16	11	10	15	6	-	-	5	1	-	1	1	-
Összesen	196	123	85	106	43	56	55	9	10	38	13	10	14	13	7

LÁSZLÓ SZILAS S.J.

JESUITS IN HUNGARY IN 1773

Since the foundation of their first monasteries Hungarian Jesuits had belonged to the province of Austria. The only exception was for some decades Transylvania at the turn of the 16-17th century. The Society of Jesus was suppressed by Pope Clementinus XIV in 1773. Thuswise the development of Jesuits lasting for over 200 years was broken. In Hungary during the period their activity came to a head both in respect of quantity as well as that of quality. However, the province of Austria was the largest of the Society of Jesus. To its territory belonged considering country borders of present day the east part of Austria, i.e. Lower and Upper Austria, Steierland, Carinthia, present day Hungary, Slovakia, Sub-Carpathia, Romania, Serbia, Croatia, Slavonia, a part of the province of Friuli-Venezia in Italy, as well as Passau in Germany and Zirec in Bohemia. In the study the author looks upon only the area of historical Hungary and Transylvania excluding Croatian and Slavonian territories. The author intends to answer three fundamental questions in course of the study: How many Jesuits served in Hungary and in which places? Where did they come from? What did they do while residing in Hungary?

DÓKA KLÁRA

A NAGYVÁRADAI RÓMAI ÉS GÖRÖG KATOLIKUS PÜSPÖKSÉG BIRTOKAI A 18-19. SZÁZAD FORDULÓJÁN

A Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2000. évi 1-2. számában megjelent tanulmányban ismertettük az 1920-ban az utódállamokhoz került püspökségek közül a felvidékiek birtokait, jelen dolgozatunkban pedig a rendelkezésre álló kamarai források alapján a két nagyváradai püspökség területeivel foglalkozunk, melyekről 1796-ban, illetve 1806-ban készült összeírás.

A nagyváradai római katolikus (latin) püspökség a Szent István-i alapításúak közé tartozik. Eredetileg bihari püspökségként jött létre, majd 1077-ben Nagyváradra került. Az Erdély és az Alföld találkozásánál fekvő terület sokat szenvedett a tatárok majd a kunok támadásaitól, sőt 1474-ben a székhelyet a törökök pusztították.

1538-ban itt kötöttek békét Ferdinánd és Szapolyai hívei, de a város és környéke a 17. Század közepéig az erdélyi fejedelemséghez tartozott. 1660-ban került török kézre, és négy éves kemény ostrom után 1692-ben szabadult fel.

A török kiűzése után a hivatalban lévő püspök (Benkovics Ágoston) visszaköltözött Nagyváradra, sőt ragaszkodott is ahhoz, hogy itt maradjon a székhely a következő évszázadban is. 1698-ban megszervezte a káptalant, négy év múlva lerakta a székesegyház alapjait. 1702-től 1732-ig Csáky Imre volt a püspök, aki egy ideig a kalocsai érseki széket is betöltötte. Emiatt 1712-ig nem is lakott a városban. 1710-ben ő alapította a szemináriumot, lépéseket tett a birtok gazdálkodásának megszervezésére. A lepusztult falvakba telepéseket hozott, főként román nyelvű, katolikus lakosságot.¹ A birtok a váradai, béli, vaskohi, belényesi uradalmakra oszlott, és 8 mezővárosból, 175 faluból, 42 pusztából állt.

Az egyházmegye településein a római katolikusok mellett nagyszámú görög katolikus és ortodox lakosság is élt, román és magyar anyanyelvűek vegyesen. Az 1770-es évek elején az aradi ortodox (román) püspök bejárta a Nagyvárad környéki falvakat, hogy az itt élő görög katolikus románokat az ortodox hitre térítse. Hatvan görög katolikus lelkész át is tért, aki pedig erre nem volt hajlandó, azt elűzték a román falvakból. A hitükben megmaradt görög katolikus papok sem voltak megelégedve – mindenek előtt anyagi – helyzetükkel. A királynő a vitás kérdések megoldása érdekében a római katolikus mellett a görög püspökség létrehozása mellett döntött, és átadta nekik a belényesi uradalmat. A két birtokrész felépítése a 18. század végén a következő volt:

1 BUNYITAY VINCE: *A váradai püspökök a száműzetés s az újraalapítás korában (1566–1780)*. Debrecen, 1935. 281–315. p.

Római katolikusok			
Béli uradalom	1 mezőváros	29 falu	16 puszta
Vaskohi uradalom	1 "	30 "	-
Váradai uradalom	5 "	44 "	25 "
Görög katolikusok			
Belényesi uradalom	1 "	72 "	1 "
Összesen:	8 "	175 "	42 ²

Mint a többi püspökségeken, a nagyváradiaknál is széküresedésakor került sor teljes kamarai összeírásokra a 18–19. század fordulóján, amelyek eredményeit az alábbiakban ismertetjük. A római katolikus nagyváradai birtokok esetében valamennyi település szerepel a forrásban.

A nagyváradai uradalomban településen nagyobb része az Alföld északkeleti részén helyezkedett el, kisebb hányaduk pedig a Bihar hegység ölelésében. A síkvidéki falvakat a Körös-szabályozás előtt az árvizek gyakran látogatták, a folyóágak, patakok átszótták a területet. A székvárosban a Sebes-Körös kanyargott, Báránd határának egy részét a Fekete-Kálló mocsara foglalta el, Kápolna határában a Balta-ér folyt. Hajón eredt a Pece-patak, Mezőkeresztesnél a Sebes-Körösből kiszakadó Kutas, Mocsár környékén a Hollód, Nagyrábénál, Udvarinál a Berettyó, Tulkánál a Fekete-Körösből származó Körös-ér.

Jellemző a mezővárosok alacsony száma. Biharon és Csatáron kívül csak a székváros három része – Váradolaszi, Váradpüspöki, Váradvelence tartozott ide, melyek fokozatosan összeépültek. Az így kialakult Nagyvárad az Alföld és Erdély határán gyorsan fejlődött, azonban a feudális korban nem vált szabad királyi várossá. A legnépesebb Váradolasziban 1796-ban 851 család élt, akik közül 167 nemesi származású volt. 572 családot a jobbágy kategóriába soroltak, de tulajdonképpen zselléreként éltek, mivel a város határában szántófölddel nem rendelkeztek. Házatlan zsellér 112 élt Váradolasziban. Igen sok volt a szőlőbirtok, melynek nagyobb részét (2402-ből 1281 kapást)³ idegenek (175 család) műveltek. A szántó nélküli, zsellérsorban élő lakosság egy része iparüzésből szerezte jövedelmét. 572 családfőből 217 volt iparos, akik 40 féle mesterséget űztek. Egyik iparágban sem volt kiemelkedően magas a számuk, így főként a környék igényeit elégítették ki. A napi szükségletekhez tartozó cikkeken kívül készítettek luxustermékeket is. Ilyen iparosok voltak az órászok, gombkötők, paszomántverők, se-lyemszövők, paplanosok, nyergesek, könyvkötők stb. A 112 házatlan zsellér családfőből 44 volt iparos.⁴

Váradpüspökre is jellemző a zsellérek magas száma (377), akik között 11 zsidó család is otthonra talált. Szőlőterületet 121 idegen család használt, sőt 67 nemes is lakott

2 *Magyarország történeti helységnévtára. Bihar megye és a Hajdúság (1773–1808).* 302–310. p. A kötetben található birtokosmutató néhány település esetében eltér az összeírás adataitól.

3 kapás: 90–100 négyszögöl

4 Magyar Országos Levéltár (MOL) E 297. Magyar Kamara Archivuma, Conscripção episcopatum, 27. kötet

a mezővárosban. Váradvelence a két másik település elővárosa volt, ahol 22 zsidó család élt, a püspökvároshoz hasonló körülmények között.

A váradi uradalom 73 településén 3408 jobbágy, 2558 zsellér, 504 házatlan zsellér volt. 186 családfő tartozott a kivételesek közé, ahová a papokat, tanítókat, uradalmi alkalmazottakat sorolták. Az adót nem fizetők közt voltak libertinusok (16 család), a 927 főt számláló egyéb kategóriába pedig az idegenek és a mezővárosokba települt nemesek tartoztak (ld. 1. sz. táblázat)

A jobbágytelkek száma $115 \frac{7}{8}$ volt, melyek számát az összeírás alkalmával ismételen megállapították, és az úrbérrendezéshez képest bizonyos korrekciókat hajtottak végre. Általában több telket találtak, mint a Mária Terézia idejében elrendelt reguláció alkalmával. A 2. sz. táblázatban feltüntetett adatokban szerepelnek azon (töredék) telkek is, melyeket a zsellérek, illetve a kivételesek birtokoltak.

A beltelkek összes mennyisége $4792 \frac{1}{2}$ p.m.-t⁵ = $2396 \frac{1}{4}$ m. holdat = 1797 kat. holdat tett ki. A szántókat is p.m.-ben mérték fel, melynek eredménye $41\,739 \frac{1}{2}$ volt (= $20\,870$ m.hold = $15\,652 \frac{1}{2}$ kat. hold). A rétek egy részénél p.m.-ben, más részénél kaszásban⁶ történt a felvétel: összesen $16\,841 \frac{1}{2}$ p.m. és $2253 \frac{3}{4}$ kaszás (kb. $7583 \frac{1}{3}$ kat. hold). Összeadva a beltelkek, szántók, rétek területét megállapíthatjuk, hogy 1796-ban összesen $25\,033$ kat. hold volt az úrbéresek kezén.⁷ Az összeírt területek kis része a közösség birtokában volt. Összesen 23 helységben birtokoltak az úrbéresek közös rétet (918 kaszás) és kisebb területű szántót (508 p.m.= 254 m.hold = $217 \frac{1}{2}$ kat. hold) (ld. 3. sz. táblázat).

A jobbágyok és zsellérek összesen 3113 lovat és csikót, 3050 ökröt, 6894 tehenet és borjút, 5330 juhot, 3704 sertést tartottak. Feltűnő a juhok alacsony és a sertések viszonylag magas száma. Az összesítésben szerepelnek a kivételesek által tartott jószágok is. (ld. 4. sz. táblázat).

A nagyváradi uradalomban igen sok volt a majorsági birtok, amit a természeti tényezők is lehetővé tettek. Mint az 5. sz. táblázatból látszik, az uradalmi birtokokhoz a síkvidéki falvakban szántók, rétek, helyenként nádasok tartoztak, míg a keletebbre lévő részeken csak erdőkkel találkozhatunk. A 16–17. századi harcok következtében itt egy sor falu elpusztult, melyeket nem is sikerült újjátelepíteni. Az így kialakult puszták teljes egészében majorsági területek voltak, melyek egy részét bérbe adták, más részükön viszont szántókat és réteket alakítottak ki.

A hagyományos mezőgazdasági tevékenységen kívül az uradalom lakói egyéb jövedelmekre is szert tehettek. Korábbiakban említettük Váradolasziban az iparúzést, melyhez Váradvelencén kereskedelem társult, de beszélhetünk ipari tevékenységről a falvakban is. Hájón, Udvarin, Mezőkeresztesen, Pocsajon foglalkoztak nádvagással és annak feldolgozásával, a keleti területeken fakitermeléssel és a faipar egyes ágaival. Jelentős volt a hegyvidéki településeken a mészégetés, a Körös-ágaiban a halászat, és végül említhetjük a szőlő- és gyümölcsstermelést is, mint jövedelmi forrást, amivel – mint láttuk – nemcsak a püspöki falvak lakói, hanem idegen bérlők is foglalkoztak.

Az úrbéresek a robotot, kilencedet, tizedet az urbárium szerint szolgáltatták. A kézi és ígás robot terhes kötelezettséget jelentett, de így is kevés volt a majorsági területek megműveléséhez. Erről panaszkodtak az összeíróknak Bogyoszló, Nagyrábé, Nagy-

5 p.m. = pozsonyi mérő, 62 liter, akkora föld, amit ennyi gabonával be lehet vetni, kb. $\frac{1}{2}$ m.hold

6 kaszás: 900–1000 négyszögöl

7 MOL E 297. 26–29. kötet

ürögd uradalmi tisztviselői: kénytelenek voltak felszántható területeken is kevésbé munkaigényes réteket és legelőket kialakítani.

A béli uradalom – mint a bevezetőből látszik – egy mezővárosból (Bél), 29 faluból és 16 pusztából állt, a Béli-hegység nyugati oldalán feküdt, jórészt hegyes-dombos területen.⁸ Uradalmi erdő valamennyi faluban volt. A jobbágyság száma összesen 1160 családot tett ki, melynek csak fele volt a zsellérek és alig 1/10-e a házatlan zsellérek száma (ld. 6. sz. táblázat). Szemben a gazdagabb határokkal rendelkező nagyváradi uradalommal itt a jobbágyságnál szegényebb zsellérek kevésbé próbálták szerencsét. Az átlagos teleknagyság mindkét területen $\frac{1}{4}$ volt (ld. 7. sz. táblázat). A nagyváradi egy egész telekhez átlag 49,57 p.m., a bélin 55,80 p.m. szántó tartozott, és az erdős, dombos területen a rétek szintén nagyobbak voltak. A hűvösebb időjárás, a rosszabb talajadottságok tették indokolttá, hogy úrbérrendezés alkalmával a földeket alacsonyabb osztályba sorolták, és ennek megfelelően többet soroltak az úrbériséghez.

Az állattállományban a béli uradalomban is fontos szerepet kapott a sertés, viszonylag kevés volt a ló és a juh (ld. 8. sz. táblázat). Az úrbéresek a szolgáltatásokat az urbárium szerint teljesítették. A kilencedet, tizedet az uradalom vezetősége bérbe adta, robot mindenütt volt. A majorsági birtok fő művelési ágát az erdő jelentette. Szántók, rétek csak Béi mezőváros határában és a pusztákon voltak. Hagymáson remanenciát, Kumanesden szőlőt is említettek. Az uradalmi szántók mennyisége 3252 p.m.-t (= 1626 m.hold = 1219 $\frac{1}{2}$ kat.hold), a réteké 427 kaszás volt (ld. 9. sz. táblázat).

Az iparosok száma az egyes településeken alacsony, azonban az uradalmi iparüzés jelentős volt. Béi, Bokia, Kislaka, Krajova, Nagymaros, Siad, Kalácsa helységeken említik – többek között – a hutákat, üvegfüvőket, hamuzsírőzőket, mészégetőket, melyekhez a tágas uradalmi erdők adták a fűtőanyagot. A pusztákon kialakított szántókon és réteken nem robotoltató majorsági gazdálkodás folyt minden esetben, hanem azokat – a választott művelési ág fenntartásával – bérbeadták a környező települések jobbágyainak (pl. Buzásd, Bandarászó, Káránd, Klyt, Szuszág stb. esetében).

A vaskohi uradalomban a mezővárosi jogállású székhely mellett – mint láttuk – 30 falu volt.⁹ A számbavétel alapját itt nem a családok, hanem a házak jelentették. A településeken összesen 1338 jobbágy, 812 zsellérházat írtak össze, azonban ezek közül 154-ben kivételesek, 36-ban libertinusok éltek (ld. 10. sz. táblázat). A házatlan zsellércsaládok száma 179 volt. Az átlagos teleknagyság alig érte el az $\frac{1}{4}$ telket, és az osztályba sorolásnak megfelelően egy telekhez 56 p.m. szántó tartozott (ld. 11. sz. táblázat). Az erdős területen az állatok közül itt is a sertések voltak a legfontosabbak (ld. 12. sz. táblázat).

A hegyes-dombos vidéken az allodiumok szűk térre szorultak. A csaknem minden falu határában megtalálható erdő mellett összesen 382 kaszás rétet írtak össze (ld. 13. sz. táblázat). Pusztá az uradalomhoz egyáltalán nem tartozott. Robotot az urbárium előírásai szerint teljesítették, a kilencedet, tizedet a püspökség itt is bérbe adta. A központban, Vaskoh határában jelentős bányák és kohók működtek, és ipari település volt Vakoh is, ahol 140 bányászcsalád élt.

Végül foglalkozni kell a belényesi uradalommal,¹⁰ mely – mint mondtuk – 1777 óta volt a görög katolikus püspökség kezén. Az egyetlen mezővárosból (Belényes), 72 falu-

8 u.o. 32–33. kötet

9 u.o. 30–31. kötet

10 u.o. 46. kötet

ból, egy pusztából (Hidastelek) és egy vendégfogadóból álló terület a Béli-hegység keleti oldalán feküdt, egy sor falu határos is volt a római katolikus béli birtokkal.

Az 1806-ban készült összeírás lényegesen kevesebb adatot tartalmaz, melyet ismeretésünkhöz felhasználhatunk.

Az uradalom központja, Belényes egy összegben fizette az úrbéri járandóságokat, így külön felvétel itt nem készült. A megegyezés értelmében 1 Ft-t fizettek a házak, 2 Ft-t a pálinkafőzők után, bérelték az uradalmi téglavetőt, évi 3 Ft-ért a malmokat. Szent Mihálytól Szent Györgyig bort mérhettek, részesültek az országos vásárok jövedelmének 50%-ából, halászhattak a Hideg Örvény nevű patakban. A robotot lóval (évi 80 nap), ökrrel (138 nap), kézzel (492 nap) teljesítették, de lehetőség volt megváltására is. A kilencedet, tizedet természetben az urbárium szerint adták.¹¹

A 74 településen – Belényes nélkül – 2785 jobbágy, 3199 zsellér, 104 házatlan zsellér élt. A jobbágyokhoz képest magas a zsellérek száma, akik nemcsak a mezőgazdaságban, hanem az uradalmi iparban is dolgoztak, házatlan zsellér viszont kevés volt (ld. 14. sz. táblázat). A hivatalosan megállapított telekszám – a falvak szűk határa miatt – igen alacsony volt, még a zsellértelekkel együtt is csak 525-t ért el, és egy telekhez mindössze 15 m.hold szántó tartozott átlagosan.

Puszták e vidéken nem alakultak ki. A török támadások a területet elkerülték, a 16–17. században nem pusztultak el a falvak, legfeljebb kisebb majorok, diverticulumok szerveződtek a nagyobb települések közé. Szűk térre szorult az uradalmi birtok is. Erdő ugyan 54 település határában volt, azonban a szántók mindössze 1224 p.m.-t (612 m.hold = 459 kat.hold), a rétek 270 kaszást tettek ki. Hidastelek pusztája mellett uradalmi szántóföldet csak Újlakon, Szentmártonban, Belényesen, rétet pedig – a felsoroltakon kívül – Roszsián és Burda községben alakítottak ki.

Jelentős szerepet kapott az uradalmi iparüzés, mely – mint említettük – részben a zselléreknek biztosított munkaalkalmat, részben a rendelkezésre álló robotot itt használták fel. Fontos szerepet kapott az erdőművelés, fafeldolgozás. A területet átszelő Fekete-Körösön malmok működtek, egy sor településen tártak fel kőbányákat. Budurászán fehér, Fenesen fekete márványt bányásztak. Gurányban, Kreszuján, Pocsavelesten, Tarkajcán fűrészmalom, Gurányban, Pocsavelesten vashámor működött, Fenesen papírmalom és fürdő is volt. A belényesi iparüzést a korábbiakban említettük. Egy sor településen termeltek az úrbéresek szőlőt, de uradalmi szőlőbirtok (700 kapás) csak Venterrogon volt.

* * *

Fenti összeállításunkban két püspökség birtokairól adtunk – a teljesség igénye nélkül – áttekintést. A forrásanyag statisztikai részeit használtuk fel, azonban a tanulmány jelenlegi keretei között nem merítettük ki az összes lehetőséget. A kamara iratai között a Magyar Országos Levéltárban a székiüresedések idejéből még igen sok jelentéssel, számadással találkozunk, ez azonban már egy újabb tanulmány témája lehetne. Sajnos a hiányosan fennmaradt két püspöki levéltár (görög és római katolikus) kívül van az országhatáron.

¹¹ u.o. 1–41. p.

1. sz. táblázat
Úrbérések a váradi római katolikus birtokon

település neve	mai neve	job- bágy	kivételes libertinus	zsellér	háztalan zsellér	egyéb
Báránd	u.a.	231	11	82	36	—
Bélfenyér	Belfir	86	2+2	16	2	—
Bihar	Biharia	267	4	30	48	283
Bogyoszló	Buduslău	99	3	1	5	—
Csatár	Cetariu	48	6	196	18	—
Dekanyesd	Dicănești	20	3	21	4	—
Gyanta	Ginta	161	2+5	12	10	—
Gyéres	Girișu de Criș	124	3	4	12	—
Hajó	Haieu	33	3	7	2	—
Hosszúaszó	Husasău de Tinca	59	2	94	3	—
Hosszúliget	Gruilung	9	—	23	3	—
Jáncsesd	Incești	14	2	21	2	—
Jánosda	Janosșda	99	3	19	26	—
Kápolna	Căpîlna	96	2+3	8	2	—
Kardó	Cordău	71	3	15	—	—
Kocsuba	Cociuba Mare	129	2+3	9	9	—
Magyargyepes	Calea Mare	9	2	63	1	—
Magyarszentmiklós	Sînnicolau de Munte	81	8	35	5	—
Mikólaazur	Lăzăreni	7	6	71	11	2
Mezőkeresztes	Biharkeresztes	223	5	49	14	—
Mirló	Miheleu	—	—	37	1	—
Mocsár	Dumbrava	41	4	2	—	—
Nagypatak	Valea Mare de Criș	15	2	—	1	—
Nagyrábé	u.a.	154	4	35	13	—
Nagyürögd	Nojorid	85	4	15	6	—
Nyárló	Mierlau	48	1	14	3	—
Oláhapáti	Apateu	58	3	30	2	—
Oláhgyepes	Gepiș	25	5	60	6	—
Pocsaj	u.a.	104	4	34	21	—
Rippa	Rîpa	44	2+1	2	8	—
Rózsafalva	Fonău	55	2+1	4	11	—
Somogyusopa	Șumigiu	49	3	53	—	—
Száldobágy	Salbadigiu Mic	30	3	52	—	—

település neve	mai neve	job- bágy	kivételes libertinus	zsellér	háztalan zsellér	egyéb
Száldobágy-Szelistye	Săldăbagiu Mic része	105	3	—	3	—
Szentimre	Sintimreu	78	11	123	14	112
Szölös	Seleuş	39	3	6	—	—
Tenke	Tinca	72	5	61	8	—
Töttelek	Tauteu	37	3	10	2	—
Tulka	Tulca	51	3	176	24	—
Udvari	Sárrétudvari	231	7	62	33	—
Váradolaszi	Oradea része	—	—	572	112	342
Váradpüspöki	Oradea része	42	7	377	16	188
Váradvelence	Oradea része	96	33	55	—	—
Vasand	Oşand	83	2+1	2	7	—
Összesen		3408	186+16	2558	504	927

2. sz. táblázat
Úrbéresék területei a váradi birtokon

település neve	telekszám	beltelek p.m.	szántó p.m.	rét p.m.	szőlő kapás
Báránd	116 1/8	89 6/8	6038 4/8	2787	99 1/4
Bihar	73 2/8	337	3312	858	2331
Bogyoszló	33 4/8	163 2/4	1742	731 1/4	174
Csatár	9 3/8	273 4/8	604 4/8	428 4/8	578
Dekanyesd	1 4/8	68 6/8	43	77 1/2	—
Gyéres	36 3/8	139 7/8	1907	870	49
Hajó	6 7/8	13 1/8	192	247 4/8	6
Hosszúsziget	1 2/8	37 6/8	48 4/8	56 1/2	—
Jáncsesd	1 5/8	65	28	70	—
Kardó	16 5/8	51	311	555	10
Magyargyepes	5/8	68 2/8	6	107 1/2	—
Magyarszentmiklós	18 7/8	57 4/8	983	343	283
Mikólaázúr	3/8	53	63 2/8	106	—
Mezőkeresztes	77 4/8	103 7/8	3547 3/4	1416 3/4	106
Mirló	—	18 4/8	357 4/8	55	—
Nagyrábé	53 6/8	50 6/8	3010	1075	69 1/2
Nagyürögd	33 2/8	48 2/8	1168	576	14
Nyárló	6 6/8	61	152	355	—

település neve	telekszám	beltelek p.m.	szántó p.m.	rét p.m.	szőlő kapás
Oláhlapáti	11 7/8	64	348	385	4
Oláhgyepes	2 2/8	71 6/8	190 4/8	79 1/2	—
Pocsaj	39 1/8	133	2569	442 1/2	—
Száldobágy	7 7/8	112 2/4	276	373	205
Szentimre	16 6/8	137 1/4	1109 2/4	412 2/4	2208
Somogyusopa	7 4/8	65 2/8	158	381	—
Szőlős	10 4/8	121 1/4	585 2/8	219 2/8	20
Tóttelek	9 1/4	23	476	257	15
Udvari	87	83 3/8	5268	2452	96 1/2
Váradolaszi	—	201 4/8	—	54	2402
Váradpüspöki	7 1/8	190	420 4/8	673 4/8	1135
Váradvelence	12 4/8	162 3/4	1079	396 3/4	310
				16841 1/2	
				falc.	
Bélfenyér	9 4/8	92	161	131 1/2	—
Gyanta	19 1/8	126	658	148 1/2	—
Hosszúaszó	11 2/8	206 2/4	821	231 2/4	
Jánosda	22 1/8	238 2/4	1343	328 2/4	—
Tenke	13 7/6	221 2/4	738 1/4	256 1/4	—
Száldobágy-Szelistye	18 1/8	107 1/2	238 1/2	122 1/2	—
Tulka	7 7/8	263	942 2/4	360	—
Rippa	2 4/8	44	113 1/2	73	—
Nagypatak	1 6/8	18	98	39 1/2	—
Mocsár	4 2/8	44 1/2	132	63	—
Rózsafalva	2 7/8	60 1/2	143	83 1/2	—
Vasand	5	49	172	111 1/2	—
Kápolna	11 5/8	109 1/2	342	86 1/2	—
Kocsuba	13	146 1/2	443	218	—
Összesen	842 5/12	4792 1/2	41739 1/2	2253 3/4	10115 3/4

3. sz. táblázat

Közös földek a váradi uradalom falvaiban és mezővárosaiban

település neve	beltelek p.m.	szántó p.m.	rét kaszás	szőlős kapás
Báránd	1/8	—	—	—
Bélfenyér	—	—	4	—
Bihar	3	—	10	—
Bogyoszló	—	—	16	—
Csatár	—	—	60	4
Gyéres	—	—	32	—
Hosszúaszó	—	—	4	—
Jánosda	—	—	20	—
Karakó	—	—	18	—
Mikolázúr	—	—	1	—
Mezőkeresztes	2	26	100	—
Nagyrábé	2/8	112	40	—
Nagyürögd	—	—	20	—
Oláhapáti	—	—	16	—
Pocsaj	1	10	50	—
Rippa	—	—	4	—
Szentimre	1	—	60	—
Szőlős	—	—	16	—
Tenke	—	—	10	—
Tóttelek	—	—	16	—
Tulka	—	—	1	—
Udvari	—	360	380	—
Váradpüspöki	—	—	40	—
Összesen	7 3/8	508	918	4

4. sz. táblázat
Úrbérések állatai a váradi birtokon

település neve	ló, csikó	ökör	tehén, borjú	juh	sertés
Báránd	572	48	505	851	156
Bélfenyér	10	48	91	—	71
Bihar	221	182	429	855	211
Bogyoszló	108	104	111	80	47
Csatár	78	156	290	—	40
Dekanyesd	5	30	34	—	22
Gyanta	29	104	212	28	88
Gyéres	125	52	234	425	278
Hajó	—	48	76	3	37
Hosszúaszó	16	92	118	99	67
Hosszúsziget	—	28	18	4	15
Jáncsesd	1	40	61	14	38
Jánosda	46	82	61	225	33
Kápolna	14	56	111	19	83
Kardó	4	98	54	33	93
Kocsuba	24	64	232	1	144
Magyargyepes	9	60	85	4	42
Magyarszentmiklő	78	116	147	64	64
Mikólazúr	8	64	77	10	86
Mezőkeresztes	296	118	695	—	139
Mirló	5	20	31	28	32
Mocsár	—	22	48	—	18
Nagypatak	6	20	23	6	17
Nagyrábé	190	42	137	322	39
Nagyürögd	55	136	144	532	265
Nyárló	3	40	93	—	94
Oláhapáti	10	56	54	40	87
Oláhgyepes	8	38	59	15	54
Pocsaj	137	44	341	368	37
Rippa	5	44	86	19	71
Rózsafalva	4	24	59	10	15
Somogyusopa	9	120	112	80	138
Száldobágy	—	42	69	—	—
Száldobágy-Szelistye	12	40	96	—	47
Szentimre	112	68	201	34	62
Szölös	552	34	65	200	242
Tóttelek	12	50	102	39	11

település neve	ló, csikó	ökör	tehén, borjú	juh	sertés
Tenke	49	150	385	73	213
Tulka	102	144	272	73	177
Udvari	431	38	295	750	90
Váradolaszi	77	10	29	—	—
Váradpüspöki	123	142	313	—	111
Váradvelence	48	92	167	10	72
Vasand	19	44	72	16	58
Összesen	3113	3050	6894	5330	3704

5. sz. táblázat
Majorsági területek a váradi birtokon

település neve	szántó p.m.	rét, kaszás	szőlő, kapás	erdő, hold	egyéb
Váradolaszi	—	145	—	—	—
Váradpüspöki	—	—	?	?	—
Bihar	2400	30	—	—	—
Bégény puszta	2000	200	—	—	—
Benke puszta	90	30	—	—	—
Szálbodágy	—	156	120	—	—
Csatár	—	—	100	?	—
Tóttelek	—	—	—	200	—
Latobár puszta	900	36	—	—	—
Süvegd puszta	750	26	—	—	—
Szentimre	—	48	253	?	—
Magyarszentmiklós	—	—	—	?	—
Bogyoszló	1190	13 1/2	—	?	—
Pocsaj	882	—	—	8	825 hold
Mezőkeresztes	340	150	—	?	150 hold
Nagyrábé	—	80	—	—	?
Kisrábé puszta	3182	1518	—	?	—
Udvari	40	—	—	—	?
Báránd	440	91	—	?	?
Wolf puszta	—	11	—	—	?
Szölös	80	20	—	—	—
Hajó	—	—	—	—	?
Gyires puszta	920	—	—	—	?
Alcsi puszta	3200	—	—	—	—
Mácsa puszta	360	30	—	—	—
Kissomogy puszta	864	100	—	—	—

település neve	szántó p.m.	rét, kaszás	szőlő, kapás	erdő, hold	egyéb
Nagyürödg puszta	4600	—	—	—	—
Oláhapáti	—	—	—	?	—
Somogyusopa	—	—	—	?	—
Nyárló	—	—	—	?	—
Mikólaázúr	22	3	—	?	—
Nagykaránd puszta	100	8	—	?	—
Oláhgyepes	—	—	—	?	—
Dekanyesd	—	—	—	?	—
Jáncsesd	—	—	—	?	—
Bikács puszta	160	6	—	?	—
Hosszúsziget	—	—	—	?	—
Nagypatak	—	—	—	?	—
Kiskaránd puszta	—	—	—	?	—
Mirló	—	—	—	?	—
Mocsár	—	—	—	?	—
Száldobágy-Szelistye	—	—	—	?	—
Kápolna	—	—	—	?	—
Lakattya puszta	330	40	—	?	—
Kocsuba	—	—	—	?	—
Gyanta	—	—	—	?	—
Száldobágy	—	—	—	?	—
Bélfenyér	—	—	—	?	—
Rippa	—	—	—	?	—
Rózsafalva	—	—	—	?	—
Solymos puszta	610	20	—	—	—
Kisradvány puszta	60	500	—	?	—
Össipata puszta	480	172	—	?	—
Pata és András puszta	604	261 2/4	—	?	—
Attyás puszta	544	—	—	—	—
Szil puszta	502	863	—	—	—
Kölesér puszta	2605	298	—	—	—
Péterháza puszta	142	4	—	—	—
Jánosda	2550	35	—	—	—
Tulka	—	—	—	?	—
Hosszúaszó	—	—	—	?	—
Tenke	26	26	—	?	—
Összesen	31053	4921	473	209	975

Megjegyzés: A puszták és az összefüggő birtokrészek miatt a településeket nem ábécé rendben, hanem az összeírás szerint tettük fel. Csak kivételes esetben mérték fel az erdőket, legtöbbször azt jelölték, hány óra alatt lehet bejárni azokat, vagy nem közöltek adatot. Az egyéb kategóriába a nádasok és gyümölcsösök tartoztak.

6. sz. táblázat
Úréberesek a béli birtokon

település neve	mai román neve	jobbágy	kivételes	zsellér	háztalan zsellér
Agris	Agrișu Mare	23	4	18	3
Árkus	Archiș	49	3	3	1
Barzest	Bîrzești	20	-	7	3
Bél	Beliu	103	13	47	15
Bélörvényes	Ugrișu de Beliu	9	4	16	2
Bélrogoz	Rogoz de Beliu	17	1	9	-
Benyesd	Benești	18	-	11	2
Bogy	Bodin	28	1	3	3
Bokia	Bochia	37	3	5	6
Botfej	Botfei	20	-	20	13
Gross	Groșeni	40	4	52	5
Hagymás	Hașmaș	39	6	47	24
Kalácsa	Gălacea	105	2	20	8
Kislaka	Chișlaca	56	1	15	5
Kismarus	Stoinesti	23	-	1	2
Koroj	Coroi	20	2	1	3
Krajova	Craiva	32	-	23	5
Komanyesd	Comănești	18	2	10	5
Mocsirla	Lunca Teuzului	48	-	7	-
Nagymarus	Mărăuș	30	3	11	3
Nyermezy	Nermiș	25	5	7	-
Olcsa	Olcea	77	1	16	17
Ökrös	Ucuiș	81	3	17	8
Poklusa	Poklusa de Beiuș	13	-	4	1
Siád	șiad	34	1	11	1
Szakács	Secaci	16	1	17	3
Szék	Marca	49	15	14	-
Tagadómeggyes	Tăgădău része	64	3	15	2
Toplica-Karand	Cărand	43	3	23	1
Valany-Csontháza	Cuintești	23	-	15	1
Összesen		1160	81	465	142

7. sz. táblázat
Úrbéres területek a béli birtokon

település neve	telekszám	beltelek p.m.	szántó p.m.	rét p.m.	szőlő kapás
Agris	5 4/8	42 1/2	374 1/2	200	—
Árkus	10 2/4	55 3/4	612 1/4	208 1/4	—
Barzest	3 6/8	23	208 3/4	111 2/4	—
Bél	27 5/8	212 5/8	1556 1/4	584 4/8	—
Bélörvényes	1 5/8	27	167 4/8	93	10
Bélrogoz	4 1/8	17 4/8	235	139 6/8	—
Benyesd	6	24 ¼	211	124 2/4	—
Bogy	8	41 5/8	417 2/8	203 2/8	—
Bokia	12 2/8	110 3/8	765 2/4	356 2/4	—
Botfej	3 2/8	41 2/4	260	150	—
Gross	6 5/8	83	450	286 3/4	—
Hagymás	7 5/8	105 5/8	540	345 2/4	—
Kalácsa	26 1/2	134 7/8	1332 7/8	719	—
Kislaka	14 7/8	83 1/4	720 3/4	433	—
Kismarus	5 2/8	24	165	60 6/8	—
Koroj	5 1/8	25 3/4	328	137 2/4	—
Krajova	5 7/8	58 2/4	376 2/4	216 2/4	—
Kumanyesd	4 5/8	31 3/4	248 2/4	182	—
Mocsirla	9 1/8	74 3/4	499	287	—
Nagymarus	6 2/8	38 2/8	320 6/8	209	—
Nyermegy	4 6/8	31 2/4	263 2/4	172 2/4	—
Olcsa	25 6/8	97 1/8	1097 6/8	461 6/8	—
Ökrös	23 1/8	99	1296 6/8	686 6/8	—
Poklusa	4 3/8	17 4/8	220 4/8	133	—
Siád	7 7/8	45 5/8	401 6/8	234	—
Szakács	2 5/8	30 2/4	185 2/4	120	—
Szék	9 7/8	63	531 2/4	324 2/4	—
Tagadómeggyes	20 4/8	76 2/4	1243 2/4	486	—
Toplica-Karand	9	42 1/4	563	272	—
Valany-Csontháza	3 6/8	34 5/8	200 6/8	122	—
Összesen	283 1/2	1792 7/8	15793 7/8	8060 3/4	11

8. sz. táblázat
Úrbéresek állatai a béli birtokon

település neve	ló csikó	ökör	tehén borjú	juh	sertés
Agris	21	46	104	8	190
Árkus	4	38	763	—	42
Barzest	—	12	33	12	20
Bél	29	98	275	—	464
Bélövényes	8	38	85	44	99
Bélrogoz	5	18	37	20	32
Benyed	8	36	72	—	77
Bogy	2	4	27	6	8
Bokia	18	62	120	115	111
Botfej	—	44	68	58	82
Gross	14	64	252	75	124
Hagymás	33	76	157	80	194
Kalácsa	42	71	94	145	65
Kislaka	16	30	46	37	38
Kismarus	6	20	27	21	21
Koroj	4	6	22	7	18
Krajova	7	20	36	19	33
Kumanyesd	12	34	61	2	35
Mocsirla	4	10	27	—	29
Nagymarus	11	28	65	39	68
Nyermegy	4	25	73	28	56
Olcza	18	126	185	102	162
Ökrös	23	66	116	127	138
Poklusa	3	12	16	28	12
Siád	2	28	58	16	10
Szakács	4	34	80	38	67
Szék	11	46	122	10	94
Tagadómeggyes	11	58	127	30	63
Toplica-Karand	10	102	172	47	140
Valany-Csontháza	1	20	45	21	11
Összesen	331	1272	3365	1135	2503

9. sz. táblázat
Majorsági területek a béli birtokon

település neve	szántó p.m.	rét kaszás	szőlő kapás	erdő hold
Bél	100	40	—	?
Mocsirla	—	—	—	?
Mocsirla puszta	90	4	—	—
Megyes puszta	80	20	—	—
Cseri puszta	220	20	—	—
Árkus	—	—	—	?
Poklusica puszta	56	—	—	—
Káránd puszta	120	30	—	—
Klyt puszta	140	10	—	—
Szuszág puszta	800	30	—	—
Telmeg puszta	400	150	—	?
Barzest	56	—	—	?
Nyermegy	—	—	—	?
Toplica Karand	—	—	—	?
Szék	—	73	—	?
Hagymás	—	—	—	?
Agris	—	—	—	?
Bélörvényes	—	—	—	?
Kumanesd	—	—	112	?
Bokia	—	—	—	?
Bokia puszta	40	10	—	—
Botfej	—	—	—	?
Benyesd	—	—	—	?
Szakács	—	—	—	?
Nagymaros	—	—	—	?
Kismaros	—	—	—	
Poklusa	—	—	—	?
Valany-Csontháza	—	—	—	
Hodosel puszta	600	20	—	—
Krajova	—	—	—	?
Kislaka	—	—	—	?
Bandarászó puszta	400	—	—	—
Összesen	3202	417	112	?

Megjegyzés: A települések az összeírás rendjében szerepelnek. A ? az erdők esetében azt jelenti, hogy a nagyságot nem mértékegységben, hanem „óraban” adták meg.

10. sz. táblázat
Úrbérések a vaskohi birtokon

település neve	mai román neve	jobbágy ház	kivételes és libertinus	zsellér ház	háztalan zsellér
Alsókimpány	Cîmpanii de Jos	46	6+ 1	29	1
Alsóverzár	Verzarii de Jos	48	4+ 1	18	8
Barest	Vaşcău része	31	11+ 2	11	2
Briheny	Briheni	38	2+ 4	17	17
Felsőkimpány	Cîmpani de Sus	23	9+ 1	46	7
Felsőverzár	Verzarii de Sus	48	4+ 1	18	8
Fonáca	Fînațe	63	7+ 3	36	1
Határ	Hotare	33	6	15	2
Herzest	Hirșești	25	2	26	3
Kalugyer	Ponoarele	83	6+ 1	31	–
Kerpenyet	Carpinet	68	8	42	5
Kimpuly	Cimp	24	2+ 1	8	–
Kollest	Colești	37	11	7	1
Kristyor	Criștioru de Jus	54	5	39	10
Lehecsény	Lehecenii	25	2	66	14
Lunkauzest	Lunca	73	7+ 2	32	4
Petrilenzavojen	Petrileni része	52	5	13	4
Pojana	Poiana	50	1	21	10
Rézbánya	Băița	19	2+ 2	154	–
Rieny	Rieni	65	5+ 3	18	5
Segyest	Seghiște	46	3+ 1	31	5
Segyestel	Sighiștel	31	3	6	3
Stej	Dr. Petru Groza	35	3+ 1	14	2
Sust	Șuștiu	35	4+ 1	6	6
Szerbest-Foltest	Sîrbești része	48	4	8	5
Vaskoh	Vaşcău része	44	17+ 8	42	20
Vaskoh-Szelistye	Săliște de Vașcău	52	2	22	23
Vaskoh-Szokodol	Izbuc	53	8+ 2	14	1
Vojen	Ghighiseni	89	5+ 1	22	12
Összesen		1338	154+36	812	179

11. sz. táblázat
Úrbéres területek a vaskohi birtokon

település neve	telekszám	beltelek p.m.	szántó p.m.	rét p.m.	szőlő kapás
Alsókipány	5 4/8	65	361 2/4	82	—
Alsóverzár	6 1/8	66	364	69 2/4	—
Barest	6 1/8	43	330	80 3/4	—
Briheny	10 5/8	53	573	121 1/4	—
Felsőkipány	3 2/8	70	291	77	—
Felsőverzár	6 7/8	62	342 4/8	72 1/4	—
Fonáca	9	92	529	120 1/4	—
Határ	4 3/8	48	242	69 1/4	—
Herzest	3 3/8	49	214	53	—
Kalugyer	19 3/8	112	943	235 2/4	—
Kerpenyet	10 2/8	102	689	145 1/2	—
Kimpuly	10 4/8	33	583	114 2/4	—
Kollest	11 5/8	46	606	151 1/4	—
Kristyor	14 1/8	95	786 2/8	167 2/4	—
Lehecsény	3 4/8	97	350	72 1/4	—
Lunkazest	15 5/8	98	1024	230	—
Petrilenzavojen	8 1/8	62	434	107	—
Pojana	10 4/8	73	563	122 2/4	—
Rézbánya	7 4/8	173	362	98 1/4	—
Rieny	13 2/8	82	683 1/4	166	—
Segyest	9 2/8	82	427 2/4	98	—
Segyestel	5 3/8	34	260	78 2/4	—
Stej	6 4/8	49	403 2/4	96	—
Sust	8 4/8	42	472	106 2/4	—
Szerbest-Foltest	6 7/8	53	351	97 3/4	—
Vaskoh	11 1/8	80	691	154 3/4	—
Vaskoh-Szelistye	6 6/8	72	420	89	—
Vaskoh-Szokodol	16	69	898	193 2/4	—
Vojen	24 7/8	106	1237	360 2/4	—
Összesen	274 5/8	2108	15430 1/2	3629 3/4	

12. sz. táblázat
Úrbéresek állatai a vaskohi birtokon

település neve	ló csikó	ökör	tehén borjú	juh	sertés
Alsókipány	8	20	19	32	55
Alsóverzár	25	48	81	—	80
Barest	9	74	99	4	141
Briheny	21	10	26	22	32
Felsőkipány	17	48	41	—	79
Felsőverzár	5	44	93	—	60
Fonáca	16	19	33	33	50
Határ	2	49	16	20	47
Herzest	3	12	11	—	14
Kalugyer	10	68	73	15	88
Kerpenyet	4	36	102	—	60
Kimpuly	2	10	17	40	15
Kollest	3	22	26	42	42
Kristyor	4	24	57	10	38
Lehecsény	11	38	50	—	56
Lunkauzest	2	111	113	—	106
Petrilenzavojen	1	30	43	—	40
Pojana	22	18	73	85	53
Rézbánya	6	20	10	—	10
Rieny	15	50	54	4	39
Segyest	5	64	51	—	62
Segyestel	2	30	44	29	39
Stej	5	34	27	—	37
Sust	3	44	49	—	32
Szerbest-Foltest	15	31	52	12	66
Vaskoh	28	70	65	2	184
Vaskoh-Szelistye	4	12	36	8	34
Vaskoh-Szokodol	3	16	21	26	48
Vojen	9	72	90	94	—
Összesen:	260	1124	1472	478	1607

13. sz. táblázat
Majorsági területek a vaskohi birtokon

település neve	rét kaszás	erdő
Vaskoh	42	
Barest	—	?
Felsőverzár	—	?
Kerpenyet	24	—
Lehecsény	40	—
Vaskoh-Szelistye	—	?
Pojana	—	?
Kristyor	110	?
Kalugyer	—	?
Vaskohszokodol	24	?
Kimpuly	—	?
Kollest	20	?
Briheny	10	?
Sust	—	?
Lukauzest	24	?
Határ	40	?
Vojen	—	?
Rieny	—	?
Petrilenzavojen	48	—
Segyest	—	?
Herzest	—	?
Alsókimpány	—	?
Felsőkimpány	—	?
Segyestel	—	?
Fonáca	—	?
Rézbánya	—	?
Összesen:	382	?

Megjegyzés: Az összefüggő birtokrészek miatt a településeket nem ábécé rendben, hanem az összeírás sorrendjében vettük fel. Az erdők itt sem voltak felmérve, azon nagyságát a bejárható időben, órában adták meg.

14. sz. táblázat
Úrbérések a belényesi görög katolikus birtokon

település neve	mai román neve	jobbágy	zsellér	háztalan zsellér
Alsópojen	Poieni de Jos	41	53	3
Alsóvalenyagra	Valea de Jos	24	39	1
Balalény	Băleni	33	44	-
Belényes	Beiuș	?		
Belényeskocsuba	Cociuba de Mare	20	25	1
Belényeslazúr	Lazuri de Beiuș	30	32	2
Belényesörvényes	Urviș de Beiuș	44	57	4
Belényessonkolyos	Șuncuiș	46	21	2
Belényesszelistye	Săliște de Beiuș	28	52	-
Belényesszentmárton	Sînmartin de Beiuș	12	61	1
Belényesszentmiklós	Sinnicolau de Beiuș	26	23	1
Belényesújlak	Uileacu de Beiuș	76	104	4
Belezsény	Belejeni	23	24	1
Borz	Borz	14	10	-
Bragyet	Brădet	18	80	-
Brost	Stințești	27	12	-
Budurásza	Budureasa	69	80	1
Buntyesd	Buntești	50	43	5
Burda	Burda	48	36	-
Ciganyesd	Tiganestii de Beius	41	13	1
Dombrovány	Dumbrăveni	29	42	-
Dragonyesd	Drăgănești	21	9	-
Dragottán	Drăgoteni	46	46	1
Dzsoszánforró	Forău	65	75	2
Dzsoszángurbest	Gurbești	92	61	2
Felsőpojen	Pojenii de Sus	39	71	1
Felsővalenyagra	Valea de Sus	17	13	1
Feneres	Feneriș	63	41	-
Fenes	Finiș	76	113	2
Fericse	Ferice	17	51	3
Füzegy	Fizis	22	18	-
Gurány	Gurani	18	76	1
Gyalány	Delani	38	19	1
Henkeres	Hinchiriș	49	72	2
Jánosfalva	Joaniș	S36	16	-
Kakacsény	Cucuceni	12	6	-
Karbunár	Cărbunari	27	30	-

település neve	mai román neve	jobbág	zsellér	háztalan zsellér
Kebed	Căbești	57	94	5
Kisbelényes	Beiușele	40	72	2
Kiskoh	Chișcău	27	42	-
Köszvényes	Cusuiș	54	45	1
Kreszuja	Cresuia	49	43	1
Kuracel	Curățale	63	48	-
Lelesd	Lelești	18	30	1
Magura	Măgura	13	22	-
Mérág	Mierag	23	19	1
Mézes	Mizieș	57	40	2
Meziad	Meziad	77	96	4
Nyégerfalva	Gradinari	30	20	-
Nyimajesd	Nimăiești	100	87	2
Petrányvalány	Vălanii de Beiuș része	46	40	-
Petrássolymos	Șoimuș Petreasa	67	39	1
Petrosz	Petros	14	62	-
Pocsavelesd	Pociovelește	36	20	-
Pokola	Pocola	46	15	-
Preszaka	Prisaca	29	27	2
Remete	Remetea	88	44	1
Rossia	Roșia	101	115	10
Sebes	Șebiș	29	45	1
Sólyom	Șoimi	19	27	1
Száka	Saca	37	50	-
Szód	Săud	12	61	1
Szohodollazur	Sohodol	45	70	3
Szokány	Săucani	41	61	4
Szudrics	Sudrigu	25	18	-
Talp	Talpe	23	26	-
Tarkajca	Tăracăița	14	25	4
Tárkány	Tărcaia	41	46	1
Tatárfalva	Totoreni	32	28	8
Telek	Teleac	19	18	1
Venterrogoz	Rogoz	76	104	4
Hidastelek puszta	Holod	-	28	-
Összesen:		2785	3199	104

15. sz. táblázat
Úrbéres területek a belényesi görög katolikus birtokon

település neve	telekszám	zsellértelek	beltelek p.m.	szántó hold	rét kaszás
Alsópojen	5 3/8	—	75	168	111 1/4
Alsóvalenyagra	3 1/8	—	46	105 3/4	80 1/8
Balalény	8 5/8	3/8	38	213 1/4	123 3/4
Belényes	?				
Belényeskocsuba	2 5/8	—	38 1/2	90 2/4	62
Belényeslazúr	6	1/8	39 1/2	175	106
Belényesörvényes	9 5/8	—	70 1/2	270 3/4	173
Belényessonkolyos	11 2/8	6/8	59	297	162 1/2
Belényesszelistye	4	1/8	61	163 2/4	91 2/4
Belényesszentmárton	12 1/8	—	43	309 2/4	159 1/4
Belényesszentmiklós	4 6/8	—	35 1/2	121	92 3/4
Belényesújlak	8 1/8	—	93	247 2/4	138 1/4
Belezsény	3 1/8	—	40 1/2	111	63 3/4
Borz	2 5/8	1/8	19	74 1/4	53 2/4
Bragyel	2 5/8	—	96	126	79 2/4
Brost	4 4/8	—	35	138	93
Budurásza	11 1/8	1/8	105	301 2/4	205 2/4
Buntyesd	8	2/8	70	247 3/4	136 3/4
Burda	8	5/8	84	260 3/4	174 2/4
Ciganyesd	6 2/8	—	46	177 2/8	106 4/8
Dombrovány	4	—	60	118 2/4	85 1/4
Dragonyesd	3 4/8	—	24 1/2	96 1/4	59 2/4
Dragottán	10 4/8	2/8	74	297	188 1/4
Dzsoszánforró	11	6/8	81 1/2	293 1/4	179
Gurbest	17 3/8	5/8	110 1/2	587 1/4	211 2/4
Felsőpojen	4 2/8	1/8	91	201 1/2	110
Felsővalenyagra	2 5/8	—	25	75 2/4	58 2/4
Feneres	12 7/8	4/8	66 1/2	332 1/4	189
Fenes	13 6/8	1/8	167	397 1/4	242
Fericse	2 5/8	—	49	121 2/4	65 2/4
Füzegy	3 7/8	1/8	33	109 2/4	67 1/2
Gurány	2 2/8	—	75	136	85
Gyalány	8 4/8	2/8	48	212 1/4	142 1/4
Henkeres	8	2/8	78 1/2	272 2/4	1583/4
Jánosfalva	9 2/8	4/8	46 1/4	215	115 3/4
Kakacsény	3	1/8	14 1/2	80 3/4	40 2/4

település neve	telekszám	zsellértelek	beltelek p.m.	szántó hold	rét kaszás
Karbunár	6 3/8	—	44	158 3/8	104
Kebeds	11 1/8	5/8	109	395	202
Kisbelényes	7	—	98 1/4	239 3/4	133 3/4
Kiskoh	3 6/8	1/8	65 3/4	142 2/4	98 4 1/4
Köszvényes	12 6/8	—	61 1/4	308	171 3/4
Kreszulya	9	5/8	76	302 2/4	183
Kuracel	12 5/8	1	96	424 1/4	251 1/4
Lelesd	3 4/8	3/8	35	115 2/4	74 2/4
Magura	2	—	35	72 2/4	55 2/4 4 3/4
Mérág	4	—	31	124	63
Mézes	10 2/8	2/8	87	305 1/4	184 33 2/4
Meziad	10 6/8	2/8	150	403	206 2/4
Nyégerfalva	5	—	43 1/2	138 3/4	90 1/4
Nyimojesd	20 2/8	6/8	166 2/4	646 3/4	320 2/4 3
Petrányvalány	11 2/8	3/8	68	308 2/4	157 1/4
Petrássolymos	16	1 1/8	75	495 2/4	195 3/4
Petrosz	1 6/8	—	60 1/2	117	92 1/4
Pocsavelesd	6 5/8	—	56	214 1/4	93 2/4
Pokola	10	6/8	53	261 2/4	148 3/4
Preszaka	5 3/8	1/8	47	178	93 3/4
Remete	18 5/8	3/8	106 1/2	467	333 3/4
Rossia	18	1	138	555 1/4	373 3/4
Sebes	4 4/8	1/8	49	130 2/4	94 1/4
Sólyom	3 7/8	—	26 1/2	110 3/4	61
Száka	5 4/8	—	55 1/2	114 2/4	98 3/4
Szód	1 4/8	—	61	99	44
Szohodollazúr	6 5/8	4/8	81	335 1/4	127 3/4
Szokány	6	—	79	213 2/4	107
Szudrics	3 4/8	—	40	112 2/4	83 2/4
Talp	4	2/8	36 1/2	114	65 2/4
Tarkajca	1 6/8	—	23 1/2	68 3/4	41
Tárkány	9 6/8	2/8	62 1/2	262 1/4	142 3/4
Tatárfalva	4 3/8	1/8	51	103 1/4	77 2/4
Telek	3 2/8	—	26	96 2/4	62 1/2
Venterrogöz	12 5/8	6/8	147	390	277 3/4
Összesen:	509	15 7/8	4509 1/2	15668	9121 7/8 45 1/2

THE ESTATES OF THE ROMAN AND GREEK CATHOLIC EPISCOPACY IN NAGYVÁRAD AT THE
TURN OF 18-19TH CENTURIES

The study offers a survey of the estates of two episcopacies (Roman and Greek Catholic) seated in Nagyvárad (today Oradea, in Romania) in 1796 and 1806. The Latin episcopacy – originally seated in Bihar (today Bihor, in Romania) – was founded by Saint Stephen, later its centre moved to Nagyvárad in 1077. The Greek Catholic organisation came into being owing to Maria Theresa's orders in 1776.

To the estate of the two episcopacies belonged altogether 8 agricultural-towns, 175 villages and 45 uninhabited territories. The centres of the domains were in Nagyvárad, Bél (today Beliu, Romania) Vaskoh (today Vascau, in Romania) and Belényes (today Beius, in Romania). The latter belonged to the property of the Greek Catholic organisation. The western part of the area was plain, however, a larger part was situated on a hilly, mountainous area.

On the four estates lived altogether 8691 feudal tenants, 6569 serfs and 929 serfs without house. Tenants with peculiar rights lived in almost each settlement, in the domain of Nagyvárad even nobles were settled. In this territory vine-growing was significant, nevertheless, these lands were leased by both the feudal tenants of the episcopacy and newcomers.

On western territories there were numerous uninhabited areas which could not be resettled at the beginning of the 18th century. On these lands manors were formulated whose major part was used as ploughed field. On mountainous areas (domains of Bél and Vaskoh) the narrow fields and the soil of weak quality provided very little earning, thus the income was completed by practice of trade (conversion of timber, mining and the production of pearl-ash, etc.).

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

BURA LÁSZLÓ

A KELETI SZERTARTÁSÚ KERESZTÉNYSÉG MÚLTJA ÉS JELENE
SZATMÁRBAN. MAGYAR GÖRÖG KATOLIKUSOK A SZAMOSHÁTON
(SZATMÁR MEGYÉBEN)

Immár 340 évet meghaladó ideje élnek Szatmárban Rómával egyesült (görög katolikus) keleti (bizánci) szertartású keresztények. Egyházközségeik 1660-ban az akkor alakult Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye püspökének egyházi joghatósága alá tartoztak. Az egykori Magyarországon és Erdélyben élő, Rómával egyesült keleti szertartású közösségek életében három és fél évszázadnyi történetük során számos egyházszervezeti (területi) változás történt, sok helyütt (meg)változott a szertartások nyelve is.

Amint azt II. János Pál pápa 2000. május 7-én kiadott Apostoli Levelében¹ megállapítja, hogy az egyház egységének misztériuma a Megtestesülés misztériumából fakad, az egyház küldetése és feladata pedig az Istennel való és az emberek közötti egység fokozatos megvalósítása.

A 2000. év jubileumi légköre az igazság melletti fáradhatatlan elkötelezettséggel arra a kötelességünkre int, hogy átvizsgáljuk tulajdon múltunkat, felismerjük következetlenségeinket. Különösen fontos ez ma, az elnyomatás, üldöztetés időszakából éppen csak kilépő romániai görög katolikus egyház számára, amelynek múltját újra át kell gondolnia, hogy megtisztult emlékezettel fordulhasson a II. Vatikáni Zsinat tanításainak megismerése felé, ugyanis az üldöztetések következtében nem volt lehetősége a Zsinat történelmi eseményében való részvételre, s a Szentlélek működését sem foghatta fel világosan.

A múlt dokumentumainak összegyűjtése szükséges és nélkülözhetetlen feltétel a jövőendő nemzedékek számára a tárgyilagos ítéletalkotáshoz, történelmük kritikusan értékelte, ezért hitelt érdemlő megismeréséhez. A tanulmány ehhez kíván hozzájárulni.

* * *

A keleti szertartású kereszténység megjelenése, elterjedése, egyházkormányzati kérdései, a helyi egyházak működése (a különböző etnikumú hívők pasztorációja, a liturgia nyelve a Kárpát-medence északkeleti térségében és a vele szomszédos alföldi tá-

1 II. János Pál pápa Apostoli Levele a Romániai Görög Katolikus Egyháznak a Római Egyházzal való egyesülése 300. évfordulója alkalmából. Vatikán, 2000. május 7.

jakon) igen szövevényes, feltárása teljes történetiségében feltehetően mindig hézagos marad.

Ebben a tanulmányban a keleti (bizánci) szertartású katolikus egyháznak a történeti Szatmár és Ugocsa megye ma Romániához tartozó részein működő magyar nyelvű egyházközségeivel foglalkozom.² A Szatmár és Ugocsa megyei falvakban a ma magyar szertartási nyelvű görög katolikusok között magyar és szláv (ruszin/rutén, szlovák) származásúak élnek.

Az általános összefüggések ismerete és a jelen kérdéseinek sokrétűsége³ szükség-szerűen megkívánja, hogy valamelyest utaljunk a magyarság és a kereszténység legkorábbi kapcsolataira, illetőleg a térségnek a X – XI. századi viszonyaira is, valamint a bizánci rítusú kereszténység újrabelelépésére a Kárpát-medence észak-keleti övezetében.

Hasonlóképpen nem mellőzhetjük esetenként a bizánci ortodox egyházzal való kapcsolatokra utalásokat sem.

A Kárpát-medencébe érkező magyarságról tudjuk, hogy ideérkezte előtt, a kabar birodalommal való kapcsolata idején már találkozott a kereszténységgel, s találkozott vele a honfoglalás folyamatában hozzá csatlakozott (s éppen a Felső-Tisza vidékén megtelepedett) kabar (kazár) törzsek is. Keresztényekkel találkozhattak a hun és az avar birodalom felbomlását követően a Kárpát-medencében maradt népesség körében is, beleértve a szláv etnikumúakat is, akik között minden valószínűség szerint keresztények is voltak, akkor és ezen a tájon mindenképpen bizánci/görög rítusúak.

Ismert tény, hogy a X. század negyedik–hatodik évtizedében Erdélyben működött Hierotheosz görög missziós püspök, aki magyar vezéreket s a nép egy részét bizánci rítusban keresztelte meg, hasonlóképp kereszteltek az Ajtony területén működött utódai, Theophülaktosz és Antonisz. A X. század végi görög rítusú magyar keresztényeknek saját nyelvükön írott könyveik nem voltak, de a kutatók nem tartják kizártnak, hogy magyar nyelvű szertartásaik (is) léteztek.⁴

Nem látszik azonban valószínűnek, hogy a Kárpát-medence déli részén térítők hatása elérte volna a Felső-Tisza és a Szamos alsó folyása akkor gyéren lakott vidékeit.

Írásos dokumentumok nem tanúsítják azt a feltételezést, hogy a Kárpát-medencében a nyugati, latin szertartású kereszténység elterjedése után, miközben a keleti szertartás háttérbe szorult anyanyelvét és szertartását egyaránt megszakítatlan folytonosságban megőrző bizánci szertartású magyar etnikumú kereszténység maradt és élt volna.⁵

Ismeretes azonban, hogy a keleti szerzetesek a római egyházhoz való hivatalos csatlakozás után is tovább tevékenykedtek kolostorokban, (Veszprémvölgy, Marosvár, Oroszlamosi, Pásztó, Szávademeter), sőt még a későbbiekben is telepedtek (orosz

2 Jelentős számú magyar anyanyelvű görög katolikus élt/él még az Érmelléken, a Székelyföldön (Háromszékben) és Erdély (főleg) keleti részein.

3 Mióta élnek keleti (unitus) szertartású katolikusok ezen a tájon? Volt-e itt a keleti szertartásnak (valamilyen) folytonossága? Milyen volt a latin rítusú katolikus egyházzal való kapcsolata? Milyen etnikumú hívők egyháza volt?

4 GYÖRFFY GYÖRGY: *István király és műve*. Bp., 1977. 67. – PIRIGYI ISTVÁN: *A magyarországi görögkatolikusok története* I. Nyíregyháza, 1990. 16–21.

5 HODINKA ANTAL: *A munkácsi görögkatolikus püspökség története*. Bp., 1910. 187. és kk.

baziliták Visegrádon, Tihanyban) s a latin egyház felügyelete alatt továbbra is folytatták tevékenységüket.⁶

Tény az is, hogy a XIII. század elején (1204-ben) a pápa keleti szertartású püspökség felállításának tanulmányozásával bízta meg a nagyváradi püspököt.⁷ Ez valószínűleg a XII. egyetemes zsinat (1204. ápr. 13.) hatására elmaradt. A görög katolikus egyházi főhatóság kérdését a latin egyházmegyék keretében kinevezett rítus-vikáriusokkal oldották meg.⁸

Ugyancsak történeti tény, hogy a Kárpát-medence észak-keleti térségében a 13. század második felében ortodox vallású ruszin népesség, majd délszlávok jelentek meg,⁹ s szétszórta görögök is érkeztek. A IV. Béla idejében betelepült jászok és kunok körében sem volt ismeretlen a bizánci rítusú kereszténység.¹⁰

Az Árpád-kori bizánci kolostorok kihalásával lelkipásztor nélkül maradt magyarországi magyar hívők lelki ügyekben a szakadár keleti püspökökhöz fordultak, a keresztiséget is tőlük vették fel. A jelenségre maga IX. Gergely hívja fel (1234-ben) IV. Béla figyelmét. Levelében arra is utal, hogy közülük sokan, valamint németek is, (a fentiek következményeképp) beolvadtak a románságba.¹¹

A magyar anyanyelvű keleti szertartású keresztények számát gyarapíthatták ugyanakkor – elsősorban Szatmár, Szilágy és Bihar megyében – a magyarságba beolvadó kunok és besenyők is.¹²

Görög katolikus egyháztörténészek¹³ rámutattak arra, hogy a bizánci/keleti szertartású magyarság a reformáció időszakában és következtében is keletkezett, ugyanis Biharban és Szatmárban is a papjaikat elveszített katolikus magyarok többnyire protestánssá lettek, egy részük viszont görög szertartásúvá (ortodox) lett. (Az ortodox jobbágyokat ugyanis földesuraik nem kényszerítették vallásuk elhagyására.) Ezeknek a többsége viszont idővel elrománosodott, illetőleg Máramarosban ruszinná lett.¹⁴

A bizánci/görög szertartású keresztények Rómával való egyesülésének a Kárpát-medence észak-keleti részében nagyobb mértékben társadalmi-gazdasági oka volt,¹⁵ de a bizánci rítusú papok némelyikében vallási motiváló ok, az egyház egységének eszméje is megvolt.¹⁶

6 ORBÁN J. GYULA: *A görög katolikus egyház Erdélyben*. In: *Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban*. Bp. – Piliscsaba, 1999. 218.

7 GLÜCK JENŐ: *A nagyváradi görög katolikus levéltár magyar vonatkozású iratanyaga*. 33.

8 GLÜCK i. m. 34.

9 Lehetek köztük tiszai szlávok is, akik a honfoglaló magyarokkal jöttek be Vereckénél. (Vö.: SZÉMÁN István: *Az unionizmus*. Miskolc, 1932. 68.), a 14. században pedig Zsigmond király csereszereződése alapján a Tiszántúlon ortodox délszláv (szerb) jobbágyokat telepítettek.

10 A betelepülő kunok és besenyők között esetleg lehettek keleti szertartású keresztények. Tény, hogy az ún. Káta-falvakban élt a lakosok kun-besenyő eredetének hagyománya. (Vö.: SZABÓ ISTVÁN: *Ugocsa megye*. Bp., 1937.

11 PIRIGYI ISTVÁN: *A görög katolikus magyarság története*. Nyíregyháza, 1982. 51.

12 MOSOLYGÓ JÓZSEF: *A keleti egyház Magyarországon*. Miskolc, 1941.

13 PIRIGYI ISTVÁN: *A magyarországi görögkatolikusok története*. Nyíregyháza, 1990. 78.

14 PIRIGYI 1990. 78–79.

15 I. Lipót kiváltságlevele: a Rómával egyesült rutén papokat és gyermekeiket felszabadította a jobbágy-ság alól és ugyanabban a mentességben részesítette, amellyel a latin szertartású papok rendelkeztek.

16 Ugyanakkor a bihari és balázsfalvi román papok hangsúlyozottan az anyagi és társadalmi előnyök miatt fogadták el az uniót. (Vö.: PIRIGYI István: *Görögkatolikusok Erdélyben és Kárpátalján*. Debrecen, 2001. 20.)

Az ungvári unió 1646. április 24-én, önkéntesen, minden erőszaktól mentesen jött létre. Sorra csatlakozott hozzá az Unggal szomszédos megyék papsága, de csatlakoztak Bereg, Szabolcs és Szatmár megye (román és magyar is) papjai is. A máramarosiak híveikkel együtt 1721-ben csatlakoztak.

Az 1660-ban megalapított Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye egyházkormányzatilag minden magyarországi görög katolikus közösséget magához kapcsolt. Ennek eredményeképp a munkácsi püspökség esperesi kerületet létesített Szatmárban is, Szatmárnémeti, Nagybánya, Felsőbánya, Avasfelsőfalu és Nagykároly székhellyel, majd 1776-ban Bacsinszky András munkácsi püspök Szatmárnémeti székhellyel külselynökséget alapított.¹⁷

A munkácsi egyházmegye határai az idők folyamán többször változtak, Szatmárt illetően a román unió hozott változást, ugyanis a fogarasi püspökséget követően 1777-ben újabb püspökség létesült. A nagyváradi román görög katolikus püspökség létrejötte után 72 Szamoson túli parókiát több száz filiával (Szegedtől Debrecenig, Nyíregyházáig) átcsatoltak a nagyváradi püspökséghez. Később nyolc egyházközséget visszakapcsoltak Munkácshoz,¹⁸ ugyanakkor Nagyvárad újabb kilenc egyházközséget kapott. Ekkor kapta meg a nagyváradi egyházmegye a Szatmárral szomszédos Érmellékről, Érkörtvélyes, Érmihályfalva, Érselind és Gálospetri, a Szatmárnémetihez közeli Pete¹⁹ egyházközségeit.

A nagyváradi román görög katolikus egyházmegyéhez csatolt parókiák magyar anyanyelvű hívei eleinte szabadon használták anyanyelvüket, az egyházmegyében azonban az egyházi közigazgatás román nyelvű volt, a liturgia nyelve is az lett. Az egyházmegye sematizmusai pedig következetesen ruszinok neveztek az odacsatolt parókiákat. (Valójában a hívők közül csak kevesen tudtak ruszinul.) Az 1900. évi, a népszámlálás évében készült nagyváradi görög katolikus sematizmus is egyetlen parókián, Makón, ismeri el magyar nyelvű görög katolikusok létét.²⁰

1853-ban IX. Piusz pápa létrehozta a Gyulafehérvári-Fogarasi Román Görög Katolikus Érseki Tartományt (metropolíát), ennek része lett az akkor 94 parókiából megalakított szamosújvári román görög katolikus püspökség. A szamosújvári egyházmegyébe került öt Szatmár megyei parókia: Batizvasvári, Józsefháza, Patóháza, Szatmárnémeti II. és Udvari.

Mind a nagyváradi, mind a szamosújvári egyházmegye román anyanyelvű és etnikumú papokat képzett és alkalmazott, a magyarul beszélő egyházközségekben is román liturgikus nyelvet vezettek be. A szertartási nyelv asszimiláló ereje közismert vallásszociológiai tény.²¹ Következésképp a román liturgikus nyelv az érintett egyházköz-

17 Az egyházmegyében 1792-ben végzett összeírás adatai pontosan tükrözik a munkácsi görög katolikus egyházmegye igazgatási kereteit (főesperességek, esperességek, parókiák, templomos és templom nélküli leányegyházak), a hívek lélekszámát. [A tanulmányunk tárgyát képező helységekre vonatkozó adatokat statisztikai táblázataink közlik.] Vö.: KOI ISTVÁN: A munkácsi püspökség 1792. évi katalógusa. In: BENDÁSZ ISTVÁN-KOI ISTVÁN: A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye lelkészsegeinek 1792. évi katalógusa. Nyíregyháza, 1994.

18 Köztük Nagykárolyt, 695 ruszin és magyar hívővel.

19 Az érmelléki falvak hívei ruszin származásúak (de már javarészt magyar nyelvűek) voltak, Pete 359 hívője között román és magyar anyanyelvűek voltak.

20 PIRIGYI 2001. 55.

21 GERENCSEI ISTVÁN: *Erdély románsága és az eltűnt magyarság*. 22

ségekben a keleti szertartású magyaroknak a románságba való beolvadását (is) eredményezte.

A szertartások nyelvének kérdése a XX. század elején több egyházközségben ismételt előkerült, ennek eredményeképp a nagykárolyi magyar egyházközség visszakerült a munkácsi egyházmegyéhez, ugyanis a hívek olyan paphoz ragaszkodtak, aki az 1900. évi népszámláláson magyarnak vallotta magát, a nagyváradai egyházmegyében pedig ilyen nem volt.²²

1912. május 6-án megalakult a hajdúdorogi görög katolikus egyházmegye, amelybe a nagyváradai egyházmegyéből bekerültek az egykor Munkácshoz tartozott magyar nyelvű hívők alkotta egyházközségek: Szatmárnémeti, Kökényesd, Nagypeleske, Sárközújlak, Szárazberek, Túrterebes, Nagykároly II. (és az előbbieken említett érmelléki parókiák, valamint a nagyváradai ún. „rutén” [valójában magyar] parókia. Ezek az egyházközségek 1916. június 24. valamennyien átvették a Gergely naptár szerinti időszámítást.

Trianon után a munkácsi egyházmegye hetvenöt parókiája Románia területére került. Azok, amelyek, a hajdúdorogi egyházmegye megalakulása előtt Munkácshoz tartoztak – tehát Szatmárnémeti, Kökényesd, Nagypeleske, Sárközújlak, Szárazberek, Túrterebes, Nagykároly II., valamint a nagyváradai „rutén” [tkp. magyar] parókia a hajdúdorogi püspök joghatósága alatt maradt 1922. március 7-ig,²³ a Siret-i Apostoli Kormányzóság létesítéséig.

A bukovinai Siret [Szeret] székhelyű apostoli kormányzóságot a Szentszék bukaresti nunciusa, Francesco Marnuggi létesítette a stanislai és a munkácsi egyházmegyek Románia területére került egyházközségeiből. Zlepkó Kelemen, a kinevezett sireti apostoli adminisztrátor vikáriust nevezett ki a hajdúdorogi egyházmegyes egyházközségek számára, Szabó Endre máramarosszigeti külhelynököt.²⁴

Az intézkedést tudomásul vevő hajdúdorogi püspök nyomatékosan hangoztatta, hogy a nyolc egyházközség hívei nem rutének, hanem magyarok.

Az 1927-ben létrejött román konkordátum alapján a Szentszék létrehozta a Máramarosi Görög Katolikus Püspökséget,²⁵ majd az 1930-ban kiadott apostoli konstitúció intézkedési révén a püspökséghez csatolta a sireti apostoli kormányzóság fentebbi nyolc egyházközségét²⁶ és a nagyváradai püspökség egyházközségei közül azt a hatot, amely egykor hajdúdorogi egyházmegyes volt: Csengerbagos, Nagykolcs, Óvári, Pete, Szamosdob, Vetés. Ezekben a hívek mindennapi társalgásukban magyarul beszéltek, az egyházi szertartás nyelve azonban román volt/maradt.²⁷

Ez a területi – szervezeti felépítés megmaradt 1940–1944 között, a magyar állami közigazgatás idején is. Kivételes a nagykárolyi magyar nyelvű görög katolikus parókia helyzete, amely Trianon után (a román parókiával együtt) ismét a nagyváradai egyház-

22 PIRIGYI 1982. 101; PIRIGYI 1990. II. 43.

23 PIRIGYI 1990. II. 123.

24 PIRIGYI 2001. II. 124. Idézi a *Görögkatolikus Tudósító* 1922. április 30. és május 7-i számát, illetőleg PAPP GYÖRGY: *A hajdúdorogi egyházmegye területváltozásai*. Miskolc, 1942. c. munkáját.

25 Székhelye Nagybánya lett, ui. az ortodox egyház tiltakozott Máramarossziget görög katolikus püspöki székhelyé tétele ellen.

26 BENEDEK ZOLTÁN: *A nagykárolyi görög katolikus magyar templom*. Szatmárnémeti, 2001. 4.

27 A nagyváradai püspökséghez tartozásuk idején ugyanis magyarul énekelniük sem volt szabad, s a püspökség ehhez a parókiák átadásakor is ragaszkodott.

megyéhez tartozott 1940–1944 között is, viszont 1991. május 5-étől (állami jóváhagyással) ismét a máramarosi püspökség keretében működő szatmári magyar görög katolikus főesperességhoz tartozónak nyilvánították. 1999 januárjában azonban a máramarosi püspök és a nagyváradi püspök megegyezése alapján ismét a nagyváradi püspökséghez csatolták.

II. A magyar szertartási nyelvű görög katolikusok közül a legrégebbi egyházközség a szatmárnémeti,²⁸ utána a nagykárolyi, a XVIII. század derekán települt Csedreg, Kökényesd, Túrterebes, Sárközújlak görög katolikus lakossága, ezeket követően létesült Nagypeleske, Szárazberek.

A ma magukat magyarnak valló görög katolikusok ősei származásukat és anyanyelvüket tekintve többségükben rutének/ruszinok, oroszok, tótok voltak, kevesebben románok, nyitott kérdés a fenti etnikai csoportokba nem tartozó, csak magyar ősöktől származók rétege.²⁹ Az egyes etnikai identitások ebben a térségben szinte kibogozhatatlanul összefonódtak.

Mindenekelőtt a Szatmárban működött keleti szertartású keresztény közösségek isentiszteleti helyéről (templomáról) és nyelvéről kell szólnunk.

A szatmárnémetiben 1681-ben bizonyosan létezett egyházközség hívei akkor görögök és rácok, papjuk a *Triodon* nevű szertartáskönyvben fennmaradt bejegyzés szerint Mihály.³⁰ Nem tudjuk, hogy már Rómával egyesült lelkész volt-e, bizonyos azonban, hogy 1685-ben Németiben az egyházközség lelkésze, egyben a Szatmár, Ugocsa, Bereg és Szabolcs megyei görög katolikusok esperese, Monasterly Demeter a katolikus egyházzal egyesült lelkész, tisztségében I. Lipót megerősítette.³¹

A görög katolikus egyházközségek egyik legfontosabb feladatuknak tekintették a templomépítést. A kezdeti, fából épült kápolnák / templomok helyett elég hamar minden egyházközségben téglából építettek templomot. Németiben (a már korábban létezett kápolna) helyett a görögök által 1690-ben fából épített templomot 1757-ben váltotta fel a téglából készült templom.³²

Az 1690-ben épült templomban a liturgia nyelve görög és szláv volt. A görögök XVIII. század eleji eltűnése³³ és a ruszinok betelepülése következtében, a munkácsi püspökség szertartási nyelvének megfelelően Németiben (s a többi egyházközségben is)

28 Németiben a keleti szertartású egyházközséget (nem egyesült) görögök és rácok alapították, akik Nagyvárad és Borosjenő török kézre kerülése után ide menekültek. Letelepedésüket és vallásgyakorlatukat I. Leopold engedélyezte azzal a feltétellel, hogy egyesülnek és lelkészük elismeri a munkácsi püspök joghatóságát.

29 Csedreg, Kökényesd és Túrterebes régi lakosai között voltak nem az említett etnikumokból származó, magukat magyarnak valló keleti szertartású katolikusok is. Vö. SZABÓ: *Ugocsa megye megfelelő fejezetei*.

30 BARTÓK GÁBOR: Szatmár-Németi szabad királyi város egyházi és polgári története. Szatmárt, 1860. 100.

31 BARTÓK i. m. 100–101.

32 BARTÓK i. m. 102. A görög katolikus templomok titulusa Szent Miklós (Szatmár- Németi), Szent Mihály és Gábrriel arkangyal (Nagykároly, Nagypeleske), Szuz Mária oltalma, illetve Kisboldogasszony, Szent György (Túrterebes).

33 1703-ban Szatmár kuruc ostromakor az osztrák várvédőket támogatják, ezért bebörtönzik őket, valószínűleg ezt követően vész nyomuk.

a liturgiában az ószláv nyelvet használták,³⁴ az átváltoztatás szövegét azonban a későbbiekben is mindenkor görögül mondták.

A keleti szertartású egyházközségek hivatalos kapcsolataiban és pasztorációs gyakorlatában nyelvi szinkretizmus érvényesült. Az anyakönyveket egyházi szláv nyelven vezették, a lelkészek felettes hatóságaikkal ruténül és/vagy latinul leveleztek, a hívekkel ruszinul és/vagy magyarul (esetenként románul) foglalkoztak.

Csedreg, Kökényesd, Túrterebes XIII–XVI. századi lakosai magyarok voltak, kevés bizonytalan etnikumú [szláv maradványok?] lakossal, a mai görög katolikus hívek (többségükben) valószínűleg szláv (a XVII. sz. végén – a XVIII. században betelepült tót, rutén/orosz) eredetűek.³⁵

1806-ban a Szatmárnémeti székhelyű külhelynökséghez tartozó szatmári és ugocsai egyházközségek legtöbbségében a szentmise (a liturgia) nyelve ruszin (orosz) volt, a hívek pasztorációja is Kökényesden, Csedregben, Sárközújlakon, Adorjánban, Sárfaluban, Túrterebesen egynyelvű, magyar pasztoráció volt Szatmárnémetiben, Lázáriban, Mikolában, Egriben, Sándorhomokon, Nagykároly II. parókiáján, kétnyelvű (magyar – ruszin) Nagypeleskén, Kispesleskén, (ruszin – román) Nagykároly egyik parókiáján (a hívek 14,36%-a tartozott ide), háromnyelvű (ruszin, magyar, román) Szárazberken. Kétnyelvű, magyar és román volt a pasztoráció Nagybányán (a keleti szertartású hívek 17,56 %), Felsőbányán (16,05 %), Máramarosszigeten (11,12 %).

1824-ben, miután a Szamoson túli román nyelvű parókiákat a nagyváradi püspökség bekebelezte, megszűnt a vikáriátus.

A XVII. századi szláv–tót, ruszin, orosz – betelepülés következtében Csedreg, Kökényesd, Túrterebes, Sárköz lakossága etnikai összetételében jelentősen módosult, Máramarosból románok is települtek Szatmárba, Szatmárnémetibe is, így a Németi székhelyű görög katolikus egyházközségnek (az egész Szatmárnémetiben lakó hívei közt) román etnikumú hívei is lettek. Ebből eredően az egyházközségben felmerült a nyelvkérdés, a román anyanyelvű hívek (ötvenen voltak) 1767-ben panaszkodnak a munkácsi püspöknek, hogy lelkészüik (Szemák János) csak oroszul tud, így őket nem tudja tanítani, lelkileg gondozni.

1768-ban a román anyanyelvűeknek sikerült román nyelvű lelkészt (Ivacsó Deme-ter) hozniuk, aki az egyházközség ruszin híveinek akarata ellenére a régi templomban négy éven át gondozta, oktatta őket.

A XIX. század második évtizedében a magyar anyanyelvű keleti szertartású katolikusok száma jelentős mértékben megnövekedett, ennek következményeképp magától értetődően megnőtt a (főként) szláv, másutt a román nyelvű liturgia helyetti magyar nyelvű istentiszteletet igénye. Abban a hiszemben, hogy a bizánci szertartású egyházban a liturgiában minden nép a saját nyelvének használatára törekszik, a parókusok mind többet használták (talán éppen II. József németesítő nyelvrendelete ellenhatásaként) híveik anyanyelvét.

34 Csak a XIX. században kerültek bele russzicizmusok.

35 Talán nagyon körültekintő kutatással lehetne választ kapni származási helyükre vonatkozóan. Érkezhettek Máramarosból is. Ma már aligha tisztázható, mennyi köztük a beolvadt (eredetileg) magyar etnikumú. Vö.: SZABÓ: *Ugocsa megye*, 95, 308–311, 401–406, 525–534.

36 PIRIGYI 1990. II. 59.

A Tiszántúlon számos közösségben a szentírási olvasmányokat magyar nyelven olvasták, s a prédikációk nyelve is nyilvánvalóan magyar volt. Ekkor itt a keleti szertartásúak 20%-a volt magyar, 5,6%-a ruszin anyanyelvű. Az 1860-as években mind a munkácsi, mind a nagyváradai egyházmegye területén erőteljes mozgalom indult a magyar nyelvű liturgia engedélyeztetésére, azonban a román püspökök a Szentszéknél elérték, hogy ismételten megtiltotta a magyar szertartási nyelv használatát.³⁶

A XVIII. század végétől a ruszin papok – bár teológiai képzésüket Ungváron, ruszin környezetben (s nyelven) szerezték – mind többen tanulnak latin iskolában (is), elszakadnak népüktől és fokozatosan elhagyták anyanyelvüket is. Ez a folyamat hatott mind a szatmár(németi), mind a környező „ruszin” egyházközségekre is, amelyekben e jelenség, mellette a magyar nyelvű parókiákkal való érintkezés hatására, valamint az egyházközségekben folyó elemi iskolai oktatás eredményeképp a magyar nyelv kerekedett felül. Ebben érdemi része volt a görög katolikus kántortanítóknak is, ugyanis a görög katolikus elemi iskolákban összekapcsolták a két funkciót, így a keleti szertartásban kiemelkedő szerepű kántorok számottevően hozzájárultak a magyar nyelv és művelődés terjesztéséhez. 1865-ben már magyarul beszéltek, ruténül keveset értettek. A szatmárnémeti görög katolikus elemi iskolában (is) 1772-ben magyarul tanítottak, de a gyermekeket ekkor még orosz, román és német írásra is oktatták.

A Rómával való egyesülés következményeként a görög katolikus papság (és családjaik) számára kitágult mind a teológiai, mind az anyagi színvonal emelésének lehetősége. Igen jelentős mértékűvé vált a papi családok gyermekeinek iskoláztatása, tanúsítják ezt Szatmár megye XIX. századi középiskoláinak (Szatmárnémetiben a Nagyobb Királyi Gimnázium, Nagyváradban a kegyesrendiek gimnáziuma és a (később Szatmárnémetibe átköltözött) fiúk tanítóképzője, a Szatmári Irgalmas Nővérek Kongregációja iránításával működő tanító- és óvónőképző) anyakönyvei, valamint a Római Katolikus Püspöki Líceum adatai. Görög katolikus seminaristák tanultak a római katolikus püspökség papneveldejében is.

Szatmárnémetiben 1806-tól (ismét) működő a katolikus gimnázium grammatikai osztályaiban a diákság 33,75%-a, a humanista osztályokban 33,97%-a volt görög katolikus. Igen sokat mondó az, hogy a tanulók többsége értelmiségi család gyermeke volt, ezen belül pedig igen jelentős a görög katolikus papi családok gyermekeinek száma. A humanista osztályokban tanuló értelmiségi gyermekek 43%-a származott görög katolikus papi családból (a diákság összlétszámának 12%-a).³⁷

Ugyanekkor a gimnáziumi oktatásra ráépülő (püspöki) líceumban³⁸ 1804–1852 között 293 görög katolikus papi családból származó tanuló tanult, az értelmiségi családok gyermekeinek 52%-a.³⁹

Jelen vizsgálódásunkat meghaladja annak a felderítése, hogy a XVII. században magukat magyaroknak valló görög katolikusok milyen etnikumból származtak, s az is, hogy a történelmi Szatmár megyében az évszázados fejlődés eredményeként vegyesen élő, különböző etnikumú rutén (ruszin), román, magyar anyanyelvű görög szertartású katolikusok a családi és gazdasági kapcsolatoktól függően hogyan olvadtak be kölcsönö-

37 BURA LÁSZLÓ: *Iskolavárosunk Szatmárnémeti*. Csíkszereda, 1999. 131.

38 A középiskolai oktatást követő iskolatípus, amelynek két éves tanfolyamait végzők teológusok, orvosok, mérnökök, jogászok, stb. lettek.

39 BURA i. m. 193.

sen egymás nemzetiségébe, aminek következményeképp a néhol egészen összekeveredve élő, egymástól nyelvi és nemzeti érzésben egészen eltérő, sőt egymással olykor ellentétes csoportokat alkotó görög szertartású katolikusokról aligha állapítható meg pontosan, hogy rutén, román vagy magyar eredetűnek tekintendők-e.⁴⁰

Tény, hogy a szatmári, a beregi, az ugocsai és a máramarosi görög katolikus parókiákon a XIX. század első felében a nemesség és a polgárság körében országszerte élénken élő „hungarus-tudat” kapcsán „hungarus”-nak vallotta magát a lelkészek tekintélyes száma, olyanok is (mintegy hatvanan), akik akkor vagy a későbbiekben nem magyar anyanyelvű közösség lelki gondozását végezték.⁴¹

Az 1860-as években Szatmáron már mindkét görög katolikus parókián többnyire magyarul folyik az istentisztelet.⁴²

1919–1945 KÖZÖTT

A XIX. század folyamán a németi egyházközségtől elváltak és Szatmárnémetiben egyházközséget alapítottak, templomot építettek a román görög katolikusok. Nagykárolyban is külön vált a magyar és a román anyanyelvű közösség. A nyelvkérdés kiélezetten csak Nagykárolyban vetődött fel, a fentebb már említett időpontban.

A természetes népszaporulat eredményeképp lélekszámukban jelentősen gyarapodtak mind az egyházközségek, mind a hozzájuk tartozó filiák is.

Rítusváltoztatásra (görög katolikus latin, latin görög katolikus) vonatkozó problémákról Szatmárban a XX. századig (levéltári dokumentáció hiányában) nem tudunk.⁴³ A század elején a görög katolikus egyház ragaszkodott ahhoz, hogy a vegyes rítusú katolikusok házassága esetén a gyermekeket lehetőleg (a görög katolikus férfi esetén feltétlenül) görög rítusúaknak kereszteljék.

A görög rítusról latin rítusra való áttérés óhaja az 1918-ig Magyarországhoz tartozó részek Romániához csatolása folytán került mind gyakrabban előtérbe, ugyanis az 1922-es román alkotmány mind a nem egyesült, mind az egyesült görög szertartású egyházakat román egyházaknak minősítette, s minden görög szertartású katolikusot román nemzetiségűnek kívánt tekinteni, így az addig a hajdúdorogi egyházmegyéhez tartozó magyar anyanyelvű híveket is.

Az 1918-ban életbelépett egyházi törvénykönyv az Apostoli Szentszék engedélyétől tette függővé az egyik rítusról a másikra való átmenetelt. 1929. január 1-jétől kezdődően engedélyeztetését apostoli nunciusaira bízta.

Az 1928-as román kultusztörvényt követően, különösen a harmincas évek közepén, hatósági nyomásra Erdélyben történtek rítusváltoztatások a román görög szertartás jávára, sokan az uralkodó ortodox vallásra. Szatmárban is.⁴⁴

40 BURA i. m. 133–136.

41 *Szatmári diákok 1610–1852*. Közread. BURA László. Szeged, 1994. (Fontes Rerum Scholasticarum V.)

42 BARTÓK i. m. 104–106.

43 SALACZ Gábor: *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*. München, 1975. 90–92.

44 SALACZ i. m. 93.

Az erőszakos elrománosítás a szatmári esperesi kerülethez tartozó sok magyar görög katolikust érintett, viszont a latin szertartású egyházba egyházzogilag nem tudtak átiratkozni.

1940 őszén, amikor Szatmárt (s az Érmelléket, a Partiumot) visszacsatolták Magyarországhoz, rendkívül sokan igyekeztek a román származásnak még a látszatát is elkerülni, s amikor erre megteremtődött a lehetőség (a Szentszék engedélye), a görög katolikus rítusról a latin rítusra való áttérésük engedélyezését kérték.

Az 1940-es év utolsó négy hónapjában a szatmári római katolikus egyházmegye romániai területén 709 magyar és 6 román görög katolikus rítusú egyén lett latin szertartású. A legtöbben Szatmárnémeti II. sz. plébániáján: 253-an, valamint Nagykárolyban 251-en.⁴⁵

1948–1990

A romániai görög katolikus egyház felszámolásának folyamata a Moszkvában megtartott pánortodox kongresszus után kezdődött. A kongresszusról hazatérő ortodox pátriárka, Iustinian, felhívta a híveket: térjenek vissza őseik hitéhez. Néhány nap múlva, 1948. július 19-én az állam megtiltotta, hogy az egyház(ak) külföldi kapcsolatokat tartsanak fenn, a görög katolikus püspökségek számát kettőre csökkentette, megszüntette a Nagybánya székhelyű Máramarosi Görög Katolikus Püspökséget is. Szeptember 18-án a román kormány rendeletileg nyugdíjazott négy görög katolikus püspököt, köztük Alexandru Rusut,⁴⁶ a máramarosi egyházmegye (tehát a szatmári tájak) püspökét is. Minden görög katolikus pap levélben egy nyomtatott nyilatkozatot kapott, felszólították őket, hogy aláírásukkal jelentsék ki visszatérésüket az ortodox egyházba. Az aláírók (országosan 423⁴⁷) közül október 1-jén Kolozsváron (rendőri kísérettel) megjelent 38 pap írta alá a görög katolikus egyház „szabad akaratból, senki által nem kényszerítve” való egyesülését az ortodox egyházzal. A román kormány a romániai görög katolikus egyházat a 358./1948-as számú Törvényerejű Rendelettel megszüntette és hivatalosan beiktatta az ortodox egyházba.⁴⁸

A görög katolikus papság 55%-a nem írta alá az ortodoxiához való csatlakozást, közülük mintegy félezeret bebörtönöztek, sokan különböző munkahelyeken helyezkedtek el, néhányan illegálisan tovább működtek.⁴⁹

A szatmári magyar görög katolikus esperesség vonatkozásában ez gyakorlatilag csak négy év múlva, 1952 decemberének végén következett be. A romániai görög katoli-

45 SCHEFFLER János: *Az erdélyi rítusváltoztatások*. Magyar Szemle, 1942. január.

46 Később bebörtönözték, 1963 május 19-én hunyt el a szamosújvári börtönben.

47 Nem volt köztük sem szatmári, sem magyar.

48 Mindezt tette akkor, amikor az 1948. április 13-án életbe lépett román alkotmány 16.§ szerint: „A Román Népköztársaság minden polgára egyenlő a törvény előtt, függetlenül nemétől, nemzetiségétől, fajiától, vallásától vagy végzettségétől.” A 27.§ pedig [elméletileg] garantálja „a szellemi szabadságot és a szabad vallásgyakorlást.”

49 Tekintélyes mértékű és jól szervezett titkos román görög katolikus egyházi tevékenység volt Kolozsváron, a máramarosi egyházmegyében Nagybányán (és környékén), kisebb mértékű Szatmárnémetiben is. A magyar görög katolikus papok tevékenysége gyakorlatilag szinte kizárólagosan családjuk körére korlátozódott.

kus egyház felszámolásában a kommunista hatalommal együttműködő román ortodox egyház nacionalista vezetőinek figyelmét 1948-ban teljesen kikerülte az a tény, hogy az országban magyar szertartási nyelvű görög katolikusok is léteznek. Ebből eredően a helyén maradt és működött id. Ulicsák Béla esperes, Pallai József és Ulicsák Sándor parókus. (1952 után ők szenvedtek rövidebb-hosszabb bebörtönzést, utána polgári pályán helyezkedtek el.)

A keleti szertartású katolikus egyház hivatalos megszüntetése után a máramarosi püspökséghez tartozó magyar görög katolikusok is (az állam szemszögéből) magyar nyelvű ortodoxokká váltak. (A szatmári esperességet az egyházi szervezetben azonban hivatalosan „rutén esperesség” néven tartották nyilván.)

A magyar szertartási nyelvű parókiákon 1952 után is a helyükön maradtak azok a parókusok, akik aláírták az ortodoxiához való csatlakozást.⁵⁰

AZ ILLEGALITÁS ÉVEI

Az ortodoxiához nem csatlakozott magyar görög katolikus lelkészeket a politikai rendőrség figyelte és zaklatta. Csak otthon miséztek titokban, a szentmiséiken családtagjaikon kívül más hívők nem, vagy csak nagyritkán vettek részt.

Az állami rendelkezéssel felszámolt görög katolikus egyház híveinek egy része (első-sorban falun) megmaradt templomában, a parókián maradt lelkész mellett, ugyanis fel sem fogta a változás lényegét, parókusai „megmagyarázták” a „kényszerhelyzetüket”. Igen jelentős számú görög katolikus (román is) viszont ettől kezdve a római katolikus szentmisékre járt, a szentségekhez is ott járult.

A görög katolikus hívők lelki gondozása miatt viszont a római katolikus lelkészeket zaklatták. Görög katolikust eltemetniük is tilos volt.⁵¹ A fentiek következményeképp a katolikus anyakönyvekbe a megkereszteltak adatait csak nagyon ritkán vezethették be. (A kommunista hatóságoknak az állami ideológiában gyökerező zaklatásait sokszor tetézték az ortodox(szá lett) lelkészek feljelentéseire alapozottak.⁵²)

A rendőrség különösen figyelte az alá nem írt papok személyes kapcsolatát a szatmári római katolikus püspökség papjaival, ugyanis feltételezték (tudták?), hogy a görög katolikus papokat (a románokat is) a katolikus papság miseintenciókka (is) támogatta. A görög katolikusok támogatása miatt támadták és üldözték a római katolikus lelkészeket (Beliczay János, Dr. Dobos János, Gellért Lőrinc, P. Hugolin OFM, Merli Rudolf, Rényi Ferenc, Sípos Ferenc, Szvoboda Ferenc, Tyukodi Mihály). Közülük rendőrségi igazgatási határozattal munkatáborba vitték Beliczay Jánost, börtönbüntetésre ítélték Rényi Ferencet.

50 Marina Mircu (Kökényesd), Pulszky Gyula (Nagypeleske), Varga Tihamér (Sárjközüjlak), Szocska János (Nagykároly), id. Bacsinszky István (Szárzaberek), Lyachovics András (Túrterebes). Ifj. Bacsinszky István aláírt, majd rendezte egyházi helyzetét, de polgári foglalkozást választott.

51 Az ortodoxok jellegzetes magatartásként papjaik nem kifogásolták a katolikus temetést, ha a hívek a temetés díját az ortodox parókián kifizették.

52 Konkrétan ismert, az ortodox papok keze írásában fennmaradt dokumentumok tanúsítják: a római katolikus lelkészeket a hatóságoknál azért jelentették fel, mert „hiveiket” (a görög katolikusokat) a templomban gyóntatták, megáldoztatták.

A magyar görög katolikus parókiákon (az ortodoxiára tértek mellett) ortodox teológiát Nagyváradon románul végzett papok működtek: Gábor István, Harangozó József, Hriczu Ferenc, Kovács Ferenc.

A magyar görög katolikus egyház folyamatos meglétének bizonyossága, hogy a hívek egy része az egyház hivatalos megszüntetése után is magát tudatosan (magyar) görög katolikusnak vallotta. Ennek meggyőző bizonyossága egy 1978-ban végzett nyelvtudományi felmérés, amelynek adataiból kitűnik, hogy a szatmárnémeti esperesi kerülethez tartozó falvakban 2072-en, s más, a máramarosi egyházmegyéhez tartozó egyházközségekben 3039 magyar személy vallotta magát görög katolikusnak (és nem ortodoxnak).⁵³

A román ortodox egyház (már korábban is) azzal vádolta a román görög katolikus papságot, hogy a magyarokkal tart. Ilyen indokkal (is) támadták a római katolikus templomba járó román etnikumú híveket, akik viszont azt vallották/vallják, hogy ők nem magyar, hanem katolikus templomba és szertartásra járnak.

A római katolikus templomban megkeresztelt, később római katolikus hitoktatásban részesült sok görög katolikus gyermek kapcsán [főleg 1990 után] a rítushoz tartozás kérdése (is) felvetődött, ugyanis [görög katolikusok szerint] a görög katolikus szülők gyermeke, ha római szertartás szerint keresztelték is, keleti szertartású marad.

Szatmárnémetiben sok román görög katolikus szülő gyermekének római katolikus (magyar) plébánián történt megkeresztelése nyomán jelentős létszámú román római katolikus nőtt fel. Ők ma a római katolikus egyház román nyelvű közösségét alkotják.

Egyházkormányzatilag és egyházjogilag a katolikus egyházhoz hű papok (és hívők) továbbra is a máramarosi görög katolikus [titokban felszentelt] püspök joghatósága alá tartoztak. A Szentszék az előállott és a katolikus egyház számára várható további üldöztetésre számítva, az egyház működésének biztosítása, az egyházkormányzat folytonosságának megőrzése céljából elrendelte titkos püspökök felszentelését. A máramarosi egyházmegye számára O'Hara pápai nuncius 1949. március 6-án titokban püspökké szentelte Ioan Dragomirt,⁵⁴ akit azonban nemsokára letartóztattak. Kiszabadulása után a püspök titokban működött, 1978-ig 146 görög katolikus papot, halála előtt pedig három püspököt is szentelt.⁵⁵ Szentelésük 1990 után kánonjogi kifogást eredménye-

53 Lovas János akkor gyűjtötte össze a Szamoshat falvainak névanyagát tárgyaló doktori értekezése anyagát, amelynek során az egyes felekezetek névadási szokásait is vizsgálta, ezért rákérdezett az emberek vallási hovatartozására is. Az adatok szerint akkor magyar görög katolikusnak vallotta magát Adorjánban 75, Egriben 97, Kökényesden 75, Lázáriban 274, Mikolában 410, Nagypeleskén 574, Sándorhomokon 339, Sárfaluban 67, Szárazberken 229, Túrterebesen 3 személy. Ugyanakkor a nem magyar szertartási nyelvű egyházközségekben: Amac 59, Apa 27, Aranyosmeggyes 27, Atya 53, Batiz 331, Csengerbagos 109, Dobrácsapáti 65, Géres 38, Hirip 1001, Józsefháza 66, Kaplony 53, Kismajtény 16, Nagykolcs 26, Ombod 77, Óvári 567, Pete 256, Pettyén 92, Pusztadaróc 130, Szamosdara 28, Szamoskóród 19, Szamoskrassó 22, Szatmárgörbéd 18, Szatmárpálfalva 25, Szatmárudivari 274 (Ebben benne van Etény, Berend, Kakszentmárton), Vetés 681. Ugyanekkor a nem magyar szertartási nyelvű egyházközségekben: Amac 59, Apa 27, Aranyosmeggyes 27, Atya 53, Batiz 331, Csengerbagos 109, Dobrácsapáti 65, Géres 38, Hirip 1001, Józsefháza 66, Kaplony 53, Kismajtény 16, Nagykolcs 26, Ombod 77, Óvári 567, Pete 256, Pettyén 92, Pusztadaróc 130, Szamosdara 28, Szamoskóród 19, Szamoskrassó 22, Szatmárgörbéd 18, Szatmárpálfalva 25, Szatmárudivari 274 (Ebben benne van Etény, Berend, Kakszentmárton), Vetés 681.

54 1964-ben szabadult, 1985. április 25-én halt meg.

55 Iustin Pavel, Emil Riti, Octavian Cristian.

zett, ugyanis a többi püspök megkérdése nélkül, és nem a kelet-európai nuncius, Poggi érsek utasítására történt.⁵⁶

Ioan Dragomir püspök három magyar görög katolikus papot is szentelt (sorrendben): Ulicsák Mihály, Ulicsák Sándor, Pallai Béla.

Dragomir püspök halála után a máramarosi görög katolikus egyházmegye törvényes ordináriusa a Fernezelyen élő (és titokban működő) Lucian Mureșan lett. A máramarosi egyházmegye kánonjogi problémái a magyar szertartási nyelvű papságot nem érintették.

1990

A görög katolikus egyház működését 1990-től újból engedélyezték. A Szentszék Lucian Mureșan ordináriust 1990. III. 14-én kinevezte a máramarosi egyházmegye püspökévé.

A romániai görög katolikus egyház hivatalos megnevezésében: Biserica Greco-Catolică Română Unită cu Roma (Rómával egyesült román görög katolikus egyház).⁵⁷ A magyar anyanyelvű görög katolikusok a görög (bizánci rítusú) jelzőt vagy a keleti szertartású megkülönböztető jelzős szerkezetet használják, amely utal a lényegre: a saját (bizánci : keleti) szertartási rend és a kánoni jogok törvénykönyvének megtartására.

A szatmári (az egyházmegyében használatos elnevezéssel: ciszkárpátiai (kárpátaljai) esperesi kerületbe tartozó magyar görög katolikus parókiák visszatérése viszonylag gyorsan és zökkenőmentesen történt meg. A görög katolikus egyházat újból elismerő román kormányintézkedés értelmében az egyházközség temploma visszakerülhet a görög katolikus közösség használatába, ha erről a benne működő ortodox lelkész meg egyezik a görög katolikus lelkésszel, s ha ezt mindkét püspökkel közlik. Ezt a lehetőséget használta fel Szatmárnémeti magyar szertartási nyelvű ortodox parókusa, Riederer Ödön, s az egyházközség híveivel egyetértésben egyházközségét templomával együtt átadta (a titokban felszentelt) Pallai Béla görög katolikus lelkésznek.⁵⁸ A többi egykori magyar nyelvű görög katolikus egyházközség hívei is igen rövid idő alatt kinyilvánították görög katolikus identitásukat, Kökényesd és Nagypeleske parókusa⁵⁹ rendezte egyházi helyzetét, mindketten visszatértek a katolikus egyházba és parókiájukon maradtak. Nem tért át a görög katolikus egyházba Csedreg és Nagykároly parókusa, de mindketten⁶⁰ visszavonultak és parókiájukat átadták, román ortodox parókiára ment Sárköz parókusa,⁶¹ a hívek eltávolították⁶² Túrterebesről az ortodoxnak megmaradt

56 ORBÁN i. m. 242–243.

57 A román görög katolikusok önmaguk megnevezésekor hangsúlyozottan használják mind a román, mind az egyesült / más görög katolikus egyházak által ma már ritkán használt jelzőt. Ezzel is hangsúlyozni akarják, hogy 1923-ban második nemzeti egyházként ismerték el őket.

58 Pallai Béla az egykor itt működött Ulicsák Béla esperes unokája. Riederer Ödön nyugdíjba vonult és külföldre távozott.

59 Harangozó József (Kökényesd), Hriczu Ferenc (Nagypeleske).

60 Kovács Pál (Csedreg), Pál István (Nagykároly). A nagykárolyi parókiát is ideiglenesen Pallai Béla Szatmárnémeti parókus vette át.

61 Stark József

62 Strébli Istvánt bútorostól teherautóra rakták és szülőfalujába szállították.

parókust. Gyakorlatilag tehát az 1990-es év folyamán mindegyik magyar egyházközség hívei hivatalosan visszatértek a katolikus egyházba.

A MAGYAR SZERTARTÁSI NYELVŰ KELETI RÍTUSÚ (GÖRÖG) KATOLIKUSOK JELENE

A szatmári magyar nyelvű görög katolikus parókiák (az elcsatolt nagykarolyit kivéve) a máramarosi görög katolikus püspökség egyházszervezetében működnek, a (hivatalosan ciszkárpáti) esperesi kerület székhelye Csedreg.⁶³ Az egyházmegye püspöke Ion Şişeşteanu.⁶⁴

2001-ben az esperesi kerület minden parókiáján kinevezett plébános működik. Csedreg: Szemák Miklós, Kökényesd: Harangozó József, Lázári: Hriczu Ferenc; Mikola: Kozsán István; [Nagykaroly: Zelicskovics József], Sárközújlak: Kudla György; Szárazberek: Simon Kornél; Szatmárnémeti: Pallai Béla, Túrterebes: Pallai Tamás.

A parókusok utánpótlását azok a magyar anyanyelvű teológusok képezik, akik a 90-es években a nyíregyházi Szent Athanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskolán végeztek, s akiket Lucian Mureşan, illetőleg Ion Şişeşteanu felszentelt (Kozsán István, Szemák Miklós, Kudla György, Simon Kornél, ifj. Pallai Béla), illetőleg a jövőben képezheti a főiskolát most végző három teológus.⁶⁵ Az iskolai hitoktatást segíti a VI. éves teológiai főiskolát elvégzett és hittanár képesítést nyert Pallai Alíz, valamint Szatmárnémetiben a Római Katolikus Hitoktatói Főiskolát elvégző Batfalszki Andrea, Lengyel Imola, Molnár Gabriella.⁶⁶

A hívők lélekszáma pontosan nem állapítható meg, ugyanis az egyházközségek a felszámolásuk után anyakönyvet nem vezettek. Az állami népszámlálások nem kérdezték a lakosság vallását. A papság által valószínűsített mondott számok nem pontosak. Még az 1992-es népszámlálás adatai sem reálisak. Mindezekből következően az általában nem túl jól dokumentált statisztikákat nagy óvatossággal és némi fenntartással kell szemlélünk.

A hívők közössége tíz parókián és a hat filiában jelentősebb lélekszámú, több közösségben szórványban élnek. Az 1992-es (állami) népszámlálás adatai alapján 9101-en vallották magukat magyar görög katolikusnak, ezen kívül Nagykarolyban 1660-an, azokban az egyházközségekben pedig, ahol a szertartási nyelv román 3274-en. Ezek a hívők szórványban élnek, akár oly módon, hogy az adott helységben egyáltalán nincsen görög katolikus parókia, akár oly módon, hogy annak szertartási nyelve román, s emiatt nem tartja a kapcsolatot a helybeli egyházi közösséggel. Közülük sokan a helység római katolikus templomába járnak, viszont házasságkötéskor, temetés esetén esetenként magyar görög katolikus lelkészhez fordulnak.

63 Statisztikai táblázataink szemléltetik az egyes lelkésségek lélekszámának alakulását, utalnak az 1806-os összeírásban feltüntetett szertartási nyelvre is.

64 Lucian Mureşan utóda, miután ot kinevezték az érseki tartomány metropolitájává

65 Sztán Zsolt, Trella Tibor, Vadas Krisztián.

66 Régen minden parókia mellett működött görög katolikus elemi iskola, Szatmárnémetiben 1825-től kettő tanerős, 1860-ban is. 1902 után ezek megszűntek. Ma plébániai és iskolai hitoktatás van Szatmárnémetiben (oktatók: Molnár Gabriella, Pallai Béla, Pallai Tamás), iskolai hitoktatás: Csedreg, Kökényesd, Nagypesleske, Sárközújlak általános iskoláiban. Szatmárnémetiben görög katolikus óvoda (is) működik.

A hívők hivatalos és valós lélekszáma azért sem biztos, mert az egyházközségek nyilvántartásában nem szerepel sok, magát görög katolikusnak tartó, de az egyházi nyilvántartásba magát különféle okokból eddig be nem jegyeztető személy. Ezt tanúsítja például a Szatmárnémetiben az egyházközség folyamatosan növekvő létszáma.⁶⁷

A hívek alacsony létszáma magától értetődően a kemény megpróbáltatásoknak az eredménye.

A hivatalos statisztikák összehasonlításából jól érzékelhető a román érseki tartományban még a XIX. században megszületett, s máig hangoztatott állítás: aki keleti [bizánci] szertartású katolikus, az román.⁶⁸ Csengerbagos, Óvári, Szamosdara, Vetés 1992-es népszámlálási adatai alapján a magyarok száma a római katolikusokkal (+ esetenként a reformátusokkal) egyenlő, a magukat görög katolikusnak vallók (és az 1948 után ortodoxszá lettek, illetőleg leszármazottaik) pedig románok. Ugyanakkor Csengerbagoson a magukat görög katolikusnak vallók száma lényegében egyező azok számával, akik 1978-ban magukat magyar görög katolikusnak vallották.

Óváriban a népszámlálás szerint magyar a 64 római katolikus, tehát román a népszámláláskor magát görög katolikusnak valló 341, holott 1978-ban 567 magyar vallotta magát görög katolikusnak. Hasonló a helyzet Vetésben is, ahol a 132 római katolikus megfelel a 132 magyarnak, következésképp a 213 görög katolikus román, viszont 1978-ban 681 magyar vallotta meg görög katolikus voltát.

Ezekben a falvakban, s szinte mindenütt, ahol a magyar anyanyelvűeket román papok pasztorálták, a liturgiát románul végezték, az egyszerű falusi emberek fejébe sulykolták: ők románok, a görög katolikusok románok. Ennek eredménye esetenként a (tömeges) identitászavar. Kijelentik: ők magyarok, de a vallásuk román görög katolikus. Sokan a politikai helyzethez alkalmazkodva változtatják hovatartozásukat.⁶⁹

A román görög katolikus egyházban az 1990-es változásokat követően Todea érsek (metropolita) volt az, aki állást foglalt a katolikus egyház egyetemes szelleme mellett és elmarasztalta a szűk látókörű nacionalizmust. „Nem gondolkodhatunk egy nemzeti vallás korlátai között, mert akkor leragadunk a múltban. A katolikus vallás felkarolja a nemzeti értékeket, de ugyanakkor a nemzetek fölött is áll.”⁷⁰

A román görög katolikus papságban azonban (a jelek szerint) láthatóan tovább él az évszázados román nacionalizmus.

A máramarosi görög katolikus egyházmegyében is tovább él a román görög katolikus egyházban mindig is hangsúlyozott mélységesen nemzeti jelleg.⁷¹ Ezt tovább befo-

67 Az egyházközségben az eddig nyilvántartott 4360 hívő volt, a folyó évben eddig közel száz, eddig nem nyilvántartott család jelentkezett.

68 1863: Sterc Solutiu.

69 Az 1989 előtti utolsó népszámláláson Szatmárnémetiben megessett példa: A népszámlálást végző megkérdezi, milyen nyelven beszél a következő ház lakója. Megtudja, magyarul. Így köszön, kérdezi az adatokat. Nemzetisége? – Görög katolikus. – Nem a vallását kérdezzük, ilyen rovat nincs is a kérdőívben. (A kérdezett nem érti, és kitarítva görög katolikusnak vallja magát.) – Magyar vagy román? – Román. – A kérdező: Miért nem mondta? Románul folytatja a kérdezést. – A kérdezett: Kérem, tessék magyarul mondani, mert én nem tudok románul. – Most mondta, hogy román. – Kérem, én batizi görög katolikus vagyok. – Nem a vallását kérdeztem, a nemzetiségét. – Tessék románul írni, nehogy baj legyen belőle.

70 Mérleg 1990/2. 122–141.

71 A nagybányai püspök nem szívesen enged/küld el magyar teológust a nyíregyházi teológiára. A magatartás szemléletes példája: az ifj. Pallai Béla diakónussá szentelését Szatmárnémetiben nem a ma-

lyásolja / erősíti az ortodox egyház és a hatalom közötti szövetség, amelynek révén a pátriárka tovább érvényesíti a nemzetállamtól elválaszthatatlan nemzeti egyház státuszának megszerzésére/megtartására törekvést. Ezzel kiváltságos helyzetet teremtenek a nem nemzeti, idegennek tekintett keresztény egyházakhoz képest.

A hivatalos politikában tovább élő szemlélet: az ortodoxia és a románság ősisége és azonossága. Ebben a szemléletben (a propagandában) aztán a görög katolikusok magyarok (vagy velük rokonszenvezők), sohasem (igazi) románok, a görög katolikus egyház (keresztény szempontból ez képtelenség.) kettészakítja a román nemzetet.

LÁSZLÓ BURA

THE HISTORY AND THE PRESENT OF THE BYZANTINE RITE CHRISTIANITY IN SZATMÁR

The study entitled *Hungarian Greek Catholics in Szamoshát (Szatmár county)* deals with the Hungarian-speaking parishes belonging to the Byzantine rite Catholic Church in historical Szatmár and Ugocsa counties, in present day Romania. The knowledge of general relations and the complexity of present day questions makes it necessary to refer to the early connections of Hungarians and Christianity, respectively to the conditions characterising the area in 10-11th centuries, as well as to the revival of Byzantine rite Christianity in the north-east part of the Carpathian Basin. The Greek Catholic parishes of the territory mentioned regarding Church administration belonged to the Greek Catholic Diocese of Munkács (today Mukacevo, in Ukraine) founded in 1660. The borders of the diocese had changed many times, first at the time when the Romanian union took place, later on at the foundation of the Romanian Greek Catholic dioceses of Nagyvárad (today Oradea, in Romania) and Szamosújvár (today Gherla, in Romania). The legal status of the parishes belonging to the diocese of Hajdúdorog since 1912 changed again after the Trianon Treaty, at present they are part of the Romanian Greek Catholic Episcopacy of Sighetu Marmatiei united with Rome. The Romanian Greek Catholic Church administration had always considered as burden the pastoral work of Ruthenian and Hungarian believers on their mother tongue, its still being a problem of present day. The study discusses the ethnic origin of Greek Catholic believers claiming themselves Hungarian, as well as the changes in the language of their services. In 1948 in Romania the Greek Catholic Church was suspended officially. The study throws light upon the life of Hungarian-speaking communities and priests, together with the religious life during the period of underground activity. It also looks upon the revival of the Church after the 1990s and its present day. The work is completed by tables presenting the changes in the status of parishes, their language as well as the numbers of believers belonging to them.

gyar egyházközség templomában végezte, hanem a román görög katolikusok szabadtéren tartott szentmiséje keretében. Pappá szentelését ugyancsak román egyházközségben, Szinerváralján végezte. (A szokással ellentétben nem az egyházközségben, amelyhez tartozott, vagy abban, ahová helyezik.)

Egykor Munkácshoz, ma a máramarosi (*nagyvárad) egyházmegyéhez tartozó görög-katolikus egyházközségek

Helység	Lakosság 1992 <	Magyar	Cigány	Római kat.	1792	G. kat. 1806:	Nyelv	1893	1910	1978	1943	1992
Adorján	536	506		142		70	ruszin	115	109	75		94
Csedreg	1066	679	385	495	152	360	ruszin	446	562			549
Egri	1058	1058		132		57	magyar	162	160	97		90
Kispeleske	275	12		12		18	ruszin magyar	37	23			18
Kökényesd	1560	506		142	341	70	ruszin	115	109	75		94
Lázári	2336	1858		1075	36	267	magyar	328	489	274		387
Magyargombás	497			192		84						84
Mikola	2883	1428	208	637	31	57	magyar	188	502	410		377
Nagykároly II.	25911	14919		9571	900	658	ruszin román magyar		3893			1660
Nagypeleske	809	725		149	342	451	ruszin magyar	690	651	574		464
Sándorhomok	892	779		197	20	43	magyar	115	198	339		222
Sárfalu	316	126		86	82	124	ruszin	121	130	67		181
Sárközújlak	5187	3958		1862		512 764	ruszin ruszin	1174	826 949			1824
Szárazberek	593	590		152	145	150	román ruszin magyar	210	282	229		165
Szatmárnémeti	130854	56463		27211		665 942	magyar magyar	707	6977			4360
Túrterebes	2635	1900	525	2087	414	441	ruszin	682	782	3		372
Túrterebeshegy	273	258		212								20
Érkörtvélyes*					462						938	
Érmihályfalva*					90						1923	
Érselind*											1099	
Gálospetri*											546	

A máramarosi egyházmegyéhez tartozó görög-katolikus egyházközségek

Helység	Lakosság 1992 <	Magyar	Cigány	Róm. kat.	G. kat 1792	G. kat. 1806:	Nyelv	1910	1978	1943	1992
Aranyosmeggyes	2721	131	73	33	699			2505	27		33
Atya	335	250		49	85			140	53		44
Batiz	2263	1211		690		1034	román	626 1047	331		906
Berend	100	75			128			200			1
Csengerbagos	788	195	88	10			román	798	109		108
Dobrácsapáti	315	202				154	román	165	65		17
Halmi	3753	1585	450	687	55			566			108
Hirip	608	216	174			313	román	638	101		22
Józsefháza	1077	449		378 ném.79	466	348	román		66		54
Kismajtény	1226	421			503	666	román	1012	16		126
Kóród	475	244		10		164	román	183	19		25
Nagykolcs	773	282		6				389	26		13
Ombod	999	737	188	43		36	román	87	77		38
Óvári	1512	64		64	143	244	magyar rom/ru	376	567		341
Pálfalva	780	322	384	43		17	román	107	25		79
Pete	312	76		21	291	200	román	275	256		104
Pettyén	629	23		23				204	92		103
Pusztadaróc	1652	1327		473		125	román	159	130		214
Szamosdara	1239	1191		455	45	96	magyar rom/ru	270	28		182
Szamosdob	1165	308	323	11		485	román	1052			60
Szamoskrassó	1205	855		20				475	22		12
Szatmárudvari	4537	1076	299	305	502	771	magyar	1243	274		471
Vetés	1933	132		132	692	846	román	896	681		213

MIKLÓS PÉTER

IVÁNKOVITS JÁNOS ROZSNYÓI PÜSPÖK SZEGEDI ÉVEI

Ivánkovits János a 19. század végén meghatározó alakja Szeged társadalmi és politikai életének. Szegeden született dalmata származású iparos család gyermekeként, középiskolai tanulmányait is itt végezte. Mint pap a belvárosi, majd a rókusi plébánián szolgált. Részt vett a város közéletében: társadalmi szervezetek vezetője, országgyűlési képviselő volt, Mikszáth Kálmán, Tisza Lajos és Munkácsy Mihály barátja. Miniszteri osztálytanácsosi kinevezést, címzetes apátságot és püspökséget nyert. 1896 és 1904 között a rozsnýói egyházmegye püspökeként tevékenykedett. Az alábbiakban családja történetét, valamint szegedi éveit tekintjük át a vonatkozó szakirodalom, a sajtóforrások és a helyi levéltárak dokumentumai alapján.

CSALÁDI HÁTTERE, TANULMÁNYAI

Az Ivánkovits család dalmata (bunjevác) eredetű. A dalmata katolikus vallású, horvát népcsoport.¹ A török hódítás elől telepedtek a Bácskába őshazájukból, a Buna folyó vidékéről (innen a bunjevác elnevezés). A 18–19. századi Szeged történetének formálói voltak az itt élő magyarokkal, németekkel, szerbekkel.² Vallásuk miatt hamar beolvadtak a magyarságba. Heka László monográfiájában,³ valamint Habermann Gusztáv lexikonában⁴ olvashatunk a család jelentősebb tagjairól. Az Ivánkovits régi és gyakori dalmata családnév, alapja az Iván (János) személynév. Már 1693-ban (Elias Ivanco) és 1735-ben (Georgius Ivankovity) föltűnik Szegeden. A família több tagja nyert nemesi címet: Ivánkovits Miksa 1650. június 19-én Nógrád megyében, Ivánkovits Miklós és Antal 1744. április 28-án Bács megyében kapott nemesi kiváltságlevelet.⁵

Az 1800-as évek szegedi katonai összeírásaiban több Ivánkovitsot találunk. A Palánkban laktak, házzal és polgárjoggal bírtak. Iparosként (szűrszabó, üveges, kékfestő) és kereskedőként, majd a 19–20. század fordulójától hivatalnokként, állami alkalma-

1 PÉTER László: *Kik voltak a dalmaták?* In: *Szőregi délutánok*. Bp., 1994. 34–36.

2 HEKA László: *A bunjevácok (dalmaták) Szeged életében*. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* 26. Szerk.: BLAZOVICH LÁSZLÓ. Szeged, 1998. 63–184.

3 HEKA LÁSZLÓ: *A szegedi dalmaták*. Szeged, 2000. (a továbbiakban: HEKA) 89–192.

4 HABERMANN GUSZTÁV: *Személyi adattár a szegedi polgár-családok történetéhez*. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* 19. Szerk.: BLAZOVICH LÁSZLÓ. Szeged, 1992. (a továbbiakban: HABERMANN) 122–123.

5 HEKA 126.

zottként működtek. A rác- és németszabók mellett tevékenykedő magyarszabók céhének 1812-ben Ivánkovits János volt a céhmestere. Az 1827-ben a szabóktól különváló szűrszabók céhének alapítói között találjuk Ivánkovits Jánost és ifj. Ivánkovits Jánost. Az idősebb Ivánkovitsot 1829-ben és 1840-ben céhmesterré választották társai.⁶ A magyarszabók védőszentje Szent Anna és Szent István, a szűrszabók patrónusa az államalapító Szent István király volt. Az Ivánkovits családban – a Ferenc, Károly és János mellett – az István és az Anna keresztnév volt a leggyakoribb. Sokszor találkozunk a Rozália névvel is, a palánki Szent Dömötör-templom melletti kápolnát ugyanis Szent Rozáliának ajánlották. (Ez az egyházi épület ma a Lechner téren áll.)

A család jelentősebb tagjai: Ivánkovits József (1813–1864) városi csöndbiztos, később kereskedő. Ivánkovits Franciska (1831–1871) a gazdag szegedi vaskereskedő Mayer Ferdinánd második felesége, Horváth Mihály történetíró és püspök unokahúga.⁷ Ivánkovits Árpád (1870–1935) jogász, ítélelbíró a szegedi járásbíróság alelnöke. Ivánkovits Sándor (1850–1917) ügyvéd, majd szegedi városi főügyész, 1887 és 1891 között a Szegedi Jogász Egylet titkára.⁸ Nagy szerepe volt a fogadalmi templom (székesegyház) építésének megindításában, 1901-től a Fogadalmi Templomépítő Bizottság elnöke volt.

Külön említést érdemel Ivánkovits Imre (1881–1930) jogász, vasúti tisztviselő. Hivatalnoki tevékenysége mellett műkedvelő író, költő, zeneszerző volt. Ismeretségben állt Adyval, Mórával, Juhász Gyulával. Az 1910-es években többször olvasott föl a Dugonics Társaság estjein. Bihari Józseffel közösen írt háborús témájú színdarabját bemutatta a szegedi színház. 1914-ben *Nosztalgia* címmel verseskötete jelent meg. Sokat publikált a Dani Lajos, majd Úr György szerkesztésében megjelenő Színház és Társaság című lapban, amelyben Juhász Gyula és a pályakezdő József Attila írásai is megjelentek.⁹ Levelezett Ady Endrével: engedélyt kért versei megzenésítéséhez.¹⁰ A költő beleegyezett, s baráti hangvételő válaszlevelet írt neki, amelyet a címzett a Színházi Újság 1919. február 2-i számában közzétett. A Színházi Újságot hosszú időn keresztül egyedül, később Gelléri Andorral közösen szerkesztette. Gyakran szerepelt a társasági folyóiratban Juhász Gyula, Móra Ferenc, Nagy Sándor, Sz. Szigethy Vilmos, Faludi Kálmán. Érdekesség a Színházi Újság 1921 decemberében megjelent, Tinta–Palinta című különszáma. A Szegedi Újságírók Egyesületének Tisza Szállóban tartott estjének „anyaga” olvasható: 33 közismert szegedi tollforgató szellemes írása, humoros verse, karikatúráik mellett. A cím Juhász Gyulától származik. Kitalálásáért 25 szivart kapott író társaitól.¹¹

A népes Ivánkovits család több tagja jelentős szerepet játszott Szeged társadalmi és kulturális életében. Heka László szerint: „Az Ivánkovits család jelentősége a 19. század második felében, valamint a 20. század elején tapasztalható. Szeged város életében e családból a lelkész és hitoktató Ivánkovits János hagyott legmélyebb nyomot.”¹²

6 HILF LÁSZLÓ: *A szegedi iparosság története*. Szeged, 1929. 94. és 107–111.

7 HABERMANN 122–123.

8 KULINYI ZSIGMOND: *Szeged új kora*. Szeged, 1901. (a továbbiakban: KULINYI) 303.

9 *A Színház és Társaságban* megjelent versei a következők. Mértöldkövön: 1920. okt. 10., Elégia: 1920. okt. 24., Egy sírnál: 1920. nov. 21., Az ő öltözője: 1920. dec. 26., Invocatio: 1921. jan. 16., Üzenet: 1921. jan. 30.

10 PÉTER LÁSZLÓ: *Ady nálunk*. Szeged, 1977. 57–58. (A Somogyi-könyvtár kiadványai 21.)

11 Színházi Újság, 1921. dec. 3.

12 HEKA 128.

Ivánkovits János 1846. december 24-én született Szegeden, elsőszülött fiuként, s így ő vitte tovább az atyai nevet. Édesapja Ivánkovits János (1818–1893) üveges mester, édesanyja Mikula Rozália volt. Nagyszülei: Ivánkovits János és Czimeg Rozália. Öt fiatalabb testvére született, három fiú és két lány. Sándor (sz. 1850. november 25.), Oszkár (sz. 1852. december 11.), Kálmán (sz. 1855. szeptember 9.), Terézia (sz. 1857. szeptember 28.) és Ludmilla (sz. 1860. szeptember 16.).¹³

Ivánkovits János középiskolai tanulmányait a szegedi kegyes iskolában végezte 1856 és 1864 között.¹⁴ A piarista főgimnázium nyomtatott értesítőiből tudjuk, hogy az első osztályt kitűnő eredménnyel zárta (nevét csillaggal jelölték).¹⁵ Hetedikes-nyolcadikos korára közepes tanuló lett (a 66 fős osztályból 37.), jól ment neki a hittan, a történelem, a bölcsészet, a francia nyelv, a magyar és a német irodalom, a többi tárgyból elégségest kapott. 1864-ben tette le az érettségit. Az írásbeli vizsgákat július 7–8–9-én, a szóbelieket július 23-tól tartották.¹⁶ Osztálytársai között volt Bérczy Antal (Bérczy Antal főkapitány fia), Vukovics Döme (Vukovics Sándor szegedi szerb ortodox plébános gyermeke), Löw Samu (a tudós szegedi rabbi, Löw Lipót fia), valamint Tóth Mihály, a város későbbi főmérnöke. Amikor másodikos volt, akkor kezdte az iskolát Reizner János, Szeged történetírója. Tanította Csaplár Benedek író, néprajzkutató, Somhegyi Ferenc igazgató, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja és Magyarász Ince, a Bécsi Földtani Társaság levelező tagja.

A középiskola után Temesvárott tanult teológiát.¹⁷ 1868-ban végzett. Kováts Sándor a szeminárium történetét földolgozó könyvében a papnevelde híres növendékeként írt róla.¹⁸ Évfolyamtársa volt egykori szegedi osztálytársa Németh Sándor, a későbbi battonyai plébános (Németh József címzetes püspök és csanádi püspöki helynök öccse). Mivel tanulmányait még a kánoni életkor előtt befejezte, két évig házi nevelőként dolgozott Muray Lajos Tolna megyei földbirtokosnál.

LELKIPÁSZTORI SZOLGÁLATA SZEGEDEN

Ivánkovits Jánost 1870. május 5-én szentelte föl Kalocsán Nehiba János címzetes tinnini püspök. 1871. szeptember 1-jétől Törökbecsén káplánként, később plébánosa, Bizek Károly halála után – 1873. február 2. és június 30. között – adminisztrátorként szolgált.¹⁹ Utóda a csanádi egyházmegye és a Délvidék egyik legnagyobb történeti kutatója, Szentkláray Jenő lett, plébánosi kinevezéssel.²⁰ 1873. július 1-jén került a szeged-belvárosi plébániára segédlelkészi megbízatással. 1877. szeptember 17-től hitokta-

13 A szeged-belvárosi római katolikus plébánia születési anyakönyvei alapján.

14 PÉTER LÁSZLÓ: *Piarista seregszámla*. Szeged, 1996. 7. sz. 4. és 8.

15 A szegedi kegyes tanítórendi nagygyimnázium évkönyve az 1856/57-ik tanévre. Szeged, 1857. 41.

16 A kegyes tanítórendiek vezetése alatt álló Szeged szab. kir. városi nagygyimnázium ifjúságának érdeksorozata. 1862/63. év. (Szeged, 1863.) és 1863/64. év. (Szeged, 1864.)

17 Schematismus cleri dioecesis Csanádiensis pro anno Domini (a továbbiakban: Schem. Csan.) 1865. 144.

18 KOVÁTS SÁNDOR: *A csanádi papnevelde története*. Temesvár, 1908. 466. és 523.

19 Schem. Csan. 1873. 133–134.

20 LOTZ ANTAL: *Történetíró papok Csanád egyházmegyében. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 1992. (a továbbiakban: LOTZ) 268–273.

tó, főreáliskolai hittanár.²¹ Plébánosa a nagy tekintélyű, konzervatív politikai nézeteiről híres Kreminger Antal prépost volt, aki ötven éven keresztül szolgált a Szent Dömötör-templomban.²²

A hittanár Ivánkovits János egyedül nem tudta ellátni a palánki plébániához tartozó iskolákban a hitoktatást. 1884 augusztusában egy másik hittanári állás szervezését javasolta, az összes hittanórák száma ugyanis heti 75 óra volt. Ivánkovits terve szerint az egyik katekéta 24 (a reáliskolában 16, a tanítóképzőben 8), a másik hittanár 27 (a polgári fiúiskolában 7, a polgári leányiskolában 8, az elemi fiúiskolában 12) órát tart. A három segédlelkésznek hetente 24 (az elemi leányiskolában 10, Móravároson 12, Újszegeden 2) óra jut.²³

Az elképzelést Kreminger plébános is támogatta. 1884. augusztus 14-én a következőket írta a püspöknek: „Ivánkovits János helybeli hittanárnak a második hitoktatói állomás szervezésére vonatkozó és hozzám beterjesztett iratát a legmélyebben pártolom; az új állomás szervezését nemcsak indokoltnak, de elodázhatatlanul szükségesnek tartom és kérem a főtisztelendő egyházmegyei hatóságot, hogy ezen ügyben Szeged szab. kir. városhoz átírni kegyeskedjék.”²⁴ Szeged közgyűlése 1885. május 7-én „a belvárosi iskolában még egy hittanári állomás 900 frt fizetéssel való rendszeresítését engedélyezte.”²⁵ A döntésről László Gyula helyettes polgármester 8050/1885. számú levelében értesítette a csanádi egyházmegye vezetését.

Kreminger prépost 1885. november 5-én bekövetkezett halála után Ivánkovits is pályázott a belvárosi plébánosi javadalomra.²⁶ A további jelöltek Oltványi Pál²⁷ és Rózsa Ferenc voltak. Ivánkovits a következő levelet mellékelte pályázatához:

Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság!²⁸

A szeged-belvárosi plébánia elnyerését célzó folyamodványomat tisztelettel idecsatolván, alázattal esedezem, méltóztassék azt a benne foglalt indoklás alapján kegyes pártfogásában részesíteni. Sokoldalú munkásságom, de különösen ez őszön betegségem tartott vissza a synodialis²⁹ vizsgátol, melyre már régebben készültem, de ígérem,

21 1877 és 1885 között volt hittanár, vele egy időben (1878 és 1912 között) tanított zsidó vallást a főreáliskolában a nemzetközi tekintélyű rabbi, Löw Immanuel. PÉTER LÁSZLÓ: *A szegedi főreáliskola, elődei és utódai*. Szeged, 1989. 17. és 57. Szeged művelődéstörténetéből 7.

22 JUHÁSZ KÁLMÁN: *A szeged-palánki plébánia története 1199–1895*. Szeged, 2000. (a továbbiakban: JUHÁSZ) 152.

23 Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár (a továbbiakban: SZCSPL) Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szeged-Belváros, 9. sz.

24 Uo.

25 Csongrád Megyei Levéltár (a továbbiakban: CSML) Szeged város törvényhatósági bizottságának közgyűlési jegyzőkönyvei. (a továbbiakban: Közgy. jkv.) 14. köt. 1885. máj. 7.

26 CSML Közgy. jkv. 14. köt. 1885. febr. 23.

27 Szeged történetében jelentős, mert ő szervezte meg a Miasszonyunkról nevezett Szegény Iskolanővérek rendházának és iskolájának építését, amelynek első igazgatója lett. Életének és alapítványainak történetét KOMOLY PÁL foglalta össze (Szeged, 1998. Kézirat. Somogyi-könyvtár, E 1659.). TAKÓ EDIT: *A könyvtárgyarápító prépost. In memoriam Oltványi Pál*. Szeged, 1999. 1. sz. 33–35.

28 SZCSPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szeged-Belváros, 7. sz.

29 Szinodialis = zsinati. A zsinati vizsga föltétele a plébánosi hivatal, joghatóság (jurisdikció) gyakorlásának.

hogy megválasztásom esetén a május hóra kitűzött határidőben okvetlenül megjelenek vizsgálatot teendő.

Kreminger Antal prépost halála hamarabb következett be, hogysem egyházi jogi szigorlataimat bevégezhettem volna, annak befejezése most már boldogabb időkre marad.

Alázatos kérésemet megnyitván vagyok a Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóságnak Szegeden 1885 évi február hó 25^{én}

alázatos szolgálja

Ivánkovits János

Bonnaz Sándor csanádi püspök 1885. március 1-jén, 684. számmal küldött levelet a kegyúr Szeged város³⁰ törvényhatóságának: „...a folyamodók egyike ellen sem forog fenn törvényes kifogás, Ivánkovits Jánosra nézve azonban azon megjegyzéssel vagyok, hogy habár a hivatalával járó kötelezettségeket mindenkor pontosan teljesítette, a lelkészi hivatal önálló vezetésére előírt lelkészi vagy zsinati vizsgálatokat még nem tette le.”³¹ A szavazást a március 11-i közgyűlésen tartották, s Rózsa Ferenc³² rókusi lelkészt választották meg belvárosi plébánossá.³³

Rózsa Ferencet a csanádi főpásztor ki is nevezte, így azonban a szeged-rókusi lelkészség ürült meg. Bonnaz püspök 787/1885. számú levelében írta: „Az eképpen megüresedett Szt. Rókusi egyház ellátását illetőleg aképp vélem a leghelyesebben intézkedni, hogy Rózsa Ferenc a rókusi egyházat minden helyettesítés kizárásával mindjárt utódjának adhassa át és ez okból addig jelenlegi állásán maradjon.”³⁴ A határidő április 6-án telt le. Mindössze ketten pályáztak: Ivánkovits János szegedi hittanár és Varga Ferenc kisteleki plébános, Szeged első monográfusa.³⁵ Az 1885. április 15-én tartott plébános-választást Ivánkovits nyerte meg.³⁶

Az új lelkész plébániájára május 1-jén költözött be. Hivatalába november 26-án iktatva be Kun László főesperes, makói plébános. Plébánossága alatt a városrész templomát följújítták: a szentélyt kifestetették, s új főoltárt építettek 2500 forintos költséggel. A renoválásra az 1879. évi árvíz miatt volt szükség. Ő vezette be Rókuson a nagybőjti szentbeszédsorozatot.³⁷ Értékes forrás volna lelkészi működéséről a rókusi plébánia Historia Domusa, a könyvet azonban 1949-ben ismeretlen helyre szállították.³⁸

Rókusi plébánosi éveiből mindössze két iratot őriz a szegedi püspöki levéltár. Mindkét levél 1886-ból való, s írójuk panaszkodik bennük a hozzá beosztott káplánok fegyelmezetlen, hanyag, követelőző magatartása miatt. Bukovetz János 1885. szeptember 20. és 1888. március 20. között, Olajos József pedig 1886. február 1. és 1886. október 15.

30 Szeged város kegyúri politikájáról: KISHÁZI-KOVÁCS LÁSZLÓ: *A városi kegyuraság Szegeden 1917–1948*. Bp.–Szeged, 2001. 13–29. (METEM Könyvek 30.)

31 CSML Közgy. jkv. 14. köt. 1885. márc. 11.

32 LOTZ 260–261.

33 Oltványi Pál 28, Ivánkovits János 90, Rózsa Ferenc 125 szavazatot kapott.

34 CSML Közgy. jkv. 14. köt. 1885. ápr. 15.

35 Lotz 260.

36 CSML Közgy. jkv. 14. köt. 1885. ápr. 15. Varga Ferencre 36-an, Ivánkovits Jánosra 202-en szavaztak.

37 JÁSZAI GÉZA: *A szegedi Szent Rókushoz címzett r. kath. plébánia 100 éves története*. Szeged, 1905. (a továbbiakban: JÁSZAI) 127–135.

38 MAGYARKA FERENC: *Az egyházak szervezete*. In: *Szeged története*. 3. köt. 928–929. Szerk.: GAÁL ENDRE

között szolgált segédlelkészként a rókusai plébánián.³⁹ A plébános és a káplánok kapcsolata nem volt jó, s erről Ivánkovits júniusban jelentést tett a Temesvárott székelő Bonnaz Sándor csanádi püspöknek. Tudni akarta, segédlelkészei mennyire tartoznak neki engedelmességgel, s köteles-e ellátásukról gondoskodni.

Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság!⁴⁰

Segédlelkészeimnek a legutóbbi időben tanúsított magukviselte és irányomban való modoruk egy alázatos kérés előadására kényszerít.

Káplánkodásom idején sokkal jobban el voltam foglalva kötelességeimmel, hogysem jogaimat fürkésztem volna; innen van az a reám nézve fölöttébb sajnálatos állapot, hogy most a nagyon tisztelendő segédlelkész urak jogait nem ismerem. Nem ismerem különösen arra nézve, valjon ők vannak-e feljogosítva a házirend, az étkezés idejének meghatározására? valjon csakugyan kevés-e az, ha reggeli, 4–5 tál étel ebéd és 2 féle esztelinnél több nem kerülhet asztalomra? valjon van-e ezért joguk beállítani hozzám és kijelenteni, hogy házamban a „kosztal egyáltalán nem lehetnek meg elégedve”? van-e joguk arra, hogy engem saját asztalomnál ezen dolgok miatt sérteghessenek?

Kérnem kell a főtisztelendő egyházmegyei Hatóságot, kegyeskedjék engem felvilágosítani arról, mit tartozom adni ezen uraknak, vagy esetleg van-e kifogása a főtisztelendő egyházmegyei Hatóságnak az ellen, ha segédlelkészeimnek pénzben adom ki ellátásukat. Ez utóbbira annál is inkább hajlandó vagyok, mert én a segédlelkész urak véleményétől eltérőleg éppen azon nézetben vagyok, hogy tulságos az, ami háztartásomra szükséges és elhatároztam a kiadások redukálását.

Mint hogy pedig az én segédlelkészeimnek ezen fellépése és modora csak ujjabb keletű, de nem egyedül mutatkozó tünet, valószínűleg amely egy és ugyanazon forrásból fakad, nem volt egyéb módom a baj megszüntetésére, mint egyrészt kijelentettem a segédlelkész urak előtt, hogy ha megelégedve nincsenek szabadságukban áll jobb ellátásra törekedni – más állomáson; másrészt pedig fönnebb előadott kérésemet a főtisztelendő egyházmegyei hatóságnak előterjeszteni.

Innen szíves készséggel fogadok el utasítást, de el vagyok határozva, hogy saját asztalomnál magamat és ősz szülőimet sértetni, éretlen emberkéik által nem hagyom.

A szíves felvilágosítást utolag a legmélyebb tisztelettel kérvén, vagyok a

Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóságnak

Szegeden 1886 június 9^{én}

alázatos szolgálja

Ivánkovits János

plébános

Bonnaz püspök 1886. június 13-i, 1377/1886. számú válaszában támogatását ígérte a plébánosnak és elítélte a káplánok viselkedését.⁴¹ Ivánkovits szeptemberben mindkét káplánja elhelyezését kérte, nem tudott ugyanis ellenséges és lekezelő magatartásuk miatt eredményesen együttműködni velük.

39 JÁSZAI 361.

40 SZCSPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szeged-Rókus, 25. sz.

41 Uo.

Szinte szégyenkezve fogok tollat, midőn azt, amit Méltóságos és Főtisztelendő Felszentelt Püspökünk, Németh József⁴³ Úr előtt, Szegeden léte alkalmával kénytelen voltam káplánjaimat illetőleg elpanaszolni, ma írásban, hivatalos alakban kell ismételnem. Szégyenkezem azért, mert magam mint segédlelkész nemcsak huzamos időt töltöttem mind a két állomásomon, de mondhatom a huzamos idő alatt se voltak kellemtelenségeim főnökeimmel. Alig lettem plébánossá, már ismételten kénytelenítettem panaszt emelni és hacsak lehetséges, mind a két káplánom elhelyezését kérelmezni.

Hogy velem szemben minő viselkedést engednek meg ezek az urak – azzal nem törődöm; azt már megszoktam, hogy előzékenységet és tisztességet ne várjak, hiszen látom miveletlen, durva és követelő magukviseletét. De amit a hivatalban részint mulasztások részint cselekedetek által tesznek, az már olyan, hogy hallgatnom nem szabad, nem lehet.

A néppel gorombák s amint véleményük szerint szabálytalan időben jönnek keresztelessel, avatással stb. csak nagy láрма, szidás és az íróasztalnak összevissza való öklözése után végzik azt. Ugy, hogy csaknem naponta kell eziránt panaszokat hallgatnom. Az 1885 évi anyakönyvek másodpéldányinak leírására még február hóban felkértem őket, átadtam a szükségeseket, de azok még máig sincsenek lemásolva. A temetéseknél – ha azonnal nem hozzák a halottat, hanem valamely ok miatt várniok kell, nemcsak türelmetlenek, hanem ott hagyják a halottat, haza jönnek, anélkül, hogy aztán legalább jelentsek nálam; hanem aztán a felereltemen hozzám siető felek kifakadásaihoz kell értesülnöm. Napközben nem tartanak még egy hivatalos órát se, hanem itt hagynak mindent, és elmennek sétálni – vagy hova! Este aztán annál szorgalmasabb látogatói a korcsmának, ahol sokkal biztosabban lehet őket találni, mint itthon.

Még így egyrészt kötelességeikkel nem törődnek, de aztán egyéb tekintetben alig lehet őket kielégíteni, oly követelők. Szólhatnék még más dolgokról, de elég, nagyon elég ennyi!

Olajos állítólag már kérelmezte „hogy itteni kinszenvedéseitől megszabadíttassék”. Kérelmét a magam részéről a leg mélyebben támogatom s nagyon lekötözve érezném magamat, ha Bukovetz úr is részesülhetne a „megszabadulás” kedvezményében.

A folytonos bosszantás már alássa egészségemet s hetek óta orvosi gyógykezelés alatt vagyok, de érzem, hogy gyógyulásomra legkedvezőbb hatású rendelőnyt a főtisztelendő egyházmegyei Hatóság képes egyedül kiállítani.

Szomorú kötelességem teljesítése után alázatos kérésem megújítása mellett vagyok a Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóságnak
Szegeden 1886 szeptember 8^{án}

alázatos szolgálja
Ivánkóvits János
plébános

A levelekben szereplő káplánok életrajzi adatai a következők. Bukovetz János 1854. december 27-én született Vingán. 1878-ban szentelték pappá. Kápláni állomáshelyei Bakóvár, Szőreg, Kiszombor, Battonya és Szeged voltak. Kevepallóson adminisztráto-

42 SZCSPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szeged-Rókus, 26. sz.

ri, Fakerten plébánosi megbízatással tevékenykedett. Az 1919. évi sematizmus említi utoljára, az 1922-ben már nem találkozunk nevével. Az egyik 1920-as püspöki körlevél szerint 1920. június 28-án hunyt el Aradon. Olajos József 1857. február 27-én született Óbébán. A papság szentségét 1880-ban nyerte el. Rengeteg helyen volt (valószínűleg saját hibájából) segédlelkész: Magyarszentmártonban, Németszentpéteren, Csanádpalotán, Újszentannán, Szeged-Rókuson, Csókán, Temesvárott, Nagybecskerekén. Az 1890-es években helyettes plébános volt Lázárföldén és Máslakon. 1911-től élete végéig Pécska plébánosaként működött, de hívei körében ott sem volt népszerű.⁴⁴ Idősebb korára megkomolyodhatott, ugyanis egyre magasabb egyházmegyei méltóságokat viselt. 1912-ben az aradi kerület esperese, majd székesegyházi kanonok lett. Trianon után az egyházmegye Temesvár központú romániai részén maradt.⁴⁵ 1937-ben éneklőkanonok, pápai prelátus, címzetes apát, szentszéki bíró és vizsgáztató. 1937 és 1940 között hunyhatott el.

A fenti két dokumentum adalék a 19. század végi szegedi katolikus papság minden napjainak vizsgálatához, s általuk betekintést nyerünk a lelkészek és a káplánok nem mindig felhőtlen viszonyába, a fiatal papokkal kapcsolatos problémákba. Megtudjuk belőlük, hogy Ivánkovits János gondoskodó türelemmel és nagy felelősségérzettel, igazságossággal vezette a rókusi plébániát.⁴⁶ (A leveleket eredeti helyesírással és központozással adtuk közre.)

Ivánkovits jelentős szerepet vállalt Szeged közéletében. Társadalmi egyesületek tagja és vezetője, több lap, folyóirat állandó szerzője, kerületi esperes és politikus, országgyűlési képviselő volt. Az 1861-ben alakult Szegedi Iparos Ifjak Közművelődési Egyletének elnökeként tevékenykedett 1883-tól.⁴⁷ Szeged város törvényhatósági bizottsága 1883 februárjában határozta el az ipariskola megszervezését. A tantestület 1884. január 12-én alakult meg, igazgatónak Ivánkovits Jánost választották meg. (Az órákat kedden és csütörtökön délután, valamint vasárnap délelőtt tartották. A tanulók fele vidéki volt, többségében németajkú.) Tisztét 1885 márciusáig, rókusi plébánossá választásáig látta el.⁴⁸ 1888. november 1-jétől a szegedi kerület esperese lett. Rózsa Ferenc ugyanis gyakori betegeskedése miatt lemondott esperesi tisztéről, s helyébe a megyés püspök a papság körében népszerű rókusi lelkészt nevezte ki.⁴⁹

Az 1887. június 30-án tartott esperesi kerületi gyűlésen – az akkor még hivatalban lévő – Rózsa Ferenc elnökölt, a jegyzőkönyvet Ivánkovits János vezette. Két javaslatot tett, amelyeket a jelenlévő papok egyhangúlag elfogadtak. Az egyik, hogy a szegedi

43 Németh József (1831–1916) címzetes püspök, csanádi püspöki helynök. 1905 és 1908 között az egyházmegye apostoli adminisztrátora.

44 NAGYHALMÁGYI SÁNDOR: *Magyarpécska múltjából*. [1955.] Pécska, 1999. 96–98.

45 Schematismus cleri dioecesis Timisoaraensis pro anno Domini 1937. 9. és 105.

46 Lelkészsége (1885–1893) alatt rókusi káplánként szolgáltak: Mauró József (1882–1885), Bukovetz János (1885–1888), Autók Dániel (1885–1886), Olajos József (1886), Boldizsár Ferenc (1887–1889), Roósz Mátyás (1888), Várhelyi József (1888–1893), Szeitz Mihály (1889–1891), Bogovich Ferenc (1891), Bezdán József (1891–1892), Latzkovics Ádám (1892–1899).

47 KULINYI 305–306., GAÁL ENDRE: *A szegedi ipari munkásság 1905 előtti szocialista szakmai szervezkedésének néhány kérdése*. Szeged, 1965. 5–6. (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica. Tom. 19.)

48 SZABÓ TIBOR: *A nép- és középfokú oktatás és intézményei*. In: *Szeged története*. 3. köt. Szerk.: GAÁL ENDRE. Szeged, 1991. 967.

49 JUHÁSZ 157–158.

plébániákat — akárcsak a budapestieket — mentesítsék a szegénységi bizonyítvány kiadási kötelezettsége alól. A másik, hogy az egyházi kegy- és nyugdíjak élvezőinek névsorát kapja meg az esperesi hivatal, nehogy haláluk után is folyósítsák számukra az összeget.⁵⁰

Ivánkovits mint szegedi esperes 1892 nyarán támogatta Kovács János szeged-belvárosi hittanár fizetésemelési kérelmét. Kovács 1885 és 1896 között volt hitoktató a városban. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumtól 500, Szeged várostól 600 forintot kapott. Ivánkovits 1892. augusztus 9-én a következőket írta a temesvári püspöki hivatalnak: „Meg kell azonban jegyeznem, hogy tudomásom szerint jelenleg szó van arról, hogy az állam már a következő tanévben átveszi városunktól a felsőbb leányiskolát és így magára vállalja az ott alkalmazott tanítók fizetését. Ekkor Kovács úr két állami intézetben fog tanítani és a hitoktatás újból való rendezése szükséges leendő, mert az állam nem engedheti meg, hogy valaki 28 heti óra tanításával gyötrődjék.”⁵¹ Kovács János kérését azonban a minisztérium 1892 szeptemberében, 36306/1892. szám alatt elutasította, mondván, hogy a többi vidéki városban dolgozó hitoktatók ennél is kevesebb díjazást kapnak.

1891. június 4-én „Őfelsége Ivánkovits János kerületi esperesnek, szeged-rókusi plébánosnak és országgyűlési képviselőnek a Szt. Lambertről nevezett vásárhelyi címzetes apátságot adományozta. A szegedi születésű és itt előkelő állást elfoglaló rókusi plébános ezen újabb kitüntetését örömmel fogadja Szeged társadalma.”⁵² A szegedi papság Rózsa Ferenc belvárosi plébános vezetésével köszöntötte a nemrég kinevezett címzetes apátot.⁵³

POLITIKAI ÉS FŐPAPI SZEREPE

Ivánkovits János az 1887. évi parlamenti választásokon a Szabadelvű Párt színeiben indult. Politikai programját június 5-én vasárnap délután 4 órakor ismertette a szegedi városháza előtt, a Széchenyi téren. „A holnapi programbeszéd a II. kerületi fiatal jelöltünk első nagy próbája lesz. Előre is mondhatjuk, ez a próba kitűnően fog sikerülni. És ez a siker egy nagy lépéssel közelebb viszi őt és pártunkat a teljes győzelem felé.”⁵⁴ A szegedi szabadelvűek jelszava: „Vallásunk: a hazafiság, becsületesség és Szeged város szerete. Hitünk: a győzelem. Jelszavunk: Éljen Tisza Lajos gróf! Éljen Ivánkovits János!”⁵⁵

Beszédében Szeged fejlesztéséről vallott nézeteit fejtette ki: az ország harmadik egyetemét Szegeden kell fölállítani, s fontos a hazai ipar, a kisiparosok támogatása. Az árvíz-kölcsön kamatának 6%-ról 4%-ra való csökkentését szorgalmazta. „Különös gond fordítandó iparunk emelésére, amit ha kell még áldozatokkal is hajlandó leszek pártolni és segíteni, hogy fejlődő iparunk segélyére legyen a gazdaszatnak és a földművelésnek, hogy azt, amit nevelt a hontelek, itthon értékesítse, s a nemzeti vagyonosodásnak

50 SZCSPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szeged-Belváros, 12. sz.

51 SZCSPL Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Szeged-Belváros, 25. sz.

52 *Szegedi Napló* (a továbbiakban: SZN), 1891. jún. 5.

53 SZN, 1891. jún. 9.

54 *Szegedi Híradó* (a továbbiakban: SZH), 1887. jún. 5.

55 Uo.

lehesen eszköze.”⁵⁶ Kampánya során június 10-én és 14-én Alsótanyán járt. Pálffy Ferenc polgármester, Szluha Ágoston főkapitány és Zsótér Andor pártelnök kísérte.⁵⁷ Június 13-án Fölsőtanyára látogatott. Szegedről a Fekete Sas szálló elől indultak, s 25–30 kocsin mintegy 100 tanyai választópolgár jött elé a városba.⁵⁸ Június 16-án a Fölsővárosi Társalkodási Egylet rendezett vacsorát a tiszteletére.

Az 1887. június 17-én tartott képviselői választáson a szegedi II. kerület⁵⁹ (Alsóváros és Rókus) képviselőjévé választották.⁶⁰ 1148 szavazatot kapott, ellenfelére, Herman Ottóra 770 polgár voksolt.⁶¹ Az emigrációban élő Kossuth Lajos méltatlankodott az utolsó magyar polihisztor bukásán és botránynak nevezte, hogy „legzseniálisabb és legmagyarabb tudósunk kimaradt az országgyűlésből.”⁶² Népes csoport látogatta meg az új képviselőt, választói nevében Juhász György köszöntötte. Ivánkovits így szólt a megjelentekhez: „Midőn először volt arról szó, hogy a szabadelvű párt zászlaját az én csekély személyemmel fogják összefűzni, s midőn az állott előttem, hogy Önök, tisztelt polgártársaim az én nevemmel fognak politikai küzdőterre állni, aggodalom fogott el, ha az előttem álló jövő jutott eszembe. Ebben a pillanatban azonban nem érzek aggodalmat. Csak azt érzem, hogy 80 000 magyar embernek egyik képviselője vagyok.”⁶³

Tóth Ede a dualizmus kori szegedi népképviselőtörténetét földolgozó tanulmányában olvashatjuk, az országgyűlésben az 1889. évi költségvetés vitáján – mint választási programjában ígérte – a magyarországi ipar fejlesztésének, támogatásának kérdéseit vizsgálta. Fölhívta a figyelmet az ipari termelés válságára, a külföldi befektetők csökkenő befektetési kedvére és az iparkamarák nehéz helyzetére (nagy terület, sok tag, elégtelen állami támogatás). Hiányolta a közérdekű beruházásokat, útépitéseket. Károsnak tartotta a drága szállítási költségeket, Budapest túlzott központi szerepét és az állam által kedvezményekben részesített (szegedi) fegyencipar nagy piaci jelenlétét. Kifejtette, hogy a segéd munkásoknak nincs, a szakmunkásoknak pedig csak töredékének van jogi képviselete.⁶⁴ Az iparoktatás kapcsán bírálta a tantervet, s a három éves képzés helyett két éves képzést javasolt. Az első évben általános műveltséget, a másodikban szaktárgyi és gyakorlati ismereteket kellene oktatni a tanoncoknak. A statisztikai adatok szerint ugyanis az ipari tanulók 30%-a analfabéta volt, a felső tanfolyamot pedig csak 8%-uk végezte el.⁶⁵ (Lásd: Függelék.)

Mint képviselőt az országgyűlés közoktatásügyi bizottságának tagjává választották.⁶⁶ Parlamenti tevékenysége – Baross Gábor miniszter és Kállay Albert főispán támogatásával – előmozdította a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara megszervezé-

56 SZH, 1887. jún. 7.

57 SZH, 1887. jún. 11. és jún. 15.

58 SZH, 1887. jún. 14.

59 Az I. kerület, Fölsőváros és Palánk képviselőjévé a szintén szabadelvű Tisza Lajost választották. SZN, 1887. jún. 18.

60 TÓTH EDE: *Szeged város népképviselői az országgyűlésben 1860–1918*. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből* 8. Szerk.: BLAZOVICH LÁSZLÓ. Szeged, 1984. (a továbbiakban: TÓTH) 161–166.

61 PÉTER László: *A mi Herman Ottónk*. In: *Szöregi delutánok*. Bp., 1994. 264–281.

62 Uo. 269.

63 SZH, 1887. jún. 18.

64 TÓTH 201–202. és 225–226.

65 Az 1887. évi szeptember hó 26-ra hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. 12. köt. Hiteles kiadás. Bp., 1889. (a továbbiakban: OKN 1887/12) 7–10.

66 *A Pallas nagy lexikona*. 9. köt. Bp., 1895. 758.

sét.⁶⁷ (Lásd: Függelék.) 1890-ben öt új kamarai körzetet szerveztek Szeged, Győr, Besztercebánya, Nagyvárad és Marosvásárhely központokkal. Tóth Ede – Szávay Gyula könyvére⁶⁸ hivatkozva – írta, hogy Ivánkovits az Ipar és Kereskedelmi Minisztérium költségvetésének vitáján a szegedi iparosok számára közvetlen ipartámogatását, önálló szegedi kamarai körzet létrehozását és az iparoktatás fejlesztését követelte. Szerepéről azonban sem Tonelli Sándor monográfiájában,⁶⁹ sem Bátyai Jenő újabban megjelent cikkében nem találunk adatot.⁷⁰

1889-ben a véderővita kapcsán meggyöngült Tisza-kormány ellen mozgalom bontakozott ki Szegeden. 1889. január 28-án az ellenzékiek (függetlenségiek) betörték a szabadelvű Szegedi Híradó szerkesztőségének, valamint a kormánypárti Ivánkovits János képviselő ablakait. A rendőrség többeket őrizetbe vett.⁷¹ Az 1892. január 28-i választáson Ivánkovits János 703 szavazattal alulmaradt a függetlenségi Babó Emil ügyvéd 1798 szavazatával szemben.⁷²

Politikai tevékenységét azonban folytathatta, Ferenc József császár és király 1892. december 9-én a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium katolikus ügyekért felelős osztálytanácsosává nevezte ki.⁷³ A kinevezésről a király személye körüli miniszter, egykori képviselőtársa, gróf Tisza Lajos meleg hangú sürgönyben értesítette.⁷⁴ Esküjét december 14-én tette le Budapesten, s hivatalát 1893. január 1-jén foglalta el.⁷⁵ Osztálytanácsosi hivatala elfoglalása előtt, még 1892 decemberében Vajay István, „a szélsőbal papja” támadást intézett ellene a parlamentben. (Azt állította, hogy erkölcsi magaviselete nem katolikus emberhez méltó.) „Ivánkovits úr pedig vigasztalja magát, hogy nem ő az egyedüli, aki gyanúsítanak és kisebbitenek akkor, amidőn egyházi előléptetésekről vagy kitüntetésekéről van szó.”⁷⁶

Kinevezése alkalmából december 15-én a város társadalmi életének jelentős személyiségei köszöntötték lakását: Pálffy Ferenc polgármester, Rózsa Ferenc belvárosi apátplébános, Pap János piarista szerzetes, Kovács Albert gyógyszerész, iskolaszéki elnök, Ferenczy János tanító, az iparosok képviselőjében Schäffer Márton, Hatzinger Sándor fogházigazgató, valamint a református és a zsidó hitközségek vezetői.⁷⁷ Este a Tisza Szállóban bankettet rendeztek a tiszteletére, amelyen Lázár György helyettes polgármester köszöntötte.⁷⁸ Ivánkovits a város és a haza szeretetére, valamint a szegedi felekezeti béke megővésére buzdította megjelenteket.⁷⁹ Rókusi híveitől december 31-én

67 TÓTH EDE: *A politikai útkeresés a modernizálódó városban 1879–1890.* In: *Szeged története.* 3. köt. Szerk.: GAÁL ENDRE. Szeged, 1991. 716–717.

68 SZÁVAY GYULA: *A magyar kamarai intézmény és a budapesti kamara története 1850–1925.* Bp., 1927.

69 TONELLI SÁNDOR: *A szegedi kereskedelmi és iparkamara ötven éves története 1890–1940.* Szeged, 1940. 18–21.

70 BÁTAYAI JENŐ: *Kamaracentenárium.* Szeged, 1990–91. 12–13. sz. 73–77.

71 SZN, 1889. jan. 29.

72 SZN, 1892. jan. 29.

73 Schem. Csan. 1894. 63.

74 SZN, 1892. dec. 10.

75 SZN, 1892. dec. 15.

76 SZH, 1892. dec. 4.

77 SZN, 1892. dec. 16.

78 KULINYI 340.

79 SZH, 1892. dec. 16.

délután búcsúzott el: „Ivánkovits János, az újonnan kinevezett miniszteri osztálytanácsos holnap du. 5 órakor fog híveitől a rókusai templomban elbúcsúzni.”⁸⁰

1891 októberében az uralkodó a neves egyházi szónok és író Vaszary Kolos panonhalmi főapátot nevezte ki esztergomi érsekké, Magyarország hercegprímásává (méltóságát 1912-es visszavonulásáig töltötte be). Vaszary politikájában – akárcsak Ivánkovits – kompromisszumot keresett a vallásos, konzervatív magyar főpapság, arisztokrácia és a liberális kormányzat között. Az új főpapot Szeged közgyűlése levélben üdvözölte, amelyre az érsek szívélyes hangnemben válaszolt: „Ezen nemes rokonérzelemben látom én zálogát annak, hogy apostoli királyunk intézkedése, mely az egyszerű szerzetest szemelé ki a haza első főpapi székére, honfitársaimra megnyugtatólag hatott, s ugyancsak ebben hiszem és remélem, hogy feltalálhatom az elégséges alapot arra nézve, hogy jövő állásomból folyó egyházi és hazafiúi munkálkodásom közepett a békére s hazánk működésére irányzott komoly törekvéseimben is részükről hasonló rokonszenvvel fogok találkozni.”⁸¹

Ivánkovits plébánosi állásáról 1893. február 12-én mondott le. Szeged város vezetésének címzett levelében így írt: „Ő csász. és ap. kir. Felsege által a m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztériumba osztálytanácsossá neveztetvén ki, szab. kir. Szeged város kegyuraságához tartozó szeged-rókusi egyházi javadalomról ezennel lemondok és felkérem a Tekintetes Tanácsot, méltóztassék a nevezett javadalom betöltésére úgy intézkedni, hogy a f. évi május hó 1-én a törvényes formák és követelmények megtartása mellett átadhassam.

Ez által alkalmat veszek arra is, hogy a Tek. Tanácsnak nem évülő hálámat fejezzem ki azon folytonos jóindulatáért, melyet csekélységem iránt tanúsítani kegyeskedett, és egyszersmind kérem: hozza tudomására városunk tekintetes köztörvényhatósági bizottságának köszönetemet azon bizalomért, mellyel annak idején engem ezen egyházi javadalomra megválasztani kegyeskedett.

Az isteni Gondviselés elszólít ugyan az általam szerény tehetséggel, de mindenkor lelkesedéssel és szeretettel betöltött munkakörtől, de azért a távolban is változatlan hűséggel fogok szülővárosom javára munkálni, ahol és amikor csak erre alkalmam leend. Addig pedig kérem Istent, árássza áldásának bőségét a mi szeretett városunkra és annak minden lakosára.”⁸²

Szeged közgyűlése a város pénzén számára, apáttá való kinevezésekor készítettett főpapi jelvényeket „mint szülővárosa ajándékát örök emlékül” ajánlotta föl. „Ivánkovits János rókusai apátplébános úrnak miniszteri osztálytanácsossá történt kineveztetése folytán a szeged-rókusi plébánia javadalomról történt lemondást a közgyűlés tudomásul veszi, egyben elhatározza, hogy városunk jeles fia kitüntetése alkalmából a törvényhatóság részéről üdvözlöttek, s a város közügyei körül eddig tanúsított munkásságáért köszönet nyilváníttassék.

Végül még a közgyűlés a város tanácsának helyesléssel fogadott 4867/1893. számú javaslatához képest nevezett részére apáttá történt kineveztetése alkalmából a városi pénztár terhére beszerzett apáti díszjelvényt, mint szülővárosa ajándékát örök emlékül, ezennel felajánlja.”⁸³

80 SZH, 1892. dec. 30.

81 CSML Közgy. jkv. 22. köt. 1892. jan. 13.

82 CSML Közgy. jkv. 22. köt. 1893. márc. 22.

83 Uo.

A megürült rókusi plébániára a kegyúr Szeged város 1893. március közepén írta ki a pályázatot.⁸⁴ 1892-ben – akárcsak 1885-ben – ismét egyszerre választottak belvárosi és rókusi plébánost. Az előbbi Rózsa Ferenc halála miatt volt betöltetlen.⁸⁵ Szeged közgyűlése 1893. április 26-án választotta meg az új lelkészeket. Dessewffy Sándor püspök 1164/1893. számú levelében küldte meg a jelöltek névsorát, s kijelentette, kifogása egyikük ellen sincs. A belvárosi plébániára Nagy Pál, Varga Ferenc és ifj. Oltványi Pál, a rókusi lelkészi javadalomra Bokor József, Rózsa József, Mihályffy Gyula, Kálmány Lajos, Jászai Géza és ifj. Oltványi Pál pályáztak. A belvárosi plébános Varga Ferenc lett.⁸⁶

A Rókussal kapcsolatos szavazás bonyolultabb volt. Az első körben a hat jelölt közül „egyik pályázó sem nyerte el a kívánt általános többséget”, ezért második választásra került sor a két legtöbb voksot nyerő személy – Jászai Géza és Bokor József – között.⁸⁷ Szoros küzdelem után végül Jászai Gézát (125 szavazat) választották meg, aki később megírta a plébánia történetét, s belvárosi plébános, címzetes püspök lett.⁸⁸ „A szavazás eredményéhez képest Jászai Géza szeged-belvárosi id. plébános helyettes a 219 szavazatból 125 szavazatot nyervén, ennek megfelelőleg határozatilag kimondatott miként a szeged-rókusi róm. kath. lelkészi javadalomra a város közönsége mint kegyuraság által, a folyamodók közül Jászai Géza szeged-belvárosi id. plébános helyettes jelöltetik ki és muttatatik be a csanádmegyei püspöki hatóságnak.”⁸⁹

Ivánkovits János Wekerle Sándor első miniszterelnöksége alatt, az egyházpolitikai reformok idején képviselte a katolikus érdekeket a kultuszminisztériumban. Érdemei elismeréseként az uralkodó 1895-ben Dulcignó címzetes választott püspökévé (electus episcopus Dulcignoensis) nevezte ki.⁹⁰ Hamarosan tényleges főpásztori kinevezést is nyert. 1896. november 25-én „Ivánkovits Jánost, a kultuszminisztérium osztálytanácsosát a rozsnói püspöki székre ültette a király”.⁹¹ Rómában már november 3-án eldöntötték, hogy a november 30-i konzisztóriumon – természetesen a magyar uralkodó, mint főkegyúr jelölése alapján – betöltik az üres magyar főpapi székeket: a pécsi, a rozsnói és a lugosi püspöki méltóságokat.⁹² A rozsnói egyházmegyével kapcsolatban Ivánkovits János, Fraknói Vilmos, Steiner Fülöp, valamint Széchenyi Imre jáki apát és Fehér Ipoly főapát neve merült föl.⁹³

Az újonnan kinevezett főpapot Szegedről a város vezetősége és régi hívei, személyes ismerősei táviratban köszöntötték.⁹⁴ A püspök Pálffy Ferenc polgármesternek a következő köszönőlevelet küldte. „Szülővárosom hatására részéről nyilvánított megtisztelő

84 A *Szegedi Napló* tudósítója szerint a jelöltek Kálmány Lajos, Varga Ferenc, Jászai Géza, Várhelyi József, Szekrényi Lajos és Rózsa József voltak. SZN, 1892. dec. 17.

85 JUHÁSZ 159.

86 CSML Közgy. jkv. 22. köt. 1893. ápr. 26.

87 Ifj. Oltványi Pál 3, Mihályffy Gyula 4, Rózsa József 13, Kálmány Lajos 29, Bokor József 79, Jászai Géza 101 szavazatot kapott.

88 LOTZ 264–265., MIKLÓS PÉTER: *Meghatározó személyiségek. Arcképek Szeged 19. századi katolikus egyházi életéből*. Szeged, 2000. 1. sz. 4–5.

89 CSML Közgy. jkv. 22. köt. 1893. ápr. 26.

90 Schem. Csan. 1896. 204. és 268.

91 SZN, 1896. nov. 26.

92 SZH, 1896. nov. 20. és nov. 25.

93 SZH, 1896. nov. 26.

94 SZN, 1896. nov. 28.

üdvözlétért fogadja Nagyságod halás köszönetemet. Legyen meggyőződve, hogy minden sorsban a legbensőbb érzélemmel vagyok városunk iránt, melytől engem távolság és idő el nem választanak.”⁹⁵ A Dugonics Társaság, valamint a szegedi esperesség papjai levélben köszöntötték.⁹⁶ Hivatali utódjául a minisztériumban Francsics Norbert győri bencés szerzetes nevezték ki.⁹⁷ Ivánkovits november 28-án tett tisztelgő látogatást Talliani bécsi pápai nunciusnál, aki megnyugtatta, hogy XIII. Leó pápa örömmel erősítette meg püspöki kinevezését.⁹⁸ A hivatali esküt a király kezébe december 7-én Bécsben, Wlassics Gyula kultuszminiszter jelenlétében tette le Demetriu Radu⁹⁹ lugosi görög katolikus püspökkel együtt.¹⁰⁰

A rozsnyói egyházmegyét Mária Terézia alapította 1776-ban, területét az óriási kiterjedésű esztergomi érseki tartományból szakította ki.¹⁰¹ A püspökség tizenkettedik főpásztora Ivánkovits János lett. Leghíresebb elődje a szlovák Scitovszky János (1827–1836), később pécsi püspök, majd 1849-ben – a szabadságharc leverése után – hercegprímás és esztergomi érsek.¹⁰² A századfordulón a rozsnyói püspökség 3 főesperességből, 14 esperesi kerületből, 99 plébániából állt. A Gömör megyei Rózsnyón 1814 óta működött papnevelde. Az egyházmegyében 154 áldozópap élt: 126-an lelkipásztorkodással (83%), 17-en oktatással foglalkoztak (11%), 9-en nyugállományban voltak (6%). Az egyházmegye egy híján száz plébániájából a lakosság nyelve 51-ben magyar (51,5%), 18-ban magyar és szlovák (18,2%), 30-ban szlovák és német (30,3%) volt. A megyés püspök joghatósága alá 182 785 római katolikus és 10 165 görög katolikus (unitus) hívó tartozott.¹⁰³

Ivánkovits elődje Schopper György (1872–1895) volt, aki közismerten az egyházi érdekeket védelmezte az egyházpolitikai változások korában, s ellenezte a polgári anyakönyvezés bevezetését. Az 1892-es választások előtt határozott hangú pásztorlevelet intézett híveihez, amelyben figyelmeztette őket, hogy csak olyan jelöltre szavazzanak, aki nyilvánosan és írásban kötelezi magát a katolikus ügy támogatására.¹⁰⁴ Merész lépését egy Prohászka Ottokár fogalmazta levélben üdvözlölte az esztergomi szeminárium öt tanára.¹⁰⁵ Halála után csaknem két évig állt üresen a püspöki szék, s betöltésekor a minisztérium ügyelt az új főpap kormányhűségére.

A Vasárnapi Újság hasábjain Szűry Dénes köszöntötte Ivánkovits püspököt, összefoglalva életútját. Politikai tevékenységéről így írt: „Az 1887-iki általános választáson

95 SZN, 1896. dec. 1.

96 SZN, 1896. dec. 3. és dec. 5.

97 SZN, 1896. dec. 4.

98 SZN, 1896. nov. 29.

99 A román Demetriu Radu püspök (egyház)politikai nézeteiben szélsőségesen nacionalista irányt képviselt. Az 1918. december 1-jén tartott gyulafehérvári nemzeti gyűlésen ő kezdeményezte Erdély Romániához csatolását.

100 SZN, 1896. dec. 8., PIRIGYI ISTVÁN: *A magyarországi görög katolikusok története*. 2. köt. Nyíregyháza, 1990. 48–49. és 52–53.

101 BORÓVI JÓZSEF: *Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása*. Bp., 2000. 140–209. (METEM Könyvek 25.)

102 RAJCSI PÉTER: A „hazaáruló” Scitovszky. In: *Tanulmányok Pécs történetéből* 8. Szerk.: FONT MÁRTA–VARGA DEZSŐ. Pécs, 2001. 129–134.

103 *Gömör–Kishont vármegye*. Szerk.: BOROVSKY SAMU. Bp., [1903]. (a továbbiakban: BOROVSKY) 410–414.

104 GALÁNTAI JÓZSEF: *Egyház és politika 1890–1918*. Bp., 1960. 56.

105 GERGELY JENŐ: *A politikai katolicizmus Magyarországon 1890–1950*. Bp., 1977. 8–10.

nagy többséggel megválasztották képviselőnek szabadelvű párti programmal a szegedi második kerületben, melyet addig a függetlenségi párt bevehetetlen várának tartottak. A képviselőházban, noha csak néhányszor, iparos-kérdésekben szólalt föl, a kormánykörökkel csakhamar megkedveltette magát.”¹⁰⁶ Rozsnyón örömmel fogadták. A helyi szellemi és közéleti vezetők remélték, hogy az új főpap megtalálja a közös hangot a katolikus és evangélikus szlovák nemzeti mozgalom vezetőivel. „Rozsnyón, hol előkelő rokonsága is van, nagyon örültek a kinevezetésének, s már előre készülnek, hogy mennél ünnepesebben fogadják, mikor majd a jövő évi február végén főpapi széke elfoglalására oda bevonul; egyszersmind nagy reményekkel vannak az iránt is, hogy egyházkormányzói működése mellett hathatósan föl fog lépni az egyházmegyéje északi részén lapangó pánszláv törekvések ellen is.”¹⁰⁷

Ivánkovits Jánost Kalocsán 1897 áprilisában szentelte püspökké Császká György kalocsai érsek, Desseffy Sándor csanádi püspök és Németh József fölszentelt címzetes püspök.¹⁰⁸ Nem 1897 februárjában, hanem csak júniusában vonult be Rozsnyóra, s vette át egyházmegyéje irányítását. Gömör-Kishont vármegye nemessége külön küldöttséggel köszöntötte. Ezt gróf Serényi Béla országgyűlési képviselő javaslatára a május 19-i közgyűlésen határozták el.¹⁰⁹ A megyei monográfiában Komoróczy Miklós foglalta össze röviden Ivánkovits irodalmi és tudományos munkásságát. „Országgyűlési beszédei a Naplóban vannak. Főpásztori körleveleit, melyeket hazafias szellemben ír és ad ki, a püspöki levéltárban őrzik.”¹¹⁰ Ivánkovits János püspöki kinevezését – és így főrendi házi tagságát – az igazolóbizottság 1896. december 1-jén vizsgálta és fogadta el.¹¹¹ (A nyomtatott országgyűlési naplók szerint a főrendi házban nem vállalt tisztséget.)

Püspöki tevékenységét a rozsnyói városi, megyei és püspökségi levéltárak iratai s a helyi kiadású sajtóanyag alapos áttanulmányozása után lehetne megírni. Érdekes adalék lenne Szeged, Rozsnyó és a magyar katolikus egyház századfordulós történetéhez. Megyes püspökként a papnevelés és az egyházi oktatásügy föllendítésével foglalkozott. 1904-ben – egyházmegyéje rossz, zilált anyagi viszonyai miatt – lemondott a rozsnyói püspökségről. A Budapest melletti Alagra költözött, ahol az Országos Vallásalap évjáradékából élt.

IRODALMI TEVÉKENYSÉGE

Ivánkovits János sokat törődött testi erőnlétével, kiválóan beszélt a német és a francia nyelvet. Szépen zongorázott, s műkedvelőként gyakran és ügyesen festett. Foglalkozott környezete politikai és társadalmi életével, elsősorban az iparügy és az okta-

106 *Vasárnapi Újság*, 1896. dec. 6.

107 Uo.

108 JÁSZAI 355. A *Szegedi Napló* már 1896 decemberében beszámolt a püspökké szentelés helyéről, a szertartást végző főpapok személyéről, de a ceremónia időpontját 1897 januárjára tette. Vö. SZN, 1896. dec. 2.

109 BOROVSKY 586.

110 Uo. 382.

111 Az 1896. évi november hó 23-ra hirdetett országgyűlés főrendi házának naplója. 1. köt. Hiteles kiadás. Bp., 1898. 10–11.

tás kérdéseivel.¹¹² Szót kell ejtenünk irodalmi tevékenységéről. Számos kisebb történeti, egyházpolitikai, teológiai, politikai és hitbuzgalmi cikke, írása jelent meg. Gyakori munkatársa volt az Iparügyek című szaklapnak, valamint a Havi Közlönynek. A szegedi ferencesek által kiadott, 700 előfizetővel rendelkező Hitszonóklati Folyóiratban böjti beszédsorozatát adta közre. „Egy egész böjti beszédsorozatot közölt a lapban, emelkedett, meleg hangon szólva a művelt katolikus közönséghez.”¹¹³ 1882 és 1886 közötti öt évfolyamát szerkesztette a Szegedi Képes Naptárnak. Alapító tagja volt a Dugonics Társaságnak, amelynek első estjén, 1892 novemberében „Ivánkovits János apátplébános a társaság vendégeire emelte poharát.”¹¹⁴ Szinnyei József művében találjuk önálló köteteinek felsorolását, valamennyi Szegeden jelent meg:¹¹⁵

1. A róm. kath. egyház szertartásainak és ünnepeinek rövid értelmezése. 1881.
2. Emlékbeszéd Csernák János polg. isk. tanár felett. 1882.
3. A szeged-alsóvárosi Mátyás-templom története. 1883.
4. Imakönyv a középiskolai ifjúság számára. 1884.
5. A kath. egyház történelme. 1884.
6. A szeged-alsóvárosi, Havi B. Asszonyról nevezett fejedelmi templom története. 1884.
7. Ünnepi beszéd a királyhalmi szobor leleplezése alkalmával. 1884.
8. Egyháztörténelem. Három kötet. 1885.
9. Kath. erkölctan. 1888.
10. Felolvasás a szegedi iparosifjúság képző- és segélyegylet negyedszázados ünnepélyén. 1890.
11. Egyházi beszédei. 1891.

Ivánkovits János jó barátságban volt Tisza Lajossal és Mikszáth Kálmánnal, s szerepel Mikszáthnak szegedi emlékeit közreadó egyik írásában. Mindhárman a Szabadelvű Párt országgyűlési képviselői voltak. Ivánkovits valószínűleg a parlamentben került kapcsolatba Mikszáthtal, de ismeretségük eredhetett az író szegedi éveiből, amikor 1878 és 1880 között a Szegedi Napló munkatársa volt. Mikszáth Férfinézőben című cikkében¹¹⁶ emlékezik meg 1891-es szegedi látogatásáról,¹¹⁷ amikor mint Tisza Lajos és Munkácsy Mihály kísérorője érkezett a „paprikák városába.” Szelesi Zoltán dolgozatából tudjuk, hogy Munkácsy híres festményéhez (Honfoglalás, 1893) keresett modelleket az Alföldön. Őket a velük tartó fényképész örököltette meg.¹¹⁸ Így lettek a szegedi tanyavilág pásztoraiból – legalábbis a festményen – honfoglaló vezérek. Az egyik szemérme-

112 JÁSZAI 354–356.

113 KULINYI 438.

114 SZH, 1892. nov. 22.

115 SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. 5. köt. Bp., 1897. 220–222.

116 SZN, 1900. máj. 5.

117 SZN, 1891. okt. 26.

118 SZELESI ZOLTÁN: *Munkácsy Honfoglalása Szegeden. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1964–65*. 1. köt. Szeged, 1966. 206–214.

119 SZELESI ZOLTÁN idézett tanulmányában írta (212.), hogy Munkácsynak különösen tetszett Barna János öreg juhász, róla több fényképet is készített. Nem kizárt, Mikszáth tárcája őt örököltette meg.

sebb öreg pásztort csak csellel lehetett rávenni a fotózásra.¹¹⁹ Erről Mikszáth így tudósított:

„Vagy nyolc-tíz fölvételt csinált a fotografus. Csupa szemenszedett férfialakokról. Egy vén pásztor, aki azóta vezér lett Árpád környezetében, de akkor még a tokányt kavargatta, leginkább tetszett Munkácsynak, de sehogy sem engedve magát levétetni, lesegve a fejét az üst felé makacsul:

- Nincs már neköm szeretőm, ne ízéljenek.

Végre kifogott a pásztoron orvul Ivánkovits János, aki azóta rozsnyói főpásztor lett, de akkor még maga is a tokányt kavargatta az igazi pásztorokkal. Úgy tett a kanálával, mintha a lé habját szórakozottságból a pásztor arcába akarná fröccsenteni, mire az ijedten fölkapta a fejét, és csett, csatt... a momentgép odatereztette az örökkévalóság számára.”¹²⁰

BEFEJEZÉS

Ivánkovits János 1910. március 31-én hunyt el Alagon. A Szegedi Napló közvetlen hangvételű nekrológot közölt róla. „Ivánkovits János fényes karriert futott be egész fiatalon. Gondosan megalapozott jövő előtt állt, s ha ennek egy szerencsétlen eset útját nem szegi, pályáját az ország legmagasabb főpapi méltóságainak egyikén fejezhette volna be. Ez a szerencsétlen eset az volt, hogy a rozsnyói püspökséget rendkívül zilált helyzetben vette át. Ha lett volna benne kellő erély, akkor sem boldogult volna a püspökséggel, annak szorult, elzülött anyagi viszonyai miatt. Így történt az az országszerte nagy feltűnést keltő dolog, hogy rövid idő alatt le kellett mondania a püspökségről.”¹²¹

Ivánkovits püspököt 1910. április 2-án helyezték örök nyugalomra a budapesti Kerepesi úti temetőben, az állam adományozta díszsírhelyen.¹²² Szegeden, a rókusi templomban – amelynek hosszú ideig plébánosa volt – április 7-én reggel 9 órakor Várhelyi József mutatott be szentmisét lelki üdvéért.¹²³

Ivánkovits János a dualizmus kori Szeged katolikus egyházi életének egyik leg meghatározóbb alakja. A magyarságba gyorsan beolvadó délszláv eredetű iparos családban született. Kiterjedt rokonsága nagy szereppel bírt a város gazdasági, társadalmi és kulturális életében. Iskoláit a modern szellemű, tüzes nemzeti érzelmű piaristáknál végezte. Élete első tizennyolc évét szülővárosában töltötte. A temesvári teológiai tanulmányok és a néhány éves káplánkodás után ismét Szegedre került. Először a belvárosi plébánián szolgált segédlelkészként, hitoktatóként és iskolaigazgatóként (átszervezte a hittan szegedi iskolai oktatását és vezette az iparostanulók iskoláját), majd Rókuson mint plébános és kerületi esperes.

Szeged (Alsóváros és Rókus) országgyűlési képviselője volt 1887-től 1892-ig, oktatási és iparfejlesztési koncepcióját 1889 májusában ismertette a parlamentben. Támogatta a szegedi ipar ügyét, szorgalmazta a helyi kereskedelmi és iparkamara szervezését, vezette az iparos ifjak művelődési egyesületét. Felelősségteljesen, megfontoltan

120 Mikszáth szegediekről – szegediek Mikszáthról. Szerk.: APRÓ FERENC. Szeged, 1997. 115.

121 SZN, 1910. ápr. 1.

122 SZN, 1910. ápr. 2.

123 SZN, 1910. ápr. 6.

irányította a rókusai egyházközséget (föľújította a templomot, új oltárképet készítettett) és a szegedi esperességet. Hitbuzgalmi, nevelésügyi és iparügyi írásai jelentek meg. Foglalkozott a katolikus egyház, liturgia és az alsóvárosi templom történetével. 1846 és 1864, valamint 1873 és 1893 között folyamatosan Szegeden lakott. Az egyházpolitikai csatározások éveiben Budapesten, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban volt tisztviselő, s kapcsolatban állt kora szellemi-művészeti elitjével is (barátsága Mikszáth Kálmánnal, Munkácsy Mihállyal).

Ivánkovits János gazdag életpályájának, politikusi és rozsnjóí megyés püspöki szerepének részletes föľtárása, értékelése még várat magára.¹²⁴ E tanulmány széleskörű tevékenységére, s szoros szegedi kötődésére szeretne volna föľhívni a figyelmet. Szeged közéletének ugyanis – bár a város csak 1931-ban lett hivatalosan püspöki székhely – mindig befolyásoló tényezője volt a katolikus egyház, a katolikus papság.

FÜGGELEK

*Ivánkovits János 1889. május 16-án, az országgyűlésen elmondott beszéde*¹²⁵

T. ház! (*Halljuk!*) Midőn a földmívelés-, ipar- és kereskedelmi ministerium költségvetésének tárgyalásánál felszólalok, előre is kijelentem, hogy a költségvetést magát elfogadom. Felszólalásomnak indoka nem az, hogy szavazatomat indokoljam, hanem inkább szándékozom a t. ház és a t. kormány figyelmét hazai iparügyünk némely kérdésére felhívni. (*Halljuk! Halljuk!*) A költségvetés beterjesztése óta végbement változások nem teszik feleslegessé az e tárgyban való felszólalást, mert azok állandó érdekel bírnak, amelyek megoldására, mindnyájunknak a haza érdekében törekednünk kell. Az 1884: XVII. t.-cz.¹²⁶ megalkotása előtt szaktanácskozmányok voltak, amelyekből a javaslat kellőképpen megvitatva és megfontolva került az országgyűlés elé; és innen magyarázható meg az, hogy az országgyűlésnek minden pártja, csaknem minden tagja hozzájárult szavazatával a törvény megalkotásához, mert azt hitte, hogy annak folytán egy oly korszak következik, amelynek folytán az ipar egy hatalmas nemzetgazdasági tényezővé fog izmosodni. És csakugyan az első időben örvendetes lendület mutatkozott az ipar terén. Megkezdett az ipartestületek alakítása, melyekben kezdett kifejlődni a törvényben contemplált autonomia,¹²⁷ élénkült a munkakedv és az 1885-iki kiállítás hazánkban általános lelkesedést keltett. (*Helyeslés.*) Azonban csakhamar megváltoztak a viszonyok, a munkakedv elenyészett és ismét előtérbe léptek a régi panaszok, sőt 1887 tavaszán ismét országos tanácskozáson találjuk hazai iparosainkat, hogy a válság föľött tanácskozzanak, esetleg oly eszközökről gondoskodjanak, melyek a bajokon segíteni képesek.

124 Minisztériumi osztálytanácsosi működésének dokumentumai a Magyar Országos Levéltárban, parlamenti és főrendiházbeli föľszólalási az országgyűlés levéltárában és a nyomtatott jegyzőkönyvekben, naplókban keresendők.

125 OKN 1887/12. 7–10.

126 Az ipartörvény, amely meghatározta az iparosok, gyári munkások, tanoncok és tanonciskolák jogállását, valamint az iparüzés és az ipartestületek szerkezetét. 1884. május 18-án szentesítette az uralkodó.

127 Kontemplált autonomia = tervezett önállóság.

Kívánataikat kérvény alakjában a földművelés-, ipar- és kereskedelmi miniszteriumhoz terjesztették fel, amelyek azonban egynek kivételével elintézetlenül maradtak, azon egy kérelmükre pedig, amely elintéztetett, tagadó választ nyertek. Tudom, hogy nemzetgazdasági érdekekben hozott törvények csak a legkritikább esetben képesek azonnal, rövid idő alatt észrevehető eredményeket létesíteni. Időre van szükség mindenütt, hogy a körülmények kedvezőké fejlődjenek, mennyivel inkább szükségünk van nekünk hosszabb időre, hol a körülmények és viszonyok kedvezőnek egyáltalán nem mondhatók. Évek során folytatott kitartó munkásság, lankadást nem ismerő buzgalom, önfeláldozó tevékenység és az ügyért való lelkesedés és mindennek fölött egy jobb jövőnek erős reménye szükséges a siker kivívásához. Azonban a mindennapi életnek is megvannak a maga követelményei, melyeket egy jobb jövő reményével kielégíteni s elodázní nem lehet, s azért szükségesek oly intézkedések, melyek a jelenben megnyugtatólag hatnak és előkészítik e jövő sikereit.

T. ház! Azon eszközök között, melyek a jelen nyomorának és szükségének enyhítésére alkalmasak s egyszersmind a jövő munkásságát előmozdíthatják, első sorban emlitem az iparnak nyújtandó kedvezményeket.

Készséggel ismerem be, hogy az 1881: XLIV. t.-cz.¹²⁸. nagy és igen jelentékeny előnyöket biztosít az iparnak és mindennek daczára azt látjuk, hogy iparunk nem vett az utóbbi nyolcz év alatt olyan lendületet, amelyet joggal vártunk volna. Igaz ugyan, hogy a budapesti kereskedelmi- és iparkamarának jelentése szerint körülbelül 144 gyár keletkezett, részint mint új gyár, részint a régiek átalakításával. Azonban, ha tekintjük a törvény intencióját,¹²⁹ mely kétségtől az volt, hogy részint új iparágak keletkezzenek a hazában, részint különösen a textilipar előmozdításáért, akkor határozottan kell állítanom, hogy az 1881: XLIV. t.-cz. nem hozta létre azon eredményeket, melyeket kívánunk, követelnünk kell. *(Helyeslés.)* Mert igaz, hogy különösen a textiliparra vonatkozólag a kimutatások szerint mintegy 45 gyár keletkezett, de ezekre nézve megjegyzi ugyancsak a kereskedelmi- és iparkamarai jelentés, hogy ezek között csak három van olyan, mely a gyár nevet megérdemli; s ezek közül is csak kettő, mely az 1881: XLIV. t.-cz. alapján és hatásából keletkezett, egy inkább az 1882. évi vámtarifa következménye lett.

T. ház! Ha ezen sajátos, szembeötlő körülményt mélyebb gondolkodás tárgyává teszem és fürkészem azon okokat, melyek az eredmény kimaradását előidézték, első sorban a következők állanak előttem: *(Halljuk!)*

Először is a jó utak hiánya, a szállítási tarifák magassága, különösen az ipartermékekre vonatkozólag, nemkülönben a kiállítás körül észlelt hiányok.

Ezek oly tényezők, melyek arra kényszerítették a vállalkozókat, hogy iparvállalataikat túlnyomólag a fővárosban, vagy ennek környékén helyezték el. Nem kell bizonyítanom, hogy ez az iparra nézve nem kedvező, részint azért, mert a fővárosban létesített ipartelepek sokkal nagyobb befektetési tőkét igényelnek, mint a vidéken fennálló; másrészt pedig a főváros munkásviszonyai nem kedvezők, vagy legalább nem oly kedvezők a gyáriparra nézve, mint például a Felvidék viszonyai, hol igen sok munkás vár

128 A hazai iparnak nyújtandó állami kedvezményeket szabályozó törvény. Ferenc József 1881. május 30-án erősítette meg.

129 Intencióját = szándékát.

foglalkozásra, kiket állandó foglalkoztatás, biztos kereset által a kivándorlástól is a legbiztosabban vissza lehetne tartani. (*Helyeslés jobbfelől.*)

De, t. ház, vannak még más hibák is, melyek iparunk emelkedésének gátul állottak. Közigazgatásunk bajai, a törvénykezésnek sokat javított, de azért tényleg létező hibái, amellet a belfogyasztásnak csekély mérve, a külföldi piacok elégtelensége. Ezek, ha nem is egészen indokolták, de megfoghatóvá teszik az idegen tőkének vonakodását a magyar gyáripártól. Márpedig, t. ház, az a tény, melyet eltagadni és elvitázni nem lehet, hogy hazai iparunk emelkedésére okvetlenül szükséges tényező volna az, hogy a gyártelepeknek, ipartelepeknek alakítására, szervezésére a külföldi tőkét szintén képesek legyünk megnyerni azon egyszerű okból, mert nálunk ilyenmő tőkék alig léteznek.

Midőn az okokat itt ezekben látjuk, a legközelebb fekvő orvoslás volna természetesen ezen okoknak egyszerűen elhárítása és elenyésztetése, vagyis szükségesek volnának: a jó utak építése, a szállítási tarifák mérséklése, a szállítás körül észlelt hiányok megszüntetése, a közigazgatásnak javítása, a törvénykezésnek olcsóbbá és gyorsabbá tétele, azon kívül a külkereskedelmi piacok megszerzése és különösen a belföldi piacnak meghódítása a hazai ipar számára. (*Helyeslés jobbfelől.*) És, t. ház, ami a külföldi piacokat illeti, erre vonatkozólag bátor vagyok a t. kormánynak figyelmét felhívni a keleti tartományokra, ahol az én véleményem szerint legalább nem történt meg iparunk és kereskedelmünk érdekében annyi, amennyit meg kellett volna kívánni és kérem addig, amíg nem késő, hogy olynemű intézkedések tétessenek, amelyek a hazai iparnak ott állandó piacot teremtenek és nem engedik kifejlődni azon viszonyokat, hogy lassanként ott is azon versennyel találjuk magunkat szemben, amelyet itthon, saját hazánkban leküzdeni képesek alig vagyunk. (*Helyeslés.*)

Erre nézve szükséges, t. ház, a kereskedelmi- és iparviszonyok állandó figyelemmel kísérése s erre nézve egyik leghatalmasabb tényezők az országban a kereskedelmi- és iparkamarák.

T. ház! Az 1868: VI. t.-cz.¹³⁰ megalkotása óta az országgyűlés a kereskedelmi- és iparkamarák kérdésével egyáltalán nem foglalkozott. Az ország területén létező tizen-négy kamara közül a magyar kormány kettőt állított csak fel, a többi az ötvenes évek maradéka. 21 év óta áll tehát változatlanul a kamarai intézmény, nem mintha a fejlődött és pedig előnyösen fejlődött ipari és kereskedelmi viszonyok nem tették volna szükségessé a kamarák korszerű átalakítását és fejlődését. Ezen idő alatt nagyon természetesen a kamarák tekintélye hanyatlásnak indult annál is inkább, mivel a kereskedelmi és ipari szakkérdésekben a kamarák véleménye csak a legritkább esetben kéretett ki, s amennyiben a kamarák saját jószántukból jelentéseikben ezen véleményüket nyilvánították, azok figyelmen kívül maradtak. Azért szükséges, t. ház, hogy a kamarai intézmény a mai kereskedelmi és ipari viszonyoknak megfelelőleg átalakíttassék. De addig is, amíg e tekintetben gyökeres orvoslás fogna történni, szükségesnek tartom a kamarák számának szaporítását, mert, t. ház, hogy csak egy példát hozzak fel, itt van a legtekintélyesebb, a budapesti kereskedelmi- és iparkamara, amelynek joghatósága jelenleg kiterjed kilencz megyére, a fővárosra, öt szabad királyi városra és három törvényhatósági joggal felruházott városra, vagyis 42 245 négyzetkilométerre, mely területnek lakossága meghaladja a hárommilliót. Anélkül, hogy ezen kiváló kamara

130 A kereskedelmi és iparkamarák szervezéséről, szervezeti fölépítéséről, tagjairól, vezetőiről és feladatköréről rendelkező törvény. 1868. április 30-án hagyta jóvá az uralkodó.

tekintélyét sérteni akarnám, mégis kénytelen vagyok kijelenteni azt, hogy a terület ezen nagysága éppen nem lehet működésének előnyére, sőt talán ezen területnagyság gátolja az eredményesebb és teljesebb munkásság kifejtését. (*Igaz! Úgy van! Jobbfelől.*)

Ami a belföldi piacnak megszerzését illeti, t. ház, örömmel konstatalem,¹³¹ hogy a t. kormány a hazai ipar pártolásában jó példával megy elől, mert hiszen az egyes ministeriumok, amennyire csak tőlük telik, szükségleteiket a hazai ipar által szeretik kielégíteni. És ha, ami fölött nem kétkedem, ez az irány tovább is következetesen folytatva lesz, akkor a belföldi piacok megszerzésében és meghódításában az első lépések egyike megtörténik. Azonban, t. ház, itt is leplezetlenül kell egy tekintetben aggodalmamat kifejeznem, mert kétségkívül nem került el a t. ház figyelmét iparosaink azon állandó törekvése, buzgólkodása, melyet a hadsereg részére eszközzendő szállítások kérdésében tanúsít; és tény az is, hogy az utóbbi időben a közös hadügyi kormány részéről bizonyos előzékenységgel találkoztunk. Azonban ha mérlegelem egyfelől azon roppant áldozatokat, melyeket hazánk a hadsereg fenntartására hoz, másfelől az elért és kivívott eredményeket, határozottan azon conclusiora¹³² kell jutnom, hogy az eredmény nem megfelelő. Bármilyen legyen ezen eredménytelenségnek oka, akár az, hogy iparosaink nem kellőleg léptek ez irányban actioba, akár az, hogy nem voltak képesek kellő biztosítékokat nyújtani a vállalkozásra vonatkozólag, egy dolog mégis bizonyos: az, hogy a kormány támogatása nélkül a kívánalmaknak megfelelő sikert elérni képesek nem leszünk és azért kérem a t. kormányt, méltóztassék figyelmét arra fordítani, hogy iparosaink a hadsereg részére eszközzendő szállításoknál, (*Élénk helyeslés jobbfelől.*) amennyiben ez a hadsereg készülttségének, felszerelésének és egyéb érdekeinek szemmel tartása mellett lehetséges, a hazai iparnak oly rész biztosíttassék, amely a hazánk által e célra hozott áldozatoknak megfelel és így legalább azon milliók közvetve a hazai ipar emelkedésének legyenek eszközévé. (*Élénk helyeslés jobbfelől.*)

A második elodázhatatlan kérdés, amelyre nézve ki kell terjeszkednem és kérnem a t. ház szíves figyelmét, azon kérdés, hogy iparosainknak műveltségi és értelmiségi, illetőleg készültégi színvonalát emelni kell. Nem zárkozhatom el azon sajátos tünetmény elől, hogy társadalmunk a munka, az ipar tisztos pályája iránt nem mutatja azon kellő tiszteletet, amelyet az minden tekintetben megérdemel (*Helyeslés a jobboldalon.*) és innen van az, hogy az iparos pályára oly csekély műveltségű és előkészültsgű gyermekek adatnak, hogy ha ezektől később, hacsak kiképzésükre a legnagyobb gond nem fog fordíttatni, a hazai ipar fejlődését hiába várjuk. (*Úgy van! Jobbfelől.*) Történt ugyan e tekintetben egy lépés az iparostanulók iskolájának felállítása által, azonban e tekintetben is azt állíthatom, hogy iparviszonyainknak és a követelményeknek ezen intézmény nem felel meg. Igaz, sajátos viszonyok vannak itt, t. ház, amelyeket nem szabad szem elől tévesztetni, de tény, hogy az iparostanulók iskoláinál kénytelenek vagyunk úgynevezett előkészületi tanfolyamokat fenntartani, ahol az iparos tanulóknak egy része, mégpedig tudomásom szerint mintegy 30%-a írni és olvasni tanul. A felső tanfolyamok sincsenek az iparviszonyoknak és követelményeknek megfelelőleg, kellőleg szervezve, mert tulajdonképp csak a harmadik évfolyamban fordulnak elő oly tantárgyak, amelyek közvetlenül magára az iparra vonatkoznak. Így ha egyrésről látjuk az iparos tanulók csekély előkészültsgét, másrésről ha tudjuk, hogy a tanoncz-

131 Konstatálem = állapítom meg.

132 Konklúzióra = végkövetkeztetésre.

viszony rendszeren csak három évig tart, világos előttünk, t. ház, hogy harmadik tanfolyamban, vagyis az ipari szakképzés jótéteményében az iparos tanulóknak csak legcsekélyebb része részesül, amit a statisztikai adatok is tanúsítanak, amelyek szerint a harmadik tanfolyamba az iparos tanulóknak körülbelül 8%-a kerül fel. Ha az 1868: XXXVIII. t.-cz¹³³. pontosan, lelkiismeretesen és szigorúan végrehajtatik, ha az 1884: XVII. t.-cziknek különösen 60. §-át¹³⁴ mindenki betartaná, akkor az úgynevezett előkészületi tanfolyamok egyszerűen mellőzhetők volnának, mert az iparos tanulók iskolájának nem lehet célja és feladata, hogy a népiskolák hiányait pótolja, nem lehet célja és feladata, hogy az iparos tanulók oktatásának címén tulajdonképpen a népnevelés hiányait orvosolják, az egészen más keretbe tartozik. És ha ez, t. ház, betartatnék, akkor a felső tanfolyamok is egészen más alapon volnának szervezhetők.

Lehetne például az első évfolyamot az általános művelődési ismeretek elsajátítására fordítani, a másik két év szakcsoportokra osztva, az egyes iparágaknak megfelelőleg kellene, hogy szervezve legyen. Tudom én azt, t. ház, nagyon jól, hogy az iskola magában véve nem terjeszti az ipart, csakis az a célja tehát, amit ezen iskolától kétségen kívül meg kell kívánni, hogy az ipar fejlődésére jótékony befolyást gyakoroljon és kiváló gondot fordítani az egyes vidékeken elterjedt iparágakra, úgy hogy a tanonciskolák ezeknek megfelelőleg alakíttatnának át, különös tekintettel a háziiparra; s ezért kell az iparfelügyelői állásra kiváló súlyt fektetni, mert ezeknek nem lehet az a célja, hogy csak beutazzák az ország egyes vidékeit és tanonciskolák felállítását szorgalmazzák, hanem kell, hogy az egyes vidékek iparát kellően tanulmányozzák, s az ottani iparviszonyokról illetékes helyen jelentést tegyenek. *(Helyelés! Úgy van! Jobbfelől.)*

Az 1884: XVII. törvényczikk 142. §-a¹³⁵ világos szavakkal mondja, hogy a munkások és segédek segélyezési ügyei külön törvényben lesznek szabályozva. Amily megnyugvással fogadtam a legközelebbi múltban azt, hogy a munkások segélyezése és bal-eset elleni biztosítása kérdésében szaktanácskozmányok tartattak, éppúgy meglepett az a körülmény, hogy a képesítéshez kötött ipartestületekhez tartozó segédek segélyezése ügyében még eddig semmi sem történt. A képesítéshez kötött iparágak segédei egészen magukra hagyatva, külön címen fennálló segélyegyletekkel iparkodtak magukon segíteni, de ez nem bír kötelező erővel, s így elemi csapások idején egészen elhagyatva állanak és állottak, és nem ritkán a legnagyobb nyomornak vannak kitéve; már pedig az ínség és nyomor a legrosszabb tanácsadó. Azért tisztelettel kérem a kormányt, hogy ezen kérdés megoldására mentül előbb méltóztassék gondját kiterjeszteni.

Nem akarom nagyon sokáig igénybe venni a t. ház türelmét. *(Halljuk! Halljuk!)* Még csak egy pár, véleményem szerint igen fontos kérdést vagyok kénytelen megemlíteni. Az egyik kérdés az iparosok hitelviszonyainak javítása. Midőn a társadalmi viszonyok olyanok, hogy az iparos az ő csekély forgalmi tőkéje mellett arra van kényszerítve, hogy kihitelezzen, ha csak azt nem akarja, hogy a nagy verseny közepette elmaradjon és midőn a megélhetés és polgári köteleességek teljesítésének egyik feltétele az iparosra nézve a munkafolytonosság, az iparos, midőn forgótőkéje a hitelezések által már kötött tő-

133 Az Eötvös József nevéhez fűződő népiskolai és közoktatási törvény. 1868. december 5-én szentesítette a király.

134 Kimondta, hogy nem vehető föl tanoncnak tizenkét év alatti gyermek. Tanácsi engedéllyel ugyan lehetséges, de tizenkét éves koráig akkor is köteles iskolába járni.

135 A munkások és segédek segélyezési problémájának megoldására egy későbbi, külön törvényt ígért.

kévé vált, arra van utalva, hogy maga is hitelt keressen. Ezen hitelt kétféleképpen veheti igénybe, tudniillik, hogy vagy a nyersanyagot veszi hitelbe és ennél fogva drágábban, ami azt okozza, hogy munkájának eredménye csökken, vagy pedig készpénz kölcsönt vesz, amely nemcsak rövid lejáratú, de amely a kamatokon kívül még azon nehézséghez van kötve, hogy jótállókra van szüksége és kötelezettségeinek csak akkor felül lehet meg, ha számításban vett követelése a rendes időben befolyik. Amint ez a tényező elmarad, akkor az iparos vergődhetik ugyan, előbb-utóbb el kell pusztulnia. És a tények ezt elég szomorúan illusztrálják.¹³⁶ Némely ipartestület úgy iparkodott ezen hiányokon és bajokon segíteni, hogy kebelében úgynevezett nyersanyagbeszerzési osztályt állítottak fel, másutt pedig hitelszövetkezetek alapítottak. De midőn azt tapasztaljuk, hogy az országnak nagyobb és jelentékenyebb városaiban sem alakultak még meg az ipartestületek; midőn azt tapasztaljuk, hogy a létezők legnagyobb részében nincs meg vagy az erkölcsi, vagy az anyagi erő arra, hogy nyersanyagbeszerzési osztályt állítsanak; midőn azt tapasztaljuk, hogy a szövetkezetek a hitelviszonyokat nem képesek kielégíteni, vagy pedig a takarékpénztári és bankszerű üzletekkel foglalkoznak s azt a csekély tőkét is elvonják tulajdonképpeni hivatásától: akkor valóban elérkezettnek tartom az időt arra nézve, hogy a t. kormány figyelmét felhívjam, hogy ezen nagy és égető bajon segítsen. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Még csak egyet vagyok bátor megemlíteni, t. ház és ez, a sokat vitatott, sokat gáncsolt, de azért igen szép virágzásnak örvendő fegyenczipar kérdése. *(Halljuk! Halljuk!)*

T. ház! Midőn az államháztartás terhei napról-napra súlyosodó terheket rónak az egyes állampolgárok vállaira és ezek közt természetesen az iparosokra is; midőn a megélhetés viszonyai napról-napra súlyosabbak, akkor kértem, vajon megengedhető-e az, hogy a fegyenczipar az ő iparcikkeivel megjelenjen a versenyen és nem mint egyenrangú, hanem mint sok tekintetben kedvezményezett tényező rontsa a kisipar helyzetét. Az egész ország fegyházairól ugyan nem állanak rendelkezésemre statisztikai adatok, azonban a szegedi fegyház múlt évi kimutatása rendelkezésemre áll. Eszerint a múlt év lefolyása alatt a szegedi fegyházban volt 169 221 munkanap, melynek tiszta eredménye, vagyis tiszta haszna 6 676 forint és néhány krajczár. Rabipari vagyon a múlt év végén 12 586 forintot tett ki. Habár ezen számok magukban véve nem éppen jelentékenyek, de mégis következtetést engednek tennünk arra nézve, hogy az egész országban levő fegyházak általános forgalma igen jelentékeny lehet és ez a kisiparnak nagy és nevezetes concurrentiát¹³⁷ csinál. Nagyon súlyosítja a versenyt e tekintetben azon körülmény, hogy a fegyházak ipartermékei 15–20%-kal, egyes szakmákban 40%-kal olcsóbbak, mint ahogy azt a kisiparosok képesek előállítani – és ezért tisztelettel kérem az igazságügyi miniszter urat, fegyenczipar korlátozására nézve lehetőleg intézkedni meggyeskedjék. *(Helyeslés a jobboldalon.)*

Mielőtt befejezném felszólalásomat kénytelen vagyok még a társadalomról is megemlíkezni. *(Halljuk! Halljuk!)*

Szánalmat keltő sokféleségben pusztítják a nemzet vagyonát azon, több mint kétes existenciák,¹³⁸ kik a társadalom ferde nevelési iránya, nem ritkán pedig az eltévesztett életpálya-választásnak áldozatai. A túlnevelésre való törekvés egyrészt, midőn saját tár-

136 Illusztrálják = szemléltetik, mutatják.

137 Konkurenciát = versenyhelyzetet.

138 Egzisztenciák = egyének.

sadalmi állásával senki sincs megelégedve és gyermekeit még akkor is erőszakolja tudományos pályára midőn azoknak arra semmi tehetségük nincs: ezek abnormis¹³⁹ helyzetet teremtenek. És, t. ház, ha társadalmi úton nem lehet minálunk magát a társadalmat ezen ferde, elavult nézetektől eltávolítanunk és eltérítenünk, akkor a kormányra vár azon – megengedem – nagy és fárasztó feladat, hogy társadalmat ezen irány megváltoztatására kényszerítse.

Intézményeink javításával e tekintetben igen sokat tehetünk. Egyrészt válogatást nem ismerő, de igazságos szigorúsággal mindenkit távol kell tartanunk és le kell szorítanunk azon térről, amelyen, mint inproductiv¹⁴⁰ erők, csak a fogyasztók számát szaporítanák, másrészt azonban mindenkit biztosítanunk kell arról, hogy a munkásságnak és tehetségeinek megfelelő téren a nepotismus¹⁴¹ és protectio ellenében boldoguljon. *(Élénk helyeslés jobbfelől.)*

Gondos neveléssel kell előkészítenünk a jövő nemzedéket arra, hogy munkában nemes, emberhez illő hivatást találjon és ne csak fejlessze és előbbre vigye azon irányt, amelyet elérendő céljának tarunk szemeink előtt, tudniillik a nemzeti gazdagodásnak, nemzeti fejlődésnek és erőkifejtésnek irányát, mely azonban a jelenleg fennforgó viszonyok közt nagyon messze ragyogó cél előttünk, amelynek eléréséről sajátos viszonyaink közt legalább egyelőre le kell mondanunk. *(Élénk helyeslés jobbfelől. Számos képviselő üdvözlö a szónokot.)*

PÉTER MIKLÓS

JÁNOS IVÁNKOVITS, BISHOP OF ROZSNYÓ (ROZNAVA), IN SZEGED

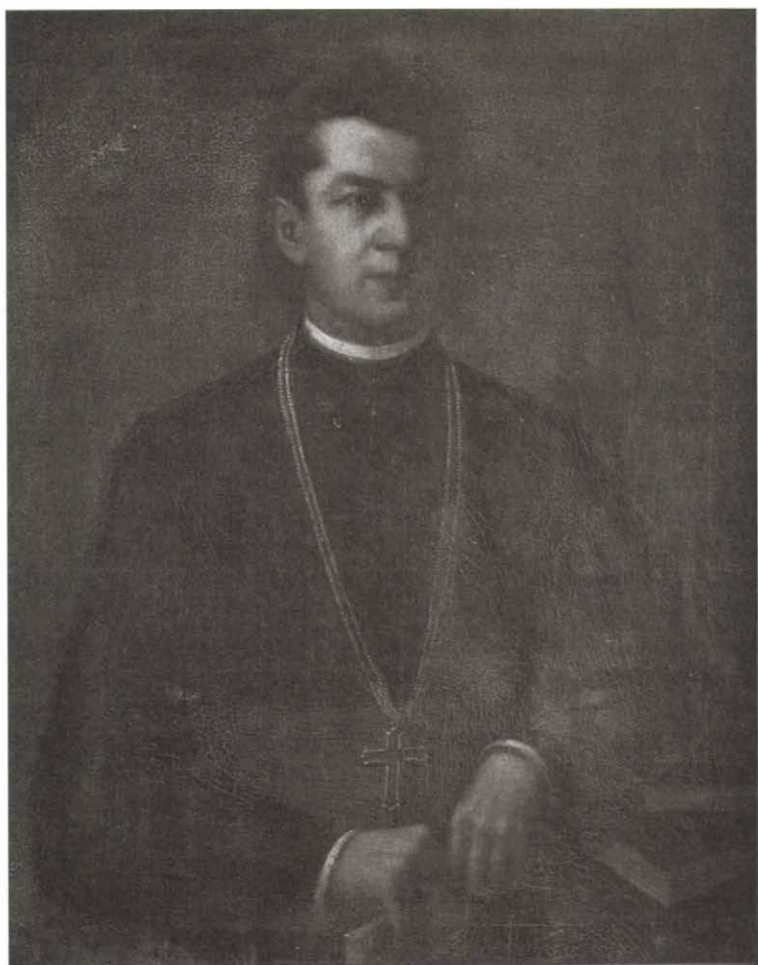
János Ivánkovits was one of the most remarkable characters in Catholic ecclesiastical life of Szeged in the dualistic era (the period of the Dual - Austro-Hungarian - Monarchy, 1867-1918). He was born in a craftsman's family of Southern Slav origin. His wide circle of relatives had great influence in the economic, social and cultural life of the city. He was educated at the schools of the Piarist order characterised by strong national feeling and modern intellectuality. He spent his life in his home town until the age of 18. After finishing his theological studies and a few years of chaplainry he returned to Szeged. At first he served as an assistant minister, teacher of religion and headmaster. He reorganized the teaching of religion in the schools of Szeged and led the vocational school. Then he served in Rókus (district of Szeged) as a vicar and dean of the district.

He worked as the member for Szeged (Lowertown and Rókus) between 1887-1892. He introduced his conception about education and industrialization in Parliament in May 1889. He supported the industry of Szeged, encouraged the foundation of the chamber of industry and commerce in Szeged and led the cultural society of young tradesmen. He led the parish of Rókus together with the deanery of Szeged with responsibility and prudently. He had the church of Rókus renovated as well as a new altar-picture painted. He published articles on education, industry and religion. He studied the history of the Roman Catholic Church and its liturgy, as well as that of the church of Szeged Lowertown. He stayed in Szeged between 1846-64 and 1873-93. In the years of ecclesiastical political debates he was an office-holder in Budapest at the Ministry of Church and Education. He had good relations with representatives of contemporary intellectual and artistic elite. (He had friendly relations with Kálmán Mikszáth and Mihály Munkácsy.) The study throws light upon his wide range of activities and his close ties to the city of Szeged. Catholic Church and clergy has always been an influential constituent in the public life of Szeged.

139 Abnormis = rendellenes.

140 Improductív = nem termelő.

141 Nepotizmus = rokonok, családtagok felé irányuló protekció.

Ivánkovits János

GLÜCK JENŐ

ÖRMÉNYORSZÁG KERESZTÉNYSÉGE KELET ÉS NYUGAT KÖZÖTT

II. János Pál pápa látogatása Örményországban felhívta a figyelmet a világ első keresztény államára, amely közel két évezred óta tántoríthatatlanul ragaszkodik hitéhez. Mi több, az örmény keresztény egyház a nemzeti azonosság döntő tényezőjévé vált, függetlenül attól, hogy a katolikus tanítás vonalán halad, vagy más utat választ. A súlyos megpróbáltatások közepette, amelyek az örmény népre szakadtak történelme folyamán, odavezettek, hogy sajátos egyházi berendezkedése jelen legyen valamennyi lakott földrészen. Maga az Örmény Köztársaság ma már egykori hazájuk tizedrészét birtokolja, s azt is léteért és függetlenségéért vívott véres évszázados küzdelmei után.

A monda szerint az örmény nép ősatya Hajk, Noé fia.¹ Az első forrás, amely neve-síti az örményeket, a Krisztus előtti 521-ből származik. A Behistunban található szik-lafelirat Dáriusz perzsa sah győzelmét ünnepli, aki kiterjesztette hatalmát az illető vidékre.²

A későbbiekben létrejött örmény királyság a Kaspi-tengertől a Földközi tengerig terjedt és Tigrames királysága idején élte fénykorát (95–55 i.e.).

A kereszténység első nyomai Örményországban az apostoli időkből származnak. Itt tevékenykedett Bertalan és Judás Tádé apostol, akik vértanúhalált is szenvedtek. Kis keresztény közösségek túlélték a perzsák, rómaiak, sőt az Arsakidék örmény uralkodó-család üldözéseit, ez utóbbiak 53–428 között uralkodtak.³

Az örmény kereszténység megerősödésének döntő szakaszát jelenti Világosító Szent Gergely (260–326) tevékenysége. Történelmi tény, hogy a harmadik század Örményországának helyzetét beárnyékolta a kettészakadt uralkodó osztályban kirob-bant áldatlan harc azon kérdés eldöntésére, hogy az ország római, vagy perzsa irányza-tot válasszon. E harcok közepette gyilkolták meg Khosroes királyt. A gyilkos fia mene-külésre kényszerült és a római uralom alatt álló Cezareában talált menedéket. A város Cappadociához tartozott, ahol a kereszténység már mélyebb gyökeret vert.⁴ Az ifjú Ger-gely keresztvíz alá hajtotta fejét, majd hazatért, azonban azonnal börtönbe vetették és sok éven keresztül raboskodott. Fordulópontot jelentett azonban III. Tiridat király sú-

1 AJAMIAN, CHAHE: *L'église Armenienne*. Jerusalem, 1978. 1–2.

2 LANG, DAVID M. – WALKER, CHRISTOPHER J.: *Die Armenien*. H.n., 1885. 9. és köv.

3 NERSOJAN, TIRON: *Divine liturgy of the Armenian orthodox church*. New York, 1950. 245. – PETER, P.: *Les debuts de christianisme en Georgie d'après les sources hagiographiques*. Separatum a jeruzsálemi örmény „Guelteikian” könyvtárban. 13–18.

4 MEYENDORFF, JOHN: *Birodalmi egység és keresztény szakadások*. Bp., 2001. 142–153.

lyos betegsége. Reménytelen helyzetében magához hívatta a fogoly Gergelyt, aki az égi-
ek segítségével csodálatos módon meggyógyította. A mélyen hívővé váló király 301-ben
nemcsak a szabad keresztény vallásgyakorlatot rendelte el, hanem egyben államvallás-
sá is nyilvánította.⁵

Világosító szent Gergely, miután Cezarea püspöke felszentelte, lett az örmény egy-
ház első elöljárója. Sokirányú működését fiai folytatták, elsősorban utóda, Aristakes.

A kereszténység felvétele után Örményország egy ideig Cezarea joghatósága alatt
maradt. Nemsokára azonban a belső mozgalmak nyomán Bab király (kb. 373–374) ide-
jén újjászervezte – teljesen önálló alapon – az örmény egyházat, fejének székhelye pe-
dig Dvin lett. A kereszténység megerősödését nagy mértékben előmozdította az ör-
mény ábécé kimunkálása, ami Nesrob nevű szerzetes nevéhez fűződik, és ami az 5.
században terjedt el. Ezt követte az újszövetség lefordítása Sahag által, aki egyúttal fel-
vette a patriárkai ranggal egyenértékű „katolikos” címet.⁶

Az 5–7. században felemelkedett a keresztény örmény kultúra, amelynek tűzhelyei
a sorozatosan megnyíló helybeli iskolák, valamint Athénban, Edessaban és Antiochiá-
ban tanuló ifjak működése volt hazatértük után.

A keresztény kultúra lényeges eleme az örmény irodalom megjelenése volt. Legje-
lentőbb alakja Khoren Mózes, aki az első történelmi munka szerzője.

Ugyanebben az időben erősödik meg az örmény egyház idegenkedése a proze-
litizmustól, ami mai napig jellemző. Egy idegen személy belépése az örmény egyházba
egyet jelentett a néphez való csatlakozással is, és nagy mértékben hozzájárult a később-
iekben azonosságuk megtartásához. E tényezőnek is tulajdonítható, hogy nem követ-
ték a többi keleti keresztény vonalát, akik sokkal nyitottabbak voltak és ennek követ-
keztében veszítették el nyelvüket, a maroniták, jakobiták és koptok.

Az örmény egyház sem maradt ki a krisztológiai viták köréből. A niceai zsinaton
(325) Világosító szent Gergely fia, atyja megbízásából, az arianizmus ellen foglalt ál-
lást. A konstantinápolyi (381) és efezusi egyetemes zsinaton (431) az örmény egyház
hasonlóképpen kiállt az eretnekséggel szemben.⁷

Az 5. század közepén Örményország perzsa uralom alá került. Hősies kísérletük a
függetlenség visszaszerzésére éppen a kalkedoni egyetemes zsinat évében (451) bukott
el. József Katolikos és több püspök áldozatul esett, ami megmagyarázza az örmény té-
nyezők távollétét a zsinaton.

A bizánci perzsa államközi kapcsolatok javulása kihatott az örmény egyházi életre
is. E körülmények közepette megújultak kapcsolataik a keleti egyházakkal, de ugyanak-
kor megerősödött a monofizita eretnekség befolyása is, amely Anastasios bizánci csá-
szár támogatását is élvezte. A Dvin városában 505–506-ban összeült zsinat Babgen
Katolikos elnökletével kimondta, hogy „hitbeli szabályaik azonosak a görögöknek, ör-
ményeknek, grúzoknak és abházoknak”. A zsinat kétértelmű határozatát utólag egye-
sek úgy értelmezték a korabeli helyzet fényében, hogy tulajdonképpen alapvetően eltá-
volodtak a kalkedoni zsinat határozatától. Valójában a szír monfizitizmus az örmények
körében tartós jelenlétet csupán 551–555 után nyert. A Dvin városában összeült újabb
zsinat az említett időpontokban II. Narses Katolikos elnöklete alatt kifejezetten elutasí-

5 BREHIER, LOUIS: *Bizanc tündöklése és hanyatlása*. 1. Bp. 1997. 47.

6 Az első örmény biblia-fordítás nyomtatott példánya a Guelbekiám könyvtárban található.

7 CHAKMAKJAN, H. A.: *Armenian christology and evangelization of Islam*. Leyden, 1965. 62. és köv.

totta a kalkedoni határozatot és monofizita álláspontra helyezkedett. A határozatnak érvénye azonban csupán a perzsa hatalom alá került országrészben volt, a bizánci területen működő egyház híj maradt a 451-ben hozott határozathoz. Ezen álláspont támogatói olyan kiváló személyiségek voltak, mint Belisarios és Narses bizánci szolgálatban álló örmény származású hadvezérek, akik Justinianus császársága idején szolgáltak (527–562). Hasonló adatokat találhatunk Maurikios (582–602) és Herakleios (610–641) bizánci császár idejéből is.⁸

Az események új fordulatot vettek 591-ben, midőn szinte az egész Örményország Bizánc hatalma alá került. Csupán egy kisebb területrészt, beleértve azonban Dvint is, maradt perzsa uralom alatt. A bizánci birodalomban működő örmény egyház tényezői 593-ban összegyűltek Theodosiupolis (ma Erzerum) városában és a Dvinből csatlakozó III. János Katolikos elnökletével határozatot hoztak kalkedoni szellemben. Az ellenséges beállítottságú perzsák azonban 611-ben Dvinben börtönbe vetették János Katolikost.

Újabb fordulatot jelentettek Herakles bizánci császár (610–641) győzelmei, amelyek eredményeként a teljes Örményország felszabadult a perzsa uralom alól. Ilyen körülmények között lehetővé vált a teljes örmény egyház zsinata, amelyet a császár szintén Theodosiupolisba hívott össze. A jelenlévő 193 püspök aláírásával szentesítette töretlen hűségét a kalkedoni zsinat krisztológiai határozata mellett. Érvénye töretlenül fennállt kis megszakításokkal 660-ig, midőn új helyzetet teremtett az arab-mohamedán hódítás.

A következő időszakban az örmény apostoli egyházat a monofizita álláspont eluralkodása jellemzi. Ugyanakkor azonban feltétlenül elutasították a monotheizmust, amely hivatalos bizánci eredetű volt. Az egyetemes egyház ezen eretnekséget a hatodik egyetemes zsinaton ítélte el Konstantinápolyban (680–681).

A bizánci birodalom megerősödése 842–886 között, különösen Basileios császár uralma idején (867–886) megeremtette Nagy-Örményország újjászülését 885 körül a Bagradian uralkodó-család vezetése alatt.⁹ III. Ashott király uralkodása alatt felépítették új fővárosukat Anit, amely a virágzó új örmény kultúra központjává vált. Az itt termelt értékek közül kiemelkedik a kéziratkincs, amelyben megtalálhatjuk az antik klasszikusoktól kezdve a keresztény irodalomig szinte valamennyi jelentős művet. Aniban számos eredeti munka látott napvilágot. Az egyetemes kultúrtörténet szempontjából nagy jelentőségű tény, hogy e kincs egy része napjainkig fennmaradt a legfőbb pátriárka etchimiadzini, illetve a jeruzsálemi pátriárka könyvtárában.¹⁰

A rövid újjászülés időszakát megszakította az újabb bizánci terjeszkedés. Nagy-Örményország Senbat János királyának halálát (1041) IX. Konstantin bizánci császár arra használta fel, hogy II. Gagik új királytól az ország átadását követelje. Jogcímként egy állítólagos végrendeletet emlegetett, amelyben az elhunyt király az ő örökösödését biztosította volna. Konstantin császár odáig ment, hogy szövetséget kötött a Dvinben uralkodó emírrrel, aki szintén örmény területeket bitorolt. Követelésének eredménye-

8 ARPEE, L.: *A history of armenian christianity*. Princeton, 1946. passim.

9 *Sarkassian and the armenian church*. London, 1965. 205. és köv. – A monotheizmus követői a monofizitákkal szemben, kalkedoni megfogalmazásban elismerték Krisztus kettős isteni és emberi lényét, de csupán egyetlen – isteni – akaratot tulajdonítottak neki.

10 ANTREASSIAN, A.: *Jerusalem and the armenians*. Jerusalem, 1969. 21–23. – GLÜCK, EUGEN [Jenő]: *Cercetări în Ungaria și Israel*. Arhiva Românească 1/1995. 208–214.

képpen halála után a bizánci uralom X. Konstantin császár alatt folytatódott. Ez utóbbi beleavatkozott az örmények vallási életébe és az Aniban székelő katolikostól adót követelt (1060–1063). Hasonlóképpen előmozdította Celeraius Mihály bizánci pátriárka politikáját és arra igyekezett kényszeríteni az örményeket, hogy elfogadják a görög rítust. Az örmények ellenállása azonban meghiúsította kísérletét.

A bizánci hatalom Örményországban hamarosan megdőlt. Szeldzsuk törökök 1064-ben elfoglalták Anit és lemeszárolták a vidék lakosságának egy részét, másokat fogolyként Bagdad környékére hurcoltak.¹¹ Ugyanakkor a megmenekült örmények egy része Ruben herceg és a katolikos vezetésével Cilicia felé vette útját és a görögök elűzése után új örmény államot alapított. Az első uralkodó utódának, I. Konstantinnak, sikerült a határokat kiszélesíteni. A ciliciai örmény állam 1080 és 1375 között állt fenn, fővárosa és egyben a katolikos székhelye Sis városában volt.

A királyság helyzetét alapjaiban megerősítették a keresztes hadjáratok, amelyek eredményeképpen 1099 és 1291 között a Szentföldön, valamint Libanon és Szíria tengerpartján keresztény államalakulatok jöttek létre. Kis-Örményország és a keresztes államalakulatok természetes szövetségesek voltak. Ezzel szemben Bizánccal a kapcsolatok igen terheltek voltak, sőt, nem egyszer fegyveres konfliktusba torkoltak.

Ezen időszakban az örmény egyház fokozott szerepet nyert a szenthelyek védelmében és fenntartásában, beleértve a Keresztút egyes állomásait.¹² Ugyanakkor Cili-ciában számos kolostort alapítottak, amelyek egyben kultúrközpontokká is váltak. Örökségükből különös értéket képeznek a kéziratok, amelyeket újszerű ikonográfiával díszítettek.

A növekvő mohamedán nyomás következtében mind világosabbá vált a római katolikusok, a görögkeletiek és az örmény monofiziták közötti egység kérdése. A vallási helyzet új eleme a Jeruzsálemben és környékén megalakult örmény katolikus közösségek megjelenése. A testvéri párbeszédnek azonban komoly akadályai voltak. Eredmények azonban a római katolikusok és a monofizita örmény apostoli egyház között fokozatosan mutatkoztak. A sisi pátriárka hűségét fejezte ki a pápa iránt. Ezt követően 1198-ban III. Celestin pápa legátusa megkoronázta II. Leó királyt. Többszöri pápai legátusok vettek részt a katolikos irányította egyházi vezető szervek munkájában.

Gyökeres fordulat állt be 1307-ben, midőn a Sisben összeülő zsinat olyan határozatot hozott, ami egyet jelentett a Rómával kötött unióval. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a határozat érvénye és a Sisben székelő pátriárka joghatósága csupán Kis-Örményországra terjedt ki. Itt azonban a Szentszék befolyása töretlen maradt, sőt, 1342-ben a nemzeti dinasztia kihalta nyomán Orbán pápa javaslatát fogadták el a trón betöltésére. Következésképp az ország további fennállása alatt a Lusignan uralkodó-család töltötte be a legfőbb állami vezetést. Ugyanakkor a Jeruzsálemben székelő örmény pátriárka elutasította az uniót.

A szeldzsuk törökök csapásai alatt összeomlott a ciliciai örmény királyság. Leó nevű utolsó királya életét menekültként Franciaországban fejezte be (1393), egyúttal vége szakadt az uniónak is, amelyet elhagyott Cilicia lakosainak zöme, miután egykori hazájukba menekültek a Van tavon túli területeken a katolikos vezetésével (1441). Ezen

11 BREHIER: *i. m.* 1. 184.

12 GAFNI, S.: *The story of Jerusalem*. Jerusalem, 1978. 78–80.

időszaktól kezdve az örmény nép vallási, sőt politikai vezetését a katolikos Etchmiadzinban berendezett székhelyéről irányították.¹³

Az örmény apostoli egyház részvétele a firenzei uniós zsinaton csupán csak bizonyos területeken érezte kedvező hatását és korlátolt időtartalommal (1439).¹⁴

Az oszmán-török birodalom terjeszkedése Konstantinápoly elfoglalása után (1453) keleti irányban is érezte hatását. Ilyen körülmények között az örmények lakta ország legnagyobb része a Porta hatalma alá került és csupán kisebb része maradt a siíta-mohamedán Perzsia birtokában. A Porta rendezni igyekezett örmény alattvalói jogállását és saját berendezkedéséből indult ki. Mivel a mindenkori szultán egyesítette magába kalifiként a vallási vezetést is, az örmények számára hasonló, elég autonóm szervezetet teremtett. A Porta uralma alatt álló területen élő örmények főhatósága a Konstantinápolyban létesített pátriárkátus lett, Mohamed szultán rendelete értelmében (1461). A pátriárka joghatósága vallási feladatain túlmenően bizonyos mértékben polgári térre is kiterjedt. Valójában teljesen függő viszonyban állt a Portával, kapcsolatuk lényege a korrupció volt, amely közmondás szerűvé vált („armenik”). Ugyanakkor a konstantinápolyi pátriárka általában elismerte az 1441 óta Etchmiadzinban működő pátriárka elsőségét.

A kis katolikus örmény közösségek helyzetén javítottak azok a politikai kapcsolatok, amelyek a Porta és Franciaország között szövődtek I. Ferenc király (1515–1547) kezdeményezésére a Habsburgok két tűz közé szorítása érdekében, úgy nyugatról, mint keletről.

Francia befolyásra eltértek bizonyos katolikus missziós tevékenységet a Közel-Keleten, különösen domonkosrendi, majd jezsuita szerzetesek által. Ezek bátorították a katolikus örmény közösségeket, sőt újabbakat is szerveztek Szíriában, Libanonban és Palesztinában. Alapvető segítséget jelentett VIII. Orbán pápa határozata, aki helyet biztosított az örmények számára is a De Propagand Fide kollégiumában (1621).

A katolikus örmény közösségeket egységbe fogta az 1742-ben Aleppo székhellyel létesült pátriárkátus. Utóbb a székhelyet áthelyezték Libanonba, ahol a maronita Khazen-család biztosított számára megfelelő elhelyezést bszommari birtokán. Idővel további örmény katolikus közösségek jöttek létre és ellátásukra a pátriárka joghatósága alatt működő négy püspökséget szerveztek (Aleppo, Bagdad, Iszpahan és Kamechhe).

Az eredmények ellenére az örmény-katolikus egyház törvényes elismerése késett. Végül a drinápolyi béke (1829) rendelkezései közé iktatták a katolikus nagyhatalmak nyomására. A következő évben a Porta rendeletbe foglalta és birodalom szerte kihirdette. Ugyanebben az időszakban biztosították az örmény katolikusoknak Jeruzsálemben a Keresztút harmadik állomását.¹⁵

Az oszmán birodalom terjeszkedése a Van tó vidékén megtorpant. Így az Ararát vidéke perzsa uralom alatt maradt. Fordulópontot jelentett a cári Oroszország hódító politikája, amely 1800 után a Kaukázust is elérte. Végül 1827-ben a perzsa uralom alatt álló Örményország orosz fennhatóság alá került és a cár hatalma Erzerum vidékéig kiterjedt.

13 BREHIER: *i. m.* 2. 294., 299. — LANG-WALKER: *i. m.* 10–11.

14 BREHIER: *i. m.* 2. 447–450.

15 A jeruzsálemi örmény katolikus plébánián rendelkezésre bocsátott anyag (1995), amiért köszönettel tartozom.

Az orosz kormányzat saját elképzelése szerint kezdte meg a berendezkedést. Így 1836-ban szabályzatot bocsátott ki, ami az örmény apostoli egyház tevékenységét határozta meg, egyházi és iskolai vonatkozásban. A cári rendelet egyelőre elismerte a fennálló szervezeti kereteket és nem kifogásolta monofizita dogmatikus álláspontjukat. Elismerték a főpátriárka joghatóságát és biztosították etchmiadzini székhelyét. Hasonlóképp megmaradt joga, hogy hívei szóvivője legyen a hatóságokkal szemben. E kezdeti viszonylagos türelmesség azonban csak időleges volt.

A 19. század közepétől durva oroszosítás indult az apostoli egyház által irányított iskolarendszerrel szemben. Az első hullám eredményeként 1884-ben cári rendelettel bezárták az örmény tannyelvű egyházi iskolák felsőbb osztályait. Tizenhárom év múltán a teljes iskolarendszer megszűnt. Súlyos csapást jelentett az 1913-ban kibocsátott cári rendelet, amely teljes egészében megfosztotta az örmény apostoli egyházat összes javaitól. Ugyanakkor a pátriárkát rendőri megfigyelés alá helyezték és e célból az Ohrana különleges részlegét hozták létre.

Az oroszok uralta területen nem történtek örményellenes sorozatos kilengések, a légkör azonban változatlanul robbanékony maradt. A legsúlyosabb esemény 1905-ben Bakuban érlelődött meg, ahol a tatárokat indították az ott élő nagyszámú örmény ellen.

Az orosz uralom alá került kisszámú örmény-katolikus helyzete kétségbeejtő volt. A missziós tevékenységet betiltották. Lényegében az örmény-katolikusok ellen közös nevezőn állt az orosz hatalom és az örmény apostoli egyház.¹⁶

A török uralom alatt álló területeken súlyosbodott mindkét felekezethez tartozó örmények helyzete. Abdul Hamid szultán uralkodása alatt válaszképp jelentkezett az örmény nemzeti mozgalom. Kongresszusuk 1885-ben megfogalmazta a Kelet-Anatóliában élő homogén örmény területek jogainak követelését. Az örmény-ellenes gyűlölködés zászlóvivői az úgynevezett „ifjú törökök” voltak, akik eszközt nem kímélve kitűzték az egynemzetiségű birodalom követelését a többi nemzetiség felszámolása révén, még pogromok útján is. Az első vérengzés már 1885-ben szedte áldozatait. Az 1894–1896 közötti örményellenes pogromnak mintegy 300.000 áldozata volt. Újabb tömeggyilkosságokra 1909-ben került sor, főképp a kisázsiai Adana vidékén.

Az „ifjú törökök” hatalomra jutása és Törökország háborúba lépése (1908, illetve 1914) nyomán a genocídium állampolitikai elvvé emelkedett és végrehajtását az árulók elleni küzdelemmel indokolták. Ennek eredményeként 1915. április-májusban, majd a következő időszakban több részletben végrehajtották a törökországi, mindkét felekezethez tartozó örmény lakosság deportálását. Több százezer embert, nagy részben férfiakat, beleértve a hadseregből e célból kidaszítottakat is meggyilkoltak. E „véres munkát” a legkülönbözőbb módszerrel vitték véghez. Így például nagyszámú örményt hajóra raktak és a Fekete-tengerbe dobtak.

További százezreket, főképp nőket és gyermekeket gyalog indítottak el lakhelyükről Szíria felé, illetve az Eufrátesz vidékére. Útközben százezrek pusztultak el az éhség, a szomjúság, a betegségek és főképp a kimerültség következtében. Független források az áldozatok számát mintegy 1.5 millióra becsülik.¹⁷

Az örmény lakosság tömegében csupán a Van-tó környékén menekült meg, mivel a közeli orosz-török front hasonló felfordulást nem tett lehetővé. Szmyrnában Limán v.

16 Ibidem.

17 LEPSIUS, JOHANNES: *Der Todesgang des armenische volkes*. Potsdam, 1921., passim.

Sanders, a törökök segítségére érkezett német csapatok parancsnoka állta útját a népiirtásnak. Az egész világot bejárta az örmények hősie ellenállása Musa Dagħban, Antiochia közelében, akiket a francia flotta mentett ki.¹⁸

Az első világháború után a Törökországban maradt örmények folyamatosan kívándoroltak. Ennek következtében az 1965-ös népszámlálás alkalmával csupán 33.094 örmény anyanyelvű személyt írtak össze. Ugyanakkor mindkét örmény egyházban 69.526 hívőt találtak. A konstantinápolyi hat pátriárkátus hat plébániával rendelkezett, a katolikusok pedig csupán eggyel az egykori fővárosban.

Szíriában, Libanonban és Irakban életben maradt monofizita hívők számára a libanoni Antéliasban pátriárkátust szerveztek (1924) és joghatósága alatt öt püspökség működött. Az örmény-katolikusok szintén újjászerveződtek, a pátriárkátus székhelye Bejruth lett. További négy püspökség folytatta működését.

Oroszországban az 1917–1918. évi forradalmi mozgalmak közepette a meggyengült oroszosító törekvések lehetővé tették az örmény nemzeti állam kikiáltását Erivan (Jereván) székhellyel (1918. május 28.). A fiatal állam azonban szembe került két török támadással (1918–1920), amelyeket sikerrel visszavertek. Erejükből azonban már nem telt a bolsevik támadás elhárítására, és végül 1920. november 29-én kikiáltották a Szovjet-Örményország létesítését. E helyzetben kényszerült működni a továbbiakban a pátriárkátus is. Évtizedeken keresztül azonban tiltották kapcsolatait a világon szétszóródott hittestvéreivel.¹⁹

Reméljük, hogy megkezdett kutatásunk eredményeként visszatérhetünk egy tanulmánnyal az Erdélybe szakadt örményekről.²⁰

JENŐ GLÜCK

THE CHRISTIANITY OF ARMENIAN BETWEEN EAST AND WEST

The visit of John Paul II in Armenian directed attention to the first Christian state of the world which has kept to its faith undoubtedly for almost 2000 years. Moreover, the Armenian Christian Church has become a significant factor in forming national identity despite its following Catholic teaching or choosing its own way. In due course of the serious tribulations Armenian people were to suffer from throughout history the peculiar Church organisation of the country has become present everywhere in its territory. The Armenian Republic itself now possesses only a tenth of the territory once belonged to the homeland after centuries-long fighting for its very being and independence.

18 Uő.: *Deutschland und Armenien. 1914–1918*. Potsdam, 1919. 1. és köv.

19 LANG–WALKER: *i. m.* 15. és köv.

20 Köszönettel tartozom a Guelbekian könyvtár munkatársainak a fent jelzett kiadványok nagy részének rendelkezésemre bocsájtásáért.

LEHOCZKY MIKLÓS

KARÁCSON IMRE ÉLETE ÉS MUNKÁSSÁGA

Karácson Imre teológiai doktor. 1863. február 19-én született Torna nevű községben. Szülei jómódú kisbirtokosok. Elemi iskoláját Veszprémben folytatta. Középiskoláit Veszprémben, Sopronban, majd Győrben végezte. Középiskolás korában franciául, törökül és németül beszélt. Miután 1881-ben elvégezte középiskolai tanulmányait, előjárói a jó viseletű és kiváló tehetségű kispapot a budapesti Pázmány Péter alapította Tudományegyetemre íratta be hittudományi tanulmányok folytatására. Már ekkor elkezdett verseket írni. Majd Nyelvünk és a rokon nyelvek című felolvasásában már vitatta nyelvünknek az uraltáji nyelvcsalád egyik ágával, a török-tatár nyelvvel való rokonságát.¹

Tanulmányai elvégzése után Zalka János püspök 1885. július 6-án a győri székesegyházban pappá szentelte. A fiatal pap két évig lekipásztorkodott mint segédlelkész. 1885. szeptember 1-én Rábacsanakra, majd Pálya János plébános halála után szeptember 5-én Szanyba helyezték. 1886. február elején püspöke Gyömörére küldte káplánnak. Lelkipásztori munkájából fennmaradt idejét komoly önképzésre fordította. Ránk maradt iratai azt mutatják, hogy ebben az időben összehasonlító vallástudománnyal foglalkozott.

1887. július 1-én a püspöki udvarba került: szertartó, majd szentszéki aljegyző lett. Közben szorgalmasan készült arra, hogy tanulmányai betetőzéséül megszerezze a teológiai doktorátust. Doktori értekezésének címe: A XI–XII századbéli zsinatok és azoknak a külföldi zsinatokhoz való viszonya. Az egy szigorlatot is pótló nagy terjedelmű és értékes értekezés alapján 1888. május 18-án doktorrá is avatták.²

Püspöki udvari szolgálata nem sokáig tartott. Nagy Lajos a királyi katolikus tanítóképző intézeti igazgató-tanára plébániára távozott és az ő megürült tanári székét 1889. július 1-jén az iskola fenntartója, Zalka püspök Karácson Imrének adta.

1891. január 1-jén Karácson Imre tanárt nevezték ki igazgatónak, aki Veninger Ernő másfél éves igazgatósága után 9 évig állt az intézmény élén.

Karácson Imre igazgató-tanár a magyar történelmi-társulat tagja, az önképzőkör vezetője, a III. osztály osztályfőnöke az egyháztörténelmet, a magyar nyelv és irodalmat, a földrajzot, és az alkotmánytant tanította. A papnevelő-intézet vezető tanárai, mint helyettesítő tanárok tanították a nevelési tárgyakat. A hallgatók létszáma ekkor 87 fő.³

Az új, fiatal, 28 éves igazgatóra nehéz feladat várt. A tanítóképzés reformja négy évfolyamúvá fejlesztette a három évfolyamú intézetet, mely a mai Egyházmegyei nyomda

1 GULYÁS Pál: *Magyar írok élete és munkái*. Bp., 1995.

2 Győri Pedagógiai Múzeum anyagából, Karácson Imre mappából.

3 Uo.

épületének szűk keretei között már nem fért el. 1893. szeptember 1-től a következő tanév kezdetéig maradt csak itt Karácson megnőtt intézetével és tanári karával. Az új katolikus Tanítóképző-intézet az Andrássy úton talált új otthonra.

A tanítóképző-intézetben a tanulmányi idő 3 év. Sikeres elvégzése után a tanítójelöltek egy évig nyilvános népiskolában voltak kötelesek dolgozni, és utána bocsátották őket tanképesítőre.

1891-től az értesítő borítóját díszítő motívum egy méhkas, és 92-től megjelent az igazgató neve, mint szerkesztő. A tanítóképző-intézet gyakorló iskolájául a Győr-belvárosi katolikus elemi iskola szolgált. Az első- és másodévesek hospitáltak, a tanítók előadásáról minden alkalommal jegyzeteket készítettek, amit a szaktanár átnézett, a harmadévesek pedig „gyakorlati tanításokat” végeztek. A kertészeti oktatás- gyümölcsfa szaporítása, nemesítése- és a méhtenyésztés gyakorlati ismertetése Révfaluban az intézet kertészeti oktatójának Pléva Imre kertjében, illetve Lang Ignác méhtelegén folyt.

Az új intézet hivatalos átadása és felszentelése 1894. augusztus 30-án történt Zalka János vezetésével. Ekkor az iskola homlokzatára a következő felirat került: „Római Katolikus Tanítóképző-Intézet”.⁴

Karácson Imre igazgató közös megbeszélés alapján a kiváló tanulók részére ösztöndíjat ajánlott fel. A rászoruló tanulóknak pedig pénzbeli és étkeztetési hozzájárulást juttatott. A szabad királyi város (Győr) a megyés püspök, valamint a különböző támogatók adományaiból finanszírozta az intézet költségeit.⁵

Karácson lelkesedéssel és tapintatosan irányította az intézet ügyeit. A vallásos és hazafias szellemet egyenlő arányban iparkodott fölkelteni és ébren tartani tanítványaiiban. A hazafias ünnepélyeken többnyire ő mondta az ünnepi beszédeket, mint a történelem kiváló ismerője, gazdag tudását ragyogtatta. Beszédeiben az ifjúság számára mindig levonta a megfelelő tanulságot. 1896. május 9-én beszédet mondott a millenniumi ünnepségen: „...*Hazám jövő reményeinek tanulói, nevelői lesztek egykor...*”.

A növendékekkel szemben szigorú volt, de inkább a nyájas szeretet jellemezte. Tehetségét nemcsak intézetének fölvirágoztatására fordította, hanem az országos tanítóképző testületnek is tagja volt. Nagy szerep jutott neki a millennium alkalmával alakult Országos Katolikus Tanügyi Tanácsban is. A Győrvidéki Tanítóegyesület 1897. évi közgyűlésén elnökévé választotta.⁶

1898-ban mondott elnöki beszéde országszerte élénk visszhangot keltett. 1899-ben ünnepelte az Egyesület 25 éves fennállását. A jubileum alkalmával Karácson megnyitó beszéde kimagaslott az elhangzott beszédek és cikkek között. Ebben röviden visszatekintett az Egyesület 25 éves munkásságára, és nem feledkezett meg a tanítói hivatás fontosságáról sem.

Karácson kilenc évig volt az iskola igazgatója. Saját kérésére távozik az igazgatói posztról, a péri plébánia lett az új szolgálati helye. Az Egyesület Győrből való távozása után is elnökének megtartotta. 1900. február 25-től a péri plébánia lelkipásztora lesz, mert a lelkipásztorkodás a pap elsőrendű feladata, vallotta Karácson.⁷

4 Győri Szemle 1936.

5 *Értesítő a Királyi Katolikus Tanítóképző-intézetéről 1891–1899.* Győr, 1900.

6 Uo.

7 *Magyar Életrajzi Lexikon.*

Lelkipásztori folyóiratokat olvasott, és tartalmas cikkeivel támogatta azokat. Cikkében felhívta a lelkipásztorok figyelmét a beteg gyerekekről való gondoskodásra. Egyik cikkében történeti áttekintést ad az „örök lámpáról” Nagy Szent Gergely pápa idejétől kezdve. Papi kötelességeit mintaszerűen végezte. A szószéken határozott beszédeket mondott, főleg a fiatalság számára.

A templomot és a Kálvária-kápolnát kifesttette, az oltárt és a szószéket bearanyoztatta. Beszédeiben sokat foglalkozott a gyermekneveléssel. Fontosnak tartotta a szülőknek a nevelés munkájában való közreműködését. Az ő szorgalmának köszönhetően alakult meg 1902-ben a péri Római Katolikus Ifjúsági Egyesület. Állandóan olvasott, dolgozott. Természete kissé zárkózott volt. Földjei egy részén lovakat tartott. A kerület esperesévé választották. Munkásságával is kitűnt, hogy mennyire a nevelői munka embere. Széchenyi Miklós gróf püspök 1906. szeptember 1-én megbízta a győri püspöki papnevelő intézet irányításával. Hét hónapi rektorsága után elbúcsúzott az intézettől.

Nagyobb utazásokat tett a Balkán-félszigeten és Kis-Ázsiában. Tudományos kutatásai miatt elhagyta Magyarországot, és Konstantinápolyba költözött. Már papságának első éveiben is foglalkozott a magyar-török emlékekkel. Megjelentek kisebb történelmi dolgozatai, de mással is foglalkozott. Vámbéry Ármin segítségével hozzájutott III. Károlynak a törökkel való háborújára vonatkozó dokumentumokhoz. Ezeket le is fordította, valamint Magyarországra juttatta. Az 1905. év nyarán a kisázsiai Szkutariban egy muzulmán kolostorban kutatott, ahol régi török oklevelekhez jutott. 1902. évben a Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága megbízta Evlia Cselebi magyarországi útleírásainak lefordításaival. 1904. április 18-án Karácson felkéri a magyar kormányt, hogy II. Rákóczi Ferenc hamvait hazaszállítsák. 1906. október 27-én a fejedelem hamvai hazaérkeznek. 1907. február 22-én megbízták, hogy a konstantinápolyi levéltárakban a történeti dokumentumokat felkutassa. Elutazása előtt látogatást tett Bécsben Thallóczy-nál, valamint Budapesten Thaly Kálmánnál, akik jó tanáccsal látták el a kutatásaihoz. Ajánlották, hogy csak a Portának Bercsényihez 1716-ban írt leveleit keresse, valamint III. Ahmed szultán leveleit, melyben Rákóczit Rodostóba száműzte. Karácson 1907. április 6-án megérkezett és el is kezdte kutatásait. Munkásságának két célja volt: a levéltári kutatások, valamint a török tudományos körökkel való kapcsolat kialakítása.⁸

Célja érdekében elsősorban a vezetőkkel kereste az összeköttetést. Szívesen vállalta, hogy az üléseken felolvassa dolgozatait. Tájékoztatói a török újságokban is megjelentek. Ezzel ismertté vált Karácson személye a török tudományos körökben. Tudása mellett kedves és megnyerő egyéniségének nagy szerepe volt abban, hogy az előkelők ajtai és szívük megnyílt. Minden eszközt megragadott arra, hogy a sikeréhez a feltételeket megszerezze. Ez nem mindig sikerült. Mindenek előtt az engedélyt kellett megszereznie kutatásaihoz. A Besir-aga-mecset könyvtárában elkezdte Evlia Cselebi kézírata II. kötetének fordítását. Ezt október végén be is fejezte, és Magyarországra juttatta. Közben megnézte azokat a könyvtárakat és levéltárakat, amelyekhez könnyen hozzáfért. Érdeklődésével a törökök figyelmét is a könyvtáraikra irányította. Ez Karácson érdeke volt. 1908. júliusban Törökországban kisütött az alkotmányos szabadság napja. Július 24-én a szultán összehívta a parlamentet. Karácsont a változás annyiban érintette, hogy célját könnyebben elérte. Nehéz feladatát megkönnyítette a politikai fordulat.

8 BENE ISTVÁN: *Karácson Imre élete és művei*. Győr, 1936.

Megszerezte az engedélyt, hogy a Topkapu Szerájban lévő levéltárat megtekinthesse és áttanulmányozhassa. Munkaideje meg volt határozva. Naponta csak hat órát dolgozhatott. Pénteken, a muzulmánok ünnepén, és vasárnap szünetet kellett tartania. A Szerájban különféle rendeleteket talált. Kezébe került a győri nemesi felkelésről szóló követi jelentés. Ebben az évben leginkább ebben a levéltárban dolgozott. Július végére végzett a Rákóczi emigráció okmányainak összegyűjtésével és leírásával. Ezt a kéziratot augusztus 6-án elküldte Thallóczynek, aki megígérte neki, hogy kiadót szerez a könyvnek. Október 18-án értesítették Karácsont, hogy az okmánytárat majd az Akadémia adja ki. Karácson nagy izgalommal várta könyvének megjelenését. Már betegen végezte a könyv utolsó oldalainak megírását. 1909. január 12-én elküldött jelentésében örömmel adott hírt arról, hogy a Topkapu Szeráj iratainak átnézésére megkapta az engedélyt.

Munkája nem volt zavartalan, mivel az alkotmányos kormány fegyelmi eljárást indított Topkapu Szeráj teljes személyzete ellen.

Amíg a bizottság a vizsgálatot be nem fejezte, kutatásait kénytelen volt máshol folytatni.

A szakadatlan fárasztó, idegölő munka rossz következményeinek csökkentésére felüdülésképpen újabb utazásokat tett, és tapasztalatait egy újabb műben jelentette meg. Egyik legnagyobb útja Szalonikibe vezetett. Útba ejtette az Athos-hegyet, valamint Szent Demeter mecsetét. Július 6-án Rodostóba ment, a fejedelem tartózkodási helyére. Október 25-én Izmid örmény temetőjébe megnézte Thököly emlékkövét. Látt a bizánci és szláv tanulmányokkal foglalkozó intézetet. December 25-én pedig azt a szándékát jelezte naplójában, hogy egy könyvet ír Konstantinápoly mindazon részeiről, melyeknek magyar vonatkozása van. Erre sajnos már nem maradt ideje.

Karácson örömmel és boldogan végezte fáradságos munkáját. Szívós természetű, de gyenge szervezetű ember volt. Már az első években sokszor magas lázzal dolgozott, poros, huzatos helyeken. Csak az ünnepek alkalmával fogta el a magány érzése. Szeptember elején véletlen baleset folyamán szepszist kapott. 1911. május 2-án halt meg. Karácson haláláról az Ikdam (Haladás) című konstantinápolyi napilap is megemlékezett. Részletesen vázolja munkásságát és kifejezi részvétét a magyar nemzetnek. Hamvait a magyar kormány hazahozatta. Holtestét május 14-én Győrben temetik el a régi temető kápolna tövében, ahonnan az új temető megnyitásakor a város által adományozott díszsírhelyre temetik el.⁹

A város vezetői körében felmerült az a gondolat, hogy emlékművet állítsanak a nagy magyar tudós emlékére. Az emlékmű 1915 szeptemberében készült. A hivatalos leleplezési ünnepély 26-án délelőtt a székesegyházban Fetser Antal püspök által mondott szentmisével kezdődött, ahol a királyi Katolikus Tanítóképző-intézet diákjai énekelték a szentmisét. Majd a tömeg átvonult az Eötvös-parkba, ahol báró Förster Gyula és gróf Khuen-Hédervári Károly mondott beszédet, s közben leleplezték az emlékművet, melyen a következő emlékfelirat volt olvasható: „Legyen ez az emlékmű irányadó példa a jövő nemzedékének, hogy nemcsak a háború a fegyveres erélyével, hanem a békében, a tudós fegyvereivel is minél több diadalt arathassunk.”

Az ünneplő közönség vastappsal honorálta a beszédet s az emlékmű bronzfoglalatában Karácson Imre látszik, amint egy okmányt tart a kezében. A háttérben Konstantinápoly körvonalai töltik ki. A kép alatt ez az írás olvasható „Dr. Karácson Imre

9 Győri Iskolatörténeti Millenium 1996. Győr, 1996.

győregyházmegyei pap, történétíró, szül. 1863. február 19. napján Torna községben, Veszprém-megyében, meghalt 1911. május 2. napján Konstantinápolyban. A török-magyar érintkezések e lelkes kutató eredményes munkája közben, a tudomány vértanújaként szólította magához a jóságos Isten. Emlékét e szoborral örökítette meg Győr szab. kir. Város közönsége és tisztelői. Non omnis moriar!”¹⁰

Karácson életét egy törekvés irányította, használni hazájának „a rég elmúltak történetét kutatva fényt deríteni hazánk ködbe burkolt időire”.¹¹ A munka embere volt. Karácson nemcsak a magyar, de az európai tudományosságna is elévülhetetlen szolgálatot tett munkájával. Nemcsak a poros, penészes okmányokat kutatta, ő a szívekben is kutatott. Kilenc évig volt a győri Katolikus Tanítóképző-intézet igazgatója. Az ő nevéhez fűződik az tanítóképző-intézet új épületének belakása. Azóta is ebben az épületben működik a tanítóképző-intézet. Munkássága idején sikerült komoly támogatást szereznie a szegény diákok részére. Győr városát, valamint gazdagabb polgárait sikerült meggyőznie, hogy támogassák a szegény, de tanulni vágyó fiatalokat. Munkássága mind a mai napig példaképül állhat a győri tanítóképzőt végző diákok előtt.

IRODALMI MUNKÁSSÁGÁNAK BIBLIOGRÁFIÁJA:

1. *A XI. és XII. századbeli magyarországi zsinatok és azoknak a külföldi zsinatokhoz való viszonya.* Győr, 1888. — ismertetése: Századok 1888. Katolikus Szemle 1888. 377

2. *A mohamedanizmus és a kereszténység.* Budapest, 1892. 47 p.

3. Szent Imre herceg. Élet- és jellemrajz. Függelékül a Szent Imréről szóló régi himnuszok Győr, 1894. — ismertetése: Magyar Sion 1894. A papi Imaegyesület Értesítője. 1894. 152.

4. *Szent László király élete.* A győri Szent László Társulat megbízásából a szent király nyolcszázados évfordulójára. Győr, 1895. — ismertetése: Századok 1895. 870.

5. *Török-magyarokori Történelmi Emlékek. Második osztály írók. Evlia Cselebi török világlutató magyarországi utazásai 1660–1664.* A M. Akadémia Történelmi Bizottságának megbízásából fordította és jegyzetekkel kísérte Karácson Imre. Bp., 1904. — ismertetése: Katolikus Szemle 1904. 807–810.

6. *Eulia Cselebi török világlutató magyarországi utazásai 1664–1666.* A M.T.A. történeti bizottság megbízásából fordította KARÁCSON IMRE. Bp., 1908.

7. *A Rákóczi-emigráció török okmányai 1717–1803.* A konstantinápolyi levéltárakból összegyűjtötte és fordította KARÁCSON IMRE. Az előszót írta THALLÓCZY LAJOS. Bp., 1911. — ismertetése: Századok 1913. 49.

8. *Török-magyar Oklevéltár 1533–1789.* A konstantinápolyi levéltárakban gyűjtötte és magyarra fordította néhai KARÁCSON IMRE. A magyar királyi miniszterelnökség megbízásából szerkesztették: THALLÓCZY LAJOS, KRCSMÁRKI JÁNOS, SZEKFÜ GYULA. Bp., 1914. 1–416. — ismertetése: Katolikus Szemle 1914. 907. — Századok 1916. 286. — Havi Közlöny 1914. 752–755.

9. *Török-magyarokori történelmi emlékek. Második osztály. Írók: Török történet írók.* A M. T. A. történeti bizottságának megbízásából fordította és jegyzetekkel kísérte

10 Győri Kazinczi park, ahol ma is áll ez a műemlék.

11 A Győri Pedagógiai Múzeum anyagából.

KARÁCSON IMRE III. kötet. 1566–1659. Sajtó alá rendezte és bevezetővel ellátta SZEKFÜ GYULA. Bp., 1916. — ismertetése: Századok 1917. 266–269.

10. *Keletről. Szemelvények az újabb kori török írók műveiből.* Az eredeti török szövegből fordította KARÁCSON IMRE. Győr, 1899. 1–63.

FOLYÓIRATOKBAN MEGJELENT CIKKEI

Hadtörténelmi Közlemények:

1. III Károly háborúja a törökökkel 1737–1739. 1892. 323., 517.
2. Rákoczy György 1636-iki háborúja Naima török történetíró leírása szerint. 1893. 297.
3. A magyar hadifoglyok Nándorfehérvárott 1636-ban. 1893. 546.
4. A török sereg átvonulása Magyarországon 1683. 1896. 326.
5. Buda ostroma. 1910.
6. A törökországi magyar ezredek 1717-ben. 1911.

Történeti Szemle:

7. Dalmácia és Horvátország dogeja. 1912.

Szent István-Társulat Tud. és Irodalmi Osztályának felolvasó üléseiből:

8. Két török diplomata Magyarországon. 1894/3. Felolvasatott a tud. és irodalmi osztály 1894. március 14-én tartott ülésében Budapesten.

9. Az egri török emlékirat a kormányzás módjáról. Eger vára elfoglalása alkalmával az 1596. évben írta Molla Haszán Elkjáfi. A török kéziratból ford. és magyarozatát írta Karácson Imre. 73. szám. — Felolvasatott a Tud. és Irodalmi osztály 1908. november 26-án tartott ülésén.

Katolikus Szemle:

10. Darboy érsek végnapjai. 1890. 605–629.
11. Janus Pannonius élete és művei. 1893. 6–29., 196–210.
12. Török követségi jelentés a vasvári béke megerősítéséről. 1897. 401–412.
13. Rákoczi a török történetírásban. 1903. 753–759.
14. Újabb szellemi áramlatok az iszlámban. 1905. 476–484.
15. Székesfehérvár a török uralom alatt. 1906. 919–933.
16. Vázlat a konstantinápolyi pátriárkaságtörténetéből. 1908. 62–68.
17. Török leírás Magyarországról 1688-ban. 1911. 594–610.

Századok:

18. A török seregek átvonulása Erdélyben 1661-ben. 1902. 920–932.
19. A porta rendeletei Thökölinek az erdélyi fejedelemségbe való beiktatására. 1908. 914–918.
20. Sátorozó ráják. 1908. 919.
21. Rákoczi jenikőji háztartásáról. 1909. 579.
22. A franczia-török szövetség működése Erdély különválasztására 1551 után. 1909. 416.

23. A Porta terve a magyarokkal 1788-ban. 1910. 89–97. Felolv.: a Tört. Társ. 1909. december 2-iki ülésén.

24. Rákóczi lakása Konstantinápolyban. 1910. 402.

25. Rákóczi rodostói családjai. 1910. 230.

26. A magyarok harcai az őshazában. 1911. 401–405.

27. A sztambuli mecsetek magyar vonatkozású kéziratai. 1908. 79–83, 455–457, 651–654.; 1911. 196–199.

28. Királyaink síremlékeinek pusztulása. 1911. 365.

29. Török követség Zrinyi Miklósnál. 1900. 942–946.

30. A budai Mátyás templom gyertyatartói Sztambulban. 1902. 771–773.

31. Török levéltárak. 1907. 763–764.

32. A történetírás felújítása Törökországban. 1910. 513.

33. A török történelmi társulat folyóirata. 1910. 865.

Győri Almanach:

34. Török kormányzók Győrött. 1905. 31–36.

35. Muzulmán kolostorban. 1906.

36. Győr város török vendégei 1665-ben. 1907.

37. A keleti világból. 1908.

Magyar Sion:

38. Az összehasonlító vallástudomány jelen állása és eddig elért eredményei. Történelmi és kritikai essai. 1887. 345–362, 481–495, 587–596, 672–682.

Hittudományi Folyóirat:

39. A házasság gyökeres érvényesítésének jogalapja. 1890.

40. A titokfegyelem eredete az ősegyházban. 1893. 178–187.

41. A mohamedán apologia egy újabb terméke. 1897.

42. Kháld legenda a Szentírásban. 1902. 329–337.

43. Szent János apostol halála. 1903. 609–616.

44. Misézés egy szint alatt. 1904. 771–781.

Havi Közlöny:

45. Az olyan gyermekek proviziója, kik még nem vették fel a penitenciatartás szentségét. 1889. 410–419.

46. Az örök lámpa jelentése, eredete és a róla szóló egyházi rendeletek. 1890. 327–335.

Magyar Könyvszemle:

A konstantinápolyi könyvtárak. 1911.

Élet:

Levél Keletről. 1909.

Budapesti Hírlap:

- Az erdélyi ház Konstantinápolyban. 1907. május 26.
- A szabadság első napjai. 1908. július 30.
- A törökök vitatkozása Petőfiről. 1909. szeptember 23.
- Török okmányok. 1910. október 6.
- A mezőkeresztesi sisak Szerájban. 1911. február 2.
- A Fényes Porta. 1911. február 14.

Dunántúli Hírlap:

- Keleti regék. 1903.
- Hírlapírás Keleten. 1903.
- Kelet és Nyugat társadalma. 1907.

Ikdám:

- Az oszmán nyelv és a magyar nyelv. 1909. szeptember 19.
- Az oszmánok egy barátjának halála. 1909. október 1.
- Új helyzetünk a Balkánon. Bp. Hírlap 1909. január 13.

Nagyasszonyunk:

- Török nők a társadalmi életben. 1905. 32.

Stamboul:

- L' établissement de l' imprimerie Turque. /A török nyomda megszervezése/

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- A. Cs. J. Tanítóképző-intézet pedagógiai múzeum másolatai.
- BENE ISTVÁN: *Karácson Imre élete és művei*. Győr, 1936.
- Embernevelés
- Élet és tudomány 1971
- Értesítő a Királyi Katolikus Tanítóképző-intézetről 1891–1899
- GULYÁS PÁL Dr.: *Magyar írók élete és munkái*. Bp. 1995.
- Győri Iskolatörténeti Millennium '96. Tanulmánykötet. Győr, 1996.
- A győri Mária kalendárium. 1947.
- Győri Szemle 1936
- Kisalföld 1985
- Magyar életrajzi lexikon
- Népszava 1986
- SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái*. V. köt. Bp.1980–1981.
- TAKÁCS JUDIT: *Karácson Imre munkásságának bemutatása*. Győr.
- Vigília 1964

MIKLÓS LEHOCZKY

LIFE AND WORK OF IMRE KARÁCSON

Imre Karácson Doctor of Divinity was born on 19 February 1863 at Torna. He completed his secondary studies in Veszprém, Sopron and Győr. He was ordained by bishop János Zalka in the Cathedral of Győr on 6 July 1885.

From 1 July 1887 he served at the Episcopal See as assistant, later as deputy clerk of the Holy See. The young priest carried out pastoral work for two years.

On 1 January 1891 the teacher dr Imre Karácson was appointed as director of Royal Catholic Teacher Training Institution of Győr. Imre Karácson after consulting with the community of teachers offered scholarships to excellent students, while those in need were provided financial and boarding help.

He made longer trips to the Balkan Peninsula and Asia Minor. In order to carry out scientific research he left Hungary and moved to Constantinople. Already in the first years of his priesthood he dealt with the relics of Hungarian-Turkish origin, then later on he compiled the first Hungarian-Turkish dictionary. He studied the archives there as well as collected and published Hungarian relics.

He died far away from his home on 2 May 1911. He was laid to rest in Győr with gorgeous ceremony.

Finally the bibliography of Imre Karácson's work is attached.

KÖHEGYI MIHÁLY

A BAJAI FERENCES RENDHÁZ HÁZFŐNÖKEI ÉS HELYETTESEI

Több mint száz éve annak, hogy Kaizer Ferdinánd dicséretes szorgalommal a Kapisztránói Szent János provincia rendházainak historia domusaiból összeszedte az egyes rendházakban működő házfőnökök neveit.¹ Természetesen csak 1893-ig. Az utolsó száz év hiányzik és nincsenek benne a helyettesek sem. Azóta nem sok történt ezen a téren. Egyedül Péter László foglalkozott a szegedi ferencesekkel és a házfőnökök névsorát is közli.² Mi a bajai háztörténet három vaskos fóliásából szedegettük ki az alábbi adatokat:

Házfőnökök	
1694	GABRICS Gergely
1717, 1719	PIJANICH Ágoston
1721	PÉCSI István
1728	KARAGICH Lukács
1734	KESZICH Miklós
1735	SRMKOVICH István
1740	SEKUTICH(!) Bernát
1741. december 1., 1742. ápr. 26.	BUDAY Imre
1743. május 12.	JASMICH István
1745. június 5.	MIHAJLEVICH Bonaventura
1746. április 5.	DIAKOVAI Lőrinc
1748	LUKICH János
1751. május 20.	BUDAY Imre
1752. jún. 24., 1753. ápr. 29.	BAJAI Péter
1755. június 1.	NÉMETY Alajos
1756. február 9.	BAJAI Péter

1 KAIZER [Ferdinánd], FERDINÁNDUS: *Catalogus reverendorum et admodum reverendorum partum superiorum conventum ordinis minorum provinciae S. Joannis*. Bp., 1896.

2 PÉTER LÁSZLÓ: *Szegedi ferencesek*. Szeged, 1991. (A Somogyi-Könyvtár Kiadványai. 33.) 16–17.

1758. jún. 11., 1759. júl. 2., 1760. júl. 27., 1761. júl. 26., 1762. márc. 9.	BASSLICH Bonaventura
1764. máj. 17., 1765. júl. 22.	MATOSSEVICH Lukács
1766. október 23.	MANDIKICH Jácint
1767. augusztus 10.	BASSLICH Bonaventura
1768. február 14.	GARZIA Mihály
1769. aug. 24., 1770. aug. 20., 1771. aug. 6.	KATICH Fülöp
1772. július 26.	PETROVICH József
1773. aug. 22., 1774. aug. 28., 1775. aug. 24.	BASSLICH Bonaventura
1776. szeptember 2.	KATTICH Fülöp
1777. szept. 7., 1778. máj. 21.	MAKAY Márton (Makaj)
1779. máj. 9., 1780. aug. 31., 1781. aug. 29.	GYURICH Ferenc (Gjurich)
1782. máj. 15., 1783. aug. 30., 1784. aug. 28.	PETROVICH József
1785. február 7.	MATKOVICH Kapisztrán János
1785. március 21.	PETROVICH József
1788. február 28.	BASSLICH Bonaventura
1791. január 14.	PESTALICH Gergely
1791. augusztus 31.	OKL Cecilián
1791. október 13.	STOJANOVICH József
1794. máj. 24., 1796. aug. 3.	HUTTEK Vencel (Hutter)
1797. június 5.	FAKLER Engelbert
1799. jún. 10., 1800. máj. 25., 1801. jún. 6.	TRIEB Jácint
1802. június 12.	WEINMÁR Teodozius
1803. június 12.	MAKAY Márton
1804. szeptember 15.	SZENTZI Ignác
1805. szeptember 8.	BERG Jakab
1806. máj. 26., 1807. jún. 7., 1808. jún. 14.	PESTALICH Gergely
1809. június 10.	DEMERÁ CZ Ádám
1810. május 4.	SCHNEIDER Celesztin
1811. okt. 4., 1812. máj. 13.	VEINMAR Teodozius
1813. júl. 16., 1814. jún. 7.	RÉVÉ SZ Ferenc
1815. június 15.	SCHNIRCH Fülöp
1816. június 12.	LJUBISICH Imre
1817. június 14.	VEINMÁR Teodozius
1818. jún. 16., 1818. okt. 30., 1819. jún. 9., 1820. jún. 8.	SZÉ P László
1821. jún. 4., 1821. okt. 29., 1822. jún. 23., 1823. jún. 4.	BECKER Péter

1824. júl. 6., 1825., júl. 14., 1826. jún. 13., 1827. jún. 17., 1828. aug. 28., 1829. szept.3., 1830. szept. 2., 1831. okt. 23.,1832. aug.19., 1833. aug. 20.	PENDL Nepomuki János
1834. aug. 31., 1835. aug. 20., 1836. aug. 25., 1837. aug. 22., 1838. aug. 23., 1839. aug. 27., 1840. aug. 23., 1841. aug. 20.	NINKOVICH István
1842. aug. 26.	KLASZ Bonaventura
1843. aug. 28., 1844. aug. 30., 1845. aug. 18.	NAGY Pál
1846. aug. 27., 1847. aug. 22., 1848. aug. 6.	LUKÁCS Timót
1850. aug. 24., 1852. jan. 18., 1852. szept. 18., 1853. aug. 21., 1854. szept. 18., 1855. aug. 16., 1856. aug. 18.	KOVÁCS Vazul
1860. szeptember 1.	GLÓSZ Jeremiás
1861. augusztus 19.	KOVÁCS Vazul
1862. április 2.	NAGY Rókus
1862. aug. 28., 1863. szept. 9., 1864. szept. ?	BERGMAN Vince
1865. szept. ? – 1866. szept. 29.	SISÁKOVICS Ottó (Siakovics)
1867. szept. ? – 1868. szept. 30., 1869. júl. 14., 1871. jan. 5.	KOVACIC Marin
1872. szept. 15., 1873. szept. 2., 1874. szept. 13., 1875. szept. 8., 1876. aug. 21., 1877. aug. 14.	BERGMANN Vince
1877. szept. 20.	TOMTSÁNYI Demeter
1878. augusztus ?	KOVÁCS Piusz
1879. augusztus 22.	SALAY Fortunát
1880. aug. 5., 1881. szept. 1.	FERMEDZIN Özséb
1882. aug. ?, 1883. aug. 6., 1884. aug. 11., 1885. aug. 4.	LIPOVCEVIC Laurusz (Lipovcsevits)
1886. február 7.	TAMÁS Alajos
1886. augusztus 6.	LIPOVCIC Laurusz
1887. aug. 5., 1888. aug. 1., 1890. aug. 16.	TAMÁS Alajos
1891. július 27.	BARTULOV Gaudensz
1892. július 29.	SCHMIDT Fulgensz
1893. aug. 18., 1894. aug. 1., 1895. aug. 8.	SALAY Fortunát
1896. augusztus 26.	DVORÁK Prádói János
1897. aug. 10., 1898. aug. 31.	EVETOVIC Antal

1899. szept. 14., 1900. aug. 26.	KOCHÁN Bertalan
1901. aug. 1., 1902. aug. 18., 1903. aug. 13., 1904. aug. 4., 1905. júl. 2., 1906. aug. 9., 1907. júl. 24., 1908. júl. 22.	MARTINOV Fortunát
1909. júl. 29., 1910. júl. 28., 1911. aug. 27.	PESTI Emánuel
1912. július 25.	OSLAY Ozvald
1913. júl. 22., 1914. aug. 11.	RUKAVINA József
1915. júl. 29., 1916. júl. 18., 1918. júl. 18.	JUNGH Miklós
1919. okt. 15., 1920. márc. 23.	JAGICZA Juvenál
1922. július 24.	JUNGH Miklós
1925. aug. 5., 1927. aug. 2.	TAMÁS Alajos
1928. május ?, 1929. júl. 9., 1931. júl. 21., 1932. júl. 31.	JUNGH Miklós
1934. júl. 20.	KALMÁR Özséb
1934. aug. 9., 1935. júl. 21., 1936. júl. 14., 1937. júl. 14., 1938. júl. 5.	BLIHÁR Barnabás
1939. aug. 2., 1940. szept. 4.	RUKOVINA József
1941. júl. 2., 1942. júl. 15., 1943. júl. 29.	JUGH Miklós
1946. júl. 22., 1947. júl. 12., 1948. okt. 12., 1949. júl. 19.	VÉRTES Honor
Házfőnök-helyettesek	
1719.	SPAICS Péter
1721.	VELICAI József
1735.	MATIOTEVICH Bertalan
1745. június 5.	VERENCSEVICH Mihály
1753. április 29.	GRUBISICH Kajetán
1755. június 1.	BAJAI Bonaventura
1759. július 2.	HEGEDŰS Tádé
1761. július 26.	BASSLICH Bonaventura
1762. március 9.	CSILICH Lukács
1764. május 17.	GAZAN Mihály
1765. július 22.	GARZIA Mihály (Gazan ?)
1766. október 23.	GAZÁN Mihály
1767. augusztus 10.	MANDICH Ferenc
1768. február 14.	GASSAN Mihály (Gazan ?)
1769. augusztus 24.	BEZLEVICH (STARASEVICH) István

1770. augusztus 20.	STARCSEVICH István (Starasevich ?)
1771. júl. 26., 1772. júl. 26.	MANDIKICH Jácint
1773. augusztus 22.	ZAIMOVICH Mihály
1774. aug. 28., 1775. aug. 24.	JOSICH Ferenc
1776. szept. 2., 1777. szept. 7.	MARIÁNOVICH Julián
1778. május 21.	MANDIKICH Jácint
1779. május 9.	CSEVIZEVICH Fülöp
1780. augusztus 31.	SZABÓ Fülöp
1781. augusztus 29.	RUPPERT Gedeon
1782. máj. 15., 1783. aug. 30.	OCKL Cecilián
1783. november 1.	PESTALICH Gergely
1784. augusztus 28.	MATKOVICH Kapisztrán János
1788. március 13.	PESTALICH Gergely
1791. jan. 14., 1791. okt. 13.	STIVICH Menyhért
1794. jún. 13., 1796. aug. 3.	SKARICH Lőrinc
1797. június 5.	OCKL Cecilián
1800. május 25.	BOGESHICS Antal
1801. június 6.	SZALAJ Bonaventura
1802. jún. 12., 1803. jún. 12., 1804. szept. 15.	DEMERACZ Ádám
1805. szept. 8.	SZENTZI Ignác
1806. máj. 26., 1807. jún. 7., 1808. jún. 14.	DEMERACZ Ádám
1809. június 10.	LUKACSEVICH Bonaventura
1810. május 4.	TRIEB Jácint
1811. október 4.	ZECSEVICH István
1813. július 16.	LEITHAUSER Márk
1814. június 7.	PETROVICH Leonárd
1815. június 11.	HORVÁTH Béla
1816. jún. 12., 1817. jún. 14.	STRIXAN Zsigmond
1818. jún. 16.	SCHVIN Joachim
1818, aug. 14., 1818. okt. 30., 1819. jún. 9., 1820. jún. 8., 1821. jún. 17., 1821. okt. 29., 1822. jún. 23.	KRAUSGRUBER Károly (Grausgruber)
1823. június 4.	BAUMANN Xavér
1824. június 6.	GRAUSGRUBER Károly
1825. júl. 14., 1826. jún. 13.	AGJICH Jakab
1817. jún. 17., 1828. aug. 28.	MARICH Ádám

1829. szeptember 3.	PAULOVICH Vince
1830. szept. 2., 1831. okt. 23., 1832. aug. 19., 1833. aug. 20., 1834. aug. 31.	POLJAKOVICH Róbert
1835. aug. 20., 1836. aug. 25., 1837. aug. 22., 1838. aug. 23., 1839. aug. 27., 1840. aug. 23., 1841. aug. 20., 1842. aug. 26., 1843. aug. 28., 1844. aug. 30., 1845. aug. 18., 1846. aug. 27.	STIPICH Gyula
1847. augusztus 22.	CSULICH Fábán
1848. augusztus 6.	CZINDERI Vilmos
1850. aug. 24., 1852. jan. 18.	KRAJACSICH Dániel
1852. szeptember 18.	STIPICH Gyula
1853. augusztus 21.	HELDER Károly
1854. szeptember 18.	KOVÁCS Piusz
1855. aug. 16., 1856. aug. 18.	TORMA Izidor
1860. szeptember 1.	KOVÁCS Piusz
1861. szeptember 19.	SIKOVIC Ottó
1862. augusztus 28.	KOVÁCS Piusz
1863. szept. 9., 1864. szept. ?	GRATZOL Alajos
1865. január 8.	MEKUSÁR Fülöp
1865. szept. ?, 1866. szept. 29.	KISSANEK Joachim
1867. szept.?, 1868. szept. 30., 1869. júl. 14., 1871. jan. 5., 1872. szept. 15., 1872. szept. 3.	KOVÁCS Piusz
1873. szept. 2., 1874. szept. 13., 1875. szept 8., 1876. aug. 21.	SZABÓ Próbusz
1877. augusztus 14.	KOVÁCS Piusz
1878. augusztus ?	BÁLINT László
1879. augusztus 22.	SCHMIDT Fulgenc
1880. augusztus 5.	KISANEK Joachim
1881. szept. 1., 1882. aug.?, 1883. aug. 6., 1884. aug. 11., 1885. aug. 4., 1886. aug. 6., 1887. aug. 5.	SCHMIDT Fulgenc
1888. aug. 1., 1889. aug. 16.	MÁJLINGER Emil
1891. július 27.	PAUCSEK Lőrinc
1892. július 29.	BOZÓKY Ödön

1893. aug. 18., 1894. aug. 1., 1895. aug. 8., 1896. aug. 26.	MAKKAY Lajos
1897. aug. 10., 1898. aug. 31.	KOCHÁN Bertalan (Kohány)
1899. szeptember 14.	PRIESZTER Ágoston
1900. augusztus 26.	DVORÁK Prádó János
1901. augusztus 1.	DVORZSÁK Antal
1902. aug. 18., 1903. aug. 13.	BOZÓKY Edmund (Ödön)
1904. augusztus 4.	UNGHVÁRY Antal
1905. július 2.	KAUSZ Leó
1906. augusztus 9.	ROSMANITH Kázmér
1907. júl. 24., 1908. júl. 22., 1909. júl. 24., 1910. júl. 28.	UNGHVÁRY Antal
1911. augusztus 27.	OSLAY Ozvald
1912. július 25.	LUKÁCS Szerén
1913. július 22.	HALÁSZ Jeromos
1914. augusztus 11.	FEISZ Hugolin
1918. július 18.	JAGICZA Juvenál
1922. július 24.	KIMMEL Kamil
1925. aug. 5., 1927. aug. 2.	JUGH Miklós
1928. május ?, 1930. júl. 9., 1931. júl. 21., 1932. júl. 31.	PESTI Emánuel
1934. aug. 18., 1935. júl. 21.	JUGH Miklós
1936. júl. 14., 1937. júl. 11., 1938. júl. 5.	RUKAVINA József
1939. aug. 2., 1940. szept. 4.	KIRCHOFER Ignác
1941. júl. 2., 1942. júl. 15.	KOLLÁR Kázmér
1942. október 6.	ZACHÁR Demjén
1943. júl. 29., 1945. jún. 13., 1946. máj. 22., 1946. júl. 22., 1947. júl. 12., 1948. okt. 12., 1949. júl. 16.	RUKAVINA József (Rukovina)

Semmiféle nyoma nincs annak, hogy a középkorban, vagy a török idők alatt Baján ferencrendi kolostor létezett volna.

A török uralom alá került magyarországi területeken a hagyományos egyházi szervezet csakhamar megszűnt. A papok az első évtizedekben jórészt a helyükön maradtak, de 1541 után tömegesen hagyták el plébániájukat.³ A felbomlás az 1552-es török támadó hadjárat után gyorsult fel.⁴ A paphiány óriási méreteket öltött, amiben a protestan-

3 FRICSY ÁDÁM: *Egyházmegyénk a török hódoltság alatt*. In: *Egyháztörténeti tanulmányok*. 1. Szerk.: FRICSY ÁDÁM. Pécs, 1993. 77-78.

4 SZAKÁLY FERENC: *Török uralom és reformáció Magyarországon a 16. század közepe táján*. Világosság 25 (1984) 1. 51-59.

tizmus terjedésének is komoly szerepe volt.⁵ A válságos helyzeten csak szerzetesek és licenciátusok igénybevételével lehetett valamelyest enyhíteni.⁶ Róma – különböző jelentések alapján – 1610-ben döbbsent rá, hogy Magyarországon az előretörő reformáció és a török háborúk ellenére vannak még katolikusok. Ettől az időtől kezdve missziókat küld erre a területre. V. Pál pápa 1612-ben kelt brevével indítja útra a pécsi jezsuita missziót.⁷ A három jezsuitát Belgrádban a bosnyák ferencesek nem szívesen fogadták, mivel úgy tekintettek rájuk, mint akik el akarják foglalni a helyüket, holott a pápa 1573-tól az egész hódoltságot a boszniai ferences püspökök joghatósága alá helyezte.⁸ A jezsuiták erre a Szerémségen át Mohácsra, majd onnan Pécsre mentek. A Bácskát a későbbiek során is elkerülték. A töröktől elvileg nem kellett félniük, legalább is az 1606-ban kötött bécsi béke vallásgyakorlatra vonatkozó pontjai közül a hetedik artikus kimondja: „A catholica régi római hiten való egyházi embereknek, papok, jezsuiták és barátoknak mindenütt a török császár országában régi szentegyházait megföldni és felépíteni szabad legyen.”⁹

Az 1622-ben Rómában alakult Sacra Congregatio de Propaganda Fide szervezete elsősorban a boszniai – török engedéllyel működő – ferences kolostorokra támaszkodva kezdte meg munkáját. A ferencesek kolduló szerzetesek voltak, a nép között éltek, akik el is tartották, ha kellett megvédték őket. Életmódjuk egyszerűsége, szegénysége miatt a török megtűrte tevékenységüket, hiszen az a derviseikre hasonlított. Munkájuk viszont a rablók garázdálkodása miatt sokszor járt életveszéllyel.¹⁰ A misszionárius civil ruhában, bajszosan, legtöbbször raguzai, vagy bosnyák kereskedőkhöz csatlakozva járta be a hódoltság irdatlan nagy területét, és a maga védelmére fegyvert viselt. A Propaganda Kongregáció már 1624-ben szendrői (Szemandria, Smederevo) címmel, de belgrádi székhellyel missziós püspökséget létesített. Alája tartoztak a hódoltsági részek, sőt a Szentszék missziós területnek tekintette egész Magyarországot és Erdélyt is.¹¹ Püspökeik (Ibrisimovich Marian, Benlich Máté) sokszor hetekig úton voltak, és kiszolgáltatták a bérálás szentségét is. Útjukról beszámolót küldtek Rómába. Jelentéseikből tudjuk, hogy Baimacho (Bajmak), Jankovazz (Jánoshalma), Milcut (Mélykút), Santova (Hercegszántó) községekben a környező katolikusokat ezerszámra bérálták meg.¹²

5 SZARKA KÁROLY: *A váci egyházmegye és püspökei a török hódítás korában*. Vác, 1947. 106.

6 FRAKNÓI VILMOS: *Pázmány Péter és kora*. 1–2. Bp., 1868–1872. 2. köt. 41. – JUHÁSZ KÁLMÁN: *A licenciátus intézmény Magyarországon*. Bp., 1921. – FRICSY ÁDÁM: *Levelek a hódoltsági Pécsről. 1613–1629*. Baranyai Helytörténetírás 1981. – SÁVAY JÁNOS: *La partecipazione dei laici al lavare pastorale in Ungheria uli seccolo 16–17*. Roma, 1988. – DUDÁS LAJOS: *Egyházi élet a hódoltsági területen (16–17. század)*. Csongrád, 1996. 47–50.

7 FRICSY ÁDÁM: i. m. 87–90.

8 FRAKNÓI VILMOS: i. m. 3. köt. 337–339.

9 SALAMON FERENC: *Két magyar diplomata a tizenhatodik századból*. Pest, 1867. 269.

10 FERMEDZIN EUSEBIUS: *Acta Bosnae Potissimum Ecclesiastica cum insertis editorum documentorum registis ab anno 925 usque annum 1752*. Zagreb, 1892. 343. – *Erdély és hódoltsági jezsuita missziók. 1609–1610*. Sajtó alá rend.: BALÁZS MIHÁLY et al. Szeged, 1990. I/1. 70., 75.

11 GALLA FERENC: *Marnavics Tomkó János boszniai püspök magyar vonatkozásai*. Bp. 1940. 74–77. – VANYÓ TIHAMÉR: *A bécsi pápai követtség levéltárának iratai Magyarországról. 1614–1786*. Bp., 1986. 65–66.

12 VANYÓ TIHAMÉR: *Belgrádi püspökök jelentései a magyarországi hódoltság viszonyairól. 1649–1673*. Levéltári Közlemények 1971. 327–329.

A ferencesek Buda visszafoglalása után (1686) kerültek Bajára a felköltöző bunyevácok lelki vezetőjeként. Az első biztos adatunk 1688-ból való. Ez év nyarán az újonnan vezérőrnaggyá kinevezett Sigismund Joachim von Trautsmannndorf gróf, egy dragonyos ezred élén Bécsből – Németújváron, Győrön, Budán, Pakson, Bátaszéken keresztül – Péterváradra menetelt. A dunaszekcsői hajóhídon átkelt a Duna keleti partjára, ahol az út két mérföldön át mocsáron és vízen keresztül vezetett (Mohács-sziget). A gróf naplója szerint július 12-én még virradat előtt előre küldte poggyászát, de az estig nem érkezett meg, amikor a félig lerombolt palánknál letáboroztak. A palánkban hajdúk voltak és egy leégett mecset, mely azelőtt katolikus templom volt. Már újból két ferences tevékenykedett benne.¹³

Következő adatunk három évvel későbbi. A bécsi Hofkammerarchívban őrzik I. Lipót 1691. június 20-án kelt rendelkezését, melyben megengedi a budai Vízivárosban tevékenykedő ferenceseknek, hogy itt kolostort építhessenek, mert a katolikus rác nemzetség között már eddig is eredményesen élesztették és megtartották a hitet. Az oklevél – érdemeik elismerésén túl – még azzal indokolja a kolostorépítés engedélyezését, hogy azt több magyarországi ferences kolostor előjárója is kérte. Név szerint felsorolja Porkovich István bácskai (Bács), Radnich Miklós kalocsai és Stanich Gábor bajai szerzeteseket.¹⁴

Marinis Károly római kuriális bíró 1693-ban elrendeli, hogy a bosnyák ferencesek továbbra is megmaradhatnak és békésen működhetnek a Páduai Szent Antalról nevezett bajai, a Szent Ferencről nevezett zombori, a Szűz Mária mennybemeneteléről nevezett bácsi és a Gyümölcsoltó Boldogasszonyról nevezett szabadkai zárdáikban.¹⁵

Ezek az adatok megerősítik azt a véleményünket, hogy a ferencesek 1687 nyarán–őszén a Magyarországra menekült bunyevácokkal együtt, azokat kísérve és vezetve kerültek a Bácskába, ezen belül Bajára.

A rend szabályai szerint minden évben káptalani gyűlést kellett tartani, ahol a rendházak előjárói is részt vettek. Itt határozták el az áthelyezéseket és megválasztották a házfőnököket is. Erről minden egyes konventet értesítettek a „közösségi jegyzék”-ben. A legkorábbi (1694–1740) időkből ezek a jegyzékek nem maradtak ránk. Utólag jegyezték be őket – más levéltárakban megtalált adatok alapján – a bajai historia domusba nagy kihagyásokkal. 1741 után már az eredeti jegyzékek szövegét másolták be a háztörténetbe, tehát a pontos hónap és nap is szerepel. Összeállításunkban ezekre támaszkodtunk, de úgy, hogy a jegyzék kihirdetésének időpontját és nem a jegyzék kiadásának keltét vettük figyelembe. Nyilvánvaló, hogy egy-egy közösség számára attól a naptól vált kötelező érvényűvé az áthelyezés, amikor megkapták a listát, s nem a kiadás dátuma szerint. Volt idő, amikor a jegyzékek bemásolását elmulasztotta az erre kijelölt szerzetes, de utólag (1774) pótolta ezt a mulasztást az újonnan kijelölt barát.

Előfordult, hogy néhány évben nem változott a névsor. Ez általában nagy történeti sorsfordulók (1848-as szabadságharc, 1. és 2. világháború) után történt. Az áthelyezése-

13 PICKL OTTMAR: *A magyar-török végvárak és a palánkok állapota a Budától Belgrádba vezető úton* (Sigismund Joachim Trautmannndorf gróf naplója alapján). Világtörténet 1986/3. 99–100.

14 TAFFERNER, ANTON: *Quellenbuch zur Donauschwabischen Geschichte*. 1–4. Stuttgart, 1974–1982. 4. köt. 49–51.

15 CSEVAPOVICH GREGORIUS: *Recensio observantis minorum provinciae S. Joann a Capistrano, per Hung. Aust. Inf. Et Slavon extense*. Budae.

ket általában nyáron (május – szeptember) oldották meg, hogy ne a tél kellős közepén kelljen a szerzeteseknek az egyes – esetleg nem is közeli – kolostorokba átköltözniük. Különleges esetekben azonban előfordult, hogy télen is (1756, 1788, 1791 stb.) történt áthelyezés. Ezt haláleset, vagy II. József egyházellenes rendelkezései váltották ki. Az idő múlásával egyre gyakoribbá vált, hogy a házfőnököt több éven keresztül meghagyták (Pestalich Gergely, Szép László, Pendl Nepomuki János, Ninkovich István, Lukács Timót, Bergman Vince, Lipovcevic Laurusz, Martinov Fortunát, Rukavina József, Jugh Miklós, Blihar Barnabár).

A neveket hallomás alapján jegyezték le, de az egykori helyesírás is ingadozott. Így fordul elő, hogy ugyanazt a személyt egyszer Makkaynak írják, a következő évben Makajnak. Sisakovics is egyenlő Siakoviccsal. A keresztnév azonosságából bizonyos, hogy a kétféle írásmód mögött ugyanaz a személy rejtőzik. Előfordul, hogy a jegyzőkönyvet vezető barát nemzetiségi származása is befolyásolta a lejegyzést. Nyilvánvaló, hogy egy bunyevác származású jobban megértette egy vele egy nemzetiségből származó másik egyén nevét.

Kezdetben zömmel bunyevác nevek szerepelnek a gyéribben előforduló magyar nevek mellett, s csak a 18. század végén kerülnek elő a németek is (Ockl Cecilián, Hutterer Vencel). Csak néhány esetben ismerjük a szerzetesek születési helyét. Ezekből nyilvánvaló, hogy elsősorban a közeli környékből, a Dél-Bácskából és Szlavóniából kapták utánpótlásukat a bajai szerzetesek.

A magyarországi ferencesek teljes névsorát csak az egyes rendházak hasonló névsorának közlése után leszünk képesek összeállítani. E közleménnyel ennek alapját szeretjük volna megteremteni.¹⁶

MIHÁLY KÓHEGYI

THE GUARDIAN AND HIS DEPUTIES OF THE FRANCISCAN MONASTERY IN BAJA

Franciscans friars arrived in Bácska, as well as at Baja, in summer and autumn 1687 accompanying and leading the Catholic Serbs seeking refuge in Hungary. The names were registered at hearing, however, the spelling of the period was not settled either. At times the nationality of the Franciscan friar also effected the way of spelling. In the beginning mostly names of Catholic Serb origin were noted together with few Hungarian names, and it was not earlier than the 18th century that names of German origin appeared. We have information about the birthplace of the friars only in a very few cases. Looking at the list of names it is obvious that the friars arrived at the monastery of Baja mostly from South-Bácska and Slavonia.

16 *A bajai ferencesek háztörténete.* 1. 1694–1840. Ford.: KAPOCS NÁNDOR, az előszót és a jegyzeteket írta: KÓHEGYI MIHÁLY. Baja, 2000. 13 p.

GALCSIK ZSOLT

A SZÉCSÉNYI 845. SZ. PÁTER BÁRKÁNYI JÁNOS CSERKÉSZCSAPAT
TÖRTÉNETE AZ ALAPÍTÁSTÓL A FELOSZLATÁSIG (1934–1948)

P. Dr. Szántó Konrád OFM emlékének

„Államosított iskolánkban a cserkészlet teljesen megszűnt. – Egyszerű szavak annak, aki még nem érezte meg a cserkészlet szépségeit, az őrsi élet, tábor sok csudás gyönyörűségét, a cserkészlet játékkal nevelő hatását; de azoknak, akik együtt álltak körbe a tábortűz hunyó parázsát, azoknak többet, sokkal többet jelent.”¹

A CSERKÉSZMOZGALOM TÖRTÉNETÉNEK FŐBB ÁLLOMÁSAI 1907–1933

A cserkészmozgalom keletkezése és világhódító útja

A Magyar Cserkészszövetség 1997-ben ünnepelte fennállásának 85. évfordulóját. Néhány év múltával pedig a mozgalom megalapításának 100. évfordulójáról emlékeztek meg a világ cserkészei. De honnan is ered ez a mozgalom és mi a lényege az immár 100 éves múlttal rendelkező cserkészletnek?

A mozgalom megalapítója lord Baden-Powell (szül. 1857. február 22. London, Anglia – megh. 1941. január 8. Nyeri, Kenya) brit tábornok és nemzeti hős. Mint katona 1884 és 1885 között Becsuánaföldön és Szudánban folyó hadjáratban, a megfigyelő légömbök használatával tette ismertté nevét. 1899. október 12-től 1900. május 17-ig védelmezte Mafekinget a jelentős túlerőben lévő búr csapattal szemben, mely végül is visszavonulásra kényszerült. 1903-ban visszatért Angliába, ahol lovassági iskolát alapított. 1907-ben altábornaggyá léptették elő. A hír, hogy az Aids to scouting (Útmutató felderítőknek, 1899.) c. katonai kézikönyve alapján a fiúkat az erdőben való tájékozódásra tanítják, arra ösztönözte Baden-Powellt, hogy kísérleti tábort nyisson Poole közelében fekvő Brownsea szigetén, Dorsetben (1907), ahol felvázolta a cserkészmozgalom alapelveit. Csakhamar Anglia-szerte cserkészcsapatok alakultak, számukra írta Baden-

1 GALCSIK ZSOLT: *Cserkészek avatása és fogadalomtétele Szécsényben*. Magyar cserkész, 1991. szeptember, 13.

Powell Scouting for Boys (Cserkészlet fiúknak, 1908.) c. művét. 1910-ben nyugállományba vonult a hadseregtől, hogy egész idejét a cserkészmozgalomnak szentelhesse. Ugyanebben az évben Ágnes testvérével (1885–1945) együtt megalapította a leánycserkészletet, amely 1921 óta Amerikában is működik. Felesége, Olave, Lady Baden-Powell (1899–1977) szintén sokat tett a leánycserkész-mozgalomért. Baden-Powell 1916-ban Angliában megszervezte a kiscserkész-mozgalmat a 11 évesnél fiatalabb gyermekek számára. Az első nemzetközi cserkésztalálkozóra 1920-ban került sor Londonban, ahol Baden-Powellt a világ főcserkészévé választották.² Ő lett mindenki Bi-Pi-je, nevéből eredeztetve.

Afrikában nagyon sok érdekes tapasztalatra tett szert. Láta a háború borzalmait, az emberek kalandvágát, és a dzsungelben megfigyelte a bennszülöttek egyszerű ügyességét, híradásukat, jeleiket, amellyel figyelmeztették egymást, utat mutattak és segítettek azoknak, akik ismerték ezt a jelrendszert. Itt vetődött fel benne az a gondolat, hogy mennyivel jobb dolog lenne az emberek kalandvágát, romantikus és sokszor kegyetlenségbe torkolló elképzelését már fiatal korban hasznos célra felhasználni, hogy abból a felnövekvő generációkon át kialakulhasson az embertestvériség gondolata.³

Bi-Pi meghatározása szerint a cserkészlet célja a talpraesett, a gyakorlati életben jártas, Isten-hívő, másokon segíteni kész, természetszerető, vidám, de meggondolt fiatalok nevelése. A cserkészlet mindenki előtt nyitott, származásra, fajra és vallásra való tekintet nélkül. Három alapelve: az ISTEN, HAZA és EMBERTÁRS iránt önként vállalt kötelezettség feltétlen betartása. A *10 törvény* szellemében való élés, a *másokkal való gyengédség*, s ugyanakkor *saját magával szembeni szigorúság*.⁴ Ez a hármas kötelezettség jelenti: a cserkészköszöntésre – Jó munkát! – még a válasz Légy résen! – a balkezet felemelték, a hüvelykujjal leszorított kisujj felett a másikon három ujj a magasba mutat. Ezek értelme: erősebb védi a gyengébbet, illetve a három magasba mutató ujj a már ismertetett alapelveket – Isten, haza, embertárs – jelenti. A cserkészek, ha nincsenek egyenruhában, vagy nem viselik a stilizált liliomos jelvényt, arról ismerik fel egymást, hogy balkézrel fognak kezét. Ennek magyarázata: balkéz irányából a két szív közelebb kerül egymáshoz.⁵

A cserkész életét átfogó **10 törvény** a következő:

1. *A becsület törvénye*: A cserkész egyenes lelkű és feltétlenül igazat mond.
2. *A hűség törvénye*: A cserkész híven teljesíti kötelességeit, melyekkel Istennek, hazájának és embertársainak tartozik.
3. *A szolgálatkészség törvénye*: A cserkész ahol tud, segít.
4. *A testvériség törvénye*: A cserkész minden cserkészt testvérének tekint.
5. *A lovagiasság törvénye*: A cserkész másokkal szemben gyöngéd, magával szemben szigorú.
6. *A természet törvénye*: A cserkész szereti a természetet, jó az állatokhoz és kíméli a növényeket.

2 Britannica Hungarica Világenciklopédia 2. köt. Bp., 1995. 214.

3 KÉKKÓI LÁSZLÓ: *Visszaemlékezés a szécsényi cserkészmozgalomra*. Szécsényi Honismereti Híradó, 1990. 117. (SZHH), a továbbiakban: KÉKKÓI 1990.)

4 BOKODY JÓZSEF: *A magyar cserkészlet történetének főbb állomásai*. Bp., Magyar Cserkészszövetség Gyűjteménye, 1998/3. 2. (a továbbiakban: BOKODY 1998./3.)

5 KÉKKÓI 1990. 121.

7. *Az engedelmesség törvénye:* A cserkész feljebbvalóinak jó lélekkel és készségesen engedelmeskedik.

8. *A jó kedély törvénye:* A cserkész vidám és meggondolt.

9. *A takarékoság törvénye:* A cserkész takarékos.

10. *A tisztaság törvénye:* A cserkész testben és lélekben tiszta.

„A cserkészet politikamentes szervezet és valláserkölcsei alapon áll. Tehát egyik párthoz sem tartozik és egyik egyház sem sajátíthatja ki maga részére. A munka 6-8 fős örsökben történik, 1-2 évvel idősebb örsvezető irányításával. A jellemnevelés és a tanulás gyakorlati cselekvés alapján a már említett 10 törvény és fogadalom szellemében történik. A cserkész ezek szerint él, dolgozik a fogadalom letételétől élete végéig.”⁶

A nemzetközi cserkészszövetség 1920-ban szervezte meg az első világjamboree-t, ahol a nemzetek cserkészei találkoznak egymással, és bemutatják hazájukat és a cserkészismereteikből jeleskednek. Általában négy évenként szervezik meg ezeket a találkozót, óriási sikert és élményt szerezve a résztvevőknek. A jamboree-k történetében a legemlékezetesebb találkozó a negyedik volt, s ennek hazánk adott helyett Gödöllőn 1933-ban.

A cserkészmozgalom megjelenése és elterjedése Magyarországon

A Baden-Powell által megalkotott cserkészszervezet hamar elterjedt hazánkban is. Ennek fő ösztönzője Králik László piarista tanár volt, aki a Nagybecskereki községi Főgimnázium 1909/10. évi értesítőjében 132 oldalon keresztül ismerteti Bi-Pi könyvét a cserkészetéről. Főleg pedagógusok, de más ifjúsági vezetők is felfigyelnek a cserkészetre és azon nyomban megkezdődik a szervezkedés. 1910-ben már meg is alakul az első cserkészcsapat Magyarországon, majd folyamatosan a többi is.

Az 1912-ben Stockholmban megrendezett olimpián hatalmas cserkészbemutatót szerveztek. Erről a hazai sajtó is beszámolt, amely segítette a cserkészet kibontakozását és elismerését. A működő csapatok szükségesnek érzik, hogy közösen dolgozzanak, ezért 1912. december 28-án megalakítják a *Magyar Cserkészszövetséget*. 1913-ban létrejön egy hasonló szervezet, a *Magyar Őrszem Szövetség*, de rövid működés után már júniusban egyesül a két szervezet *Cserkész Őrszem Szövetség* néven.

A kibontakozást az I. világháború új tartalommal tölti meg. A csapatok erőn felüli cserkészmunkát vállalnak. Karitászi tevékenységük elsősorban a frontra induló katonavonatok, az onnan érkező sebesült szerelvények fogadása volt. Szolgálatot láttak el a kórházakban, hírvivők, futárok voltak.⁷ „A háború a cserkészet létével összefüggő feladatokat adott. Életben maradni, ez lett a mozgalom elsődleges programja.”⁸

1918-ban újra kezdte működését a Magyar Cserkészszövetség, majd 1919 márciusában a Tanácsköztársaság bukása után másodszor megalakult.⁹ „Kezdeményezések indultak annak érdekében, hogy a cserkész helyett az úttörő elnevezést viseljék és a nacionalista és vallási nyilvánulásokat hagyják el, a kiképzés szociális szellemben tör-

6 BOKODY 1998/3. 2.

7 Uo. 2-3.

8 GERGELY FERENC: *A magyar cserkészet története 1910-1948.* Bp., 1989. 84.

9 BOKODY 1998/3. 3.

ténjen.”¹⁰ A munka azonban a legtöbb helyen – főleg vidéken – a régi, megszokott keretek között haladt tovább. 1919-ben – most már harmadszor – újból megalakult a Magyar Cserkészszövetség. A következő évben Magyarországot felveszik a Nemzetközi Iroda tagjai sorába és megjelenik a Magyar Cserkész folyóirat. 1921-ben hivatalosan is megindul a vízcserkészlet.¹¹

1922. június 10-én Horthy Miklós kinevezi *gróf Teleki Pált* Magyarország első főcserkészévé. Ezt a tisztséget egy évig tölti be, súlyos betegsége miatt kénytelen lemondani. Ezután mint örökös tiszteletbeli főcserkész vesz részt a munkában élete végéig.¹² Utóda gróf Khuen-Héderváry Károly lett.¹³

1924-ben részt vettünk a II. világ-jamboree-n Koppenhágában, ahol a cserkész világ-bajnokságon a magyarok a harmadik helyet szerezték meg. 1927-ben cserkészház és cserkészbolt létesült.

1928. május 6-án országos cserkészünnepélyt tartottak lord Baden-Powell és felesége tiszteletére a Fradi-pályán. Előző este a Bi-Pi házaspárt a Teleki Pál vezette küldöttség fogadta s magyarországi tartózkodása alatt Teleki mindenhová elkísérte őket. Már akkor szorosabb barátság alakult ki kettőjük között.¹⁴ A találkozás után Parádon megalakul a Cserkészleány Világszövetség.¹⁵

1929-ben Angliában rendezik meg a III. jamboree-t, ahol szép eredményeket értek el a magyar csapatok. A Világkonferencián gróf Teleki Pált beválasztották a kilenc tagú Committee-ba, a Világcserekszet Intéző Bizottságába.

1931-ben megindul a cserkész vitorlázó repülés. Egymás után születnek meg id. Rubik Ernő világhírű vitorlázó repülőgépei. Az 1931. évi badeni világkonferencián az 1933-as IV. világ-jamboree rendezési jogát Magyarországnak ítélték.¹⁶

1933. augusztus 1–15. között került megrendezésre a jamboree-k történetében a máig is a legnagyobbak számító IV. világ-jamboree Gödöllőn, ahol 8.000 külföldi, 15.000 magyar cserkész, valamint 3.000 közszolgálatos magyar öregcserkész vett részt, több mint 50 országból, összesen 26.000 fővel. „Teleki Pál a táborparancsnoki tisztséget a legkomolyabban viselte, valóban parancsnok volt és irányította a tábor munkáját. Az ő érdeme, hogy a cserkészlet történetében a Gödöllői Jamboree külön fogalom, mintaképe a tökéletesen megrendezett cserkésztáborozásoknak. Csak megjegyzem, hogy az 1991. évi koreai és az 1995. évi hollandi jamboree-kon – amikor 44 év után újból részt vehettek a magyar cserkészek – az árvalányhajas cserkészskalap láttán a külföldi cserkészek nagy ovációval, „Haló Godolo” – „Haló fiúk” felkiáltással üdvözölték a magyar cserkészeket.”¹⁷ Az 1933. évi rendezvényen Horthy Miklós kormányzó kíséretében megjelent Baden-Powell is.¹⁸

10 GERGELY i. m. 17.

11 BOKODY 1998/3. 3–4.

12 BOKODY JÓZSEF: *Gróf széki Teleki Pál dr. a cserkész (1879–1941)*. Bp., 1998. 2. (Magyar Cserkészszövetség Gyűjteménye 4.) (a továbbiakban: BOKODY 1998/4.)

13 BOKODY 1998/3. 4.

14 BOKODY 1998/4. 3.

15 BOKODY 1998/3. 5.

16 Uo.

17 BOKODY 1998/4. 3–4.

18 GERGELY i. m. 1989. 164.

Szécsény egyesületi életének rövid történeti áttekintése

A Szécsényben működött egyesületek története visszanyúlik a 17. századba. A helybeli páterek a vallásos élet elmélyítésére 1661-ben már létrehozták a kordások társulatát, de ez a török uralom (1663–1683) miatt nem tudott tovább működni. 1702-ben újra engedélyezték a működését és 1784-ig, II. József rendelkezéséig jelentős tevékenységet fejtett ki.¹⁹

A 19. században további egyesületeket alapítanak a ferencesek (Szűz Mária Társulat, Oltáregylet, Rózsafüzér Társulat stb.), majd a 20. században ez további gyarapodást eredményez (Crédó, Szívgárdisták, Katolikus Legényegylet, Katolikus Dalkör stb.).

A katolikus egyház mellett a városban működő másik két felekezet (izraelita és evangélikus) is létrehozta a maguk egyesületét (Chevra Kadischa Egylet, Izraelita Betegsegélyező Egylet, Evangélikus Nőegylet stb.).

A felekezetek mellett megjelentek a polgári kezdeményezések hatására a már nem vallásos jelleget tartalmazó egyesületek (Kaszinó és Gazdakör Egylet stb.). A polgárok pedig további érdekszférákat tömörítettek kereskedelem, művelődés és szórakozás céljából (Takarékpénztári RT., Egyesült Ipartársulat, Csizmadia Ipartársulat, Önkéntes Tűzoltó Egylet, Korcsolya Egylet stb.) Nagyrészüket nem sokáig működött, de akadt olyan is, melyet 1948-ban oszlattak fel.²⁰

A felsoroltakból kitűnik, hogy ezek többnyire a polgárokat, ill. a felnőtt rétegeket tömörítették. Az ifjúságot összefogó szervezetek jóformán nem léteztek. Erre figyeltek fel elsőként a vincés (irgalmas) nővérek és a kislányok érdekében 1904-ben megalakították az 1949-ig működő Mária Társulatot.²¹ A fiúk számára 1928-ban hoztak létre hasonló egyesületet, Katolikus Legényegylet néven. Ez csak a 14 év felettieket tömörítette.²² Erre a hiányra figyelt fel a polgári iskola vezetősége is, akik a növendékek számára már 1924-ben létrehozták a Turul Sportkört, majd a későbbi években a Mikszáth Kálmán fiú és a Tormay Cecília leány önképzőkört.²³

Azonban a 14 év alatti fiú gyermekek hasonló jellegű foglalkoztatása nem volt megoldva 1934-ig, amikor is a ferencesek elhatározták, hogy létrehoznak egy cserkészcsapatot.

A cserkészcsapat megalakításának előzményei

A Baden-Powell-i cserkészszervezet hazai meghonosítását követően rohamosan alakultak meg a cserkészcsapatok. Nógrád vármegye székhelyén, Balassagyarmaton 1914-

19 KÖNIG KELEMEN OFM: *Hatszázéves ferences élet Szécsényben 1332–1932*. Vác, 1931. 227–228.

20 FÖLDI István: *Nógrád megyei egyesületek 1867 és 1918 között*. Salgótarján, 1990. 107–112. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 17.)

21 GALCSIK ZSOLT: *A Páli Szent Vincéről nevezett szécsényi irgalmasnővérek „Hármas intézményének” története az alapítástól a feloszlásig (1875–1950)*. Balassagyarmat, 1993. 109–126. (a továbbiakban: GALCSIK 1993.)

22 MÉSZÁROS JÁNOS: *A Katolikus Legényegylet megalakulása Szécsényben*. In: Szécsény az emlékezés hitelével 2. Szécsény, 1992. 39–43.

23 ZSOLDOS JÓZSEF: *A Szécsényi M. Kir. Állami Polgári Fiú- és Leányiskola értesítője az 1931–32. iskolai évről*. Szécsény, 1932. 7.

ben létesült a megye első cserkészcsapata. 1929-ben pedig szintén Balassagyarmaton alakult meg az ország első öreg- és véncserkészcsapata is.²⁴

Az öregcserkész-csapat propaganda célú tevékenységet is kifejtett, ugyanis 1930-ban előadták Radványi Kálmánnak a „Gelencei fényjelek” című háborús színdarabját. „Ezzel Szécsényben is vendégszerepel, ami az évek múlva megalakult 845. P. Bárkányi János csapat megalakulására hatással van.”²⁵ Viszont Szécsényben „már a húszas években több alkalommal táboroztak cserkészek a Káprás tisztásain, közel a jóvízű forráshoz. Ilyenkor naponta lehetett látni őket, amint bevásárlásra jöve tolják a kiskocsit egzotikus ruhájukban. Rendeztek ismerkedő tábortüzeket, láttuk akadályversenyeket a Mélyárok horhosa felett. Leginkább azonban akkor kerültek a figyelem középpontjába, amikor 1927-ben kigyulladt és leégett a Lengyel vendéglő és fogadó (a mostani Palóc Skála Áruház helyén) és a Káprásban táborozó cserkészek oltották önfeláldozóan a tüzet és mentették ki a lángtengerből a vendéglős lányát.”²⁶

Kékkői László élő öregcserkész Jászberényben végezte iskoláit, ahol az ottani cserkészcsapatnak tagja volt. 1932 nyarán többször megjelent a praktikus cserkészviselésben, amelyik volt iskolatársainak nagyon imponált. „Az 1933-as gödöllői jamboree-ra már küldöttség látogatott el (ti. Szécsényből) kerékpártúra keretében: Pusztá Béla későbbi cserkészvezető, cserkésztiszt, foglalkozásra asztalossegéd, Szilasi Jóska nyomdásztanuló, Dénes Imre nyomdászsegéd és Szeles Gyula szabótanuló. Természetesen az éjszakát a táboron kívül kellett tölteniük romantikus körülmények között, de a látottak egyre fokozták bennünk a vágyat a cserkészlet iránt. Ez év szeptemberében már a jászberényi képzőbe karikáztak el hármasban Pusztá Béla, Szilasi Jóska és Dénes Imre egy kis tapasztalatcserére. Ott aludtak a cserkészotthonban, parancsnokunk nagy szeretettel adta meg nekik a szükséges ismereteket.”²⁷

A felsorolt események természetesen hozzájárultak az alapítás gondolatához, de mégsem ez volt a fő körülmény. Elsődleges szempont a politikai életben keresendő. „A harmincas évek elején jelentős változások figyelhetők meg az egyházak (vallási felekezetek) és az ifjúság, az ifjúsági munka viszonyában. Ezek elsősorban a bel- és külpolitikában végbemenő folyamatokkal magyarázhatók, amelyek új taktikákat, új módszerek és eszközök alkalmazását sürgették.”²⁸ Ugyanakkor tartottak a kommunizmus veszélyétől is, hiszen tapasztalták az 1919-es események hatásait és pontos értesüléseik voltak az Oroszországban bekövetkezett vallásüldözésekről. 1930-ban erről így írtak akkor: „Ma a szovjet már épít új alapokon új világot. És ez az építő kommunizmus százszor veszedelmesebb, mert ez nem emberéleteket gázol le, hanem világrendszert és társadalmakat.”²⁹ Megjelent a másik veszély is a náci eszmék és mozgalom révén. A magyar cserkészlet vezetői pedig arra törekedtek, hogy a Nemzetközi Intéző Bizottság fasiszta ellenes határozatokat hozzon és ne küldjön meghívásokat a Hitlerjugendnak.³⁰ Ennek memorandumát a püspöki karnak is elküldték, és a püspökkari konferencia határozatában kijelentette: „a püspöki kar a cserkészmozgalmat készséggel részesíti a kí-

24 VÁSÁRHELYI MIKLÓS: *A balassagyarmati cserkészlet*. In: *Nógrád és Hont vármegye*. Szerk. LADÁNYI MIKSA. Bp., 1934. 146–147. (Magyar városok és vármegyék monográfiája 16.)

25 Uo. 147.

26 KÉKKŐI 1990. 119.

27 Uo.

28 GERGELY i. m. 211.

29 Uo. 120.

vánt támogatásban”.³¹ Így a plébániák által történt ilyen jellegű kezdeményezéseket készségesen támogatták a püspökségek részéről.

1933. március 9-ről ismerjük az első kezdeményezést a cserkészcsapat megalakulására vonatkozólag. Ekkor Ruzsonyi Jenő tanító a szécsényi egyházközséghez beterjesztette „az iparos ifjúság kérését, hogy vállalja (ti. az egyháztanács) a cserkészcsapat szervező tisztségét, amely semmiféle anyagi megterheléssel nem jár, de egyes emberek nem szervezhetik, csak erkölcsi testület.”³² Az egyháztanács pozitívan fogadta a kezdeményezést, viszont ennek hivatalos oldala is volt, elsősorban a bejegyeztetést illetően.

A cserkészcsapat megalakítása

1933-ban megindult a szécsényi ifjúság részéről egy mozgalom a cserkészcsapat megszervezése érdekében. Az egyházközség felkarolta a kezdeményezést és megtették a lépéseket a hivatalos bejegyeztetéshez is. Még mielőtt ez megtörtént volna, hosszú idő telt el. Ebből adódóan feltehetjük a kérdést, hogy a szervezés és az 1934-ben történt bejegyzés között alakult-e egy cserkészcsapat? Ugyanis Tóth László élő, 1934-ben avatott öregcserkész úgy emlékezett vissza, hogy a Bárkányi csapat előtt már működött egy ilyen egyesület, de nem sokáig.³³ Erre semmilyen más forrást nem találtam. Viszont a kolostor krónikája 1934. május 21-ről arról tudósít, hogy „a nemrég megalakult kiscserkészekkel (farkaskölykök) P. Krizosztom sikerült kirándulást tett Ludányba.”³⁴ Ennek alapítója és parancsnoka P. Jenei Jenő volt.³⁵ A rendes csapat csak később alakult meg, ezért az látszik eldönthető ténynek, hogy elsőként a farkaskölykök csapatát alapították meg. Ennek körülményeiről szintén hallgatnak a források.

A szervezés és a toborzás meghozta a maga gyümölcsét, mivel 1934. június 7-én az egyházközség által hivatalosan is megalakult a cserkészcsapat.³⁶ Az ünnepélyes, vagyis az első őrsi összejövetelt július 29-én, Péter-Pál napján tartották. Ez egybeesett azzal az eseménnyel is, hogy Szécsénybe látogatott Medveczky Medárd volt házfőnök Amerikából és ezen napon búcsúzott Szilvér atya a híveitől. Az ő tiszteletükre is rendeztek tábortüzet a katolikus fiúiskola udvarán.³⁷ Ekkor ötven taggal alapították meg a csapatot.³⁸ Erről bővebben így tudósított a korabeli sajtó:³⁹ „Szécsényben P. Körösztyös Krizosztom Szent Ferencrendi lelkész vezetése alatt, pár héttel ezelőtt megalakult cserkészcsapat a közönség nagy érdeklődése mellett tábortüzet rendezett az esti órákban. A fiatal kis cserkészek s farkaskölykeik apró mókáikkal kedves látványt s szórakozást nyújtottak. (...)”

30 Uo. 181.

31 Uo. 77.

32 SZRKP L. A szécsényi római katolikus egyházközség képviselőtestületének és egyháztanácsának jegyzőkönyve 1930–1937. – 1933. március 9. ülés 4. napirend

33 SZCSCSP I. – Hangkazetta 1.

34 SZFK L. Hist. Dom. III. 1934. május 21.

35 Uo. 1934. június 7.

36 Uo. – SZRKP L. Hist. Paróc. I. 1934. június 7.

37 SZFK L. Hist. Dom. III. 1934. július 29.

38 Nógrádi Hírlap, 62. évf. 33. sz. 1934. augusztus 19. 3. Új cserkészcsapat.

39 Uo. 39. sz. 1934. szeptember 30. 4. Cserkészek tábortüze.

Viszont ez az esemény még csak bemutatkozás szintű volt és nem jelentett tagavatást. Erre később, szeptember 2-án került sor Vásárhelyi Miklós balassagyarmati öreg-cserkész jelenlétében. Ugyanis a Magyar Cserkészszövetség ebben a hónapban igazolta a „szécsényi r. kath. egyházközség, 845. sz. „Bárkányi János csapat”-ot, és parancsnoknak Krizosztom atyát igazolta. Ezzel együtt most már hivatalosan is megadták a farkaskölyök munka végzésére az engedélyt.⁴⁰ „Farkasfalvánkat, melynek immár 30 tagja van, Herkovits Magda polg. iskolai tanárnő és Trauth János kántortanító vezetik a leg-szebb eredménnyel. Cserkészfiainkat, kik inasokból, földműves fiúból és polgáristák-ból verbulálódnak, Arató Sándor és Csontos Miklós tanárok vezetik a parancsnokkal együtt.”⁴¹ Csak ez az egy forrás utal a külső pedagógusok szervező szerepére. További kapcsolatokról nem kerültek elő adatok.

Az avatandó cserkészek nem csak külsőleg éreztették az ünnepség jelentőségét, ha-nem bensőleg is. Reggel közös szentáldozáson vettek részt,⁴² majd délután megkezdő-dött az avatás szertartása. Erről részletesen így írt a megyei sajtó:⁴³ „A ferences atyák vezetése alatt álló 845. sz. P. Bárkányi János cserkészcsapat szeptember 2-án tartotta első ünnepélyes tagavatását. Az esős idő miatt az elemi fiúiskola nagytermében játszó-dott le az avatás szertartása a közönség nagy érdeklődése mellett. Először a kis farkas-kölykök léptek az emelvényre s tették le ígérüket. A X. cserkészkerület előadója Nagyiványi Antal intézett hozzájuk buzdító szavakat. Feszés tartásukból, tüzes szemük-ből sugárzott az emberebb emberré és magyarabb magyarrá lenni akarás. A központ megbízásából dr. Vásárhelyi Miklós a X. kerület öreg előadója avatta a fiúkat. Ünnepi beszédében Assisi Szt. Ferencet s az ő nagy magyar fiát: P. Bárkányi Jánost állította a csapat elé követendő példaképnek. A felemelő ünnepséget Essőssy Béla egyházközségi elnök lelkes szavai zárták be.”

Feltehetjük a kérdést, hogy név szerint vajon kiket avattak fel ekkor, és hogyan tör-tént meg az őrsi beosztás. A már említett Kékkői Lászlónak köszönhetjük, hogy a neve-ket pontosan ismerjük, mivel az akkori noteszát megőrizte, és így hiteles forrást nyújt ebből a szempontból.⁴⁴

	<i>Vadgalamb őrs</i>	<i>Öreg őrs</i>	<i>Sólyom őrs</i>
Őrsvezetők:	Kránitz László	Pusztai Béla	Hámor Ottó
Segédőrsvezetők:	Rádi Sándor	Dénes Imre	Dénes László
	Stefanik József	Burján Ferenc	Kicsiny János
	Szeles László	Slezák László	Géczi Vilmos
	Varga József	Szilasi József	Gecse János
	Mizsák László	Tóth István	Hlavacska Antal
	Atovics Lajos	Szeles Gyula	Mészáros László
	Hámor Ferenc		Varga Pál

40 Vezetők Lapja, 1934/9. szeptember 185–186. „Zöld közlőny”

41 SZOPEK LORÁND: A X. (Pestvidéki) Cserkészkerület tíz esztendeje (1925–1935). Bp., 1935. 115.

42 SZFK L. Hist. Dom. III. 1934. szeptember 2. – SZRKP L. Hist. Paróc. I. 1934. szeptember 2. és Templomi hirdetések könyve 1932–1936. 1934. szeptember 2. – KFM Adattár, 79.201.1. Emlék-könyv, Szécsény közeleti eseménynaplója 1928–1935, 1934. szeptember 2. – Leblancné, 1980. 45.

43 Nógrádi Hírlap, 1934/37. szeptember 16. 7. Cserkészavatás Szécsényben.

44 KÉKKŐI 1990. 119–120.

A csapatnak indulóra is szüksége volt, ennek szövegét Szedő Dénes ferences atya, kiváló katolikus író szerezte, mely így hangzik: ⁴⁵

1. Cserkészik a cserkész, cserkészik a cserkész
Bajnak oda sem néz, bajnak oda sem néz.
2. Hátán van a háza, hátán van a háza
Keblen liljomszála, keblén liljomszála.
3. Bárkány fia János, Bárkány fia János
Fordul csapatához, fordul csapatához.
4. Rajta, fiúk rajta, rajta, fiúk rajta
Szécsény vára bajba, Szécsény vára bajba.
5. János atya bízzál, János atya bízzál
Nem vész el a végvár, nem vész el a végvár
6. Szécsény vára épül, Szécsény vára épül,
Szívünk melegéből, Szívünk melegéből

A csapat pedig megkezdte folyamatos működését. Területileg a Pestvidéki X. cserkészkerületbe osztották be, s ennek főtitkára, Kozma István ellenőrző útja során Szécsényt is megsejmelte, mint arról értesülünk december elejéről. ⁴⁶

Az alapítás mellett szólni kell még arról is, hogy a csapat névadója kit takar és miért ezt az eszményképet választották. 1930-ban a Szent Imre év alkalmából rendezett ünnepségen, Szécsény község előjárósága a Városháza mellett nyíló kis utcát Bárkányi Jánosról nevezte el. ⁴⁷ Ezzel előkészületét vette a két évvel később bekövetkezett ünnepség sorozatnak, amikor is a ferences rendház alapításának 600. évfordulóját ünnepelte. De ki is volt ez a személy, akit névadóként és példaképként választottak?

II. Rákóczi Ferenc ábécéskönyvében az alábbi bejegyzés olvasható: „A bölcsesség kezdete az Úr félelme. Kitől minden jónak áldását kívánja Péter Bárkányi János a méltóságos és nagyságos fejedelmi nagy Rákóczi familiának méltóságos csemetéjére, Rákóczi Ferikére. Kinek az Úr napjait sokakra terjessze, földön, mennyben nagyra nevelje!” ⁴⁸ Bárkányi János ferences szerzetes volt és 1689-ben azzal bízták meg előjárói, hogy az 1683-as török kiűzését követően, a pestis következtében elnéptelenedett Szécsény újraterelítésében vegyen részt és a romos kolostor restaurálásának munkálatait irányítsa. Szécsény „második megalapítója”-ként is szokták őt nevezni. ⁴⁹ Személyisége pedig méltó példaképe lett a fiatalságnak.

45 SZCSCSP I. Csapatinduló eredeti kottája.

46 Nógrádi Hírlap, 1934/48. december 2. 4. Cserkészellenőrzés.

47 HAUSEL SÁNDOR: *Utcanevek Szécsényben*. Szécsény, 1990. 19. (A Kubinyi Ferenc Múzeum helytörténeti füzetek 1.)

48 SZÁNTÓ KONRÁD: *A katolikus egyház története*. 2. köt. Bp., 1988. 793.

49 KÖNIG i. m. 179–196.

A cserkészparancsnokok tevékenysége és szerepe

„A cserkészlet iránt rajong a fiatalság, az öregek pedig üdvös mozgalomnak minősítik.”⁵⁰ Írják a csapatról a pozitív jellemzést 1935-ben. Ahhoz, hogy ez a rajongás mindvégig megmaradjon az kellett, hogy a csapatot olyan egyének irányítsák, akik nemcsak parancsnokai voltak, hanem lelkes szervezői lettek a cserkészéletnek és értettek az ifjúság neveléséhez. Ezért a szervezeti felépítésben a legfontosabb szerep a parancsnokság volt.

Mielőtt még rátérnék a parancsnokok bemutatására, említést kell tenni arról, hogy az MCSSZ részéről ki lehetett vezetője a csapatnak. Ha egy csapat megalakult, működését tekintve akkor volt hivatalos, ha bejelentették az MCSSZ-nek és ők megadták az engedélyt, ezáltal csapatszámot is kaptak. A csapatot természetesen valakinek irányítani is kellett. Ezt a tisztséget többnyire arra az egyénre bízta – ideiglenes határozattal –, aki megszervezte. Ez a személy lehetett a plébános, a káplán, a tanító és öregcserkész is, de kötelező volt arra, hogy cserkésztiszt-képző táborba kellett mennie, ahol a megszerzett ismeretekből vizsgáznia kellett. Amikor ez megtörtént és közzétették a Vezetők Lapjában, akkor már véglegesen irányíthatta a csapat munkáját. Természetesen előfordultak kivételek is abban az esetben, ha valamilyen oknál fogva ezt a hivatalos utat nem járták végig. Itt gondoljunk elsősorban arra, hogy a szerzeteseket többször helyezték más-más kolostorba és így nem adódott lehetőség arra, hogy az új parancsnok levizsgáljon. De előfordult azt is, hogy be sem jelentették és ugyanakkor névleg a kolostor főnöke vagy a plébános volt a parancsnok, de az őrsi összejöveteleket már nem ők tartották.

A szécsényi csapat esetében az alábbi személyekről van tudomásom, akik a vezetésben szerepet játszottak:

Cserkészparancsnokok:

1. *P. Köröstyös Krizosztom*: nevéhez fűződik a csapat megalakítása. Hivatalosan 1934 szeptemberében igazolták a szécsényi csapathoz.⁵¹ Nem sokáig működött itt, mivel 1935. július 21-én megérkezett a rendi tabula, hogy elhelyezést nyert Szigetvárra. Ezen a napon búcsúztatták és tábortűzet rendeztek a tiszteletére. „Este a cserkészek bensőséges tábortűzi ünnepélyen búcsúztak P. Krizosztomtól, mint parancsnoktól. A búcsú szavait a nagy húsz-huszonkét éves fiúk zokogása, sírása fojtotta el.”⁵² Véglegesen szeptember 8-án hagyta el Szécsényt.⁵³

Krizosztom atyáról még annyit kell megjegyezni, hogy mártíromságot szenvedett. Újvidéken teljesített szolgálatot és az 1944. október 26-án bevonuló partizánok először vele végeztek. Az összeszedett papok és hívek közül öt választották ki elsőnek és októ-

50 MNM Ad. 4502. TÓTH ÁRPÁD: *Szécsény nagyközség (Nógrád vm.) lakosságának lelkülete és kultúrája*

51 Vezetők Lapja, 1934/9. szeptember 185–186. p. „Zöld közlöny”

52 SZFK L. Hist. Dom. III. 1935. július 21.

53 SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1935. szeptember 8.

ber 28-án agyonverték. A vele megölt kb. 250 magyart a Duna partján tömegsírba földelték el.⁵⁴

2–3. *Arató Sándor és Csontos Miklós tanárok*: A csapat életében betöltött szerepük-ről csak annyit sikerült megtudnom, hogy 1934-ben a szervezésben részt vettek és a helyi polgári iskolában tanítottak.⁵⁵

4. Krizosztom pátértől a parancsnokságot *Tamás Krizánt* vette át. A hivatalos kinevezésére nem találtam forrásokat. Ő sem vezette sokáig a csapatot, mivel 1937. július 26-án áthelyezték Simontornyára.⁵⁶ Az ő nevéhez fűződik a salgói táborozás és a cserkészzenekar megalakítása.

5. Az MCSSZ Igazoló Bizottsága 1937. október 11-i ülésén próbaidős vezetőnek kinevezte *Alpár Gyulát* a csapathoz.⁵⁷ Személyiségéről, működésének idejéről hallgatnak a források.

6. Krizánt pátértől a parancsnokságot *Trauth János* kántortanító vette át 1937. november 15-én.⁵⁸ Ő az alapítástól kezdve 1942-ig volt a csapat tagja. Többször vette át a vezetést, ill. a cserkészek oktatását végezte.⁵⁹ Tevékenysége minden fontos eseménynél feltűnik, a jelzett időszakban parancsnokságát 1940. február 3-án erősítették meg, amit tanúsít megmaradt cserkészigazolványa is.⁶⁰ Tisztségéről 1942. január 1-én mondott le⁶¹ és 13-án át is adta a parancsnokságot.⁶² Döntését azzal indokolta, hogy a cserkészlet a honvédség fennhatósága alá került.⁶³

Trauth Jánosról még annyit kell megjegyezni, hogy élete végéig köztisztviselőként állt személyiség volt. 1923–1978-ig kántorizált a szécsényi templomban. 1973-ban VI. Pál pápa 50 éves kántorizálása alkalmából egyházi kitüntetésben és áldásában részesítette őt.

7. A parancsnokságot *P. Szalóki Felicián* vette át. Hivatalos megerősítésére nem találhatók adatok. 1941-ben bekapcsolódott a cserkészletbe, akkor a farkaskölykök csapatában működött.⁶⁴ Nevéhez szintén a táborozások fűződnek.

8. Felicián atyától *Páter Áldási Amand* vette át a parancsnokságot 1943-ban. Hivatalos megerősítése 1943. március 19-én történt meg.⁶⁵ 1940. november 14-én került a szécsényi kolostor élére,⁶⁶ és 1942. június 28-án cserkészisztétképző táborba ment.⁶⁷ Amand atya nevéhez a háború okozta károk helyreállítása fűződik. 1950-ig működött itt mint plébános.

54 SZÁNTÓ KONRÁD: *A meggyilkolt katolikus papok kálváriája*. 2. kiad. Bp., 1992. 28.

55 SZOPEK i. m. 115.

56 SZFKL, Hist. Dom. III. 1937. július 26.

57 Vezetők Lapja 1937/4. december 1. 46. „Zöld körlevél”

58 Uo.

59 KÉKKŐI LÁSZLÓ: *János bácsi (Trauth János)*. In: *Szécsény az emlékezés hitelével*. 1. Szécsény, 1986. 145.

60 KFM. Dokt. 83.74.1.

61 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1942. január 1.

62 SZFK L, Hist. Dom. III. 1942. január 13.

63 KÉKKŐI 1986. 145.

64 SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1941. szeptember 4.

65 Vezetők Lapja 1943/20. április 87. p.

66 SZFK L Hist. Dom. III. 1940. november 14.

67 Uo. 1942. június 28.

9. Amand atya a csapat vezetését – minden bizonnyal a háborús események hatására – Kiss Kornél atyára bízta 1944. október 22-én.⁶⁸ Ez hivatalosan nem lett megerősítve. Az ő működése nem tartott sokáig, mivel 1945-ben már másik kolostorba helyezték.

10. Tőle a parancsnokságot Szántó Konrád atya vette át 1945. szeptember 7-én,⁶⁹ 9-én pedig már cserkésztitkári megbeszélésre utazott Balassagyarmatra.⁷⁰ Konrád atya az utolsó élő cserkészparancsnok. Visszaemlékezésében így írt a cserkészetéről: „1947 nyarán a csapattal három hetes táborozáson vettem részt. Táborhelyünk a hollókői vár alján lévő erdőben volt. A fiúkkal kitűnő tábori konyhát építettünk, gyönyörű tábori oltárt emeltünk. Részben a ferences rendház és plébánia, részben pedig városi előjáróság adományából fedeztük a táborozás költségeit. Táborhelyünkről több túrát tettünk, sok gyakorlaton, játékon vettünk részt.”⁷¹ Az ekkor megrendezett tábor volt az utolsó a csapat történetében és talán a legemlékezetesebb a mai napig is.

Konrád atyával kapcsolatosan még az alábbiakat kell megjegyezni. Neve és tevékenysége az egyháztörténelem tükrében fogalom. Nemzetközi hírű ferences egyháztörténész, számos tudományos munkája született. 1960-ban koholt politikai vádak alapján letartóztatták és másfél évet ült börtönben. Ennek előzménye már itt, Szécsényben kezdődött 1946-ban, amikor is ráakarták bizonyítani, hogy a szovjet emlékmű körülmekálását a cserkészek hajtották végre és ennek ő volt az értelmi szerzője. Erről majd a későbbi fejezetben olvashatunk bővebben. Ő vezette még a cserkészenekart is, a Katolikus Legényegyletet és a Férfi Dalárdát. 1947. szeptember 7-én búcsúztatták el Szécsényből.⁷²

11. Konrád atyától a parancsnokságot újból Amand atya vette át és vezette az 1948-as feloszlításig.

Cserkésztiszték:

A csapatok életében a parancsnoki szintű vezetés másik fontos tisztsége volt. Ők irányították az ifjú cserkészeket, képezték és időnként helyettesítették a parancsnokot is. Az alábbi személyekről vannak ismereteim, akiket említenek a források:

1. *Pusztai Béla:* Lelkes motorja volt a csapat szervezésének és az őrsi életnek. Súlyos betegségben halt meg. Emléke az öregcserkészekben máig él.⁷³ 1943 szeptemberében ő tartotta a csapat összejöveteleket.⁷⁴

2. *Földi Károly:* Róla csak annyit sikerült megtudni, hogy 1940. február 1-jével Szécsényből is eltávozott.⁷⁵

3. *Páter Juhász Ágostonról* pedig 1940-ben feljegyezték, hogy bekapcsolódott a cserkész munkába.⁷⁶

68 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1944. október 22.

69 Uo. 1945. szeptember 7.

70 SZFK L. Hist. Dom. III. 1945. szeptember 9.

71 P. SZÁNTÓ KONRÁD levele Galcsik Zsolthoz. Budapest, 1985. május 14. Ezúton mondok köszönetet Konrád atyának, hogy visszaemlékezésével készségesen segítette a munkámat.

72 SZFK L. Hist. Dom. III. 1947. szeptember 7. – SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1947. szeptember.

73 KÉKKŐI 1990. 119.

74 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1943. szeptember-október.

75 Uo. 1940. február 1.

76 Uo. 1940. április 1.

4. Ágner László: 1942-ben még mint szertáros működik, 1946-ban pedig már az újoncokat képezi.⁷⁷

A Farkaskölyhök csapatának vezetői:

Sajnos ennek a csapatnak nem ismerjük az összes vezetőjét. Minden bizonnyal nem mindig voltak kinevezve külön személyek, hanem a parancsnok, vagy az általa kijelöltek irányították. Név szerint az alábbi személyekről sikerült ismereteket gyűjteni:

1. *Páter Jeney Jenő* volt a kiscserkészek megalapítója, 1939. március 5-én helyezték el Szécsényből.⁷⁸

2. *Trauth János* kántortanító 1934-ben.⁷⁹

3. *Herkovics Magdolna* polgáriskolai tanárnő 1934-ben.⁸⁰

4. *Páter Szalóki Felicián* 1941-ben foglalkozott a kiscserkészekkel.⁸¹

5. *Sólyomvári ?* zászlós 1944. október 15-én vette át a kiscserkészek vezetését.⁸²

A csapat teljes tiszti beosztását csak 1942-ből ismerjük:

Parancsnok: Páter Szalóki Felicián

Parancsnok-helyettes: Páter Áldási Amand házfőnök

Rajparancsnok: Balogh László hadnagy

Tisztjelöltek: Fejér Pál, Klárik Andor, Kékkői Károly

Segédtiszt: Pusztai Béla

Pénztáros: Tátrai Ferenc

Szertáros: Ágner László⁸³

Az őrsök működése

A cserkészcsapat tagjai 6-8 főből álló **őrsök**be voltak beosztva. Vezetésüket két-három évvel idősebb cserkészre bízták, akik a legfontosabb cserkészismeretekkel rendelkeztek. Valójában az őrsi élet volt a cserkész számára a legfontosabb kapocs, mivel itt élte ki az ismeretekre vágyó romantikáját. Egy csapatban létszámtól függően több őrs is működött. Az őrsök **rajok**ba szerveződtek, melyek általában két-három őrsből álltak. 1939-ben arról tájékoztat a Vezetők Lapja, hogy a 845. sz. csapatnál három raj működik és 30 P. tagdíjat fizetnek.⁸⁴ A rajoknak külön elnevezésük nem volt, csak számjegyük. A rajokat külön rajparancsnok vezette, többnyire a legtapasztaltabb őrsvezetők. „Külön voltak őrsi, raj, és csapatgyűlések, amelyek igen változatos játékokkal, csatakiáltásokkal, térképismerettel, énekléssel teltek el. Az őrsök általában állatneveket kap-

77 Uo. 1942. január 1. és 1946. január 25.

78 Uo. 1939. március 5.

79 SZOPEK i. m. 115.

80 Uo.

81 SZRKP L, Hist. Paroc. I. 1941. szeptember 4.

82 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1944. október 15.

83 Uo. 1942. január 1.

84 Vezetők Lapja 1939/6. február 1.

tak: vadgalamb, sas, sólyom, bagoly, vidra, sirály, farkas stb. őrs. A névadó állat minden tulajdonságát tudnia kellett az őrs tagjainak. Ez volt a zászlókra is hímezve.”⁸⁵ A szécsényiek esetében az alábbi *őrsneveket* ismerjük:

1934. Vadgalamb, Öreg, Sólyom⁸⁶

1940. Sólyom, Farkas, Rigó, Mókus, Zerge⁸⁷

1942. Fecske, Fehérszarvas (ez lett Turul), Medve, Táltos, Mókus⁸⁸

1944. Turul, Fecske (Táltos) Farkas, Bagoly, Mókus, Pacsirta⁸⁹

1946. Sólyom, Turul, Sirály, Farkas⁹⁰

1947. Kacsa (Zebra és Bagoly)⁹¹

Az őrsök *indulót* is választottak maguknak.⁹²

A Bagolyőrs indulója:

Csillag fenn ragyog
s a bagoly már huhog,
Ne aludj, ne aludj édes komám
Acél karunk munkára vár!
Uh-uh, uh-uh, uh-uh!

A Sirályőrs indulója:

Sirályfiúk, cserkészek
menetelnek, bum-csin-bum!
Nem kell nékik zeneszó,
rezesbanda bum-csin-bum!
Van őnékik kedvesebb
Hangszerük a csengő-bongó
Az édes magyarnyelvük,
bum-csin-bum

A Sasőrs indulója:

Ici-pici csapatunk,
Harmadik őrs mi vagyunk!
Télen nyáron dolgozunk,
Mégis vidámak vagyunk!
Trára-rára-trárarára csimbum!

85 KÉKKŐI 1990. 118.

86 Uo. 120.

87 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1940. ápr. 10. A Zerge őrsöt május 27-én feloszlatták.

88 Uo. 1942. szeptember 16., november 13. valamint a Medveőrs portyázási naplója, 1942. július 27–28.

89 Uo. 1944. október 29.

90 Uo. 1946. március 8.

91 Uo. a Kacsaőrs portyázási naplója, 1947. július 28.

92 KÉKKŐI 1990. 123–124.

Farkasórs:

Fázunk és éhezünk
Átlóve oldalunk
Részünk minden nyomor.
De szabadok vagyunk.

De milyen is volt a cserkészek „mindennapi” élete? A legfontosabb feladatok egyike volt az ügyesség és a jellemnevelés. „Nagy gondot fordítottak a megfigyelőképesség fejlesztésére. Ennek játéka volt a kirakó kim. Az őrsvezető különféle tárgyakat letakart a kalapjával, aztán egy perc szemlélődés után újra letakarta. Mindenkinek papírra kellett írnia, milyen tárgyak vannak a kalap alatt. Vagy a forgószínpad, amelyik 4-5 állomásból állt. Az egyiknél különböző csomózásokat, máshol útjeleket, morzejeleket, zászló táviratozás stb. tanultak, ill. vizsgáztak ezekből.”⁹³ Az ügyességi ismereteket különböző versenyeken és a táborokban mutatták meg. Ezekről majd a következő fejezetekben bővebben olvashatunk.

A jellemnevelésnél arra törekedtek, hogy a cserkész tudjon engedelmeskedni a tíz törvénynek. Ennek szellemében sorozatos volt a hetiparancs ismertetése, pl. 1942. szeptember 2-án tartott összejövetelen erről tartottak előadást.⁹⁴ A rendre pedig különösen nagy figyelmet szenteltek. Erről 1943. április 16-án külön gyűlést is tartottak.⁹⁵ A cserkészotthon épületét maguk takarították. Feljegyezték 1945-ből, hogy a tiszt szobát is rendbetették.⁹⁶ Az otthon belső nagy termét felosztották az őrök között, azt maguk díszítették, sőt ebből még versenyeket is rendeztek. 1940. ápr. 20-án „Lezajlott az őrsi sarkok díszítési versenye is. A bírálóbizottság a következő sorrendet állította fel a mutatott munka alapján. Elsők a Sólymok lettek 10 ponttal, másodikok a Farkasok 9 ponttal, harmadikok a Rigók, negyedikok pedig a Mókusok.”⁹⁷ A cserkész törvény takarékosági elve úgy érvényesült télen, hogy a fűtés miatt az őrsi összejövetel egy nap lesznek megtartva — írják 1939-ben.⁹⁸

Természetesnek tekintették a cserkészek vallásos nevelését. Ez megmutatkozott abban is, hogy az összejöveteleket imával kezdték, ugyanakkor az egyházi rendezvényeken a csapat testületileg jelent meg. Erről majd a következőkben olvashatunk bővebben.

A templomi viselkedésnek is megvolt a sajátos formája: „A vasárnapi 8 órai misén az ifjúság miséjén az egyletek, egyesületek, iskolák, leventék zárt rendben vonultak a templomba. (...) A cserkészek a padok mellett két sorban. A cserkészek a kalapjukat a fejükön hagyhatták a mise alatt. Csak Úrfelmutatáskor, a csengettyűjelzésre vették le egyszerre, a cserkészbotok egyszerre koppantak, mikor letérdeltek.”⁹⁹ A cserkész-munkaévek megkezdését a Mindenhatóhoz való bizakodással és befejeztét hálaadással zárták minden évben.

93 Uo. 118.

94 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1942. szeptember 2.

95 Uo. 1943. április 16.

96 Uo. 1945. október 26.

97 Uo. 1940. március 15.

98 Uo. 1939. december 11.

99 BÁN LAJOSNÉ: *Vallásos élet a huszadik század első felében Szécsényben*. SZHH, 1988/2. 6. évf. 1983. 39.

Az őrsi életnek másik jellegzetes pontja volt még a „kikapcsolódás” jellegű, vidámsággal egybekötött szórakozás., De ezek is nevelő jellegűek voltak. 1940-ben bevezették a csapattea megtartását, melynek lényege az volt, hogy kellemesen teázgattak a gyűlések alatt.¹⁰⁰ A téli estéken játékos szórakozásokat rendeztek, „Játszik kicsi és nagy. Ki pingpongozik, ki dominózik, az egyik „Fekete Péter”-t játszik, a másik a „Ne neved korán”-nal szórakozik. Mindenki vidám és jókedvű.”¹⁰¹ Olyan téli összejövetelt is tartottak, ahol Szécsény mondáit beszéltették el velük.¹⁰²

Hangsúlyt fektettek arra, hogy az őrsvezetőket megfelelően kiképezzék, ezért őrsvetetői táborba küldték őket. Így került ide 1943-ban Zsíros Lajos, Rádi János és Víg János.¹⁰³ Az ott szerzett tapasztalatokról május 7-én beszámolt tartottak,¹⁰⁴ sőt egy következő összejövetelen a hozottakat (énekek, játékok) gyakorolták is.¹⁰⁵ A képzett őrsvetetőik által hatékonyabban folyt le az újoncok kiképzése, és ezáltal megtörténhetett az avatásuk. A csapat alapítását követő évben már Trauth János avatott is újoncokat.¹⁰⁶ Emlékezetes még az 1936-ban megrendezett is, mivel ekkor már a zenekar is szerepelt és vásárt is rendeztek a szegény cserkészek javára.¹⁰⁷ 1940-ben 17-en tettek fogadalmat, ill. újították meg (*Józsa Pál, Brunda Mihály, Domszky György, Zérci Lajos, Szabó László, Tóth János, Gáspár László, Velencei István, Rádi János, Langer Antal, Petrovics Lajos, Lőrinc László, Hlavacska Ferenc, Víg János, Földi János, Vince Ferenc, Sztrémi István*)¹⁰⁸ Tevékenységüket a kerületi ellenőr 1941. február 21-én megtekintette és pozitívan minősítette a csapat munkáját.¹⁰⁹

Más csapatokkal való kapcsolattartásra csak egy esetben található forrás, miszerint a balassagyarmati cserkészek 1945. szeptember 30-án ellátogattak Szécsénybe és ekkor Konrád atya megmutatta a kolostort, majd délután hadijátékot rendeztek számukra.¹¹⁰

A cserkészcsapat létszáma a következőképpen alakult 1944–1948. között:¹¹¹

Év	1944/45	1945/46	1946/47	1947/48
Létszám	65	80	92	103

A nagy táborozások

A cserkészlet romantikáját koronázta meg a többnyire minden évben lezajlott táborozás. Már az alapítás évében megrendezésre került a csapat életében az első táborozás

100 SZCSCSP I. 1940. január 8.

101 Uo. 1941. január 19.

102 Uo. 1943. január 7.

103 Uo. 1943. április 4.

104 Uo. 1943. május 7.

105 Uo. 1943. május 21.

106 SZFK L. Hist. Dom. III. 1935. október 6. – SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1935. október 6.

107 SZ RKP L. Hist. Paroc. I. 1936. december 13.

108 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1940. február 2.

109 Uo. 1941. február 21.

110 Uo. 1945. szeptember 30.

111 SZFK L. Archivum Conventus Szécsényiensis 1941–1946, 1/1945, 1/1946, 1/1947, 1/1948.

Szentkúton.¹¹² „Kezdődnek a nyári táborozások. Akkor még nem volt szokás inasoknak, segédeknek, parasztyereknek szabadságot adni. Indul az agitáció a ferences páterek részéről. Akinek nincs pénze, azt segítik. Sátorakat kölcsönöznek, élelmiszert koldulnak és 1935-ben már egy nagyon kedves, jól sikerült, hangulatos tábor emlékével búcsúznak a szécsényi fiatalok *Rárópusztától*.”¹¹³ Ekkor két hetet töltöttek együtt Krizosztom atya vezetésével.¹¹⁴ A költségekhez a község is hozzájárult 30 P-vel.¹¹⁵ 1936-ban már *Szilvásváradra* utaztak táborozni Krizánt páterrel. A szponzorálás céljából a cserkészparancsnok levélben kereste meg Pallavicini Alfonz őrgrófot szilvásváradai birtokán, aki a táborozási helyet biztosította, a Volent fivérek, Istvánt és Lajost Szécsényből és Pöstényből, majd helyben a következő birtokosokat: Gross Jenőt, Emberger Bélát, Velics Antalnét és Szabados Gyulát.¹¹⁶ A község 50 P-vel támogatta a táborozást.¹¹⁷ Július 5-én a kolostor házfőnöke és báró Orosdy Fülöpné a kerület képviselője meglátogatta a csapatot.¹¹⁸ 12-én a tábor befejezése során hazafelé megtekintették Eger és Szentkút nevezetességeit is.¹¹⁹ Ennek a tábornak megmaradt a napirendje, ezért ezt közlöm azzal a megjegyzéssel, hogy a többi is hasonlóan zajlott le.¹²⁰

Délelőtt

7,30-kor ébresztő, a konyhas őrnek 6-kor
 7,30–7,45-ig reggeli torna
 7,45–8,10-ig mosakodás, öltözködés
 8,15-kor zászlófelfonás, reggeli ima
 8,30-kor reggeli, sátoztakarítás
 9–11,30-ig őrsi foglalkozás
 11,30–12,30-ig fürdés, utána öltözködés ebédhez

Délután

1-kor ebéd, utána kötelező pihenés, naplóiírás, levelezés
 3–5-ig őrsi foglalkozás
 5–6-ig fürdés
 6–7-ig játék
 7-kor vacsora, utána kihallgatás
 8.30-kor tábortűz
 9,30-kor napiparancs, esti ima, zászlólevonás
 9,45-kor takarodó, lefűvás
 Az éjjeli őrség tábortűzgyűjtáskor szolgálatba lép.

112 SZOPEK *l. m.* 115.

113 KÉKKÓI 1990. 120.

114 SZFK L. Hist. Dom. III. 1935. július 1. – SZRKP L. Hist. Dom. I. 1935. július 1.

115 NML. V. 503. 10. k. Szécsény nagyközség képviselőtestületének jegyzőkönyve 1932–1935. 19. jkv. 1935. jan. 22. IV. ülés, IV/4–1935. kgy. szám.

116 KFM, Dokt. 81. 196. 1.

117 NML: V. 503. 11. k. Szécsény nagyközség képviselőtestületének jegyzőkönyve 1936–1937. I. jkv., 1937. március 6. 54/I/1937. kgy. szám.

118 SZFK L. Hist. Dom. III. 1936. július 5., SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1936. július 5.

119 SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1936. július 12.

120 KFM Dokt. 81.197. 1.

Ezen kívül táboroztak még 1937-ben Orosdy bárónő pilisi birtokán is, aki akkor külön 100 P-s adományával támogatta a csapatot.¹²¹ 1938-ban *Salgóbanján*, 1939-ben *Füleken*, 1940-ben pedig *Ráróspusztán* voltak. Az 1941. évi táborozás elmaradt a légóltalmi készültség miatt.¹²² 1942-ben pedig báró Buttler Elemér hívta meg *kelecsényi* birtokára a csapatot három hétre.¹²³ A Turul-, a Medve- és a Táltosörs portyázási naplói megmaradtak, valamint a legemlékezetesebb táborozásról készült örsi napló is 1947-ből. Ekkor Szántó Konrád atyával töltöttek két hetet *Hollókön*. Ezekből a naplók-ból tárul igazán élénk a táborozás valódi élménye, melyből megtudjuk, hogy mit is jelentett számukra átélni a természetben kalandvágyukat, és azt, hogy ők táborozhattak.

A táborozások mellett kisebb kirándulásokat is szerveztek Szécsény környékén, pl. 1946. április 28-án a benczúrfalvi téglagyárhoz mentek el és katonás játékot is játszottak.¹²⁴

A táborozások, valamint a kirándulások élményeit tábortüzek keretében mesélték el. De nemcsak ebből a célból rendeztek ilyen összejöveteleket, hanem előfordult, hogy a munkaévet is ezzel kezdték meg pl. 1940. szeptember 22-én.¹²⁵ Volt olyan eset is, amikor a tábortűz keretében került sor az újoncok fogadalomtételére is, mint 1942. május 17-én,¹²⁶ vagy pedig, ha valamelyik parancsnok elbúcsúzott a csapattól. Tábortűzet rendeztek Konrád atya tiszteletére is 1947-ben.¹²⁷ A tábortűzi élményeknek mindenki részese lehetett, egy esetben van tudomásom arról, hogy belépőt kértek érte, 1946-ban. Megjegyzik, hogy a bevétel csak néhány tojás árát érte.¹²⁸

Ügyességi versenyek

A csapat tagjai a megszerzett ismereteket különböző ügyességi versenyeken bizonyították. Ezek a versenyek nemcsak a cserkészettel függtek össze, hanem a sport adta lehetőségekkel is. 1935-ben kerületi tűzoltóversenyt rendeztek, és a cserkészek szép sikert értek el.¹²⁹ A világháborús hősök emlékére „1936-ban kezdetét vette az október 6-án rendezett „Kegyeleti Staféta” amelyik 10x200-as távon zajlott le a Káprásaljától a tűztornyon lévő hősi emlékműig. Résztvevői a cserkészcsapat, a legényegylet, a polgári iskola, a levante egyesület és a honvédség volt. Sajnos ez a szép és látványos sportrendezvény csak néhány évig maradt fenn.”¹³⁰

A sport nagy szorgalmazója volt Páter Szalóki Felicián csapatparancsnok, aki Szécsényben a sísport alapjait tovább építette és népszerűsítette el.¹³¹ Kerületi levante

121 SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1937. jún. 18.

122 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1941. június 1.

123 Nógrádi Hírlap 1942/34. augusztus 22. 4. Képviselőink és a cserkészek.

124 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1946. április 28.

125 Uo. 1940. szeptember 22. – SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1940. szeptember.

126 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1942. május 17.

127 SZFK L. Hist. Dom. III. 1947. szeptember 7. – SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1947. szeptember.

128 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1946. május 31.

129 SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1935. május 26.

130 KÉKKÓI László: *Szécsény sportéletének múltja (visszaemlékezés)*. In: SZHH 1981/2. 19. – *Nógrád megye története 1944–1962*. 4. köt. Szerk. MOLNÁR PÁL. Salgótarján, 1970. 152.

131 KÉKKÓI 1981. 19.

versenyeken is részt vettek, ahol 1939-ben a csapat az első díjat nyerte el.¹³² 1941-ben pedig a cserkészek részére meghirdetett ócskavasgyűjtési versenyben vettek részt. Az elért eredményről nem találhatók források.¹³³

Cserkészotthon létesítése

A szécsényi egyesületeket tárgyaló fejezetben már említettem, hogy 1928-ban megalakították a Katolikus Legényegyletet, majd néhány év múltával a cserkészcsapatot. A ferencesek tudták, hogy ezek a vallásos egyesületek csak úgy működhetnek sikeresen, ha állandó helyiséget biztosítanak részükre. Minden bizonnyal ennek gondolatát többször felvetették az egyházközségi gyűléseken, ezzel kapcsolatos forrás még nem került elő.

1936-ban nyílt lehetőség arra, hogy ez megvalósulhatott, ugyanis a templomhoz közel fekvő ún. Krivácsy-féle házat az örökösök eladták. December 9-én kötötték meg az adásvételi szerződést 10 ezer P. vételárban, és 27-én már a tulajdonjogot is áttették a kolostor javára.¹³⁴ Az adásvételi szerződés szövegét nem ismerjük. A vételár előteremtéséhez minden bizonnyal igénybe vették a hívek adományait is, de erre nem utalnak a források. Az öregcserkészek elbeszélése szerint a megvásárolt épület egy régi „L” alakú lakóház volt, ami a kitűzött célnak nem felelt meg.¹³⁵ Lebontották, és az iparosok, a hívek és az egyletek tagjainak segítségével megkezdtek az építkezést. A munkálatokkal annyira előrehaladtak, hogy április 1-én már birtokukba is vehették az épületet.¹³⁶

Tekintettel arra, hogy az építkezés pénzbe került, ezért támogatói kérelemmel fordultak a községi és a vármegyei eljárásához. Mindkét részről 100-100 P-vel támogatták a kérelmet,¹³⁷ ezen kívül Szécsény részéről elengedésre került 50 P. vagyonát ruházási illeték.¹³⁸ Nagyobb összegű adományt kaptak Orosdy Fülöpné bárónőtól is, aki 400 P-vel járult hozzá a kiadásokhoz.¹³⁹ Kérelemmel fordultak még a Földművelésügyi Minisztériumhoz is 1937. október 13-án a vármegye alispánján keresztül. Támogatásként meg is szavaztak 1500 P-t, de ezt nem használták az „előírt feltételek miatt”. Ezeket hét pontban foglalta össze a minisztérium és minden bizonnyal a negyedik volt az – mivel ez van bekarikázva és vastagon megjelölve –, ami miatt nem vették igénybe az államsegélyt. Lényege az volt, hogy az épületet csak a minisztérium engedélyével lehet megterhelni, és 1500 P tőke erejéig az államkincstár javára jelzálogi biztosítékot kötnék. Öt évig nem is volt a segély fel nem használásából semmilyen ügy, mígnem az FM 1942. április 15-én tájékoztatást kért az összeg elszámoltatásáról az alispántól. A hosszas levelezésből kiderül, hogy a plébánia vétlen, mivel a pénzt nem használták fel s

132 SZRKPL: Hist. Paroc. I. 1939. június 18.

133 Nógrádi Hírlap 1941/36. szeptember 6. 3. p. Jutalom a leventéknek és a cserkészeknek.

134 NML. XV. 3. 570. d. Nógrád Megyei Földhivatal iratai, 2053. sz. betét (telekjegyzőkönyv).

135 SZCSCSP I. Hangkazetta 1.

136 SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1937. április 1.

137 NML. IV. 432. 14. k. Nógrád-Hont vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai, kisgyűlés, 1937. május 26. (4137/1937 kg. sz. 376. jkv.) és rendes gyűlés, 1937. szeptember 28. (11.098/1937 kg. sz. 114. jkv.)

138 Uo. rendes gyűlés, 1937. július 29. (9669/1937 sz. 612. jkv.)

139 SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1937. július 1.

ugyanakkor a vármegye más célra fordította. Végül is az államsegélyt vissza kellett fizetnie vármegyének.¹⁴⁰

Ettől függetlenül az épület teljesen elkészült és 1937. november 19-én Páter Oslay Oswald felszentelte az új otthont, mely a III. Rend tagjainak is helyet biztosított a későbbiekben.¹⁴¹ Az épület éveken keresztül töltötte be előírt funkcióját 1948-ig, a csapat feloszlásáig.

A kiscserkészek (farkaskölykök) csapatának működése

A teljesség kedvéért néhány gondolatban szólni kell a kiscserkészek csapatáról is. „Miként a szintén angol eredetiből a magyar talajba átültetett cserkészmunkánál, úgy a cserkészéletre előkészítő farkaskölyök-munkánál is Baden-Powellnak, a világ főcserkészének a farkaskölykök részére angol nyelven kidolgozott, próbáztatási rendszerét vetjük alapul, de annak anyagát a magyar gyermekek lelki világának megfelelően átalakítottuk a minden próbánál a magyar élet különleges viszonyaira tekintettel voltunk.”¹⁴² „Országos viszonylatban ennek két ága létezett. A katolikus irányzatú Farkaskölyök és a protestáns irányzatú Apród mozgalom. Végeredményben a névtől függetlenül, mindkettő azonos célkitűzésekkel és hasonló tematikával dolgozott, már egész kiskorban, 6–10 évig kielégítve a kicsinyek romantika vágyát, tanítva a szépre, jóra, nemesre, előkészítve a későbbi cserkészéletet.”¹⁴³

A kicsiknek külön volt *két törvényük* és ők erre tették le az ígéretüket;

1 A farkaskölyök hallgat az öregfarkasra.

2, A farkaskölyök uralkodik önmagán.

Jelszavuk: „*Tedd, ami tőled telik!*”¹⁴⁴

Szervezeti felépítésük a kiplingi módszert követi. Vezérfarkas Akela, farkasok tanácsa, farkaskölykök és A dzsungel könyvének gyönyörű, tanulságos meséi, amelyek felizitották a kicsik fantáziáját, összetartásra, igazságosságra és becsületre tanítottak, az állatok és a természet szeretetére, igazi emberi életre.¹⁴⁵

„A farkaskölyök-munkának lényeges része a próbázás. Kiképzés nélkül csak egyszerű ifjúsági egyesületté leszünk. Aki farkasfalvát vezet, kell, hogy lássa a különbséget a kiképzett és a ki nem képzett farkaskölyök között. A próbára szükség van, mert ez a kiképzés eredményességének bizonyítéka. Ha a bukfencet, vagy bakugrást csak játékként üzzük, az aki nem tudja nem is fogja megtanulni. Ha próbáztatunk, akkor a becsvágy űzi a fiatal fiút az ügyesség elsajátítására. Az elért próbának külsőleg való jelzése is erre való. A próba kell, mert elősegíti, rávezeti, sőt sokszor rákényszeríti a fiúkat, hogy megtegyék, ami tőlük telik. A farkaskölyök-próbák feloszlanak: ígéretpróbára, melyet az ígérettétel előtt, a próbaidő befejeztével kell letenni, egy- és kétcsillagos próbára, to-

140 NML IV. 454. 30. d. 3386/1943. Nógrád-Hont vármegye Alispánjának iratai, valamint MOL K-184 1942-31-112.306 és 1943-31-210.207

141 SZFK L. Hist. Dom. III. 1937. november 19. – SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1937. november 19. és Templomi hirdetések könyve 1936. július 5. – 1938. augusztus 28., 1937. november 14.

142 GERRITSEN VILMOS: *A farkaskölyök próbák*. Bp., 1932. 9.

143 KÉKKÓI 1990. 124.

144 GERRITSEN i. m. 7.

145 KÉKKÓI 1990. 124.

vábbá 12 különpróbára, melyek közül tetszés szerint lehet válogatni. A farkaskölyök-próbák felölelik az egész fiút. Lelki, jellembeli, egészségi, ügyességi kiképzést adnak. Ránevelik a fiút mások iránti előzékenységre, segíteni vágyásra. A próbákat a vezetőknek és vezetetteknek egyaránt kellő komolysággal kell felfogniok, mert a felületes és túlságosan könnyű próbázás a jellemet kezdi ki. félmunkának eredménnyel nem szabad járnia.”¹⁴⁶

Számukra két próbaidőt kellett teljesíteniük, a nyolc év körülieknek az egycsillagost, a kilenc év körülieknek pedig a kétszillagost. Ismerniük kellett pl. *a nemzeti zászlót, a magyar rovásírás ábécéjét, magyar mondákat, a Himnusz és a Szózat versszakait, a Magyar Hiszekegyet, népdalokat, kötözési csomókat, az órát és el kellett tundia önmagát látni.*¹⁴⁷

A szécsényi farkaskölykök csapatának munkájáról kevés forrással rendelkezünk. Ennek oka az, hogy külön iratok velük kapcsolatban szinte nem keletkeztek. A fejezet elején megemlítettem, hogy Szécsényben Páter Jenei Jenő alapította meg a csapatot. „Amikor az első Farkaskölykök felvonultak rendezett sorokban Szécsény utcáin, szép zöld blúzban, zöld nadrágcskában, zsokésapkában, pirosszegélyű kék nyakkendővel, sárga színű, délcegen, büszkén, mindenki érezte, a kezdetleges vidéki paraszti és iparos életnek egy teljesen új, színes, szép korszaka következik. Remek volt látni a kis paraszt és iparosgyerekeket, akik eddig legtöbbször formátlan háromnegyedes nadrágban, nyaranta mezítláb trappoltak, egyszerre ilyen kultúroltözetben. Számomra ebből az időből az akkor még kicsi, 6 éves Pásztor Dodi képe maradt meg, amint szép egyenruhájában masírozik a fiúiskola előtt.”¹⁴⁸ Ők is jártak táborozni, nemegyszer a cserkész táborok keretén belül. Amikor elérték a tíz-tizenegyedik életévüket, akkor lehettek igazi cserkészek.

A CSERKÉSZCSAPAT KULTURÁLIS MŰKÖDÉSE

A cserkészzenekar megalakítása és működése

A csapat történetében nagy esemény volt, hogy számukra Páter Krizánt megalakította a zenekart. 1936. október 27-én szerezte be a hangszereket és megindult a tanítás.¹⁴⁹ Ezt a tisztséget *Haid János karmester* látta el és november 3-án hivatalosan is megalakult a „*845-sők Szt. Ferenc zenekara*”. Alapszabályuk így rögzítette működését:¹⁵⁰

146 GERRITSEN i. m. 15–16.

147 Uo. 30–33.

148 KÉKKŐI 1990. 124.

149 SZFK L. Hist. Dom. III. 1936. október 27.

150 SZRKP L. Iratok 4/1949.

**„A 845. P. Bárkányi János szécsényi cserkészcsapat kebelében alakult
fúvós zenekar alapszabályai.**

A zenekar alakult Szécsényben 1936. nov. 3-án P. Tamás Krizánt parancsnoksága idején.

A zenekar jeligéje: Istennel a Hazáért!

A zenekar neve: nyolcszáznegyvenötösök szt. Ferenc zenekara.

A zenekar költsége a helyi ferences zárda és a parancsnok személyes összeköttetései révén volt biztosítható nagy részben és azért a cserkészcsapat esetleges megszűnése esetén a teljes zenekari felszerelés kizárólag a helyi ferences házfőnökség tulajdonába és fennhatósága alá került mégis akképpen, hogy a helyi viszonyokra való tekintettel továbbra is a szécsényi kulturális életet szolgálja házfőnökség legjobb belátása szerint.

A zenekar tagja kizárólag cserkészek lehetnek.

A zenekar – a nyári hónapok kivételével – minden héten kétszer tart összpóbát. (Nyári hónapokra évenként lehet munkatervet megállapítani.)

A zenekar kizárólag a cserkészmozgalmak és a róm. kath. ünnepeinek, istentiszteletein, körmenetein szerepelhet.

A zenekar tisztikara: a csapat mindenkori parancsnoka az elnök, karmester, titkár, pénztáros, hangszer és kottatáros.

A zenekar minden évben közgyűlést tart, melyen a parancsnok-elnök kinevezi a tisztikart. Tisztséget több éven át is viselhet ugyanaz az illető. A hanyag tagok nemcsak a zenekarból, hanem a cserkészcsapatból is eltávolíthatók.

A zenekar tagjai belépésükkor az alábbi ígéretet teszik: Én P. Bárkányi János cserkészcsapat tagja önként belépek a csapat kebelében működő zenekarba és ígérem, hogy ott is a leghívebben fogom szolgálni a cserkészszemélyt, a próbákra pontosan eljárrok és felelősebbjeimnek lelkiismeretesen engedelmeskedem.

Nagy érdemeinek elismerésül *Haid János* urat, mint első karmestert tiszteletbeli karmestert fogjuk megőrizni emlékezetünkben.

P. Jenei Jenő
szerv. test. elnök

P. Tamás Krizánt
parancsnok

A zenekar első tagjai:

Geckó József, Almászy Lajos, Babcsány Ferenc, Horváth István, Dénes László, Rádi István, Kékkői László, Pusztai Béla, Pantol Pál, Tózsér Ferenc, Szeles László, Zsíros József, Varga József, Mede József, Bagyinszki Lajos.

Ezekben az időkben Kékkői László öregcserkész volt a zenekar vezetője, krónikájában így ír: „Visszaemlékezéseim szerint az első zenekar két szárnykürtből, két Esz-trombitából, két vadászkürtből, egy B-helikonból, kisdob, nagydob és réztányérból áll. Fafúvósok akkor még nem voltak. Amennyire visszaemlékszem a nevek: Szárnykürtös Szeles Jóska és Zsíros Jóska. Esz-trombitán Geckó Jóska és Gecse Jani. A két vadászkürtös, valamint a kisdobos és réztányéros nevét már nem tudom, de a

151 KÉKKŐI 1990. 122.

152 SZFK L. Hist. Dom. III. 1937. május 27.

153 SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1937. október 24.

B-helikont Varga Jóska fújta, míg a nagydobot Kalmár Béla verte. Többen közülük később katonazenészek lettek.¹⁵¹

Az első nyilvános szereplésük 1937. május 27-én volt, ekkor az Úrnapi körmeneten vettek részt,¹⁵² majd október 24-én az almáspusztai tábori szentmise fényét emelték sikeresen.¹⁵³ A tábori szentmisét 1938-ban is megismételték és ekkor már Pantol Pál vezényelte a zenekart.¹⁵⁴ Szinte minden évben nyilvánosan szerepeltek a Feltámadási és az Úrnapi körmeneteken, pl. 1939. április 11-én is.¹⁵⁵

1940 körül valamilyen oknál fogva megszűnt a zenekar. Erre utal a cserkésznapló bejegyzése is, miszerint 1941. október 10-én „Megalakult a zenekar megjavított hangszerekkel.”¹⁵⁶ Ezt követően működésében hosszabb szünet következik, mivel 1942-ben már azt jelzi a krónika, hogy „A zenekar hosszú szünet után újra megalakult”.¹⁵⁷ A háború alatt nem működtek, majd az utolsó nyilvános szereplésük 1946-ban volt a Feltámadási és az Úrnapi körmeneteken.¹⁵⁸ A zenekar ténylegesen az 1948-as feloszlatakor szűnt meg.

A hangszerek nem maradhattak a Plébánia tulajdonában, mivel 1949. február 17-én elrendelték, hogy az úttörő ifjúság rendelkezésére kell bocsátani és 25-én el is vitték ezeket a község előjárósága részéről.¹⁵⁹ Az átadott hangszerek jegyzékét nem ismerjük.

Színi és karitatív előadások

A nyolcadik cserkésztörvény vallja, hogy a cserkész vidám és meggondolt. Ezt a vidámságot igyekeztek megosztani másokkal is azáltal, hogy bizonyos időközökben színi és karitatív jellegű előadásokat szerveztek a nyilvánosság számára. Az első ilyen rendezvényre 1936-ban került sor. Az akkor előadott műsor címét nem ismerjük, csak annyi híradásunk van, hogy 30 P túlfizetés történt.¹⁶⁰ A következő nagyobb előadás megtartására 1939-ben került sor. Február 4–5-én farsangi bált rendeztek, és ekkor került bemutatásra az „Örmester úr, jelentem alássan!” c. színdarab, majd a bált reggelig tartó táncmulatság követte. A bevételt a nagy táborozás költségeire gyűjtötték.¹⁶¹ 20–21-én farsangi teaestet rendeztek a szülők és a fiúk részére.¹⁶² 1941-ben már Pusztai Béla vezetésével három felvonásos vígjátékot rendeztek: „Pap János: Csínom Palkó” címmel, melyben a Rákóczi-korba röpítették vissza a nézőket. Az előadáson kevés anyagi bevétel folyt be.¹⁶³ Még ugyanebben az évben, október 19-én vidám nótaestet rendeztek az alábbi programmal.¹⁶⁴

1. Nótázás
2. Prológ

154 Uo. 1938. szeptember 18 – SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1938. szeptember 18.

155 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1939. április 11.

156 Uo. 1941. október 10.

157 Uo. 1942. február

158 Uo. 1946. április – SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1946. június 20.

159 SZRKP L. Iratok 4/1949 és Hist. Paroc. I. 1949. február 17.

160 Uo. 1936. évi iratok „A cserkészcsapat Népházban rendezett előadásán felülfizetettek jegyzéke”

161 Uo. Hist. Paroc. I. 1939. február 4–5. – SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1939. február 4–5.

162 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1939. február 20–21.

163 Uo. 1941. február 1–2.

164 Uo. 1941. október 19. SZFK L. Hist. Dom. III. 1941. október 19.

3. S.O.S. jelenet
4. Szavalat
5. Nótázás
6. Két Farkasjelenet
7. Nótázás
8. A nadrág. Bohózat
9. Nótázás
10. Az első cigaretta. Magánjelenet
11. Nótázás

1942. február 27-én színpadavatással egybekötött három felvonásos bohózatot mutattak be „*A maharadzsza*” címmel. A szereposztásról kiadott szórólap másolatát a melékletben közlöm.¹⁶⁵ 1944-ben is rendeztek színelőadást, de ennek címét nem sikerült megtudni.¹⁶⁶ A csapat történetében az utolsó önálló színdarab bemutatására 1946. febr. 2–3-án került sor „*Haragszik a pusztabíró*” címmel és óriási sikerrel.¹⁶⁷ Ezt a darabot 1945-ben már bemutatták egyszer, akkor is nagy sikerrel.¹⁶⁸

Viszont több esetben előfordult, hogy nem a cserkészek adtak elő színdarabot, hanem a Mária Lányok. Az általuk előadottak már vallásos jellegűek voltak. Az első ilyen rendezvényről 1935-ben tesznek említést a források, miszerint karácsonyt ünnepeltek és karácsonyi előadást mutattak be.¹⁶⁹ 1942 karácsonyára is rendeztek hasonló ünnepséget.¹⁷⁰ 1944. január 19-én Szt. Erzsébet ünnepén mutattak be a Mária Lányok előadást a szent életéből.¹⁷¹ A Mária Lányok mellett a Szívgyárda tagjai is felléptek egy esetben, 1942 karácsonyán.¹⁷² 1943. március 14-én a polgári iskola növendékei szerveztek kultúrdélutánt magyar népdalokból a cserkészotthonban.¹⁷³

A cserkészek életében természetes dolog volt, hogy minden évben megünnepelték a Mikulást és a Karácsonyt, s ilyenkor mindenki részesült valamilyen ajándékban, de mások számára is örömet szereztek azáltal, hogy a szegények részére ők hordták szét az egyházközség ajándékát. Ez történt 1938-ban is, ekkor még a csapat egy hármas szekrényt és sok édességet is kapott.¹⁷⁴ 1939-ben pedig a szülők részvételével ünnepelték meg a karácsonyt.¹⁷⁵ 1940-ben pedig karácsonyi vásárt is rendeztek: „Játékok és a használati cikkek sokasága van piacra dobva. A sok látogató és vevő között Béla-bá szerényen karikázik, törekedve arra, hogy minél többet eladjon.”¹⁷⁶ A Mikulást még 1944-ben a harcok kezdete előtt is megrendezték, majd hetekig szünetelt a csapat élete.¹⁷⁷ 1945-ben pedig

165 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1942. február 27.

166 Uo. 1944. február 20.

167 Uo. 1946. február 2–3.

168 Uo. 1945. december 14. – SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1945. december.

169 SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1935. december 22.

170 Uo. 1942. december 26.

171 Uo. 1944. január 19.

172 Uo. 1942. december 20.

173 SZFK L. Hist. Dom. III. 1943. március 14.

174 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1938. december 23.

175 Uo. 1939. december 23.

176 Uo. 1940. december 15. – SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1940. december 15.

177 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1944. december 6.

arról szól a krónika, hogy „A Mikulás bácsi sajnos személyesen nem jelenhetett meg, így csak levelét küldte el. Ez sok hasznos intelmet tartalmazott.”¹⁷⁸

Egy esetben említést tesznek arról, hogy 1947. február 9-én a szegénygondozó nővérek kezelésében lévő ludányi járási szeretetház javára rendezett a cserkészcsapat előadást Konrád atya szervezésében.¹⁷⁹

Ezek az előadások Szécsény kulturális értékét is emelték, lehetőséget adva arra, hogy a szegényebb réteg is részese lehessen – szerény keretek között is – az örömnél és a vidámságnál.

Egyházi és községi ünnepségeken való részvétel

Mint már említettem a cserkészenekar és a csapat tagjai az egyházi körmeneteken közösen vettek részt, ezzel is emelve az ünnep jelentőségét. 1936–1946 között szinte minden évben a templom oldalkápolnájában felállított Szent Sírt a cserkészek őrizték. Volt olyan időszak is, amikor a Katolikus Legényegylet tagjaival közösen álltak őrséget, ilyenkor a legényegyleti tagok kivont karddal, díszruhában teljesítették feladatukat. Ez nagy dicsőségnak és elismerésnek számított a részükről.

De a csapat részt vett más egyházi rendezvényen is. Ilyen volt az 1937. augusztus 17–22-e közötti ferences ünnepség is, ekkor a ferencesek legfőbb előjárója, Páter Belló Lénárd római generális látogatott el magyarországi útja során. Augusztus 21-én „Este 1/2 8 órára érkezett Szécsénybe. Itt a díszkapunál Stojkovits József járási főszolgabíró köszöntötte olasz nyelven és magyarul – utána a templom előtti díszemelőnél fogadta a küldöttségek tisztelgéseit.”¹⁸⁰

1. Iskolás fiúk és lányok énekkel, verssel köszöntötték
2. Egyházközség nevében: dr. Esősy Béla elnök
3. Politikai község nevében: dr. Simonyi János főjegyző
4. Határőrség nevében: Mochnács Miklós állm. parancsnok
5. III. Rend nevében: Velics Erzsébet előjáró nővér, olaszul
6. Karitás nevében: Velics Mária, franciául

Mária Társulat, Legényegylet, *Cserkészcsapat*, Ipartestület

A másik ilyen egyházi rendezvény volt – de már nem egészen öröm jellegű – az 1939. február 12-én lezajlott gyászmise XI. Pius pápa halálának emlékére. Március 15-én az új pápa megválasztása alkalmából vettek részt a szentmisén.¹⁸¹ Az utolsó nagyobb, ünnepélyes, nyilvános jellegű egyházi ünnepség volt az Aranyvonat Szécsénybe való érkezése 1939. május 6-án. Ekkor a Szent Jobb országjáró körútja során érkezett községünkbe.¹⁸² „Az első szent királyunk épen maradt jobb keze országjárása folytán egy pár percet községünkben is időzött. A fogadási ünnepségen a csapat mint rendfenntartó közeg vett részt, mellyel az ünnepség menetét nagyban elősegítette.”¹⁸³

178 Uo. 1945. december 7.

179 SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1947. február 9. – SZFK L. Hist. Dom. III. 1947. február 9.

180 GALCSIK 1993.

181 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1939. február 12. és március 5.

182 SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1939. május 6. Templomi hirdetések könyve 1938. szeptember 4.–1940. szeptember 8., 1939. május, SZFK L. Hist. Dom. III. 1939. május 8. (téves dátum!), – Galcsik 1993. 60.

183 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1939. május 6.

A község 1937. október 10-én tartott egy látványos ünnepséget. Az 1705-ös szécsényi országgyűlés emlékére állítottak egy Rákóczi-emlékoszlopot.¹⁸⁴ A koszorúzők sorrendjében huszonegyedikéként a csapat nevében Pusztá Béla helyezte el a megemlékezés koszorúját.¹⁸⁵

A CSERKÉSZCSAPAT MŰKÖDÉSE A POLITIKAI IRÁNYZATOK BEFOLYÁSA ALATT

Cserkész–levente kapcsolat

A dolgozatom elején említést tettem arról, hogy a cserkészlet politikamentes szervezet, tehát politikával nem foglalkozik. Azonban a politikai áramlatok befolyásolták a működését. Ilyen áramlat érte a katonai jellegű leventeintézmény részéről is. „Bár a katonai előképzésről folyó, 1919-től 1921-ig húzódó tárgyalások állandóan számoltak a cserkészlettel, mint az előképzés és „keresztényi” nevelés egyik föltétlenül igénybeveendő eszközeivel, az elvi és szervezeti előkészületek 1921-re mégis egy új intézmény törvényes alapjainak, a leventeintézmény alapjainak lerakását eredményezték (1921. 53. tc.)”¹⁸⁶ A két szervezet között állandó súrlódás volt a leventeköteles korú cserkészek hovatartozása miatt.¹⁸⁷ A katonai vezetés egyre többször avatkozott a cserkészlet belügyeibe, hivatkozva az előképzés gyengeségére. Ennek magyarázata az, hogy több csapatnál a leventeoktatás során is cserkészletet oktattak, csak a katonai parancsszavakat ismerték.

Habár Szécsényben hivatalosan 1941. június 29-én alakult meg a Levente Egyesület, ettől függetlenül szinte a csapat megalakításától kezdve leventeoktatásban részesültek.¹⁸⁸ A csapat leventeköteles tagjainak első szemléjét 1935. május 19-én tartotta meg Szentgóthy Sándor és Vásárhelyi Miklós a sportpályán.¹⁸⁹ 1938-tól kezdve – és ebben közrejátszott a Felvidék visszacsatolásának eseménye is – intenzívebb lett a leventeoktatás a cserkészek számára. Az 1938. munkaév első rajgyűlése is ilyen oktatással kezdődött.¹⁹⁰ 1939-ben leventeoktató képző tanfolyam indult a cserkészeknek, s ezen *Stefánik József, Mármarosai Antal, Bagyinszki Lajos, Geczko József, Szeles László, Horváth László és Tözsér Ferenc* vettek részt, a képzést pedig Maihnách Miklós őrnagy tartotta. Munkájukat dicséretben részesítette.¹⁹¹ 1942 áprilisában Teleki Pál halálát követően vitéz Farkas Ferenc vezérőrnagy lett az ország főcserkésze.¹⁹² 1943. jún. 11-én felvidéki útja során ellátogatott a szécsényi csapathoz is; „Szerdai nap folyamán Főcserkész urunk meglátogatta a csapatunkat, két kerékpáros fiú várta az úton. A cserkészcsapat teljes létszámmal várta. Vendégeink is voltak, Igazgató néni, Niederman

184 SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1937. október 10.

185 Nógrádi Hírlap 1937/42. október 17. 3: *A szécsényi Rákóczi-emlékoszlop leleplezése.*

186 GERGELY i. m. 131.

187 Uo.

188 LEBLANCNÉ KELEMEN MÁRIA: *Az ellenforradalmi korszak Szécsényben.* In: *Tanulmányok Szécsény múltjából.* 3. Szécsény, 1980. 44. (Fejezetek a község 1920–1944 közötti történetéből, a községi önkormányzat tevékenységéből)

189 SZFK L. Hist. Dom. III. 1935. május 19.

190 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1938. szeptember 2. és 4.

191 Uo. 1939. január 4. és május 21.

192 Uo. 1942. április.

igazgató úr, Bolgár gyógyszerész úr stb. Parancsnok úr a kapuban várta és köszöntötte. Majd amikor belépett az otthonunkba, a csapat köszöntéssel fogadta. A zenekar a cserkész indulót fújta. Azután a Főcserkész köszöntött minket és leültünk. Klement Kornél a csapatunk kis költője szavalt, azután a kiscserkészek tartottak előadást, majd következett a sapkatánc. Végül Zérce Lajos őrvezető rövidke kis vers keretében átnyújtott a Főcserkésznek egy ajándékot. S végül a Főcserkész intézett hozzánk egy rövid beszédet, majd elbúcsúztunk tőle s elment.”¹⁹³ 1942. évben vált meg a parancsnoki tisztségtől Trauth János, mivel a cserkészlet honvédségi fennhatóság alá került.¹⁹⁴

A leventemozgalmat a háborút követően megszűnt. A leventék és a cserkészek közös rendezvényeken is résztvettek, erről a következő fejezetben is olvashatunk.

A hazafias nevelés

A cserkészek jellemneveléséhez hozzátartozott még a nemzeti és a hazafias érzelmek megismertetése, ezzel adózva az ISTEN, HAZA, EMBERTÁRS alapelveknek. A legfontosabb példaként a hősökről – beleértve az 1848-asokat is – való megemlékezést tartották. 1936–1946-ig nyomon követhetjük, hogy Szécsényben a Tűztorony oldalfalában elhelyezett I. világháborús emlékművet megkoszorúzták. 1936. május 24-én *Szeles Gyula* cserkész verset mondott.¹⁹⁵ 1938-ban *Stefánik József* nagy lelkesedéssel szavalt el „Üzenet a vártán állóhoz” c. költeményt.¹⁹⁶ 1941-ben *Pusztai Béla* Gyóni Géza „Csak egy éjszakára” c. költeményét szavaltta.¹⁹⁷ De nemcsak a májusi hónapban, a hivatalos hősök napján emlékeztek meg az elesettekről, hanem a halottak napján is. Így 1941. november 4-én is, sőt 1943. november 1-én őrseget is álltak az emlékműnél.¹⁹⁸ Az 1945-ös halottak napi megemlékezésük különösen is jelentős, mivel csak egyedül a cserkészek helyezték el koszorút.¹⁹⁹ Talán a többi szervezet tartott a bekövetkező politikai változásoktól? A hősök iránti tiszteletet ápolták úgy is, hogy 1942-ben bevezették, hogy minden ima után egyperces vigyázzban állást tartanak a hősök emlékének.²⁰⁰ Itt már a II. világháború áldozataira is gondoltak.

A háborús hősök mellett megemlékeztek még az 1848-as szabadságharc áldozatairól és a forradalom hőseiről is. 1939. március 15-én *Mármaros Antal* szavalt a Nemzeti Dalt, majd október 6-án külön az aradi vértanúkról is megemlékeztek.²⁰¹ 1946-ban is cserkész szavalt Petőfi Nemzeti Dalát.²⁰² 1944-ben pedig a leventékkel közösen tartották rendezvényüket.²⁰³ Az utolsó 1848-as megemlékezésük a feloszlás évében volt.²⁰⁴

193 Uo. 1943. június 11.

194 KÉKKŐI 1986. 145.

195 SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1936. május 24.

196 Nógrádi Hírlap, 1941/22. május 31. 3. *Hősök emlékűnnepé.*

197 Uo.

198 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1941. november 4. és 1943. november 1.

199 Uo. 1945. november 2.

200 Uo. 1942. szeptember 26.

201 Uo. 1939. március 15. és október 6.

202 Uo. 1946. március 15.

203 Uo. 1944. március 15.

204 SZFK L. Hist. Dom. III. 1948. március 15. és SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1948. március 15.

A hazafias és emberbaráti nevelést szolgálta még, hogy 1942-ben a fronton harcoló honvédek részére téli ruhasegély akciót rendeztek.²⁰⁵ 1945-ben az eszmékről pedig így írtak: „Melyik cserkész jó hazafi? Melyik cserkész szereti hazáját? Az, aki híven teljesíti kötelességét. Munkáját becsületesen elvégzi, leckéjét megtanulja. Ezt mondja a cserkésztvörvény.”²⁰⁶

A megemlékezésekhez tartozott még, hogy hazánk kormányzójáról éveken át, pontosan 1941-ig mindig megemlékeztek december hónapban nevenapján. Ezt többnyire egybekötötték a Mikulásnap rendezvényt, de a kettőt sohasem tekintették azonos eseménynek, mivel az egyiknek vallásos jelentősége volt, míg a másiknak politikai. Így volt pl. 1938-ban is, amikor közös hálaadó istentiszteleten is résztvettek.²⁰⁷ 1940. március 1-én pedig Horthy Miklós húsz éves kormányzói jubileumáról emlékeztek meg: „Ma húsz éve, hogy a nemzetgyűlés megválasztotta v.(itéz) nagybányai Horthy Miklóst hazánk kormányzójává. Ő mentette meg hazánk süllyedő hajóját a végveszélytől, amikor Szegeden P. Zadravecz Istvánnal megindították a fehér hadsereget, amely megtisztította az országot a vörösök garázdálkodásától és a románok rablásától. Az utóbbi másfél év megmutatta, hogy még most is fiatalos hévvel tartja a kormánypalcát hazánk és népünk javára. Éljen! Éljen! Éljen!”²⁰⁸

Az ünnepségeken kívül részesei lettek a honvédség és a nemzet biztonsága szempontjából meghirdetett éberségi mozgalomnak is. Háborús időszaknak megfelelő országos „Cserkész riadó és kémkereső játékot” hirdettek meg 1936-ban, melynek lényege a következő: Az általános feladat az volt, hogy üzérkedők a magyar vitaminyártás titkát akarják elrabolni, hogy ezt külföldön értékesítsék. Ebbe a játékba úgy kapcsolódtak bele, hogy a fővárosban működő kémek megtudják, hogy Szécsényben a barátok kolostorában a házfőnök vitaminos babbal táplálja a ferences újoncokat. A kémek hamisított iratokkal akarnak beférkőzni a kolostorba, de idejében sikerült kézre keríteniük őket. „Erkölcsei tanulsággal végződött a játék, a megszervezett összetartó fegyelem előtt nincs lehetetlenség, s az igazságnak győzedelmeskednie kell mindenek felett.”²⁰⁹ Ettől az időtől kezdve egyre több ehhez hasonló játékban vettek részt.

A Trianoni revíziók és a háború eseményei alatt

1938. október 9-én az alábbi gondolatokat jegyezték be a cserkésznaplóba: „Milyen nagy izgalom ült az egész csapatra. Megkezdődtek a magyar és csehszlovák delegáció tárgyalásai Komáromban, hogy megegyezés esetén meghúzzák az új határt. Mindenki izgul, mindenkinek csillog a szeme, mindenki tudja, hogy eljött az idő, mikor keblünkre ölelhetjük felvidéki testvéreinket. Bízunk és reméljük!”²¹⁰

A felgyorsult eseményekből a szécsényi csapat külön is kivette a részét, mivel a település határában két-három km-re kanyarog az Ipoly folyó, a két országot elválasztó

205 SZFK L. Hist. Dom. III. 1942. augusztus 31. és SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1942. augusztus.

206 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1945. november 9.

207 Uo. 1938. december 6.

208 Uo. 1940. március 1.

209 Nógrádi Hírlap 1936/14. április 5. 4: *Cserkész riadó és kémkereső játék*.

210 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1938. október 9.

határ. Így érthetőbbnek tűnik, hogy a Felvidék visszacsatolásának híre nagyobb érzelmet váltott ki a cserkészeink szívében. A katonai készültségeket elrendelték. Szeptember 12–14-e között a községben elsötétítési gyakorlatot hajtottak végre és a cserkészeknek lámpaőrző feladatot kellett ellátniuk.²¹¹ De nemcsak ezt az egyszerű megbízatást kapták a csapat tagjai, hanem 15-én a katonaköteleseket (*Dénes László, Stefanik József, Sugár Béla, Sneider István*) behívták és titkos megbízatást teljesítettek azáltal, hogy a behívókat széthordták.²¹² 27-én pedig már a Testnevelési Irodától kaptak (*Dénes László, Sugár Béla, Mármárosi Antal*) megbízatásokat és azt kerékpáron kellett teljesíteniük.²¹³ Október 17-én pedig a felvidéki tárgyalások megszakadtak, ekkor a csapat tagjai azt határozták el, hogy Losonc városába, az ottani csapathoz fognak elmenni. Arra nem találtam semmilyen forrást, hogy ez megvalósult volna.²¹⁴ November 3-án a magyar katonaság bevonult Szécsénybe, és az iskolai és egyesületi helyiségeket szállás céljából lefoglalták. 15-én vonultak ki belőle. Ekkor folytathatta újra a csapat munkáját.²¹⁵ A tárgyalási napokban pedig a Felvidék újra Magyarország része lett; „Adjunk hálát a Jóságos Istennek azért a kegyelméért, hogy visszaadta Magyarország egy részét és ezzel együtt sok cserkészcsapat került vissza az anyaországhoz. Isten kegyelme iránti hála, visszatérő testvéreink iránti forró szeretet és egyik országrészünk visszanyerésének túlárado öröme tölti el mindnyájunk szívét, amikor az otthonban egy ívre felírjuk adományainkat. Ugyanis a csapatunk a befolyt összegből egy zászlót vesz és valamelyik most visszakerülő csapatnak ajándékozza. E nagy napok ihletében országépítő eszmék és erők sarjadsanak lelkünkben és hirdetői, terjesztői, hordozói leszünk boldogító, nemzetgazdagító csíráknak. Adja Isten, hogy így legyen!”²¹⁶ Az említett zászlót elkészítették és át is adták egy ismeretlen felvidéki csapatnak; „Az országos elnökség a legnagyobb tisztelettel és hálával, a cserkésznyilvánosság előtt mond köszönetet azoknak a csapatoknak, amelyek felhívásunkra haladéktalanul és a maguk erejét megfeszítve, fáradságot és utánjárást nem kímélve siettek felvidéki cserkésztestvéreink segítségére. Csapatzászlót, (...) ajánlottak: 845. sz. cscsp.”²¹⁷

Arról még tudomásunk van, hogy Vidor László szécsényi cserkész a galántaiak részére megajánlotta a Magyar Cserkész folyóirat előfizetését.²¹⁸ Ugyanakkor a Felvidék visszacsatolásának emlékére egy hársfa emlékfát ültettek el. Ez mai napig is megtalálható a mostani Sas utcai könyvtár parkjában.

„A visszatért Felvidék madárdalos erdői, csobogó patakjai, napsütötte ormai és a rabságban megacélozott magyar szívek rajongó szeretettel várják a cserkész táborokat. Csodálatos élményeket, új tapasztalatokat rejtegetnek és új munkát jelentenek számukra ezek a vidékek, ezek a megedzett magyar szívek! Készüljünk fel az új munkára!”²¹⁹

211 Uo. 1938. szeptember 12–14.

212 Uo. 1938. szeptember 15.

213 Uo. 1938. szeptember 27.

214 Uo. 1938. október 17.

215 Uo. 1938. november 3. – SZFK L. Hist. Dom. III. 1938. november 15.

216 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1938. november 11.

217 Vezetők Lapja, 1938/4. november, 34. p. „Zöld közlöny”

218 Magyar Cserkész, 1939/11. február 15. 19.

219 PEJA GYÓZÓ: *Az Ipoly már nem határ*. Magyar Cserkész, 1939/9. január 15.; 1939. 4.

Az eseményekhez tartozik még cserkész szempontból, hogy 1937-ben leközltek az igazolt cserkészcsapatokat vármegyék szerint. Nógrád-Hont vármegyékben az alábbiak működtek:²²⁰

Település	Csapatok száma	Település	Csapatok száma
Baglyasalja	1	Nagymaros	1
Balassagyarmat	3	Salgóbanja	1
Kazárbanatelep	1	Salgótarján	4
Kismaros	1	Szécsény	1
Kisterenye	1	Zebegény	1
Mizserfa	1	szünetelő cscs	1

Csapatszámilag pedig így oszlottak meg:

Kisfiú	Cserkész	Öreg cs.	Vegyes	Összesen	Leventemunkát végző
1	6	1	8	16	7

1940-ben pedig bekövetkezett Erdély visszacsatolásának eseménye. Ebben a csapat már nem közvetett úton vett részt. Szeptember elején a község megtartotta hivatalos ünnepségét a Szent István emlékműnél, ahol a cserkészek sorakoztak fel és Mármárosi Antal cserkész verset szavalt el.²²¹ 30-án adományok gyűjtését kezdték meg az ottaniak számára.²²² Az év utolsó napján pedig hálaadó szentmisén vettek részt, ahol gondolataik a nagy eseményeket is érintették: „Hálát adunk a Teremtőnek azért a kegyelemért, hogy megadta nekünk két országot: Erdély és édes Hazánk ölekezésének örömet. „Ki eddig porban hevertél, Légy üdvözölve Erdély ...” Légy üdvözölve százszor, százezerszer!”²²³

1939-ben kitört a II. világháború. Magyarország sem kerülhette el a bekövetkezett veszélyt. Egyre több figyelmet fordítottak a háborús készültségek gyakorlására a lakosság szempontjából. Ilyenkor a cserkészek is külön feladatokat kaptak pl. 1939. október 24–26-a között háromnapos légoltalmi gyakorlathoz voltak beosztva.²²⁴ 1941-ben pedig már egész nyáron tartott az általános légoltalmi készültség.²²⁵ Emiatt ebben az évben nem is táboroztak. Viszont egyre több hadijellegű „játékokat” gyakoroltattak velük. 1940-ben a határőrség kérésére nyomkeresésen vettek részt.²²⁶ A háború évében ennek száma egyre növekedett. Október 1-én és 8-án Csitár, majd Pösténypusztán német-angol inváziós harcot gyakoroltattak velük.²²⁷ Szerencsére ezeket sohasem kellett alkalmazniuk.

220 FARKAS FERENC, kisbarnaki: *A magyar cserkészlet útja 1910–1937. A Magyar Cserkészszövetség huszonöt éve 1912–1937.* Bp., 1937. 52–53.

221 Nógrádi Hírlap, 1940/36. szeptember 7. 4.

222 SZCSCSP I. Cserkésznapló. 1940. szeptember 30.

223 Uo. 1940. december 31.

224 Uo. 1939. október 24–26.

225 Uo. 1941. június 1.

226 Uo. 1940. április 20.

227 Uo. 1944. október 1. és 8.

1944. október 15-én bevonultak a németek Szécsénybe, és az első intézkedésük egyike volt, hogy az egyesületi helyiségeket, így a cserkészotthont is lefoglalták a katonaság részére.²²⁸ Ettől kezdve hol felszabadultak a helyiségek, hol lefoglalás alá kerültek, mint november 4-én is, amikor megjegyezték, hogy dühöng a nyilasuralom, menekülő katonák és civilek sokasága özönli el a községet.²²⁹ December 8-án pedig megkezdődött és három hétig tartott Szécsény ostroma. Jelentős veszteségek keletkeztek az emberi életben és a község épületeiben is. A csapat krónikáját ezekben a hetekben Pusztá Béla vezette, melyben így ír az eseményekről; „Dec. 6. Mikulás este. A tiszti szobában gyűltünk össze, mely pillanatnyilag üres volt. Megtartottuk a szokásos teaestét. Beszélgettünk, énekelgettünk. A fiúk már kezdtek hazaszállingózni, mikor váratlanul repülőzgés hallatszott, majd sorozatos bombarobbanások. A villanyok felgyulladtak az utcán és ropogott a géppuska és szólt a gépágyú. Az otthonban már csak ketten maradtunk, a fiúk hazasiettek. Én nem találtam a botomat, de még sikerült átvergődnöm a kolostorba. Ott azt újságolták, hogy találat érte a hidat. Izgultam, hogy mi van odahaza, mert mi a hídnál laktunk, de hálaistennek semmi baj nem történt. Ezek után a csapat élete hetekig szünetelt. Dec. 10-én megkezdődött az ostrom és három hétig szakadatlanul zuhogott a bomba és dörgött az ágyú. A felszabadulás után jó ideig mozdulni sem tudtunk. Azután lassanként magunkhoz tértünk. Én a kolostorban laktam. A fiúk az én szobámba jöttek össze. Később a Házfőnök atyától kaptunk egy termet, ezt rendeztük be cserkészotthonnak, úgy, ahogy tudtuk. Március idusán ünnepélyt tartottunk. Húsvétkor Szentsírörzés az ideiglenes templomban. Azután kezdtük újjáépíteni az otthont, szörnyű látvány volt: a nagytermet istállónak használták, a padlót felszedték, egyetlen ablakszárny sem maradt. Csak piszok volt, de ez aztán jócskán. De győzött az élni akarás. Kemény munkával felépítettük az otthont, avatást és fogadalomújítást is tartottunk.²³⁰

A csapat és az otthon felépítése sikerült, de csak hosszadalmas munkálatok és áldozatok árán, mivel mielőtt rendbetették az épületet, az oroszok, vagy a románok azonnal lefoglalták. „A III. rendi otthon és a szegénygondozó apácák kápolna ablakából és a cserkészotthonból ökrök bámulnak ki.”²³¹ Az állapotok nem nagyon javultak, mivel szeptember 14-én így írnak erről; „A mennyezet beszakadva, az ablakon keresztül pedig vidáman füttyöl be az őszi szél.”²³² 21-én pedig az őrsi foglalkozás keretében megkezdődött az épület helyreállítása. Ekkor lejelentkeztek azok az öregcserkészek is, akik fogolytáborokból tértek haza.²³³ Szeptember 30-ra pedig annyira sikerült rendbe tenniük, hogy az ide látogató balassagyarmati cserkészeket fogadni tudták.²³⁴ A történelmi hitelességhez még hozzátartozik, hogy az épületet teljesen kifosztották a beszállásoltak. Ezért az egyházközség kérelemmel fordult a lakossághoz, hogy akiknek tudomása van arról, hová kerültek az egyesületi tulajdonok, azok jelentkezzenek.²³⁵

228 Uo. 1944. október 15.

229 Uo. 1944. november 4.

230 Uo. 1944. december–1945.

231 SZFK L. Hist. Dom. III. 1945. január 28.

232 SZCSCSP I. Cserkésznapló, 1945. szeptember 14.

233 Uo. 1945. szeptember 21.

234 Uo. 1945. szeptember 28.

235 SZRKP L. Templomi hirdetések könyve 1943. március 7. – 1945. december 30.; 1945. május 10.

Viszont nemcsak a cserkészotthon szorult rendbehozatalra, hanem a templom is, mivel súlyos sérüléseket szenvedett. A munkálatokba a cserkészek is bekapcsolódtak, cserepeket adogattak fel a tetőre.²³⁶

A cserkészcsapat feloszlata

Az 1945-ben bekövetkezett politikai változások során a Kommunista Párt igyekezett minden fontosabb pozícióba elhelyezni a tagjait, ill. a vezetést megszerezni. Általuk pedig megkezdődött az egyházak, elsősorban a katolikus egyház és szervezetei ellen a támadások sorozata. „Az ostrom és a szovjet megszállás után 1945-ben ismét újjáéled a magyar cserkészlet. Létszámban megfogyna, kevés vezetővel, kifosztott cserkészotthonokban, szétvert vizitelepeken újra indul a cserkészlet. Már februárban újjáalakul a Magyar Cserkészszövetség. Most a korábbi, jobb oldali támadások után a baloldal erőteljes akciói során megkezdődött a cserkészlet akadályozása, szétverése és megkezdődtek az önkényeskedések, az elhurcolások.”²³⁷ A ferencesek 1945. szeptember 1-én feljegyezték, hogy az Igazoló Bizottságban a kommunisták támadták az ifjúsági egyesületeket.²³⁸

1946 tavaszán pedig nyíltan is megindult a támadás a helyi cserkészcsapat ellen. Pontosan a parancsnokát, Szántó Konrád atyát áprilisában le akarták tartóztatni; „A mesterségesen készített országos összeesküvéshez természetesen Szaléz atyán (*ti. Kiss Szaléz ferencesről van szó, ki mártírhálalt halt a kommunisták által Gyöngyösön G. Zs.*) kívül más lelkészeket, főleg ferenceseket kellett keresni, mégpedig olyanokat, akiknek rendszerellenessége közismert, és akik hatni tudtak az ifjúságra. Ezek közé tartozott e sorok írója is, akire azt akarták rábizonyítani, hogy Szécsényben a templom előtti téren álló orosz emlékmű meggyalázására ő bujtogatta föl cserkészcsapatának tagjait. Mivel a tett elkövetésekor már napok óta nem tartózkodott a helységben, hanem egy másik Nógrád megyei községben tartott nyolcnapos lelkigyakorlatot és a nyomozók semmi olyasmit nem tudtak előkeríteni, ami a legcsekélyebb mértékben is igazolta volna, hogy köze volt a dologhoz, a szécsényi rendőrségtől kénytelenek voltak elengedni.”²³⁹ A gyalázás pedig úgy történt, hogy az emlékművet valaki(k) körül kakálták. Az esemény után a szovjet KGB (szovjet emlékműről lévén szó) állandóan szemmel tartotta és minden évben zaklatta Konrád atyát.²⁴⁰ Egyébként az eseményt az akkori szovjet és magyar rádiók is bemondták több esetben is.

De országosan is nyíltan megindult a cserkészlet teljes felszámolásának a harca. Több cserkész „összeesküvést” lepleztek le, majd Rajk László belügyminiszter 1946. május 13-án elrendelte az MCS munkájának felülvizsgálatát.²⁴¹ Július 4-én pedig a belügyminiszter „rendeleti úton feloszlatta a Magyar Cserkészszövetséget és a legnagyobb katolikus agrárfiújsági egyesületet, a KALOT-ot. A következő két hétben mintegy 1500

236 SZFK L. Hist. Dom. III. 1945. július 23.

237 BOKODY 1998/3. 8.

238 SZFK L. Hist. Dom. III. 1945. szeptember 1.

239 SZÁNTÓ 1992. 45. – GALCSIK 1993. 70.

240 Nemzeti Újság 1991/2. február, 8–9. p. Teológiai tanár az AVO jóvoltából, Beszélgetés Szántó Konráddal. Szántó Konrád levele Galcsik Zsolthoz. Bp., 1994. július 31.

241 BOKODY 1998/3. 8.

társadalmi egyesületet, egyházi ifjúsági és egyéb szervezetet szüntetett meg a párt-diktatúra. A felosztatás kiváltó okaként a Belügyminisztérium a Teréz körüti gyilkosságot hozta föl. A koholmány szerint egy állítólagos KALOT tag két szovjet tisztet meggyilkolt, majd tette után önmagával végzett. A valóságban a két szovjet tiszt – vita hevében – egymást lőtte le.²⁴²

A belügyminiszteri rendelet értelmében az alispán utasította a Szécsényi Járás Főjegyzőjét, hogy gondoskodjék az MCS ingó és ingatlan vagyonának zár alá vételéről és a felvett leltári kimutatást küldjék meg hozzá.²⁴³ Október 9-én fel is vették az alábbi jegyzőkönyvet:

„Jegyzőkönyv

Készült Szécsényben a községháza hivatalos helyiségében 1946. évi október hó 9-én a 845. számú P. Bárkányi János Magyar Cserkészszövetség felosztatása tárgyában.

Jelen vannak az alulírottak:

P. Áldási Amand Szent Ferencrendi Áldoztató a következőket adja elő. A Cserkészszövetségnek egyesületi helyisége nem volt. Azon helység melyben a múltban összejeveleket tartottak a szécsényi Szent Ferencrendi Szerzetesek tulajdonát képezi. Ezen helységet jelenleg iskolai tanítás és más egyházi összejeveleket céljára használják föl.

Az egyesületnek egyéb ingó és ingatlan vagyona nem volt, pénzkészletekkel, valamint egyéb értékekkel nem rendelkezett, irataik pedig a harcok következtében megsemmisültek.

Eljáró Dr. Nagy Gyula községi vezetőjegyző a rendelkezésre álló adatok alapján a fenti tények valódiságát megállapította.²⁴⁴

Viszont október 1-én a főjegyző jelentést készített a felosztatott egyesületi helyiségek felhasználásáról és ebben a következőket közli az alispánnak. „Szécsény községben felosztatott egyesületek közül a cserkészcsapatnak volt bérelt helyisége, melyet jelenleg iskola céljára használnak fel. Az épület tulajdonosa a róm. kat. hitközség.”²⁴⁵ Az Épületben megkezdett tanítás annak tudható be, hogy a fiúiskola még romos állapotban volt.²⁴⁶

A felosztatást elrendelő belügyminiszteri rendelet követően július 12-én a „népi-szárny” vezetésével megalakult a Magyar Cserkészfiúk Szövetsége.²⁴⁷ Ennek keretén belül újra működhettek a csapatok, de már a baloldali gondolkodást szorgalmazták a politika befolyása által. 1947-ben még egyszer felragyog a magyar cserkészlet csillaga, Franciaországban a *moissoni* Jamboree-n. Rákosi Mátyás a tervezett 400 fő kiutazását nem engedélyezte, később erős nyomásra 200 fiú mégis elutazhatott. Ez volt az utolsó ilyen találkozó, ahol a magyarok képviselhették hazánkat.²⁴⁸ A Jamboree-ra lett volna

242 SZÁNTÓ KONRÁD: *Az egyházügyi hivatal titkai*. Bp., 1990. 11–12.

243 NML. XXI. 19. 13. d. 1768/1946. Szécsényi Járás Főjegyzőjének iratai, 1946. augusztus 27. MCS felosztatása.

244 Uo. 2820/1946.

245 Uo. XXI. 4. 25. d. 5570/1946. Nógrád Hont vármegye Alispánjának iratai.

246 SZFK L. Hist. Dom. III. 1946. szeptember 9.

247 BOKODY 1998/3. 8.

248 Uo.

hivatalos a szécsényi Kiss Tibor cserkész is, de mivel édesapjának cséplőgépe volt, ezért kihúzták a névsorból.²⁴⁹ „A Jamboree-ről hazaérve október hóban megalakult a Cserkész-Úttörő Összekötő Bizottság. Mindenki tudta, hogy ez a magyar cserkészlet végét jelenti.

1947 nyarán Szécsényben is megjelentek az első úttörők, a kastélyudvarban budapesti úttörők ütöttek táborot.²⁵⁰ Az úttörőmozgalom kiszélesítését jelölte meg a MADISZ megyei szervezete is: „Az úttörő szervezetek kiszélesítése a nyár folyamán és a táborozások lebonyolítása lesz napirenden, igyekezni fogunk cserkész és úttörő közös táborozások népszerűsítésében.”²⁵¹ Szeptember 7-én elbúcsúztatták a csapat parancsnokát, Konrád atyát, mivel új beosztást kapott.²⁵² 1948 júniusában a Magyar Cserkészfiúk Szövetsége hivatalosan beleolvadt a Magyar Úttörők Szövetségébe és egyidejűleg megszűnt a Nemzetközi Irodai Tagságunk is.²⁵³

A szécsényi csapat tagjai még március 26-án őrizték a Szentsírt,²⁵⁴ majd *május 31-én végleg beszüntette a tevékenységét.*²⁵⁵ Ezzel pedig véget ért a csapat közel másfél évtizedes működése. Az öregcserkészeknek sikerült bizonyos értékeket megmenteniük, végül a cserkészotthon épületét 1950-ben államosították. Addig erőszakkal többször lefoglalták különböző célokra a politikai szervezetek. A ferencesek 1950-ig még foglalkoztak az ifjúsággal, majd az augusztus 1-jei internálásuk során ez a kapocs is megszakadt.

A csapat *utótörténetéhez* tartozik még az alábbi esemény; „A kemény diktatúra idején „Búvópatak”-ként működött a hazai cserkészlet. 1956-ban azonnal megkezdődött az újjászervezés, de amint a forradalom, ez a kezdeményezés is hamar elbukott.”²⁵⁶ A forradalom ideje alatt Dropcsa László szécsényi öregcserkész próbálta helyben szervezni a cserkészszövetséget, de ez nem teljesedhetett be. Eljárás nem indult ellene.²⁵⁷

A kommunizmus bukása után Páter Orbán Márk szervezésében *1991-ben újra* megalakult az öregcserkészek segítségével a 845. számú Páter Bárkányi János Cserkészcsapat. Az ő működésük pedig külön fejezetet fog képviselni Szécsény egyesületeinek történetében.

Szécsény, 1998.

249 KÉKKŐI 1990. 121.

250 SÁNDOR GÁBOR: *Emlékezés a szécsényi kastélyra*. Szécsényi Honismereti Híradó 1982/1. 41.

251 NML. XXXIII. 510. MSZMP Nógrád Megyei Bizottságának Archivuma, MKP Nógrád Megyei Bizottságának iratai, Salgótarján, 10. fond. 2. fcs. 27. öe. 1947-48. MADISZ megyei titkárságának munkatervei, 1947. június-augusztus.

252 SZFK L. Hist. Dom. III. 1947. szeptember 7. – SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1947. szeptember 7.

253 BOKODY 1998/3. 8.

254 SZFK L. Hist. Dom. III. 1948. március 26.

255 Uo. 1948. május 31. – SZRKP L. Hist. Paroc. I. 1948. május 31. – GALCSIK 1993. 102.

256 BOKODY 1989/3. 9.

257 VARGA LÁSZLÓ, A.-DUPÁK GÁBOR: *1956. Nógrád megyei kronológiája és személyi adatai*. Salgótarján, 1996. 249. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 19. köt.)

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE:

Ad.	= Adattár
AVO	= Államrendőrség Államvédelmi Osztálya
BM	= Belügyminisztérium
c.	= című
cscsp.	= cserkészcsapat
d.	= doboz
Dokt.	= Dokumentumtár
dr.	= doktor
évf.	= évfolyam
fcs.	= fondcsoport
FM	= Földművelésügyi Minisztérium
Hist. Paroc.	= Historia Parochiae Szécsényensis
Hist. Dom.	= Historia Domus Conventus Szécsényensis
ill.	= illetve
jkv.	= jegyzőkönyv
KALOT	= Katolikus Agrárfjúsági Legényegyletek Országos Titkársága (Testülete)
KFM	= Kubinyi Ferenc Múzeum
KGB	= Szovjet állambiztonsági és államvédelmi szervezet (titkosrendőrség)
kgv	= közgyűlés
Kir.	= Királyi
köt.	= kötet
MADISZ	= Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség
MCS, MCSSZ	= Magyar Cserkészszövetség
MKP	= Magyar kommunista Párt
MNM	= Magyar Néprajzi Múzeum
MOL	= Magyar Országos Levéltár
MSZMP	= Magyar Szocialista Munkáspárt
NML	= Nógrád Megyei Levéltár
őe.	= őrzési egység
p.	= pagina
P.	= Péter
P., P-s, P-vel	= Pengő, Pengős, Pengővel
P. B. J.	= Péter Bárkányi János
pl.	= például
r. kat (kath.)	= római katolikus
róm. kath.	= római katolikus
RT	= Részvénytársaság
stb.	= satöbbi
sz.	= szám, számú
SZCSCSP I.	= Szécsényi Cserkészcsapat Irattára
szerv. test.	= szervező testület
SZFK L.	= Szécsényi Ferences Kolostor Levéltára
SZIT	= Szakszervezeti Ifjómunkás és Tanoncmozgalom
SZRKP L.	= Szécsényi Római Katolikus Plébánia Levéltára
szt., Szt.	= Szent
tc.	= törvénycikk
ti.	= tekintsd itten
Uo.	= ugyanott
v.	= vitéz
vm.	= vármegye

THE HISTORY AND PAPERS OF THE TROOP OF BOY SCOUTS IN SZÉCSÉNY

The author presents the history of the troop of boy scouts number 854. named after Páter János Bárkányi from its foundation to its suppressing (1934-1948), which functioned under the leadership of the Roman Catholic parish and the Franciscan monastery in Szécsény. In 1933 among the youth of Szécsény a movement was launched with the aim of organising a troop of boy scouts. The parish supported the idea and took the necessary steps for the official registration. The troop of boy scouts was officially founded on 7 July 1934. The different political trends effected the functioning of the troop against its own wish already from the very beginning. After World War II it was offended on an official level as well. In 1946 the Minister of the Interior suppressed the Hungarian Boy Scout Association by decree. In 1948 the Association of Hungarian Boy Scouts officially merged in the Hungarian Pioneer Association. The troop in Szécsény ceased its activity the very same year thus the one and a half decade-long history of the troop came to an end.

Lord 1. Baden-Powell, a cserkészlet megalapítójának arképe.
(Márton Lajos grafikája, 1933.) MCSSZ tulajdonában

45. sz. P. BÁRKÁNYI JÁNOS CSERKÉSZCSAPAT SZÉCSÉNY.

Szécsény, 1936 november 3.

A 845 sz. P. Bárkányi János szécsényi cserkészcsapat kebelében alakult zenekar alapszabályai.

A zenekar alakult Szécsényben 1936 nov. 3. án P. Tamás parancsnok idejében.

A zenekar jeligéje: Istennel a Hazáért!

A zenekar neve: a nyolcszáznegyvenötösök szt. Ferenc zenekara.

A zenekar költsége a helyi ferences zárda és a parancsnok személyes összeköttetése révén volt biztosítható nagy részben és azért a cserkészcsapat elegendes megszűnése esetén a teljes zenekari felszerelés kizárólag a helyi ferences házifőnökség tulajdonába és fennhatósága alá kerül mégis akképpen, hogy a helyi háziállatokra való tekintettel továbbra is a szécsényi kulturális életet szolgálja a házifőnökség legjobb belátása szerint.

A zenekar tagjai kizárólag cserkészek lehetnek.

A zenekar - a nyári hónapok kivételével - minden héten kétszer tart összejövetelt. /Nyári hónapokra évenként lehet munkatervet megállapítani./

A zenekar kizárólag a cserkészmozgalmak és a róm. kath. ünnepeiben, istenszövegeiben, körmeneteiben szerepelhet.

A zenekar tisztikara: a csapat mindenkor parancsnoka az elnök, karmester, karmester, titkár, pénztáros, hangszer és kottatáros.

A zenekar minden évben közgyűlést tart, melyen a parancsnok-elnök kinevezi a tisztikart. Tisztséget több éven át is viselhet ugyanaz az illető.

A hanyag tagok nemcsak a zenekarból, hanem a cserkészcsapatból is eltávolíthatók.

A zenekar tagjai belépésükkor az alábbi ígéretet teszik:.....

P. Bárkányi János cserkészcsapat tagjai önként belépnek a csapat kebelében működő zenekarba és ígérem, hogy ott is a legnagobb fogom szolgálni a cserkészcsapatot; a próbákra pontosan eljárom és feletteseimbőlnek legmegismeretesen engedelmeskedem.

Nagy érdemeinek elismerésül Hald János urat, mint első karmestert tisztelt első karmestert fogjuk megőrizni emlékezetünkben.

P. Ferenc
szerv. test. elnök.

A zenekar első tagjai:

Guska József
Hudák József
Balogh József
Kovács István
Kovács József
Kovács József

Kékési László
Pata József
Bontó József

Fürer Ferenc,
Balogh József
Fodor József
Kovács József
Kovács József
Kovács József

A cserkészcsapat kebelében alakult zenekar alapszabálya, 1936. (SZRKP L. 4/1949)

Meghívó

A szécsényi 845. sz. P. Bárkányi János cserkész-csapat f. hó 27-én, vasárnap este fél 8 órai kezdettel

szinpadavató előadást

tart Otthonában.

Szinre kerül: A MAHARADZSA

Népies bohózat 3 felvonásban.

Szereposztás a következő:

Varga Domonkos, jómodu gazda	Brunda Tibor
Sárika, a leánya	Lukács Piroska
Kecőce Pista, falusi legény	Tőzsér Ferenc
Maharadzsa	Tomis János
Tomi, a titkára	Zsíros József
Maharadzsa inasa	Bancsi István
Eufolia, gazdag vénlány	Varga Magdus
Két legény	Gáspár László
	Vigh János
Két leány	Horváth Klárka
	Rádi Juliska
Négy tűzoltó	Zérci Lajos
	Rapka József
	Becsey László
	Gyetvai Ferenc
Postás fiu	Oláh Pál
Hóhér	Nagy József
Csendőr	Zérci Lajos

Műsor megváltása kötelező: 1 P.

Előadás után tánc az Otthonban.

A szécsényi cserkészcsapat otthona 1937 után, Madarász Imre papírkereskedő kiadásában készült képeslap. Galcsik Zsolt gyűjteményéből, Buda László reпрója

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK
REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2001/3-4

ZVARA EDINA

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK 2000

Barcsa János: A hajdu-nánási ev. ref. egyház történelme. Lenyomat a Debreczeni Protestáns Lap 1899-iki évfolyamának 4-ik és következő számaiból; A hajdu-nánási ev. ref. egyház számára tett alapítványok és adományok rövid ismertetése. Pótfüzet A hajdu-nánási ev. ref. egyház történelme c. műhöz. Hajdúnánás: Hajdúnánási Református Egyházközség, 2000. 65, 34 p.

A nánási református egyház legkorábbi történetére kevés adat maradt ránk. A kötet szerzője is csak feltételezéseket tud mondani. Az 1608. évi pozsonyi országgyűlés biztosította a bécsi békében foglaltakat és a hajdúk szabadalmait, s azok letelepedése után „szabad vallásgyakorlatuk oltalma alatt egyházközséget alkottak”. A nánási református egyház rögtön megalakult a letelepedés után, s 1621. április 21-én partialis synodust tartottak. A 17. század 30-as éveiben virágzó egyház volt Nánáson. Ezt bizonyítja az is, hogy I. Rákóczi György az 1636-ban, Gyulafehérváron kinyomtatott Gradual egy példányát elküldte Nánásra is, melybe beleírta jelmondatát és saját kezűleg írta alá. Barcsa János a 19. század végéig írja meg az egyházközség történetét, párhuzamosan bemutatva az egyház külső és belső életét.

Bárh János: A vigasztaló Napbaöltözött Asszony. Csodás gyógyulások egyházi vizsgálata Csíksomlyón 1784-ben. Szeged: Agapé, 2000. 63 p.

A Kárpát-medence búcsújáró helyeinek kegyképeit, kegyszobrait, szentkútjait jórészt a velük kapcsolatba hozható csodás gyógyulások történetei tették híressé. Kis mértékben aknázták ki a kutatás a különböző egyházi vizsgálóbizottságok és szentszéki bíróságok csodás eseményekkel kapcsolatos eredeti vallatási jegyzőkönyveit. A kötetben egy ilyen vallatási jegyzőkönyvet ismerhetünk meg. Batthyány Ignác valószínűleg fenntartásokkal szemlélte a búcsújárásokat a gyógyító forrásokhoz, így a somlyói csodás gyógyulásokban sem hitt. 1784-ben tanúkihallgatásokat rendelt el a Szűz Mária csíksomlyói szobrával kapcsolatba hozható gyógyulások körülményeinek kivizsgálására. 1784 áprilisában a megbízott egyházi személyek elvégezték a tanúkihallgatásokat és megírták a jegyzőkönyvet. A vizsgálat valószínűleg kedvezően befolyásolta Batthyány Ignác püspök véleményét a somlyói kegyszobornál történt csodás gyógyulásokról. Lábbetegségéből felgyógyulva Csíksomlyóra zarándokolt, és offerként maga is ezüst lábat rakatott a csodákkal jeleskedő szoborhoz.

Borovi József: A szórványban élő magyar katolikusok lelkigondozásának története. Bp.: Szt. István Társulat, 2000. 220 p.

A világban szétszóródott magyarok lelki szolgálatát végző egyházi közösségek és azok lelkeszeinek tevékenységét, életüket mutatja be Borovi József. A kötet egy sorozat első része, mely a külföldi magyar katolikusok lelkeszségeinek történetét tárja az olvasó elé. Az első kötet általános bevezetőt ad a külföldre került magyarok lelkigondozásának történetéről. Fejezetei: I. Az egyházi misszió küldetése. II. A Szent László Társulat megalapításának előzményei. III. A Szent László Társulat nyugati kapcsolatainak kiépítése. IV. Szent László Társulat működése 1920–1939 között. V. A II. világháború és a Társaság, 1939–1944. VI. Kísérlet a Szent László Társulat újjászerve-

vezésére, 1945–1948. VII. A Szent László Társulat végnapjai, 1949–1950. VIII. A Szentszék missziós munkája 1939–1945 között. IX. Szentszéki rendelkezések a hazájukon kívül élők lelkigondozásáról. X. A II. Vatikáni Zsinat és a menekültek lelkigondozása. XI. Új rendelkezések az idegenben élő katolikusok lelkigondozására.

Csesznák Ildikó: A tiszaszederkényi református egyház története. Tiszaújváros: Városi Könyvtár, 2000. 128 p.

Szederkény Borsod vármegye területén feküdt, a környék legnagyobb családja a Perényi volt. A szederkényi református egyház keletkezésének pontos ideje nem ismert. Egy 1597. augusztus 10-ei keltezésű tizedjegyzékből derül ki az első ismert szederkényi lelkész neve, Szentmargitai János. Hivatalosan ettől az évtől kezdve számítható az önálló szederkényi egyház léte, amely az 1580-as években Sajószöged filiája volt. Szederkény birtokosai voltak a 16–17. században: Báthory István, Ungnád Kristóf, Rákóczi Zsigmond. 1629-ben már külön filiával rendelkezett Sajóörs révén. A 17–18. század a hányattatás korszaka volt: katolizálás és erőszakos áttérítések keserítették meg az itt élők életét. A 19. század közepén Szederkény a gazdag egyházközségek közé tartozott, anyagi megerősödése és a hívek számának gyarapodása jelezte ezt.

Déli harangszó: tanulmányok a pápai rendelet félezeréves jubileumára. Szerk. Visy Zsolt. Bp.: Mundus, 2000. 323 p. — A kötet olasz nyelven is megjelent.

III. Calixtus pápa 1456. június 29-én kiadott bullájában elrendeli, hogy mindenütt a nona és a vesperás közötti időben félóránként, háromszor egymás után húzzák meg a harangokat. IV. Sándor pápa, miután ismét veszélybe került a kereszténység, megváltoztatta a bullában elrendelteteket. Attól az időtől kezdve ugyanis a harangszó délben immár nemcsak a keresztes hadjárat ideje alatt, hanem örökre szólal meg — jelezve, hogy a kereszténység védelme nem pillanatnyi feladat, hanem minden időben és minden helyen fontos követelmény. A kötetben olvasható tanulmányok: *A harang története és szerepe*: Benkő Elek: Harangok a középkorban. Patay Pál: A magyarországi harangok új- és legújabb kori története. Török József: A harangok szerepe a latin rítusú liturgiában. Barna Gábor: „Az élöket hívom, a holtakat elsiratom, a villámokat megtöröm.” A harang és a harangozás a népszokások tükrében. *A déli harangszó története és jelentősége*: Érszegi Géza: Az év minden napján délben mindörökké harangozni kell. Ágoston Gábor: A Nándorfehérvárhoz vezető út. Magyarország, a balkáni oszmán terjeszkedés és a nándorfehérvári győzelem. Kulcsár Péter: Kapisztránói Szent János. P. Virgilie Felice di Virgilie: Kapisztránói Szent János kultusza és öröksége.

Gyűrki László: Életképek Körömend századaiból. Körömend: Szegények Orvosai Körömendért Alapítvány, 2000. 83 p.

A kötet a város egykor élt jeles-személyiségeinek életét mutatja be, így többek között Faludi Ferencét, Kresznerics Ferencét, Perényi Antal plébánosát, a Kolping-családét és Batthyány-Strattmann Lászlót.

Hetény János: A győri vérrel könnyező Szűzanya kultusztörténete. Szeged: JATE Néprajzi Tanszék, 2000. 236 p. (Szegedi vallási néprajzi könyvtár 5.)

A vérrel könnyező és verejtékező Mária-kegykép Győr palladiuma (Bálint Sándor), amely védőpajzsa volt a városnak. Győrnek és a győri egyházmegyének védőpajzsa ez az írek és Walter Lynch ír püspök XVII. századi történetével és életével összefüggő kegykép. A török hódítás alól felszabadult város újjáépülésének ihletője, s az a legnehezebb években is a papság megtartó erejének bizonyult. A papság és a hívő nép szorosan egybeforrt a kultusszal. Az ír katolicizmust idéző kegykép a „keresztény Európának magyar bizonyága” közösséggé alakította Győr környékének népeit, magyarokat, németeket és horvátokat. Tisztelete máig töretlen. A szerző a győri vérrel könnyező Szűzanya kultuszának történetét dolgozza fel.

Horváth Endre: Nyugat-magyarországi templomok az Árpád-kortól napjainkig. Győr, Pannonhalma, Sopron és környéke. Iván-Sopron: Önkormányzat, 2000. 71 p.

A templomok és jelen kötet is a kétezer éves kereszténységünkéről és ezer éves keresztény magyarságunkról tanúskodik – írja Pápai Lajos győri püspök a könyv elején lévő ajánlásában. A kötet a sopronbánfalvi, a sopronhorpácsi, a soproni Szent Margit, a bencés, a balfi, a harkai, a hidegségi, a fertőszéplaki, a hegykői, a fertőd-süttöri, a fertőszentmiklósi, a nagylózsi, az egyházasfalvi, az újkéri, a sopronkövesdi, a csapodi, a pusztacsaládi, az iváni, a cséri, a répceszemerei, a nagygeresdi, a csáfordjánosfai és a lövői templomot mutatja be.

Kisari Sándorné–Pap Kovács Magda: Örökségünk: adatok a Csóri Református Egyház történetéhez és a gyülekezet vallási néprajza. Székesfehérvár: Vörösmarty Társaság–Árgus, 2000. 184 p.

1542-ben létesült a fejér megyei csóri református eklézsia. A település templomát 1545-ben vették birtokukba, ez volt a gyülekezet első temploma. A szerzők a következő egységekben tárják elénk a református egyház történetét: A falu földrajzi fekvése és lakói. A református egyház megalakulása. A templom mint építmény. A harangok. A templom mint gyülekező hely. A hitélet kapuja. Az egyház fegyelmező szerepe. Református parasztságunk egyéniségét formáló tényezők. Református parasztságunk ünnepi szokásai. Az emberi élet nagy fordulójának ünnepe. A csóri református temető sírjelei. Függelék: Egyháztörténeti mozaikok Pap Kovács Ödön kézírata nyomán. A csóri református egyház papjainak névsora. A lelkészek díjlevele 1829-ből.

Koppány Tibor: A Séd-völgy református templomai. Bp.: Tájak, Korok Múzeumok Egyesülete, 2000. 20 p. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 656.)

A Balaton keleti oldalával párhuzamosan, a Séd-patak mentén fekvő falvakban középkori eredetű, illetve barokk-klasszicista építésű református templomok sorakoznak. A kötetben Litér, Sóly, Vilonya, Királyszentistván, Berhida és Papkeszi települések templomait ismerhetjük meg. A felsorolt falvak közül – bár barokk átépítésben – többnyire középkori formában áll Litér, Sóly és Vilonya református temploma. Királyszentistvánon nagyméretű, Berhidán kisebb késő barokk templom található. Papkeszin pedig nagyobb eklektikus templom, amely előtt ott magasodik középkori eredetű tornya.

Koppány Tibor: Somlószlós, plébániatemplom. Bp.: Tájak, Korok Múzeumok Egyesülete, 2000. 20 p. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 634.)

A templom a 13. század első felében épült. Alaprajzában egyhajós és nyugati tornyos. A román stílusú épület nagyon közel állt a magyarországi falusi templomok Árpád-kori képéhez. A korai gótikus bővítéshez tartozott a nyugati oldalon álló harangtorony. Magát a templomot írott középkori adat nem említi, Szent György titulusáról is csak 1469-ből maradt hír. További adatokat az 1969–1971 között helyreállított falkutatás nyújtott. A templom belsejében értékes középkori és koraiújkorai falfestmény-töredékek maradtak meg. Az északi hajófalán XIV. századi Szent György-legenda két mezőjének részletei, a délin pedig a sekrestyeajtó mellett pedig egy másik kis töredék látható. A templomot az 1530-as évektől a falu protestánssá lett lakossága használta. Miután a Zichy-család a 17. század végén hívott a településre katolikus papot, 1724-ben visszavették a katolikusok, 1726-ban pedig újraalapították a plébániát.

Levárdy Ferenc: Pécs, belváros plébánia templom. Bp.: Tájak, Korok, Múzeumok Egyesülete, 2000. 16 p. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 297.)

A pécsi belvárosi plébániatemplom helyén a középkorban a gótikus Szent Bertalan-plébánia-templom állt. A törökök a 16. században elfoglalták a várost, s szokásuknak megfelelően ezt a templomot is átalakították, dzsámít emeltek itt Allah és prófétája tiszteletére – ez volt a Gázi Kászim-dzsámi. Az eredeti templom a 13. században épült, amely a 15. században már gótikus volt. A hódoltság megszűnésével a dzsámik, s így a pécsi is, ismét keresztény templomok lettek, átépítették azokat. 1686-ban a jezsuitáké lett, 1813-ban a cisztercieké, majd végül a belvárosi plé-

bánia közössége kapta meg. Ez a pécsi templom a legjelentősebb magyarországi török műemlékeink közé tartozik.

Mihulcz Ildikó, Sz.: Középkori templomok Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. Szerk. Kopka János. Nyíregyháza: Kelet Press, 2000. 141 p.

Az album 49 Szabolcs, 28 Szatmár és 9 Bereg megyei templomot mutat be. Magyarország északkeleti része, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, rendkívül gazdag műemlékekben. Középkori eredetű templomait a háborúk, a természeti csapások ellenére többnyire sikeresen megőrizte és újíttatta fel az itt élő nemzedékek sora. Nagy értékű e vidék építészetének számos ránk maradt darabja. Egyházi épületei a fafaragás, a szobrászat és a festészet remekművei, a falusi templomok az építészet remekbe szabott alkotásai. A könyv elsődleges célja tisztelgés e páratlan kincset ránk hagyók előtt, és az érdeklődők elé tárni e kincseket.

Oszlop Isten templomában: Budaker Oszkár, 1896–1952, soproni evangélikus lelkész, teológiai tanár. Összeáll. Zoltán László. Sopron: Zoltán László, 2000. 164 p.

Beszédei és írásai, valamint visszaemlékezések által tárja elénk a kötet összeállítója Budaker Oszkár (1896–1952) élettörténetét.

Ötvös László: A Debreceni Református Egyházmegye története. Az egyházi élet hétköznapijai. Debrecen: Debreceni Ref. Egyházm., 2000. 248 p.

A szerző először áttekinti az egyházmegye történetét, majd közreadja Zoványi Jenő adatgyűjtését a Debreceni Egyházközség lekipásztoraikról, elnökeiről és gyülekezeteiről (városi és vidéki gyülekezetek), közli a lekipásztoraik életrajzát és a települések történetét.

Pomothy Dezső: A Nagykanizsai Református Gyülekezet története az 1985-ig terjedő időben. Nagykanizsa: Pomothy Dezső, 2000. 90 p.

Kanizsa 1534-ben Kanizsai Orsolyának Nádasdy Tamással létrejött házassága révén a Nádasdy-család birtokába került. Nádasdy védelme alatt alakult meg az evangélikus gyülekezet. A város a török hódoltság idején végvár volt. A katonák a protestáns felekezethez tartoztak. A város 1600-ban elesett. A gyülekezet előbb mint szórvány, majd mint fiókegyház 1887-ig a galamboki gyülekezethez tartozott. 1887-ben jött létre a nagykanizsai református gyülekezet.

A rákoskeresztúri református templom építése, 1995–2000. Rákosliget: Rákoskeresztúri Ref. Egyházközs., 2000. 64 p.

2000-ben több évfordulót is ünnepeltünk. Budapest XVII. kerülete 50 éve tartozott Nagy-Budapesthez. Rákoskeresztúron nincs önálló lelkészség, Rákosliget filája. A Rákosligeti Egyházmegye pecsétjén az 1903-as évszám szerepel, de csak 1915-től lett önálló egyházközség Rákoshegygel együtt. Hozzájuk tartozik Rákoskeresztúr is, melynek temploma 1995-ben épült fel.

Regio et religio: népek, kultúrák, egyházak Észak-Kelet Magyarországon. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2000. december 15. – 2001. március 31. A műveket vál. és a kiállítást rend. Kárpáti László. Bev. tanulmány Tamás Edit. Miskolc: Herman Ottó Múzeum, 2000. 40 p. Kiállítási katalógus.

A kiadvány egy kiállítási katalógus, egy műtárgyjegyzék, amelyben a római katolikus, az evangélikus, a református és az ortodox egyház tárgyainak bemutatása szerepel. A kiállított emlékek a Borsod-Abaúj-Zemplén megye területén élő magyarok, szlovákok és ruszinok kultúráját mutatja be.

Sedlmayr János: Hegyeshalom, római katolikus plébániatemplom. Bp.: Tájak, Korok Múzeumok Egyesülete, 2000. 16 p. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 658.)

Az 1976-os régészeti feltárások során tisztázódott az első templom alaprajza, építési periódusai, és román kori eredetekre bukkantak. A templomot később gótikus stílusban átépítették. A

17–18. században barokk átalakításokat hajtottak végre. A 18. század végén romantikus stílusban festették ki, főként architektonikus elemekkel díszítve. 1976-ban visszafordították a szentélyt a gótikus elrendezés szerint.

Sisa József: Budapest, fasori evangélikus templom és gimnázium. Bp.: Tájak, Korok, Múzeumok Egyesülete, 2000. 16 p. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 638.)

A Városligeti fasor és a Bajza utca sarkán áll az evangélikus gimnázium és templom monumentális épületegyüttese. Az evangélikusok első iskolája 1795-ben, templomuk 1799–1808-ban, majd gimnáziumok 1862–1865-ben épült meg a jelenlegi Deák téren, valóságos evangélikus központot alkotva. A régi iskolaépületek a 19. század végére már túl szűkek lettek, és felmerült egy új gimnázium építésének az igénye. Ez a városligeti fasorban, végső formájában, a hozzá csatlakozó templomépülettel együtt, valósult meg. 1903-ban kérték fel Pecz Samut, Magyarország egyik legjelentősebb építészt, a protestáns templomépítészet specialistáját, hogy ő készítse el a gimnázium és a templom végleges terveit. A gimnázium 1904-ben, a templom pedig 1905-ben készült el.

A fasori templom volt az első Budapesten, ahol kizárólag magyarul folyt az istentisztelet. A templom bejáratának ívében Róth Miksa aranyhátterű, hagyományos megfogalmazású mozaikjelennel látható: Jézus a gyermekkel. A szentélyben díszes, neogótikus oltárépítmény áll. A képet Benczúr Gyula festette, melynek témája: A napkeleti bölcsek hódolása a kisdéd Jézus előtt.

Szabados László: A Kecskeméti Református Kollégium története 1945-től az 1948-as államalásáig. Kecskemét: Kecskeméti Református Kollégium Gimnáziuma, 2000. 200 p.

A szerző a következő fejezetekre osztva tárgyalja a Kollégium történetét: Kecskemét története a II. Világháború után. A közoktatás helyzete 1945–1948 között. A Kecskeméti Református Kollégium története: A Kollégium története 1945-ig. Az iskolafenntartó egyházközség gazdálkodása, Az iskolák megnyitása és tevékenységük 1948-ig, Az iskolaépületek újjáépítése 1948, az államalás éve, A Kecskeméti Református Kollégium Fiú- és Leánygimnáziuma. A Kollégium tanárainak iskolán kívüli tevékenysége. Függelék: kérelmek, leltárak.

Szent Gellért és a csanádi püspökség rövid története. Összeáll. Dániel Géza. Kieg. Ábrahám István. Szeged: Szeged-Csanádi Székeskáptalan, 2000. 32 p.

A kis füzet Gellért püspök életét, az aracsí téglatemplomot, Gellért művét, a Deliberatiót mutatja be, valamint felsorolja a csanádi püspököket.

A Szent Margit Gimnázium jubileumi évkönyve 1920–2000. Főszerk. Sümegh László. Szent Margit Gimnázium, 2000.

Öt esztendeje, hogy az akkor fennállásának 75 éves jubileumát ünneplő gimnázium évkönyvet jelentetett meg. A kötet első részében olvashatók az emlékezések, a másodikban a tanárok írásai, a harmadikban a diákok pályamunkái, a negyedikben pedig statisztikák. A kötetet az 1999/2000. iskolaév tanulmányi eredményei vannak.

Timár György: A Nyugat-Mecsek középkori templomai: Bakonya, Cserkút, Kővágószőlős, Kővágótöttös. Bp.: Tájak, Korok, Múzeumok Egyesülete, 2000. 28 p. (Tájak, korok Múzeumok kiskönyvtára 651.)

Pécsről nyugatra, a Mecsek déli lejtőjén sorakozik az a négy település, amelynek templomait mutatja be Timár György. *Bakonya*: a templom 1971-es felújításakor vált világossá a középkori templom átépítésének a sorrendje. 1721-ben, a canonica visitatio jegyzőkönyve a környék legjelentősebb templomaként említi. 1800-ban, majd 1867-ben átépítették. 1972–1976 között a templomban lévő középkori emlékek közül a legnagyobb méretű egy koragótikus szenteltvíztartó. Jelentősek falképei is. *Cserkút*: a 12. században épült templom falképekkel gazdagon díszített. 1725-ben restaurálták. Az 1967–1968-as felújításkor derült ki, hogy az 1725-ös helyreállítás alkalmával felkent vakolatréteg megőrizte a falfestményeket. Az 1970–1972-es restaurálás után lett

nyilvánosan is látogatható. A legszebb falképek közé tartozik a tizenkét apostol, Szent Mihály és Szent Mária alakja. *Kővágószőlős*: a templom nagy átépítésére 1763–1772 között került sor. A templom 1512-ben épült gótikus építményét teljes egészében lebontották, s csak a román stílusban épült tornyot hagyták meg. Berendezése barokk, a legdekoratívabb tárgy a szószék. 1974–1973 között újították fel legutóbb. *Kővágótöttös*: 1726-ban újították fel a templomot, 1780-ban, majd kétszáz év múlva, 1980-ban ismét. A középkorból egy keresztelőkút maradt meg. A barokk berendezésből csak kevés maradt ránk.

Török József–Legeza László: Székesfehérvár évezrede. Bp.: Mikes, 2000. 63 p., 96 tábla.

Székesfehérvár az egyik legrégebbi, a magyar történelemhez legtöbb szállal kapcsolódó városunk. Szent István egy királyi bazilikát építtetett Székesfehérváron, magának és utódainak családi szentélyül. Az első személy, akit ide temettek, István fia, Imre herceg volt. Székesfehérvár 1527-ig volt koronázó város. 1543-ban a török hódoltság része lett. 1601–1602 között a magyarok visszahódították, majd 1688-ig ismét török fennhatóság alá tartozott. A város a 18. századig a veszprémi püspökség része volt. 1777-ben jött létre a székesfehérvári püspökség. 1993-ban határmódosításokat hajtottak végre a II. János Pál pápa Hungarorum gens kezdetű bullájában foglaltak szerint.

Útmutató az egyházközségi levéltárak értékeinek védelméhez. Szerk. és a szöveget gond. Kertész Botond. Bp.: MELTE, 2000. 20 p. (A Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesületének kiadványai 1.)

A Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesület munkacsoportot bízott meg azzal a feladattal, hogy készítsen a magyarországi történelmi egyházak egyházközségi levéltárai számára rövid állományvédelmi tájékoztatót. Ez a tájékoztató segítséget kíván nyújtani plébánosoknak, lelkészeknek, egyházi munkatársaknak abban, hogy a rájuk bízott levéltárakban őrzött értékeket szakszerűen tudják megőrizni. A munkacsoport tagjai: Hudi József, Dél-Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára; Janka György, Görög Katolikus Püspöki Levéltár, Nyíregyháza; Kertész Botond, Evangélikus Országos Levéltár, Budapest, Lakatos Andor, Kalocsai Érseki és Főkapitányi Levéltár; Mózessy Gergely, Székesfehérvári Püspöki és Káptalani Levéltár; Nagy Edit, Duna-melléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára.

Utry Gergely: Az Amerikai Ortodox Egyház. Miskolc: Miskolci Orthodox Múzeumért Alapítvány, 2000. 103 p.

A szerző azt vizsgálja, hogyan jelent meg és fejlődött az Orthodox Egyház egy nagy nyugati kultúrában, az Egyesült Államokban. Nyugat-Európában többnyire csak orthodox diaszpóráról beszélhetünk, azaz a hívek egy nagyobb, Nyugat-Európán kívüli egyházi fennhatóság (orosz, görög, szerb, bulgár, stb.) szórványát alkotják. Ezért itt az Orthodox Egyház többé-kevésbé szintén „kisebbségi státusú” és gyakran pusztán fennmaradásáért küzd. Az USA-ban azonban egy ténylegesen amerikai önálló, ún. autókefál egyház működik Amerikai Orthodox Egyház (Orthodox Church in America, OCA) néven. Más, Amerikában élő, többnyire etnikai bázisú orthodox egyházi szervezetekkel együtt kb. 2–3 millió hívet számlál, és az egyik legnagyobb vallási felekezet az Egyesült Államokban. A szerző végigkíséri az orthodoxia történeti útját az amerikai kontinensen: hogyan lett a parányi orosz misszióból hatalmas, önálló amerikai egyház. Ezt követően az egyház jelenlegi életét és szervezetét ismerteti. Végül bemutatja, milyen főbb kihívások elé állítja korunk amerikai társadalma az Orthodox Egyházat, és milyen feleletet tud ezekre adni. A legfőbb kérdés az, hogy az Orthodox Egyház valóban arra rendeltetett-e, hogy csak egy keleti kisebbségi szervezet maradjon a nyugati világban, vagy képes arra, hogy jelentős szerepet vállaljon a modern kor lelki szükségleteinek kielégítésében is.

Adriányi Gábor: Az egyháztörténet kézikönyve. Bp.: Szt. István Társ., 2001. 444 p. (Szent István kézikönyvek 5.)

A magyar egyháztörténet-írás a nemzetközi kutatást nemcsak hogy nem gazdagította, hanem abban részt sem vett, aminek magának Magyarországnak az egyháztörténete is határainkon kívül teljességgel ismeretlen. Ezen gondolatait 1974-ben írta le a szerző, a könyv első kiadása előszavában (München, 1975.). Annak ellenére, hogy a közelmúltban megjelent néhány egyháztörténet, a kiadó mégis szükségesnek tartotta Adriányi könyvét újra kiadni. A munka a korábbi kézikönyvek hiányosságait próbálja pótolni. Rövid formában tárgyalja az eseményeket, rámutat az újabb kutatások eredményeire, valamint felhívja a figyelmet a történetkritika jelenlegi (akkori) álláspontjára, és megadja az egyes fejezetek végén a kérdésre vonatkozó legfontosabb irodalmat. A Bevezetésen kívül öt korszakra osztja az egyháztörténetet: Első korszak: Az egyházak kialakulása és elterjedése a hellenisztikus római világban (30-700). Második korszak: Az egyház a nyugati keresztény népközösség központjában (700-1300). Harmadik korszak: A nyugati keresztény népközösség felbomlása (1300-1789). Negyedik korszak: Az egyház az iparosodás korában (1789-1918). Ötödik korszak: Az egyház a jelenkorban (1918-).

Altermatt, Urs: A katolicizmus és a modern kor. A svájci katolicizmus 19. és 20. századi társadalom- és kultúrtörténete. Bp.: Osiris, 2001. 337 p.

A könyv tematikus és módszertani felépítése alapján a történelem, a szociológia, kisebb részben a kulturális antropológia határterületein mozog. A tanulmány kidolgozásánál és megírásánál a szerző számára a történelmi és társadalomtudományi megközelítés összekapcsolása tűnt fontosnak, így módon ösztönözve a vallásról és a társadalomról folytatott interdiszciplináris vitát. A könyv az esztétikai és vallásszociológiai kérdésfeltevéseket átfogó francia „histoire religieuse” modelljét veszi alapul. E módszertannal nem annyira a szorosabb értelemben vett egyháztörténetet, hanem a nagy mértékben elvilágiasodott társadalomban a vallás társadalmi hatástörténetét vizsgálja. Svájc példáján sok kérdésre keresi a válaszokat. Mivel Svájc sok tekintetben a modern pluralista-demokratikus ipari társadalom prototípusát jeleníti meg, az elemzés a nyugati világ más ipari országai számára is érdekes lehet.

Bartal Mária, B: Komárom templomai. Komárom, KT Kiadó, 2001. 93 p. (Közkincseink)

A Közkincseink sorozat jelen kötete Komárom szakrális emlékeit, templomait mutatja be az olvasónak a következő fejezetekben: I. A római katolikus egyház építményei. II. A református egyház építményei. III. Az evangélikus egyház építményei. IV. A görögkeleti egyház építményei. V. A zsidó hitközség építményei. VI. A baptista egyház építményei. VII. A Jehova tanúi vallásszervezet építményei. VIII. A vártemplomok. Összefoglalja az eddig feltárt kutatások eredményeit, áttekintést ad a Komáromban fellelhető történelmi egyházakról és újabb gyülekezetekről. A könyvben az egyes épületeket színes és fekete-fehér fényképek is bemutatják.

Burckhardt, Titus: Chartres és a katedrális születése. Bp.: Articus, 2001. 149 p. (Libri artis 3.)

A könyv nem művészettörténeti előadás, s a tudományos kutatásokhoz sem kíván semmi újat hozzáfűzni. Szándéka inkább abban áll, hogy a lehető leghitelesebb módon próbálja meg felidézni azt a szellemi miliőt, melyből a gótikus katedrális megszületett – mindezt elsősorban magukat a korabeli forrásokat juttatva szóhoz. Bemutatja, hogyan érlelődött meg a gótikus katedrális egy régi hagyomány fájának utolsó gyümölcseként. Ennek során a chartresi katedrális mint a gótikus stíluson belüli első „klasszikus” katedrális kerül majd bemutatásra: Előképek; Kezdetek; Egyház, királyság, művészet; Suger újjáépíti Sant-Denis templomát; Istentisztelet taligákkal; Királykapu; A korai gótikus katedrálisok; A Boldogságos Szűz csodái Chartres-ban; Geometrikus bölcsesség; Szakrális ablakok; Liturgia és művészet; Epilógus: A Szent Grál temploma

Erdélyi szász intézményi- és magángyűjtemények 1578–1750. Könyvjegyzékek bibliográfiája. Összeáll. Monok István, Ötvös Péter, Verók Attila. Szerk. Monok István. Szeged: Scriptum RT., 2001. 257 p. (Könyvtártörténeti füzetek XI.)

A sorozatban eddig két kötet jelent meg a földrajzi szerkesztési elvet követve: a KtF II. a nyugat-magyarországi régiót, a KtF IX. pedig a felső-magyarországi bányavárosokat vette alapul. Használó, földrajzi indíttatású tematikát követtek most is a kötet összeállítói: az egykori nagy erdélyi szász városok (Beszterce, Brassó, Nagysink, Nagyszeben és Segesvár) könyves adatai kerülnek kiadásra az annotált bibliográfiában.

Farkas Gábor Farkas: A Nagyszombati Egyetemi Könyvtár az alapításkor, 1635. Szeged: Scriptum; Bp.: Egyetemi Könyvtár, 2001. LXIV, 258 p. (A Kárpát Medence Koraújkori Könyvtárai III.; Fejezetek az ELTE történetéből 23.)

A jezsuiták első nagyszombati éveiben nemcsak rendház létesült kollégiummal, hanem minden bizonnyal az Egyetemi Könyvtár alapjai is megteremtődtek. A szoba jöhető első könyvvállománya nagy valószínűséggel a ma is meglévő ősnymtatványok és a 16. század első évtizedeiben nyomtatott antikvák közül kerülhetett ki. A jezsuiták fegyvertelen katonák könyvek nélkül, olvasható a *Ratio studiorum*-ban, a jezsuiták oktatási programjában. Ebben a szellemben történt meg a könyvtár fejlesztése is. A jezsuita kollégiumokban mindig törekedtek arra, hogy az iskola szervezésével párhuzamosan a könyvtár ügyét is megoldják. Vagy új könyvtárat alapítottak, vagy régebbi gyűjtemény állományát alakították át az oktatás szempontjából, s igyekeztek külföldi vásárlások vagy adományozások révén nagyobb könyvmennyiséghez jutni. A nagyszombati egyetemi könyvtár helyzete különleges volt, mert sokkal hamarabb alakult ki a könyvtárnak az alapállománya, mint maga az egyetem.

Font Zsuzsa: Erdélyiek Halle és a radikális pietizmus vonzásában. Szeged: SZTE, 2001. 246 p.

Font Zsuzsa az 1690-es évek elején igen gyorsan kiépülő hallei intézmények világáról, a német pietizmus jóval korábbi gyökerű áramlatairól lesz szó, illetve e szerteágazó jelenségek közül az erdélyi hatások szempontjából ma fontosnak tűnő dolgokról. A Bevezetés után a kötet három fő fejezetben tárgyalja műve témáját: Az első részben Halle, a pietizmus és Erdély kapcsolatát vizsgálja, ezen belül is az erdélyiek Halle iskoláiban és egyetemein való jelenlétét, a hallei pietizmus korai visszhangját, az előzményeket az erdélyi szász műveltségben, a korai vitákat és a Voigt-ügyet. A második rész címe: A radikális pietizmus és Johann Wilhelm Petersen erdélyi hívei. Itt többek között a radikálisok és a hallei centrum viszonyát és Andreas Teutsch filozófiáját és körét vizsgálja. A harmadik rész témája a református művelődés találkozása Halle intézményeivel. A Függelékben a diáknévsorok, dialógusok és dokumentumok kapnak helyet.

Harangozó Ferenc: A csendlaki parókiától a szibériai hómezőkig. Kilenc év börtönökben és munkatáborokban. Szerk. és sajtó alá rend. Fancsali Andrásné. A bev. írta Hetényi Varga Károly. Körmend, 2001. 173 p.

A kötet Harangozó Ferenc (1908–1991) pápai prelátus életét mutatja be. A szovjet katonai bíróság 1948-ban kémkedés vádjával először halálra, majd huszonöt évi kényszermunkára ítélte, mert segítette a rászorultakat, menedéket adott az üldözötteknek és szabad földre juttatott sok menekültöt. A kötet első felében Hetényi Varga Károly Harangozó Ferencsel 1986-ban, Kismartonban készült beszélgetés egy része áll, a másodikban pedig Harangozó írásos visszaemlékezése olvasható.

Hetényi Varga Károly: Elfelejtett hitvallónk. A kilencvenéves Lénárd Ödön köszöntése. Pécs: Pro Domo, 2001.

A kis kötet Lénárt Ödön (1911–) piarista szerzetes életét mutatja be, tisztelegve 90. születésnapja alkalmából.

Horler Miklós–H. Tabajdi Márta: Esztergom, Bakócz-kápona. 2. kiad. Bp.: TKM Egyes., 2001. 20 p. (Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 635.)

Bakócz Tamás 1506-ban kezdte építtetni az esztergomi sírkápolnát. Olyan épületet akart emeltetni saját hírnevének és emlékének, amely Itáliában is megállja helyét, és elismerést vív ki a kortársak között – ehhez a feladathoz Magyarországon sem előképet, sem mestert nem talált. Valószínű, hogy az itáliai Andrea Ferruci kezétől származik a kápolna terve, de a helyszíni munkákban személyesen nem vett részt. Esztergomba a terveken kívül magát az oltárt és annak szobrait küldhette, melyeket Firenzében saját kezűleg faragott. A másik ismert név Joannes Fiorentinus. Állandó kapcsolatban volt, feltehetőleg mint vezető ember az építkezéssel. Ő maga a kápolna leggazdagabb plasztikai részén dolgozott, még a kisebb részletek és az architektonikus tagozatok a műhely több kőfaragója között oszlottak meg. Bakócz 1521. évi végrendeletében azt kérte, hogy testét az általa építtetett kápolna földjébe temessék. A török hódoltság idején nagyjából épségben maradt. 1686-ban Széchenyi György primás helyreállíttatta. 1819-ben Rudnay Sándor esztergomi érsek kezdte el az esztergomi székesegyház felépíttetését, amibe a kápolnát is beillesztették.

Intézményi- és magángyűjtemények 1551–1750. Könyvjegyzékek bibliográfiája. Összeáll. Viliam Čičaj, Monok István, Zvara Edina. Szerk. Monok István. Szeged: Scriptum RT., 2001. 240 p. (Könyvtártörténeti Füzetek IX.)

A bibliográfiai leírásban a sorozat első kötetében (KtF I.) leírtakat követték a bibliográfia összeállítói. Ezek szerint minden olyan feljegyzésről, amely a címben jelölt korból származik, és legalább öt különböző könyvet megemlít, rögzítésre kerülnek a következő adatok: az évszám és egy címeszerű megjelölés (pl. hagyatéki összeírásban fennmaradt jegyzék vagy egyházlátogatási jegyzőkönyvekben fennmaradt jegyzék), a felsorolt könyvek száma, az egyes könyvekről közölt adatok jellege, a gyűjtemény tartalmi jellemzése (pl. protestáns teológia). Jelölve vannak, hogy a jegyzéket már kiadták vagy sem, az eredeti irat hol, milyen jelzeten található. A harmadik adatcsoport a tulajdonosra vonatkozik, illetve arra, hogy a jegyzéken kívül ismerünk-e adatot könyveiről, könyvtáráról. A kötet beszercebányai, kőmőcbányai és selmecbányai könyvjegyzékeket közöl.

Intézményi- és magángyűjtemények 1589–1750. Könyvjegyzékek bibliográfiája. Összeáll. Monok István, Zvara Edina. Szerk. Monok István. Szeged: Scriptum RT., 2001. 143 p. (Könyvtártörténeti Füzetek XI.)

A könyvtártörténeti bibliográfia utolsó előtti darabja került kiadásra. Az egyes jegyzékek leírásában az előző kötetekben alkalmazott elveket követik a kötet összeállítói. A kötetben nagyrészt egyházlátogatási jegyzőkönyvekben és hagyatéki leltárakban fennmaradt, valamint szerzetesi közösségeknek (pl. ferencesek, piaristák) az egykori ingóságaiik összeírásából előkerült könyvjegyzékek kerülnek kiadásra.

Ivancsó István: Görög katolikus liturgikus kislexikon. 2. jav. és bőv. kiad. Nyíregyháza: Szt. Atanáz Hittudományi Főiskola, 2001. 83 p. (Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Liturgikus Tanszék 6.)

A kislexikon 1997-ben jelent meg először a Főiskola kiadásában. A kislexikonba bekerültek azok a címszavak, amelyek nagyobb jelentőségűek, de azok is, amelyek talán nem tűnnek annyira fontosnak. A cím jelzi, hogy a kötet a keleti egyházak közül csak a bizáncinak a liturgikus szempontból fontos témáit tartalmazza, tehát a kopt, az etióp, az örmény, a káld, a szír rítus sajátosságaira vonatkozó fogalmakat kihagyja. A katolikus, s nem az ortodox gyakorlatot követi. Fontos, hogy a magyar görög katolikus egyház liturgikus gyakorlatát és szokásait igyekszik szem előtt tartani. Az elsődleges cél az, hogy a Hittudományi Főiskola hallgatói kezébe kerüljön egy hasznos segédlet a liturgikus tanulmányok elsajátításához, s az érdeklődők is megismerhessék a görög katolikus szertartás kincseit.

Katolikus intézményi könyvtárak Magyarországon 1526–1726. Jegyzékszerű források. Sajtó alá rend. Zvara Edina. Szerk. Monok István. Szeged: Scriptum Rt., 2001. 499 p. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 19/1.)

A kötetben a katolikus intézményi könyvtárak fennmaradt jegyzékei szerepelnek. Amikor az Adattár-sorozat könyvtörténeti alsorozatát (11–20. kötet) tervbe vették a sorozat szerkesztői, majd 1983-ban az első kötet megjelent, még csak magánkönyvtárak jegyzékeit szándékoztak kiadni. Az évek során kiderült, hogy az intézményi könyvtárakat a Kárpát-medencében másként használta környezetük, mint az ugyanabban az időben a könyvekkel jobban ellátott országokban. Az intézményi könyvtárak története, az egyes gyűjtemények könyvanyaga olvasmánytörténeti nézőpontból másként értelmezhető. A Kárpát-medencében ezeknek a könyvtáraknak nagyobb szerep jutott az egyes művek által képviselt szellemiség elterjesztésében, illetve a megőrzés általi áthagyományozásban. Ezért kell tehát az intézményi könyvtárak állományát dokumentáló jegyzékeket kiadni. A kötet két nagy fejezetben dolgozza fel a könyvjegyzékeket: 1. Világi katolikus könyvtárak: Esztergomi főegyházmegye, egri, erdélyi, győri, váci és veszprémi egyházmegye; 2. Szerzetesi könyvtárak: bencések, ciszterciek, domonkosok, ferencesek, jezsuiták, pálosok, piaristák és premontreiek gyűjteményei.

Kolozsvár 1000 éve. A 2000. október 13–14-én rendezett konferencia előadásai. Szerk. Dáné Tibor Kálmán, Egyed Ákos, Sipos Gábor, Wolf Rudolf. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület–Erdélyi Közművelődési Egyesület, 2001. 439 p.

A 2000. év millenniumi ünnepségei során az Erdélyi Múzeum-Egyesület Bölcsészeti, Nyelv és Történettudományi Szakosztálya és az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület tudományos ülésszakot rendezett *Kolozsvár 1000 éve* címmel. A felkért előadók arra vállalkoztak, hogy különböző szempontból feldolgozzák Kolozsvár történetét. A kötet a konferencián elhangzott előadásokat adja most közre, amelyek közül a következők egyháztörténeti jellegűek: Vekov Károly: A kolozsvári egyháziak humanista törekvései; Balázs Mihály: 1603. június 9.; Sipos Gábor: A kolozsvári református egyházközség a XVII. században; Bíró Gyöngyi: A kolozsvári unitárius egyházközség a XVI–XVIII. században; Sas Péter: A római katolikus egyház hatása a város építészetére.

Kovács Péter: Székesfehérvár rejtett kincse. A Nepomuki Szent János-templom rokokó sekrestyéje. Fényképezte: Szélényi Károly. Veszprém–Bp.: M. Képek, cop. 2001. 61 p.

A hazai és a közép-európai emléktárhelyre is egyedülálló 18. századi rokokó műemlék az a tölgyfából készült sekrestye berendezés, amely a ciszterci szerzetesek székesfehérvári Nepomuki Szent János-templomában található. A gazdag ornamentikával faragott és életteli figurális jelekkel díszített bútorzat nemcsak szépségével, hanem a kézműves technika tökéletességével is lenyűgözi az odalátogatót.

A templom egykor a jezsuitáké volt, majd 1813-tól a ciszterciek tulajdona. 1773-ban a jezsuita rendet feloszlatta pápa. Ekkor a székesfehérvári templomot, rendházat és gimnáziumot rövid időszakra a pálos szerzetesek vették birtokukba. 1786-ban a pálosokat oszlatta fel II. József. A templom ezután hosszú ideig a város német anyanyelvű polgárainak plébániatemplomaként szolgált. 1813-ban I. Ferenc a ciszterci atyákat telepíttette le Székesfehérvárra, s ettől kezdve a templom művészi együttesének is ők a gazdái.

Köteles György: Az óbudai Szentháromság egyházközség története és zenei élete. Bp.: efo, 2001.

Az egyházközség történetének összeállítása, az adatok gyűjtése és rendszerezése 1986-ban kezdődött el, amikor is alapításának 40. évfordulója volt. A másfél évtizede megindult munkát folytatva az egyházközség története most könyv formában kerül az olvasók kezébe. A kötet első fejezete rövid áttekintést ad Óbuda múltjáról, művelődéséről és templomairól. A következő fejezetek tárgyalják a Szentháromság egyházközség történetét: az alapítástól az első, ideiglenes templom életének bemutatásán át a régi Óbuda pusztulásáig, majd a helyén létesült új templom felépítésétől az ötvenedik évfordulóig.

A magyar kereszténység ezer éve. Vatikáni Múzeumok, Vatikánváros, 2001. október 10.–2002. január 12.. Magyar Nemzeti Múzeum, 2002. február–2002. május. Szerk. Cséfalvy Pál, Maria Antonietta De Angelis, Zombori István. Bp.: Magyar Katolikus Püspöki Kar, 2001. 410 p.

A Hungariae Christianae Millennium című, a Vatikáni Múzeumokban rendezett kiállítás művészi, dokumentációs és liturgikus emlékek segítségével a magyarországi kereszténység ezer éve-re kíván emlékezni. A könyv első fele tanulmánykötet, a második pedig egy katalógus, amelyben egyházi tárgyakat mutatnak be a kiállítás összeállítói.

I. Kereszténység, magyar állam és a Szentszék: Tóth Ede: A kereszténység Pannóniában a magyarok bejövetele előtt. Érszegi Géza: A magyar állam létrejötte, a kereszténység felvétele és megszilárdulása. Tóth Endre: A Szent Korona és a koronázási jelvények. Szovák Kornél: Pápai magyar kapcsolatok a XII. században. Solymosi László: Magyarország egyházi viszonyai és a pápai hegemonia (XIII. század). Rácz György: Az Anjou-ház Magyarországon (1301–1387). Erdő Péter: A pápaság és a magyar királyság Luxemburgi Zsigmond idején (1387–1537). E. Kovács Péter: Magyarország, a törökök és a Szentszék (1437–1490). Kubinyi András: A magyar állam és a pápaság a Jagelló uralkodók alatt (1490–1526). Molnár Antal: A Szentszék és Magyarország kapcsolatai a török hódítás időszakában (1526–1699). Bitskey István: Pázmány Péter (1570–1637). Katus László: Egyházi és politikai kapcsolatok a török kiűzése után (1700–1848). II. Rákóczi Ferenc (1676–1735). Adriányi Gábor: A magyar állam és a Vatikán (1848–1918). Szabó Ferenc S.J.: Prohászka Ottokár (1858–1927). Gergely Jenő: Magyarország és az Apostoli Szentszék kapcsolatai (1918–1990). Szőke János: Mindszenty József. Török József: Az utolsó évtized története (1990–2000). *II. Kereszténység és művelődés:* Puskely M. Kordia SSND: Magyar szentek: Szent István, Szent Imre, Szent Gellért, Szent László, Szent Erzsébet, Szent Margit. Török József: A liturgia története Magyarországon. Török József: A szerzetesrendek Magyarországon. Somorjai Ádám OSB: Pannonhalmi – A magyar Monte Cassino. Török József: A magyar egyházmegyéik alakulása az ezer év alatt. Beke Margit: Esztergom – A magyar Sion. Barna Gábor: Magyarok Európa zarándokútjain – zarándokhelyek Magyarországon. Mészáros István: Egyház és oktatás. Marosi Ernő: Templomok és ékeességek. A középkori Magyarország művészettörténetéből. Mikó Árpád–Jávorsky Anna: A katolikus egyház művészete a reneszánsz és a barokk korában (XVI–XVIII. század). Gedai István: A keresztény Magyarország pénzügyi bocsátása. Bertényi Iván: Egyházi művelődéstörténet a XI–XV. századi Magyarországon. Bitskey István: Magyar katolikus művelődéstörténet a XVI–XVIII. században. *Katalógus.*

Mezei Zsolt: Pápai templomok. Pápa: Önkormányzat, 2001. 58 p., 36 tábla

A kiadvány azért készült, hogy minél jobban megismerhessük Pápa templomait, s rajtuk keresztül magát a várost is. Az albumban tizenkét épület kerül bemutatásra: a nagytemplom, a pálos/bencés, a ferences, a Kálvária-, a Szent Anna-, a Szent Benedek-, az evangélikus, a református ó-, a Református nagytemplom, a Kastély-, az Öreghegyi kápolna valamint a zsinagoga.

A miskolci orthodox templom és sírkertje. Szerk. Dobrossy István. Miskolc: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár: Herman Ottó Múzeum, 2001. 276 p.

A könyv tulajdonképpen egy tanulmánygyűjtemény, melynek keretében kerül bemutatásra a miskolci orthodox templom és a sírkert. Dobrossy István: A miskolci templom építéstörténete. A templom mint a hitélet központja. Kárpáti László: Az orthodox templom ikonjai és liturgikus tárgyai. Dobrossy István: Lelkészek és tisztségviselők az orthodox egyházközségben a XVIII. század elejétől a XIX. század közepéig. Boleszka László Pál: Az orthodox egyház a XX. század II. felében. Dobrossy István: Orthodox temetők Miskolcon. A templom körüli temetőkert. Rémiás Tibor–Titkos Sándorné: Honismereti táborunk tevékenysége a múlt tárgyi emlékeinek védelmében, sírjelek mentésében.

Nagy László: A zarándoklás az egyház hagyományában. Bp.: Új Ember Kiadó, 2001. 52 p. (Pasztorális füzetek 6.)

A szerző a zarándoklást három oldalról közelíti meg és dolgozza fel. Az első részben a zarándoklás bibliai-teológiai megalapozottságát, a másodikban a zarándoklás hagyományát az egyháztörténetben, s a harmadikban pedig a zarándoklás szerepét a mai pasztorációban mutatja be.

A kereszténység kétezer éve alatt rendkívül változatos formák alakultak ki. Alapvető megkülönböztetés a földrajzi irány és az elérendő cél. Szokás volt pietas causa, imádkozás céljából és in poenam, büntetésből járulni a kegyhelyekhez. A zarándoklás számkivetettsége a büntetéstől eltekintve önkéntes vállalást jelent.

Orbán Imre: „Ecce, iam vici mundum!”. Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon. Bp.: METEM, 2001. 233 p. (METEM-könyvek 34.)

Orbán Imre Antiochiai Margit kultuszát mutatja be. Olyan szentet állít reflektorfénybe, aki a középkorban a legnépszerűbbek közé tartozott. Főként a szülő nőket védelmezte, de oltalomnak számított a halálnak óráján, példakép volt a tiszta életben. Az egyszerű por néptől a királyi udvarokig eleven tisztelet vette körül. Margit európai tiszteletének a megismerése, és a magyarországi adatok részletes elemzése bizonyítja azt a szerves egységet, amelybe Magyarország is beletartozott. Olyan kérdésekre is választ kapunk, amelyekből megtudhatjuk, hogyan lett Antiochiai Szent Margit Magyarország védőszentje, miért alapított Álmos herceg két kolostort is a tiszteletére, hogy került hozzánk fejedelmekéje, s hogyan érintkeztek egymással a különböző tiszteletek.

Orbán Imre: „Megdőbbentő tünemény”. A nazarénus hit és mozgalom története Makón (1864–1920). Bp.: METEM, 2001. 99 p.

„Megdőbbentő tünemény.” – így jellemezte a nazarénusok szereplését 1875 őszén Csécsi Miklós, a Makón szolgáló református tiszteletes. A korszak forrásait, írásait vizsgálva ez a legtalálhatóbb megfogalmazás, mely tömören képes visszaadni mindazt, amit a 19. század 60-as és 70-es éveiben terjedő új hit kiváltott az emberekből. A makói gyülekezet az ország egyik legjelentősebb nazarénus csoportja volt. Szervezettsége, létszáma, anyagi ereje folytán fokozatosan erősödött, s idővel Makó a hódmezővásárhelyi csoport mellett az ország meghatározó nazarénus központja lett.

Pannonhalma 996–1996. Red. Katalin M. Szilas, Ágnes Szöllősy. Veszprém; Bp.: M. Képek, 2001. 47 p.

A többi Pannonhalmát ünneplő, bemutató kötethez hasonlóan ez a könyv is röviden ismerteti a bencés rend és Pannonhalma történetét, valamint bemutatja legértékesebb, legfontosabb kincseit, művészeti emlékeit, gyűjteményeiket – mindezt igen igényes, szép kivitelben.

Pázmány Péter és kora. Szerk. Hargittay Emil. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2001. 436 p. (Pázmány Irodalmi Műhely. Tanulmányok 2.)

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán, Piliscsabán, 1998. május 21–23-án került megrendezésre a *Pázmány Péter és kora* című tudományos, régi magyaros konferencia. A kötet anyaga tulajdonképpen az ott elhangzott előadások anyagát adja közre, harmincháromból huszonhatet. Rajtuk kívül négy olyan dolgozat is helyet kapott a kötetben, amelyek a konferencia óta születtek. A tanulmányokból néhány: Bitskey István: Pázmány Péter felsőmagyarországi missziója; Horn Ildikó: Az erdélyi katolikus elit Pázmány Péter korában; Hiller István: Pázmány Péter és a Habsburg diplomácia; Tusor Péter: Pázmány állandó római követtségének terve (1632–1634); Hargittay Emil: Pázmány és a kompiláció; P. Vásárhelyi Judit: Pázmány véleménye a magyar nyelvű protestáns bibliafordításáról; Ács Pál: Jeruzsálem pusztulása. Pázmány és Josephus Flavius; Bartók István: Pázmány prédikációi és a katolikus-protestáns retorika.

Pirigyi István: Görög katolikusok Erdélyben és Kárpátalján. Debrecen, Görög Katolikus Egyházközség, 2001. 128 p.

A szerző a következő fejezetre tagolva mutatja be a görög katolikusok történetét Erdélyben és Kárpátalján: *I. Az erdélyi görög katolikusok*: A gyulafehérvári unió, a bihari görög szertartású papok uniója, harcok az unió ellen, a bihariak lázadása, a Fogarasi Egyházmegye, a dákóromanizmus, a Nagyváradai Görög Katolikus Egyházmegye, a Gyulafehérvár-Fogarasi Érsekség, Sterca Sulutiu érsek politikai tevékenysége, a Román Érseki Tartomány, a debreceni bombamerénylet, Trianon után, a II. világháború után, a forradalom után; *II. A görög katolikusok Kárpátalján*: Kárpátalja őslakói, a ruszinok betelepítése, társadalmi helyzete, vallási élete (a munkácsi kolostor, püspökség, a reformáció), az egyházi unió, a kárpátaljai egyházak, magyar-ruszin együttélés, Kárpátalja elszakítása Magyarországtól, Kárpátalja a II. világháború után.

Sólymos Szilveszter: Benedictina. Bencés írárok. Pannonhalma: Szt. Gellért Kollégium, 2001. 400 p. (Pannonhalmi Szent Gellért Kollégium könyvei 11.)

Sólymos Szilveszter atya legújabb tanulmánykötetében többségében olyan bencés témájú írásai olvashatóak, amelyek részben már megjelentek, de nehezen hozzáférhetők, részben pedig most jelennek meg először. A tanulmányok három témakör köré vannak csoportosítva: I. Pannonhalma – élő múlt (pl. a pannonhalmi hiteles helyi pecsét és címer, Szent István király és első monostora: Pannonhalma, Honorius pápa levele a magyarországi bencések megreformálása érdekében). II. Bencés helyek – bencés emlékek (pl. A Himmelreich-féle győri Apátúr-ház inventárium 1671-ből, A máriacelli kegyszobor átköltözése az új dömölki templomba 1748-ban, Szent Ignác tihanyi halotti maszkjának története, A Szent Szabina-kápolna története). III. Bencés szellem – bencés szentek (pl. Szent Benedek életrajza Nagy Szent Gergely pápa Dialógusainak II. könyvében, Az első bencés szerzetesek hazánkban, Szent Márton tisztelete Pannonhalmán, Szent Gellért a magyar bencéseknél, Az első bencés remeték: Szent Szórád és Benedek).

Szalonta Judit: Múzeum a premontrei rendházban. Csorna: Csornai Múzeum, 2001. 16 p.

1180 körül telepedtek le a premontreiek Csornán – a prépostság a Dunántúl legjelentősebb premontrei székhelye lett. A 13. századtól kezdve hiteles helyként is működött. A város főterén áll a prépostság épülete, benne a Csornai Múzeummal, s a vele egybeépült templommal. Az első kolostor és a templom valószínűleg a 12. század elején épült. A mai épület elődje az 1790-es tűzvészben leégett, s 1808-ra épült újjá. Ekkor kapta meg mai formáját, késő barokk, klasszicizáló stílusát.

Az emeleti folyosó végén nyílik a premontrei rend egykori könyvtárának festett kazettás mennyezetű terme, melyben „Premontrei prépost portrék és egyházi kincsek” című állandó kiállításon többek között a szerzetesrend 1802-es visszaállítását követően valamennyi prépost portréja, valamint egyházi kincsek, textil- és ötvösművészeti remekek tekinthetők meg.

A szegedi székesegyház. Szerk. Ábrahám István és Zombori István. Szeged, 2001. 190 p.

1879-ben árvíz, a kiáradó Tisza pusztította el a Dél-alföld legjelentősebb városát, Szegedet. A város 1880-ban nagy fogadalmat tett: a város újjáépítésének emlékére monumentális templomot épít. Az elkészült Fogadalmi Templom, a szegedi Dóm, ma már a város egyik legszebb, legjellegzetesebb jelképe. A templom stílusa felső-olaszországi neoromán. Különlegessége a kupola beillesztése, ami bizánci hatást mutat. A templom keresztelőkápolnájának freskóit Ábrahám Vilmos bizánci stílusban készült képei díszítik. A Dóm történetén kívül a fogadalmi templom fennállása óta hivatalban lévő püspökök, plébánosok, káplánok, kántorok, karnagyok és orgonisták nevei szerepelnek. A kötet végén színes fényképek mutatják be a templomot.

Szilas László SJ: Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599). Bp.: METEM, 2001. 157 p. (METEM-könyvek 34.)

Alfonso Carrillo erdélyi tevékenysége alkotja e kötet fő tárgyát. Szilas László szerint Carrillót és munkásságát nem csak annak kell ismernie, aki speciálisan Erdéllyel foglalkozik, hanem minden történésznek, aki érdeklődik a Szentszéknek a török háborúban játszott szerepe,

avagy a prágai udvar politikája és diplomáciája iránt. Kezdetben csupán Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem gyóntatója volt, 1593-tól azonban, saját akarata ellenére, diplomatája lett és évekig vezette Zsigmondnak a pápával és a császárral folytatott tárgyalásait. Éppen ezért fontos őt valódi megvilágításba helyezni – az eddigi történetírás ugyanis ellenszenvvel mutatta be. A dolgozat első része két súlypont köré szerveződött: egyrészt tárgyalja a korabeli Erdély mind politikai, mind egyházi tekintetben egyedülálló helyzetét, másrészt rámutat arra, hogy Carrillo küldetése tisztán katolikus célokat szolgált. Az ifjú fejedelmet meg kellett őriznie a katolikus hitben, s ápolnia kellett a katolikus hit megerősödését. Csak fokozatosan kényszerült az események nyomására arra, hogy szerepet vállaljon a politikában.

Szilas László munkája adalékul kíván szolgálni Erdélynek a tizenöt éves török háború alatti történelméhez. (A könyv eredetileg 1966-ban jelent meg Rómában német nyelven.)

P. Takács J. Ince OFM– Pfeiffer János: Szent Ferenc fiai a veszprémi egyházmegyében a 17–18. században. 1–2. köt. Pápa–Zalaegerszeg, 2001. 896 p.

Főképpen azért kell foglalkozni a veszprémi egyházmegye ferencesei 17–18. századi történetével, mert tevékenységük eddig nem tapasztalt eredményeit tudja elélni a két század. A török dúlás és a protestánsok elhatalmasodásának idején veszprémi egyházmegyében egyetlen ferences kolostor sem maradt, mind elpusztult. Ezért a romokon új alapítások, megtelepedések váltak szükségessé. A kötet tartalomjegyzéke: 1. köt. I. A magyar ferencesek történetének áttekintése a 17. századig; II. A veszprémi egyházmegye középkori ferencesei; III. Megtelepedés, építés; IV. A veszprém-egyházmegyei ferencesek lélekgondozása a 17. és 18. században; V. Szent Ferenc fiainak térítői tevékenysége a veszprémi egyházmegye területén. 2. köt. I. A veszprém-egyházmegyei ferencesek művelődési szolgálatai; II. Nemzeti érdekek; III. A veszprém-egyházmegyei franciskánusok, mint egyesületek vezetői; IV. Kéretegetés – fegyelem; V. Istentisztelet – liturgia; VI. Jótévkörműködés; VII. A veszprémi egyházmegye 18. századi remetéi; VIII. Arcképcsarnok. Függelék: Borsodi Csaba: A ferences levéltárak sorsa 1948 után; Monok István: A ferences könyvkultúráról és könyvtárakról.

Tanulmányok Tóth Sándor 60. születésnapjára. Szerk. Rostás Tibor, Simon Anna. Bp., 2001.

Tóth Sándor művészettörténész 60. születésnapjára igen szép ajándékkal kedveskedtek fiatal tanítványai, kollégái: egy tanulmánygyűjteményt adtak közre saját írásaikból, melyek a következők: Szakács Béla Zsolt: Az oszlop az Árpád-kori építészetben; Simon Anna: Római kori palota Olmützben; Rostás Tibor: A veszprémi ún. Gizella-kápolna épülete a 13. században; Kutnyánszky Ildikó: A koldulórendek és építészetük az Árpád-kori Magyarországon; Jékely Zsombor: Krisztus Passiója a gelenci Szent Imre-templom középkori freskóciklusán; Papp Szilárd: Kőfaragvány a Buda feletti Szent Lőrinc-templomból; Pattantyús Manga: Adalékok a gyulafehérvári székesegyház ún. Várdai-kápolnájánál építéstörténetéhez; Raffay Endre: Simmel-idézés.

A tiszakécskei plébános: Gémes Mihály 90 esztendő. Szerk. Agócs Sándor. Lakitelek: Antológia, 2001.

Gémes Mihály, Tiszakécske plébánosa 90 esztendő volt 2001-ben, akit ezzel a kiadvánnyal köszöntöttek születésnapja alkalmából. A könyvben Lezsák Sándorral készült beszélgetés részletei olvashatóak.

Török József: Kartauziak. Az előszót írta: Semlyén Zsolt. Bp.: Mikes, 2001. 61 p. (Szerzetesrendek a Kárpát-medencében)

A Szerzetesrendek a Kárpát-medencében című sorozat újabb szép kötete a kartauzi rendet mutatja be. Dedek Crescens Lajos: A karthausiak Magyarországon (Bp., 1889) című monográfiája máig az egyetlen nagyobb lélegzetű feldolgozása a Szent Brúnó által alapított szerzetesi közösségnek. Jelen munka ha nem is nagymonográfia, de újabb, ismeretterjesztő áttekintés, igen sok fekete-fehér és színes fotókkal, ábrákkal és térképpel.

Hazánkba a XIII. századba érkeztek először kartauziak. A középkor folyamán négy monostort alapítottak (Menedékszirt, Lechnic, Felsőtárkány, Lövöld) és két alapítási szándékról tudunk (Ercsi, Váradhegyfok). A 16. században ezen szerzetes rend működése is megszűnt Magyarországon.

Török József: A váci püspökség évezrede. Bp.: Mikes, 2001. 64 p., 160 tábla.

A váci püspökség a Szent István alapította tíz püspökség közé tartozik, 1030–1038 között jöhetett létre, ám erről írásos emlék, forrás nem áll rendelkezésünkre. Első székesegyháza a püspökség vélhető alapítását követően csak több évtizedes késéssel készült el. 1541-ben a püspökség nagyobb része a Hódoltság része lett. A város 1544-ben török kézre került. A székesegyházat dzsámivá alakították át. Vácot 1595-ben visszafoglalták a keresztény csapatok, de 1604-től 1684-ig újra török fennhatóság alá tartozott. A felszabadulás után a püspökség fokozatosan visszaszerezte birtokait. II. János Pál pápa 1993-as Hungarorum gens kezdetű bullájával két új egyházmegyét alapított, és számos egyházmegye határait átrendezte. Területét és a hívek számát tekintve a közel ezer évig változatlan kiterjedésű egyházmegyét érintette a legnagyobb mértékben az átrendezés. Az alföldi területek jelentős részei, Csongrád és környéke a szeged-csanádi püspökséghez, Kecskemét és környéke a kalocsai érsekséghez, a pesti részek pedig Esztergomhoz kerültek. Északon gyarapodott, mert az esztergomi érsekségtől átkerült Szécsény és környéke, valamint Egertől kisebb terület. Az új határok között működő váci püspökség területén 708 ezer katolikus hívő él. Az egyházmegyében működő papok száma 225. A székesegyház mellett ismét működik a papnevelő intézet és a teológiai főiskola.

A veszprémi egyházmegye könyvészete. Összeáll. Lukcsics József. Szerk., kieg. Mezei Zsolt. Pápa, 2001.

Lukcsics József (1875–1937) veszprémi püspöki könyvtáros, egyháztörténész vállalkozott arra, hogy összegyűjtse, s 1909-ben közzétegye a veszprémi egyházmegye bibliográfiáját. A szorgos munkával összeállított, plébániák és filiák szerinti helynévmutatóval ellátott bibliográfia mindmáig alapja a helytörténeti kutatásoknak. Lukcsics művének nem akadt folytatója. Az elmúlt közel száz évben hatalmasra nőtt egyháztörténeti irodalom rendszeres áttekintése nagy feladat. Jelen kötet célja nem az övéhez hasonló mélységű bibliográfia közzététele, hanem munkájának újbóli megjelentetése és kiegészítése. A kiegészítésben Mezei Zsolt olyan válogatott bibliográfia összeállítására törekedett, amely a legfontosabb, 1909 óta megjelent műveket, feldolgozásokat tünteti fel.

Zsidóság története. Bp.: Filurn K., 1998-. 2. köt. Középkor. A Talmudtól a felvilágosodásig. 2001. 238 p.

A most megjelent kötet a zsidóság történelmét feldolgozó trilógia második része. Az első kötet a kezdetektől a jeruzsálemi templom lerombolásáig, a zsidó diaszpóra ókori kezdetéig mutatja be a zsidóság történelmét. Jelen munka a szétszóratástól a 18. század végéig követi nyomon a nép történetét. A szerző eredetileg a zsidó középiskolák tanulóinak írta művét, de úgy dolgozta fel anyagát, hogy a zsidóságról keveset tudó érdeklődők is haszonnal forgathassák. Nemcsak tizenhét évszázad zsidó köztörténetét mutatja be, hanem nagy gondot fordít a társadalom és a művelődés történetére is, mindenkor megmagyarázva a szóba kerülő fogalmakat. A szerző a legújabb kutatások eredményei alapján írta meg könyvét.

KŐHEGYI MIHÁLY
(1934 – 2001)

A Magyar Egyháztörténeti Vázlatok kedves, szorgalmas munkatársát veszítette el a közelmúltban elhunyt Kőhegyi Mihály múzeumigazgató, régész, történész, numizmata személyében. Az ország muzeológus közvéleménye előtt jól ismert, sokoldalú szakember halála azonban, a fent említett tudományágak mellett, a magyar egyháztörténeti kutatást, és ezen belül, folyóiratunk működését is fájdalmasan érinti. Szinte megalakulásunk óta nagy érdeklődéssel és rokonszenvvel kísérte tevékenységünket, amely munkába hamarosan bekapcsolódott írásaival. Nem volt ez nehéz számára, hisz a bajai múzeum munkatársaként, majd 1986-tól nyugdíjbavonulásáig, 1996-ig, annak igazgatójaként számos egyháztörténeti vonatkozású témával foglalkozott. Írt a temetőkről, templomokról, a Canonica Visitatio-ról, kolostorokról, Luther Mártonról, a különböző helyeken föllelhető zsidó feliratokról, Rómer Flórisról és sok más egyháztörténeti kérdésről.

Sokoldalú érdeklődése révén, először csak alkalmilag, majd hamarosan rendszeresen folyóiratunk munkatársává vált. Részben a tőlünk, részben az általa kapott és megismert egyháztörténeti köteteket ismertette nagy szorgalommal és hozzáértéssel. Ha dicsérte, vagy ha bírálta az egyes műveket, azt mindig a jó ügy érdekében kifejtett igyekezet és jó szándék igényével tette. Kőhegyi Mihály, aki sohasem tagadta, hogy származása révén a magyarországi német kisebbséghez kötődik, a Baja környéki Katymár, Madaras vidékéről származott, ezt fölvállalva kiemelt figyelemmel kísérte nemcsak az őt személyében jobban érintő szűkebb délalföldi régiót, hanem a német kisebbség több évszázadra visszamenő tevékenységét. Ennek köszönhető a Vázlatokban megjelent cik-

ke: *Adatok Madaras egyháztörténetéhez (1789–1835)* = 1995/1–2. 1–10. c. tanulmánya, amelyet a jelen kötetben föllelhető munka követett: *A bajai ferences rendház házfőnökei és helyettesei* (Vázlatok 2001/3–4. 155–164)

Ez ismét rámutat másik kedves témájára, a ferences rend bajai történetére. Mint fél évszázadon át Baján dolgozó szakember, nagyon is tisztában volt azzal, hogy ez a nagy múltú város mit köszönhet a ferences rendnek, beleértve a török hódoltság idején kifejtett aktív, áldozatkész, a lelkek gondozása mellett a magyar kultúrát és ebből következően a nemzeti érzést ápoló tevékenységüknek. Munkatársaival dolgozott a bajai ferences rendház *Historia Domus*-ának publikálásán, amely nemcsak a város történetének értékes dokumentuma, hanem a magyarországi egyháztörténet és kultúrtörténet kimagasló tanúbizonysága.

Kőhegyi Mihály igen sok könyvismertetést, méltatást írt a Vázlatok számára. Sajnálatos módon további tanulmányokra, könyvismertetésekre nem számíthatunk. Tudós életművéhez képest fiatalon, alig 67 évesen szakadt meg élete. Ismertetései, szakvéleményei, javaslatai nagyon hiányoznak, de tudományos tevékenysége így is a magyar tudomány kimagasló és gazdag eredménye.

Emlékét megőrizzük.

Zombori István

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

MAGYARORSZÁGI EGYHÁZI LEVÉLTÁROSOK KONFERENCIÁJA.

Szerk. Janka György. Nyiregyháza: Görög Katolikus Püspöki Levéltár, 1998. 160 p.
(A Görög Katolikus Püspöki Levéltár kiadványai II.)

A Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete ötödik konferenciájának a nyíregyházi Görög Katolikus Püspöki Levéltár adott otthont 1997. Oaugusztus 27-28-án. A tudományos rendezvényen elhangzott referátumok írott változata Janka György szerkesztésében látott napvilágot 1998-ban. Az eseményen külföldi (németországi, hollandiai, ukrainai, romániai) kutatók is részt vettek, előadásuk eredeti nyelven, illetve magyarul egyaránt olvasható a kötetben.

A könyv első írása H. Baier emlékezése a kiváló levéltárosra és tudósra, Kormos Lászlóra (9-12. o.). Kormos László (1909-1996) szolnoki középiskolai tanulmányai után a debreceni egyetemen tanult teológiát, valamint jogot és filozófiát. Később református lelkészként szolgált Kunmadarason, Kenderesen, Debrecenben. A hetvenes években a debreceni teológiai főiskola, illetve a helyi egyházi levéltár vezetője volt. Rengeteg publikációja jelent meg, s számos nemzetközi és hazai konferencián vett részt előadóként. 1993-ban a Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete elnökévé, 1995-ben a Nemzetközi Levéltári Tanács Egyházak és Vallási Felekezetek Levéltári Szekciójának titkárává választották. Ennek a szekciónak a jelentőségét vázolta J. C. M. van Haastrecht (13-22. o.). A Nemzetközi Levéltári Tanács az ötvenes években az UNESCO ösztönzésére jött létre. Célja a levéltárak közötti kapcsolat mélyítése. A kutatási lehetőségek, módszerek, szempontok vizsgálata mellett a gazdasági és technikai tényezők is terítékre kerülnek a szervezet évente megrendezett konferenciáin. „1995. szeptember 14-én Prágában a Nemzetközi Levéltári Tanács szekciójaként jött létre az Egyházak és Vallási Felekezetek Levéltári Szekciója. Mivel az egyházak és a vallási felekezetek már ősidők óta részesei a kultúra és a tudomány világának, ezért az egész világ számára lényeges ezen levéltárak megőrzése, tiszteletben tartása és írásos emlékeinek felhasználása az ökumenikus egységben és toleranciában.” (21. o.)

P. J. Schuler az okmányok elektronikus fölvételének, megőrzésének és hozzáférhetővé tételének kérdéseit és módszereit mutatta be, a bautzeni állami levéltár programján keresztül (23-37. o.). A digitális fölvétel készítése elősegíti a kutatást és néhány esetben lehetőséget ad a dokumentumok olvashatóságának javítására. Így a levéltári regeszták, mutatók és lajstromok helyett egy elektronikus adatbázis alapján lehetne kutatni, amely megfelelő számítógépes programmal célirányos, gyors keresést tenne lehetővé. A ilyen típusú információraktározás előnye a könnyebb hozzáférés, a szöveges és a képi adatok összekapcsolásának lehetősége, valamint az új kutatási módszerek (pale-

ográfia, pecséttan stb. területén). F. G. M. Broeyer a modern levéltár egyháztörténeti kutatásban betöltött szerepét foglalta össze az utrechti egyetem példáján (39–48. o.). Három területet és forrástípust vizsgált. A diákok 1857 óta működő tudományos vitaköreinek iratait (jegyzőkönyvek, följegyzések, kéziratok értekezések, vázlatok), amelyek nagy része magánszemélyek tulajdonában van. Az ösztöndíjak alapítványa (Stipendium Bernardium) a 18. század óta biztosít lehetőséget magyarországi, erdélyi és pfalzi teológushallgatóknak a hollandiai tanulásra. (Ez a magyar protestantizmus történetének egyik legérdekesebb területe.) Korunk levéltárosainak gondja a napjainkban keletkező rengeteg irat. A kérdés, hogy melyik érdemes a megőrzésre. "Természetesen hajlok rá, hogy egy levéltáros akkor cselekszik a leghelyesebben, ha annyit őriz meg, amennyit csak lehet. Ez a véleményem abból a tapasztalatomból adódik, hogy gyakran több adatra lett volna szükségem egy témával kapcsolatban, mint amennyi rendelkezésemre állt. El kellett fogadnom a tényt, hogy bizonyítékok hiányában nem tudok a kérdésekre válaszolni." (47. o.)

M. Delehan a Kárpátaljai Megyei Állami Levéltárnak a vallással kapcsolatos iratanyagát ismertette (49–53. o.). A legtöbb dokumentum a görög katolikus felekezetre vonatkozik, de más vallásokról is találhatunk anyagot (római katolikus, református, ortodox, zsidó). A források nagy része a munkácsi görög katolikus püspökség, illetve a munkács-csernekhegyi bazilita monostor történetével kapcsolatos (pl. Mátyás király a máramarosi ortodox papoknak adómentességet biztosító oklevele 1479-ből, II. Rákóczi György Taraszovics Bazilt püspökké kinevező irata 1634-ből). Varga Lajos a Vatikáni Levéltár és a Curia Romana kapcsolatáról írt (55–61. o.). Az első dokumentumok a 4. századból valók, de bőséges forrásanyag csak a 13. századtól áll rendelkezésünkre. A Pápai Udvar (Aula Papale) VII. Gergely pontifikátusa alatt alakult át az egyházfő körüli hivatalos szervek együttesévé, a Római Kúriává. A Kúria történetében három korszak különíthető el: az első időktől 1492-ig (az Újvilág felfedezése), 1492-től 1692-ig (a simónia megszüntetése), 1692-től 1908-ig (X. Pius igazgatási reformja). A Curia Romanat a századok folyamán többször átalakították, átszervezték. A Vatikáni Levéltárat XII. Leó 1881-ben tette nyilvánossá és kutathatóvá. Azóta Európa egyik jelentős kutatási centruma, szellemi műhelye. 1884-ben paleográfiai és diplomatikai iskola nyílt mellette, amelynek bizonyítványait az állam is elfogadja.

Beke Margit a belgiumi katolikus levéltári centrum és a területi dokumentációs központok működését (a brüsszeli érsekség és a brügge-i püspökség levéltára) vázolta, párhuzamot vonva a magyarországi helyzettel (63–74. o.). A Leuveni Katolikus Egyetem professzora, E. Lemberts 1977-ban szervezte meg a Katolikus Dokumentációs és Kutató Központot (KADOC). Lakatos Andor a Kalocsa-Kecskeméti Érseki és Főkáptalani Levéltár történetét és iratanyagát tekintette át (75–86. o.). A régi levéltár a török időkben elpusztult. Így az első iratok a 18. század elejéről származnak. Patachich Gábor érsek 1734-ben a fontos dokumentumok „összekeresésére” adott utasítást, Batthyány József érsek pedig 1765-ben a Nagyszeminárium épületében helyezte el az irattárat. Jelentős mennyiségű az érseki hivatal és a főszentszék, valamint tanfelügyelőség, a plébániák és a lelkészek, a kis- és a nagyszeminárium anyaga.

Ladányi Sándor az 1945 utáni református egyháztörténeti kutatás jelenlegi állásáról írt (87–97. o.). A kutatási lehetőségek és források bemutatása után saját ilyen tárgyú publikációit tekintette át, leszögezve, hogy református történeti műveket 1990 előtt elsősorban Nyugaton adtak ki (pl. Ordass Lajos és Ravasz László írásai, visszaem-

lékezései). Czenzhe Miklós az evangélikus levéltár és a történeti kutatás kapcsolatáról számolt be (99–105. o.). Az evangélikus levéltárat 1812-ben alapították Pesten. Az első levéltárosok Schedius Lajos (1819–1849) és Kanya Pál (1849–1869) voltak. A gyűjtemény legértékesebb darabja Luther Márton eredeti végrendelete, amelyet 1804-ben vásárolt meg Németországban a műgyűjtő Jankovich Miklós. Az iratok kronológikus és tematikus rendezése Góbi Imre nevéhez fűződik. A kommunista rendszerben az evangélikus levéltárban két nemzetközi hírű történész dolgozott: Mályusz Elemér és Sólyom Ernő. A dokumentumok között vannak források az egyházkerületekről, egyházmegyékről, egyes gyülekezetekről és lelkészekről, valamint az iskolákról (pl. fasori gimnázium, Evangélikus Teológiai Fakultás) és társadalmi egyesületekről (pl. FÉBÉ Evangélikus Diakonissza Egyesület, Magyar Luther Társaság). Az Evangélikus Országos Könyvtár 1957-ben, az Evangélikus Országos Múzeum 1979-ben jött létre.

Szebeni Olivér a baptista felekezet történeti forrásait mutatta be (107–109. o.). A baptista levéltárat 1948-ban szervezték meg, első vezetője Kirner Adalbert Bertalan volt. Említést érdemel az első budapesti lelkész, Meyer Henrik (1842–1919) levelezése. A baptista levéltár őrzi az egykor tizenhárom kisegyházat tömörítő, 1989-ben megszűnt Magyarországi Szabadegyházak Tanácsa iratanyagát, ami azonban harminc évre zárva van. Sipos Gábor a kolozsvári református levéltár jelentőségére hívta föl a figyelmet (111–117. o.). A régi kolozsvári irattár 1849-ben, a románok magyarellenos föllépésének következtében semmisült meg. Az oktatástörténet szempontjából érdekesek a kollégium és a népiskolák iratai (17. századtól), a hét erdélyi kollégium levéltára közül azonban csak a szászvárosiét szállították Kolozsvárra. Az utóbbi években több egyházi és világi közéleti személyiség hagyatéka került az intézménybe (pl. Kecskeméthy Csapó István teológiai tanár, Berde Mária író, Schneller István egyetemi tanár, Kristóf György irodalomtörténész, Debreczeni László művészettörténész).

Bendász Dániel édesapja, Bendász István munkácsi egyházmegyei görög katolikus kanonok kutatásait és hagyatékát ismertette (119–124. o.). Tízezer kötetes könyvtárának érdekessége, hogy őrzi a munkácsi püspökség összes nyomtatásban megjelent szematizmusát. Értékes családtörténeti gyűjteménye (Bendász és Bacsinszky családról), helytörténeti munkássága (Taracújfalu és Felsőveresmart monográfiája), valamint kéziratok hagyatéka. Dóka Klára az egyházi uradalmak iratainak hasznosítását vizsgálta, s vázlatosan áttekintette az egyes egyházmegyei levéltárakban található uradalmi iratanyagot (125–134. o.). Az egyházi tulajdonban lévő birtokok csaknem 90%-a volt a (római és görög) katolikus egyházné. Érseki vagy püspöki (50%), káptalani (25%), szemináriumi, plébániai, tanítói és kántori földek voltak. A gazdasági, településtörténeti adatokon túl az egyházi uradalmak dokumentumai a templomok, paplakok, iskolák építésének, fölüjlesztésének, fönntartásának – így az iskola- és egyháztörténetnek – is forrásai.

Janka György a magyar görög katolikus egyházra vonatkozó forrásokat vette számba (135–139. o.). A hajdúdorogi püspökség iratai (1912-től) tanügyi, gazdasági, egyházigazgatási jellegűek. Fontos a liturgikus nyelv, a főpásztori székhely és a papnevelés kérdése. Fönntmaradt a hajdúdorogi (alsó-szabolcsi) főesperesség levéltára (1562–1819). A miskolci apostoli adminisztratúra (egykori eperjesi, illetve munkácsi egyházmegyébe tartozó parókiák) dokumentumait Múcsyban őrzik. A máriapócsi bazilita monostor levéltárat Dudás Bertalan rendezte. A magyarországi görög katolikusság történetével kapcsolatban legtöbbször Pirigyi István, Udvari István és Ojtozi Eszter közölt

tanulmányt. B. Spasojevic és M. Crockett a Szabad Európa és a Szabadság Rádió, valamint a Soros György által létrehozott Nyílt Társadalom Archívum anyagát mutatta be (145–153. o.). Különösen érdekes a Szabad Európa Rádió magyar vonatkozású iratcsoportja (kb. 7 folyóméter), amely az 1948 és 1993 közötti időszakból való újságkivágásokat, háttérjelentéseket, hírmagyarázatokat tartalmaz. Témakörök: katolikus egyház, állam és egyház kapcsolata, békepapság, protestáns egyházak, vallásos nevelés, marxisták és katolikusok dialógusa, Mindszenty József hercegprímás.

Az egyházi levéltárosok konferenciája tanulmánykötetének nagy eredménye, hogy bepillantást nyújt a felekezeti levéltárakban folyó komoly tudományos munkába, valamint megismerteti a szakemberekkel és az érdeklődőkkel az egyháztörténeti kutatások forrásait, módszereit, föltételeit és lehetőségeit.

Miklós Péter

A HAJDÚDOROGI FŐESPERESI LEVÉLTÁR IRATAINAK LAJSTROMA ÉS MUTATÓJA 1562–1819.

Szerk. Dudás László. Nyíregyháza: Görög Katolikus Püspöki Levéltár, 1999. 139 p.
(A Görög Katolikus Püspöki Levéltár kiadványai III.)

A hajdúdorogi görög katolikus egyházmegyét 1912-ben alapította X. (Szent) Pius pápa, a püspökség székhelye Debrecen, majd Nyíregyháza lett. Az egyházmegyei levéltár a püspöki székhelyen van, s iratanyaga nagy része a 20. században keletkezett. Fönmaradt azonban a hajdúdorogi főesperesség levéltárának anyaga. Az eredetileg Hajdúdorogon őrzött dokumentumokat Timkó Imre püspök utasítására a hetvenes években szállították Nyíregyházára, a püspöki levéltárba. A főesperesi iratokhoz latin nyelvű repertórium is készült a 19. század első éveiben. Ennek magyar fordítása jelent meg. A kötetet Dudás László szerkesztette, a fordítást Lakatos László készítette. A bevezetőt Udvari István írta (7–11. o.). A könyv tartalmazza a főesperesi irattár ábécé (12–103. o.), illetve darabszám (105–118. o.) szerint rendezett dokumentumainak lajstromát. Használatát részletes hely-, név-, és tárgymutató könnyíti meg (119–139. o.). Az egyes levelek sorszáma, keltezése, tartalmi összefoglalása mellett föl van tüntetve a nyelve (latin, magyar, szláv, román) és az, ha a repertórium készülte óta elveszett.

Udvari István tanulmánya bemutatja a hajdúdorogi esperesség levéltárának történetét és ismerteti a repertórium összeállítójának, Bányay Antal esperesnek életútját. Bányay Antal Szerencsen született, édesapja Tokaj parókusa és a hegyaljai kerület esperese volt. Dorogi plébános, majd alsó-szabolcsi (vagy dorogi) esperes, illetve Szabolcs vármegyei főesperes lett. A levéltári repertóriumot 1819-ben készítette el, s 1826-ig bővítette, javította. Az iratok rendezésével valószínűleg saját esperesi és tanfelügyelői munkáját akarta megkönnyíteni, de az sem kizárt, hogy fölismerte a dokumentumok nagy forrásértékét a görög katolikus magyarság történetében. Kazinczy Ferenc vele egy időben, 1815 és 1831 között rendezte Zemplén megye levéltárát, Sátoraljaújhelyen. Bányay kézíratos munkája 48 lapból áll, hossza 33, szélessége 27 cm. (A Magyar Országos Levéltár műhelyében 1998-ban restaurálták.) A hajdúdorogi kerület levéltárának értékét növeli, hogy iratai betekintést nyújtanak a magyarországi (magyar, ruszin, román nyelvű) görög szerzetársú katolikusság 18–19. századi életébe. Az egyházi élet, a népi vallásosság, a köz-

igazgatás-történet, a nyelvtörténet, valamint a család- és helytörténet kutatói haszonnal tanulmányozhatják ezeket a dokumentumokat. Említést érdemel Bacsinszky András munkácsi és Tarkovics Gergely eperjesi püspök személye. Főpapságuk előtt mindketten dorogi esperesként szolgáltak, így tevékenységükkel kapcsolatban számos dokumentum maradt meg. A magyar forradalom és szabadságharc hőse, Vasvári (Fejér) Pál apja görög katolikus pap volt, Büdön és Hajdúböszörményben dolgozott mint lelkész. Vasvári keresztapja, Tímár község plébánosa, Lupess István nevéhez fűződik Aranyaszájú Szent János liturgiájának első teljes magyar nyelvű fordítása.

A lajstromban szereplő iratok nagy része az esperesi hivatal működésének, a helyi egyházszervezet vezetésének kérdéseivel kapcsolódik. Nagyon sok az összeírás: lelkészek, hívek, tanulók, könyvek jegyzéke, a templom vagy a parókia vagyonának leírása (pl. 86, 120, 141, 299, 306, 383, 530, 723, 942, 1267, 1560, 1971, 2018). Nagy számban fordulnak elő házassággal kapcsolatos ügyek: reverzális kérése, válás kezdeményezése (pl. 45, 91, 192, 255, 718, 1142, 1277, 1538, 1938, 1993). A püspöki körlevelek, rendelkezések is gyakoriak (pl. 47, 75, 239, 419, 986, 1169, 1641, 1936), néhány levél pedig a pápával, az uralkodóval, illetve a helyi főnemességgel kapcsolatos eseményeket közli (pl. 28, 287, 673, 874, 944, 1152, 1323, 1410, 1521). Mivel a dokumentumok rendezése 1819-ben történt, a néhány évvel korábbi napóleoni háborúk hatása is megfigyelhető: a templomi arany és ezüst rekvirálása, a katonák sorozása, a menekültek és a leszereltek helyzete (pl. 6, 34, 46, 114, 423, 496, 907, 1422, 1440, 1742). Történelmünk és egyháztörténetünk számára több fontos irat is található a levéltárban. Néhány példa: Galícia kinevezett püspökeinek bérmlási fölhatalmazást adott a kijevei érsek 1595 márciusában (779), János Zsigmond kenézeli szabadságát biztosította 1562 áprilisában (873, 943), VI. Pius pápa buzdító iratot küldött II. Józsefnek 1789-ben (1355). Fönnmaradtak szépirodalmi alkotások is: Ilkovits Elek latin nyelvű elégiái II. József tiszteletére 1770-ből (926), valamint Tertina Mihály ugyancsak latin nyelvű versei (2047).

A jelenleg Nyíregyházán található hajdúdorogi főesperesi levéltár dokumentumai jelentős forrásai a magyar görög katolikus egyház, főleg a dorogi esperesi kerület (és egyházközségei) történetének. A levéltár iratainak most kiadott lajstroma és mutatója segíti helytörténeti és egyháztörténeti kutatómunkát, s fölhívja a figyelmet a magyarországi görög rítusú katolicizmus értékeire, több évszázados múltjára.

Miklós Péter

AZ ELSŐ ÉS MÁSODIK KERESZTES HÁBORÚ KORÁNAK FORRÁSAI

Szerk. Veszprémy László

Bp.: Szent István Társulat, 1999. 246 p.

A Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, a legnagyobb és legrégibb hazai keresztény kiadó mintegy húsz esztendővel az Ókeresztény Írók című könyvsorozat megindulását követően 1999-ben új, nagyszabású sorozatot indított útjára. A Vanyó László professzor szerkesztésében kiadott, s a patrisztikus irodalom legjelentősebb forrásait megjelentető, igen sikeres és nívós sorozatot követően ezúttal Középkori Keresztény Írók címmel kívánják kiadni a keresztény kultúra középkori termékeit.

A sorozat első kötete Az első és második keresztes háború korának forrásai címet viseli. A kötet elején a Szent István Társulat elnöke, Sarbak Gábor ismerteti a könyvsorozat célját: „Nem egyszerű és könnyű olvasmányokat ígérünk, hanem olyanokat, amelyek segítségével a középkor színes és bonyolult világa kitarul az érdeklődő előtt.” Megállapíthatjuk, hogy a könyvsorozat első kötete teljesíti a Sarbak Gábor által megfogalmazott kitűzéseket, ugyanis a középkori kereszténység egyik legbonyolultabb és legvitatottabb jelenségének, a keresztes hadjáratoknak a világát idézi fel. A kötetben szereplő dokumentumokat Veszprémy László a Hadtörténeti Múzeum és Intézet könyvtárigazgatója, az egyik leghíresebb hazai hadtörténész válogatta és fordította, valamint ő írta a jegyzeteket és az utószót is.

A könyv három nagyobb szerkezeti egységre tagolható. A könyv mintegy felét a Névtelen Krónikás által összeállított A frankok és többi jeruzsálemi zarándok tettei (*Gesta Francorum et Aliorum Hierosolomitorum*) című krónika teszi ki. A szerző nevét nem ismerjük, de azt megállapíthatjuk, hogy a dél-itáliai Tarantói Boemund vazallusa volt. A szerző az első keresztes hadjárat harcaiban végig résztvevő világi írástudó lovag lehetett, s eredetileg naplóként írhatta le mindazt, amit közvetlenül látott és hallott. Ez nagyon fontos momentum, mert a keresztes hadjáratok későbbi krónikásai klerikusok voltak, s így azokon a helyeken és eseményeknél nem volt jelen, amelyeknek egy világi harcos természetszerűleg részese lehetett.

A Névtelen Krónikás stílusára éles fényt vet a művében található mintegy két tucat bibliai idézet és parafrázis. Ezek azt tanúsítják, hogy a középkorban még egy világi ember számára is nyelvileg és gondolatilag egyaránt élő volt a Biblia. A szerző a Biblia alapján alakította ki stílusát, a biblikus költészet mintájához igazította (legalábbis sok helyen) mondanivalóját. Különösen alátámasztják ezt az emlékezetten alapuló utalások és idézetek. Tanulságos megvizsgálni, hogy a Névtelen a Biblia melyik könyveit használta. Az evangéliumokból hat parafrázis, a Zsoltárok könyvéből öt, az apostoli levelekből hat és a Mózesnek tulajdonított könyvekből három alkalommal idéz. Ezek lehetnek tehát a szerző számára – s talán más írástudó világi számára is – a Biblia legismertebb könyvei. Mindazonáltal egyetérthetünk Steven Runciman megjegyzésével: „A szerző egyszerű katona volt, lehetőségeihez mérten tisztességes, de túl hisztérius és előítéletes, és erősen kötődött Boemundhoz”¹. Boemund szerepe kifejeződik a mű arányaiban és Boemund bemutatásában is. Az eseményeket Boemund szempontjából tagolta a szerző, így adódhatott, hogy a mű központi eseménye nem Jeruzsálem, hanem Antióchia bevétel. Azonban nem követett el történelemhamisítást a szerző, hiszen Boemund és normannjai valóban az első keresztes hadjárat legjelentősebb alakjai, s a kulcsfontosságú antióchiai ostrom eldőntői voltak. Nélkülük aligha győzött volna az első keresztes hadjárat.

A Névtelen műve az 1095. évi clermonti zsinattal, a keresztes hadjárat eszméjének meghirdetésével kezdi tárgyalni az eseményeket, s a Jeruzsálem bevételét követő 1099. augusztus 12-i aszkaloni csatával ér véget. Mivel a szicíliai normannok Boemund és Tankréd vezetése alatt hajón tették meg az utat az albán partokig. Így a szerző is feltehetőleg hajón juthatott a Balkánra, s onnan folytatta útját szárazföldön. Ez a magyarázata annak, hogy a Gestában egyetlen említés (I. könyv. 2. 1.) található a keresztes hadak Magyarországon történő átvonulásáról. A hazánkon átvezető ún. dunai útvonalat a

1 RUNCIMAN, STEVEN: *A keresztes hadjáratok története*. Bp., 1999. 255.

lotharingiai és észak-francia hadtest használta.² Róluk és utazásukról a Névtelen mindössze egyetlen megjegyzést tesz: „Gottfried herceg a vezérek közül elsőnek érkezett nagy seregével Konstantinápolyba, Urunk születésének ünnepe előtt két nappal (1096. dec. 23.)” (I. könyv 3. 4.).

Részletesebben szól a mű az első, hivatalos keresztes hadjáratot megelőző szegény mozgalomról, annak vezérei közül kettőt, Remete Pétert és Nincstelen Valtert meg is nevezve az I. könyv 2. fejezetében. Valójában azonban több ilyen csoportról volt szó. A Remete Péter és Nincstelen Valter által vezetett népi seregeket Volkmar és Gottschalk által irányított német seregek követték.³ A Gesta azután kezd igazán részletes lenni és pontos leírást nyújtani, hogy 1096 végén a keresztes hadak elérkeznek Konstantinápolyba. 1096 végétől 1098 nyaráig, Konstantinápolytól Antióchiáig vezető utat a szerző például mintegy tizenöt fejezetben meséli el. Majd ezt követi Antióchia elfoglalása és a város körüli harc leírása, amelynek tíz fejezete a mű terjedelmének harmadát alkotja. A két utolsó fejezet Jeruzsálem bevételét és a Jeruzsálemi Királyság felállítását beszéli el. A város bevételét követő leszámolásról részletesen szól a Gesta: *„Zarándok katonáink benyomulván a városba, üldözték és öldösték a szaracénokat, egészen Salamon templomáig. Ott a szaracénok egybegyűlve, a legmakacsabbul ellenálltak a mieinknek egész napon át úgy, hogy az egész templomot elöntötte a vér. Végül is térdre kényszerítettük a pogányokat, és a mieink hatalmukba kerítették a templomba gyűlt nagyszámú férfit és nőt, és tetszésük szerint megölték vagy élve foglyul ejtették őket. Salamon templomának tetején is nagy pogány tömeg gyűlt egybe, nemre való tekintet nélkül, akiket Tankréd és Béarni Gaston kerített hatalmába, zászlajukkal jelölve meg őket. Ezután embereink az egész városban száguldoztak, aranyat és ezüstöt zsákmányoltak, lovakat és öszvéreket, minden jóval teli házakat.”* (X. könyv 38. 7.) Történelmi tény, hogy 1099. július 15-én és 16-án borzalmas dolgokra voltak képesek a keresztes had katonái. Runciman szerint: „A jeruzsálemi megszállás az egész világot megrázta. Senki sem tudja megmondani, mennyi áldozata volt, de a városban muszlim és zsidó nem maradt.”⁴

A Gesta a jeruzsálemi Szent Sírnál végződik, ahol a zarándokok beválthatták fogadalmukat. Magukat többször zarándok katonának nevezi, vagy egyszerűen zarándokoknak. Sokat sejtető a mű kézirati hagyománya is: a Névtelen krónikája után a legtöbb kéziratban a Szent Sír fogadalmi miséje és a jeruzsálemi szent helyek leírása következik. Nem véletlen mindez. Az első keresztes hadjárat szervezői és részvevői tettüket a zarándoklat (peregrinatio) egyik formájának tekintették. Pierre Sigal megjegyzi: „a keresztes hadjáratot *iter* vagy *peregrinatio* szóval jelölik, a kereszteseket pedig, ha nem *populus Deinek* vagy *exercitus Deinek*, akkor egyszerűen *peregrininek* nevezik”, emiatt is „jogi téren a zarándoklat és a keresztes háború között olyan zűrzavar uralkodott, hogy csak a XIII. század folyamán sikerült világosan megkülönböztetni egymástól azokat, akik a Szentföld védelmére indultak, és azokat, akik kegyes céllal kívántak odautazni. Ekkor terjedt el a keresztes háború és a keresztes elnevezés”⁵

2 A keresztes hadak hazánkon történő átvonulásáról vö. RUNCIMAN: *i. m.* 121–122. – SWEENEY, JAMES ROSS: *Magyarország és a keresztes hadjáratok a XII–XIII. században*. Századok 1984. 114–124. – BOROSY ANDRÁS: *A keresztes háborúk és Magyarország I. rész*. Hadtörténelmi Közlemények 1996. 12–25.

3 Vö. RUNCIMAN: *i. m.* 113–117.

4 RUNCIMAN: *i. m.* 223.

5 SIGAL, PIERRE A.: *Isten vándorai*. Bp., 1989. 11, 13–14.

A naplóból utólag, 1100-ban vagy 1101 elején szerkeszthettek krónikát. A Gesta széles körű sikere főként Boemund érdeme, aki önmaga védőiratának tekintette ezt a munkát, és személyesen terjesztette Észak-Franciaországban. Majd néhány éven belül többen kiadták, átmásolták esetleg átírták a Gestát, amely az első keresztes háború történetének kútfejévé vált, használatát a többi keresztes vezér, Toulouse-i Rajmund és Balduin történetírói sem tudták megkerülni. A mű jelen kiadása, mely az első teljes magyar fordítása, igen jól sikerült. A szöveg mellett, a margón feltüntetett dátumok segítenek az időrend megértésében s jól nyomon követhetővé teszik a történéseket. A műhöz fűzött 197 lábjegyzet pedig segítséget nyújt a szöveg értelmezésében, egyúttal jelzik a biblikus idézeteket és parafrázisokat.

A könyv második nagyobb szerkezeti egységét az első keresztes háború korából származó levelek, oklevelek alkotják. Különösen fontosak ezek, mert a korszak szereplőinek gondolatait, szándékait és az őket foglalkoztató problémákat ismerjük meg. Ezek a levelek feltétlen hitelük és szubjektivitásuk révén árnyékolják és értelmezik a Névtelen krónikájának állításait és szemléletét. Jelen válogatás tucatnyi levelet, oklevelet tartalmaz, melyek között pápai, keresztes vezéri, pátriárkai és egyéb főpapi levelek egyaránt találhatók. A hivatalos oklevelek mellett találhatunk személyes hangvételű, egyéni sorsról és viszontagságokról beszámoló írásokat is. Ilyen például a Blois-i István két levele feleségéhez, Adélához, melyekben hadi kalandjait meséli el a lovag. Veszprémy László a tizenkét levélhez 139 jó és informatív lábjegyzetet fűzött, hogy megkönnyítse a szövegek értelmezését és pontos magyarázatát. Ezeknek is köszönhetően a levelek páratlan fontosságúak a kor történéseinek pontos megértéséhez.

A könyv harmadik szerkezeti egysége Clairvaux-i Szent Bernát Az új lovagság dicséretéről (*De laude novae militiae*) című művének magyar fordítása. Clairvaux-i Szent Bernát (1090–1153) a XII. század legnagyobb hatású teológusa, egy új lelkiség és új szerzetesrend, a ciszterciek megszilárdítója és elterjesztője. A keresztény lovagságról szóló írása valószínűleg 1132 és 1135 között készült⁶, s keletkezése Szent Bernát rokona, a Templomos Lovagrend első nagymestere, Hugo de Payns felkéréséhez kötődik. Bernát bátran kiállt a lovagok mellett, rendi szabályzatuk elnyerésében is támogatta őket. Bernát a lovagoknak szóló biztatása megírásakor Szent Ágoston Isten városáról című művét használta mintaként. Ágoston Isten városát helyezte szembe az ördög városával. Bernát pedig az új, keresztény lovagságot a korábbi lovagsággal. Bernátnak a közönséges lovagokkal szemben tanúsított lekicsinylő magatartása nem ismert határokat. Ugyanolyan léháknak és semmirekellőknek látta őket, amilyen fontosnak és dicséretre méltónak a templomosokat.⁷ Bernát stílusát jól tükrözi e mű is. A tizenhárom fejezetre tagolt, mintegy negyven oldalas műben nem kevesebb mint háromszáz bibliai idézet és parafrázis található. Jól tükrözi ez Bernát lángoló stílusát.

A bevezetés és a templomos lovagok buzdítása után bírálja a hivatásos verekedőket: „*Mi hát a célja vagy gyümölcse ennek a világi, nem mondom, hogy lovagságnak (lat. militia), inkább betegségnek (lat. malitia)?*” (II. 3.) A szójátékkal költői módon fejezi ki mindazokat a problémákat, amelyek a XII. századi lovagságot jellemezték. De Bernát alternatív példaképet állít a lovagok elé: Krisztus katonáját (*miles Christi*). A második részben (V–XIII. fejezet) a Szentföld híres helyeit (Salamon temploma, Betlehem, Názá-

6 LECLERCQ, JEAN: *Clairvaux-i Szent Bernát*. Bp., 1998. 45.

7 HOWART, STEPHEN: *A templomosok titka*. Bp., 1986. 72–73.

ret, Olajfák hegye, Jozafát völgye, Jordán, Kálvária, a Szent sír, Betfagé és Betánia) felidézve Krisztus misztériumáról elmélkedik csodálatos mélységgel.

Bernát szerint a lovagság „célját vagy gyümölcsét” az adhatja meg, ha védelmezi a védteleneket azokon az utakon, amelyeken egykor Jézus járt. Ezért Bernát megjegyzi: *„Bizony, amikor gonosztevőt öl meg, nem gyilkosnak mondhatjuk, hanem ítéletvégrehajtónak, egyenesen Krisztus bosszulójának, a keresztények védelmezőjének a gonoszán cselekvők között. Amikor őt magát ölik meg, nem pusztul el, hanem célba érik. A halál ugyanis, melyet oszt, Krisztus nyeresége, amelyet elsz szenved, a maga nyeresége.”* (III. 4.) Bernát ezzel az írásával nem háborút hirdetett, csupán felhívta a figyelmet a Szentföldre utazó védtelen zarándokok védelmére, s természetfeletti távlatokba állítja a feladatot. Megrajzolta Isten katonáinak szinte monasztikus életeszményét, mely éles ellentéte a világi lovagok frivoll életének. Később ebből az írásból több katonai lovagrend merít ihletet. Gondolatai évszázadokig élők voltak. A Bernát által megfogalmazott eszmék világi és szerzetes lovagok nemzedékeinek határozták meg az életét. Így tehát kézenfekvő, hogy a lovagrendek megismeréséhez Bernát művén keresztül vezet az út.

A kötet végre Veszprémy László írt utószót, mely történelmi keretbe foglalja a közzölt dokumentumokat. A húsz oldalas utószót Időrendi táblázat, Fordítói megjegyzések zárják. Majd bibliográfia és négy térkép zárja a kötetet.

A Szent István Társulat új sorozatának első kötete hiánypótló alkotás. Magyar nyelven elsőként olvashatunk számos, az első és második keresztes hadjárat korára vonatkozó fontos és sokszor hivatkozott forrást. A kötet a dokumentumokhoz fűzött kiegészítésekkel jól használható, értékes könyvvé vált, és jól kiegészíti az utóbbi esztendőkből a témáról megjelent feldolgozásokat. Aki csak teheti olvassa el, mert a kötetből – Sarbak Gábor szavainak megfelelően – valóban kitárul a középkor színes és bonyolult világa az érdeklődő előtt. Várjuk a sorozat folytatását!

MAGYAR ZOLTÁN

A LILIOS HERCEG. SZENT IMRE A MAGYAR KULTÚRTÖRTÉNETBEN.

Bp.: Európa, 2000. 169 p.

Magyar Zoltán könyve Szent Imrének a magyar kultúrtörténetben betöltött szerepét vizsgálja. A szerző korábbi köteteiben ezeréves történelmünk több jelentős alakjának (Szent István, Szent László, Koppány, II. Rákóczi Ferenc) néphagyományban élő képét dolgozta föl. E művében az első magyar király tragikus sorsú fia, Imre herceg életét és utóéletét (kultuszát, művészeti ábrázolásait, néphagyományban elfoglalt helyét) vázolja, próbálva bemutatni Szent Imre valós történeti alakját. Ez nem könnyű feladat, hiszen a hercegre vonatkozó legfontosabb kútfőnk (legendája) halála után nagyjából száz évvel keletkezett. Magyar Zoltán fölismerte, hogy a legendában leírt szűz, aszkéta királyfi eszménye és a magyar trón várományosának valós személyisége között különbség van.

Könyve első fejezetében az Imre herceggel foglalkozó történeti kutatásokat ismerteti, összefoglalva az eddigi szakirodalmat és felsorolva a forrásokat (7–34. o.). Istvánnak

és Gizellának több (fiú) gyermeke született, s Imrének bizonyosan volt bátyja, akit a nagy német császár után Ottónak neveztek. Imre nevét nagyapjáról (Gizella királyné apja), illetve nagybátyjáról (II. Henrik császár) kapta, jelentése: otthon uralkodó. A Henrik névalak a magyar hangtan törvényei szerint Imre lett. A hagyomány szerint nevelője Szent Gellért püspök volt, a csanádi egyházmegye első főpásztora. Szent Imre bátyja halála után lett trónörökös, s az egyik forrásban szerepel erényeinek leírása (igazságosság, könyörületesség, okosság, szelídség, jóság, alázatosság stb.), amelyek a középkori jó uralkodók ismérvei. A szüzesség, tisztaság (virginitas, castitas) – amely később legfontosabb jelzőjévé válik – erénye azonban nincs közöttük. Imre trónörökös-ként teljesítette feladatát: látogatta a királyi templomokat, monostorokat, udvarházakat, s hadvezérként rész vett a támadó II. Konrád elleni harcokban (1030). Szeretett vadászni, ami a középkori főurak kedvelt időtöltése volt. Halálát egy vadászbaleset, egy vadkan okozta 1031-ben. Ezzel kapcsolatban Szegfű László nyomán Magyar Zoltán is fölveti, hogy a herceg erőszakos halált halt. Az (esetleges) merénylet kitervelője lehetett a német uralkodók egyike, a hazai pogány előkelők csoportja, a trónra igényt tartó Vazul vagy a besenyő vezér, Thonuzoba. Érdekes és vitatott kérdés Szent Imre házassága, amely biztosan gyermektelen volt, s később a hozzá kapcsolódó szüzi ideál alapjává vált. Felesége bizánci, más vélemény szerint lengyel hercegnő volt.

Magyar Zoltán tanulmánya második egységében Szent Imre középkori kultuszát vizsgálja (35–54. o.). Tisztelete a 11. században kezdődött, s az 1083. évi kanonizációval vált hivatalossá. (Ünnepe november 5. lett, halála napja szeptember 2.) Középkori tiszteletének a 12–14. század volt a fénykora. Legendája és híre egész Európában ismert, valamint hatással volt családtagjai Szent Erzsébet, Szent Margit, Szent Kinga kultuszára is. A helynevek és a patrocíniumok alapján kitűnik, hogy tisztelete országosan elterjedt. Templomokat, kápolnákat még az újkorban (a török idők után) és az 1930-as években (halálának 900. évfordulója kapcsán) is gyakran ajánlottak neki. Ereklyéi az évszázadok során, hazánkon kívül elsősorban a német nyelvterületre kerültek. Érdekes a melki apátság egyik fejedelmének, amely egy erős izomzatú, fiatal, koronás férfit ábrázol. Szent Kálmán ereklyéjének tartják, Magyar Zoltán azonban föltételezi, hogy Szent Imréé. Kálmánt, az osztrák földön kémnek tartott és meggyilkolt zarándokot ugyanis soha nem ábrázolták uralkodóként.

A szerző részletesen bemutatja Szent Imre művészeti ábrázolásait (55–112. o.). Imre fő attribútuma a lilium, ami a szüzességet jelképezi. Gyakran ábrázolják fején koronával és kezében karddal vagy törrel, ritkábban országalmával. Magyar számba veszi a szent herceget megjelenítő (főnmaradt) falképeket, oltárképeket, szobrokat, könyvillusztrációkat, pecséteteket, címereket, textilmunkákat, kályhacsempéket. Tanulságos a Szent Imre középkori, magyarországi ábrázolásait bemutató térkép (56. o.). A legtöbb ábrázolás a Felvidéken található, ebben azonban nagy szerepe van a másfél évszázados török uralom pusztításainak is. A három magyar szent királyt, Istvánt, Imrét és Lászlót gyakran együtt ábrázolták, analógiát találva az újszövetségi Háromkirályokkal. Érdekesség, hogy a Liptó vármegyében birtokos Corvin János 1510 körül, a háromszlécsei templom oltárképén Szent Imre alakjában festette meg saját magát (79. o.). Imre legértékesebb köztéri szobra a Váradon álló, Kolozsvári Márton és György készítette arannyal bevont alkotás volt, amelyet Janus Panonius is megörökített búcsúversében (1451). Ez is a török időkben semmisült meg.

Kötetének negyedik egységében Szent Imre néphagyományban élő alakját mutatja be Magyar Zoltán (113–132. o.). A Kárpát-medence több vidékén tartják úgy, hogy a

környéken halt meg (pl. Bihar, Mecsek). Ezek valószínűleg királyi vadászó helyek voltak a középkorban. A Tóth Sarolta által a szegedi egyetem *Acta Historica* sorozatában (1962) részletesen elemzett magyar-lengyel krónikákban, valamint Jan Długosz 15. századi művében is érdekes adatokat olvashatunk a Szent Imréhez kapcsolódó ottani hagyományokról (vadászatai, a Szent Kereszt-monostor alapítása). Magyarország több területén él a köztudatban, hogy halálát nem vadkan okozta, hanem merénylet. A neki szentelt templomok között búcsújáróhelyeket is találunk, s néhányhoz csodás gyógyulások is köthetők.

Magyar Zoltán könyvének ötödik, záró fejezete Szent Imre irodalmi művekben való megjelenését ismerteti (133–158. o.). Madzsar Imre, a Századokban (1930) közzétett tanulmánya és Bollók János 1996-os dolgozata után aprólékosan elemzi Szent Imre herceg legendáját. Vizsgálja a legenda forrásait, a vele párhuzamba állítható műveket (Szent Antal életírása, II. Henrik császár legendája stb.) és a benne szereplő történelmi személyeket (VII. Gergely, Szent László, Mór későbbi pécsi püspök stb.). Kiemeli, hogy a legenda – mivel jóval Imre halála után íródott – inkább egy, a gregoriánus reformokat képviselő és a szüzi életeszmenyt dicsérő irodalmi mű, mit hiteles történelmi forrás. Részletezi a szöveg keletkezési ideje, illetve szerzője személye (Fulco) körüli szakmai vitákat. Érdekes, hogy az utóbbi ezer évben milyen kevés szépirodalmi mű dolgozta föl Imre herceg életét, vagy annak eseményeit (szemben Szent Istvánnal vagy Szent Lászlóval). Ennek elsődleges oka a kevés forrás lehet, de valószínű, hogy a hagyomány szerint aszketikus, szüzi életet élő fiatalember alakja nem kínált túl sok érdekes témát az íróknak, költőknek.

Végezetül néhány megjegyzés. Az első magyar nyelvű katolikus Biblia (1626) fordítója: Káldi György (96. o.). A könyvben többször említett szegedi történész neve helyesen: Szegfű László (126. o.). Érdemes lett volna kiemelni, hogy Szent Basilius (Baszileiosz) caesariai érsek ismertebb neve Nagy Szent Vazul (329–379), főpap, teológus, író, a keleti monachizmus atyja (150. o.). Szeretnénk még egy mondatban utalni Várkuti-Weibel János nemrég megjelent tanulmányára, amelyben Szent Imrét mint hitvallót, illetve mártírt közelíti meg – megállapításai ugyanis jól beleillenek a szerző gondolatmenetébe. (Várkuti-Weibel János: *Liliom vagy pálmaág? Milyen Szent Gellért tanítványa, Árpád-házi Imre herceg?* In: *Szent Gellért vértanúságának 950. évfordulóján*. Szerk. Döbör András, Jancsák Csaba, Kiss Gábor Ferenc, Nagy Tamás, Szegfű László. Szeged, 1998. 49–56. o.)

Magyar Zoltán könyve tömör, olvasmányos stílusban mutatja be Szent Imrét és a személyéhez kapcsolódó hagyományokat. A szerző a forrásokat (írott dokumentumok, művészeti alkotások, néprajzi gyűjtések stb.) és a szakirodalmat nagyszerűen kiaknázta. Jegyzetelése alapos, s a mű végén közli a részletes fölhasznált irodalmat (159–169. o.). A kötetben szereplő képek jó minőségűek, igényesen kiválasztottak, jól szemléltetik a tartalmi részeket.

Miklós Péter

BOROS GYÖRGY UNITÁRIUS PÜSPÖK NAPLÓJA 1926–1941

Forráskiadvány. Sajtó alá rendezte Kovács Sándor és Molnár B. Lehel.
Kolozsvár: Unitárius Egyház, 2001. 244 p. (Az Erdélyi Unitárius Egyház
Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának Kiadványai I.)

Boros György 1928 és 1938 között volt Erdély unitárius püspöke. 1926 és 1941 között (haláláig) vezetett naplója két füzetben maradt fenn hagyatékában, amelyet az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára őriz. A napló szövegét Boros püspök halálának 60. évfordulója alkalmából jelentették meg. A szöveget Kovács Sándor látta el jegyzetekkel, a hozzá tartozó hely- és személynévmutatót pedig Molnár B. Lehel készítette. A kötet előszavát dr. Szabó Árpád püspök írta, bemutatva a kolozsvári unitárius tudományos gyűjtemények (könyvtár, levéltár) induló kiadványsorozatát, „amelynek célja nyilvánosságra hozni és egy szélesebb olvasói kör részére elérhetővé tenni a kéziratok anyag eddig rejtett titkait és ezáltal a múltat odatenni a jelen asztalára, hogy alkotó része legyen mai életünknek”.

A könyv elején két tanulmány olvasható. Molnár B. Lehel Boros György életrajzát írta meg (11–21. o.), Kovács Sándor pedig a püspök lemond(at)ásának körülményeit vizsgálta (23–39. o.). Boros György Tordátfalván született 1855. április 19-én. Édesapja 1848/49-ben Bem József katonái között harcolt. Kolozsvárott végzett teológiai stúdiumokat, majd Londonban tanult ösztöndíjasként. Rövid ideig báró Kemény Árpád házi nevelőjeként dolgozott Kövesden. Sokat tett a teológiai tanítás, a lelkészképzés színvonalának növeléséért, nevéhez fűződik az unitárius teológiai oktatás akadémiai szintre emelése. Járt Hollandiában, Angliában, az Egyesült Államokban. A Harvard Egyetemen díszdoktorrá avatták. A húszas évek elejétől idős püspöke, Ferencz József mellett főjegyző-püspökhelyettesként tevékenykedett. 1928 és 1938 között püspöki szolgálatot végzett. Az unitárius lelkészek fiatal generációja, a Varga Béla és Kiss Elek vezette „medgyesi mozgalom” készítette lemondásra. 1882-ben vette feleségül Kovács Rózsát (1864–1938), három gyermekük született. 1941. január 27-én hunyt el.

Boros György nem rendszeresen, nem napról-napra vezette naplóját. Van olyan hely, ahol hónapok teltek el két bejegyzés között. Ilyenkor igyekezett pótolni a mulasztásokat, s vázlatosan áttekinteni a kimaradt időszak fontosabb eseményeit. (A naplóirodalomról köztudott, hogy írójának érdekesebb, mozgalmasabb napjairól a legkevesebb az adat – elfoglaltsága miatt ugyanis nincs ideje följegyzést készíteni.) A napló érdekes korszak mindennapjaiban enged bepillantást: a romániai magyarság szembesülése a kisebbségi lét kihívásaival, a világgazdasági válság nehézségei, az unitárius egyházon belüli feszült légkör és széthúzás, a magyar revízió első sikerei. A legtöbb bejegyzés az egyház (vezetésének) problémáiról szól, de szó esik a családról és a kolozsvári (erdélyi) kulturális és tudományos élet eseményeiről is. Több társadalmi szervezet tevékenységét ismerhetjük meg belülről: Dávid Ferenc Egylet, Erdélyi Múzeum Egyesület.

Boros György – egyháza ügyei mellett – a világpolitikai és országos (romániai és magyarországi) eseményeket is figyelemmel kísérte, véleményezte. A mai kutató számára érdekes lehet, hogyan vélekedett egy trianoni határokon kívül rekedt magyar értelmiségi, egyházi vezető a korabeli történeésekről. Néhány példa. Sajátosan, de a kor-szellemnek megfelelően, gondolkodott a polgári forradalom és a tanácsköztársaság időszakáról. „1918-ban bekövetkezett a fegyverletétel. Jött a keserves kiábrándulás, Tisza lemondása, először Andrássy, azután gr. Károlyi elnöksége. Közben Károly király

meghalt, és a zsidó kommunisták legyilkolták Tiszát, elnökké tették Károlyit, a világ leghülyébb főrangú szélhámosát, aki az országot s annak koronáját is könnyű szívvel belelovagolta a pusztulás örvényébe.” (43. o.) 1928-ban részletesen leírta a román királynak tett hűségesküjét. (73. o.)

A nagy gazdasági válság emberek millióit nyomorba döntő hatását is megörökítette. „Benne vagyunk a pénzügyi katasztrófában. Amit a múlt hónapban sejtettünk, most már valóság. Nem tudjuk kiadni a fizetéseket. Van panasz és zúgás, ami egészen érthető...” (93. o.) 1931 végén a román állam (az államcsőd elkerülése, illetve késleltetése miatt) az egyházak támogatását is csökkentette. „Az éhezés, a szegénység, a lezúllás s más egyéb rossz ellen való harc foly. Oka az általános gazdasági katasztrófa. Ebbe Románia nem akart belemenni, amíg néhány ezer román meg nem szedte magát az elfoglalt állások kizsákmányolásával. Bekövetkezett az állam csődje. Nem elég az adó felszólolása, nekifogtak az egyházak segélyének elvonásához. Az unitáriusoknak alig nyolcszáz ezret ígérnek a jövő évre a tizenegymillió helyett.” (105. o.) 1932 elején, Budapesten találkozott Bethlen István miniszterelnökkel, akivel a válság okozta vallásügyi problémákról is konzultált. (105. o.)

Följegyezte a román (ortodox) állam(egyház) magyarellenos politikáját, románosító törekvéseit. 1934 májusában így írt: „Május 9-e arról nevezetes, hogy a brassói templom építését e napon betiltotta a román kormány kiküldöttje, mert igen szem előtt van, és izgatja a románokat. Engedélyezve volt minden fórumon, tehát olyan kultúrbotrány, amelyet nem lehet egyhamar elsimitani.” (118. o.) 1935-ben székelyföldi körútja során is szembesülnie kellett az intoleráns (vallás)politikával. „A románok fixa ideája, hogy a székelyek elmagyarosodott románok, s a névelemzés alapján erőszakkal bekebelezik a görögkeleti egyházba. Homoródalmáson a pap gyengesége miatt sikerült átírni 130-at, de ezeknek a java semmit sem akar tudni róla. Sírva kértek, hogy segítsünk rajtuk. Kegyetlen, barbár módszerrel, hitbéli meggyőződés nélkül akarják bekebelezni. Nincs abban semmi hasznok.” (140. o.) Részletesen leírta a román uralkodó 1937. júniusi kolozsvári látogatását. „Az első napon megjelent Kolozsváron a király, II. Károly, mert doktorrá avatták, nagy ünnepséget csaptak. Hivatalos voltam és egész nap vele vagy a közelében voltam. Két ebédet, déli, estit végigettem Vásárhelyi János református püspökkel, s a többi keleti s görög püspökkel. Estve kihallgatáson gratuláltam a királynak. Megismert, hozzám jött, s pár szót beszélgettünk.” (179. o.)

Boros György naplójában részletezte 1938. évi szabadságra vonulásának, majd püspöki tisztról való lemondásának történetét (185–190. o.). 1938 márciusában megemlékezett az Anschlusst (196. o.), az év végén pedig az első bécsi döntést, Magyarország első területgyarapodását. „Örvendj egész föld az Istennek, mondj dicséretet szent nevének, mert magyar népét megsegítette, most a háború alatt elfoglalt magyarokat a csehek, durva, vad kezéből visszaadta (12 000) az anyaországnak. Amilyen sokat szenvedtek, most olyan boldogok.” (209. o.) 1940-ben följegyezte a második bécsi döntést, Észak-Erdély Magyarországhoz csatolását. „E két napon hirdették, és hittük el, hogy a külügyminiszterek és a magyar kormány megegyeztek Erdély szétesztésében. Mintegy 44 000 négyzetkilométer lesz Magyarországé, tehát Kolozsvár, Székelykeresztúr, az összes székely megyék. A magyarok sírnak, a románok törnek, zúznak és vonulnak kifelé.” (214. o.) 1940 szeptemberében írt Horthy Miklós kormányzó kolozsvári bevonulásáról.

Boros György naplója történeti forrás. Egyrészt az erdélyi unitárius egyház és a romániai (kisebbségben élő) magyarság két világháború közötti történetéhez szolgáltat

adalékokat, másrészt egy erdélyi magyar egyházi vezetőnek, a korabeli politikáról alkotott véleményét tükrözi. A kiadvány értékét növeli, hogy az unitárius felekezet a (református és katolikus) romániai magyarságon belül – lélekszámát tekintve – kisebbséget alkot, így a történeti kutatás is kevesebbet foglalkozott múltjával.

Miklós Péter

LESTYÁN FERENC

A HITVALLÁSOS ISKOLÁK KÜZDELME A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT, 1920–1940.

Kolozsvár: Glória Kiadó, 2001. 296 p.

A szerző felvázolja a gyulafehérvári római katolikus egyházmegye iskoláinak helyzetét a trianoni békeszerződés életbeléptetése és Észak-Erdély Magyarországhoz történő visszacsatolása között.

A bevezetésben olvashatjuk gróf Majláth Gusztáv Károly és Márton Áron püspökök álláspontját az iskolák működési jogosultságáról, amelyek 1925-ben, illetve 1939-ben hangzottak el (5–11. old.).

A további három fejezetben a szerző visszatekint az egyházmegye erőfeszítéseire a középkortól kezdve iskolahálózat megteremtése érdekében. A fejlődés eredményeképpen 1921-ben 274 elemi iskola, 28.000 tanulóval. Az egyre súlyosbodó viszonyok közepette 1931-re az elemi iskolák száma lemorzsolódott 180 egységre, a tanuló létszám pedig 14.897-re süllyedt.

Az 1948-ban bekövetkezett államosítás az egyházmegyét megfosztotta 175 elemi iskolától, 30 különböző típusú iskolától és 17 nevelőintézettől. E folyamatok együtt jártak a magyar nyelvű oktatás visszaszorulásával, az állami és más felekezetek birtokában lévő iskolákban is.

A szerző részletesen ismerteti mindazokat a lépéseket, amelyeket az egyházmegyei hatóság tett, kezdve a román királyhoz (1925), az illetékes miniszterhez (1929), majd a Nemzetek Szövetségéhez intézett emlékiratok által, sajnos jelentéktelen eredménnyel (12–30. old.).

Az 5. fejezet összefoglalja 97 község esetében azokat az intézkedéseket, amik együtt jártak az állami iskolákban a magyar tanítási nyelv törlésével. Más esetekben a magyar nyelvet nem ismerő tanítók kinevezése azonos eredménnyel járt (31–79. old.).

A 6. fejezetben a szerző felsorolja azokat a rendszabályokat (138 esetben), amelyeknek eredményeképpen a szülőket arra kényszerítették, hogy állami, főképpen nem magyar tannyelvű iskolába adják gyermekeiket. Ezzel kapcsolatban különösen elterjedt az úgynevezett „név-elemzés” (80–131. old.).

Külön fejezet foglalkozik a hitvallásos iskolák fenntartásának anyagi nehézségeivel, ami együtt járt a tanítók alacsony fizetésével (132–160. old.).

Az olvasó tudomást szerezhet azon érvényes jogszabályokról, csupán elvileg biztosítottak az anyanyelvi oktatást. Ezek közül tudomást szerezhetünk az 1918. december elsején tartott gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozatáról csakúgy, mint a kérdést rendező nemzetközi rendezvényekről és román törvényekről (160–162. old.).

A könyv érdeme, hogy az előzőek bizonyítására jelentős dokumentumanyagot sorakoztat fel a gyulafehérvári érseki levéltárból fakszimilében (163–288. old.). Végül a szerző szemelvényeket közöl a korabeli román sajtó állásfoglalásaiból, amelyekből kiderül, hogy a kormányt fent említett politikája milyen furcsa helyzetbe kényszerítette az általa kinevezett tanítóságot (289–290. old.).

Végül a könyvhöz bibliográfia és az iskola fenntartó települések névjegyzéke tartozik (290–293. old.).

Elmondható, hogy Lestyán Ferenc könyve jelentős dokumentációs anyagot tartalmaz.

Glück Jenő

PUSKELY MÁRIA:

DR. BATTHYÁNY LÁSZLÓ 1870–1931.

Bp.: Szent István Társulat, 2001. 173 p.

Puskely Mária a kétezer éves kereszténység történetének minden korszakával foglalkozott. Elsődleges kutatási területei: a hagiográfia és a szerzetesség története. Írt már könyvet Árpád-házi Szent Erzsébetről, Avilai Szent Terézről, a szerzetesség (anachorétizmus) korai történetéről, a 10–17. század között élt magyar szentekről és boldog emlékeztető hősökről. Szöveggyűjteményt állított össze a középkori és újkori misztikusok írásaiból. Számos forrásszöveget (például Szent Ágoston regulája, Árpád-házi Szent Kinga legendája), illetve könyvet, tanulmányt fordított magyarra. Legjelentősebb munkája a szerzetesség történetét bemutató, kétkötetes lexikon (Kétezer év szerzetessége. Budapest, 1998.) Új könyve a kitűnő szemészorvos, Batthyány László gróf és herceg dokumentált életrajza (életírása). A tanulmány a Szenttéavatási Kongregációhoz (olasz nyelven) benyújtott életírás – néhány helyen rövidített, néhány helyen kiegészített – magyar változata. Puskely Mária szigorú kronológiai sorrendben, kizárólag a források (családi naplók, kommentált fényképalbumok, hivatalos okiratok, visszaemlékezések, kórházi naplók, korabeli sajtóanyag stb.) adatai alapján írta meg a biográfiát.

Batthyány László boldoggá avatási eljárását 1944 augusztusában kezdeményezte a bécsi és a szombathelyi püspök (Bécsben halt meg, tevékenységének egyik területe pedig Vas vármegye volt). Az első eredményeket (írásainak átnézése, szemtanúk kihallgatása, imameghallgatások gyűjtése) a jezsuita Csávossy Elemér gyűjtötte össze és nyújtotta be a szombathelyi egyházmegyei szentszékhez. Az ügy 1951-ben lezárult, a közismert történelmi események miatt (a kommunista diktatúra éveiben) nem volt lehetőség az eljárás folytatásához. A hetvenes években (1986-tól hivatalosan is) Stefan László kismartoni püspök vállalta az ügy képviselését, Batthyány László földi maradványai ugyanis ezen egyházmegye területén (németújvári – Güssing, Ausztria) ferences templom) nyugszanak. 1992-ben a pápa elismerte Batthyány doktor hősiek erényeit, az illetékes kongregáció pedig (2001-ben) egy 1989-ben bekövetkezett gyógyulást csodaként fogadott el. Így ma már megvan a lehetősége, föltétele Batthyány László boldoggá (szentté) avatásának.

Batthyány László 1870. október 28-án született Dunakiliti községben Batthyány József és Batthyány Lujza tizenegyedik gyermekeként. Gyermekkorának meghatározó

emléke volt édesapjának távolléte (evangélikus hitre tért, feleségül vette anyja társalkodónőjét, s csak felesége halála után rekatolizált) és édesanyjának állandó betegeskedése, korai halála. Középiskolai tanulmányait – közepes eredménnyel – a jezsuitáknál (Kalksburg, Kalocsa, Ungvár) végezte. 1890-ben, apai nyomásra elkezdte a bécsi mezőgazdasági főiskolát, amit rövid idő után abbahagyott. Katonaéveit huszárként szolgálta végig, főhadnagyi ranggal szerelt le. 1893 és 1896 között filozófiai stúdiumokat végzett Bécsben. 1896 márciusában – Barbara Strauss-szal folytatott kapcsolatából – Aloysia nevű lánya született, akit anyagilag egész életében (halála után pedig családja) támogattott. 1896-tól (szintén Bécsben) orvostudományokat hallgatott. 1900. június 9-én avatták doktorrá.

1898. november 10-én a bécsi Fogadalmi templomban vette feleségül Coreth Mária Terézia (1874–1951) grófnőt. Gyermekük 1900 és 1918 között születtek: Ödön (húsz éves korában hunyt el), Mária Anna (hároméves korában halt meg), Ludovika Otília, László, Károly (csupán néhány napig élt), Anna, Iván, Blanka, József, Terézia Margit, Ferenc és Franciska (ikrek), Károly. Batthyány Lászlónak 1912-ben az uralkodó a Szent István-rend kiskeresztjét adományozta. 1915-ben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává választották, 1916-ban megkapta Vörös Kereszt hadiérményes első osztályú díszjelvényét. (Köpcsényi kórházát hadikórházzá alakíttatta, és főhadnagyi rangban vezette.) 1914-ben utód nélkül elhunyt Batthyány-Strattmann Ödön herceg. Így a második név, a hercegi cím, valamint az óriási hitbizományi birtok 1915. február 10-én Batthyány Lászlóra szállt.

Batthyány László és családja 1900 és 1918 között Köpcsényben (ma Kittsee) élt. 1918 és 1920 között rövid ideig Ausztriában, majd Svájcban laktak. 1920 és 1929 között Körmenten. Batthyány birtokainak egy része a trianoni határokon kívül esett (Ausztria, Csehszlovákia, Jugoszlávia) – ezeket igyekezett eladni, vagy bérbe adni. Köpcsényben, Trianon után pedig Körmenten orvosi szolgálatot látott el. A saját költségén fölépített és felszerelt rendelőben és kórházban a szegény betegeket ingyen vizsgálta meg, látta el, műtötte. Sőt fájdalomdíjat, utazásra való is adott nekik. (Innen kapta a „szegények orvosa” elnevezést.) Munkájában a helyi apácák, nővérek segítettek, de sokszor asszisztált neki (Mizl-nek becézett) felesége, vagy valamelyik nagyobb gyermeke. Rendszeresen vezette a kórházi naplót: évente több ezer beteget látott el, több száz szemműtétet hajtott végre.

Orvosi tevékenysége mellett sokat törődött családjával, örömet lelte növekvő gyermekeiben. Nagy csapást jelentett számára elsőszülött fia, Ödön elvesztése (1921). Mélyen vallásos ember volt. Sokat imádkozott rokonaiért és betegeiért, naponta elmondta a Boldogságos Szűz kis zsolozsmáját, belépett a ferences harmadrendbe. Különösen tisztelte Szűz Máriát és Jézus Szentséges Szívét. Naponta szentmisén vett részt (ministrált, harmóniumon játszott), mindennap áldozott. (Ezért az 1920-as években a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusok Állandó Bizottsága tagjává választották.) Elfoglaltsága ellenére gyakran utaztak, s az iskolai szünidőt mindig együtt töltötte a család. Kastélyában sok vendég fordult meg: például Lónyay Elemér herceg és felesége, Stefánia hercegnő (Rudolf trónörökös özvegye); Mikes János szombathelyi püspök; Serédi Jusztinián bíboros, esztergomi érsek; gróf Apponyi Albert; gróf Batthyány Tivadar (a Károlyi-kormány belügyminisztere); gróf Batthyány Vilmos (az utolsó magyar ajkú nyitrai püspök) – hogy csak a legnevesebbeket említsük. Batthyány László herceg – bár aktív társadalmi életet élt – nem politizált. (Rangjánál fogva tagja volt a magyar

parlament főrendi házának.) 1925-ben az Országos Revíziós és Legitimista Párt fővédnökévé és dísztagjává választották, ő azonban visszautasította a tisztséget.

Batthyány László az 1926. év minden napjának eseményeit megörökítette naplójában. (Ezt a német nyelvű szöveget fordította magyarra és adta ki Kardos Klára 1978-ban, másodszor 1982-ben.) Életének utolsó másfél évét – 1929 novembere és 1931 januárja között – Bécsben, a Löw Szanatóriumban töltötte. Súlyos, gyógyíthatatlan betegség támadta meg (hólyagrák). Fájdalmait, szenvedéseit beletörődéssel viselte. 1931. január 22-én hunyt el Bécsben. A németújvári ferences kolostor kriptájába helyezték örök nyugalomra, Ödön fia mellé. A temetési szertartást gróf Mikes János püspök vezegte.

Puskely Mária könyvét a Batthyány család legjelentősebb tagjainak rövid, szócikk-szerű életrajza, valamint a fölhasznált források és irodalom felsorolása zárja. A kötet utolsó lapjain korabeli (családi) fényképeket találunk. Puskely Mária írása az ezeréves magyar arisztokrata család egyik különös sorsú, keresztény elkötelezettségű tagjának életútját mutatja be – a rendelkezésre álló források tükrében. Reméljük, hogy dr. Batthyány László herceg, a „szegények orvosa” kanonizációjával a harmadik évezredben tovább bővül a magyar szentek sora.

Miklós Péter

METEM

1988-ban azzal a céllal jött létre a *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM)*, hogy egy, a magyar egyház ezeréves történetét átfogó és az egyház alapegységet, a plébániát figyelve középpontjába állító mű összeállítását hozza létre, s amely a *Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia* nevet kapta. Az *Enciklopédia* az ezeréves múlt valamennyi parókiáját, legyen az a történeti Magyarországon, vagy Nyugat-Európában, az amerikai Kontinensen vagy a világ más részén, ismertetné. Ez a nagyon szűkre szabott lehetőségű vállalkozás a rendszerváltás után jelentős fejlődésen ment keresztül.

Az időközben születő részeredmények publikálására évkönyv jelleggel létrejövő *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* ma már folyóiratként működik, amely évente két kötetben, négy számban jelenik meg.

A *METEM-Könyvek* sorozat a terjedelmesebb munkáknak nyújt lehetőséget a megjelenésre: életrajzok, tanulmánykötetek, monográfiák, források publikálására. Az *Ecclesia Sancta* sorozat pedig a külföldi egyházak összefoglaló történetét bemutató köteteket tartalmazza, rendszerint valamely jelentős kiadvány fordítása révén. Ezt a tevékenységet a Magyar Katolikus Püspöki Kar Egyháztörténeti Bizottsága is támogatja.

Tekintettel az 1945 után bekövetkezett hatalmas károokra, amelyek az egyházi (szerzetesrendi) könyvtárakban, valamint a polgári világban keletkeztek, fontosnak tartottuk, hogy új sorozatot indítsunk régi idők értékes egyháztörténeti kiadványainak hasonmás megjelentetésére.

A *METEM* és a *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* munkálkodása folyamán a magyar egyháztörténeti kutatás újraindulhatott, és elmondható, hogy valóban *vallási és felekezeti megkülönböztetés nélkül* feladatának tekinti az ezerszáz éves magyar múlthoz kötődő egyháztörténet bármilyen témájának közlését, ideértve a történeti néprajz, illetve az egyháztörténettel kapcsolatos művészettörténeti témákat is.

A *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* felvállalta azt, hogy összegyűjti az egyháztörténettel kapcsolatban megjelent könyveket, mindig az előző évre vonatkozóan, és ezzel elősegíti egy magyar egyháztörténeti bibliográfia elkészítését. Az egyháztörténetet széles keretek között értelmezzük, lehet az életrajzzal, művelődéstörténettel, művészettörténettel, néprajzzal, építészettörténettel, stb. kapcsolatos kiadvány. Az összegyűjtött könyveket röviden ismertetjük. Ha egyháztörténeti kiadványokat küldenek a *Vázlatoknak* recenziós példányként, azok bekerülnek a bibliográfiánkba.

A *METEM* és a vele együttműködő, a kiadást és a szervezet gazdálkodását segítő *Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány* kiadványai révén gazdagítja a magyar egyháztörténeti kutatást. Ugyanakkor lépéseket tettünk a külföldön keletkezett egyházi iratok, dokumentumok, hagyatékok összegyűjtésére és hazaszállítására.

Magyar Egyháztörténeti Vázlatok
Szeged, 6720
Dugonics tér 12.
Telefon: H (62) 426-043
Fax: H (62) 426-062
E-mail: mev@mail.tiszanet.hu

METEM-Könyvek

Sorozatszerkesztők:

Várszegi Asztrik OSB és Zombori István

1. Szabó Ferenc S. J.: A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 365. old.
2. kiadás Budapest, 1998. 368 old.	ára: 398 Ft
ára: 950 Ft
2. Sólymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik: Pannonhalmi főapátok. 1. Kreusz Krizosztom (1856–1885), Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 old.	ára: 280 Ft
3. Udvardy József: A Kalocsai Főszékeskáptalan története a középkorban, Budapest, 1992. 152. old.	ára: 180 Ft
4. Csapodi Csaba: Gróf Zichy Nándor élete és politikája Budapest, 1993. 160. old.	ára: 200 Ft
5. Kelet–Közép–Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla) Szerk.: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. old.	ára: 300 Ft
6. B. Murádin Katalin: Faragott kőszöszékek Erdélyben Budapest-Kolozsvár, 1994. 168. old.	ára: 350 Ft
7. Elmer István: Börtönkereszt Budapest, 1994. 224. old.	ára: 350 Ft
8. Fülöp Éva Mária: A magyarországi bencés kongregáció birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949) Budapest, 1995. 252. old.	ára: 400 Ft
9. Gerics József: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. 318. old.	ára 550 Ft
10. Reisner Ferenc: A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának repertóriuma (1887–1944). Budapest, 1995. 178 old.	ára: 250 Ft
11. Boba Imre: Morávia története új megvilágításban Budapest, 1996. 197 old.	ára: 650 Ft
12. Orbán Gyula József: Friedensbewegung katholischer Priester in Ungarn, 1950–1956. Budapest, 1996. 380 old.	ára: 1500 Ft
13. Rónay Jácint: Napló Budapest–Pannonhalma, 1996. 400 old.	ára: 896 Ft
14. Galcsik Zsolt: Szerzetesrendek feloszlása Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény) Budapest, 1996. 316 old.	ára: 650 Ft

15. **Mező András:** A templomcím a magyar helységnevekben (11–15. század). Budapest, 1996. 314 old. ára: 650 Ft
16. **Sólymos Szilveszter:** Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek remeték élete és kultusza Magyarországon Budapest, 1996. 176 old. + [18] t. ill. ára: 650 Ft
17. **Magyar egyháztörténeti bibliográfia (1980–1990)** Budapest, 1997. 223 old. ára: 450 Ft
18. **Jakó Zsigmond:** Társadalom, egyház, művelődés. Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 1997. 479 old. ára: 950 Ft
19. **Dóka Klára:** Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. Budapest, 1997. 463 old. ára: 850 Ft
20. **Hermann Egyed Emlékkönyv.** Budapest, 1998. 206 old. ára: 650 Ft
21. **A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666–1997.** Budapest, 1998. 548 old. ára: 1350 Ft
22. **Kubinyi András:** Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 382 old. ára: 1200 Ft
23. **Zakar Péter:** A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–1849-ben Budapest, 1999. 191 old. ára: 800 Ft
24. **Kelemen Miklós:** Unitárius kislexikon. Budapest, 1999. 191 old. ára: 800 Ft
25. **Borovi József:** Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. Budapest, 2000. 218 old. ára: 1200 Ft
26. **Holl Béla:** Laus librorum. Budapest, 2000. 300 old. ára: 1500 Ft
27. **Szabó Lajos:** Utolsó szalmaszál Budapest, 2000. 352 old. ára: 1000 Ft
28. **Mészáros István:** „Állok Istenért, egyházért, hazáért”. Írások Mindszenty bíborosról. Budapest, 2000. 222 old. ára: 1200 Ft
29. **Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918.** Szerkesztette: Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. 184 old. ára: 1200 Ft
30. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden. 1917–1948. Budapest–Szeged, 2001. 226 old. ára: 1200 Ft
31. **Kund Miklós Regényi:** Die ungarischen Konvente der oberdeutschen Karmelitenprovinz im Mittelalter. Budapest–Heidelberg, 2001. 130 old. ára: 1500 Ft
32. **Orbán Imre:** „Ecce, iam vici mundum!” Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon. Budapest, 2001. 233 + 24 old. illusztráció. ára: 1500 Ft

33. Orbán József Gyula: Katolikus papok békemozgalma Magyarországon. 1950–1956. Budapest, 2001. 307 old.	ára: 1500 Ft
34. Szilas László SJ: Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599). Budapest, 2001. 159 old.	ára: 1200 Ft
35. Frenyó Zoltán: Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid életműve. Budapest, 2002. 277 old.	ára: 1500 Ft
36. Tempfli Imre: Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora 1892–1966. Budapest, 2002. 1157 + 10 old. illusztráció.	ára: 4800 Ft
37. A bécsi Pázmáneum. Budapest, 2002, 377 + 29 old. illusztráció.	ára: puha kötés: 2000 Ft
kemény kötés: 2500 Ft
38. Sarnyai Csaba Máté: Polgári Állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése. Budapest, 2002. 179 +5 old. illusztráció.	ára: 1200 Ft

Előkészületben:

Schwarcz Katalin: „Mert ihon jönnek Aßonyotok és kezében új szoknyák” – Források a klarissza rend magyarországi történetéből. Budapest, 2003.

Mező András: Patrocíniumok a középkori Magyarországon.

Molnár Antal: Püspökök, barátok, parasztok.
Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből.

A Magyar Sion repertórium

ECCLESIA SANCTA sorozat

A katolikus egyház Magyarországon. Budapest, 1991. 160 old.	ára: 150 Ft
A katolikus egyház a Szovjetunióban. Budapest, 1994. 124 old.	ára: 150 Ft
A katolikus egyház Lengyelországban. Budapest, 1994. 441 old.	ára: 280 Ft
Az orosz ortodox egyház története. Budapest, 1999. 295 old.	ára: 1200 Ft
A katolikus egyház a balti országokban. Budapest, 2000. 344 old.	ára: 1680 Ft
A katolikus egyház Írországbán. Budapest, 2002. 414 old.	ára: 2500 Ft

Előkészületben:

A cseh egyház története
A horvát egyház története
Az örménykatolikusok
A kopt egyház története

EGYÉB KIADVÁNYOK

- Igazságot szeretettel.** Budapest–Szeged, 1995. 203 + 4 o. ára: 440 Ft
- Gróf Klebelsberg Kunó emlékezete.** Szeged, 1995. 172 + 28 o. ára: 360 Ft
- Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve.** ára: 1250 Ft
Budapest, 1996. 337 + 16 o.
- Pál József:** Ferences harmadik rend Szegeden (1919–1944). ára: 300 Ft
Budapest, 1996. 80 o.
- Lapo Lombardi:** La Santa Sede e i cattolici dell’Europa Orientale agli ára: 850 Ft
arbori della guerra fredda.
Roma–Budapest, 1997. 155 o.
- Mille anni di storia dell’arciabbazia di Pannonhalma.** ára: 1200 Ft
Roma–Pannonhalma, 1997. 233 old. + [11] t. ill.
- Rudnay Sándor és kora.** Esztergom–Nagyszombat, 1998. 188 o. ára: 1000 Ft
- Felekezetek és identitás Közép-Európában az újkorban** ára: 1400 Ft
Piliscsaba–Budapest, 1999, 358 o.
- Bálint László:** Lakos Endre. Budapest–Szeged, 2000. 90 o. ára: 400 Ft
- Katolikus múzeumok és kincstárak Magyarországon.** Budapest, ára: 1200 Ft
2001. 106 old.
- Sasvári László:** Az ikonosztáz vonzásában. Budapest, 2002. 122 + 6 o. ára: 900 Ft

HASONMÁS KIADVÁNYOK:

- Pásztor Lajos:** A magyarság vallásos élete a Jagellók korában ára: 1200 Ft
Budapest, 2000. 181 o.
- Monumenta Vaticana I–VI., (V–VI. – egy kötet).** Budapest, 2000 ára: 1800 Ft/db
- Monumenta Vaticana II. sorozat I–III.** ára 1800 Ft/db

EGYHÁZLÁTOGATÁSI JEGYZŐKÖNYVEK

Sorozatszerkesztők:
Szántó Konrád és Zombori István

1. Kalocsai főegyházmegye. Budapest, 1994.
135 old. Összeállította: Dóka Klára	ára: 250 Ft
2. kiadás, Budapest, 1998. 115 old.	ára: 250 Ft
2. Váci egyházmegye. Budapest, 1997.
136 old. Összeállította: Patkóné Kéringer Mária	ára: 250 Ft
3. Székesfehérvári egyházmegye. Budapest, 1997.
127 old. Összeállította: Dóka Klára	ára: 250 Ft
4. Veszprémi egyházmegye. Budapest, 1997.
296. old. Összeállította: Dóka Klára	ára: 450 Ft
5. Egri főegyházmegye. Budapest, 1998.
217. old. Összeállította: Dóka Klára	ára: 250 Ft
6. Győri egyházmegye. Budapest, 1998.
214 old. Összeállította Dóka Klára	ára: 250 Ft
7. Pécsi egyházmegye. Budapest, 1999.
208 old. Összeállította: Patkóné Kéringer Mária	ára: 250 Ft
8. Szombathelyi egyházmegye. Budapest, 1999.
276 old. Összeállította Dóka Klára	ára: 400 Ft
9. Esztergomi főegyházmegye. I–IV. Budapest, 2000.
Összeállította: Hegedűs András–Tóth Krisztina
I. kötet A–K. 300 old.
II. kötet L–Z. 251 old.
III. kötet. Mutató. 168 old.
IV. Térképek 12 db.	ára: 3000 Ft

MONUMENTA VATICANA VATIKÁNI MAGYAR OKIRATTÁR

Kiadónk részéről fontos vállalkozás a most kézbevehető hasonló kiadásnak a megjelentetése, amely mind hazai, mind nemzetközi viszonylatban érdeklődésre tarthat számot. A XIX. században kezdett nagyszabású forráskiadvány, a *Vatikáni Magyar Okirattár, Monumenta Vaticana* egyes kötetéről van szó. Ez a sorozat 1887-ben indult és két sorozatban 9 kötetet jelent meg néhány évtized alatt. Ezek a kis példányszámú, de nagy jelentőségű kötetek sajnos ma a magyarországi könyvtárak ritka, alig hozzáférhető darabjai közé tartoznak, különösen, hogy a szerzetesi és egyéb egyházi könyvtárak 1945 után komoly veszteségeket szenvedtek, és így e sorozatból is sok elpusztult. Mivel az elmúlt fél évszázadban Magyarországon számos főiskola, egyetem, kulturális intézmény, városi és megyei könyvtár jött létre, amelyek ezekből egyetlen egy példánnyal sem rendelkeznek, az elmúlt tíz évben öröndetes módon újraindult magyar egyháztörténeti kutatás és felsőoktatásban folyó oktatás ezeket nem tudja igénybe venni. Még olyan jelentős helyeken, mint Pécs, Győr, Szeged, vagy Debrecen is csak egyetlen egy példánnyal lehet ezekből számolni az egyetemi könyvtárakban, de előfordul, hogy nem teljes a sorozat.

Ugyanakkor a téma jelentőségénél fogva érthető, hogy ezek a kötetek megtalálhatók a nagy bécsi, vatikáni, müncheni, berlini könyvtárakban, viszont már egyáltalán nem lelhetők föl az elmúlt fél évszázadban Ausztriában, Németországban és egyéb helyeken létrejött új tudományos központokban és egyetemi könyvtárakban, holott ezekre igény lenne.

Más nemzetek, franciák, angolok, németek, osztrákok 18–19. századi nagy alapmunkáikat, forrás-kiadványaikat már az elmúlt évtizedekben hasonló kiadásokban megjelentették. Úgy gondoljuk, ennek a kilenc kötetnek, a *Monumenta Vaticana* két sorozatában megjelent 6 illetve 3 kötetnek a megjelentetése most a milleneumi év során rendkívül fontos, hiánypótló vállalkozás. Kétségtelen, hogy ezek a fontos forráskiadványok elkészültük időpontjának megfelelő szellemi színvonalat képviselnek. Azaz ma már bizonyos tekintetben a tudomány korszerűbb nézetet vall, ugyanakkor a bennük lévő érték még mindig igen nagy, és jelen pillanatban másféle módon nem helyettesíthető. Meggyőződésünk, hogy a most egyetemi padokban ülő fiatal generáció a kötetek hasonló kiadását kézbe véve és ezen felőve válik alkalmassá arra, hogy egy-két évtized múlva ezek helyett új, korszerűbb, modernbb, a 21. századnak megfelelő változatot készíthessen belőlük. Ehhez azonban a kezükbe kell ezeket a köteteket adni. Az újra megjelenő sorozat jól bizonyítja, milyen hatást gyakorolt a Szentszék a magyar történelemre, különösen a magyarság és Európa kapcsolatára, de azt is, hogy mennyire meghatározó volt a kereszténység a magyar kultúrára és művelődéstörténetre.

A Vatikáni Magyar Okirattár kötetjeinek eredeti megjelenési éve a következő

Első sorozat:

1. Pápai tizedszedők számadásai 1281–1375. Budapest, 1887.
2. Gentilis bíbornok magyarországi követségének okiratai 1307–1311. Budapest, 1885.
3. IX. Bonifác pápa bullái 1389–1396. Budapest, 1888.
4. IX. Bonifác pápa bullái. Második rész. 1396–1404. Budapest, 1889.
5. A római Szentlélek-Társulat anyakönyve 1446–1523. Budapest, 1889.
6. Mátyás király levelezése a római pápákkal 1458–1490. Budapest, 1891.

Második sorozat:

1. Magyarországi pápai követek jelentései 1524–1526. Budapest, 1884.
2. Buonvisi bíbornok bécsi nuncius jelentései. Budapest, 1886.
3. Erdélyországi pápai követek jelentései VIII. Kelemen idejéből. Budapest, 1909.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, — photocopies of unpublished documents and sources, — related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Szeged, Dugonics tér 12, H-6720 Hungary. Tel.: +36+62+426+043. Fax: 36+62+426+062; E-mail: mev@mail.tiszanet.hu

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Paris and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

Article:

Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001–1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425–429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M4Y 2R5. Tel.: 1-416-922-2476. Fax. 1-416-922-2773

